

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: НОВІ ВИМІРИ У ВОЄННИЙ ЧАС

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: НОВІ ВИМІРИ У ВОЄННИЙ ЧАС

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної конференції

Одеса, 16 травня 2025 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: НОВІ ВИМІРИ У ВОЄННИЙ ЧАС

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної конференції

Одеса, 16 травня 2025 року

Том 1

Одеса
2025

УДК 005.332.2(4):316.42(477)“364”“20”(062.552)
Є 24

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 8 від 16.05.2025 р.)*

За загальною редакцією **С. В. Ківалова**

Є 24 **Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час** : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2025. – Т. 1. – 772 с.
ISBN 978-617-8430-61-0

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час» містять результати наукових досліджень і практичних напрацювань вчених, фахівців і військовослужбовців, здійснені в умовах повномасштабної війни. У збірнику представлено як теоретичні, так і емпіричні дослідження у галузях філософії, загальної теорії держави і права, історії права, сучасних соціально-політичних процесів, соціології та психології.

Особливу увагу приділено аналізу загроз національній безпеці в конституційному, міжнародному та європейському правовому контекстах, а також питанням трудового, соціального, земельного, аграрного та екологічного права. Окремі розділи присвячено функціонуванню економіки та підприємництва в умовах євроінтеграції.

У збірнику також розглянуто проблематику цифрової трансформації, захисту інформації та кібербезпеки в умовах воєнного часу, методику викладання іноземних мов, перекладознавство, лінгвістику і журналістику. Висвітлено наукові здобутки в адміністративному, фінансовому, морському та митному праві, реформуванні судової системи, діяльності прокуратури, правоохоронних органів та адвокатури. Окремо проаналізовано питання кримінального права, кримінального процесу, кримінології, криміналістики, судової експертизи, медико-психологічного забезпечення правосуддя, а також аспекти цивільного, сімейного, господарського права, інтелектуальної власності та патентного судочинства. Розглянуто також актуальні питання діяльності бібліотек у закладах вищої освіти та фізичної підготовки здобувачів вищої освіти.

Збірник адресовано науковцям, викладачам, здобувачам вищої освіти, а також практикам у галузях права, економіки, соціології, політології, психології, філології, журналістики та кібербезпеки.

УДК 005.332.2(4):316.42(477)“364”“20”(062.552)

Відповідальний за випуск **М. Р. Аракелян**

ISBN 978-617-8430-61-0

© НУ «Одеська юридична академія, 2025
© Автори статей, 2025

Зміст

ПРИВІТАННЯ ГОЛОВИ ВЧЕНОЇ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ», АКАДЕМІКА С. В. КІВАЛОВА	17

СЕКЦІЯ 1. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ, ФІНАНСОВОГО ПРАВА

<i>Ківалов Сергій Васильович</i> ДЕРЖАВНА ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА ЯК ЗАСІБ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ	19
<i>Біла-Тіунова Любов Романівна</i> ОКРЕМІ НОТАТКИ ЩОДО «ПРИНЦИПУ РІВНОГО ДОСТУПУ» І «ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ» У ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ	22
<i>Білоус-Осінь Тетяна Ігорівна</i> ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕДУР ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ ТА НАУКИ	26
<i>Даниленко-Негара Юлія Сергіївна</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВИЛ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ	28
<i>Козачук Діана Анатоліївна</i> ЩОДО ОБСЯГУ ПРАВА НА АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	32
<i>Негара Родіон Віталійович</i> УСНІЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ АКТ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ	35
<i>Осадчий Анатолій Юрійович, Закаленко Олена Василівна</i> СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	38
<i>Слободянюк Марина Анатоліївна</i> ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.	42
<i>Стрельников Андрій Вікторович</i> АНТИКОРУПЦІЙНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ПАТРОНАТНИХ СЛУЖБОВЦІВ: РЕТРОСПЕКТИВА НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	44
<i>Фролова Євгенія Ігорівна</i> ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.	48
<i>Чердинцев Юрій Герасимович</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ АТЕСТАЦІЇ СЛУЖБОВЦІВ МИТНИХ ОРГАНІВ	50
<i>Назарчук Анастасія Валеріївна</i> ЩОДО СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ТА ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ У ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ	53
<i>Піть Ігор Юрійович</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ФІНАНСАМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	56
<i>Бевзюк Ангеліна Костянтинівна</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ	59
<i>Данілов Олександр Дмитрович</i> НАВЧАННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ СУДОВОЇ СИСТЕМИ	62

Зільберт Валентина Сергіївна ЄВРОПЕЙСЬКІ ПІДХОДИ ДО ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПРИНЦИПИ ТА ДОСВІД	66
Костюк Михайло Анатолійович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДІВ ДЕРЖАВНОЮ КАЗНАЧЕЙСЬКОЮ СЛУЖБЮ УКРАЇНИ	68
Малюта Владислав Васильович ЩОДО НАЛЕЖНОГО СУБ'ЄКТА РОЗГЛЯДУ СКАРГИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ВЛАСНИХ (САМОВРЯДНИХ) ПОВНОВАЖЕНЬ.	71
Негара Олена Віталіївна СЕГМЕНТУВАННЯ СТАТУСІВ НЕЗАЛЕЖНИХ ПОСЕРЕДНИКІВ І ЧЛЕНІВ ТРУДОВОГО АРБИТРАЖУ (ДЛЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЦІЛЕЙ).	75
Голоядова Тетяна Олексіївна ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ ЗГІДНО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ.	79
Панфілов Олег Євгенович ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ІТ-КОМПАНІЙ.	82
Сідор Михайло Іванович ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИНИ В ОПОДАТКУВАННІ В УКРАЇНІ.	85
Гуглей Віталій Вікторович ФІНАНСОВА ДИСЦИПЛІНА У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ.	89
Подольська Анастасія Андріївна ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ FATCA	91

СЕКЦІЯ 2. АКТУАЛЬНІ ГРАНІ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Завальнюк Володимир Васильович ДЕРЖАВНА ВЛАДА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ	94
Мельничук Ольга Степанівна ОБґРУНТУВАННЯ ДОКТРИНИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.	97
Іванченко Ольга Миколаївна ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ	100
Кравченко Сергій Петрович ЮРИДИЧНИЙ ТЕКСТ І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПРОБЛЕМА АВТОРСТВА В КОНТЕКСТІ ОНТОЛОГІЇ ПРАВА	103
Чувакова Ганна Михайлівна ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ ТА АНОМІЯ	106
Антошина Ірина Володимирівна ІНФОРМАЦІЙНА ВЛАДА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.	109
Ковбасюк Степан Валерійович ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ	112
Дудник Руслана Миколаївна ВПЛИВ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА	115
Kobko-Odarii Viktoriia Serhiivna THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE LEGAL SYSTEM OF SCOTLAND	117
Іванчук Віра Євстафіївна ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	120
Гаркуша Євгеній Олексійович СПАДКОВІ ЕЛЕМЕНТИ В ЕСТЕТИЦІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ.	123

<i>Губніцька Валентина Віталіївна</i> ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ...	126
<i>Грунь Олександр В'ячеславович</i> ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ	128
<i>Дараган Євген Олександрович</i> ВИДИ КОДИФІКАЦІЙНИХ АКТІВ	131
<i>Лисак Станіслав-Юрій Юрійович</i> ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	134
<i>Лисенко Ангеліна Володимирівна</i> НАНОТЕХНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ	137
<i>Odarii Viktor Vitaliiiovych</i> GRAUNDS OF ENFORCEMENT ACTIVITIES	140
<i>Шенцева Ольга Петрівна</i> ДІАЛОГ ТА ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В ІНДУСЬКОМУ ПРАВІ	143

СЕКЦІЯ 3. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Аніщук Ніна Володимирівна</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЖІНОК НА ВАЖКИХ РОБОТАХ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	146
<i>Горяга Оксана Вікторівна</i> ЩОДО ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОПНИХ СУДІВ ЯК ФОРМИ НЕДЕРЖАВНИХ СУДІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО.	149
<i>Єфремова Наталя Володимирівна</i> ДИТИНА В ДЖЕРЕЛАХ ПРАВА ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО	151
<i>Корнієнко Ірина Валеріївна</i> ВПЛИВ ВІЗАНТІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ	155
<i>Любичанківський Ольгерд-Ілля Ілліч</i> СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК АВСТРИЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ГЕНДЕРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	158
<i>Саранчук Олександра Валеріївна</i> ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ ВОЛОСНИХ СУДІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	160
<i>Artur Lis</i> KSIĘGA ELBŁĄSKA JAKO ŹRÓDŁO POZNANIA ŚREDNIOWIECZNYCH ZWYCZAJÓW KARNYCH NA ZIEMIACH POLSKICH.	164
<i>Marzena Dyjakowska</i> PROCES MICHAŁA PIEKARSKIEGO PRZED SĄDEM SEJMOWYM W 1620 R.	167

СЕКЦІЯ 4. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

<i>Терлецький Дмитро Сергійович</i> ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АКТАМИ, ЩО ВИЗНАНІ НЕКОНСТИТУЦІЙНИМИ	172
<i>Афанасєва Мар'яна Володимирівна</i> ПОВОЄННІ ВИБОРИ: ГОЛОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВИБОРЦІВ ЗА КОРДОНОМ	175
<i>Mishina Natalia</i> LA RÉINTÉGRATION DES ENFANTS DÉPORTÉS LORS DES CONFLITS ARMÉS: UN NOUVEAU CHAMP D'ACTION POUR LES AUTORITÉS LOCALES ET RÉGIONALES.	178
<i>Бальцій Юрій Юрійович</i> МІСЦЕ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ ЖИТЕЛІВ (ГРОМАДЯН ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ) В СИСТЕМІ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ МІСЦЕВОЇ (ЛОКАЛЬНОЇ) ДЕМОКРАТІЇ УКРАЇНИ	181

Кулі-Іванченко Ксенія Костянтинівна РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ІНСТИТУТІВ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ.	183
Волкова Дарія Євгенівна КРАЩІ ПРАКТИКИ ЄС ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКОГО ПІДХОДУ В ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	186
Панасюк Віта Миколаївна ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВИХ СТИМУЛІВ ТА ОБМЕЖЕНЬ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОПОРЯДКУ	188
Животовська Ірина Юрійівна ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У ВИМІРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	191
Батан Юрій Дмитрович ПРАВО НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ЯК КОЛЕКТИВНЕ ПРАВО	195
Ігнатова Анастасія Сергіївна ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: КОНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ	199
Козирь Дмитро Валерійович ЛОКАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	203
Матковський Микита Сергійович ПРАВО ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ	207
Бугасенко Каріна Вікторівна ДО ПИТАНЬ ЩОДО ТЕОРЕТИЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЦИКЛІВ.	209

СЕКЦІЯ 5. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА БЕЗПЕКА, ПРАВА ЛЮДИНИ Й МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ХХІ СТОЛІТТІ

Беҳруз Хашматулла МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПЕРЕД ОБЛИЧЧЯМ СУЧАСНИХ ГЕОПІЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ.	212
Аракелян Мінас Рамзесович ЕФЕКТИВНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПІЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ.	215
Сурілова Олена Олексіївна СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ.	217
Акіменко Юлія Юрійівна ДИФЕРЕНЦІЙОВАНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ЄС ЯК СКЛАДОВА ACQUIS ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ЄС	221
Белогубова Оксана Олександрівна ТОРГОВЕЛЬНА ДИПЛОМАТІЯ ЄС У КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЄЮ	223
Грушко Мальвіна Валеріївна, Димов Кирило Борисович ПРОПОРЦІЙНІСТЬ І РОЗРІЗНЕННЯ У ПРАКТИЦІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ: МІЖНАРОДНО- ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОСІЙСЬКИХ АТАК НА ЦИВІЛЬНУ ІНФРАСТРУКТУРУ	225
Дронов Владислав Юрійович РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕГУЛЯТОРІВ В СФЕРІ МЕДІА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМУНІКАЦІЮ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ	228
Каненберг-Сандул Оксана Костянтинівна ПОРУШЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ	230

Kuzmin Eduard

TOWARDS THE DESIGN OF A SYSTEM OF PUNISHMENTS IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW	233

Мануйлова Катерина Вікторівна

ЮРИСДИКЦІЙНІ ТА НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	235

Цибульська Ольга Юрійвна

ЩОДО ПИТАННЯ НЕДОТРИМАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЧЕРЕЗ РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕКОНАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ	238

Войтович Павло Петрович

ПРАВО НА УЧАСТЬ ЯК ШЛЯХ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ.	241

Hryb Anna

INTERNATIONAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE INFORMATION SOCIETY	244

Плотніков Олексій Вікторович

УХВАЛЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ДЕЯКІ ВИДИ ЗВИЧАЙНОЇ ЗБРОЇ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ КРОК В ФОРМУВАННІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОБМЕЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ОЗБРОЄНЬ В БОЙОВИХ ДІЯХ.	247

Федорова Тетяна Сергіївна

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО У СУЧАСНИХ ВИКЛИКАХ УКРАЇНИ: КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	250

Hrebeniuk Dmytro

THE DISCUSSION AROUND THE DEFINITION OF «EUROCRIME»	252

Бірюков Руслан Миколайович

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОТОКОЛІВ ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЄВРОПОЛ	255

Бондарюк Ольга Олегівна

ПРОБЛЕМАТИКА В ПРОЦЕДУРІ ПОВЕРНЕННЯ ВИКРАДЕНИХ ДІТЕЙ НА ПОСТІЙНЕ МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ	258

Галат Владислав Ігорович

ВПЛИВ ВІЙНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРІВ МІЖНАРОДНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ	262

Жакун Маргарита Юріївна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ВІЙНИ: СИНЕРГІЯ ВОЄННОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ	265

Івахненко Єлизавета Олександрівна

ДО ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ СУТНОСТІ ДЕФІНІЦІЇ КІБЕРПРОСТОРУ ТА МІЖНАРОДНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ	269

Марченко Дмитро Вікторович

ЕЛЕКТРОННІ ДОГОВОРИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: КОЛІЗІЙНІ ПИТАННЯ ФОРМИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ	271

Омельченко Іван Ігорович

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	274

Островерхий Олександр Олександрович

МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.	279

Раздорожний Герман Юрійович

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ АДВОКАТІВ	281

Редченко Ярослав Олександрович

ЕМІСІЯ ТА ОБІГ ЦИФРОВИХ ВАЛЮТ: ПОРІВНЯННЯ МІСА ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ...	284

Ругало Богдан Андрійович

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ
МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ 288

Taylor Alla

SOME THOUGHTS REGARDING WOMEN'S RIGHTS ADVOCACY IN ISLAMIC STATES 291

Фасій Анастасія Володимирівна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ
РОЗЛАДАМИ 293

Чернявський Марк Віталійович

АДАПТАЦІЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ООН ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ГІБРИДНІ
ЗАГРОЗИ, ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА КІБЕРБЕЗПЕКА 297

Чорний Інеса

ІННОВАЦІЙНІ ЮРИДИЧНІ ПІДХОДИ ДО НОВИХ ВИКЛИКІВ У ПОЛЯРНИХ МОРСЬКИХ
ЗОНАХ: ЗМІЦНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО УПРАВЛІННЯ В АРКТИЦІ ТА АНТАРКТИЦІ 300

СЕКЦІЯ 6. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МОРСЬКОЇ ТА МИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Кормич Борис Анатолійович

ЕКОЛОГІЧНА СТРАТЕГІЯ ДЛЯ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ БАЗИС І
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗУСИЛЛЯ 304

Аверочкіна Тетяна Володимирівна

ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗАБРУДНЕННЮ ПОВІТРЯ ВІД МОРСЬКОЇ ТА ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ .. 307

Федотов Олексій Павлович, Назарко Артем Аркадійович

АВТОРИЗАЦІЯ НА ПРОВАДЖЕННЯ МИТНОЇ БРОКЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВИЙ
АСПЕКТ 311

Батанова Людмила Олександрівна

ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ПРИ ВИРІШЕННІ МИТНИХ СПОРІВ 315

Коваль Наталія Олексіївна

ОНОВЛЕНА НАЦІОНАЛЬНА ТРАНСПОРТНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ ТА РОЗВИТОК
ВНУТРІШНЬОГО ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ 318

Малеева Ганна Леонідівна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВИННИХ
ОСІБ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ 321

Сергєєв Юрій Володимирович

МОРСЬКА БЕЗПЕКА ТА ОХОРОНА ПІДВОДНИХ КАБЕЛІВ: ПЛАН ДІЙ ЄС 324

Барановська Валентина Федорівна

РЕФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ 329

Гайдаржи Роман Андрійович

ДЕЯКІ НОВІ ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ В ЧАСТИНІ ЕКСПЛУАТАЦІЇ МИТНОГО СКЛАДУ,
СКЛАДУ ТИМЧАСОВОГО ЗБЕРІГАННЯ 332

СЕКЦІЯ 7. ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОУСТРОЮ, ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ, ІНШИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, АДВОКАТУРИ

Бакайнова Нана Мезенівна

СТАНДАРТИ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СТОСОВНО АДВОКАТА 337

Косюта Михайло Васильович

СПЕЦІАЛІЗОВАНА ЕКОЛОГІЧНА ПРОКУРАТУРА 342

Костенко Сергій Костянтинович

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРІВ: НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА
ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ 345

Свида Олексій Георгійович

ДОБІР КАНДИДАТІВ НА СУДДІВСЬКІ ПОСАДИ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ 348

Кісліцина Ірина Олександрівна УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В УКЛАДЕННІ УГОД ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ТА ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.	351
Ковальчук Інна Сергіївна ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ : ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ПІДХІД.	355
Кравченко Марина Олександрівна ЛЕГІТИМНІСТЬ ЯК ОДНА З ОЗНАК СУДОВОЇ ВЛАДИ.	357
Кубасенко Андрій Володимирович КРИТЕРІЙ ТА ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: ДОСВІД АЗІЙСЬКИХ КРАЇН	359
Храпенко Олена Олегівна ОНЛАЙН-КОНСУЛЬТАЦІЇ ТА ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ: НОВА ЕРА НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ	362
Нестерчук Лілія Петрівна НАЦІОНАЛЬНЕ АНТИКОРУПЦІЙНЕ БЮРО УКРАЇНИ У СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ІНСТИТУТІВ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ	366
Гривенко Владлен Вікторович ЩОДО ВПЛИВУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ	370
Зубрицький Олександр Олександрович ЗМІНИ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ДОСВІД ВКДКА	372
Мозгалюв Віктор Юрійович ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПРИ МІЖНАРОДНИХ ПЕРЕДАЧАХ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.	375
Чорний Максим Михайлович ЩОДО ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ПРОКУРОРА	379
Шербатий Роман Романович ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ У КОНТЕКСТІ ДОБОРУ ДО МІСЦЕВОГО СУДУ	381
СЕКЦІЯ 8. ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ	
Чанишева Галія Інсафівна ПРАВО НА СТРАЙК ЗА ПРОЄКТОМ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО КОЛЕКТИВНІ ТРУДОВІ СПОРИ»	386
Бориченко Катерина Валеріївна ЩОДО ПРАКТИКИ ІНДЕКСАЦІЇ ПЕНСІЙ В УКРАЇНІ	390
Бурак Володимир Ярославич ПРО ПОШУК НОВОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.	393
Венедіктов Сергій Валентинович ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.	396
Вишинецька Світлана Василівна ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ ДИРЕКТИВИ 2019/1152 ПРО ПРОЗОРИ ТА ПЕРЕДБАЧУВАНІ УМОВИ ПРАЦІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.	399
Lagutina Iryna Victorivna ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND SAFETY AND HEALTH AT WORK.	401

Гаращенко Людмила Петрівна

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ СЕРЕДНЬОГО ЗАРОБІТКУ ПРАЦІВНИКАМ, ПРИЗВАНИХ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 404

Краснов Єгор Володимирович

СУДОВИЙ І ПОЗАСУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. 407

Наньєва Марія Іванівна

ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. 410

Панченко Анна Олександрівна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ. 413

Пожарова Оксана Вікторівна

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕВЕДЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. 416

Шукін Олександр Сергійович

ЩОДО ПЕРЕБІГУ ОКРЕМИХ СТРОКІВ ЗВЕРНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ТРУДОВИХ ПРАВ 419

Білик Олександр Сергійович

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА: СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ 423

Горбаченко Ерік Сергійович

ОСНОВНІ ТРУДОВІ ОБОВ'ЯЗКИ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА 425

Жученко Руслан Олегович

ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЗА ПРОЄКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 427

Калиновський Роман Михайлович

ГАРАНТІЇ ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ ОСІБ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ. 430

Карпенко Олександр Олександрович

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС 433

Краснова Анастасія Валеріївна

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ТА КОНСУЛЬТАЦІЇ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ 436

Мелешко Олексій Андрійович

ВИДИ ДИСКРИМІНАЦІЇ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ ФОРМАМИ ДИСКРИМІНАЦІЇ 439

Мензатул Дмитро Володимирович

ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВІ ТА СПРИЯТЛИВІ УМОВИ ПРАЦІ. 442

Мирончук Владислав Володимирович

СТОРОНИ КОЛЕКТИВНОГО ДОГОВОРУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ. 445

Онуфрієнко Дар'я Віталіївна

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН З ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ 448

Сітніков Микита Романович

ПРИНЦИПИ ВЕДЕННЯ КОЛЕКТИВНИХ ПЕРЕГОВОРІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ 451

Соколов Дмитро Сергійович

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СЛУЖБОВОГО ЧАСУ ТА ЧАСУ ВІДПОЧИНКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ 454

СЕКЦІЯ 9. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Степаненко Оксана Василівна

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ:
КВАЛІФІКАЦІЯ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ.....458

Стрельцов Євген Львович

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ:
СУТНІСТЬ У «ДЕТАЛЯХ».....461

Viacheslav Tuliakov

SECURITY THEATER VS. FUNDAMENTAL FREEDOMS IN ECHR JURISPRUDENCE – A CRITICAL
EXAMINATION FOR UKRAINIAN CRIMINAL JUSTICE REFORM.....464

Мирошниченко Наталія Анатоліївна

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ У ВИЗНАЧЕНІ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ.....468

Коломієць Юлія Юріївна

ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАМАХ НА ВБИВСТВО.....471

Полянський Євген Юрійович

ЩОДО НОВАЦІЙ В ПИТАННЯХ СИСТЕМ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ
ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ.....474

Абакіна-Пілявська Людмила Миколаївна

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 286 КК УКРАЇНИ.....477

Агапова Каріна Вікторівна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ У СКЛАДІ МОЛОДІЖНИХ УГРУПОВАНЬ.....479

Берш Анастасія Яковлівна

ЗНАЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО СТАНУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ПІД ЧАС КВАЛІФІКАЦІЇ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 429 (ЗАЛИШЕННЯ
ПОЛЯ БОЮ ТА ВІДМОВА ДІЯТИ ЗБРОЄЮ).....482

Бойченко Віталій Петрович

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА КРИМІНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ: РИЗИКИ
ДЛЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....485

Горбачова Ірина Михайлівна

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА РОЗМІРИ ШТРАФУ ЗА КК УКРАЇНИ.....487

Іванова Вероніка Петрівна

ЕВОЛЮЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....490

Тавлуй Олена Вікторівна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ В ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ
ДАВНОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....493

Тимофєєва Лілія Юріївна

ЛЕГІТИМНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗБЕРІГАННЯ ТА ПОШИРЕННЯ
ПОРНОГРАФІЇ.....495

Хильченко (Макаренко) Анастасія Сергіївна

ЗМІСТ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ.....497

Хімченко Світлана Анатоліївна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ.....501

Чугуніков Ігор Іванович

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ КОМАНДИРІВ ЯК НОВА ФОРМА УЧАСТІ ДЕКИЛЬКОХ
СУБ'ЄКТІВ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....505

Павлова Олександра Сергіївна

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ
ЖУРНАЛІСТІВ.....509

Гончарова-Парфьонова Ольга Олегівна

ПРОВОКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В СПІВВІДНОШЕННІ
З ІНСТИТУТОМ СПІВУЧАСТІ.....513

Забавський Дмитро Олександрович

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ КОНТРАБАНДИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ.....516

Ігнатів Євген Євгенович

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОРГАНІЗАЦІЮ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ
ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН З МЕТОЮ УХИЛЕННЯ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ.....519

Коновальчук Сергій Сергійович

ЗЛОВЖИВАННЯ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ОСОБАМИ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ:
СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....522

Кулик Анастасія Валеріївна

СИСТЕМНІСТЬ ЯК ОЗНАКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....525

Мальцев Максим Вікторович

ВІДМЕЖУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 272 КК УКРАЇНИ, ВІД
СУМІЖНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....528

Перстинчик Дмитро Олегович

КАРАНІСТЬ КОНТРАБАНДИ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ: НОРМАТИВНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ.....530

Поліщук Яна Романівна

МОБІНГ ЯК РІЗНОВИД ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ
АСПЕКТ.....533

Рутковська Анастасія Русланівна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ
АНАЛІЗ.....536

Фартух Олександр Олександрович

ВОЄННІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОРІЄНТИРІВ
УКРАЇНИ.....539

Цвеліх Павло Володимирович

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В СФЕРІ
НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ...543

СЕКЦІЯ 10. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Торбас Олександр Олександрович

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ЗАЯВЛЯТИ КЛОПОТАННЯ ПРО ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО
ЗАХОДУ ПОТЕРПІЛИМ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО
ОБВИНУВАЧЕННЯ.....547

Аленін Юрій Павлович, Волошина Владлена Костянтинівна

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....550

Дрюмкін Віктор Миколайович

ПОВОЄННА КРИМІНОЛОГІЯ В УКРАЇНІ: ПОТРІБНА ЗМІНА ДОКТРИНИ.....552

Ракіпова Інна Василівна

ЩОДО ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....555

Волошина Владлена Костянтинівна, Нечипорук Володимир Олександрович

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА КРИМІНАЛЬНЕ
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....558

Гуртієва Людмила Миколаївна

ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДСТАВИ ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ НА СТАДІЇ
СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ.....561

Завтур Віктор Андрійович ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЩОДО НЕДОПУЩЕННЯ ПОВТОРНОЇ ТА ВТОРИННОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ В КОНТЕКСТІ РІШЕННЯ ЄСПЛ У СПРАВІ «Х. ПРОТИ КІПРУ».....	565
Мурзановська Аліна Владиславівна ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	568
Пожар Вадим Георгійович РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ СТАНДАРТІВ ДОПУСТИМОСТІ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	571
Підгородинська Анастасія Вікторівна ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ	575
Сидорчук Владислав Васильович УМОВИ ВИЗНАННЯ ОСОБИ ПОТЕРПІЛОЮ	579
Стародубов Сергій Вікторович ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ В ПОРЯДКУ СТ. 615 КПК УКРАЇНИ	582
Степаненко Андрій Сергійович ЦИФРОВІ (ЕЛЕКТРОННІ) ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ВИКЛИКИ	584
Стоянов Микола Михайлович ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ІНШІЙ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СВІТЛІ СУЧАСНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ	588
Федчун Наталія Олександрівна ПРОФАЙЛІНГ У МЕДІА	590
Цитряк Віктор Ярославович ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	592
Аблов Іван Євгенійович ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПІДСУДНОСТІ ТА ПІДСЛІДНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВЧИНЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ.....	595
Бабій Світлана Володимирівна ЩОДО ДОТРИМАННЯ ЗАБОРОНИ ДВІЧІ ПРИТЯГУВАТИ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОДНЕ Й ТЕ САМЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО ОСОБИ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ	598
Грама Олександр Олександрович ЩОДО ВИДІЛЕННЯ ПРАВА НА РЕАБІЛІТАЦІЮ ЯК ОКРЕМОГО ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....	601
Гуменюк Аліна Сергіївна ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ...	603
Дядюк Юрій Олегович РОЛЬ ПРОКУРОРА У ЗБИРАННІ ТА ПЕРЕВІРЦІ ДОКАЗІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ	607
Жовтан Олександр Володимирович ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДМОВИ ВІД ЗАХИСНИКА В ПОРЯДКУ СТАТТІ 54 КПК УКРАЇНИ	609
Кіміліченко Сергій Олегович КОНТРОЛЬ І ФІКСАЦІЯ РОЗМОВ ЯК МЕТОД ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	612
Кіліміченко Христина Юріївна ДО ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ...	615

Колесниченко Олександр Володимирович ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВІДКРИТТЯ ПРОКУРОРОМ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ, ЩО СТАЛИ ПІДСТАВОЮ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	617
Красіловський Вадим Олександрович ЩОДО СУТНІСНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ ВИДІВ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	619
Лукашук Каріна Русланівна ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД	623
Ляховченко Іван Анатолійович СУД ПРИСЯЖНИХ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	626
Маркіна Анна Валеріївна СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ В УКРАЇНІ	628
Мельник Олександр Леонідович ОБОВ'ЯЗКИ ОСОБИ В ЗВ'ЯЗКУ З ОБРАННЯМ ДО НЕЇ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	632
Понурко Тарас Андрійович ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКАЗІВ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ	635
Фатєєв Андрій Вікторович ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПІДСЛІДНІ ДЕРЖАВНОМУ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ	637
Філімонов Микита Володимирович ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ	639
Шугалевич Ігор Васильович ПРАВОВА ПРИРОДА ПОСТАНОВ ВЕРХОВНОГО СУДУ	641

СЕКЦІЯ 11. КРИМІНАЛІСТИКА, СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ПСИХОЛОГІЯ ТА МЕДИЦИНА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СУДОЧИНСТВА

Аркуша Лариса Ігорівна, Кучеров Дмитро Сергійович КОРУМПОВАНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК УМОВА ДЛЯ ВЧИНЕННЯ ПОДАТКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	645
Тіщенко Валерій Володимирович, Стародубов Сергій Вікторович ПІДСТАВИ ТА ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ВБИВСТВ	648
Загородній Віктор Євстафійович, Наумович Ігор Сергійович ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ РОСЛИННОГО ПОХОДЖЕННЯ	650
Вашук Олеся Петрівна КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ	653
Подобний Олександр Олександрович, Єрусланова Тетяна Геннадіївна ОКРЕМІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗІ СТОРОНИ ОБВИНУВАЧЕННЯ	655
Самойленко Олена Анатоліївна, Щербак Ірина Анатоліївна ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ	657
Цехан Дмитро Миколайович, Єлхін Олексій Володимирович ЗЛОЧИННІ УГРУПОВАННЯ ЯК ЕКОНОМІЧНІ АГЕНТИ: АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ОПЕРАЦІЙНИХ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВИТРАТ	660

Белік Лариса Степанівна, Кузнецова Людмила Валентинівна СИНЕРГІЯ КЛАСИФІКАЦІЙ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВИМІР	663
Гресь Юлія Олегівна, Хижняк Євген Сергійович СПОСІБ ТА ЗНАРЯДДЯ УЧИНЕННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА: СЬОГОДЕННІ РЕАЛІЇ ПРАКТИКИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ	665
Д'ячкова Марія Олегівна ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	667
Загородній Ігор Вікторович, Загородній Андрій Ігорович ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ОСОБИ	670
Колодіна Анна Сергіївна, Васильковський Олександр Васильович КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНОСТІ З РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	673
Федорчук Олександр Вікторович ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННИЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ	676
Чернов Олександр Віталійович КРИМІНАЛЬНА ПОВЕДІНКА ТА ПСИХІЧНІ ВІДХИЛЕННЯ: АНАЛІЗ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ	678
Чіпко Наталія Василівна, Лисяк Назар Васильович ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОЇ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА ШАХРАЙСТВО	681
Чумак Сергій Прокотійович, Фалінський Павло Миколайович НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ	684
Шершенькова Вікторія Анатоліївна ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	687
Яцкевич Руслан В'ячеславович СТРУКТУРА ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ	689
Алексєєва Ліна Леонідівна ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ТА ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ	692
Бершавська Анастасія Сергіївна ПОСОБНИЦТВО ЯК ЯВИЩЕ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ	694
Біцюк Андрій Володимирович РОЛЬ ТА МІСЦЕ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ У РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	697
Волос Владислав Олександрович ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ЗА ПОПЕРЕДНЬОЮ ЗМОВОЮ ГРУПОЮ ОСІБ ..	699
Дрига Єлизавета Вадимівна ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЯВЛЕННЯ ФАКТІВ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ	701
Єленич Світлана Ігرافیвна ОБґРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ СТВОРЕННЯ СТРУКТУРНОЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ОДЕСЬКОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ШКОЛИ	703

Згода Юлія Анатоліївна КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ШАХРАЙСЬКИХ СХЕМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.	708
Кухарук Ігор Миколайович ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК СКЛАДОВОЇ АДВОКАТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ .	710
Ляховецький Сергій Олександрович ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИН СМЕРТІ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ, ЗАМАСКОВАНИХ ПІД САМОГУБСТВО	712
Макогін Ірина Володимирівна ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВІПІЗНАННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО ЯК ВАЖЛИВА СЛІДЧА (РОЗШУКОВА) ДІЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ	715
Мунтяну Юліан Іванович ОКРЕМІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.	718
Мурашко Анастасія Сергіївна «ПРОФІЛЮВАННЯ» ТА «МОДЕЛЮВАННЯ» ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.	720
Паламарчук Олексій Олександрович ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ВЧИНЕННЯ КРАДІЖОК ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ УГРУПУВАННЯМ.	723
Пишненко Ірина Юріївна КРИМІНАЛІСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ПІДОЗРЮВАНОГО ТА ПОТЕРПІЛОГО	726
Радецький Сергій Віталійович ЩОДО СУТНОСТІ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ	728
Сон Людмила Анатоліївна ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВИХ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКРАДЕННЯМ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ	730
Стародубов Олександр Сергійович ВЗАЄМОДІЯ ПРОКУРОРА З ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ.	732
Черниш Юрій Петрович КЛАСИФІКАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ	735
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ	739

**ПРИВІТАННЯ ГОЛОВИ ВЧЕНОЇ РАДИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»,
АКАДЕМІКА С. В. КІВАЛОВА**

Шановні колеги, викладачі, докторанти, аспіранти, практики!

Щиро вітаю вас з нагоди відкриття науково-практичної конференції «Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час», яка збрала таке широке коло учасників – представників академічної спільноти, науковців-початківців і фахівців-практиків!

Цьогорічна конференція проходить у непростий для всіх час. Нестабільність суспільних процесів, нові виклики у сфері освіти і науки, обмежені ресурси – усе це позначається на щоденній роботі як окремих дослідників, так і цілих академічних інституцій.

Україна вже тривалий період перебуває в умовах повномасштабної війни, яка кардинально змінила хід життя, внесла тривогу й біль у кожную сферу, зокрема й в освіту та науку. Наші викладачі, здобувачі освіти й науковці щоденно долають моральні, психологічні й матеріальні виклики, працюючи в умовах постійної небезпеки, вимушеної міграції.

У подібні часи особливо важливо зберігати єдність, підтримувати одне одного, зміцнювати академічну солідарність і плекати дух наукової співпраці. Лише разом, спільними зусиллями, ми здатні зберегти й примножити те, що створювалося роками.

Сама ж конференція – це не лише усталена академічна традиція, яка об'єднує фахівців навколо спільних інтересів, але й надзвичайно важливий інструмент для обміну думками, формування нових ідей та визначення стратегічних пріоритетів сучасної науки. У такий спосіб наукова спільнота має змогу не лише представити результати власних досліджень, а й побачити себе в контексті ширших міждисциплінарних зв'язків, виявити потенціал для співпраці та генерувати інноваційні підходи до вирішення актуальних проблем.

Подібні заходи відіграють важливу роль у розвитку як фундаментальної, так і прикладної науки. Вони сприяють переосмисленню існуючих підходів, консолідації знань, пошуку нових точок дотику між теорією та практикою. Зокрема, саме у форматі конференції народжуються ідеї міжвідомчої співпраці, започатковуються спільні проекти, формується молоде наукове середовище, яке в подальшому визначатиме науковий поступ.

Найцінніше в таких зустрічах – можливість відкритого, чесного й фахового діалогу. Саме жива дискусія, обмін досвідом, критичне осмислення й поставлені під сумнів навіть усталені постулати є рушієм розвитку наукової думки. У цьому й полягає справжня сила академічної комунікації – у взаємному збагаченні, у

вмінні слухати одне одного та спільно шукати нові відповіді на складні виклики сьогодення.

Щиро дякую кожному з вас за участь, за вашу наукову допитливість і небайдужість. Саме завдяки вашим зусиллям, готовності ділитися результатами своєї роботи й підтримувати наукову традицію, стало можливим проведення цієї конференції. Бажаю усім плідної роботи, цікавих обговорень і натхнення для подальших звершень.

Сергій КІВАЛОВ,

Голова Вченої ради Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, академік НАПН України,
Заслужений юрист України

СЕКЦІЯ 1.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ, ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Підсекція 1.1.

Актуальні питання адміністративного права та процесу

Керівник підсекції: завідувач кафедри адміністративного і фінансового права,
доктор юридичних наук, професор Біла-Тіунова Любов Романівна

Секретар підсекції: асистент кафедри адміністративного і фінансового права
Назарчук Анастасія Валеріївна

Ківалов Сергій Васильович

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Голова Вченої ради,

доктор юридичних наук, професор,

академік НАПрН України, академік НАПН України,
Заслужений юрист України

ДЕРЖАВНА ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА ЯК ЗАСІБ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Вплив права на суспільні відносини виявляється через поведінку учасників цих відносин. Складовою частиною механізму правового впливу є правові засоби, які використовуються для досягнення поставлених цілей. Адміністративне право характеризується специфічними правовими заходами, які відображають особливості предмета і методу регулювання в цій галузі. Варто зазначити, що адміністративне право зазнало змін як на якісному, так і на кількісному рівнях у сучасних умовах, що спричинило зміни і в адміністративних правових засобах публічного адміністрування.

Ці зміни вимагають додаткового обґрунтування з точки зору специфіки застосування адміністративних засобів у різних підгалузях адміністративного права (наприклад, у службовому праві, деліктному праві, муніципальному праві) та в окремих сферах адміністративних правовідносин (наприклад, у наданні адміністративних послуг, розгляді звернень громадян, притягненні до адміністративної відповідальності). Також варто розглянути можливість переоцінки ролі державних цільових програм як важливого елементу взаємодії органів публічної влади.

Державну цільову програму зазвичай визначають як набір взаємопов'язаних завдань і заходів, які орієнтовані на вирішення найважливіших проблем розвитку

країни, окремих секторів економіки або адміністративно-територіальних одиниць. Вона реалізується за рахунок коштів Державного бюджету України та узгоджується за термінами виконання, складу виконавців і забезпечення ресурсами [1; 2].

До основних ознак, які визначають державні цільові програми, відносяться наступні:

1) вони можуть бути розроблені для вирішення найбільш важливих проблем розвитку держави, окремих секторів економіки або адміністративно-територіальних одиниць. Хоча в законодавчому визначенні зазначається «окремі галузі економіки», насправді державні цільові програми охоплюють різні аспекти суспільного життя, соціального та економічного розвитку, виходячи за межі тільки економічної сфери (наприклад, Державна цільова програма з медичної та психосоціальної реабілітації учасників Революції Гідності та АТО до 2023 року, Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства басейну річки Дніпро до 2021 року);

2) основним джерелом фінансування є кошти Державного бюджету України;

3) програма передбачає визначення чітких завдань, заходів, термінів їх виконання, кола виконавців та збалансованого ресурсного забезпечення;

4) затверджуються виключно спеціальними органами – лише Верховною Радою України (законом) та Кабінетом Міністрів України, тому державні програми, прийняті Президентом України, Національним банком, міністерствами чи іншими органами влади, не належать до цього типу програм. Однак уряд та парламент можуть затверджувати різні програми, при цьому «цільові» програми потребують дотримання певних критеріїв.

Отже, термін «державна цільова програма» позначає певний вид державних програм, які мають специфічні предметні, змістовні та формальні характеристики. Прикметник «цільова» в даному випадку використовується більше як номінальний засіб, ніж як описовий, оскільки всі державні програми передбачають конкретну мету та цілі, а програми без визначеної мети просто не можуть існувати. Тому цей прикметник не несе суттєвого змістового навантаження, і відповідні документи могли б мати назви на зразок «прикладні» або «програми розвитку», і це не змінило б їхню суть.

Державна цільова програма розробляється за низкою умов: а) наявність проблеми, розв'язання якої неможливе за допомогою місцевого або галузевого управління і вимагає державної підтримки та координації між центральними і місцевими органами влади; б) відповідність мети програми пріоритетним напрямкам державної політики, визначеним законами, указами Президента, програмами Кабінету Міністрів та міжнародними угодами; в) необхідність забезпечення зв'язків між різними галузями та регіонами, які технологічно пов'язані; г) наявність реальних можливостей для забезпечення ресурсів, необхідних для реалізації програми [2].

Процес розробки та реалізації державної цільової програми включає кілька нормативно визначених етапів: 1) ініціація розробки програми, створення та

обговорення її концепції (ініціаторами можуть бути Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, Національна академія наук України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, міські ради Києва та Севастополя, а також обласні та міські державні адміністрації); 2) затвердження концепції програми та прийняття рішення щодо розробки проекту, визначення відповідального замовника та термінів виконання розробки програми; 3) розробка проекту програми (у цьому етапі зміст концепції безпосередньо переходить до змісту програми, де обґрунтовується найкращий спосіб вирішення проблеми на основі доступних альтернатив, розробляється перелік конкретних заходів та завдань, здійснюються розрахунки майбутніх результатів і фінансування); 4) проведення державної експертизи та, якщо потрібно, оцінка проекту програми; 5) погодження програми з зацікавленими органами виконавчої влади та її затвердження; 6) проведення конкурсного відбору виконавців; 7) реалізація програми через виконання заходів і завдань органами державної влади та виконавцями; 8) підготовка та оцінка щорічних звітів про виконання програми, а також проміжних звітів у разі необхідності [3].

Державні цільові програми класифікуються за кількома критеріями, подібно до державних програм: за тривалістю реалізації (довгострокові, середньострокові, короткострокові); за сферою впливу (екологічні, соціальні, економічні, оборонні тощо); за територією впровадження (загальнодержавні та місцеві); за співвідношенням мети та обсягу заходів (спеціалізовані та комплексні); за органом, який їх затверджує (Кабінет Міністрів України або парламент).

Таким чином, доходимо до висновку, що суб'єкти публічного адміністрування є основними ініціаторами застосування такого інструменту впливу на суспільні відносини, як державна цільова програма. При цьому юридичне закріплення цих програм здійснюється як на законодавчому, так і на підзаконному рівнях. Доцільним є формування наукових висновків щодо: 1) ролі державних цільових програм в адміністративно-правовому регулюванні; 2) можливості розглядати їх як формальний прояв взаємодії органів публічної влади; 3) використання отриманих результатів для вдосконалення механізмів застосування державних цільових програм як ефективного засобу упорядкування суспільних відносин під час воєнного стану та після його завершення.

Список використаних джерел:

1. Галайко Н. В. Методичні підходи до оцінки ефективності державних цільових соціальних програм. *Вісник Львівського університету*. 2010. Вип. 43. С. 149-154.
2. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#n40>
3. Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 106.

Ключові слова: державна цільова програма, публічне адміністрування, взаємодія, органи публічної влади, засіб впливу.

Keywords: state target program, public administration, interaction, public authorities, means of influence.

Біла-Тіунова Любов Романівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри адміністративного і фінансового права,
доктор юридичних наук, професор*

ОКРЕМІ НОТАТКИ ЩОДО «ПРИНЦИПУ РІВНОГО ДОСТУПУ» І «ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ» У ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Одним із визначальних питань теорії державної служби є створення відповідного інституційно-правового механізму забезпечення участі громадян в управлінні справами держави, зокрема шляхом реалізації права на державну службу. Попри те, що цьому питанню, час від часу, приділялася увага вітчизняними науковцями [1–3], ряд важливих аспектів зазначеної проблематики потребують подальших переосмислень теоретичних положень, з урахуванням сучасних політико-правових реалій і новітніх наукових пошуків. Одним із таких аспектів є питання щодо реалізації у сфері державної служби «принципу рівного доступу до державної служби» (принцип рівності доступу) і принципу недискримінації. Видається, що у контексті зазначеного слід звернути увагу на такі моменти.

По-перше, щодо нормативно-правового визначення названих принципів. У контексті державної служби і на конституційному рівні, і на рівні Закону «Про державну службу» [4] визначено принцип рівності доступу: «рівне право доступу до державної служби» (ст. 38 Конституції України) і «рівний доступ до державної служби» (п. 7 ч. 1 ст. 4 Закону). Таким чином, звертає на себе увагу той факт, що і на конституційному рівні, і на рівні Закону «Про державну службу» йдеться про «рівний доступ до державної служби», а не про «рівне право на державну службу». Як видається, між зазначеними словосполученнями є різниця, яка полягає у тому, що рівний доступ до державної служби – це однакові можливості для осіб реалізувати своє право на державну службу (тобто однакові можливості щодо відповідної процедури відбору на державну службу), а не автоматично однакове право на саму державну службу, як це має місце щодо права на: повагу гідності, свободу, особисту недоторканість тощо. Отже, у цьому разі йдеться про спеціальне право, яке особа отримує після дотримання певних, встановлених законом, вимог і процедур. Стосовно принципу недис-

кримінації слід зазначити, що його уперше передбачено ст. 2 Закону «Про основи запобігання і протидії дискримінації» [5] і, як слідує із змісту цього нормативного акта, цей принцип поширюється на ті сфери суспільних відносин, які визначені ст. 4 названого Закону (йдеться про те, що ст. 4 названого Закону передбачає невичерпний перелік суспільних відносин, у т.ч. і державну службу). Окрім цього, відповідно до п. 5 ст. 19 Закону «Про державну службу» щодо громадян, які реалізують своє право на державну службу, не допускаються будь-які форми дискримінації, тобто йдеться про форми дискримінації, визначені ст. 5 Законом «Про основи запобігання і протидії дискримінації». Таким чином, у сфері державної служби діє і принцип рівності доступу до державної служби, і принцип недискримінації.

По-друге, щодо співвідношення названих принципів. Оскільки у сфері державної служби водночас діють два принципи – принцип рівного доступу і принцип недискримінації, виникає закономірне запитання щодо їхнього співвідношення, тобто зіставлення їхньої сутності та обсягу змістовного навантаження. Визначення поняття принципу рівного доступу, наданого у ст. 4 Закону «Про державну службу», свідчить про те, що його зміст становлять: 1) заборона всіх форм дискримінації: йдеться про пряму і непряму дискримінацію, підбурювання до дискримінації, пособництво у дискримінації, утиск (ст. 5). При цьому слід звернути увагу на те, що хоча вказана стаття передбачає вичерпний перелік форм дискримінації, на доктринальному рівні вважається, що цей перелік слід доповнити і такими видами форм дискримінації, як: віктимізація, сегрегація; 2) заборона всіх проявів дискримінації: йдеться про такі форми, як: уникання, психологічний тиск, нерівні умови та права тощо; 3) відсутність незаконних обмежень або надання необґрунтованих переваг іншим особам під час доступу до державної служби. Таким чином, слід зазначити, що поняття принципу рівного доступу визначається через окремі положення, які безпосередньо стосуються принципу недискримінації. При характеристиці сутності принципу недискримінації звертає на себе увагу те, що:

1) його визначення Законом «Про основи запобігання і протидії дискримінації» не передбачено;

2) його зміст становлять: а) забезпечення (для осіб або групи осіб) таких видів рівностей, як: права і свободи; перед законом; можливостей; б) повагу гідності. Зазначене свідчить про те, що сутність і зміст принципу недискримінації визначається через відповідні рівності особи/осіб у їх правах, свободах, можливостях і перед законом. Таким чином, вищенаведене дає підстави зазначити, що принцип рівності доступу визначається через елементи недискримінації, а принцип недискримінації – через відповідні елементи рівності особи/осіб. Водночас, необхідно акцентувати увагу на тому, що за змістовним наповненням поняття принципу недискримінації є більшим за обсягом і містить у собі принцип рівності доступу, тобто принцип недискримінації і принцип рівності доступу співвідносяться як ціле і частка.

По-третє, щодо реалізації правила «правомірної об'єктивно обґрунтованої мети обмеження ознаки дискримінації». З огляду на те, що державна служба являє собою нормативно урегульовану, інституційно-ієрархічну, організаційно-структуровану закриту систему з чітко визначеними правилами та вимогами, вона (державна служба) потребує запровадження певних виключень із принципу недискримінації з дотриманням законодавчо встановлених приписів. Йдеться про те, що у сфері державної служби запроваджено правило «правомірної об'єктивно обґрунтованої мети обмеження ознаки дискримінації». Тобто обмеження ознак дискримінації повинно:

1) мати об'єктивно обґрунтовану мету. У цьому разі йдеться про те, що мета запровадження обмеження ознаки дискримінації має більшу цінність для інтересів держави та суспільства, ніж цінність інтересів особи/групи осіб. Як правило, така мета визначається спеціальними законами у залежності від видів/підвидів державної служби і нею може бути захист: інтересів держави і суспільства, державного суверенітету, конституційного ладу, оборонного потенціалу держави, прав громадян, державної таємниці, громадського порядку і громадської безпеки тощо. Як видається, прикметник «об'єктивно» обґрунтована мета свідчить про те, що ця мета має суспільно-державний характер, а не стосується певної особи або групи осіб, тобто має суб'єктивний характер;

2) бути правомірним, тобто передбаченим тільки законом, який не суперечить Конституції України. Оскільки йдеться про певні обмеження ознак дискримінації (тобто обмеження певних прав і свобод особи), такі обмеження можуть бути визначеними тільки на рівні законів з умовою, що ці обмеження не будуть суперечити Основному Закону. У контексті державної служби слід зазначити, що конституційний принцип «рівного доступу до державної служби», з використанням поняття «доступ» свідчить про те, що спеціальні закони про види/підвиди державної служби можуть передбачати відповідні вимоги та критерії для осіб при реалізації ними права на державну службу. Як видається, такими обмеженнями ознак дискримінації можуть бути: а) громадянство: тільки громадянство України – для всієї державної служби; б) мовна ознака: вільне володіння державною мовою – для всієї державної служби; в) інвалідність: відповідний стан здоров'я і відповідний рівень фізичної підготовки – для служби в органах поліції [6]; г) політичні переконання: запровадження принципу політичної неупередженості [4], або принципу політичної нейтральності [7–9], або принципу безпартійності [10]; д) вік: досягнення або повноліття [4]; або певного віку, зокрема 35 років для Директора БЕБ [7] чи Директора ДБР [8]; або граничного віку [4] тощо.

Таким чином, слід зазначити, що принцип рівного доступу і принцип недискримінації реалізуються у державній службі залежно від її виду/підвиду: 1) для адміністративної служби характерним є те, що для неї обидва принципи є законодавчо визначеними (перший – безпосередньо, другий – опосередковано); 2) спеціальні закони про підвиди спеціалізованої служби не передбачають ні

принципу рівного доступу, ні принципу недискримінації, але ряд із них мають посилання на Закон «Про державну службу», дія якого поширюється на ці підвиди у тій частині, яку не урегульовано спеціальним законом.

Список використаних джерел:

1. Біла-Тіунова Л. Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу». Одеса : Фенікс, 2020. 628 с.
2. Панова Н. С. Концепт державної адміністративної служби України : дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2021. 444 с.
3. Стець О. М. Державно-службові відносини: сутнісно-понятійна характеристика та галузево-правова ідентифікація : дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2021. 436 с.
4. Про державну службу : Закон України від 16.12.2015 р. № 3723-XII. Дата оновлення: 04.06.2024 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.12.2012 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. Дата оновлення: 16.08.2024. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
7. Про Бюро економічної безпеки : Закон України від 28.01.2021 р. Дата оновлення: 30.06.2024. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
8. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. Дата оновлення: 30.06.2021 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
9. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
10. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. Дата оновлення: 13.07.2023. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

Ключові слова: державна служба, право на державну службу, принцип рівності доступу до державної служби, принцип недискримінації, правило «правомірної об'єктивно обґрунтованої мети обмеження ознаки дискримінації».

Keywords: civil service, the right to civil service, principle of equality of access to civil service, principle of non-discrimination, rule of “legitimate, objectively justified purpose of restriction a signs of discrimination”.

Білоус-Осінь Тетяна Ігорівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕДУР ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ ТА НАУКИ

Процеси європейської інтеграції охоплюють усі аспекти суспільного життя, які потребують правового регулювання, особливо у сфері функціонування публічних інституцій та форм їх взаємодії із суспільством. Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення законодавства щодо адміністративної процедури. Відтак, діяльність органів виконавчої влади, влади Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також інших суб'єктів, наділених повноваженнями у сфері публічної адміністрації, переходить на новий рівень – відповідно до принципу верховенства права в умовах демократичної правової держави. Хоча на перший погляд сфера застосування адміністративно-процедурного законодавства здається чітко визначеною, залишається актуальним питання аналізу ролі окремих публічних процедур як адміністративних – зокрема у контексті освітньо-наукової сфери. Організація цієї сфери базується на поєднанні матеріальних, інституційних та процедурних елементів, які реалізуються в установленій правовій формі й підлягають галузевому регулюванню.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) відіграє провідну роль у впорядкуванні системи вищої освіти в Україні. Його діяльність спрямована на реалізацію європейських підходів до якості освіти та інтеграцію української освіти у міжнародний освітній простір. Основні напрями роботи цього органу можна умовно поділити на три ключові категорії:

гарантування якості освітніх послуг: здійснює акредитацію освітніх програм, формуючи вимогливі стандарти до їх змісту та реалізації. Воно також підтримує заклади вищої освіти у розбудові внутрішніх систем забезпечення якості, надаючи консультативну підтримку й проводячи порівняльний аналіз (бенчмаркінг). У межах цієї діяльності НАЗЯВО погоджує стандарти вищої освіти та розробляє критерії оцінювання якості на основі кращих світових і національних практик;

визнання якості наукових результатів: впроваджує політики доброчесності в науці, бореться з псевдонаукою, розробляє прозорі процедури атестації наукових кадрів, акредитує спеціалізовані вчені ради та моніторить їхню діяльність;

контрольна функція: забезпечує прозору акредитацію та атестацію, сприяє конструктивному діалогу з усіма учасниками освітнього процесу та мотивує виші до участі в міжнародних рейтингах через оновлені критерії якості [1].

Отже, у контексті процедурного підходу забезпечення якості вищої освіти зосереджується переважно на процесах акредитації освітніх програм та атестації наукових кадрів. Акредитація освітньої програми виступає як форма публіч-

ної управлінської процедури, що передбачає комплексне оцінювання як самої програми, так і діяльності закладу вищої освіти щодо її реалізації. Основною метою є встановлення відповідності програми вимогам стандарту вищої освіти, визначити спроможність закладу забезпечити ці вимоги, а також підтвердити досягнення очікуваних результатів навчання, які передбачені програмою, згідно з визначеними критеріями якості [2].

Ліцензування освітньої діяльності в Україні знаходиться в компетенції Міністерства освіти і науки. Згідно із Законом України «Про вищу освіту», право на провадження освітньої діяльності мають лише ті заклади вищої або фахової передвищої освіти, а також наукові установи, які отримали відповідну ліцензію, що видається центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки (ст. 24) [3].

Ліцензування освітньої діяльності розглядається як адміністративна процедура, що має чітке правове регулювання та здійснюється з метою забезпечення належного рівня якості освіти. Основні ознаки цієї процедури такі:

1) нормативно закріплений механізм, що передбачає послідовність дій, визначених законом, для отримання дозволу на здійснення освітньої діяльності;

2) врегулювання публічно-правових відносин, процедура спрямована на реалізацію прав осіб на освіту та гарантування дотримання вимог законодавства в цій сфері;

3) здійснення компетентним органом, уповноваженим органом виступає Міністерство освіти і науки України, яке приймає рішення щодо видачі або відмови у видачі ліцензії;

4) індивідуальний адміністративний акт як результат: за підсумками розгляду заяви приймається рішення, що має юридичну силу і стосується конкретного закладу освіти [4].

Таким чином, як акредитація освітньої програми, так і ліцензування освітньої діяльності можуть бути охарактеризовані як форми адміністративних процедур, що мають такі риси:

а) проводяться згідно з процедурними нормами, визначеними законодавством у сфері вищої освіти;

б) регулюють публічно-правові взаємини, пов'язані з реалізацією прав, законних інтересів та свобод учасників освітньо-наукового процесу;

в) здійснюються за участю відповідного адміністративного органу, яким виступає Міністерство освіти і науки України, або колегіального органу – Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти;

г) результатом кожної з цих процедур є прийняття адміністративного рішення індивідуального характеру, зокрема, видача ліцензії або сертифіката про акредитацію.

Приналежність процедур акредитації та ліцензування освітньої діяльності до певного виду адміністративних процедур залежить від критеріїв їх класифікації. Зокрема: а) залежно від впливу на суспільні відносини, ці процедури мож-

на віднести до правозастосовчих адміністративних процедур, що здійснюються органами публічної адміністрації у сфері освіти та науки; б) щодо наявності або відсутності спору між суб'єктами публічної адміністрації, вони є неюрисдикційними, хоча можуть стати підставою для юрисдикційних процедур під час оскарження прийнятих рішень; в) за спрямованістю діяльності, вони є зовнішніми, оскільки зачіпають права та інтереси фізичних осіб; г) з огляду на суб'єкта ініціативи, ці процедури є заявними адміністративними процедурами. Таким чином, за класифікаційними ознаками, процедури ліцензування та акредитації відносяться до правозастосовчих, неюрисдикційних, зовнішніх та заявних адміністративних процедур.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Міністерства освіти та науки. URL: <https://mon.gov.ua/>.
2. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : наказ Міністерства освіти та науки від 16.05.2024 р. № 686. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1013-24#Text>.
3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
4. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративний орган, освітньо-наукова діяльність, публічно-управлінські процедури, галузева приналежність.

Keywords: administrative procedure, administrative body, educational and scientific activities, public administrative procedures, industry affiliation.

Даниленко-Негара Юлія Сергіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВИЛ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ

Визначення поняття та змісту правил етичної поведінки на нормативному рівні (у законі та/або підзаконному нормативно-правовому акті) відіграє важливе значення не лише для ефективного розвитку інституту державної служби, але і є передумовою гарантування доброчесності державних службовців. Біль-

ше того, правове регламентування правил етичної поведінки забезпечує: підвищення рівня довіри громадян до органів державної влади; формування єдиних стандартів поведінки; запобігання корупції; сприяння професійному розвитку і самоконтролю; забезпечення правової визначеності тощо.

Слід акцентувати увагу на тому, що п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну службу» (далі – Закон) одним з основних обов'язків державного службовця визначено дотримуватися правил етичної поведінки. Водночас змістовні компоненти та/або складові правил етичної поведінки Законом не виокремлюються, а фактичне існування таких правил та необхідність їх врахування та дотримання під час службової діяльності згадується виключно у межах окремих норм, зокрема таких, як: ч. 2 ст. 44 – визначення правил етичної поведінки одним із критеріїв оцінювання результатів службової діяльності (зокрема в частині їх дотримання державним службовцем під час службової діяльності); п. 6 ч. 1 ст. 47 – віднесення загальних правил етичної поведінки до правил внутрішнього службового розпорядку державного органу; п. 6 ч. 2 ст. 63 – покладення обов'язку на керівника державної служби щодо вжиття заходів для додержання державними службовцями правил етичної поведінки; ст. 64; п. 2 ч. 2 ст. 65; ч. 4 ст. 66 – виокремлення окремим видом дисциплінарного проступку – порушення правил етичної поведінки державних службовців, та встановлення виду дисциплінарного стягнення за його вчинення [1]. Вбачається, що опосередковане згадування правил етичної поведінки державних службовців (як обов'язку, підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності тощо) в межах загального закону у сфері державної служби без визначення їх розуміння з правової точки зору є прикладом порушення правил законодавчої техніки. Зазначене обумовлює необхідність внесення змін до Закону шляхом доповнення ст. 2 дефініцією поняття «правила етичної поведінки».

Поряд з цим, розділом 6 Закону України «Про запобігання корупції» визначено загальні засади етичної поведінки усіх публічних службовців («дотримання пріоритету інтересів, політична нейтральність, неупередженість, компетентність та ефективність, нерозголошення інформації, утримання від виконання незаконних рішень та доручень» [2]), які надалі деталізуються на рівні спеціальних актів, якими врегульовано особливості правил етичної поведінки для окремих видів публічної служби (як приклад, кодекси або стандарти для поліцейських, суддів, прокурорів та ін.). Отже, за змістом ці правила етичної поведінки є ціннісними орієнтирами для подальшого їх розширеного тлумачення. Варто акцентувати увагу на тому, що вони практично в цілому та повністю дублюються із: по-перше, визначеними у ст. 4 Закону принципами державної служби (як приклад, політична нейтральність – принцип політичної неупередженості; компетентність і ефективність – принципи професіоналізму та ефективності; пріоритет інтересів – принцип доброчесності тощо) та, по-друге, обов'язками, визначеними ст.ст. 8 та 9 щодо: нерозголошення інформації, що стала їм відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень та професійних обов'язків;

підпорядкування державного службовця та утримання від виконання незаконних рішень чи доручень.

Відповідно до ч. 2 ст. 37 Закону України «Про запобігання корупції» деталізовану характеристику правил етичної поведінки у сфері державної служби здійснює Національне агентство України з питань державної служби [2]. Ймовірно, законодавцем застосовано підхід щодо закріплення загальних правил етичної поведінки на рівні окремого підзаконного нормативного акта (Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [3] [далі – Загальні правила етичної поведінки]), з метою уникнення дублювання приписів на законодавчому рівні, оскільки норми Загальних правил поширюються не лише на державних службовців, але і посадових осіб місцевого самоврядування.

Структурно Загальні правила етичної поведінки складаються з 6 розділів, які містять перелік етичних вимог до поведінки державних службовців, якими вони зобов'язані керуватися під час виконання службових обов'язків. За своїм спрямуванням ці правила етичної поведінки мають регулятивний вплив щодо таких видів відносин у державній службі:

ті, що виникають у внутрішньоорганізаційній діяльності – для впорядкування службової діяльності та взаємовідносин між державними службовцями, у тому числі керівниками та підлеглими, а також з іншими державними органами та установами (як приклад, п. 3 р. 2 – «керівники державних органів, органів місцевого самоврядування чи їх структурних підрозділів, мають сприяти створенню комфортної психологічної атмосфери в трудовому колективі та не допускати випадків мобінгу (цькування)» [3]; п. 2 р. 3 – «не використовувати службове становище в приватних інтересах чи в неправомірних приватних інтересах інших осіб, у тому числі не використовувати свій статус та інформацію про місце роботи з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб» [3]);

ті, що виникають під час взаємодії із громадянами – з метою забезпечення культури спілкування та поваги прав, свобод, законних інтересів, честі та гідності людини та громадянина державними службовцями (як приклад, п. 2 р. 2 «державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування під час виконання своїх посадових обов'язків повинні проявляти стриманість у разі критики чи образ з боку громадян, зауважувати щодо неприйнятності такої поведінки і необхідності дотримання норм ввічливого спілкування» [3]; п. 3 р. 2 «не допускати принизливих коментарів щодо зовнішнього вигляду, одягу, віку, статі, сімейного стану або віросповідання особи» [3]).

Недоліком закріплення окремих етичних вимог Загальними правилами етичної поведінки є лаконічний спосіб формулювання (без тлумачення змісту приписів), що обумовлює можливість їх застосування державними службовцями на власний розсуд. Як приклад, відповідно до п. 6 розділу II передбачається, що «одяг державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування повинен бути офіційно-ділового стилю і відповідати загальноприйнятим вимогам

пристойності» [3]. Тобто жодних конкретних вимог до зовнішнього вигляду не передбачено, у зв'язку з чим, такі державні службовці використовують звичайний цивільний одяг, з урахуванням офіційно-ділового стилю та вимог пристойності. Більше того, відсутність у Загальних правил визначення понять «офіційно-діловий стиль» та «загальноприйняті вимоги пристойності» перетворює їх на оціночні, у зв'язку з чим, у кожному конкретному випадку їх можуть тлумачити та застосовувати по-різному [4, с. 476].

Уявляється, що ключовою передумовою закріплення на нормативному рівні правил етичної поведінки державного службовця є знаходження балансу між потребою регламентації їх службової діяльності та забезпеченням особистої свободи посадової особи як громадянина, що, у свою чергу, сприятиме формуванню особистісної взаємодії у державній службі.

Список використаних джерел:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Дата оновлення: 01.01.2025. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 01.04.2025).
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 19.12.2024. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 01.04.2025).
3. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. Дата оновлення: 11.04.2023. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16> (дата звернення: 01.04.2025).
4. Даниленко-Негара Ю. С. Вимоги до дрес-коду державних службовців у законодавстві про державну службу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 475–478. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/114> (дата звернення: 01.04.2025).

Ключові слова: державна служба, державний службовець, етика, етичні вимоги, правила етичної поведінки.

Keywords: civil service, civil servant, ethics, ethical requirements, rules of ethical behavior.

Козачук Діана Анатоліївна
Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО ОБСЯГУ ПРАВА НА АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Право на апеляційне оскарження в адміністративному судочинстві є важливим елементом права на судовий захист як такий. На теперішній час це права абсолютизовано в предметному сенсі, адже будь які судові рішення адміністративних судів першої інстанції можуть бути оскаржено в апеляційному порядку. Водночас, КАС України передбачено додаткові процесуальні вимоги для оскарження певних видів ухвал: можливість їх оскарження лише одночасно з оскарженням рішення суду. Перелік ухвал, які можуть бути оскаржено окремо від рішення суду міститься в ст. 284 КАС України [1] і становлять вичерпний перелік. Із чого слід зробити висновок, що всі інші ухвали може бути оскаржено виключно разом із рішенням суду. Тим не менш, на практиці виникають ситуації, коли встановлення таких жорстких вимог звужують право на судовий захист. Зокрема слід проаналізувати питання про можливість апеляційного оскарження ухвали про відмову у поновленні провадження у справі окремо від рішень суду.

Оскільки права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55 Конституції України) [2], кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку, конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано кожному, слід визначити, чи створюють передбачені КАС України норми дієвий й ефективний механізм реалізації таких гарантій.

Судовий захист є важливим елементом механізму забезпечення реалізації прав, свобод та інтересів людини і громадянина, який охоплює сукупність правомочностей особи: 1) звернення з вимогою про захист порушеного або оскарженого права або інтересу, який охороняється законом; 2) користування всіма передбаченими законом правами і гарантіями в процесі розгляду вимоги; 3) можливість оскарження у встановленому законом порядку судового рішення. Розглядаючи питання доцільності оскарження ухвали адміністративного суду про відмову у поновленні провадження у справі окремо від рішень суду, слід проаналізувати ефективність і дієвість передбачених КАС України як процесуальних інструментів, в процесі розгляду його вимог, так і при оскарженні судових рішень.

Щодо дієвості процесуальних гарантій права особи на захист прав, свобод та інтересів особи від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Право на апеляційне оскарження судових рішень є важливим елементом системи гарантій судового захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб в адміністративному

судочинстві, що підтверджується визнанням цього права однією з основоположних засад адміністративного судочинства (п. 6 ч. 3 ст. 2, ч. 1 ст. 13 КАС України) [1]. З точки зору функціонального аспекту апеляційного оскарження чинне процесуальне законодавство визнає можливість оскарження будь-якого судового рішення в апеляційному порядку, проте, стосовно ухвал адміністративного суду передбачає дві процесуальні форми: оскарження ухвали окремо від рішення суду першої інстанції і оскарження ухвали як частина обґрунтування рішення суду першої інстанції.

Відповідно до переліку, передбаченого ч. 1 ст. 294 КАС України, [1] ухвала про відмову у поновленні провадження у справі не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, що може створити патову ситуацію, унеможливаючи здійснення судового захисту вцілому. Зупинення розгляду справи скажника пов'язано з тим, що у тотожній справі (один і той самий предмет спору, одна сторона – відповідач) відкрито провадження і здійснюється судовий розгляд справи. Одночасний автономний розгляд двох тотожних адміністративних справ є неприпустимим, оскільки створює потенційні загрози принципу правової визначеності, розбалансовує судову практику, що має виражені негативні наслідки у справах щодо оскарження нормативних актів. В умовах, коли розгляд справи перебуває у залежності від результатів розгляду первинної справи, а також враховуючи беззаперечний факт тривалості судового процесу й пропуску розумних строків розгляду справи, має місце блокування реалізації права на справедливий суд. Таким чином, виникає ситуація, що закріплені ч. 2 ст. 293, ч. 1 ст. 294 КАС України [1] створюють умови, коли механізм судового захисту порушених чи оспорюваних прав особи не функціонує (є недієвим).

Цей висновок слід вважати справедливим лише умовно, адже реалізація права на судовий захист передбачає можливість застосування альтернативних інструментів адміністративного судочинства: об'єднання позовів, участь у якості третьої особи, поновлення пропущеного строку на звернення з апеляційною скаргою. Необхідно звернути увагу на те, що Верховний Суд сформував послідовну позицію: при розгляді клопотань щодо поновлення процесуального строку суди зобов'язані індивідуально підходити до кожної справи. Зокрема, суд повинен всебічно оцінити причини, що завадили своєчасному зверненню, співвідносячи їх із тривалістю затримки, поведінкою заявника у зазначений період, а також із діями, які могли свідчити про підготовку до подання заяви до суду. Усі ці обставини мають розглядатися у взаємозв'язку та сукупності. Використання альтернативних процесуальних стратегій допускається лише за наявності чітко визначених правових підстав, проте не всі з них відповідають принципу раціонального використання процесуальних ресурсів, що, своєю чергою, ставить під сумнів ефективність реалізації права на судовий захист, закріпленого Конституцією України.

Щодо ефективності процесуальних гарантій права особи на захист прав, свобод та інтересів особи від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Легітимність обмежень процесуальних прав особи, установлених в КАС України, визначається оцінкою відповідності їх вимогам пропорційності, що означає з'ясування таких питань: 1) установлення мети обмеження права, чи була вона легітимною; 2) з'ясування, чи були засоби обмеження права мінімально обтяжливими й необхідними; 3) з'ясування того, чи не суперечить обмеження, що розглядається, сутності права, що гарантується, чи передбачено альтернативні способи захисту таких прав.

Аналіз наведених показників дозволяє зробити висновок, що легітимність мети обмеження права на апеляційне оскарження ухвали про відмову в поновленні розгляду справи не обмежується лише необхідністю запобігання зловживанню процесуальними правами й вимогами процесуальної економії, Законодавча заборона апеляційного оскарження ухвал окремо від рішення суду зумовлено необхідністю оптимізації процесуальних дій суду та учасників справи і стосується тих процесуальних питань, які впливають на обґрунтованість рішення суду, але не здатні суттєво вплинути на рух справи. Слід врахувати і прагнення унеможливити ухвалення протилежних судових рішень щодо нормативного акту.

Необхідність і рівень обтяжливості обмеження права на оскарження зазначеного типу ухвал окремо від рішення суду перебуває у прямій залежності від підстав зупинення провадження. Слід визнати, що неможливість оскаржити ухвалу про відмову в поновленні судового провадження має наслідком, передусім, затягування розгляду справи на невизначений строк. Право на розгляд судом справи в розумний строк є важливою складовою конституційного права на доступ до суду (п. 7 ч. 2 ст. 129 Конституції України) [2]. Порушення вимог Конвенції у вигляді надмірної тривалості розгляду справ судами України визнано системною проблемою, яка не дозволяє в повній мірі забезпечити належний судовий захист прав і свобод людини [3]. Відтак, неможливість окремого оскарження такого типу ухвал створює вагомe обтяження для реалізації права на судовий захист.

Крім того, як зазначалося вище, наявні альтернативні засоби реалізації процесуальних прав не здатні забезпечити ефективні процесуальні стратегії. Тому, можна зробити висновок, що передбачені КАС України процесуальні гарантії права особи на захист прав, свобод та інтересів особи не є ефективними і достатніми.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Практика ЄСПЛ щодо надмірної тривалості судового провадження. *Судово-юридична газета*. 25.11.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/155336-praktika-yespl-schodo-nadmirnoyi-trivalosti-sudovogo-provazhennya> .

Ключові слова: адміністративне судочинство, апеляційне оскарження, судові рішення, ухвала, поновлення провадження у справі.

Keywords: administrative proceedings, appeal, court decisions, ruling, resumption of proceedings in the case.

Негара Родіон Віталійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
доктор філософії (PhD) в галузі права*

УСНІЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ АКТ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

Адміністративний акт, будучи основним інструментом діяльності адміністративних органів, в п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» визначається як «рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб)» [1]. У зв'язку з цим, однією із визначальних умов законності адміністративного акта, його чинності, а також обґрунтованості та ефективності є форма його прийняття/вчинення або зовнішнього вираження. Саме форма прийняття/вчинення або зовнішнього вираження адміністративного акта формує перше враження про нього у адресата та визначає його зовнішній вигляд.

Одночасно з цим, у залежності від форми прийняття/вчинення або зовнішнього вираження у теорії адміністративного права виокремлюються усні адміністративні акти. При цьому якщо раніше їх виокремлення було переважно теоретичним, оскільки у законодавстві зустрічалося небагато прикладів прийняття усних адміністративних актів, то з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» ситуація змінилась. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 70 цього Закону у випадках, передбачених законом, у тому числі з метою запобігання загрозі життю, здоров'ю громадян, майну або громадській безпеці, адміністративний акт може бути прийнято в усній формі [1].

Аналіз ч. 1 ст. 70 дозволяє стверджувати, що єдиною умовою прийняття адміністративного акта в усній формі є передбачення такого випадку положеннями закону. Під «законом» у цьому контексті необхідно розуміти вид законодавчих актів, а саме Закон України. У цьому випадку доцільно звернутись до визначення поняття «закон», що міститься у абз. 1 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правотворчу діяльність», а саме нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України та (або) на всеукраїнському референдумі в установленому Конституцією України та законом порядку, що регулює найбільш важливі суспільні відносини [2]. З огляду на це, виключається можливість встановлення випадків

прийняття усних адміністративних актів на підзаконному рівні. У підзаконних актах допускається лише деталізація положень законів, якими передбачено прийняття адміністративних актів в усній формі.

Такий підвищений рівень нормативного регулювання випадків прийняття усних адміністративних актів є важливою гарантією забезпечення законності та дотримання прав та інтересів приватних осіб, навіть, за умови існування права на письмове підтвердження адміністративного акта, прийнятого в усній формі.

У свою чергу, вказівка на мету прийняття адміністративного акта в усній формі, зокрема запобігання загрози життю, здоров'ю громадян, майну або громадській безпеці, свідчить про її другорядний характер, оскільки у цьому разі мета прийняття адміністративного акта в усній формі лише пояснює потребу законодавчого встановлення можливості прийняття адміністративного акта в усній формі. Крім того, використання ч. 1 ст. 70 Закону України «Про адміністративну процедуру» словосполучення «у тому числі» вказує на можливість врахування законодавцем й інших обставин при встановленні випадків прийняття адміністративних актів в усній формі.

Загалом форма адміністративного акта має визначатись чинним законодавством також з урахуванням необхідності належного здійснення адміністративними органами покладених на них повноважень, доведення адміністративного акта до відома особи (осіб), прав та/або обов'язків якої (яких) він стосується, ефективності виконання (практичного втілення) адміністративного акта. У науково-практичних джерелах зазначається, що усна форма адміністративних актів найкраще відповідає принципу ефективності, адже не завжди є потреба витрачати ресурси на письмове оформлення певних адміністративних актів [3, с. 388]. Отже, за допомогою усних адміністративних актів спрощується діяльність адміністративних органів та досягається процедурна економія.

З урахуванням того, що Закон України «Про адміністративну процедуру» є рамковим законодавчим актом та визначає загальні вимоги діяльності адміністративних органів, та відповідно загальні засади прийняття/вчинення адміністративних актів, у тому числі усних, для визначення конкретних випадків прийняття усних адміністративних актів необхідно звернутися до спеціальних законів, що визначають адміністративно-правовий статус окремих адміністративних органів або засади здійснення публічного адміністрування у певних сферах суспільного життя.

Аналіз спеціальних законодавчих актів засвідчує, що законодавець не встановлює конкретних випадків прийняття адміністративних актів в усній формі. Іншими словами, у спеціальних законах не міститься уточнення про те, що конкретний адміністративний акт відповідного адміністративного органу може прийматися в усній формі. З урахуванням цього, встановлення випадків прийняття адміністративних актів в усній формі відбувається шляхом певного допущення, заснованого на аналізованні положень чинного законодавства та правозастосовної практики адміністративних органів.

Головною умовою при цьому є відсутність у законі вимоги щодо обов'язкової письмової форми прийняття відповідного адміністративного акта. Це підтверджується прикладами прийняття адміністративних актів в усній формі, які наводяться у науково-навчальній літературі, зокрема дозвіл поліцейського пройти на охоронювану територію, вимоги поліцейського до особи одягнути маску при користуванні громадським транспортом (під час карантину), або вказівка працівника санітарно-епідеміологічної служби усунути дрібне порушення підприємцем на ринку [3, с. 388], вимога поліцейського залишити місце і обмеження доступу до визначеної території [4, с. 218]. Хоча у положеннях законодавчих актів, якими їх передбачено, про усну форму їх прийняття прямо не зазначається.

З огляду на це, практичне втілення положень Закону України «Про адміністративну процедуру», якими врегульовано прийняття адміністративних актів в усній формі, видається сумнівним.

Як відомо, сфера дії Закону України «Про адміністративну процедуру» визначається в його ст. 1 від зворотного, зокрема шляхом визначення відносин, на які не поширюється його дія. Поряд з цим, в ч. 2 ст. 3 встановлюється, що законом можуть бути встановлені особливості адміністративного провадження для окремих категорій адміністративних справ, але такі особливості повинні відповідати принципам адміністративної процедури, визначеним цим Законом [1]. Аналогічне положення міститься і у п. 3 розділу IX «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про адміністративну процедуру», згідно з яким до приведення законодавчих актів у відповідність із цим Законом вони застосовуються в частині, що не суперечить принципам цього Закону [1]. Таким чином, у разі якщо положеннями спеціального закону встановлено особливості, у тому числі щодо прийняття усних адміністративних актів, вони мають відповідати лише принципам адміністративної процедури. Поряд з цим, положення Закону України «Про адміністративну процедуру», якими регулюються усні адміністративні акти не належить до принципів цього Закону, а тому не могу впливати на правозастосування положень спеціальних законів.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що необхідність прийняття адміністративних актів в усній формі одночасно обумовлюється потребою швидкого реагування адміністративними органами на обставини конкретної справи та загалом удосконалення здійснення адміністративними органами покладених на них повноважень. Формалізація усної форми адміністративного акта, визначення конкретних випадків їх прийняття відповідними адміністративними органами, а також підстав та умов їх прийняття сприятиме не тільки більш ефективному їх використанню як інструмента діяльності адміністративних органів, удосконаленню своєчасності та якості реагування останніми на конкретні фактичні обставини, а також покращуватиме ступінь захищеності прав та інтересів приватних осіб.

У зв'язку з цим практичний аспект застосування адміністративних актів в усній формі потребує подальшого удосконалення спеціального законодавства в

частині приведення у відповідність до вимог Закону України «Про адміністративну процедуру».

Список використаних джерел:

1. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Дата оновлення: 15.11.2024. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#top> (дата звернення 01.03.2025).

2. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. Дата оновлення: 18.09.2024. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#top> (дата звернення 01.03.2025).

3. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О. Ф., Бевзенко В. М. та ін.; за заг. ред. Тимощука В. П. Київ, 2023 545 с. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74413.pdf> (дата звернення 01.03.2025).

4. Негара Р. В. Характеристика окремих видів адміністративних актів за новітнім законодавством України про адміністративну процедуру. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 163. С. 213–228. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.163.292799> (дата звернення 01.03.2025).

Ключові слова: усний адміністративний акт, адміністративний акт, адміністративна процедура, форма прийняття (вчинення), форма зовнішнього вираження.

Keywords: oral administrative act, administrative act, administrative procedure, form of acceptance (commitment), form of external expression.

Осадчий Анатолій Юрійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент*

Закаленко Олена Василівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент*

СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Адміністративне судочинство (процес), виступає однією з форм відправлення правосуддя. Особливості цієї форми правосуддя детерміновано, насамперед, правовою природою публічно-правових спорів, які виступають його предметом. Це у повній мірі стосується й регламентації правила доказування в адміністративному судочинстві, що відбивають не тільки загальні закономірності пізна-

вальної діяльності під час встановлення обставин справи, але й забезпечують ефективне встановлення фактичних обставин саме публічно-правових спорів.

Наведеним обумовлено, зокрема, запровадження особливого розподілу тягара доказування в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, т.з. презумпцію правомірності вимог особи, яка оскаржує рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень [1, С. 239], активну роль суду у збиранні доказів, як прояв принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі.

Натомість, КАС України, на відміну, наприклад, від КПК України, визначаючи необхідність оцінки судом доказів за внутрішнім переконанням (ч. 1 ст. 90 КАС України) не містить положень щодо конкретизації ступеня переконання, за якого суд має вважати встановленими обставини адміністративної справи. Практичні аспекти та можлива подальша правова регламентація механізму формування внутрішнього переконання суду безумовно вимагають врахування специфіки предмету розгляду, яким в адміністративному судочинстві виступають здебільшого публічно-правові спори.

Внутрішнє переконання – це сформоване під час розгляду справи уявлення судді про те, як слід вирішити справу. Внутрішнє переконання формується на психологічному рівні, коли суддя надає перевагу одній чи іншій стороні, виходячи з фабули (обставин) справи та правових позицій сторін [1, с. 243]. Формування такого переконання не виключає можливість збереження у суду певних сумнівів при встановленні тих чи інших обставин справи. Мова йде про достатній рівень допустимих сумнівів, при якому обставина вважатиметься встановленою.

У найбільш загальному розумінні під стандартом доказування як раз і позначається рівень ймовірності, «до якого обставина повинна бути підтверджена доказами, щоб вважатись дійсною» [2]. Цей рівень ймовірності насамперед пов'язаний з встановленням під час оцінки доказів такої якісної властивості їх сукупності як достатність для висновку про наявність або відсутність обставин справи (ч. 1 ст. 76 КАС України) за відповідного ступеня достовірності кожного доказу.

Хоча у адміністративному процесуальному законодавстві відсутні загальні положення щодо визначення стандартів доказування, беручи до уваги принцип автономності [3] (автономне тлумачення ЄСПЛ змісту норми у конкретних справах), принцип однакового ставлення (equality of treatment) [4], адміністративні суди мають використовувати відповідні принципи (правила, стандарти), які виокремлюються у практиці ЄСПЛ.

У практиці ЄСПЛ активно використовуються, насамперед, такі стандарти доказування як «баланс вірогідностей (ймовірностей)» (balance of probabilities) та «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt). Перший стандарт полягає в тому, що обставини повинні бути встановлені у такій мірі, щоб у «розумної (розсудливої) людини» не могло лишатися «розумного сумніву», щодо їх існування. Другий – полягає в тому, що обставини повинні бути

встановлені з розумним ступенем достовірності, тобто таким чином, що після оцінки доказів внутрішнє переконання судді каже йому, що факт скоріше був, аніж не мав місця.

При цьому, ЄСПЛ зазначає, що стандарт доказування у кримінальних справах має бути вищий, ніж у цивільних [5]. Також слід враховувати, що застосування національними судами незвично високого стандарту доказування становить порушення права на справедливий суд [6].

Враховуючи, що ЄСПЛ в рішенні від 16.07.1971 у справі «RINGEISEN v. AUSTRIA (MERITS)» [7] поширив дію п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на сферу оскарження актів адміністрації, зазначивши, що поняття «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» охоплює всі справи, результат яких має вирішальне значення для приватних прав і обов'язків, а характер законодавства, яке регулює визначене питання, як справа має бути вирішена (цивільне, господарське, адміністративне право тощо), та орган, який наділено юрисдикцією з цього питання (звичайний суд, адміністративний орган тощо) не мають при цьому великого значення – цілком очевидно, що адміністративному судочинству здебільшого має бути притаманний стандарт доказування «баланс вірогідностей».

Натомість, наведене не заперечує можливості, а в деяких випадках й необхідності, застосування в адміністративному судочинстві при розгляді певних адміністративних справ підвищених стандартів доказування.

Підставою застосування в адміністративному судочинстві підвищених стандартів доказування мають виступати потенційні наслідки розгляду справи для фізичної чи юридичної особи. При цьому, «будь-яке підвищення стандарту доказування розглядається принагідно владної сторони або інакше кажучи, підвищений стандарт в жодному разі не може бути застосовним до невідної сторони, яка початково має менші доказові можливості по збиранню та представленню доказів» [8, с. 139-140].

Так, найвищий стандарт доказування «поза розумним сумнівом» повинен використовуватися у випадках, коли правові наслідки вирішення справи для особи тотожні кримінальним у розумінні ЄСПЛ та тягнуть суттєве обмеження прав, свобод та інтересів особи.

Водночас, можна припустити й існування справ з потенційно серйозними наслідками їх розгляду для особи, для яких стандарт доказування «баланс вірогідностей» може виявитися недостатнім, а «поза розумним сумнівом» – занадто високим. Наведене вимагатиме застосування для виконання обов'язку доказування суб'єктам владних повноважень проміжного стандарту доказування – «зрозумілі та переконливі докази», що вимагає більшої впевненості судді, аніж зазвичай.

Безсумнівно, градація стандартів доказування в адміністративному судочинстві потребує ґрунтовного опрацювання з подальшим законодавчим закріпленням як конкретних випадків застосування, насамперед, стандарту доказування

«поза розумним сумнівом», так і критеріїв застосування стандарту «зрозумілі та переконливі докази». Вирішення цих питань сприятиме належному з'ясуванню обставин відповідних категорій публічно-правових спорів, а отже і забезпеченню права на справедливий суд в адміністративному судочинстві.

Список використаних джерел:

1. Ківалов С. В. Курс адміністративного процесуального права України. Загальна частина : підручник / С. В. Ківалов, І. О. Картузова, А. Ю. Осадчий. Одеса : Фенікс, 2014. 342 с.
2. Пільков К. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. *Судова влада України*. 04.11.2019. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/816559/>
3. Case «König v. Germany» : Judgment of 28 June 1978, no 6232/73 (A/27). HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57512>
4. Case «Schuler-Zraggen v Switzerland» : Judgment of 24 June 1993, no 17/1992/362/436. HUDOC. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57840%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57840%22]})
5. Case «Ringvold v. Norway» : Judgment of 11 February 2003, no. 34964/97. HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60933>
6. Case «Dyuldin and Kislov v. Russia» : Judgment of 31 July 2007, no. 25968/02. HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82038>
7. Case «Ringeisen v. Austria (merits)» : Judgment of 16 July 1971, no. 2614/65. HUDOC. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57565%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57565%22]})
8. Стоян А. В. Стандарти доказування в адміністративному судочинстві : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Одеса, 2024. 218 с.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний процес, доказування в адміністративному судочинстві, стандарти доказування, баланс вірогідностей (ймовірностей), зрозумілі та переконливі докази, поза розумним сумнівом.

Keywords: administrative proceedings, administrative process, proof in administrative proceedings, standards of proof, balance of probabilities, clear and convincing evidence, beyond reasonable doubt.

Слободянюк Марина Анатоліївна
Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Удосконалення механізмів забезпечення законності в діяльності органів державної влади є важливою складовою процесу демократизації публічних інституцій відповідно до європейських стандартів. З огляду на соціально-економічні, культурні, географічні, демографічні та інші локальні особливості, відбулися зміни в правовому регулюванні служби окремих категорій публічних службовців, зокрема працівників поліції. Служба в поліції вирізняється особливою потребою у дотриманні дисципліни, адже рівень службової дисципліни та ефективність механізмів дисциплінарної відповідальності суттєво впливають як на громадське сприйняття цього органу, так і на його міжнародне визнання.

Інститут дисциплінарної відповідальності поліцейських становить самостійну сферу суспільних відносин, яка регулюється спеціальними правовими нормами. Взаємовідносини в межах дисциплінарної відповідальності працівників поліції є складовою їхнього правового статусу. Підставою для притягнення до такої відповідальності є правова оцінка поведінки поліцейського – дії чи бездіяльності, яка відповідно до положень Дисциплінарного статуту Національної поліції може бути визначена як дисциплінарне правопорушення.

Основними нормативно-правовими актами, що визначають правовий статус органів поліції загалом, а також особливості дисциплінарної відповідальності їхніх службовців є Закони України «Про Національну поліцію» [1] та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [2].

Сформулюємо основні положення: поліція функціонує як структура, покликана служити суспільству шляхом захисту прав і свобод громадян, протидії злочинності та забезпечення громадського порядку й безпеки (ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію»); у межах дисциплінарного провадження працівник поліції може бути тимчасово відсторонений від виконання своїх службових обов'язків (ст. 70); застосування дисциплінарного стягнення відповідно до Дисциплінарного статуту може стати підставою для звільнення поліцейського зі служби (ст. 77) [1].

Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» містить основні положення щодо дисциплінарної відповідальності поліцейських, які структуровано за такими розділами:

1) загальні положення, що визначають основні терміни, що використовуються у дисциплінарному провадженні (зокрема, «службова дисципліна», «дисциплінарний проступок», «накази»), а також регламентують порядок обліку дисциплінарних стягнень;

2) обов'язки поліцейських щодо дотримання дисципліни, яку охоплюють дотримання статутів і наказів, захист прав і свобод громадян, повагу до гідності людини, надання допомоги населенню, дотримання професійної етики, охорону державної таємниці, підтримання службової дисципліни, взаємоповагу до колег і громадян, дотримання внутрішнього розпорядку, правил зовнішнього вигляду, користування зброєю та майном;

3) види дисциплінарних стягнень, що передбачають такі заходи: усне зауваження, зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну службову відповідність, звільнення з посади, пониження в спеціальному званні, звільнення зі служби в поліції;

4) принципи дисциплінарного провадження, що описують загальні правила проведення службових розслідувань, накладення стягнень та строки їх застосування;

5) порядок оскарження дисциплінарних стягнень, який надає поліцейським право оскаржити стягнення в усній або письмовій формі до вищого керівництва, звертатися до міністра внутрішніх справ або подавати позов до суду [2].

Особливе значення мають положення Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), зокрема глава 15, яка регулює відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень. Із запровадженням воєнного стану до цієї глави було внесено важливу зміну: поліцейські підрозділи особливого призначення Національної поліції, залучені до бойових дій, несуть відповідальність за військові адміністративні правопорушення відповідно до статей 172-10 та 172-19 глави 13-Б КУпАП, за умови, що такі дії не підпадають під кримінальну відповідальність. При цьому до них не може застосовуватись арешт з утриманням на гауптвахті [3].

Отже, поліцейські виступають як спеціальні суб'єкти адміністративної відповідальності. Водночас притягнення поліцейського до адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачене загальними нормами, не виключає можливості одночасного застосування дисциплінарних заходів. Інакше кажучи, адміністративна відповідальність може наставати у зв'язку з вчиненням дисциплінарного проступку.

Таким чином, дисциплінарна відповідальність працівників Національної поліції ґрунтується на системі обов'язкових правових норм, які передбачають можливість застосування заходів державного примусу у вигляді обмежувальних санкцій.

Положення модельного законодавства, що регламентують дисциплінарну відповідальність поліцейських, відображені в міжнародних актах, зокрема таких як Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку [4] та Європейський кодекс поліцейської етики [5]. Згідно з міжнародними правовими документами, основними завданнями поліції є забезпечення громадського спокою, підтримка законності та порядку, захист основних прав і свобод людини,

попередження і розслідування злочинів, а також надання допомоги та послуг громадянам.

Отже, можна зробити висновок, що дисциплінарна відповідальність працівників поліції охоплює визначення підстав для притягнення до відповідальності, порядок проведення дисциплінарного провадження та умови накладення дисциплінарних стягнень. Подальший аналіз міжнародного досвіду правового регулювання дисциплінарної відповідальності поліцейських та впровадження найкращих практик сприятиме вдосконаленню національного законодавства в цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

2. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 р. № 2337. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1987 р. № 8073. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1082>

4. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р. № 34/169. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

5. Про Європейський кодекс поліцейської етики : Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи, ухвалена Комітетом Міністрів 19 вересня 2001 р. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>.

Ключові слова: поліцейський, правовий статус, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, адміністративна відповідальність.

Keywords: police officer, legal status, disciplinary liability, disciplinary offense, administrative liability.

Стрельников Андрій Вікторович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент*

АНТИКОРУПЦІЙНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ПАТРОНАТНИХ СЛУЖБОВЦІВ: РЕТРОСПЕКТИВА НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Питання антикорупційної суб'єктності має важливе значення для правозастосування. Зважаючи на важливість інституту запобігання корупції, істотний

вплив норм законодавства у цій галузі на права та свободи функціонерів та квазіфункціонерів публічного сектору, законодавство щодо запобігання корупції має бути зрозумілим та передбачуваним.

В первинній редакції Закону України «Про запобігання корупції» [1] (далі – Закону) спостерігалася певна невизначеність законодавця щодо статусу патронатних службовців, зокрема, ця категорія суб'єктів підпадала під дію антикорупційних обмежень, хоча у загальному переліку суб'єктів (ст. 3), на яких поширюється дія Закону, їх виокремлено не було. Це пов'язується із тим, що відповідно до положень Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року № 3723-XII [2] патронатні службовці органів державної влади вважалися державними службовцями, а тому були віднесені до суб'єктів пп. «в» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону.

Ситуація змінилася із прийняттям Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [3], який набув чинності 01 травня 2016 року. Із прийняттями оновленого законодавства у сфері державної служби було перекладено розуміння державної служби. Згідно з п. 18 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про державну службу» працівників патронатної служби було виключено з числа тих осіб, на яких поширюється дія цього закону [3]. Зважаючи на приписи Закону, а також на оновлене законодавство у сфері державної служби, з травня 2016 року щодо патронатних службовців припинили дію будь-які антикорупційні обмеження, в тому числі заходи фінансового контролю. Разом з тим, частково, оскільки дія приписів Закону поширювалася на деяких патронатних службовців, які підпадали під дію інших підпунктів та пунктів ч. 1 ст. 3 Закону (як приклад, керівники патронатних служб державних органів, будучи посадовими особами державного органу, підпадають під дію пп. «б» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону). Вказане свідчить про асистемність та недосконалість антикорупційного законодавства, адже фактично дія антикорупційних обмежень поширювалася на частину патронатних службовців, що носить ознаки дискримінації та вибіркового підходу, який зосереджено не на характері функцій, що виконуються, а на належності чи неналежності до певної категорії посад (в контексті наведеного прикладу – керівної посади).

Варто акцентувати увагу на тому, що коло осіб, на яких поширюється дія Закону, було розширено із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» [4]. У оновленій редакції серед осіб, на яких поширюється дія Закону, було виокремлено, таких, як: «керівник Офісу Президента України, його Перший заступник та заступник, а також особи, які займають посади патронатної служби, визначені Законом України «Про державну службу», крім осіб, які виконують свої обов'язки на громадських засадах, помічники суддів» [1] (пп. «ї» п. 1 ч. 1 ст. Закону). Разом з тим, окреслена норма також є дискримінаційною, а Закон в частині окреслення суб'єктного складу недосконалим. Приміром, правові статуси та функціональні обов'язки помічни-

ків суддів та помічників суддів Конституційного Суду України є доволі схожими, при цьому, антикорупційні обмеження поширюються лише на помічників суддів. Окрім цього, варто сказати, що норми Закону поширювалися не на всіх патронатних службовців, адже поза межами дії Закону залишилися патронатні службовці, які «виконують свої обов'язки на громадських засадах». Щодо зазначеного, заслуговує на увагу думка О. П. Хамходера, що «у сфері протидії корупції першочергового значення для ідентифікації суб'єктності відіграє критерій наявності/відсутності службових повноважень, становища чи можливостей, які потенційно можуть бути використані особою задля отримання неправомірної вигоди посадової девіації». Якщо такий публічний ресурс властивий «патронатникам», то платність/безоплатність їх служби – сторонній і байдужий для цілей галузевого законодавства факт» [5, с. 154].

Наступними редакціями Закону лише скорочувалося коло осіб, на яких поширюється дія Закону, та які є патронатними службовцями. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» від 04 березня 2020 року № 524-IX [6], пп. «ї» п. 1 ч. 1 ст. Закону було викладено в новій редакції, відповідно до якої серед інших особами, на яких поширюється дія Закону, було визначено «керівника Офісу Президента України, його Першого заступника та заступників, радників, помічників, уповноважених, прес-секретаря Президента України, помічників суддів» [1]. Вбачається, що зазначеними змінами було усунуто суттєвий недолік щодо залишення поза межами дії Закону патронатних службовців, які «виконують свої обов'язки на громадських засадах», однак, проблема вибірковості посад патронатної служби, на яких поширюється дія Закону, залишилася. Очевидним є акцентування уваги законодавцем не на функціональному аспекті ідентифікації суб'єктності (наявності чи відсутності повноважень чи пов'язаних із ними можливостей), а на посадовому, тобто зайняття посади патронатної служби в конкретному державному органі.

Надалі зміни було внесено Законом України «Про розвідку» від 17 вересня 2020 року № 912-IX [7], відповідно до яких пп. «ї» п. 1 ч. 1 ст. Закону було викладено в новій редакції, відповідно до якої до складу осіб, на яких поширюється дія Закону, були включені «керівник Офісу Президента України, його Перший заступник та заступники, уповноважені, прес-секретар Президента України» [1]. Зазначена редакція є чинною, та охоплює лише патронатних службовців Офісу Президента України.

Загалом, така редакція Закону породжує думки, що певні корупційні ризики шляхом застосування службових повноважень, службового становища та пов'язаних з ними можливостей можуть виникати лише у патронатних службовців Офісу Президента України. Проте, варто підкреслити, що віднесення патронатних службовців до складу функціонерів публічного сектору, виходячи із змісту та обсягу виконуваної роботи в органах публічної влади, є доречним та необхідним. Патронатні службовці, характеризуючись спеціальною процедурою

призначення на посаду та особливими службовими відносинами щодо сприяння у виконанні публічно-владних управлінських функцій свого «патрона», очевидно, володіють певним обсягом службових повноважень та пов'язаних із ними можливостей, а тому потребують контролю застосування таких повноважень з боку держави.

У підсумку слід зазначити, що чинна редакція Закону в частині виокремлення суб'єктів, на яких поширюється його дія, є недосконалою, та свідчать про відсутність єдиного підходу до ідентифікації суб'єктів. Більше того, здійснений аналіз окремих аспектів антикорупційної суб'єктності патронатних службовців, дозволяє стверджувати, що антикорупційне законодавство є суперечливим та не відповідає вимозі передбачуваності та послідовності.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення 19.12.2024. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 01.04.2025 р.).
2. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text> (втратив чинність).
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Дата оновлення: 01.01.2025. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025 р.).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції: Закон України від 02.10.2019 № 140-IX. Дата оновлення 04.03.2020. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-20#Text> (дата звернення: 01.04.2025 р.).
5. Хамходера О. П. Безсистемність антикорупційної суб'єктності патронатних службовців: «громадські засади» та інші квазііновації. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. Вип. 77. С. 152–162.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції»: Закон України від 04.03.2020 № 524-IX. Дата оновлення 26.01.2022. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-20#Text> (дата звернення: 01.04.2025 р.).
7. Про розвідку: Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. Дата оновлення 10.10.2024. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення: 01.04.2025 р.).

Ключові слова: антикорупційна суб'єктність, патронатні службовці, запобігання корупції, антикорупційна політика, публічна служба.

Keywords: anti-corruption subjectivity, patronage employees, corruption prevention, anti-corruption policy, public service.

Фролова Євгенія Ігорівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Одним із найбільш наочних проявів фрагментарності чинного адміністративно-процесуального законодавства є відсутність цілісного підходу до визначення процесуальних прав суб'єктів публічної адміністрації як учасників судового процесу при розгляді публічно-правових спорів.

Визначення процесуальних прав суб'єктів публічної адміністрації в адміністративному судочинстві неможливе без урахування їх адміністративно-процесуального статусу, який, у свою чергу, репрезентує систему властивостей, що характеризують суб'єкта як учасника адміністративної справи. Зміст цього статусу дозволяє встановити загальні принципи та особливості правового становища суб'єктів владних повноважень у межах конкретних адміністративно-процесуальних правовідносин [1].

У науковій доктрині правовий статус учасників адміністративного судочинства розглядається у широкому та вузькому значенні. У широкому розумінні він охоплює сукупність процесуальних прав та обов'язків, характерних для всіх осіб, які беруть участь у судовому розгляді. У вузькому – окреслює конкретну процесуальну роль учасника справи, представника або іншої особи, що залучена до судового провадження у межах адміністративної юрисдикції.

Законодавча модель адміністративного судочинства в Україні передбачає класифікацію учасників судового процесу за функціональними критеріями. Хоча закон не містить визначення поняття «учасник адміністративного судочинства», Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) використовує поняття «учасники судового процесу», яке у контексті адміністративного провадження є функціональним еквівалентом. Відповідно до положень КАС України, до таких учасників належать: учасники справи – позивач, відповідач, треті особи, а також органи та особи, уповноважені законом звертатися до суду в інтересах інших осіб (ст. 42 КАС України); представники, які діють від імені учасників справи (ст. 55 КАС України); інші учасники судового процесу – особи, які забезпечують розгляд справи (свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, секретар судового засідання тощо) (ст. 61 КАС України) [2].

Таким чином, кожна з визначених у процесуальному законодавстві категорій учасників адміністративного судочинства має власний обсяг прав і обов'язків, що зумовлює її функціональне призначення в межах судового процесу. Водночас суб'єкти публічної адміністрації можуть виступати в різних процесуальних ролях залежно від характеру та предмета адміністративного спору. Зокрема, один

і той самий орган публічної влади може набувати статусу позивача, відповідача або третьої особи у різних судових провадженнях. Незважаючи на варіативність процесуального статусу, загальна структура правового становища таких суб'єктів залишається відносно сталою та визначається нормами адміністративного процесуального законодавства.

Загалом участь суб'єктів публічної адміністрації в адміністративному судочинстві є похідною від їх залучення до адміністративно-правових відносин, які виникають у процесі розгляду та вирішення публічно-правових спорів. Обсяг реалізованих процесуальних можливостей таких суб'єктів, а також особливості їх правового становища визначаються, з одного боку, компетенцією конкретного органу чи посадової особи, а з іншого – природою та змістом реалізованого публічного інтересу. Саме ці чинники формують індивідуальний правовий статус суб'єкта публічної адміністрації у межах конкретного провадження та зумовлюють межі його процесуальної активності.

Набуття правового статусу учасника адміністративного судочинства виступає юридичною передумовою реалізації особою визначеного кола процесуальних прав, передбачених законодавством [3]. У контексті концепції «публічного управління», повноваження розглядаються як один із ключових елементів державно-правового змісту, що лежить в основі правового статусу будь-якого органу публічної адміністрації або уповноваженої посадової особи. Ці повноваження мають бути узгоджені з суспільними потребами та спрямовані на задоволення публічного інтересу. В умовах становлення демократичної, соціальної та правової держави повноваження тлумачаться як делеговані владні функції, реалізація яких вимагає ефективного використання наявних ресурсів задля досягнення цілей загального значення. При цьому забезпечення досягнення таких цілей відбувається шляхом застосування методів публічного управління, зокрема правотворчої та адміністративної діяльності, які повинні бути достатніми для виконання визначених соціальних завдань.

Сучасна теорія публічного адміністрування виходить з того, що повноваження органів публічної адміністрації мають дуалістичний характер, поєднуючи в собі юридично визначені права та обов'язки [4, с. 153]. Виходячи з цього, у процесі формування адміністративно-процесуального статусу суб'єктів публічної адміністрації недопустимим є ототожнення понять «повноваження» (як комплекс прав і обов'язків, що визначають юридичну компетенцію органу) та «процесуальні права» (як сукупність правомочностей, що виникають у межах судового розгляду публічно-правового спору).

Отже, слід дійти висновку, що процесуальні права суб'єктів публічної адміністрації в адміністративному судочинстві не є елементом їхнього загального правового статусу, однак можуть ними набуватися в контексті участі у відповідному процесі та за умови наявності передбаченого законом процесуального статусу (позивача, відповідача, третьої особи тощо). З огляду на викладене, доцільним є подальше поглиблене дослідження механізмів реалізації процесуальних прав

суб'єктів публічної адміністрації в адміністративному провадженні, з урахуванням як нормативної бази, так і судової практики.

Список використаних джерел:

1. Гульчак О. В. Участь Державної інспекції архітектури та містобудування України в розгляді публічно-правових спорів. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 1. С. 76–80.
2. Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 31.12.2023 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 01.04.2025 р.).
3. Токмілова Л. М. Гарантії забезпечення процесуальних прав учасників адміністративного судочинства: поняття та класифікація. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 4. С. 79–88.
4. Джафарова О. В. Дозвільні повноваження Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: питання сьогодення. *Вісник ХНУВС*. 2013. № 1 (60). С. 152–158.

Ключові слова: адміністративне судочинство, суб'єкт публічної адміністрації, суб'єкт владних повноважень, процесуальні права, правомочність.

Keywords: administrative justice, subject of public administration, subject of authority, procedural rights, competence.

Чердинцев Юрій Герасимович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
докторант кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ АТЕСТАЦІЇ СЛУЖБОВЦІВ МИТНИХ ОРГАНІВ

Євроінтеграційні процеси опосередковують приведення національного стану впорядкування суспільних відносин до загальноновизнаних європейських стандартів. Не виключенням є сфера здійснення митної справи та питання впорядкування правового статусу службовців митних органів. Проходження державної служби, незалежно від її уточнюючих характеристик, є первинним показником якості виконання функцій держави. Професійні службовці своїми діями засвідчують не лише фактичне виконання службових обов'язків, але й наявність певних здібностей та навичок. Саме тому, законодавством про державну службу передбачено не лише дієві механізми постійного навчання державних службовців та удосконалення їх знань та навичок, а й заходи моніторингу за якістю виконання функцій держави. Прикладом таких заходів може слугувати й атестація державних службовців. За таких умов, дослідження атестації службовців митних

органів є актуальним через якісний вплив моніторингових заходів на якість роботи службовців митних органів та потребу їх постійного удосконалення.

В теорії службового права, атестація розглядається як елемент службової кар'єри в межах процедурного підходу до її визначення. Це обґрунтовується тим, що службова кар'єра має прояв у проходженні певних етапів, стадій, проваджень, вона безпосередньо пов'язана з адміністративними процедурами, які не тільки становлять її зміст, але й, власне, забезпечують існування службової кар'єри як правового явища [1]. При цьому, застосування атестації є характерним саме стосовно службовців, які проходять державну спеціалізовану службу.

Відмітимо, що атестація як захід, що сприяє підвищенню ефективності роботи митників та формування у них відповідальності за доручену справу застосовується не до всіх службовців митних органів, а лише до посадових осіб (суб'єктний критерій) – особи, що займають посади митної служби та, якими передбачається присвоєння спеціальних звань: а) ті, що вже мають спеціальне звання та б) ті, яким має бути присвоєне спеціальне звання. Чинним порядком проведення атестації посадових осіб митного органу встановлено предметні межі перевірки [2]. Відповідно, оцінюються:

- 1) результати роботи;
- 2) ділові та професійні якості, виявлені посадовими особами при виконанні службових обов'язків, передбачених посадовими інструкціями, затвердженими керівниками митних органів, спеціалізованих митних установ і організацій;
- 3) якість виконання покладених на особу службових обов'язків;
- 4) дотримання урочистого зобов'язання посадової особи (предметний критерій).

Законом України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів» від 17 вересня 2024 р. було деталізовано умови здійснення атестації посадових осіб митних органів та її порядок [3]. Оновлення регулювання конкретизувало спрямування проведення атестації на: «підтвердження належного рівня доброчесності та професійної компетентності посадові особи митних органів» [3].

Процедурний аспект проведення атестації посадових осіб митних органів характеризується таким:

підставою проведення є рішення керівника центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику;

погодження особи, що підлягає атестації здійснюється у письмовій формі (відсутність згоди чи подання відмови на проведення атестації є підставою для припинення проходження служби в митному органі);

темпорально атестація не може перевищувати 18 або 36 місяців в залежності від її різновиду;

проведення атестації здійснюється атестаційними комісіями; атестація проводиться через застосування: тестування на предмет знання законодавства

Україні, тестування на предмет визначення загальних здібностей, співбесіди з особами, які пройшли попередні етапи;

за результатами атестації приймається одне з рішень: про успішне або про неуспішне проходження посадовою особою митного органу атестації; тощо [3].

Примітно, що рішення атестаційної комісії про неуспішне проходження атестації посадовою особою митного органу є підставою для припинення державної служби такої особи. Відповідно, наказ про звільнення може бути виданий незалежно від того, чи особа перебуває у відпустці, чи вона є тимчасово непрацездатною. Датою звільнення буде вважатись перший робочий день після закінчення відпустки або наступний робочий день за днем закінчення періоду тимчасової непрацездатності.

Незважаючи на перспективи впливу атестації на якість здійснення митної справи, є певні суперечності, які можуть сприяти спрощенню її проведення, або відстрочення застосування.

До обставин, які відстрочують проведення атестації належать: період перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, вагітність, проходження базової військової служби, призов на військову службу, призов на військову службу під час мобілізації, на особливий період, прийняття на військову службу за контрактом [3].

Важливим моментом є дотримання основоположних принципів права при проведенні співбесіди. Адже, атестаційна комісія самостійно перевіряє відповідність рівня життя посадової особи задекларованим нею майну і доходам без залучення спеціально уповноважених на це суб'єктів – Національного агентства з питань запобігання корупції. Відповідно, означене може спричинити довільне тлумачення способу життя посадової особи митного органу.

Не менш важливим, вважаємо необхідність приведення положень підзаконного регулювання щодо атестації посадових осіб митних органів у відповідність до законодавчих формул. Адже, порядок атестації прийнято ще у 2002 році, а останні зміни потребують відповідного правозастовчого підґрунтя.

Підсумовуючи приходимо до висновку, що атестація посадових осіб митних органів є заходом підвищення ефективності виконання завдань у сфері митної справи, якому притаманно особливостей предметного, суб'єктного та процедурного характеру. Виявлено окремі прогалини, що можуть спричинити суттєві недоліки під час проведення атестації посадових осіб митних органів та потребують подальшого та, які потребують детального наукового опрацювання.

Список використаних джерел:

1. Організація державної служби в Україні. Загальна частина: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова, Ю. С. Даниленко. Одеса : Фенікс, 2019. 72 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/31f9f6a4-5ef7-4193-a276-8a3164e42e7e>.

2. Про затвердження Порядку проведення атестації посадових осіб митної служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2002 р. № 1984. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1984-2002-%D0%BF#Text>.

3. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів : Закон України від 17.09.2024 р. № 3977. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20#Text>.

Ключові слова: атестація, посадова особа митного органу, доброчесність, перевірка, підстава для звільнення.

Keywords: certification, customs official, integrity, verification, grounds for dismissal.

Назарчук Анастасія Валеріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри адміністративного і фінансового права*

ЩОДО СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ТА ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ У ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Активні суспільні трансформації, які відбуваються в сьогоденні, суттєво змінюють встановлені способи життя, суспільні стандарти й ідеологічні конструкції, які їх визначають. Вивчення гендерної проблематики в суспільстві стає одним із важливих та пріоритетних напрямів досліджень сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців, гендерна рівність названо експертами ООН однією з цілей розвитку цього тисячоліття. Гендерна рівність займає центральне місце у системі прав людини, в тому числі й серед фундаментальних цінностей, що лежать в основі діяльності Організації Об'єднаних Націй (ООН). Одним з базових принципів Статуту ООН, що був прийнятим в 1945 році, є «рівні права чоловіків та жінок». Наша країна зобов'язалася дотримуватися важливих міжнародних угод у сфері забезпечення гендерної рівності, а також взяла на себе відповідальність за захист і просування прав жінок, що є одним з її державних обов'язків.

Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Права та свободи особистості і їх забезпечення обумовлюють сутність та головну мету функціонування держави, а державні інституції несуть відповідальність перед кожною людиною за власні дії. Головний Закон країни однозначно встановлює неприпустимість будь-яких переваг чи обмежень, що ґрунтуються на таких рисах, як раса, колір шкірного покриву, політичні, релігійні та інші погляди, гендерна належність, етнічне та суспільне походження, майновий статус, місце перебування, за мовними або іншими особливостями.

Водночас необхідно підкреслити, що положення Конституції України є нормами безпосередньої дії.

Питання запобігання та протидії дискримінації, а також забезпечення рівних можливостей для реалізації прав і свобод людини та громадянина, визначаються організаційно-правовими засадами, які регулюються Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (далі – Закон) [4]. Згідно із Законом, суб'єктами, яким надані повноваження стосовно попередження та боротьби з дискримінацією, виступають Верховна Рада України; Омбудсмен Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; інші державні інституції, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування; недержавні об'єднання, фізичні особи та юридичні особи.

Омбудсмен Верховної Ради України з прав людини, в межах реалізації парламентського нагляду за дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також забезпеченням прав кожної особи на території України та в межах її юрисдикції, попереджає будь-які прояви дискримінації та вживає заходів для протидії дискримінації, включаючи, зокрема, здійснення контролю за дотриманням засади недискримінації в різноманітних галузях суспільних відносин, у тому числі в приватному секторі; звертається до судових інстанцій з позовами щодо дискримінації з метою охорони публічних інтересів та особисто або через свого представника бере участь у судовому розгляді у випадках та відповідно до процедури, визначених законом; проводить спостереження та систематизує результати дотримання принципу недискримінації в різних сферах взаємодії; розглядає заяви окремих осіб та/або груп осіб з питань дискримінації; здійснює реєстрацію та узагальнює випадки дискримінації в різних галузях відносин [4].

Варто зауважити, що Законом України «Про державну службу» врегульовано правовідносини, що постають у зв'язку зі вступом на державну службу, її проходженням та завершенням, юридичний статус державного службовця. Державна служба реалізується з дотриманням ряду засад, однією з яких є гарантування рівноправного доступу до державної служби. Дане твердження полягає у забороні всіх видів та виявів дискримінації, відсутності безпідставних обмежень або наданні невинуватених переваг окремим групам громадян під час прийняття на державну службу та її здійснення. У процесі реалізації громадянами права на державну службу не допускаються жодні форми дискримінації, встановлені чинним законодавством [3].

Звертаючись до міжнародно-правових документів, особливо до статті 25 (с) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (надалі – Пакт), кожний громадянин повинен володіти, без будь-якої дискримінації, зазначеної у статті 2, і без безпідставних обмежень, правом і можливістю бути допущеним у своїй державі на загальних засадах рівності до державної служби [2].

Серед установ, що забезпечують рівноправність у державній службі, важливу роль відіграє Національне агентство України з питань державної служби. Цей центральний орган виконавчої влади, діяльність якого координується Кабінетом Міні-

стрів України, відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері державної служби, а також за її функціональне керівництво в державних органах [6].

До того ж, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є Міністерство соціальної політики України, яке, згідно з покладеними на нього функціями, розробляє заходи, спрямовані на гарантування рівноправності та однакових можливостей для жінок і чоловіків у всіх галузях життєдіяльності суспільства; здійснює розгляд звернень громадян з питань, що стосуються діяльності Мінсоцполітики, підприємств, установ та організацій, які належать до сфери його відання [5].

Аналіз законодавства України та міжнародних зобов'язань свідчить про наявність розгалуженої системи суб'єктів, відповідальних за забезпечення рівності та протидію дискримінації, зокрема у сфері державної служби. Таким чином, забезпечення рівності та протидія дискримінації у державній службі є результатом скоординованої діяльності багатьох суб'єктів на різних рівнях, що ґрунтується на конституційних принципах, законодавчих нормах та міжнародних зобов'язаннях України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16.12.1966 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Дата оновлення: 22.11.2023 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. Дата оновлення: 30.05.2014 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
5. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>.
6. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 500. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text>.

Ключові слова: державна служба, гендерна рівність, державні службовці, правове регулювання, суб'єкти забезпечення.

Keywords: civil service, gender equality, civil servants, legal regulation, entities providing support.

Піть Ігор Юрійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри адміністративного і фінансового права*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ФІНАНСАМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Повномасштабне вторгнення рф на територію України та запровадження у зв'язку із цим 24.02.2022 року воєнного стану обумовило необхідність проведення численних заходів, зокрема організаційно-управлінського характеру, спрямованих на забезпечення обороноздатності країни, військової дисципліни та правопорядку під час проходження військової служби. Одним із напрямків проведення таких заходів стало істотне розширення повноважень військових службових осіб, що, у свою чергу, призвело до необхідності прямопропорційного посилення контролю, зокрема і антикорупційного, за можливими зловживанням військовослужбовцями наданими повноваженнями. Так, 20.09.2023 року було прийнято Закон № 3384-IX, котрий значно розширив коло осіб, які проходять військову службу і/або обіймають військові посади, та на яких поширюються вимоги антикорупційного контролю за фінансами, передбачені Законом України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) [1]. Вказане, у свою чергу, розширило суб'єктний склад військовослужбовців Збройних Сил України (далі – ЗСУ), до яких за вчинення адміністративних проступків може бути застосовано адміністративні правові заходи, передбачені Главою 13-А КУпАП «Адміністративні правопорушення, пов'язані із корупцією» [2].

Так, з аналізу положень профільного Закону вбачається, що нормотворцем для окреслення вказаного кола суб'єктів використовується одночасно суб'єктно-орієнтовний підхід (тобто перелічення конкретних категорій посад військовослужбовців, органів, в яких вони проходять службу) та об'єктно-орієнтовний підхід (тобто визначення умов, обставин, за яких військовослужбовець визнається особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або прирівнюється до неї у розумінні Закону) [3, с. 148]. Відповідно, з точки зору суб'єктно-орієнтовного підходу, до військовослужбовців ЗСУ, які повинні дотримуватись обмежень, передбачених Розділом VII «Фінансовий контроль» Закону, належать військовослужбовці:

1) які проходять військову службу на посадах міністрів, заступників міністрів, керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади та їх заступників, на інших посадах в апаратах міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів системи правосуддя або які відряджені на такі посади;

2) які входять до складу військово-лікарських комісій, лікарсько-льотних комісій або відряджені до них;

3) які проходять службу у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки або відраяджені до них (крім осіб рядового складу підрозділів охорони відповідних центрів);

4) які здійснюють (беруть участь у здійсненні) підготовку, організацію, проведення закупівель товарів, робіт та послуг, укладення договорів (контрактів), контроль за якістю товарів, робіт та послуг оборонного призначення;

5) на яких поширюється дія ст. 52-1 цього Закону (належать до кадрового складу розвідувальних органів України та/або займають посади, перебування на яких пов'язане з державною таємницею у зв'язку з безпосереднім здійсненням такими особами оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної діяльності тощо) [1].

З точки зору об'єктно-орієнтовного підходу, до таких військовослужбовців ЗСУ належать: 1) військові посадові особи старшого офіцерського складу; 2) військовослужбовці старшого офіцерського складу, офіційно уповноважені на виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків (функцій); 3) особи, які до початку проходження військової служби обіймали посади/виконували діяльність, у зв'язку із якою на них поширювалися вимоги Розділу VII Закону, та з моменту початку проходження військової служби за ними збережено це місце роботи і посада у порядку, встановленому ст. 119 КЗпП України.

Не заважаючи на достатньо чітке та конкретне визначення категорій військовослужбовців ЗСУ, на яких поширюються вимоги антикорупційного контролю за фінансами, вбачається неоднозначність застосування антикорупційного Закону стосовно військовослужбовців старшого офіцерського складу, які не є військовими посадовими особами, проте їх уповноважено на виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків (функцій).

Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) у Роз'ясненні щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» у редакції від 13.11.2023 року (далі – Роз'яснення) висловлює категоричну позицію стосовно вказаного питання, зазначаючи, що у разі уповноваження військовослужбовців старшого офіцерського складу на виконання вказаних функцій, вони прирівнюються до військових посадових осіб за будь-яких умов, навіть якщо військовослужбовець робить це за спеціальним уповноваженням або тимчасово [4]. Як наслідок, настільки широко трактуючи положення профільного законодавства, НАЗК вважає за необхідне подавати антикорупційну декларацію, наприклад, особам, які тимчасово виконують обов'язки чергового частини, начальника полігону, начальника фізичної підготовки і спорту, юрисконсульта [4].

Водночас, на наше переконання, зазначений узагальнюючий підхід щодо окреслення суб'єктного складу військовослужбовців ЗСУ, котрі зобов'язані дотримуватись вимог антикорупційного контролю за фінансами, є достатньо спрощеним та не бере до уваги усі можливі випадки і умови спеціального уповнова-

ження військовослужбовців ЗСУ на виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків (функцій), а також суперечить ряду інших положень антикорупційного законодавства, роз'яснень НАЗК.

В першу чергу, щодо тимчасового виконання таких функцій. Адже за загальним правилом покладення на особу додаткових та/або організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських обов'язків не є призначенням (обранням) такої особи на посаду. У таких випадках вимоги щодо декларування на неї поширюються за офіційно займаною посадою. Про це йдеться у пункті 29 Роз'яснень [4], і вказане твердження є справедливим навіть у разі, якщо особа виконує покладені на неї обов'язки протягом усього звітного періоду. Єдиним виключенням із цього правила, на думку НАЗК, становить випадок, коли особа тимчасово виконує обов'язки службової особи за вакантною посадою, адже, вважається, що у такому разі вона фактично обіймає посаду, пов'язану із виконанням організаційно-розпорядчих та/або адміністративно-господарських обов'язків [4]. Відповідно, і тимчасове уповноваження, зокрема одноразове (наприклад, проведення шиккування роти), військовослужбовця старшого офіцерського звання на виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків без наявності відповідної вакантної посади не повинно мати наслідком поширення на нього вимог антикорупційного контролю за фінансами. Аналогічне стосується і військовослужбовців, які перебувають у розпорядженні відповідного командира.

Більш того, ототожнення у розумінні Закону фактичного обіймання вакантної посади із офіційним призначенням на таку посаду викликає ряд суперечностей в контексті проходження військової служби. Зокрема, чи повинні поширюватись вимоги Розділу VII Закону на військовослужбовця, котрий зайняв посаду командира або набув організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські повноваження у зв'язку із загибеллю, зникненню безвісті такого командира? Особливо, якщо таке трапилось у районі ведення бойових дій. Та, загалом, чи дійсно факт виконання суб'єктом таких функцій за вакантною посадою скасовує те, що така діяльність має для особи характер додаткової, другорядної та тимчасової? Іншими словами, чи дійсно вакантність посади впливає на наявність корупційних ризиків та, відповідно, необхідність покладення на особу вимог антикорупційного контролю за фінансами.

З огляду на зазначене, потребує вироблення чітких критеріїв окреслення категорій військовослужбовців старшого офіцерського складу, тимчасово уповноважених на виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських (функцій) обов'язків, котрі повинні дотримуватись антикорупційних заходів, передбачених положеннями Розділу VII Закону.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv#n1030> (дата звернення: 14.04.2025).

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 14.04.2025).

3. Піть І. Ю. Суб'єктний склад військових адміністративних правопорушень: нормативні та практико-прикладні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. № 103. С. 141–155.

4. Роз'яснення щодо фінансової доброчесності: застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунку, затвердженні Національним агентством з питань запобігання корупції від 13.11.2023 р. № 4. НАЗК. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/category/deklaruvannya/hh-osoblyvosti-deklaruvannya-okremyh-kategorij-osib-vijskovosluzhbovtsiv-pratsivnykiv-sbu/?id=6152#post6152> (дата звернення 14.04.2025).

Ключові слова: адміністративна відповідальність, запобігання корупції, антикорупційний контроль за фінансами, військовослужбовці, військові посадові особи.

Keywords: administrative liability, corruption prevention, anti-corruption financial oversight, military personnel, military officials.

Бевзюк Ангеліна Костянтинівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри адміністративного та фінансового права*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Насильство порушує основоположні права людини та є наслідком глибоко вкоріненої нерівності між статями, а також дискримінації за гендерною та національною ознаками. На жаль, в сучасному світі все частіше трапляються випадки, коли особи стають жертвами домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Україна не є виключенням. В Україні щорічно фіксується близько 100 тисяч випадків насильства, при цьому жінки становлять приблизно 90% постраждалих. Відповідно до положень Концепції державної програми, що передбачає заходи протидії домашньому насильству та насильству за статевою ознакою в період до 2025 року: «... домашнє насильство є однією з найгостріших соціальних проблем, від якої страждають як жінки, так і чоловіки. Найбільш вразливими є жінки та діти. До групи підвищеного ризику потрапляння в ситуацію насильства належать особи з інвалідністю, люди похилого віку, внутрішньо переміщені особи, жінки із сільської місцевості» [1]. Таким чином, проблематика виокремлення адміністративно-правових заходів протидії насильству є актуальною та потребує вирішення.

В національному законодавстві передбачено юридичну відповідальність за такого роду правопорушення. Залежно від тяжкості вчиненого правопорушення, за домашнє або гендерно зумовлене насильство може наставати як кримінальна, так і адміністративна відповідальність. Для зменшення кількості правопорушень, пов'язаних з насильством можуть бути використані адміністративно-правові заходи впливу. Керуючись положеннями ч. 1 ст. 19 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», можливим є виділення адміністративно-правових заходів, які спрямовані на протидію домашньому насильству (зазначимо, що ці ж заходи змістовно можуть бути застосовними для протидії насильства за ознакою статі). Отже, заходи протидії домашньому насильству є наступними:

1. Впровадження можливості використання адміністративного примусу для попередження осіб від вчинення протиправних дій щодо інших людей;

2. Організація та проведення галузевих і міжгалузевих досліджень, що стосуються стану, причин і факторів, які сприяють поширенню домашнього насильства, а також оцінка ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії цьому явищу та практики його реалізації;

3. Проведення інформаційних кампаній серед населення, включаючи дітей та молодь, з метою запобігання та протидії домашньому насильству, а також роз'яснення його форм, проявів і юридичних наслідків;

4. Розробка та впровадження навчальних і виховних програм у навчальних закладах, що стосуються запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема для дітей;

5. Активне залучення засобів масової інформації до реалізації інформаційно-просвітницьких ініціатив, спрямованих на протидію домашньому насильству. Зокрема, це включає популяризацію чуйного ставлення до осіб, які постраждали від насильства (особливо дітей), а також підвищення рівня обізнаності громадян щодо необхідності негайного інформування про подібні випадки, зокрема шляхом звернення до кол-центру, що займається питаннями запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству, а також насильству щодо дітей.

6. Важливо організовувати та проводити як загальні, так і спеціалізовані тренінги й семінари для професіоналів, які здійснюють діяльність у сфері протидії домашньому насильству. Особливу увагу слід приділяти підвищенню кваліфікації працівників правоохоронних органів і суддів, залучених до розгляду таких справ.

Крім того, адміністративно-правові заходи протидії насильству можуть мати прояв у застосуванні різних інструментів впливу суб'єктами публічної адміністрації для забезпечення досягнення поставленої мети. Національна поліція України здійснює низку адміністративно-правових дій, спрямованих на боротьбу з насильством. До цього переліку входять такі дії, як прийом і обробка заяв та повідомлень про випадки домашнього насильства, включаючи ті, що надходять

до кол-центру, який створено для реагування на випадки гендерно зумовленого насильства. Також передбачено інформування постраждалих про їхні права, доступні заходи та соціальні послуги, якими вони можуть скористатися. Крім того, здійснюється винесення термінових заборонних приписів щодо кривдників, їх взяття на профілактичний облік та проведення профілактичної роботи з ними. Також важливим є контроль за виконанням спеціальних заходів протидії домашньому насильству кривдниками протягом визначеного терміну, відкликання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боеприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боеприпасів у порядку, визначеному законодавством тощо [2].

Важливим інструментом у системі запобігання проявам домашнього насильства та насильства, зумовленого гендерною належністю, є Єдиний державний реєстр таких випадків, що забезпечує ефективне документування та моніторинг ситуацій. Цей реєстр є сучасною автоматизованою системою, що забезпечує збирання, обробку, зберігання й управління даними щодо таких правопорушень. Функціонування та активне застосування зазначеного Реєстру має на меті запобігання повторним випадкам домашнього та гендерно зумовленого насильства. Він сприяє реалізації комплексних заходів у сфері протидії насильству, а також забезпечує узгоджену взаємодію між усіма залученими суб'єктами, відповідальними за виконання відповідних дій.

Адміністративно-правові інструменти для боротьби з домашнім насильством та насильством на основі гендеру передбачають використання адміністративного примусу. Це, зокрема, проявляється у притягненні правопорушників до відповідальності відповідно до статті 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Такі дії вважаються навмисними і можуть включати фізичний, психологічний або економічний тиск. Прикладами можуть бути застосування сили без заподіяння тілесних ушкоджень, погрози, образи, переслідування, а також позбавлення особи необхідних ресурсів, таких як житло, їжа, одяг, майно чи фінанси, на які вона має законне право. Додатково, передбачена відповідальність за невиконання термінових заборон, накладених на правопорушника, або за не надання інформації уповноваженим підрозділам Національної поліції про своє тимчасове місце перебування, якщо такий припис був виданий.

Узагальнюючи, слід зазначити, що адміністративно-правові заходи у сфері протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству є інструментами публічного управління, які реалізуються уповноваженими органами з метою запобігання таким правопорушенням. Ці заходи поєднують у собі як превентивну, так і примусову складові – від обмежувальних приписів до накладення адміністративної відповідальності. Важливим позитивним кроком є функціонування реєстру осіб, які скоїли акти домашнього чи гендерного насильства. У подальшій роботі пріоритетним напрямом має стати розробка ефективних програм реабілітації постраждалих, а також упровадження механізмів виявлення та запобігання новим випадкам насильства.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.10. 2018 р. № 728-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.11.2024).
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7.12.2017 р. № 2229. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 14.11.2024).
3. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 р. № 234. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#n9> (дата звернення: 14.11.2024).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7.12.1984 р. № 8973. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 14.11.2024).

Ключові слова: адміністративно-правові заходи, домашнє насильство, насильство за ознакою статі, права людини, гендерна дискримінація, соціальні програми, превентивні заходи, протидія насильству, законодавче регулювання, адміністративна відповідальність.

Keywords: administrative and legal measures, domestic violence, gender-based violence, human rights, gender discrimination, social programs, preventive measures, combating violence, legislative regulation, administrative responsibility.

Данілов Олександр Дмитрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри адміністративного і фінансового права*

НАВЧАННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Ефективне функціонування судової системи значною мірою залежить від професійної підготовки державних службовців, які забезпечують її роботу. Судові адміністратори, секретарі судових засідань, працівники канцелярій та інші посадовці відіграють важливу роль у підтримці незалежності судової влади, оперативності розгляду справ та дотриманні принципів правової держави. В умовах судової реформи в Україні та прагнення до євроінтеграції особливої уваги набуває питання відповідності підготовки судових державних службовців європейським стандартам, що передбачають високий рівень професіоналізму, безперервне навчання та застосування сучасних технологій у правосудді.

Європейський досвід свідчить, що постійне навчання та підвищення кваліфікації державних службовців судової системи є ключовим чинником підвищення ефективності правосуддя. Враховуючи виклики, з якими стикається судова система України, удосконалення системи навчання державних службовців є стратегічно важливим завданням. Це не лише сприятиме підвищенню ефективності роботи судів, а й зміцнить довіру суспільства до судової влади. Впровадження кращих європейських практик у навчальний процес дозволить забезпечити високу кваліфікацію судових службовців, що, у свою чергу, сприятиме більш оперативному та якісному здійсненню правосуддя.

Професійне навчання державних службовців судової системи є ключовим інструментом забезпечення ефективного функціонування правосуддя, підвищення рівня професійної компетентності та дотримання стандартів належного судочинства [1]. У сучасному правовому полі професійне навчання трактується як безперервний процес формування та вдосконалення знань, умінь і навичок, необхідних для виконання посадових обов'язків державних службовців судів, відповідно до законодавчих та етичних вимог [2].

Відповідно до європейських стандартів, зокрема рекомендацій Ради Європи, професійна підготовка працівників судової системи є невід'ємною складовою забезпечення верховенства права. Рада Європи наголошує на необхідності розробки системних програм підготовки, які включають як теоретичне навчання, так і практичні стажування в судах, міжнародний обмін досвідом та використання сучасних цифрових технологій у правосудді [3].

На рівні національного законодавства професійне навчання державних службовців судової системи регулюється Законом України «Про державну службу», а також нормативно-правовими актами, які визначають стандарти підготовки судових адміністраторів, секретарів судових засідань та інших категорій судових службовців, серед яких: Наказ Державної судової адміністрації України № 170 від 24 грудня 2014 року «Про затвердження штатної чисельності працівників апаратів місцевих та апеляційних судів» [4], Плани та програми підготовки, затверджені Національною школою суддів України [5].

Таким чином, професійне навчання державних службовців судової системи є важливим механізмом вдосконалення кадрового потенціалу судів, підвищення довіри громадян до судової влади та забезпечення якісного судочинства. Враховуючи інтеграційні процеси та реформування судової системи України, адаптація європейських стандартів навчання та розширення можливостей для професійного розвитку судових службовців є стратегічним завданням у сфері державного управління.

Ефективна система навчання та підвищення кваліфікації державних службовців судової системи має ґрунтуватися на чітко визначених принципах, що відповідають міжнародним стандартам. З огляду на постійні зміни в законодавстві, зростаючу роль цифрових технологій у судочинстві та необхідність дотримання високих етичних стандартів, впровадження цих принципів є ключовим

для забезпечення належного рівня професійної компетентності працівників судової сфери. Саме тому варто детальніше розглянути основні принципи організації навчання та підвищення кваліфікації, які застосовуються в європейській практиці та можуть бути ефективно імплементовані в Україні.

1. *Принцип безперервності* передбачає, що навчання державних службовців судової системи має відбуватися на постійній основі, охоплюючи як базову підготовку, так і подальше підвищення кваліфікації протягом кар'єри. Безперервне навчання є необхідною умовою для підтримання професійного рівня працівників правосуддя.

2. *Принцип незалежності*. Освіта та підготовка державних службовців в судовій системі повинні бути автономними та не залежати від політичного впливу чи адміністративного тиску. Це забезпечує об'єктивність та нейтральність у підготовці кадрів судової системи, що передбачено, зокрема, рекомендаціями Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ).

3. *Принцип адаптивності та гнучкості*. Програми навчання мають бути адаптованими до сучасних викликів і враховувати новітні зміни в законодавстві, судовій практиці та технологіях. Європейська мережа судових рад (ENCJ) наголошує на важливості інтеграції цифрових інструментів у процес навчання [6].

4. *Принцип практичної спрямованості* означає, що навчальні програми повинні містити не лише теоретичний блок, але й практичні заняття, моделювання судових процесів та стажування у судах. Такий підхід рекомендований Лісабонською мережею суддівської підготовки [7].

5. *Принцип міжнародної співпраці*. Для забезпечення високого рівня підготовки державні службовці судової системи мають брати участь у міжнародних тренінгах, програмах обміну та семінарах, які організовуються під егідою Європейського суду з прав людини, Європейського інституту державного управління (EIPA) та інших міжнародних організацій.

6. *Принцип професійної етики*. Важливою складовою навчання є формування етичних стандартів, які відповідають міжнародним принципам судової етики, зокрема Бангалорським принципам суддівської поведінки, ухваленим ООН [8, с.98].

7. *Принцип інклюзивності*. Програми навчання мають забезпечувати рівний доступ до освітніх можливостей незалежно від посадового рівня чи місця роботи.

На нашу думку, впровадження цих принципів в Україні сприятиме зміцненню професійної компетентності судових службовців та наближенню національної судової системи до європейських стандартів.

В умовах сьогодення, система навчання та підвищення кваліфікації судових службовців стикається з низкою викликів, які уповільнюють її ефективний розвиток. Насамперед це недостатнє фінансування освітніх програм, що обмежує можливості для впровадження сучасних методик навчання та залучення провідних фахівців. Крім того, відсутність єдиного стандартизованого підходу до

навчання призводить до нерівномірного рівня підготовки працівників судової системи. Важливими проблемами залишаються низький рівень використання цифрових технологій у процесі навчання та обмежена співпраця з міжнародними освітніми інституціями. Також існує брак мотивації серед самих службовців щодо постійного професійного розвитку, що може бути наслідком недостатнього стимулювання кар'єрного зростання. Подолання цих викликів вимагає комплексного реформування системи навчання, адаптації до міжнародних стандартів та активної державної підтримки.

Тому, вважаємо, що для вдосконалення системи навчання судових службовців в Україні доцільно імплементувати найкращі європейські практики, що передбачають комплексний підхід до професійного розвитку. Зокрема, необхідно запровадити обов'язкові програми безперервного навчання з урахуванням спеціалізації працівників, що відповідає практиці Європейської мережі суддівської підготовки (EJTN). Важливим є розвиток цифрових освітніх платформ і дистанційного навчання, що дозволить забезпечити доступність і гнучкість підготовки. Окрім цього, варто розширити міжнародне співробітництво із судовими академіями ЄС та сприяти обміну досвідом із зарубіжними фахівцями. Впровадження чітких стандартів оцінювання навчальних програм, зокрема через систему сертифікації, дозволить підвищити якість підготовки кадрів. Важливим аспектом є також мотивація судових службовців до професійного зростання через створення прозорої системи кар'єрного просування, яка базується на результатах навчання та професійних досягненнях.

Список використаних джерел:

1. Уряд затвердив план заходів з розвитку системи професійного навчання публічних службовців до 2027 року. URL: <https://nads.gov.ua/news/uriad-zatverdyl-plan-zakhodiv-z-rozvytku-systemy-profesiinoho-navchannia-publichnykh-sluzhbovtiv-do-2027-roku>.
2. Професійне навчання. Національне агентство України з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya>.
3. Європейська комісія. Training of justice professionals and training practices. URL: https://commission.europa.eu/law/cross-border-cases/training-justice-professionals-and-training-practices_en.
4. Про затвердження штатної чисельності працівників апаратів місцевих та апеляційних судів : Наказ Державної судової адміністрації України № 170 від 24 грудня 2014 року. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/Nakaz17024122014>.
5. Програма підготовка та підвищення рівня кваліфікації секретарів судового засідання місцевих загальних та апеляційних судів. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/pidgotovka-pratsivnikov-aparativ-sudiv/programi-pidgotovki-pratsivnikov-aparativ-sudiv-2021-rik/27-30-sichnya-2025-roku-programa-pidgotovka-ta-pidvishennya-rivnya-kvalifikatsii-sekretariv-sudovogo-zasidannya-mistsevih-zagalnih-ta-apelyatsiynih-sudiv/>.

6. Final Report of the ENCJ's Project Group on the Distillation of ENCJ Guidelines Recommendations and Standards Report 2012-2013, updated 2015-2017. URL: https://pgwrk-websitemedia.s3.eu-west-1.amazonaws.com/production/pwk-web-encj2017-p/Reports/ENCJ_Distillation_Report_2004_2017.pdf.

7. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя Ради Європи (СЕПЕJ). URL: <https://old.vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/spivrobitnitstvo-z-radou-evropi-ta-evropeyskim-souzom/ewropiejska-komisiia-z-pitan-iefektiwnosti-prawosuddia-radi-ewropi-cepej/>.

8. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів. URL: <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf>.

Ключові слова: державна служба, державні службовці судової системи, апарат суду, підвищення кваліфікації, професійне навчання.

Keywords: public service, civil servants of the judicial system, court staff, professional development, vocational training.

Зільберт Валентина Сергіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права*

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПІДХОДИ ДО ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПРИНЦИПИ ТА ДОСВІД

З розвитком України як правової, демократичної та сучасної держави набуває особливої важливості усвідомлення значущості та необхідності євроінтеграційних процесів управління. Одним із ключових концептів, що активно впроваджуються у науковий дискурс та практику, є поняття «публічне адміністрування». Це поняття, широко вживане в європейських країнах, поступово замінює категорію «державне управління», яка історично асоціюється з пострадянським простором. Водночас, незважаючи на активний розвиток і практичне застосування концепції публічного адміністрування, досі немає єдиної теоретичної позиції щодо його змісту та основних характеристик. Відсутність законодавчого врегулювання цього питання в Україні ускладнює імплементацію європейських стандартів у сфері управління.

Досвід країн Європейського Союзу свідчить про існування кількох основних підходів до визначення принципів публічного адміністрування: правового, політичного та управлінського. Відповідно до правового підходу, публічне адміністрування базується на принципах верховенства права, захисту прав і свобод людини. Наприклад, у Німеччині система управління передбачає чітку нормативну базу, що регламентує діяльність органів влади, гарантує відкритість адміністративних процедур і запобігає зловживанням посадовців [3]. Політичний підхід, який широко застосовується у Великій Британії, наголошує на підзвіт-

ності органів влади громадянам, прозорості прийняття рішень та забезпеченні механізмів участі суспільства в публічному адмініструванні [4]. Одним із прикладів є система парламентського контролю, яка дозволяє громадянам через своїх представників впливати на процеси публічного адміністрування, а також інститут громадських консультацій, що активно використовується при розробці нових законодавчих ініціатив.

Управлінський підхід, що характерний для скандинавських країн, акцентує увагу на ефективності, економічності та результативності публічно-управлінської діяльності. Наприклад, у Швеції та Фінляндії широко впроваджені принципи електронного врядування, що забезпечують мінімізацію бюрократії, спрощення адміністративних процедур і зменшення витрат на управління державними структурами [2]. Також важливим аспектом є орієнтація на результат: державні установи повинні не просто виконувати свої функції, а й демонструвати конкретну ефективність, що оцінюється через незалежний аудит та оцінку якості наданих послуг.

Окрім загальних принципів, європейська практика передбачає поділ принципів публічного адміністрування на оперативні та структурні. Оперативні принципи включають такі аспекти, як доступність адміністративних послуг, прозорість публічних процедур, персоналізований підхід до обслуговування громадян. У Швеції та Данії, наприклад, діють розширені системи електронного урядування, що забезпечують громадянам швидкий і зручний доступ до публічних послуг. Структурні принципи регулюють організацію та функціонування адміністративних інститутів, забезпечуючи узгодженість цілей управління та ефективну взаємодію між різними рівнями влади в країні. Зокрема, у Нідерландах активно впроваджується концепція децентралізації як спосіб підвищення ефективності місцевого управління. Місцеві громади отримують більше повноважень у сфері розподілу бюджетних ресурсів, що дозволяє їм оперативніше реагувати на актуальні виклики та забезпечувати високий рівень послуг для громадян.

Аналізуючи європейський досвід, можна констатувати, що принципи публічного адміністрування ґрунтуються на прагненні до оптимізації державного управління через механізми правової визначеності, підзвітності, ефективності та громадської участі. Впровадження цих принципів в українську систему публічного адміністрування сприятиме підвищенню якості адміністративних послуг, зміцненню демократичних інститутів та формуванню прозорої та ефективної державної політики. Однак ключовим викликом залишається відсутність єдиного нормативного закріплення цілої низки принципів у національному законодавстві, що потребує подальших реформ та гармонізації з європейськими стандартами [1]. Зокрема, необхідно впроваджувати механізми незалежного контролю за діяльністю державних органів, посилювати роль громадянського суспільства у процесах прийняття управлінських рішень, а також стимулювати застосування сучасних технологій для підвищення ефективності адміністративних процедур та процесів публічно-управлінської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 21.03.2025 р.).
2. Органи управління в ЄС: еволюція та сучасна структура. URL: http://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA/page6.html (дата звернення: 21.03.2025 р.).
3. Digital Transformation and Public Services. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/24567/9780367333430_text17oktober.pdf?sequence=1 (дата звернення: 21.03.2025 р.).
4. Kooiman J. *Governingas Governance*. London : SAGE, 2013. 264 p.

Ключові слова: публічне адміністрування, принципи управління, державна служба, адміністративні послуги, євроінтеграція.

Keywords: public administration, management principles, civil service, administrative services, European integration.

Костюк Михайло Анатолійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри адміністративного і фінансового права*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДІВ ДЕРЖАВНОЮ КАЗНАЧЕЙСЬКОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ

Державна казначейська служба України (далі – Казначейство) як центральний орган виконавчої влади реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів (абз. 1 п. 1 Положення про Казначейство [1]). Поряд з цим, одним із важливих напрямів діяльності Казначейство є виконання рішень судів, у випадках визначених законодавством. У зв'язку з цим, необхідно визначити стан законодавчого регулювання виконання Казначейством рішень судів.

Уповноваження Казначейства здійснювати виконання рішень судів відбулось нормами Бюджетного кодексу України. В ч. 1 ст. 25 Бюджетного кодексу України встановлено, що Казначейство здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду [2]. Крім того, положеннями Бюджетного кодексу України було встановлено засади безспірного списання коштів бюджету та відшкодування збитків, завданих бюджету на перехідний період до законодавчого врегулювання (п. 9 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» [2]).

Встановлення гарантій держави щодо виконання судових рішень та виконавчих документів сталося після прийняття Закону України «Про гарантії держави

щодо виконання судових рішень» [3]. До особливостей виконання рішень суду про стягнення коштів з державного органу, передбачених ч. 1 ст. 3 цього Закону [3], віднесено те, що виконання рішень суду про стягнення коштів, боржником за якими є державний орган, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів – Казначейством. Поряд з цим, положеннями Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» встановлюються й окремі процедурні аспекти виконання Казначейством рішень судів.

Закріплення на законодавчому рівні гарантій держави щодо виконання судових рішень розвиває положення ч. 2 ст. 129¹ Конституції України, яким встановлено, що держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку [4]. Однак, доцільно відзначити, що наведене конституційне положення з'явилося після внесення змін до Конституції України у 2016 році, а до цього Конституція України містила лише норму про те, що «судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України» [5]. З урахуванням цього, положення Бюджетного кодексу України та Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» в цій частині випередили розвиток конституційних положень.

На підзаконному рівні основним нормативно-правовим актом, що визначає порядок виконання Казначейством рішень судів є Порядок виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 № 845 [6] (далі – Порядок). Примітно, що цей Порядок було затверджено Кабінетом Міністрів України ще до прийняття Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», на виконання положень абз. 2 пп. 1 п. 9 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України, у якому встановлено, що «безспірне списання коштів державного бюджету (місцевих бюджетів) здійснюється Казначейством України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України ...» [2]. Разом з тим, і у положеннях Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» містяться відсилки до цього Порядку, зокрема в абз. 2 ч. 2 ст. 3 встановлено, що перелік документів та відомостей, необхідних для перерахування коштів затверджується Кабінетом Міністрів України.

Порядок визначає не тільки механізм виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників, а й відповідні повноваження Казначейства.

По-перше, встановлено, що виключно органами Казначейства приймаються рішення про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників (п. 3 Порядку). Поряд з цим, положеннями Порядку визначено випадки повернення Казначейством виконавчих документів стягувачеві (п. 9 Порядку), суду або іншого органу (посадової особи), який його видав (п. 9¹ Порядку) або органу державної виконавчої служби (п. 9² Порядку); повноваження Казначейства

щодо відкладення безспірного списання коштів (п. 11-12 Порядку) та зупинення безспірного списання коштів (п. 13-14 Порядку). Також передбачено можливість оскарження в адміністративному та судового порядках дій Казначейства з виконання виконавчих документів (п. 15 Порядку).

По-друге, визначено повноваження Казначейства та порядок їх здійснення щодо безспірного списання коштів державного та місцевих бюджетів за судовими рішеннями про стягнення надходжень бюджету (п. 16-23 Порядку), безспірного списання коштів з рахунків боржника (п. 24-34 Порядку), безспірного списання коштів державного бюджету для відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам (п. 35-40 Порядку), безспірного списання коштів місцевих бюджетів для відшкодування шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам (п. 41-46 Порядку) та безспірного списання коштів державного бюджету за бюджетною програмою для забезпечення виконання судових рішень та виконавчих документів (п. 47-52 Порядку) [6].

Важливе значення у контексті здійснення Казначейством повноважень з виконання рішень судів на підзаконному рівні також займає Порядок погашення заборгованості за рішеннями суду, виконання яких гарантується державою, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 № 440 [7], положеннями якого визначено механізм обліку виконавчих документів та судових рішень, а також інвентаризацію та погашення заборгованості за ними.

Таким чином, правове регулювання виконання Казначейством рішень судів складається із законодавчих та підзаконних актів, а саме Конституцією України, Бюджетним кодексом України, Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», Порядком виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 № 845, Порядком погашення заборгованості за рішеннями суду, виконання яких гарантується державою, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 № 440 та Положенням про Державну казначейську службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 215.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 215. Дата оновлення: 01.04.2025. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#top> (дата звернення 01.04.2025).

2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. Дата оновлення: 05.03.2025. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення 01.04.2025).

3. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень : Закон України від 05.06.2012 № 4901-VI. Дата оновлення: 01.08.2024. *Офіційний сайт Верховної*

Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text> (дата звернення 01.04.2025).

4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20200101#Text> (дата звернення 01.04.2025).

5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 02.03.2014. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20140302#top> (дата звернення 01.04.2025).

6. Про затвердження Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 № 845. Дата оновлення: 13.09.2023. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2011-%D0%BF#top> (дата звернення 01.04.2025).

7. Про затвердження Порядку погашення заборгованості за рішеннями суду, виконання яких гарантується державою : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 № 440. Дата оновлення: 14.06.2024. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.04.2025).

Ключові слова: казначейство, центральний орган виконавчої влади, рішення суду, виконання рішення суду, правове регулювання.

Keywords: treasury, central executive body, court decision, execution of court decision, legal regulation.

Малюта Владислав Васильович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри адміністративного і фінансового права*

ЩОДО НАЛЕЖНОГО СУБ'ЄКТА РОЗГЛЯДУ СКАРГИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ВЛАСНИХ (САМОВРЯДНИХ) ПОВНОВАЖЕНЬ

Законом України «Про адміністративну процедуру» запропоновано єдиний підхід до регулювання процедури адміністративного оскарження адміністративних актів. Варто звернути увагу, що, з огляду на складну організаційну структуру органів місцевого самоврядування та їхню інституційну самостійність, процедура адміністративного оскарження в органах місцевого самоврядування має певні особливості. Через недоліки законодавства та відсутність сталої практики адміністративного оскарження органи місцевого самоврядування уникають впровадження таких процедур, чим унеможливають реалізацію права осіб на

адміністративне оскарження. Одним з питань, які варто розглянути в контексті впровадження інституту адміністративного оскарження, є визначення належного суб'єкта розгляду скарги у питаннях щодо здійснення власних (самоврядних) повноважень. У зв'язку з наведеним, обрана тема дослідження є актуальною та практично затребуваною.

Зі змісту ч. 1 ст. 143 Конституції України вбачається, що власними (самоврядними) повноваженнями є повноваження якими органи місцевого самоврядування «вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції» [1, ст. 143].

Статтею 79 Закону України «Про адміністративну процедуру» передбачено, що «суб'єктом розгляду скарги є адміністративний орган вищого рівня (з урахуванням особливостей, визначених частиною третьою цієї статті), якщо інший суб'єкт не передбачений законом» [2, ч. 1 ст. 79].

«У разі відсутності адміністративного органу вищого рівня скарга щодо прийнятого адміністративного акта, процедурних рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу подається до того самого адміністративного органу... Такий адміністративний орган має статус суб'єкта розгляду скарги» – також зазначено цій статті [2, ч. 3 ст. 79].

Так, задля з'ясування належного суб'єкта розгляду скарги щодо здійснення органом місцевого самоврядування власних (самоврядних) повноважень необхідно з'ясувати які саме органи є вищими відносно інших. Слід зауважити, що ані Конституцією України, ані Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» прямо не передбачено чіткої ієрархії органів місцевого самоврядування. Разом з цим, висновок про ієрархічність місцевого самоврядування можна зробити із системного тлумачення окремих норм цього Закону.

Частиною 1 ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлено, що «територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, а також носієм його функцій і повноважень» [3, ч. 1 ст. 6].

Статус рад визначено ч. 1 ст. 10 цього Закону. Так, «Сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України, цим та іншими законами» [3, ч. 1 ст. 10].

Щодо порядку створення виконавчих органів місцевого самоврядування цей Закон зазначає наступне: «Сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада у межах затверджених нею структури і штатів може створювати відділи, управління та інші виконавчі органи для здійснення повноважень, що належать до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад» [3, ч. 1 ст. 54].

З цих норм вбачається, що найвищим адміністративним органом в системі місцевого самоврядування є відповідна рада. Рада як представницький орган місцевого самоврядування утворює виконавчі органи місцевого самоврядуван-

ня: виконавчий комітет та інші виконавчі органи (відділи, управління, департаменти тощо). Створюючи виконавчі органи, рада наділяє їх компетенцією з вирішення питань місцевого значення відповідно до закону.

Враховуючи, що рада наділена компетенцією з вирішення питань місцевого значення як представницький орган, а виконавчі органи місцевого самоврядування утворюються та наділяються такою компетенцією за рішенням ради, можна стверджувати, що за ознакою первинності джерела походження владних повноважень рада є найвищим органом у системі органів місцевого самоврядування, оскільки повноваження ради походять з першоджерела повноважень місцевого самоврядування – від територіальної громади, тоді як владні повноваження виконавчих органів є похідними.

Окрім наведеного, варто виділити такі ознаки ієрархічності органів місцевого самоврядування як підзвітність та підконтрольність. Наявність таких взаємовідносин між органами місцевого самоврядування свідчить про ієрархічний характер взаємовідносин. Очевидним є те, що орган місцевого самоврядування є ієрархічно нижчим за інший орган місцевого самоврядування, якому він підзвітний та підконтрольний у питаннях здійснення власних (самоврядних) повноважень.

Так, на статус ради в системі органів місцевого самоврядування вказує те, що «виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад є підконтрольними і підзвітними відповідним радам» [3, ч. 2 ст. 11].

У той же час, на статус виконавчого комітету вказує те, що «виконавчий комітет ради координує діяльність відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради, заслуховує звіти про роботу їх керівників» [3, п. 2 ч. 2 ст. 52].

Варто зауважити, що Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» не визначено орган, якому рада підзвітна та підпорядкована у питанні здійснення власних (самоврядних) повноважень. Таким чином, оскільки інші органи підзвітні та підконтрольні раді, вона є вищим органом для виконавчих органів місцевого самоврядування. Водночас виконавчий комітет є вищим органом по відношенню до інших виконавчих органів ради. Отже, органи місцевого самоврядування за ознакою підзвітності та підконтрольності перебувають в ієрархії «рада – виконавчий комітет – виконавчий орган», де кожний наступний орган підзвітний та підконтрольний усім попереднім.

Варто зауважити, що Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» прямо передбачено право органів місцевого самоврядування скасовувати рішення підпорядкованих виконавчих органів, що також свідчить про наявність ієрархічних зв'язків: орган місцевого самоврядування який може скасовувати рішення іншого органу, вочевидь, є вищим за такий орган. Більш того, логічним є покладення функцій органу оскарження саме на той орган, який вже і так уповноважений скасовувати акти інших адміністративних органів.

Так, оскільки «виконавчий комітет має право змінювати або скасовувати акти підпорядкованих йому відділів, управлінь, інших виконавчих органів ради, а також їх посадових осіб», доречним є покладення відповідних функцій з роз-

гляду скарг щодо інших виконавчих органів місцевого самоврядування [3, п. 2 ч. 2 ст. 52].

Варто звернути увагу, що п. 15 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до виключної компетенції ради віднесено аналогічні повноваження зі скасування рішень виконавчих органів, що вимагає розмежування компетенції цих органів з розгляду скарг [3, п. 15 ч. 1 ст. 26].

З усього наведеного вище вбачається, що рада є найвищим органом у системі місцевого самоврядування, а отже є суб'єктом розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність ради. Крім цього, рада також є суб'єктом розгляду скарги відносно виконавчого комітету. Суб'єктами розгляду скарги щодо інших виконавчих органів ради є рада та виконавчий комітет. Виявлено, що норми п. 15 ч. 1 ст. 26 та п. 3 ч. 2 ст. 52 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» є вочевидь колізійними, оскільки повноваження виконавчого комітету зі скасування актів виконавчих органів фактично дублюють такі самі повноваження ради, які у законі зазначені як виключні повноваження (тобто такі, які належать тільки раді). Задля усунення такої колізії, а також з метою оптимізації процедури розгляду скарги вбачається доречним розмежувати повноваження з розгляду скарг шляхом:

- доповнення ст. 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» нормою, якою прямо визначити ієрархію органів місцевого самоврядування, тобто передбачити які органи місцевого самоврядування є «вищим органом» для інших органів місцевого самоврядування;
- розділення повноважень, визначених п. 15 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», на повноваження зі скасування актів за власною ініціативою та повноваження зі скасування актів за результатом розгляду скарг;
- визначення у ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що рада є суб'єктом розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність виконавчого комітету;
- визначення у ст. 52 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що виконавчий комітет є суб'єктом розгляду скарг щодо інших виконавчих органів місцевого самоврядування.

У даній роботі досліджено суб'єктний склад органів адміністративного оскарження щодо здійснення органами місцевого самоврядування власних (самоврядних) повноважень. Подальші дослідження у сфері впровадження інституту адміністративного оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування включатимуть дослідження щодо організаційно-процедурного аспекту впровадження інституту адміністративного оскарження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 24.03.2025).

2. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України..* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20> (дата звернення: 23.03.2025).

3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 24.03.2025).

Ключові слова: адміністративний акт, адміністративне оскарження, суб'єкт розгляду скарги, ієрархія місцевого самоврядування.

Keywords: administrative act, administrative appeal, complaint review entity, local government hierarchy.

Негара Олена Віталіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права*

СЕГМЕНТУВАННЯ СТАТУСІВ НЕЗАЛЕЖНИХ ПОСЕРЕДНИКІВ І ЧЛЕНІВ ТРУДОВОГО АРБІТРАЖУ (ДЛЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЦІЛЕЙ)

Незалежні посередники та члени трудового арбітражу визначені Законом України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) як надавачі публічних послуг [1]. Правовий статус *незалежних посередників* визначається Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (далі – Закон № 137/98-ВР) [2] та Положенням про посередника, затвердженим Наказом Національної служби посередництва і примирення (далі – НСПП) (далі – Положення про посередника) [3].

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону № 137/98-ВР, «незалежний посередник – визначена за спільним вибором сторін особа, яка сприяє встановленню взаємодії між сторонами, проведенню переговорів, бере участь у виробленні примирною комісією взаємоприйнятного рішення» [2], а п. 1 ч. 5 ст. 8 встановлено, що «у разі потреби примирна комісія залучає до свого складу незалежного посередника» [2].

Положення про посередника пропонує інше визначення терміну «посередник» та інші підстави для його залучення до складу примирної комісії. Так, відповідно до п. 1.2. Положення про посередника, посередником слід вважати підготовлену НСПП особу, яка в разі визначення її за спільним вибором сторін колективного трудового спору (конфлікту), набуває статус незалежного посередника [3]. Згідно з п. 1.3. Положення про посередника, незалежним посередником слід вважати визначену за спільним вибором сторін колективного трудового спору (конфлікту) особу, що сприяє встановленню взаємодії між сторонами, проведенню переговорів, бере участь у виробленні примирною комісією

взаємоприйнятного рішення [3]. Відповідно до п. 3.1. Положення про посередника, «посередник пропонується для участі у примирній процедурі НСПП або її відділенням в Автономній Республіці Крим та областях за письмовою заявою сторін колективного трудового спору (конфлікту)» [3].

Відповідно до Розділу 6 Положення про посередника, до посередника висуваються наступні вимоги: 1) повинен мати повну вищу освіту; 2) повинен мати не менше 3 (трьох) років стажу в органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях роботодавців чи профспілок, а також на іншій роботі, пов'язаній з регулюванням соціально-трудових відносин, вирішенням колективних конфліктів; обізнана з актуальними соціально-трудовими проблемами, володіє знаннями трудового законодавства, законодавства і практики вирішення колективних трудових спорів (конфліктів); 3) повинен успішно пройти атестацію та переатестацію в НСПП [3].

Антикорупційну суб'єктність посередник набуває із моменту отримання посвідчення та включення його до Списку посередників. Вказане насамперед пов'язується із тим, що відповідно до п. 2.7 Положення про посередника, набуття особою прав та обов'язків відбувається з моменту її включення до Списку посередників, що в свою чергу підтверджується шляхом видання особі відповідного посвідчення.

Проте, такий підхід не є вірним з огляду на наступне. Так, згідно ч. 4 ст. 8 Закону № 137/98-ВР, «на час ведення переговорів і підготовки рішення примирної комісії її членам надається вільний від роботи час. Посередник є членом примирної комісії» [2]. Отже, виникає думка про наявність у особи, що має статус посередника постійного місця роботи, де він виконує діяльність, не пов'язану із наявністю у нього статусу посередника. Тоді, особа, як фактично не виконує на постійній основі обов'язки посередника, зазнає обтяжень. Логічно було б у такому випадку робити вказівку про те, що незалежний посередник має антикорупційну суб'єктність на час його входження до складу примирної комісії.

При цьому, важко кваліфікувати діяльність незалежних посередників саме як послугу. Так, при наданні послуги укладається угода між виконавцем та замовником. Згідно положень ч. 1 ст. 902 ЦК України, «виконавець повинен надати послугу особисто» [4]. Разом з тим, незалежний посередник не веде одноособово свою діяльність, а є членом колегіального органу – примирної комісії, а тому і реалізація завдання, із яким остання утворювалася, покладається не на окремого члена такої комісії, а в цілому на усіх її членів.

Окрім того, згідно з ч. 4 ст. 9 Закону № 137/98-ВР, «рішення примирної комісії оформляється протоколом та має для сторін обов'язкову силу і виконується в порядку і строки, які встановлені цим рішенням» [2]. Тобто, сторони трудового конфлікту під час отримання послуги зазнають певних обтяжень, не маючи гарантій при цьому щодо вдалого вирішення колективного спору. Окрім того, у випадку, коли примирна комісія не вирішила трудовий спір (конфлікт), це можна визначити як невиконанням або неналежним виконанням договору. Проте,

замовники (сторони трудового спору) не мають права на відшкодування збитків через таке невиконання чи неналежне надання послуги.

Правовий статус *членів трудового арбітражу* визначається Законом № 137/98-ВР [2] та Положення про трудовий арбітраж, затвердженим Наказом НСПП (далі – Положення про трудовий арбітраж) [5], Положенням про арбітра, затвердженим Наказом НСПП (далі – Положення про арбітра) [6].

Варто зазначити, що перелік членів трудового арбітражу є доволі широким. Так, згідно з ч. 1 ст. 11 Закону № 137/98-ВР трудовим арбітражем є «орган, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і приймає рішення по суті трудового спору (конфлікту)» [2]. Відповідно до ч. 6 ст. 11 Закону № 137/98-ВР, «до складу трудового арбітражу також можуть входити народні депутати України, представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування й інші особи» [2]. Також, згідно з абз. 2 п. 2.4 Положення про трудовий арбітраж, до участі у роботі трудового арбітражу може залучатися арбітр («НСПП або її відділення в Автономній Республіці Крим та областях пропонують кандидатури арбітрів для участі в роботі трудового арбітражу за письмовою заявою однієї із сторін колективного трудового спору (конфлікту)») [5].

Отже, членів трудового арбітражу можна поділити на декілька груп. Першу групу складають функціонери публічного сектору (приміром, народні депутати України). Відповідно, на першу групу членів трудового арбітражу діють обмеження, передбачені Законом для функціонерів публічного сектору (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону). Другу групу складають квазіфункціонери публічного сектору, які не мають статусу функціонерів публічного сектору та входять до складу трудового арбітражу. Таким чином, другу групу членів трудового арбітражу складають ті, на яких поширюється дія пп. «б» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону, та на яких не поширюється дія інших пунктів та підпунктів статті третьої Закону. Проте, навіть виокремлена нами друга група квазіфункціонерів публічного сектору, які є членами трудового арбітражу, не є однорідною. Зазначене знаходить підтвердження у наступному.

Згідно п. 2.5 Положення про трудовий арбітраж, «членом трудового арбітражу може бути призначена особа, яка прямо чи опосередковано не зацікавлена в результаті вирішення спору, а також має визнані сторонами знання, досвід, ділові та моральні якості, необхідні для вирішення спору. Членами трудового арбітражу не можуть бути представники сторін колективного трудового спору (конфлікту)» [5].

Вимоги щодо певного освітнього рівня висуваються лише до арбітра, який, згідно абз. 2 п. 2.4 Положення про трудовий арбітраж, може залучатися «за письмовою заявою однієї із сторін колективного трудового спору (конфлікту)» [5]. Так, відповідно до Розділу 6 Положення про арбітра, до арбітра висуваються наступні вимоги: 1) повинен мати повну вищу освіту; 2) повинен мати не менше 3 (трьох) років стажу роботи в органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях роботодавців чи профспілок, а також на іншій роботі, пов'язаній з регулюванням соціально-трудових відносин, вирішенням колективних трудових спорів (конфліктів); 3) повинен бути обізнаний з актуальними

соціально-трудовими проблемами, володіти знаннями трудового законодавства і практики вирішення колективних трудових спорів (конфліктів); 4) повинен успішно пройти атестацію та переатестацію в НСПП [6].

Враховуючи, що трудовий арбітраж не є постійно діючим колегіальним органом, а утворюється на певний строк на підставі домовленості сторін трудового спору (конфлікту), на членів трудового арбітражу поширюються антикорупційні обмеження лише на час участі таких осіб у роботі трудового арбітражу.

Загалом, аналіз чинного законодавства в частині визначення правового статусу суб'єктів, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», свідчить про неоднорідність та значний ступінь диференціації квазі-функціонерів публічного сектору. Найбільш яскраво це простежується на групі надавачів публічних послуг, до яких відносяться члени трудового арбітражу та незалежні посередники. Зазначене обумовлює потребу у глибшому дослідженні правового статусу членів трудового арбітражу, незалежних посередників та інших надавачів публічних послуг для цілей антикорупційного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 19.12.2024 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 07.04.2025 р.).

2. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР. Дата оновлення: 18.10.2022 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.04.2025 р.).

3. Про затвердження Положення про посередника Наказ НСПП від 18.11.2008 № 133. Дата оновлення: 10.11.2008 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0133299-08#Text> (дата звернення: 07.04.2025 р.).

4. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 12.02.2025 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.04.2025 р.).

5. Про затвердження Положення про трудовий арбітраж : Наказ від 01.12.2020 № 68. Дата оновлення: 01.12.2020 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0135299-08#Text> (дата звернення: 07.04.2025 р.).

6. Про затвердження Положення про арбітра : Наказ НСПП від 18.11.2008 р. № 132. Дата оновлення: 18.11.2008 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132299-08#Text> (дата звернення: 07.04.2025 р.).

Ключові слова: антикорупційна політика, антикорупційна суб'єктність, надавачі публічних послуг, трудовий конфлікт, трудовий арбітраж, незалежне посередництво.

Keywords: anti-corruption policy, anti-corruption subjectivity, public service providers, labor conflict, labor arbitration, independent mediation.

Підсекція 1.2.

Актуальні питання фінансового права

***Керівник підсекції:** доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент Сідор Михайло Іванович*

***Секретар підсекції:** лаборант кафедри адміністративного та фінансового
права Горощенко Вікторія Сергіївна*

Голоядова Тетяна Олексіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ ЗГІДНО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

З метою інтеграції України до Європейського Союзу необхідно привести національне податкове законодавство у відповідність до норм ЄС у галузі оподаткування. Державні органи України, відповідальні за контроль у сфері оподаткування, здійснюють попередження, виявлення, забезпечення виконання та припинення порушень податкового законодавства суб'єктами сплати податків і зборів.

Головним завданням податкового контролю є гарантування законності та фінансової дисципліни в процесі надходження податкових платежів до державних і місцевих бюджетів. Головним органом фінансового контролю в Україні, відповідальним за формування публічних грошових фондів, які забезпечують діяльність держави, є Державна податкова служба України [3].

Однією з найбільш ефективних форм здійснення податкового контролю Державною податковою службою України є перевірки. Податкові перевірки передбачають формування висновку щодо достовірності фінансової звітності. Податковий кодекс України трактує податкову перевірку як одну з форм податкового контролю, проте не визначає її законодавчо як запобіжний примусовий захід. При цьому, завдяки податковим перевіркам контролюючі органи попереджають, виявляють, забезпечують та припиняють порушення податкового законодавства платниками податків.

Українські контролюючі органи узагальнюють дані про обсяги податкових пільг, наданих юридичним особам та фізичним особам – підприємцям, і розраховують втрати бюджетних надходжень, спричинені цими пільгами. Крім того, ці ж органи в контролюють правильність надання та ведення обліку податкових пільг, їх використання за призначенням (за наявності відповідних законодавчих положень) і своєчасне повернення до бюджету сум, не сплачених у зв'язку з пільгою, якщо вона була надана на умовах повернення.

Слід звернути увагу на план дій BEPS, який являє собою значну перебудову поточної системи міжнародного оподаткування. Впровадження плану дій BEPS для України є важливим кроком для забезпечення фінансової стабільності в умовах переходу до вільного обігу капіталів, оптимізації податкового регулювання та встановлення уніфікованих міжнародних стандартів прозорості бізнесу.

Приєднання України 23 липня 2018 року до Багатосторонньої конвенції MLI, яка стосується виконання заходів щодо угод про оподаткування з метою запобігання розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку, стало важливим кроком на шляху до імплементації плану протидії BEPS. Одночасне внесення змін до всіх або деяких чинних угод про уникнення подвійного оподаткування стає можливим для України завдяки Конвенції MLI, що істотно прискорює процес порівняно з проведенням тривалих двосторонніх переговорів з кожною державою окремо.

Під час податкових перевірок як платник, так і контролюючий орган мають законне право відкрито проводити аудіозапис, фото- та відеозйомку і використовувати отримані матеріали як підґрунтя для формування висновків акта перевірки. Крім того, важливо зазначити, що в Україні трапляються численні випадки необґрунтованого відображення податкового боргу посадовими особами контролюючих органів, що може мати негативний вплив на платників податків. Це зумовлено затримками у внесенні інформації про адміністративне чи судове оскарження податкових повідомлень-рішень або несвоєчасним відображенням вже сплачених сум.

Оскарження результатів податкових перевірок – це процедура, за допомогою якої платник податків може оскаржити неправомірні рішення, які були прийняті податковим органом у процесі проведення податкової перевірки. Основна мета цієї процедури – захист прав та інтересів платників податків від можливих помилок, недоліків або неправомірних дій з боку суб'єкта владних повноважень. Виділяють процедуру адміністративного та судового оскарження.

Для того, щоб у платника податків була змога оскаржити результати податкової перевірки, слід, перш за все, визначити, що саме є підставою для оскарження. Переважна більшість справ, пов'язаних з оскарженням результатів податкових перевірок пов'язані з неправильністю нарахування податковими органами податкових повідомлень-рішень, рішень про арешт активів платника, заборону здійснення операцій з заставними активами платника. Якщо платник податків вважає, що порушення, допущені податковим органом під час перевірки, стали причиною неправомірності рішень, ухвалених за її результатами, судова практика Верховного Суду визнає його право посилається на ці порушення [1].

Оскільки акт перевірки є основою для винесення податкового повідомлення-рішення, платник податків протягом 10 робочих днів має право подати до податкового органу свої заперечення та пояснення, що підтверджують відсутність його вини, пом'якшують відповідальність або звільняють від неї. Важливо розуміти, що подання заперечень не є процедурою оскарження, оскільки сам

акт перевірки не породжує для платника податків жодних правових наслідків, будучи за своєю природою лише фіксацією фактичних обставин. Про це вказує і Верховний Суд, наголошуючи, що «акт перевірки, так само, як і відповідь за результатами розгляду заперечень на акт перевірки та інші листи контролюючого органу, направлені на адресу платника податків з приводу оскарження ним акту перевірки, є лише службовими документами контролюючого органу, пов'язаними із збирання податкової інформації, не створюють для платника податків правових наслідків у вигляді зміни (припинення) прав чи встановлення обов'язків, однак, в подальшому можуть враховуватися контролюючим органом при прийнятті актів індивідуальної дії» [2].

Право на оскарження податкових повідомлень-рішень в суді зберігається, якщо платнику податків було відмовлено у задоволенні його вимог після адміністративного оскарження. Проте, якщо платник податків одразу звертається до процедури судового оскарження, то можливість адміністративного оскарження буде втрачена.

Що стосується оскарження результатів податкових перевірок в судовому порядку, то його перевагами є відносна об'єктивність, адже спір розглядається за межами податкового відомства, можливість застосування судом заходів та забезпечення примусового виконання судового рішення. При цьому, в умовах дії воєнного стану, доступ до судової системи зазнає обмежень через введення особливих правил роботи судів, що дуже впливає на процедуру судового оскарження.

Отже, на підставі вищевказаного можна зробити наступні висновки:

1. Міністерство фінансів України наразі активно займається впровадженням найкращого світового досвіду в сфері боротьби з BEPS (розширенням оподаткованої бази та виведенням прибутку), а також постійно працює над покращенням умов угод про уникнення подвійного оподаткування. План дій BEPS є масштабною реформою чинної системи міжнародного оподаткування. Застосування плану BEPS в Україні має сприяти підтримці фінансової стійкості в умовах переходу до вільного руху капіталу, підвищенню ефективності податкового регулювання та запровадженню єдиних міжнародних стандартів прозорості ведення бізнесу.

2. У випадку відмови в задоволенні вимог платника податків після проходження процедури адміністративного оскарження, він зберігає право на оскарження податкових повідомлень-рішень у судовому порядку. Разом з тим, платник може одразу ініціювати судовий розгляд, але при цьому він втратить можливість скористатися правом на адміністративне оскарження.

3. Сьогодні у такі складні часи, податковий контроль у свою чергу забезпечує дотримання податкового законодавства, попереджує ухилення від сплати податків та сприяє економічному розвитку країни. Водночас держава повинна сприяти створенню сприятливих умов для добровільного дотримання вимог податкового законодавства платниками податків та забезпеченню його стабільності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного суду від 24.02.2022 р. № 520/5314/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103562014>.
2. Постанова Верховного суду від 31.05.2021 р. № 520/10718/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/97284038?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01.
3. Офіційний сайт Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua/>. (дата звернення: 02.04.2025 р.).

Ключові слова: податковий контроль, контролюючий орган, платники податків, податкова перевірка, реформа системи оподаткування.

Keywords: tax control, regulatory authority, taxpayers, tax audit, tax system reform.

Панфілов Олег Євгенович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ІТ-КОМПАНІЙ

З кожним роком зростає інтерес до ІТ компаній. Ці компанії стають все більш важливою частиною світової економіки. Вони відіграють ключову роль у створенні нових технологій, робочих місць і ринків. З цим зростає і попит на фінансування стартапів.

ІТ компанії мають доступ до різних методів фінансування, таких як венчурний капітал, краудфандінг, ангельські інвестори, державні гранти, і багато інших. Кожен з цих методів має свої правові аспекти та ризики. Всі методи фінансування стартапів супроводжуються правовими ризиками та особливостями оподаткування, такими як інтелектуальна власність, договори з інвесторами, регулювання фінансового ринку тощо.

Метою дослідження є аналіз методів фінансування та оподаткування ІТ компаній в Україні та Європі. Проведення аналізу правових ризиків і способів захисту інтелектуальної власності ІТ компаній. Розгляд перспективних змін до правового механізму ПДФО, та нових можливостей для ІТ спеціалістів підвищити свою пенсію.

Від сплати ПДФО кошти надходять до місцевих бюджетів. Аналізуючи статті 64 – 69 Бюджетного кодексу України бачимо, як розподіляється податок на дохід фізичних осіб, а це місцеві бюджети. Якщо ми будемо переформатовувати рух грошей або їхньої частини, що надходять за рахунок податків, на якісь інші цілі, то виникнуть питання у територіальних громад. Фактично, це питання не стіль-

ки податково правового регулювання, а проблема наступної стадії руху публічних фінансів, а саме їх розподіл і витрачання. Потрібно обміркувати цю ідею: чи трансформувати цей механізм через внесення зміни до кількох законодавчих актів або щось інше? Можливо, більш перспективним було б подумати, що нам заважає запровадити новий платіж, виділити частину, що виплачується в режимі ПДФО, та «переадресувати» її на збір для фінансування ІТ-відносин. Можливо, простіше було б сформувати та закріпити новий розділ у Податковому кодексі України. При цьому, первинним завданням є внесення змін до ст. 9 Податкового кодексу України, в якій системно закріплюється перелік податків і зборів.

Наприклад, як це працює в Дія Сіті. Цього було досягнуто за рахунок зменшення оподаткування. Якщо якісь напрямки зменшуються і якщо на кілька відсотків знизився певний податок, і частина вносилася б у загальний розвиток, це була б подвійна вигода, зокрема й для державного бюджету, бо якщо ми не повністю їх переказуємо, а 10-15%, які йтимуть на розвиток ІТ-індустрії, тоді це буде додаткова соціальна мотивація для того щоб податки сплачували за повною ставкою ІТ-спеціаліста. Це б дозволило уникнути масового оформлення ІТ-спеціалістів на західні компанії [1].

Зміна податкової соціальної пільги 2023 року.

У зв'язку з підвищенням прожиткового мінімуму у 2023 році, стає очевидним, що зазначена вище податкова соціальна пільга на 2023 рік не збільшиться. Головним чином, ця пільга застосовується в ситуаціях з невеликими зарплатами, які виникають, наприклад, коли людина працювала на неповну ставку, мала періоди безробіття або відпочинку за власний рахунок протягом частини місяця. Також розповсюдженням є застосування цієї пільги до доходів одного з батьків, які мають двох або більше дітей віком до 18 років. У цьому випадку граничний розмір доходу, який визначає можливість застосування цієї пільги, зростає на кількість дітей, які є в сім'ї.

Об'єднана звітність ПДФО 2023 року.

У 2023 році існує можливість зміни розрахунку податку на дохід, переходячи від щоквартального подання звіту до щомісячного. Ця ініціатива враховує положення Законопроекту № 6120, який був прийнятий за основу Верховною Радою ще у вересні 2022 року. Згідно з цим Законопроектом, звіти повинні бути подані не пізніше, ніж протягом 20 календарних днів після завершення звітного місяця, аналогічно до процедури, що діяла раніше для Звіту з єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ). Остаточне рішення щодо впровадження цих змін у 2023 році залежить від парламентаріїв, але ця ініціатива має об'єктивну мету – забезпечення своєчасного оновлення інформації у Пенсійному фонді. Зокрема, щоквартальне подання звітів може призвести до затримок у соціальних виплатах [2].

Також, важливо зауважити, що у 2023 році при звітуванні за IV квартал 2022 року обов'язково слід використовувати оновлену форму Податкового розрахунку. В розділі I цієї форми додані нові рядки 1.6, 2.6, 3.7, 4.4, 6.4, які дозволяють

відображати суми нарахованої зарплати для найманих працівників, які були призвані на військову службу до Збройних Сил України під час мобілізації і не отримували грошового забезпечення за цей період. Ці зміни базуються на наказі Міністерства фінансів України від 04.07.2022 року, № 189. Деталі цих змін можуть бути отримані від представників Державної податкової служби у Дніпропетровській області.

Податкові стимули.

В сучасному світі інновації та стартапи стали домінуючою тенденцією у бізнесі. Вони сприяють розвитку нових технологій та створюють нові можливості для розвитку економіки. Однак, розвиток інновацій та стартапів є надзвичайно складним та коштовним процесом. Тому, відповідно до законодавства, держави надають податкові стимули для інновацій та стартапів, щоб стимулювати розвиток цих галузей та зменшити фінансові бар'єри для стартапів.

У цій статті ми розглянемо, які податкові стимули надають держави для інновацій та стартапів, що це означає для бізнесу, а також рекомендації для отримання податкових стимулів.

Податкові стимули для інновацій та стартапів. Податкові стимули є спеціальними нормативними положеннями, які надають додаткові податкові пільги та знижки для інноваційних та стартап-компаній. Ці стимули мають на меті сприяти розвитку нових технологій та створенню нових можливостей для розвитку економіки. У різних країнах світу податкові стимули для інновацій та стартапів можуть відрізнятися за своїм характером та обсягом. Однак, вони мають загальні характеристики, які сприяють створенню інновацій та розвитку стартап-компаній.

Основні види податкових стимулів для інновацій та стартапів, які надаються державами, можуть включати наступне:

- *Звільнення від оподаткування прибутку*: цей вид стимулів надається стартап-компаніям, які мають великий потенціал росту та інноваційних рішень. Це означає, що компанії можуть не платити податок на прибуток протягом певного періоду (зазвичай від 3 до 10 років), щоб зменшити фінансовий бар'єр для розвитку компанії та прискорити її зростання.
- *Зменшення ставок податку на прибуток*: деякі країни можуть надавати знижки на ставки податку на прибуток для інноваційних та стартап-компаній, які зареєстровані на їх території.
- *Податкові кредити*: це означає, що компанії можуть отримати податкові кредити за певні витрати, пов'язані з розробкою технологій та інновацій.
- *Звільнення від оподаткування акцій та опціонів*: деякі країни можуть надавати звільнення від оподаткування акцій та опціонів, які видані компанією для співробітників.

Окремо слід звернути увагу на фінансову підтримку та гранти. Крім податкових стимулів, деякі країни можуть надавати фінансову підтримку та гранти для інноваційних та стартап-компаній.

Отже, ІТ сфера в Україні виокремлюється як окремий напрямок діяльності і ось такі спеціальні правові режими, як Дія Сіті, вони тому доказ. Пропонується створити приватний інвестиційний фонд, але з підтримкою держави, який буде використовуватися, щоб сформувати культуру розвитку ІТ-спеціалістів і культуру того, що гранти йтимуть в ІТ-стартапи. ЄСВ, наприклад, якщо ІТ-компанії розумітимуть, що воно йде чітко на розвиток ІТ-стартапів, на гранти для айті-компаній, на навчання фахівців, допомогу безробітним фахівцям, загалом для тих людей і компаній, які можуть генерувати додану вартість, а відповідно збільшувати обсяги податкових надходжень для країни. ПДФО зі свого боку як майбутні інвестиції та гроші. Фахівців не працевлаштовуватимуть з офіційним рівнем заробітних плат тільки 8 тисяч гривень і не просто оплачуватимуть 20% ПДФО, а працевлаштовуватимуть із рівнем винагороди еквівалентним до 2-3 тисяч доларів США, бо розумітимуть, що ці гроші йтимуть до пенсійного фонду, який працюватиме з інвестиційними компаніями, що будуть інвестувати в ІТ-стартапи в Україні. Це як єдиний цикл. І це і є одна з основних можливостей, тому що зараз дуже важливим є залучення фінансів для українських стартапів.

Список використаних джерел:

1. Hatch P.J. Technology Market Assessment: Ukraine 2016. *Akholi Research*. 2016. Version 1.1.1. URL: www.akholi.com/wp-content/uploads/2016/.../Ukraine-Technology-Exports-2016.pdf (Last accessed: 22.09.2023).
2. Коваль М. Права інтелектуальної власності на створений ІТ-продукт: проблемні моменти. *Lexology*. 2016. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=3541a391-5bbf-40bf-a75a-b54fe60d9a07> (дата звернення: 22.09.2023).

Ключові слова: оподаткування іт компаній, венчурні фонди, ангельські інвестори, крауд-фандинг.

Keywords: taxation of IT companies, venture funds, angel investors, crowdfunding.

Сідор Михайло Іванович

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИНИ В ОПОДАТКУВАННІ В УКРАЇНІ

Сучасні виклики, які постали перед нашою державою у різних проявах пов'язані з забезпеченням національної безпеки. Однією зі складових національної безпеки є фінансова безпека. Результативне, ефективне та раціональне використання фінансових ресурсів держави та місцевого самоврядування лежить в основі подальшого економічного розвитку країни, підвищення рівня добробуту населення. Все це можливе лише за умови забезпечення фінансової безпеки держави.

Фінансова безпека, як один з проявів національної безпеки має свою внутрішню структуру. Серед інших складових фінансової безпеки центральне місце посідає забезпечення бюджетної безпеки. Під бюджетною безпекою держави, як складової фінансової безпеки, необхідно розуміти особливий стан платоспроможності держави, що забезпечує збалансування доходів і видатків державного та місцевих бюджетів та ефективне використання фінансових ресурсів бюджетної системи у процесі виконання державою та місцевою владою своїх функцій (державного управління, міжнародної діяльності, фінансування науки, освіти, культури й охорони здоров'я, забезпечення національної безпеки та оборони, реалізації інвестиційної й економічної політики) за рахунок збереження фінансової стабільності (стійкості) бюджетної системи до впливу загроз [1, с. 63].

Вплив бюджетної безпеки на інші складові фінансової безпеки обумовлений роллю та місцем бюджету в системі інструментів забезпечення фінансової спроможності держави та місцевого самоврядування та можливості реагувати на різноманітні негативні виклики. При цьому, мова, в першу чергу, йде про бюджет, як про централізований фонд грошових коштів. В бюджеті акумулюються основні фінансові ресурси, що дають змогу державі та місцевому самоврядуванню виконувати покладені на них основні завдання та функції. Джерела формування бюджетних ресурсів та їх ефективне використання значною мірою визначають рівень фінансової та економічної незалежності держави, раціональність її фінансової політики [2, с. 370]. Основним джерелом надходжень державного бюджету є оподаткування. Загалом, історично склалося, що податкові надходження є основною складовою дохідної частини державного бюджету, їх частка може коливатися залежно від економічної ситуації та змін у податковому законодавстві. При цьому, сукупна частина податкових надходжень у дохідній частині державного бюджету України складає в середньому третину від всіх надходжень до державного бюджету.

Ефективне забезпечення податкових надходжень є важливим для стабільного функціонування держави та виконання нею своїх функцій. Це вимагає комплексного підходу, що включає якість законодавства, ефективність та результативність роботи контролюючих органів та підвищення рівня податкової культури в суспільстві. Одним з засобів забезпечення податкових надходжень до бюджету відповідного рівня бюджетної системи є удосконалення процедури притягнення платників податків до відповідальності за податкові правопорушення.

Податкова реформа 2020 року поряд з певними нововведеннями змінила концептуальні підходи щодо притягнення до відповідальності за скоєння податкових правопорушень. Так, з 1 січня 2021 року в Податковому кодексі України знайшло своє відображення положення, що особа може бути притягнена до фінансової відповідальності за вчинене податкове правопорушення лише за умови наявності вини в діянні. При цьому, відповідно до п. 109.1 статті 109 Податкового кодексу України під податковим правопорушенням необхідно розуміти про-

типравне, винне діяння платника податку, контролюючих органів або їх посадових осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених Податковим кодексом України [3].

Таким чином, в Податковому кодексі України відбулося введення двох категорій «вина» та «винне діяння». При цьому, саме поняття вини та винного діяння Податковий кодекс України не розкриває.

Слід зазначити, що в п. 112.2 статті 112 Податкового кодексу України передбачено, що особа вважається винною у вчиненні правопорушення, якщо буде встановлено, що вона мала можливість дотримуватись податкових правил та норм, проте не вжила достатніх заходів щодо їх дотримання. Таким чином, законодавець розкриває зміст вини через невжиття особою достатніх заходів щодо дотримання правил та норм при наявності можливості щодо вжиття таких заходів. Обов'язок щодо доведення такої вини покладається на податковий орган шляхом доведення того, що платник діяв нерозумно, недобросовісно та без належної обачності.

Необхідність доведення відповідної вини особи Податковий кодекс України передбачає не у всіх випадках. Так, в п. 109.3 статті 109 Податкового кодексу України передбачено, що вина є необхідною умовою притягнення платника податків до фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення у випадках, регламентованих пп. 123.2 – 123.5 статті 123, пп. 124.2, 124.3 статті 124, пп. 125-1.2 – 125-1.4 статті 125-1 Податкового кодексу України.

Незважаючи на те, що Податковий кодекс України не розкриває поняття вини, а лише наводить перелік того, що треба довести для обґрунтування наявності вини, він розкриває одну з форм вини, а саме умисел. Так, відповідно до ч. 2 п. 109.1 статті 109 Податкового кодексу України діяння вважається вчиненим умисно, якщо контролюючий орган довів обставини, що свідчать про те, що платник удавано, цілеспрямовано створив умови, які мають єдину мету, а саме невиконання або неналежне виконання вимог податкового законодавства.

Вина – це психічне ставлення особи до свого діяння і його наслідків, виражене у формі умислу чи необережності. В свою чергу, під винним діянням необхідно розуміти дію, що виражає негативне внутрішнє ставлення правопорушника до інтересів людей, завдає своєю дією (або бездіяльністю) збитків суспільству і державі, містить доведену вину [4, с. 79].

Враховуючи практику застосування категорії «вина» та її нормативне визначення можливо виокремити такі три складові її вираження, як суб'єкт, об'єкт та зміст.

Суб'єктом, до якого може застосовуватись категорія «вина», може бути лише фізична особа. Так як психічне ставлення до чогось може бути лише у людини, при цьому вона може бути носієм як загальної правосуб'єктності, так і спеціальної правосуб'єктності, тобто бути посадовою особою або суб'єктом, що має право здійснювати окремі види діяльності. Що ж стосується юридичних осіб, то з точки зору законів формальної логіки, категорія вина до них

застосовуватись не може, так як юридичним особам не притаманна можливість психічного ставлення до чогось, вони не наділені емоціями, інтелектом чи вольовими якостями.

Об'єктом вини може бути те, на що звернене психічне ставлення фізичної особи як суб'єкта вини. Таким об'єктом може бути вольовий акт у формі діяння, тобто дія чи бездіяльність, шкода як наслідок такого діяння, передумови, обставини та інші ознаки протиправного діяння. Під змістом вини необхідно розуміти певні свідомі емоційно-інтелектуальні процеси, в результаті здійснення яких формуються відповідні прояви вини у своєму вираженні, а саме у формі умислу, необережності та інших проявах.

Зважаючи на зазначене слід враховувати, що всі платники податків, тобто потенційні суб'єкти податкових правопорушень, поділяються на дві групи: фізичні та юридичні особи. І, якщо мова йде про юридичних осіб, то виникає питання щодо доцільності та обґрунтованості використання категорії «вина» в класичному її розумінні.

Проблема вини є загальною для всіх галузей права, що пов'язані з відповідальністю за вчиненні правопорушення, тому спроби розв'язання цієї проблеми у межах окремих галузей права є марними. Розв'язання зазначеної проблеми можливе лише за умови проведення комплексного міжгалузевого наукового дослідження з теорії права, що ґрунтувалося б на новітніх доктринальних надбаннях філософії та психології [5, с. 145].

Спроба запровадження категорій «вина» та «умисел» в податкове законодавство обумовлене позитивними намірами щодо удосконалення податкового законодавства та правозастосовної діяльності, при цьому застосування цих категорій викликає дискусії на доктринальному рівні. Помилковим також є те, що вирішення теоретичних неузгодженостей намагаються здійснити шляхом посилення на нову судову практику вирішення податкових спорів з визначенням вини платника податку.

Список використаних джерел:

1. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання / С. М. Фролов, О. В. Козьменко, А. О. Бойко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. М. Фролова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 332 с.
2. Колісник О. Я. Економічна природа бюджетної безпеки держави. *Наукові записки. Серія: Економіка*. 2011. Вип. 16. С. 369–378.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. (Редакція від 01.04.2025 № 4014-IX). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Дата звернення: 02.04.2025).
4. Трубіна М. Особливості застосування концепції вини платника податків на сучасному етапі. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 4. С. 78–84.

5. Федоров М. О. Поняття вини у сучасній юриспруденції. *Наука і правоохорона*. 2013. № 2 (20). С. 140–147.

Ключові слова: фінансова безпека, вина, винне діяння, умисел, оподаткування, фінансова відповідальність.

Keywords: financial security, guilt, guilty act, intent, taxation, financial responsibility.

Гуглей Віталій Вікторович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри адміністративного і фінансового права*

ФІНАНСОВА ДИСЦИПЛІНА У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

Формування системи фінансової безпеки держави неможливе без інституційного забезпечення фінансової дисципліни. З огляду на це, вимагається не лише вдосконалення національного законодавства у сфері публічних фінансів, але й формування відповідальної фінансової культури в органах державної влади.

Наразі спостерігається посилена увага до підвищення прозорості державних фінансів, контролю за витрачанням бюджетних коштів та відповідальності за порушення фінансового законодавства. Недотримання фінансової дисципліни призводить до фінансових ризиків, корупційних проявів, що у свою чергу ускладнює виконання соціально-економічних функцій держави.

Відсутність чіткого визначення фінансової дисципліни в законодавстві створює правову невизначеність та ускладнює її застосування як категорії фінансового права. Це актуалізує необхідність розробки та закріплення нормативного визначення фінансової дисципліни в рамках законодавчих актів, що регулюють фінансовий контроль та відповідальність за порушення фінансово-правових норм. Відтак, фінансова дисципліна є не просто вимогою, а механізмом забезпечення правового порядку у сфері фінансових відносин, що гарантує ефективне функціонування державних фінансів.

Серед здобутків вчених науково-правової доктрини також існує досить мала кількість публікацій присвячених визначенню фінансової дисципліни. Переважно, вона згадується у контексті наукових досліджень фінансового контролю. Зокрема, при теоретичному аналізі ключових інституцій контролю та аудиту України. Так, автори аналізують інституційно-правові механізми впливу державного контролю на стан фінансової дисципліни в публічному секторі. Зокрема, цікавим є підхід щодо визначення ключових ознак фінансової дисципліни, які формуються з функціонального призначення інституцій контролю: законність, цільове використання бюджетних коштів, прозорість і підзвітність. Таким чином, фінансова дисципліна трактується через призму дотримання принципів бюджетного процесу та ефективного використання публічних фінансів [1]. Відтак, фінансова дисципліна розглядається не як самостійна категорія з чітким законодавчим ви-

значенням, а як результат функціонування системи контролю та аудиту. Наголошується, що фінансова дисципліна в умовах України здебільшого забезпечується шляхом діяльності органів фінансового контролю, таких як Рахункова палата, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба та органи Державної податкової служби. Саме їх системна діяльність у сфері виявлення, фіксації та запобігання порушенням фінансового законодавства є основою формування ефективного середовища фінансової відповідальності.

Інші науковці розглядають фінансову дисципліну у контексті протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та ефективності фінансового моніторингу [2]. Зазначається, що фінансова дисципліна в системі фінансового моніторингу є елементом законного, прозорого та підзвітного функціонування фінансових установ, насамперед банків. Особлива увага приділяється інституційним та організаційним викликам, серед яких – тінізація економіки, дублювання повноважень, низька автоматизованість, слабка координація між суб'єктами фінансового моніторингу. У такому контексті фінансова дисципліна є результатом ефективного контролю за фінансовими операціями, впровадження міжнародних стандартів та технологічного розвитку інфраструктури моніторингу. Вона прямо пов'язана з оцінкою ризиків і ідентифікацією підозрілих транзакцій.

Фінансова дисципліна осмислюється і як стан дотримання фінансово-правових норм, обов'язкових для підконтрольних об'єктів [3]. Це визначення фіксує правову природу фінансової дисципліни, розглядаючи її як елемент правового режиму публічних фінансів, що діє в системі державного фінансового контролю.

Зважаючи на вищевикладене, беззаперечно можна зробити висновок про взаємозв'язок фінансової дисципліни з публічними фінансами. Відтак, логічним буде припущення щодо принципів властивих обом категоріям. Саме тому, фінансова дисципліна також ґрунтується на принципах законності, обов'язковості, обґрунтованості та ефективності використання фінансових ресурсів. Вона охоплює такі аспекти як нормативність, контроль та відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Лукановська І. Р. Роль ключових інституцій контролю та аудиту України в забезпеченні фінансової дисципліни. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. № 8. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12741983>.
2. Куришко О. О. Особливості розвитку системи фінансового моніторингу в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 1. С. 267–275.
3. Фінансове право : навч. посіб. / кол. авт.: д.ю.н., проф., засл. діяч науки і техн. України О. С. Юнін, д.ю.н., доц. К. Р. Резворович, к.ю.н., доц. М. П. Юніна та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 180 с.

Ключові слова: фінансова дисципліна, система державного фінансового контролю, публічні фінанси, фінансова безпека держави, фінансова відповідальність.

Keywords: financial discipline, system of state financial control, public finance, financial security of the state, financial responsibility.

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ FATCA

Ухилення від сплати податків – це глобальне явище, яке не обмежується окремою країною. Його масштаби та межі можуть відрізнятися залежно від особливостей податкової системи держави та рівня податкової свідомості її громадян. Проте сьогодні цей феномен більше не є просто внутрішньою проблемою конкретної держави, явище стало глобалізованим, а форми та моделі ухилення від податків стають настільки складними, що їх важко виявити чи розпізнати.

Стандарти FATCA (Foreign Account Tax Compliance Act), прийняті в США у 2010 році, мають глобальний вплив на систему міжнародного податкового контролю та взаємодії між країнами щодо боротьби з податковими ухиленнями. FATCA – це законодавчий акт США, який вимагав від іноземних фінансових установ (FFI) здійснювати збір та передачу даних про фінансові рахунки, що належать американським громадянам або особам, які є суб'єктами податкової юрисдикції США. Відповідно до FATCA, країни, що підписали угоду про автоматичний обмін податковою інформацією з США, повинні забезпечити своєчасну і точну звітність про такі рахунки.

Закон про дотримання оподаткування іноземних рахунків (FATCA), який був прийнятий як частина Закону HIRE (Hiring Incentives to Restore Employment), загалом вимагає, щоб іноземні фінансові установи та деякі інші нефінансові іноземні організації звітували про іноземні активи, якими володіють їхні власники рахунків у США, або підлягали утриманню платежів, що підлягають утриманню. Закон HIRE також містив законодавство, яке вимагало від громадян США звітувати, залежно від вартості, про свої закордонні фінансові рахунки та іноземні активи [1].

У разі невиконання вимог FATCA іноземні фінансові установи можуть бути піддані штрафам і обмеженням щодо доступу до фінансових ринків США, а також ризику втрати можливості працювати з американськими клієнтами. Тому, навіть країни, що не мають прямого інтересу в цій системі, змушені були адаптувати свої податкові системи до вимог цього стандарту.

Міжурядові угоди (IGA) між урядами США та інших країн сприяють застосуванню FATCA. Через різницю в іноземних національних законах про банківську таємницю IRS і Міністерство фінансів розробили дві моделі IGA. Відповідно до моделі 1 IGA іноземний уряд погоджується прийняти правила, які вимагають від фінансових установ, розташованих у їхній юрисдикції, повідомляти інформацію, необхідну згідно з FATCA, іноземному уряду, який потім направляє інформацію до IRS. Модель 1 доступна у взаємній версії (модель 1A), згідно з якою Сполучені Штати також будуть ділитися інформацією про платників податків країни-парт-

нера з країною-партнером, і невзаємній версії (модель 1B). Відповідно до моделі 2 IGA, іноземний уряд погоджується наказувати фінансовим установам дотримуватися «FFI Agreement» та повідомляти інформацію про рахунки в США безпосередньо до IRS.

Верховна Рада 29 жовтня 2019 ратифікувала відповідну Угоду, моделі 1B IGA, між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки для поліпшення виконання податкових правил й застосування положень Закону США «Про податкові вимоги до іноземних рахунків» (FATCA).

Одним з ключових проблемних аспектів імплементації FATCA в Україні є конфлікт між її положеннями та нормами вітчизняного законодавства, особливо з огляду на євроінтеграційні процеси та поступове впровадження європейських стандартів, зокрема у сфері захисту прав платників податків.

Оскільки FATCA вимагає передачі особистої фінансової інформації про клієнтів, виникають питання, пов'язані з конфіденційністю та захистом персональних даних. Законодавчі вимоги США щодо збору, зберігання та передачі фінансової інформації про осіб з американським податковим резидентством суперечать положенням українських законів, зокрема Закону України «Про захист персональних даних» та нормам щодо банківської таємниці. Стандарти ЄС у сфері захисту даних також конфліктують з вимогами FATCA.

Директива 95/46/ЕС забороняє фінансовим установам надавати фінансові або особисті дані власників своїх рахунків іноземним урядам без його письмового дозволу. Аналогічна вимога закрплена у статті 14 Закону України «Про захист персональних даних». Отже, щоб уникнути порушень, FFI потрібна угода з власником рахунку, яка дозволяє фінансовій установі ділитися інформацією. Відповідно до розділу 1471 FATCA, якщо іноземне законодавство забороняє FFI розголошувати інформацію, фінансова установа має отримати від власника рахунку в США «відмову», і якщо така «відмова» не отримана протягом розумного часу, FFI має закрити такий рахунок.

Важливим питання залишається забезпечення з боку США та IRS належного рівня захисту персональних даних, еквівалентний до європейських або українських стандартів. Для здійснення передачі персональних даних, відповідно до статті 29 Закону «Про захист персональних даних», держава-отримувач повинна забезпечувати належний захист персональних даних. Перелік держав, які забезпечують відповідний захист персональних даних визначає Кабінет Міністрів України.

У справі № C-311/18 Суд Європейського союзу прийшов до висновку, що США здійснює обробку персональних даних без забезпечення рівня захисту, який по суті був би еквівалентний тому, який був гарантований статтями 7 і 8 Хартії. Високий суд підкреслив, що громадяни ЄС, а отже і громадяни інших країн, не мають таких же засобів правового захисту, як і громадяни США, щодо обробки своїх персональних даних, оскільки Четверта поправка до Конституції Сполучених Штатів не застосовується до негромадян США. Суд також на-

голосив на важливості забезпечення ефективних механізмів для забезпечення дотримання на практиці «по суті еквівалентного» рівня захисту, гарантованого GDPR громадянам ЄС [2].

Імплементация міжнародних стандартів, таких як FATCA, а також Common Reporting Standard (CRS), розробленого ОЕСР, є частиною глобальної тенденції з розвитку систем автоматичного обміну податковою інформацією та сприяє підвищенню прозорості і ефективності боротьби з ухиленням від податків. Проте підписання угоди з Урядом США про застосування положень FATCA в Україні не передбачає взаємний обмін податковою інформацією з американськими органами, що сприяло б кращому контролю за доходами, одержаними українськими резидентами за кордоном, та боротьбі з податковими зловживаннями. Виконання угоди створює додаткове організаційне та технічне навантаження на фінансові установи та Державну податкову службу, пов'язане з необхідністю обробляти великі обсяги даних і забезпечити відповідність вимогам FATCA. Основною проблемою залишається забезпечення балансу між міжнародними податковими вимогами та принципами захисту персональних даних.

Список використаних джерел:

1. Foreign Account Tax Compliance Act (FATCA). *Official website of the Internal Revenue Service* URL: <https://www.irs.gov/businesses/corporations/foreign-account-tax-compliance-act-fatca>.
2. Case C-311/18 «Facebook Ireland and Schrems» : Judgment of The Court of Justice of the European Union (Grand Chamber) of 16 July 2020. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-311/18>.

Ключові слова: податковий контроль, ухилення від сплати податків, Foreign Account Tax Compliance Act, автоматичний обмін інформацією, захист персональних даних, міжнародні стандарти.

Keywords: tax control, tax evasion, Foreign Account Tax Compliance Act, automatic exchange of information, personal data protection, international standards.

СЕКЦІЯ 2.

АКТУАЛЬНІ ГРАНІ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

***Керівник секції:** завідувач кафедри загальної теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор Завальнюк Володимир Васильович*

***Секретар секції:** старший викладач кафедри загальної теорії права та держави,
доктор філософії в галузі права Іванчук Віра Євстафіївна*

Завальнюк Володимир Васильович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри загальної теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор*

ДЕРЖАВНА ВЛАДА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У сучасних умовах розвитку правової науки актуалізується необхідність переосмислення традиційних підходів до розуміння державної влади. Особливої значущості набуває звернення до антропології, яка дозволяє розглядати державно-владні відносини крізь призму людиноцентризму. Юридична антропологія як міждисциплінарний напрям наукового пізнання відкриває нові горизонти для дослідження сутності та призначення державної влади.

Антропологічний підхід аналізу державної влади характеризується зміною акцентів з інституційних аспектів на людиномірні характеристики державно-владних відносин. Це дозволяє по-новому подивитися на проблему легітимності влади, механізми її реалізації та контролю, а також на питання відповідності носіїв владних повноважень перед суспільством.

Саме дослідження державної влади з позицій юридичної антропології зумовлена також сучасними викликами, пов'язаними з глобалізаційними процесами, трансформацією інституту держави та зростанням ролі людського фактору в усіх сферах суспільного життя. В умовах формування правової держави та громадянського суспільства особливого значення відбувається переосмислення традиційних підходів до розуміння сутності державної влади та її призначення в контексті забезпечення прав і свобод людини.

«Антропологічний підхід до виявлення онтології державної влади проявляється в тому, що в суспільній правосвідомості вона наділяється атрибутами суто людської природи: держава має власні інтереси (хоча насправді сучасні демократичні правові держави не можуть, в принципі інтереси, відмінні від інтересів громадянського суспільства), здатність пробуджувати почуття та емоції (повагу, ревності, любов, презирство, ненависть, надію тощо), здатність бути дружніми чи ворожими до інших націй тощо. З антропологічної точки зору формується «образ держави», який використовується сьогодні в політології» [1, с 194].

Аналіз генезису державної влади з позицій юридичної антропології дозволяє визначити глибинні антропологічні основи її формування та легітимації. На відміну від традиційних теорій походження держави (теологічної, патріархальної, договірної тощо), антропологічний підхід акцентує увагу на людському вимірі владних відносин, на психологічних, соціокультурних, які зумовлюють потребу в організації влади та визнання її авторитету.

Сучасна концепція правової держави обґрунтовується на принципі людиноцентризму, відповідно до якого людина визнається найвищою соціальною цінною, а забезпечення її прав і свобод стає головним обов'язком держави. З позиції юридичної антропології людиноцентризм постає не лише як конституційний принцип, але й як фундаментальна світоглядна установка, що визначає ціннісні орієнтири державно-владних відносин.

Антропологізація державної влади забезпечує її переорієнтацію з абстрактних державних інтересів на конкретні потреби людини та громадянина. Як слушно відзначив Ю. М. Оборотов, «сучасна держава повинна бути спрямована не на себе, а на людину» [2, с. 10]. Це означає, що ефективність державної влади має оцінюватися не за формальними показниками, а за реальним зовнішнім забезпеченням людської гідності, прав і свобод, створення умов для самореалізації особистості.

Юридична антропологія дозволяє розглядати взаємодію людини і державної влади як діалогічний процес, заснований на взаємному визнанні прав та обов'язків. У цьому контексті особливого значення набуває принцип субсидіарності державної влади, відповідно з якою держава має втручатися у справи суспільства та окремих громадян лише тоді, коли вони не можуть самостійно вирішити певні проблеми.

Процеси глобалізації та інформатизації суспільства суттєво впливають на трансформацію державної влади, зумовлюючи необхідність її адаптації до нових умов. З позицій юридичної антропології, ці процеси мають глибокий антропологічний вимір, залишаються змінювати не лише інституційні форми влади, але й саму людину як суб'єкта владних відносин.

Важливим аспектом антропологізації державної влади в умовах глобалізації є розвиток електронного урядування та інших інформаційно-комунікаційних технологій взаємодії влади і громадян. З позицій юридичної антропології ці технології мають оцінюватися не лише за критеріями ефективності та швидкості надання публічних послуг, але й за ступенем їх людськості, доступності та зрозумілості для пересічних громадян [3, с. 9].

Не менше є питань участі громадян у прийнятті владних рішень. Юридична антропологія розглядає участь не лише як правовий механізм, але й як антропологічну потребу людини у самовираженні та впливі на суспільно-політичні процеси. Як зазначає Н. М. Оніщенко, «забезпечення реальної участі громадян у дійсній державній владі є необхідними умовами її антропологізації» [4, с. 95].

Процеси глобалізації та інформатизації суспільства розуміють суттєвий вплив на трансформацію державної влади, зумовлюючи необхідність її адаптації до нових умов. З позицій юридичної антропології, ці процеси мають глибокий антропологічний вимір, залишаються змінювати не лише інституційні форми влади, але й саму людину як суб'єкта владних відносин. Важливими аспектами антропологізації державної влади в умовах глобалізації є збереження культурної ідентичності, розвиток електронного урядування та забезпечення реальної участі громадян у прийнятих владних рішеннях.

Антропологізація державної влади в Україні має відбуватися за такими основними напрямками: удосконалення механізмів правового обмеження державної влади та посилення юридичних гарантій прав і свобод людини; розвиток інститутів громадянського суспільства та забезпечення їх реального впливу на формування та реалізацію державної політики; підвищення рівня правової культури та професійної етики представників владних структур; розвиток інститутів юридичної відповідальності держави та її посадових осіб за порушення прав і свобод людини; впровадження людиноцентристських принципів у діяльність органів публічної адміністрації.

Таким чином, антропологічний підхід до дослідження державної влади відкриває нові перспективи розвитку вітчизняної правової науки та державної практики будівництва, полегшення формування людиноцентристської моделі відносин між державою та особою, що відповідає сучасним демократичним стандартам.

Список використаних джерел:

1. Завальнюк В. В. Юридична антропологізація державної влади. *Правова позиція*. 2022. № 4(37). С. 193-196. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2022/4/36.pdf>
2. Оборотов Ю. М. Поняття «образ держави» та його різновиди в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Одеса, 2003. Вип. 21. С. 7–12.
3. Завальнюк В. В. Філософсько-антропологічні основи дослідження конфліктності світу в епоху глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса : Юрид. л-ра, 2011. Вип. 60. С. 7–13.
4. Онищенко Н. М. Держава, громадянське суспільство та громадське життя: деякі аспекти розгляду. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 92–97.

Ключові слова: антропологія, юридична антропологія, державна влада, влада, державні інститути.

Keywords: anthropology, legal anthropology, state power, power, state institutions.

Мельничук Ольга Степанівна
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри загальної теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор*

ОБҐРУНТУВАННЯ ДОКТРИНИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Верховенство права сьогодні є не лише юридичною, а насамперед філософсько-світоглядною категорією, яка переживає кризу класичного тлумачення. У контексті постмодерної епохи та гібридної війни, традиційна нормативістська інтерпретація принципу верховенства права вже не забезпечує ні стабільності, ні довіри, ні ефективного функціонування правових систем. Світ увійшов у фазу, де юридичний позитивізм виявив свою обмеженість.

Стан України у сфері верховенства права та, відповідно, Індекс верховенства права (Rule of Law Index) у 2024 році, за даними Всесвітнього проекту правосуддя (The World Justice Project) [1], лишається проблемним – 88 місце серед 142 країн. Це свідчить не тільки про сучасні виклики, пов'язані з війною, але й про глибші, системні проблеми, пов'язані з дефіцитом правової культури, ерозією довіри до суду та слабкістю механізмів забезпечення прав і свобод людини. У таких умовах доктрина верховенства права має бути не лише визначена як правовий і політичний стандарт, але й осягнута як онтологічна конструкція та легітимізована з боку суспільства.

Доктрина верховенства права традиційно ототожнюється з універсалізмом та не робить акцент на плюралізмі сучасних суспільств, особливо в ситуаціях кризового існування, гібридної війни, економічних проблем, невиконання міжнародних договорів тощо. У класичному розумінні, що є цілком прийнятним та застосовним у сучасному світі «...верховенство права – універсальний принцип. Необхідність загального забезпечення та дотримання верховенства права і на національному, і на міжнародному рівні визнана всіма державами-членами ООН, адже верховенство права – це одна з базових цінностей, що поділяються Європейським Союзом та його членами, верховенство права передбачає чіткі й передбачувані правила, однакові для всіх» [2, с. 326]. Проте функціонування держав в епоху постмодерну стикається з ситуаціями, коли формально-юридичні механізми виявляються безсилими перед правовим нігілізмом, подвійними стандартами, інтерпретаційною невизначеністю та трансгресією меж права й політики.

Тенденція до симулякризації [3] юридичної форми (за Ж. Бодріаром) актуалізує потребу у зміщенні фокусу з нормативної оболонки на внутрішню моральну структуру права. У цьому аспекті філософія права постмодерну може запропонувати розглядати верховенство права не як даність, а як процес, як постійне відтворення правової легітимності в діалозі з культурою, мораллю, досвідом колективної травми та наративами ідентичності. До універсалізму додаємо ситуа-

тивність, а до абстрактного правового суб'єкта – конкретну людину з її досвідом війни, втрат, боротьби за гідність.

Окрім того, гібридна війна, в якій Україна перебуває з 2014 року, особливо після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році, ставить перед теорією права принципово нові завдання. Гібридну війну «можна загалом визначити як сукупність заздалегідь підготовлених й оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей» [4, с. 172]. На перший план виходить, так звана, «мобілізаційна» функція права, його здатність захищати суверенітет, ідентичність, гідність та життя.

Отже, виникає потреба не лише у декларації певного розуміння доктрини верховенства права, але й у її легітимації та реалізації, яка б враховувала як філософську критику універсалізму, так і емпіричну реальність сучасних воєн, криз, інституційної нестабільності тощо. Потрібно акцентувати увагу на тому, що в Україні вже були зроблені важливі кроки до змін щодо досягнення та визначення доктрини верховенства права. Зокрема, у рішенні Конституційного Суду України було зазначено, що «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою отримала відображення в Конституції України» [5].

Таку доктрину можна визначити як «онтологічне верховенство права» – право, що ґрунтується не лише на нормах, але й на цінностях, історичному досвіді, легітимності та відповідальності. Це дає підстави стверджувати, що і верховенство права повинно бути контекстуалізованим – прив'язаним до конкретної історико-культурної та політичної ситуації. Як зазначав Ю. М. Оборотов «сьогодні для юриспруденції є досить значущими як ціннісна характеристика права, так і ціннісна характеристика держави, оскільки ці дві сторони юридичної основи розвитку сучасного світу тісно пов'язані з інтенсивними процесами змін і потрясінь, зумовлених індивідуалізацією і глобалізацією суспільства. Все це може бути виражене в постановці питання не тільки про спроможність права і держави в нових умовах залишатися надійними засобами забезпечення свободи, порядку, цілісності, справедливості і безпеки, а й визначення їхнього ціннісного сенсу в нових реаліях, здатності адаптуватися до стрімких змін в усіх сферах епохи постмодерну» [6, с. 151].

Особливої гостроти питання набуває саме в умовах гібридної війни, коли з одного боку необхідно забезпечити дотримання фундаментальних прав людини, а з іншого – гарантувати ефективне функціонування державного механізму

та протидію зовнішній агресії (звідси, дерогація щодо деяких прав людини). У цьому контексті доктрина верховенства права потребує включення нового виміру – безпекового. Це передбачає розгляд правових норм і процедур з точки зору їх здатності забезпечити функціонування держави в екстремальних умовах, водночас не допускаючи правового свавілля.

У тому ж рішенні Конституційного Суду України наголошується на тому, що верховенство права не має бути зведене лише до формальної законності. «Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, що є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» [5]. Такі твердження особливо важливі у постмодерній ситуації, де правові відносини дедалі більше визначаються не лише текстами законів, а контекстами сприйняття, інтерпретації та культурного відчуття справедливості. Верховенство права постає не лише як інструмент впорядкування, а як механізм комунікації між громадянином і державою.

У зв'язку з цим, актуальною є потреба більш широкого визначення доктрини верховенства права, яке відображає реалії постмодерного суспільства. Верховенство права – це динамічна система норм і цінностей, що забезпечує баланс між свободою і безпекою, правовим порядком і моральною легітимністю, формальною процедурністю і контекстуальною доцільністю, діючи як інструмент комунікації між державою та особою в умовах постійної зміни соціальних викликів.

Таким чином, таке обґрунтування доктрини верховенства права дозволяє поєднати універсальні цінності прав людини з адаптивністю до конкретних загроз, що постають перед суспільством. Верховенство права у цьому сенсі перестає бути лише декларативним гаслом, а стає інструментом побудови стійкого демократичного ладу навіть у часи екзистенційної кризи. Саме Україна сьогодні може стати фундаментом для формування нової, постмодерної доктрини верховенства права – доктрини, що ґрунтується на досвіді боротьби за свободу, гідність і незалежність, але не втрачає зв'язку з універсальними стандартами прав людини.

Список використаних джерел:

1. Rule of Law Index 2024. *World Justice Project*. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2024/Ukraine/>.
2. Барабаш О. О. Реалізація принципу верховенства права: інноваційні технології та підходи у світлі забезпечення світопорядку. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1 (79). С. 324–330. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.1.53>.
3. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2004. 230 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jean_Baudrillard/Symuliakry_i_symuliatsiia.pdf.

4. Узденнова Ю. М. Гібридна війна: сутність, складові та ключові поняття. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. Т. 35 (74). № 4. С. 172–179. URL: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.4/26>.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15 рп/2004. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

6. Оборотов Ю. М. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права та держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 150–158. URL: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2012.1.183695>.

Ключові слова: право, сучасна держава, методологія, правова доктрина, доктрина верховенства права, постмодерн, гібридна війна, правова онтологія, філософія права, безпека, правові цінності, права людини.

Keywords: law, modern state, methodology, legal doctrine, rule of law doctrine, postmodernism, hybrid war, legal ontology, philosophy of law, security, legal values, human rights.

Іванченко Ольга Миколаївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор*

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Легітимність правових актів, норм і систем – одна найважливіших теоретичних і практичних проблем, дослідження якої ускладнюється різноманітністю підходів до розуміння права в сучасному світі загалом, та поширеністю позитивістського догматичного підходу до її розгляду вітчизняною вітчизняною юридичною наукою зокрема.

Термін «легітимність» запозичений з латинської «*legitimus*», що означає «законний» та визначається як характер того, що засновано на законі або відповідає справедливості, розуму, встановленим правилам, традиціям. Спочатку легітимність була одновимірною концепцією й ототожнювалася з концепцією законності. З часом використання та обсяг концепції легітимності ускладнилися, що вплинуло на багатомірність її розуміння. Легітимність не застосовується вже лише до юридичної сфери, а має численні контексти, зокрема у проявах людської свободи, формальної рівності, справедливості та інших ціннісних характеристик.

На різних етапах історичного розвитку вона набувала безліч інтерпретацій, що зумовлено, насамперед, специфікою розуміння порядку в міфологічних, релігійних, філософських, політико-правових, моральних та інших уявленнях про правила взаємовідносин між суб'єктами соціального життя та середовищем, в якому вони діють. Наприклад, розуміння легітимності як «соціальної конструкції» стимулювало інтерес дослідників до пояснення соціальної динаміки цього феномену [7]. Метою цієї публікації є розгляд концепції легітимності права крізь призму теорії комунікативної реальності, розробленої К. Апелем та Ю. Габермасом у XX столітті, яка поки що не набула поширення в Україні.

Комунікативна філософія, на думку Л. Спинки, «розвиває характерну для екзистенціалізму і герменевтики тенденцію інтерсуб'єктивістської інтерпретації соціальних феноменів та являє собою критичне переосмислення цих напрямків, будучи на відміну від останніх теорією практичного розуму, тобто раціоналістичною теорією. Комунікативна дія як засіб легітимації є орієнтацію на взаєморозуміння або на успіх. Взаєморозуміння, яке утворюється внаслідок комунікативної дії, уможлиблює існування соціального порядку на основі принципу справедливості» [3, с. 5]. Ю. Габермас, долаючи надмірний суб'єктивізм феноменологічного підходу, наголошує, що теорія комунікативної раціональності є «теорією практичного розуму, оскільки вона, по суті, є теорією раціоналізму, а в її основу покладено практику реальної комунікації» [5].

Прихильники комунікативної раціональності пропонують розглядати суспільство як ціле, яке під час соціальної революції диференціюється на систему та життєвий світ. Системна еволюція вимірюється зростаючою регулятивною здатністю суспільства, тоді як стан розвитку символічно структурованого життєвого світу характеризується поділом культури, суспільства та особистості. Вони висувують тезу, що у суспільстві існує два типи діяльності: інструментальна та комунікативна. М. Вебер та багато інших науковців зводили дії та соціальний розвиток до інструментальних дій, а представники теорії комунікативної раціональності виділяють також комунікативні дії, спрямовані на взаєморозуміння. На думку Ю. Хабермаса, М. Вебер помилявся, вважаючи цілеспрямовану дію єдиною моделлю, що пояснює поведінку у суспільстві. М. Вебер виділяв різні типи соціальної дії, що різняться ступенем раціональності. Однак у його типології відсутня дія, спрямована на взаєморозуміння суб'єктів, тобто комунікативна дія [1; 4; 6].

Відповідно до теорії комунікативної раціональності, в процесі еволюції суспільства відбувається відокремлення цілеспрямованої дії від дії комунікативної. Після цього формуються різні типи координації дій, в одному випадку це взаєморозуміння, а в іншому – гроші та влада. Комунікативна раціональність передбачає, що знання не є остаточно сформульованими правилами, воно може бути поставлене під сумнів у комунікативних практиках. Прихильники комунікативної раціональності розробили теорію консенсуальної істини. Факт не є безпосередньо об'єктом, який існує незалежно від суб'єкта, він є тим, що стверджується у висловленні суб'єкта. Отже, істина – це те, що визнає спільнота.

У суспільстві, крім цілеспрямованих дій, існують і комунікативні дії, що обґрунтовується історичним процесом антропосоціогенезу, або процесом соціальної еволюції. Комунікативна дія є основою інших дій. Уперше ці погляди висловив представник інтерпретативної соціології Г. Кельзен. На його думку, соціальна еволюція передбачає три стадії розвитку взаємодії: спочатку відбувається взаємодія, опосередкована жестами; потім йде стадія, у межах якої відбувається символічно опосередкована взаємодія; остання стадія є лінгвістично опосередкованою, нормативно спрямованою взаємодією [2]. На третій, найвищій стадії символічного опосередкованого впливу, формується граматична мова, для чого є необхідною наявність у суспільстві об'єктивної, соціальної та суб'єктивної сфер, без формування яких мова не може виконувати функцію координації, оскільки учасники комунікації не здатні орієнтувати свої дії так, щоб вони були претензією на значимість. Ефект висловлювання безпосередньо пов'язаний з тим, що слухач сприймає його як значуще. До того ж це означає, що той, хто говорить, претендуючи на значущість, по-перше, претендує на встановлення істини в об'єктивному світі, по-друге, на правильність легітимних систем у соціальному світі, по-третє, на безпосередність у суб'єктивному світі суб'єкта. Розмірковуючи на тим, як приймає норми людина, Р. Мід зазначає, що норма – це очікування поведінки «узагальненого іншого», тобто зразок поведінки, на яку від нас очікує будь-який член суспільства [8]. Сприйняття норми відбувається лише тоді, коли індивід із нею погоджується. Від найпростіших вимог, підкріплених санкціями, норма відрізняється моментом її усвідомлення адресатом. Сигнали-символи у тварин різняться від людського соціуму тим, що взаємодія відбувається з урахуванням загальної культури.

На думку прихильників комунікативної раціональності, існує три історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний чи метафізичний, сучасний. Перший тип є характерним для родоплемінних суспільств, другий властивий античним і феодальним державам, останній формується в сучасну епоху. Перехід від одного типу світогляду до іншого означає збільшення ступеня відкритості світоглядів, зростання їхньої раціональності.

Отже, сучасне бачення легітимності права базується на плюралістичному підході до права та праворозуміння. Комунікативні стратегії сучасного західного правознавства є одним із основних напрямів розвитку права, який може інтегрувати у свою систему посткласична раціональність і посткласичне праворозуміння. Теорія комунікативної раціональності дає можливість розглядати легітимність права, відштовхуючись від прогресивної теорії права, наголошуючи на співвідношенні культурно-специфічного елементу права, базуючись на об'єднанні антагоністичних позицій універсалізму, а також партикуляризму.

Список використаних джерел:

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. О. Погорилий. Київ : Основи, 1998. 534 р.

2. Кельзен Г. Чисте правознавство. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
3. Спинка Л. А. Комунікативні механізми легітимації політичних інститутів в умовах глобалізації: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. канд. філос.наук : 09.00.01. Київ, 2008. 17 с.
4. Apel K.-O. Towards a transformation of philosophy. Marquette studies in philosophy. Milwaukee : Marquette University Press, 1998. 343 p.
5. Habermas J. Faktizität und Geltung: Beitrag zur Diskurstheorie des Rechts und Staatstheorie. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1994. 704 p
6. Habermas J. Reconciliation through the public use of reason: remarks on John Rawls's political liberalism. *Journal of Philosophy*. 1995. Vol. 92. Iss. 3. P. 109–131.
7. Mazza C. Claim, intent, and persuasion: organizational legitimacy and the rhetoric of corporate mission statements. Boston : Kluwer Academic Publishers, 1999. 200 p.
8. Mead G. Mind self and society from the standpoint of a social behaviorist / ed. by Charles W. Morris. Chicago : University of Chicago, 1934. 437 с.

Ключові слова: легітимність права, легітимація права, комунікативна філософія, посткласична реальність, теорія комунікативної реальності.

Keywords: legitimacy of law, legitimation of law, Communicative philosophy, postclassical rationality, theory of communicative action.

Кравченко Сергій Петрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЮРИДИЧНИЙ ТЕКСТ І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПРОБЛЕМА АВТОРСТВА В КОНТЕКСТІ ОНТОЛОГІЇ ПРАВА

Стрімкий розвиток генеративного штучного інтелекту (ChatGPT, Claude, Gemini та подібних систем) актуалізує принципово нові питання в правовій науці, пов'язані з визначенням ролі ШІ у створенні юридично значущих текстів. Сучасні мовні моделі демонструють здатність генерувати складні правові документи – від договорів до проєктів нормативно-правових актів – що ставить перед юридичною спільнотою низку концептуальних викликів [1, с. 45; 2, ст. 3].

На сьогодні спостерігається суттєва правова колізія у підходах до визначення статусу ШІ. Яскравим прикладом є прецедент 2022 року, коли у США було зареєстровано патент із зазначенням ШІ як співавтора, однак Верховний суд згодом однозначно відкинув можливість визнання за штучним інтелектом ознак правосуб'єкта [3]. Паралельно в Європейському Союзі активно обговорюється концепція «електронної особистості» для складних автономних ШІ-систем, що свідчить про пошук нових правових моделей для регулювання цих технологій [4, с. 18].

Проведений аналіз виявив фундаментальну невідповідність між традиційними критеріями авторства та можливостями генеративного ШІ. Відповідно до Бернської конвенції (ст. 2), ключовими ознаками авторського твору є: оригінальність (творчий характер), індивідуальність (відображення особистості автора) та вираження в об'єктивній формі [5, с. 33]. ChatGPT демонструє парадоксальну ситуацію: формально створюючи унікальні текстові комбінації, система не володіє креативністю в класичному розумінні.

Особливий інтерес становить проблема *інтенціональності*. Як показала філософсько-правова деконструкція, ШІ не має цілепокладання (відсутня суб'єктивна мета створення тексту), не розуміє правових наслідків, неможливо встановити «волю автора» (ключову вимогу для тлумачення юридичних документів).

Аналіз моделей відповідальності показав необхідність диференційованого підходу. У разі системної помилки ШІ відповідальність логічно покласти на розробника (наприклад, OpenAI) за доктриною відповідальності за продукт. У випадку некоректного користувацького запиту відповідальність має нести користувач згідно з принципом *culpa in eligendo*. Найбільш проблемною залишається ситуація автономних дій ШІ, яка становить правовий вакуум як випадок, не передбачений законодавством.

Концепція «електронної особистості» (ЄС, 2024) пропонує компромісне рішення, що передбачає спеціальний правовий статус для автономних ШІ, обмежену дієздатність (за аналогією з юридичними особами) та механізми страхування відповідальності. Однак критичний аналіз виявив системні проблеми: неможливість встановлення «волі» ШІ, відсутність єдиного критерію автономності та ризик штучного обмеження інновацій.

Порівняльний аналіз показав, що жодна з існуючих концепцій не пропонує універсального рішення. Найперспективнішою видається розробка багаторівневої моделі відповідальності, запровадження спеціальних процесуальних статусів та створення компенсаційних механізмів. Таким чином, сучасний ШІ не відповідає традиційним критеріям авторства, а існуючі правові системи не готові до регулювання ШІ-генерації, що вимагає розробки нових концептуальних підходів, які поєднують технологічну нейтральність, гарантії правової визначеності та стимулювання інновацій.

Проведене дослідження однозначно демонструє, що сучасні генеративні ШІ, включно з ChatGPT, не відповідають базовим критеріям правосуб'єктності. Відсутність свідомості, інтенціональності та автономної волі унеможливорює їх визнання повноцінними суб'єктами права в традиційному розумінні. Проте практичний вплив текстів, згенерованих ШІ, на правозастосовну практику вже сьогодні потребує розробки спеціальних регуляторних механізмів.

Ключовим напрямом регулювання має стати система обов'язкового маркування AI-контенту, що дозволяє чітко ідентифікувати походження юридично значущих документів. Паралельно необхідно створити реєстри навчальних даних, що використовуються при тренуванні ШІ, що дозволить ефективно вияв-

ляти випадки ненавмисного плагиату та порушень авторських прав. Особливої уваги заслуговує питання страхування AI-ризиків розробниками, яке могло б створити фінансові гарантії для компенсації можливих збитків від використання III-систем.

Перспективи розвитку правового регулювання в цій сфері значною мірою залежать від технологічного прогресу. У разі досягнення штучним інтелектом рівня AGI (загального штучного інтелекту), питання щодо його суб'єктності неминуче вимагатиме принципового перегляду. Проте на нинішньому етапі найбільш збалансованою видається модель, що поєднує відповідальність кінцевого користувача за зміст згенерованих текстів з посиленням наглядом за діяльністю розробників III-систем.

Особливу складність становить питання деліктоздатності III. Відсутність свідомості та волі в сучасних систем робить традиційні механізми притягнення до відповідальності непридатними. У зв'язку з цим пропонується концепція «технологічного посередництва», де відповідальність розподіляється між усіма учасниками цифрової екосистеми: розробниками, операторами та користувачами III.

Важливим аспектом дискусії є пошук балансу між інноваційним розвитком і захистом правових гарантій. Надмірно жорстке регулювання може загальмувати технологічний прогрес, тоді як повна відсутність контролю створює ризики для стабільності правової системи. Оптимальним рішенням видається розробка гнучких нормативних рамок, здатних адаптуватися до стрімко змінюваних технологічних реалій.

Проведене дослідження дозволяє зробити однозначний висновок: попри потужні можливості сучасних III-систем, вони залишаються інструментами, а не суб'єктами права. Їх принципова відмінність від традиційних учасників правовідносин полягає у відсутності ключових характеристик правосуб'єктності – свідомості, волі та здатності нести відповідальність за свої дії. Як практичні заходи регулювання пропонується ввести юридичне визначення «AI-асистованого тексту», де частка людської участі перевищує 50%, а також розробити єдині стандарти верифікації документів, створених із використанням штучного інтелекту.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в поглибленому вивченні механізмів розподіленої відповідальності при використанні III, розробці міжнародних стандартів регулювання генеративних технологій та аналізі когнітивних аспектів взаємодії людини зі штучним інтелектом у правовій сфері. Особливу увагу слід приділити розробці методології оцінки «людського внеску» у створення правових документів із використанням III-асистентів.

На завершення слід підкреслити, що сучасне право стоїть перед необхідністю фундаментального переосмислення багатьох традиційних концепцій. Розвиток III-технологій вимагає нових підходів до розуміння авторства, відповідальності та правосуб'єктності, що відкриває широке поле для подальших міждисциплінарних досліджень на перетині юриспруденції, філософії та комп'ютерних наук.

Список використаних джерел:

1. Chesterman S. We, the Robots? Regulating AI in the age of ChatGPT. Cambridge : Cambridge University Press, 2023. 215 p.
2. The EU Artificial Intelligence Act. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/>
3. Thaler v. Vidal, 43 F.4th 1207 (Fed. Cir. 2022). WIPO. <https://www.wipo.int/wipolex/en/judgments/details/2098>
4. Report with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics A8-0005/2017. *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html
5. Generative AI and Intellectual Property. Geneva : WIPO, 2023. 48 p. URL: <https://www.wipo.int/documents/d/frontier-technologies/docs-en-pdf-generative-ai-factsheet.pdf>

Ключові слова: генеративний штучний інтелект, правовий статус ШІ, авторське право, правосуб'єктність, інтенціональність, електронна особистість, юридично значущі тексти.

Keywords: generative artificial intelligence, legal status of AI, copyright, legal subjectivity, intentionality, electronic personality, legally significant texts.

Чувакова Ганна Михайлівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук, доцент,*

ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ ТА АНОМІЯ

Термін «деформація» є доволі поширеним серед гуманітарних наук, зокрема активно використовується в юриспруденції, психології, соціології для опису поведінки людини, соціальної групи або ж стану свідомості.

Деформацію правосвідомості можемо охарактеризувати як зміна її стану під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, коли окремі індивіди, соціальні групи або переважна більшість населення має сформовану «перекручену картину» правової дійсності, інакше кажучи цінності, уявлення, емоції і мотиви поведінки, які в змозі призвести до негативних соціальних наслідків [1, с. 63].

Основна дефініція терміну «цінність» – це значущість певних елементів реальності з огляду на їх здатність задовольняти духовні та матеріальні потреби, інтереси індивідів; це те, що цінує людина, щось важливе, значуще. Самі цінності наповнюють сутність людське життя і суспільство загалом. Цінність, крім того, можна описати як культурно зумовлений орієнтир відповідного у процесі задоволення тих чи інших потреб, якому властива трансцендентна природа і який виходить за межі суб'єктивної свідомості [2, с. 992].

Таким чином, цінності являються невіддільним компонентом у відносинах осіб з навколишнім середовищем. Разом з тим цінності мають властивість змінюватися в залежності від історичних змін, суспільних відносин та відповідних соціальних умов. До того ж цінність: є фундаментальною основою людського буття; їй властивий універсальний зміст для людини, життя, культури; має здатність набирати зовнішню символічну форму через конкретні думки, дії; на кінець, цінності, котрі ввібрала в себе особа, пронизують її духовний світ і стають невід'ємною частиною буття [3, с. 14].

Правові цінності доцільно визначати саме як типові правові цілі і відповідно засоби їх досягнення, що знаходять своє втілення у правових нормах. Такими можна вважати, по-перше, реальне уособлення значення права в житті суспільства – тобто безпека людини; по-друге, забезпечення гарантованого захисту прав, свобод, законних інтересів; по-третє, забезпечення істини, справедливості, зокрема при вирішенні юридичних питань; по-четверте, основоположні демократичні принципи права; по-п'яте, спеціальні юридичні механізми та засоби, які сприяють реалізації правових цінностей.

Правові цінності повстають і транслюються в праві, через що вважаються засобом відтворення. Вони уособлюють риси реальності, стабільності, стійкості; їм притаманні нормативність, а також оцінний характер. Являючись формою, що зумовлює відношення щодо правової реальності або певної життєвої ситуації, правові цінності, перш за все, визначають мотиви до законних дій суб'єктів та виступають особливим заохоченням, котре обумовлює залученість індивідів в правовому світі.

Таким чином, деформацією правових цінностей можна вважати своєрідний процес спотворення або руйнування основоположних правових уявлень, норм та цінностей, котрі повинні бути фундаментом для побудови правової держави. В наслідок чого втрачається довіра до права і правосуддя в цілому.

Наступним підходом, через який доречним буде пояснення деформацій свідомості являється аномія, яка характеризує своєрідний нормативний вакуум, тобто стан соціальної, нормативної дезорганізації, коли старі норми не здійснюють свій вплив на громадян, в той час як нова система не є сформованою. Таке становище може виникати під час економічних перетворень або ж різноманітних суспільних змін.

Також можна сказати, що визначальними причинами аномії є: невідповідність аспектів соціально-правового порядку; відступ від традиційних цінностей й значне класове розшарування, яке супроводжується соціально-економічними потрясіннями та знедоленням чималої частини населення; падіння моральних, а також етичних норм [4, с. 57].

Тому терміном «аномія» здебільшого описують кризовий, дезорганізований стан в суспільстві за якого застарілі норми не застосовуються, в той час як нові не прийняли або вони поки що не набули чинності.

Хочемо звернути увагу на девіантну форму поведінки, яка все ще залишається на високому рівні і зі свого боку породжує поширення аномії. Аномією

вважається дезінтеграція моральних цінностей у суспільстві, а також змішання ціннісних орієнтацій і як наслідок настає утрата орієнтирів у системі цінностей. Це така дезорганізація, котра з'являється в осіб через дезорієнтацію, яка є відповідним результатом певного соціально-значимого, конфліктного випадку й відповідно та чи інша особа стикається із розбіжними, неоднозначними нормами; чи обставини, коли такі вимоги неіснуючі. Одним із результатів є те, що деякі суспільні сфери, поведінка індивідів знаходяться поза нормативним регулюванням, а чимала частина населення вважає, що не є мусовим дотримання діючих правових норм або такі норми взагалі відсутні. Підкреслимо той факт, що аномія має свій прояв насамперед як значне зростання девіантної поведінки, збільшення рівня злочинності, поширенні лицемірства, соціальної байдужості і процесів маргіналізації суспільства [5, с. 135].

Враховуючи вищезазначені положення, можемо дійти висновку, що деформація правових цінностей та аномія є термінами, які використовують для опису соціальних процесів, в яких порушується стабільність і ефективність правової системи. Підкреслимо, що руйнування правових цінностей призводить до аномії, а в умовах аномії правові цінності не мають сили як такої, адже їх ніхто не дотримується.

Отже, зважаючи на умови сьогодення, поширеними причинами деформацій правових цінностей та аномії є кризовий стан суспільства, корупційні прояви у різноманітних сферах життєдіяльності, воєнний стан, поширення правового нігілізму, неповага до законів, права в цілому, а також соціальна несправедливість, яка подекуди зустрічається у суспільстві. З цього погляду, порушення загальноприйнятих норм людського співіснування й правових норм свідчать про дещо низький рівень культури особистостей, що в свою чергу призводить до деформації індивідуальної, групової і суспільної правосвідомості. Відтак, деморалізоване суспільство втрачає загальновідому поведінкову модель і відповідно досвід суспільних взаємозв'язків. В подальшому, вказане може призвести до появи суспільних груп, котрим властива замкнута система цінностей, адже вони не співзалежні з цінностями іншої частини об'єднання. В наслідок чого загострюється конфліктність та здійснюється маргіналізація суспільства.

Список використаних джерел:

1. Марусяк Т. С. Деформації правосвідомості: можливості соціологічного дослідження. *Соціальна психологія*. 2011. № 5 (49). С. 62–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2013_4_11
2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Жебровська К. А. Правові цінності у взаємодії правових систем: 12.00.01. Одеса, 2017. 222 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/7218>
4. Чувакова Г. М. Аномалії соціальної нормативності. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 56–60. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.09>

5. Tymoshenko V., Shakun V., Makarenko L., Galiy M. Marginal behaviour as a factor of the commission of an offence. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. Iss. 28. P. 130–138. URL: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.16>

Ключові слова: деформація, правосвідомість, цінність, правова цінність, аномія, суспільство, правова поведінка.

Keywords: deformation, legal consciousness, value, legal value, anomie, society, legal behavior.

Антошина Ірина Володимирівна

Національний університет «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри загальної теорії права та держави,

кандидат юридичних наук, доцент

ІНФОРМАЦІЙНА ВЛАДА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У сучасних умовах людство зіткнулося з новими викликами, зумовленими новим рівнем функціонування соціальних інститутів, серед яких особливо вирізняється такий специфічний інститут, як інформаційна влада, як особливий механізм соціального контролю та управління. На відміну від традиційних форм влади, вона діє через контроль над виробництвом, розподілом та інтерпретацією інформації, використовуючи цифрові платформи, алгоритми та медіатехнології. Інформаційна влада – це не лише політико-соціальне, а й правове явище, яке потребує системного та багаторівневого аналізу. «Інформаційна влада, як зазначає В. М. Бебик – здатність власників інформації шляхом отримання, селекції, тлумачення, компонування та розповсюдження інформації впливати на формування суспільної свідомості, спонукати суб'єктів політики та економіки до дій у заданому напрямі» [1]. Суть інформаційної влади «зводиться до здатності поширення за допомогою засобів масової інформації та міжособистісного спілкування певних ідей. Вона спрямована на те, щоб люди починали адекватно сприймати інформацію, що надходить і яка, у свою чергу, починає формувати алгоритм їхньої поведінки» [2, с. 15].

Інформаційна влада є складним, багатшаровим явищем, що має системну багатовекторну природу. Її вивчення вимагає звернення до різноманітного методологічного інструментарію, здатного враховувати як сутність інформаційної влади, так і структуру інформаційного впливу на різні інститути суспільства. В умовах цифровізації інформаційна влада виходить за межі класичних інститутів та набуває форми розподіленого впливу через цифрові технології, що потребує не лише наукового осмислення, а й етичної оцінки, а також правового регулювання.

Всебічне дослідження інформаційної влади пов'язане з такими важливими питаннями, як проблема штучного інтелекту – які цінності закладаються

в алгоритми, хто відповідає за їхні наслідки, а також антропологічний аспект, пов'язаний із можливістю змін людської ідентичності в умовах цифрової ери. Методологічне обґрунтування її дослідження має враховувати специфіку цифрового середовища, роль нових її суб'єктів та виклики традиційним принципам правового регулювання. Тільки міждисциплінарний та критичний аналіз може забезпечити адекватний інструментарій для розробки ефективних правових механізмів протидії зловживанню інформаційною владою.

Серед основних методологічних підходів у дослідженні інформаційної влади особливе місце посідає аксіологічний похід. Розвиваючи цю думку, Ю. М. Оборотов стверджує, що «традиційне зведення філософських аксіологічних проблем до тих, які стосуються лише прав і пов'язуються з існуванням такої галузі філософії права, як аксіологія права, навряд охоплюють весь спектр ціннісних аспектів юридичного буття» [3, с. 8].

«Аксіологічна парадигма, як справедливо зазначає, А. О. Фальковський є найбільш загальною світогляднотеоретичною моделлю, що в своїй основі має широкий спектр ціннісних підходів та визначається широким визнанням у сучасному науковому дискурсі. Саме аксіологічна парадигма зумовлює звернення до ціннісної проблематики у розкритті будь-яких явищ, що підлягають дослідженню. Також аксіологічною парадигмою вважається певний тип праворозуміння, а саме – нормативно-ціннісний» [4, с. 12].

Аксіологічна характеристика інформаційної влади дозволяє розкрити глибинні ціннісні основи цього феномену, виявити важливі проблеми її функціонування та намітити шляхи гуманізації інформаційного простору. У демократичних суспільствах інформаційна влада стикається з фундаментальним ціннісним конфліктом між свободою інформації, як основним принципом функціонування громадянського суспільства та демократичної держави, а також необхідністю забезпечення безпеки, захисту від дезінформації та маніпуляцій. Цей конфлікт проявляється в дискусіях про регулювання соціальних мереж, прозорість алгоритмів, межі цензури. У суспільствах з авторитарними режимами ціннісна характеристика інформаційної влади визначається пріоритетом стабільності, контролю та ідеологічної однорідності, що призводить до маніпуляції інформації та її цензури.

Важливим аксіологічним аспектом дослідження інформаційної влади є аналіз етичних питань, пов'язаних з маніпуляцією інформації, її спотворенням і контролем. Цей підхід вимагає критичного осмислення політичних та соціальних наслідків функціонування інформаційної влади, а також розгляду її ролі у демократичних та авторитарних суспільствах.

Етичні, а також правові проблеми, пов'язані з функціонуванням інформаційної влади, вимагають особливої уваги, оскільки, сучасні інформаційні технології ставлять питання про моральні межі маніпуляції свідомістю. Цифрова епоха показує складність балансу між свободою слова та запобіганням екстремізму. У зв'язку з цим постає питання про те, де проходить межа між модерацією та цен-

зурою? Дезінформація, фейк-ньюс, глибокі інформаційні підробки порушують саму можливість об'єктивного знання, підриваючи довіру до соціальних інститутів і руйнуючи базові демократичні цінності. Пандемія COVID-19 стала наочною ілюстрацією цієї кризи, коли наукові факти заперечувалися у медіапросторі.

Інформаційна епоха призводить до трансформації традиційних цінностей. Соціальні мережі трансформують поняття приватності, репутації, ідентичності особистості. Це створює нові ціннісні орієнтири та моделі поведінки. Особливо помітні зміни у сфері гендерних норм, етичної оцінки поведінки, політичної культури та політичної свідомості.

Аксіологічний підхід до дослідження інформаційної влади дозволяє не лише випередити існуючі проблеми в інформаційному середовищі, а й намітити шляхи формування відповідних стандартів у цифровій ері. Це, своє чергу, вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує політичне осмислення, форми правового регулювання та досягнення комп'ютерних наук. У даному контексті, основним завданням є розробка механізмів ціннісного аналізу та синтезу алгоритмів, прийняття міжнародно-правових та національно-правових норм відповідальності цифрових платформ, зберігаючи при цьому базові демократичні цінності.

У сучасному цифровому суспільстві інформаційна влада стає одним із основних механізмів соціального контролю та управління, під яким розуміється здатність суб'єктів політики, права, економіки та медіа впливати на суспільну свідомість та поведінку через контроль над інформаційними потоками. Цей вплив здійснюється через різні канали – традиційні ЗМІ, соціальні мережі, алгоритми пошукових систем та рекомендаційні платформи, а також штучний інтелект. Особливість сучасного етапу розвитку суспільства полягає в тому, що інформаційна влада дедалі частіше реалізується не через прямий примус, а через тонкі механізми формування ціннісних орієнтацій та поведінкових моделей.

Таким чином, аксіологічний підхід до дослідження інформаційної влади дозволяє розглядати її не лише як технологічний чи політичний феномен, а й як найважливіший чинник ціннісної трансформації суспільства, який має правову складову. Інформаційна влада у цифрову епоху стає найважливішим фактором впливу на політичні процеси, громадську думку та поведінку людей. У разі розширення інформаційного простору зростає актуальність правового осмислення механізмів функціонування інформаційної влади.

Список використаних джерел:

1. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монографія. Київ : МАУП, 2003. 424 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-3665.html>
2. Антошина І. В. Інформаційна влада: зміст і значимість у сучасних умовах. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 14–20.
3. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.

4. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 17 с.

Ключові слова: інформація, інформаційна влада, методологічний інструментарій, аксіологічний підхід, цифрова епоха.

Keywords: information, information power, methodological tools, axiological approach, digital era.

Ковбасюк Степан Валерійович

Національний університет «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри загальної теорії права та держави,

кандидат юридичних наук, доцент

ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Інституційна система сучасної держави передбачає створення ефективного механізму захисту прав людини. Як справедливо відзначається в науковій літературі сучасна правова держава характеризується зміною відносин між нею та особою, основою такої трансформації є непорушність прав і свобод людини, широка система їх гарантій. Тільки держава, яка здатна максимально реалізувати завдання захисту прав людини і зробити це своєю основною функцією, може називатися правовою [1, с. 110].

З іншого боку існує певний парадокс правозахисної діяльності держави, який полягає в тому, що саме державні органи є найбільшими порушниками прав і свобод людини і громадянина. Відповідно інституалізація правозахисної діяльності сучасної держави повинна забезпечувати механізми контролю за діяльністю механізму держави та включати створення дієвих механізмів взаємодії держави і громадянського суспільства.

Ще одним фактором, що визначає специфіку інституалізації правозахисної діяльності є її подвійна функціональна природа. З одного боку, вона є мета-функцією сучасної держави, а тому не може й не повинна концентруватися в межах одного чи навіть кількох державних інститутів. З іншого ж боку, правозахисна функція має тенденцію до інституційної локалізації [2, с. 10].

Інституалізація механізму захисту прав людини в сучасній державі повинна включати два рівні. На першому рівні відбувається формування нової законодавчої бази, заснованої на міжнародно-правових стандартах. На другому рівні інституалізація передбачає створення організаційної системи захисту прав людини, адже для правової держави вирішальне значення має не факт фіксації права в законі, а його забезпечення [3, с. 29].

В сучасній правовій державі наріжним каменем інституційної системи захисту прав людини є інститут омбудсмана. Світова практика інституалізації пра-

возахисної діяльності передбачає створення мережі загальних і спеціалізованих омбудсманів. Відзначаючи ряд позитивних моментів моделі повноважень омбудсмана, що склалася в Україні і світі варто звернути увагу на ряд невирішених проблем, які стають перешкодою на шляху інституалізації його діяльності, впливають на ефективність правозахисної діяльності.

Важливим аспектом вдосконалення роботи омбудсмана є «просторова» інституалізація його діяльності. В цьому аспекті в літературі відзначається необхідність врегулювання питання щодо представників омбудсмена на місцях, визначення принципів їх призначення, меж компетенції, розподілення обов'язків [4, с. 12].

Також важливою причиною неефективності інституту омбудсмана вбачаємо в недостатності повноважень, відсутності реальних механізмів контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, що перетворює діяльність системи уповноважених з прав в Україні на систему фіксації порушень прав людини.

Ще одним елементом сучасної моделі інституалізації правозахисної діяльності омбудсмана повинні стати «імперативні повноваження», тобто здатність використовувати до публічних та приватних суб'єктів права заходи адміністративного примусу [5, с. 144].

Незважаючи на те, що закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» містить широкий перелік повноважень, змушені констатувати, що всі вони мають необов'язкову природу. Основними актами реагування Уповноваженого є подання Уповноваженого. При цьому закон встановлює місячний термін для реагування на подання, однак законом не передбачена жодна відповідальність за несвоєчасне реагування на звернення, також не передбачені заходи відповідальності у разі бездіяльності або неналежного реагування на подання Уповноваженого.

Відповідно на практиці омбудсман не має реальних механізмів впливу на порушників прав та свобод людини і громадянина. Також варто відзначити що механізм перевірки реагування на акти уповноваженого з прав людини фактично відсутній.

Відповідно наступним кроком в інституалізації повноважень омбудсмана повинна стати розробка механізму перевірки реагування на акти уповноваженого, також одним з можливих варіантів реформування інституту уповноваженого в Україні може стати модель повноважень шведського омбудсмана з питань рівності. Новацією в діяльності омбудсмана з питань рівності Швеції є передбачена законом можливість звернутися до Ради проти дискримінації для накладення штрафу (і / або виплати компенсації постраждалим) на роботодавців, постачальників освітніх послуг та ін.

Тому, на нашу думку, логічним буде реформування інституту омбудсмана в контексті розширення його повноважень, створення паралельно з омбудсманом систему колегіальних органів, здатних приймати обов'язкові рішення, більш активно реагувати на факти порушення прав людини.

Сучасна модель інституалізації діяльності омбудсмена є створення великої кількості спеціалізованих омбудсманів. Варто відзначити, що з одного боку спеціалізація і діяльності уповноважених повинні зменшити навантаження на Уповноваженого з прав людини Верховної ради, однак дублювання повноважень, відсутність єдиної національної системи захисту прав людини на нашу думку є проблемою інституалізації діяльності омбудсмена. В цьому контексті ще одним напрямом інституалізації діяльності омбудсмена повинна бути ревізію функцій уповноважених з прав людини та створення єдиної системи під егідою Уповноваженого Верховної Ради із створенням системи представництв уповноваженого.

Список використаних джерел:

1. Чепульченко Т. О. Правова держава як гарант дотримання основних демократичних принципів та прав людини *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2012. Вип. 2(14) 2012 С. 110–113.
2. Бондаренко А. І. Концепт правозахисної діяльності сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2018. 20 с.
3. Касинюк Л. А., Мельник Е. А. Правова держава та проблеми становлення її в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 28-31. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/4>
4. Гапоненко В. А. інституційний механізм захисту прав людини в умовах військово-політичного конфлікту. *Політичне життя*. 2019 № 4 С. 10–15.
5. Стасюк О. Л. Адміністративно-правові засади діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері реалізації правозахисної функції держави. *Право й суспільство*. 2018. № 5(2). С. 142–146.
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, інституалізація, омбудсман, правова держава, сучасна держава.

Keywords: human rights, human rights protection, institutionalization, ombudsman, legal state, modern state.

Дудник Руслана Миколаївна
Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук, доцент

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У сучасному світі глобалізаційні процеси торкнулись майже всіх сфер життя суспільства: економічної, соціальної, політичної, екологічної, правової тощо. Етимологія терміну глобалізація походить від французького слова «global», що в перекладі, як загальний, всесвітній.

Поняття «глобалізація» відносно нещодавно увійшло в міжнародний кругообіг, а саме наприкінці 1970-х років, але як саме явище має глибокі історичні коріння. В теперішній час глобалізація це головна ознака сучасного етапу розвитку людства. Глобалізація це об'єктивний соціальний процес всесвітньої інтеграції та уніфікації, під час якого відбувається системний та загальний перехід функціонування суспільства з рівня національного на наднаціональний чи міжнародний.

Процес глобалізації не оминув і правову сферу держави, де здійснюються значні перетворення у правових системах та фундаментальних правових принципах, зокрема у ефективному функціонуванні такого основного принципу, як верховенство права. На принципі верховенства права базуються усі правові системи демократичних держав та він закріплений в багатьох основних законах європейських держав та авторитетних міжнародних актах, в свою чергу ст. 8 КУ також декларує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Також згідно ЦПК України ст. 10 наголошує, що суд при розгляді справи керується принципом верховенства права.

Згідно висновків Венеціанської комісії « Про верховенство права» від 2011 року ключовими елементами принципу верховенства права завжди є пріоритет закону над волею окремих осіб чи органів держави, правова визначеність, недискримінація та рівність перед приписами права, заборона свавілля, захист прав і свобод людини, незалежність судової системи та інші правові засади.

Підтримуємо думку М. Козюбри про те що, складність і багатогранність поняття верховенства права робить безперспективним будь-яку спробу дати якесь його універсальне визначення , придатне на всі випадки життя [1, с. 204–205].

Стосовно взаємодії та впливу глобалізації на таку головну правову цінність, як принцип верховенства права, то необхідно наголосити, що поєднання цих ключових концепцій має, як, позитивні , так і суперечливі наслідки.

Позитивний вплив глобалізації на принцип верховенства права включає: поширення правових стандартів (зокрема, забезпечення захисту прав людини), діалог національних та міжнародних судових юрисдикцій (Міжнародний кримінальний суд), імплементація норм міжнародного права в національне зако-

нодавство держави, запозичення міжнародного досвіду(запобігання та протидія корупції), залучення міжнародних експертів до вирішення тих чи інших питань, віртуалізація правового простору у світі(кіберпростір) тощо.

Необхідно наголосити, що також глобалізація створює певні виклики та проблеми для національних правових систем, а саме відбувається стрімке збільшення кількості нормативно-правових актів; виникнення суперечностей між національним та міжнародним правом; ризики послаблення державного суверенітету; знищення або послаблення культурної унікальності суспільства; зародження конфліктів між державами; нав'язування сильними країнами своєї волі , кіберпростір стає інструментом вчинення правопорушень(пропаганда, тероризм, хакерські атаки) тощо.

Слід звернути увагу, на таку правову категорію, та як один із елементів принципу верховенство права – захист прав людини, з одного боку міжнародні організації, міжнародні судові органи, такі як Організація Об'єднаних Націй, Європейський суд з прав людини та інші встановлюють стандарти, вихідні положення, механізми захисту прав людини та саме в добу глобалістики відмічається зростання порушень, невиконання, ігнорування даних прав.

Варто зазначити, що глобалізація це потужний фактор впливу на розвиток правових систем, вона може зміцнювати верховенство права через впровадження міжнародних стандартів, розвиток незалежного судочинства, проте держави, в свою чергу, повинні адаптуватися до нових умов та не втратити власну унікальність. Формування «глобального права» повинно ґрунтуватись на спільних правових цінностях держав.

Таким чином, для належного та ефективного функціонування принципу верховенства права в добу глобалізації та побудови правової, демократичної держави необхідна взаємодія держав, міжнародних організацій, громадянського суспільства, але з урахуванням взаємовигідних умов задля збереження національної ідентичності та для інтеграції в міжнародний простір.

Список використаних джерел:

1. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1. С. 30–63.

Ключові слова: глобалізаційні процеси, верховенство права, права та свободи людини, інтеграція.

Keywords: globalization processes, rule of law, human rights and freedoms, integration.

Kobko-Odarii Viktoriia Serhiivna
PhD in Law, Associate Professor of
the Department of General Theory of Law and State
National University «Odesa Law Academy»

THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE LEGAL SYSTEM OF SCOTLAND

In light of the historical consolidation of the United Kingdom around England, a prevalent perspective among English subjects posits a semantic equivalence between the ethnonym «English» and the demonym «British». This viewpoint is substantiated by instances such as Walter Bagehot's seminal work, «The English Constitution», a text of enduring pedagogical significance which, despite its titular designation, substantively addresses the constitutional framework of the United Kingdom, given the absence of a distinct English constitution following the Acts of Union with Scotland in 1707.

In their analysis of the territorial jurisdiction of English law, R. David and C. J. Spinozi posited that its applicability was circumscribed to England and Wales. Conversely, these scholars advocated for the abandonment of the designation «British law [1, p. 75].

Notwithstanding the geographically specific origins of English common law, scholarly assessments have frequently positioned it as a paradigmatic legal system exerting considerable influence within the broader common law tradition. This influence extends beyond the territorial boundaries of England, where it historically evolved, with numerous jurisdictions adopting English legal principles as a foundational model, subject to potential contextual modifications and adaptations, but generally accorded significant precedential weight and scholarly respect.

In his exposition of the common law system, without specific consideration of its geographical distribution, the author posits that the expansionist endeavors of the British Empire, «succeeded by the comparatively stable governance of the British Commonwealth of Nations, have resulted in the application of common law principles, rules, and methodologies to a substantial portion of the global population, estimated to be at least one-third of humanity» [2, p. 95].

The Scottish legal system has undergone a protracted historical evolution, marked by a significant French legal orientation commencing after the Wars of Scottish Independence (1298-1326). This influence manifested in the adoption of Romano-canonical legal principles, with Roman law serving as a source for regulations concerning certifications, delicts, and movable property, while canon law informed the legal framework governing matrimonial and familial matters, inheritance, and contractual obligations.

The historical trajectory of Scottish legal development exhibits a divergence from the parallel evolution of English common law. Prior to the 15th century, the absence of indigenous Scottish universities necessitated that prospective legal professionals pursue higher education in continental European institutions, notably in France, Germany,

and the Netherlands. These academic centers primarily emphasized the study of Roman law, which at that juncture functioned as a *de facto* common law within Scotland. The enduring influence of Roman law is discernible in specific civil law institutions, legal nomenclature, and the fundamental distinction between public and private law. Throughout the 18th and 19th centuries, Scottish legal practitioners continued to incorporate continental legal expertise, predominantly from French and Dutch sources. The subsequent political union with England facilitated a gradual accretion of common law traditions within the Scottish legal framework. Consequently, the Scottish judicial system fully integrated the English doctrine of precedent. Concurrently, a methodological distinction persists between Scotland and the Anglo-Saxon legal family: within Scotland, consistent with the Romano-Germanic legal tradition, specific legal determinations are deduced from overarching general principles, whereas in Anglo-Saxon jurisdictions, general principles are typically inductively formulated through the analysis of specific adjudicated cases.

Certain scholars caution against the assumption that deviations from English legal institutions and norms invariably originate from Roman or Romano-Germanic legal traditions. These academics contend that while the Scottish legal system exhibits distinct characteristics from its English counterpart, it does not constitute a complete replication of the Romano-Germanic model. This is attributed to the retention of indigenous national peculiarities and customs, which have evolved through an autonomous historical trajectory [3, p. 480].

Despite its forcible annexation by England in the mid-seventeenth century and formal unification in 1707, the legal system of Scotland has, due to historical factors, maintained substantial divergence from English law. This historical legacy has resulted in the retention of distinct characteristics within Scotland's legal framework in comparison to that of England and Wales. Legal scholarship affirms the existence of a discrete Scottish legal system and its associated judicial apparatus. While the subsequent and ongoing influence of English law is acknowledged, it has not fundamentally altered the autonomous nature of Scots law. Scots law exhibits significant divergence from English common law in its substantive content, legal terminology, and notably, in the judicial application of its provisions and rules. Scholarly discourse emphasizes that, in certain aspects, Scots law bears a greater resemblance to the legal systems of continental European nations than to English law, thus constituting a wholly autonomous legal system in relation to the latter.

According to Zweigert and Kötz, Scots law originated as an autonomous system of legal principles and judicial precedents, grounded in the practical application of law within Scottish courts. This system incorporated and adapted numerous provisions and institutions of Roman law to suit local contextual factors [4, p. 181].

The aforementioned historical and legal developments culminated in the formation of the Scottish court system and its associated judicial processes, thereby substantiating the assertion of a considerable degree of autonomy inherent within the Scottish legal system.

The Scottish judicial system, rooted in Roman legal traditions, exhibits a marked divergence from the English common law system of precedent, while maintaining substantial autonomy as enshrined in the Treaty of Union of 1706. The operational integrity of this system is upheld by the independent Scottish Courts and Tribunals Service, an institution established in 1995 and accountable to the Scottish Government.

The criminal court system. In criminal cases, the High Court of Justiciars, located in Edinburgh, acts as the highest and final instance (a justiciar in the Middle Ages in the British Isles was an official who performed the functions of the head of the executive or judicial power in the absence of the king or on his behalf in the territory of Ireland or Scotland). It consists of the Lord Chief Justice of Scotland, the Lord Justice Clerk and the Lords Justiciary of the High Court of Justiciary. A judge of this court, together with 15 jurors, hears at first instance cases of the most serious indictable offences (such trials are held in Edinburgh, Glasgow and other Scottish cities). As an appeal, the High Court of Justiciary, composed of three or more of its members, hears appeals against convictions from any Scottish court, including those handed down by a judge of the same court.

Scottish legal scholars classify the sources of Scots law according to the framework and nomenclature of English jurisprudence, identifying precedents, authoritative institutional legal treatises, and legislation. The former two categories are occasionally collectively designated as the common law of Scotland. The doctrine of precedent's evolution in Scotland commenced subsequent to its forcible annexation by England, culminating in the definitive establishment of the principle of precedent within Scottish courts by the nineteenth century. This principle, while exhibiting certain unique characteristics, does not fundamentally diverge in its substantive content from the English system. The corpus of Scots law comprises legislative enactments of the pre-1707 Scottish Parliament that remain extant, subject to periodic review, repeal, and re-issuance; statutes enacted by the Parliament of Great Britain spanning the period from 1707 to 1800; and legislation promulgated subsequent to 1801, the year of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland's formation through the incorporation of Northern Ireland.

Notwithstanding the subsequent significant influence of English law, Scots common law exhibits substantial divergence from its English counterpart in its substantive content, legal terminology, and, notably, in the fundamental principles governing its judicial application. In a certain sense, Scots law is very similar to the law of the continental European bourgeois states, but in relation to it it is a completely separate system.

We note that, along with the common law, laws and subordinate normative-legal acts play an ever-increasing role as legal sources of law. The gradual expansion of the sphere of legislative regulation of social relations, which seems somewhat paradoxical, leads to the strengthening of English law. The legislative framework of Scotland encompasses acts of the British Parliament that explicitly stipulate their applicability to Scottish territory or are specifically enacted for Scotland, as indicated in their titles

(e.g., the Criminal Justice (Scotland) Act). While the British Parliament serves as the legislature for England, Scotland, and Wales, the distinct characteristics of Scots law necessitate specific provisions within certain acts delineating their effect in Scotland. Furthermore, numerous acts enacted by the pre-1707 Scottish Parliament remain legally operative.

List of references:

1. David R., Joffre-Spinozi K. The main legal systems of our time. Paris : Précis, 1992. 400 p.
2. Trikoz E. N. Hybrid legal systems and their place in a mixed legal family. *Courier of the University Named after O. E. Kutafin*. 2017. No. 4. P. 91–97.
3. Schlesinger R. B. The Past and Future of Comparative Law. *American Journal of Comparative Law*. 1995. № 43. P. 477–481.
4. Ketz H., Zweigert K. Internationale Beziehungen. 1995. 480 p.

Ключові слова: система права, правова система, законодавство, судова система Шотландії, джерела права, юридична доктрина, порівняльне правознавство, право.

Keywords: system of law, legal system, legislation, judicial system of Scotland, sources of law, legal doctrine, comparative jurisprudence, law.

Іванчук Віра Євстафіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри загальної теорії права та держави,
доктор філософії в галузі права*

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасному демократичному суспільстві громадськість відіграє ключову роль у забезпеченні прозорості, законності та ефективності функціонування держави. Одним з найважливіших інструментів участі громадянського суспільства у цих процесах є правовий моніторинг. Правовий моніторинг як систематична діяльність, яка складається із оцінки, аналізу та прогнозування стану законодавства та практики його застосування стає інструментом не лише для органів державної влади, а й для інститутів громадянського суспільства. В умовах євроінтеграційних процесів, в Україні роль громадських об'єднань у дієвому правовому моніторингу суттєво зростає, що обумовлює необхідність наукового осмислення цього феномену.

Залучення громадянського суспільства до процесів правового моніторингу є індикатором демократичності та відкритості органів влади. Водночас український досвід демонструє, що ефективність такої участі залежить від багатьох чинників: правового статусу громадських об'єднань, їхньої інституційної спри-

ятливості, механізмів взаємодії з органами влади, рівня правової культури населення тощо. Наразі в Україні спостерігаються як позитивні приклади впливу громадськості на якості законодавства через моніторингові механізми, так і суттєві проблеми, які потребують рішення.

«Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства будується за допомогою методу координації. Так, органами державної влади встановлюються приписи, проте необхідно зауважити, що надмірна бюрократизація, домінування клановості та олігархії є антиподом інституту громадянського суспільства. Тому надзвичайно важливо координувати та здійснювати моніторинг дій органів державної влади, та їх вплив на загальний стан правової свідомості населення. При визначенні рівня взаємодії та впливу органів державної влади, суспільних інститутів та органів соціального контролю є моральність, повага до права та до членів суспільства, повага до власності» [1, с. 120].

Реалізація результатів правового моніторингу, за участю громадських об'єднань та наукових інституцій, потребує їх інтеграції в процеси формування державної політики та законотворчої діяльності, зокрема при стратегічному плануванні та визначених принципових векторах державного розвитку. Є необхідність забезпечення прозорості результатів моніторингової діяльності шляхом систематичного інформування громадськості в цілому та громадських об'єднань, які виступають суб'єктами впливу на вирішення суспільно значущих питань.

Залучення громадських об'єднань та наукових інституцій до процедур правового моніторингу створює передумови для науково обґрунтованого пошуку оптимального балансу інтересів громадян, суб'єктів господарювання та державних інституцій. У перспективі правовий моніторинг має трансформуватися в комплексний юридичний інструментарій, за допомогою якого встановлюватися нормативні вимоги, що базуються на принципі раціональності та розвивати подвійну функцію – стимулювання та встановлення розумових обмежень життєдіяльності громадян, підприємницької діяльності та діяльності представників органів влади в контексті досягнення визначених соціально-економічних і політичних цілей [2, с. 146].

Громадянське суспільство – це сфера добровільної самоорганізації громадян, які реалізують спільні інтереси поза межами держави. Саме в даному контексті правовий моніторинг виконує ряд важливих функцій, а саме забезпечує участь громадян у правотворчості, сприяє прозорості діяльності органів влади, підвищує рівень правової культури, формує правову свідомість суспільства.

Особливе значення має участь неурядових організацій, аналітичних центрів, правозахисників та активістів у правовому моніторингу. Через подання аналітичних звітів, проведення експертиз, публічні консультації вони можуть впливати на зміст нормативно-правових актів і на державну політику в цілому. Також однією з важливою форм реалізації правового моніторингу, являється громадський моніторинг.

Громадський моніторинг виступає особливою формою соціального контролю в умовах функціонування демократичної правової держави та розвиненого громадянського суспільства, а також є істотною складовою формування ефек-

тивного інформаційного механізму державного управління системою соціальної роботи в українському суспільстві [3, с. 115].

Громадський моніторинг державно-владних інституцій забезпечується інструментом вирішення нагальних практичних питань функціонування органів державної влади в українському державно-правовому просторі. Серед функціональних аспектів зазначеного моніторингу доцільно виокремити: здійснення експертної оцінки урядових та законодавчих рішень на предмет їх співвідношення з інтересами та потребами громадян, політичного еліту, регіонів та суспільства в цілому; прогностичний аналіз показових наслідків та ризиків впровадження реформаційних заходів у визначених сферах суспільного життя чи секторах національної економіки; комплексне оцінювання таких параметрів як адекватність, ефективність, рівень інформаційної забезпеченості, підтримка з боку громадськості та експертного середовища діяльності органів державної влади, а також процесів соціально-економічної трансформації в Україні відповідно до визначених стратегічних орієнтирів розвитку.

Перспективними напрямками розвитку правового моніторингу як інструменту громадянського суспільства в Україні є: законодавче регулювання процедур моніторингу, розвиток потенціалу громадських об'єднань, розширення використання цифрових технологій, застосування взаємодії між широкими суб'єктами моніторингу, розвиток міжнародного співробітництва, створення оцінки якості правового моніторингу, розширення його системи охоплення на рівнях регіонів та громад, а також у охоплених сферах.

Таким чином, правовий моніторинг є інструментом громадянського суспільства, що забезпечує його участь у формуванні та реалізації державної правової політики, сприяє підвищенню ефективності нормативно-правових актів та практики їх застосування, а також зміцненню демократичних засад державного управління в Україні.

Список використаних джерел:

1. Іванчук В. Є. Про вплив громадських об'єднань на здійснення правового моніторингу в Україні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах Європейської інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т. / Нац. унт «Одес. юрид. акад.» ; відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. Т. 1. С. 119–121.
2. Оніщук І. І. Правовий моніторинг із залучення громадських об'єднань та наукових інституцій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 801. С. 139–146.
3. Николаева В. І. Громадський моніторинг як ефективний інструмент мінімізації ризиків у державному управлінні системою соціальної роботи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2(25). С. 111–115.

Ключові слова: правовий моніторинг, громадянське суспільство, громадський моніторинг, громадські об'єднання.

Keywords: legal monitoring, civil society, public monitoring, public associations.

СПАДКОВІ ЕЛЕМЕНТИ В ЕСТЕТИЦІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Упродовж історії естетика держави формувалася як синтез політичних, культурних і національних чинників. У сучасному світі, попри технологічні новації та глобалізацію, ми дедалі чіткіше спостерігаємо повернення до традиційних, спадкових форм, образів і символів, які визначають візуальний, архітектурний та ідеологічний вигляд сучасної держави. Спадкові елементи стають не просто прикрасою – вони відіграють роль маркерів ідентичності, легітимності та національної самосвідомості.

Естетика держави – це не лише архітектура урядових будівель чи оформлення офіційних символів, таких як герб, прапор, гімн. Це також система візуального коду, який сприймається громадянами й іноземцями як уособлення сутності держави. Саме тут вступають у дію спадкові елементи – історичні стилі, традиційні орнаменти, мова кольору та форми.

Кожна нація має свій набір візуальних маркерів, що беруть початок з глибини століть. Наприклад, в українській естетиці ми бачимо активне використання барокових форм, орнаментів вишивки, козацької символіки, трипільських мотивів – усі ці елементи виступають не лише як оздоба, а як мова культурної пам'яті.

Сучасні держави, які прагнуть укріпити свою легітимність, часто апелюють до спадщини. Це особливо помітно у країнах, що пройшли через радикальні політичні трансформації. Вони намагаються знайти опору в минулому, щоби побудувати довіру до нової системи. Архітектура парламентів, судів, президентських палаців нерідко відтворює стилістику епох, що сприймаються як «золоті віки» нації.

Також це проявляється у використанні історичних шрифтів, мови документів, ритуалів у державному протоколі. Наприклад, у Британії монархія зберігає середньовічні церемонії, які підкреслюють тяглість влади, навіть у демократичному контексті.

Естетика сучасної держави – це не лише про красу архітектури, символіку чи публічний простір, а й про правові інструменти, які забезпечують збереження, трансляцію та інтеграцію спадкових елементів у національну ідентичність. У правовому вимірі ці елементи формують фундамент легітимності влади, послідовність державного розвитку, а також обумовлюють візуальні, мовні та символічні ознаки публічного управління. Право не лише фіксує минуле – воно надає йому форму, визначає, що є спадщиною, а що – забуттям.

Основним правовим джерелом, що фіксує естетичні та спадкові елементи, є Конституція. У більшості країн вона закріплює державні символи (прапор, герб, гімн), мову, іноді – форму правління, столицю тощо. Ці норми часто мають глибоке історичне підґрунтя. Так, наприклад, Державний Герб України містить

Тризуб – символ княжої доби, закріплений як частина історичної тягlosti державності [1].

У правовому плані спадковiсть тут вiдiграє легiтимiзуючу роль: нова державна форма апелює до iсторичних державних утворень, демонструючи безперервнiсть розвитку, а отже – законнiсть свого iснування. Це особливо актуально для постколонiальних або посттоталiтарних держав, якi прагнуть вiдмежуватись вiд попереднiх режимiв i водночас – вкоренитись у правову традицiю, яка вiдповiдає нацiональному духу.

Один iз ключових механiзмiв збереження естетики держави – це правове регулювання охорони культурної спадщини. Законодавство про охорону пам'яток, архiтектурного ансамблю, мови, традицiйного мистецтва має чiтко виражену спадкову функцiю [2].

Наприклад, Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає порядок збереження iсторичних пам'яток, об'єктiв нематерiальної культури, а також механiзми їхньої iнтеграцiї у сучасне середовище [3]. Таким чином, держава не лише визнає цiннiсть спадкових елементiв, а й робить їх правовою нормою, зобов'язуючи себе їх охороняти.

Також у контекстi мiстобудування правовi акти зобов'язують враховувати iсторичну естетику при реконструкцiї або забудовi центрiв мiст – прикладом є iсторико-архiтектурнi опорнi плани, затвердженi на державному рiвнi.

Мова – ще один естетично-спадковий елемент, тiсно пов'язаний iз правом. Через правову регламентацiю державної мови у публiчнiй сферi держава формує вiзуально-символiчний простiр – вiд написiв на будiвлях до шрифтiв на банкнотах i дорожнiх знаках. Усi цi речi мають як естетичну, так i юридичну природу.

Закони про мову, як-от Закон України «Про забезпечення функцiонування української мови як державної» [4], не лише захищають мову як iнструмент комунiкацiї, але й як код культурної спадковостi, що має матерiальний i вiзуальний вимiр. Мова стає частиною правової естетики – вона «оформлює» простiр державностi.

Публiчні правовi церемонiї – iнавгурацiї, сесiї парламенту, офiцiйнi заходи – також є елементами правової естетики з глибоким спадковим пiдтекстом. Їхнiй ритуальний характер часто базується на iсторичних прецедентах, якi фiксуються у вiдповiдних нормативно-правових актах або в практицi конституцiйного права. Наприклад, ритуал присяги Президента, процес пiдписання законiв, оформлення державних нагород мають як юридичну силу, так i естетичну виразнiсть. Через спадковi форми цi дiї стають символiчними виявами тягlosti державної влади.

Окремо варто розглядати право громадян на культурну спадщину, як зафiксовано в мiжнародному правi (зокрема, у Конвенцiї ЮНЕСКО «Про охорону нематерiальної культурної спадщини»). Це право стосується не лише фiзичного доступу до культурних цiнностей, а й можливостi бути частиною спiльноти, яка цю спадщину зберiгає та транслює.

У демократичних державах право на спадкові естетичні елементи стає частиною права на культурну ідентичність. Його порушення – наприклад, знищення історичних споруд чи заборона символіки – може розглядатися як правове порушення, що має політичні та гуманітарні наслідки.

Спадкові елементи – це не лише декоративний шар, а глибокий культурний код, що формує ідентичність народу і надає легітимності політичним структурам. У добу швидких змін і глобалізації саме повернення до коренів дозволяє будувати майбутнє на стабільному ґрунті. Держава, яка розуміє силу своєї естетичної спадщини, здатна створити не лише гармонійний візуальний простір, а й об’єднати громадян навколо спільних цінностей та історичної пам’яті.

В естетиці сучасної держави спадкові елементи – це не просто оболонка чи культурний жест. Це структурна частина правової системи, яка визначає тяглість влади, гарантує охорону культурної спадщини, формує ідентичність народу в юридично закріплених формах. Право, таким чином, не лише регламентує державу – воно надає сенс її зовнішній формі, вплітаючи в сучасний порядок нитки історичної пам’яті. Через закон ми не просто зберігаємо спадщину – ми робимо її живою частиною сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Артюх В. О. Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія. Суми: Триторія, 2024. 394 с.
2. Серебро М. В. Спадковість та новизна в естетиці держави. *Концептуалізація та використання правової спадщини*: матеріали Всеукр. круглого столу (26 грудня 2018 р., м. Одеса) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» URL: <https://hdl.handle.net/11300/11905>.
3. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.
4. Про забезпечення функціонування української мови як державної». Відомості Верховної Ради України: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.

Ключові слова: сучасна держава, державна символіка, традиції, естетика держави, спадковість, національна ідентичність.

Keywords: modern state, state symbolism, traditions, state aesthetics, heritage, national identity.

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Демократичне врядування є однією з ключових засад функціонування правової, соціальної держави, що базується на принципах народовладдя, відкритості, підзвітності органів влади та повазі до прав і свобод людини. В Україні, особливо після Революції Гідності, механізми демократичного врядування почали активно модернізуватись, спираючись на європейські стандарти. Правова база цього процесу визначає правила та інструменти, за допомогою яких реалізується участь громадян у державному управлінні, контроль за владою, прозорість прийняття рішень та забезпечення балансу влад.

Під демократичним урядуванням розуміють таку модель державного управління, за якої держава виконує свої функції відкрито, ефективно та справедливо, залучаючи громадян до прийняття рішень, дотримуючись принципів правової держави та забезпечуючи підзвітність перед суспільством. Демократичне врядування охоплює як діяльність органів державної влади, так і місцевого самоврядування, а також взаємодію держави з громадянським суспільством.

Правові механізми, які забезпечують це врядування, поділяються на конституційні, адміністративні, процесуальні, антикорупційні, а також інформаційно-правові. Головним серед них виступає Конституція України, яка закріплює принцип народного суверенітету, участі громадян у здійсненні влади, а також систему поділу влади, яка є основою балансу владних повноважень [2].

Одним із найважливіших правових механізмів є виборче право. Вибори – це інструмент, за допомогою якого громадяни реалізують своє право на участь в управлінні державою. Законодавство про вибори в Україні зазнало значних змін, що мали на меті підвищити прозорість та чесність виборчого процесу. Прийняття нового Виборчого кодексу в 2019 році стало кроком до створення більш демократичної системи представництва, де роль виборця стала вагомішою, а відповідальність партій – вищою.

Крім виборчого механізму, важливу роль відіграє інститут місцевого самоврядування. Закон України «Про місцеве самоврядування» створює правову основу для реалізації громадянами права на управління справами місцевого значення. Саме через місцеву владу громадяни отримують можливість безпосередньо впливати на життєдіяльність громади, розподіл бюджету, розвиток інфраструктури, а також контролювати діяльність посадових осіб [1].

Важливим правовим елементом демократичного врядування є механізм прозорості та відкритості влади. Закони «Про доступ до публічної інформації» та «Про відкритість використання публічних коштів» передбачають обов'язок державних органів публікувати інформацію про свою діяльність, фінансування,

прийняті рішення та їх обґрунтування. Це дозволяє громадянам і ЗМІ здійснювати контроль за діяльністю влади, виявляти корупційні ризики й вимагати відповідальності. Таким чином, публічність і прозорість стають не лише етичними, а й юридично обов'язковими принципами.

Значним елементом сучасного врядування є цифрові правові механізми – зокрема, розвиток електронної демократії. Через платформи електронних петицій, громадського бюджету, е-консультацій, реєстрів і порталів громадяни отримують змогу брати участь у прийнятті рішень, слідкувати за діяльністю органів влади та реалізовувати своє право на участь у демократичному процесі без фізичної присутності. Проекти на кшталт «Дія» дозволяють не лише взаємодіяти з адміністрацією онлайн, а й долучатися до антикорупційного контролю. Це стало особливо актуальним під час воєнного стану, коли фізична присутність і традиційні форми участі є обмеженими або небезпечними.

Окремої уваги заслуговує інститут громадського контролю. Громадські Організації, активісти, незалежні медіа стали ключовими учасниками механізмів демократичного врядування. Їх діяльність підтримується рядом законів, які визначають форми громадської участі: консультації, обговорення, участь у комітетах, спостереження за виборами, правозахисна діяльність. Активність громадянського суспільства в Україні стала могутнім чинником стримування зловживань владою, а також платформою для формування суспільного запиту на зміни.

Значну роль у забезпеченні демократичного врядування відіграють також антикорупційні органи: НАБУ, НАЗК, Вищий Антикорупційний суд. Їх діяльність базується на відповідному правовому регулюванні, яке покликане забезпечити ефективний нагляд за доброчесністю влади. Хоча інститути ще не повністю виправдали очікування суспільства, створення подібної системи є показником руху до підзвітності та верховенства права [3].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що правові механізми демократичного врядування в Україні формуються на основі конституційного ладу, принципів правової держави та активної участі громадян. Вони охоплюють як традиційні елементи – вибори, місцеве самоврядування, контроль з боку громадськості, – так і новітні цифрові інструменти електронної демократії. Попри існуючі виклики, зокрема повномасштабну війну, Україна продовжує впроваджувати європейські стандарти врядування, що свідчить про незворотність демократичного вибору та прагнення до сталого розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Колісник О. В. Правові основи демократичного врядування в Україні. *Держава і право*. 2022. № 1. С. 27–32.

Ключові слова: демократичне врядування, правові механізми, виборче право, місцеве самоврядування, прозорість влади, електронна демократія, громадський контроль.

Keywords: democratic governance, legal mechanisms, electoral law, local self-government, government transparency, e-democracy, public oversight.

Грунь Олександр В'ячеславович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри загальної теорії права та держави*

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ

Розвиток цифрових технологій, зокрема віртуальної реальності (VR), призводить до трансформацій багатьох сфер суспільного життя, включаючи право. Юридична діяльність, яка традиційно здійснювалася у фізичному просторі, поступово переходить у віртуальне середовище. Це зумовлює необхідність формування нових або адаптації вже існуючих принципів правового регулювання, що підкреслює значущість та актуальність даної теми у сучасній правовій науці.

Проблематика принципів права та правового регулювання різних видів юридичної діяльності завжди привертала увагу науковців, зокрема таких як: О. В. Безух, В. В. Дудченко, М. І. Козюбра, Ю. М. Оборотов та ін.

До дослідження питань правового регулювання у сфері інтернет-технологій звертались вітчизняні та зарубіжні дослідники, серед яких: Д. Г. Манько, Т. Фред, Л. А. Усанова, Є. О. Харитонов, О. І. Яременко та ін. Однак, стрімкий розвиток цифрового середовища зумовлює необхідність дослідження основних засад правового регулювання юридичної діяльності у віртуальній сфері.

У науковій літературі принципи правового регулювання визначають як специфічно юридичні принципи, які виражають характер регульованих відносин (предмет), зміст регулювання (його сутність) і його засоби (методи) [1, с. 577].

О. І. Яременко приходить до висновку, що «правове регулювання суспільних відносин в кібернетичному просторі пов'язано із певними складнощами, однак, є актуальним, оскільки, в сучасних переважна більшість інформаційних відносин функціонує саме в ньому. Суб'єктам нормотворчості слід здійснювати системну роботу щодо прийняття правових актів, які регулюють інформаційні відносини в кібернетичному просторі, з дотриманням принципу верховенства права» [2, с. 67–68].

У цьому контексті важливо враховувати специфіку середовища, у якому існують ці правовідносини, адже воно не лише визначає їхню природу, а й потребує особливих механізмів правового регулювання. Відповідно, виникає необхід-

ність у комплексному осмисленні цифрової сфери, яка існує на межі реального та віртуального вимірів.

Д. Г. Манько визначає цифрове середовище як «штучне, створене людиною, таке, що підтримується людиною та розробленими нею технологічними алгоритмами середовище трансляції даних, існування якого на 100 відсотків залежить від наявності зовнішніх джерел живлення, перш за все – електроенергії та матеріальних об'єктів, які забезпечують таку трансляцію. Цифрове середовище охоплює реальний та віртуальний простір» [3].

На нашу думку, вкрай важливо, при створенні та вдосконаленні нормативно-правової бази правового регулювання віртуальної реальності враховувати вже існуючі норми недержавного характеру, які виникли у спільнотах користувачів даної сфери.

В. В. Дудченко слушно зауважує: «Теорія мусить подолати дещо спрощені концепції причинності у праві, оскільки не можна зводити право лише до засобу реалізації волі законодавця. Адже право є виразником моральних принципів, що проголошує природно-правова теорія. Окрім того, право є наслідком звичаю і історично укорінених цінностей і норм спільноти [4, с. 61].

Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне звернути увагу на наступні базові принципи:

1) принцип визнання «живого права». Відтак, правове регулювання у віртуальній реальності має базуватися не лише на нормативно встановлених приписах, але й враховувати правила поведінки, що вже склалася у VR середовищі;

2) принцип інтеграції наукової доктрини. Правотворчість у цій сфері має опиратися на результати міждисциплінарних наукових досліджень, як от: юриспруденція, етика, технології, соціологія тощо;

3) принцип забезпечення правовідповідності, який у контексті правового регулювання віртуальної реальності означає, що правові акти, які приймаються для регулювання відносин у цифровому просторі, мають не лише формально відповідати нормам закону, але й відображати дух права, його цінності та змістовні орієнтири.

Далі, оскільки дана сфера діяльності має наднаціональний характер, вагоме значення має аналіз та використання напрацювань не тільки вітчизняних, але й зарубіжних науковців. Прикладом, Т. Фред, визначаючи правові межі та відповідальність у сфері віртуальної реальності пропонує правову базу для AR і VR, де основними принципами є:

- 1) захист, орієнтований на користувача;
- 2) технологічний нейтралітет;
- 3) підзвітність та відповідальність;
- 4) глобальна узгодженість [5].

Підтримуючи запропоновані положення та враховуючи те, що засади правового регулювання юридичної діяльності у віртуальній реальності мають відповідати викликам цифрової епохи, до зазначених спеціальних принципів доцільно додати наступні:

5) принцип безпеки та конфіденційності – системоутворюючий принцип юридичної діяльності, який особливо актуальний у контексті передавання юридично значимої інформації через віртуальні платформи. Реалізація даного принципу є ключовою передумовою функціонування права в цифрову епоху;

6) принцип доступності та ідентифікації суб'єкта – один із організаційно-правових механізмів реалізації правосуб'єктності особи в кібернетичному просторі, оскільки юридична діяльність передбачає обов'язкову участь ідентифікованих і легітимних суб'єктів права. У віртуальному просторі важливо забезпечити можливість встановлення особи юриста для надання юридичних послуг.

Таким чином, держава в особі правотворчих органів має «інтегруватися» до сфери віртуальної реальності шляхом діалогу з її учасниками та вдосконалити існуючі механізми саморегуляції через їх юридичне визнання. Ігнорування джерел «живого права» може призвести до створення формальних, але неефективних норм, які не відповідатимуть реальним суспільним відносинам.

При належному підході до правового регулювання із врахуванням як базових, так і спеціальних принципів кіберпростір постає прозорим і безпечним середовищем для розвитку інновацій, ефективної комунікації та захисту прав громадян. Регуляторна політика має спиратися на міждисциплінарні дослідження, забезпечувати правовідповідність, доступність та глобальну узгодженість, з урахуванням досвіду міжнародної практики.

Список використаних джерел:

1. Безух О. В. Принципи правового регулювання приватних господарських відносин. *Приватне право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонова, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА», Одеса : Фенікс, 2022. С. 575–579.

2. Яременко О. Теоретичні проблеми правового регулювання інформаційних відносин у віртуальному просторі. *Публічне управління і право: історія, теорія, практика*. 2021. Вип. 1. С. 67–73, с. 67–68.

3. Манько Д. Г. Цифровізація та цифрове середовище: щодо співвідношення понять. *Цифровий розвиток України: проблеми та перспективи* : матеріали доповідей учасників круглого столу (м. Одеса, 22 березня 2024 р.) [Електронне видання] /уклад.: Д. Г. Манько, Я. О. Тицька, А. О. Згама ; Міжнар.гуман. ун-т. Одеса : Фенікс, 2024. 57 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27731ISBN> 978-617-8395-94-0

4. Дудченко В. В. Легітимність і легальність: проблеми співвідношення *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. С. 58–64. URL: <http://www.apdp.in.ua/v26/09.pdf>.

5. Fred T. Augmented and virtual reality: defining legal boundaries and responsibilities, 2025. URL: <https://www.researchgate.net/publication/388122415>

Ключові слова: принципи права, правове регулювання, віртуальна реальність, доповнена реальність, інформаційне суспільство, цифрова сфера, юридична діяльність.

Keywords: principles of law, legal regulation, virtual reality, augmented reality, information society, digital sphere, legal activity.

ВИДИ КОДИФІКАЦІЙНИХ АКТІВ

В умовах воєнного стану та майбутнього післявоєнного відновлення України актуальність кодифікаційної діяльності значно зростає. Виникає потреба не лише в адаптації законодавства до нових реалій, але й створення узгодженої нормативно-правової бази. Кодифікація є одним із інструментів формування стабільного правового середовища, що є вкрай необхідним для залучення інвестицій, міжнародної допомоги, відбудови інституцій та зміцнення верховенства права.

Дослідженням кодифікаційних актів та питань кодифікації загалом займалися зарубіжні та вітчизняні вчені такі як: Ю. М. Бисага, В. В. Дудченко, Р. Кабрійак, М. С. Кельман, В. М. Косович, О. Г. Мурашин, О. Я. Рогач та ін.

Підкреслюючи вагоме значення наявних наукових напрацювань, варто зазначити, що окремі аспекти кодифікаційного процесу потребують переосмислення та нових підходів із врахуванням сучасних викликів правової системи та динаміку правотворчої діяльності.

М. С. Кельман та О. Г. Мурашин зазначають, що до основних видів кодифікаційних актів належать: кодекси, статuti, регламенти і положення, зводи законодавства [1, с. 371].

О. Я. Рогач та Ю. М. Бисага справедливо відзначають, що класифікувати кодифікаційні акти за якимось одним критерієм не можна. Досліджуючи кодифікаційні акти в системі законодавства України автори аналізують критерії їх класифікації, зокрема:

1. За юридичною силою (компетенцією органу, який їх видав).
2. За характером приписів, що містяться в кодифікаційних актах:
 - 1) акти, які охоплюють усе законодавче регулювання визначеної сфери суспільних відносин, які складають галузь права чи правовий інститут;
 - 2) акти, які повністю регулюють визначену групу суспільних відносин, охоплюють всі норми даної галузі чи правового інституту.
3. За обсягом відносин, що регулюються, виділяють наступні групи актів:
 - 1) акти, які вміщують всі правові норми, що належать до даної галузі права;
 - 2) акти, що містять норми, які здійснюють правове регулювання найбільш важливих відносин відповідної галузі права;
 - 3) акти, що регулюють суспільні відносини, які складають правовий інститут чи підгалузь права.
4. За співвідношенням кодифікаційних актів та існуючих галузей права кодифікаційні акти поділяють на:
 - 1) галузеві кодифікаційні акти, які регулюють суспільні відносини в межах однієї галузі права.

- 2) комплексні акти, які комплексно регулюють крупні сфери однорідних (однохарактерних) суспільних відносин і об'єднують норми різних галузей права.
5. За колом регламентуючих кодифікаційними актами питань та специфікою норм права, що містяться в них:
 - 1) основоположні кодифікаційні акти;
 - 2) просто кодифікаційні акти, що регулюють ту чи іншу підгалузь законодавства чи кілька інститутів;
 - 3) інші нормативні акти кодифікаційного типу, що регулюють суспільні відносини в рамках того чи іншого інституту.
6. За формою конструювання:
 - 1) класифікація кодифікаційних актів за зовнішньою формою конструювання:
 - а) кодифікаційні акти, які приймаються на законодавчому рівні
 - б) кодифікаційні акти, що приймаються на підзаконному рівні.
 - 2) класифікація кодифікаційних актів за найменуванням: «Основні начала», «Основи законодавства», «Кодекс», «Положення», «Статут», «Правила», «Інструкція» [2, с. 44-70].

В. М. Косович акцентує увагу: «Основною формою кодифікованих актів сьогодні вважається кодекс. Питання стосовно інших кодифікованих актів України потребує, на наш погляд, ще серйозних наукових досліджень і прив'язки до юридичної практики» [3, с. 42].

Наразі, вбачається очевидним, що «історично і теоретично нема підстав розглядати кодекс лише як форму законодавства. Кодифікації потребують інші джерела права. Втілення у життя принципу повноти кодифікації вимагає включення у кодекси правових норм, вироблених судовою практикою, правових актів незалежних адміністративних органів, наднаціональних норм і загальних принципів права, які мають надзаконну силу» [4, с. 78].

В. В. Дудченко обґрунтовує необхідність «переосмислення традиційних концепцій кодифікації з їх детальною регламентацією на користь складання кодексів загальних принципів. У підсумку це засвідчує про перегляд смислового значення концепту кодифікації» [4, с. 80].

Враховуючи зазначене, можна виділити певні критерії до класифікації кодифікованих актів:

1. За змістом і глибиною регулювання:

А) Кодекси загальних принципів права – відображають фундаментальні ідеї правопорядку та базові цінності права (Хартія основних прав Європейського Союзу (2000));

Б) Інструментальні акти – містять узагальнені правові рамки для застосування принципів у конкретних сферах (Конвенція ООН про договори купівлі-продажу товарів CISG, (1980)).

2. За характером джерел:

А) Мультиджерельні кодекси – такі, що об'єднують норми законодавства, прецеденти, адміністративну практику та міжнародні стандарти, (прикладом, Європейський кодекс поведінки для всіх осіб, які залучені до місцевого та регіонального врядування);

Б) Конвенційні кодекси – такі, що створені на основі міжнародних конвенцій, договорів (прикладом, Принципи міжнародних комерційних контрактів УНІДРУА).

3. За характером правового регулювання:

А) Кодифікаційні акти публічного права, які регулюють ієрархічні (вертикальні) правовідносини та засновані на імперативному методі регулювання, як от: Кримінальний кодекс України, Податковий кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення;

Б) Кодифікаційні акти приватного права, які регулюють рівноправні (горизонтальні) правовідносини та базуються на принципах диспозитивності, свободи договору, непорушності власності тощо, як от: Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Сімейний кодекс України.

Нажаль, сьогодні ще простежується позитивістський підхід до кодифікації та домінування класифікації, яка засновується на традиційних підходах. Відповідно, відкривається простір для подальших наукових досліджень, спрямованих на формування сучасної концепції видів кодифікаційних актів з урахуванням трансформаційних процесів у правовій системі, обумовлених кризовими викликами та завданнями стратегічного розвитку держави.

Підсумовуючи, варто зазначити, що трансформація концепції кодифікації в цілому є не просто технічним оновленням форм, це перш за все, глибока зміна правового мислення, яка засвідчує перехід до більш гуманістичного принципового і відкритого права, до його природних начал.

Список використаних джерел:

1. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/ZAG_TEOR_2005.pdf (дата звернення 15.04.2025).
2. Рогач О. Я., Бисага Ю. М. Кодифікаційні акти в системі законодавства України. Ужгород: Ліра, 2005. 124 с.
3. Косович В. М. Кодифікаційна техніка як засіб удосконалення нормативно-правових актів України. *Науково-інформаційний вісник*. 2013. № 8. С. 40–50. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/8-7-13.pdf> (дата звернення 14.04.2025)
4. Дудченко В. В. Загальні принципи кодифікації. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса, 2009. С. 72–80.

Ключові слова: кодифікаційний акт, кодифікація, рекодифікація, природне право, джерела права, правова система.

Keywords: codification act, codification, re-codification, natural law, sources of law, legal system.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Визначення антикорупційної політики в сучасній Україні є необхідним та актуальним з огляду на постійний розвиток як антикорупційних механізмів, так і суспільних відносин в цілому. В період здобуття незалежності України основна увага законодавця була приділена встановленню національної моделі впорядкування, з плином часу змінювались як завдання, так і способи їх досягнення. Не виключенням є антикорупційна сфера, яка характеризувалась на початку державотворення поверхневим регулюванням, а на сучасному етапі – масивом правових норм, які можуть в перспективі утворити окрему галузь антикорупційного права. Обрання Україною курсу на вступ до Європейського Союзу, дія правового режиму воєнного стану сформували якісно нове бачення як концепції «сучасної держави», так і антикорупційної політики. Розуміння процесу становлення та розвитку антикорупційної політики держави дозволить окреслити специфіку обрання сучасних антикорупційних інструментів та визначити подальші напрями її інтенсифікації.

Ретроспектива розвитку антикорупційної політики зовнішньо відображається, в першу чергу, у рішеннях, що мають юридичне значення. Так, основою застосування антикорупційних заходів як прояву антикорупційної політики послідовно виступали положення Законів України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з корупцією», «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про запобігання корупції» (чинний станом на теперішній час).

У звіті з оцінки ефективності державної антикорупційної політики, підготовленому під керівництвом А. В. Волошиної, підкреслюється: «... хоча національне законодавство щодо запобігання та протидії корупції в Україні почало формуватися з 1995 року, то оновлення його змісту та узгодження з міжнародними стандартами розпочалося після 2000-х років» [1, с. 241]. Слід з цим погодитись, адже відповідно до статті 5 Конвенції ООН проти корупції 2005 року, кожна держава-учасниця зобов'язана формувати та реалізовувати ефективну і узгоджену антикорупційну політику, яка має ґрунтуватися на базових засадах її національної правової системи [2], таким чином опосередковуючи впровадження антикорупційної політики кожною правовою державою. Саме з того моменту, в Україні розпочався процес приділення уваги питанням антикорупційної політики.

Визначення «антикорупційної політики» в значенні Розпорядження Кабінету Міністрів України 2009 року «Про схвалення Зasad антикорупційної політики» розглядалося як сукупність правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших дій, спрямованих на формування системи попередження та протидії корупції, а також усунення причин її появи [3]. Наступним кроком ста-

ло прийняття Указу Президента «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки» [4]. Незважаючи на ухвалення ключового програмного документа в сфері боротьби з корупцією, брак послідовності в діях органів влади щодо його реалізації став однією з причин неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 роки.

Аналіз розвитку антикорупційної політики засвідчує, що її праксеологічні основи сформувалися внаслідок масштабної реформи 2014–2018 років, яка стала результатом нового якісного етапу співпраці між Україною та Європейським Союзом [5]. Визначення пріоритетних напрямів антикорупційної політики України значною мірою ґрунтувалося на таких ключових положеннях: формування системи принципів, зокрема верховенства права, належного врядування, протидії корупції, боротьби з транснаціональною організованою злочинністю та тероризмом, а також підтримки сталого розвитку та ефективної багатосторонньої співпраці; орієнтація спільних зусиль на зміцнення судової системи, підвищення її ефективності, забезпечення незалежності та неупередженості суддів і протидію корупції; визнання необхідності розв'язання проблем корупції як у державному, так і в приватному секторах; а також на зобов'язанні щодо ефективної імплементації Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року разом із трьома Протоколами до неї, Конвенції ООН проти корупції 2003 року та інших відповідних міжнародних актів.

Після підписання Угоди про асоціацію, у національне антикорупційне законодавство було внесено ряд положень щодо забезпечення функціонування антикорупційної політики. Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки та Державна програма її реалізації становили змістовні програмні документи, що мали значний потенціал у сфері протидії корупції [6]. Разом з тим, через довгий процес створення антикорупційної інфраструктури (2014–2019 роки) та поступову втрату актуальності програмних документів реалізувати в повній мірі закладений потенціал не вдалось, що стало причиною несистемної та мало результативної антикорупційної роботи публічних органів.

Наприкінці 2017 року завершився період дії Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки. Проте нову антикорупційну стратегію довго не приймали. Незважаючи на позитивні зміни в аспекті нормативного забезпечення динаміки формування антикорупційної політики завдяки її періодичному оновленню, ці зміни не були реалізовані на практиці. Це підтверджують численні спроби актуалізувати її зміст.

Прийняття Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» ознаменувало потребу прийняття програми з її реалізації та актуалізувало проведення аналізу способів закріплення антикорупційної політики в цілому. Як наслідок, у 2023 році прийнято оновлену Державну антикорупційну програму як єдиний документ, що відображає сучасний стан реалізації засад антикорупційної політики на сучасному етапі [7; 8].

Таким чином, можемо констатувати, що антикорупційна політика сучасної держави зазнала змістовних якісних та кількісних змін на різних етапах держа-

вотворення. Можливо виокремити такі періоди її розвитку: 1) формування антикорупційної політики в окремий напрям державної політики (з моменту здобуття незалежності до періоду визнання міжнародних антикорупційних стандартів у 2009 році); 2) період формування перших антикорупційних стратегій та пошук їх оптимального змісту відповідно до актуальних соціально-політичних викликів (з 2009 по 2021 роки); 3) період переоцінки антикорупційної політики та виокремлення її національних особливостей з подальшою інтенсифікацією застосованих антикорупційних інструментів (з 2021 року по теперішній час).

Антикорупційна політика сучасної України є відображенням постійної роботи з її удосконалення та відповідності не лише міжнародним стандартам, але й викликам соціально-політичного буття в Українській державі.

Список використаних джерел:

1. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики / за заг. ред. А. В. Волошиної. Київ, 2015. 268 с.

2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Міжнародний документ від 31.10.2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

3. Про схвалення Зasad антикорупційної політики : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 р. № 1688-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1688-2009-%D1%80#Text>

4. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки : Указ Президента України від 21.10.2011 р. № 1001/2011. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text>.

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

6. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 265. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF#n18>

7. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-18#Text>

8. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>

Ключові слова: антикорупційна політика, антикорупційна стратегія, сучасна Україна, становлення та розвиток, ретроспектива розвитку, періодизація розвитку.

Keywords: anti-corruption policy, anti-corruption strategy, modern Ukraine, formation and development, retrospective of development, periodization of development.

НАНОТЕХНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Прогресивність світового устрою та широка варіативність наукових здобутків людства спричинили формування одного з найважливіших концептів сучасності – затвердження парадигми високотехнологічного розвитку як домінуючої моделі еволюції суспільства.

Сучасні світові тенденції у сфері використання інноваційних технологій протягом останнього десятиліття міцно укоренилися у різних галузях, сферах та видах діяльності як держави, так і суспільства загалом [1, с.25]. Вказані вище процеси не оминули і правової реальності, адже саме норми права, як найважливіший соціальний регулятор, мають вагомий вплив на реалізацію наукового потенціалу людства та забезпечення сприятливого середовища для його технологічного прогресу.

Право створює умови для ефективного розвитку технологій або, навпаки, перешкоди для такого розвитку [2, с. 157]. Тобто право і є тією нормативною гарантією, тим механізмом та інструментом, який легалізує і гармонізує високотехнологічний прогрес суспільства.

Вищенаведене дає підстави констатувати становлення відносно нової, сучасної галузі – високотехнологічного права та затвердження контурів нової парадигми правовідносин, що характеризується особливим правовим змістом – суспільними відносинами, які виникають у сфері розроблення, впровадження та застосування високих технологій.

Під високотехнологічним правом або правом високих технологій пропонується розуміти нормативно закріплені основні принципи дослідження, виробництва, організації та функціонування будь-яких передових технологій [3, с.61].

Доречно, також, наголосити на важливості розмежування категорій «високотехнологічне інформаційне право» і «право високих технологій». Високотехнологічне інформаційне право є підгалуззю інформаційного права і становить собою впорядковану сукупність норм права, які регулюють інноваційні розроблення виключно в інформаційній сфері, а право високих технологій є самостійною галуззю і виступає більш масштабним соціальним регулятором.

До основних напрямків впливу права високих технологій відносимо: правове регулювання нанотехнологій; мікроелектроніки; робототехніки; штучного інтелекту; клітинних технологій; технологій біоінженерій; інформаційних технологій, водневої енергетики; атомної енергетики; ядерного виробництва; аерокосмічної діяльності; генної інженерії тощо.

Провідним об'єктом права високих технологій та одним з найпрогресивніших правових напрямків сучасності виступає нанотехнологія. Саме ця передова технологія майбутнього здатна значною мірою розширити каталог прав

людини і стати основою для формування та затвердження нового покоління прав людини.

Нанотехнологіями вважаються міждисциплінарні технології, які розроблені для об'єктів розмірами менш як один мікрон і дають змогу проводити дослідження, маніпуляції та оброблення речовин у діапазоні розмірів від 0,1 до 100 нанометрів [4, с. 27].

Як зазначається в науковій літературі, саме розробка та використання нанотехнологій є показовим результатом науково-технічного прогресу [5, с. 56].

Нанотехнології виступають особливим правовим феноменом та інструментом формування юридичної моделі майбутнього, а тому їх регулювання має виділитись в окремий правовий напрямок і створити гармонійно узгоджену комплексну систему нормативного забезпечення даного виду суспільних відносин.

Проте, необхідно констатувати, що темп технологічного розвитку значно випереджає темп розвитку юридичної науки та практики. Як наслідок, маємо численні прогалини та колізії в правовому регулюванні інноваційних технологій загалом та нанотехнологій зокрема, а також не тільки відсутність спеціального систематизованого законодавства у цій сфері, а і взагалі досить слабку законодавчу базу, що могла б сформувати нормативно-правовий фундамент для високотехнологічного права.

Зокрема, до законодавства у сфері нанотехнологій можемо віднести:

1. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08 вересня 2011 року, де в пункті 4 статті 4 одним із стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності визначено освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій [6].

2. Постанову Кабінету Міністрів України від 5 липня 2024 року «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня», в частині розділу «Освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій» [7].

3. Концепцію Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 роки, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 травня 2009 року [8], яка досі є чинним нормативно-правовим актом і містить релевантні аспекти, не дивлячись на те, що темпоральний проміжок, на який вона була спрямована, минув більше десяти років тому.

Таким чином, нагальним питанням, яке потребує вирішення на державному рівні – є усвідомлення необхідності направлення правотворчого вектору на розробку сучасного, актуального законодавства у сфері регулювання правовідносин, пов'язаних з нанотехнологіями.

Спираючись на все вищезазначене, можемо підсумувати, що потужність та масштабність науково-технічного прогресу мали свій вагомий вплив на всі без винятку сфери життєдіяльності суспільства. Стрімкий розвиток високих тех-

нологій не оминув і сучасної правової реальності, що спричинило формування однієї з найперспективніших галузей права – права високих технологій або високотехнологічного права, яке виконує функцію своєрідного плацдарму для пошуку та відпрацювання нових, неklasичних форматів правовідносин, правових механізмів та категорій права.

Одним з найпрогресивніших напрямків права високих технологій виступає регулювання правовідносин, пов'язаних з нанотехнологіями, розвиток яких є провідним символом науково-технологічного прогресу епохи. Адже, за багатьма прогнозами вчених, саме наноіндустрія визначить науковий вектор та профіль ХХІ століття і стане основою для переходу до концепції нанотехнологічного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Граціотова Г. О., Степанова А. В. Використання інноваційних технологій з метою підвищення ефективності функціонування судової системи України. *ECONOMICS: time realities*. 2022. № 6 (64). С. 25–32.
2. Духневич А. В., Спесівцев Д. С. «Юридичні інновації» як освітній компонент (навчальна дисципліна). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 156–160. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/37>
3. Синеокий О. В. Високотехнологічне інформаційне право України : навчальний посібник для студ. юрид. та неюрид. спец. / Запоріж. нац. ун-т, юрид. ф-т. Харків : Право, 2010. 360 с.
4. Концепція Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.04.2009 р. № 331-р. *Вісник Національної академії наук України*. 2009. № 6. С. 27–31.
5. Печерський О. В. Проблеми правового регулювання відносин у сфері нанотехнологій в Україні. *Право і безпека*. 2016. № 3 (62). С. 56–60.
6. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 166.
7. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.07.2024 р. № 787. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/787-2024-п#Text>
8. Концепція Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.04.2009 № 331-р. . *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2009-р#>

Ключові слова: нанотехнологія, правове регулювання, інноваційні технології, високотехнологічне право, право високих технологій, науково-технологічний прогрес.

Keywords: nanotechnology, legal regulation, innovative technologies, high-tech law, law of high technologies, scientific and technological progress.

GRAUNDS OF ENFORCEMENT ACTIVITIES

In a state governed by the rule of law, human rights and freedoms as such acquire direct legal effect, as they have «supreme value» in relation to other social values and are included in the system of constitutional regulation. Fundamental rights and freedoms of man and citizen are the basis for legally binding acts of state authorities, local self-government bodies, officials and authorised subjects. Consequently, the application of law as a stage in the general mechanism of implementation of individual rights and freedoms should be aimed at protecting and ensuring the legitimate interests of an individual.

The study of various aspects of law enforcement activity was paid attention to by such theoretical scholars as A. Atamanova, V. Volik, M. Kravchenko, N. Krestovska, O. Minchenko, V. Shyshkin and others. However, the works of researchers in this subject area do not exclude further research.

The purpose of the scientific study is to determine the grounds for law enforcement activities. Application of norms of law is an independent type of legal activity, is related to the activities of public authorities, officials. «Application of law is of great importance in the mechanism of legal regulation of social relations, as for the stable functioning and development of society there are circumstances that need to be used in the process of legal regulation of measures of state-legal nature, which substantiates the need for special activity on the application of law» [1, p. 117].

Law enforcement is one of the forms of state and private-law activity, aimed at the implementation of legal regulations in life. After all, law enforcement is the solution of a specific case, a life case, a certain legal situation. «It is an «application» of the law, general legal norms to specific persons, specific circumstances, it is an operation not over the norm, but over the fact with the use of the norm» [2, p. 96]. An act of law enforcement only orders a specific situation in accordance with the general will of the legislator.

According to V. Volik, law enforcement as an important stage of legal regulation is «necessary for state bodies and relevant officials to resolve court cases on the basis of current legislation, document decisions in various areas of life, etc. Therefore, the scope of law enforcement activities should be clearly defined by legal acts. Improvements in this part of the current legislation could solve a number of primary problems in the legal sphere. However, we agree with the opinion of many scholars that this could also give rise to new issues that would require prompt resolution and theoretical justification. Therefore, it is important not only to understand the process of application of legal norms by executive authorities, but also to assess its effectiveness and find ways to improve the practice of applying legal norms. Despite the extensive research on the application of legal norms, there is still a need for a deeper study of the legal nature of law enforcement» [3, p. 14].

The application of law occurs when a legal norm is not implemented by itself, but requires the intervention of competent authorities. For example, the commission of a crime is a legal fact, with it the norm of criminal law connects the implementation of a sanction, which the offender is unlikely to accept voluntarily. If we consider law as a product of natural historical development, as a result of which legal norms can be formed in addition to the norm-setting activity of public authorities, it is easy to see that ensuring legal implementation occurs in the process of functioning of all three branches of power.

According to N. Atamanova, «the need for law enforcement as a significant stage of the legal regulation mechanism is that public authorities and relevant officials are forced to resolve cases on the basis of the current legislation and document all decisions made» [4, p. 165].

We agree with M. Kravchenko's point of view that «law enforcement is one of the forms of fulfilment of the constitutionally enshrined obligation of the Ukrainian state to establish and ensure human rights and freedoms. It should be human-centred, i.e., it should be aimed at protecting an individual in relations with the state and other private persons» [5, p. 33].

Thus, we consider it appropriate to identify the following grounds for the implementation of law enforcement activity:

1. Law enforcement activity begins when there is a need for assistance of a competent public authority (and not only public, but also private person) in the implementation of subjective rights and legal obligations. For example, in order to exercise the constitutional right to work, an official decision of the administration of an enterprise, institution, organisation on the employment of a particular citizen is necessary; in order to study in a higher education institution, a decision of the rector on the enrolment of the applicant in the university is necessary; in order to receive a pension upon reaching retirement age or disability allowance, a decision of the social security bodies is necessary, etc. In all these cases, we see that the realisation of these rights requires a decision of a specific competent body (official).

2. Law enforcement activity of public authorities (officials) is necessary when there are obstacles to the realisation of subjective rights and legal obligations. For example, if the owner of property is hindered from realising his right to own, use, dispose of his property, he has the right to apply to the competent public authority to restore his violated right.

3. Law enforcement activity is necessary when a legal offence has been committed, for which the legislation provides legal responsibility and it is necessary to determine the measure of legal punishment to the guilty person who committed the offence. For example, when committing a criminally punishable act, the measure of punishment is determined only by the court on the basis of the presence of the corpus delicti; to persons who have committed an administrative offence, measures of administrative punishment are applied only by competent public authorities (officials) provided for

by administrative legislation. And labour law measures are applied by an authorised competent entity (as if a state body or a private enterprise).

4. Law enforcement activity is necessary when legal relations must be controlled by the relevant public authority. For example, registration of transactions by notary bodies, notarisation of a will, registration of the charter of a public organisation with the Ministry of Justice, tax control over the financial activity of an enterprise or organisation, etc.

5. Law enforcement activity takes place when there is a dispute about the right and it is necessary to resolve the conflict between the parties (for example, a property dispute between the participants of legal relations can only be resolved by the court).

6. Law enforcement activity is also necessary when it is required to officially establish the presence or absence of specific facts and qualify them as legally significant (for example, recognition of a person as missing).

The application of legal norms is carried out by competent state authorities (as well as officials or a specially authorised subject) and does not arise by itself. There are certain conditions for this, when the application of norms of law is activated. Regulation of public relations, ensuring subjective rights and legal obligations, public authorities and private persons carry out by adopting individual legal acts. For example, issuing an order on employment, issuing a certificate of marriage registration, a decision to enrol an applicant in a higher education institution, imposing a reprimand for persistent absenteeism of working days, etc.

List of references:

1. German Methodology of Law : a textbook / E. Sokolov, S. Rosner, R. Melnyk. Kherson : Helvetica Publishing House, 2019. 136 p.

2. Sieckmann Jan-Reinard. Logik juristischer argumentation. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2020. 223 p.

3. Волік В. В., Шамара Р. П. Деякі аспекти правової природи поняття застосування норм права. *Право і суспільство*. 2024. Вип. 4. С. 12–18.

4. Атаманова Н. В. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємництво, господарство і право* : науково-практичний господарсько-правовий. 2021. № 2. С. 164–169.

5. Кравченко М. Г. Застосування норм права: мета, стадії, система вимог до правозастосовного акту. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 31–35. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.4>

Ключові слова: застосування права, правозастосування, право, суб'єкт владних повноважень, уповноважена особа, органи державної влади, правозастосовна діяльність.

Keywords: application of law, law enforcement, law, subject of authority, authorised person, public authorities, law enforcement activity.

ДІАЛОГ ТА ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В ІНДУСЬКОМУ ПРАВІ

Тема взаємодії та конфлікту цивілізацій активно вивчається в межах історії та порівняльного правознавства, з акцентом на діалог цивілізацій, правовий плюралізм та гібридизацію правових систем [1]. Одним із ключових підходів для розуміння впливу цивілізацій на право є концепція А. Тойнбі про діалог цивілізацій, яка підкреслює безперервну взаємодію між різними правовими системами. «Цивілізації здатні запозичувати зовнішні матеріальні та духовні цінності» [2, с. 142], встановлюючи таким чином певний діалог.

С. Гантінгтон, у свою чергу, у своїй теорії щодо зіткнення цивілізацій розглядає можливість виникнення конфліктів між ними [3], що проявляється в суперечностях між традиційними та модерністськими правовими підходами, що є особливо важливим для аналізу індуського права. О. Шпенглер розглядає цивілізації як інструмент для аналізу правових систем у контексті локальних цивілізацій, акцентуючи увагу на значенні постколоніального дискурсу. Учений зазначає, що тінь колоніальної історії, постколоніальні структури, деколонізація, гібридність дій та сенсів, релігійні конфлікти тощо – проблеми, що накопичувалися десятиліттями й іноді століттями, тому їх вирішення може вимагати праці кількох поколінь [4, с. 10].

У цивілізаційному контексті індуське право постає як одна з найдавніших правових систем світу, сформована на основі релігійних та філософських текстів, зокрема Вед, Дхармашастр і Ману-Смриті (Закони Ману або Манава-Дхармашастра). Перші джерела цього права датуються II тис. до н. е., що ускладнює їхнє дослідження, адже значна частина давніх текстів не збереглася до сьогодення. Веди, які мають статус священних книг для індусів, містять божественні приписи й відіграють ключову ідеологічну роль у формуванні правових джерел, таких як Смриті, які інтерпретують Веди та включають в себе правові норми. Важливо зазначити, що індуське право має релігійний і персональний характер: його дія поширюється лише на осіб, що сповідують індуїзм, незалежно від їхнього місця проживання [5, с. 209–210].

Фундаментальні принципи, що забезпечують цивілізаційну унікальність індуського права, включають дхарму (моральний порядок) та карму (причинно-наслідковий зв'язок), які регулюють не лише релігійні, але й правові та соціальні відносини. Ці поняття втілюють інтеграцію права з філософськими й релігійними поглядами індусів, де значну роль відіграє концепція сансари (цикл переродження). Індуїзм об'єднує численні філософські й соціальні підходи, а через еволюцію та злиття ведичних і брахманських традицій сформувалася правова система, яка відображає основні положення цих релігійних ідей. Індуське право також відзначається толерантністю до інших релігійних переконань, не передбачаючи агресії щодо прихильників інших поглядів, що є однією зі значущих характеристик цієї правової традиції.

Важливим цивілізаційним етапом у розвитку індуського права став мусульмансько-індуський період. Як підкреслюють дослідники, ісламізація Індії відбувалася поступово, і багато індусів не одразу прийняли нову релігію. Правова система також зазнавала змін поступово: у низці регіонів зберігалися давні традиції, а місцевий правовий порядок залишався чинним. Встановлення мусульманських традицій в Індії у XVI столітті значно загальмувало розвиток індуського права, але не витіснило його повністю, що спричинило складний правовий діалог та взаємодію між цими двома традиціями.

Суди були зобов'язані застосовувати мусульманське право, тоді як індусам дозволялося вирішувати лише внутрішні питання в межах громад через панчаяти (кастові збори). Це обмежило дію індуського права, яке залишалося актуальним переважно у сферах релігії та особистих відносин. Напруженість між індусами та мусульманами, яка виникла в цей період, і досі є значущою проблемою для Індії. Дослідники відзначають, що це питання має важливий внутрішньополітичний вимір та впливає на відносини з Пакистаном [6, с. 200].

Наступний цивілізаційний етап – період британського колоніального панування – призвів до глибоких змін в індуському праві. Вплив британської влади був суперечливим: з одного боку, на відміну від мусульманського періоду, індуське право отримало офіційне визнання. Англійці запровадили систему, в якій як індуське, так і мусульманське право застосовувалося судами для розв'язання громадянських суперечок, за винятком тих, що стосувалися англіїців. Однак колоніальне правління мало і негативний вплив: воно спричинило трансформацію індуського права, звуживши його застосування також до питань сім'ї та релігії, тоді як більшість суспільних відносин регулювалася новим територіальним правом, що поширювалося на всіх мешканців незалежно від їхньої релігії [7, с. 23].

Колоніальний період також став підґрунтям для гібридизації правових норм, у межах якої відбулася часткова адаптація індуського права до англійської правової системи. Як вже зазначалося, традиційні правові інститути індусів переважно збереглися в питаннях сімейного та релігійного права, проте багато норм зазнало змін або було усунуто під впливом західної правової культури. У судовій практиці англо-індуське право поступово витіснило класичні положення дхармашастр, що суттєво змінило характер правозастосування в Індії.

Звернення до теорії А. Тойнбі щодо діалогу цивілізацій допомагає глибше зрозуміти взаємодію між індуською, мусульманською та західною правовими системами. Діалог цивілізацій у цьому контексті виявляється через процес правової гібридизації, коли індуське право не було повністю витіснене мусульманським чи британським колоніальним правом, а натомість інтегрувало нові елементи. Це є прикладом правового плюралізму, в межах якого співіснують кілька правових систем, що взаємодіють та збагачують одна одну.

З іншого боку, концепція С. Гантінгтона про зіткнення цивілізацій висвітлює ситуації, коли конфлікти між правовими системами виникають через спроби однієї з них домінувати над іншою. У випадку Індії мусульманське та британське

панування стали прикладами такого зіткнення. Мусульманське право і британські правові норми були нав'язані як домінуючі, тоді як індуське право відійшло на другий план. Запровадження іноземних норм часто не враховувало місцеві традиції, що спричинило глибокі соціальні та правові наслідки, які продовжують впливати на сучасну правову систему Індії [6, с. 200; 7, с. 23].

Після здобуття незалежності Індія взяла курс на модернізацію, поєднуючи індуські правові традиції з принципами демократії, секуляризму та західного права. Проте цей процес був складним, оскільки деякі елементи індуського права, такі як кастова система, суперечили сучасним стандартам рівності та прав людини. Правова система Індії досі проходить складний процес адаптації традиційних норм до нових соціальних реалій, що супроводжується конфліктами між різними правовими та культурними підходами. Особливо це стосується питань прав людини та соціальної справедливості, де певні традиційні норми виявилися несумісними із сучасними стандартами.

Отже, індуське право є прикладом правової системи, що не лише зберігає релігійні та культурні традиції, але й змінюється під впливом зовнішніх факторів. Воно демонструє, що навіть за умов конфліктів між цивілізаціями можливий постійний діалог, який сприяє взаємозбагаченню правових систем. Завдяки інтеграції релігійних, філософських та соціальних ідей індуське право продовжує відігравати значущу роль в Індії, незважаючи на всі історичні трансформації.

Список використаних джерел:

1. Саміло Г. О. Особливості правової системи сучасної Індії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 46–49.
2. Підберезних І. Є., Мірошкіна Н. В. Міжцивілізаційні запозичення в історичних концепціях А. Тойнбі та Ф. Броделя. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2021. Вип. 1 (44). С. 142–151.
3. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Климчук Н. Львів : Кальварія. 2006. 474 с.
4. Лановик М., Лановик З. «Смеркання Заходу» Освальда Шпенглера: провіденційна модель науки. *Питання літературознавства*. 2018. № 98. С. 7–22.
5. Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.
6. Порівняльне правознавство: підручник / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов ; за заг. ред. В. Д. Ткаченка. Харків : Право, 2003. 274 с.
7. Городній М. Типологічні особливості індуського права в контексті акумуляційних процесів. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2014. № 1. С. 20–27.

Ключові слова: право, правова система, індуське право, мусульманське право, джерела права, релігійна правова система, діалог цивілізацій, зіткнення цивілізацій, правова гібридизація.

Keywords: law, legal system, Hindu law, Muslim law, sources of law, religious legal system, dialogue of civilizations, clash of civilizations, legal hybridization.

СЕКЦІЯ 3.

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Керівник секції: завідувач кафедри історії держави і права, доктор юридичних наук, професор Аніщук Ніна Володимирівна

Секретар секції: асистент кафедри історії держави і права
Саранчук Олександра Валеріївна

Аніщук Ніна Володимирівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри історії держави і права,
доктор юридичних наук, професор*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЖІНОК НА ВАЖКИХ РОБОТАХ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

В Україні офіційне обмеження праці жінок на роботах з важкими і шкідливими умовами праці розпочалося за радянської доби у 20-ті роки XX ст. Зокрема, Кодекс законів про працю УСРР 1922 р. не допускав жінок в особливо тяжкі та шкідливі для здоров'я виробництва та підземні роботи. Отже, цей кодекс встановив заборону використання праці жінок в особливо важких і шкідливих для здоров'я виробництвах, на підземних роботах. На виконання цієї норми Постановою Народного Комісаріату Праці СРСР № 53/325 від 24 лютого 1925 р. був затверджений перелік особливо важких і шкідливих робіт, на яких було заборонено працювати жінкам, а постановою Наркомпраці від 4 березня 1921 року – запроваджено граничні норми перенесення ваги для жінок. Зважаючи на витіснення жінок із виробництв, Народний Комісаріат Праці СРСР дав розпорядження від 13 квітня 1925 р., щоб надалі дозволяти працювати жінкам в усіх галузях виробництва, крім тих особливо шкідливих виробництв, де жіноча праця взагалі була заборонена [2].

В 1930-ті – 1940-ті роки розподілу праці на “чоловічу” і “жіночу” не було. Навпаки, ударниць заохочували, а боротьба жінок за свої права та рівні можливості праці і взагалі була складовою частиною радянської ідеології ще з революційного періоду. Наприклад, радянські жінки освоювали професію трактористок, яку раніше вважали “чоловічою”. Умови праці жінок-трактористок регулювалася Постановою Наркомпраці СРСР від 9 травня 1931 р. за № 110 «Про умови праці жінок-трактористок», але навіть ці положення, на зменшення негативних наслідків для здоров'я трактористок майже не виконувалися [2].

Масове залучення жінок у промисловість для важкої фізичної праці в СРСР відбулося між першою (1928-1933) та другою (1933-1937) п'ятирічками. У 1931 р. опубліковано список професій на яких дозволялося використовувати жіночу

працю, а 1938 цей список було розширено. Вже 8.08.1932 Рада народних комісарів СРСР дозволила жінкам працювати в шахтах на підземних роботах. Залучення жінок до добровільної важкої праці було вражаючим: з 1929 по 1935 роки в промисловості їх число зросло з 939 тисяч до понад 2,6 мільйона [1]. У 1943 р. шахтам не окупованої німцями частини СРСР розіслано секретну директиву Наркома вугільної промисловости СРСР В. Вахрушева про використання жіночої праці для видобування вугілля. Ця постанова була продиктована вимогою часу через те, що більшість чоловіків перебували на фронтах Другої світової війни. Тож в роки війни під землею працювало більш як 245 тисяч жінок і вони складали 86 % членів шахтарських бригад [1].

Тяжка фізична праця жінок продовжувалася й після війни, в перші повоєнні роки. Тоді в шахтах до підземних робіт було залучено до 80 % жінок, більш як половину шахтарів складали жінки й на початку 1950-х років. Врешті постановою Ради Міністрів СРСР за № 839 від 13.07.1957 (це через 14 років після завершення війни!) заборонено використання жіночої праці в підземних роботах [1].

В 1960-ті роки XX століття було переглянуто питання щодо залучення жінок до важких робіт, насамперед, заради захисту самих жінок. Проведені тоді дослідження виявили, що надмірні навантаження негативно впливають на стан здоров'я працівниць. Тривожно виглядала і статистика виробничого травматизму. Отже, в 60-ті роки минулого століття в СРСР знову повернулися до обмеження жіночої праці на важких роботах. Так, наприклад, у столиці СРСР у вересні 1963 р. міська рада прийняла рішення про заборону використання жіночої праці на важких роботах та поставила його виконання на особливий контроль. Порошникам загрожувала дисциплінарна відповідальність. Жінок почали скорочувати з важких робіт, а повна ліквідація жіночої праці на важких роботах була передбачена до 1 липня 1964 р. Звільнених працівниць направляли на навчання новим спеціальностям, після чого допомагали знайти нову роботу.

В радянській Україні у 1976 р. було прийнято Кодекс законів про працю, що був спрямований на охорону праці жінок. Слід зазначити, що в СРСР в 1978 р. було прийнято список виробництв, професій і робіт з важкими і шкідливими умовами праці, на яких заборонялося застосування праці жінок. Список містив 456 позицій. Саме цей список (зі змінами від 1987 та 1990 рр.) послужив основою для аналогічних документів у вже незалежних пострадянських державах, у тому числі в Україні.

В незалежній Україні у 90-ті роки XX ст. охорона праці жінок передбачена, зокрема, у Кодексі Законів про працю, Законі “Про охорону праці” від 14 жовтня 1992 р., наказі Міністерства охорони здоров'я України “Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок” від 29 грудня 1993 р. № 256 та ін.

В XXI ст. в незалежній Україні були проведені гендерно-правові реформи, наслідком яких стало скасування заборони жінкам працювати на роботах з важкими умовами праці. Так, Міністерство охорони здоров'я України Наказом № 1254

від 13.10.2017 р. «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256» скасувало перелік заборонених для жінок професій. У переліку заборонених професій були, зокрема, газозварник, муляр, машиніст екскаватора, водолаз, землекоп [3].

Важливого значення на шляху залучення жінок і дівчат до здобуття професійної кваліфікації за традиційно “чоловічими” професіями в Україні, набула Постанова Кабінету Міністрів України від 15.11. 2024 № 1302 “Про реалізацію експериментального проекту щодо організації професійного навчання жінок для працевлаштування у сферах, де вони були традиційно недостатньо представлені”.

Таким чином, за радянської доби тривалий час праця жінок офіційно обмежувалася на важких роботах, що обумовлювалося охороною здоров'я жінок, зокрема – їх репродуктивної функції. У незалежній Україні, спершу діяла заборона на використання праці жінок на важких роботах. У ХХІ ст. гендерно-правові реформи сприяли допущенню жінок на роботи з важкими умовами праці, що поклало кінець позитивній гендерній дискримінації, яка до цього часу існувала в нашій державі та розділяла працю на “жіночу” та “чоловічу”.

Список використаних джерел:

1. Боровець Зенон. Рабська праця жінок в СРСР – для тих, хто ще мріє про повернення в СРСР (80 років тому). URL: <https://ukrpohliad.org/blogs/rabska-pratsya-zhinok-v-srsr-dlya-tyh-hto-shhe-mriye-pro-povernennya-v-srsr-80-rokiv-tomu.html>
2. Земзюліна Н. І. Правовий статус працюючих жінок в СРСР: еволюція становлення. URL: <https://gender-ck.inf.ua/articles/pravovij-status-prasyuyuchih-zhinok-v-srsr-evolyuciya-stanovlennya>
3. МОЗ скасувало перелік заборонених для жінок професій. *LB.ua*. 21.12.2017. URL: https://lb.ua/society/2017/12/21/385543_minzdrav_otmenil_perechen.html

Ключові слова: правове регулювання, праця жінок, важкі роботи, гендерно-правові реформи, охорона праці жінок.

Key words: legal regulation, women's work, hard work, gender-legal reforms, women's labor protection.

Горяга Оксана Вікторівна
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історія держави і права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОПНИХ СУДІВ ЯК ФОРМИ НЕДЕРЖАВНИХ СУДІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Дослідження історії державного і правового життя, судової системи – це важлива складова суспільно-політичного життя нашої держави. В зв'язку з цим звернення до аналізу питань пов'язаних зі становлення судової системи, судового процесу та їх розвитком на українських землях за часів Великого князівства Литовського є актуальним та корисним.

Важливими складовими при здійсненні судового процесу є його гласність, відкритість, яка реалізується через залучення представників громадськості, що є важливою умовою розвитку демократичного суспільства та правової системи.

Звернення до сторінок історії представляє значний інтерес, так як Українська держава має досвід в цій царині, а саме дослідження питань пов'язаних з історією становлення копних судів.

Після входу українських земель в XIV ст. до складу князівства Литовського, судочинство в українських селах здійснювалось копними або громадськими судами.

Копний суд – це суд який здійснювали представники сільської громади. До складу суду обирали копних мужів (суддів) населенням копного округу з членів територіальної громади. Кількість копних мужів коливалась між 10 і 20 чоловіками. Обрані судді мали бути поважними членами громади, що мали довіру її членів та обізнаними у звичаєвому праві.

На думку українського правознавця М. Костицького копні суди сформувались в Україні як державно-правовий інститут саме у XIV ст. Причиною створення цих органів була віддаленість сіл від адміністративних центрів» [1].

В свою чергу, М. Іванішев, який став першим дослідником копних судів, вважає, що копні суди були органами копних організацій, а саме сільських громад [2].

Назва копного суду походить від терміну «копа» – схід громади, який міг збиратись в разі потреби там де було скоєно злочин або в заздалегідь визначеному місці. [3]

При здійсненні копного судочинства спостерігалось застосування норм звичаєвого права.

Отже, копний суд – це суд, де судові справи могли розглядатись самим населенням.

Компетенція копного суду розповсюджувалась на копний округ, що включав всіх мешканців території, що були пов'язані круговою порукою на відстані однієї

литовської милі в різні сторони. Фактично, до копного округу могли входити відразу декілька сіл, що знаходились по сусідству [4].

Копний суд розглядав як цивільні так і кримінальні справи що були скоєні в певному копному окрузі.

Суд міг збиратись на «коповищі» – спеціально визначеному місці, громадою, або на місці скоєння злочину.

Розрізняли стадії копного судочинства, а саме: гаряча копа, велика копа та завита копа [2].

Після виявлення злочину, відразу скликалась “гаряча копа”, яка формувалась із сусідів в кількості до п’ятнадцяти чоловік. Для найшвидшого пошуку злочинця робили обшуки, опитування потерпілих і очевидців по “гарячих слідах”.

«Велика копа» скликалась потерпілим або його родичами для судового розгляду справи. Про час та місце зібрання сповіщалося в усній або письмовій формі на людних місцях. Приймати участь у засіданні копи мали право всі «мужі» копного округу незалежно від віку, станової приналежності та віку, що говорить про існуючу юридичну рівність населення [4].

Крім учасників справи на зібраннях, згідно звичаю, були присутні спостерігачі, або як їх називали – «люди сторонні», присутність яких була обов’язковою. Вони виступали як знавці місцевого права яких запрошували учасники справи для спостереження за ходом судового процесу.

Третя копа – «завита копа», збиралась для виконання вироку.

Згідно норм копного права, злочин розуміли як “шкоду” або збиток, завданий потерпілому. Тому відшкодування збитків потерпілому виступало основною метою правосуддя.

Діяльність копних судів визнавали як самі копники так і пануючі верстви населення, уряд і закон. Вони виносили вироки як про відшкодування збитків, так і присудження до страти та самі займалися їх виконанням. Статут Великого князівства Литовського 1529 року офіційно визнав копу за суд і забезпечував копним суддям рівні права та недоторканість, із суддями урядовими.

Внаслідок посилення централізації Великого князівства Литовського держава починає контролювати копні суди. Саме тоді з’являються представники влади: вижі, возні [4]. З посиленням експлуатації селян і позбавленням їх прав, копне судочинство зазнало змін. В період XIV-XVI ст. копний суд був яскравим прикладом самоврядування української сільської громади.

Список використаних джерел:

1. Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні. *Формування української моделі відновного правосуддя* : матер. Міжнар. конф. (м. Київ, 10–11 лютого 2005 р.). Київ, 2005. С. 21–25.

2. Бойко І., Бедрій М. Правові засади організації та діяльності копних судів на українських землях у XIV–XVI ст. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Boiko_

IY/Pravovi_zasady_orhanizatsii_ta_diialnosti_kopnykh_sudiv_na_ukrainskykh_zemliakh_u_XIV-XVI_st.pdf?

3. Гурбик А. О. Копний суд. *Енциклопедія історії України* : Т. 5: Кон – Кю / ред-кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України ; Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kopnii_Sud

4. Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського : монографія. Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили. 199 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-336-113-0/978-966-336-113-0.pdf>

Ключові слова: копний суд, копа, копні мужі, судочинство, гаряча копа, велика копа, завита копа.

Keywords: a court of law, a cop, men of law, legal proceedings, a hot cop, a big cop, a curled cop.

Єфремова Наталя Володимирівна

Національний університет «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри історії держави і права,

кандидат юридичних наук, доцент

ДИТИНА В ДЖЕРЕЛАХ ПРАВА ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Як відомо, соціальний, а потім і правовий статус дітей у різні історичні епохи обумовлюється відповідним етапом суспільного розвитку, соціально-класовою структурою суспільства, релігійними, культурними й етнічними традиціями, звичаєвими і правовими нормами та іншими складовими елементами життя. Звернення до історії права, традиційно, дозволяє краще зрозуміти і правове становище дитини і саму динаміку розвитку самого уявлення цього явища в суспільстві на різних історичних етапах.

Сьогодні ми можемо стверджувати, що в Київській Русі не існувало доктрини про права дитини. Водночас аналіз джерел права тієї доби демонструє нам факт врегулювання відносин між батьками та дитиною, церквою і дитиною, але переважно у сфері успадкування майна дітьми по смерті батьків.

Аналізуючи джерела права Великого князівства Литовського початку XVI ст., на увагу заслуговує той факт, що компетенції церковного суду неухильно зменшувались. Держава поступово перебирала на себе розгляд таких справ, як справи про злочини проти родини, опіку, заповіт та інші питання, які раніше належали винятково церковному суду. Водночас відбувся і подальший розвиток права, що відображалось у нових правничих актах.

Наприклад, у Судебнику великого князя Казимира IV Ягеллончика (1468) ми зустрічаємо термін «дитина» з віковими уточненнями, у контексті регулювання норм кримінального та кримінально-процесуального права. Так, у ст. 1 Судеб-

ника зазначено: «Якщо злодія (тата) приведуть з речовим доказом, то мусить той заплатити за вчинене штраф; якщо ж платити буде нічим, а дружина з дорослими дітьми знала про вчинений злочин, то вони повинні сплатити штраф; якщо ж будуть малі діти до семи років; то вони в тому невинуваті. Самого злодія стратити на шибениці» [1, с. 57–59]. У ст. 5: «Коли б злодій щось у когось вкрав, і там, де вкрадено, його спіймано на гарячому, але додому вкрадене він не приносив, дружина і діти краденого не споживали, то відповідальність несе лише один злодій» [1, с. 60].

На жаль, матеріали Судебника не дозволяють нам більш детально уявити правовий статус дитини, але очевидним є встановлення віку відповідальності дитини перед законом, а саме – з 7 років. Таке рішення викликає жваві дискусії до сьогодення, має своїх прихильників і противників.

Еволюція права у Великому князівстві Литовському кінця XIV – початку XVI ст. була безпосередньо пов'язана і з розвитком феодальних відносин, і з низкою інших обставин. За умови часткового збереження джерел права та судочинства часів Київської Русі, великі князі та владна еліта Литви вже у XV ст. почали вносити суттєві корективи, які, з одного боку, спрямовувалися на зміцнення їх правового статусу, а з іншого – на розбудову судової системи нового типу [2, с. 86].

Прогалини у законодавстві та протиріччя між різними джерелами права призводили до правових колізій, через що діти шляхтичів часто опинялися беззахисними перед місцевою владою. Єдиним варіантом вирішення таких непорозумінь у майбутньому вбачалося укладання нового систематизованого збірника законів і проведення судової реформи [3, с. 59].

XVI ст. принесло на українські землі ідеї гуманізму і просвітництва, почала з'являтися нова філософія права, яка відобразилась у таких концепціях як «Закон – понад усе», «Рівність вільних підданих перед законом», «Природні права людини» тощо. Разом із процесом обмеження монаршої влади у Речі Посполитій це сприяло змінам правового статусу підданих у державі. Вже не воля феодала, а виключно закон повинен був вирішувати долю сторін у справі. Отже, цілком логічним вбачається факт впровадження певних новацій у сфері захисту прав дитини та неповнолітніх у I-му Статуті Великого князівства Литовського 1529 року, який ми можемо умовно назвати «Конституцією феодальної держави» [4, с. 22].

У документі, дитина як суб'єкт права згадується у наступних позиціях: III.9, 15; IV.1, 2, 3, 4, 5, 6, 14, 16, 17; V. назв., вступ, 1, 2, 4, 5, 7, 14, 20; VII.2, 3, 4, 7, 28; VIII. 18; XI.6, 12; XIII. 12, 27 [4]. У порівнянні з Руською Правдою чи Зерцалом Саксонським ми бачимо у статті 9 нове, універсалізоване тлумачення спадкового права в державі: «Після смерті батьків, діти: сини і дочки, не можуть бути позбавлені маєтків, отриманих у спадщину від батька і діда, але ці маєтки у відповідності до закону вони самі зі своїми нащадками отримують у повне володіння і як князата і пани хоругвові, шляхтичі та міщани Великого князівства Литовського володіють ними і мають від них прибуток» [4, с. 225]. Але в основу значної частини

спадкового права, зібраного у I Статуті було покладено матеріали Руської Правди та Судової практики.

Про певний розвиток законодавства у сфері захисту прав дитини може свідчити артикул 14, IV розділу Статуту 1529 року. Ним встановлювалось, що діти від першої, другої та інших дружин отримували рівні права на долю батьківського майна. Але у дискримінованому становищі опинялись неповнолітні особи, які не мали права заповідати своє майно.

Розділ V Статуту 1529 р. напроти отримав значні доповнення і на особливу увагу там заслуговують статті з 1 по 7:

« 1.Опікун має право вимагати через суд відшкодування дітям кривди, але не має права витрачати на це їхнє майно.

2. Якби хто притягнув до суду неповнолітніх дітей, то вони до повноліття не зобов'язані бути відповідачами, а суд повинен відкласти розгляд справи до їхнього повноліття.

3. Старший брат, маючи в опіці маєток своїх братів у той час, коли вони будуть на службі, їхніх часток не може за їхньої відсутності втратити по суду.

4. Опікун не має права продати або розтринькати спадковий маєток дітей.

5. Неповнолітні діти відповідають перед судом тільки у чотирьох випадках: про викуп маєтку, про поручництво, дане батьком, про родові володіння, з приводу якого батько за життя вів судову справу, але не закінчив її.

6. Старший син, або первородний, у опіці якого знаходиться спільний маєток його братів, не повинен нічого витрачати.

7. Якщо опікуну доручають опікунство, як він повинен виконувати свій обов'язок» [4, с. 198].

Визначаючи дискусійне питання віку повноліття у Статуті 1529 року, слід погодитись з думкою Тетяни Гошко, яка вважає, що : «Тема дитинства у правових трактатах в різний час віддзеркалювала суспільні уявлення про повносправність, відповідальність і вік людини. Ці норми було прописано ще у «Саксонському зерцалі». Саме звідти їх було запозичено до Статуту Яна Ласького. ...У звичаях Краківської землі, що їх було додано у Статут Ласького й конфірмовано королем, зазначено: «...За посполитими статутами опікуни повинні передати маєток дітям, допіру ті досягнуть п'ятнадцяти років; і коли діти одержуватимуть свій маєток, як їм і належить, то нехай право передбачить, бо так воно й заведено, щоби ті діти не могли маєток ані продати, ні заставити без дозволу кривних приятелів аж доки їм виповниться двадцять чотири роки» [5, с. 246]. У статуті 1529 року ми не побачимо чіткості у визначенні цього питання, але певну схожість можна знайти у судовій практиці Великого князівства Литовського.

У процесі подальшого розвитку права, дитина усе більше потрапляла в поле зору законодавців. Норми звичаєвого права вже не могли забезпечити у суспільстві нормальне регулювання відносин у цій сфері. Отже, досягнення правників, продемонстровані у I Статуті Великого князівства Литовського потребували свого удосконалення. У відвертому протистоянні з магнатами, шляхта ініцію-

вала продовження реформи права та судочинства в князівстві, що призвело до появи II Статуту Великого князівства Литовського 1566 року. У цьому документі ми також можемо побачити вже зазначені статті з питань захисту прав дитини та регулювання відповідних стосунків, але їх розташування та зміст отримали певні зміни.

Отже, з наведеного ми бачимо, що «дитина», «мала дитина», «чадо» як явище не тільки існувало на побутовому рівні у житті східних слов'ян доби Середньовіччя, а і знайшло своє закріплення в законодавстві на українських землях ще з XI століття. Дитина, як суб'єкт права поступово закріплювалась у нормативно-правових актах спочатку Русі, а потім і Великого князівства Литовського. Це добре простежується у порівнянні норм Руської правди, Судебника Казимира IV та статутів Великого князівства Литовського.

Список використаних джерел:

1. Судебник великого князя Казимира IV Ягеллончика 1468 року. *Хрестоматія з історії держави і права України* : у 2 т. за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре. Т. 1. 3 найдавніших часів до початку XX ст. 1997. С. 57–59.

2. Єфремова Н. Розробка судебника Казимира IV 1468 р. та проблеми визначення його джерельної бази. *Науковий вісник Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка. Секція Юридична*. 2007. Вип. 44. С. 83–89. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/LVIV/visnyk_44.pdf

3. Єфремова Н., Корнієнко І., Горяга О. Дитина та захист її прав у джерелах права на українських землях доби Середньовіччя. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 52–63.

4. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. *Том І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року* / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. = Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 469 с.

5. Гошко Т. Звичай і права: Джерела, коментарі, дослідження : монографія у 2-х томах. *Т. І: Антропологія міст і міського права на руських землях у XIV – першій половині XVII століття* / Інститут Критики ; Ukrainian Research Institute, Harvard University. Київ : Критика, 2019. 564 с.

Ключові слова: права дитини, культура права, розвиток права у Великому князівстві Литовському, захист прав неповнолітніх.

Keywords: children's rights, legal culture, development of law in the Grand Duchy of Lithuania, protection of the rights of minors.

Корнієнко Ірина Валеріївна
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВПЛИВ ВІЗАНТІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Візантія, яка була правонаступницею Римської імперії, відіграла значну роль у розвитку християнської цивілізації, зокрема у становленні церковного права. Процес хрещення Київської Русі, здійснений у 988 році, став початком інтеграції київських земель до християнського світу, де Візантійська імперія виступала основним релігійним і культурним центром. Оскільки церква в Київській Русі стала невід'ємною частиною державного організму, вплив Візантії на формування церковного права Русі був глибоким і багатоаспектним. Розглянемо цей вплив детальніше.

Хрещення Київської Русі 988 року стало ключовою подією, яка заклала основу для подальшого розвитку церковного права в державі. Вибір християнства як державної релігії не був випадковим: Київська Русь прагнула інтегруватися в європейську політичну та культурну спільноту. Для цього князь Володимир Святославич обрав візантійський обряд, який вже мав чітко сформовану систему церковного управління та канонічного права [1, с. 403].

Візантійська церква стала основним джерелом церковного права для Київської Русі, оскільки її канонічні норми і церковні структури стали основою для організації релігійного життя на Русі. Розвиток церковного права Київської Русі неможливий без врахування впливу візантійських традицій, зокрема у питаннях догматики, культури та церковної організації.

Після хрещення Київської Русі візантійська традиція канонічного права почала поступово впроваджуватися в державу. Одним із основних інструментів цього процесу став переклад церковних текстів з грецької мови. Візантійський канонічний корпус, зокрема номоканони, був переведений на старослов'янську мову, що зробило їх доступними для духовенства та вірних на території Київської Русі [2, с. 176].

Важливими документами, що стали основою церковного права Русі, були «Номоканон» і «Кормча книга». Ці візантійські джерела визначали правила для церкви, церковного управління, а також норми, які регулювали поведінку духовенства і мирян. «Номоканон» містив канонічні правила та церковні накази, що забезпечували юридичну базу для функціонування церковної структури. Переклад «Номоканону» та адаптація його норм для Русі стали важливим кроком у формуванні церковного права Київської Русі.

Організація церковної влади в Київській Русі зазнала значного впливу з боку Візантії. На початку існування християнства на Русі церква була частиною світської влади, і саме з Візантії були запозичені принципи церковної ієрархії. Візан-

тійська модель передбачала чітку ієрархічну структуру, де патріарх був вищим духовним керівником, а єпископи, архієпископи та митрополити здійснювали керівництво на місцях [3, с. 97].

Прийнявши християнство, Київська Русь орієнтувалася на Візантію як на зразок у багатьох аспектах церковного та державного життя. Оскільки християнство було принесене через дипломатичні канали з Візантії, це наклало свій відбиток на організацію церковної влади в Київській Русі. Першим митрополитом Київської Русі став митрополит з Візантії, що підкреслювало важливість зв'язку з Константинопольським патріархатом. Всі духовні аспекти, пов'язані з організацією церковного управління, релігійним життям, були тісно пов'язані з візантійською моделлю.

Візантійська церква мала чітко розвинену структуру, де митрополити, єпископи, архієпископи і патріарх відігравали важливу роль у духовному житті імперії. Київська Русь, запозичивши цей зразок, встановила чітку ієрархію духовенства, де Київський митрополит був підпорядкований безпосередньо Константинопольському патріарху. Така організація означала не лише релігійну, але й політичну залежність Київської Русі від Візантії, принаймні на початкових етапах розвитку церкви в Русі [4, с. 98].

Церковна організація Київської Русі, збудована за візантійським зразком, включала всі основні канонічні структури, що дозволяли забезпечити ефективне управління церквою, а також інтегрувати релігію в систему державного управління. Візантійські канони, правила та обряди стали основою для духовного життя в Київській Русі. Це включало не лише догматичні аспекти, але й чітко визначені правила для духовенства, в тому числі дисциплінарні норми, що регулювали поведінку священнослужителів та їхні відносини з мирянами.

Завдяки тісному зв'язку з Візантією, церковне право в Київській Русі розвивалося на основі візантійських правових норм. Візантійська імперія мала розвинену систему церковного права, яка регулювала всі аспекти церковного життя, від організації богослужінь до взаємодії церковних і світських інститутів. Це право було важливим не лише для церковних структур, але й для підтримки державної влади, забезпечуючи її моральну та юридичну легітимність через церкву, що мала велику вагу серед населення. Вплив цієї системи церковного права на Русь став важливим етапом у формуванні самостійної церковної організації та правового регулювання релігійних відносин [5, с. 378].

До найвідоміших візантійських правових джерел, які мали вплив на церковне право Київської Русі, відносяться:

- 1) Кормча книга – збірник церковних канонів, який був одним з основних джерел церковного права в Київській Русі. Книга включала в себе як візантійські канони, так і місцеві правила, що стосуються різних аспектів церковного життя, зокрема дисципліни духовенства та відносин між церквою і державою.

- 2) Номоканон – збірник церковних канонів, який організовував правовідносини в церкві та визначав важливі норми для ведення релігійного життя, ор-

ганізації богослужінь, а також взаємодії церкви з мирянами і світською владою [6, с. 212].

Запозичення цих візантійських правових норм забезпечило основу для розвитку церковного права Київської Русі, дозволяючи поступово сформувати структуру та принципи, які регулювали церковну діяльність у Київській Русі.

Візантія не тільки сприяла розвитку церковного права, але й мала значний вплив на культурне та духовне життя Київської Русі. Візантійська культура, релігія, мистецтво і навіть літературна традиція стали невід'ємною частиною київської культурної спадщини. Мистецькі традиції Візантії, зокрема іконопис, архітектура і хорове співи, значною мірою вплинули на розвиток української церковної культури [7, с. 113].

Таким чином, вплив Візантії на формування церковного права Київської Русі був фундаментальним і багатограним. Візантія не тільки принесла з собою конкретні канонічні норми, але й забезпечила модель церковної організації та управління, що стало основою для подальшого розвитку церковного права на Русі. Прийнявши візантійські правові норми, Київська Русь змогла інтегруватися в християнський світ, сформувавши власне церковне право, яке стало важливою частиною її правової системи.

Список використаних джерел:

1. Поспішил В. Східне католицьке право згідно з кодексом канонів Східних Церков. Львів : видавництво «Свічадо», 2006. 614 с.
2. Ухач В. З. Історія держави і права України : навчальний посібник. Тернопіль : Вектор, 2015. С. 175–177.
3. Барабаш О. В., Качурова С. В., Титов В. Д. Релігієзнавство. Харків : Право, 2004. 272 с.
4. Романько І. І. Історія України: Навчально-методичний комплекс. Частина IV. Київ : КЛА НАУ, 2014. 208 с.
5. Лубський В. І., Лубська М. В. Історія релігій. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 776 с.
6. Мочульська М. Є., Семків В. О. Правова доктрина в континентальній правовій системі. Львів : Світ, 2015. 432 с.
7. Барабаш О. В., Качурова С. В., Титов В. Д. Релігієзнавство : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. проф. В. Д. Титова. Харків : Право, 2004. 272 с.

Ключові слова: візантійське право, церковне право, правова культура, правові традиції.

Keywords: Byzantine law, church law, legal culture, legal traditions.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК АВСТРІЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ГЕНДЕРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Законодавство про гендерну ідентичність розвивалося доволі бурхливо останніми десятиліттям. Цей розвиток відбувався неоднорідно, як за часом, так і за змістом. Відношення урядів та суспільств до спектру проблем, які включає в себе проблематика гендерної ідентичності доволі різна. Сьогодні Австрія відноситься до країн з розвинутим гендерним законодавством. Для України, яка проголошує свій курс на Європейську та Північноатлантичну інтеграцію необхідні досліджувати сучасний передовий досвід регулювання цих питань.

Українське законодавство у сфері гендерного права, а зокрема у аспекті гендерної ідентичності, є застарілим. Правове регулювання питань гендеру існує лише у бінарному вимірі, ігноруючи сучасну парадигму розуміння цього питання, яка знайшла свою, доволі яскраву, реалізацію у ліберально-демократичних країнах. Серед Українських дослідників, які займалися вивченням гендерної проблематики в її юридичному вимірі потрібно зазначити Н. Аніщук, Л. Струс, В. Гербут та інших. Однак розвиток Австрійського законодавства про гендерну ідентичність в його історико-правовій прогресії ніким не досліджувався.

Австрійський досвід регулювання питань пов'язаних з гендерною ідентичністю, а це питання зміни та юридичного визнання стаття, що в першу чергу торкається трансгендерів, інтерсексуалів та не бінарних людей, спирається на адміністративні процедури та судові рішення. Як зазначалося в указах міністра внутрішніх справ [2, 3], регулювання цього питання ставало предметом чисельних обговорень між Федеральною канцелярією, конституційною службою, Федеральними міністерствами охорони здоров'я та навколишнього середовища, внутрішніх справ, юстиції, а також експертами. Виявилось, що ці обговорення не можуть досягти консенсусу навіть з діагностичної точки зору. Тоді було зроблено заключення, що законодавча ініціатива на федеральному рівні у Австрії з цього питання буде недоречною, зважаючи в тому числі й на те, що законодавчі заходи в окремих землях інколи суттєво відрізняються, а зацікавлене коло осіб є невеликим.

Першим документом з появою якого можна казати про наявність у Австрії актів, що регулюють відносини у сфері гендерної ідентичності можна вважати прийнятий у 1983 році Закон «Про цивільний стан» (Personenstandsgesetz 1983). В статті 16 цього документу вказано, що у випадку коли дані у книзі реєстрації народжених стали невірними після їх внесення, відповідний орган зобов'язаний змінити їх [1].

Наступним кроком в становленні Австрійського законодавства в цій галузі став указ Федерального міністра внутрішніх справ «Transsexuellenerlaß 1983»[2]

до якого в 1996 році були внесені зміни. «TRANSSEXUELLEN ERLASS» від 27.11.1996 № 36.250/66-IV/4/96 [3] регулював питання юридичного визнання зміни статі через вимогу про подання відповідної заяви зацікавленою особою, про зміну статі в реєстрі народжених. Зазначалося, що для здійснення відповідного запису потрібно було призначити експертів, як б надали заключення, що підтверджувало б те, що:

- особа тривалий час проживала під впливом нав'язливою ідеєю про приналежність до іншої статі, що призвело до застосування заходів зі зміни статі;
- ці заходи призвели до значного наближення зовнішності особи до протилежної статі;
- з високою мірою вірогідності можна стверджувати, що почуття самоідентифікації у новій статі більше не зміниться

У цих актах містилася умова про перебування у шлюбі. В редакції 1983 року зазначалося, що у випадковій зміні статі шлюб буде розгорнутий (одностатеві браки в Австрії на той час не були дозволені). В редакції 1996 року ця умова було замінена на вимогу розірвати шлюб до подання заяви про визнання зміни статі.

Дія цього указу була скасована рішенням Конституційного суду № 4/06-7 від 8.06.2006 [4]. У цій справі заявниця скаржилася на вимогу розірвання шлюбу. Конституційний суд дійшов висновку, що зміна статі повинна бути належним чином задокументована незважаючи на наявність інших правовідносин.

Наступним кроком стало рішення адміністративного суду № 2010/17/0042 від 29.11.2010 [5]. За результатами цього судового процесу Міністерство внутрішніх справ почало видавати умовно гендерно-нейтральні свідоцтва про шлюб.

12.12.2007 Міністерство внутрішніх справ видає циркуляр [6] згідно з яким, зміни до актових записів про цивільний стан вносилися лише за умови пред'явлення особою психотерапевтичних висновків та результатів операції зі зміни статі. Адміністративний суд у своєму рішенні № 2008/17/0054-8 від 27.02.2009 не погодився з категоричною вимогою міністерства й зазначив, що підтвердження зміни статі першочергово має залежати від гендерної самоідентифікації людини, а не проведеними операціями.

В своєму рішенні № 1973/08-13 від 3.12.2009 [7] Конституційний суд наголосив, що проведення операції в жодному випадкові не може бути передумовою для зміни запису про стать в реєстрі народжених.

В подальшому Австрійське законодавство про гендерну ідентичність продовжило розвиватися шляхом судових та адміністративних процедур. Важливим кроком стало рішення Конституційного суду № G 77/2018-9 від 15.06.2018 [8] за яким було вказано на необхідність забезпечити людям, які не відносять себе ні до чоловічої, ні до жіночої статі коректно зазначати свою гендерну приналежність. Було запропоновано впровадити до використання такі гендерні маркери, як «різноманітний», «інтер» або «відкритий».

Таким чином Австрійський досвід регулювання питань гендерної ідентичності, є зразком застосування судових та адміністративних процедур, без

звернення до централізованого законодавчого регулювання. Австрійське законодавство є доволі розвинутим й регулює не лише питання пов'язані зі зміною статі та її визнанням у трансгендерів, але й інтерсексуалів та небінарних осіб.

Список використаних джерел:

1. Bundesgesetz: Personenstandsgesetz – PStG (NR: GP XV RV 656 AB 1331 S. 142. BR: AB 2636 S.431.) 09.02.1983. URL:https://rdb.manz.at/document/ris.c.BGBL_OS_19830209_0_0060++
2. Transsexuelle; Personenstandrechtliche Stellung, Bundesministerium für Inneres, Zahl: 10.582/24-IV-4-83, vom 18juli 1983. URL: <https://www.transx.at/Lib/Law/BMI1983.pdf>
3. Personenstandsrechtliche Stellung Transsexueller; “Transsexuellen Erlass” Bundesministerium Für Inneres, Zahl: 36.250/66-IV/4/96 vom 27.11.19. URL: <https://www.transx.at/Dokumente/Erlass96.pdf>
4. Verfassungsgerichtshof № 4/06 – 7 vom 8. Juni 2006. URL: https://www.vfgh.gv.at/downloads/VfGH_V_4-06_-_transsexuellen-erlass.pdf
5. Verwaltungsgerichtshof, Rechtssatz № 2010/17/0042 vom 29.11.2010. URL: https://www.ris.bka.gv.at/JudikaturEntscheidung.wxe?Abfrage=Vwgh&Dokumentnummer=JWR_2010170042_20101129X02
6. Erlass BMI 12.1.2007, VA 1300/0013-III/2/2007 betr. Transsexualität – Vorgangsweise nach Durchführung einer geschlechtsanpassenden Operation. URL: https://www.transx.at/Dokumente/TS-Erlass_BMI_2007.pdf
7. Verwaltungsgerichtshof № 1973/08 – 13 vom 3.12.2009. URL: https://www.transx.at/Dokumente/VfGH_Geburtenbuch_2009.pdf
8. Verfassungsgerichtshof №G 77/2018 – 9 vom 15.06.2018. URL: https://www.vfgh.gv.at/downloads/VfGH_Entscheidung_G_77-2018_unbestimmtes_Geschlecht_anonym.pdf

Ключові слова: Німеччина, гендер, право.

Keywords: Germany, gender, law.

Саранчук Олександра Валеріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри історії держави і права*

ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ ВОЛОСНИХ СУДІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Упродовж другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії, до складу якої входили землі Південної України, спостерігався активний процес реформування судової системи. В межах цих трансформацій особливе місце

належало формуванню й функціонуванню волосних судів – установ, що розглядали справи між селянами, базуючись як на писаному, так і на звичаєвому праві. Утворення волосних судів стало результатом імплементації Селянської реформи 1861 року, коли імперський уряд поставив собі за мету реорганізувати кріпосницькі інституції в умовах формального звільнення селянства. У цьому контексті саме волосні суди були покликані заповнити юридичний вакуум і забезпечити оперативне, доступне та звичне для селян судочинство.

На початковому етапі своєї діяльності, зокрема за умов дії «Загального положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності» від 19 лютого 1861 року, волосні суди створювалися через безпосередній вибір громадою відповідальних осіб.

Вибори волосних суддів повинні були у відповідності до п.93 Загального положення відбуватися волосним (або сільським, якщо волость складалася з одного села) сходом [1, с. 37]. Селяни на волосних сходах повинні були обрати зі свого складу від чотирьох до дванадцяти осіб, які повинні були виконувати свої функції по черзі, протягом встановленого терміну. Кількість обраних суддів та термін виконання ними своїх посадових обов'язків повинна була визначатися самою громадою з врахуванням наступних вимог встановлених державою: кількість осіб, що повинні були брати участь у засіданнях суду не повинна була бути меншою трьох, а загальний строк виконання суддею своїх функцій не повинен був перевищувати один рік. Принцип черговості виконання обов'язків дозволяв уникнути надмірного навантаження на одного суддю, забезпечуючи колективний характер судочинства.

Вибори волосних суддів повинні були здійснюватися представниками сільської громади, через інститут волосних сходів. До його складу входили, як сільські та волосні посадові особи (сільські старости, писарі, збірники податків тощо), так і представники від сільських громад, які обирались по одному від кожних десяти дворів. Від виборів усувалися значна кількість представників сільської громади, оскільки відносно селян продовжували діяти як офіційні, встановлені державою цензи, так і неофіційні – які формувалися на рівні громади. Такими цензами могли виступати в першу чергу майновий, статевий, а також, що особливо важливо було для південноукраїнських губерній національно-релігійний. Фактично, таким чином, була закладена модель непрямих виборів волосних суддів, адже фактично вибір здійснювався не всіма представниками сільської громади, що мали право голосу, а лише тими кого сільська громада допустила до участі у сході і в подальшому обрала на посаду сільського чи волосного старости, або делегувала до складу волосного сходу.

Кандидати у волосні судді також проходили відповідний відбір, що визнавався як нормами тогочасного дореволюційного законодавства, так і встановлювався звичаями та традиціями місцевого населення.

Джерельні матеріали свідчать, що до кандидатів на посаду волосного судді селяни висували вимогу досягнення певного віку. Слід зазначити, що у багатьох

випадках віковий ценз у 25 років зафіксований в ст. 112 Загального положення розглядався українськими хліборобами як занадто низький, тож на практиці волосними суддями ставали особи набагато старшого віку – 35-45 років. Пізніше держава також визнала за необхідне підвищити віковий ценз і в ході проведення судово-адміністративної реформи 1889 року закріпила положення, яке передбачало, що на посаду волосного судді могла обиратись особа яка досягла 35 років [2, с.236].

Беззаперечною, на наш погляд, виглядає теза про те, що ефективність діяльності волосних, як і будь-яких інших, судів залежала від рівня підготовки, грамотності осіб, що входили до їх складу. Однак, законодавець не передбачив у вимогах до волосних суддів наявність певного рівня освіти. Відсутність вимоги до грамотності пояснювалася низьким освітнім рівнем серед селян, як неодноразово підкреслювалося дослідниками. Водночас, слід зауважити, що на території Південної України, особливо у поселеннях колишніх колоністів, була достатньо сильна розвинута система початкової освіти [3, с. 24]. Завдяки цьому відсоток грамотного населення був вищим, ніж у інших регіонах. Зокрема, у повітах Катеринославської губернії він коливався між 26,21% та 12,85%, а в середовищі дорослих чоловіків старших 35 років, звідки в основному і набиралися волосні судді, міг перевищувати показник 40-50%. Враховуючи, що для правильного ведення справи судді потрібно було мати базові навички роботи з офіційними інструкціями та документами, вміти кваліфікувати вчинені правопорушення та обирати відповідне покарання, використовуючи при цьому норми державного та звичаєвого права, – обирати на посаду волосного судді безграмотну особу, було вкрай небезпечно. Як наслідок, селяни і намагалися віддавати перевагу більш освіченим односельчанам, хоча звісно траплялися і випадки, коли через брак кандидатів і були вимушені були обирати серед напівграмотних а, почасти і неграмотних осіб.

Майновий ценз широко поширений при виборах на інші посади, в тому числі і в судовій системі, для волосних судів також не був закріплений. Царський уряд чудово розумів, що складні економічні умови життя селянства не дозволять створити більш-менш серйозний кадровий резерв для зміни суддів, в разі встановлення вимоги відповідності кандидата за критерієм обсягів земельних наділів чи грошових коштів. На практиці ж, майновий стан кандидата міг враховуватися при виборах на посаду, що було пов'язано з особливістю фінансування діяльності волосних судів, а також загальним ставленням громади до заможного селянина.

Щодо особливостей фінансування, то держава покладала завдання утримання осіб, що виконували судові функції на плечі самих селян. Останні не просто могли визначати розмір платні волосним суддям, а й отримували право взагалі відмовитись від фінансування їх діяльності. Оскільки, особливо на перших порах, сільське населення не мало потрібних фінансових резервів для утримання органів самоврядування, у тому числі волосного суду, то розміри заробітної

плати волосних суддів були мінімальні, а інколи взагалі замінювалися на певні пільги (звільнення від податей, додатковий наділ землі тощо). В середньому заробітна плата волосного судді становила до 50 карбованців, що було явно недостатньо, оскільки вимагало від селянина приділяти значну кількість часу роботи в суді, тим самим ставлячи під удар власне господарство [4, с. 13]. Натомість, заможне селянство, маючи найману робочу силу, та здатне не зважати на низький рівень оплати, розглядалося в очах населення як пріоритетний кандидат. Також свою роль відіграло загалом шанобливе ставлення селянства до успішних домогосподарів, їх високий авторитет у громаді, а також впевненість селянства, що заможна людина може бути менш схильна до нечесної, корисливої поведінки.

Чітко прослідковується у формуванні волосних суддів і статевий ценз, також загалом характерний для більшості посад того часу. Документи волосної юстиції свідчать, що волосними суддями ставали лише представники чоловічої статі, хоча в окремих випадках і зафіксована участь жінок у волосних сходах, на яких обиралися судді. Проте це було рідше виключенням, аніж загальним правилом, оскільки і відповідно до норм імперського, і норм звичаєвого права, саме чоловіки володіли земельними наділами та домогосподарствами і представляли свою родину на сходах, а отже надіялися правом обирати і бути обраним волосним суддею.

На Півдні України специфіка формування волосних судів визначалася поліетнічністю, різноманітністю релігійних традицій і високим рівнем локальної автономії громад. Зокрема, до складу судів потрапляли представники різних національностей, головне – щоб вони користувалися довірою громади та володіли знанням місцевих звичаїв. Саме застосування звичаєвого права дозволяло суддям легітимізувати свої рішення в очах селян, які часто не довіряли державному правосуддю. Волосні суди нерідко виконували функцію примирення, а не каральну, зосереджуючись на відновленні злагоди в селі.

Реформа 1889 року істотно змінює принципи формування волосного суду. Нова законодавча база передбачає не лише зміну структури, але й суттєві зміни у процедурі обрання. Волосний суд відтепер складався з чотирьох суддів, одного з яких (голову суду) затверджував земський начальник. Кандидатів до суду обирали сільські громади, по одному від кожного села. Загальна кількість кандидатів не могла бути меншою за вісім, з яких земський начальник відбирав чотирьох основних суддів на трирічний термін, решту – залишав у резерві.

У підсумку можна констатувати, що процес формування волосних судів на Півдні України був багаторівневим та суперечливим. Наявність офіційних та негласних цензів усували від участі у виборах значну частину українського селянства. Водночас, окремі цензи не носили дискримінаційного характеру і були спрямовані на відбір більш якісних кандидатур, здатних належним чином виконувати нові, досить складні для селянина обов'язки. Участь населення у виборах суддів формували основи правової культури в українських селах – культури, яка поєднувала традиційні уявлення про справедливість з новими юридичними практиками.

Список використаних джерел:

1. Касян А. І. Волосні сходи Правобережної України в пореформенний період. *Український селянин*. 2018. Вип. 19. С. 36–40.
2. Рум'янцев О. В. Удосконалення волосного суду за Законом «Про земських дільничних начальників» від 12 липня 1889 р. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 230–239.
3. Бобильова С. Система освіти в німецьких та менонітських колоніях Півдня України: становлення й розвиток (XIX – початок XX ст.). *Етнічна історія народів Європи*. 2004. Вип. 16. С. 22–28.
4. Волошкевич Г. А. Нормативно-правове регулювання та практика оплати праці посадових осіб органів селянського самоврядування в українських губерніях другої половини XIX – початку XX ст. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 18–19 берез. 2021 р.). Рівне : «Гельветика», 2021. С. 12–15.

Ключові слова: селянська реформа 1816 р., місцевий суд, волосний суд, селянське самоврядування, звичаєве право, офіційне право.

Keywords: emancipation reform of 1861, local court, the volost court, peasant self-government, common law, official right.

Artur Lis

*Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Dr., Adiunkt Katedry Historii Ustroju i Prawa*

KSIĘGA ELBLĄSKA JAKO ŹRÓDŁO POZNANIA ŚREDNIOWIECZNYCH ZWYCZAJÓW KARNYCH NA ZIEMIACH POLSKICH

Księga Elbląska, znana również jako Najstarszy Zwód Prawa Polskiego, jest jednym z najważniejszych świadectw prawa zwyczajowego średniowiecznej Polski. Spisana została w języku staroniemieckim między 1253 a 1295 rokiem. Dokument ten zawiera regulacje prawne dotyczące ludności polskiej zamieszkującej tereny pod panowaniem Zakonu Krzyżackiego. Starsza od statutów Kazimierza Wielkiego, Księga Elbląska znajduje się w gronie najstarszych źródeł prawa pisanego na ziemiach polskich [5, s.52-57]. Celem niniejszego artykułu jest szczegółowa analiza tego spisu jako źródła norm prawa karnego, ich funkcji społecznych oraz praktycznego zastosowania. Opracowanie opiera się na krytycznej edycji Józefa i Jacka Matuszewskich z 1995 roku oraz na aktualnych badaniach z zakresu historii prawa [7, s. 180-197; 1, s.161-169].

Księga Elbląska stanowi część większego zbioru rękopiśmiennego znanego jako Codex Neumannianus, który poza prawem polskim zawiera również prawo lubeckie, prawo Prusów oraz słownik niemiecko-pruski. Rękopis ten został odnaleziony przez

Ferdynanda Neumanna w 1825 roku, a do II wojny światowej przechowywano go w bibliotece miejskiej w Elblągu. Choć oryginał zaginął, jego treść została wcześniej skopiowana i udokumentowana fotograficznie (Helcel, 1864). Zbiór obejmuje 29 artykułów, z czego ostatni pozostał nieukończony. Artykuły te obejmują tematykę organizacji sądownictwa, procedury procesowej, przepisów prawa karnego, prawa spadkowego, ordalii, zbiegostwa chłopów oraz ciężarów feudalnych. Księga została spisana stylem kazuistycznym, co świadczy o jej mocnym zakorzenieniu w lokalnych realiach społecznych i sądowych [8, s. 269-281].

Prawo karne stanowi zasadniczy trzon Księgi Elbląskiej. Przepisy dotyczące przestępstw przeciwko życiu, zdrowiu, mieniu i porządkowi publicznemu ukazują złożony system sankcji. Wyróżnia się dwie formy odpowiedzialności: indywidualną i zbiorową. Odpowiedzialność zbiorowa, oparta na strukturze opola, wsi lub rodu, była stosowana w przypadku niewykrycia sprawcy przestępstwa. Mechanizm ten sprzyjał utrzymywaniu porządku społecznego przez system wzajemnej kontroli [7, s. 180-197]. Sankcje za przestępstwa były silnie uzależnione od przynależności stanowej ofiary i sprawcy. Najczęściej stosowano grzywny pieniężne, ale występowały także kary śmierci, mutilacje, wygnanie oraz konfiskaty majątku. Charakter kazuistyczny przepisów świadczy o ich bezpośrednim związku z praktyką sądową i konkretnymi przypadkami.

Księga Elbląska przewiduje zastosowanie ordaliiów – sądów bożych – takich jak próba żelaza, próba wody oraz pojedynek sądowy. Ich stosowanie wskazuje na trwałość przekonań religijnych dotyczących boskiego udziału w procesie orzekania. Mimo, iż Sobór Laterański IV zakazał ich używania już w 1215 roku, w regionach pod panowaniem Zakonu Krzyżackiego utrzymały się one znacznie dłużej [6, s.65-78]. Próby Boże pełniły nie tylko funkcje dowodowe, ale miały również charakter rytualny i oczyszczający. W przypadku braku wystarczających świadków ordalia umożliwiały społeczne oczyszczenie z podejrzeń i przywrócenie reputacji oskarżonego. Księga wskazuje także inne sposoby dowodzenia winy, takie jak przysięgi oczyszczające, zeznania świadków oraz obowiązek gonienia z krzykiem.

Najcięższym przestępstwem było zabójstwo, za które nakładano kary pieniężne proporcjonalne do pozycji społecznej ofiary. Główna kara – kara za zabójstwo – była najwyższa w przypadku rycerzy, duchownych i kupców, niższa natomiast za chłopów [4, s.12-54]. Jeżeli sprawcy nie ustalono, odpowiedzialność finansową ponosiła społeczność, co wzmacniało zasadę solidarności.

Kradzieże i rabunki były również szczegółowo uregulowane – sankcje zależały od rodzaju skradzionego mienia, jego wartości oraz kontekstu czynu. Kradzież własności książęcej traktowano jako przestępstwo szczególnej wagi. Stosowano w takich przypadkach nie tylko grzywny, ale także przysięgi, wygnanie i publiczne upokorzenie [2, s.13-33].

Istotną rolę odgrywały normy chroniące mir – zarówno książęcy, jak i lokalny – który obowiązywał na drogach, targach i w karczmach. Zakłócenie miru groziło karą finansowymi oraz symbolicznymi sankcjami o charakterze porządkowym [3, s.43-55].

Księga Elbląska stanowi unikalne świadectwo prawa zwyczajowego i przejścia od prawa niepisanego do spisanych norm jurydycznych. Jej znaczenie wynika nie tylko z

treści, ale także z momentu historycznego, w którym powstała. Odzwierciedla zasadę osobowości prawa – sądenie zgodnie z przynależnością etniczną i zwyczajem – która z czasem została wyparta przez zasadę terytorialności [9, s.35-54].

Porównanie z innymi źródłami prawa, takimi jak Statuty Kazimierza Wielkiego, Prawda Ruska czy Zwierciadło Saskie, pozwala dostrzec zarówno lokalne osobliwości, jak i wspólne europejskie wzorce w zakresie normatywizacji i karania. Księga stanowi także podstawę do analizy funkcji społecznych prawa karnego: nie tylko represji, ale również kompensacji, prewencji i legitymizacji porządku wspólnotowego.

Księga Elbląska, jedno z najstarszych źródeł prawa zwyczajowego na ziemiach polskich, spisana między 1253 a 1295 rokiem, zawiera 29 artykułów regulujących m.in. sądownictwo, prawo karne i kwestie społeczne. Dokument podkreśla rolę odpowiedzialności zbiorowej, ordaliów oraz zasad osobowości prawa. Przepisy określają sankcje za zabójstwa, kradzieże i naruszenie porządku publicznego, różnicując je w zależności od pozycji społecznej ofiary. Księga stanowi ważne świadectwo przejścia od prawa niepisanego do spisanego, a także unikalny przykład lokalnych norm prawnych na tle europejskim.

Wykaz źródeł i literatury:

1. Buczek K. (1960). O najdawniejszym spisie prawa polskiego. *Kwartalnik Historyczny*. 1960. № 67. S. 161–169.
2. Helcel A. Z. Księga prawa zwyczajowego polskiego z wieku XIII, [w:] *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki. T. II*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1870.
3. Maisel W. Rozważania nad Księgą Elbląską. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 1988. № 40. S. 43–55.
4. Matuszewski J. Najstarszy Zwód Prawa Polskiego. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1959. 308 s.
5. Matuszewski J. Najstarszy Zwód Prawa Polskiego. Warszawa: Instytut Historii PAN, 1995.
6. Świątek A. Sądy Boże w świetle Najstarszego Zводу Prawa Polskiego. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 2019. № 71(1). S. 65–78.
7. Vetulani A. Niemiecki spis polskiego prawa zwyczajowego. Uwagi źródłoznawcze. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1953. № 5. S. 180–197.
8. Winawer M. Najdawniejsze prawo zwyczajowe polskie. Warszawa: Nakładem autora, 1900. 281 s.
9. Wiązek P. O kierunkach rozwoju prawa karnego na ziemiach polskich w dobie średniowiecza wobec tradycji i tendencji europejskich. *Prawo. Studia Historycznoprawne*. 2022. № 335. S. 35–54.

Ключові слова: Ельблонгська книга, звичаєве право середньовічної Польщі, літеральна фіксація права.

Keywords: Elblag Book, customary law of medieval Poland, literal fixation of law.

Marzena Dyjakowska

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji

Dr. hab., Profesor, kierownik Katedry Historii Ustroju i Prawa

PROCES MICHAŁA PIEKARSKIEGO PRZED SĄDEM SEJMOWYM W 1620 R.

Proces Michała Piekarskiego z 1620 roku był jednym z najgłośniejszych procesów o obrazę majestatu. Do początków XVI wieku zbrodnia obrazu majestatu pozostawała w Polsce domeną prawa zwyczajowego, zaś nieliczne w tej materii przepisy prawa stanowionego dotyczyły jedynie niektórych związanych z nią kwestii, np. kwalifikacji prawnej poszczególnych czynów czy grożącej za tę zbrodnię kary. Konstytucje sejmowe również nie przedstawiały pełnego obrazu zarówno form działania, jak też sankcji. I tak konstytucja z 1510 roku, wbrew sugestii zawartej w tytule (*Poena statuta contra violatores consiliariorum et Nuntiorum, ad conventus publicos proficiscentium*) [9, s.169], określała tylko przedmiot ochrony karnej (obok króla mogły nim być osoby senatorów, posłów ziemskich i królewskich, sędziów i doradców monarchy) oraz kwalifikację prawną czynu. Zbrodnię stanowiły, zgodnie z brzmieniem przepisu, wszelkie formy zamachu na osoby będące przedmiotem ochrony. Najistotniejszym postanowieniem kolejnej konstytucji, z 1539 roku (*Crimen laesae Majestatis*), było ograniczenie przedmiotu ochrony karnej do osoby monarchy, co oznaczało wyodrębnienie zdrady w sposób negatywny [9, s.270].

Powyższe postanowienia potwierdzone zostały w następnej konstytucji z 1588 roku, która określała ponadto podstawowe formy omawianej zbrodni. Znamienne jest, iż żadna z wymienionych konstytucji nie wskazywała sankcji, które pozostały określone przez prawo zwyczajowe. Wymiar kary pozostawiano wprawdzie – jak poświadczają współcześni autorzy – uznaniu sędziów, jednak i oni związani byli prawem zwyczajowym, które nakazywało karać obrazę majestatu karą śmierci, infamii oraz konfiskatą majątku (w najbardziej rażących przypadkach stosowanymi łącznie) [1, s.114]. Na brak wyraźnych wskazówek co do sankcji w polskim ustawodawstwie zwracał uwagę późniejszy autor Mikołaj Żalasowski, stwierdzając, że zależą one od uznania sędziego, zazwyczaj jednak stosowana jest kara wygnania, infamii i konfiskata (autor nie wspomniał przy tym o karze śmierci) [10, s.716].

Michał Piekarski herbu Topór, liczący zaledwie 23 lata właściciel wsi Bieńkowice, w niedzielę 15 listopada 1620 roku dokonał nieudanego zamachu na życie króla Zygmunta III. Chory psychicznie Piekarski zaatakował króla, kiedy ten udawał się z zamku na mszę do kolegiaty św. Jana w otoczeniu rodziny i dworu. Kiedy orszak zbliżał się do końca ganku i zwolnił, gdyż idący obok króla syn, królewicz Władysław podszedł do drzwi katedry, by przeczytać wywieszone tam pismo, Piekarski wypadł zza otwartych bocznych drzwi katedry prowadzących na Dziekanie wypadł zza otwartych bocznych drzwi katedry prowadzących na Dziekanie i dwukrotnie uderzył króla czekanem, zadając niegroźne rany: „Pierwszy cios uszedł z kielza po twarzy i zadał

lekką ranę przy obojczyku; drugi zniósł wierzchnią skórę na lewej szczęcie (...) Król uderzony padł na ziemię, ale natychmiast od Adama Kalińskiego [sekretarza biskupa krakowskiego] podniesiony zaszedł do bliskiej kaplicy, skąd po obwiązaniu rany do pałacu powrócił” [4, s.289].

Zamachowca, ciętego w czoło szablą przez królewicza Władysława, schwytano i uwięziono. Motywem zamachu miała być, wedle Pawła Piaseckiego, uraza Piekarskiego do króla, który z powodu choroby psychicznej ustanowił dla niego kuratelę: „Ów tedy szaleniec, sądząc się być skrzywdzonym (...) przedsięwziął był od dawnego czasu wyrzucić zemstę na królewską osobę”. Inspiracją do zamachu miało być zabójstwo króla Francji Henryka IV w 1610 roku, wówczas to bowiem Piekarskiemu „wpadło w myśl Króla Jego Mości, Pana swojego zabić, która w nim trwała od lat 10 według jego wyznania i kilka się razy na to już zapuszczał, za Dworem JKM jeżdżąc i okazji wykonania swego złego zamysłu upatrując (...)” [4, s.289].

Sądem właściwym w sprawach o *crimen laesae maiestatis* był początkowo sąd królewski, a następnie – od przełomu XV i XVI wieku – sąd sejmowy, funkcjonujący w czasie trwania sejmu pod przewodnictwem króla. O ile skład sądu monarszego zależał od króla, który mógł powołać na asesorów kilku wybranych urzędników, na sejmach udział w sądzie brał cały senat; posłowie ziemscy początkowo nie uczestniczyli w sądzie, choć mogli pośrednio wywierać wpływ na przebieg sprawy [8, s.94]. Utworzenie Trybunału Koronnego w 1578 roku spowodowało rozszerzenie składu sądu sejmowego. Zmiany wprowadzała powołana już konstytucja z 1588 roku: w sprawach o obrazę majestatu i zdradę skład sądujący został uzupełniony o ośmiu deputowanych z izby poselskiej, których głosy miały mieć taką samą wagę, jak głosy senatorów. Drugą ważną zmianę stanowił zakaz uczestnictwa króla w sądzie wymienionych spraw; składowi sądzącemu przewodniczył marszałek koronny, który dopiero po zapadnięciu wyroku odczytywał go w obecności króla [8, s.100].

W czasie rozpoczętego po kilku dniach procesu oskarżony zeznał na torturach, że działał w pojedynkę: „Lecz ów złoczyńca pośród najboleśniejszych męczarni żadnego współnika ani świadomego swej zbrodni nie wymienił; same tylko niedorzeczności prawiać i zawodu ręki swojej żałując” [4, s.290]. Wyrokiem sądu sejmowego został uznany winnym zbrodni obrazę majestatu, skazany na karę śmierci w formie kwalifikowanej, konfiskatę majątku i infamii; tę ostatnią karę, wedle słów wyroku, Piekarski ściągnął na siebie podnosząc rękę na króla, sam wykluczając się przez to ze stanu szlacheckiego. Karę infamii oraz zakaz dziedziczenia orzeczono także wobec potomstwa Piekarskiego (którego zresztą skazany nie posiadał), przewidziano także zrównanie z ziemią jego dworu w Bieńkowicach i wystawienie w tym miejscu kamiennej piramidy na pamiątkę jego haniebnego czynu [3, s.65-66].

Do wykonania tego ostatniego postanowienia nie doszło na prośbę rodziny skazanego; majątek Bieńkowice król nadał Janowi Kalińskiemu, który jako pierwszy pomógł mu po zamachu.

Proces przeciwko Michałowi Piekarskiemu stanowi sposobność do rozważań na temat oceny przez sąd choroby psychicznej oskarżonego. Iż sprawca zamachu na

Zygmunta III był osoba niepoczytalną, nie ulegało wątpliwości już w czasie procesu: „z młodych lat był zawsze dziwak, tetryk, melancholik, furiat wielki: któremu gdy już do średnich lat przychodził, szatańskie przenagabanie (bo powiadał, że miewał jakieś widzenia), tym więcej umniejszało. Ten przed tym bez żadnej przyczyny, jedno z samej furii a za poduszczeniem szatańskim, kucharza, szwagra swego Płazy, na zamku krakowskim zabił (...). Co widząc niektórzy powinni jego i przyjaciele, otrzymali nań opiekę, jako na tego co nie miał rozumu i rządzić się nie umiał. (...) Mało co z ludźmi obcował i mówił, sam w sobie żył, i milczeniem a ponurem okiem, melancholią się zabawiał, rozmaite w niej, (jak to pospolicie w melancholikach bywa) *imaginationes* (jako sam powiada) i widzenia albo raczej oszukiwania diabelskie miewając” [5, s.40]. (W. Stryeński w oparciu o podane przez źródła historyczne opisy zachowania Piekarskiego zidentyfikował jego chorobę jako odmianę schizofrenii) [7, s.15], jednakże w wyroku potraktowano sprawcę z pełną surowością. Na fakt ten zwracano uwagę jeszcze po dwustu pięćdziesięciu latach, w czasie procesu przeciwko konfederatom barskim; domagając się surowej kary dla Jana Kuźmy Antoni Opelewski argumentował, iż w przypadku przestępstwa tej wagi, co zbrodnia obrazy majestatu, stan psychiczny sprawcy nie wpłynął na jego łagodniejsze potraktowanie: „Nie miał Sąd Sejmowy w Roku 1620 żadnego względu nad piekarskim, iż ten w szaleństwie będąc, raz tylko uderzył Zygmunta III Króla!” [6, s.118].

Treść wyroku przeciwko Piekarskiemu świadczy, iż sąd sejmowy – wbrew postanowieniom prawa rzymskiego, stosowanego w dawnej Polsce pomocniczo w sprawach o zbrodnię obrazy majestatu [2, s.60-87] – nie uwzględnił choroby psychicznej oskarżonego. Z wypowiedzi Modestyna w D. 48,4,7,3 wynika bowiem, iż nawet w sprawach o *crimen maiestatis*, które traktowano surowiej niż inne przestępstwa, zwracano uwagę na pewne cechy sprawcy: „(...) nam et personam spectandum esse, (...) et an sane mentis fuerit”. Na przypomnienie zasługuje także konstytucja Teodozjusza, Arkadiusza i Honoriusza (C. 9,7) zapowiadająca odstąpienie od zniewagi słownej cesarza popełnionej m. in. *ex insania*, ponieważ sprawca zasługuje przede wszystkim na litość (*miseratione dignissimus*). Choroba psychiczna była zatem okolicznością jeśli nie zupełnie wyłączającą, to z pewnością zmniejszającą winę.

O popełniających przestępstwo osobach chorych psychicznie *III Statut* litewski w Rozdz. XI Art. 35 stanowił ogólnie: „A ludzie szaleni, którzy za dopuszczeniem Bożym od rozumu odszedwszy zwykli ludziom rany zadawać, a czasem i zabójstwo czynić. Tedy takowi, jeśli będą mieć majątność, od przyjaciół i Sług swych w zamknięciu mocnym i za strażą dobrą, zwłaszcza gdy w tym jawnie przez Urząd uznani będą, chowani byđz mają, a ubogich szalonych ludzi Urząd Nasz Miejski, gdzie się to trafi na imionach Książęcych, Pańskich, sami Panowie albo ich Urzędnicy w więzieniu zadzierżyć powinni. A jeśli by szalony z więzienia wyrwawszy się kogo zabił, albo ranił, tedy za zabitego w wieży na dnie rok i sześć niedziel, a za rany, w lżejszym więzieniu pół roku siedzieć ma. A gdyby kto takiemu szalonemu broni dodał, albo go do zbytku słowy pobudził, tedy ten sam według ważności występku za to ucierpieć powinien będzie”.

Pozwala to na wyciągnięcie wniosku, iż choć zgodnie z powołanym wyżej zaleceniem Modestyna w sprawach o zbrodnie obrazy majestatu należy mieć wzgląd na stan psychiczny oskarżonego, to jednak choroba nie gwarantuje bezkarności. Choć w *III Statucie* litewskim nie było wyraźnie mowy o ukaraniu sprawcy *crimen laesae maiestatis* niezależnie od jego zdrowia psychicznego, to jednak zasada wymierzania mu kary za zwykłe zabójstwo może świadczyć na rzecz pełnej lub w niewielkim tylko stopniu odpowiedzialności za znacznie cięższą zbrodnię, jak zamach na życie monarchy. Jest zatem bardzo prawdopodobne, iż sięgnięto również do znanej prawu rzymskiemu i litewskiemu zasady odpowiedzialności osób chorych psychicznie za najcięższe przestępstwa.

Inspiracją do sposobu wykonania na Piekarskim kary śmierci była egzekucja zabójcy Henryka IV, Ravaillaca. Zgodnie z decyzją marszałka wielkiego koronnego Michała Wolskiego, któremu wyrok pozostawiał decyzję co do ustalenia formy kary śmierci, Piekarski miał zostać rozerwany przez cztery konie; egzekucję poprzedziło szarpanie w drodze na miejsce kaźni ciała skazanego rozpalonymi szczypcami, a następnie spalenie i odcięcie prawej ręki (którą dokonany został zamach). Po wykonaniu kary ciało Piekarskiego miało zostać spalone, a prochy rozrzucone przez wystrzał armatni; ostatecznie prochy skazanego zostały wrzucone do Wisły [4, s. 290].

Wykaz źródeł i literatury:

1. Dyjakowska M. *Crimen laesae maiestatis*. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce. Lublin, 2010. 279 s.
2. Dyjakowska M. Subsydiarne stosowanie prawa rzymskiego w Polsce przedrozbiorowej na przykładzie zbrodni obrazy majestatu. *Teka Kom. Praw. OL PAN*. 2012. S. 60–87.
3. Kontynuacja Indukty od UU. Instygatorów Koronnych wraz z ostateczną przeciw wszystkim Pozwanym i Przekonanym o ten Kryminal Konkluzją, przez Ur. Jana Nepomucena Słomińskiego Metrykanta Kancelarii Większej Koronnej czyniona, [w:] *Processus iudiciarius in causa respectu horrendi criminis regicidii in Sacra Persona Serenissimi Stanislai Augusti Regis Poloniae die 3 Novembris 1771 Anno Varsaviae commissi, ex instantia generosorum instigatorum Regni et M. D. Lihuaniae illorumque delatorum contra eiusdem criminis principales, compprincipales ac complices citatos, in iudiciis comitialibus Regni, Varsaviae gestus et formatus, Anno Domini 1773*. Varsaviae, 1774, S. 65–66.
4. Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego. Polski przekład wedle dawnego rękopismu, poprzedzony studyjum krytycznem nad życiem i pismami autora. Kraków, 1870.
5. Prawdziwe a krótkie opisanie jako Pan Bóg wielce pobożnego Pana N. Zygmunta III króla polskiego cudownie przy zdrowiu i żywocie zachował, na który się był jeden szalony człowiek usadził. R. P. 1620 dnia 15 Listopada [w:] *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnéj Polski. Diariusze, relacje, pamiętniki... Tudzież listy historyczne do*

panowania królów Jana Kazimierza i Michała Korybuta, oraz listy Jana Sobieskiego, t. 1, Kraków, 1845.

6. Replika z Strony UU. Instygatorów Obojga Narodów i ich Delatorów na odpowiedź Jana Kuźmy [w:] *Processus iudiciarius in causa respectu horrendi criminis regicidii in Sacra Persona Serenissimi Stanislai Augusti Regis Poloniae die 3 Novembris 1771 Anno Varsaviae commissi, ex instantia generosorum instigatorum Regni et M. D. Lihuaniae illorumque delatorum contra eiusdem criminis principales, comprincipales ac complices citatos, in iudiciis comitialibus Regni, Varsaviae gestus et formatus, Anno Domini 1773, Varsaviae 1774. Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Wilno 1744.*

7. Stryeński W. Uwagi sądowo – psychiatryczne na marginesie historii. Zamach Michała Piekarskiego na króla Zygmunta III. „Przeglądu Lekarskiego”, R. 5, Seria II. 1949, nr 10.

8. Szcząska Zbigniew, *Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno – Historyczne”, R. 20, 1968, z. 1.

9. Volumina Legum. 1859. T. 1. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/47649/edition/64283?language=en#description>

10. Zalasowski M. Ius Regni Poloniae. Posnaniae 1702. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/340160/edition/278487?language=pl>

Ключові слова: Судовий процес над Міхалом Пекарським 1620 року, розвиток кримінального права в Речі Посполитій.

Keywords: The trial of Michał Piekarski from 1620, development of criminal law in the Polish-Lithuanian Commonwealth.

СЕКЦІЯ 4.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

***Керівник секції:** доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент Кулі-Іванченко Ксенія Костянтинівна*

***Секретар секції:** доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук Батан Юрій Дмитрович*

Терлецький Дмитро Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент*

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АКТАМИ, ЩО ВИЗНАНІ НЕКОНСТИТУЦІЙНИМИ

Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, яка не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством. Цей принцип відповідно до юридичної позиції Конституційного Суду України визначає й юридичну відповідальність держави, органів та посадових осіб державної влади, місцевого самоврядування за невиконання чи неналежне виконання ними своїх обов'язків [1]. Відповідно, смислове значення визнання утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави включає й зобов'язання щодо юридичної (негативної й ретроактивної) відповідальності держави перед людиною за свою протиправну діяльність та завдану цим шкоду.

Принцип відповідальності держави у юридичному аспекті об'єктивовано, зокрема, в частині третій статті 152, в якій закріплено зобов'язання держави відшкодовувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. У такий спосіб в національному правопорядку поряд з процедурою перегляду остаточних судових рішень за виключними обставинами з метою забезпечення відновлення порушених неконституційними актами і діями прав особи, закріплено зобов'язання щодо відшкодування особі завданої ними шкоди.

Проте доводиться констатувати, що здійсненість права на відшкодування, досі залишається, щонайменше, сумнівною, а наявна правозастосовна практика є безмежно далекою від єдності і зводиться до нечисленних, часто протилежних одне одному змістовно, рішень. Такий стан речей, неприйнятність якого після запровадження в Україні конституційної скарги – юридичного засобу захисту

конституційних прав особи субсидіарного та виключного характеру – здобула нових аргументів, зумовлений неспроможністю дійти загальної згоди щодо низки практично значущих питань.

До таких питань, у найпершу чергу, належать такі:

1) чи передбачає частина третя статті 152 Конституції України ухвалення окремого закону, потрібного для регулювання відносин щодо відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, чи в конституційному приписі йдеться лише про порядок такого відшкодування, що натепер вже врегульований в національному правопорядку?

2) чи є застосованими в цьому контексті положення статті 1175 Цивільного кодексу України, присвячені відшкодуванню шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності? Адже, різниця між обов'язком відшкодувати шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними та тому втратили чинність та, відповідно, обов'язком відшкодувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі в результаті прийняття нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований, вочевидь виходить за межі суто текстуальних розбіжностей.

3) яким чином узгоджуються одне з одним положення частини третьої статті 152 та частини другої статті 152 Конституції України, відповідно до якої закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення? Поза розумним сумнівом видається те, шкода особі, яка підлягає відшкодуванню державою за частиною третьою статті 152 Конституції України, може бути завдана тільки до моменту втрати чинності законами, іншими актами або їх окремими положеннями, визнаними такими, що не відповідають Конституції України.

Наявні підходи до розв'язання зазначених питань у правозастосовній практиці судів загальної юрисдикції надзвичайно варіюються, будучи обмежені справами щодо відшкодування майнових збитків у вигляді неотриманої частини заробітної плати, пенсійних та соціальних виплат, часто за позовами публічних службовців. Переконалий, оцінюючи усі чинники, які зумовлюють такий стан речей, що подолання наявних проблем є цілком здійсненним завданням без змін до Конституції України та чинного законодавства. У цьому зв'язку вважаю за доцільне і необхідне наголосити на послідовно відстоюваній мною позиції [2] щодо розв'язання наведених питань.

1. За відсутності спеціального закону, який відповідно до відомої юридичної позиції Конституційного Суду України, викладеної в Рішенні від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009, повинен визначати порядок та умови відшкодування такої шкоди [4], упевнений, що положення частини третьої статті 152 Конституції

України мають застосовуватися безпосередньо у системному зв'язку із положеннями статей 3 та 8 Конституції України.

Вирішальним аргументом на користь такого висновку є смислове значення положень частини третьої статті 152 Конституції України як таких, що рівною мірою закріплюють конституційне право особи на відшкодування шкоди і зумовлене ним зобов'язання держави відшкодувати таку шкоду. Положення статті 1175 Цивільного кодексу України, що регулюють право особи на відшкодування шкоди, завданої їй нормативно-правовим актом, що був визнаний незаконним і скасований, можуть бути використані як важливий, але додатковий аргумент, що має посилити обґрунтування неприпустимості відмови у судовому захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

Відстоюваний підхід відповідає конституційно визначеному принципу відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, зокрема юридичної відповідальності, прямій дії та найвищій юридичній силі норм Конституції України і водночас враховує релевантні процесуальні положення, які забороняють судам відмовляти у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини.

2. Співвідношення між положеннями частини другої статті 152 та частини третьої статті 152 Конституції України при цьому безпідставно інтерпретувати як колізійне. Аксиоматичним є те, що положення частини другої статті 152 Конституції України визначають наслідки встановлення неконституційності законів, інших актів або їхніх окремих положень – втрату ними чинності, яка у будь-якому разі настає не раніше дня ухвалення відповідного рішення Конституційним Судом України. Натомість положення частини третьої статті 152 Конституції України регулюють відносини щодо відшкодування державою матеріальної чи моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними.

З цієї причини заборона ретроактивної дії рішень Конституційного Суду України про неконституційність законів, інших актів або їхніх окремих положень, яка унеможливує “перенесення” втрати чинності такими актами або їхніми окремими положеннями у минуле, коли вони, будучи чинними, регулювали правові відносини, і, отже, підлягали застосуванню, не може і не має тлумачитися як підстава заперечення юридичної відповідальності держави, яка має негативний і ретроактивний характер. Відшкодування державою шкоди, завданої визнаними неконституційними актами і діями, є безпідставним і нездійсненням поза встановленням неконституційності та до її встановлення. Тому вважаю, що жодної неузгодженості (розбіжності чи суперечності) між положеннями частини другої статті 152 та частини третьої статті 152 Конституції України немає.

Такий самий висновок, впевнений, є рівною мірою справедливим і у тому разі, коли матеріальна чи моральна шкода завдана особі через застосування до неї неконституційних, але таких, що на цей момент не втратили чинність зако-

нів, інших актів або їхніх окремих положень. Інше, серед іншого, має означати заперечення найвищої юридичної сили та прямої дії норм Конституції України через уможливлення при здійсненні правосуддя порушення судами імперативних процесуальних положень, які забороняють застосування таких, що суперечать Конституції України, законів, інших актів або їхніх окремих положень.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 30.05.2001 № 7-рп/2001. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01/conv#Text> (дата звернення: 27.10.2024).
2. Терлецький Д. С. Відшкодування шкоди, завданої актами, що визнані неконституційними. *Застосування судами Конституції України: доктрина і практика*. Київ : ВАІТЕ, 2022. С. 338–344.
3. Рішення Конституційного Суду України від 07.10.2009 № 25-рп/2009. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09/conv#Text> (дата звернення: 27.10.2024).

Ключові слова: неконституційність актів, право на відшкодування шкоди, право на судовий захист.

Keywords: unconstitutional acts, right to compensation for damages, right to judicial protection.

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри конституційного права, доктор юридичних наук, професор*

ПОВОЄННІ ВИБОРИ: ГОЛОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВИБОРЦІВ ЗА КОРДОНОМ

З моменту повномасштабного вторгнення у 2022 році за кордон виїхали 7,5 мільйона українців, які й досі залишаються там [1]. Близько 2 мільйонів це діти віком до 18 років [2], а інші – це виборці. Ці мільйони голосів виборців за кордоном матимуть вирішальне значення для забезпечення того, щоб повоєнні вибори в Україні відображали справжнє волевиявлення громадян. Тому необхідно відшукати дієздатну модель проведення голосування за межами країни.

Серед варіантів, які дискутуються органами публічної влади, міжнародними організаціями та експертним середовищем, такі: відкриття кількох виборчих дільниць у посольствах та консульствах; організація дільниць за межами дипломатичних установ; дострокове голосування та запровадження дистанційного голосування (поштою або через Інтернет). Кожен з них потребує детального аналізу з урахуванням конституційно-правових, соціальних та економічних умов в Україні.

Вибори проводяться лише на території України, а за кордоном українська територія обмежується дипломатичними установами та консульствами. Відповідно, наразі виборчі дільниці можуть бути створені лише в межах зазначених установ. На парламентських виборах 2019 року за кордоном було створено 102 виборчі дільниці у 72 країнах світу. Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі в межах закордонного виборчого округу склала 32764, це при тому, що загальна кількість, внесених до списків виборців на закордонних виборчих дільницях була – 45680 виборців [3]. Очевидно, що з урахуванням значного збільшення виборців за кордоном, такої кількості створених виборчих дільниць буде критично не вистачати. Тому одним з варіантів розв'язання проблеми могло б стати відкриття додаткових виборчих дільниць при дипломатичних установах. Однак, це не допомагає у логістичних питаннях, оскільки географія розміщення виборчих дільниць, залишиться незмінною. Логістика виборів за кордоном є однією з ключових проблем, що впливає на явку виборців. Виборчі дільниці зазвичай відкриваються лише в столицях або найбільших містах, що ускладнює доступ для громадян, які проживають у віддалених регіонах. Довгі відстані, відсутність зручного транспортного сполучення та фінансові витрати на поїздку часто стають серйозними перешкодами для участі у голосуванні.

Варіантом, що розв'язує логістичне питання могла б стати організація дільниць в приміщеннях за межами дипломатичних установ, що потребує внесення змін до виборчого законодавства. Крім того, оскільки вибори проходитимуть за межами юрисдикції України та обслуговуватимуть велику кількість українських громадян, буде потрібна оперативна підтримка з боку урядів інших країн та міжнародних організацій.

Голосування може бути організоване на виборчих ділянках, встановлених у головних офісах або приміщеннях міжнародних або регіональних організацій, в місцях, спеціально створених або орендованих, таких як спортивні приміщення чи школи. Такі заходи, наприклад, застосовувалися під час постконфліктних переходів, коли міжнародне співтовариство відігравало ключову роль, наприклад, в Афганістані та Іраку в 2004 році або, як у Камбоджі, Еритреї, Східному Тиморі або Боснії та Герцеговині в 1990-х роках [4].

Ще один варіант, що дискутується для впровадження в Закордонному виборчому окрузі, це дострокове або багатоденне голосування. Це спеціальний спосіб голосування, який дозволяє виборцю особисто віддати свій бюлетень напередодні дня виборів на виборчій дільниці, у контрольованому середовищі. Це робиться з метою забезпечення реальної реалізації виборчих прав громадянами. Однак, голосування, що триває кілька днів, підвищує ризик фальсифікацій із виборчими скриньками.

За даними міжнародної організації International IDEA в Європі використання дострокового голосування серед 44 країн допускається в 14 (32%). В країнах Північної Європи: Данія, Естонія, Фінляндія, Латвія, Норвегія та Швеція дозво-

ляють дострокове голосування для всіх виборців, а не лише для окремих категорій [5].

Впровадження такого способу голосування на повоєнних виборах в Україні потребуватиме внесення до виборчого законодавства положень про запровадження дострокового способу голосування виборцями, які проживають або на день проведення голосування на виборах перебувають на відповідній території іноземної держави, при проведенні виборів, що проводяться після припинення або скасування режиму воєнного стану.

Голосування поштою та електронне голосування – це спеціальні дистанційні способи голосування, які дозволяють виборцям подати свій бюлетень поштою або через інтернет до виборчої комісії. Хоча зазначені способи голосування відрізняються доступністю голосування для великої кількості виборців без черг та незалежно від відстані, але основним недоліком цих варіантів є те, що вони проводяться у неконтрольованому середовищі, без присутності членів виборчих комісій, спостерігачів, кандидатів на виборні посади. Тобто при такому способі голосування неможливо виключити ймовірність встановлення або розголошення змісту волевиявлення конкретного виборця. Як слушно зазначає Голова Центральної виборчої комісії, «повоєнні вибори – це не місце для експериментів» [6].

Слід зазначити, що голосування поштою та електронне голосування ставить під сумнів дотримання не лише конституційного принципу таємності голосування, але і інших принципів виборчого права, зокрема:

- свободи волевиявлення виборців, оскільки не може бути гарантій, що виборець не зазнав впливу або залякування під час заповнення бюлетеня дистанційно, також є високий рівень «сімейного» голосування та інших форм контролю одним виборцем за волевиявленням іншого;
- особистого голосування, тому що високий рівень підтвердження особистості виборців, який забезпечується на виборчих дільницях, не може бути дотриманий при голосуванні дистанційно; відсутні гарантії, що саме виборець фактично заповнив бюлетень;
- чесність виборів, неможливо забезпечити безпеку виборчих бюлетенів за умови їх переміщення поштою; голосування поштою може розглядатися як більш схильне до скоєння протиправного впливу на результат волевиявлення.

Організація голосування українських громадян за кордоном у повоєнний період є складним завданням, що потребує комплексного підходу та врахування як правових, так і логістичних викликів. Зростання кількості виборців за межами України вимагає розширення їх доступу до виборчих дільниць. Успішна реалізація виборчих механізмів за кордоном потребує внесення змін до виборчого законодавства, посилення міжнародного співробітництва та створення ефективної системи нагляду, яка гарантуватиме чесність і легітимність виборів.

Список використаних джерел:

1. Пришляк Н. В. МЗС назвали кількість українців, які виїхали за кордон через війну. *УНІАН*. 20.12.2024. URL: <https://www.unian.ua/society/v-mzs-nazvali-kilkist-ukrajinciv-yaki-vijihali-za-kordon-cherez-viynu-12859074.html> (дата звернення: 19.03.2025).
2. Зараз у світі переміщено майже 37 мільйонів дітей – більше, ніж коли-небудь. *UNICEF*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/copy-nearly-37-million-children-displaced-worldwide-highest-number-ever-recorded#:~:text=Кризи,%20як,%20наприклад,%20війна,стають%20верхівкою%20цього%20рекордного%20показника.> (дата звернення: 19.03.2025).
3. Протокол Центральної виборчої комісії про підсумки голосування у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі в межах закордонного виборчого округу з виборів народних депутатів України 21 липня 2019 року. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/protokol_zbvo_zvo_30072019.pdf (дата звернення: 19.03.2025).
4. Voting Procedures in Use for External Voting. ACE. The electoral knowledge network. URL: https://aceproject.org/ace-ar/topics/va/comparative-review/voting-procedures-in-use-for-external-voting/mobile_browsing/onePag (дата звернення: 19.03.2025).
5. Global Early Voting Data. *International IDEA*. URL: <https://www.idea.int/data-tools/data/special-voting-arrangements/early-voting> (дата звернення: 19.03.2025).
6. Романюк Р. Голова ЦБК Олег Діденко: Повоєнні вибори не місце для експериментів. *Українська правда*. 31.03.2025. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/03/31/7505271/> (дата звернення: 02.04.2025).

Ключові слова: вибори, виборчий процес, закордонне голосування, повоєнні вибори, дистанційне голосування.

Keywords: elections, electoral process, out-of-country voting, post-war elections, remote voting.

Mishina Natalia

Université nationale «Académie de droit d'Odessa»,

Professeur au Département de droit constitutionnel,

Docteur en droit, Professeur

LA RÉINTÉGRATION DES ENFANTS DÉPORTÉS LORS DES CONFLITS ARMÉS: UN NOUVEAU CHAMP D'ACTION POUR LES AUTORITÉS LOCALES ET RÉGIONALES

La déportation des enfants constitue l'un des crimes de guerre les plus graves et les plus sensibles. Si le droit international humanitaire insiste sur l'interdiction absolue de telles pratiques, les défis pratiques restent immenses, notamment en ce qui concerne le retour et la réintégration des enfants après leur expulsion.

Chaque histoire de retour est unique, mais les besoins fondamentaux des enfants restent les mêmes: sécurité, protection, environnement stable. C'est précisément à ce niveau que les autorités locales et régionales peuvent et doivent jouer un rôle central.

En effet, ce sont les collectivités territoriales qui sont les plus proches des personnes concernées, qui connaissent les réalités locales et qui disposent des outils concrets pour organiser l'accueil, l'accompagnement psychologique, l'accès à l'éducation, au logement et à des services sociaux adaptés.

Au-delà de la réponse humanitaire d'urgence, il est indispensable de construire des mécanismes locaux de réintégration durable, tenant compte des traumatismes subis, des besoins spécifiques des enfants et de leur droit à un développement harmonieux dans un environnement sécurisé.

Renforcer les capacités des collectivités locales, partager les bonnes pratiques, développer des partenariats entre les villes, les régions et les organisations internationales – c'est une voie prometteuse pour répondre efficacement à ces défis.

Les enfants rapatriés doivent non seulement retrouver leur famille et leur maison, mais aussi pouvoir retrouver une vie digne, des repères stables et un avenir.

Lors de la Conférence HELP consacrée au nouveau cours sur la « Déportation des enfants pendant les conflits armés », plusieurs messages forts ont été exprimés. Trois idées clés ont été partagées par Patrycja Grzebyk:

1. L'illégalité absolue de la déportation des enfants.
2. L'urgence d'une réaction rapide pour éviter la perte de l'enfance.
3. Le devoir collectif d'agir rapidement pour faciliter leur retour.

Cependant, comme l'a souligné Mariam Lambert, le retour de l'enfant n'est qu'une étape. Le vrai défi commence après – répondre à ses besoins nouveaux et complexes: logement, soutien psychologique, réintégration dans un environnement sécurisant.

Dans ce contexte, les autorités locales et régionales disposent d'un potentiel exceptionnel et souvent sous-estimé. Elles sont en première ligne pour répondre aux besoins fondamentaux des enfants rapatriés, comme l'accès à un logement, à des services sociaux spécialisés et à un environnement communautaire stable.

Olena Rozvadovska a également rappelé que ces enfants se trouvent souvent dans des situations où même les besoins primaires – identifiés dans la pyramide de Maslow – restent insatisfaits : un espace personnel, un sentiment de sécurité, des repères stables.

Les collectivités territoriales peuvent jouer un rôle clé en:

- partageant les meilleures pratiques;
- identifiant les défis communs;
- créant des cadres de coopération intercommunale;
- construisant des réseaux d'accompagnement spécialisés.

Le Congrès des pouvoirs locaux et régionaux du Conseil de l'Europe pourrait devenir un acteur essentiel de cette dynamique. La mobilisation de son expertise, la diffusion des pratiques positives et la création de réseaux de soutien transnationaux peuvent renforcer leur capacité à agir efficacement.

Les pouvoirs locaux ne se contentent donc pas de gérer des projets techniques, mais sont également des acteurs essentiels de la reconstruction humaine et sociale, et garantissent le respect des droits des enfants victimes de la guerre.

Pour relever ces défis, il est essentiel de développer des approches intégrées au niveau local. Il ne s'agit pas seulement de répondre aux besoins matériels immédiats, mais également d'accompagner les enfants et leurs familles dans un processus de guérison, de réadaptation et de réinsertion sociale sur le long terme. Les collectivités peuvent jouer un rôle clé dans la mise en place de dispositifs de soutien psychologique, d'activités éducatives adaptées et d'espaces de socialisation sûrs.

Il est tout aussi important de sensibiliser les communautés locales à cette question. L'accueil des enfants rapatriés doit s'accompagner d'une stratégie de cohésion sociale, de lutte contre les stéréotypes et de promotion de la solidarité. Les collectivités locales peuvent ainsi favoriser le dialogue, organiser des campagnes de sensibilisation et créer des environnements inclusifs où chaque enfant est respecté et soutenu.

Enfin, la coopération entre les collectivités de différents pays doit être encouragée. Le partage d'expériences, la formation des spécialistes locaux et l'échange de méthodologies efficaces permettront de renforcer les capacités des autorités locales partout en Europe. Le Congrès pourrait devenir une plateforme centrale pour cette coopération, en développant des recommandations pratiques, des guides méthodologiques et des programmes de formation.

En conclusion, les pouvoirs locaux et régionaux sont appelés à dépasser leur rôle traditionnel pour devenir des acteurs humanitaires de proximité. S'engager en faveur des droits des enfants victimes de guerre est non seulement un devoir moral, mais aussi un élément clé de la reconstruction démocratique et de la résilience des sociétés.

La réintégration des enfants déplacés est un défi complexe qui requiert des solutions durables et humaines. En mobilisant les collectivités locales et régionales, nous pouvons construire un avenir où chaque enfant aura la possibilité de retrouver un foyer, mais aussi une vie digne et un avenir sûr.

Cet engagement des collectivités locales doit également s'appuyer sur des ressources adéquates et un cadre juridique clair. Il est nécessaire de prévoir au niveau national et international des mécanismes de financement spécifiques permettant aux autorités locales de mettre en œuvre des programmes d'aide aux enfants rapatriés. Ces ressources devraient couvrir non seulement les besoins immédiats, mais aussi les projets à long terme dans les domaines de l'éducation, de la santé mentale, de la culture et de la participation citoyenne.

Par ailleurs, la création de partenariats multi-niveaux est indispensable. Les collectivités locales doivent coopérer activement avec les ONG, les institutions éducatives, les services sociaux, les organisations internationales et les acteurs de la société civile. Une réponse coordonnée et intersectorielle permettra de garantir un accompagnement global et de qualité pour chaque enfant concerné.

Enfin, il est essentiel de renforcer la participation des enfants eux-mêmes dans les processus de prise de décision qui les concernent. Les bonnes pratiques européennes

montrent que l'écoute des enfants et la prise en compte de leur voix dans l'élaboration des politiques locales renforcent non seulement leur bien-être, mais aussi la confiance dans les institutions publiques. Construire un espace de dialogue respectueux et bienveillant est une condition fondamentale pour une réintégration réussie.

Ключові слова: депортація дітей, місцеве самоврядування, реінтеграція, права людини, гуманітарна відповідальність, міжнародна співпраця.

Keywords: child deportation, local self-government, reintegration, human rights, humanitarian responsibility, international cooperation.

Бальцій Юрій Юрійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент*

МІСЦЕ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ ЖИТЕЛІВ (ГРОМАДЯН ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ) В СИСТЕМІ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ МІСЦЕВОЇ (ЛОКАЛЬНОЇ) ДЕМОКРАТІЇ УКРАЇНИ

Безпосередня місцева (локальна) демократія відіграє одну із вирішальних ролей у побудові правової демократичної держави.

Останнім часом, в Україні є непоодинокі випадки, коли жителі (мешканці) територіальних громад стають певними заручниками рішень органів місцевого самоврядування, які ігнорували і не враховували їх місцеві інтереси. Але, варто підкреслити, що згідно з загальним принципом, власне процедури, за якими громада активно долучається до розробки та втілення місцевої «політичної лінії», іменуються місцевою безпосередньою (прямою) демократією або ж демократією «участі». Звідси, можна зазначити, що загальні збори жителів (громадян за місцем проживання) є однією з визначених форм.

Загальні збори жителів є однією з наймасовіших, найдоступніших форм безпосередньої місцевої демократії. Вони надають реальну можливість громадянам поєднати колективне обговорення певних питань місцевого значення, а також прийняття відповідних рішень. Звідси, загальні збори жителів (громадян за місцем проживання) відіграють важливу роль у всій системі місцевого самоврядування, виступають основною формою залучення жителів (громадян) до здійснення будь-яких публічно-управлінських функцій, що ще більш наближає Україну до європейських стандартів місцевої (локальної) демократії.

Можна також зазначити, що саме загальні збори жителів є найдавнішою, одною із перших форм демократії. Однак, треба зазначити, що у ст. 69 Конституції України прямої згадки про загальні збори жителів немає, лише згадуються «...інші форми безпосередньої демократії» [1]. Звідси, можна сказати, що загальні збори жителів (громадян за місцем проживання) можна сміливо віднести до форм безпосередньої демократії. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про місцеве

самоврядування в Україні», «загальні збори жителів – зібрання всієї або частини територіальної громади для участі у вирішанні питань місцевого значення» [2].

Загальні збори мешканців (жителів) – це один з механізмів місцевої демократії, який дає територіальним громадам (окремим мешканцям) змогу впливати на розв'язання проблем місцевого значення відповідних громад. Якщо порівнювати з іншими формами безпосередньої демократії, то загальні збори висувають суворіші вимоги до їх проведення, оскільки на зборах можуть прийматися важливі рішення щодо розвитку громади, обиратися представники або формуватися органи самоорганізації, а також заслуховуватися звіти про діяльність місцевих депутатів та сільських, селищних, міських голів.

За відносним спрощенням відповідного організаційного механізму прямої місцевої демократії криється доволі непросте завдання: об'єднання політично та соціально різних громадян у ефективну, робочу асоціацію, здатну ухвалювати важелі рішення, що відповідають інтересам більшості мешканців цієї території.

Треба зазначити, що загальні збори жителів є двояким інститутом як форми безпосередньої місцевої демократії, так й, як форми саме місцевого самоврядування що безумовно є органічним поєднанням в них як колективної так й певної соціально-економічної дії при вирішенні будь-якої проблеми місцевого значення.

При цьому, саме у відповідних рамках загальних зборів, всі учасники висловлюють свою думку, інтереси, що у сукупності можуть набувати більш менш спільного значення і призводити до прийняття відповідного рішення. На відміну від референдумів, діяльність представницьких структур, зіставлення різних поглядів та вироблення спільного рішення при організації зборів має прямий інституційний характер, що по суті «не віддаляється» від самих учасників загальних зборів, від того етапу загальних зборів, де відбувається обговорення питань місцевого значення. Підкреслимо, що учасники дискусії та автори конкретного рішення, а подекуди й виконавці прийнятого рішення, здебільшого, є тими ж самими особами.

Отже, саме через це загальні збори мешканців мають важливе значення в системі місцевого самоврядування, постаючи формою залучення громадян до виконання різних публічно-управлінських функцій.

На протипагу місцевому референдуму, який є способом розв'язання питань місцевого значення шляхом голосування всіма членами громади, загальні збори мешканців можуть організовуватися як на всій території територіальної громади, так і в її окремих частинах (в межах міста, одного або кількох районів у місті, села, селища, кварталу, вулиці, майдану, площі, бульвару, проспекту, шосе, шляху, провулка, узвозу, проїзду, будинку), і тому є способом участі певних груп членів територіальної громади в обговоренні та вирішенні питань, які відносяться до компетенції місцевого самоврядування. Суттєва відмінність, яка вирізняє загальні збори від вказаних заходів, – одночасна присутність учасників в одному місці та ухвалення ними рішення одразу після обговорення питання, винесеного на порядок денний загальних зборів. Зауважимо, що відмінність загальних зборів

мешканців від усіх інших видів зборів, зокрема, трудових колективів, полягає у різноманітності питань, які обговорюються, зокрема питань місцевого значення, властивих лише територіальним громадам та органам місцевого самоврядування.

Таким чином, можна зазначити, що загальні збори мешканців (громадян за місцем проживання) – безсумнівно ключовий інститут в системі форм прямої місцевої демократії, як сполучна ланка між громадянами та органами місцевого самоврядування, втілення дієвого народовладдя, яке реалізується саме через пряме виявлення волі та служить значущим організаційно-правовим інструментом для залучення громадян до діяльності органів місцевого самоврядування. До того ж, загальні збори надають мешканцям реальну, ефективну можливість поєднання колективного обговорення питань місцевого значення та прийняття відповідних рішень з їх власною активністю та ініціативою, які проявляються у різноманітних організаційно-правових формах (виступах, запитаннях, участі в голосуванні тощо). Відтак, цілком справедливо стверджувати, що загальні збори мешканців (громадян) відіграють вагомую роль в системі місцевого самоврядування, слугуючи однією з демократичних форм залучення громадян до здійснення різноманітних публічно-управлінських функцій у сфері місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Прийнята 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

Ключові слова: місцеве самоврядування, загальні збори, демократія, територіальна громада, безпосередня демократія

Keywords: local government, general assembly, democracy, territorial community, direct democracy

Кулі-Іванченко Ксенія Костянтинівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент*

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ІНСТИТУТІВ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Подальший розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави нерозривно пов'язаний із розвитком громадянського суспільства. Ці процеси повинні відбуватися паралельно, оскільки вони є взаємозалежними та виступають необхідними умовами для існування обох. Як громадянське суспільство не

може бути повністю незалежним і самостійним від держави, яка створює конституційно-правові засади для функціонування його інститутів, так і держава в особі органів державної влади не можуть вважатися повністю легітимними без підтримки інститутів громадянського суспільства. Не вдаючись в філософсько-правовий та історичний аналіз взаємодії держави та громадянського суспільства, в контексті євроінтеграційних процесів, на сучасному етапі розвитку держави і суспільства між ними не має бути протистояння, їх відносини повинні будуватися на засадах партнерства, соціального діалогу та консенсусу. В інших випадках громадянське суспільство буде існувати тільки формально, коли за часів тоталітаризму інститути громадянського суспільства, зокрема, громадські організації, створювалися за ініціативи держави та виконували її ідеологічні завдання.

Як на доктринальному рівні не існує єдиного уніфікованого підходу до визначення концепту «громадянське суспільство», так і не має легального закріплення його дефініції, проте чинне національне законодавство регламентує перелік інститутів громадянського суспільства у «Порядку сприяння проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», до яких відносяться «громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні медіа та інші невідповідальні товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства» [1] та порядок створення, принципи діяльності та функціонування його інститутів, зокрема, громадських об'єднань, політичних партій, профспілок, релігійних організацій, медіа тощо.

Серед численних доктринальних підходів до поняття громадянського суспільства найбільш вдалим, таким, що розкриває його поняття, природу, ознаки та структуру залишається визначення М. П. Орзіха, який вважав, що «громадянське суспільство – це по-перше, асоціація людей, в якій кожна особа є вільною, оскільки має невід'ємні права, рівна у правах з іншими членами асоціації, самостійна у виборі громадянського стану (громадянин, іноземець тощо); по-друге, недержавні (інституціоналізовані громадські об'єднання) асоціації людей за соціальною, етнічною, релігійною та іншою приналежністю, політичними, економічними, професійними та іншими інтересами; по-третє, сформовані на цій основі громадські (недержавні) відносини, які розвиваються і функціонують на самоуправлінських принципах, самовираженні інтересів і волі окремих індивідів та їх асоціацій, що діють у вільному від державно-правового впливу просторі суспільства» [2]. Інакше кажучи, громадянське суспільство має трирівневу структуру: 1) асоціація людей; 2) недержавні (інституціоналізовані) громадські асоціації людей; 3) громадські (недержавні) відносини. Так, первинним структурним елементом громадянського суспільства виступає асоціація людей, де всі люди є рівними у свої правах та вільними, мають право вибору. Вони об'єднуються за політичними, економічними, професійними інтересами для досягнен-

ня своїх статутних цілей та діють без впливу держави. Найголовніше в цьому контексті окреслити межі вільного від державно-правового впливу простору громадянського суспільства, тобто сфери діяльності інститутів громадянського суспільства, а це неможливо зробити без чіткого нормативного врегулювання.

В цьому напрямку державою здійснюються такі кроки. Так, наприклад, у «Національній Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр.» зазначається, що «Громадянське суспільство є виразником та захисником інтересів і прагнень різноманітних суспільних груп та громадян. Громадянське суспільство здатне зробити значний внесок у сталий розвиток держави шляхом надання соціальних послуг, забезпечення здійснення соціального підприємництва, збільшення кількості робочих місць і самозайнятих осіб, поліпшення бізнес-середовища, протидії корупції, сприяння прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування та реалізації інших суспільно корисних проектів... На сьогодні інститути громадянського суспільства працюють у більшості суспільних сфер: у сфері захисту прав людини та громадянина, представлення інтересів різних груп громадян, надання соціальних та інших послуг, провадження благодійної та волонтерської діяльності, реалізації освітніх і культурних проектів, захисту довкілля, проведення аналізу реалізації державної політики, моніторингу діяльності органів влади, провадження антикорупційної діяльності та інших». [3]. Як вбачається, сфер функціонування для інститутів громадянського суспільства чимало. Взагалі, в умовах воєнного стану, довіра до інститутів громадянського суспільства (громадських, волонтерських, благодійних організацій) значно зросла. Вони продемонстрували себе як дієвий, ефективний інструмент реалізації суспільно значущих проектів, адже інститути громадянського суспільства, наприклад, громадські організації якісно надають громадянам соціальні послуги, зокрема, шляхом соціального замовлення (наприклад, паліативний догляд, стаціонарний догляд, денний догляд дітей з інвалідністю [4] тощо).

Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок, що розвинене громадянське суспільство може бути виключно в правовій, демократичній, соціальній державі, де діють принципи демократизму, верховенства права, плюралізму, розподілу влади, людина є найвищою соціальною цінністю, що підтверджується високим рівнем забезпечення соціального захисту людей.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України № 976 від 5 листопада 2008 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.04.2025).
2. Орзих М. Ф. Конституционный строй государства и общества. Основы правоведения : учеб. пособ. / под ред. С. В. Кивалова и М. Ф. Орзиха. Одеса : АстроПринт. 2000. 356 с.

3. Національна Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр. : Указ Президента від 27 вересня 2021 року № 487/2021. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 13.04.2025).

4. Оголошення про проведення конкурсу надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг у 2025 році. URL. <https://omr.gov.ua/ua/announcement/241243/> (дата звернення: 13.04.2025).

Ключові слова: соціальна держава, громадянське суспільство, інститути, соціальні послуги, соціальне замовлення.

Keywords: social state, civil society, institutions, social services, social order.

Волкова Дарія Євгенівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук*

КРАЩІ ПРАКТИКИ ЄС ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКОГО ПІДХОДУ В ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У ЄС важлива увага приділяється розповсюдженню найкращих практик. Як правило, це робиться за допомогою документів ЄС, які не мають офіційного характеру, а носять характер рекомендації та / або узагальнення кращих практик. Саме їхні положення сприяють розповсюдженню позитивного досвіду та формування підґрунтя для його розвитку. Одним з таких документів є брифінг Європейського Парламенту від листопада 2017 р. «ЄС та релігійні організації у сфері розвитку та гуманітарної допомоги». Брифінг складається з чотирьох основних розділів, кожен з яких розглядає ключові аспекти діяльності релігійних організацій (РО) у сфері розвитку та гуманітарної допомоги в ЄС.

Розділ I «Релігійні організації: визначення та діяльність». У цьому розділі аналізується питання визначення релігійних організацій. Як вже зазначалось вище, у цій сфері законодавство країн-членів ЄС не є уніфікованим, а сам Європейський Союз не пропонує такої дефініції. Логіка є наступною: наразі краще, щоб визначення цього поняття були доволі широкими. Тоді вони варіюються залежно від місії, джерел фінансування тощо релігійних організацій. Крім того, у Розділі 1 також розглядається активність РО у гуманітарній сфері, зокрема роль у забезпеченні соціальної допомоги, підтримці прав людини та сталого розвитку.

Розділ 2 «Міжнародна та національна взаємодія». Даний розділ присвячений співпраці релігійних організацій на різних рівнях – як у межах окремих держав, так і на міжнародній арені. Тут аналізуються приклади їхньої взаємодії з уря-

дами, міжнародними інституціями та громадянським суспільством – причому міжнародний рівень не обмежується ЄС, європейськими міжнародними організаціями (Радою Європи) – мова йде і про ООН, і про інші міжнародні організації світового рівня.

Розділ 3 «Фінансування релігійних організацій Європейським Союзом». У цьому розділі розглядаються програми ЄС, які передбачають фінансову підтримку релігійних організацій у межах розвитку та гуманітарної допомоги. Особлива увага приділяється тому, що фінансування не ґрунтується на релігійному принципі, а натомість залежить від ефективності та відповідності діяльності тих чи інших релігійних організацій принципу людиноцентризму (тобто, що їх основною метою є не лише релігійне служіння, а й реальна допомога тим, хто її потребує).

Останній розділ містить перелік основних документів, досліджень та політичних стратегій, що використовуються у брифінгу.

Таким чином, аналізуючи залучення релігійних організацій до міжнародної співпраці, можна відзначити їхню значну роль у сфері гуманітарної допомоги під час криз, зокрема конфліктів, природних катастроф та соціальних потрясінь. Вони часто мають широкую мережу волонтерів, що дозволяє їм діяти оперативно та ефективно в зонах конфлікту.

Враховуючи, що реформа децентралізації публічної влади в Україні не завершена, а лише призупинена на період дії режиму воєнного стану, важливо звернути увагу на ті положення брифінгу, які стосуються місцевого самоврядування. Вони сконцентровані у фрагменті під назвою «Тематична програма щодо організацій громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування». Зокрема, у тексті зазначено, що «ЄС не надає жодних преференцій неурядовим організаціям, заснованим на вірі, та дотримується принципів недискримінації та гуманітарних цінностей. У період з 2007 по 2016 рік було підписано 263 грантові контракти з релігійними організаціями, що склало 150 мільйонів євро, або близько 9 % від загальної суми, виділеної в межах Тематичної програми щодо організацій громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування». Цей фрагмент є важливим для розуміння політики ЄС щодо релігійних організацій, оскільки він підкреслює принцип рівності та недискримінації в розподілі фінансування. Попри значну кількість грантів, отриманих релігійними організаціями, ЄС не розглядає їх як окрему привілейовану групу, а застосовує до них ті ж самі критерії, що й до інших неурядових організацій. Це демонструє прагнення ЄС до забезпечення плюралізму та рівних можливостей для всіх суб'єктів громадянського суспільства.

Окрім того, цей фрагмент підтверджує, що релігійні організації відіграють значну роль у реалізації соціальних та гуманітарних програм (а отже, що їхня діяльність відповідає принципу людиноцентризму). Їхня частка у фінансуванні (9 % від загального бюджету програми) свідчить про їхню активну участь у громадських ініціативах, хоча вони не є домінуючими суб'єктами в цій сфері. Це може вказувати на те, що релігійні організації адаптуються до секулярних стандартів

роботи в європейському контексті, інтегруючись у загальну систему підтримки громадянського суспільства.

З огляду на ці аспекти, дослідження людиноцентричного підходу у функціонуванні релігійних організацій у контексті європейської практики є надзвичайно актуальним. Аналіз політики фінансування дозволяє визначити, як релігійні організації поєднують свою духовну місію із соціальними та гуманітарними завданнями, а також які виклики постають перед ними у сучасному демократичному суспільстві.

Незважаючи на вищенаведене, релігійні організації в ЄС стикаються з низкою викликів у реалізації людиноцентристського підходу. Серед них – необхідність адаптації до секуляризації суспільства, забезпечення прозорості та підзвітності, а також дотримання принципів недискримінації та поваги до прав людини.

Для подальшого зміцнення людиноцентристського підходу релігійним організаціям рекомендується:

- підвищувати обізнаність про права людини: проводити навчальні програми та семінари для членів організацій щодо прав людини та принципів недискримінації;
- сприяти міжрелігійному діалогу: встановлювати партнерські відносини з іншими релігійними та нерелігійними організаціями для обміну досвідом та спільної роботи над соціальними проектами;
- забезпечувати прозорість діяльності: публікувати звіти про свою діяльність, фінансові надходження та витрати, щоб зміцнити довіру громадськості.

Ключові слова: релігійні організації, свобода совісті, свобода віросповідання, Конституція України, конституційні основи діяльності релігійних організацій, конституційний статус релігійних організацій.

Keywords: religious organizations, freedom of conscience, freedom of religion, Constitution of Ukraine, constitutional bases of activity of religious organizations, constitutional status of religious organizations.

Панасюк Віта Миколаївна

Національний університет «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри конституційного права,

кандидат юридичних наук

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВИХ СТИМУЛІВ ТА ОБМЕЖЕНЬ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Правові стимули є невід’ємною складовою конституційного механізму регулювання суспільних відносин. Вони виконують важливу мотиваційну та ре-

гулятивну функцію, сприяють реалізації прав і свобод громадян, забезпечують ефективну діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування.

Незважаючи на наявність у сучасній правничій науці різних підходів до розуміння сутності й змісту категорій «правові стимули» та «правові обмеження», їх основна функція полягає в спрямуванні поведінки учасників суспільних відносин у бажаному для правопорядку напрямі. З одного боку, стимули спонукають суб'єкта до дотримання правових норм та активного використання їх потенціалу, з іншого – обмеження утримують його від дій, що можуть завдати шкоди суспільству чи іншим особам. Водночас між цими елементами існує взаємозв'язок: заохочення до правомірної поведінки одного суб'єкта опосередковано впливає на іншого, створюючи для нього стримувальний чинник, що перешкоджає вчиненню правопорушення. Діалектична залежність між стимулами та обмеженнями формує внутрішню рівновагу правового механізму та дозволяє ефективно диференціювати засоби правового регулювання залежно від конкретної ситуації.

Попри наявність різних форм правових стимулів у національному законодавстві, їх реальна дієвість часто залишається поза належною науковою оцінкою. Відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності правових стимулів та обмежень перешкоджає оптимізації законодавчої бази, унеможливорює проведення ясної правової політики та гальмує розвиток демократичних інститутів.

У системі конституційного права України стимулювання виконує важливу функцію формування правової активності суб'єктів, забезпечення ефективності здійснення публічної влади, а також реалізації принципів демократичної, правової та соціальної держави. Водночас воно не може розглядатися ізольовано – стимулюючі норми мають діяти у балансі з обмеженнями, які забезпечують правовий порядок, відповідальність і пропорційність у здійсненні конституційних прав та повноважень органів публічної влади.

Правові стимули, а саме правові привілеї, правові прерогативи, правові імунітети, пільги формують комплекс інструментів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації конституційних прав та свобод, але особливого значення вони набувають у забезпеченні функціонування системи стримувань та противаг. Найбільш широко право стимулюючі норми використовуються для забезпечення особливого статусу Президента України, як у реалізації принципу поділу влади, так і у функціонуванні системи стримувань та противаг. Президент України не належить до жодної із гілок влади, але його руках, як гарант «державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина» зосереджено важелі впливу на всі елементи державного механізму [1]. Саме цим пояснюється використання комплексу норм правового стимулювання. Прикладом застосування правових прерогатив Президента України є виключне право визначати при внесенні законопроекта на розгляд Верховної Ради України його невідкладність, що, в свою чергу сприяє активізації законотворчої діяльності задля швидкого

реагування на виклики. Також у вигляді прерогативи, нормативне закріплення якої обумовлено статусом Президента України як глави держави та гаранта додержання прав та свобод людини та громадянина, є виключне право проголошувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою. Наведені приклади демонструють лише незначну частину можливостей правового стимулювання, яке може використане для забезпечення дієвості та ефективного функціонування державного механізму.

Важко не погодитись із Ю. В. Цуркан-Сайфуліною та О. О. Барабаш, що «в силу незмінного руху нашої держави до цивілізованого демократичного світу, постає потреба змінити й підходи до правового регулювання суспільних відносин, а саму ефективність правового регулювання, оцінювати через призму заохочувальних норм права та рівень правової культури особи і суспільства» [3, с. 191]. Проте, такий підхід до оцінки ефективності правового стимулювання залишає поза увагою діалектичну єдність правових стимулів та правових обмежень, оскільки, і одні, і інші є виключеннями із загального порядку правового регулювання та використовуються для його диференціації з врахуванням особливостей правових статусів суб'єктів, сфери правового регулювання, цілей і таке інше.

У сучасній науці, попри наявність різних підходів до розуміння сутності поняття «ефективність правових норм», усталеним є виокремлення загальних критеріїв оцінки ефективності правових норм, а саме: діалектичних зв'язок між ціллю правового регулювання та досягнутим результатом; співрозмірність затрат та отриманих результатів; залежність рівня ефективності правових норм від рівня правосвідомості та правової культури у суспільстві.

У контексті застосування загальних критеріїв ефективності правових норм слушною є позиція Л. Ф. Купіної, яка отримала підтримку у науковому середовищі, що «під час визначення методів оцінки ефективності правових норм, окремих інститутів права, галузей права та системи права в цілому, варто не забувати про те, що не всі методи є універсальними по відношенню до окремої правової конструкції, і не можуть бути застосовані під час визначення ефективності будь-якого з елементів правової системи держави, будь-то окрема норма права чи інститут права» [2, с. 101].

Правові стимули та обмеження у конституційному праві сприяють стабільності та безперервності інституційного функціонування та за умови чіткої правової визначеності (щоб уникнути зловживань статусом), обґрунтованості їх застосування (відповідність публічному інтересу), наявності ефективних механізмів реалізації здатні забезпечити баланс між свободою індивіда та публічним інтересом.

Стимули та обмеження в конституційному праві України утворюють функціональний дуалізм, що визначає механізми реалізації публічної влади, гарантії прав і свобод людини, а також забезпечує стабільність конституційного ладу. Водночас обмеження відіграють роль корекційного і стримувального інструмен-

ту, покликаного не допустити надмірного посилення владних позицій окремих суб'єктів, зберегти баланс інтересів. Варто зазначити, що в умовах трансформації суспільства та змін у системі державного управління ефективність стимулів і обмежень залежить від їхньої адаптивності до нових викликів, зокрема цифровізації, європейської інтеграції, реформ публічного сектора. У цьому контексті доцільним є перегляд окремих конституційних положень з метою їх конкретизації, модернізації механізмів реалізації та посилення інституційних гарантій.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що ефективне поєднання стимулів та обмежень у системі конституційного права України становить необхідну умову формування правової держави, забезпечення стабільності правопорядку та утвердження засад демократизму й верховенства права. Подальші наукові дослідження в цьому напрямі мають бути зосереджені на розробці індикаторів ефективності правових стимулів і обмежень, а також на аналізі практики їх застосування в контексті сучасної конституційної юриспруденції.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Купіна Л. Ф. Адаптація загальних методів оцінки ефективності норм права до потреб визначення ефективності норм трудового права України *Юридичний вісник*. 2018. № 1 (46). С. 101–107.
3. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Барабаш О. О. Оцінка ефективності правового регулювання через призму заохочувальних правових норм та правової культури. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74). № 1. С. 191–195.

Ключові слова: правові стимули, правові обмеження, імунітет, правові привілеї, ефективність правового регулювання.

Keywords: legal incentives, legal constraints, immunity and privileges, effectiveness of legal regulation.

Животовська Ірина Юріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук*

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У ВИМІРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

На тлі стрімких перетворень, що відбуваються нині в різних сферах життєдіяльності Української держави, насамперед у його духовній сфері, загальноприйнятне ставлення людей до релігії та її вплив на націє- і державотворення в Україні істотно піддалося переосмисленню. Поки тривають бойові дії від 24 лю-

того 2022 року, одна з головних православних церков України, Українська православна церква (Московського патріархату) опинилася під посиленою увагою щодо спільних зв'язків з Росією.

Війна в Україні засвідчила те, що християнські церкви як ніколи перебувають під потенційною загрозою через виникнення лінії розколу і масштаб цього явища можна порівняти лише з Релігійною реформою XVI століття. У наші дні здобутки законодавчої політики Української держави показують, як слід діяти відповідно до своїх національних інтересів, якщо на протилежних сторонах релігійного простору знаходяться західні та незахідні цінності, що також стосується дуже фундаментальних питань довіри та того, як християнство може жити відповідно у наш час. Тому так важливо чітко розуміти, що заборона УПЦ (МП) не є суто релігійним питанням, вона є питанням національної безпеки України.

Приймаючи той факт, що російська православна церква невіддільна від російського режиму та активно сприяє воєнним злочинам та іншим звірствам, які Російська Федерація вчиняє у ході збройної агресії проти України, то цілком природно, що відповідно до результатів соціологічного дослідження, проведеного у 2024 році Центром Разумкова, 74% українців вважатимуть, що російську православну церкву в Україні слід заборонити. Частина тих, хто виступає за заборону російської православної церкви, не вважають її релігійною організацією, а швидше пропагандистською структурою, що діє «під маскою» релігійної організації [1, с.25].

Донедавна основу релігійної мережі в Україні складали аж три конкуруючі православні церкви: Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП), Українська Церква Київського Патріархату (УПЦ КП) та Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ). Україна перебувала під духовним керівництвом Москви ще з XVII століття і, лише після революційних подій кінця 2013 – початку 2014 рр., частина Української православної церкви розірвала відносини з Москвою через анексію Росією Криму та розв'язання війни на Донбасі, що стало історичним кроком проти російської духовної влади. Так, у 2019 році УПЦ КП, УАПЦ і частина УПЦ МП вирішили об'єднатися в одну церковну юрисдикцію, а саме у Православну Церкву України (ПЦУ). З отриманням того ж року Томосу Україна одержала змогу мати незалежну українську православну церкву, яка є повноправним суб'єктом міжнародного релігійного спілкування. Важливо зазначити, що участь держави в цій релігійній справі була безпрецедентним моментом у новітній українській історії. У свою чергу Патріарх РПЦ Кіріл у відповідь назвав його «нелегітимним» і відмовився визнати його святість. На його думку, вторгнення в Україну є усуненням «розколу», викликаного цим незаконним актом [2].

Концентрація ряду важливих проблем у державно-конфесійних відносинах спонукало український парламент розглянути низку важливих законодавчих ініціатив щодо обмеження діяльності УПЦ МП на території України. Так, у 2016 році до Верховної Ради було подано проект Закону «Про особливий статус ре-

лігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в державі, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором» № 4511 [3], який мав за мету спонукати УПЦ (МП) до національної ідентичності та виробити механізм законодавчої ліквідації цієї організації у разі його недотримання, але через три роки цей проєкт було відкликано.

Зрештою, фундамент для вирішення цієї проблеми український законодавець заклав 20 грудня 2018 р., прийнявши законопроект № 2662 про внесення змін до профільного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Відповідно до нього, вимагалось, щоб релігійна організація, керівний центр якої знаходиться за межами України, в державі, яка визнана агресором, у своїй назві вказувала повну статутну назву свого релігійного центру [4]. Вже 2022-го року Конституційний Суд України визнав цей закон таким, що відповідає українській Конституції [5]. Очевидно, що в побудові релігійного національного наративу України як антиколоніальної практики цей закон змусив УПЦ залишитися без приставки «Московський патріархат».

Варто зазначити, що Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [6] не використовує поняття «заборона», а у статті 16 передбачається, що «У разі порушення релігійною організацією, що є юридичною особою, положень цього Закону та інших законодавчих актів України її діяльність може бути *припинено* за рішенням суду», а також подає вичерпний перелік, коли діяльність релігійної організації як юридичної особи припиняється у судовому порядку. Вочевидь, це не означає, що релігійна спільнота не зможе збиратися для молитви і без необхідності реєстрації.

У 2021 році, після ухвалення закону про капеланську службу [7], УПЦ МП заявляла, що боротиметься за те, щоб служити капеланами у ЗСУ, адже прямота заборони у законі не прописано. Така запізнита заборона була передбачена вже законопроектом № 3621-IX від 21.03.2024 про внесення змін до Закону України «Про службу військового капеланства», в якому зазначено: «Не може бути військовим капеланом особа, яка належить до релігійної організації, що визнана такою, що входить до структури (є частиною) релігійної організації, керівний центр (управління) якої знаходиться в державі, визнаній такою, що здійснила збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (п.3 ст. 7 Закону).

Наприкінці березня 2022 року, в умовах війни та обставин, що склалися в сфері українського православ'я, у Верховній Раді України було зареєстровано одразу два різних законопроекти (№ 7204 та альтернативний проєкт закону № 7213) про заборону російської православної церкви в Україні. Так, проєктами пропонувалося заборонити діяльність Московського патріархату – Російської православної церкви та релігійних організацій, які є частиною Російської православної церкви, у тому числі Української православної церкви. Згодом проєкт Закону № 7204 був відхилений, а проєкт закону № 7213 був повернений на доопрацювання.

Вже 20 серпня 2024 року Верховна Рада України після півтора року активних дискусій ухвалила Закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» № 3894 [8], положення якого не забороняють Українську православну церкву (УПЦ) як таку, а передбачають розірвання її зв'язків із російською православною церквою. Адже жодна організація – світська або релігійна – центр якої знаходиться в державі-агресорі, не може діяти в Україні. Єдина вимога, на якій наполягає законодавство, – вийти зі складу органів РПЦ, яка є учасником у війні проти України, і оприлюднити офіційні документи і заяви про здійснення цього, а також повідомити про це помісні православні церкви. За законом, релігійні організації, керівний центр яких знаходиться в країні-агресорі, матимуть 9 місяців на те, щоб розірвати ці зв'язки. У випадках, коли релігійна організація не зробить цього, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті має право звернутися до суду з вимогою припинення державної реєстрації такої організації.

Таким чином, проведені дослідження щодо законодавчого регулювання міжцерковних відносин в контексті національної безпеки дають підстави стверджувати, що реальні загрози в державно-конфесійних відносинах України з початком повномасштабної війни, зумовили українського законодавця діяти хоч і не надто поспішно, але все ж таки змінити власне ставлення в релігійній орієнтації шляхом ухвалення відповідного Закону № 3894, який переслідує легітимну мету – припинення деструктивної діяльності РПЦ, яка націлена на ідею викорінення української державності, культурної спадщини й ідентичності. Також Закон є необхідним у демократичному суспільстві, оскільки спрямовує на захист конституційного ладу, громадської безпеки та основоположних свобод задля забезпечення максимально безпечного середовища для усіх членів суспільства; досягає мети у найменш обтяжливий спосіб, оскільки слідує демократичній процедурі; тільки суд, як це має бути в демократичному суспільстві, вирішуватиме питання про припинення діяльності цієї релігійної організації. І на завершення, служіння московському патріархату не є частиною вчення православної церкви, тому не передає ідею покладання відповідальності на віруючих, що є вкрай важливим для людини.

Список використаних джерел:

1. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2024: інформаційні матеріали. *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf>
2. Патріарх Кирило назвав війну в Україні «святою справою». *ТСН*. 21.04.2023. URL: <https://tsn.ua/svit/patriarh-kirilo-nazvav-viynu-v-ukrayini-svyatoyu-spravoyu-2312470.html>
3. Проект Закону про особливий статус релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в державі, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором № 4511 від 22.04.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58849

4. Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України»: Закон України від 20 грудня 2018 року № 2662-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19#n2>.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»». *Офіційний сайт Конституційного Суду України*. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4-r2022_0.pdf.

6. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

7. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. URL: https://risu.ua/verhovna-rada-uhvalila-zakon-pro-sluzhbu-vijskovogo-kapelanstva_n123874

8. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій: Закон України від 20.08.2024 № 3894-XI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text>

Ключові слова: російсько-українська війна; Православна Церква України, національна безпека, релігійні організації, свобода світогляду.

Keywords: Russian-Ukrainian war, Orthodox Church of Ukraine, national security, religious organizations, freedom of worldview.

Батан Юрій Дмитрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук*

ПРАВО НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ЯК КОЛЕКТИВНЕ ПРАВО

У попередніх наукових розвідках зазначено, що «людинорозуміння є не лише індивідуалістичним і можна визнавати не лише індивідуальні, а і колективні права правами людини» [1, с. 88], а також що «розрізняючи групові та колективні права, можна запропонувати такий невичерпний перелік носіїв колективних прав людини: людство та міжнародне співтовариство; народ; територіальна громада; етнODEMOграфічні колективи; юридичні особи; трудові колективи; стихійні колективи (колективи *ad hoc*)» [1, с. 88]. У цьому контексті актуальною є характеристика окремих колективних прав.

Цю доповідь присвячено особливо актуальному для України останнього десятиліття праву на національну безпеку. Національна безпека все частіше розглядається не лише як функція держави, а і як цінність усього суспільства.

На перший погляд, національна безпека є лише критерієм (мірилом), підставою, легітимною (правомірною) метою обмеження (втручання) прав людини. І в нормативно-правових джерелах (актах і договорах, національних, наднаціональних і міжнародних), і в науковій літературі, і в правозастосовній, правоінтерпретаційній і правоосвітній діяльності акцентовано увагу (видається, що надмірно) на обмежувальній функції національної безпеки стосовно прав людини. Нижче подано таблицю щодо прав, легітимною метою обмеження яких є національна (у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права – державна) безпека.

Таблиця. Обмеження прав людини в інтересах національної (державної) безпеки згідно з різними джерелами права

Згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950)	Згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (1966)	Згідно з Конституцією України (1996)
право на справедливий суд – судові рішення проголошується публічно (ч. 1 ст. 6)	право на справедливий і публічний розгляд справи (ч. 1 ст. 14)	–
право на повагу до приватного і сімейного життя (ч. 2 ст. 8)	–	право на невтручання в особисте і сімейне життя (ч. 2 ст. 32)
свобода вираження поглядів (ч. 2 ст. 10)	право на вільне вираження свого погляду (ч. 3 ст. 19)	право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 3 ст. 34)
свобода зібрань та об'єднання (ч. 2 ст. 11)	право на мирні збори (ст. 21)	право збиратися мирно (ч. 2 ст. 39)
	право на свободу асоціації (ч. 2 ст. 22)	право на свободу об'єднання (ч. 1 ст. 36)
свобода пересування (ч. 3 ст. 2 Протоколу № 4)	право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання (ч. 3 ст. 12)	право на страйк (ч. 2 ст. 44)

неможливість вислати за межі держави іноземця, який законно проживає на її території (ч. 1 ст. 1 Протоколу № 7)	неможливість вислати за межі держави іноземця, який законно проживає на її території (ст. 13)	–
Дерогація:		
під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації (ст. 15)	під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою (ст. 4)	в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 64)

Сприйняття національної безпеки передусім у контексті обмежувальної функції щодо прав людини насправді є спрощеним розумінням її потенціалу. Натомість визнання її колективним правом може відкрити нові горизонти. У цьому підході безпека є позитивною цінністю, а не лише причиною для обмежень. Такий вимір дозволяє сформувати безпекову культуру, засновану на участі громадян, які, як наслідок, можуть сприйняти безпеку як не тільки контроль, а й захист. Тому пропонується виокремити такі напрями характеристики національної безпеки як колективного людського права:

1) зміст. Національна безпека постає як складний, багатогранний феномен й охоплює широкий спектр сфер:

1-1) зовнішні сфери:

а) військова. Національна безпека неможлива без сильної армії. Збройні сили мають бути професійними, сучасними й добре оснащеними. Важливими є також моральний дух армії, підтримка та повага з боку суспільства, підтримка оборонної промисловості. Ветерани потребують гідної допомоги та інтеграції у мирне життя;

б) економічна. Зокрема, продовольча стабільність, енергетична незалежність, стала фінансова система. Кризи в цих сферах можуть підірвати національну безпеку навіть без війни. Економічна незалежність знижує ризики політичного тиску ззовні. Інвестиції у власні технології роблять країну менш залежною від зовнішніх постачальників;

в) екологічна. Техногенні катастрофи, зміна клімату, забруднення довкілля – усе це потенційні загрози. Держава повинна проводити політику сталого (стійкого) розвитку. Збройні конфлікти також мають катастрофічні наслідки для довкілля. Тому не можна ігнорувати екоаспект національної безпеки;

г) інформаційна. Пропаганда, фейки, кібератаки – загрози, які вимагають сучасної відповіді. Особливо важливими є забезпечення інформаційної гігієни та розвиток критичного мислення громадян;

1-2) внутрішні сфери:

а) внутрішньополітична. Включає соціальну згуртованість і зниження рівня нерівності. Країни з високою соціальною справедливістю більш стійкі до криз. Тому політика справедливого розподілу ресурсів сприяє безпеці. Фундаментом національної безпеки є довіра громадян до влади. Якщо люди вірять у справедливість, вони готові її захищати. Довіра формується через чесність, прозорість і відповідальність політиків. Державна політика має орієнтуватися на інтереси більшості громадян, водночас повага до меншин та міжетнічна гармонія зміцнюють внутрішню стабільність. Натомість ворожнеча між групами населення загрожує національній безпеці, так само як політична нестабільність;

б) антикорупційна. Загалом є частиною внутрішньополітичної, але настільки особливою, передусім для України, що заслуговує на виокремлення й акцентування. Корупція послаблює державу зсередини й робить її вразливою;

в) культурно-гуманітарна. Брак культурної (гуманітарної) політики може призвести до ідентичнісної кризи (кризи національної ідентичності). Збереження мови, традицій, національної пам'яті, історії – також складники національної безпеки. Держава повинна підтримувати й розвиток освіти та науки. Культурна експансія ззовні може підривати єдність нації;

г) медична. Питання охорони здоров'я також є складником національної безпеки, що було особливо яскраво помітно за часів CoVID-19;

г) правова (юридична) загалом і зокрема конституційна [детальніше див.: 2];

2) місце цього права в одиницях поділу прав людини:

а) за часом виникнення – право третього покоління;

б) за способом реалізації носієм – колективне право. Право на національну безпеку є колективним, адже захист держави стосується всього населення. Воно гарантує, що громадяни можуть жити в умовах спокою та стабільності;

в) за формою реалізації обов'язку адресатом – позитивне право;

г) за можливістю обмежень – відносне право;

3) носій – народ (нація) як мегаколектив. Колективний характер права означає його належність усьому народу, а не окремим індивідам;

4) адресат. Не може бути людського права без обов'язку адресата забезпечити реалізацію вказаного права. Інакше це не більше ніж законний інтерес (у найкращому випадку). Тобто кожне людське право повинне кореспондувати певному обов'язку. Адресатами права на національну безпеку є:

а) держава загалом. Частина перша статті 17 Конституції України проголошує «найважливішими функціями держави» та водночас «справою всього Українського народу» «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки». Згідно зі статтею 18 Конституції України, «зовнішньополітична діяльність України ...» (тобто держави загалом) «... спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки»;

б) органи та посадові особи публічної влади. Національна безпека передбачає функціонування спецслужб, поліції, дипломатії й інших інституцій. Крім того, частина третя статті 17 Конституції України покладає «забезпечення дер-

жавної безпеки» «на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави».

Національна безпека є необхідною умовою, навіть слугує гарантією для реалізації інших прав людини. Без стабільності й безпеки неможливо забезпечити права на життя, особисту свободу, освіту, власність, працю, свободу пересування та інші.

Ця доповідь, безперечно, не претендує на вичерпну характеристику права на національну безпеку, а лише окреслює деякі аспекти, але кожен із них потребує подальшого вдосконалення. З огляду на це перспективними є подальші дослідження – зокрема, сутнісного змісту права на національну безпеку, а також обсягу цього права, можливості обмежень права на національну безпеку, співвідношення цього права з іншими колективними й індивідуальними правами, зловживання правом на національну безпеку тощо.

Список використаних джерел:

1. Батан Ю. Д. Проблема колективних прав. *Проблеми сучасної конституційної аналітики. Вип. 4: Конституційне гуманітарне право* : навч. посіб. / Н. В. Аніщук, М. В. Афанасьєва, Н. М. Бакаянова та ін.; за заг. ред. А. Р. Крусян, А. А. Єзерова. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 324–343.

2. Єзеров А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. *Український часопис конституційного права*. 2017. Вип. 2. С. 60–67.

Ключові слова: право на національну безпеку, право на безпеку, національна безпека, колективні права, конституційне право, права людини.

Keywords: right to national security, right to security, national security, collective rights, constitutional law, human rights.

Ігнатова Анастасія Сергіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри конституційного права*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: КОНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ

Правові системи сучасних демократичних країн визнають права людини як фундаментальні цінності. Проте, неминуче постає потреба реагувати на надзвичайні ситуації, зокрема шляхом запровадження воєнного стану. Такий досвід є типовим для більшості країн світу, які намагаються зберегти безпеку, стабільність та конституційний порядок у критичній ситуації. Утім, в таких обставинах перед державою постає складне завдання – не допустити надмірного обмеження прав і свобод людини.

24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 в Україні введено воєнний стан строком на 30 діб, який відтоді системно продовжується [2].

Останнє продовження, відповідно до Закону України про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 15 січня 2025 року № 4220–ІХ, визначено до 9 травня 2025 року [3]. У цьому контексті особливого значення набуває дотримання, під час воєнного стану, прав національних меншин, які гарантуються Конституцією України, міжнародними нормами та спеціальними законами.

З початком воєнного стану було офіційно дозволено тимчасове обмеження конституційних прав згідно зі статтею 64 Конституції України та Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. Зокрема, це стосується наступних статей Конституції України: 30 (недоторканність житла), 31 (таємниця листування, телефонних розмов тощо), 32 (невтручання в особисте і сімейне життя), 33 (свобода пересування), 34 (свобода думки і слова, право на інформацію), 38 (політичні права), 39 (свобода мирних зібрань), 41 (право власності), 42 (право на підприємницьку діяльність), 43 (право на працю), 44 (право на страйк), 53 (право на освіту). Варто наголосити, що подібні обмеження мають виключно тимчасовий характер і не можуть діяти довше, ніж триває правовий режим воєнного стану. Після його завершення держава зобов'язана забезпечити повне відновлення реалізації конституційних прав і свобод. При цьому будь-яке обмеження має бути юридично обґрунтованим, спрямованим на досягнення конкретної мети – захисту національної безпеки, правопорядку або оборони країни – і відповідати принципам необхідності, розумності та пропорційності.

У такому контексті надзвичайно важливо здійснювати систематичний нагляд за дотриманням прав людини, особливо щодо вразливих груп населення, які можуть піддаватися непропорційному втручання в їхні свободи. Саме з цією метою 05 вересня 2024 року було представлено Спеціальну доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини щодо дотримання прав національних меншин і корінних народів у період з 24 лютого 2022 по 31 грудня 2023 року [4]. У доповіді констатовано як позитивні зрушення у сфері нормативного забезпечення прав національних меншин, так і низку порушень та викликів з якими стикаються представники національних меншин під час введення воєнного стану.

У сфері освіти, незважаючи на позитивні наміри державної політики щодо зміцнення української мови, виникла низка викликів щодо забезпечення права на освіту представників національних меншин, зокрема тих, чиї мови є офіційними мовами Європейського Союзу. Законодавчі зміни передбачають, що особи, які розпочали здобуття середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовами національних меншин, зможуть завершити її відповідно до попередніх правил. Уповноважений з прав людини підтримав цю зміну, однак зауважив, що така практика не гарантує належного рівня володіння державною мовою, що, у свою чергу, ставить під загрозу можливість складання національного мультипредметного тесту (далі – НМТ) [4]. У цьому контексті важливо відзначити, що у 2025 році очікується переклад завдань НМТ (зокрема тести з історії України, математики, біології, хімії, географії і фізики) на три мови національних меншин – угорську,

польську, та румунську [5]. Доцільно розширити перелік мов національних меншин, на які перекладаються завдання НМТ, включивши також інші мови національних меншин. Крім того, необхідно інституціоналізувати цю практику, зробивши переклад тестів постійною складовою державної освітньої політики, а не тимчасовим заходом у межах окремих вступних кампаній.

У сфері забезпечення інформаційних прав національних меншин виникла також низка викликів. Упродовж останніх років в Україні спостерігається стійка тенденція до скорочення обсягу медіаконтенту, створеного мовами національних меншин. Особливо показовим є зменшення кількості друкованих ЗМІ. Уповноважений з прав людини у своїй доповіді зазначив: «Згідно з даними Одеської ОДА, з 2019 року внаслідок внесення змін до профільного законодавства унеможливлено фінансування з обласного бюджету видання 5 газет мовами національних меншин, а саме: «Роден край» (Всеукраїнський державний культурно-просвітницький вісник болгар України), «Лучаферул» (газета Всеукраїнської національно-культурної молдовської асоціації з загальнодержавною сферою розповсюдження), «Вірменський вісник» (газета Одеської обласної вірменської общини м. Одеса та громадської організації «Спілка вірмен України»), «Одіссос» (газета Одеської обласної громади греків ім. Г. Г. Маразлі), «Българите вчера, днес, утре» (обласний культурно-просвітницький вісник болгар України)» [4]. Ситуація із медіа простором ще більше ускладнилася після ведення воєнного стану. У 2022 році було суттєво скорочено державне фінансування Національної суспільної телерадіокомпанії України, що призвело до призупинення низки запланованих медіапроектів, зокрема тих, що передбачали створення телевізійного контенту мовами національних меншин. Скорочення фінансування медіа, зменшення кількості друкованих та телевізійних проєктів – усі це є ознаками системної кризи у сфері інформаційного забезпечення прав національних меншин в Україні. Причини цієї ситуації комплексні: від недосконалого законодавства до пріоритетизації політичних викликів у державному бюджеті. Для забезпечення сталого розвитку інформаційного середовища для національних меншин необхідно забезпечити стабільне фінансування Національної суспільної телерадіокомпанії України відповідно до чинного законодавства (на рівні 0,2% від усіх державних видатків). Внести зміни до Закону «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», передбачивши окремі положення для ЗМІ, які працюють мовами меншин.

Окремо у доповіді зазначено випадки застосування етнічного профайлінгу до представників ромської меншини. У серпні–вересні 2022 року в містах Запоріжжя та Торецьку фіксувалися випадки зупинки представників ромської національності на блокпостах без пояснення причин, з подальшим доправленням до відділень поліції [4]. Це є грубим порушенням антидискримінаційного законодавства України.

На тлі вже згаданих труднощів, слід відзначити також низку інших актуальних проблем, з якими стикаються представники національних меншин, особли-

во в умовах обмеженої територіальної цілісності та дії правового режиму воєнного стану:

- фіксуються випадки втрати або пошкодження елементів матеріальної культурної спадщини національних меншин, включно з культовими спорудами, меморіальними комплексами, музеями та іншими об'єктами, що мають історичне значення для національних меншин. Такі випадки спостерігаються як на тимчасово непідконтрольних територіях, так і в регіонах, які зазнали інфраструктурних пошкоджень;
- триває інтенсивна внутрішня та зовнішня міграція представників національних меншин, включно з керівниками, що зумовлена загальними безпековими ризиками. Це спричинило зміну демографічної структури окремих громад, втрату зв'язку з традиційним середовищем проживання, та негативно вплинуло на сталу комунікацію між національними меншинами та органами державної влади;
- суттєво скоротилася кількість зареєстрованих громадських об'єднань національних меншин, що пов'язано з тимчасовою втратою офісів та недостатністю ресурсів;
- від громад чеської, польської, німецької, грецької, ромської та інших меншин зафіксовано звернення щодо потреби в гуманітарній підтримці, що свідчить про зростання соціальної уразливості груп;
- існує об'єктивна потреба у зміцненні механізмів інституційної участі національних меншин в ухваленні рішень. Зокрема, важливо забезпечити регулярний та ефективний діалог органів державної влади з представниками меншин через консультативно-дорадчі органи на місцевому рівні.

Окремо варто зазначити, що за офіційними даними міжнародних організацій, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 31 грудня 2023 року понад 6,3 млн громадян України набули статусу біженців у різних країнах світу. При цьому понад 4 млн осіб отримали тимчасовий захист у країнах Європейського Союзу [4]. Попри масштабність цих процесів, відсутня верифікована інформація щодо національної ідентичності переміщених осіб.

На сьогодні структура населення країни зазнала істотних змін, проте ми не маємо актуальних демографічних даних, що становить серйозну проблему в контексті розробки ефективної державної політики, зокрема щодо національних меншин. Востаннє загальний перепис населення в Україні проводився ще у 2001 році, що створює значний розрив між фактичним складом населення та офіційними даними 2001 року. Відсутність актуальних демографічних даних не лише перешкоджає реалізації соціальних і культурних прав національних меншин, а й може спричинити недоступність послуг, втрату елементів мовної та культурної ідентичності.

Отже, обмеження прав національних меншин під час воєнного стану є допустимими лише в межах, визначених Конституцією України та міжнародними

стандартами, і мають бути тимчасовими, пропорційними, обґрунтованими та необхідними. Держава зобов'язана забезпечити ефективний захист і відновлення прав національних меншин після завершення правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.04.2025).
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. *Офіційний сайт Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 01.04.2025).
3. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закону України від 15.01.2025 р. № 4220-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4220-20#Text> (дата звернення: 01.04.2025).
4. Щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України : Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року. *Офіційний сайт Омбудсмана України*. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A1%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf> (дата звернення: 01.04.2025).
5. Тест НМТ мовами національних меншин. *Освіта.UA*. URL: https://osvita.ua/test/advice/64510/#google_vignette (дата звернення: 13.04.2025).

Ключові слова: захист прав людини; права людини; міжнародний захист прав людини; національні меншини; етнонаціональна політика.

Keywords: protection of human rights; human rights; international protection of human rights; national minorities; ethno-national policy.

Козирь Дмитро Валерійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри конституційного права*

ЛОКАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Розвиток локальної демократії та місцевого самоврядування в умовах війни та її наслідків є чутливими питаннями, які нині стоять на порозі двох важливих для української державності паралелей: збройної агресії проти України та переговорів про членство в ЄС.

Демократія не тільки право вибору, а також активна участь у рішеннях, що приймаються. Інструменти місцевої демократії дають громадам право голосу та дозволяють їм визначати власну долю.

Серед непередбачуваних, але найважливіших наслідків реформи місцевого самоврядування на основі децентралізації в Україні є посилення розвитку місцевої демократії, наприклад, шляхом впровадження моделей інклюзивної демократії в країнах зі сформованою та прийнятою демократією «Кодексу найкращих практик участі громадськості в прийнятті рішень» 1 жовтня 2009 року на Конференції міжнародних неурядових організацій Ради Європи [1]. Зокрема, це моделі «електронної участі».

Місцева демократія відіграє важливу роль у розбудові сильних і відповідальних громад. Це дозволяє мешканцям брати активну участь у прийнятті рішень та впливати на розвиток громади. Законом визначено конкретний перелік засобів участі місцевих жителів у місцевому самоврядуванні. Це загальні збори, місцеві ініціативи, громадські обговорення, самоврядування населення, дорадчі ради при органах місцевого самоврядування. Звичайно, цей перелік не є вичерпним і надає місцевій владі певну свободу визначати, як використовувати такі інструменти та можливість запроваджувати інші. Серед інших форм демократії – «бюджет участі» (громадський бюджет), громадську експертизу діяльності органів місцевого самоврядування, наглядові ради при комунальних підприємствах, запровадження на місцевому рівні таких форм демократії участі, як електронні звернення, тощо.

Електронні петиції стали для України важливим інструментом використання можливостей «електронної демократії» для вирішення проблем на національному та місцевому рівнях. Для багатьох країн Європи та Америки ця форма демократії участі є традиційним та ефективним інструментом посилення соціальної активності громадян та організацій громадянського суспільства. В Україні інститут електронних петицій отримав своє унормування в ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян», яка закріпила право громадян звертатися до органу місцевого самоврядування з такими петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції. Електронна петиція оприлюднюється на цих веб-сайтах упродовж двох днів, після чого розпочинається збір підписів у кількості та строках, визначених статутом конкретної територіальної громади. Після збору необхідної кількості підписів електронна петиція має бути розглянута уповноваженим органом та офіційно оприлюднена про результати її розгляду [2].

Ще однією успішною моделлю розвитку місцевої демократії участі в Україні стало громадське бюджетування, або «бюджети участі». Ця модель демократії участі виникла в Порту-Алегрі, Бразилія, наприкінці минулого століття і незабаром поширилася по всьому світу. Зокрема, у XXI ст. громадський бюджет з'явився в Бельгії, Великій Британії, Данії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Німеччи-

ні, Франції, Швейцарії. У Польщі з 2011 року існує цивільний бюджет. Він працює майже у всіх великих містах – Варшаві, Кракові, Вроцлаві, Познані, Кельце, Сопоті, Любліні, Зеленій Гурі [6]. Зміст державного бюджету складається з представлення громадських ініціатив (проектів), які після підтримки місцевих мешканців зможуть отримати фінансування з місцевого бюджету.

Таким чином, жителі міста не тільки поповнюють місцеві бюджети, а й спрямовують їх використання на користь певної верстви суспільства. Додатково зазначаю, що відповідно до частини 4 статті 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в редакції № 3703-IX від 09.05.2024, проведення громадських слухань є обов'язковим щодо проекту бюджету місцевого самоврядування.

Чи існує місцева демократія під час воєнного стану?

З 24 лютого 2022 року в Україні запровадив правовий режим воєнного стану, який передбачає певні обмеження, в тому числі конституційних прав громадян. Проте, ні Закон України «Про правовий режим воєнного стану», ні Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не передбачають скасування повноважень органів місцевого самоврядування, крім військових відомств відповідних мікрорайонів. Це означає, що навіть під час воєнного стану органи місцевого самоврядування мають усі правові підстави для розробки та прийняття відповідних рішень щодо розвитку місцевої демократії. Після початку повномасштабного вторгнення РФ перед громадами постали нові виклики. Зокрема, за останні три роки в кілька разів зросла кількість внутрішньо переміщених осіб, які переїхали до нових населених пунктів. Виходячи з цього, органи місцевого самоврядування повинні не тільки розуміти, що ці особи мають повне право впливати на прийняття рішень, а й закріпити ці права в нормативній базі. Це не лише важливий аспект інтеграції ВПО, а й додаткова можливість для розвитку громади. Враховуючи наслідки одинадцятирічної збройної агресії російської федерації проти України, можливість для переселенців брати участь у місцевому самоврядуванні має вирішальне значення для їх інтеграції в нові громади. Тому Статут громади та інші правові способи безпосередньої участі в локальній демократії мають це враховувати. Співпраця між органами місцевого самоврядування та громадським сектором є ключем до розвитку. У громадах такі інструменти є, але деякі з них потребують доопрацювання, враховуючи інтереси та участь внутрішньо переміщених осіб у цих заходах. Зокрема, Статуту рекомендують чітко визначення поняття «житель» та можливість для ВПО використовувати відповідні інструменти для участі в місцевому самоврядуванні у прозорий та недвозначний спосіб. Необхідно додати відповідні розділи та інформацію на офіційні публічні сайти, щоб мешканці могли дізнатися та реалізувати своє право брати участь у прийнятті рішень.

Важливу роль відіграє місцеве самоврядування, оскільки метою місцевого самоврядування є забезпечення розвитку територіальних громад, спрямованого на розвиток усієї держави. Проте з початком повномасштабного

наступу рф перед Україною постало багато викликів, одним із яких стало питання забезпечення сталого розвитку місцевого самоврядування. Відповідно до цього місцева влада повинна вжити негайних заходів для забезпечення безпеки на місцях [3, с. 23-24]. Так, місцевій владі в районах розміщення переселенців у школах та інших закладах необхідно допомогти подолати цю ситуацію. Також важливо стимулювати економічну діяльність для створення робочих місць для цих категорій населення. Що стосується створення економічних стимулів для бізнесу в постраждалих регіонах, особливо у формі безмитних зон і податкових пільг загалом, місцеві органи влади мають менше фінансових інструментів, ніж держави, тому місцеві бюджети не повинні бути принесені в жертву, щоб подолати негативні наслідки економічного спаду [4, с. 85].

Війна, з одного боку, завдала значних збитків Українській державі та стала випробуванням місцевого самоврядування в Україні, а з іншого – мобілізувала наші ресурси у стратегічному напрямку. Насамперед, це пов'язано зі значним підвищенням взаємної ефективності державних органів, лідерів територіальних громад, представників громадських організацій. У результаті спільної роботи громади не лише зміцнюють власні можливості, а й відіграють важливу роль у зміцненні економічної могутності держави [5, с. 50]. Водночас територіальні громади забезпечують стабільність під час війни. Органи місцевого самоврядування займаються розвитком життя громади та забезпеченням соціальної стабільності.

Підсумовуючи результати дослідження, зазначаю, що розвиток і реформування місцевого самоврядування в Україні та за її межами сьогодні буде успішним лише за умови участі в цьому інструментарі різноманітних форм і моделей локальної демократії. Зрештою, демократія виросла та процвітала більш ефективно на місцевому рівні. Як ми побачили, велику роль у розвитку державного управління відіграє децентралізація. Після початку широкомасштабного наступу рф виникло багато проблем, які вимагали невідкладних заходів для забезпечення життєдіяльності територіальних громад.

Список використаних джерел:

1. Про звернення громадян : Закон України від від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Code of good practice for civil participation in decision-making processes (CONF/PLE(2009) CODE1). *CoE*. URL: <https://www.coe.int/en/web/youth/-/code-of-good-practice-for-civil-participation-in-decision-making-processes>
3. Жмаєва М. Ю. Місцеве самоврядування в Україні: виклики та перспективи. *Локальна демократія: роль громад та органів місцевого самоврядування : матеріали науково-практичного круглого столу* (Суми, 26 травня 2023 р.). Суми : Сумський державний університет, 2023. С. 23–26.

4. Лазор К. Місцеве самоврядування в умовах відновлення України: виклики та перспективи. *Місцеве самоврядування в умовах відновлення України: виклики та перспективи* : матеріали Міжнар. круглого столу до Дня місцевого самоврядування в Україні (Київ, 9 груд. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, В. С. Колтун, Ю. Ф. Дехтяренка. Київ : Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2022. С. 84–55.

5. Потапенко В. Г., Баранник В. О., Бахур Н. В. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : Аналіт. доп. Київ, 2023. 54 с.

6. Klebowski W. Budzet partycypacyjne. Krótkahistoria i instrukcja obsługi. Warszawa, 2013. 237 s.

Ключові слова: децентралізація, збройна агресія, локальна демократія, місцева демократія, міське самоврядування, територіальні громади.

Keywords: decentralization, armed aggression, local democracy, local democracy, local self-government, territorial communities.

Матковський Микита Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри конституційного права*

ПРАВО ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ

У сучасній демократичній державі право на доступ до інформації є однією з ключових конституційних гарантій, що забезпечує прозорість влади, підзвітність посадових осіб та реалізацію громадянами інших прав і свобод. Це право є не тільки елементом інформаційної відкритості, а й засобом контролю над публічною владою, запобігання зловживанням та корупції, а також основою для участі громадськості у врядуванні.

Конституція України закріплює право кожного на свободу думки й слова, а також на вільне отримання, зберігання і поширення інформації (стаття 34). Це положення є правовим фундаментом для формування загальної інформаційної політики держави, побудованої на принципах доступності, відкритості та справедливості. Більш конкретно це право врегульовується законом України «Про доступ до публічної інформації», який визначає порядок отримання інформації від органів державної влади та органів місцевого самоврядування [2].

У демократичній державі відкритість інформації є ключовим інструментом забезпечення довіри громадян до влади. Громадяни мають право знати, як приймаються рішення, яким чином розподіляються бюджетні кошти, яка кадрова політика проводиться в органах влади, які договори укладаються в інтересах суспільства тощо. Доступ до цієї інформації дозволяє людям формувати обґрунтовану громадську думку, брати участь у суспільному житті та впливати на процеси прийняття рішень.

Особливої ваги право на доступ до інформації набуває в умовах воєнного стану, як це спостерігається в Україні з 2022 року. Війна створює складні умови для реалізації прав і свобод громадян, проте доступ до достовірної та оперативної інформації в цей період має критичне значення. Люди повинні бути поінформовані про дії влади, гуманітарну допомогу, евакуацію, безпекові ризики. У таких умовах держава не тільки має дбати про збереження режиму секретності, а й забезпечувати громадян правом на істотну публічну інформацію, яка не загрожує національній безпеці.

Разом з тим, варто наголосити, що доступ до інформації має свої межі. Він не є абсолютним і може бути обмежений в інтересах національної безпеки, громадського порядку, захисту прав інших осіб, а також у зв'язку із захистом комерційної таємниці або персональних даних. Такі обмеження мають бути чітко врегульовані законодавством, бути необхідними та пропорційними. Це відповідає загальновизнаним міжнародним стандартам, зокрема практиці Європейського суду з прав людини, яка вимагає, щоб будь-яке обмеження цього права було передбачене законом і необхідним у демократичному суспільстві [1].

Окрім загального права на доступ до інформації, в Україні розвиваються спеціалізовані механізми забезпечення прозорості. Наприклад, впровадження електронного урядування, відкритих даних, порталів публічних коштів, декларацій посадових осіб, платформ електронної демократії (електронні петиції, голосування, опитування) створюють умови для ефективного використання громадянами їхнього права на інформацію. Такі інструменти не лише сприяють інформуванню суспільства, а й залучають його до процесів контролю та управління.

На практиці право на інформацію забезпечується також судовим захистом. Якщо громадянину відмовлено в наданні інформації без законної підстави або її надано в неповному чи викривленому вигляді, він має право звернутися до суду. Прецедентна практика українських судів засвідчує, що така форма захисту дедалі активніше застосовується і приносить реальні результати. Це свідчить про зростаючу правову культуру як у громадян, так і в представників державних інституцій.

Невід'ємною частиною реалізації права на інформацію є діяльність омбудсмена – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Цей інститут відіграє особливу роль у захисті прав громадян, зокрема щодо інформаційної відкритості. Омбудсмен має право звертатися до органів влади з вимогами про надання інформації, реагувати на порушення прав на доступ, а також ініціювати зміни в законодавстві з метою вдосконалення механізмів реалізації цього права [3].

Таким чином, право доступу до інформації в демократичній державі виступає не лише декларативною нормою, а реальним дієвим інструментом взаємодії громадянина і держави. Воно гарантує прозорість публічної влади, підвищує рівень довіри в суспільстві, сприяє ефективній участі громадян у суспільному житті та формує основу демократичної культури. Попри існуючі виклики, зокре-

ма спричинені війною, Україна демонструє послідовність у підтримці та розвитку механізмів відкритості, що є ознакою зрілості правової держави.

Список використаних джерел:

1. Буроменський М. В. Право на доступ до інформації у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2021. № 6. С. 37–42.
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 09.04.2025 року)
3. Стаднік О. І. Право на доступ до інформації: правове регулювання та механізми реалізації. Харків : Право, 2020. 186 с.

Ключові слова: право на доступ до інформації, демократична держава, національна безпека, електронна демократія, прозорість влади.

Keywords: right of access to information, democratic state, national security, electronic democracy, government transparency.

Бугаєнко Каріна Вікторівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри конституційного права*

ДО ПИТАНЬ ЩОДО ТЕОРЕТИЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЦИКЛІВ

Правова система сучасної держави характеризується беззаперечною динамічністю. Саме риса динамічності правової системи створює необхідність подальшого осмислення закономірностей її розвитку, зокрема шляхом аналізу права як циклічного явища, що проходить через певні етапи самовдосконалення. Проблема виокремлення правових циклів залишається наразі малодослідженою, попри те, що має надзвичайно важливе значення для розвитку права.

Наразі поняття «правові цикли» правовою доктриною не визначено, водночас окремі наукові праці частково характеризують дане явище. Наприклад, О. Харитонов та Є. Харитонов розмірковуючи щодо рецепції римського права говорять про наступність права та, відповідно, вплив однієї правової системи на іншу [1]. Тобто правові цикли, як такі, не згадуються, але звертається увага на те, що розвиток правових систем та права відбувається не абстрактно, а через постійну взаємодію та діалог з іншими правовими системами. На думку В. Е. Копиткова, циклічність виступає парадигмою осягнення правової реальності, що дає змогу провести аналіз минулого, змодельувати майбутнє, простежити динаміку розвитку будь-яких правових явищ та процесів, зокрема законодавчу діяльність держави [2, с. 59].

Оскільки система права є лиш одним із елементів, що може підлягати зміні у процесі розвитку держави, нашу думку, коливання правових змін можна описати у широкому розумінні за допомогою ритмів розвитку правової системи. Правова доктрина містить чимало визначень поняття «правова система». За твердженням О. Ф. Скаун, правова система розглядається як цілісний комплекс узгоджених і взаємозалежних юридичних засобів, що забезпечують регулювання суспільних відносин і охоплюють усі юридичні явища, які виникають унаслідок цього регулятивного процесу. У свою чергу, Н. М. Оніщенко наголошує, що правова система охоплює сукупність усіх юридичних явищ, що функціонують у її межах, і відображає результат її історичної еволюції, обумовленої соціальними викликами, з якими система стикається протягом свого розвитку [3]. Правова система, як стверджує О. В. Петришин, є утвореною шляхом дії об'єктивних закономірностей розвитку суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у сталих зв'язках між собою та іншими соціальними явищами, що забезпечує її цілісність, розвиток та правонаступність [4, с. 517].

Зазначені правові явища можуть бути конкретизовані через аналіз структурних компонентів правової системи держави. Наукова література містить чимало підходів та критеріїв щодо визначення елементів правової системи. Натомість відносно усталеним є підхід, згідно якого до складу правової системи віднесено декілька основних груп складових: а) інституційна (організаційна) складова (до якої віднесено правові установи, судові та правоохоронні органи тощо, діяльністю яких відбувається формування правової системи); б) нормативна складова (до якої віднесено норми і принципи права, інститути, система джерел права тощо); в) ідеологічна складова (до якої віднесено сукупність правових поглядів та ідей, праворозуміння, правосвідомість, правова культура, правова наука тощо, що формують уявлення про право в суспільстві); г) функціональна складова (куди входять правотворчість, нормотворчість, правореалізація, правозастосування, правовідносини, судова та інша юридична практика тощо); д) результативна (комунікативна) складова (яка являє собою інтегративні зв'язки всіх елементів правової системи суспільства, що має наслідком результат дії права, стан правопорядку та рівень правового регулювання тощо) [5, с. 29; 6, с. 280; 7, с. 238].

Викладене дає змогу конкретизувати, що правовими циклами є ритми коливань розвитку правової системи держави і відповідних правових явищ, що входять до її складу. Правова система постійно реагує на різноманітні зовнішні впливи (політичні кризи, революції, економічні зрушення, міжнародні ситуації тощо) шляхом чисельних реформ, кодифікацій, змін в правових доктринах тощо, що набуває вигляду правових коливань. Такі коливання мають не хаотичний, а поступальний циклічний рух, що дозволяє пояснити явище рецепції права та наступності. Підтримуючи позицію Ю. О. Тихомирова щодо етапів циклу у розвитку права, запропонуємо етапи розвитку правових циклів, серед яких: а) поява нових елементів правової системи; б) стабілізація нових елементів правової

системи; в) поява кризових явищ та відхилення від існуючих правил (елементів правової системи).

Дослідження правових циклів та правової системи також дало змогу прийти ще одного обґрунтованого висновку. Оскільки правові цикли характеризують зміни розвитку правової системи держави, а правова система, у свою чергу, складається із багатьох складових (що можуть підлягати зміні та удосконаленню), то залежно від змістовних складових правової системи та їх функціонального призначення, доцільним видається припустити, що правові цикли можуть бути розподілені на: а) юридичні цикли (якими окреслено появу правових норм, ритми існування та оновлення законодавства, а тому юридичні цикли залежно від ієрархії нормативно-правових актів можуть бути розподілені на цикл законів; цикл підзаконних нормативно-правових актів; цикл локальних нормативно-правових актів тощо); б) цикли розвитку правової ідеології (тобто в даному випадку за змістовний критерій взято такі якісні характеристики суспільства, як правосвідомість, правова культура, юридичні доктрини тощо); в) цикли розвитку законності та правопорядку (якими охарактеризовано результат взаємодії правових норм та правової ідеології суспільства).

Вказані у даній праці висновки дають лише часткове уявлення щодо концепції правових циклів, що є перспективним напрямком для подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Харитонов Є. Рецепція римського права як домінанта традиції приватного права. *Антологія української юридичної думки*: в 10 т. Юридична наука. Т. 10 С. 568–581.
2. Копитков В. Е. Циклічність як сучасна парадигма осягнення правової реальності. URL: https://kup.edu.ua/doc/chasopis/chasopis_2019_4.pdf#page=57 (дата звернення: 12.04.2025 року).
3. Пильгун Н. В. Поняття правової системи України та її функціонування у суспільстві. *Юридичний вісник*. 2019. № 3 (52). С. 47–54.
4. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
5. Богачова Л. Л., Магда Є. В. Правова система України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 4. С. 28–30.
6. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

Ключові слова: право, правова система, правовий цикл, правова еволюція, юридична динаміка.

Keywords: law, legal system, legal cycle, legal evolution, legal dynamics.

СЕКЦІЯ 5.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА БЕЗПЕКА, ПРАВА ЛЮДИНИ Й МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ХХІ СТОЛІТТІ

***Керівник секції:** завідувач кафедри міжнародного та європейського права,
доктор юридичних наук, професор Бехруз Хаширатулла*

***Секретар секції:** доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент Мануїлова Катерина Вікторівна*

Бехруз Хаширатулла

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права, доктор юридичних
наук, професор*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПЕРЕД ОБЛИЧЧЯМ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

На етапі розвитку соціуму міжнародне право переживає період глибокої трансформації, зіштовхуючись із викликами, які ставлять під сумнів саму можливість збереження заснованого правила світового порядку. Створений після Другої світової війни та закріплений у Статуті ООН, міжнародний правопорядок забезпечував більш-менш стійкий баланс на світовій арені та у взаєминах між державами. Однак останнім часом він демонструє зростаючу нездатність адекватно реагувати на нові форми міждержавної взаємодії та конфліктів між державами.

Наростаюча геополітична напруженість породжує нові загрози, запобігання яким вимагає нового підходу у сфері правового регулювання міжнародним правом. Міжнародно-універсальні правові принципи та норми, які тривалий час служили основою глобального світового порядку, все частіше не дотримуються. Національні держави все частіше інтерпретують принципи та норми міжнародного права залежно від своїх суто національних інтересів, а також політичної доцільності, що у свою чергу підривають основи довіри до самої ідеї універсальності міжнародно-правових принципів та норм.

Внаслідок цієї кризи насамперед наростає суперечність між формальною рівністю держав, положення про яку закріплено у Статуті ООН. Відповідно до статті 2(1) Статуту ООН «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів» [1]. Крім того, принцип суверенної рівності держав, проголошеної сучасним міжнародним правом, все частіше вступає у суперечність із реальною практикою у міжнародних відносинах. Ця ситуація призведе до міждержавних конфліктів.

У статуті ООН також закріплено принцип мирного вирішення спорів, згідно з яким «усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй» (ст. Однак виникаючі суперечки та протиріччя зазвичай дозволяється за допомогою застосування сили або загрозою такого застосування.

У сучасних умовах особливо гостро відчувається криза ефективності міжнародних інституцій. Такі універсальні міжнародні інститути як ООН, Міжнародний кримінальний суд, ЮНЕСКО, а також регіональні міжнародні інститути, такі як ОБСЄ, Меркосур, Північно-Американський союз, Ліга арабських держав нерідко демонструють нездатність оперативної та ефективно реагувати на міжнародні суперечки та конфлікти. Це своє чергу зумовлює ставлення та рівень довіри до цих міжнародних інститутів.

Яскравою демонстрацією міжнародної інституційної кризи є діяльність Організації Об'єднаних Націй, покликана бути гарантом міжнародного правопорядку, все частіше виявляється у ситуації паралічу та неефективності. Тільки за останнє десятиліття право вето в Раді Безпеки використовувалося понад 40 разів, що фактично блокувало ухвалення багатьох рішень щодо основних гострих міжнародних криз. Фінансова криза ООН зумовлює Фінансову неспроможність, що забезпечує ефективність її функціонування.

Аналіз сучасних збройних конфліктів показує розширювальне тлумачення права на самооборону, також закріплене у Статуті ООН, де чітко прописано, що «даний Статут жодним чином не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться необхідний для того, щоб здійснити збройний напад на Члена Організації, доки й безпеки. Дії, вжиті Членами Організації при здійсненні цього права на самооборону, повинні бути негайно повідомлені Раді Безпеки і жодним чином не повинні зачіпати повноважень і відповідальності Ради Безпеки, відповідно до цього Уставу, щодо вживання в будь-яку годину таких дій, які вона вважатиме за необхідні для підтримки міжнародного миру.

Крім того, міжнародна практика показує збільшення кількості операцій без мандату ради безпеки ООН, що передбачено принципами та нормами міжнародного права. Лівійська криза 2011 року стала наочною демонстрацією такого порушення, коли гуманітарна риторика може використовуватися для прикриття геополітичних інтересів, спричиняючи катастрофічні наслідки для суверенітету та стабільності цілих регіонів.

Сучасні міжнародні конфлікти дедалі рідше укладаються у традиційні правові рамки. Один з небезпечних сучасних викликів світовому порядку, що встановився, є те, що сучасні конфлікти носять яскраво виражений гібридний характер. Це своє чергу зумовлює трансформацію міжнародно-правової бази, що об'єктивної необхідності.

Гібридні війни, що поєднують військові операції з кібератаками, інформаційним протистоянням та економічним тиском та використанням проксі-сили створюють принципово нові виклики та загрози для міжнародного правопорядку. Особливою гостроти набуває проблема кіберпростору, де відсутність універсальних правових норм дозволяє державам діяти за умов правового вакууму. Поява таких викликів як кібербезпека, набирання темпів розвитку біотехнологій, швидкий розвиток штучного інтелекту бурхлива космічна діяльність і мілітаризація космосу, глобальні екологічні виклики та інші потребує вироблення нових платформ для міжнародного співробітництва, заснованого на сучасних міжнародно-правових підходах з метою забезпечення міжнародної безпеки. Такі підходи мають бути спрямовані на посилення відповідальності національних держав за порушення у відповідних сферах міжнародних відносин.

Перспективи виходу із системної кризи міжнародного права потребує комплексних реформ та модернізації традиційних міжнародних інститутів, насамперед модернізації інституційної архітектури ООН. Крім того, існує гостра необхідність вироблення нових правових режимів для регулювання сучасних міжнародних відносин.

Отже, Сучасне міжнародне право перебуває в переломному етапі свого розвитку. Ефективність міжнародного права в сучасних умовах залежить від здатності світової спільноти знайти баланс між збереженням універсальних принципів та норм та необхідністю адаптації до нових геополітичних реалій. Альтернативою конструктивною трансформацією може стати подальша фрагментація міжнародно-правового простору та повернення до архаїчних моделей силового вирішення спорів. У цьому контексті особливу актуальність набуває пошук нових форматів взаємодії, здатних врахувати інтереси всіх центрів сили багатоплярного світу, що формується. Від того, наскільки ефективно світова спільнота зможе адаптувати міжнародно-правову систему до реалій XXI століття, залежить стабільність майбутнього глобального світового порядку.

Список використаних джерел:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй. <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-obyednanih-nacij>

Ключові слова: міжнародне право, міжнародний правопорядок, міжнародні відносини, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки ООН, Міжнародний кримінальний суд, ЮНЕСКО, ОБСЄ, мирне вирішення спорів, невтручання, геополітичні виклики.

Keywords: international law, international law and order, international relations, United Nations, UN Security Council, International Criminal Court, UNESCO, OSCE, peaceful settlement of disputes, non-interference, geopolitical challenges.

Аракелян Мінас Рамзесович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
проректор з наукової роботи, професор кафедри міжнародного та європейського
права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України*

ЕФЕКТИВНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

У сучасному світі міжнародно-правова система забезпечення прав людини є одним з основних інструментів підтримки глобального миру, безпеки та справедливості. Однак в умовах геополітичних криз, що супроводжуються конфліктами, ескалацією насильства та порушеннями основних прав людини, цей механізм стикається з численними викликами. Геополітичні кризи, що виникають внаслідок міжнародних конфліктів, політичних, економічних та соціальних нестабільностей, серйозно впливають на ефективність міжнародно-правового забезпечення прав людини.

Міжнародні механізми захисту прав людини, такі як Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Рада Європи та інші міжнародні правозахисні організації та судові інституції, були створені з метою забезпечення та захисту прав людини на національному та міжнародному рівнях. Однак у контексті геополітичних криз виникають питання щодо ефективності цих механізмів, їх здатності адаптуватися до нових умов і надавати реальний захист особам, що опинилися в небезпеці.

Особливу увагу привертають питання прав біженців і внутрішньо переміщених осіб, які стають одними з найбільш вразливих груп у часи збройних конфліктів та геополітичних зрушень. У зв'язку з цим важливо дослідити, як міжнародне право реагує на ці виклики, якими є юридичні та політичні механізми захисту прав людини в умовах глобальних криз, а також яка роль держав і міжнародних організацій у їх забезпеченні.

Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН) загалом та Управління Верховного Комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) зокрема, займаються наданням допомоги біженцям та захистом їхніх прав. Однак, у період геополітичних криз ці інституції часто стикаються з численними труднощами. Однією з головних проблем є недостатня координація між державами, що може призвести до затримок у наданні допомоги або навіть її відсутності в критичних ситуаціях. Зокрема, Рада Безпеки ООН може бути паралізована внаслідок суперечок між постійними членами щодо прийняття рішень. У таких випадках організації, що займаються захистом прав біженців, можуть не отримати необхідної підтримки з боку міжнародної спільноти, що негативно позначається на ефективності їх функціонування.

Незважаючи на існування міжнародних угод, таких як Конвенція ООН про статус біженців 1951 року [1], національні інтереси держав часто виступають на першому плані під час геополітичних криз. Країни, що переживають внутрішні чи зовнішні конфлікти, можуть обмежувати доступ до своїх кордонів або поси-

лювати вимоги до тих, хто шукає притулок. Це призводить до обмеження прав біженців на притулок, надання допомоги чи переселення в безпечніші країни. Крім того, політичні зміни у певних регіонах можуть мати далекосяжні наслідки для прав біженців. Наприклад, при зміні урядів чи політичних режимів, нові керівники можуть відмовлятися від міжнародних зобов'язань або навіть активно вдаватися до порушень прав біженців, таких як примусова депортація чи відмова у наданні захисту.

У період геополітичних криз, коли багато країн стикаються з економічними труднощами або внутрішніми соціальними проблемами, міжнародна допомога для біженців може зменшуватися. Кризи в багатьох випадках обмежують можливості для міжнародних гуманітарних організацій здійснювати свою діяльність, оскільки фінансові ресурси стають обмеженими, а держави-консультанти та донори зменшують обсяги своєї допомоги. У свою чергу, це створює додаткові виклики для тих країн, які приймають найбільше біженців, оскільки вони змушені покривати витрати на надання притулку та гуманітарну допомогу з власних бюджетів. В умовах економічної нестабільності це може призвести до того, що країни починають ставити інтереси власних громадян на перше місце, що може погіршити ситуацію для біженців.

Залежно від геополітичної ситуації в різних регіонах світу, механізми захисту прав біженців можуть значно відрізнятись. У Європі, наприклад, існує досить розвинена система надання притулку та інтеграції біженців, але в Африці чи Азії країни часто стикаються з серйозними труднощами у забезпеченні базових прав людини для біженців. Це обумовлено економічними, політичними та соціальними обставинами, які обмежують здатність держав і міжнародних організацій ефективно діяти.

Згідно з міжнародними нормами, кожна людина має право на захист від переслідувань, а біженці повинні мати доступ до гуманітарної допомоги та можливість отримати притулок у іншій країні [2]. Однак, у періоди геополітичних криз, такі порушення можуть ставати ще більш поширеними. Біженці можуть стикатися з порушеннями їх прав, включаючи незаконні депортації, відмову у наданні притулку або інші форми дискримінації, що призводить до погіршення їхнього становища. Геополітичні кризи істотно ускладнюють процес забезпечення прав біженців на міжнародному рівні. Незважаючи на існуючі механізми, які передбачають захист прав осіб, що тікають від насильства, війни та переслідувань, реальна ситуація часто виглядає значно складніше. Для забезпечення ефективного захисту біженців необхідно зміцнювати міжнародну співпрацю, враховувати національні інтереси без порушення прав людини та підтримувати економічні ресурси для надання гуманітарної допомоги в умовах криз [3].

Отже, вплив геополітичних криз на ефективність міжнародних механізмів захисту прав біженців є комплексним і багатограним процесом, який демонструє суттєві труднощі у забезпеченні прав осіб, що змушені тікати від насильства та переслідувань. Геополітичні фактори, такі як зміни у внутрішньополітичних ситуаціях держав або міжнародні конфлікти, можуть знижувати рівень ви-

конання міжнародних зобов'язань, що зумовлює погіршення умов для біженців. Крім того, зменшення фінансових ресурсів у країнах, що приймають біженців, обмежує їхні можливості для забезпечення належних умов проживання та інтеграції. Різниця в підходах до захисту прав біженців в різних регіонах світу також додає складності до загальної ситуації.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що для ефективного захисту прав біженців у світі необхідно посилювати міжнародну співпрацю, зберігати та розвивати механізми гуманітарної допомоги, а також не допускати політичних чи економічних змін, які можуть зашкодити правам осіб, що шукають притулок. Тільки в умовах стабільності, координації та взаємної підтримки міжнародних акторів можна забезпечити ефективний захист прав біженців навіть у найскладніших геополітичних умовах.

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН про статус біженців 1951 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
2. Загальна декларація прав людини 1948 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?find=1&text
3. Деякі питання визнання гуманітарною допомогою товарів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2024 р. № 1092. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1092-2024-п#Text>

Ключові слова: права людини, права біженців, внутрішньо переміщені особи, гуманітарна допомога, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки ООН, Європейський Союз, Рада Європи, судові інституції, політична нестабільність, економічні труднощі.

Keywords: human rights, refugee rights, internally displaced persons, humanitarian aid, United Nations, UN Security Council, European Union, Council of Europe, judicial institutions, political instability, economic hardship.

Сурілова Олена Олексіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри міжнародного та європейського права,
доктор юридичних наук, професор*

СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Спільна політика безпеки та оборони (СПБО) дозволяє Союзу відігравати провідну роль у зміцненні міжнародної безпеки, миротворчих операціях та запобіганні конфліктам. Це невід'ємна частина комплексного підходу ЄС до врегулювання кризових ситуацій із використанням цивільних і військових засобів.

Фахівці дедалі частіше обговорюють набір викликів, як внутрішніх, так і системних, які заважають ЄС сформулювати та впровадити амбітну Програму безпеки ЄС[1]. Незважаючи на поступове інституційне вдосконалення протягом останніх десятиліть, включаючи посилення позиції Верховного представника із закордонних справ і політики безпеки та віце-президента Комісії та створення Європейської служби зовнішніх дій, ЄС залишався недостатньо оснащеним для забезпечення повного спектру зовнішньої політики та політики безпеки. Так, у більшості питань зовнішньої політики Союз приймає рішення одностайно. Однак постійна чинність правила одностайності в більшості рішень щодо зовнішньої політики, а також інституційні недоліки та брак ресурсів не є однією з багатьох проблем ЄС у розробці узгодженої та ефективної зовнішньої та безпекової політики. Іншим фактором є те, що конфлікти та кризи, які ЄС прагне вирішити, стають дедалі складнішими через фрагментацію державної влади та регіонального управління.

Європейський Союз дедалі більше формулює та реалізує зовнішню політику та політику безпеки в умовах геополітичних змін, нового позиціонування США на міжнародній арені, а також внутрішнього протистояння, регіональної фрагментації та багатополярної конкуренції. Хоча такі виклики можуть перешкодити ЄС прийняти амбітну зовнішню політику та політику безпеки, ЄС та його країни-члени розробили способи пом'якшення їх впливу.

ЄС як міжнародний гравець охоплює всі виміри безпеки. Прагнення ЄС забезпечити безпеку у всеосяжний спосіб створює виклики на політико-стратегічному рівні, на рівні оперативного та політичного планування та в повсякденній реалізації. Безпека не є просто питанням балансу сил, можливостей і застосування сили, але проблема, яка пов'язана з і способом сприйняття загрози та рівнем політичної комунікації.

Європейський Союз, як антикризовий менеджер та гарант безпеки відмінний від інших подібних учасників, зокрема НАТО і ООН. На відміну від цих організацій, ЄС та його держави-члени мають широкий спектр політичних, оперативних, дипломатичних, економічних та структурних інструментів для управління кризами та конфліктами. ЄС застосовує комплексний підхід до безпеки. Цей підхід викладений в Європейській Стратегії безпеки, яка підкреслює необхідність протидії кожній загрозі, базується на оцінці ризику за допомогою всього комплексу інструментів та характеризується як «золотий стандарт» у справах міжнародної безпеки [2].

Оцінка ризиків розглядається фахівцями в контексті сек'юритизації, яка розуміється як процес, під час якого певне питання, явище або актор політизується і сприймається окремими державами, групою держав або іншими міжнародними гравцями як загроза їхній безпеці[3,164].

Перевага підходу сек'юритизації полягає в тому, що він залучає категорію «екзистенціальної загрози», де «екзистенціальна» не обмежується загрозою людському існуванню, але залежить від особливостей актора, про якого йдеться. У

політичному секторі ЄС може опинитися під загрозою існування через події, які підривають інтеграційний телос.

В сучасності такими подіями є агресія РФ проти України та «трампізація» безпекової політики США, які знаменують історичний поворотний момент у міжнародних відносинах. Безпеку більше не можна сприймати як належне, зазначає президентка Єврокомісії У. фон дер Ляен. ЄС має інвестувати в оборону, зміцнювати можливості та застосовувати комплексний підхід до безпеки. Ми вживаємо рішучих дій, представляючи дорожню карту «Готовності 2030» зі збільшенням витрат на оборону. Ці заходи мають на меті підтримку України, а також нагальне довгострокове зміцнення безпеки та оборони Європи в цілому[4]. В цих умовах Союз змушений збільшити внесок у власний захист розширювати свою здатність діяти в питаннях безпеки.

Детермінантами комплексного підходу мають бути: політичний консенсус; узгодженість дій між державами-членами; можливості, зокрема оперативні навички; узгодження фінансування; процедурна ефективність; міжорганізаційна координація між ЄС та ООН, між ЄС та НАТО. Це сприятиме економічному зростанню, стимулюватиме інновації та створюватиме робочі місця, одночасно забезпечуючи фінансову стабільність.

Біла книга представляє рішення для усунення критичних прогалин у можливостях і пропонує механізми інвестицій в оборону підвищення можливостей європейської оборонної промисловості в довгостроковій перспективі

Європа також повинна інвестувати в безпеку та оборону континенту, продовжувати підтримку України в її захисті від російської агресії. Для ефективного вирішення цих проблем Біла книга окреслює низку ключових напрямків дій: Усунення прогалин у можливостях із зосередженням на критичних напрямках, визначених державами – членами; Підтримка європейської оборонної промисловості через сукупний попит і зростання закупівель; Підтримка України через збільшення військової допомоги та поглиблення інтеграції ОПК Європи та України; Розвиток загальноєвропейського оборонного ринку, в тому числі шляхом спрощення правил; Прискорення трансформації оборони за допомогою революційних інновацій, таких як III та квантова технологія; Підвищення готовності Європи до найгірших сценаріїв шляхом підвищення військової мобільності та зміцнення зовнішніх кордонів, зокрема сухопутного кордону з Росією та Білоруссю; Зміцнення партнерства з країнами-однумцями по всьому світу.

Розроблений новий спеціальний інструмент безпеки для Європи – SAFE, в рамках якого передбачено залучення до 150 мільярдів євро з метою надання допомоги державам-членам ЄС у посиленні обороноздатності [5]. Ці кошти передбачено виплачувати зацікавленим державам-членам на вимогу, на основі національних планів. SAFE дозволить країнам, які приєднуються, країнам-кандидатам, потенційним кандидатам і країнам, які підписали з ЄС угоду про партнерство в галузі безпеки та оборони, приєднатися до спільних закупівель і зро-

бити внесок у сукупний попит. Вони також можуть домовитися про конкретні взаємовигідні угоди щодо участі їхніх відповідних галузей у таких закупівлях.

Таким чином визначені три основні напрями діяльності в сфері оборонної та безпекової політики, які мають вирішальне значення: структурно-операційний, внутрішньо-зовнішній, цивільно-військовий. Всебічне забезпечення безпеки стосується політико-стратегічної та оперативної – тактичної діяльності ЄС. На політико-стратегічному рівні всеосяжність є переважно питанням координації та впорядкування політики в рамках стратегічних цілей, що передбачає координацію між внутрішніми та зовнішніми аспектами безпеки, але також деякі аспекти цивільно-військового співробітництва. На рівні оперативного планування, комплексна безпека визначається організаційними процесами та способом взаємодії інституціональних акторів один з одним.

У сучасному світі як нових небезпек, так й нових можливостей Європейський Союз має потенціал зробити значний внесок в боротьбу з загрозами та в наближення до справедливого, безпечного та об'єднаного світу.

Список використаних джерел:

1. Alcaro R., Dijkstra H. Re-imagining EU Foreign and Security Policy in a Complex and Contested World *Italian Journal of International Affairs*. 2024. Vol. 59. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03932729.2024>

2. Gebhard C., Per M. Norheim-Martinsen Making sense of EU comprehensive security towards conceptual and analytical clarity. *European Security*. Vol. 20:2. P. 221–241. URL: https://www.sps.ed.ac.uk/sites/default/files/assets/pdf/Gebhard_and_Norheim-Martinsen_2011_-_FINAL_AUTHOR_VERSION.pdf

3. Сингаєвська Д., Дем'янчук О. Енергетична сек'юритизація ЄС: місце України в європейській енергетичній системі. *Політичні дослідження*. 2024. № 1 (7). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/8_Synhaievsk.pdf

4. Commission unveils the White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan/Readiness 2030. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_793

5. Proposal for a COUNCIL REGULATION establishing the Security Action for Europe (SAFE) through the reinforcement of European defence industry Instrument URL: <https://defence-industry-space.ec.europa.eu/document/download/6d6f889c-e58d-4caa-8f3b->

Ключові слова: ЄС, спільна зовнішня політика, політика безпеки ЄС, Програма безпеки ЄС.

Keywords: EU, common foreign policy, EU security policy, EU Security Agenda.

Акіменко Юлія Юрївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДИФФЕРЕНЦІЙОВАНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ЄС ЯК СКЛАДОВА ACQUIS ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ЄС

Сьогодні Європейський Союз (ЄС) має в своєму арсеналі різні підходи до регулювання відносин із третіми державами, тобто країнами, які не є членами ЄС. Диференційований характер зовнішніх відносин ЄС відображається в наявності різноманітних типів угод, які укладає ЄС з третіми країнами на різних етапах співробітництва. Угоди про вільну торгівлю та економічне партнерство спрямовані на створення механізмів, що сприяють економічному співробітництву між ЄС та третіми країнами. Ці угоди зазвичай не передбачають відповідальності, чітких строків або наслідків їхнього виконання чи невиконання. Угоди про партнерство та співпрацю також часто виходять за рамки суто економічної спрямованості, адже в них зазначаються принципи або цінності, якими мають користуватись сторони за Угодою для врегулювання взаємних відносин, а також для регулювання відносин, що виникають всередині третьої країни щодо правовідносин, які зазначаються в Угоді. Угоди про асоціацію вже мають на меті не тільки засоби економічного сприяння, а й можливості для поглиблення політичної співпраці з широкого кола питань. Окрім вищенаведених типів угод, для певних третіх країн існують і інші, які мають унікальний характер та поєднують елементи економічних, політичних, валютних угод, наприклад Угода про Європейську економічну зону (ЄЕЗ), наприклад, надає Норвегії, Ісландії та Ліхтенштейну широкий доступ до Внутрішнього ринку ЄС. Навпаки, відносини зі Швейцарією регулюються серією двосторонніх галузевих угод. На противагу цьому угоди зі Швейцарією та Андоррою це сукупність угод та договорів, які окремо на оговорені строки визначають економічну та політичну інтеграцію між сторонами. Не можна кожну з цих угод привести до однієї амбітної мети щодо приєднання кожної з цих третіх країн до ЄС, оскільки по-перше, таку мету ЄС не переслідує, а по-друге така б мета реально звучила коло можливостей для економічної та політичної інтеграції ЄС і зрештою перетворила б не на унікальне міждержавне об'єднання, а на звичайний політичний чи економічний блок країн.

Концепція диференційованої інтеграції може пояснити правову природу цих угод, а також наскільки наявність такої кількості різних угод відповідає обсягу повноважень ЄС. Вбачається, що ця концепція є нещодавнім здобутком, однак це хибне уявлення, оскільки одна з найвідоміших фраз засновника Європейського об'єднання вугілля та сталі вже тоді надавала ЄС широкі можливості для «різношвидкісної» інтеграції країн-членів Європа кується у кризах і буде представляти собою рішення, ухвалені для вирішення цих криз (Europe will be forged in crises and will be the sum of the solutions adopted for those crises). [1]

Екстраполюючи це популярне та часто цитоване твердження одного з батьків-засновників європейської інтеграції в контексті сучасних подій, можна було б припустити, що більшість рішень, які пропонує та ухвалює ЄС у відповідь на кризи, включають б певну ступінь диференціації для членів ЄС, за допомогою якої одна або кілька держав-членів тимчасово або навіть назавжди відхилялися з точки зору функціональності інтеграції. З іншого боку ЄС та треті країни, які не є членами ЄС також можуть на цьому підґрунті – диференційованої інтеграції на різних етапах чи у різних станах наблизитись чи віддалятись від певних механізмів, які пропонує ЄС чи про які вже є домовленість. Причому такі механізми можуть бути в економічній, валютній, торговельній, політичній чи навіть військовій сфері.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року стало імпульсом для безпрецедентної з боку ЄС підтримки європейських прагнень України та відповіді ЄС на ці дії. Надання статусу кандидатів на вступ у ЄС новим країнам – Україні та Молдові, [2] нові гуманітарні сфери співробітництва, перегляд можливості участі третіх країн у військових та інших програмах ЄС [3] та введення санкцій щодо країни-агресора [4] ґрунтуються на механізмі зовнішньої диференційованої інтеграції та є логічним продовженням концепції диференційованої інтеграції. Отже ЄС застосовує концепцію диференційованої інтеграції не лише до країн-членів ЄС, а й до третіх країн.

Послідовна реалізація зовнішньополітичного вибору України – приєднання до ЄС може здійснюватися також і в економічній сфері, де швидкість інтеграції зазвичай не співпадає з політичним станом. *Acquis* Внутрішнього ринку ЄС та і економічна інтеграція не передбачає обов'язкового членства держави в ЄС для здійснення її цілей чи застосування частини чи всіх її механізмів. І Україна і ЄС, а також інші країни-партнери бажують захистити свої економічні інтереси та ресурси у випадку приєднання України частково або повністю до Внутрішнього ринку ЄС. Адже Україна – країна з великою кількістю ресурсів та сировини, а окрім цього займає важливе стратегічне положення щодо транспортування певних товарів. Незважаючи на сьогоднішній стан речей (заблокування портів, непередбачуваність розвитку певних промислових секторів, обмежене інвестування у будівництво та відновлення країни, тощо) приєднання до Внутрішнього ринку ЄС, а саме до певних стандартів та погодження на зміну певних моделей регулювання господарських правовідносин всередині країни, а отже приєднання до *acquis* Внутрішнього ринку ЄС відбувається. Цей процес є двостороннім, оскільки підтверджується переглядом умов Угоди про асоціацію, запровадження режиму тимчасової лібералізації торгівлі, призупинення тарифних заходів, введення автономних торговельних заходів, тощо. Це надає змогу для України розраховувати на приєднання до *acquis* Внутрішнього ринку ЄС.

Список використаних джерел:

1. Monnet J. Mémoires. Paris : Librairie Arthème Fayard, 1976. P. 642. FF 59.

2. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. 17.6.2022 COM(2022) 407 final. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2022:126I:FULL&from=EN>

3. Council Decision (CFSP) 2017/2315 of 11 December 2017 establishing permanent structured cooperation (PESCO) and determining the list of participating Member States. *Official Journal*. L 331. 14.12.2017. P. 57–77.

4. Council Decision 2014/145/CFSP of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. *Official Journal*. L 78. 17.3.2014. P. 16–21.

Ключові слова: Європейський Союз, право ЄС, інтеграція, економічна інтеграція, Внутрішній ринок ЄС, *acquis* Внутрішнього ринку ЄС.

Keywords: European Union, EU law, integration, economic integration, EU Internal Market, EU Internal Market *acquis*.

Белозубова Оксана Олександрівна

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент

ТОРГОВЕЛЬНА ДИПЛОМАТІЯ ЄС У КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЄЮ

Початок ХХІ століття став свідком консолідації процесу глобалізації, який поширювався в другій половині минулого століття, насамперед з утворенням великої кількості нових держав. Сьогоднішній глобальна економіка перебуває на етапі переходу від однозначного впливу країн або блоків країн з розвинутою економікою до системи, де країни з економікою, що розвивається, посилюють свій міжнародний вплив, виходять на територію та інвестують у розвинені ринки. Однак, це не означає, що країни з промислово розвинутою економікою одразу зазнають шкідливих наслідків, навпаки – відбувається пошук нового економічного балансу сил та переосмислення засобів торговельної дипломатії.

Визначення торговельної (комерційної) дипломатії використовується для охоплення багатьох різних видів діяльності. Деякі з цих видів діяльності (наприклад: багатосторонні торгові переговори, торговельні консультації та врегулювання суперечок), призначені для впливу на державну політику та регуляторні рішення, які впливають на світову торгівлю та інвестиції. До цих видів можна також додати діяльність із підтримки бізнесу, яку здійснюють члени дипломатичних місій, їхній персонал та відповідні установи. Не слід забувати й про діяльність, яка пов'язана з інвестиціями, туризмом або інтелектуальною власністю.

Торговельна дипломатія Європейського Союзу (ЄС) стала ключовим інструментом у формуванні зовнішньоекономічних відносин Союзу та просуванні його торговельних інтересів у всьому світі. Цей напрямок зовнішньоекономічних відносин Союзу представляє собою багатогранний підхід до захисту та просування економічних і стратегічних інтересів ЄС в усьому світі. Ця форма дипломатії не обмежується звичайним сприянням торгівлі, але також включає ширший набір заходів, спрямованих на те, щоб цінності ЄС, такі як охорона навколишнього середовища, права людини та стандарти праці. Маючи таку унікальну засадничу природу саме цей напрямок дипломатії ЄС з моменту початку збройного конфлікту між Україною та ЄС, є одним з найбільш дієвих серед інших напрямків дипломатії ЄС.

Вже через 3 місяці після початку збройного конфлікту ЄС видав Регламент № 2022/870 від 30 травня 2022 року про тимчасові заходи щодо лібералізації торгівлі [1]. Цей Регламент визначає тимчасові заходи лібералізації, що доповнюють торговельні поступки, які застосовуються до українських товарів відповідно до Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною. Таким чином, ЄС став одночасно важливим актором у світовій ланці постачання аграрної продукції з України та гарантом уникнення соціальної напруги у багатьох регіонах світу, які виступають закупівельними української аграрної продукції, тобто ЄС втілює свою первинну і унікальну ідею щодо поширення власних цінностей.

Вже більше 3х років Україна та ЄС як партнери по чисельним економічним угодам, ґрунтуючись на Угоді про асоціацію 2014 р. винаходять нові можливості щодо співпраці також завдяки засобам торговельної дипломатії. Наприклад Україна та ЄС для диверсифікації експортних коридорів, оскільки не всі вони безпечні, узгодили та запровадили Угоду про вантажні перевезення автомобільним транспортом [2]. Ця Угода спростила процедуру отримання дозволів на двосторонні та транзитні перевезення до ЄС, що дозволило уникнути затримок при експорті української продукції через прикордонні пункти пропуску.

Окрім вищенаведених прикладів слід окремо виділити Ініціативу «Шляхи солідарності» [3]. Ця Ініціатива є важливим засобом торговельної дипломатії ЄС, оскільки включає в себе кооперацію між Україною, Молдовою та країнами-членами ЄС (особливо тими, хто є сусідами цих країн) щодо експорту несільськогосподарських товарів з України та водночас імпорту необхідних товарів в Україну без додаткових перепон на кордонах. Важливо, що така кооперація передбачає розвиток інфраструктури митних органів та підприємств, що забезпечують зберігання, сертифікацію та стандартизацію товару. Такі дії також закладають можливості та майбутні засади для економічної відбудови країни після збройного конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Regulation (EU) 2023/1077 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on temporary trade-liberalisation measures supplementing trade

concessions applicable to Ukrainian products under the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal*. L 144. 05.06.2023. P. 1–6.

2. Угода між Україною та Європейським Союзом про вантажні перевезення автомобільним транспортом. *Офіційний вісник*. 2023. № 2. Ст. 11/436.

3. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions “An action plan for EU-Ukraine Solidarity Lanes to facilitate Ukraine’s agricultural export and bilateral trade with the EU”. COM/2022/217 final. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0217>

Ключові слова: міжнародне право, міжнародна дипломатія, Європейський Союз, торговельна дипломатія ЄС.

Keywords: international law, international diplomacy, European Union, EU commerce diplomacy.

Грушко Мальвіна Валеріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент*

Димов Кирило Борисович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права*

ПРОПОРЦІЙНІСТЬ І РОЗРІЗНЕННЯ У ПРАКТИЦІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОСІЙСЬКИХ АТАК НА ЦИВІЛЬНУ ІНФРАСТРУКТУРУ

Одними з фундаментальних принципів міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), покликаних забезпечити гуманізацію збройних конфліктів, є принципи пропорційності та розрізнення. Вони зобов’язують сторони конфлікту чітко розмежовувати між військовими об’єктами і цивільними особами та об’єктами, а також утримуватись від застосування сили, яка може спричинити надмірні втрати серед цивільного населення порівняно з очікуваною військовою перевагою. І. Омельченко справедливо зауважив, що насамперед, один з ключових викликів – це оцінка військових переваг у порівнянні з можливими втратами серед цивільних осіб [4, с. 527].

Ці норми закріплені, зокрема, у статтях 48, 51 і 57 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року (далі – ДП I) [1], а також вважаються частиною звичаєвого міжнародного права, обов’язкового для всіх держав, включно з тими, які не є сторонами Протоколу. Стаття 48 ДП I зокрема зазначає, що для забез-

печення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й війнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти війнних об'єктів [1].

З початком збройної агресії російської федерації проти України у 2014 році, а особливо після її ескалації у 2022 році, громадські організації, правозахисні інституції та дослідницькі центри, як українські, так і міжнародні, зафіксували численні випадки атак на об'єкти цивільної інфраструктури: житлові будинки, лікарні, школи, об'єкти енергетики. Аналіз цих інцидентів крізь призму міжнародного гуманітарного права свідчить про системне недотримання державою-агресором принципів розрізнення та пропорційності. Це піднімає питання як щодо кваліфікації окремих дій як війнних злочинів, так і щодо ефективності існуючих міжнародно-правових механізмів запобігання та відповідальності.

Прикладом системного ігнорування принципів пропорційності та розрізнення з боку російської федерації є масований ракетний обстріл Києва, здійснений у ніч на 24 квітня 2025 року. За даними Київської міської військової адміністрації, внаслідок атаки із застосуванням балістичних і крилатих ракет, а також безпілотних літальних апаратів, було пошкоджено цивільні об'єкти у декількох районах столиці. Зруйновано житлові будинки, зафіксовано щонайменше дев'ять загиблих і понад сімдесят пораних, включаючи дітей та осіб похилого віку. Рятувальні служби повідомляють про ймовірну наявність людей під завалами [3].

Цей інцидент становить очевидне порушення статті 51(4) та 57(2) ДК I, що забороняють невибіркові напади, які не спрямовані на конкретний військовий об'єкт або застосовуються способом, що не дозволяє зробити розрізнення між цивільними та комбатантами [1]. Згідно з ст. 8(2)(b)(iv) Римського статуту, такі дії також є війнними злочинами та тлумачаться як умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою [5].

Зміст та обставини атак російської федерації на цивільні об'єкти в Україні викликали обґрунтовану реакцію міжнародної спільноти, зокрема Управління Верховного комісара ООН з прав людини. У заяві Верховного комісара ООН з прав людини Фолькера Тюрка, оприлюдненій 06 квітня 2025 року, вказано, що використання російською федерацією зброї з широкою зоною ураження в густонаселеному районі за відсутності будь-якої підтвердженої військової присутності – свідчить про повну зневагу до життя цивільних осіб. Верховний комісар закликав до швидкого, ретельного і незалежного розслідування і зазначив, що невибіркові атаки заборонені міжнародним гуманітарним правом, і якщо вони являють собою атаки, спрямовані проти цивільних осіб, то можуть бути кваліфіковані як війнні злочини [2].

У контексті триваючого збройного конфлікту такі дії вказують на систематичний характер порушень і підкреслюють необхідність посиленого міжнародного контролю, документування та притягнення винних до відповідальності через наявні міжнародно-правові механізми.

Події, які відбувалися протягом ХХ століття, зокрема Перша та Друга Світові війни, збройні конфлікти в різних країнах, під час яких використовувалась зброя масового знищення та невибіркової дії, практично не працювали наявні на той час норми міжнародного права стосовно заборони такої зброї, а також стосовно «гуманізації» збройних конфліктів, стали каталізатором для створення необхідних та дієвих міжнародно-правових механізмів для запобігання подібним подіям у майбутньому.

Під час аналізу дій збройних сил російської федерації під час міжнародного збройного конфлікту в Україні, стає зрозуміло, що наявні механізми є недостатніми на сьогоднішній день і виникає потреба в розробці нових – які дозволять запобігти воєнним злочинам та притягнути винних до відповідальності. Зокрема, міжнародне гуманітарне право потребує удосконалення в частині практичного забезпечення принципів розрізнення та пропорційності у сучасних збройних конфліктах з використанням високоточної зброї та дистанційних засобів ураження. Варто розглянути механізми оперативного моніторингу застосування сили в реальному часі, які могли б підвищити превентивну дієвість норм МГП. Також актуальним є створення постійно діючих незалежних експертних груп під егідою ООН чи МКЧХ, які здійснювали б юридичну оцінку атак на цивільні об'єкти з урахуванням стандартів МГП та міжнародної кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. *United Nations*. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf (accessed: 24.04.2025).

2. Верховний комісар ООН з прав людини про удар РФ по Кривому Рогу: невибіркові атаки можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини. *Інтерфакс-Україна*. 06.04.2025. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1061754.html> (дата звернення: 24.04.2025).

3. Ворожа атака на столицю 24 квітня: інформація оновлюється. *Офіційний портал Київської міської державної адміністрації*. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/vorozha_ataka_na_stolitsyu_24_kvitnya_informatsiya_onovlyuyetsya/ (дата звернення: 24.04.2025).

4. Омельченко І. І. Актуальність принципу пропорційності в контексті захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. *Права людини в період збройних конфліктів* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 1 листопада 2024 р.) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія», каф. міжнар. та європ. права. Одеса, 2024. С. 525–533.

5. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний договір від 17.07.1998 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588 (дата звернення: 24.04.2025).

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, принцип пропорційності, принцип розрізнення, воєнні злочини, збройний конфлікт, Женевські конвенції, міжнародно-правова відповідальність.

Keywords: international law, international humanitarian law, principle of proportionality, principle of distinction, war crimes, armed conflict, Geneva Conventions, international legal responsibility.

Дронов Владислав Юрійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент*

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕГУЛЯТОРІВ В СФЕРІ МЕДІА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМУНІКАЦІЮ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

Досліджуючи інституційне забезпечення права на комунікацію слід приділити особливу увагу національним регуляторам в сфері медіа. Коло їх функцій є доволі широким. Це, серед іншого, технічні та адміністративні функції. Але, що є вкрай важливим, ці суб'єкти забезпечують дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, зокрема свободи вираження поглядів і права на комунікацію. Окремо слід зазначити, що вони контролюють дотримання й відповідних обмежень, пов'язаних із захистом національної безпеки, суспільної моралі тощо. Впорядкувати інформаційний простір дозволяє ліцензування телерадіомовників, що також належить до основних функцій національних регуляторів у сфері медіа.

Національні регулятори в сфері медіа повинні враховувати публічні інтереси, загрози національній безпеці, захищати суспільну мораль тощо, але також й приватні інтереси медіа, споживачів. Вони повинні забезпечувати баланс між свободою вираження та відповідними обмеженнями, наприклад, в умовах збройного конфлікту. В Україні таким регулятором є Національна рада з питань телебачення і радіомовлення. Треба зазначити, що цей орган згадується в Конституції України. В Основному законі йдеться про повноваження Верховної Ради України та Президента України щодо призначення членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення [1]. Її правовий статус, порядок формування, діяльності та повноваження визначаються Законом України «Про медіа» [2]. Вона визначається як незалежний постійно діючий колегіальний державний орган, що діє на підставі Конституції України, цього Закону та інших законів України і здійснює державне регулювання, нагляд та контроль у

сфері медіа. До її компетенції, зокрема, відносяться питання, пов'язані з видачею ліцензій на мовлення, контроль за дотриманням стандартів мовлення, моніторинг інформаційного простору.

Розглядаючи міжнародний аспект слід згадати Європейську платформу регуляторних органів (European Platform of Regulatory Authorities, далі – EPRA) [4]. Вона була створена у 1995 році у відповідь на потребу у посиленій співпраці між європейськими регуляторними органами.

Завдяки 30-річному досвіду та розвиненій мережі робочих контактів, EPRA є найстарішою та найбільшою мережею регуляторів у сфері мовлення, яка слугує ідеальним майданчиком для обміну інформацією, обговорення проблемних ситуацій та найкращими практиками між регуляторами у Європі.

Членами EPRA є 55 регуляторних органів із 47 країн. Європейська комісія, Рада Європи, Європейська аудіовізуальна обсерваторія та Офіс представника ОБСЄ з питань свободи засобів масової інформації є постійними спостерігачами Платформи [4]. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення також є учасником EPRA.

Джерелом, яке необхідно дослідити в цьому контексті, є Директива Європейського Союзу про аудіовізуальні медіапослуги (AVMSD) (Directive 2010/13/EU, зі змінами, внесеними Directive (EU) 2018/1808) [3]. Цей акт встановлює основні принципи діяльності аудіовізуальних медіа в межах Європейського Союзу. Серед питань, що врегульовані цим документом: плюралізм медіа, протидія мові ненависті тощо. Як ми вже зазначили, ця Директива безпосередньо стосується регуляторів, які, зокрема, контролюють зміст інформаційного продукту.

Національні регулятори в сфері медіа відіграють особливу роль в інституційному забезпеченні реалізації права на комунікацію та свободи вираження. Їхньою особливістю є поєднання публічних та приватних інтересів, забезпечення прав та свобод людини та громадянина та інтересів національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Станом на 1 січ. 2020 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.04.2025)..
2. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX : станом на 1 січ. 2025 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/ed20250101#Text> (дата звернення: 07.04.2025).
3. Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0013> (дата звернення: 02.04.2025).
4. About EPRA. *European Platform of Regulatory Authorities*. URL: <https://www.epra.org/about-us> (дата звернення: 02.04.2025).

Ключові слова: право на комунікацію, права людини, свобода вираження, національний регулятор, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Європейську платформу регуляторних органів, Європейський союз.

Keywords: right to communication, human rights, freedom of expression, national regulator, The National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, European Platform of Regulatory Authorities, the European Union.

Канєнберг-Сандул Оксана Костянтинівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент*

ПОРУШЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Збройна агресія проти України, що триває з 2014 року і досягла нової ескалації у 2022 році, стала викликом не лише для самої країни, а й для всієї системи міжнародного права. Незаконна анексія Криму та підтримка сепаратистських утворень на сході України порушили основоположні принципи міжнародних відносин, серед яких територіальна цілісність держав, невтручання у внутрішні справи та незастосування сили. Ці події відкрили нові питання щодо захисту національних інтересів держави в умовах міжнародних правових викликів.

Міжнародне право має за мету не лише сприяти мирному співіснуванню держав, а й гарантувати захист суверенітету, цілісності та недоторканності їхніх кордонів. Однак у випадку з Україною ці принципи було поставлено під сумнів, що виявилось у безпрецедентній агресії, на яку світове співтовариство відповіло різними політико-правовими заходами. Ключову роль у цьому відіграють як міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй та Рада Європи, так і міжнародні судові органи, зокрема Міжнародний кримінальний суд.

У цій роботі досліджуватимуться наслідки порушення принципу територіальної цілісності України, роль права націй на самовизначення у контексті окупованих територій та можливості міжнародного права щодо запобігання та покарання за такі агресивні дії. Окрему увагу буде приділено міжнародним правовим механізмам, що сприяють захисту держав від подібних порушень у майбутньому, та перспективам реформування міжнародного права задля посилення таких механізмів.

Принцип територіальної цілісності держави вперше був закріплений у статті 10 Статуту Ліги Націй, яка зобов'язувала членів поважати і захищати політичну незалежність та територіальну цілісність кожного члена. Пізніше цей принцип знайшов закріплення в Статуті ООН (стаття 2, пункт 4), який забороняє застосування сили або загрозу силою проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави.

У Декларації ООН 1970 року про принципи дружніх відносин держав додатково було закріплено обов'язок утримуватися від дій, спрямованих на порушення національної єдності та територіальної цілісності будь-якої держави. Зокрема, підкреслювалося, що територія держави не може бути об'єктом воєнної окупації чи приєднання за допомогою сили. Такі територіальні набуття не повинні визнаватися законними.

Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975) уточнив ці положення, закликавши держави поважати територіальну цілісність і утримуватися від військової окупації чи загрози силою як засобів зміни меж або територіального контролю. Ці принципи сьогодні залишаються основою міжнародного права та регулюють відносини між державами.

Міжнародне право пропонує кілька механізмів притягнення до відповідальності за агресію та інші військові злочини, зокрема через діяльність ООН, Ради Європи та Міжнародного кримінального суду (МКС). ООН уповноважена реагувати на загрозу міжнародному миру та безпеці, що може включати введення санкцій, створення миротворчих місій і навіть ухвалення рішень про застосування сили. Радбез ООН, наприклад, неодноразово ухвалював резолюції, засуджуючи акти агресії та порушення міжнародного права, проте у випадку з Україною механізми ООН обмежені через право вето постійних членів Ради безпеки.

МКС надає можливість притягнення осіб до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини агресії. Наразі цей суд розглядає справи, пов'язані з конфліктом в Україні, що охоплюють порушення прав цивільного населення, примусове переміщення людей з окупованих територій та інші злочини. Аналогічні випадки притягнення до відповідальності за воєнні злочини спостерігалися під час збройних конфліктів у Косово та Палестині, що демонструє здатність міжнародного права реагувати на порушення, хоча й з обмеженнями в реалізації.

Дипломатичні та санкційні інструменти, включаючи обмеження у міжнародній торгівлі та фінансах, наразі є одними з основних засобів впливу на державу-агресора. Санкції застосовувалися і до інших держав, таких як Іран або Сирія, і наразі використовуються для стримування агресії проти України. Європейські та міжнародні організації, такі як Рада Європи, активно обмежують можливості агресорів у різних сферах, зокрема шляхом виключення чи обмеження їх членства та доступу до міждержавних форумів.

Отже, поточні механізми міжнародного права для запобігання та протидії агресії демонструють свої обмеження, особливо в умовах сучасних конфліктів. Ефективність Ради Безпеки ООН, як основного гаранта міжнародного миру, обмежена правом вето постійних членів, що часто блокує вирішення важливих питань, як у випадку з війною в Україні. Відтак, актуальними стають ініціативи щодо реформи Радбезу, зокрема обмеження права вето у випадках збройної агресії або гуманітарних катастроф.

Серед інших можливих реформ – створення ефективнішого механізму реагування на агресію з боку міжнародних судових інституцій. Пропонується

розширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії, аби забезпечити невідворотність відповідальності для держав-агресорів та відповідальних осіб. Також обговорюється створення окремого міжнародного трибуналу, що спеціалізуватиметься на агресивних діях проти держав та грубих порушеннях територіальної цілісності.

Перспективним напрямком є також зміцнення санкційних механізмів і міжнародної відповідальності. Міжнародне право може посилити можливості країн для введення автоматичних економічних та фінансових санкцій у разі грубих порушень, а також виробити колективні механізми відповідальності для посилення тиску на держави-агресори.

Агресія проти України актуалізувала необхідність удосконалення міжнародного права для захисту держав від порушення їхньої територіальної цілісності та суверенітету. Існуючі механізми міжнародного реагування часто виявляються неефективними через політичні обмеження та інституційні недоліки, що підкреслює потребу у всебічній реформі. Основними напрямками таких змін можуть стати обмеження права вето в ООН, розширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії та запровадження більш ефективних санкційних механізмів.

Реформа міжнародного права є важливим кроком до зміцнення системи колективної безпеки, що дозволить швидше і дієвіше реагувати на агресію, зберігаючи мир і стабільність у світі.

Список використаних джерел:

1. Статут Ліги Націй : офіц. текст від 28.06.1919 р., прийнятий на Паризькій мирній конференції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cvce.eu>;
2. Статут Організації Об'єднаних Націй : офіц. текст від 24.10.1945 р., прийнятий на установчій конференції в Сан-Франциско. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>;
3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН : офіц. текст від 24.10.1970 р., прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН, Резолюція 2625 (XXV). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/3dda1f104.pdf>;
4. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі : офіц. текст від 01.08.1975 р., прийнятий у Гельсінкі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.osce.org/ru/mc/39501>;
6. Резолюції Ради Безпеки ООН та Генеральної Асамблеї ООН щодо конфлікту в Україні та порушень територіальної цілісності держав : офіц. тексти 2014–2023 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org> .

Ключові слова: міжнародне право; територіальна цілісність; право на самовизначення; агресія; відповідальність; санкції.

Keywords: international law; territorial integrity; right to self-determination; aggression; accountability; sanctions.

Kuzmin Eduard

*National University «Odesa Law Academy»,
Associate Professor at the Department of International and European Law,
Candidate of Science of Law, Associate Professor, Advocate*

TOWARDS THE DESIGN OF A SYSTEM OF PUNISHMENTS IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

A retrospective glance at the history of the fairly vigorous pace of development of modern international criminal law reveals a highly inquisitive observation, or rather, perhaps, even a relatively alarming trend of a steady tendency towards a systematic expansion of the range of the most grave unlawful acts that must be promoted to the level of international crimes [1, p. 501, 521] and, at the same time, gradually shrinking the list of the already sufficiently limited pool of punishments [2, p. 16-17] that, even if hypothetically, should be imposed on perpetrators of the atrocities.

Against the backdrop of vociferous calls for the extreme need of dire necessity of recognition of torture as a separate and distinct international crime [for more details, see e.g.: 3; 4], as well as ecocide as a “fifth crime” under international law [5, p. 273], there are growing demands for an equally radical abolition of the death penalty as a form of punishment for dreadful atrocities [6, p. 28] not so long ago, and more recent appeals for at least the establishment of certain restrictions on the use of life imprisonment as an ultimate type of penalty for the crimes against international law [7, p. 75; 8, p. 5].

And if the campaign to enlarge the scope of the policy of eliminating impunity, albeit by means of drawing attention to the urgency of combating what in its inner parameters, one way or another, can be equated with international crimes, in many respects, precisely in the matter of the degree of gravity of some of the acts [9, p. 659] and feasibility of obtaining the “status of international” is perceived as more than reasonable, in terms of what is transpiring with the severity of punishment [10, p. 806, 809] arises only, at the very minimum, bewilderment.

It is boastingly, widely and frequently proclaimed that at the heart of the latter’s argument is “human rights” en masse [11, 227-228]. Yet how did it ever get to this point? Since what time did the expectation of just punishment become a violation of human rights? When was the moment lost in which the collective unconscious is so deeply concerned with the unacceptability of this or that kind of penalty, rather than adequately punishing those who commit unimaginable atrocities? How can such a scenario be matched with well-intentioned measures to prioritise the protection of the victims of such horrific crimes?

It is simply unthinkable. Since when has the community become puzzled not with the problem of constructing a hitherto absent clear, precise and rigorously structured system of punishments for international crimes (even if a theoretical model), but over the issue of how justice is not supposed to be harsh in such cases [12, p. 3]. Or, to put it another way, the identification of human rights with leniency. More, a

condescension that verges on connivance. The one, which M. B. Harmon and F. Gaynor referred to as "inexplicable and unduly", while rightly emphasising that "... extremely lenient sentences should, in general, be avoided; a slap on the wrist of the offender is a slap in the face of the victims ..." [13, p. 683, 684, 711]. And it really does.

Thus, in our perceptions, what has recently often been perversely understood as "humane" is presently shifting the focus away from what is truly crucial – the imposition of deserved and appropriate punishment on international criminals. So, instead of soul-crushing narratives of sublime benevolence, the agenda has to be on designing a consistent and coherent system of penalties and sentencing guidelines for international crimes that is as much understandable, as organic, and based on the best practices of the functioning of international criminal justice bodies. And the starting point of this process is Nuremberg.

List of references:

1. Christensen M. J. Crafting and Promoting International Crimes: A Controversy among Professionals of Core-Crimes and Anti-Corruption. *Leiden Journal of International Law*. 2017. Vol. 30. Iss. 2. P. 501–521.
2. van Zyl Smit D. Punishment and Human Rights in International Criminal Justice. *Human Rights Law Review*. 2002. Vol. 2. No. 1. P. 1–17.
3. van der Vyver J. D. Torture as a Crime under International Law. *Albany Law Review*. 2003. Vol. 67. No. 2. P. 427–463.
4. Special Issue the Law of Cruelty: Torture as an International Crime. *Journal of International Criminal Justice*. 2008. Vol. 6. Iss. 2. 405 p.
5. Hellman J. The Fifth Crime under International Criminal Law: Ecocide? *Regulating Corporate Criminal Liability* / D. Brodowski, M. Espinoza de los Monteros de la Parra, K. Tiedemann, J. Vogel. Cham : Springer, 2014. P. 273280.
6. Freeland S. No Longer Acceptable: The Exclusion of the Death Penalty under International Criminal Law. *Australian Journal of Human Rights*. 2010. Vol. 15. Iss. 2. P. 1–34.
7. Gumboh E. The Penalty of Life Imprisonment under International Criminal Law. *African Human Rights Law Journal*. 2011. Vol. 11. No 1. P. 75–92.
8. van Zyl Smit D. Life Imprisonment as the Ultimate Penalty in International Law: A Human Rights Perspective. *Criminal Law Forum*. 1998. Vol. 9. P. 5–54.
9. Ford S. Understanding Crime Gravity: Exploring the Views of International Criminal Law Experts. *William & Mary Bill of Rights Journal*. 2019. Vol. 27. Iss. 3. P. 659–688.
10. Bijleveld C., Blažević M., Gelvez D. B., Buljbasic M. Sanctioning Perpetrators of International Crimes: A Vignette Study. *International Criminal Law Review*. 2022. Vol. 22. No. 4. P. 805–826.
11. Summers S. J. The Justification of Punishment and Human Rights. *Sentencing and Human Rights: The Limits on Punishment*. Oxford : Oxford University Press, 2022. P. 227–252.

12. De Guzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. P. 1–35.

13. Harmon M. B., Gaynor F. Ordinary Sentences for Extraordinary Crimes. *Journal of International Criminal Justice*. 2007. Vol. 5. Iss. 3. P. 683–712.

Ключові слова: міжнародні злочини, покарання, покарання за міжнародні злочини, міжнародне кримінальне право, система покарань у міжнародному кримінальному праві, покарання та призначення покарання.

Keywords: international crimes, punishment, punishment for international crimes, international criminal law, system of punishments in international criminal law, penalties and sentencing.

Мануїлова Катерина Вікторівна

Національний університет «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри міжнародного та європейського права,

кандидат юридичних наук, доцент

ЮРИСДИКЦІЙНІ ТА НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Збройні конфлікти сучасності, незважаючи на розвиток міжнародних механізмів запобігання та регулювання воєнних дій, продовжують залишатися однією з основних загроз для дотримання прав людини, особливо щодо найбільш уразливих категорій населення – дітей. В умовах воєнного часу діти зазнають множинних видів насильства, втрачають доступ до освіти, медичної допомоги, житла та інших соціальних благ, стаючи жертвами примусового переміщення, експлуатації та, в окремих випадках, участі у збройних формуваннях.

За даними міжнародних організацій, десятки тисяч дітей у всьому світі були насильно залучені до діяльності озброєних формувань. Приблизно 250 мільйонів дітей проживають на територіях, охоплених збройними конфліктами. Неповнолітні не лише використовуються як солдати, але й змушені виконувати функції інформаторів, посильних, мародерів, шпигунів, а також ставати жертвами трудової експлуатації, домашнього насильства та сексуального рабства. Така практика грубо порушує основоположні міжнародно-правові норми та становить серйозну загрозу фізичному і психічному здоров'ю дітей, їхньому розвитку та майбутньому [1].

У відповідь на ці виклики міжнародне співтовариство розробило низку правових механізмів, покликаних забезпечити захист дітей під час збройних конфліктів. Зокрема, Конвенція ООН про права дитини [2] та її Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах прямо забороняють використання осіб, які не досягли 18-річного віку, у збройних формуваннях [3]. Крім того, Женевські конвенції [4] та Додаткові протоколи [5] до них встановлюють

обов'язки держав і воюючих сторін щодо особливого захисту дітей як однієї з найуразливіших категорій цивільного населення. Ці документи встановлюють міжнародно-правові стандарти, які забезпечують безпосередній захист дітей у ході воєнних дій, так і їх соціальну підтримку та реабілітацію у постконфліктний період. Незважаючи на наявність міжнародно-правових норм, проблема залишається актуальною, що вимагає посилення механізмів контролю за їх дотриманням, притягнення винних до відповідальності та створення ефективних програм реабілітації й реінтеграції постраждалих дітей.

Рада Безпеки ООН приділяє особливу увагу п'яти типам серйозних порушень прав дітей у ситуаціях збройного конфлікту. До них, окрім залучення та використання дітей у воєнних діях, належать такі злочини: вбивства та тілесні ушкодження неповнолітніх, сексуальне насильство, зокрема зґвалтування, атаки на навчальні й медичні установи, а також на осіб, які підлягають захисту в цих закладах, викрадення дітей та перешкоджання доступу до гуманітарної допомоги. Виявлення, фіксацію й звітування про ці порушення забезпечує спеціально створений механізм моніторингу та звітності. Цей механізм працює в тісній співпраці з міжнародними та регіональними організаціями, а також із представниками урядів країн, де відбуваються збройні конфлікти. Він забезпечує постійний збір доказів, розслідування порушень і надання рекомендацій щодо їх попередження та запобігання.

Для досягнення ефективного захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів, механізм також включає програму для підтримки жертв таких порушень, яка має на меті забезпечення їхнього доступу до медичної допомоги, психологічної реабілітації та соціальної інтеграції. Це важливий крок для створення безпечного середовища для дітей, постраждалих від війни. Крім того, Рада Безпеки ООН активно працює над посиленням тиску на держави та збройні групи, аби забезпечити дотримання міжнародних норм і припинення практик, що порушують основні права дитини. Завдяки цьому підходу, міжнародна спільнота має змогу не лише виявляти порушення, але й активно сприяти процесу примусу до відповідальності осіб, що скоюють такі злочини, а також підтримувати зусилля щодо надання допомоги тим, хто постраждав від таких злочинів.

Міжнародне кримінальне право визнає такі дії, як зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, вагітності або стерилізації, а також інші тяжкі форми сексуального насильства, злочинами проти людяності та воєнними злочинами. Міжнародний кримінальний суд (МКС) розглядає випадки сексуального насильства та жорстокого поводження з неповнолітніми дівчатами, яких примусово залучили до збройних формувань, як серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Водночас Римський статут МКС не надає йому повноважень судити осіб, які не досягли 18 років, що означає – неповнолітні не можуть бути притягнуті до відповідальності перед цим судом за воєнні злочини, злочини проти людяності чи акти геноциду [6].

Міжнародна спільнота активно працює над покращенням механізмів захисту прав дітей, оскільки збройні конфлікти все частіше призводять до залучення неповнолітніх до бойових дій, сексуального насильства та інших форм експлуатації. Як зазначалось, одним з основних інструментів для захисту дітей є Конвенція ООН про права дитини [2], яка закликає всі країни забезпечити їхній захист від насильства та зловживань. Більш того, резолюції Ради Безпеки ООН, зокрема, визначають використання дітей в збройних конфліктах як серйозне порушення міжнародного гуманітарного права, зобов'язуючи держави притягувати до відповідальності тих, хто вербує або використовує неповнолітніх у війнах.

Проте, незважаючи на ці прогресивні норми, існує нагальна потреба у зміцненні правових засад для притягнення до відповідальності осіб, які використовують неповнолітніх для воєнних цілей. Одним із найбільших викликів є відсутність єдиного підходу до юридичної відповідальності в різних країнах, що дозволяє зловмисникам уникати покарання за свої злочини. Також існують проблеми із забезпеченням справедливості у випадках, коли неповнолітні учасники конфліктів стають жертвами, а не злочинцями, але через їхню участь у бойових діях вони часто опиняються в правовій невизначеності.

Зокрема, вимагається удосконалення міжнародних механізмів судочинства, таких як Міжнародний кримінальний суд, щоб він міг більш ефективно розслідувати злочини, скоєні проти неповнолітніх, а також забезпечити можливість притягнення до відповідальності тих, хто безпосередньо залучає дітей до бойових дій. Крім того, важливо розвивати програми для реабілітації дітей-солдатів, що включають психосоціальну підтримку, освіту та соціальну інтеграцію. Для цього необхідно створити відповідні інфраструктури в постраждалих країнах, що гарантують відновлення прав неповнолітніх жертв конфліктів.

Таким чином, лише за умови комплексного підходу до правового захисту, реабілітації та судового переслідування осіб, які використовують дітей для збройних конфліктів, міжнародна спільнота може забезпечити належний захист прав дітей у цих складних ситуаціях.

Список використаних джерел:

1. Vandenhole W. The Law on Children and Armed Conflict. URL: <https://warchildhood.org/children-and-armed-conflict-legal-framework/>
2. Конвенція ООН про права дитини. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199?find=1&text=права+дітей#Text

6. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588?find=1&text=засудження+осіб+які+не+досягли+18+віку#Text

Ключові слова: права людини, міжнародні механізми, Міжнародний кримінальний суд, збройні конфлікти, неповнолітні, захист прав дітей.

Keywords: human rights, international mechanisms, International Criminal Court, armed conflicts, minors, protection of children's rights.

Цибульська Ольга Юріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО ПИТАННЯ НЕДОТРИМАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЧЕРЕЗ РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕКОНАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

В продовження теми цифровізації адвокатської діяльності, висвітленої в 2024 р. в межах наукових тез під назвою «Щодо питання діджиталізації адвокатської діяльності в Україні в умовах євроінтеграції» [1], доцільним є відзначити, що цифровізація набуває таких тенденцій, які не можна назвати позитивними для адвокатів, які відносять себе за віросповіданням до християн Східного обряду.

Так, ухвалою КЦС ВС від 12 березня 2025 року залишено без руху касаційну скаргу адвоката ____ ..., в інтересах ____... на постанову Одеського апеляційного суду від 28.11.2024 р. по справі № 523/14982/23 та встановлено можливість надати суду касаційну скаргу з усуненими недоліками протягом 10 днів з дня її отримання. Серед недоліків було відзначено, що подано необґрунтовану заяву про неможливість адвокатом мати особистий кабінет в електронному судочинстві на підставі релігійних переконань [2].

Доцільним є відзначити, що абз. 3 ч. 6 ст. 14 ЦПК України містить норму, згідно з якою реєстрація електронного кабінету у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі для адвокатів є обов'язковою. Зазначені вимоги не застосовуються за умови, якщо адвокат заявив про такі обставини одночасно із поданням відповідного документа шляхом подання окремої обґрунтованої письмової заяви» [3].

КЦС ВС в ухвалі від 12 березня 2025 року по справі № 523/14982/23, в свою чергу, зазначив, що заява є необґрунтованою, разом із тим не зазначив, які об-

ставини для цього є обґрунтуванням. В свою чергу, зазначення конкретних обставин, що можуть бути такими доказами є неможливим, адже законодавство не містить переліку доказів, що, на думку суду, можуть бути обґрунтуванням таких вимог.

Разом із тим, доцільним є відзначити, що відповідно до ч. 2 Закону України № 3200-IX від 29.06.2023 р. електронний кабінет – це персональний кабінет (веб-сервіс чи інший користувацький інтерфейс) [4]. Так, у веб-додатку це зазвичай набір API [5]. В свою чергу, API Endpoint – це URL-адреса [6]. А URL-кодування – механізм для кодування інформації в уніфікованому ідентифікаторі ресурсів (URI), який використовується для кодування певних символів у вигляді %xx, де x – цифра [7].

Також, доцільним є відзначити позицію священолужителів, зокрема, ченців Свято-Троїцького скиту (Грузія/Тбілісі), на дуку яких «реалізуючись через людей, релігія сатани оформилася в релігію «життєву» – про яку сказав Господь: «... відійди від Мене... думаєш не про те, що Боже, а про людське» (Мф. 16:23). При цьому прийняття особистого цифрового ідентифікатора є свого роду «хрещенням» у цю релігію – переходом з числа «оголошених» у ряди членів «нового світового порядку» – «раю на землі» [8].

З урахуванням зазначеного, доцільним є заявити, що позиція КЦС ВС, викладена в ухвалі від 12 березня 2025 року по справі № 523/14982/23, щодо необґрунтування позиції адвокатом _____, відносно неможливості мати електронний кабінет є такою, що суперечить:

- нормам міжнародного права, а саме: преамбулі, ч. 1 ст. 6, ч.ч. 1-2 ст. 9 Європейської конвенції з прав людини 1950 р. [9], ст. 2, ст. 7 Загальної декларації прав людини 1948 р. [10];
- нормам національного законодавства (ст. 3, ч. 2 ст. 8, ч. 1 ст. 9, ч.1 ст. 35, ч.1 т 55 Конституції України [11], Рішенню Конституційного Суду України у справі № 9-зп/1997 [12], ч. 2 Закону України № 3200-IX від 29.06.2023 р., абз. 3 ч. 6 ст. 14 ЦПК України).

Зазнаєне вище свідить, що в діях суду є присутнім характер дискримінації за релігійними переконаннями, що позбавляє можливості доступу до правосуддя. А це, в свою чергу, є підтавою в подальшому для звернення за захистом до ЄСПЛ, що обов'язково буде доліджено в окремих наукових працях.

Список використаних джерел:

1. Цибульська О. Ю. Щодо питання діджиталізації адвокатської діяльності в Україні в умовах євроінтеграції. *Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу* : зб. матеріалів міжнародного круглого столу. (м. Одеса, 5 березня 2024 р.). Одеса, 2024. С. 69–72.

2. Ухвала КЦС ВС від 12.03.2025 р. по справі № 523/14982/23. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125876238> (дата звернення: 04.04.2024).

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 09.04.2025. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6136> (дата звернення: 16.04.2025).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29.06.2023 р. № 3200-IX : станом на 29.06.2023. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3200-20> (дата звернення: 16.04.2025).

5. Повний посібник по Yii URL: <https://yiiframework.com.ua/uk/doc/guide/> (дата звернення: 16.04.2025).

6. Як працює API Endpoint? URL: <https://foxminded.ua/api-endpoint/> (дата звернення: 16.04.2025).

7. Відсоткове кодування URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Відсоткове_кодування (дата звернення: 16.04.2025).

8. Кавказькі пустинножителі – про суть гріха прийняття цифрових ідентифікаторів URL: <https://religions.unian.ua/orthodoxy/715823-kavkazki-pustinojiteli-pro-sut-griha-priynyattya-tsifrovih-identifikatoriv.html> (дата звернення: 16.04.2025).

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 04.11.1950 № 995_004: станом на 01.08.2021 *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.04.2025).

10. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948 р. № 995_015: поточна редакція. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 16.04.2025).

11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 01.01.2020. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 16.04.2025).

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України: справа за зверненнями жителів міста Жовті Води від 25 грудня 1997 року № 9-зп/1997. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text> (дата звернення: 16.04.2025).

Ключові слова: міжнародне право, право на судовий захист, цифровізація адвокатської діяльності в Україні, релігійні переконання.

Keywords: international law, right to judicial protection, digitalization of legal profession in Ukraine, religious beliefs.

ПРАВО НА УЧАСТЬ ЯК ШЛЯХ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Право на участь є фундаментальним аспектом забезпечення людської гідності та всебічного розвитку особистості в сучасному інформаційному суспільстві. Інформаційні права людини являють собою визначені нормативно структуровані якості і особливості буття особистості, які виражають її свободу в сфері інформації і є невід'ємними та необхідними способами й умовами її життя, її взаємовідносин із суспільством, державою, іншими індивідами. Інформаційні права людини органічно поєднані із соціальною діяльністю людей, їх суспільними відносинами, способами буття індивіда. Вони є необхідними умовами побудови життя людини в цивілізованому суспільстві. Велике значення в такому суспільстві, у тому числі для реалізації прав людини, має право на участь, яке, безумовно, пов'язане із інформацією, процесами її обміну, свободою інформації. Це право є ключовим для реалізації інших прав людини, оскільки забезпечує прозорість, підзвітність та можливість для громадян брати активну участь у суспільному житті, контролювати дії влади та впливати на прийняття рішень, що їх стосуються.

Значення інформаційних прав людини пояснюється важливістю інформації в сучасному світі. Категорія «інформаційні права людини, про існування яких справедливо стверджують деякі дослідники [1; 2; 3], як і категорія «права людини» застосовується для визначення як юридичного феномену, так і для характеристики прав в більш широкому соціогуманітарному значенні, адже, перш за все, основним призначенням інформації є задоволення інформаційних потреб окремої людини, суспільства та держави. Як вірно підкреслює Б. А. Кормич, саме людина є кінцевим споживачем будь-яких даних і відомостей і завдяки своєму мисленню вона здатна перетворювати сукупність даних на те, що вважається інформацією [4, с. 8].

Крім того, інформацію варто розуміти не тільки як об'єкт, який потенційно містить відомості, наприклад, як статтю або повідомлення, але і як процес взаємодії суб'єкта з об'єктом, який він досліджує, тобто як процес, що потребує участі суб'єкта. Отже, інформація нерозривно пов'язана не тільки з тим об'єктом, який вивчається, але і з суб'єктивними особливостями тієї людини, яка її отримує – саме від цих особливостей буде залежати реакція людини та наступні дії. Будь-яке вираження людиною думки, комунікація, за своєю суттю є її прагненням вплинути на вчинки та думки інших людей, але ступінь цього впливу і його результат (певні дії) визначається не тільки самою людиною, але і тим, кому висловлюється ця думка.

Свобода інформації як інформаційне право людини не обмежується лише функцією отримання інформації людиною. Свобода інформації є складовою свободи людини і істотно впливає на її здійснення. Для реалізації своєї свободи

людина поповнює наявну у неї інформацію, наприклад, шляхом обміну нею з іншими людьми, виробляє нову інформацію, тобто бере активну участь у комунікації, у соціальній взаємодії, саме тому уявляється, що без інформації навряд можливою є сама людина як соціальна істота.

Інформаційні права є по суті істотним фактором розкриття людської індивідуальності, затвердження своєрідності та унікальності кожної особистості.

Участь людини у питаннях, що стосуються її життя, є одним з основних прав людини, адже участь є шляхом до реалізації інших прав. Реалізація права на участь є потужним інструментом для забезпечення інших фундаментальних прав і свобод. Доступ до достовірної інформації дозволяє громадянам приймати обґрунтовані рішення у сферах охорони здоров'я, освіти, працевлаштування тощо. Свобода вираження поглядів та можливість вільно поширювати інформацію сприяє розвитку демократії, плюралізму думок та відкритого діалогу.

Саме поняття «участь» набуває поширення як у практиці, так і в науці. Під цим поняттям розуміється безперервний процес, що включає в себе обмін інформацією та діалог між людьми, між людьми та державою («право на участь», «право участі» у широкому сенсі), а також участь (чи можливість участі) індивіда в управлінні державними справами («право на участь» у вузькому сенсі). Наприклад, згідно з Конституцією України, право на участь в управлінні державними справами є гарантованою можливістю брати участь в управлінні своєю державою, у прийнятті законів та інших рішень з питань загальнодержавного та місцевого значення шляхом голосування при проведенні всеукраїнського та місцевого референдумів, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також право на рівний доступ кожного до державної служби у своїй країні. Вважаємо, що право на участь варто розглядати не тільки з позиції державно-управлінського аспекту, але і, зокрема, як право на участь у культурному житті, у обміні інформацією, у прийнятті соціально значущих рішень. Про це стверджують також деякі дослідники, зауважуючи, що права на участь варіюються від прав на інформацію до прав на участь в управлінні державними справами і прав на спільне прийняття рішень, зазначаючи також, що інформаційні права є найслабшою формою прав участі [5].

Одним з найважливіших аспектів права на участь є, напевно, право на політичну та громадську участь, яке відіграє визначну роль у стимулюванні розвитку демократичного врядування, у просуванні верховенства права, соціальної інтеграції та економічного розвитку, а також у реалізації та захисті всіх прав людини. Право на участь у політичному та громадському житті має важливе значення для розширення можливостей окремих осіб і їхніх груп, для усунення дискримінації та маргіналізації. Втім нині залишається чимало перешкод для реалізації права на участь, зокрема, для рівноправної політичної та громадської участі, які можуть включати пряму та непряму дискримінацію за такими ознаками, як раса, колір шкіри, походження, стать, релігія, мова, погляди, майновий стан, громадянство чи інший статус.

Право на участь виступає як важлива передумова для повної та ефективної реалізації всього спектру прав людини. Забезпечення цього права вимагає від держав створення сприятливого правового та інституційного середовища, підтримки медіаграмотності населення, забезпечення вільного доступу до інформаційних технологій та захисту від цензури та дезінформації. Інвестування в розвиток інформаційних прав людини є інвестицією в стабільне, демократичне та справедливе суспільство, де кожна людина має можливість повноцінно реалізувати свій потенціал. Право на участь в управлінні державними справами здійснюється через систему інститутів безпосередньої демократії і включає певний набір правомочностей, як то: свобода зборів, свобода друку, свобода слова, виборче право, право петицій, право на референдум, право на заняття державних посад, право об'єднуватися в громадські організації, можливість оскарження дій посадових осіб до суду та деякі інші [6].

Безумовно, право на участь нерозривно пов'язане з іншими правами людини, такими як право на мирні зібрання та об'єднання, свобода переконань і їх вираження, право на освіту. Ефективна участь завжди залежить від доступу громадськості до достовірної та повної інформації.

У розвинутих демократичних суспільствах право на участь у формах політичної активності, що ініційовані громадянами, зростає і підтримується. В реалізації цього права важливою є не тільки наявність нормативного та інституційного механізму реалізації, а й здатність індивідів активно використовувати свої права і свободи, механізми та інститути демократії, адже, врешті-решт, у більшості випадків саме від активної участі особи залежить реалізація її прав і свобод.

Список використаних джерел:

1. Das Recht auf Information – Wichtig für Natur- und Umweltschutz. URL: vorarlberg.naturfreunde.at/Berichte/detail/29948.
2. Bergmann W. Recht auf Information als «irrige Ansicht». URL: derstandard.at/1342139162869/Recht-auf-Information-als-irrige-Ansicht.
3. Roger J. R. Levesque Informational Rights. URL: www.springerreference.com/docs/html/chapterdbid/329878.html.
4. Кормич Б. А. Інформаційне право. Харків : БУРУН і К, 2011. 334 с.
5. Kröll M. Allgemeiner personalvertretungsrechtlicher. *Informationsanspruch. PersR.* 2019. URL: www.bund-verlag.de/personalrat/lexikon/informationsrechte?srsId=AfmBOopYQ09PalTV2RaWlBrpuZr0UWrB6HDsC4ZFbMDeqPK3xdGy-xS6
6. Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами. *Мезо-Інфо – Юридичний портал № 1*. URL: <https://salolii/f04b63a>

Ключові слова: право на участь, інформаційні права, свобода інформації, права людини, доступ до інформації, участь в управлінні державними справами, демократія.

Keywords: eligibility, informational rights, freedom of information, human rights, access to information, participation in the management of public affairs, democracy.

Hryb Anna
*National University «Odesa Law Academy»,
associated professor of International and European Law Department
Ph.D in Law*

INTERNATIONAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE INFORMATION SOCIETY

In their development, human rights and freedoms have come a long way. They required both definition, recognition, consolidation, mechanisms for protection, and direction of further development. The problem of protecting human rights and freedoms in new, modern conditions was no exception – in the conditions of the formation and development of both individual national information societies and the global information society. The problem of protecting human rights in the information society is complicated by several factors, among which the most important, in our opinion, are the following: first, the complexity of defining the information society (there are six concepts of its development) and the presence, along with its positive aspects, of negative ones, such as those that may pose threats to existing human rights; second, the uncertainty of the large-scale impact of information technologies on both the person himself and, accordingly, on his rights and freedoms; third, the absence in the science and practice of international law of a generally accepted definition of “human information rights”; fourthly, the need to implement one of the basic principles of international law – the principle of respect for human rights and fundamental freedoms.

Uncertainty leads to the search for answers to a number of fundamental questions. In particular, what rights require protection in the information society; what understanding and attitude should be towards existing rights in the information society; how to take into account the ambiguous understanding and interpretation of the category (group) of new “information rights” related to the use of information technologies.

When considering the problem of protecting human rights in the information society, it is worth noting its broad formulation and complexity of perception. This is likely due to the fact that there is no unity of opinion on the problem of protecting human rights in the information society. Therefore, the question arises of getting acquainted with the most widespread scientific approaches and views in the doctrine of international law. First of all, this concerns the answer to the following question: which rights, together with those already defined and enshrined in international law, are subject to protection in the information society [1]. The answer to this question leads to the consideration of several conceptual approaches and scientific views grouped according to certain similar features. In our opinion, the basis for the classification of these approaches and views should be the criterion of the influence of modern information technologies on the implementation of human rights and freedoms.

It should be noted that the proposed classification is conditional and takes into account the need for its further scientific understanding and development. In summary, we note that there are several approaches. Four principal approaches can be distinguished: 1) “general approach”: the entire list of existing human rights defined by international legal acts is subject to protection; 2) “selective approach”: only those rights and freedoms that are defined as the basis for forming a group of “information rights” of a person are subject to protection; the remaining rights are considered in relation to them; 3) “special approach”: only those rights that are defined and enshrined in international law are subject to protection, the implementation of these rights is related to information with limited access, unauthorized dissemination of such information and violation of the access regime harms the owner of the information; 4) “thematic approach”: only categories of rights related to the modern development of information technologies in the conditions of the development of the information society are subject to protection – “digital rights and freedoms”.

It is necessary to briefly describe each of these approaches. The essence of the first, “general”, approach is to indicate the list of rights and freedoms defined in international legal acts, which, under the conditions of the development of the information society and the diverse impact of information technologies, will require protection. The basis for such a list of human rights are the following sources: the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966. As one of the options, the probable and diverse impact of information technologies on human rights can be considered by groups of rights (civil, political, economic, social, cultural), as well as taking into account the generations of development of human rights (I, II, III and possibly IV generations) [2]. Taking into account the legal nature of rights, the authors draw appropriate conclusions regarding the implementation and possible protection of each of the rights in the information society. Attention, as a rule, is focused on the specifics of the implementation of each of the rights (groups of rights) in the information society and its corresponding protection. It is noted that almost all rights, to one degree or another, are manifested in the information society. According to this approach, attention is also focused on the issue of guarantees of human and citizen rights and freedoms (institutional guarantees, procedural guarantees, material guarantees). The opinion is expressed about the need to improve human rights protection systems in the information society at the universal, regional and national levels, respectively. It is clear that according to this approach, the scope of argumentation regarding each of the rights (groups of rights) varies, or may be absent altogether.

The essence of the second, “selective”, approach is to define as key elements several categories of rights and freedoms and to build on their basis a certain group of information rights that will be protected. Three categories were chosen as key ones: “freedom of information”, “right to information”, “right to communication”. The basis for defining “freedom of information” (freedom to seek, receive and disseminate information) is the relevant provisions of universal and regional international legal

acts as sources. The basis for defining the “right to information” (“right to access information”, “right to access public information”) are doctrinal views and international legal acts. The basis for defining the “right to communication” (“right to access means of communication”, “right to access the Internet”) is doctrinal views), the Statute of the International Telecommunication Union 1992. Opinions on the composition of the group of “information rights” differ. Some limit themselves to including the aforementioned “freedom of information”, “right to information” and “right to communication” [3]. Others believe that this group of information rights can be expanded due to the emergence of new rights and freedoms, in the conditions of their implementation in the information society and under the influence or with the use of information technologies. It is precisely such a group of rights that their authors define as a separate group, that is, a group of “information rights” of a person. It is emphasized that such a group of information rights will be distinguished by its own characteristics. At the same time, the list of rights that are (will be) included in such a group remains debatable. At the same time, its inclusion in a number of other groups of human rights (along with civil, political, economic, social, cultural) is assumed.

The essence of the third, “special”, approach is to define as basic categories subject to protection only those rights that collectively meet the following conditions: (a) are defined and enshrined in international law, (b) their implementation is related to information with limited access (confidential information; secret information), (c) unauthorized dissemination of such information and violation of the relevant access regime causes harm to the owner of the information. According to this approach, the following are subject to protection: personal data of a person, genetic information of a person, medical secrecy, professional secrecy of judges, lawyer secrecy, notarial secrecy, journalistic secrecy. At the same time, it is emphasized that special attention should be paid to the protection of these rights in the context of the development of the information society and the large-scale use of information technologies [4].

The essence of the fourth, “thematic”, approach is to consider and define, for the purpose of legal protection, the set of only those rights that are related to the modern development of information technologies in the conditions of the development of the information society – the so-called “digital rights and freedoms”, “Internet rights”, etc. In the opinion of the authors, it is these rights that are directly related to the category of information and communication or to the “modern information and communication spheres” in the conditions of the development of the information society. The basis of this approach are the views on “digital rights and human freedoms” enshrined in the Charter of the Global Information Society of 2000. According to this approach, the category of information rights includes the entire possible set of rights, linking their implementation and protection exclusively with the conditions of the development of digital information technologies.

Thus, summarizing the above, we note the following conclusions: the analyzed conceptual approaches are not exhaustive and cover only principled views on the issues of human rights protection in the context of the development of the information society;

the considered approaches emphasize the importance of human rights protection in the context of the large-scale use of information technologies; the absence of a generally accepted definition of “human information rights” in the science and practice of international law complicates their unified understanding, however, does not stop the search for a mutually acceptable solution to determine their list and appropriate protection.

List of sources used:

1. Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58–61. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/12>
2. Гріб А. М. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини: загальні засади. *Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики* : колективна монографія / М. Р. Аракелян, Х. Н. Бехруз, Ю. Ю. Акіменко та ін.; за ред.: М. Р. Аракеляна, Х. Н. Бехруза, Ю. Ю. Акіменко. Одеса : Фенікс, 2023. С. 217–247. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26023>. ISBN 978-966-928-975-9
3. Єфремова І. І. Особливості визначення міжнародно-правового механізму захисту приватних прав. *Економіка, фінанси, право*. 2019. № 7/1. С. 41–44.
4. Ігнатів В. П. Цифрові права людини в контексті інформаційно-комунікаційних технологій. Київ, 2019. 256 с.
5. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19–29.

Ключові слова: права людини, Інтернет, міжнародне право, інформаційні технології.

Keywords: human rights, the Internet, international law, information technology.

Плотніков Олексій Вікторович

*Громадська організація «Десяте Квітня»,
старший юрист, кандидат юридичних наук*

УХВАЛЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ДЕЯКІ ВИДИ ЗВИЧАЙНОЇ ЗБРОЇ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ КРОК В ФОРМУВАННІ МІЖНАРОДНО- ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОБМЕЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ОЗБРОЄНЬ В БОЙОВИХ ДІЯХ

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію [1], що відома також як Конвенція про деякі види звичайної зброї, була ухвалена міжнародною Конференцією в Женеві в 1980 році разом з трьома першими Протоколами до неї. Протокол I стосувався осколків,

що не виявляються в людському тілі [2], наприклад, пластикових чи скляних. Щоправда, щодо його ефективності можна висловити певні сумніви, адже подібна зброя на той момент не перебувала на озброєнні жодної держави. Як відзначав В. Дж. Фенрік, «коли була подана ця пропозиція, вона отримала одностайну підтримку, оскільки жодна з держав, що брала участь в Конференції з озброєння, не мала такої зброї в своєму арсеналі, і вони не вбачали можливим використання такої зброї в майбутньому» [3, с. 503]. Ф. Кальсхофен та Л. Зегвельд пишуть, що Протокол став «майже невимовним результатом зусиль, які були спрямовані значно вище» [4, с. 44], тобто на заборону всіх, або, щонайменше, деяких видів осколкової зброї, наприклад тих, в яких використовуються флешети.

Протокол II про міни, міни-пастки та інші пристрої [5] (далі – Протокол про міни) надав певну міру захисту цивільним особам, забороняючи використання віроломних мін-пасток, що поєднувалися із, здавалося б, безпечними об'єктами, наприклад, дитячими іграшками чи медичними засобами. Він, однак, піддавався критиці, як «інструмент, що надає суттєвий захист цивільному населенню за однієї єдиної умови: що його норм скрупульозно дотримуються професійними збройними силами, що ведуть війну із стриманістю, що мається на увазі принципом економії військової сили та на театрі, що дозволяє ведення бойових дій подібного характеру. Практика, однак, виявляється цілком відмінною, і цілі країни виявляються буквально засіяні всіма типами наземних мін та мін пасток найбільш віроломного характеру» [6, с. 521]. Крім того, критика стосувалася вимоги про реєстрацію мінних полів, встановлюваних засобами дистанційного мінування та вимоги надавати завчасне сповіщення про встановлення дистанційно встановлюваних мін, «що виявлялося таким що буде найчастіше порушуватися як з технічних причин, так і через виключення про винятки «випадків, коли на перешкоді цьому стоять певні обставини» [7, с. 75].

Протокол III про запалювальну зброю [8] (далі – Протокол про запалювальну зброю) заборонив за будь-яких обставин напади з використанням запалювальної зброї, що доставляється повітрям на будь-які військові цілі, розташовані в місцях скупчення цивільного населення. Протокол не захищає комбатантів від нападів із використанням запалювальної зброї, що викликало невдоволення деяких держав під час Конференції. Так, Австрія заявила про розчарування тим, що «міркування безпеки переважили міркування гуманітарного характеру», а Індонезія заявила, що Протокол «надає недостатній захист цивільним особам проти запалювальної зброї» [9].

Стаття 8 Конвенції про деякі види звичайної зброї встановила механізм розгляду змін та доповнень. Вперше цей механізм було застосовано через 15 років, за які змінилося чимало. Зокрема, МКЧХ представив пропозиції щодо заборон та обмежень нових видів зброї. Окрім МКЧХ з'явилися нові потужні неурядові організації, такі як Human Rights Watch, що брали участь в кампанії, спрямованій на заборону сухопутних мін. МКЧХ в період між 1989 та 1994 роком провів чотири експертних зустрічі щодо лазерної зброї, дві зустрічі щодо наземних мін та

одну щодо інших видів зброї [10]. В 1994 році текст з пропозиціями щодо заборони лазерної зброї, сформульованими МКЧХ, був представлений на зустрічі групи урядових експертів в рамках конференції з перегляду [11]. 12 країн висловилися на користь заборони засліплюючої лазерної зброї, і лише США виступили проти.

Таким чином, попри недоліки, ухвалення Конвенції 1980 року стало вирішальним кроком вперед у створенні міжнародно-правового режиму обмеження та заборони деяких видів зброї на полі бою. Конвенція створила парасольковий режим, завдяки якому стало можливим ухвалення нових протоколів про види зброї, що виникали, або щодо яких держави змогли домовитися. Відповідно, коріння сучасних підходів до обмеження деяких видів зброї на полі бою слід шукати саме в Конвенції 1980 року.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, 1980. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (дата звернення: 23.03.2025).
2. Protocol on Non-Detectable Fragments (Protocol I). Geneva, 10 October 1980. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/ccw-protocol-i-1980> (дата звернення: 05.11.2024).
3. Fenrick W. J. The Conventional Weapons Convention: A Modest but Useful Treaty. *International Review of the Red Cross*. 1990. No 279. P. 498–509.
4. Kalshoven F., Zegveld L. Constraints on Waging a War: An Introduction to International Humanitarian Law. 3rd ed. Geneva : ICRC, 2001. 227 p.
5. Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв з поправками, внесеними 3 травня 1996 року (Протокол I з поправками, внесеними 3 травня 1996 року), що додається до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невибіркову дію. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_310#Text (дата звернення: 05.11.2024).
6. Kalshoven F., Zegveld L. Constraints on Waging a War: An Introduction to International Humanitarian Law. 3rd ed. Geneva : ICRC, 2001. 227 p.
7. Levie H. S. The Code of International Armed Conflict. New York : Oceania, 1986. 1099 p.
8. Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons (Protocol III). Geneva, 10 October 1980. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/ccw-protocol-iii-1980> (дата звернення: 05.11.2024).
9. CCW Conference. Committee of the Whole. Summary record of the 15th meeting. URL: https://digitallibrary.un.org/record/460542/files/A_C-6_56_SR-15-RU.pdf?ln=ru (дата звернення: 05.11.2024).

10. Blinding Weapons: Reports of the Meetings of Experts Convened by the International Committee of the Red Cross on Battlefield Laser Weapons: 1989-1991, Geneva, ICRC, 1993. URL: <https://repository.graduateinstitute.ch/record/11057> (дата звернення: 07.11.2024).

11. Draft Protocol on Blinding Weapons. working paper submitted by the ICRC, document CCW/CONF. I/GE/CRP.28, 12 August 1994. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/%20/g96/646/70/pdf/g9664670.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

Ключові слова: обмеження озброєнь, деякі види звичайної зброї, правова оцінка озброєнь, Конвенція про деякі види звичайної зброї, Протоколи до Конвенції про деякі види звичайної зброї.

Keywords: limitations of weapons, certain types of conventional weapons, legal review of weapons, Convention on certain conventional weapons, Protocols to the Convention on Certain Conventional Weapons.

Федорова Тетяна Сергіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО У СУЧАСНИХ ВИКЛИКАХ УКРАЇНИ: КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

З часу початку збройної агресії Російської Федерації у 2014 році, Україна перебуває в епіцентрі глибокої міжнародно-правової кризи. Анексія Криму, бойові дії на Донбасі, а з 2022 року – повномасштабне вторгнення стали викликом не лише для національної безпеки, а й для дієвості системи міжнародного права загалом. У цих умовах саме правові міжнародні механізми розглядаються як ключовий засіб захисту державного суверенітету, територіальної єдності та основоположних прав людини.

Останні десять років відзначаються різноманітними глобальними подіями, що актуалізували необхідність перегляду та адаптації норм міжнародного права. Серед таких явищ – збройні конфлікти на різних континентах, посилення терористичної активності, пандемія COVID-19, кіберзагрози, поглиблення міграційних криз та інтенсивне впровадження новітніх технологій. Усі ці чинники, разом з російсько-українською війною, стимулювали дискусії щодо ефективності чинної системи міжнародного регулювання [1, с. 55–58].

Варто зауважити, що порушення територіальної цілісності України є яскравим прикладом недосконалості міжнародно-правових гарантій. Незважаючи на чіткі заборони щодо насильницького зміни кордонів, закріплені в Статуті ООН та інших міжнародних актах, зокрема Гельсінському Заключному акті, реакція світової спільноти залишилася переважно політичною, а не правовою. Цей кейс

свідчить про потребу розширення інструментарію для превентивного реагування на агресію [2, с. 102–104].

Особливу увагу заслуговує міжнародне гуманітарне право, яке спрямоване на обмеження шкоди під час конфліктів. Проте практика показує, що навіть основоположні документи – такі як Женевські конвенції – не завжди захищають цивільне населення. Масштабні обстріли житлових кварталів, катування та примусове переміщення осіб стали звичним явищем у зоні бойових дій. Це вказує на необхідність формування дієвих моніторингових структур із чітко визначеною правовою відповідальністю сторін [2, с. 105–107].

Крім того, агресивна поведінка держави, що порушує міжнародне право, має отримати відповідну правову оцінку в рамках міжнародних юрисдикцій. Україна активно ініціювала процеси в Міжнародному суді ООН, ЄСПЛ, МКС, домагаючись юридичного визнання фактів агресії та воєнних злочинів. Водночас важливо продовжити тиск на світову спільноту з метою створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [3, с. 213–220].

Слід зазначити, що без належного механізму відповідальності самі правові норми стають декларативними. Верховенство права повинно мати інституційні механізми забезпечення та захисту, особливо в ситуаціях збройного тиску на суверенні держави [4, с. 45–47].

Одним із критичних елементів забезпечення гуманітарної безпеки є реалізація міжнародних стандартів прав людини. За даними посібника «Захист прав людини...», ефективна імплементація таких стандартів потребує не лише формальної адаптації законодавства, а й реального механізму впливу на державу-агресора через міжнародні правові інститути [5, с. 61–65].

Колективна монографія кафедри міжнародного та європейського права НУ «ОЮА» також підкреслює, що Україна стала не лише об'єктом агресії, а й суб'єктом змін у міжнародному праві. Її досвід боротьби за власний суверенітет, взаємодія з міжнародними судами, політична мобілізація стали основою для переосмислення глобальних механізмів безпеки та правосуддя [6, с. 98–100].

З урахуванням наведеного, можна зробити висновок: міжнародне право перебуває на етапі глибокої трансформації, що обумовлена сучасними загрозами.

Для ефективного реагування на такі виклики необхідне реформування існуючих механізмів, зокрема: вдосконалення санкційної політики, підвищення швидкості та дієвості судових рішень, а також створення нових інструментів попередження агресії.

Список використаних джерел:

1. Brownlie I. Principles of Public International Law. Oxford : Oxford University Press, 2019. С. 55–58.
2. Sassòli M. International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare. Edward Elgar, 2020. С. 102–107.

3. Schabas W. A. The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. Oxford University Press, 2016. – С. 213–220.

4. Федорова Т. С. Ідея верховенства права у міжнародно-правовому дискурсі. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. –Т. 1. С. 45–47.

5. Федорова Т. С. Захист прав людини в сучасному міжнародному та європейському праві : навч.-метод. посібник / Х. Бехруз, А. Гріб та ін. ; за ред. Х. Бехруз; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 61–65.

6. Федорова Т. С. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : колективна монографія / Х. Н. Бехруз, М. Р. Аракелян, С. С. Андрейченко та ін. Одеса : Фенікс, 2023. С. 98–100.

Ключові слова: міжнародне право, територіальна цілісність, агресія, міжнародна відповідальність, гуманітарне право, конфлікт.

Keywords: international law, territorial integrity, aggression, international responsibility, humanitarian law, conflict.

Hrebeniuk Dmytro

National university «Odesa law academy»

PhD, Associate Professor of The Department of International and European Law

THE DISCUSSION AROUND THE DEFINITION OF «EUROCRIME»

Traditionally, it is noted that the European legal space is increasingly dominated by the trend towards the formation of new legal categories reflecting the evolution of criminal law instruments within the framework of supranational integration structures. One of such categories that has attracted attention in recent years is the phenomenon of «eurocrime». Despite its increasing use in journalistic, expert and even political sources, the national legal doctrine still lacks a single, well-established definition of this phenomenon. Therefore, it is quite logical that numerous discussions on the essence, structure and legal nature of «eurocrime» are taking place.

The definition of a «eurocrime» is faced with a number of conceptual issues that have both theoretical and applied aspects. In this context, we are talking about the distinction between general criminal offences with a cross-border element, crimes that threaten the interests of the members of the integration association, namely the European Union (hereinafter – the EU), and international crimes in the classical sense, such as genocide or crimes of aggression. The absence of a clear definition in the EU primary and secondary law is a matter of some debate, which complicates both the harmonisation of criminal legislation of the member states and the construction of an effective system of supranational criminal jurisdiction. The study of «eurocrime» is not

only an academic issue, but also an indicator of more global processes, in particular, the search for new forms of human rights protection, strengthening of the European legal identity and improvement of the criminal justice system in the face of cross-border challenges. In this context, a comprehensive study of the content, features and legal consequences of the introduction of the concept of «eurocrime» into legal circulation is of particular relevance.

The aim of the study is to analyse the key scientific and regulatory approaches to the definition of «eurocrime» and to identify the reasons for the lack of a unified understanding of the concept.

The concept of «eurocrime» is traditionally considered through the prism of the provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union (hereinafter – TFEU), which forms the regulatory framework for combating particularly serious crimes of a cross-border nature. Although the term «eurocrime» is not directly mentioned in the text of the Treaty, the conceptual outlines are indirectly outlined in Article 83 TFEU [1]. It is particularly important to note that the legal act refers to categories of crimes that, given their rather specific dimension, require concerted action by EU member states. In the scientific literature, in particular in the works of Ukrainian researchers, the approach according to which a «eurocrime» is considered to be a criminal offence that falls within the scope of legal regulation of the EU and is particularly grave and cross-border in nature, dominates. It is this classification that provides the legal basis for establishing minimum standards for the composition of crimes and the sanctions provided for them in certain areas that are subject to harmonisation within the EU [2, p. 467].

In the process of defining and regulating the concept of «eurocrime», it is necessary to focus research on related legal mechanisms used by the EU to protect its fundamental values, in particular the rule of law, human rights and international security. These mechanisms include restrictive measures, and in this context, the contour of the issue covers such area as liability, so in this aspect, sanctions are a key tool for implementing the EU's common foreign and security policy in accordance with Article 21 of the EU Treaty (hereinafter – the TEU) [3].

It is necessary to note that this mechanism has a clearly defined legal nature and is aimed at ensuring stability and law and order both within and outside the integration association, in this context, it is increasingly relevant for transitional states. It should be noted that the sanctions mechanism covers a fairly wide range of measures, from individual sanctions, including asset freezes and travel bans, to sectoral restrictions, such as embargoes on trade in certain groups of goods or bans on certain types of services, including in the banking sector. Ukrainian researchers point out that more than 40 separate decisions have been adopted within the EU legal framework regulating the application of restrictive measures in various geopolitical contexts. Therefore, it is worth noting that this mechanism is not only a foreign policy tool, but also a potential tool for preventing actions that can be qualified as an encroachment on the security, integrity and legal order of the EU – that is, actions that may in the future fall under the qualification of a «eurocrime» [4, p. 516-517].

The existence of this mechanism as a preventive tool in the structure of the EU legal policy only emphasises the need for a comprehensive approach to responding to threats that undermine the rule of law within the integration community. One of the challenges for the EU is corruption, which, going beyond national jurisdictions, is becoming a cross-border phenomenon and increasing the need for unified approaches to combating it – including in the context of the potential codification of European crimes. The combination of different mechanisms in the fight against corruption was outlined in 2020 in the annual report on the state of the rule of law in the EU. The document notes that the effectiveness of anti-corruption policy depends on the balanced application of both preventive measures (institutional integrity, transparency, anti-corruption expertise) and effective criminal prosecution. The report contains a comparative analysis of changes in the national criminal legislation of the EU member states related to corruption offences, emphasising the importance of a high-quality investigation and adequate application of criminal sanctions for the relevant offences [5, p 21].

To summarise the research, the concept of «eurocrime» at the present stage remains conceptually undefined, and given the growing frequency of its use in the political and scientific space. Its legal nature is largely derived from the EU's founding documents, which form the basis for harmonisation of criminal legislation of the member states on crimes of supranational importance and cross-border nature. However, the absence of a clear regulatory definition of the aforementioned term creates a number of challenges – both in doctrinal understanding and in practical law enforcement. A study of related EU legal instruments, such as sanctions mechanisms and approaches to combating corruption, has to some extent confirmed that there is a need for a systematic and interdisciplinary approach to the definition of a «eurocrime». Such phenomena already demonstrate features that may in the future form the basis of a legal category such as supranational interest. Thus, the «eurocrime» appears as a unique legal phenomenon that is in the process of formation and requires further study of its components, so the final formulation depends on the political will of the EU institutions, the consistency of interstate lawmaking, and the development of a supranational criminal justice system.

List of sources used:

1. Treaty on the Functioning of the European Union (consolidated version). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>

2. Гребенюк Д. О. Щодо передумов формування уявлення про «єврозлочин» як правове явище Права людини в період збройних конфліктів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяч. 75-річчю прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Міжнародному дню прав людини. 1 листопада 2024 р., м. Одеса. Одеса. 2024. С. 466–473.

3. Consolidated version of the treaty on European Union 2012. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF

4. Анакіна Т. М., Зіняк Л. В., Чорнозуб Л. В. Кримінальна відповідальність за порушення санкцій (обмежувальних заходів): підхід європейського союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 516–520.

5. Mickevičiūtė L. Is there the Need for Further Harmonisation on Corruption Offences in the European Union? *Vilnius University Open Series*. 2021. P. 21–27.

Ключові слова: єврозлочин, кримінальне право Європейського Союзу, транскордонна злочинність, наднаціональна юрисдикція, правова інтеграція, гармонізація кримінального права, правова категорія. Правовий порядок ЄС.

Keywords: eurocrime, criminal law of the European Union, cross-border crime, supranational jurisdiction, legal integration, harmonisation of criminal law, legal category, EU legal order.

Бірюков Руслан Миколайович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
докторант кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук*

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОТОКОЛІВ ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЄВРОПОЛ

Початок 2000-х років став вирішальним для становлення Європейського поліцейського управління (Європолу). Цей розвиток був визначений реальним функціональним тиском від зростаючої внутрішньої та зовнішньої взаємозалежності та посиленням нових видів злочинності, що зумовлювало потребу в створенні єдиного центрального органу по боротьбі з ними. Це було пов'язано не тільки з задачами та проблемами, з якими стикався сам ЄС, але й з потребами зовнішніх акторів, які повинні були мати розуміння того до кого вони можуть звернутися, в разі виявлення злочину підробки Євро або шахрайства з ним. Зі зростанням таких взаємозалежностей, політики європейських держав все частіше зверталися до європейського рівня вирішення проблем. Найбільш очевидним було обрати Європол в якості центрального органу в контексті міжнародного поліцейського співробітництва ЄС. Він вже був пов'язаний з європейськими структурами та становив собою канал безпосередньої комунікації відповідних виконавчих органів. Він, на той момент, вже відрізнявся більшою інституціоналізацією, ніж Інтерпол.

Протокол I становив перший крок в бік призначення Європолу центральним органом з питань відмивання грошей. Він зробив Європол офіційним актором в сфері міжнародного поліцейського співробітництва ЄС. Протокол був укладений порівняно швидко та без складнощів, цей документ піддавався критиці з боку Європейського парламенту за його негнучкість, зокрема за те, що він набрав чинності в разі схвалення всіма державами-учасницями організації.

За протоколом Європол ставав повноцінним актором міжнародного поліцейського співробітництва в Європі, причому отримав можливість діяти як на

наднаціональному так і внутрішньодержавному рівні. Хоча протоколу був ухвалений доволі швидко та без складнощів. Європейський Парламент критикував цей правовий інструмент за його негнучкість. Зокрема, він зазначав, що «сумно, що процедура набрання чинності протоколом ґрунтується на тій самій процедурі, що застосовувалася до Конвенції про Європол, тобто сценарій ухвалення всіма державами-учасниками. Ця процедура затримує ухвалення протоколу на рівні ЄС» [1].

В липні 2000 року Франція подала пропозицію про розширення функціонального охоплення Європолу, а саме щодо включення в мандат Європолу кіберзлочинності та комп'ютерної злочинності. Подібно до відмивання грошей, ця сфера зазнала сильного впливу глобалізації, особливо через інтенсивну інтернаціоналізацію та діджиталізацію ринкових стосунків. Ці зміни не тільки посилили транскордонну взаємозалежність між державами, але й зробили державні кордони умовністю, а багато інструментів щодо управління кордоном – застарілими. В свою чергу. Це створило помітні нові можливості для злочинців та терористів.

Напочатку 2000-х років, ці можливості були далеко не суто терористичними, вони все активніше проявлялися на практиці. Це особливо вірно для злочинців в кіберсфері. Завдяки розвитку Інтернету, різні кримінальні групи змогли створити нові зв'язки в різних сферах злочинної діяльності. В онлайн-просторі формувалися нові кримінальні ринки, нові методи, та навіть нові типи злочинів. Хоча поліцейські чиновники спочатку розглядали Інтернет просто як нове середовище для злочинної діяльності, наприклад, злочинів, пов'язаних з мобільними пристроями, скоро стало зрозумілим, що він породжує цілу нову злочинну сферу [2, с. 155].

По мірі розвитку злочинності в галузі високих технологій, вона почала ставити не тільки проблему безпеки, скільки економічну проблему. В цьому сенсі можна провести аналогію з відмиванням грошей, що є, першочергово, загрозою економіці держав та глобальній економіці. Це призводило до посилення розуміння того, що управління безпекою повинно ставати так само взаємопов'язаним, аби запобігати злочинним трендам. Однак, поліцейське співробітництво в той час було все ще доволі обмеженим та таким, що концентрувалося на «старих» темах, таких як боротьба з торгівлею наркотиками, мафіозними групами, викраденням автомобілів тощо. З урахуванням цього, пропозиція розширити мандат Європолу не виглядає дивною.

В березні 2001 року було ухвалено пропозицію Ради [3], що ставила перед Європолем задачу боротися з серйозними формами міжнародної злочинності, що були перераховані в додатку та включали понад 20 нових позицій з описами злочинів, таких як, наприклад, підробка товарних знаків, підробка грошей та інших платіжних засобів, викрадення людей, контрабанда цілого ряду товарів, а також комп'ютерну злочинність. Таким чином, менш ніж через 2 роки після початку роботи, в середині 2001 року мандат Європолу був розширений. Це пред-

ставляло собою непересічний розвиток в функціональному охопленні Європолу, адже це створювало можливості для інтеграції широкого кола питань боротьби зі злочинністю в структуру діяльності нового органу.

В цей період розвитку Європолу спостерігався певний ентузіазм серед держав-учасниць ЄС до співробітництва на наднаціональному рівні, що дозволило подальше швидке розширення повноважень Європолу, переважно у відповідь на зростаючу взаємозалежність в боротьбі з кримінальними структурами. З розвитком інтеграції, таке швидке розширення ставало б все більш складним. Одним з вирішальних рушіїв виступала політизація, що ставала все більш помітною напочатку 2000-х років, після серії терактів в США та Європі. Сильний громадський тиск створив політичний клімат, що сприяв спільним діям та адвокації на рівні ЄС. Як сказав колишній директор Європолу Ю. Шторбек, «держави-учасниці вимагали, аби щось було зроблено на рівні ЄС» [4].

Зростаюча політизація дозволила державам-учасникам діяти в сфері розвитку Європолу. Так, в другій половині 2001 року Бельгія та Іспанія запропонували розширити повноваження Європолу шляхом ухвалення другого протоколу. Цей документ був хвалений в листопаді 2002 року та фактично уповноважив європейських чиновників брати участь в спільних слідчих групах та запитувати компетентні органи держав-учасниць ЄС про проведення скоординованих слідчих дій [5]. Хоча це не було ясно вираженим проявом вертикальної інтеграції, Протокол II все ж представляв собою значний крок в бік подальшого поглиблення повноважень Європолу та його ролі як незалежного актора в поліцейському співробітництві в рамках ЄС.

Наступний крок послідував в 2004 році з ухваленням Протоколу III до Конвенції про Європол [6], яким, зокрема, був змінений порядок інформаційного обміну в рамках Європолу. Зрештою, ухвалення трьох додаткових протоколів відображає преференції держав в бік інтеграції, які як найкраще проявляються в моменти, коли ця держава головує в органах ЄС. Зрештою, в усіх описаних випадках, саме держава, що мала головування в Раді, пропонувала відповідні зміни до мандату Європолу.

Список використаних джерел:

1. Report on the initiative from the Portuguese Republic with a view to the adoption of a Council Act on the drawing up on the basis of Article 43(1) of the Convention on the establishment of a European Police Office (Europol Convention) of a Protocol amending Article 2 and the Annex to that Convention (9426/2000 – C5-0359/2000 – 2000/0809(CNS)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-5-2000-0312_EN.pdf?redirect (дата звернення: 11.09.2024).

2. Carrapiço H., Farrand B. Cyber crime as a fragmented policy field in the context of the area of freedom, security and justice. *Routledge Handbook of Justice and Home Affairs* / A. R. Servent, F. Tranuner (eds). Abingdon : Routledge, 2018. P. 146–156.

3. Council of the European Union. Council doc. 2001/C 176/05. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2006:176:FULL> (дата звернення: 11.09.2024).

4. Europol Annual Report 2001. URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/europol-annual-report-2001> (дата звернення: 11.09.2024).

5. Protocol amending the Convention on the establishment of a European Police Office (Europol Convention) and the Protocol on the privileges and immunities of Europol, the members of its organs, the deputy directors and the employees of Europol, 2002. URL: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1521> (дата звернення: 11.09.2024).

6. Council Act of 27 November 2003 drawing up, on the basis of Article 43(1) of the Convention on the Establishment of a European Police Office (Europol Convention), a Protocol amending that Convention. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:C2004/002/01> (дата звернення: 11.09.2024).

Ключові слова: Європол, Європейський Союз (ЄС), Інтерпол, Рада ЄС, держави-учасниці, Конвенція про Європол, інституціоналізація, політизація, глобалізація, інтеграція взаємозалежність, діджиталізація, транснаціональна злочинність, міжнародне поліцейське співробітництво, спільні слідчі групи, інформаційний обмін, відмивання грошей, кіберзлочинність.

Keywords: Europol, European Union (EU), Interpol, Council of the EU, Member States, Europol Convention, institutionalisation, politicisation, globalisation, integration, interdependence, digitalisation, transnational crime, international police cooperation, joint investigation teams, information exchange, money laundering, cybercrime.

Бондарюк Ольга Олегівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри міжнародного та європейського права*

ПРОБЛЕМАТИКА В ПРОЦЕДУРІ ПОВЕРНЕННЯ ВИКРАДЕНИХ ДІТЕЙ НА ПОСТІЙНЕ МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ

У сучасному світі, де глобалізація сприяє активному переміщенню населення, а кількість транскордонних шлюбів постійно зростає, питання юрисдикції щодо місця проживання дитини та її правового статусу дедалі частіше постають на міжнародному рівні. При цьому порушення прав дитини під час конфліктів між батьками або у зв'язку з політичними кризами й збройними конфліктами набуває особливої гостроти. Зокрема, недобросовісне переміщення дитини за межі держави її постійного проживання без згоди другого з батьків або законного опікуна – проблема, що охоплює не лише приватні правовідносини, а й торкається фундаментальних принципів міжнародного права.

Актуальність теми зумовлена також тим, що на практиці повернення дитини часто перетворюється на тривалий і складний процес, де правові норми наштот-

хуються на політичні бар'єри, розбіжності у національних законодавствах і відсутність ефективних інструментів примусу. Особливо це проявляється у ситуаціях, коли йдеться не просто про сімейну суперечку, а про цілеспрямовану політику держави-агресора, яка масово вивозить дітей із тимчасово окупованих територій.

У такому контексті проблема повернення викрадених дітей набуває характеру не лише юридичного, а й гуманітарного та морального виклику. Вона вимагає активного залучення міжнародної спільноти, ефективної взаємодії між державами, а також перегляду існуючих процедур у межах міжнародного права. Саме тому дослідження цієї теми є важливим як для науки, так і для практики правозастосування.

Основна проблема, що виникає при поверненні викрадених дітей, полягає у складності практичної реалізації міжнародно-правових норм у конкретних юрисдикціях. Попри наявність Гаазької конвенції 1980 року про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, яка була покликана забезпечити швидке повернення дитини до місця її постійного проживання, на практиці процедура є затягнутою, непослідовною та часто піддається суб'єктивним оцінкам національних судів. Одним із основних викликів виступає неоднорідність тлумачення понять “неправомірне переміщення” та “країна постійного проживання” у законодавстві різних держав, що створює прогалини в єдиній правозастосовній практиці.

Варто також зважати на те, що окремі держави схильні розглядати інтереси батьків і дитини в контексті власної політики та морально-етичних норм, що істотно впливає на рішення про повернення. Іноді суди або органи влади країни, до якої вивезено дитину, вважають, що повернення не відповідає “найкращим інтересам дитини”, аргументуючи це загрозами для її психологічного стану або адаптації. У таких випадках дитина може залишатися в країні, навіть якщо її перебування там є юридично неправомірним. Це суперечить самій природі Гаазької конвенції, яка передбачає, що питання опіки та проживання мають вирішуватися судами тієї країни, де дитина проживала до викрадення [1].

Ще однією суттєвою проблемою є зловживання сторонами своїми процесуальними правами. Зокрема, батько або мати, котрий незаконно вивіз дитину, часто подає паралельні заяви про зміну місця проживання, опіки або навіть про надання притулку, що ускладнює виконання рішень про повернення. Судові процеси можуть тривати місяцями або навіть роками, під час яких дитина вже встигає адаптуватися до нового середовища, що потім використовується як аргумент проти повернення. Така затримка в розгляді справ не тільки суперечить духу Гаазької конвенції, яка орієнтована на оперативність, а й підриває довіру до міжнародного механізму як такого [2].

Наявна система повернення викрадених дітей має суттєві вади як на рівні міжнародного регулювання, так і у сфері національного правозастосування. Відсутність ефективного механізму примусового виконання рішень, нерівномір-

ність інтерпретаційних підходів у різних країнах, вплив політичного та соціального контексту, а також зловживання процесуальними правами – усе це знижує ефективність міжнародної правової системи, яка повинна стояти на захисті найвищого пріоритету – прав дитини.

Особливого загострення проблема незаконного переміщення дітей набула у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру у 2022 році. У цьому випадку йдеться вже не про поодинокі випадки викрадення дітьми одним із батьків у межах приватного конфлікту, а про масове і систематичне переміщення неповнолітніх українських громадян на тимчасово окуповані території або безпосередньо на територію Російської Федерації. Такі дії мають усі ознаки серйозного порушення міжнародного гуманітарного права та розглядаються міжнародною спільнотою як воєнний злочин.

Росія не тільки порушує право дитини на збереження своєї особистості, громадянства, ідентичності та зв'язків із сім'єю, а й системно перешкоджає поверненню цих дітей до України. Таке переміщення здійснюється всупереч волі дітей та їхніх законних представників, без дотримання юридичних процедур, передбачених міжнародними угодами, зокрема Конвенцією ООН про права дитини та IV Женевською конвенцією 1949 року про захист цивільного населення під час війни.

Звіти Управління Верховного комісара ООН з прав людини, UNICEF, Amnesty International та інших організацій неодноразово фіксували примусові “евакуації” українських дітей з інтернатних закладів, дитбудинків і лікарень. Частина цих дітей була незаконно усиновлена громадянами РФ, що є порушенням статті 21 Конвенції про права дитини, яка передбачає, що усиновлення дитини з іншої країни можливе лише як крайній захід і за умови дотримання принципу найкращих інтересів дитини.

Повернення українських дітей із території Російської Федерації на сьогодні є надзвичайно складною процедурою. Через відсутність дипломатичних відносин та відмову РФ співпрацювати у цій сфері Україна змушена вдаватися до посередництва третіх країн і міжнародних гуманітарних організацій. Зокрема, частину дітей вдалося повернути завдяки активній участі Уповноваженого з прав дитини при Президентові України та допомозі таких організацій, як Qatar's Humanitarian Foundation, які виступають медіаторами між сторонами.

Ці обставини лише підкреслюють неспроможність діючих міжнародно-правових механізмів оперативно реагувати на випадки масового викрадення дітей у контексті збройного конфлікту. Гаазька конвенція 1980 року не розрахована на воєнний контекст, і тому виявляється недостатньо ефективною в умовах системної державної політики насильницького переміщення дітей [3].

Таким чином, ситуація з українськими дітьми, викраденими Росією, виходить далеко за межі класичної процедури міждержавного повернення й потребує окремого правового та політичного підходу. Наразі Україна порушила справу в

Міжнародному кримінальному суді, внаслідок чого було видано ордер на арешт президента РФ і Уповноваженої з прав дитини в Росії. Це стало прецедентом в історії міжнародного права та дало чіткий сигнал, що викрадення дітей під час війни – це не просто правопорушення, а злочин, який не має терміну давності.

Отже, процедура повернення викрадених дітей на постійне місце проживання в міжнародно-правовій площині супроводжується низкою системних труднощів, пов'язаних як із неоднорідністю правозастосовної практики різних країн, так і з впливом політичних, гуманітарних та безпекових чинників. У мирний час ключовим викликом залишається повільність процедур і надмірне розтягування процесу через зловживання правами однією зі сторін. У той же час збройні конфлікти, зокрема агресія РФ проти України, виводять цю проблему на зовсім інший рівень, де йдеться вже не про приватний спір, а про системне порушення міжнародного гуманітарного та кримінального права. Масові випадки викрадення українських дітей і перешкоджання їх поверненню свідчать про потребу удосконалення міжнародних механізмів реагування та посилення ролі міжнародних інституцій у захисті прав дитини. В умовах сучасних викликів міжнародне право має адаптуватися до реалій часу, забезпечуючи не лише формальну дієвість, а й реальний захист найвразливіших – дітей, котрі не повинні ставати заручниками війни чи чужих рішень.

Список використаних джерел:

1. Спори про міжнародне викрадення дітей / Г. О. Гаро, О. В. Зозуля, О. Р. Поєдинок, С. Л. Савицька, А. В. Ющак, О. В. Бобак, І. А. Попіка, Т. В. Власенко, В. В. Гапоненко. Харків : ФАКТОР-МЕДІА, 2021. 144 с.
2. Князева Ю. А. Нормативно-правова основа адміністративноправового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2022. № 2. С. 19–28.
3. Манохіна І. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. 276 с.

Ключові слова: міжнародне право, незаконне переміщення дітей, Гаазька конвенція, права дитини, збройний конфлікт.

Keywords: international law, illegal movement of children, Hague Convention, child rights, armed conflict.

ВПЛИВ ВІЙНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРІВ МІЖНАРОДНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Війна, розв'язана Росією проти України, спричинила значні економічні потрясіння, які серйозно відобразились на міжнародній торгівлі, зокрема це вплинуло на виконання договорів міжнародної купівлі-продажу товарів. Зруйнована транспортна інфраструктура, тимчасова блокада чорноморських портів і фінансові проблеми порушили логістичні ланцюги та своєчасність платежів, що в подальшому призвело до зростання порушень договірних зобов'язань. Водночас європейська інтеграція України, закріплена Угодою про асоціацію з Європейським Союзом, відкриває нові можливості для гармонізації торговельних стандартів і зміцнення економічних зв'язків. Щоб Україна могла відновити економіку та інтегруватися у світовий ринок після війни, надзвичайно важливо забезпечити стабільність міжнародних торговельних контрактів. Це одне з головних завдань відбудови. Потрібно досліджувати проблеми з договорами, що виникали з виконанням договорів під час війни, проаналізувати роль європейської інтеграції у цих процесах та виробити можливі стратегії для майбутнього відновлення.

Війна привнесла суттєві перешкоди в міжнародній торгівлі. Знищення наземних шляхів сполучення, перекриття повітряного простору і портової інфраструктури, а також тимчасова блокада портів та небезпека судноплавства у зв'язку з мінуванням Чорного моря значно ускладнили доставку товарів. За Віденською конвенцією про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (CISG), затримка в поставці може вважатися істотним порушенням, якщо вона позбавляє сторону очікуваної вигоди. Ці логістичні збої призвели до масового застосування форс-мажорних застережень, що ускладнює правову оцінку порушень [4, с. 247]у Наприклад, експорт сільськогосподарської продукції, який становить значну частину українського експорту, був обмежений через неможливість транспортування через звичні морські сполучення. Крім того, фінансова нестабільність, які виникали у зв'язку з валютною нестабільністю, нестабільністю банківської системи та перебоями у роботі міжнародних платіжних систем, посилили проблему своєчасних розрахунків. Це створило додаткові складнощі для українських компаній, які намагаються виконувати свої контрактні зобов'язання, але через всі ці проблеми не могли своєчасно їх виконувати і як наслідок всі ці проблеми призвели до зростання кількості арбітражних спорів у сфері договірних зобов'язань, що регулюються CISG, оскільки сторони намагаються визначити, чи є війна підставою для визнання настання форс-мажорних обставин у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань.

Європейська інтеграція України відіграє важливу роль у подоланні усіх проблем які виникли під час війни, а також у створенні нових можливостей. Угода про асоціацію з ЄС, підписана в 2014 році, передбачає наближення українського законодавства до європейських стандартів, що сприяє уніфікації правил міжнародної торгівлі. Це зменшує правову невизначеність і підвищує довіру європейських партнерів до українських компаній [3, с. 80]ю Зона вільної торгівлі з ЄС відкрила нові ринки для українських товарів, що підтверджується зростанням експорту до ЄС на 15% у 2023 році, попри воєнні дії [1]ю Однак доступ до Європейського ринку вимагає від українських експортерів суворого дотримання європейських стандартів якості, безпеки та сертифікації, таких як CE або ISO. Це створює додаткові укладення для бізнесу, який часто не має ресурсів для швидкої адаптації. Водночас європейські механізми арбітражу та судового врегулювання спорів надають змогу для швидкого та незаангажованого вирішення конфліктів, пов'язаних із порушеннями міжнародних договорів. Такий правовий захист є надзвичайно важливим в умовах нестабільності спричиненої війною, і сприяє зміцненню позицій України як торговельного партнера.

Для забезпечення розвитку міжнародних торговельних контрактів у післявоєнний період Україна потребує комплексного підходу, який поєднає інноваційні рішення та європейські стандарти. Ще одним елементом для підвищення довіри партнерів та простоти інтеграції – це робити торговельні процеси цифровими. З впровадженням блокчейн-технологій та смарт-контрактів, можна значно підвищити прозорість угод. В провадження новітніх технологій приведе до автоматизації всіх договірних відносин та автоматизує процеси укладання договорів і знизить ризик затримок та шахрайства. Данні технології в торгових зносинах вже впроваджують деякі платформи, як наприклад, TradeLens. Також важливим є розробка різних логістичних маршрутів для того, щоб в разі виникнення проблем з поставкою одним маршрутом, можна швидко переорієнтуватись на інший маршрут. Розвиток різних транспортних маршрутів через інші дружні країни допоможе зменшити залежність від чорноморських портів і та повітряні шляхи допоможе уникнути затримки в логістиці. Фінансова підтримка бізнесу через державні та міжнародні програми, такі як ініціативи Європейського банку реконструкції та розвитку, є ще одним важливим кроком[2]. Фінансова підтримка допомагає малому та середньому бізнесу швидше пристосовуватись до нових ринків для експорту продукції та сприяє стабільності в торговельних операціях. Крім того важливим є навчання бізнесу та нетворкінг, наразі ці процеси забезпечуються шляхом проведення бізнес-форумів, на які запрошуються міжнародні спікери і власники великих транснаціональних компаній, що відкриває для українського бізнесу нові можливості та ринки, а також це сприяє уникненню типових помилок у заключенні міжнародних контрактів та позитивно впливає на адаптацію та інтеграцію України на європейські ринки.

Післявоєнна відбудова України відкриває широкі можливості для покращення економіки та міжнародних торговельних відносин. Європейська інтеграція

може стати поштовхом для впровадження сучасних стандартів і технологій у міжнародній торгівлі. Успіх усіх Європейських ініціатив України залежить від швидкості відновлення інфраструктури, міжнародної економічної підтримки та ефективності впровадження реформ. Також важливим є впровадженні інноваційних технологій, розвиток розгалужених логістичних маршрутів і навчання бізнесу для роботи за європейськими нормами, все це прийтиме у інтеграції України у глобальну економіку.

Війна в Україні виявила проблеми міжнародних торговельних договорів до зовнішніх потрясінь, але також показала потенціал європейської інтеграції як спосіб для подолання цих викликів. Швидка адаптація бізнесу до нових реалій та впровадження новітніх технологій, розгалужена система логістики, фінансова допомога та навчання бізнесу є важливими кроками для післявоєнного відновлення. Все це допоможе не лише уникати поршень договорів але і зміцняв позиції України на міжнародному ринку. Впровадження всього цього, у перспективі дасть Україні можливість успішної інтеграції в європейський економічний простір і впровадження сучасних торгових технологій стане основою для економічного відродження та росту України.

Список використаних джерел:

1. Trade Statistics: EU-Ukraine. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/eu-trade-support-measures-ukraine-enter-force-2024-06-06_en;
2. Annual Report: Support for Ukrainian SMEs. URL: <https://www.ebrd.com/home/news-and-events/news/2024/ebrd-switzerland-and-eu-assess-effects-of-the-war-on-smes-in-ukraine.html>;
3. Isser M. Harmonization of Trade Laws in EU-Ukraine Relations. *European Journal of International Law*. 2024. Vol. 35. No. 1. P. 67–82.
4. Perepelynska O. Force Majeure in Times of War: Lessons from Ukraine. *Journal of International Arbitration*. 2023. Vol. 40. No. 3. P. 245–260.

Ключові слова: міжнародна торгівля, Європейська інтеграція, форс-мажор, міжнародний договір, порушення договірних зобов'язань

Keywords: International trade, European integration, force majeure, international treaty, breach of contractual obligations.

Жакун Маргарита Юріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри міжнародного та європейського права*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ВІЙНИ: СИНЕРГІЯ ВОЄННОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

У контексті російської повномасштабної збройної агресії проти України особливого значення набуває ефективне поєднання дипломатичних і комунікаційних інструментів, спрямованих на захист національних інтересів. Воєнна дипломатія України, адаптована до умов сучасного гібридного протистояння, виходить далеко за межі традиційних переговорних процесів. Вона включає активне застосування стратегічних комунікацій, як засобу впливу на міжнародну аудиторію, формування позитивного іміджу України, протидії дезінформації та консолідації союзників.

Воєнна дипломатія, як інструмент зовнішньої політики держави, з метою розвитку морської галузі в умовах війни спрямована на: переговори щодо деблокади та забезпечення функціонування портів, безпеки судноплавства; використання санкцій чи ембарго для обмеження доступу до портів країни-агресора; реалізація дипломатичних заходів щодо захисту та відновлення пошкодженої атаками країни-агресора портової інфраструктури; переговори щодо створення механізмів для залучення інвестицій у портову інфраструктуру; притягнення держави-агресора до відповідальності за шкоду, завдану під час збройного конфлікту.

Особливо актуальним є дослідження синергії міжнародно-правових механізмів, воєнної дипломатії та стратегічних комунікацій в частині забезпечення безпеки судноплавства та залучення міжнародних інвестицій в морську галузь. Наразі портова інфраструктура України є не лише об'єктом військово-стратегічного значення, а й важелем економічного спротиву держави, що обумовлює її вразливість до цілеспрямованих атак. Її ефективний захист та відновлення вимагає комплексного, багаторівневого підходу, який поєднує правові, дипломатичні та інформаційно-комунікаційні інструменти у єдину стратегічну систему.

Відповідно до даних з реєстру морських портів України, на сьогодні в країні функціонують 9 відкритих морських портів [3]. Окупація Кримського півострову у 2014 році та повномасштабна російська агресія у 2022 році призвела до втрати контролю над 8 морськими портами: морські порти Керч, Севастополь, Феодосія, Ялта, Євпаторія – закриті та ліквідовані відповідно до Наказу Міністерства інфраструктури (далі – Мінінфраструктури) № 255 від 16.06.2014 року [1]; морські порти Бердянськ, Маріуполь, Скадовськ, Херсон закриті відповідно до Наказу Мінінфраструктури № 256 від 28.04.2022 року [2]. Морські порти Чорноморськ, Одеса та Південний (далі – порти Великої Одеси), з січня по березень 2025 року зазнали понад 35 ворожих атак [14]. 11 березня 2025 року балістичною

ракетою росія атакувала цивільне судно під прапором Барбадосу, що призвело до загибелі чотирьох сирійських моряків [15].

Атакуючи українські морські порти та цивільні судна, росія порушує міжнародні конвенції і норми у сфері морського права, серед яких: Конвенція ООН з морського права 1982 року («Конституція океанів»), яка гарантує свободу судноплавства та безпеку морських шляхів [9], Конвенцію 1988 року про боротьбу з протиправними актами проти безпеки морського судноплавства, що забороняє насильство проти суден та портових споруд [4], Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі 1974 року [5], Міжнародний кодекс з охорони суден і портових засобів [6], прийнятий на дипломатичній конференції з морської безпеки, в Лондоні у грудні 2002 року.

Крім того, згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду, умисні атаки на цивільні об'єкти можуть кваліфікуватися як воєнні злочини, що надає підстави для їх розслідування в рамках міжнародного правосуддя [8] (Арбітражний трибунал у справі щодо прав прибережної держави в Чорному і Азовському морях та у Керченській протоці (Україна проти рф)) [13].

В умовах збройного протистояння воєнна дипломатія України відіграє визначальну роль у залученні міжнародної підтримки. Враховуючи цілі воєнної дипломатії, Україна активно співпрацює з іншими державами та міжнародними організаціями, в тому числі, і задля забезпечення безпеки судноплавства у Чорному морі [7].

Серед важливих дипломатичних кейсів у сфері морського права в умовах війни слід згадати «Зернову угоду» (Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів) за участю України, Туреччини, ООН та рф, що дозволило частково розблокувати порти Великої Одеси. Згідно з угодою, створено гуманітарний коридор для експорту зернових культур та інших продуктів харчування, що дозволило зменшити ризики продовольчої кризи у світі. Водночас науковці відзначають, що цей крок є свідченням ефективності застосування воєнної дипломатії в поєднанні з міжнародним правом для підтримки морської безпеки та забезпечення економічної стабільності країни в умовах війни [10] (комунікаційні кампанії #GrainFromUkraine та #HungerGames сприяли поширенню інформації про «Зернову угоду») [12, с. 27]. Дослідження також демонструють, що важливим аспектом реалізації цієї ініціативи стало забезпечення безпеки морських шляхів за допомогою міжнародних партнерів, а також збереження суверенітету України над її портами [11].

Незважаючи на завершення «Зернової ініціативи» в липні 2023 року, Україні вдалось забезпечити функціонування нового морського коридору. Починаючи з серпня 2023 року, через територіальні води Румунії та Болгарії було налагоджено судноплавство, що стало можливим завдяки посиленому протиповітряному захисту, а також завдяки поступовому витісненню російського флоту з акваторії Чорного моря. Це забезпечило маршрут для експорту української аграрної продукції до міжнародних ринків, зокрема через реалізацію спільних заходів із

країнами Чорноморського регіону, що дозволило обмежити загрози та зберегти стабільність у морських перевезеннях.

Стратегічні комунікації, як невід'ємна частина воєнної дипломатії, є не менш важливим інструментом в управлінні інформаційними потоками та боротьбі за міжнародну підтримку. Вони включають: інформаційну безпеку (захист від кібератак на портові системи та збереження інформації про рух вантажів та суден); глобальні комунікації (координація дій з міжнародними організаціями, зокрема, ООН, Міжнародною морською організацією, а також дипломатичними представництвами країн для забезпечення нормального функціонування портів в умовах війни); медіа-стратегію (використання ЗМІ для інформування громадськості про безпеку портів, забезпечення відновлення торгових шляхів та підтримку міжнародного іміджу країни), тощо.

Належне інформування міжнародного співтовариства щодо стану роботи морських портів України в умовах війни можна розглядати також як ключовий аспект для створення сприятливих інвестиційних умов, інфраструктурного відновлення та розвитку морської галузі. Важливо також зазначити, що документування атак на морську інфраструктуру є підставою для стягнення репарацій з країни-агресора.

Україна є морською державою, і в умовах протистояння збройній агресії розвиток морської галузі набуває критичного значення для забезпечення економічної стійкості та національної безпеки. Попри складність воєнного часу, інвестиції в портову інфраструктуру залишаються запорукою економічного спротиву, відновлення логістичних ланцюгів та подальшої інтеграції до світових ринків. Ефективне поєднання воєнної дипломатії, стратегічних комунікацій і міжнародно-правових інструментів дозволяє не лише захищати національні інтереси України на морі, а й формувати довіру міжнародної спільноти – ключовий чинник для залучення інвестицій та гарантування безпеки судноплавства.

Список використаних джерел:

1. Про закриття морських портів : Наказ Міністерства інфраструктури України від 16.06.2014 № 255. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0690-14#Text> (дата звернення: 21.04.2025).
2. Про закриття морських портів : Наказ Міністерства інфраструктури України від 28.04.2022 № 256. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text> (дата звернення: 21.04.2025).
3. Реєстр морських портів України ДП «АМПУ». URL: <https://www.uspa.gov.ua/reystro-po> (дата звернення: 21.04.2025).
4. Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation, 1988. URL: <https://surl.li/ssebyp> (date of access: 21.04.2025).
5. International Convention for the Safety of Life at Sea, 1974 (SOLAS). URL: <https://surl.li/fqgjyx> (date of access: 21.04.2025).

6. International Ship and Port Facility Security (ISPS) Code URL: <https://surl.li/sduvgr> (date of access: 21.04.2025).
7. NATO 2022 Strategic Concept. URL: <https://surl.lu/ffstvc> (date of access: 21.04.2025).
8. Rome Statute of the International Criminal Court URL: <https://surl.li/zquzkk> (date of access: 21.04.2025).
9. United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982 URL <https://surl.li/gabswv> (date of access: 21.04.2025).
10. Kakabadze M. The Black Sea Grain Initiative : analysing the emerging, implementation and challenges : diss. ... M. Sc. Maritime Affairs, Malmö, 2023. 45 p. URL: <https://surl.li/xnejfb> (date of access: 21.04.2025).
11. Kormych B., Averochkina T., Kormych L. Black Sea, grain, and two humanitarian corridors: unblocking Ukrainian shipping amid the Russian invasion. *Small Wars & Insurgencies*. 2024. Vol. 35(8). P. 1360–1396. URL: <https://doi.org/10.1080/09592318.2024.2384679> (date of access: 21.04.2025).
12. Pipchenko N., Darnytskyi A. Public diplomacy of Ukraine under martial law. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2024. Вип. 160. С. 25–31. URL: <https://surl.li/hfrucq> (дата звернення: 21.04.2025).
13. Завершилося представлення позиції України в Арбітражному трибуналі у справі щодо прав прибережної держави. URL: <https://surl.cc/yvdsbe> (дата звернення: 21.04.2025).
14. Russian Attacks on Ukrainian Ports and Vessels: Statistics and Legal Analysis. URL: <https://www.blackseanews.net/read/229747> (date of access: 21.04.2025).
15. Russian missile attack on civilian ship under Barbados flag, 11 March 2025. URL: <https://surl.li/vzslve> (date of access: 21.04.2025).

Ключові слова: дипломатія, стратегічні комунікації, міжнародна співпраця, міжнародне морське право, зовнішня політика, «Зернова угода», «Зернова ініціатива», російсько-українська війна, збройний конфлікт, атаки на морські порти України, інвестиції в морські порти України, розвиток морської галузі в умовах війни.

Keywords: diplomacy, strategic communications, international cooperation, international maritime law, foreign policy, Grain Deal, Grain Initiative, Russian–Ukrainian war, armed conflict, attacks on Ukrainian seaports, investment in Ukrainian seaports, development of the maritime industry during wartime

Івахненко Єлизавета Олександрівна
Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри міжнародного та європейського права,
заступник декана факультету кібербезпеки та інформаційних технологій

ДО ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ СУТНОСТІ ДЕФІНІЦІЇ КІБЕРПРОСТОРУ ТА МІЖНАРОДНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Станом на 2025 р. дедалі більше утверджується справедливості тези про те, що цифрова трансформація починає охоплювати переважну більшість сфер суспільного життя.

Прискорена еволюція інформаційно-комунікаційних технологій приводить до формування унікальної інформаційної інфраструктури, – кіберпростору, що вже з самого початку починає так чи інакше ототожнюватись із доволі стійкою уявою про нього, як «середовища підвищеної вразливості», яке характеризується експоненційним зростанням низки деструктивних проявів: від несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів й кібершпигунства до системних атак на критичну інфраструктуру та інших організованих форм проявів протиправної діяльності. Унаслідок цього виникає об'єктивна необхідність імплементації комплексної системи міжнародно-правових механізмів регулювання у сфері кібербезпеки на транснаціональному рівні, що забезпечить можливість протидії асиметричним загрозам в умовах глобалізованого інформаційного середовища.

Попри це, насамперед, слід зазначити, що єдиного визначення поняття «кіберпростір» й досі так і не розроблено ані, як на науково-теоретичному, ані нормативному рівнях, що у свою чергу безумовно призводить до суттєвої проблеми застосування норм міжнародних нормативно-правових актів через подекуди принципово відмінне трактування відповідного поняття державами, міжнародними організаціями та «науковими школами».

Так, наприклад, в опублікованій Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки у липні 2011 р. Стратегії щодо операцій у кіберпросторі, кіберпростір характеризується як «п'ята сфера» військових операцій [1, с. 5]. У свою чергу Міжнародний телекомунікаційний союз в аналітичному посібнику *“Understanding Cybercrime: Phenomena, Challenges and Legal Response”* фактично визначає кіберпростір як певне фізичне і нефізичне середовище, створене або сформоване комп'ютерами, комп'ютерними системами, мережами та їхніми програмами [2, с. 11-12]. Водночас Європейський Союз у своєму стратегічному документі *“Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace”* сприймає кіберпростір скоріше як віртуальний простір, в якому «циркулюють» електронні дані світових інформаційно-комунікаційних технологічних мереж [3, с. 2, 19]. Отже, подібна різноманітність трактувань зумовлює нагальну потребу в систематизації та узгодженні значної кількості існуючих підходів задля встановлення консолідованого визначення в межах міжнародної юридичної доктрини.

Примітно, що однією з найголовніших «вад» вбачається саме відсутність єдиного міжнародного договору, який на глобальному рівні врегульовував би комплексі питання кібербезпеки. У зв'язку з цим наразі держави знаходяться у ситуації, в якій вони «вимушені» керуватись лише т. зв. «фрагментованими документами» – Конвенцією про кіберзлочинність (Будапештська конвенція, 2001 р.) [4], Резолюцією Організації Об'єднаних Націй з кібербезпеки [5] та Регламентами і директивами Європейського Союзу у галузі захисту даних (наприклад, Загальним регламентом про захист даних) [6]. Окрім відповідних нормативних актів, на думку А. В. Пазюка та В. Я. Новицького, до міжнародних документів, покликаних гарантувати інформаційну безпеку та кібербезпеку також доцільно відносити і універсальні принципи міжнародного права: вирішення міжнародних спорів мирними засобами; обов'язку держав співпрацювати одна з одною; рівноправності і самовизначення народів; суверенної рівності держав; сумлінного виконання зобов'язань; непорушності державних кордонів і територіальної цілісності держав; поваги прав людини та основних свобод [7, с. 71-73; 8, с. 86].

Однак, незважаючи на численні резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, чіткі правила поведінки держав у кіберпросторі все ще не затверджені в «обов'язковій формі», а існуючі ж «норми відповідальної поведінки» в масі своїй багато в чому залишаються лише на рівні «політичних декларацій».

Подібна ситуація уможливорює дійти висновку про те, що на рівні міжнародних та регіональних інструментів «змістовне наповнення» означеної дефініції суттєво варіюється, що зрештою результує у виникнення низки протиріч, і зрештою спричиняє ускладнення процесів відправлення правосуддя в питаннях забезпечення міжнародної кібербезпеки. З огляду на це, доцільним вважається проведення подальшого дослідження у напрямку уточнення змісту поняття кіберпростору та розроблення проблематики вдосконалення сучасного міжнародно-правового регулювання кібербезпеки.

Список використаних джерел:

1. Department of Defense Strategy for Operating in Cyberspace. URL: <https://csrc.nist.gov/csrf/media/projects/ispab/documents/dod-strategy-for-operating-in-cyberspace.pdf> (date of access: 21.04.2025).
2. Cybersecurity. Understanding Cybercrime: Phenomena, Challenges and Legal Response : Report / M. Gercke ; Telecommunication Development Sector, ITU. Geneva, 2014. 370 p. URL: https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/Cybercrime2014_E.pdf (date of access: 21.04.2025).
3. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013JC0001> (date of access: 21.04.2025).

4. Конвенція про кіберзлочинність : Міжнародний документ від 23.11.2001. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення 21.04.2025).

5. Creation of a Global Culture of Cybersecurity : Resolution adopted by the General Assembly [on the report of the Second Committee (A/57/529/Add.3)] 57/239. URL: https://www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity/docs/UN_resolution_57_239.pdf (date of access: 21.04.2025).

6. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) : Міжнародний документ від 27.04.2016 № 2016/679. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення 21.04.2025).

7. Пазюк А. В. Міжнародно-правове регулювання інформаційної сфери (теоретичні і практичні аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2016. 467 с.

8. Новицький В. Я. Проблематика правового регулювання інформаційної та кібербезпеки в сучасній світовій політиці: міжнародно-правовий аспект. *Європейські перспективи*. 2021. № 2. С. 84–91.

Ключові слова: цифрова трансформація, інформаційно-комунікаційні технології, кіберпростір, кібербезпека, глобалізоване інформаційне середовище, міжнародне право.

Keywords: digital transformation, information and communication technologies, cyberspace, cybersecurity, globalised information environment, international law.

Марченко Дмитро Вікторович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права*

ЕЛЕКТРОННІ ДОГОВОРИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: КОЛІЗІЙНІ ПИТАННЯ ФОРМИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

Сучасна інформаційна епоха потребує нестандартних рішень для давно відомих викликів. У ХХІ столітті людство перейшло на новий рівень розвитку цивілізації, де технологічний прогрес визначає темп змін. Ми перебуваємо у світі безперервного вдосконалення цифрових технологій і активного розширення можливостей Інтернету. Ці процеси кардинально впливають на всі сфери життя – від освіти й економіки до культури та соціальної взаємодії. Інтернет відкриває безмежні перспективи для комунікації, обміну знаннями та ведення бізнесу, стираючи географічні кордони. Однак, разом із новими можливостями виникають і виклики: кібербезпека, збереження приватності, контроль над поширенням дезінформації. Саме тому адаптація до цифрової реальності стає ключовою умовою успішного розвитку суспільства.

Сьогодні інформаційна обізнаність суспільства досягла такого рівня, що важко уявити сферу, де інформаційно-комунікаційні технології в тій чи іншій мірі не застосовуються. Інформаційно-комунікаційні технології є досить вагомим чинником впливу на суспільство у XXI столітті. Їх інноваційний вплив пов'язаний зі способом життя людей, їхньою освітою та роботою, а також взаємозв'язком між урядом і громадянським суспільством [1].

Стрімкий розвиток цифрових технологій та глобалізація економічних процесів призвели до широкого використання електронних договорів у міжнародному приватному праві. Вони стали невід'ємною частиною комерційних відносин, забезпечуючи швидкість, зручність та ефективність укладення угод між суб'єктами з різних юрисдикцій. Однак їх застосування викликає низку правових питань, зокрема щодо визначення належної форми договору, вибору застосовного права та вирішення колізійних аспектів.

Особливе значення має правова природа електронних договорів, адже законодавчі підходи до їх визнання та регулювання можуть суттєво відрізнятися залежно від правової системи держави. Відсутність єдиних міжнародних стандартів створює правову невизначеність, що ускладнює правозастосовну практику. У цьому контексті дослідження колізійних норм та аналіз існуючих підходів до регулювання електронних договорів набуває особливої актуальності.

Електронний договір – це угода, яка складається, обговорюється та виконується повністю в режимі онлайн. Електронні контракти можуть усунути багато витрат, пов'язаних із традиційними ручними контрактами, і мають незліченні інші переваги [2]. Електронний договір – це правочин, оформлений виключно в електронній формі без використання традиційного паперового носія та підписаний за допомогою електронного підпису. Наприклад, якщо ви надсилаєте договір своєму діловому партнеру, а він підписує його електронним способом і повертає вам, такий договір вважається чинним. Також електронні договори можуть існувати у форматі «клік для прийняття», що широко застосовується для програмного забезпечення. У цьому випадку угода укладається шляхом натискання користувачем кнопки «Я згоден».

Форма електронного договору є одним із ключових аспектів його дійсності та правозастосування у сфері міжнародного приватного права. Оскільки різні держави мають відмінні законодавчі підходи до визнання та регулювання електронних угод, виникають колізійні питання, які потребують вирішення через норми міжнародного приватного права.

Одними з ключових колізійних питань, які можуть виникати з електронним договором в міжнародному приватному праві є визначення застосовного права до форми договору, проблема визнання електронної форми договору, автономія волі сторін та її обмеження.

Що стосується визначення застосовного права до форми договору, то загальним принципом колізійного регулювання є *lex loci contractus* (застосування права місця укладення договору) або *lex loci solutionis* (права місця виконання

зобов'язання). Однак в умовах електронних договорів, які можуть бути укладені дистанційно без визначеного географічного місця, застосування цих традиційних принципів ускладнюється. Деякі правові системи використовують підхід, згідно з яким до форми договору застосовується право країни однієї зі сторін або право, обране сторонами відповідно до принципу автономії волі.

Проблема визнання електронної форми договору є також досить актуальною, так як не всі правові системи однаково визнають електронні договори рівноцінними письмовим. Наприклад, у Європейському Союзі діє принцип технологічної нейтральності, закріплений у Регламенті eIDAS, що забезпечує визнання електронних підписів у транскордонних угодах [3]. У США подібну роль виконує Закон про електронні підписи у глобальній та національній комерції (ESIGN Act) [4]. Водночас у деяких країнах електронні документи можуть не мати такої ж юридичної сили, що створює потенційні колізії у міжнародних відносинах.

У міжнародному приватному праві сторони зазвичай можуть самостійно обирати право, яке регулюватиме їхній договір, що визначається, як автономія волі сторін. Проте вибір права може бути обмежений імперативними нормами певної держави, особливо якщо договір стосується прав споживачів або інших категорій захищених осіб. Крім того, в деяких країнах можуть діяти особливі вимоги щодо форми угод у певних сферах (наприклад, нерухомість або фінансові послуги), що може ускладнити визнання електронної форми договору.

Отже, у зв'язку з розвитком технологічних процесів, електронні договори стали невід'ємною частиною сучасних міжнародних комерційних відносин, забезпечуючи швидкість, зручність та ефективність укладення угод. Водночас їх використання породжує низку колізійних питань, зокрема щодо визначення застосовного права до форми договору та забезпечення його правозастосування в різних юрисдикціях. Сучасне міжнародне приватне право стикається з низкою колізійних питань, що надає поштовх для подальшого розвитку міжнародно-правового регулювання електронних договорів. Даний розвиток має ґрунтуватися на гармонізації національних норм, посиленні міжнародного співробітництва та впровадженні єдиних стандартів щодо електронної ідентифікації та підпису. Це дозволить забезпечити більшу правову визначеність, знизити ризики для суб'єктів міжнародних комерційних відносин та сприяти ефективному правозастосуванню в умовах цифрової економіки.

Список використаних джерел:

1. Tea Edisherashvili. Legal Regulation of Electronic Contract and General Review. European Scientific Journal. 2016. P. 50-55.
2. Ironclad journal. What Is an Electronic Contract? URL: <https://ironcladapp.com/journal/contracts/what-is-an-electronic-contract/#:~:text=An%20electronic%20contract%20is%20an,and%20have%20countless%20other%20advantages>.
3. eIDAS Regulation. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/eidas-regulation>.

4. The Electronic Signatures in Global and National Commerce Act (E-Sign Act). URL: <https://www.fdic.gov/resources/supervision-and-examinations/consumer-compliance-examination-manual/documents/10/x-3-1.pdf>.

Ключові слова: електронні договори, міжнародне приватне право, колізійні питання, правозастосування, інформаційно-комунікаційні технології, технологічні процеси.

Keywords: electronic contracts, private international law, conflict of laws issues, law enforcement, information and communication technologies, technological processes.

Омельченко Іван Ігорович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права, викладач Фахового
коледжу Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Сучасна практика ведення воєнних дій свідчить про суттєві розбіжності між нормативним змістом принципу пропорційності, як його закріплено в нормах міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), та реальним механізмом його застосування в умовах сучасних збройних конфліктів. Незважаючи на усталеність теоретичної основи принципу, його імплементація зіштовхується з численними викликами, що ускладнюють забезпечення ефективного захисту цивільного населення. Зокрема, відсутність уніфікованих підходів до оцінки пропорційності шкоди, завданої цивільним об'єктам унаслідок атак, а також невизначеність у трактуванні допустимого «надлишку» шкоди, ставлять під сумнів дієвість цього принципу на практиці.

Це особливо актуалізується у випадках конфліктів з асиметричними сторонами, де різниця у військовому потенціалі й тактиці ведення бойових дій унеможливає формальне дотримання балансу між воєнною необхідністю та гуманітарними обмеженнями. Збройна агресія проти України, бойові дії в Секторі Газа, Ємені та Сирії ілюструють тенденцію до ігнорування або свідомого порушення принципу пропорційності, що веде до масових жертв серед цивільного населення, руйнування об'єктів критичної інфраструктури та зростання рівня безкарності.

У зв'язку з цим, вивчення проблем реалізації принципу пропорційності у контексті новітніх збройних конфліктів набуває не лише наукового, а й практичного значення, зокрема для удосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за його порушення, а також для зміцнення ефективності МГП у цілому.

Принцип пропорційності є однією з основоположних норм МГП, що передбачає необхідність збереження балансу між досягненням конкретної та прямої

військової переваги та мінімізацією шкоди цивільним особам і об'єктам. Він тісно пов'язаний із принципом розрізнення, адже передбачає обов'язок відокремлювати військові цілі від цивільних, а комбатантів – від некомбатантів, з метою уникнення невибіркових атак [1, с. 168].

У рамках Женевських конвенцій 1949 року [2] та Додаткових протоколів 1977 року [3] цей принцип отримав нормативне закріплення як один із головних заборонників гуманізації збройних конфліктів. Він вимагає, щоб будь-який напад був попередньо оцінений на предмет можливих надмірних втрат серед цивільного населення, а також щоб атака була скасована або зупинена, якщо стає очевидним її непропорційний характер.

Попри формальну закріпленість, реалізація цього принципу зіштовхується з численними викликами. Як слушно зазначає Жаровська І. М. [4, с. 15], до основних чинників низької ефективності реалізації гуманітарного права належать неефективність національних правових систем, відсутність чітких механізмів імплементації, недостатня правова активність держав у питаннях адаптації міжнародних норм до внутрішнього законодавства, а також фактична бездіяльність механізмів відповідальності під час конфлікту.

Ускладнення правозастосування також пов'язане з новими викликами сучасних конфліктів: розмитістю поняття «збройний конфлікт», його класифікацією, мультинаціональним складом збройних сил, зростаючою кількістю гібридних воєн, а також зростаючим використанням автономної або дистанційно керованої зброї. У таких умовах навіть міжнародні організації, покликані забезпечувати нагляд за дотриманням норм МГП – зокрема, Міжнародний комітет Червоного Хреста, міжнародні кримінальні трибунали та місії зі встановлення фактів – нерідко зіштовхуються з браком координації, нестачею політичної волі сторін конфлікту та відсутністю міжнародного консенсусу.

Таким чином, формально дієвий і правово обґрунтований принцип пропорційності залишається уразливим через дефекти інституційного та правозастосовного характеру. Його порушення призводить до грубих наслідків у сфері прав людини, гуманітарної катастрофи, дегуманізації війни та ескалації збройного насильства. Тому сучасне міжнародне співтовариство стоїть перед викликом не лише збереження нормативного ядра принципу, але й переосмислення та оновлення механізмів контролю, відповідальності й примусу щодо його виконання відповідно до змінених обставин воєнного протистояння.

У сучасному правовому вимірі поняття війни значно виходить за межі класичних форм збройного протистояння, які передбачені чинними нормами міжнародного гуманітарного права. Реальність сьогодення засвідчує, що військові дії набули гібридного, багатокомпонентного характеру, що суттєво ускладнює їхню правову класифікацію та врегулювання. Міжнародне гуманітарне право, яке історично формувалося для регулювання збройних конфліктів між державами, виявляється малоефективним або навіть безсилим у ситуаціях, коли йдеться про нові форми війни, які не вписуються в традиційні правові категорії.

Гібридні конфлікти, що поєднують елементи класичних, нерегулярних та асиметричних загроз, сьогодні стали домінуючою формою військового протистояння. Як зазначено у документах НАТО 2017 року, гібридні загрози виникають там, де поєднуються військові, політичні, економічні, інформаційні та кіберелементи в рамках одного конфлікту. Така форма війни залучає як державних, так і недержавних акторів, включаючи терористичні угруповання, повстанські сили, організовану злочинність та інші гравці, які діють як на національному, так і на глобальному рівнях [5].

Ці конфлікти часто характеризуються одночасним застосуванням фізичної сили, кібератак, дезінформаційних кампаній, економічного тиску та навіть культурної експансії. Серед типових елементів гібридної військової стратегії можна виокремити широке використання нелетальної зброї, залучення нерегулярних воєнізованих формувань, посилення інформаційно-психологічного впливу, ведення війни у кіберпросторі, а також активне використання спеціальних операцій та дистанційних форм збройної боротьби. Окрему небезпеку становить маніпулятивне використання цивільного населення як «живого щита», що особливо яскраво проявляється у міських бойових діях.

У випадках таких конфліктів відбувається цілеспрямоване розмивання меж між цивільними та комбатантами, що суттєво ускладнює реалізацію принципів міжнародного гуманітарного права, зокрема, принципу розмежування та пропорційності. Крім того, держави або недержавні актори часто свідомо уникають формального оголошення війни або не визнають статусу збройного конфлікту, що дозволяє їм уникати зобов'язань за міжнародними конвенціями. В таких умовах міжнародно-правові механізми контролю й відповідальності або не діють, або не мають достатніх важелів впливу.

Сучасні соціальні трансформації, що зумовлені глобальними процесами модернізації, стрімким розвитком технологій та зростаючою взаємозалежністю у міжнародному середовищі, призвели до появи нових форм суспільних відносин, які значною мірою випереджають темпи адаптації правових норм. У результаті виникають суттєві прогалини у правовому регулюванні, що ускладнює належне функціонування інститутів державної влади, забезпечення прав людини та підтримку глобального правопорядку [6].

Багато соціальних явищ, що виникли в умовах постіндустріального суспільства, не мають чіткої правової кваліфікації або ж регламентуються фрагментарно й декларативно. Це стосується, зокрема, цифрової комунікації, штучного інтелекту, віртуальних валют, кібербезпеки, а також форм соціальної поведінки, обумовлених інфопростором, мережевою мобілізацією чи діяльністю транснаціональних спільнот. Подібні явища ускладнюють застосування класичних юридичних доктрин, оскільки не відповідають традиційним критеріям територіальності, суб'єктності або матеріальності правовідносин.

Правова система, як правило, має інерційний характер, що не дозволяє їй оперативно реагувати на появу новітніх викликів. Так, нормативна база часто

ґрунтується на попередніх парадигмах розуміння суспільних процесів і не здатна забезпечити ефективне регулювання явищ, що мають міждисциплінарний, глобальний чи динамічно змінюваний характер. Водночас модернізація суспільства передбачає радикальну перебудову соціальних відносин, що, в свою чергу, потребує гнучких та адаптивних механізмів правового реагування.

Особливої уваги заслуговує феномен так званого «правового вакууму» – ситуації, за якої нові суспільні практики розвиваються поза контролем національних чи міжнародних регуляторів. Це створює сприятливі умови для зловживань, порушень прав людини та поширення безкарності, особливо у сферах, пов'язаних із військовими технологіями, біоетикою, штучним інтелектом, цифровим простором чи трансгуманістичними ідеями. У результаті посилюється нерівність між державами, які мають ресурси для розробки відповідного законодавства, і тими, що вимушено залишаються на периферії світових правових процесів [7].

Таким чином, прогалини у правовому регулюванні, зумовлені модернізаційними процесами та новизною деяких соціальних явищ, становлять серйозну загрозу як для внутрішнього правопорядку окремих держав, так і для міжнародної правової системи загалом. Це вимагає глибокого переосмислення підходів до нормотворення, розширення предмету правового регулювання, міждисциплінарної інтеграції та розробки превентивних механізмів реагування на майбутні соціальні трансформації.

Одним із ключових викликів для ефективної реалізації принципу пропорційності в умовах сучасних збройних конфліктів є наявність прогалин у правовому регулюванні, які зумовлені динамікою модернізаційних процесів та появою новітніх форм ведення бойових дій. Зміна характеру війни – від традиційного зіткнення регулярних армій до асиметричних, гібридних і цифрових форматів – призводить до ситуації, коли класичні норми МГП не встигають адаптуватися до реалій сучасного поля бою.

Сфера, яка особливо страждає від таких правових вакуумів, – це співвідношення між військовою необхідністю та гуманітарними обмеженнями, що лежить в основі принципу пропорційності. Новітні технології, зокрема кіберзасоби, штучний інтелект у бойових системах, дистанційно керовані платформи та інформаційні впливи, фактично виходять за межі традиційного розуміння «збройного нападу», «цивільного об'єкта» чи «непропорційної шкоди». Відсутність чітких критеріїв оцінки пропорційності в умовах використання таких засобів створює передумови для порушень, які складно юридично кваліфікувати або санкціонувати.

Особливо складною є ситуація у випадках ведення бойових дій у щільно заселених урбанізованих просторах, де цивільне населення фактично опиняється в епіцентрі бойових дій. Відсутність належної правової адаптації до тактики «бойових дій у місті», характерної для багатьох конфліктів, ускладнює визначення меж припустимої шкоди для цивільних під час легітимної вій-

ської операції. Традиційне правове тлумачення принципу пропорційності не дає чітких орієнтирів щодо оцінки балансу між досягненням воєнної мети та заподіяною шкодою цивільному населенню в умовах інформаційних операцій, псевдогуманітарних прикриттів або змішаної участі акторів, не охоплених статусом комбатантів.

Додатковою проблемою є низька гнучкість міжнародно-правових інструментів у реагуванні на міждисциплінарні загрози – наприклад, коли збройний вплив поєднується з економічними, кібернетичними чи психологічними атаками. Такий комплексний характер сучасних загроз не має належного відображення в існуючих нормах міжнародного права, що унеможливує всебічну реалізацію принципу пропорційності в умовах багатокomпонентних збройних конфліктів.

Отже, сучасні збройні конфлікти суттєво трансформувалися як за своїм характером, так і за засобами та методами їх ведення, що зумовлює нові виклики для ефективної реалізації принципу пропорційності як одного з основоположних принципів міжнародного гуманітарного права. Традиційні норми права, розроблені переважно в епоху міждержавних воєн із чітко визначеними сторонами конфлікту, сьогодні дедалі частіше виявляються неефективними або недостатніми в умовах гібридних, асиметричних і кіберзбройних протистоянь.

Відсутність чіткого нормативного регулювання новітніх воєнних явищ – таких як використання безпілотних технологій, інформаційних і психологічних операцій, залучення недержавних акторів, ведення бойових дій у щільно населених урбанізованих просторах – суттєво ускладнює застосування принципу пропорційності на практиці. Особливо проблемним є визначення меж допустимої шкоди для цивільного населення та об'єктів, що супроводжує досягнення конкретної військової мети, в умовах зміненої структури збройного конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Майорова А. А., Чорнолуцький Р. В. Проблема декларативності принципу пропорційності в сучасних збройних конфліктах. *Часопис Київського університету права*. 2024. Вип. 4. С. 165–168. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2024.29>
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни № 995_154 від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 08.04.2025).
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року № 995_199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 08.04.2025).
4. Жаровська І. М. Проблеми та недоліки норм міжнародного гуманітарного права. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2022. Вип. 12. С. 13–17. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1226/1156> (дата звернення: 08.04.2025).

5. Сак В. В. Міжнародне право та гуманітарні кризи: роль міжнародного співробітництва у захисті прав людини. *Академічні візії*. 2024. Вип. 35. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13851618>

6. Розумовський О. С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 70. С. 141–145. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.20>

7. Падалка М. А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. Вип. 6. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10>

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, цивільне населення, новітні воєнні явища, воєнна необхідність, гуманітарні обмеження, рівень безкарності, комбатанти, міжнародні організації.

Keywords: international humanitarian law, civilian population, new military phenomena, military necessity, humanitarian restrictions, level of impunity, combatants, international organizations.

Острове́рхий Олександр Олександрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права*

МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Міжнародне гуманітарне право (МГП) є окремою галуззю міжнародного публічного права, що регулює порядок ведення воєнних дій та встановлює гарантії захисту осіб, які не беруть участі у бойових діях. Воно накладає обмеження на використання сили, дозволяючи її застосування лише в обсязі, необхідному для досягнення законної військової мети – послаблення військового потенціалу противника незалежно від передумов конфлікту [1, с. 50].

Одним із ключових аспектів МГП є механізми відповідальності за порушення його норм, зокрема за злочин агресії. Під агресією розуміється застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави. Кримінальна відповідальність за цей злочин визначається на міжнародному рівні, що дозволяє залучати до відповідальності не лише держави, а й індивідуальних осіб, які ухвалювали рішення про агресію або сприяли її здійсненню.

Фундаментальними принципами МГП є розрізнення, пропорційність і військова необхідність. Принцип розрізнення передбачає поділ між цивільними та військовими об'єктами, що спрямовано на мінімізацію шкоди для мирного на-

селення. Пропорційність обмежує застосування зброї та військових методів, що можуть спричинити надмірну шкоду. Військова необхідність допускає використання сили лише в межах досягнення законних військових цілей. Недотримання цих принципів призводить до юридичних наслідків, зокрема, кримінального переслідування за воєнні злочини [2, с. 610].

Розгляд справ про злочин агресії здійснюється міжнародними судами та трибуналами, серед яких ключову роль відіграє Міжнародний кримінальний суд (МКС). Відповідно до Римського статуту, прийнятого в 1998 році, МКС має юрисдикцію щодо фізичних осіб, які скоїли злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Однак, можливість притягнення до відповідальності за агресію обмежена: юрисдикція МКС щодо цього злочину поширюється лише на держави, які ратифікували відповідні положення Статуту.

Україна, хоча й не є повноправною учасницею Римського статуту, визнала юрисдикцію МКС щодо воєнних злочинів, вчинених на її території, що стало правовою підставою для розслідування російської агресії. У 2023 році Офіс прокурора МКС відкрив розслідування щодо злочинів, вчинених під час російсько-української війни, що є важливим кроком у міжнародному правовому процесі [3].

Особливість покарання за злочин агресії полягає в тому, що відповідальність несуть не лише безпосередні виконавці, а й державні та військові керівники, які ухвалювали рішення про застосування сили. Санкції можуть включати:

- індивідуальне кримінальне переслідування (передбачає покарання у вигляді позбавлення волі для осіб, визнаних винними у злочині агресії);
- міжнародні санкції (замороження активів, заборона на в'їзд, економічні та політичні обмеження щодо держави-агресора та її посадовців);
- відшкодування шкоди (передбачає обов'язок агресора компенсувати втрати постраждалих державі та її громадянам).

Зважаючи на масові порушення міжнародного права під час війни в Україні, зокрема незаконне позбавлення волі цивільних осіб, катування військовополонених та навмисне знищення цивільної інфраструктури, міжнародна спільнота працює над створенням спеціального трибуналу для розгляду злочину агресії.

Одним із головних викликів є необхідність узгодження міжнародно-правових норм із національними правовими системами. В Україні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, мають статус національного законодавства. Відповідно до Конституції України та Закону «Про міжнародні договори України», у разі суперечності між нормами міжнародного та національного права перевага надається міжнародному праву [4; 5].

Не менш важливим питанням є ефективність розслідування воєнних злочинів. Незважаючи на існування міжнародних механізмів, таких як МКС, процес притягнення до відповідальності часто триває роками через складність збирання доказів, необхідність міжнародної співпраці та політичні аспекти.

Отже, злочин агресії є одним із найтяжчих порушень міжнародного публічного права, що підриває основи світового порядку та призводить до масштаб-

них гуманітарних наслідків. Існуючі міжнародні механізми, включаючи діяльність Міжнародного кримінального суду та можливість створення спеціального трибуналу, відіграють важливу роль у притягненні винних до відповідальності. Проте, для забезпечення ефективного правосуддя необхідне вдосконалення правових норм, прискорення судових процедур і зміцнення міжнародної співпраці.

Україна, як суверенна держава, що зазнала агресії, активно сприяє розвитку міжнародних ініціатив, спрямованих на встановлення справедливості та покарання винних. Формування міжнародно-правових механізмів, зокрема спеціального трибуналу, стане важливим кроком у забезпеченні відповідальності за злочини, скоєні під час російсько-української війни.

Список використаних джерел:

1. Гнатівський М. М. Дискусія про фрагментацію міжнародного права у світлі міжнародного гуманітарного права. *Право та державне управління*. 2012. № 3. С. 47-50.

2. Царенко О. М., Тична Б. М., Федчук Т. Ю. Порушення норм міжнародного гуманітарного права в умовах російської збройної агресії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 607-611.

3. Чотири Женевські конвенції 1949 року та Перший Додатковий протокол 1977 року. *International Humanitarian Law Databases*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp>

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>

5. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, Міжнародний кримінальний суд, воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид, притягнення до відповідальності.

Keywords: international humanitarian law, International Criminal Court, war crimes, crimes against humanity, genocide, prosecution.

Раздорожний Герман Юрійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ АДВОКАТІВ

В умовах глобальних викликів і зростаючих загроз, що виникли в Україні під час війни, адвокати відіграють ключову роль у захисті прав людини, особливо у контексті мобілізаційних та військових питань, а також інших кризових ситуацій під час здійснення адвокатами захисту прав людини. Адже війна завжди

приносить із собою хаос і невизначеність, які кидають виклики на забезпечення прав і свобод індивідів.

Так на національному рівні ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає гарантії адвокатської діяльності, основними з яких є: ст. 23 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зокрема: втручання в адвокатську діяльність (п. 1 ст. 23 Закону), вимагання від адвоката відомостей, що є адвокатською таємницею (п. 2 ст. 23 Закону), вилучення документів (речей), пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності (п. 4 ст. 23 Закону), здійснення втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом (п. 9 ст. 23 Закону), порушення заборони притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом (п. 14 ст. 23 Закону) [1].

Гарантії професійної діяльності адвокатів містяться також і в інших міжнародно-правових актах, наприклад, у ст.ст. 16, 17, 18 «Основних положень про роль адвокатів», прийнятих на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинам у 1990 році, де закріплено, що Уряди мають забезпечити адвокатам (ст. 16): а) можливість здійснювати їх професійні обов'язки без залякування, перешкод, переслідування та неналежного втручання; б) можливість вільно пересуватись і спілкуватись зі своїм клієнтом у своїй країні та за кордоном; в) виключення можливості піддавати покаранню або погрожувати його застосуванням та можливості обвинувачення, адміністративних, економічних та інших санкцій за дії, здійснювані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм. Там, де безпека адвокатів перебуває під загрозою у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, вони мають бути адекватно захищені владою (ст. 17) [3].

Однак дані механізми неодноразово порушувались, адже під час здійснення захисту прав та свобод людини в Україні адвокати самі можуть зазнавати сильного тиску з боку держави за свою правозахисну діяльність.

Одним з таких є скандальний інцидент – кричуще порушення прав адвоката, яке демонструє небезпечну тенденцію втручання у діяльність захисників. Йдеться про випадок, коли правоохоронні органи не лише перешкоджали роботі адвоката, а й вдалися до погроз, насильства та незаконного позбавлення волі.

Під час огляду місця події, який проводився слідчим у присутності адвоката та понятих, працівники правоохоронних органів попередили захисника, що якщо він здійснюватиме активний захист підозрюваних, на нього очікують проблеми з територіальним центром комплектування та соціальної підтримки. Причиною начебто є те, що адвокат перебуває в розшуку. Проте в офіційних електронних реєстрах, зокрема у застосунку «Дія», жодної інформації про розшук не було. Такі погрози захисник сприйняв як тиск і відверту спробу зірвати його участь у справі. Попри це, він залишився на місці й продовжив виконувати свої обов'язки [4].

Втім, ситуація на цьому не завершилася. На місце події приїхали озброєні люди в масках, у супроводі поліції. Вони вимагали, щоб адвокат негайно поїхав з

ними до ТЦК та СП. Не зважаючи на його пояснення, що він не заперечує проти візиту до центру, але готовий це зробити у законному порядку після завершення слідчих дій, озброєні особи силоміць затримали адвоката, посадили в авто та відвезли до місцевого ТЦК та СП [4].

Цей інцидент – не просто спроба тиску на конкретного юриста. Це сигнал про те, що правозахисна система втрачає гарантії, які мали б захищати тих, хто стоїть на сторожі прав людини. Коли адвоката позбавляють свободи прямо під час виконання професійних обов'язків – це вже не поодинокий випадок, це небезпечна тенденція. Оскільки вона вказує на те, що гарантії передбачені національним та міжнародним законодавством не працюють.

Відтак адвокати все частіше піддаються нападам, погрозам, переслідуванням і залякуванням через свою професійну діяльність, а також неправомірному перешкоджанню або втручанню при здійсненні ними своєї законної професійної діяльності.

Важливий крок для встановлення справедливості та захисту прав адвокатів нещодавно зроблено Радою Європи. Відтак 12 березня 2025 року Радою Європи прийнято Конвенцію про захист професії адвоката, яка має на меті посилити захист професії адвоката та здійснювати цю професійну діяльність без тиску, залякування, нападів, погроз та перешкод [2].

Основні положення даної конвенції передбачають, що Сторони зобов'язані гарантувати, що адвокати не підлягатимуть цивільній чи кримінальній відповідальності за заяви – усні або письмові – зроблені сумлінно та добросовісно в ході процесуальних дій, які вони здійснюють в інтересах своїх клієнтів. Передбачається й забезпечення конфіденційного спілкування адвоката з клієнтом (ст. 6) [2].

Реалізація прав адвоката, не може бути обмежена інакше, ніж у випадках, прямо передбачених законом та обґрунтованих необхідністю у демократичному суспільстві. Такі обмеження мають відповідати принципам пропорційності та необхідності, зокрема з урахуванням потреби забезпечення рівного доступу до правової допомоги для всіх громадян (ст. 6)[2].

Не менш важливим є захист адвоката від свавільного втручання, зокрема у контексті: проведення обшуків у рамках цивільних, кримінальних чи адміністративних проваджень, що стосуються самих адвокатів, їхніх офісів, транспортних засобів або пристроїв, які використовуються у професійній діяльності та вилучення чи копіювання документів, електронних даних або обладнання, що застосовується у професійній практиці адвоката. Такі дії можуть здійснюватися виключно за умови, що особи, які їх проводять, не ознайомлюються зі змістом документів чи даних, що підпадають під захист адвокатської таємниці (ст. 9) [2].

Конвенцією також вводиться механізм моніторингу встановлених прав адвокатів, що має назву «Група експертів із захисту професії адвоката», яка складається мінімум з 8 та максимум з 12 членів, які обираються з кандидатів висунутими Сторонами. Даний орган має право отримувати інформацію щодо

виконання даної конвенції та організовувати свої візити до країн у співпраці з національними органами (ст. 10) [2].

Отже, міжнародні акти, встановлюють стандарти, які повинні забезпечити реалізацію захисту адвокатів на глобальному рівні. Проте ігнорування або порушення цих стандартів, як це можна бачити в Україні, підкреслює необхідність подальшого зміцнення міжнародних механізмів захисту. З огляду на що, можна спостерігати активне покращення стандартів захисту прав адвокатів на міжнародному рівні, які підлаштовуються під сучасні реалії та потреби.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
2. Конвенція Ради Європи про захист професії адвоката від 12 березня 2025 року. URL: <https://rm.coe.int/native/0900001680b4c020>;
3. Основні принципи ООН про роль юристів, прийняті на VIII Конгресі ООН щодо запобігання злочинності у 1990 році. *Радянська юстиція*. 1991. № 20.
4. Тиск на адвокатів. БД «Національна асоціація адвокатів України». URL: <https://unba.org.ua/news/9118-tisk-na-advokativ-pokaznik-porushennya-pravlyudini-v-ukraini-naau.html>

Ключові слова: правовий захист адвокатів, гарантії адвокатської діяльності, тиск з боку держави, міжнародні правові стандарти, Конвенція Ради Європи.

Keywords: legal protection of lawyers, guarantees of legal practice, pressure from the state, international legal standards, Council of Europe Convention.

Редченко Ярослав Олександрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права*

ЕМІСІЯ ТА ОБІГ ЦИФРОВИХ ВАЛЮТ: ПОРІВНЯННЯ МІСА ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У сучасну цифрову епоху фінансові системи зазнають трансформацій, яких ще кілька десятиліть тому складно було уявити. Однією з найпомітніших змін стало стрімке зростання значення цифрових валют, зокрема державних, які все частіше розглядаються не лише як технологічне нововведення, а як інструмент реформування монетарної політики та забезпечення фінансового суверенітету. У цьому контексті питання правового регулювання емісії та обігу цифрових валют набуває особливої актуальності. Системні підходи до регулювання цифрових активів, що впроваджуються на рівні Європейського Союзу, можуть виступати орієнтиром для України у формуванні власної законодавчої бази. Ак-

туальність теми значно посилюється умовами воєнного стану, які вимагають додаткової гнучкості, прозорості та захищеності фінансової системи.

У 2023 році Європейський Союз ухвалив Регламент (ЄС) 2023/1114 про ринки криптоактивів (Markets in Crypto-Assets Regulation, або MiCA) [1], який став першим у світі комплексним правовим актом для регулювання цифрових активів. Цей документ створює правову рамку для обігу криптовалют, токенів електронних грошей та стейблкоїнів, а також діяльності постачальників відповідних послуг. Регламент спрямований на захист прав споживачів, забезпечення фінансової стабільності та підтримку інновацій у фінансовому секторі. Він запроваджує вимоги до прозорості, належного розкриття інформації, ліцензування та нагляду. Таким чином, MiCA встановлює високі стандарти правового регулювання цифрових активів у межах ЄС.

Особливу увагу при в регламенті MiCA приділено стейблкоїнам – токенам, забезпеченим активами або прив'язаним до вартості фіатних валют. Регламент розділяє їх на два типи: токени електронних грошей (e-money tokens) та токени, забезпечені активами (asset-referenced tokens). Для кожного з цих інструментів встановлено окремі вимоги щодо реєстрації, капіталізації, резервного забезпечення та звітності. Стейблкоїни, що плануються до широкого використання, підлягають особливому контролю з боку Європейського центрального банку [5]. Це дозволяє зменшити системні ризики та забезпечити інтеграцію цифрових активів у традиційну фінансову систему.

У паралель із приватними цифровими валютами в ЄС триває активна розробка державної цифрової валюти – цифрового євро (Digital Euro). Європейський центральний банк на початку 2024 року завершив дослідницьку фазу проекту та розпочав підготовку до потенційного запуску пілотного проекту. Мета цифрового євро – забезпечити безпечний, універсальний та доступний платіжний інструмент, який підтримає монетарний суверенітет ЄС [2]. Правове регулювання цифрового євро координується з положеннями MiCA, однак потребує окремого законодавчого врегулювання. Цей проект уже сьогодні формує нормативні та технічні стандарти, які можуть бути взяті за основу й іншими державами, зокрема Україною.

В Україні питання цифрових валют наразі перебуває на етапі нормативного становлення. Основоположним документом є Закон України «Про віртуальні активи», ухвалений у 2021 році, який закладає правові засади обігу приватних цифрових активів. Проте він не охоплює повною мірою державні цифрові валюти, зокрема центральнобанківські цифрові валюти (CBDC). Національний банк України у 2022 році представив концепцію е-гривні – цифрового аналога національної валюти, що може функціонувати як засіб платежу, збереження вартості та обмінний інструмент [3]. Попри наявність загальної рамки, відсутність спеціалізованого закону про CBDC гальмує розвиток повноцінного правового середовища. У зв'язку з цим актуальним є вивчення досвіду ЄС та адаптація його до українського контексту.

Е-гривня, як і цифровий євро, розглядається як інструмент підвищення прозорості фінансових операцій, протидії тіньовій економіці та посилення контролю за грошовим обігом. У рамках оприлюдненої концепції НБУ розглядаються кілька можливих моделей використання е-гривні: для роздрібних платежів, міжбанківських операцій та соціальних виплат. Кожна з моделей має свої переваги й технічні виклики, а їх реалізація потребує надійної нормативно-правової підтримки. Регламент MiCA може слугувати орієнтиром у створенні таких правових засад, зокрема в питаннях ліцензування операторів, забезпечення кібербезпеки та обміну даними з державними органами. Впровадження е-гривні на основі таких принципів сприятиме її інтеграції в загальну фінансову екосистему.

Однією з головних переваг MiCA є його уніфікований характер, що дозволяє створити єдиний цифровий ринок криптоактивів у межах усього Європейського Союзу. Для України, яка прагне інтегруватися в європейський правовий простір, адаптація таких норм створює передумови для взаємної визнаності правил і процедур. Це полегшить фінансову взаємодію з європейськими партнерами, сприятиме розвитку трансграничних сервісів і залученню іноземних інвестицій. Зокрема, це стосується участі українських компаній у європейських платіжних системах та фінтех-ініціативах. Такий підхід також зміцнить позиції України в міжнародному фінансовому співтоваристві.

Ще одним ключовим аспектом є технічна реалізація системи цифрової валюти, яка має відповідати вимогам кібербезпеки, масштабованості та сумісності з існуючими фінансовими системами. Європейський досвід демонструє важливість проведення пілотних проєктів, широкого суспільного обговорення та поступового впровадження. У випадку України, доцільно провести тестування е-гривні у обмеженому сегменті економіки, наприклад у сфері соціальних виплат або державних закупівель. Це дозволить перевірити технічні рішення, оцінити ризики та вдосконалити нормативну базу до масштабного запуску. Також потрібно враховувати можливість міжнародної інтеграції – підключення до систем типу цифрового євро у майбутньому.

Важливою є також освітня та інформаційна складова. Громадяни та бізнес повинні розуміти переваги та ризики, пов'язані з використанням цифрових валют. Недостатнє розуміння механізмів їх функціонування може призвести до недовіри, відмови від використання або зловживань. У зв'язку з цим необхідно розгорнути просвітницькі кампанії за участі держави, банківського сектору та громадських організацій. Інформованість населення та суб'єктів господарювання сприятиме формуванню фінансової культури й підтримці інновацій.

Щодо потенційних ризиків, слід зазначити ймовірність надмірної централізації контролю над грошовими потоками. Хоча цифрова валюта дозволяє краще відстежувати рух коштів, існує загроза зловживання з боку держави або витоку чутливої інформації. Звідси впливає потреба в чітких юридичних гарантіях конфіденційності, захисту персональних даних та прав споживачів. У ЄС це питання вирішується через додаткове законодавство про захист даних (GDPR)

[4], що має бути враховано й в Україні. Лише за умови балансу між прозорістю та приватністю цифрова валюта зможе стати ефективним і прийнятним інструментом для суспільства.

В умовах війни цифрова валюта може також виступати як інструмент стабілізації та підтримки економіки. Наприклад, е-гривня може бути використана для адресної допомоги населенню, фінансування оборонних програм або швидких транзакцій із партнерами. Її впровадження дозволить підвищити ефективність державних витрат і контроль за рухом коштів у кризовий період. Досвід інших країн, зокрема Китаю (з цифровим юанем), показує, що CBDC може бути ефективним інструментом навіть у періоди економічної напруги [6]. Для України це шанс модернізувати фінансову систему у процесі відновлення країни.

У результаті проведеного аналізу можна зробити висновок, що законодавець регулювання емісії та обігу цифрових валют в Україні потребує комплексного підходу. Європейський регламент MiCA пропонує ефективну нормативну модель, яку доцільно адаптувати з урахуванням української специфіки. Створення правових умов для е-гривні має ґрунтуватися на принципах прозорості, технологічної нейтральності, фінансової стабільності та захисту прав споживачів. Водночас, важливо забезпечити відповідність стандартам кібербезпеки та захисту персональних даних. Така стратегія дозволить створити конкурентоздатну цифрову економіку, сумісну з європейськими моделями. Таким чином, цифрова валюта може стати одним із важливих кроків на шляху до стійкого економічного зростання України.

Список використаних джерел:

1. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937. URL: <http://surl.li/lhlibq>
2. Цифрове євро має знизити загрозу стейблкоїнів – ЄЦБ. URL: <https://minfin.com.ua/ua/amp/2025/03/20/147439938/>
3. Про е-гривню – цифрові гроші Національного банку. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/e-hryvni>
4. Загальний регламент про захист даних (GDPR). URL: <https://gdpr-text.com/uk/>
5. Нові правила MiCA: вплив на стейблкоїни в ЄС. URL: <https://proit.com.ua/crypto/novi-pravya-mica-vplyv-steyblkoyiny/>
6. Що таке CBDC і чим вони відрізняються від криптовалют. URL: <https://fintechinsider.com.ua/shho-take-cbdc-i-chym-vony-vidriznyayutsya-vid-kryptovalyut/>

Ключові слова: цифрова валюта, правове регулювання, інтеграція, кібербезпека, прозорість.

Keywords: digital currency, legal regulation, integration, cybersecurity, transparency.

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У сучасних умовах ведення війни штучний інтелект (ШІ) набуває статусу однієї з найважливіших технологій, що змінюють методи здійснення бойових операцій. Водночас розширення можливостей ШІ супроводжується серйозними питаннями щодо дотримання основоположних прав людини, зокрема права на життя, захисту персональних даних, забезпечення справедливого судового розгляду та дотримання заборони на нелюдське або принизливе поводження. Метою цього дослідження є проведення критичного аналізу впливу автономних систем озброєння та технологій ухвалення рішень на права людини. Особлива увага приділяється прецедентній практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та нормам Хартії Європейського Союзу про основоположні права.

Автономні летальні системи озброєння (LAWS – Lethal Autonomous Weapon Systems) являють собою технології, здатні самостійно виявляти, відстежувати та уражати цілі без безпосереднього втручання оператора в момент прийняття рішення [1]. Такі системи застосовують алгоритми штучного інтелекту для аналізу обстановки у реальному часі та визначення найбільш оптимальних дій на основі попередньо закладених сценаріїв. Окрім LAWS, до категорії військових ШІ-систем входять рішення, що виконують допоміжну функцію у процесі прийняття стратегічних рішень командним складом, надаючи швидкий та комплексний аналіз оперативної інформації [2].

Застосування автономних систем озброєння спричиняє дискусію щодо відповідальності за можливі порушення прав людини, зокрема в контексті права на життя. Висока швидкість прийняття рішень такими системами часто унеможливорює негайне людське втручання, що суперечить основоположному принципу гуманності. Зокрема, подібні технології можуть здійснювати дії, які несумісні з міжнародною заборобою на нелюдське та принизливе поводження, особливо щодо цивільного населення або осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях [3]. У зв'язку з цим особливої важливості набуває збереження людського контролю над військовими рішеннями, що потребує ефективного міжнародного правового регулювання.

Окремим питанням є визначення відповідальної сторони у разі порушень норм міжнародного гуманітарного права автономними системами озброєння. Якщо такі технології спричиняють шкоду мирному населенню або порушують міжнародно-правові стандарти, залишається відкритим питання щодо того, на кого має покладатися відповідальність – на державу, яка розробила та впровадила цю технологію, компанію-виробника чи осіб, що контролюють її роботу [4]. У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував, що держави зобов'язані

гарантувати право на життя навіть у контексті збройних конфліктів, дотримуючись принципів необхідності та пропорційності [5]. Якщо автоматизовані системи самостійно обирають та уражають цілі без урахування людських обставин, це може призвести до етично та юридично неприпустимих наслідків [8]. ЄСПЛ також закріплює заборону нелюдського та принизливого поведіння як абсолютне право, що підлягає дотриманню за будь-яких умов, включаючи збройні конфлікти [9]. Однак автономні бойові технології потенційно унеможливають реалізацію цього обов'язку, що ставить під загрозу правові гарантії захисту людської гідності.

Хартія Європейського Союзу про основоположні права встановлює фундаментальні стандарти щодо захисту прав людини в умовах технологічного розвитку. Вона зобов'язує держави-члени забезпечувати право на життя, конфіденційність та належний правовий процес навіть у разі застосування новітніх технологій у військовій сфері [10]. Зокрема, у її статтях наголошується на необхідності збереження людської гідності та абсолютної заборони нелюдського поведіння, що є критичним у контексті використання автономних систем, здатних приймати рішення щодо життя і смерті без втручання людини.

Штучний інтелект у військовому секторі також створює ризики порушення права на приватність. Розвідувальні системи, що використовують ШІ, можуть відстежувати осіб, обробляти персональні дані та здійснювати моніторинг пересування, що загрожує фундаментальному праву на захист персональних даних [6, с. 50]. Хартія ЄС забезпечує пріоритет захисту таких даних, обмежуючи їхнє збирання та використання без належного обґрунтування [7, с. 106].

Рішення ЄСПЛ та положення Хартії ЄС формують міцну юридичну основу для захисту прав людини, однак вони розроблені передусім для випадків, пов'язаних із діями людини, а не автономних систем. Відсутність належного рівня підзвітності та правового регулювання використання військових ШІ-систем створює додаткові ризики у сфері міжнародного гуманітарного права [11, с. 311]. Перспективним рішенням може стати розробка міжнародної конвенції, яка встановить чіткі юридичні рамки для використання автономного озброєння, враховуючи принцип збереження людського контролю та відповідальності за дії ШІ-систем [12]. Така конвенція має спиратися на принципи, закріплені у Хартії ЄС та практиці ЄСПЛ, що передбачають заборону нелюдського поведіння та забезпечення права на життя.

Використання ШІ у військовій сфері, особливо в автономних системах, викликає значні правові виклики у сфері дотримання прав людини. Забезпечення людського контролю є критично важливим для захисту цивільного населення, проте його реалізація на практиці є складною та недостатньо врегульованою [13]. Існуючі міжнародні ініціативи, зокрема від НАТО, ООН та ЄС, демонструють прогрес у сфері регулювання військових ШІ-технологій, проте поточні нормативні акти є фрагментарними та не завжди враховують специфіку автономних систем. Відсутність єдиної міжнародної конвенції, що регулює використання ав-

тономної зброї та військових ШІ-систем, залишає відкритими питання відповідальності та захисту прав людини [14, с. 220].

Список використаних джерел:

1. United Nations Office for Disarmament Affairs. Recommendations on the Use of Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS). UNODA Reports, 2023.
2. European Union Agency for Fundamental Rights. Human Rights Implications of Artificial Intelligence in Military Applications. European Union Publications, 2022.
3. European Court of Human Rights. Case Law on Right to Life and Privacy in AI Applications. Strasbourg: ECHR, 2023.
4. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Legal Aspects of Privacy and Human Dignity in AI. European Commission Official Documents, 2022.
5. UN Convention on Certain Conventional Weapons (CCW). Annual Report on Lethal Autonomous Weapons and Human Rights. United Nations, 2023.
6. Smith L., Garcia P. Accountability and Human Control in AI-Driven Military Technologies. *International Journal of Human Rights*. 2023. Vol. 28(1). P. 45-67.
7. Brown K., Yang H. Autonomous Weapons and Human Rights: Challenges for International Law. *Journal of Armed Conflict Studies*. 2022. Vol. 17(2). P. 101-120.
8. United Nations Human Rights Council. Report on Privacy Rights in the Age of Artificial Intelligence. UNHRC Reports, 2023.
9. International Committee of the Red Cross. Ethical and Legal Issues in the Use of Autonomous Weapons. ICRC Reports, 2022.
10. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). AI and Human Rights in Conflict Zones. OSCE Reports, 2023.
11. Langford M., Zhou F. Legal Accountability for Autonomous Systems in Military Operations. *Human Rights Journal*. 2023. Vol. 48(4). P. 309-327.
12. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Ethics of Artificial Intelligence: Military Applications and Human Rights. UNESCO Publications, 2022.
13. United Nations Security Council. Resolution on Autonomous Weapons and Human Rights Protection. UN Security Council Reports, 2023.
14. Schmitt M. N., Thiel B. Autonomous Systems and International Humanitarian Law: The Need for Regulation. *Military Law Review*. 2022. Vol. 52(3). P. 215-234.

Ключові слова: штучний інтелект, міжнародно-правові стандарти, рішення ЄСПЛ, Хартія Європейського Союзу, LAWS.

Keywords: artificial intelligence, international legal standards, ECHR judgments, Charter of the European Union, LAWS.

Taylor Alla

National University «Odesa Law Academy»,

PhD student of the Department of International and European Law

SOME THOUGHTS REGARDING WOMEN'S RIGHTS ADVOCACY IN ISLAMIC STATES

This article explores the nuances of advocating for women's rights in Islamic states, emphasizing the importance of culturally sensitive approaches that respect religious contexts while upholding international human rights standards. While international frameworks like the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) aim to promote gender equality, their implementation often encounters challenges rooted in cultural, religious, and legal traditions.

In general understanding, advocacy is when individuals publicly express their interest in specific causes and take clear actions to support the positive advancement of those causes. Advocacy can be done for many reasons, each with its own merits [1]. Advocacy for women's rights within Islamic states presents a complex interplay between international human rights norms and domestic legal systems influenced by Islamic jurisprudence.

One of the most compelling frameworks for engaging with women's rights in Islamic states is the intellectual movement known as Islamic feminism. This school of thought argues that gender justice is not only compatible with Islam but rooted in its foundational texts when interpreted through an egalitarian lens. According to Fawcett R. "Islamic feminism" is not simply a feminism that is born from Muslim cultures, but one that engages Islamic theology through the text and canonical traditions. A distinctly "Islamic" feminism, at its core, draws on the Quranic concept of equality of all human beings, and insists on the application of this theology to everyday life" [2].

According to M. Badran: "Islamic feminism explicates the idea of gender equality as part and parcel of the Quranic notion of equality of all insan (human beings) and calls for the implementation of gender equality in the state, civil institutions, and everyday life" [3].

Advocacy efforts often face resistance due to perceptions of western imposition and a lack of cultural sensitivity. Quraishi-Landes A. states: "For many international women's rights activists, especially those operating from a western context, sharia is believed to be a major obstacle to women's rights. In order to protect women from Muslim religious law, these advocates often position themselves aggressively against so-called sharia legislation, and sharia in general. I believe that this approach is counterproductive, and ultimately exacerbates, rather than improves, the situation for women living in Muslim-majority countries" [4, p. 173]. As we can see, framing Sharia as inherently oppressive can be counterproductive, alienating local communities and undermining reform efforts. Instead, engaging with Islamic legal traditions and highlighting internal mechanisms for promoting women's rights can foster more effective advocacy. This approach recognizes the diversity within

Islamic jurisprudence and the potential for progressive interpretations that align with human rights principles.

Situations in some countries, for example in Afghanistan and Iran illustrate the complexities of advocating for women's rights in Islamic contexts. Under Taliban rule, Afghan women have faced severe restrictions, including bans on education and employment. International responses have varied, with some advocating for diplomatic engagement while others call for legal action against the regime. In Iran, the enforcement of strict dress codes and limitations on women's public participation have sparked widespread protests and international condemnation [5]. These cases underscore the need for advocacy strategies that consider the specific political and cultural landscapes of each country.

Local civil society organizations and women's rights activists play a crucial role in advocating for change within Islamic states. For example, in 2009, twelve women from the Arab world formed the global movement Musawah, whose name means "equality" in Arabic. Musawah advocates for feminist interpretations of Islamic texts and calls on nations to abide by international human rights standards such as those promulgated in the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women [6]. Their understanding of cultural and religious contexts enables them to navigate complex legal systems and societal norms. Supporting these actors through capacity-building, funding, and international solidarity can grow the effectiveness of advocacy efforts and make sure that initiatives are grounded in local realities.

International legal mechanisms, such as the International Criminal Court (ICC), offer avenues for addressing severe violations of women's rights. For example, the ICC's recognition of gender-based persecution as a crime against humanity represents a significant development in international law [7]. However, the effectiveness of these mechanisms depends on political will and the cooperation of states. Advocates must balance the pursuit of legal accountability with the need for diplomatic engagement and support for local reform efforts.

As we can observe, the debate between universal human rights and cultural relativism is particularly pronounced in discussions of women's rights in Islamic states. While international norms advocate for gender equality, some argue that these standards must be adapted to respect cultural and religious traditions. Striking a balance requires a contextual approach that upholds fundamental rights while acknowledging the importance of cultural identity. This balance can be achieved through dialogue, education, and the promotion of inclusive interpretations of religious texts. By supporting local actors, and utilizing international legal mechanisms judiciously, advocates can work towards meaningful and sustainable progress [8].

Advocacy for women's rights in Islamic states necessitates a multifaceted approach that respects religious and cultural contexts while steadfastly promoting international human rights standards. Recognizing the diversity within Islamic legal traditions and fostering dialogue between different stakeholders are essential steps in advancing women's rights in these complex environments.

List of sources used:

1. What is advocacy? Definition, types, and examples. Bonterra Tech. URL: <https://www.bonterratech.com/blog/what-is-advocacy>.
2. Fawcett R. The reality and future of Islamic feminism. *Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2013/3/28/the-reality-and-future-of-islamic-feminism>.
3. Badran M. Islamic feminism revisited. *Countercurrents*. URL: <https://www.countercurrents.org/gen-badran100206.htm>.
4. Quraishi-Landes A. What if sharia weren't the enemy? Rethinking international women's rights advocacy on islamic law. *Columbia Journal of Gender and Law*. 2019. Vol. 25. No. 5. P. 173-249.
5. Qazi Zada S., Qazi Zada M. Z. The Taliban and women's human rights in Afghanistan: the way forward. *The International Journal of Human Rights*. 2024. 28(10) P. 1687–1722. URL: <https://doi.org/10.1080/13642987.2024.2369584>.
6. Segran E. The rise of the islamic feminists. *The Nation*. URL: <https://web.archive.org/web/20170520091837/https://www.thenation.com/article/rise-islamic-feminists/>.
7. Ngarambe J. M., Feder J. L. The Pursuit of Gender Justice. *The New Yorker*. URL: <https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-pursuit-of-gender-justice>.
8. Samim S. International legal mechanisms to safeguard women's rights: An analysis of Afghan women's rights under Taliban rule. *Yale Journal of International Law*. 2025. URL: <https://yjil.yale.edu/posts/2025-01-26-international-legal-mechanisms-to-safeguard-womens-rights-an-analysis-of-afghan>

Ключові слова: права людини, адвокація, гендерна рівність, гендерні права, шариат, ісламське право, дискримінація, права жінок.

Keywords: human rights, advocacy, gender equality, gender rights, Sharia, Islamic law, discrimination, women's rights.

Фасій Анастасія Володимирівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри міжнародного та європейського права*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ

Соціалізація осіб із психічними розладами є однією із проблем сучасного правозахисного дискурсу, оскільки вона безпосередньо пов'язана з реалізацією фундаментальних прав людини, зокрема права на гідність, недискримінацію, соціальний захист, працю, освіту та доступ до медичної допомоги. У міжнародно-правовому полі питання соціалізації осіб із психічними розладами регулюється низкою універсальних та регіональних актів, серед яких Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006), Європейська соціальна хартія (1961, пе-

реглянута 1996), Мадридська декларація ВООЗ щодо психічного здоров'я (2005) та ін. Водночас, попри існування значного масиву міжнародно-правових норм, проблема їх ефективної імплементації на національному рівні залишається актуальною, оскільки в багатьох державах відсутні належні механізми правового забезпечення соціалізації таких осіб, що призводить до їхньої маргіналізації та порушення їхніх прав.

З огляду на зазначене, дослідження міжнародно-правових стандартів соціалізації осіб із психічними розладами є важливим як з науковою, так і з практичної точки зору. Такі дослідження дозволяють виявити прогалини у правовому регулюванні, оцінити ефективність діючих міжнародних механізмів та розробити рекомендації щодо вдосконалення національної політики у цій сфері. Особливого значення подібні дослідження набувають у мовах глобальних викликів, таких як зростання рівня психічних розладів через воєнні конфлікти, економічні кризи та пандемії, що вимагає від держав ефективного правового реагування та впровадження міжнародних стандартів для забезпечення належної соціальної адаптації таких осіб.

Формування міжнародних стандартів соціалізації осіб із психічними розладами є результатом тривалого історичного процесу, що відображає еволюцію суспільного ставлення до психічного здоров'я, прав людини та соціальної інтеграції вразливих груп населення. Впродовж століть особи з психічними розладами зазнавали дискримінації, стигматизації та примусової ізоляції, що переважало в багатьох суспільствах аж до середини ХХ століття. Лише після Другої світової війни, з утворенням ООН та ухваленням Загальної декларації прав людини (1948), почала формуватися концепція правового захисту осіб із психічними розладами, зокрема в і щодо їхньої соціальної адаптації та інтеграції.

Поступово у міжнародному праві з'явилися спеціалізовані нормативні акти, спрямовані на закріплення стандартів у сфері психічного здоров'я та соціальної підтримки. У 1971 році ООН ухвалила Декларацію про права осіб з інвалідністю, яка заклала основу для подальшого розвитку правозахисних норм. Важливим етапом стало прийняття у 1991 році Принципів захисту психічно хворих осіб та покращення психіатричної допомоги, які визначили стандарти правового регулювання медичного втручання та соціальної інтеграції. Кульмінацією цих процесів стала Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006), яка не лише закріпила обов'язки держав щодо забезпечення рівних можливостей для осіб із психічними розладами, а й наголосила на необхідності створення механізмів соціалізації та підтримки. Таким чином, історичний розвиток міжнародно-правових стандартів у цій сфері відображає перехід від політики ізоляції до концепції інклюзії та рівноправної участі в суспільному житті [1, с.23].

Сьогодні міжнародні стандарти соціалізації та адаптації осіб із психічними розладами закріплені в ключових міжнародних актах, зокрема Загальній декларації прав людини (1948), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966) та Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (2006).

Всесвітня організація охорони здоров'я у Комплексному плані дій у сфері психічного здоров'я (2013–2030) наголошує на необхідності розвитку громадських послуг, зменшенні інституційної ізоляції та розширенні доступу до освіти й працевлаштування. Європейська соціальна хартія (переглянута 1996 року) та практика Європейського суду з прав людини формують стандарти правового захисту та соціального включення осіб із психічними порушеннями, а політика Європейського Союзу сприяє впровадженню програм професійної реабілітації, підтриманого проживання та боротьби зі стигматизацією [2, с. 24].

Соціальна інтеграція в міжнародному праві ґрунтується на кількох ключових концепціях, які відображені в різних міжнародно-правових актах та ініціативах, що встановлюють стандарти для держав-учасниць.

1. *Рівність і недискримінація.* Ця концепція є фундаментальною і передбачає, що всі особи, незалежно від їхніх фізичних чи психічних особливостей, мають право на однакове ставлення та відсутність дискримінації. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (CRPD) закріплює цей принцип, зобов'язуючи держави-учасниці забезпечувати рівні права та свободи для осіб з інвалідністю, включаючи тих, хто має психічні розлади.

2. *Активна участь у суспільному житті.* Міжнародне право підкреслює важливість активної участі всіх осіб у всіх аспектах суспільного життя. Це означає створення умов, за яких особи з психічними розладами можуть брати повноцінну участь у громадському, політичному, економічному, соціальному та культурному житті. CRPD наголошує на обов'язку держав забезпечувати таку участь шляхом усунення будь-яких бар'єрів.

3. *Доступність.* Забезпечення доступності фізичного середовища, транспорту, інформації та комунікацій є необхідним для соціальної інтеграції. Стаття 9 CRPD зобов'язує держави-учасниці вживати відповідних заходів для забезпечення доступності, що дозволяє особам з інвалідністю жити незалежно та брати повноцінну участь у всіх аспектах життя [3].

4. *Прийняття інвалідності як частини людської різноманітності.* Ця концепція спрямована на зміну суспільних уявлень про інвалідність, визнаючи її як природний аспект людської різноманітності, що сприяє повазі та толерантності в суспільстві.

6. *Рівність можливостей.* Міжнародне право зобов'язує держави створювати умови, які забезпечують особам з психічними розладами рівні можливості для реалізації своїх прав і свобод. Це включає адаптацію робочих місць, освітніх програм та інших сфер суспільного життя відповідно до потреб цих осіб [4].

Впровадження цих концепцій вимагає від держав-учасниць не лише прийняття відповідного законодавства, але й активних дій, спрямованих на зміну суспільних уявлень, усунення бар'єрів та створення інклюзивного середовища, що сприяє повній соціальній інтеграції осіб з психічними розладами.

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю є першим обов'язковим міжнародно-правовим документом, який прямо стосується прав осіб з інвалідністю,

включаючи тих, хто має психічні розлади. Конвенція зобов'язує держави забезпечувати повну та ефективну участь таких осіб у всіх сферах життя на рівні з іншими, сприяти їхній автономії, доступу до освіти, праці, охорони здоров'я та соціальних послуг [3].

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) також відіграє важливу роль у формуванні стандартів у сфері психічного здоров'я. Її рекомендації та програми спрямовані на розвиток послуг з охорони психічного здоров'я, інтеграцію таких послуг у загальну систему охорони здоров'я та сприяння соціальній інтеграції осіб із психічними розладами.

Таким чином, міжнародно-правові документи та ініціативи ООН, ВООЗ, Ради Європи та Європейського Союзу створюють комплексну систему стандартів, спрямованих на забезпечення соціалізації осіб із психічними розладами. Їх ефективна імплементація на національному рівні є ключовою для досягнення інклюзивного суспільства, в якому кожна особа має можливість реалізувати свій потенціал [5, с. 59].

Україна поступово адаптує міжнародні підходи до соціалізації осіб із психічними розладами, орієнтуючись на принципи Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Одним із прикладів є створення центрів соціальної адаптації, які забезпечують професійне навчання, психологічну підтримку та супровід у працевлаштуванні. Також впроваджується реформа деінституціалізації, спрямована на розвиток альтернативних форм проживання замість психіатричних лікарень [6].

Таким чином, для швидкої та безпечної соціалізації осіб з психічними розладами існує кілька важливих механізмів, що забезпечують їх ефективну інтеграцію в суспільство. Основними з них є розробка інклюзивних програм освіти та професійної підготовки, доступ до медичних та психологічних послуг, а також створення умов для підтриманого проживання. Ключову роль у цьому процесі відіграють стандарти та політики, спрямовані на інтеграцію осіб з психічними розладами в основні соціальні структури – працевлаштування, освіту та охорону здоров'я.

Механізми, що забезпечують ці процеси, включають державні та міжнародні програми підтримки, фінансування та реабілітаційні заходи, створення спеціальних центрів та організацій для психосоціальної реабілітації. До того ж, важливим елементом є боротьба зі стигматизацією та дискримінацією осіб із психічними розладами через підвищення рівня обізнаності серед громадськості та зміни у соціальних нормах. Підвищення доступності соціальних послуг та забезпечення рівних можливостей для осіб з психічними розладами є необхідними для успішної та безпечної соціалізації цих осіб.

Список використаних джерел:

1. Пилипенко Л. В. Міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав осіб з психічними та поведінковими розладами : робота ... ступеня бакалавра

ра : спец. 293 – міжнародне право / наук. кер. Т. В. Маланчук. Суми : Сумський державний університет, 2024. 72 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/95780/1/Pilipenko_Bak_rob.pdf

2. Погребняк О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав осіб із психічними розладами. *Право і безпека*. 2010. № 2 (34). С. 23-29.

3. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

4. The Role of International Law in Advancing Social Justice. URL: <https://worldjurisprudence.com/international-law-and-social-justice/>

5. Сибірня Р. І., Сибірний А. В. Захист прав осіб із психічними розладами в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 57-63.

6. МОЗ реалізує проєкт «Охорона психічного здоров'я у структурі медичної допомоги». Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://umj.com.ua/uk/povyna-247828-moz-realizuye-proyekt-ohorona-psihichnogo-zdorov-ya-u-strukturi-medichnoyi-dopomogi>

Ключові слова: міжнародне право, міжнародно-правові стандарти, міжнародні підходи до соціалізації осіб, соціалізації осіб із психічними розладами, інклюзивні програми.

Keywords: international law, international legal standards, international approaches to the socialization of individuals, socialization of individuals with mental disorders, inclusive programs.

Чернявський Марк Віталійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права*

АДАПТАЦІЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ООН ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ, ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА КІБЕРБЕЗПЕКА

Сучасний світ стикається з новими комплексними викликами, які вимагають перегляду та адаптації традиційних підходів до миротворчої діяльності. В умовах глобалізації та розвитку технологій миротворчі місії ООН повинні враховувати не тільки класичні форми збройних конфліктів, але й сучасні загрози, зокрема гібридні війни, де традиційні методи ведення бойових дій поєднуються з інформаційними, кібернетичними та економічними інструментами впливу.

Сучасні миротворці покликані не тільки підтримувати мир і безпеку, а й сприяти політичному процесу, захищати цивільне населення, допомагати в роззброєнні, демобілізації та реінтеграції колишніх учасників бойових дій. Вони також відіграють ключову роль у підтримці демократичних зусиль, таких як організація виборів, захист і просування прав людини, а також допомога у ство-

ренні та відновленні верховенства права [1]. Проте сучасні виклики сучасності створюють нові перешкоди для роботи миротворчих операцій ООН.

Гібридні загрози, які охоплюють поєднання різних видів агресії (військової, політичної, інформаційної, економічної), суттєво змінюють природу конфліктів та ускладнюють завдання миротворчих місій. Використання штучного інтелекту в аналізі інформації та ухваленні рішень може суттєво підвищити ефективність миротворчих операцій, але водночас і створити нові ризики, пов'язані з етикою, безпекою даних та автономністю технологій. Кібербезпека є ще однією важливою складовою, оскільки кібернапади можуть бути використані як інструмент ведення війни або саботажу миротворчих зусиль.

Адаптація миротворчих операцій ООН до сучасних викликів потребує комплексного підходу, який включає оновлення стратегій, впровадження нових технологій та вдосконалення механізмів реагування.

Гібридні загрози стосуються випадків, коли державні чи недержавні суб'єкти намагаються використати вразливі місця ЄС у власних інтересах, використовуючи скоординований спосіб поєднання заходів (тобто дипломатичних, військових, економічних, технологічних), залишаючись за порогом офіційної війни. Прикладами є перешкоджання демократичним процесам прийняття рішень шляхом масових кампаній дезінформації, використання соціальних медіа для контролю над політичним наративом або для радикалізації, вербування та спрямування проксі-акторів [2]. Гібридні загрози поєднують традиційні та нетрадиційні методи ведення конфліктів, включаючи дезінформацію, економічний тиск, кібератаки та використання нерегулярних збройних формувань. На нашу думку, для ефективної адаптації миротворчих операцій ООН до такого явища, як гібридні загрози є необхідним створити підрозділи стратегічних комунікацій, які боротимуться з дезінформацією та пропагандою, використовуючи фактчекінг, контрнاراتиви та інформаційну підтримку населення. Також, слід підвищити інтеграцію розвідки та аналітики, використовуючи відкриті джерела, супутникові дані та інформацію від партнерських розвідслужб для виявлення прихованих загроз. Не менш важливим є розширення мандату миротворчих місій, включивши можливість протидії непрямим формам агресії, таким як економічна блокада чи політична дестабілізація.

Штучний інтелект – це технологія, яка дозволяє комп'ютерам і машинам імітувати людське навчання, розуміння, вирішення проблем, прийняття рішень, творчість і автономію [3]. Що стосується використання штучного інтелекту у миротворчих операціях, то штучний інтелект може значно підвищити ефективність місій ООН, але його використання потребує чітких етичних та безпекових стандартів. Основні напрями адаптації можуть бути аналіз великих масивів даних. Штучний інтелект може аналізувати соціальні мережі, супутникові знімки та повідомлення ЗМІ для прогнозування ескалації конфліктів та ідентифікації потенційних загроз, що допоможе миротворчим операціям більш швидко реагувати на нові загрози та скоріше їх усувати. Також можливе створення цифрових платформ для аналізу

ризиків. Інтегровані системи можуть прогнозувати конфлікти, аналізуючи політичну, економічну та соціальну ситуацію в регіонах напруги.

Актуальним є також посилення кібербезпеки в миротворчих місіях. Кібербезпека – це те, як окремі особи та організації зменшують ризик кібератак. Основною функцією кібербезпеки є захист пристроїв, якими ми всі користуємося (смартфонів, ноутбуків, планшетів і комп'ютерів), а також служб, до яких ми маємо доступ – як онлайн, так і на роботі – від крадіжки чи пошкодження. Це також запобігання несанкціонованому доступу до великої кількості особистої інформації, яку ми зберігаємо на цих пристроях і в Інтернеті [4]. Кібератаки можуть бути спрямовані проти миротворчих сил, критичної інфраструктури або цивільного населення.

Для зміцнення кібербезпеки необхідно створити спеціалізовані кіберпідрозділи в складі миротворчих місій, які будуть відповідати за захист комунікаційних систем, виявлення атак та протидію хакерським групам, а також забезпечити навчання персоналу з основ кібербезпеки, оскільки людський фактор є одним із найбільших ризиків для безпеки інформаційних систем. Не менш актуальним є співпраця з приватним сектором та кіберекспертами для розробки передових рішень щодо захисту від цифрових загроз, зокрема атак на критичну інфраструктуру та маніпуляцій у соціальних мережах.

Отже, адаптація миротворчих операцій ООН до сучасних викликів є необхідним кроком для збереження їхньої ефективності в умовах стрімких глобальних змін. Гібридні загрози, використання штучного інтелекту та зростання кіберзагроз суттєво ускладнюють традиційні підходи до миротворчої діяльності, вимагаючи інноваційних рішень та реформування операційних стратегій. Адаптація миротворчих операцій ООН до сучасних викликів має ґрунтуватися на технологічних інноваціях, комплексному аналізі загроз та посиленій міжнародній співпраці. Впровадження цих змін дозволить зробити миротворчі місії більш ефективними, гнучкими та стійкими до нових форм конфліктів, забезпечуючи довготривалий мир і безпеку у світі.

Список використаних джерел:

1. Peacekeeping 10. Better World Campaign. URL: <https://betterworldcampaign.org/un-peacekeeping>.
2. Hybrid Threats. European Commission. URL: https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/hybrid-threats_en#:~:text=What%20are%20hybrid%20threats%3F,the%20threshold%20of%20formal%20warfare.
3. Stryker C., Kavlakoglu E. What is artificial intelligence (AI)? URL: <https://www.ibm.com/think/topics/artificial-intelligence>.
4. What is cyber security? *National Cyber Security Centre*. URL: <https://www.ncsc.gov.uk/section/about-ncsc/what-is-cyber-security#>.

Ключові слова: адаптація миротворчих операцій ООН, миротворчі операції, гібридні загрози, штучний інтелект, кібербезпека, міжнародна співпраця.

Keywords: adaptation of UN peacekeeping operations, peacekeeping operations, hybrid threats, artificial intelligence, cybersecurity, international cooperation.

ІННОВАЦІЙНІ ЮРИДИЧНІ ПІДХОДИ ДО НОВИХ ВИКЛИКІВ У ПОЛЯРНИХ МОРСЬКИХ ЗОНАХ: ЗМІЦНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО УПРАВЛІННЯ В АРКТИЦІ ТА АНТАРКТИЦІ

Полярні регіони, зокрема Арктика, стали важливою геостратегічною ареною, де перетинаються інтереси як арктичних держав (Канада, Норвегія, США, Росія), так і глобальних акторів (Китай, ЄС). Зміна клімату відкрила нові морські шляхи, сприяла зростанню доступу до енергетичних ресурсів і спричинила потенційні суперечки щодо морської юрисдикції. Як зазначають професори Бехруз Х. Н., Андрейченко С. С., міжнародне право має залишатися важливим інструментом забезпечення екологічної рівноваги та запобігання конфліктам у специфічних географічних зонах [7, с. 24–26].

Прискорене танення льодовиків в Арктиці відкрило нові морські шляхи та надало доступ до раніше недоступних природних ресурсів, таких як нафта та газ. Це посилює геополітичну конкуренцію серед країн, що мають прямий доступ до Арктики, зокрема Росії, Канади та Норвегії, а також серед інших держав, що мають віддалені інтереси в регіоні. Для України, яка не має прямого територіального доступу до цього стратегічного регіону, це є як викликами, так і новими можливостями.

Попри відсутність прямого територіального доступу до Арктики, Україна активно долучається до міжнародних наукових ініціатив, зокрема в Антарктиці. Це дозволяє не лише сприяти розвитку наукових досліджень, а й брати участь у глобальних дискусіях щодо охорони навколишнього середовища, зміни клімату та сталого використання природних ресурсів. Участь України в таких міжнародних проєктах відкриває можливості для зміцнення її позицій на світовій арені, особливо в контексті екологічної безпеки та сталого розвитку, глобальні ініціативи з охорони довкілля та забезпечення сталого використання природних ресурсів, що є критично важливими для майбутнього планети.

Міжнародні угоди, такі як UNCLOS (Конвенція ООН з морського права [1]) та Антарктичний договір [2], визначають правові рамки для управління полярними регіонами. Проте ці угоди не завжди відповідають новим викликам і змінам, які виникають у цих територіях. UNCLOS, укладена в середині XX століття, не має механізмів для ефективного реагування на появу нових морських шляхів, таких як Північний морський шлях, який став доступним внаслідок змін клімату та танення льодовиків. Цей новий маршрут може істотно змінити глобальні торгові шляхи, однак він також створює нові ризики, пов'язані з екологічною безпекою, навігацією та міжнародною конкуренцією.

Таким чином, існуючі міжнародні угоди потребують оновлення, щоб врахувати швидкі зміни в полярних регіонах, зокрема у контексті кліматичних змін,

екологічних загроз та нових економічних можливостей. Розробка нових міжнародних стандартів, які забезпечать баланс між економічними інтересами та охороною довкілля, є необхідною для ефективного управління цими важливими територіями. Це дозволить не лише зберегти екосистеми полярних регіонів, а й забезпечити сталий розвиток, що враховує інтереси всіх держав, які мають доступ до цих територій, а також інших глобальних гравців. Необхідно адаптувати існуючі угоди до вимог XXI століття та створити нові інструменти для ефективного управління цими стратегічно важливими регіонами [3].

UNCLOS (1982) та Антарктичний договір (1959) стали основою правового врегулювання морських просторів, однак не враховують новітні кліматичні та геополітичні зміни. Аналізуючи сучасні концепції міжнародного права, дослідники вказують на необхідність розробки адаптивних механізмів, які зможуть враховувати динаміку міжнародних відносин та глобальні ризики [7, с. 14–15].

Україна, хоча й не має прямих територіальних претензій на полярні регіони, займає важливу позицію в міжнародних наукових дослідженнях завдяки діяльності Антарктичного дослідницького центру України (АРЦУ). Дослідження Антарктики мають велике значення для глобальних наукових зусиль у боротьбі зі змінами клімату. Розуміння того, як зміни клімату впливають на льодовикові маси, рівень моря та екосистеми, є критичним для прогнозування майбутніх екологічних наслідків. Антарктичні дослідження допомагають не лише оцінити ці зміни, а й створюють наукову базу для формування міжнародних стандартів з охорони навколишнього середовища. Україна зміцнює свою позицію на світовій арені, отримує можливість впливати на міжнародні дискусії щодо охорони довкілля та сталого використання природних ресурсів. Це сприяє участі України в глобальних процесах, спрямованих на збереження екосистем та адаптацію до кліматичних змін.

Антарктичний дослідницький центр України також відіграє важливу роль у розвитку національної наукової бази та підготовці кадрів у галузі екології та геонаук. Співпраця з міжнародними науковими установами та участь у глобальних ініціативах дозволяє Україні бути на передовій наукових досліджень і політичних рішень щодо полярних регіонів, що, в свою чергу, сприяє зміцненню її міжнародного авторитету.

Антарктичний договірний режим, зокрема Протокол до Договору (1991) [4], є прикладом правового забезпечення екологічної рівноваги, однак аналогічні механізми для Арктики наразі відсутні. У цьому контексті автори навчального посібника закликають до посилення ролі міжнародного звичая як джерела права для створення механізмів охорони полярних екосистем в Арктиці [7, с. 28].

Зміни клімату спричиняють танення льодовиків, що відкриває нові торгові шляхи, зокрема Північний морський шлях, що радикально змінює глобальні торгові маршрути. Водночас активне використання полярних регіонів для видобутку нафти, газу та інших природних ресурсів створює серйозні екологічні та безпекові ризики. Тому надзвичайно важливо розробити нові міжнародні стан-

дарті, які забезпечать безпечний, ефективний і сталий розвиток цих морських шляхів, при цьому враховуючи необхідність охорони навколишнього середовища та збереження морських екосистем.

Управління полярними морськими зонами має включати не лише регулювання навігації та видобутку ресурсів, але й активне співробітництво між країнами, зокрема щодо моніторингу екологічних змін і забезпечення безпеки на нових морських шляхах. Такі інноваційні юридичні підходи повинні передбачати механізми для регулювання екологічних ризиків, запобігання забрудненню морів, а також встановлення відповідальності за порушення екологічних норм.

Також важливо створити гнучку систему для вирішення спорів між країнами, які мають інтереси в полярних регіонах, а також впроваджувати механізми, які дозволяють збалансувати економічні вигоди з екологічними вимогами. Оновлення міжнародних правових норм дозволить забезпечити довгострокову стабільність у регулюванні полярних морських територій, зважаючи на мінливі глобальні умови.

Україна є учасником Антарктичного договору з 1992 року та здійснює наукову діяльність на станції «Академік Вернадський». Це відкриває можливості не лише для наукової кооперації, але й для участі у формуванні глобального екологічного порядку денного. В умовах концепції «м'якої сили» (soft power) наукова дипломатія стає ефективним інструментом розширення міжнародного впливу країни без потреби в територіальному контролі [7, с. 48–49].

Україні слід значно активізувати свою участь у міжнародних переговорах щодо полярних регіонів, зокрема в організаціях, таких як Арктична рада [5] та інших міжнародних платформах, для формування і реалізації глобальних політик управління цими стратегічно важливими територіями. Україна повинна активно підтримувати ініціативи, спрямовані на зміцнення міжнародної співпраці та вирішення конфліктів, що виникають у полярних регіонах.

Важливо продовжити розвиток наукової діяльності в Антарктиці, зокрема через розширення досліджень на українській станції «Академік Вернадський» [6]. Поглиблення досліджень щодо змін клімату, екосистем та геологічних процесів у цьому регіоні має не лише наукове, а й стратегічне значення для України. Зміцнення міжнародного співробітництва в рамках наукових програм дозволить Україні посилити свою роль у глобальній екологічній політиці.

Україні слід активно підтримувати розробку міжнародних угод та правових норм, що забезпечують сталий розвиток полярних регіонів. Важливо забезпечити баланс між економічними інтересами і вимогами екологічної безпеки та сталого використання природних ресурсів. Україна може відігравати ключову роль у просуванні ідей щодо створення міжнародних стандартів, які регулюють видобуток ресурсів та охорону навколишнього середовища в полярних регіонах.

Враховуючи це, рекомендується ініціювати:

- оновлення UNCLOS з урахуванням змін клімату та появи нових морських шляхів;

- розширення договірних зобов'язань в Арктиці за аналогією з Антарктикою;
- встановлення глобального трибуналу з питань полярної екології;
- запровадження спільного міжнародного моніторингу у полярних морях;
- залучення України до розробки правових стандартів з використання її наукового потенціалу.

Правове регулювання полярних морських зон потребує не лише удосконалення існуючих інструментів, а й розробки нових, інноваційних підходів, що поєднують принципи екологічної відповідальності, мирного співіснування та сталого розвитку. Україна, залучена через механізми міжнародної наукової співпраці, здатна формувати нову етичну парадигму в правовому управлінні глобальними зонами.

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН з морського права (UNCLOS), 1982. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14#Text>
2. Антарктична угода, 1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224#Text
3. Короткий Т. Р. Проблеми дослідження міжнародно-правового механізму охорони морського середовища у методологічному сенсі. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fda3cfda-7dfd-4d39-bbfa-161d4646c869/content>
4. Протокол про охорону навколишнього середовища до Антарктичної угоди (Мадридський протокол), 1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_645#Text
5. Арктична рада – офіційні звіти та політичні документи. URL: <https://ua-nordic.org/2024/02/29/arktichna-rada-z-novim-rishuchim-krokom-vpered/>
6. Український антарктичний науково-дослідний центр. URL: <https://uac.gov.ua>
7. Бехруз Х. Н., Андрейченко С. С. Сучасні концепції міжнародного права : навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2023. 57 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23483>

Ключові слова: полярні регіони, міжнародне право, Арктика, Антарктика, зміна клімату, сталий розвиток, UNCLOS, Україна.

Keywords: polar regions, international law, Arctic, Antarctic, climate change, sustainable development, UNCLOS, Ukraine.

СЕКЦІЯ 6.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МОРСЬКОЇ ТА МИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

*Керівник секції: професор кафедри морського та митного права, доктор
юридичних наук, професор Аверочкіна Тетяна Володимирівна*
*Секретар секції: старший лаборант кафедри морського та митного права
Довбня Анастасія Сергіївна*

Кормич Борис Анатолійович
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри морського та митного права, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України*

ЕКОЛОГІЧНА СТРАТЕГІЯ ДЛЯ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ БАЗИС І ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗУСИЛЛЯ

Провідні морські порти світу демонструють стійкі тенденції до екологізації та цифрової трансформації у своєму прагненні досягнення Цілей сталого розвитку ООН та мінімізації антропогенного впливу на прибережні екосистеми та ландшафти. Інтеграція відновлюваних і низьковуглецевих джерел енергії, впровадження безпілотних технологій і систем штучного інтелекту формують передумови для модернізації традиційних механізмів управління перевантажувальними комплексами, судноплавним трафіком, вдосконалення систем моніторингу портових територій та акваторій.

В Україні екологізація портових операцій та удосконалення функціонування портової системи у цілому є складниками морської транспортної політики, що реалізується на основі програмних документів довгострокового планування та передбачає поетапне впровадження сучасних технічних рішень і оновлених практик публічного адміністрування. У Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 548-р (у редакції від 23 грудня 2020 р. № 1634-р) [1], визначено, що для досягнення екологічної стійкості, підвищення безпеки та ефективності портової діяльності необхідними є створення спеціалізованих зон для стоянки вантажного транспорту і зберігання вантажів з дотриманням екологічних та санітарних вимог, а також впровадження інноваційних «розумних», «зелених» та енергоефективних технологій для модернізації портової інфраструктури, забезпечення екологічної рівноваги та зниження рівня забруднення. Питання екологічної безпеки, дотримання вимог щодо раціонального використання і охорони водних об'єктів у межах територій та акваторій

морських портів, а також попередження забруднення навколишнього природного середовища відзначені також і у меті зазначеної Стратегії. Важливість екологізації портової діяльності відзначена й у Морській природоохоронній стратегії України, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1240-р [2]. У документі, зокрема, підкреслено незадовільний стан протидії забрудненню та засміченню портових акваторій, а до пріоритетних завдань зараховано здійснення досліджень у сфері захисту портових акваторій від розливів нафтопродуктів та зміну підходів до політики поводження з відходами прибережної захисної смуги морів, суден і портового обладнання.

Зазначений комплекс планованих та частково реалізованих заходів доповнює діюча система екологічного контролю у портах, здійснювана відповідно до Порядку взаємодії державного підприємства «Адміністрація морських портів України» та Державної екологічної інспекції із забезпечення дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища у разі виявлення випадків скидання суднами (плавзасобами) забруднюючих речовин у межах акваторії морського порту, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 670 [3]. Її формування відзначилося значним переглядом повноважень та системи територіальних органів Державної екологічної інспекції України з ліквідацією двох підрозділів – Державної Азовської морської екологічної інспекції та Державної екологічної інспекції Кримсько-Чорноморського округу [4; 5]. Такі заходи дещо оновили підходи до контрольних екологічних формальностей у морських портах України, проте не вирішили існуючих проблем у сфері забруднення, що пов'язані з незадовільним екологічним станом акваторій, привнесенням інвазивних видів та системою енергозабезпечення суден через спалювання важкого суднового палива під час стоянок у портах. Повсякденність таких порушень і слабкі механізми держави порту щодо попередження їх вчинення, а також несумлінне відношення до навколишнього середовища зі сторони екіпажів суден призводять до значного ускладнення екологічного стану, що має тривалі терміни відновлення і не завжди має змогу повернутися до первісних умов та повноцінно відтворитися. У результаті складається ситуація, коли правовий базис та інституційна система для підвищення екологічності портової діяльності в Україні створені, закріплено комплекс перспективних заходів, спрямованих на оновлення природоохоронної функції портів та ураховано глобальні тренди розвитку судноплавства і суміжних галузей, а стан збереження довкілля залишається незадовільним. За таких умов нівелюються будь-які зусилля у вигляді окремих кроків та ініціатив, адже екологічна безпека є комплексною і «гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів» (ст. 50 Закону України від 25.06.1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» [6]). Взаємодія та синергія таких заходів у рамках окремих портів сприяє формуванню їх екологічної стратегії, спрямованої на досягнення належного рівня збереження

ресурсів та піклування про довкілля. Вона поєднує внутрішньоорганізаційні заходи, спрямовані на модернізацію портової інфраструктури і портової діяльності, та екологічний контроль суден, доповнюється пропозиціями місцевих громад щодо зниження негативного впливу на самопочуття громадян та якість життя у межах портових населених пунктів у цілому. Такий комплексний підхід очікувано сформує один з компонентів інтегрованого управління прибережними регіонами, сприятиме активізації «діалогу» портів та міст, та, вірогідно, стане одним з напрямів діяльності створеної на початку квітня 2025 р. нової наукової установи – Інституту екологічного відновлення та розвитку України, що буде опікуватися проблематикою повоєнного «зеленого» відновлення та розробляти його науковий фундамент [7].

Отже, екологічна модернізація портової інфраструктури визначена одним з пріоритетів національної транспортної політики України, однак попри наявність нормативної бази та інституційної підтримки, екологічний стан довкілля залишається незадовільним через недостатню ефективність механізмів контролю та низький рівень екологічної відповідальності окремих суб'єктів. Комплексний підхід до забезпечення екологічної безпеки передбачає узгодження технічних, правових та організаційних заходів, а також активну участь місцевих громад і налагодження взаємодії між портами та містами. Формування науково обґрунтованої екологічної стратегії портів України як компонента загальнодержавної системи відновлення довкілля, є важливим кроком на шляху до сталого функціонування портової галузі та повноцінної реалізації принципів інтегрованого управління прибережними регіонами.

Список використаних джерел:

1. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 548-р (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1634-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p#Text>
2. Морська природоохоронна стратегія України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1240-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-p#Text>
3. Порядок взаємодії державного підприємства «Адміністрація морських портів України» та Державної екологічної інспекції із забезпечення дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища у разі виявлення випадків скидання суднами (плавзасобами) забруднюючих речовин у межах акваторії морського порту, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 670. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2019-p#Text>
4. Serafimov V. Supervision (control) in the sphere of marine environment protection in Ukraine: new institutional transformations. *Lex Portus*. 2020. No. 1. P. 23–36. URL: <https://doi.org/10.26886/2524-101X.1.2020.2>

5. Про ліквідацію територіального та міжрегіонального територіального органу Державної екологічної інспекції : постанова Кабінету Міністрів України від 29 січня 2020 р. № 39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-2020-п#Text>

6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

7. В Україні створять першу наукову установу, яка буде опікуватися проблематикою повоєнного “зеленого” відновлення. URL: <https://mepr.gov.ua/v-ukrayini-stvoryat-pershu-naukovu-ustanovu-yaka-bude-opikuvatysya-problematykoju-povoyennogo-zelenogo-vidnovlennya/>

Ключові слова: морські порти, екологізація, сталий розвиток, публічне адміністрування, екологічна стратегія, природоохоронні заходи, екологічний контроль.

Keywords: seaports, greening, sustainable development, public administration, environmental strategy, environmental protection measures, environmental control.

Аверочкіна Тетяна Володимирівна

Національний університет «Одеська юридична академія»,

професор кафедри морського та митного права,

доктор юридичних наук, професор

ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗАБРУДНЕННЮ ПОВІТРЯ ВІД МОРСЬКОЇ ТА ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Екологізація є одним із глобальних трендів у розвитку морської та портової діяльності. Це зумовлює пошук ефективних політичних, правових і управлінських механізмів та інструментів, спрямованих на поступове зменшення антропогенного впливу на довкілля. Такий підхід відповідає Цілям сталого розвитку ООН та Стратегії Міжнародної морської організації (далі – ІМО) щодо декарбонізації. На теперішній час у політиці більшості країн світу превалюють погляди та тенденції щодо необхідності ширшого впровадження «зелених» технологій, підтримки розроблення альтернативного пального, модернізації суднових двигунів та розвитку інноваційних рішень у портовій діяльності. Як наслідок, активно реалізуються практики раціонального використання водних і земельних ресурсів, а також заходи зі зменшення забруднення повітря, адже таке забруднення впливає не лише на локальні екосистеми та портові міста, а й прискорює глобальний парниковий ефект і погіршує екологічний стан віддалених територій.

Активне кліматичне регулювання, що має на меті попередження та мінімізацію викидів парникових газів та інших забруднювачів від спалювання вуглеводнів, було сприйнято найбільшими, глобальними, «гравцями» мореплавної сфери – ООН, ІМО і, зокрема, Комітетом із захисту морського середовища. Це стало основою для розробки природоохоронних заходів зі зниження рівня

викидів з суден. До таких заходів належить формування правових стандартів і комплексної стратегії зі скорочення викидів, створення системи моніторингу довкілля, погодження обмежень, оснащення суден скруберами та двигунами, що працюють на альтернативних (екологічних) видах пального, а також підтримка впровадження інноваційних технологій для підвищення енергоефективності міжнародних морських перевезень. Окрім того, екологічні ініціативи включають сприяння залученню фінансування для енергоефективних технологічних рішень у країнах, що розвиваються, і найменш розвинених країнах, а також створення районів контролю викидів та «зелених» судноплавних коридорів між великими портами.

Амбітні цілі ІМО щодо досягнення нульового рівня викидів від судноплавства до 2050 року, подальша декарбонізація морської галузі та її розвиток вимагають об'єднання зусиль на усіх рівнях – від глобального, що охоплює більшість країн світу, до локального, включаючи окремі порти та судновласників. Реалізація концепцій «зеленого» судноплавства та портової діяльності через відповідальне ставлення до навколишнього середовища та суворе дотримання екологічних стандартів є спільною справою, тому підхід до охорони природи не може бути вибірконим і має охопити як мінімум держави, що є найбільш залученими до системи найбільших морських ланцюгів постачання. У майбутньому це повинно поширюватися на більшість країн світу, включаючи систему внутрішніх водних шляхів.

На теперішній час запроваджено низку ефективних практик та схвалено багато правових норм у сфері боротьби з забрудненням повітря від судноплавства. До них належать такі проекти, як “GreenVoyage2050”, “LowCarbon GIA”, “GloFouling”, «Проект блакитних рішень для Азії», Клайдбанкська декларація про «зелені» судноплавні коридори 2021 року [1] тощо. Їх базовано як на провідних міжнародних угодах у цій сфері – Конвенції ООН з морського права 1982 р. [2], Додатку 6 до MARPOL [3] тощо, так й на національному законодавстві, яке має відповідати міжнародними стандартами і кращим практиками управління морською та портовою діяльністю.

В Україні питання протидії забрудненню атмосфери від судноплавства та портової діяльності не є достатньо врегульованим. Програмні документи у сфері перспективного розвитку зазначених галузей (Морська доктрина України [4], Стратегія розвитку морських портів [5], а також Морська природоохоронна стратегія України [6]) лише побіжно згадують про неї, незважаючи на тривалі та результативні зусилля на глобальному та регіональному (зокрема європейському) рівні у напрямку зменшення забруднення атмосфери внаслідок судноплавства та портової діяльності. Серед пріоритетних векторів розвитку цієї сфери в Україні передбачено: 1) необхідність скорочення викидів забруднюючих речовин шляхом запровадження сучасних інноваційних технологій, 2) оптимізацію ринку споживання та вироблення енергії, 3) сприяння використанню відновлювальних та екологічних джерел енергії, а також 4)

використання альтернативних видів палива у морській, морегосподарській та портовій діяльності. Для прибережних регіонів, що зазвичай першими зазнають негативного впливу забруднень від зазначених видів діяльності, передбачено необхідність реалізації ефективної системи обов'язкового страхування екологічних ризиків та механізми економічного стимулювання розробки і використання енергоефективних та ресурсозберігаючих технологій, а також альтернативних видів енергоносіїв.

Кращим чином питання протидії забрудненню атмосфери актуалізовано у розробленому у 2021 р. проєкті Стратегії розвитку внутрішнього водного транспорту України [7] та в оновленій наприкінці 2024 р. Національній транспортній стратегії України [8].

У Стратегічних напрямках виконання міжнародних зобов'язань України у сфері безпеки торговельного мореплавства та охорони навколишнього природного середовища від забруднення та впровадження обов'язкових інструментів ІМО на період до 2022 року [9] містяться лише декілька пунктів, що стосуються протидії забрудненню повітря з суден. Так, зокрема п. 4.13 визначений як «забезпечення здійснення заходів (організаційних, технічних, контрольних) щодо зменшення викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин відповідно до Додатка VI до MARPOL як для існуючих, так і для нових суден», що має на увазі впровадження усіх розроблених та схвалених інструментів ІМО щодо декарбонізації. Пункт 4.15 Стратегічних напрямків передбачає «створення умов і сприяння для використання більш безпечних для довкілля видів палива або технологій, необхідних для забезпечення скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря».

У сфері портової діяльності заходами для зменшення забруднення атмосфери можуть стати практики використання екологічних джерел енергії та переобладнання техніки на новітні моделі, що знижують, зокрема, пилове забруднення. Це є особливо актуальним для портів України, де під час портових операцій часто виникають небезпечні пилові хмари. Впровадження спеціальних систем пиловловлювання та очищення повітря може суттєво знизити концентрацію шкідливих часток в атмосфері, що позитивно вплине на здоров'я портового персоналу та стан навколишнього середовища. Крім того, варто розглядати можливість застосування альтернативних видів пального для портового обладнання, що може посприяти зниженню рівня забруднення. Встановлення на портових терміналах систем енергозбереження і раціонального використання ресурсів допоможе зменшити викиди CO₂ та інших шкідливих речовин. Підвищення ефективності переробки вантажів і зменшення їх впливу на атмосферу можливо через впровадження інноваційних технологій, таких як автоматизовані системи навантаження та розвантаження, управління іншими портовими процесами тощо. Для забезпечення довготривалих результатів важливо проводити регулярний моніторинг рівня забруднення та ефективності вжитих заходів. З часом можна очікувати, що порти стануть більш енергоефективними та екологічно чи-

стими, що сприятиме сталому розвитку портової галузі та підвищенню якості життя у прибережних регіонах.

Безумовно, проблематика зменшення викидів зберігатиметься, і повоєнне відновлення в Україні обов'язково має врахувати загальносвітові природоохоронні тенденції та вимоги екологічного імперативу, широке впровадження інноваційних цифрових технологій та автоматизації. Важливим кроком стане інтеграція «зелених» технологій у морську і портову діяльність, що дозволить зменшити негативний вплив на довкілля. Це вимагатиме подальшої гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, урахування вдалого досвіду роботи закордонних суб'єктів морської та портової діяльності, активної реалізації інноваційних рішень для зниження викидів парникових газів і забруднення атмосфери, а також модернізованої системи спостереження за дотриманням природоохоронних норм. Урахування цих аспектів під час повоєнної відбудови дозволить не лише покращити екологічну ситуацію у Чорноморському регіоні, але й стимулювати розвиток сталої та енергоефективної водної транспортної інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Clydebank Declaration for green shipping corridors, 2021. URL: <https://surl.lu/sacqim>
2. United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982. URL: <https://surli.cc/oiwhti>
3. MARPOL Annex VI. Regulations for the Prevention of Air Pollution From Ships. URL: <https://surl.gd/ezqplx>
4. Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7.10.2009 р. № 1307 (у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1108). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-p#Text>
5. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.07.2013 р. № 548-р (в ред. розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 р. № 1634-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p#Text>
6. Морська природоохоронна стратегія України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 р. № 1240-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-p#Text>
7. Проект Стратегії розвитку внутрішнього водного транспорту України на період до 2031 року. URL: <https://surli.cc/aeouvj>
8. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 р. № 1550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-p#n22>
9. Стратегічні напрями виконання міжнародних зобов'язань України у сфері безпеки торговельного мореплавства та охорони навколишнього природного се-

редовища від забруднення та впровадження обов'язкових інструментів ІМО на період до 2022 року. URL: <https://surl.gd/xmynjg>

Ключові слова: попередження забруднення, забруднення атмосфери, судноплавство, морська діяльність, портова діяльність, правове регулювання.

Keywords: pollution prevention, air pollution, shipping, maritime activity, port activity, legal regulation.

Федотов Олексій Павлович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор, доктор юридичних наук, професор
кафедри морського та митного права, начальник науково-дослідної частини*

Назарко Артем Аркадійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри морського та митного права*

АВТОРИЗАЦІЯ НА ПРОВАДЖЕННЯ МИТНОЇ БРОКЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Вітчизняна митна галузь у 2024 році стала абсолютним лідером з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [1]. Про це свідчить звіт, який було підготовлено Держмитслужбою у березні-квітні 2025 року. Як свідчить Держмитслужба, тогоріч приріст склав +30% по виконанню положень та додатків до Угоди, а загалом за десять років, Держмитслужба виконала зобов'язань за Угодою на рівні 91%, й це один із найвищих показників серед усіх інституційних напрямків. Нагадаємо, Угода була підписана у 2014 році. Фактично вона є так званою «дорожньою картою реформ» і водночас інструментом наближення України до правових норм Європейського Союзу. Авторизація в митній сфері є однією з таких норм.

Законодавчі зміни, пов'язані з набранням чинності Закону України від 22.08.2024 року № 3926-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу» [2], є цілковито важливими та значущими. Частина положень вказаного Закону України набрали чинності з дня, наступного за днем опублікування, а інша частина змін, які ставлять наголос на отримання підприємствами авторизації, а також відповідності підприємств, які отримали авторизації, умовам, визначеним авторизаціями, та критеріям та/або умовам авторизації набирають чинності тільки з 19 квітня 2025 року.

Авторизація в митній справі – це делегування митними органами підприємствам, які під час провадження своєї діяльності є учасниками відносин, що регулю-

ються законодавством України з питань митної справи (митна брокерська діяльність; експлуатація митного складу; експлуатація складу тимчасового зберігання; митні режими (імпорту (у частині процедури кінцевого використання), тимчасового ввезення, переробки на митній території, переробки за межами митної території); АЕО та інші авторизації) певних прав та обов'язків на здійснення обумовлених дій, що регулюються законодавством України з питань митної справи.

З 19 квітня 2025 року по 19 квітня 2026 року (протягом календарного року) авторизацію від Держмитслужби або митниці мають отримати підприємства, що реалізують митну брокерську діяльність, здійснюють експлуатацію митного складу, здійснюють експлуатацію складу тимчасового зберігання, а підприємства, що здійснюють експлуатацію магазину безмитної торгівлі або експлуатацію вільної митної зони комерційного або сервісного типу, мають отримати замість авторизації відповідні дозволи.

Статистичні дані Держмитслужби станом на 1 січня 2025 року свідчать про таку динаміку, що склалась з підприємствами учасниками відносин, що регулюються законодавством України з питань митної справи: (i) митна брокерська діяльність – 9011 підприємств; (ii) відкриття та експлуатація митного складу – 253 підприємства; (iii) відкриття та експлуатація складу тимчасового зберігання – 230 підприємства; (iv) відкриття та експлуатація магазину безмитної торгівлі – 36 дозволів (12 підприємств); (v) відкриття та експлуатація вільної митної зони комерційного або сервісного типу – 1 підприємство [3; С.2].

Далі ми розглянемо критерії, умови та алгоритм надання підприємствам авторизації на провадження митної брокерської діяльності відповідно до Закону України від 22.08.2024 року № 3926-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу» [2].

Але спочатку, приведемо в табл.1 та в табл.2 детальні цифрові показники статистичних даних Держмитслужби за 2024 рік щодо митної брокерської діяльності [3; С.3]. Ці цифрові дані, таки би мовити «промовляють самі за себе». Зверніть увагу на цифрові показники, які наведені у табл.1 та стосуються загальної цифри «працюючих» митних брокерів! Спираючись на ці цифрові показники, стає цілком зрозумілим, що авторизація митної брокерської діяльності була просто необхідна (в деяких аспектах дещо й запізнилась), щоб навести правовий лад в одному із важливіших видів діяльності підприємств, що регулюються законодавством України з питань митної справи. Табл.2 приводить розподіл загальної кількості підприємств митних брокерів в зонах діяльності митниць Держмитслужби за детально визначеними показниками. Цілком передбачене лідерство за кількістю підприємств, що мають дозволи Держмитслужби на право зайняття митною брокерською діяльністю посідають Київська, Одеська, Львівська митниці Держмитслужби. Це передусім пов'язано із кількістю платників податків, що здійснюють ЗЕД в зоні діяльності вказаних митниць та певною специфікою логістики, що сформувались за тридцять останніх років на території України.

Табл. 1.

Показник діяльності	Кількість митних брокерів
Загальна кількість митних брокерів:	9 011
Кількість «працюючих» митних брокерів, а саме тих, які подали:	3 634
0 митних декларацій	5 377
до 100 митних декларацій	1 249
101–500 митних декларацій	1 331
Більше 500 митних декларацій	1 054

Табл. 2.

Найменування митниці	Кількість дозволів (станом на 22.02.2024)	Кількість підприємств, які мають дозволи, але припинили свою діяльність згідно відомостям ЄДР	Кількість підприємств, які мають дозволи, але які мають статус «в стані припинення»	Підприємства, які перебувають на тимчасово окупованих територіях
Київська	2916	85	113	
Одеська	1378	75	15	
Львівська	540	22	4	1
Дніпровська	445	22	6	2
.....				
Черкаськ	101	1	1	
Тернопільська	99	10	1	
Луганська	57	2	4	39
Кропивницька	57	3		

Критерії та умови надання авторизації підприємствам на провадження митної брокерської діяльності: (i) до критерію надання авторизації на провадження митної брокерської діяльності відноситься дотримання вимог митного та податкового законодавства України, а також відсутність фактів притягнення до кримінальної відповідальності [п.1 ч.3 ст. 12 МКУ; 4]; особи підприємства не мають судимості; на них не були накладені адміністративні стягнення за порушення митних правил; до підприємства не застосовано санкції відповідно до Закону України «Про санкції» [ч.1 ст. 14 МКУ; 4]; (ii) до умови надання авторизації на провадження митної брокерської діяльності: підприємство має працівника, відповідального за митні питання [п.2 ч.4 ст. 14 МКУ; 4]; на нього покладено визначені обов'язки [п.4 ч.4 ст. 14 МКУ; 4].

Необхідно також відзначити, що в складі підприємств, які мають проходити авторизацію на провадження митної брокерської діяльності можуть діяти агенти з митного оформлення, як працівники, що перебувають в трудових відносинах з підприємством – митним брокером і безпосередньо виконують в інтересах особи, яку представляє підприємство – митний брокер, дії, пов'язані з пред'явленням митному органу товарів.

Якщо в складі підприємства – митного брокера діють агенти з митного оформлення то у заяві підприємства про надання авторизації на провадження митної брокерської діяльності зазначаються відомості щодо кожного агента з митного оформлення (загальна кількість осіб; ПІБ; дата народження; РНОКПП; серія (за наявності) та номер паспорта). В подальшому, при отриманні підприємством авторизації на провадження митної брокерської діяльності вже будуть офіційно зазначатися відомості щодо кожного агента з митного оформлення (загальна кількість осіб; ПІБ; дата народження; РНОКПП; серія (за наявності) та номер паспорта). Потім в *Реєстрі митних брокерів*, розпорядником якого є Держмитслужба, буде внесена кількість агентів з митного оформлення цього конкретного підприємства, що отримало авторизації на провадження митної брокерської діяльності.

Алгоритм дій отримання авторизації на провадження митної брокерської діяльності виглядає наступним чином.

1. Заява про надання авторизації на провадження митної брокерської діяльності, анкета самооцінки, документи (копії документів, що підтверджують наявність працівника відповідального за митні питання та покладання на нього обов'язків, передбачених статтею 14 МКУ; витяг з системи «Облік відомостей про притягнення до кримінальної відповідальності» щодо осіб підприємства) подаються підприємством через «Єдине вікно для міжнародної торгівлі»/в паперовій формі.

2. Попередній розгляд митним органом заяви, анкети самооцінки, документів підприємства на протязі 5 робочих днів. На цьому етапі митний орган приймає рішення щодо відмови в прийнятті у підприємства заяви, анкети самооцінки, документів або навпаки, приймає рішення щодо проведення оцінки відповідності.

3. Розгляд митним органом заяви, анкети самооцінки, документів підприємства на протязі 10 робочих днів (даний строк може бути подовжений або за заявою підприємства (на 30 календарних днів) або за рішенням митного органу (на 30 календарних днів). На цьому етапі митний орган приймає рішення про отримання підприємством негативної оцінки або навпаки, приймає рішення щодо надання авторизації підприємству.

4. Письмові заперечення підприємства якщо митний орган прийняв рішення щодо отримання підприємством негативної оцінки. Протягом 30 календарних днів митний орган або приймає рішення про необґрунтованість наданих підприємством заперечень, що у подальшому є підставою у відмові в наданні підприєм-

ству авторизації, або вносить зміни до свого звіту, що є підставою для надання підприємству авторизації.

Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.
2. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу: Закон України від 22.08.2024 р. № 3926-IX. *Офіційний вісник України*. 2024. № 95. Ст. 6108.
3. Законодавчі зміни, пов'язані з набранням чинності Закону України від 22.08.2024 № 3926-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу». Інформаційний бюлетень (прізентація). Департамент авторизації, надання адміністративних послуг та контролю Державної митної служби України. 2025. С. 16.
4. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 86 (4730) с.9-26, № 87 (4731) с.9-25.

Ключові слова: авторизація, підприємство, митна брокерська діяльність.

Keywords: authorization, enterprise, customs brokerage.

Батанова Людмила Олександрівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук,
доцент*

ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ПРИ ВИРІШЕННІ МИТНИХ СПОРІВ

При вирішенні завдань та функцій, що виконують митні органи України, дії посадових осіб митниці тісно пов'язані із діями юридичних осіб (суб'єктів ЗЕД) та фізичних осіб по ходу чого виникають різного роду спірні ситуації. Митним законодавством передбачена можливість оскарження рішень, дій (або бездіяльність) посадових осіб митних органів у адміністративному або у судовому порядку (ст. 24 Митного кодексу України) [1]. У судовому порядку можна вирішити спірні питання, які виникають щодо митних формальностей якщо сторона враховує порушеними або нереалізованими свої права та законні інтереси у сфері митного права. Судовий порядок вирішення митних спорів є джерелом формування судової практики у сфері митного права. Судова практика як правило узагальнена у спеціальних збірниках, фактично виступає у ролі допоміжного джерела формування митного права України.

Але необхідно відмітити, що судова практика як джерело митного права це складний та багатогранний процес, що викликає серед вчених та практиків певні дискусії. У деяких правових системах судова практика визнається джерелом права, особливо мова йде про прецедентне право, де рішення судів становляться обов'язковими для наступних аналогічних справ.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2] пленум вищого спеціалізованого суду діє у складі всіх суддів вищого спеціалізованого суду для вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням єдності судової практики у справах відповідної судової юрисдикції, та інших питань, віднесених до його повноважень. Пленум вищого спеціалізованого суду узагальнює з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції практику застосування матеріального і процесуального законів; заслуховує інформацію про стан правосуддя у відповідній судовій юрисдикції та практику вирішення окремих категорій справ; за результатами узагальнення судової практики дає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції.

Таким чином, Вищий спеціалізований суд здійснює аналіз судової статистики з митних питань, вивчення та узагальнення практики розгляду та вирішення митних спорів; надає методичну допомогу суддям нижчого рівня з метою однакового застосування Конституції України та митного законодавства; представляє роз'яснення рекомендаційного характеру спеціалізованим судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм митного законодавства.

Відмітимо, що судова практика у вирішенні митних спорів дозволяє перевірити дотримання норм митного законодавства при розгляді справ і виконанні судових рішень; з'ясувати спірні, проблемні питання, які виникають під час розгляду різних категорій справ, виконання вимог законодавства щодо виявлення причин та умов здійснення порушень, вжиття заходів усунення вказаних причин та умов. Одержані в ході вивчення та узагальнення судової практики матеріали мають бути основою для підготовки рекомендацій щодо правильного застосування судами законодавства при вирішенні митних спорів.

Щодо узагальнення судової практики вирішення митних спорів необхідно відзначити, що судам бажано постійно аналізувати, робити узагальнення практики тлумачення та застосування норм митного права при розгляді митних спорів тощо.

Перевагою вивчення, аналізу та узагальнення судової практики вирішення митних спорів виявляються прогалини та колізії митного права України. У тому числі судова практика не тільки виступає у якості показників ефективного правосуддя та відповідності його світовим нормам але й поштовхом удосконалення діючого законодавства у сфері митної справи.

На сьогоднішній день судова практика не є джерелом митного права. Однак, необхідно визнати той факт, що роз'яснення в Постановках Пленуму Верховно-

го Суду з митних питань мають велике значення. Так, наприклад, на підставі вивчення значної кількості митних спорів була прийнята Постанова Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 03.06.2005 р. № 8 [3], яка сформулювала певні вимоги для роботи судів при розгляді цієї категорії справ. Але, нажаль положення цієї постанови дуже застарілі та втратили актуальність в умовах постійних змін митного законодавства, особливо з питань відповідальності за порушення митних правил та контрабанду тощо.

У висновках відзначимо, що судова практика відіграє важливу роль у митних правовідносинах між митними органами та фізичними або юридичними особами (суб'єктами ЗЕД). Це пов'язано із тим, що суди в обов'язковому порядку повинні керуватися Постановами Верховного Суду під час вирішення митних спорів. Практикам все більше приходиться зустрічатися з проблемами використання судових рішень різного рівня при вирішенні митних спорів та, навіть, використовувати як єдине джерело, регулятор певних суспільних відносин. Використання судової практики дає можливість прогнозувати результат вирішення справи на користь митниці або, навпаки, фізичної або юридичної особи (суб'єктів ЗЕД) та й, відповідно, побудувати стратегію захисту.

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2.06.2016 р. № 1402-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
3. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил : Постанова Пленуму Верховного Суду від 3.06.2005 р. № 8. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05#Text>

Ключові слова: митна справа, митні органи, митні спори, контрабанда, порушення митних правил, судова практика.

Keywords: customs, customs authorities, customs disputes, smuggling, violation of customs rules, judicial practice.

Коваль Наталія Олексіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук,
доцент*

ОНОВЛЕНА НАЦІОНАЛЬНА ТРАНСПОРТНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ ТА РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОГО ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ

Прийняття у 2020 р. Закону України «Про внутрішній водний транспорт» [1] стало давно очікуваним та важливим кроком в оновленні правової бази у сфері річкового судноплавства та реалізації основних вимог директив та регламентів Європейського Союзу відповідно до Угоди про асоціацію [2]. Очікується, що реалізація положень цього Закону сприятиме розбудові берегової інфраструктури українських річкових комунікацій, розвитку ринку послуг у сфері внутрішнього водного транспорту через покращення транспортної логістики та створення умов для формування системи мультимодальних перевезень, поліпшенню стану річкового та пов'язаного з ним господарства, залученню інвестицій та оптимізації і переорієнтації вантажопотоків на екологічніший та економічно вигідніший річковий транспорт, що сприятиме розвантаженню автомобільних шляхів та зменшить їх зношеність і, відповідно, витрати на ремонт.

Крім наведених переваг, розвиток річкових сполучень та приділення більшої уваги фінансовій та податковій підтримці їх зростання спричинить низку позитивних перетворень соціально-економічного та природоохоронного спрямування. Так, річкові перевезення зумовлюють нижчий рівень викидів CO₂, що сприяє досягненню цілей екологічного порядку денного як на регіональному, так й на глобальному рівні, серед іншого, передбачених Білою книгою щодо розвитку, досягнень та майбутнього сталого внутрішнього водного транспорту 2020 р. [3]. Це допоможе також створенню нових робочих місць як у самому секторі внутрішніх водних сполучень, так й тих, що з ним пов'язані – суднобудуванні та рекреаційній сфері. Переоснащення парку суден для річкових перевезень та змішаних перевезень «річка–море» зумовить відновлення суднобудівної галузі, а необхідність впровадження екологічно чистих видів палива, модернізованих двигунів, інноваційного портового та термінального обладнання стануть додатковим імпульсом для наукових досліджень. У цілому, комплексний розвиток та розбудова річкового сектору перевезень, завдяки спрощенню доступу до внутрішніх водних сполучень очікувано зробить експорт української продукції більш конкурентоздатним, сприятиме його збільшенню, розвитку міжнародної торгівлі та перерозподілить вантажі між річковими та морськими портами, що наразі зазнають значного перевантаження та брак можливостей для зупинення для проведення чергових технічних модернізацій і переоснащень.

Розвиток внутрішнього водного транспорту в Україні набув широкого висвітлення в оновленій наприкінці 2024 року Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року та затвердженому операційному плані заходів

з її реалізації у 2025 – 2027 роках [4]. Зокрема передбачається схвалення Стратегії розвитку внутрішнього водного транспорту, проект якої було розроблено у 2021 р., підкреслюється «потреба у відновленні роботи, збільшенні ефективності та конкурентоспроможності внутрішнього водного транспорту, у т.ч. відновлення та забезпечення розвитку судноплавства на всіх судноплавних внутрішніх водних шляхах України (р. Дніпро, Дністер, Горинь, Стир), зокрема шляхом розвитку суміжних, додаткових та потенційно ефективних напрямів використання інфраструктури внутрішнього водного транспорту», а також відзначається, що «інтеграція до транс'європейської транспортної мережі потребуватиме ... модернізації інфраструктури внутрішнього водного транспорту». Серед актуальних завдань визначено «створення можливостей експлуатації об'єктів інфраструктури внутрішнього водного транспорту для розвитку суміжних, додаткових та потенційно ефективних напрямів її використання (рекреація, туризм, реабілітація та оздоровлення, спортивна інфраструктура на річках тощо)» та «розвиток мережі туристичних маршрутів та транспортної інфраструктури, пов'язаної з розвитком внутрішнього туризму», що підтверджує наведені вище тези стосовно впливу розвитку річкових сполучень та суміжні види діяльності.

Крім того, акцентовано увагу на екологічних завданнях, та підкреслено, що «на даний час галузь внутрішнього водного транспорту стикається з численними проблемами та викликами. Зміни клімату диктують необхідність більшої екологічності, що характеризується зменшенням (у перспективі аж до нульового рівня) обсягу викидів парникових газів і належного управління відходами з суден і забрудненими водами, а також залишками вантажу з метою забезпечення дотримання відповідних міжнародних конвенцій, до яких приєдналася або планує приєднатися Україна». Це відповідає сучасним тенденціям розвитку як морського, так й внутрішнього водного компонентів судноплавної галузі, а також сприяє досягненню Цілей сталого розвитку ООН [5].

В оновленій Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року відзначено виклики, ризики та загрози функціонуванню транспортної галузі України, що пов'язані з широкомасштабним вторгненням РФ, і, як представляється, більшість передбачених комплексних новацій та перетворень будуть впроваджуватися під час повоєнного відновлення та повернення контролю над усіма українськими територіями та акваторіями. При цьому, окремі проекти уже знаходяться на стадії реалізації. Так, у березні 2025 р. відбулося робочої групи «Україна–Туреччина» з відновлення, яке об'єднало представників урядів, державних підприємств України та більше тридцяти турецьких компаній з метою налагодження співпраці на двосторонній основі і реалізації проектів відновлення. На теперішній час ДП «АМПУ» реалізується два основні проекти з міжнародною участю, що орієнтовані на відновлення портової інфраструктури. Перший стосується закупівлі суден спеціального призначення для використання у портових акваторіях, перевантажувальної техніки та обладнання для Дунайських портів, другий – відновлення критичної портової інфраструктури та її захист [6].

Таким чином, модернізація законодавства України у сфері внутрішнього водного транспорту сприятиме поступовому відновленню річкового судноплавства та наближенню до європейських правових стандартів і кращих практик адміністрування. Оновлена Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року підкреслює важливість розвитку внутрішнього водного транспорту для підвищення конкурентоспроможності української економіки, досягнення екологічних цілей та підтримки суміжних галузей, таких як суднобудування та рекреація. Попри триваючі виклики та загрози, впровадження нових ініціатив для відновлення та розвитку річкових перевезень є важливим етапом для забезпечення економічної стабільності та екологічної стійкості сучасної України.

Список використаних джерел:

1. Про внутрішній водний транспорт : Закон України від 3 грудня 2020 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text>

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

3. White Paper on the Progress, Accomplishment and Future of Sustainable Inland Water Transport, 2020. URL: https://unece.org/DAM/trans/main/sc3/publications/IWW_WhitePaper_ECE_TRANS_279.pdf

4. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2024 р. № 1550. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-п#n22>

5. The 17 Goals. URL: <https://sdgs.un.org/goals>

6. За підтримки Світового банку для портів на Дунаї придбають обладнання, спецфлоту та техніки на 34 млн доларів США. *Південь сьогодні*. URL: <https://yug.today/za-pidtrymky-svitovoho-banku-dlia-portiv-na-dunai-prydbaiut-obladnannia-spetsflotu-ta-tekhniky/>

Ключові слова: річкові перевезення, судноплавство, програмне регулювання, розвиток транспорту, відновлення.

Keywords: river transportation, shipping, program regulation, transport development, recovery.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВИННИХ ОСІБ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ

Чинна редакція ст. 243 Кримінального кодексу України встановлює, перш за все, відповідальність за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів [1].

При цьому, ст. 6 Закону України «Про державний кордон» визначає що саме відноситься до внутрішніх вод України [2].

Таким чином, предметом кримінального правопорушення про забруднення моря є виключно внутрішні морські води, територіальні води України, води виключної (морської) економічної зони України та відкрите море.

Окремо слід зазначити, що певні міжнародні акти вносять уточнення до поняття відкритого моря, а саме, відповідальності за вчинення злочину у відкритому морі. Так, Конвенція про відкрите море визначає: капітан судна, що плаває під прапором певної держави, який не надав допомоги на морі, до кримінальної відповідальності може бути притягнутий тільки владою держави прапора або тієї держави, громадянином якої він є [3]. Місцем вчинення такого злочину є тільки «відкрите море» – усі частини моря, що не є ні територіальним морем, ні внутрішніми водами якої-небудь держави.

На практиці, виходячи з кількості зареєстрованих фактів забруднення моря, що тягнуть за собою притягнення до кримінальної відповідальності, існують проблемні питання, які необхідно було б вирішити. На прикладі конкретного кейсу можемо дослідити які саме проблеми.

За відкритою інформацією, що міститься в мережі інтернет, у 2024 році органами поліції здійснювалось досудове розслідування у кримінальному провадженні за ч. 2 ст. 243 КК України – забруднення моря, що спричинило загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, по факту – забруднення моря пальмовим олеїном у межах внутрішніх морських вод України, що спричинило тяжкі наслідки [1].

Дану подію виявив відповідний територіальний орган державної екологічної інспекції України у день скоєння правопорушення, про що і повідомив поліцію.

Було встановлено, що на території однієї з філій ДП «АМПУ» в районі причалу під час розвантаження пальмової олії з судна під прапор іноземної держави до резервуарів підприємства резидента України в результаті пошкодження трубопроводу сталося забруднення акваторії порт.

Дані про цю подію були внесені до ЄРДР на розпочате відповідне досудове розслідування, в ході якого було невідкладно проведено огляд забрудненої території та видалено більш ніж 7 тон пальмової олії.

Виходячи з об'єму та маси вилученої пальмової олії, збитки доквітлю, що були розраховані держекоінспекцією, склали більш ніж 2 млн доларів США.

На підставі цього, судновласнику було пред'явлено відповідну претензію про необхідність сплати вказаної суми і в цей же день (третій день після скоєння правопорушення) рішенням Державної екологічної інспекції України заборонено вихід судна з морського порту до моменту сплати збитків в повному обсязі.

Досудове слідство тривало, зокрема, проводились і відповідні обов'язкові судові експертизи.

Лише, майже після сплину 4-х місяців з дати забруднення моря, отримано висновок комісійної криміналістичної експертизи з дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин, згідно якої речовина, що виявлена та вилучена у результаті морської події в районі причалу під час розвантаження пальмової олії з іноземного судна є саме пальмовою олією.

Через 8 місяців після події отримано висновок судової інженерно-екологічної експертизи, яким підтверджено правильність розрахунку збитків.

Враховуючи, що на цей час зрозуміло, що судно покинуло територію України, лише за допомогою поштового відправлення повідомлено про підозру старшого помічника капітана іноземного судна громадянина іншої республіки у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України. З моменту вчинення правопорушення до повідомлення про підозру пройшло майже 10 місяців.

Слід зазначити, що органами прокуратури вжито цивільно-правових заходів на відшкодування Державі збитків, завданих навколишньому природному середовищу внаслідок забруднення внутрішніх морських вод України забруднюючою речовиною – пальмовою олією у вищевказаному розмірі.

В якості забезпечення позову прокурора господарським судом через 2 місяці після події накладено арешт на іноземне морське судно, а ще через місяць відкрито відповідне провадження за позовом прокурора до судновласника про стягнення завданої шкоди.

У ході розгляд даної справи для забезпечення відшкодування збитків, завданих навколишньому природному середовищу судновласником «надано платіжну гарантію українського банку на всю суму збитків екології зі строком дії гарантії більш ніж рік. Судновласником акцентовано про продовження строку її дії у разі необхідності до набрання законної сили судового рішення у господарській справі.

Так, судновласник та клуб взаємного страхування (P&I клуб), членом якого є судновласник, а саме Асоціація взаємного страхування судновласників Західної Англії (Люксембург), прийняли на себе зобов'язання завчасно, до спливу строку дії гарантії банку звернутися до зазначеного українського банку щодо продовження строку дії гарантії у тому випадку якщо буде об'єктивно вбачатися, що строк розгляду справи перевищуватиме строк дії банківської гарантії.

На підтвердження свого зобов'язання продовжити строк дії гарантії банку судновласник надав відповідний Лист-зобов'язання. Також судновласником надано Лист-зобов'язання на підтвердження аналогічного зобов'язання свого страховика нерезидента України.

Крім того, судновласником до відкриття провадження у справі за позовом прокурора на адресу Держжекоінспекції України надіслано Гарантійний лист зобов'язання взаємного страхування нерезидента України, членом якого є судновласник, за умовами якого у випадку підтвердження судом спричинених збитків цей страхувальник протягом 2-х місяців зобов'язується виплатити будь-яку суму, включаючи відсотки та витрати, що не перевищують суму, вказану у претензії екологічної інспекції.

Ухвалою господарського суду через 4 місяці після порушення провадження у даній справі призначено судову експертизу проведення якої доручено інституту судових експертиз. Провести експертизу не вдалося по об'єктивним причинам і ще через 4 місяці знов призначено дану експертизу.

В результаті провадження у справі було зупинено до проведення експертизи та отримання відповідного висновку.

Таким чином, на цей час винна особа – старший помічник капітана іноземного судна (іноземний громадянин) – законно покинув територію України і до теперішнього часу не поніс відповідне покарання.

Тож можна зробити наступні висновки.

1. Оскільки винними особами за вчинення даної категорії правопорушень у більшості випадків є члени екіпажів іноземних суден, а розслідування потребує виконання значного обсягу слідчих та процесуальних дій, проведення тривалих судових експертиз (інженерно-екологічних; з дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; промислового обладнання тощо) суттєво ускладняється процедура притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

2. Відсутні правові механізми утримання іноземних громадян, які потенційно винні у вчиненні цього злочину на території України, до письмового повідомлення про підозру.

3. Також відсутні правові підстави для утримання іноземних суден на території України у разі спричинення наслідків навколишньому природному середовищу, окрім як за письмовим рішенням Державної екологічної інспекції України (ст. 91 КТМ України) [4]. Після часткового або повного відшкодування збитків при наявності банківських гарантій на ці суми, також відсутні підстави для утримання суден на території України.

4. Оскільки кримінальне правопорушення за ст. 243 КК України відносяться до нетяжких злочинів (ч. 4 ст. 12 КК України), строк давності по яким становить п'ять років, на час збору достатніх доказів для повідомлення особи про підозру вже є не співмірним та не доцільним й питання проведення екстрадиційних заходів через довготривалу процедуру міжнародного правового співробітництва.

5. Ще більш маловірогідним є отримання позитивної відповіді щодо екстрадиції у разі відсутності з країною, громадянином якої є підозрювана особа діючих міжнародних договорів про правову допомогу. Дане питання можливо врегулювати лише за наявності письмової гарантії запитувачої сторони прийняти і розглянути в майбутньому запит цієї країни на засадах взаємності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України, 2001. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Закону України «Про державний кордон», 1992. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.

3. Конвенція про відкрите море, 1958. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/MU58K08U?land=UA&context=UA&an=2>.

4. Кодекс торговельного мореплавства України, 1995. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр#Text>.

Ключові слова: забруднення моря, кримінальна відповідальність, відшкодування шкоди, іноземний громадянин, арешт морського судна

Keywords: marine pollution, criminal liability, compensation for damage, foreign citizen, arrest of a sea vessel

Сергєєв Юрій Володимирович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук,
доцент*

МОРСЬКА БЕЗПЕКА ТА ОХОРОНА ПІДВОДНИХ КАБЕЛІВ: ПЛАН ДІЙ ЄС

Підводні кабелі, незалежно від того, використовуються вони для зв'язку чи передачі енергії, виконують важливі стратегічні функції. Вони з'єднують між собою країни, острови з материком, утворюючи складні мережі. На підводні кабелі припадає 99 % міжконтинентального інтернет-трафіку. Саме тому забезпечення їх охорони та безпеки є надзвичайно важливим для захисту стратегічних інтересів держав та наддержавних утворень, таких як ЄС.

З метою забезпечення стійкості та охорони підводних кабелів ЄС було розроблено відповідний План дій [1], який базується на таких заходах, як запобігання, виявлення, реагування, відновлення та стримування. Хоча захист критичної інфраструктури є, перш за все, завданням держав-членів, однак, враховуючи транскордонний характер та економічну значимість підводних кабелів, необхідні також скоординовані дії на рівні ЄС, спрямовані на доповнення національних заходів.

Перш за все, ЄС визнає за необхідне запобігати руйнівним інцидентам і підвищувати стійкість інфраструктури підводних кабелів до загроз. Важливо також посилювати можливості ЄС щодо своєчасного виявлення таких загроз. Якщо інцидент вже стався, необхідно підвищити здатність скоординовано реагувати і співпрацювати з найбільш постраждалими державами-членами. Зокрема, ЄС повинен розвинути належний потенціал, щоб забезпечувати якнайшвидше відновлення після будь-якого інциденту. Нарешті, необхідно посилити позиції щодо стримування.

Робота з втілення цього Плану базується на кількох заходах ЄС, які вже активно вживаються та сприяють безпеці і стійкості підводних кабелів. Ця діяльність зосереджена, зокрема, на нарощуванні спроможності, передбаченні ризиків (Рекомендації щодо безпечних і стійких інфраструктур підводних кабелів [2]), вжитті заходів щодо управління ризиками кібербезпеки та звітуванні про серйозні інциденти (Директива про заходи для високого загального рівня кібербезпеки – Директива NIS2 [3]), а також підвищенні некіберфізичної стійкості критичних об'єктів (Директива про стійкість критичних об'єктів – Директива CER [4]).

Як вже зазначалося, першою метою Плану дій є зменшення кількості та впливу руйнівних інцидентів і перешкоджання будь-яким спробам поставити під загрозу безпеку ЄС. Досягнення цієї мети вимагає як заходів із підвищення стійкості та безпеки підводних кабелів, так і збільшення інвестицій у прокладання нових кабелів.

Згадана Директива CER торкається ризиків як природного, так і техногенного походження. Зокрема, у ній визначено, що держави-члени повинні визначити критичні об'єкти, здійснити оцінку ризиків і схвалити стратегію стійкості. Визначивши об'єкти критичної інфраструктури, необхідно вжити заходів для підвищення їх стійкості, таких як запобігання виникненню інцидентів, забезпечення належного фізичного захисту приміщень та критичної інфраструктури, реагування на інциденти, протидія та пом'якшення їх наслідків, а також відновлення після інцидентів.

Комісія також застосувала більш цілеспрямований підхід щодо підводних кабелів зв'язку, ухваливши Рекомендацію щодо безпечних і стійких інфраструктур підводних кабелів [5], яка передбачає, що Комісія та держави-члени ЄС здійснюють картографування та аналіз існуючих і планових інфраструктур, а також регулярні консолідовані оцінки ризиків, вразливостей і залежностей інфраструктур підводних кабелів.

Очікується, що Комісія разом з державами-членами та Агентством ЄС з питань мережевої та інформаційної безпеки (ENISA) через групу експертів, створену для виконання Рекомендації щодо безпечних і стійких інфраструктур підводних кабелів, до 4 кварталу 2025 року виконає: картографування існуючої та планованої інфраструктури підводних кабелів; скоординовану оцінку ризиків щодо підводних кабелів; інструментарій Cable Security Toolbox; список пріоритетів кабельних проєктів європейського інтересу (CPEI).

Швидке виявлення в режимі реального часу є однією з основ боротьби з диверсіями на підводних кабелях. Однак наразі відсутні можливості для ефективного моніторингу всіх загроз, що виникають навколо підводних кабелів, і створення єдиної цілісної картини щодо ситуації на рівні морського басейну. Щоб мати можливість видавати ранні сповіщення, важливо забезпечити скоординовану роботу інформаційних систем, об'єднуючи дані, доступні на національному рівні та на рівні ЄС. Щоб посилити зусилля держав-членів у цьому напрямку, Комісія пропонує підтримати розробку та розгортання, за добровільної участі держав-членів, Інтегрованого механізму спостереження за підводними кабелями для кожного морського басейну. Це дозволить завчасно виявляти загрози з метою скорочення часу реагування, вживати заходів для виправлення ситуації (наприклад, перехоплення), а також підвищить можливості притягнення винних до відповідальності. У короткостроковій перспективі можливим є початок роботи спеціального регіонального комплексного механізму спостереження, зосередженого на Балтійському морі, який стане «пілотним проєктом» з інтеграції всіх відповідних даних, послуг, мереж і об'єктів. У майбутньому цей підхід може бути поширений і на інші морські басейни.

Комісія також відзначає потенціал таких заходів, як: впровадження мережі підводних датчиків для захисту підводних кабелів; запуск спеціальної програми безпілотних літальних апаратів (повітряних, надводних і підводних); сприяння подальшій розробці та впровадженню технологічних рішень для підвищення можливостей виявлення інцидентів та ефективного використання цієї інформації; підтримка розвитку державно-приватного партнерства (зокрема, відзначається потенціал тісної співпраці між приватними операторами та військовим сектором), а також важливість заохочення операторів надавати інформацію про аварії в кабельному сполученні.

Коли на підводному кабелі трапляється інцидент, може бути активовано кілька кризових структур. Концепція критичної інфраструктури ЄС 2024 року [6] спрямована на покращення координації на рівні ЄС та реагування на збої в критичній інфраструктурі зі значним транскордонним значенням, які підпадають під дію Директиви CER. Нещодавні події в Балтійському морі підкреслили потребу в більш пристосованій та скоординованій реакції шляхом використання синергії між різними системами кризового менеджменту. Зокрема, враховуючи специфіку підводних кабелів і цивільно-військовий характер цих подій, важливо, щоб держави-члени ефективно використовували існуючі механізми

звітування про інциденти, викладені в Директивах CER і NIS2. Окрім того, наголошується на необхідності посилення співпраці та взаємодії з НАТО. Також зазначається, що у випадку, якщо подія на підводному кабелі є частиною більшої гібридної кампанії, то на запит постраждалих держав-членів ЄС можуть бути розгорнуті гібридні групи швидкого реагування ЄС (HRRT).

Коли аварія на підводному кабелі вже сталася, надзвичайно важливо швидко відреагувати та відновити пошкоджений кабель. Однак, хоча сучасні судна довели свою ефективність у ремонті пошкоджених кабелів, продемонструвавши досить швидкий час реагування, їх поточна кількість і потужність будуть недостатніми для своєчасного втручання у разі системних та одночасних атак на критичні кабелі в різних морських районах ЄС. Окрім того, проблемним залишається питання наявності ремонтного обладнання та належним чином кваліфікованих працівників, особливо для специфічних і складних кабелів, таких як підводні електромережі.

Комісія пропонує у короткостроковій перспективі спростити порядок укладання договорів на ремонтні послуги, доступні на ринку, завдяки Механізму цивільного захисту ЄС. Не менш важливо забезпечити безпеку постачання запасних частин і вжити необхідних заходів для накопичення основних матеріалів і обладнання, щоб забезпечити можливість невідкладного здійснення ремонтних робіт. Відзначається, що такі резерви слід розташувати у зонах високого ризику, щоб забезпечити швидке реагування.

У середньостроковій перспективі передбачається підтримка придбання або укладання контрактів на додаткові ремонтні судна. Поповнення наявного флоту новими суднами скоротило б час реагування у критичних ситуаціях. Також пропонується створення багатоцільового Резервного флоту суден ЄС з обслуговування кабелів, який буде використовуватися у разі надзвичайної ситуації, для розгортання або ремонту електричних або оптичних підводних кабелів, що з'єднують території ЄС.

Не менш важливо забезпечити механізм притягнення до відповідальності та накладення санкцій. ЄС повинен мати необхідні засоби для кваліфікації, доведення, притягнення до відповідальності та застосування санкцій. Таким чином, притягаючи винних до відповідальності, ЄС зміцнить свою позицію щодо стримування. Відзначається, що ЄС має активно використовувати існуючі режими санкцій для запобігання та реагування на будь-які диверсії на інфраструктурі підводних кабелів. ЄС може також використати новостворений режим санкцій з огляду на дестабілізаційну діяльність росії. Ці санкції можуть бути спрямовані проти тих, хто визнаний відповідальним за здійснення, підтримку або отримання вигоди від дій чи політики росії, спрямованих на дестабілізацію ЄС, його держав-членів, третіх країн і міжнародних організацій (до перелічених осіб підлягають застосуванню замороження активів і заборона на поїздки). Крім того, для більшої ефективності, ЄС і країни G7 продовжуватимуть вивчати подальші можливості усунення відповідних ризиків з боку тіньового флоту. ЄС та його

держави-члени, разом із Міжнародною морською організацією, повинні діяти спільного розуміння щодо відповідних положень міжнародного морського права, що дозволить державам-членам, як прибережним державам і державам прапора, ефективніше захищати критичну інфраструктуру та вживати заходів щодо тіньового флоту і будь-яких суден, що працюють у відкритому морі. Зокрема, слід ретельно оцінити законодавчу базу для перехоплення або висадки на судна, що становлять загрозу для ЄС, у повній відповідності до Конвенції ООН з морського права (UNCLOS).

Отже, проаналізувавши представлений План дій, можна констатувати, що він безумовно має сприяти морській безпеці та ефективному моніторингу загроз щодо підводних кабелів. А Україна, як морська держава, отримавши статус кандидата на вступ до ЄС, має вже долучитися до визначених заходів.

Список використаних джерел:

1. Joint Communication to strengthen the security and resilience of submarine cables. URL: <https://surl.li/efbeex>
2. Commission Recommendation (EU) 2024/779 of 26 February 2024 on Secure and Resilient Submarine Cable Infrastructures (OJ L, 2024/779, 8.3.2024).
3. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive). URL: <https://surl.li/izkpul>
4. Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC. URL: <https://surl.li/qczwde>
5. Commission Recommendation (EU) 2024/779 of 26 February 2024 on Secure and Resilient Submarine Cable Infrastructures (OJ L, 2024/779, 8.3.2024).
6. Council Recommendation of 25 June 2024 on a blueprint to coordinate a response at Union level to disruptions of critical infrastructure with significant cross-border relevance (C/2024/4371) (OJ C, C/2024/4371, 5.7.2024).

Ключові слова: морська безпека, охорона підводних кабелів, План дій ЄС з охорони підводних кабелів, морський басейн, критична інфраструктура, «тіньовий флот», Конвенція ООН з морського права.

Keywords: maritime safety, submarine cable security, EU Action Plan on Cable Security, sea basin, critical infrastructure, “shadow fleet”, UNCLOS.

РЕФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

У 2024 році Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України ініціювало реформу державного екологічного контролю з метою наближення до європейських стандартів, а Державна екологічна інспекція України оприлюднила проект відповідної Стратегії [1]. Основною новацією стала переорієнтація традиційних контрольних механізмів на нові підходи, базовані на принципах сприяючого та доброго урядування. Зокрема планується запровадження 1) профілактичних заходів замість покарання зі зміщенням пріоритету на запобігання екологічним порушенням, а не фіксацію уже вчинених; 2) залежності оцінювання роботи інспекторів від екологічного стану закріпленої території, а не кількості виявлених порушень; 3) зменшення зон відповідальності інспекторів (з 447 до 75,5 км²) для підвищення результативності роботи, що дозволить більш ефективно контролювати територію [2; 3]. Крім того, передбачається впровадження цифрових сервісів стеження за екологічною ситуацією, що наразі отримало реалізацію через початок роботи офіційного інформаційного ресурсу «ЕкоЗагроза» для фото- та відеофіксації порушень екологічного законодавства та збирання доказової бази [4]. Цим інноваційним програмним продуктом сформовано зручний процес подання та обробки заяв для забезпечення підвищеної оперативності та прозорості у діяльності Державної екологічної інспекції у відповідь на звернення громадян щодо виявлених порушень природоохоронного законодавства. Його впровадження сприятиме підвищенню ефективності інспекційної роботи, а також посиленню взаємної довіри між органами державної влади та громадянським суспільством [5].

У межах реформування підходів до організації державного екологічного контролю у вересні 2024 року було оголошено про впровадження регіональних ініціатив, зокрема в Миколаївській та Одеській областях (Південно-Західний округ), а також у Поліському та Центральному округах, якими передбачено реалізацію пілотного проекту з метою підвищення ефективності моніторингу стану довкілля із забезпеченням постійної присутності інспекторів у пунктах екологічного контролю, розміщених на територіях територіальних громад [6].

У контексті впровадження принципів доброго урядування особлива увага також приділяється залученню громадськості до процесів моніторингу екологічних порушень, що узгоджується з положеннями Директиви 2004/35/ЄС [7]. Зазначені принципи передбачають прозорість, підзвітність та інклюзивність процесу ухвалення рішень тощо [8], які є ключовими умовами ефективного управління екологічною сферою. Забезпечення участі громадян сприяє підвищенню довіри до інституцій державної влади, зниженню конфліктності рішень та підви-

щенню легітимності екологічної політики. Активне залучення громадянського суспільства до процесів ухвалення рішень у сфері охорони довкілля стимулює формування культури спільної відповідальності за екологічний стан середовища. Спрямовані на їх впровадження норми закріплені в ухваленому Верховною Радою України у першому читанні проєкті Закону України № 3091 «Про державний екологічний контроль» [9]. Зокрема, законопроект передбачає розширення можливостей громадян щодо повідомлення про порушення природоохоронного законодавства шляхом подання електронних звернень, а також участі у ініційованих екологічних перевірках. Підготовлений до другого читання текст законопроекту містить положення, що відкривають нові механізми залучення інститутів громадянського суспільства до процесу формування кадрового складу органів державного екологічного контролю. Зокрема, недержавні організації отримають право долучатися до конкурсного відбору кандидатів на посади керівників зазначених органів як на національному, так і на регіональному рівнях. Така участь покликана забезпечити прозорість, справедливість та підвищення якості кадрового забезпечення. Окрім того, передбачено широкі права громадськості, зокрема щодо вільного доступу до інформації про результати перевірок, можливості подання пропозицій до планів здійснення перевірок, а також права на оскарження в судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності органів екологічного контролю. Закріплення цих положень є імплементацією норм Орхуської конвенції [10], яка зобов'язує держави забезпечувати своєчасне, адекватне й ефективне інформування громадськості на ранніх стадіях прийняття рішень, а також гарантує урахування результатів громадської участі у фінальних рішеннях. У разі порушення права на доступ до інформації або участь у прийнятті рішень будь-яка особа має право на звернення до суду [11].

Особливої актуальності набуває участь громадськості в екологічному моніторингу у морських і річкових портах, які є зонами підвищеного ризику забруднення. Участь місцевих громад, екологічних громадських організацій та представників бізнесу дозволяє виявляти факти скидання забруднюючих речовин, несанкціонованих викидів або порушень режимів обробки вантажів. Ураховуючи зростаючу роль водного транспорту в умовах кліматичних викликів і логістичних трансформацій, подальше посилення участі громадськості в екологічному нагляді в портах сприятиме як збереженню довкілля, так і зміцненню демократичних засад управління. Громадський моніторинг у портах може здійснюватися шляхом використання відкритих даних, інструментів громадської науки (citizen science), фото- та відеофіксації, а також шляхом подання обґрунтованих звернень до органів державного контролю. Прикладами таких ініціатив, що можуть бути основою для впровадження та активізації розвитку взаємодії портів та місцевих громад, зокрема в екологічному напрямку, є: “GROMADA Project” (проект, спрямований на залучення громадськості до наукових досліджень з метою виявлення екологічних порушень та сприяння правовій відповідальності) [12]; “UkrBIN” (метою проєкту є максимальна ефективність і доступність спо-

стережень щороку для любителів і професійних біологів) [13]; “SaveEcoBot”, що поєднує дані про забруднення, забруднювачів та інструменти захисту довкілля [14] тощо.

Таким чином, реформа державного екологічного контролю в Україні, ініційована у 2024 році, засвідчує поступове наближення екологічного управління до європейських стандартів доброго урядування. Основними новаціями стали цифровізація процедур, переорієнтація інспекційної діяльності на профілактику порушень та розширення участі громадськості. Інституціоналізація громадського контролю, особливо в екологічно вразливих зонах, таких як морські та річкові порти, створює нові можливості для моніторингу довкілля та посилення прозорості, а запровадження механізмів співпраці з громадськістю сприяє підвищенню ефективності екологічної політики та зміцненню довіри до державних інституцій.

Список використаних джерел:

1. Повідомлення про оприлюднення проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/2847>
2. Побел О. Стратегія реформування екологічного контролю: чи запрацює в Україні європейська модель державного нагляду. URL: <https://surl.li/wzrbtr>
3. Белоусова К. В ДЕІ розпочали обговорення проєкту Стратегії реформування екоконтролю. URL: <https://surl.li/nhpsey>
4. ЕкоЗагроза. URL: <https://ecozagroza.gov.ua>
5. Державна екологічна інспекція України презентувала нові підходи до екологічного контролю на міжнародному рівні. URL: <https://surl.li/ngpyiq>
6. На Миколаївщині та Одещині буде реалізовано пілотний проєкт у рамках реформи системи екоконтролю. URL: <https://sw.dei.gov.ua/post/3321>
7. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди від 21 квітня 2004 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text
8. 12 Principles of Good Democratic Governance. URL: <https://www.coe.int/en/web/centre-of-expertise-for-multilevel-governance/12-principles>
9. Проєкт Закону про державний екологічний контроль № 3091 від 19.02.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186
10. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, 1998. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
11. Як реформа екоконтролю наближає Україну до ЄС. URL: <https://mepr.gov.ua/yak-reforma-ekokontrolyu-nablyzhaye-ukrayinu-do-yes/>
12. The GROMADA project: citizen science for environmental protection and accountability in Ukraine. URL: <https://ceobs.org/the-gromada-project-citizen-science-for-environmental-protection-and-accountability-in-ukraine/>

13. Ukrainian Biodiversity Information Network. URL: <https://ukrbio.net>

14. SaveEcoBot. URL: <https://www.saveecobot.com>

Ключові слова: публічне адміністрування, контроль, нагляд, екоінспекція, екологічний контроль, морське середовище, екологічна безпека, добре урядування, громадська участь.

Keywords: public administration, control, supervision, eco-inspection, environmental control, marine environment, environmental safety, good governance, public participation.

Гайдаржи Роман Андрійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри морського та митного права*

ДЕЯКІ НОВІ ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ В ЧАСТИНІ ЕКСПЛУАТАЦІЇ МИТНОГО СКЛАДУ, СКЛАДУ ТИМЧАСОВОГО ЗБЕРІГАННЯ

Науково-практична проблематика у сфері митної справи, яка передусім пов'язана із розміщенням та перебуванням товарів на відповідальному зберіганні під митним контролем на митному складі або складі тимчасового зберігання, а також подальшим випуском товарів у обіг з цих складських територій є значно актуальною, враховуючи новації у світлі Закону України від 22.08.2024 р. № 3926-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу» (далі – Закон України № 3926-IX) [1].

Під час провадження зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД), суб'єкти такої діяльності, так би мовити «не від гарного стану справ» поміщують номенклатуру своїх товарів під митний контроль на територіях складської інфраструктури зі спеціальним митним статусом. Замість того, щоб як най шоріше здійснити митне оформлення товарів (здійснити введення їх в обіг) платники податків, що здійснюють ЗЕД (наприклад, підприємство-імпортер) мають нести додаткові фінансові витрати (в наслідок ускладнення імпоротної операції), які спрямовані на розміщення товарів під митний контроль на складські потужності інфраструктурних об'єктів зі спеціальним митним статусом. Більшість питань, які ускладнюють імпортну операцію платники податків, що здійснюють ЗЕД, виникають при нехтуванні законодавством України з питань митної справи та/або правилами зовнішньоекономічної діяльності на території України. Однак, як би це парадоксально не звучить але розміщення товарів під митний контроль на складські потужності інфраструктурних об'єктів зі спеціальним митним статусом (відповідальне митне збереження) дозволяє вирішити, а в деяких випадках й виправити цілий комплекс складних питань, які виникають у підприємства-імпортера під час реалізації імпортних операцій. До цих питань можливо віднести звільнення від товару транспортний засіб комерційного призначення (не перетворюючи його на «склади на колесах»), якщо казати про автомобільний тран-

спортний засіб), якщо з деяких причин митне оформлення товарів (здійснення введення їх в обіг) не може розпочатися у найбільш короткий строк; відстрочення у наданні митним органам необхідних дозвільних документів, що вимагаються, наприклад при поміщенні під митний режим імпорту (випуску у вільний обіг), які на даний момент відсутні у платника податків, що здійснює ЗЕД або їх немає у нього взагалі; виконання проміжних процедур (сортування, перепакування, підготовка роздрібної упаковки для товарних партій для їх подальшого продажу тощо) з товарами, що зберігаються на складських потужностях складської інфраструктури зі спеціальним митним статусом; поміщення товарів під митний контроль на митний склад, склад тимчасового зберігання на задалегідь визначений строк – до моменту виникнення сприятливих економічних умов, що забезпечать можливість подальшого митного оформлення товарів у тому чи іншому митному режимі.

Таб.

Найменування митниці	Кількість складів, які функціонують у зоні діяльності митниці	Кількість складів, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях України	Кількість складів, на яких були відсутні товари протягом 2024 року	Кількість складів, на яких знаходились товари протягом 2024 року, але розміщень товарів із використанням митних декларацій у 2024 році не було	Кількість складів, на яких було розміщення до 10 партій товарів	Кількість складів, на яких було розміщення понад 11 партій товарів
Митний склад						
Всього	253	14	44	18	46	131
Київська	68	0	6	2	13	47
Одеська	32	0	8	4	2	18
Дніпровська	18	0	5	0	3	10
Закарпатська	17	0	3	0	1	13
Енергетична	14	0	6	0	4	4
Черкаська	12	0	3	0	2	7

Склад тимчасового зберігання						
Всього	230	25	61	5	48	91
Київська	31	0	4	2	4	21
Запорізька	19	7	5	0	3	4
Одеська	15	0	8	0	2	5

Найменування митниці	Кількість складів, які функціонують у зоні діяльності митниці	Кількість складів, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях України	Кількість складів, на яких були відсутні товари протягом 2024 року	Кількість складів, на яких знаходились товари протягом 2024 року, але розміщень товарів із використанням митних декларацій у 2024 році не було	Кількість складів, на яких було розміщення до 10 партій товарів	Кількість складів, на яких було розміщення понад 11 партій товарів
Полтавська	15	0	1	0	9	5
Львівська	14	0	4	1	3	6
Донецька	12	12	0	0	0	0

[2; С.4].

Наведена в таб. статистична інформація Держмитслужби за 2024 рік щодо діяльності (завантаженості) митних складів, складів тимчасового зберігання надає всебічне та розгорнуте бачення основних тенденцій в галузі складської інфраструктури зі спеціальним митним статусом (див. таб.). Так, кількість складів, які функціонують у зоні діяльності митниць Держмитслужби, становлять: митні склади – 253, склади тимчасового зберігання – 230. Головна привабливість для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності при використанні митних складів полягає у значно більших строках знаходження товарів на їх складських площах у порівнянні зі складами тимчасового зберігання. Переважна кількість митних складів знаходиться у зоні відповідальності Київської, Одеської, Дніпровської, Закарпатської, Енергетичної, Черкаської митниць Держмитслужби. При цьому найбільша чисельність складів тимчасового зберігання знаходиться у зоні обслуговування Київської, Запорізької, Одеської, Полтавської, Львівської, Донецької митниць Держмитслужби. Кількість складів, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях України, дорівнює наступним показникам: 14 – митні склади, а 25 – склади тимчасового зберігання. Дуже неприємним дзвінком для діяльності такого виду підприємств в галузі митної справи є певна кількість складів, на яких були відсутні товари протягом усього 2024 року: 44 – митні склади та відповідно, – 61 – склади тимчасового зберігання. Також статистична звітність Держмитслужби ставить наголос на кількості складів, на яких було розміщення до 10 партій товарів та понад 11 партій товарів в розрізі по митницям Держмитслужби, а також кількість складів в розрізі по митницям Держмитслужби, на яких знаходились товари протягом 2024 року, але розміщень товарів із використанням митних декларацій у 2024 році не було.

Законом України № 3926-IX було запроваджено європейську модель типів митних складів. Митний склад може бути відкритого або закритого типу [ч.2 ст. 424 МКУ; 3]. Митний склад відкритого типу може бути типу I-III: тип (I) збе-

рігання та декларування товарів у митний режим митного складу покладено на утримувача митного складу та на утримувача митного режиму; тип (II) зберігання та декларування товарів у митний режим митного складу покладено виключно на утримувача митного режиму; тип (III) утримувач складу – митний орган [ч.4 ст. 424 МКУ; 3]. Склад тимчасового зберігання не має свого поділу за певними типами, як це передбачено для митного складу відкритого типу.

Важливою новітню дефініцію при розміщенні товарів на митний склад, склад тимчасового зберігання в обов'язковому порядку надається забезпечення сплати митних платежів з гарантією [С.13; 4]. Так, протягом трьох місяців, з дня набрання чинності Закону України № 3926-IX (починаючи з 20 квітня 2025 року), усі товари, які зберігаються на митних складах, складах тимчасового зберігання обов'язково мають бути поміщені у відповідний митний режим (імпорт (випуск у вільний обіг); реекспорт; транзит) або забезпечено сплату митних платежів (зарезервувати митні платежі або надати гарантію на забезпечення сплати митних платежів). Це передусім пов'язано з тим, що відповідно до законодавчих нововведень Закону України № 3926-IX, зберігання товарів під митним контролем потребує вже засобів гарантування сплати митних платежів. Тобто, виходячи з цих законодавчих змін, особи які під час провадження своєї діяльності є учасниками відносин, що регулюються законодавством України з питань митної справи (експортери, імпортери, перевізники, власники складів зі спеціальним митним статусом тощо) повинні здійснити митне оформлення товарів або забезпечити гарантування сплати митних платежів, щоб товари зберігалися й надалі на складських площах митного складу, складу тимчасового зберігання. Хотілось би зазначити, що раніше, до вступу у дію положень Закону України № 3926-IX (19 квітня 2025 року), однією з важливіших причин чому платники податків в процесі реалізації зовнішньоекономічних угод розміщували товари з їх подальшим збереженням під митним контролем на митних складах, складах тимчасового зберігання була можливість відтермінування (відстрочення) сплати митних платежів на певний строк зберігання товарів (передбачений Митним кодексом України для митних складів, складів тимчасового зберігання).

Що важливе, так це те, що з дня набрання чинності положень Закону України № 3926-IX, товари на тимчасове зберігання під митним контролем розміщуються на складські потужності складів тимчасового зберігання виключно на підставі декларації тимчасового зберігання.

Особливо слід зазначити, що значно розширено перелік звичайних дозволених операцій з товарами, що розміщуються та у подальшому зберігаються на митних складах, складах тимчасового зберігання. *Митний склад*: 1) навантаження, вивантаження, перевантаження...; 5) консервація шляхом пастеризації, стерилізації, опромінення або додавання консервантів; 10) обробка, що складається з видалення плодоніжок та/або кісточок з фруктів, розрізання та подрібнення сушених фруктів або овочів, регідратація, дегідратація фруктів, навіть якщо це призводить до зміни коду згідно з УКТ ЗЕД; 11) знесолення, чистка та вичинка

шкур; 19) будь-які інші звичайні операції з товарами, крім вищезазначених, призначені для їх збереження, покращення зовнішнього вигляду чи товарної якості або підготовки до розповсюдження чи продажу, за умови що такі операції не змінюють характер та/або не покращують характеристики товарів, з якими проводяться такі операції. *Склад тимчасового зберігання*: 1) навантаження, вивантаження, перевантаження, переміщення товарів у межах складу з метою раціонального розміщення, провітрювання, сушіння (у тому числі зі створенням потоку тепла), чищення, видалення пилу, усунення пошкодження упаковки, простий ремонт пошкоджень, що виникли під час транспортування або зберігання, нанесення або видалення захисного покриття для транспортування; транспортувалися в розібраному стані; 3) інвентаризація, взяття проб та зразків, сортування, розкладання, просіювання, механічна фільтрація та зважування; 6) боротьба із шкідниками, обробка від паразитів; 7) захист від корозії [ст. 73⁶ МКУ; 3].

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу : Закон України від 22.08.2024 р. № 3926-IX. *Офіційний вісник України*. 2024. № 95. Ст. 6108.

2. Законодавчі зміни, пов'язані з набранням чинності Закону України від 22.08.2024 № 3926-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу». Інформаційний бюлетень (призентація). Департамент авторизації, надання адміністративних послуг та контролю Державної митної служби України. 2025. С. 16.

3. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 86 (4730). С. 9-26. № 87 (4731). С. 9-25.

4. Про внесення змін до Митного кодексу України : лист Державної митної служби України від 07.11.2024 р. № 3/17-02/7/7658.

Ключові слова: митний склад, склад тимчасового зберігання, платник податків, товар, зовнішньоекономічна діяльність.

Keywords: customs warehouse; temporary storage warehouse; taxpayer; foreign economic activity; goods.

СЕКЦІЯ 7.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОУСТРОЮ, ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ, ІНШИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, АДВОКАТУРИ

***Керівник секції:** завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, доктор юридичних наук, професор Бакаянова Нана Мезенівна*

***Секретар секції:** доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук, доцент Кісліцина Ірина Олександрівна*

Бакаянова Нана Мезенівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
доктор юридичних наук, професор, адвокат, секретар дисциплінарної палати
КДКА Одеської області, голова Комітету з адвокатської етики Ради адвокатів
Одеської області, заслужений юрист України*

СТАНДАРТИ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СТОСОВНО АДВОКАТА

Однією з гарантій адвокатської діяльності, відповідно до ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон), є особливий порядок дисциплінарного провадження стосовно адвоката [1], що відображує значення інституту дисциплінарного провадження для забезпечення належного виконання адвокатами професійних обов'язків.

Втім у національних стратегічних документах, які окреслюють актуальні напрямки реформ, перманентним пунктом у питаннях адвокатури залишається проблема *недостаточності притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності* [2]. Враховуючи, що в 2012 році у розділі VI Закону законодавець доволі детально врегулював процедуру дисциплінарного провадження, виникають запитання, що саме мається на увазі, тобто що не задовольняє сучасних реформаторів у визначеній процедурі, а також, чи відповідають вимоги законодавства України сучасним стандартам дисциплінарного провадження, які діють в Європейському Союзі?

Особливо актуальним окреслене питання виглядає у зв'язку з прийняттям Європейської Конвенції про захист професії адвоката (далі – Конвенція) [3], положення якої матимуть обов'язковий характер, у випадку приєднання до неї держав, зокрема й України.

Виходячи з тексту Конвенції, можна шляхом виокремлення її положень визначити стандарти дисциплінарного провадження стосовно адвоката, зокрема:

1) підстави для притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності повинні ґрунтуватися виключно на професійних стандартах поведінки, які передбачені законом і самі по собі відповідають правам і свободам, закріпленим у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; 2) розгляд дисциплінарних справ повинен здійснюватися незалежним та неупередженим дисциплінарним комітетом, створеним професійною асоціацією, або незалежним та неупередженим органом, або незалежним та неупередженим судом або трибуналом, створеним відповідно до закону; 3) розгляд дисциплінарних справ повинен бути своєчасним; 4) розгляд дисциплінарних справ здійснюється відповідно до вимог справедливого судового розгляду, згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; 5) при розгляді дисциплінарних справ адвокат має право на вільний вибір адвоката і правничу допомогу адвоката; 6) право оскарження адвокатом рішення у дисциплінарній справі реалізується у незалежному та неупередженому суді або трибуналі, створеному відповідно до закону; 7) законність дисциплінарної процедури; 8) відсутність будь-якої дискримінації у дисциплінарному провадженні; 9) пропорційність при призначенні дисциплінарного стягнення; 10) застосування заборони на право заняття адвокатською діяльністю як вид дисциплінарної відповідальності виключно за найсерйозніші порушення професійних стандартів.

Науковий аналіз чинного законодавства України про адвокатуру та адвокатську діяльність, статистичні показники діяльності дисциплінарних палат кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури та узагальнення дисциплінарної практики Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури дозволяють визначити актуальні проблеми дотримання стандартів дисциплінарного провадження в Україні.

1. *Окремі недоліки правового регулювання.* Виходячи зі ст.ст. 33-41 Закону, дисциплінарна процедура стосовно адвокатів в Україні переважно відповідає стандартам, які передбачені Конвенцією. Водночас вбачається, що *закріплення принципів дисциплінарного провадження, зокрема й таких, як законність, відсутність дискримінації, пропорційність, повинно бути передбачено на рівні Закону.* Основоположним в ієрархії цінностей дисциплінарного провадження щодо адвокатів має бути визначений принцип верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями.

Проблемою дисциплінарної практики є використання в Законі *широких та надто оціночних понять при формулюванні переліку діянь, які є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.* Наприклад, до оціночних суджень можна віднести порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України, яке є непростим для кваліфікації, особливо, враховуючи, що за вчинення такого проступку передбачено дисциплінарну відповідальність у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю (ч. 2 ст. 32 Закону).

У правовому регулюванні інституту дисциплінарної відповідальності адвоката привертає увагу *обмежений перелік видів дисциплінарних стягнень, який не*

дозволяє забезпечити дотримання принципу пропорційності при обранні виду дисциплінарного стягнення. Очевидним є те, що трьох дисциплінарних стягнень, визначених ст. 35 Закону, недостатньо задля досягнення мети дисциплінарної відповідальності.

Забезпечення стандарту своєчасності розгляду дисциплінарних справ вимагає, щоби дисциплінарні органи адвокатури мали ефективний інструмент оперативного розгляду скарг. У зв'язку з цим доцільно запровадити механізм спрощеного провадження, принаймні у справах, що стосуються незначних порушень. Спрощена дисциплінарна процедура гарантувала би, з одного боку, реалізацію прав адвоката у дисциплінарному провадженні, а з другого, була би здатною зберегти час та ресурси, які витрачаються на розгляд дисциплінарних справ.

2. *Проблема довіри до дисциплінарних органів.* Адвокати здійснюють адвокатську діяльність незалежно, підпорядковуються не особам, а певним вимогам, визначеним законом. Не перебуваючи при виконанні своїх професійних обов'язків у відносинах підлеглості, адвокати іноді досить критично сприймають дисциплінарний контроль, навіть з боку своїх колег, хоча наявність такого дисциплінарного контролю передбачена законом і є однією з гарантій виконання адвокатами публічно-правової функції з забезпечення реалізації права кожного на професійну правничу допомогу.

У свою чергу, скаргники також іноді вважають, що мають підстави для недовіри до дисциплінарного органу адвокатури, який складається з інших адвокатів, маючи уявлення, що адвокати будуть більш лояльними до колеги, ніж до особи, яка ініціювала питання про притягнення адвоката до відповідальності.

На теперішній час проблема довіри ускладнюється й тим, що після завершення строку, на який було обрано членів дисциплінарних палат, в умовах війни неможливо провести збори адвокатів та виборні конференції в регіонах з дотриманням встановлених законом вимог. Застосування принципу інституціонального континуїтету, який передбачає, що органи адвокатського самоврядування та їх члени продовжують виконувати свої повноваження до початку діяльності новосформованих органів адвокатського самоврядування та обрання їх нових членів [4], стало виходом з ситуації у період воєнного стану. Втім необхідність проведення виборів в адвокатурі є очевидною.

Задля вирішення окресленої проблеми висловлюються різні пропозиції, які коливаються від запровадження на законодавчому рівні нових дисциплінарних органів адвокатури – наприклад, дисциплінарного суду або дисциплінарних комісій, у тому числі й змішаного складу, до більш радикальних рішень – створення єдиного дисциплінарного органу для суддів, прокурорів та адвокатів. Слабким місцем таких ідей є доволі розмите розуміння поняття незалежності адвокатури від держави і будь-яких суб'єктів, які здатні вплинути на свободу здійснення адвокатської діяльності та дотримання адвокатом принципу незалежності.

У пояснювальному звіті до Конвенції про захист професії адвоката роз'яснюється, що «у деяких країнах професійні асоціації адвокатів *формально* ство-

рюються під егідою міністерства юстиції або інших органів. Підпорядкованість професійних асоціацій певним регуляторним вимогам та органам не суперечить незалежності, якою повинні користуватися професійні асоціації, за умови, що їхня автономія у здійсненні своєї діяльності, включаючи роль у консультаціях з питань законодавства, вільна від будь-якого впливу з боку виконавчої влади або інших державних органів, ефективно і беззаперечно забезпечується на практиці. Ця автономія повинна ґрунтуватися на механізмах, які гарантують, що вибори органів, відповідальних за управління професійними асоціаціями, тобто їхніх виконавчих органів, незалежно від того, як вони описані, відбуваються відповідно до застосовних правил відповідної асоціації та без зовнішнього втручання з будь-якого джерела» [5].

Втім пояснювальний звіт не містить роз'яснень щодо того, як саме дисциплінарний орган повинен зберегти незалежність, знаходячись у системі міністерства юстиції або іншого органу влади, і чи є доцільним його включення в цю систему *формально*?

Сучасний законодавчий підхід до незалежності адвокатури в Україні, за якого виключно адвокати можуть здійснювати повноваження з притягнення інших адвокатів до дисциплінарної відповідальності, породжує й запитання про можливість здійснення аналогічних функцій іншими адвокатами або органами, окрім дисциплінарних палат КДКА.

За Законом України «Про адвокатуру» 1992 р. (ст. 16) притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності здійснювалось кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури, але *статутами адвокатських об'єднань також могло передбачатись накладення дисциплінарних стягнень на адвокатів-членів такого об'єднання* [6]. Втім окреслені положення законодавства були проблематичними у правозастосовній практиці через подвійну відповідальність та різні критерії оцінки проступку адвоката.

Таким саме важливим є розмежування повноважень між органами адвокатського самоврядування. До прикладу, регіональні ради, Рада адвокатів України, навіть з'їзд адвокатів України, який є вищим органом адвокатського самоврядування, не можуть втручатися в дисциплінарну процедуру, так само, як і КДКА не може перебирати на себе повноваження ради адвокатів регіону або конференції адвокатів регіону. Неприпустимість переймання не лише будь-яким органом адвокатського самоврядування, а й органами НААУ (комітетами, комісіями і т.д.), повноважень дисциплінарної палати вбачається обґрунтованою, адже забезпечує дотримання принципу правової визначеності й особливого порядку дисциплінарного провадження.

Процедура притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, повинна здійснюватись на гуманістичних засадах, з урахуванням імперативних та диспозитивних норм щодо поведінки адвоката, а юридичні механізми недопущення упередженості, дискримінації чи іншого суб'єктивного впливу на хід дисциплінарного провадження варто встановити на законодавчому рівні.

Удосконалення інституту дисциплінарної відповідальності адвоката не обмежується окресленими пропозиціями. Стандарти дисциплінарного провадження у своїй сукупності виступають як правовий механізм захисту гуманістичних цінностей, відповідно до яких, адвокат, який вчинив дисциплінарний проступок, притягається до відповідальності в міру тяжкості свого проступку, у разі невинуватості, не повинен понести дисциплінарні стягнення, а скаржник, у свою чергу, реалізує передбачені законом правові можливості.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
2. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Юстиція». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf>
3. Council of Europe Convention for the Protection of the Profession of Lawyer. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/1522_final.pdf
4. Про затвердження роз'яснення щодо інституціонального континуїтету Національної асоціації адвокатів України та організаційних форм адвокатського самоврядування : Рішення Ради адвокатів України № 69 від 21.09.2020 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2020-09-21-r-shennya-rau-69_6332fad56de6e.pdf
5. Explanatory Report to the Council of Europe Convention for the Protection of the Profession of Lawyer. URL: <https://rm.coe.int/1680b4c6c0>
6. Про адвокатуру : Закон України від 19.12.1992 № 2887-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2887-12#Text>

Ключові слова: адвокат, адвокатура, адвокатська діяльність, гарантії адвокатської діяльності, професійні стандарти, дисциплінарне провадження стосовно адвоката, дисциплінарна відповідальність адвоката, дисциплінарні стягнення, Європейська Конвенція захисту професії адвоката.

Keywords: lawyer, bar, professional activities of lawyers, guarantees of practice of law, professional standards, disciplinary proceedings against lawyer, advocate's disciplinary liability, disciplinary sanctions, Europe Convention for the Protection of the Profession of Lawyer.

Косюта Михайло Васильович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України*

СПЕЦІАЛІЗОВАНА ЕКОЛОГІЧНА ПРОКУРАТУРА

Спеціалізована екологічна прокуратура займає важливе місце в системі органів прокуратури України, особливо зважаючи на сучасні виклики, пов'язані із введенням воєнного стану. Внаслідок воєнних дій, застосування вибухових речовин, боеприпасів, артилерії та ракетної зброї завдається значна шкода навколишньому природному середовищу, включаючи рослинний і тваринний світ, землі, водні об'єкти, надра, ліси та атмосферне повітря. Це обумовлює необхідність існування спеціалізованих правоохоронних органів, що здійснюють захист довкілля та нагляд за додержанням екологічного законодавства.

До проведення реформи у 2014 році в структурі прокуратури України існували кілька десятків природоохоронних прокуратур, основним завданням яких було забезпечення дотримання законодавства про збереження, використання, охорону та відтворення природних ресурсів. Одним з таких органів була Дніпровська екологічна прокуратура, яка здійснювала нагляд за дотриманням природоохоронного законодавства у водоохоронних зонах басейну річки Дніпро. Згідно з наказом Генерального прокурора України № 3/2/1 гн повноваження прокурорів природоохоронних та екологічних прокуратур були розмежовані.

Проте з прийняттям нового Закону України «Про прокуратуру» у 2014 році природоохоронні прокуратури були ліквідовані, що викликало критику з боку науковців та практиків. Вони вважали це рішення нерозумним, оскільки подібність функцій деяких органів влади не дозволяла ефективно вирішувати проблеми захисту довкілля.

У 2021 році була створена Спеціалізована екологічна прокуратура, а в структурі обласних прокуратур утворено спеціалізовані екологічні прокуратури на правах її відділів (управлінь). Прокурори цих відділів отримали додаткові повноваження щодо процесуального керівництва досудовим розслідуванням, нагляду за додержанням законів при проведенні слідчих та негласних слідчих дій у кримінальних провадженнях, підтримання публічного обвинувачення, а також пред'явлення цивільних позовів у встановлених законом випадках.

Спеціалізована екологічна прокуратура є самостійним структурним підрозділом Офісу Генерального прокурора на правах Департаменту. Вона підпорядковується першому заступнику або заступнику Генерального прокурора відповідно до розподілу обов'язків.

До складу Спеціалізованої екологічної прокуратури входять:

Управління захисту інтересів держави у сфері охорони навколишнього природного середовища, що включає відділи представництва інтересів держави

в суді та організації процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення в обласних прокуратурах.

Спеціалізована екологічна прокуратура виконує важливі завдання, спрямовані на захист навколишнього природного середовища, організацію процесуального керівництва та нагляд за дотриманням екологічного законодавства. Її діяльність охоплює різні аспекти, що сприяють збереженню екологічної безпеки та дотриманню екологічних норм.

Спеціалізована екологічна прокуратура організовує нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами Національної поліції, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України та інших органів. Прокуратура також контролює ефективність нагляду обласними прокуратурами за додержанням законів у частині попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень.

Ця прокуратура здійснює представництво інтересів держави в суді у разі порушення або загрози порушення у сфері охорони навколишнього природного середовища, включаючи земельні правовідносини.

Прокуратура також бере участь у розгляді судами справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, у сфері охорони навколишнього природного середовища за протоколами спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Вона також забезпечує відшкодування збитків, завданих такими адміністративними правопорушеннями, відповідно до компетенції, визначеної наказом Генерального прокурора.

Спеціалізована екологічна прокуратура здійснює організаційне забезпечення та контроль за діяльністю обласних прокуратур, надає їм практичну та методичну допомогу, впроваджує інноваційні методи та позитивний досвід у здійсненні прокурорських повноважень. Прокуратура також здійснює аналітичну і методичну роботу, бере участь у підвищенні кваліфікації працівників обласних прокуратур та ініціює проведення навчально-методичних заходів.

Основні напрями діяльності структурних підрозділів Спеціалізованої екологічної прокуратури:

Спеціалізована екологічна прокуратура відіграє ключову роль у забезпеченні законності у сфері охорони навколишнього природного середовища. Її структурні підрозділи виконують низку важливих завдань, спрямованих на захист екологічних інтересів держави.

Це включає захист земель природно-заповідного фонду, управління відходами, використання природних ресурсів та оцінку впливу на довкілля. Відділ підготує позовні заяви, апеляції, касаційні скарги та інші процесуальні документи а також контролює розгляд цих справ у судах. Він проводить вивчення судових рішень для визначення підстав для вступу у справу та оскарження в апеляційному чи касаційному порядку. Крім того, відділ здійснює моніторинг медіа для виявлення порушень екологічного законодавства та ініціює відповідні заходи.

Спеціалізована екологічна прокуратура є необхідним елементом у системі органів прокуратури України, особливо зважаючи на сучасні виклики, пов'язані із воєнним станом та екологічними кримінальними правопорушеннями. Вона забезпечує захист навколишнього природного середовища, здійснює нагляд за дотриманням екологічного законодавства, здійснює процесуальне керівництво розслідуванням екологічних кримінальних правопорушень, а також співпрацює з іншими органами влади для досягнення екологічної безпеки.

Спеціалізована екологічна прокуратура відіграє ключову роль у забезпеченні прав громадян на безпечне довкілля, захисті екологічних прав та протидії екологічним кримінальним правопорушенням, що є надзвичайно важливим у сучасних умовах.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>
2. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки : Закон України від 20.06.2022 № 2322-ІХ. URL: *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
3. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
4. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
5. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

Ключові слова: прокуратура, прокурорська система, принцип спеціалізації, Спеціалізована екологічна прокуратура, функції прокуратури, повноваження, реформування.

Keywords: prosecution, prosecutorial system, principle of specialization, Specialized Environmental Prosecution Office, functions of the prosecution, powers, reform.

Костенко Сергій Костянтинович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
доктор філософії у галузі права*

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРІВ: НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Функціонування органів прокуратури безпосередньо пов'язане із забезпеченням верховенства права, гарантуванням законності та дотриманням фундаментальних прав і свобод людини. Вони виконують важливу роль у підтриманні правопорядку, здійсненні нагляду за дотриманням законодавства, процесуальному керівництві досудовим розслідуванням і підтриманні публічного обвинувачення. Високий рівень відповідальності, покладений на прокурорів, вимагає від них не лише професійної компетентності, а й дотримання етичних стандартів та принципів неупередженості, що робить дисциплінарну відповідальність необхідним інструментом забезпечення належного виконання обов'язків.

В умовах сучасних правових реалій питання дисциплінарної відповідальності прокурорів набуває особливої значущості у контексті реформування системи правосуддя та правоохоронних органів в Україні. Як зазначається в міжнародно-правових актах, зокрема в Основних принципах ООН щодо ролі прокурорів (1990) та Європейській хартії про статус прокурорів (1999), ефективний механізм дисциплінарної відповідальності має забезпечувати баланс між професійною незалежністю прокурорів і необхідністю їхньої підзвітності в межах правового порядку. З одного боку, не виправдане посилення дисциплінарного контролю може призвести до адміністративного тиску на прокурорів і перешкоджати їхній професійній незалежності. З іншого боку, відсутність чітких механізмів контролю може створювати передумови для зловживань владними повноваженнями, корупційних ризиків та свавільного правозастосування.

Актуальність проблематики обумовлюється також потребою удосконалення правового регулювання дисциплінарного провадження щодо прокурорів в Україні. Чинне законодавство містить деякі нормативні прогалини, серед яких відсутність чітко визначеного поняття «дисциплінарний проступок прокурора», що створює потенційні ризики довільного тлумачення та вибіркового правозастосування. Відсутність єдиних критеріїв оцінки правомірності дій прокурорів у дисциплінарному аспекті перешкоджає стабільності дисциплінарної практики та зменшує рівень передбачуваності відповідальності. Водночас складна процедура притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності може слугувати інструментом політичного впливу або засобом усунення незручних посадових осіб, що є серйозним викликом для правової системи держави.

Крім того, реформування системи правосуддя та відновлення діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (КДКП) вимагає перегляду

існуючих механізмів дисциплінарної відповідальності, зокрема в аспекті процесуальних гарантій неупередженого розгляду дисциплінарних справ, механізмів оскарження рішень та відповідності національних процедур міжнародним стандартам.

Таким чином, необхідність комплексного дослідження проблематики дисциплінарної відповідальності прокурорів в Україні обумовлюється не лише потребою удосконалення нормативно-правових засад, але й забезпеченням ефективного механізму контролю, що відповідатиме критеріям справедливості, об'єктивності та правової визначеності. Аналіз сучасного стану дисциплінарного провадження та напрацювання механізмів його вдосконалення є важливим напрямом юридичних досліджень, що має вагоме значення для зміцнення правової держави та підвищення ефективності діяльності органів прокуратури.

Науковці акцентують увагу на багатовимірному характері дисциплінарної відповідальності прокурорів. Зокрема, О. С. Проневич розглядає її як механізм накладення санкцій морального, матеріального та організаційного характеру, що формують у прокурора переконання щодо неприпустимості подальших дисциплінарних проступків [1, с.221]. Б. В. Семененко трактує цей інститут як систему примусового впливу, спрямованого на позбавлення нематеріальних благ у разі вчинення проступку, наголошуючи на формальній процедурній природі цього механізму та його жорсткій нормативній регламентації [2, с.85]. Г. С. Іванова визначає дисциплінарну відповідальність як механізм застосування санкцій до прокурорів, що порушують службові обов'язки чи дискредитують органи прокуратури, підкреслюючи її роль у підтриманні високих стандартів професійної поведінки [3, с.10]. М. В. Косюта наголошує на багатокомпонентному характері відповідальності, яка охоплює заходи морального, матеріального та організаційного впливу з метою запобігання повторним порушенням службової дисципліни [4, с.332].

Аналіз чинного законодавства України дозволяє виявити низку нормативних прогалин, що суттєво впливають на ефективність функціонування дисциплінарного механізму. Однією з головних проблем є відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «дисциплінарний проступок прокурора». Така невизначеність створює передумови для свавільного тлумачення та вибіркового правозастосування, ускладнює процес кваліфікації порушень та породжує правову невизначеність у питанні застосування санкцій. Відсутність єдиних критеріїв оцінки поведінки прокурора ускладнює як розгляд дисциплінарних скарг, так і винесення обґрунтованих рішень у дисциплінарних провадженнях.

Дослідження діяльності КДКП за 2023-2024 роки демонструє стійку тенденцію до зростання кількості дисциплінарних скарг. Так, у 2023 році надійшло 1054 скарги, що на 30% більше, ніж у 2022 році, проте у 2024 році цей показник знизився до 980 [5]. Зменшення кількості скарг частково пояснюється призупиненням діяльності КДКП у вересні-грудні 2024 року через відсутність кворуму, спричинену затримкою у заповненні квот суб'єктами призначення. Водночас

відкриття дисциплінарних проваджень залишається на низькому рівні: у 2023 році було відкрито 166 проваджень (15,7% від загальної кількості скарг), а у 2024 році – лише 104 (10,6%). Основними причинами відмови у відкритті провадження стали недостатня конкретизація обставин можливого дисциплінарного проступку, подання анонімних скарг, а також повторне звернення щодо вже розглянутих справ. Недостатня деталізація поданих скарг свідчить про необхідність вдосконалення механізму їх подання, зокрема шляхом запровадження чітких нормативних роз'яснень щодо вимог до їхнього змісту.

Щодо застосування дисциплінарних санкцій, у 2023 році до відповідальності було притягнуто 132 прокурори, а у 2024 році – 90. Найбільш поширеними видами дисциплінарних стягнень стали догана (61 випадок), заборона на переведення чи підвищення (12 випадків) та звільнення з посади (17 випадків) [5]. Аналіз цієї статистики дозволяє констатувати стабільність механізму застосування дисциплінарної відповідальності, хоча наявні проблеми у процедурі відкриття проваджень вимагають нормативного врегулювання.

Окрему увагу привертає питання судового оскарження рішень КДКП. У 2024 році в судах розглядалося 159 справ щодо дисциплінарних проваджень, з яких 125 безпосередньо стосувалися прокурорів. Із цих справ лише 10 завершилися скасуванням дисциплінарних рішень, що свідчить про їхню правову обґрунтованість [5]. Водночас судова практика виявила певні проблеми, зокрема відсутність процесуального механізму оскарження рішень про відмову у відкритті дисциплінарного провадження. Рішення Великої Палати Верховного Суду у справі № 990/73/23 від 14 вересня 2023 року визначило, що відсутність такого механізму є обґрунтованим обмеженням, спрямованим на запобігання перевантаженню судової системи [6]. Втім, це положення викликало правові дискусії, оскільки воно може перешкоджати реалізації права на ефективний судовий захист у справах щодо дисциплінарної відповідальності прокурорів.

Окремо слід зазначити, що КДКП демонструє жорстку позицію щодо зловживань службовими повноваженнями та порушення антикорупційного законодавства. У 80% таких випадків приймалися рішення про неможливість подальшого перебування прокурора на посаді, що підкреслює невідворотність дисциплінарної відповідальності за серйозні проступки [5]. Впровадження таких жорстких санкцій спрямоване на підвищення рівня професійної доброчесності прокурорів і зміцнення довіри до прокуратури як ключового органу правозахисної системи.

Аналіз правозастосовної практики вказує на низку системних проблем, що перешкоджають ефективному застосуванню дисциплінарного провадження. Вони пов'язані з нормативними прогалинами, організаційними труднощами, недостатньою незалежністю дисциплінарного органу, а також відсутністю механізму перегляду рішень про відмову у відкритті дисциплінарного провадження. Недостатня регламентація понять та процедур створює простір для суб'єктивного тлумачення правозастосування, що може негативно впливати на загальну ефективність системи відповідальності.

З урахуванням зазначених проблем необхідно ініціювати законодавчі зміни, спрямовані на врегулювання невизначеності в питаннях кваліфікації дисциплінарних проступків, удосконалення процедури подання дисциплінарних скарг та впровадження дієвого механізму оскарження рішень про відмову у відкритті провадження. Такі заходи сприятимуть підвищенню ефективності дисциплінарного контролю, зміцненню професійних стандартів прокурорської діяльності та посиленню суспільної довіри до органів прокуратури як інституції, що забезпечує законність та правопорядок.

Список використаних джерел:

1. Проневич О. С. Дисциплінарна відповідальність прокурорів: доктринальне обґрунтування і легальне закріплення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 213-222.
2. Семененко Б. В. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності посадових осіб органів прокуратури : дис. ... д-ра філософ. : 081. Київ, 2021. 238 с.
3. Іванова Г. С. Дисциплінарний проступок як підстава відповідальності працівників прокуратури: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2016. 213 с.
4. Косюта М. В. Прокуратура України: навчальний посібник. Одеса: Юридична література, 2024. 448 с.
5. Інформація про практику здійснення дисциплінарного провадження стосовно прокурорів за 2023 рік. URL: <https://kdkp.gov.ua/page/zvity-komisii>
6. Рішення Великої Палати Верховного Суду у справі № 990/73/23 від 14 вересня 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111883930>

Ключові слова: прокурор, прокуратура, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів, дисциплінарна відповідальність прокурорів, дисциплінарне провадження щодо прокурорів, дисциплінарний проступок прокурора, дисциплінарна скарга щодо прокурора, міжнародні стандарти.

Keywords: prosecutor, prosecutor's office, Qualifying and Disciplinary Commission of Prosecutors, disciplinary liability of prosecutors, disciplinary proceedings against prosecutors, disciplinary misconduct of a prosecutor, disciplinary complaint against a prosecutor, international standards.

Свида Олексій Георгійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
кандидат юридичних наук, доцент, адвокат*

ДОБІР КАНДИДАТІВ НА СУДДІВСЬКІ ПОСАДИ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Питання проведення якісного добору серед кандидатів на суддівські посади на теперішній час набуває усе більшої актуальності. Це пов'язане насамперед із

тим, що Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККСУ) внаслідок законодавчих змін не діяла з осені 2019 року, а лише влітку 2022 року відновила свою діяльність. Така значна перерва не могла не відбитися негативно на кадровій наповненості суддівського корпусу, а незаповненість суддівських посад вкрай негативно відбивається на якості правосуддя (насамперед на дотриманні розумних строків), оскільки діючі судді змушені працювати в умовах перевантаження. Для порівняння варто навести такі дані: в апеляційному суді в Одеській області у 2015 році працювало 77 суддів, а станом на травень 2025 року працює лише 17 суддів.

Отже, ВККСУ одразу після відновлення діяльності стикнулася з нагальною потребою заповнити численні вакантні суддівські посади. Таким чином, на теперішній час ВККСУ одночасно здійснюється добір на посади суддів до місцевих та апеляційних судів, Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності, а у зв'язку із змінами 2025 року у судоустрої – на порядку денному стоїть ще й оголошення конкурсу на посади суддів до двох нових вищих спеціалізованих судів – Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду.

Таким чином постає логічне запитання, скільки часу може зайняти завершення такої кількості конкурсних процедур, зважаючи на відносно невелику кількість самих членів ВККСУ – 16 осіб. Одним з варіантів можна було б запропонувати тимчасове збільшення кількості членів самої ВККСУ, наприклад до 35 – це був би, з одного боку, найпростіший шлях і це було б закономірно, зважаючи на ту кількість конкурсів, яку саме зараз необхідно провести одночасно, і при цьому не втрачаючи якості проведення добору та уникнення формального ставлення при дослідженні особи кандидатів на суддівські посади. З іншого боку, реалізація саме такого шляху пов'язана із численними організаційними складнощами: потреба внесення змін до законодавства, проведення нового конкурсу з добору членів ВККСУ тощо. Навіть складно було б визначити саме поняття «тимчасове збільшення», оскільки пов'язане необхідністю визначення певного часу або кола обставин, а потім постало б питання, а чи є завершення тимчасового періоду підставою для звільнення т.зв. «надлишкових» членів ВККСУ.

Єдиним варіантом, на наш погляд, у такій ситуації варто розглядати оптимізацію проведення добору на посади суддів, хоча на практиці це досить важко забезпечити. Серед таких кроків, на наш погляд, доцільно максимально розподілити зусилля наявних членів ВККСУ, наприклад, аби співбесіду із кандидатом, коли інше прямо не передбачено законодавством, проводити колегією у складі трьох членів. Такий варіант здатний значно прискорити проходження найтривалішого етапу – проведення співбесід. Проста математика показує, що якщо зараз у всіх конкурсах бере участь понад 2 тис. осіб і якщо витрачати на проведення співбесіди з кожним кандидатом близько 30 хвилин, то необхідно близько 1000 годин, а це 125 днів з восьмигодинним безперервним робочим часом. При цьому також варто враховувати, що щодо кожного кандидата на посади місце-

вого чи апеляційного суду має бути висновок Громадської ради доброчесності, і тут слід пам'ятати, що її члени не отримують заробітної плати, а здійснюють свою діяльність на громадських засадах, тобто ці люди мають собі заробляти на життя десь за основним місцем роботи, а у вільний час – виконувати обов'язки члена ГРД, що також додатково вказує додаткові складнощі у завершенні конкурсних процедур з добору професійних суддів.

Іншою проблемою добору на посади суддів є необхідність конкретизації окремих вимог, що висуваються до кандидатів на суддівські посади. Зокрема, це стосується перевірки майнового стану особи. Справа в тому, що законодавцем взагалі не визначено, за який період може здійснюватися перевірка щодо особи. Наприклад, під час одного з останніх конкурсів під час співбесіди кандидату, якому вже понад сорок років, ставилися питання стосовно його доходів та витрат, і при цьому окремі питання стосувалися його студентського життя, тобто за період, з якого минуло вже більше 20 років. Отже, на порядку денному постає питання щодо обмеження на законодавчому рівні періоду, який має охоплюватися перевіркою майнового стану кандидата на посаду судді, наприклад, за останні десять років. Єдине виключення має бути лише у випадку, коли особа перебуває на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування.

Іншим питанням, на яке варто звернути увагу, це необхідність конкретизації окремих вимог, що висуваються до кандидатів на посади суддів. Зокрема, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не може бути призначений суддею громадянин, який «має хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій із здійснення правосуддя». Справа в тому, що аналогічне положення містилось в судоустрійному законодавстві ще з 2010 року, проте і на теперішній час конкретного переліку хвороб, які б визначалися як такі, що перешкоджають здійсненню правосуддя, на теперішній час немає. Єдине, що кандидати на посади суддів мають подавати на сьогодні – це довідка № 100-2/о (документ про проходження психіатричних та наркологічних оглядів). Навряд чи лише такого документу має бути достатньо, особливо зважаючи на те, настільки значне навантаження відчують судді в процесі здійсненні професійної діяльності.

І на останок хотілось би зосередити увагу, і та положенні ч. 5 ст. 69 галузевого Закону, відповідно до якої «Не може претендувати на посаду судді особа, яку було звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним із статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, порушення вимог щодо несумісності...». Справа у тому, що законодавець в цій нормі взагалі не передбачає якихось строків давності, ні п'ять, ні десять, ні двадцять років, тобто особі взагалі у цьому випадку не залишається «права на помилку». Більш того, норма сконструйована таким чином, що якщо особа перебувала на посаді судді та була звільнена у зв'язку з набранням обвинувального вироку щодо неї (не має значення, по якій статті КК України була засуджена), то така особа в житті взага-

лі не має вже права претендувати в майбутньому на посаду судді. Але ж якщо особа, яка не перебувала на суддівській посаді, була засуджена, то після зняття чи погашення судимості цілком може потенційно претендувати на суддівську посаду, оскільки законодавчої заборони для неї немає.

І якщо з ситуацією, коли колишній суддя, засуджений за вчинення кримінального правопорушення та звільнений у зв'язку із цим з посади, і в подальшому не може претендувати на суддівську посаду, можна хоч частково погодитися, проте із абсолютною та безстроковою заборонаю в майбутньому знов стати суддею особам, які були звільнені «за вчинення істотного дисциплінарного проступку» погодитися неможливо. Кримінальне законодавство передбачає зняття негативних наслідків для особи навіть за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, проте судоустрій ним законодавством не встановлюються т.зв. строки давності за вчинення «істотного дисциплінарного проступку». Вважаємо, що така невідповідність в майбутньому має бути усунута шляхом встановлення таким особам обмеження на участь у конкурсних процедурах, наприклад, протягом десяти років.

Ключові слова: Вища кваліфікаційна комісія суддів України, суддя, правовий статус судді, вимоги до кандидатів, кандидат на посаду судді, конкурсний добір.

Keywords: High Qualification Commission of Judges of Ukraine, judge, legal status of a judge, requirements for candidates, candidate for the position of judge, competitive selection.

Кісліцина Ірина Олександрівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
кандидат юридичних наук*

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В УКЛАДЕННІ УГОД ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ТА ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Інститут угод про визнання винуватості є одним із ключових механізмів спрощення кримінального провадження, що активно впроваджується в Україні. Водночас саме участь прокурора в укладенні таких угод викликає низку питань як організаційного, так і етичного характеру, з огляду на необхідність забезпечення балансу між інтересами держави та правами підозрюваного чи обвинуваченого.

Зростання кількості кримінальних проваджень, в яких мають місце угоди про визнання винуватості, актуалізує потребу в аналізі ролі прокурора у цьому процесі, адже від його дій залежить не лише законність, але й справедливість досягнутих домовленостей. Особливої уваги потребує запобігання зловживан-

ням з боку прокурора і недопущення формального підходу до реалізації функцій публічного обвинувачення, що вимагає додаткового осмислення етичних засад діяльності прокурора при укладенні угод про визнання винуватості.

Можливість укладення угод про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим регламентується главою 35 Кримінального процесуального кодексу України [1]. 29 жовтня 2024 року до ч. 4 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України було внесено зміни [2], відповідно до яких удосконалено порядок укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні кримінальні правопорушення. Так, відповідно до останніх змін, підозрювані чи обвинувачені у корупційних правопорушеннях, скоєних у співучасті, можуть укласти угоду з прокурором лише за умови викриття інших осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення. Крім того, обов'язковою передумовою для укладення угоди про визнання винуватості в цьому випадку є повне відшкодування завданих збитків або завданої шкоди. Законодавцем також впроваджено можливість накладення штрафу як додаткового виду покарання за корупційні правопорушення, навіть якщо такий захід не передбачений у відповідній нормі Кримінального кодексу України. Так, наприклад, за вчинення нетяжкого злочину суд може призначити штраф від 340 тисяч гривень, тоді як за особливо тяжке кримінальне правопорушення сума стягнення може сягати до 102 мільйонів гривень. Цікаво відмітити, що відтепер відповідно до ст. 69-2 Кримінального кодексу України, за умови виконання вимог пункту 2 або 2-1 частини четвертої статті 469 Кримінального процесуального кодексу України, сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу України, але не нижче від найнижчої межі, встановленої Кримінальним кодексом України [3].

Проте, не зважаючи на спроби законодавця врегулювати питання укладення угод про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим у справах, пов'язаних із корупцією, залишається чимало законодавчих прогалин. Так, однією з істотних проблем чинного законодавства залишається відсутність чітко визначених механізмів щодо спеціальної конфіскації активів, набуття яких має ознаки незаконного збагачення. Зокрема, йдеться про майно, яке може бути зареєстроване на підставних осіб або близьких родичів підозрюваної особи з метою уникнення відповідальності та ускладнення процесу доведення його походження злочинним шляхом. Такі прогалини у правовому регулюванні створюють суттєві труднощі у боротьбі з корупційними кримінальними правопорушеннями та притягненням винних до відповідальності. Крім того, чинне законодавство не враховує низку потенційних загроз, пов'язаних із реалізацією інституту угод про визнання винуватості. Так, зобов'язання підозрюваного або обвинуваченого надати викривальні показання щодо інших учасників злочину може створити реальні ризики для його особистої безпеки, зокрема, щодо загрози життю чи здоров'ю. Окреме занепокоєння викликає і правова не-

визначеність щодо подальшої оцінки таких свідчень судом, оскільки існує ймовірність, що надані викривальні дані можуть бути визнані непереконливими або недостатніми, що унеможливить укладення угоди про визнання винуватості.

При укладенні угод про визнання винуватості прокурор відіграє ключову роль. Він не тільки представляє сторону обвинувачення, але й виконує функцію контролю за дотриманням законності на всіх етапах укладення такої угоди. Угода про визнання винуватості може бути ініційована як прокурором так і підозрюваним чи обвинуваченим, однак остаточне рішення про її доцільність приймає саме прокурор. Він зобов'язаний переконатися, що умови угоди відповідають вимогам кримінального процесуального законодавства, а її зміст не суперечить принципам справедливості, законності та інтересам правосуддя.

Під час укладення угод про визнання винуватості у справах, пов'язаних із корупцією, прокурор стикається із низкою етичних викликів та дилем, основними серед яких є ризики формального підходу до укладення угоди та дотримання принципу об'єктивності і недопущення тиску на підозрюваного чи обвинуваченого. Крім того, вирішуючи питання про доцільність укладення угоди про визнання винуватості у корупційних справах, прокурор повинен виходити із загальних засад діяльності прокуратури, серед яких – верховенство права, законність, справедливість неупередженість та об'єктивність, презумпція невинуватості та інші засади, закріплені у ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» [4].

Так, під час укладення угод про визнання винуватості у провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, є ризик формального підходу до справи, коли ключовим критерієм виступає досягнення швидкого результату будь-якою ціною. Такий підхід нівелює суть самої угоди про визнання винуватості як інструменту забезпечення ефективного правосуддя. Формальність породжує ризик втрати довіри до прокуратури та правосуддя в цілому, цілком імовірними є ситуації, коли угода укладається за відсутності належної доказової бази лише для досягнення статистичних показників.

Важливим є дотримання принципу справедливості, неупередженості та об'єктивності а також недопущення тиску на підозрюваного. У процесі перемовин щодо можливості укладення угоди про визнання винуватості прокурор повинен утримуватися від будь-яких форм психологічного чи фізичного тиску на підозрюваного, обвинуваченого, включно з непрямыми натяками на необхідність визнання ним вини. Натомість, роль прокурора полягає у забезпеченні прозорості та справедливості домовленостей, що ґрунтуються на вільному волевиявленні особи. Добровільність є ключовою умовою укладення угоди про визнання винуватості. Прокурор має переконатися, що підозрюваний чи обвинувачений повністю усвідомлює юридичні наслідки укладення угоди, включаючи можливі обмеження щодо оскарження та репутаційні ризики.

Доцільним є запровадження інституту наставництва, що може бути корисним для прокурорів із незначним досвідом роботи, оскільки в справах, пов'яза-

них із корупцією, підозрюваний, обвинувачений чи його адвокат можуть роботи спроби вплинути на прокурора з метою укладення угоди про визнання винуватості на вигідних їм умовах. В цій ситуації прокурор повинен вміти протистояти будь-якому тиску та залишатись незалежним. Крім того, корисною буде робота окремих навчальних курсів та тренінгів для прокурорів щодо механізмів ведення переговорів, етичних стандартів, аналізу доказів у контексті укладення угоди про визнання винуватості тощо. Такий підхід сприятиме формуванню моральної відповідальності за прийняте рішення, а також дозволить забезпечити належну підготовку прокурорів до укладення угод про визнання винуватості.

Можна зробити висновок, що укладення угод про визнання винуватості в корупційних справах є важливим інструментом ефективного кримінального судочинства, однак це вимагає зваженого підходу з боку прокурора як у правовому, так і в етичному вимірах. Саме прокурор несе відповідальність за дотримання принципів законності, справедливості та неупередженості при укладенні таких угод, що є особливо критичним у справах, пов'язаних із корупцією. Зважаючи на останні законодавчі зміни, які деталізують порядок укладення угод у корупційних справах, виникає потреба в належній підготовці прокурорів до таких процесів, включно з навчанням, наставництвом та посиленням етичних стандартів. Недостатня увага до цих аспектів може призвести до формалізації інституту угод про визнання винуватості, зниження довіри до судових та правоохоронних органів загалом.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією : Закон України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4033-20#Text>

3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

4. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

Ключові слова: прокурор, прокуратура, угоди про визнання винуватості, корупція, корупційне правопорушення, етика, захисник, обвинувач, суд, адвокат, підозрюваний, обвинувачений, кримінальне провадження

Keywords: prosecutor, prosecutor's office, plea agreements, corruption, corruption offense, ethics, attorney, accuser, court, lawyer, suspect, accused, criminal proceedings.

ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ : ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ПІДХІД

Органи прокуратури посідають особливе місце в правоохоронній системі України. Це пров'язано з тим, що на надану правоохоронну інституцію покладаються особливі функції та вона наділена особливим повноваженнями, які не притаманні іншим правоохоронним органам в нашій державі.

Відповідно до статті 131¹ Україні на прокуратуру в Україні покладаються наступні функції, а саме: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Отже на інститут прокуратури покладені функції переважна більшість з яких носить кримінально-правове спрямування. Особливе місце серед цих функцій посідає саме підтримання публічного обвинувачення у суді.

Відразу слід відмітити, що на сьогоднішній день так і залишається неузгодженість у нормативно правових актах щодо назви цієї функції. Адже в Конституції України закиплено що прокурор підтримує публічне обвинувачення, а в Законі України “Про прокуратуру” так і залишився термін «підтримання державного обвинувачення». Слід відмітити що термін «публічне обвинувачення» є ширшим ніж термін “державне обвинувачення”.

Отже підтримання публічного обвинувачення у суді являється так би мовити завершальним етапом розгляду кримінального провадження, адже воно відбувається саме підчас розгляду кримінального провадження в суді, де вже досліджуються усі наявні докази в рамках цього кримінального провадження.

Підтримання публічного обвинувачення полягає в доведенні прокурором вини особи якій інкримінується вчинення кримінального правопорушення. Але це не є аксіомою, адже прокурор при підтриманні обвинувачення повинен зважати на ці докази, які містяться в кримінальному провадженні, в даному випадку мається на увазі і ті докази, які виправдовують особу. У випадку коли прокурору стане відомо про те, що більшість доказів виправдовують особу, тоді прокурор повинен відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства відмовитися від підтримання обвинувачення. Про те це не означає що розгляд справи автоматично припиняється, адже тоді свої інтереси може представляти безпосередньо сам потерпілий або через представника.

Зважаючи на те що підчас підтримання публічного обвинувачення в суді досліджуються усі докази зібрані на стадії досудового розслідування тому слід

відмітити те, що дана функція тісно пов'язана з іншою функцією прокуратури, а саме з організацією і процесуальним керівництвом досудовим розслідуванням. Адже саме ця функція виконується підчас досудового розслідування. І саме, від належного її виконання залежить як буде здійснюватися публічне обвинувачення у суді. Зважаючи на те, що в більшості випадків в прокуратурі є розподіл обов'язків між прокурорами, який полягає в тому що одні прокурори здійснюють процесуальне керівництво, а інші лише підтримання публічного обвинувачень, хоча і ті інші включені до групи прокурорів самого кримінального провадження. Слід відмітити те, що від сумлінності виконання своїх обов'язків прокурором процесуальним керівником в рамках конкретного кримінального провадження безпосередньо залежить і якість підтримання публічного обвинувачення. Адже халатне ставлення прокурором процесуальним керівником до своїх обов'язків може призвести до того, що буде зібрано недостатньо доказів на етапі досудового розслідування, або будуть допущені порушення норм матеріального і процесуального права, як наслідок це призведе до неможливості підтримання публічного обвинувачення у суді у майбутньому. Адже в нас діє презумпція невинуватості, і всі докази, які не підтверджують вину або отримані з порушенням закону підтверджують невинуватість особи.

Підсумовуючи слід зазначити, що підтримання публічного обвинувачення є однією з ключових функцій, які покладаються на інституту прокуратури. Так як підтримання публічного обвинувачення полягає у наданні стороною обвинувачення, тобто прокурором усіх доказів щодо винуватості особи, якій інкримінується вчинення кримінально караного діяння. Також слід відмітити, що дана функція прокуратури нерозривно пов'язана з іншою функцією такою як процесуальне керівництво.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

Ключові слова: прокурор, публічне обвинувачення, функції прокуратури, прокурор, кримінальне провадження.

Keywords: prosecutor, public prosecution, functions of the prosecutor's office, prosecutor, criminal proceedings.

Кравченко Марина Олександрівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
кандидат юридичних наук*

ЛЕГІТИМНІСТЬ ЯК ОДНА З ОЗНАК СУДОВОЇ ВЛАДИ

Термін «легітимність» уперше з'явився на початку XIX століття у Франції для характеристики державної влади як законної. З часом його зміст набув ширшого значення – він почав охоплювати не лише законність походження чи способу встановлення влади, але й такий стан влади, коли громадяни (піддані) визнають за нею право визначати правила поведінки [1].

Звернемо увагу на точку зору І. Марочкіна, який визначає легітимність як «власивість, що характеризує ступінь узгодженості між владарюючим і підвладними суб'єктами» [2, с. 192]. У контексті судової влади, за словами С. Гладія, легітимність означає «рівень раціонально-правового обґрунтування й морально-психологічного сприйняття судової влади громадянами, визнання її права впливати на соціально-правові процеси, згода й готовність їй підпорядковуватись» [3, с. 14].

На думку О. Українець, до критеріїв, що впливають на легітимацію судової влади належить: 1) рівень відповідальності судової влади перед населенням як на державному, регіональному, так і місцевому рівнях; 2) ефективність під час правосуддя, справедливості та законності; 3) професіоналізм суддів та їхній рівень відповідальності; 4) активна участь інститутів громадянського суспільства в правовому житті [4, с. 498-499].

Особисто близькою нам є позиція щодо приділення особливого значення довірі як передумові легітимності, адже вважаємо, що довіра є основою легітимності. Загалом, довіра є складним соціально-психологічним явищем, яке охоплює взаємозв'язки між людьми, інститутами, суспільством і державою. Згідно з тлумачним словником української мови, «довіра» – це ставлення, що виникає на основі віри в правоту, чесність і щирість іншої особи [5].

Поділяємо позицію О. Хотиснької-Нор, яка розглядає суспільну довіру як явище, що включає три основні складові:

- довіру з боку держави, яка визнає особливий статус судової влади, її повну юрисдикцію, забороняє діяльність надзвичайних або спеціальних судів, а також гарантує незалежність і самостійність судів, що мають діяти як рівноправна та невідконтрольна гілка влади у відносинах із законодавчою та виконавчою гілками;
- довіру з боку суспільства, яка формується на загальному рівні і проявляється в переконаності громадян у справедливості судового процесу, ефективності функціонування судових інститутів, а також у визнанні легітимності судових рішень і готовності добровільно та сумлінно їх виконувати;

- довіру з боку самої судової системи, яка полягає у тому, що судді усвідомлюють важливість покладеної на них місії, соціальну вагу своєї професії, а також готові дотримуватися необхідних обмежень і вимог, пов'язаних із здійсненням механізмів суспільного контролю за судовою владою [6, с. 672].

На нашу думку, довіра до судової влади це впевненість громадян у здатності судової системи діяти неупереджено, законно та справедливо, забезпечуючи захист прав і свобод людини, що виявляється у визнанні авторитету судових рішень, готовності добровільно їх виконувати та загальному позитивному сприйнятті судової інституції як ефективного механізму розв'язання правових конфліктів.

На жаль, результати соціологічних досліджень свідчать про вкрай низький рівень довіри до судової влади в Україні. Розглянемо тенденції щодо рівня довіри у різні роки. У липні–серпні 2021 року рівень довіри до судів становив лише 15,5%, повністю довіряли судам лише 1,7% громадян, скоріше довіряли – 11,3%, натомість 40,6% респондентів зовсім не довіряли судам, а 37,4% – скоріше не довіряли [7]. У серпні 2022 року рівень довіри підвищився до 18,2%, а у лютому–березні 2023 року рівень довіри зріс до 24,8% [8]. У 2024 році 72% опитаних висловили недовіру до судів, тоді як довіряли 25% [9]. У 2025 році цей показник знизився до критичних 12% [10].

Ці цифри свідчать про серйозну кризу легітимності судової влади в Україні, що потребує системних заходів для її відновлення та підвищення суспільної довіри. У той саме час варто пам'ятати, що будь-які соціологічні дослідження мають суб'єктивний характер та не завжди можуть об'єктивно відображати існуючу в країні ситуацію щодо явища, яке досліджувалось (зважаючи на виборку респондентів та інші фактори).

Отже, легітимність судової влади є складним багатрогранным явищем, що поєднує в собі як правову, так і соціально-психологічну складову. Її основою виступає довіра громадян до здатності судів діяти об'єктивно, справедливо та в інтересах суспільства. Наостанок зауважимо, що легітимність варто розрізняти від легальності. Якщо остання передбачає відповідність закону, то легітимність вказує на відповідність праву, моральним нормам та ціннісним орієнтирам суспільства. Вона демонструє, наскільки влада ідеологічно обґрунтована та підтримується суспільством.

Список використаних джерел:

1. Легітимність. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-54034>
2. Марочкін І. Є. Легітимність судової влади. *Проблеми законності*. 2012. № 118. С. 192-200. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1533/1/118_23.pdf
3. Гладій С. В. Легітимність судової влади: автореф. дис. канд. юр. наук. Харків, 2015. 23 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7761/1/Gladiy_S_V_2014.pdf

4. Українець О. Легітимація судової влади: підходи до дефініції. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 296-301. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/53.pdf>

5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <https://sum.in.ua>

6. Хотинська-Нор О. З., Саленко О. В. Феномен довіри та легітимність судової влади: національні позиції vs міжнародні стандарти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 671-675.

7. Чижик Г. Чому судам досі довіряють лише 1,7% українців, і що з цим робити. *Українська правда*. 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542/>

8. Мамченко Н. Рівень довіри до судів зріс, але недовіру судам висловлюють 59% опитаних, – Центр Разумкова оприлюднив показники. 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/264685-uroven-doveriya-k-sudam-vyros-no-nedoverie-sudam-vyrazhayut-59-oproshennykh-tsentr-razumkova-obnarodoval-pokazateli>

9. Успіх чи ні? Як українці оцінюють реформування органів правопорядку та підтримку ЄС. 2024. *Рейтинг: соціологічна група*. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/uspik-chi-ni-yak-ukrayinci-ocinyuyut-reformuvannya-organiv-pravoporyadku-ta-pidtrimku-yes.html>

10. Мазуренко А. Українці майже не довіряють судам і прокурорам – опитування. *Українська правда*. 2025. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/01/9/7492700/>

Ключові слова: судова влада, суд, довіра до судової влади, легітимність, легітимність судової влади.

Keywords: judiciary, court, trust in the judiciary, legitimacy, legitimacy of the judiciary.

Кубаєнко Андрій Володимирович

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
кандидат юридичних наук

КРИТЕРІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: ДОСВІД АЗІЙСЬКИХ КРАЇН

У сучасній правовій науці проблема оцінки ефективності діяльності органів поліції набуває особливої актуальності в контексті глобалізаційних трансформацій, зміцнення міжнародних стандартів прав людини та посилення вимог до транспарентності державного управління. Особливо складним постає це питання в азієському регіоні, де спостерігається значна диференціація політико-правових режимів, рівня інституційного розвитку, соціокультурної специфіки та історичних традицій правозастосування. У зв'язку з цим виникає потреба у

формулюванні комплексного методологічного підходу до оцінювання ефективності поліцейської діяльності, який би поєднував кількісні, якісні, нормативні, інституційні та культурно-антропологічні компоненти.

У науковій літературі, присвяченій проблематиці оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів, традиційно акцентується увага на таких категоріях, як результативність, продуктивність і відповідність установленим стандартам. Водночас у контексті поліції ці поняття набувають специфічного змістового наповнення, що зумовлено особливостями її функціонального призначення та соціальної ролі. У цьому зв'язку науковці виокремлюють щонайменше три ключові підходи до оцінювання ефективності діяльності поліції: інструментальний, експресивний та нормативний.

Інструментальний підхід ґрунтується на технократичному розумінні ефективності, орієнтованому на емпірично вимірювані кількісні індикатори. До них належать рівень розкриття кримінальних правопорушень, середній час реагування на виклики, щільність патрулювання територій, кількість адміністративних заходів тощо. Такий підхід забезпечує можливість стандартизованого порівняльного аналізу роботи поліцейських підрозділів, однак залишає поза увагою суб'єктивні та нормативні виміри безпеки.

Експресивний підхід зосереджується на оцінюванні символічного, емоційного та соціального сприйняття поліції з боку громадян. Основну увагу приділено почуттю безпеки, рівню суспільної згуртованості, довірі до інституцій поліції, а також якості взаємодії між поліцейськими органами та громадою. Відтак, ефективність поліції визначається через її публічний імідж, здатність підтримувати соціальний капітал і сприяти громадянському порозумінню.

Нормативний підхід фокусується на відповідності діяльності поліції фундаментальним принципам правової держави: дотриманню прав і свобод людини, забезпеченню процедурної справедливості, функціонуванню механізмів демократичної підзвітності та інституційного контролю. У межах цього підходу ефективність поліції розглядається як похідна її легітимності та правомірності [1].

Таким чином, комплексне оцінювання ефективності поліції потребує інтеграції всіх трьох підходів – як техніко-операційного (інструментального), так і соціально-психологічного (експресивного) та правового (нормативного). Збалансоване врахування цих підходів дозволяє сформувати об'єктивну та багатовимірну картину реальної ефективності правоохоронної системи в контексті сучасних викликів безпеки й демократичного управління.

Особливістю азієських країн є одночасне функціонування усіх трьох підходів у різних пропорціях залежно від політичного режиму, соціальної структури та історичного досвіду.

Ефективність поліції в азієських країнах неможливо оцінити поза соціокультурною матрицею, яка значною мірою формує очікування громадян, моделі взаємодії влади з суспільством та усталені форми публічного управління. У Японії

та Південній Кореї, наприклад, превалює комунітаристська модель, де поліція інтегрована в локальні громади. Система «кобанів» у Японії є прикладом того, як мікрорівнева присутність поліції в житті громади слугує як інструментом профілактики злочинності, так і механізмом формування довіри [2].

У Сінгапурі поліція виконує роль не тільки силовій структури, а й соціального регулятора, що реалізує державну політику гармонізації міжетнічних і міжконфесійних відносин. Там індекси ефективності включають елементи громадського сприйняття справедливості, оперативності та інноваційності, зокрема через впровадження цифрових технологій [3].

У контексті азійських країн домінування формального підходу до оцінки ефективності поліції часто проявляється в зосередженості на таких показниках:

- рівень розкриття злочинів;
- швидкість реагування на повідомлення;
- кількість нарядів патрульних;
- обсяги вилученої зброї чи наркотичних засобів.

У розвинених демократіях, таких як Тайвань чи Південна Корея, дедалі більшого значення набуває концепція процедурної справедливості, яка передбачає:

- дотримання прав громадян у процесі затримання;
- прозорість розслідувань;
- право на оскарження дій поліції;
- підзвітність перед громадою.

У Тайвані створено незалежні комісії при муніципалітетах, які оцінюють діяльність поліції не лише за результативністю, але й за правомірністю. Такі моделі співзвучні з рекомендаціями ООН, зокрема «Кодексом поведінки для посадових осіб, відповідальних за правоохоронні функції» (UN Code of Conduct for Law Enforcement Officials, 1979) та Основними принципами щодо застосування сили та вогнепальної зброї [4].

Оцінка ефективності діяльності поліції в азійських країнах становить складну й багатовимірну проблему, що вимагає врахування соціокультурної специфіки, політичного режиму, рівня розвитку правової держави та ступеня інституційної підзвітності правоохоронних органів. З урахуванням надзвичайної варіативності моделей поліцейського управління в межах азійського регіону – від авторитарних централізованих до демократичних з розвиненим громадянським суспільством – універсальний підхід до оцінювання втрачає свою ефективність і має поступитися адаптивним моделям, орієнтованим на локальні реалії. Поряд із кількісними індикаторами (рівень злочинності, швидкість реагування, показники розкриття), дедалі більшої значущості набувають якісні параметри, зокрема сприйняття поліції громадськістю, рівень довіри, дотримання процедурної справедливості та інституційна легітимність. Саме в контексті процедурної легітимності ефективність поліції трансформується з технократичного інструменту в механізм суспільного посередництва й стабілізації. Проблематика корупції, дефіциту технологічних та фінансових ресурсів,

політичної заангажованості та недостатньої відкритості є критичними факторами, які нівелюють можливості об'єктивного оцінювання. Водночас поступове впровадження міжнародних стандартів, зокрема рекомендацій ООН та принципів Інтерполу, свідчить про потенціал реформування та конвергенції поліцейських систем із глобальними стандартами. Таким чином, ефективність діяльності поліції в країнах Азії не може розглядатися поза рамками інтегрованого, міждисциплінарного та контекстуального підходу, що поєднує аналітику публічного управління, прав людини, соціології безпеки та інституційного дизайну, орієнтованого на сталість, довіру і законність як ключові індикатори безпекової архітекτονіки майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Lim C.-H., Kwak D.-H. Factors Influencing Public Trust in the Police in South Korea: Focus on Instrumental, Expressive, and Normative Models. *SAGE Open*. 2022. № 12(1). URL: <https://doi.org/10.1177/21582440211068504>
2. Jang J., Jeong, J. A meta-analysis of police leadership and organizational effectiveness: focusing on the South Korean police". *Policing: An International Journal*. 2022. Vol. 45 № 2. P. 315-333.
3. Cho E., Chen M., Toh S. M., Ang J. Roles of effort and reward in well-being for police officers in Singapore: the effort-reward imbalance model. *Soc Sci Med*. 2021. 277:113878. URL: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.113878>
4. Wu T. H., Chen M. S., Yeh J. Y. Measuring the performance of police forces in Taiwan using data envelopment analysis. *Evaluation and Program Planning*. 2010. № 33(3). P. 246-254.

Ключові слова: ефективність поліції, критерії оцінки, зарубіжний досвід, моделі поліцейського управління, довіра до поліції.

Keywords: police effectiveness, evaluation criteria, international experience, policing models, police trust.

Храпенко Олена Олегівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
кандидат юридичних наук*

ОНЛАЙН-КОНСУЛЬТАЦІЇ ТА ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ: НОВА ЕРА НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

Динамічне сьогодення диктує свої правила, в тому числі щодо засобів надання правничої допомоги. Актуальним можна вважати дослідження трансформації традиційного формату надання правничої допомоги в умовах цифровізації суспільства. Особливої уваги вимагає феномен онлайн-консультації та інтегра-

ції правових сервісів у цифрові платформи, а також на переваги, пов'язані з новими форматами комунікації між адвокатом та клієнтом.

Сучасна правова система зазнає докорінних змін під впливом цифрових технологій. Онлайн-консультації, мобільні додатки, чат-боти, платформи штучного інтелекту – ці інструменти сьогодні дедалі активніше впроваджуються у правничу практику. Зокрема, в Україні стрімко зростає кількість онлайн-сервісів, що надають юридичні послуги громадянам, підприємствам, громадським організаціям. Таке явище зумовлене як технологічним прогресом, так і соціальними проблемами: війною, пандемією, обмеженням доступом до фізичних офісів.

Цифрові платформи створюють новий формат взаємодії між адвокатами та клієнтами. Вони забезпечують швидкий доступ до юридичних консультацій, шаблонів документів, відеозв'язку зі спеціалістом. Наприклад, цифрові платформи надають можливість отримати фахову консультацію у сільській місцевості. Приватні сервіси інтегрують штучний інтелект для вирішення стандартних правових ситуацій.

Однією з ключових переваг цифрової трансформації юридичних послуг є суттєве розширення доступу до правничої допомоги для вразливих категорій населення, зокрема для осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, малозабезпечених громадян, а також мешканців віддалених та сільських територій. Цифрові інструменти усувають бар'єри фізичної присутності та дозволяють отримати юридичну консультацію незалежно від місця перебування особи чи наявності транспортної інфраструктури.

Окрім цього, цифровий формат правничої допомоги сприяє значній економії як часу, так і фінансових ресурсів – як зі сторони адвокатів, так і з боку клієнтів. Відсутність необхідності здійснювати особисті візити до офісів, витрачати кошти на дорогу, друк документів або оренду приміщень, оптимізує процес консультування, роблячи його більш зручним і доступним.

Ще однією важливою перевагою є підвищення оперативності реагування на правові запити. Завдяки використанню електронної пошти, чат-ботів, відеозв'язку та спеціалізованих платформ, юристи можуть швидко надавати відповіді на запити клієнтів, своєчасно готувати процесуальні документи та надавати супровід у реальному часі.

Також цифрові технології забезпечують ширше охоплення цільової аудиторії за рахунок гнучких форматів комунікації, які враховують індивідуальні потреби клієнтів. Застосування мобільних додатків, інтерфейсів із підтримкою кількох мов, візуально доступного дизайну та функцій адаптації під різні категорії користувачів сприяє підвищенню правової обізнаності населення та формуванню культури правового захисту в цифровому середовищі.

Таким чином, цифрова трансформація юридичних послуг є не лише інструментом технічного вдосконалення, а й важливим соціальним чинником забезпечення рівності, мобільності та ефективності у сфері надання правничої допомоги.

Попри численні переваги цифровізації правничої допомоги, сучасна практика впровадження онлайн-консультацій і правничих цифрових платформ супроводжується низкою суттєвих проблем, які потребують системного наукового осмислення та правового врегулювання. Однією з головних проблем є правова невизначеність статусу дистанційних юридичних консультацій. Тому, доцільно статтю 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1], яка присвячена видам адвокатської діяльності, розширити, додавши до переліку форму онлайн-консультацій, які будуть проводитись за допомогою цифрових платформ.

Наступною критичною загрозою є питання конфіденційності та безпеки персональних даних клієнтів. В умовах цифрової взаємодії, особливо через сторонні платформи, існує підвищений ризик витоку конфіденційної інформації, яка охороняється законом, зокрема адвокатської таємниці. Відсутність національних стандартів цифрової етики, кібергігієни та регламентів зберігання і обробки клієнтських даних у цифровому просторі створює правовий вакуум, що може бути використаний зловмисниками або призвести до ненавмисного порушення прав людини.

Не менш важливою проблемою залишається явище цифрової нерівності, що виявляється у нерівному доступі різних категорій населення до технічних засобів та інтернет-з'єднання. Певна частина пересічних громадян, не маючи можливості повноцінно користуватися онлайн-сервісами через відсутність відповідного обладнання, низький рівень цифрової грамотності або економічну недоступність сучасних технологій. У результаті виникає новий бар'єр у доступі до онлайн – консультації і не фізичний, а цифровий.

Важливою проблемою є знеособлення правничої допомоги в умовах її цифровізації. Надання якісної юридичної допомоги потребує не лише фахових знань, а й індивідуального підходу, довіри між клієнтом і адвокатом, глибокого аналізу життєвого контексту правової проблеми. Технічні засоби, як чат-боти або автоматизовані сервіси, навіть за наявності точних алгоритмів, не здатні повною мірою відтворити міжособистісний вимір правничої допомоги, який передбачає емпатію, гнучкість мислення та ситуативне правове оцінювання. У зв'язку з цим існує ризик зниження якості правничих послуг у складних або нетипових справах.

Отже, незважаючи на потенціал цифрових технологій у сфері надання правової допомоги, важливо критично осмислювати пов'язані з цим виклики та прагнути до їх своєчасного й ефективного врегулювання як на нормативному, так і на етичному та інфраструктурному рівнях.

Розв'язання окреслених вище проблем, що супроводжують цифрову трансформацію форми надання правничої допомоги, вимагає комплексного та системного підходу, спрямованого на формування стабільного нормативно-правового, етичного та інфраструктурного підґрунтя для розвитку дистанційної юридичної практики. Насамперед, необхідною є розробка чіткого правового механізму регу-

лювання дистанційної правничої діяльності, що передбачає відповідні зміни до ключових нормативно-правових актів. Зокрема, слід внести доповнення до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Цивільного процесуального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, а також до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Ці зміни мають закріпити можливість офіційного надання юридичних послуг у дистанційному форматі.

Наступним кроком має стати запровадження національних стандартів цифрової безпеки та етики у сфері надання юридичних послуг. Йдеться про необхідність внесення змін до Правил адвокатської етики, щодо поведінки адвокатів у цифровому середовищі, які би враховували особливості електронної комунікації з клієнтами, захист персональних даних та збереження адвокатської таємниці. Крім того, доцільним є запровадження механізму обов'язкової сертифікації онлайн-платформ, які надають правничі послуги, з метою перевірки їх відповідності встановленим критеріям безпеки, конфіденційності та надійності. Такий контроль має здійснюватися під егідою органів адвокатського самоврядування.

Важливою умовою стійкого розвитку цифрової правничої інфраструктури є переформатування юридичної освіти з урахуванням нових змін. У навчальних програмах закладів вищої освіти слід інтегрувати дисципліни, присвячені технологіям LegalTech, основам цифрової етики, принципам кібербезпеки та управлінню юридичними процесами в цифровому середовищі. Такий підхід сприятиме формуванню у майбутніх адвокатів цілісного уявлення про цифрову юридичну практику та дозволить їм ефективно функціонувати в умовах цифрової трансформації правосуддя.

Окремої уваги заслуговує державна підтримка цифрової інклюзії, яка має на меті зменшення розриву у доступі до правничих послуг між різними соціальними та географічними групами населення. Важливим є забезпечення безкоштовного доступу до онлайн-платформ надання правової допомоги, реалізація ініціатив з підвищення цифрової грамотності серед громадян, а також розвиток цифрової інфраструктури у віддалених та соціально вразливих регіонах. Такі заходи дозволять не лише розширити можливості для отримання якісної юридичної допомоги, а й підвищити загальний рівень правової культури та довіри до цифрових інструментів правозахисту.

У цілому, тільки синергія нормативного оновлення, технологічного розвитку, етичного регулювання та освітньої підготовки може забезпечити повноцінне та безпечне функціонування системи цифрової правничої допомоги, здатної відповідати на виклики сучасного суспільства.

Онлайн-консультації та цифрові платформи – це не лише сучасний тренд, а й необхідність у нових реаліях. Проте впровадження таких інструментів має відбуватися в рамках чіткої нормативної бази, з дотриманням принципів прав людини, професійної етики та рівного доступу до правосуддя. Реформування системи надання правничої допомоги повинно базуватися на збалансованому поєднанні інноваційності та правової обережності.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 15.08.2012 № 5076-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82#w1_

Ключові слова: адвокат, онлайн – консультація, цифрова платформа, правнича допомога.
Keywords: lawyer, online consultation, digital platform, legal assistance.

Нестерчук Лілія Петрівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри організації судових, правоохоронних органів та
адвокатури*

НАЦІОНАЛЬНЕ АНТИКОРУПЦІЙНЕ БЮРО УКРАЇНИ У СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ІНСТИТУТІВ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

За опитуваннями населення України та за оцінками міжнародних організацій корупція визнана найгострішою внутрішньою проблемою нашої країни, а війна її загострила ще більше. На думку експертів, «введення воєнного стану призвело до пом'якшення деяких процедур та систем, таких як вимога проводити перевірку біографічних даних при призначенні державних службовців та під час укладання контрактів на державні закупівлі, що посилює корупційні ризики» [1]. Таким чином, важливість боротьби з корупцією є запорукою демократичних процесів, швидкого повоєнного відновлення та сталого розвитку України.

З метою надання надійних кількісних діагностичних інструментів для оцінки рівня корупції розроблено механізми для її вимірювання. Найбільш авторитетним є Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), що розраховується з 1995 року міжнародною організацією Transparency International, на основі досліджень авторитетних міжнародних установ, аналітичних центрів, бізнес-середовища тощо, у якому оцінка коливається від 100 (дуже низький рівень корупції) до 0 (дуже високий рівень корупції). Аналіз сприйняття корупції за цим рейтингом в Україні оцінюється з 1998 року, найгірший показник був у 2013 році – 26, найкращий – у 2023 році – 36, у 2024 році – 35 із 105 місцем серед 180 країн. Як зазначено у звіті Transparency International за 2024 рік, одним із факторів, що вплинув на зниження показників минулого року, є гучні антикорупційні скандали за участю детективів НАБУ [2].

Існує багато причин поширення в Україні цього негативного та руйнівного явища, однією з яких відсутність системи антикорупційних органів для переслідування та покарання корупціонерів. Ситуація змінилася лише після Євромайд-

дану, коли загальнонаціональні протести наприкінці 2013 року, спочатку спрямовані проти намірів виходу України з Угоди про асоціацію з ЄС, дедалі більше перетворювалися на протести проти корумпованого режиму в країні. З 2014 року починається антикорупційна реформа, яка передбачає створення антикорупційного законодавства, державних антикорупційних інституцій та громадських об'єднань.

Антикорупційний орган визначають як незалежну державну установу, основною функцією якої є координація усіх заходів, спрямованих на реалізацію антикорупційної стратегії країни, а також висунення ініціатив з її удосконалення та перегляду [3]. Стандарти та принципи діяльності спеціалізованих антикорупційних правоохоронних органів встановлені низкою міжнародно-правових актів, наприклад, Конвенцією ООН проти корупції (ст. 6) та Конвенцією Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію (ст. 20), Джакартською заявою про принципи діяльності антикорупційних органів, зокрема, їх незалежність, спеціалізація, експертиза, достатні ресурси та кадрове забезпечення. Існують різні ступені незалежності спеціалізованих антикорупційних правоохоронних агенцій: вони можуть мати дуже високий або низький рівень, що залежить від покладених на них функцій. Бути незалежним означає мати можливість приймати рішення, діяти неупереджено та вільно від зовнішнього впливу, особливо щодо слідчої діяльності, а також захист від будь-якого політичного втручання та неправомірного тиску, що, своєю чергою, неможливо досягти, якщо політична воля до боротьби з корупцією слабка чи взагалі відсутня. До основних функцій спеціалізованих антикорупційних правоохоронних органів відносять розслідування випадків корупції, судове переслідування випадків корупції, антикорупційну освіту, підвищення громадської обізнаності та координацію діяльності різних органів щодо реалізації стратегій боротьби з цим негативним явищем [4].

Після їхнього початкового впровадження в Азії в 50-х роках XX століття, спеціалізовані антикорупційні правоохоронні агенції (ACAs) нині функціонують у багатьох країнах і є ключовими елементами національних антикорупційних систем. Виокремлюють наступні їх моделі: багатоцільові установи з повноваженнями щодо забезпечення дотримання антикорупційних законів (Гонконг, Сінгапур); агентства правоохоронного типу (найбільш поширені в Західній Європі); профілактичні, політичні та координаційні інститути, які не мають слідчих або правоохоронних повноважень [5]. Аналіз зарубіжного досвіду функціонування спеціалізованих антикорупційних правоохоронних органів дає змогу виокремити найгостріші проблеми, з якими вони стикаються при реалізації своїх повноважень, наприклад, бюджетні та кадрові проблемами. Існує практика, коли провладні політики скорочують їх фінансування або впливають на незалежність та неупередженість їхньої роботи за допомогою своїх повноважень призначати їхнє керівництво. Поширення за останні 30 років спеціалізованих антикорупційних правоохоронних органів призвело до створення їхніх власних міжнародних та регіональних мереж, яких наразі налічується понад чотиринадцять [6, с. 6].

В Україні система державних антикорупційних органів складається з Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції, Вищого антикорупційного суду України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, *Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами*, Бюро економічної безпеки України.

Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), створене у 2015 році, відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» є «центральною органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладается попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових» [7]. Діяльність Національного бюро спрямовується і координується безпосередньо Кабінетом Міністрів України, а контроль за його діяльністю здійснюється парламентським комітетом, до предмету відання якого віднесено боротьбу з корупцією та організованою злочинністю. Директор НАБУ призначається Президентом України після відкритого конкурсу та може бути звільнений голосуванням 150 членів парламенту або Президентом України, але лише в межах юридичного процесу, який доводить, що директор не впорався зі своїми обов'язками. Усіх співробітників НАБУ відбирають на відкритому конкурсі.

Хоча НАБУ в основному є агентством правоохоронного типу, а профілактичні функції делеговані іншим антикорупційним органам, воно також бере участь у заходах профілактичного характеру. Зокрема, було створено навчальну платформу та онлайн-гру для освіти з питань корупції та роботи НАБУ, а також проводяться освітні та інформаційно-просвітницькі заходи серед молоді та широкого загалу за допомогою кампаній у соціальних мережах тощо.

Звинувачення щодо розслідувань, що підпадають під юрисдикцію НАБУ, висуває Спеціальна антикорупційна прокуратура (САП), яка до 2024 року була відокремленим спеціалізованим органом Генеральної прокуратури України. Відповідно до Закону України від 8 грудні 2023 року, вона наділена статусом самостійної юридичної особи публічного права (ст. 8/1 Закону України «Про прокуратуру»). Проте обидва агентства є незалежними, САП не має директивних повноважень щодо НАБУ.

Довгий час основною слабкою ланкою національного антикорупційного механізму була судова система, яка, незважаючи на численні спроби, залишалася значною мірою нереформованою і, отже, вразливою для корупції. Тільки зі створенням у 2019 році незалежного Вищого антикорупційного суду України (ВАСУ), стало можливим, що справи, які розслідувало НАБУ та які переслідувала САП, потрапили до незалежного та компетентного суду.

Компаративний аналіз функціонування спеціалізованих антикорупційних правоохоронних органів показує, що механізми, які упорядковують їх діяльність, у різних країнах різняться, зокрема щодо рівня їхньої спеціалізації та централізації. Це зумовлено національною специфікою державного управління та конкретними об-

ставинами, що призвели до їхньої появи. Деякі країни створили окремі та централизовані інститути, які займаються виключно корупцією, тоді як інші обрали шлях зміцнення антикорупційного потенціалу низки існуючих інститутів або поєднання обох підходів. Також є практика створення кількох спеціалізованих органів із взаємодоповнюючими та іноді однотипними функціями та повноваженнями.

Упродовж останнього десятиліття Україна зробила важливі кроки на шляху побудови ефективних заходів та інструментів боротьби з корупцією, створила комплексний інституційний механізм протидії цьому негативному руйнівному суспільному явищу, що поступово приносить результати, принаймні у показниках Індексу сприйняття корупції. Визначальне місце у національному антикорупційному механізмі посідає Національне антикорупційне бюро України, що відіграє центральну роль як слідчий орган: воно розслідує корупційні справи за участю високопосадовців, великі корупційні справи тощо, але корупційні скандали за участю детективів НАБУ підривають сподівання суспільства у побудові ефективного антикорупційного механізму, а також значною мірою впливає на позитивний імідж нашої держави на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Chernovol O. Two Years into the War in Ukraine: the Status of Anti-Corruption and the Challenges Ahead / Besa Global's Corruption, Justice and Legitimacy Program (CJL). 2024. Feb 24. URL: <https://surl.li/xivffi>
2. Corruption Perceptions Index 2024 / Transparency International. 2025. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2024>
3. Dixit A. Anti-corruption Institutions: Some History and Theory. *Institutions, Governance and the Control of Corruption*. Palgrave Macmillan, Cham. 2018 (January). P. 15-49. DOI 10.1007/978-3-319-65684-7_2
4. Міжнародний досвід створення та функціонування спеціалізованих антикорупційних правоохоронних органів : інформаційна довідка / Європейський інформаційно-дослідницький центр ; підготовлена В. Головань. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29299.pdf>
5. Schöberlein J. Anti-corruption agencies in Europe Typology and case studies / Transparency International. 2020. URL: https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Overview-of-Anti-Corruption-Agencies-in-Europe_2020_PR.pdf
6. Networks of anticorruption authorities Living up to their aspirations? / by Sofie Arjon Schütte. 2020. 21 p. URL: <https://www.u4.no/publications/networks-of-anti-corruption-authorities.pdf>
7. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII у ред. від 25.03.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

Ключові слова: корупція, запобігання та протидія корупції, антикорупційні органи, антикорупційні стратегія, Національне антикорупційне бюро України.

Keywords: corruption, anti-corruption institutions, anti-corruption strategy, prevention and counteraction to corruption, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

Гривенко Владлен Вікторович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури*

ЩОДО ВПЛИВУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ

Запровадження воєнного стану на території України вплинуло на всі сфери суспільного та державного життя. Адвокатура України зіткнулася з численними викликами та була змушена адаптуватися до нових умов, що простежується як у діяльності окремих адвокатів, так і в роботі органів адвокатського самоврядування. Варто погодитися з точкою зору С. Іваницького щодо того, що Україна є великою європейською державою і війна по-різному вплинула на адвокатів, які мешкають, наприклад, у південних та західних областях [1, с. 75].

Щодо впливу воєнного стану на адвокатську діяльність, можна виокремити такі зміни та виклики:

1) вступ адвокатів до складу Збройних Сил України (до прикладу, серед адвокатів Одеської області близько чотирьохсот адвокатів вступили до лав ЗСУ, з яких приблизно сто зупинили своє право на заняття адвокатською діяльністю) [2];

2) міграція адвокатів закордон або набуття статусу внутрішньо переміщених осіб;

3) актуалізація проблеми ототожнення адвоката з клієнтом у випадку надання правничої допомоги російським військовополоненим (як зауважує Н. Баканова, окрім гострої реакції суспільства у бік адвокатів, фіксуються й інші складнощі у здійсненні адвокатської діяльності з захисту від обвинувачення, наприклад, Комітет з питань безоплатної правової допомоги при Національній асоціації адвокатів України, привертаючи увагу до порушення гарантії заборони ототожнення адвокатів з клієнтами, вказував на фактичні відмови в оплаті роботи адвокатів по таким справам та заяви керівництва Координаційного центру з надання правової допомоги про те, що адвокати взагалі мають відмовлятися від захисту воєнних злочинців [3, с. 122]);

4) додаткові витрати часу під час здійснення професійної діяльності, зумовлені оголошенням повітряної тривоги (наприклад, перенесення судових засідань або перерви в роботі органів та установ);

5) підвищення затребуваності в адвокатах-фахівцях в галузі військового та мобілізаційного права, що обумовлюється збільшення запитів від мобілізованих осіб та членів їх родин.

Щодо впливу воєнного стану на діяльність органів адвокатського самоврядування, слід звернути увагу на:

1) створення нових структурних елементів в рамках органів адвокатського самоврядування (до прикладу, Національною асоціацією адвокатів України було створено Опікунську раду 03.03.2022 р. задля розподілу благодійної допомоги адвокатам та їх сім'ям, що постраждали внаслідок воєнних дій; ця Рада взає-

модіє з радами адвокатів регіонів з питань надання інформації про адвокатів, постраждалих внаслідок воєнних дій);

2) зміни у графіках та умовах роботи органів адвокатського самоврядування (зокрема, на початку дії воєнного стану НААУ працювала в дистанційному форматі);

3) прийняття рішень, спрямованих на врегулювання адвокатської діяльності в умовах воєнного стану (до прикладу, 03.03.2022 р. Радою адвокатів України прийнято Рішення № 24 «Про особливості проходження адвокатами військової або альтернативної (невійськової) служби у період воєнного стану», в якому було висловлено позицію: «у період воєнного стану не вважати порушенням вимог щодо несумісності проходження військової або альтернативної (невійськової) служби адвокатами та не застосовувати таку підставу для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності» [4]. У Додатку до Рішення Ради адвокатів України № 60 від 02.08.2022 р. зазначено, що попереднє рішення Ради адвокатів України не звільняє адвокатів від виконання вимог ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо зупинення адвокатської діяльності в зв'язку з виникненням обставин несумісності [5]);

4) збільшення кількості заходів із підвищення професійного рівня адвокатів, присвячених питанням, актуальність яких зумовлена запровадженням воєнного стану (щодо практики адміністративних судів у справах з мобілізаційного права, проблематики захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні тощо).

Отже, функціонування адвокатури в умовах воєнного стану можна розглядати як окремий етап у періодизації її становлення та розвитку в незалежній Україні. Цей період характеризується низкою організаційних, морально-етичних, процедурних, безпекових та інших викликів, які впливають як на щоденну діяльність адвокатів, так і на функціонування органів адвокатського самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Іваницький С. Українська адвокатура в умовах війни: національний та зарубіжний контекст. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3-4. С. 73-88.

2. Адвокати воюють, боронять нашу державу, адже іншого вибору немає: в.о. голови Ради адвокатів Одеської області Олена Джабурія. *Advocat post*. 2023. URL: <https://advokatpost.com/advokaty-voiuut-boroniati-nashu-derzhavu-adzhe-inshoho-vyboru-nemaie-v-o-holovy-rady-advokativ-odeskoi-oblasti-olena-dzhaburiia/>

3. Бакаянова Н. М. Про проблему ототожнення адвоката з клієнтом в умовах воєнного стану. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 121-124.

4. Про особливості проходження адвокатами військової або альтернативної (невійськової) служби у період воєнного стану: Рішення Ради адвокатів

України № 24 03.03.2022 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-24-r-shennya-rau-24_6244383f5d80a.pdf

5. Щодо виконання адвокатами вимог, передбачених пунктом 2 частини 1 статті 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Рішення Ради адвокатів України № 60 від 02.08.2022 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-08-02-r-shennya-rau-60_62fcfb1dae508.pdf

Ключові слова: адвокат, адвокатура, воєнний стан, адвокатське самоврядування, Національна асоціація адвокатів України.

Keywords: advocate, advocacy, martial law, bar self-government bodies, Ukrainian National Bar Association.

Зубрицький Олександр Олександрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
адвокат*

ЗМІНИ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ДОСВІД ВКДКА

Верховенство права, яке визнається засадничим конституційним принципом функціонування правової системи України, вимагає від усіх суб'єктів юридичної професії неухильного дотримання норм професійної етики та стандартів поведінки. У цьому контексті інститут дисциплінарної відповідальності адвокатів набуває особливої ваги як інструмент забезпечення професійної доброчесності, збереження довіри до інституту адвокатури та утвердження справедливого правосуддя.

Останні зміни у процедурному регулюванні діяльності ВКДКА, ініційовані Радою адвокатів України, свідчать про намір впровадити більш ефективну, транспарентну й відповідальну модель дисциплінарного провадження. Їх системний аналіз дозволяє окреслити нові вектори розвитку адвокатського самоврядування у світлі демократичних стандартів та принципів належного процесу.

Оновлений порядок витребування матеріалів скарги надає нове значення динаміці провадження. Згідно з новою редакцією регламенту, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури (КДКА) регіонального рівня зобов'язані передавати запитані матеріали до ВКДКА не пізніше трьох календарних днів з моменту надходження запиту. Порушення цього строку тягне за собою формування акту про ненадходження матеріалів, який обговорюється на засіданні комісії. Відповідальність покладається персонально на голову КДКА, що створює новий формат інституційної підзвітності [1].

Таким чином, забезпечується механізм дисциплінарної відповідальності не лише щодо адвокатів, а й у межах функціонування самих кваліфікаційних органів, що є новелою у системі адвокатського самоврядування.

Відмова від анонізації сторін дисциплінарного провадження, а також інституціоналізація відкритого доступу до інформації про предмет скарги, учасників провадження, доповідача та орієнтовний час розгляду справи, свідчить про намір ВКДКА впровадити елементи процедурної транспарентності, що відповідає демократичним засадам відкритого судочинства.

Однією з найсуттєвіших новел стала імплементація хмарного середовища для забезпечення безперервного доступу сторін до матеріалів справи. Такий технічний механізм не лише відповідає вимогам часу, але й є гарантією процесуального паритету. Адже відтепер адвокат, скаржник та члени ВКДКА отримують синхронний доступ до документів, що виключає інформаційну асиметрію – ключову проблему в реалізації принципу змагальності.

Важливим є також забезпечення персонального доступу членів ВКДКА до актуальної бази документів, що формує підґрунтя для прийняття виваженого, а не формального рішення.

Зміст протоколу засідання, згідно з оновленим регламентом, включає детальний опис клопотань, пояснень, запитань, відповідей та окремих думок членів комісії. Такий формат документування є інструментом підвищення довіри до ВКДКА як до квазісудового органу. Він дає змогу як учасникам, так і стороннім спостерігачам простежити логіку ухвалення рішення, перевірити дотримання процесуальних норм, а у разі оскарження – отримати релевантну доказову базу.

Це відповідає підходам, закріпленим у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини щодо публічності й аргументованості процедур, що можуть мати негативні наслідки для прав особи.

Інституалізація голосування «за» або «проти» без можливості утриматися є вагомим інструментом забезпечення цілісності процедури прийняття рішень. Така модель виключає можливість ухилення від персональної відповідальності, стимулює членів ВКДКА до ґрунтовного аналізу справи та формування чіткої правової позиції [2].

З точки зору правової доктрини, це наближає діяльність ВКДКА до судових стандартів, де недопустимим є «нейтралітет» у прийнятті рішень щодо прав і свобод особи.

Новий порядок виготовлення та доведення рішень передбачає три рівні комунікації: проголошення вступної та резолютивної частин у день засідання; надсилання їх електронною поштою протягом трьох днів; виготовлення повного рішення протягом 10–15 робочих днів з моменту ухвалення [1]. Така структурована модель комунікації підвищує правову визначеність та гарантує оперативну реакцію сторін.

Публікація інформації про рішення на офіційному веб-сайті ВКДКА відповідає принципам публічного контролю, демонструє відкритість дисциплінарної юстиції та сприяє формуванню правосвідомості адвокатської спільноти.

Інституційні та процедурні новації, імplementовані ВКДКА, становлять собою якісний перехід від фрагментарного нормативного регулювання до уніфіко-

ваної, логічно структурованої та відкритої моделі дисциплінарного провадження. Ці зміни не лише оптимізують внутрішні процеси комісії, а й укріплюють гарантії прав учасників провадження, включаючи адвокатів, скаржників і суспільство загалом як бенефіціарів якісної правничої допомоги.

Таким чином, можна говорити про утвердження якісно нового бачення дисциплінарної відповідальності адвоката, орієнтованого на баланс між професійною етикою та процесуальними стандартами. Впроваджені інструменти й технологічні рішення репрезентують адаптацію вітчизняної адвокатури до викликів сучасного правового розвитку, європейських інтеграційних прагнень і очікувань суспільства щодо відкритості та підзвітності професії адвоката.

Разом із тим, реалізація нових механізмів супроводжується низкою викликів. По-перше, цифровізація дисциплінарного провадження, зокрема через використання хмарного сховища, потребує високого рівня кібербезпеки та захисту персональних даних. Уразливість таких систем може поставити під загрозу конфіденційність матеріалів та їх цілісність.

По-друге, перехід до повного оприлюднення ідентифікаційної інформації сторін конфлікту в дисциплінарній справі актуалізує питання меж легітимної прозорості, особливо в чутливих або репутаційно-резонансних випадках. Недостатня регламентація такого оприлюднення може вступити в конфлікт із правом на повагу до приватного життя, гарантованим ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

По-третє, встановлення безальтернативного обов'язку голосування «за» або «проти» без можливості утриматись, хоча й сприяє персоніфікованій відповідальності, водночас створює ризики примусу до позиції у випадках, коли у члена ВКДКА відсутня достатня інформація чи є потенційний конфлікт інтересів. Відтак, необхідно передбачити винятки або процедурні запобіжники для недопущення порушення принципу об'єктивності.

Таким чином, зміни, реалізовані у межах діяльності ВКДКА, стали відповіддю на суспільний запит щодо ефективної саморегуляції правничої спільноти та утвердження високих етичних стандартів у професійній діяльності адвокатів. Хоча новели не позбавлені окремих проблемних моментів, загальна векторність трансформації відповідає курсу на інституційну зрілість, відкритість і правову передбачуваність. Тож зміни у дисциплінарному провадженні ВКДКА варто розглядати не лише як внутрішній процес самовдосконалення, а й як складову загальнонаціонального курсу на утвердження демократичної правової держави.

Список використаних джерел:

1. Регламент Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (нова редакція), затверджений рішенням Ради адвокатів України від 13 грудня 2024 року № 87 зі змінами, внесеними рішенням Ради адвокатів України від 22 лютого 2025 року № 12. URL: <https://vkdka.org/wp-content/uploads/2021/08/reglament-vkdka.pdf> (дата звернення: 16.04.2025)

2. Місяць А. Зміни у дисциплінарних процедурах, про які варто знати адвокатам. URL: <https://vkdka.org/zmini-u-disciplinarnih-procedurah/> (дата звернення: 16.04.2025)

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, адвокатура, регламент, публічність, право на захист.

Keywords: disciplinary liability, advocacy, regulations, publicity, right to defence.

Мозгальов Віктор Юрійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
адвокат*

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПРИ МІЖНАРОДНИХ ПЕРЕДАЧАХ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

В умовах воєнного стану в Україні сформувався вкрай необхідний запит на підвищення обороноздатності країни, її національної безпеки та підвищення ефективності державного апарату. Застаріле законодавче регулювання та мало ефективний інструментарій, який застосовується Національною поліцією України та Державною службою експортного контролю України у сфері обігу зброї невійськового призначення, здійснення міжнародних передач товарів військового призначення, є такими, що потребують більш ґрунтового та оперативного реформування.

Національна поліція України у межах своєї компетенції наділена повноваженнями зі здійснення дозвільної діяльності у сфері обігу зброї. Правовою основою такої діяльності є Конституція України [1], Закон України «Про Національну поліцію» [2], Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» [3], постанови Кабінету Міністрів України [4; 5; 6], накази Міністерства внутрішніх справ України [7; 8]; інші акти. Втім у юридичній літературі слушно приверталась увага, що дозвільна діяльність поліції у сфері обігу вогнепальної зброї не зазнала належного правового регулювання в Законі – надання дозволів на зберігання, перевезення та використання вогнепальної зброї [9, с. 14].

Ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» містить визначення поняття «правоохоронні органи», відповідно до якого до правоохоронних органів віднесено й інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [10]. Верховний суд у складі Великої палати, у постанові по справі № 633/195/17 від 30.08.2023 року встановив, що тлумачення поняття «правоохоронний орган» може ґрунтуватися на п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних ор-

ганів», при цьому роблячи акцент на частину правоохоронної функції, яка реалізовується конкретним правозастосуванням. Також у вказаній постанові зазначено, що для правильного визначення суті правоохоронного органу звертається увага на визначення відповідного органу в профільному законодавчому акті, що закріплює його правовий статус, та на повноваження, які цей орган прямо реалізовує [11].

Постановою КМУ № 159 «Про затвердження Положення про Державну службу експортного контролю України» від 31.03.2015 року, крім іншого встановлено, що Державна служба експортного контролю України (Держекспортконтроль) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та на право вказаного органу проводити у відповідних, передбачених законом випадках повноцінне розслідування, пов'язані з порушенням суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів вимог законодавства у сфері державного експортного контролю, та на право притягувати вказаних суб'єктів до юридичної відповідальності [12]. Слід вказати на логічність такої норми, яка направлена на реалізацію розділу IV Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання».

Таким чином, можна дійти до обґрунтованого висновку про те, що Національна поліція України, включно із її структурними підрозділами (зокрема, й Управлінням контролю за обігом зброї), так саме, як і Держекспортконтроль, є правоохоронними органами.

Постановою КМУ № 576 «Про затвердження Положення про дозвільну систему» від 12.10.1992 року встановлено перелік предметів, матеріалів і речовин, підприємств, майстерень і лабораторій, на які поширюється дозвільна система [4].

Абзацом 4 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [13] передбачено, перелік виключень, на які не поширюється дія вказаного Закону, а саме на: міжнародні передачі зброї невійськового призначення, як то: спортивної чи мисливської зброї, травматичної зброї, іншої зброї, на яку поширюється дія дозвільної системи, а також на складові частини, патрони та боеприпаси до неї. Зазначене також знаходить своє відображення у Списку товарів військового призначення, міжнародні передачі яких підлягають державному контролю, де у позиціях ML1.b, ML2.a, ML14, є окреме виключення для товарів, які використовуються у мисливстві та спорті [14].

Варто звернути увагу, що мисливська та спортивна вогнепальна зброя може оснащуватися аксесуарами (оптичні, коліматорні приціли, глушники, полум'ягасники тощо) та іншими спеціальними комплектувальними виробами (з'ємні обойми, затворні рами, УСІ, тощо), які спеціально призначені для використання разом із такою зброєю, однак Обіг зазначених вище аксесуарів та спеціальних комплектувальних виробів здійснюється в загальному порядку, без необхідності отримання відповідного дозволу [7].

У правозастосовній практиці при проходженні митного контролю у режимі імпорту у органів Державної митної служби виникають питання щодо того, чи є відповідні імпортовані товари вільними у обігу (в частині аксесуарів, оптичного приладдя, тощо) або є такими, що застосовуються із військовими товарами.

Спроба вирішити вказану проблематику була реалізована у законопроектах № 5708 [15] та альтернативного до нього 5708-1 [16], за текстом яких чітко розмежовувались вказані товари, що мало на меті підвищення ефективності правоохоронних органів при міжнародних передачах товарів. Нажаль, після 23.02.2022 року, коли ВРУ у першому читанні було прийнято законопроект № 5708, вказаний законопроект ще не було винесено для другого читання.

На нашу думку, у разі поєднання позиції альтернативного законопроекту № 5708-1 із основним законопроектом, існуючі проблеми могли би бути вирішені не тільки в частині аксесуарів і інших спеціальних комплектувальних виробів, але й в частині чіткого розмежування військової і цивільної зброї.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19#Text>
3. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України від 24.01.1995 р. № 19/95-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12>
4. Про затвердження Положення про дозвільну систему : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 576. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-п#Text>
5. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1098. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-п#Text>
6. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 р. № 795. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-п
7. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : Наказ МВС України від

21.08.1998 р. № 622. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>

8. Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час дії воєнного стану : наказ МВС від 01.03.2022 р. № 170. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0273-22#Text>

9. Миронюк Р. Щодо питання контролю поліцією за обігом вогнепальної зброї в період воєнного стану. *Організаційно-правове забезпечення функціонування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Дніпро, 3 черв. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 14–18.

10. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19#Text>

11. Верховний Суд колегією суддів Великої Палати Верховного Суду, 30 серпня 2023, 633/195/17. Постанова. (Україна). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396900>

12. Про затвердження Положення про Державну службу експортного контролю України : постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.2015 р. № 159. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-2015-п#Text>

13. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20.02.2003 № 549-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15

14. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення : постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 р. № 1807. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-2003-п#Text>

15. Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю. Картка законопроекту. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27190>

16. Проект Закону про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю. Картка законопроекту. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27343>

Ключові слова: правоохоронна діяльність, правоохоронна система, правоохоронні органи, обіг вогнепальної зброї, Національна поліція України, цивільна зброя, військова зброя, Дер-
жекспортконтроль.

Keywords: law enforcement activity, law enforcement system, law enforcement agencies, circulation of firearms, National Police of Ukraine, civilian weapons, military weapons, State Service for Export Control of Ukraine.

ЩОДО ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ПРОКУРОРА

Дослідження проблематики зовнішнього вигляду прокурора не втрачає своєї актуальності, адже візуальне сприйняття представника прокуратури суттєво впливає на формування авторитету цього правоохоронного органу. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів у ст. 20 передбачає, що: «Публічний характер діяльності прокурора та перебування під постійною увагою з боку суспільства покладає на нього особливі вимоги щодо відповідного зовнішнього вигляду. Прокурор під час виконання службових обов'язків має дотримуватися ділового стилю одягу, який вирізняється офіційністю, стриманістю та акуратністю».

Як зазначає О. Амелін, Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. не містить таких понять, як «бренд», «імідж», «стиль», «образ», «стереотип» [1, с. 12]. Профільний закон також не згадує поняття «зовнішній вигляд прокурора». У той саме час, закон використовує поняття «репутація» у:

ст. 8, яка закріплює, що «членами Комісії з проведення оцінки можуть бути особи, які мають бездоганну ділову репутацію» (мається на увазі Комісія, що проводить зовнішню незалежну оцінку ефективності САП);

ст. 29-1, яка передбачає, що «членами Конкурсною комісії повинні бути особи, які мають бездоганну ділову репутацію».

Нагадаємо, що Закон № 113-IX від 19.09.2019 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» остаточно скасував класні чини прокурорів та їх формений одяг (ч.2 розділу II (прикінцеві положення). Подібна практики щодо відсутності форменого одягу існує у таких країнах, як Швеція, Польща, Угорщина, Латвія, Естонія, Грузія та Молдова. Натомість в Англії та у низці європейських держав, зокрема Німеччині, Австрії, Італії, Іспанії, Франції, Чехії, Литві, Норвегії, Нідерландах прокурори використовують мантиї під час участі в судових засіданнях, тоді як під час іншої професійної діяльності віддають перевагу офіційному діловому стилю одягу, зазвичай темного кольору [2].

Нагадаємо, що 17.02.2020 р. група народних депутатів України подала до Верховної Ради України законопроект «Про внесення змін до Закону України “Про прокуратуру” щодо підвищення ефективності діяльності органів прокуратури» (реєстр. № 3062), яким у ст. 85-1 передбачено, що «працівники прокуратури, яким присвоєно класні чини, мають єдиний формений одяг з відповідними відзнаками, що видається безкоштовно».

Згодом, 19.07.2023, було подано ще один Проект Закону про внесення змін до Закону України “Про прокуратуру” щодо удосконалення норм використання символіки та знаків розрізнення в органах прокуратури (реєстр. № 9452-1), яким передбачається:

повернути практику присвоєння класних чинів працівникам органів прокуратури за процедурою, затвердженою Верховною Радою України;

встановити підстави для позбавлення класного чину;

забезпечувати працівників прокуратури безоплатним форменим одягом з належними відзнаками.

Крім того, в законопроекті висловлюється думка, що носіння форменого одягу має бути обов'язковим у разі здійснення публічного обвинувачення у справах щодо злочинів проти основ національної безпеки, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також у справах про військові злочини та в окремих випадках представництва інтересів держави в суді відповідно до законодавства.

Підтримаємо точку зору, що професійна діяльність прокурора вимагає стриманості у зовнішньому вигляді. Класичний діловий одяг є доцільним вибором, оскільки сприяє не лише ефективному виконанню обов'язків, а й встановленню довіри, налагодженню комунікації та переконливому впливу на оточення [3, с. 122]. Імпонує також пропозиція І. Билиці щодо закріплення у Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів норми про дотримання поміркованості у виборі зачісок, косметики, ювелірних виробів та інших прикрас, особливо для жінок-прокурорів [4].

У той саме час, вважаємо за доцільне повернення форменого одягу прокурора: її запровадження в межах службової діяльності не лише зміцнить авторитет прокуратури як інституції, а й сприятиме впорядкованості службових стосунків між прокурорами та іншими особами.

У якості висновку пропонуємо визначення поняття «зовнішній вигляд прокурора» як сукупність візуальних характеристик, що формують загальне враження про прокурора як представника державного органу, які охоплюють одяг, охайність, стиль, поставу, а також доречність використання аксесуарів, косметики та мають відповідати вимогам офіційності, стриманості, ділової етики та професійної культури.

Список використаних джерел:

1. Амелін О. Ю. Імідж прокурорів та прокуратури в Україні: сучасний концепт. *Правова держава*. 2022. № 47. С. 8-20.
2. Машевська О., Фещук К. Про запровадження форменого одягу зі знаками розрізнення для працівників органів прокуратури. *Закон і бізнес*. 2025. URL: [https://zib.com.ua/ua/165639-pro_zaprovadzhennya_formenogo_odyagu _zi_znakami_rozriznennya.html](https://zib.com.ua/ua/165639-pro_zaprovadzhennya_formenogo_odyagu_zi_znakami_rozriznennya.html)
3. Коментар Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. Київ, 2022. URL: <https://kdkp.gov.ua/uploads/files/KK%2024.11.2022-1-70.pdf>
4. Билиця І. О. Професійний етикет прокурора як складова професійної етики прокурора. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної

конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 129-131.

Ключові слова: прокурор, прокуратура, зовнішній вигляд прокурора, форменний одяг, імідж.

Keywords: prosecutor, prosecutor's office, external appearance of a prosecutor, uniform, image.

Щербатий Роман Романович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури,
адвокат*

ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ У КОНТЕКСТІ ДОБОРУ ДО МІСЦЕВОГО СУДУ

Судова влада відіграє ключову роль у функціонуванні правової держави, а забезпечення її ефективності неможливе без якісного кадрового наповнення суддівського корпусу, здатного здійснювати правосуддя на засадах законності, незалежності, неупередженості та відповідальності. У цьому контексті важливим є не лише дотримання формальних вимог до кандидатів на посаду судді, передбачених законодавством про судоустрій і статус суддів, але й виявлення глибших особистісних характеристик, серед яких провідне місце посідає професійна мотивація. Саме професійна мотивація є одним з маркерів внутрішньої готовності кандидата до здійснення суддівської діяльності в умовах сучасних викликів, а також свідчить про усвідомленість його професійного вибору, ступінь взаємозв'язку з цінностями судової влади та рівень готовності нести тягар відповідальності, пов'язаний із здійсненням правосуддя.

У грудні 2024 року Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (далі – ВККСУ) оголошено про проведення добору кандидатів на посаду судді місцевого суду з урахуванням 1 800 прогнозованих вакантних посад суддів у місцевих судах [1], що є черговим етапом практичного втілення судової реформи, спрямованої на оновлення та заповнення суддівського корпусу.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон) встановлює вичерпний перелік документів, що підлягають поданню особами, які виявили намір взяти участь у доборі на посаду судді. Відповідно до частини першої статті 72 Закону, до числа документів належить, зокрема, мотиваційний лист кандидата на посаду судді [2], форму і зміст якого затверджено рішенням ВККСУ та оприлюднено на офіційному вебсайті [3].

На нашу думку, вимога про подання мотиваційного листа має на меті виявлення внутрішньої мотивації кандидата, ступеня усвідомлення ним значущості обраної професії, а також його уявлень про роль судді в системі правосуддя. Таким чином, мотиваційний лист слугує не лише атрибутом формальної проце-

дури добору, а й потенційним інструментом для виявлення рівня усвідомлення професійної місії кандидата.

Слід зауважити, що відповідно до чинного порядку добору, мотиваційний лист не оцінюється як самостійний об'єкт, і його зміст не впливає на кількісні показники оцінювання кандидата. Хоча подання мотиваційного листа відповідно до частини першої статті 72 Закону є обов'язковою вимогою для участі у доборі, нормативно закріплена процедура добору не передбачає оцінювання його змісту або врахування під час складання кваліфікаційного іспиту чи формування рейтингу за результатами добору. Таким чином, мотиваційний лист функціонує переважно як формальний документ, покликаний засвідчити усвідомлення кандидатом обраного професійного шляху. Проте, попри відсутність прямого впливу на перебіг конкурсної процедури, його зміст потенційно може слугувати джерелом для глибшого розуміння мотиваційних установок претендентів на суддівську посаду.

Відповідно до тлумачення, наведеного у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, мотивація – це сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось, мотивування [4, с.692]. Проте, для глибшого розуміння терміну «професійна мотивація» доцільно звернутися до теоретичних досліджень у галузі психології.

На думку науковців, зміст мотивації людини можна визначити, відповівши на запитання: чого людина хоче? До чого вона прагне? Що вона може? [5, с.163]. Таку позицію підтримує Н. Г. Іванова, яка підкреслює, що загалом мотивація виступає багатофункціональною детермінантою окремих дій та поведінки особистості, але, насамперед, такою, що спонукає і регулює діяльність [6, с.22]. Крім того, дослідниця зауважує, що професійна мотивація фахівця виступає безпосереднім процесом формування різноманітних мотивів, що напряму залежать від інтелектуальних та індивідуально-характерологічних особливостей особистості, а також тих, які мають вплив на поведінку індивіда та ефективність виконання ним професійних завдань [6, с.23].

Звідси, вважаємо, що професійна мотивація кандидата на посаду судді – це сукупність внутрішніх переконань, які формують прагнення особи до виконання суддівських обов'язків, досягнення успіху у професії судді та виконання професійних обов'язків з відповідальністю та усвідомленням соціальної значущості суддівської діяльності.

Професійна мотивація судді безпосередньо впливає на ефективність виконання ним професійних обов'язків, забезпечуючи не лише законність і справедливість, а й моральну відповідальність за прийняті рішення.

У контексті добору на посаду судді мотивація має не просто психологічний, а й юридично-інституційний зміст. Адже суддя – це не тільки професія, а й публічна місія, що вимагає особливої етичної налаштованості та відповідності внутрішньої мотивації стандартам служіння праву і справедливості.

Професійна мотивація, як внутрішній рушій участі в конкурсних процедурах на посаду судді, є складним соціально-психологічним та правовим феноме-

ном. Професійна мотивація визначає не лише готовність кандидата до виконання повноважень судді, а й глибину його розуміння місії правосуддя, орієнтацію на суспільне благо, рівень етичних переконань і здатність діяти незалежно.

З аналізу статистичних даних, опублікованих на офіційному вебсайті ВККСУ вбачається, що з метою участі у доборі на посаду судді зголосилося 8 549 осіб, з яких: 3155 працівники суду, 2137 працівники прокуратури, 1032 адвокати, 160 військовослужбовці, 2065 інші правники [1].

Враховуючи професійний досвід кандидатів на посаду судді, варті уваги загальні орієнтири їх професійної мотивації. Так, *працівники суду (37%)* є найбільшою групою кандидатів, що свідчить про вже сформований інтерес до суддівської діяльності та значний досвід роботи в судовій системі. Мотивація цієї категорії кандидатів може бути зумовлена бажанням підвищити свою кар'єрну позицію, здобути більшу автономію. *Працівники прокуратури (25%)* є кандидатами, які мають досвід роботи у правоохоронній системі, що може свідчити про мотивацію, орієнтовану на кар'єрне зростання в рамках правової сфери, а також на прагнення до більшої незалежності. Мотивація цієї групи може бути визначена прагненням забезпечити справедливість з іншого боку правової системи. Мотивація *адвокатів (12%)* може полягати у прагненні отримати інший статус у правничій професії, приймаючи рішення у судових справах. Вони можуть бажати отримати владні повноваження, які не притаманні професії адвоката, та можливість формувати правову практику шляхом ухвалення судових рішень. Якщо до *військовослужбовців (1,9%)*, то мотивація цієї групи може бути зумовлена прагненням до стабільності та соціального статусу, що притаманне суддівській посаді. Вони можуть також розглядати суддівську діяльність як можливість для подальшої кар'єри після служби в лавах Збройних сил України. Категорія *інші правники (24,1%)* охоплює широкий спектр професіоналів з різних галузей права. Мотивація цієї групи може бути виявлена у прагненні розвиватися у судовій системі, зокрема, як можливість реалізації свого правового потенціалу на новому рівні та у новій сфері.

Разом з тим, усі учасники добору на посаду судді, незалежно від професійного фону, поділяють спільну мету – забезпечення справедливості та законності, відправляючи правосуддя. Проте, мотивація їх досягнення може значною мірою варіюватися залежно від індивідуальних обставин, досвіду та особистісних переконань.

Професійна мотивація кандидатів на посаду судді є багатоаспектною і включає в себе як індивідуальні прагнення, так і більш загальні професійні навички. З огляду на це класифікація професійної мотивації кандидатів на посаду судді є важливою для розуміння того, які чинники впливають на вибір цієї професії та які цілі мають кандидати. Слід зазначити, що мотивація може бути розподілена на види, кожен з яких має свої особливості та спрямованість.

На нашу думку, слід виокремити такі види професійної мотивації кандидатів на посаду судді: *інструментальна* – прагнення до досягнення конкретних мате-

ріальних або соціальних цілей через обрану професію, що включає як кар'єрне зростання (бажання підвищити свою кар'єрну позицію), так і стабільність (високий рівень соціальної стабільності, конкурентоспроможна заробітна плата та безстроковість зайняття посади); *ціннісна* – орієнтація на глибші внутрішні переконання та морально-етичні принципи, які мотивують людину до обрання професії судді, що включає служіння правосуддю (бажання брати участь у процесі забезпечення справедливості, захисту прав людини та правопорядку), відповідальність перед суспільством (статус судді – місія, де можна застосовувати свої знання і навички для досягнення загального блага, попри можливі труднощі та соціальний тиск); *престижна* – бажання досягти високого соціального статусу, влади і визнання в суспільстві, що включає як владу і вплив (можливість отримати владу щодо прийняття важливих рішень, впливати на правову практику та долі людей), так і соціальний статус (посада судді традиційно асоціюється з високим соціальним статусом, повагою серед колег та в суспільстві загалом); *змішана* – поєднує елементи всіх вищезгаданих видів професійної мотивації. У цьому випадку кандидат може бути мотивований як прагненням до кар'єрного зростання, так і бажанням служити правосуддю, а також отримати соціальний статус.

Отже, професійна мотивація кандидатів на посаду судді є багатограним явищем, що поєднує в собі психологічні, етичні та правові компоненти і безпосередньо впливає на здатність особи здійснювати правосуддя. Мотиваційні установки кандидатів, попри свою вагомість, нині не мають належної процесуальної оцінки у межах конкурсної процедури добору. Незважаючи на те, що обов'язковість подання мотиваційного листа є встановленою вимогою, його зміст не піддається жодному оцінюванню, що знижує роль професійної мотивації до рівня формальної умови участі у доборі. У результаті втрачається потенціал цього інструменту як засобу виявлення особистісної придатності кандидата до суддівської діяльності. У зв'язку з цим, доцільним є законодавче закріплення механізму оцінювання професійної мотивації кандидатів на посаду судді як окремого об'єкта оцінювання під час добору на посаду судді. Впровадження таких змін сприятиме підвищенню об'єктивності добору, забезпеченню відповідності кандидатів етичним і ціннісним орієнтирам судової влади та зміцненню довіри суспільства до інституту правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Офіційний вебсайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/>
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
3. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 02.11.2023 № 121/зп-23. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/doc/pro-zatverdzhennya-okremykh-form-dokumentiv-neobhidnyh-dlya-uchasti-u-procedurah-doboru-ta>

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989>

5. Загальна психологія. За загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. Підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с. URL: https://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Maksimenko_2004_704.pdf

6. Іванова Н. Г. Мотивація фахівця до професійної діяльності: поняття, зміст та функції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 1. С. 21-24. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/VKNU_vsn_2016_1_7.pdf

Ключові слова: професійна мотивація, кандидат на посаду судді, добір на посаду судді, мотиваційний лист, судова реформа, суддівський корпус.

Keywords: professional motivation, candidate for judicial appointment, judicial appointment selection, motivation letter, judicial reform, judicial corps.

СЕКЦІЯ 8.

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ

***Керівник секції:** завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення, доктор юридичних наук, професор Чанишева Галія Інсафівна*
***Секретар секції:** асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Кіліміченко Анна Олегівна*

Чанишева Галія Інсафівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
доктор юридичних наук, професор*

ПРАВО НА СТРАЙК ЗА ПРОЄКТОМ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО КОЛЕКТИВНІ ТРУДОВІ СПОРИ»

Юридичне забезпечення права на страйк здійснюється нормами розділу VI «Страйки та локаути» проекту Закону України «Про колективні трудові спори» (далі – законопроект) [1]. Зазначений проєкт у цій частині характеризується низкою переваг і новел порівняно з чинним Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03 березня 1998 року № 137/98-ВР [2].

По-перше, варто відзначити більш повне визначення поняття страйку в абзаці восьмому частини першої ст. 2 законопроекту порівняно з аналогічним визначенням у частині першій ст. 17 чинного Закону. Ідеться про суб'єктів здійснення права на страйк: у законопроекті до таких, крім працівників підприємства, установи, організації, слушно віднесено працівників відокремленого підрозділу юридичної особи, фізичної особи-роботодавця. Водночас якщо в чинному Законі зазначаються працівники «підприємства, установи, організації (структурного підрозділу)», то останні два слова виключено з поняття страйку в законопроекті. Ця новела заслуговує на підтримку, оскільки незважаючи на наявність цих слів у понятті страйку за чинним Законом, фактично його нормами регламентується здійснення права на страйк працівниками саме підприємства, установи, організації, а не його структурного підрозділу.

По-друге, позитивною рисою законопроекту є включення до нього окремої ст. 38 про проведення попереджувального страйку. Чинним Законом такий страйк не передбачений, хоча проведення таких страйків регламентується трудовими кодексами окремих країн ЄС. Зокрема, попереджувальний страйк, який триває не більше двох годин, як один із видів страйку закріплений у п. 1 частини другої ст. 244 Трудового кодексу Литовської Республіки від 14 вересня 2016 року [3].

Можливості проведення попереджувального страйку передбачені ст. 38 законопроекту як у спорах про права, так і у спорах про інтереси. Такий страйк можна оголошувати одноразового під час розгляду колективного трудового спору з дотриманням загальних правил проведення страйку та урахуванням особливостей, зазначених у ст. 38 законопроекту.

По-третє, процеси цифровізації трудових відносин знайшли відображення у нормах ст. 39 законопроекту щодо рішення про оголошення та висунення вимог страйку, частиною першої якої передбачається прийняття такого рішення шляхом голосування та /або шляхом збору підписів працівників, у тому числі електронних підписів з використанням засобів електронної комунікації з накладенням удосконаленого електронного підпису або кваліфікованого електронного підпису.

Частиною другої ст. 39 законопроекту також спрощено порядок прийняття рішення про оголошення та висунення вимог страйку, що вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше половини працівників (делегатів конференції) підприємства, установи, організації (їх відокремленого підрозділу юридичної особи), фізичної особи – роботодавця. Відповідно до частини першої ст. 19 чинного Закону рішення про проведення страйку на підприємстві вважається прийнятим, «якщо за нього проголосувала більшість найманих працівників або дві третини делегатів конференції». При цьому йдеться про більшість працівників, які беруть участь у загальних зборах, хоча при цьому не зазначається про те, яка більшість повинна бути – проста чи кваліфікована.

Заслужують на підтримку й інші норми ст. 39 законопроекту щодо більш докладного врегулювання порядку прийняття рішення про оголошення та висунення вимог страйку.

По-четверте, більш розлогими та чіткими порівняно з нормами чинного Закону є закріплені у ст. ст. 40, 41 законопроекту норми про керівництво страйком і можливість створення страйкового фонду та порядок його використання, оперативне інформування працівників про хід вирішення колективного трудового спору, місце страйку, строки повідомлення органом (особою), уповноваженим (ою) на керівництво страйком, роботодавця та Національну службу посередництва і примирення про затверджені учасниками страйку вимоги та про оголошення (початок) страйку тощо.

По-п'яте, потрібно звернути увагу на закріплення у законопроекті більш високого рівня гарантій прав працівників, які беруть участь у страйку (учасників страйку) (ст. 42), прав працівників, які не беруть участь у страйку (ст. 43), а також нову норму про права роботодавців під час страйку (ст. 44).

По-шосте, новелою законопроекту є норми, закріплені в частині четвертій ст. 37 законопроекту, щодо застосування страйку як засобу вирішення колективного трудового спору (крім випадків, передбачених цим Законом) «без попереднього проведення трудової медіації та/або трудового арбітражу у разі не реагування роботодавця на обґрунтовані вимоги працівників щодо погашення

простроченої заборгованості із виплати заробітної плати» за умов, зазначених у цій частині. Водночас потрібно враховувати, що у таких випадках, враховуючи положення абзацу першого частини шостої ст. 15 законопроекту, обов'язковим є проведення переговорів як способу вирішення колективного трудового спору.

Ці та деякі інші новели законопроекту заслуговують на позитивну оцінку і свідчать про подальший розвиток національного законодавства в частині юридичного забезпечення конституційного права на страйк.

Водночас щодо норм розділу VI видається доцільним висловити низку конкретних зауважень і пропозицій з метою вдосконалення їх змісту. По-перше, ст. 37 законопроекту називається «Право на страйк», утім саме право в цій статті не закріплене. У зв'язку з цим варто викласти частину першу цієї статті в такій редакції:

«Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється цим Законом, актами Національної служби посередництва і примирення, колективною угодою (договором)».

По-друге, у законопроекті відсутня окрема спеціальна норма про види страйку. З визначення поняття страйку в абзаці восьмому частини першої ст. 2 випливає, що такими видами є невихід на роботу, невиконання працівниками своїх трудових обов'язків. У ст. 38 передбачений такий вид страйку, як попереджувальний страйк. Водночас в абзаці першому частини шостої ст. 40 законопроекту зазначається про «форми страйку», до яких віднесено «повне або часткове припинення роботи».

У зв'язку з цим видається доцільним виокремлювати види та форми страйку. Що стосується видів страйку, то, виходячи зі змісту норм розділу VI законопроекту, варто передбачити такі види, як попереджувальний страйк, який триває не більше двох годин, і справжній страйк. Саме такі види страйку залежно від його тривалості закріплені в частині другій ст. 244 Трудового кодексу Литовської Республіки.

Як видається, класифікацію видів страйку можливо здійснювати, крім критерію тривалості, також за таким критерієм, як форма страйку. У такому розумінні якщо страйк у частині першій ст. 17 чинного Закону та в абзаці восьмому частини першої ст. 2 законопроекту визначається як «тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання працівниками своїх трудових обов'язків)», доцільно виділяти такі форми страйку, як невихід на роботу, повне або часткове припинення роботи. Зазначення в дужках у визначенні поняття страйку про «невихід на роботу, невиконання працівниками своїх трудових обов'язків» видається невдалим, оскільки при невиході на роботу працівники також не виконують свої трудові обов'язки». Мається на увазі припинення роботи при виході працівника на роботу, що може бути повним або частковим. У зв'язку з цим доцільно абзац перший частини

шостої ст. 40 законопроекту доповнити такою формою страйку, як «невихід на роботу» і відповідно у дужках після слів «форми страйку» зазначити «(невихід на роботу, повне або часткове припинення роботи)».

По-третє, вище вже відзначалося про можливість застосування страйку згідно з частиною четвертою ст. 37 законопроекту без попереднього проведення трудової медіації та/або трудового арбітражу. Водночас, як видається, положення цієї частини щодо «нереагування роботодавця на обґрунтовані вимоги працівників щодо погашення простроченої заборгованості із виплати заробітної плати» є нечітким і невизначеним у часі. Доцільно було б у такому випадку врахувати положення абзацу першого частини шостої ст. 15 законопроекту про те, що «способами вирішення колективних трудових спорів про права є переговори, трудова медіація, трудовий арбітраж. Послідовність розгляду спорів про права (крім переговорів, які є обов'язковими) визначається сторонами колективного трудового спору». У зв'язку з цим пропонується замінити в цьому абзаці слова «у разі нереагування роботодавця на обґрунтовані вимоги працівників щодо погашення простроченої заборгованості із виплати заробітної плати» словами «у разі якщо спір щодо погашення простроченої заборгованості із виплати заробітної плати не було вирішено шляхом переговорів».

По-четверте, виникає питання щодо змісту частини другої ст. 47 законопроекту, в якій закріплені норми про особливості права на страйк, стосовно рішення суду про обмеження судом проведення страйку у передбачених в цій частині випадках. Якщо із зупиненням судом проведення страйку в таких випадках все зрозуміло, то питання якими мають бути межі обмеження, встановлені судом, залишається невизначеним. Як видається, правильною варто було б вважати норму про зупинення проведення страйку судом на наявності обставин, зазначених у частині другій ст. 47 законопроекту.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону України «Про колективні трудові спори» № 12034 від 16.09.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/743b903a-5e57-42a3-b488-981264dc70d9>
2. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03 березня 1998 року № 137/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 34. Ст. 227.
3. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Redakcija: 40 – 2023-11-16 (nuo 2023-11-30) Aktuali. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=368200&title=LR%20darbo%20kodeksas#

Ключові слова: страйк, право на страйк, законодавство України, проект Закону України «Про колективні трудові спори».

Keywords: strike, right to strike, legislation of Ukraine, Draft Law of Ukraine “On Settlement of Collective Labor Disputes”.

Бориченко Катерина Валеріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
доктор юридичних наук, доцент*

ЩОДО ПРАКТИКИ ІНДЕКСАЦІЇ ПЕНСІЙ В УКРАЇНІ

Відповідно до ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Принципи, засади і механізми здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, порядок призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг із коштів Пенсійного фонду України, що формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцями, з бюджетних та інших джерел, визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року № 1058-IV (далі – Закон № 1058).

Преамбулою названого Закону України визначено, що зміна умов і норм загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюється виключно шляхом прийняття Законів про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Частиною третьою ст. 4 Закону № 1058 конкретизовано, що виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються: «види пенсійного забезпечення; умови участі в пенсійній системі чи її рівнях; пенсійний вік для чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат; джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення; умови, норми та порядок пенсійного забезпечення; організація та порядок здійснення управління в системі пенсійного забезпечення».

Для однозначного розуміння досліджуваної проблеми доцільно встановити зміст поняття «пенсійне забезпечення». Так, у галузевій науці означеною категорією прийнято розуміти процес, який включає різні стадії: забезпечення права на пенсію, оформлення права на пенсію (підтвердження пенсійної правоздатності), здійснення права на пенсію (отримання пенсійної виплати, перерахунок її розміру, індексація тощо) [1, с. 456].

Таким чином, закріплення на законодавчому рівні припису щодо неможливості унормування порядку пенсійного забезпечення на рівні підзаконних нормативно-правових актів означає, що ключові умови призначення, перерахунку та припинення виплати пенсій мають визначатися на рівні закону та у подальшому можуть бути виключно конкретизованими у підзаконних нормативно-правових актах.

Так, ст. 9 Закону № 1058 передбачено, що в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати: 1) пенсія за віком; 2) пенсія по інвалідності; 3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Цим же Законом визначені умови та порядок їх призначення і перерахунку.

Зокрема, ч. 2 ст. 42 Закону № 1058 встановлено, що для забезпечення індексації пенсії щороку з 1 березня проводиться перерахунок раніше призначених пенсій шляхом збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії.

Розмір та порядок такого збільшення визначаються з урахуванням мінімального розміру збільшення за рішенням Кабінету Міністрів України у межах бюджету Пенсійного фонду.

З метою забезпечення ефективної реалізації права громадян на перерахунок їх пенсії Кабінетом Міністрів України 20 лютого 2019 року видано постанову № 124 «Питання проведення індексації пенсій у 2019 році», якою, серед іншого, затверджено Порядок проведення перерахунку пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року № 1058-IV, який спрямований на врегулювання механізму проведення перерахунку раніше призначених пенсій шляхом збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії.

За приписами пункту 5 Порядку, перерахунок пенсій у вищевказаному випадку проводиться шляхом збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховувався для обчислення пенсії, станом на 1 жовтня 2017 року на коефіцієнт, визначений згідно з абзацом першим пункту 4 цього Порядку.

Перерахунок пенсії проводиться накопичувальним способом.

Кожна індексація пенсій після 2019 року проводилась на підставі постанов Кабінету Міністрів України «Про додаткові заходи соціального захисту пенсіонерів у 2021 році» від 22 лютого 2021 року № 127, «Про індексацію пенсій та заходи щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2022 році» від 16 лютого 2022 року № 118, «Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткових заходів щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2023 році» від 24 лютого 2023 року № 168, «Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткових заходів щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2024 році» від 23 лютого 2024 року № 185, «Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткові заходи щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2025 році» від 25 лютого 2025 року № 209 згідно з Порядком проведення перерахунку пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» шляхом збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії станом на 1 жовтня 2017 року на відповідні коефіцієнти, що істотно обмежує у праві на пенсію (її індексацію) осіб, яким відповідна грошова виплата призначена після 2019 року.

Таке обмеження прав пенсіонерів зумовлено тим, що положення Порядку не узгоджені з приписами частини другої ст. 42 Закону № 1058 оскільки по-різному визначають показник, який збільшується на відповідні коефіцієнти:

- показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії (за приписами Закону);
- показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, станом на 01 жовтня 2017 року (за приписами Порядку).

У цьому сенсі варто звернутися до правил визначення юридичної сили нормативно-правового акту та його застосування.

Так, відповідно до листа Міністерства юстиції України від 30 листопада 2009 року за № Н-35267-18, юридична сила закону як основного джерела права визначаються виходячи з конституційних положень.

Характерною рисою закону, яка відрізняє його від інших нормативно-правових актів, є прийняття вищим представницьким органом державної влади. Пунктом 3 частини першої статті 85 Конституції України закріплено, що прийняття законів належить до повноважень Верховної Ради України.

У Рішенні Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп йдеться, що Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади, а тому що жоден інший суб'єкт в Україні не уповноважений приймати закони.

Однією з особливостей, яка відрізняє закон від інших нормативно-правових актів, є те, що його прийняття зумовлено необхідністю врегулювання найбільш важливих суспільних відносин, коло яких визначено, зокрема, ст. 92 Конституції України.

Всі підзаконні нормативно-правові акти видаються на основі законів та за своїм змістом не повинні суперечити їм. Підпорядкованість таких актів законам закріплена у положеннях Конституції України. Саме у цьому полягає зміст вищої юридичної сили закону.

Одним із суб'єктів, уповноважених видавати підзаконні нормативно-правові акти, є Кабінет Міністрів України, який у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також підзаконними нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Оскільки фактично акти Кабінету Міністрів України є похідними від закону, то у разі суперечності приписів підзаконного акту нормам закону слід застосовувати норми закону, оскільки він має вищу юридичну силу.

Аналогічні висновки викладені у постанові Верховного Суду від 27 січня 2025 року у справі № 620/7211/24 [2].

Таким чином, у сучасних умовах при проведенні перерахунку пенсій, призначених у 2020-2024 роках згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у зв'язку з щорічною індексацією, збільшенню підлягає показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплаче-

но страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, як це передбачено ч. 2 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Застосуванню також підлягають відповідні постанови Кабінету Міністрів України про індексацію пенсій. Проте абз. 1 в сукупності з абз. 2 п. 5 Порядку повинні застосовуватися виключно відповідно до ч. 2 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», шляхом збільшення на відповідний коефіцієнт показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховувався для обчислення пенсії під час її призначення.

З метою забезпечення відповідності підзаконного нормативно-правового акта Закону України доцільно внести зміни до Порядку проведення перерахунку пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Питання проведення індексації пенсій у 2019 році» від 20 лютого 2019 року № 124, шляхом викладення його абз. 1 п. 5 у такій редакції:

«5. У 2019 році перерахунок пенсій у зв'язку із збільшенням показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, проводиться шляхом збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховувався для обчислення пенсії, на коефіцієнт, визначений згідно з абзацом першим пункту 4 цього Порядку».

Список використаних джерел:

1. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Київ : Ніка-Центр, 2016. 680 с.
2. Постанова Верховного Суду від 27 січня 2025 року у справі № 620/7211/24. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124717465>

Ключові слова: соціальний захист, пенсійне страхування, індексація пенсій, законодавство України.

Keywords: social protection, pension insurance, pension indexation, legislation of Ukraine.

Бурак Володимир Ярославович

Львівський національний університет імені Івана Франка,

професор кафедри соціального права,

доктор юридичних наук, професор

ПРО ПОШУК НОВОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вирішення соціальних проблем є одним з актуальних завдань і орієнтиром розвитку цивілізованої держави. Одним із напрямів вирішення соціальних проблем суспільства є соціальне забезпечення, яке покликане надавати матеріальну

підтримку громадянам, які зазнали негативного впливу від соціального ризику. Воно є інструментом соціальної політики держави, що застосовується для регулювання рівня життя населення і передбачає надання послуг та матеріальних ресурсів у різних формах.

Зазначимо, що тривалий час в Україні існувала патерналістська модель соціальної політики, успадкована від колишнього СРСР. Вона передбачає підтримку усіх громадян, які зазнали негативного впливу соціального ризику і має всеохоплюючий і зрівняльний характер [1].

Патерналістська модель соціального забезпечення базується на ідеї, що держава несе відповідальність за добробут своїх громадян. Вона не просто надає їм можливості для самостійного вирішення своїх проблем, а активно втручається, забезпечуючи базові соціальні послуги та гарантії.

В Україні патерналістська модель передбачає:

- централізоване управління соціальними програмами;
- універсальність соціальної підтримки – допомога надається широким верствам населення;
- безоплатність соціального забезпечення;
- високий рівень опіки над громадянами з боку державних інституцій.

Водночас модель соціального забезпечення в Україні не передбачає попереджувальних дій з метою уникнення, або максимальної мінімізації негативного впливу соціальних ризиків. Соціальне забезпечення спрямоване на підтримку незабезпечених і малозабезпечених і характеризується переважно бюджетним фінансуванням соціальних програм.

Це зумовлює нестачу фінансових ресурсів, а також неспроможність держави повністю надати соціальне забезпечення громадянам. Надання соціального забезпечення в патерналістській моделі не враховує потреб особи, а також в багатьох випадках не залежить від рівня їх доходів.

Такий стан речей вимагає перегляду підходів держави до формування нової моделі соціального забезпечення, який передбачатиме поступовий відхід від патерналістської моделі, або її модифікацію з урахуванням кращих європейських практик.

Європейська соціальна хартія передбачає обов'язок держав-учасниць вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження або бідності, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги [2].

Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [3]. Виходячи з цього, в основі надання соціального забезпечення повинна бути оцінка потреб особи, яка опинилася в складній життєвій ситуації і самостійно не може подолати їх негативний вплив чи наслідки. І вже в залежності від оцінки потреб, особі може бути запропоновано пакет соціального забезпечення, який включатиме надання соціальних послуг і матеріального забезпечення. Оцінка по-

треб повинна враховувати як індивідуальні особливості кожного потребуючого соціального забезпечення, так і регіональні та інші особливості. Такий підхід дозволить врахувати індивідуальні особливості кожної людини і буде практичним втіленням принципу адресності надання соціального забезпечення. У той же час роль держави полягатиме у встановленні державних стандартів надання соціального забезпечення, а також у здійсненні контролю за його наданням.

Проблеми з фінансуванням соціального забезпечення вимагають зміни підходів до пошуку джерел покриття видатків на соціальне забезпечення. Держава не в змозі самостійно фінансувати усі соціальні програми. Тому соціальне забезпечення повинно фінансуватися за рахунок коштів державного бюджету, і це повинно бути пріоритетом. Однак деякі програми соціального забезпечення повинні фінансувати місцеві бюджети, а також за рахунок коштів юридичних та фізичних осіб. Це, насамперед, стосується участі роботодавців у фінансуванні окремих програм соціального забезпечення через систему колективних договорів. Держава повинна стимулювати роботодавців до участі у фінансуванні таких програм. Це в тому числі розвиватиме соціальну відповідальність бізнесу.

В новій моделі соціального забезпечення важливу роль повинні відігравати місцеві громади. Вони повинні виявляти осіб, які потрапили в складні життєві ситуації, здійснювати оцінку потреб і фінансувати базові види соціального забезпечення: базових соціальних послуг і базових соціальних допомог. І тільки у випадку недостатності коштів у місцевих бюджетах держава може надавати цільові субвенції на фінансування таких видатків.

Важливим є залучення самих отримувачів до надання системи соціального забезпечення. Це стосується їх стимулювання докладати зусиль до подолання негативних наслідків складної життєвої ситуації. У випадку, якщо особа не докладає зусиль для подолання негативних наслідків, розмір соціального забезпечення відповідно буде зменшений. Це слугуватиме і здійсненню попереджувальної функції соціального забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Медяник В. А. Сучасні напрями державної соціальної політики України: питання адміністративно-правового забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С.176-178.
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03 травня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51. Ст. 2096.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Ключові слова: соціальне забезпечення, модель соціального забезпечення, патерналістська модель, соціальний захист, програми соціального захисту.

Keywords: social security, social security model, paternalistic model, social protection, social protection programmes.

Венедіктов Сергій Валентинович

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
доктор юридичних наук, професор*

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З одного боку, регулювання трудових відносин є суто внутрішньою справою держави. Однак, з іншого боку, країна не може існувати ізольовано і, відповідно, виступає стороною різних міжнародних договорів, а отже, несе відповідальність за належне їх виконання на національному рівні. В цьому випадку доречно навести положення Віденської конвенції про право міжнародних договорів, яка набула чинності для України 1986 року. Зокрема, ст. 26 наведеного міжнародного нормативно-правового акта наголошує, що кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно ними виконуватись [1]. Чільне місце серед міжнародних договорів, що мають відношення до сфери праці, безперечно, належить актам Міжнародної організації праці (далі – МОП). Україна є членом цієї спеціалізованої установи ООН починаючи з 1954 року, тож має велику кількість ратифікованих конвенцій та доволі багату історію співробітництва. Конвенції МОП, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є складовою національного законодавства та, відповідно до ст. 8¹ Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), мають пріоритет над національними трудовими нормами.

Водночас слід зазначити, що існують певні фактори, які ускладнюють або навіть унеможливають виконання країною своїх міжнародних зобов'язань. До цих факторів, безумовно, належать й збройні конфлікти. До речі, вищезгадана Віденська конвенція про право міжнародних договорів у ст. 73 враховує цю обставину і виключає зі сфери застосування Конвенції випадки, пов'язані з початком воєнних дій між країнами [1]. Крім того, окремі міжнародні договори прямо передбачають положення про відступ від зобов'язань у воєнний час. Наприклад, ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод наголошує на тому, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка держава може вживати заходів у відступ від своїх зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [2]. У свою чергу, значна кількість міжнародних договорів не містять цих застережень. До таких міжнародних договорів відносяться у тому числі й конвенції МОП.

У цьому випадку варто звернути увагу на положення Конвенції МОП про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця від 1982 року (№ 158). Україна належить до числа країн, які ратифікували цей міжнародний документ. Крім того, Конвенцію № 158 ратифікували країни, які раніше були учасниками

відповідних збройних конфліктів, зокрема, Боснія і Герцеговина, Демократична Республіка Конго, Ємен та Уганда. Не вдаючись до детальний аналізу змісту цього міжнародного трудового стандарту, видається доцільним звернути увагу лише на положення його ст. 4, в якій зазначено, що трудові правовідносини з працівниками не припиняються, якщо тільки немає законних підстав для такого припинення, пов'язаного із здібностями чи поведінкою працівника або викликаного виробничою потребою підприємства, установи чи служби [3].

Варто зазначити, що у 2022 році КЗпП було доповнено новими положеннями, які передбачають можливість встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин, що може застосовуватися протягом дії воєнного стану. Відповідно до ч. 7 ст. 49⁸ КЗпП, в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин працівник і роботодавець, за їх згодою, можуть визначати у трудовому договорі інші, крім встановлених цим Кодексом, підстави припинення або розірвання трудового договору [4]. Безперечно, надання учасникам спрощеного режиму регулювання трудових відносин можливості самостійно встановлювати підстави для розірвання трудового договору може призводити до порушення положень ст. 4 Конвенції № 158, яка пов'язує розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця лише із здібностями чи поведінкою працівника або виробничою потребою роботодавця.

Як вже зазначалося, стандарти МОП, зокрема Конвенція про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця від 1982 року (№ 158), не містять положень, що визначають специфіку дотримання країнами своїх зобов'язань в умовах збройних конфліктів. Тому в цьому випадку важливо звернутися до практики Комітету експертів із застосування конвенцій та рекомендацій щодо проведення юридичної експертизи доповідей держав про ратифіковані та нератифіковані конвенції, а також рекомендації МОП. Комітет експертів є незалежним і постійно діючим органом у складі МОП, який складається з 20 досвідчених фахівців у сфері трудового права. На підставі аналізу поданих доповідей Комітет може надсилати свої коментарі урядам країн-членів МОП у формі зауважень або прямих запитів.

Якщо розглянути зауваження та прямі запити Комітету експертів щодо України, то можна побачити, що в них при аналізі дотримання країною зобов'язань за Конвенцією № 158 фактично не досліджується специфіка припинення трудових правовідносин в умовах воєнного часу. Так, наприклад, у 2024 році Комітет експертів у своєму останньому прямому запиті щодо Конвенції № 158 звернув увагу лише на положення КЗпП щодо розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця протягом строку випробування [5]. Якщо ж звернутися до інших країн, які ратифікували Конвенцію № 158, і які були учасниками відповідних збройних конфліктів, то серед них Комітет експертів звертає увагу на збройний конфлікт лише у відношенні Боснії і Герцеговини. Своєю чергу, якщо бути точнішим, прямий запит Комітету експертів до цієї країни стосувався лише деяких деталей подолання наслідків збройного конфлікту, а не самого факту виконання зобов'язань за Конвенцією № 158 у період його існування [6].

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що при розробці міжнародних стандартів та контролю за їх виконанням МОП не враховує фактор можливих збройних конфліктів, що за певних обставин може ускладнити або унеможливити застосування цих стандартів на практиці. Більше того, як показує приклад роботи Комітету експертів із застосування конвенцій та рекомендацій щодо Конвенції № 158, наглядовий механізм МОП може бути до певної міри поверхневим і не враховувати всієї специфіки національних норм, присвячених регулюванню трудових відносин в країні.

Список використаних джерел:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Конвенція про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця від 1982 року (№ 158). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005#Text.
4. Кодекс законів про працю України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
5. Direct Request (CEACR) – adopted 2024, published 113rd ILC session (2025). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID,P13100_COUNTRY_ID:4325712,102867:NO.
6. Direct Request (CEACR) – adopted 2005, published 95th ILC session (2006). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO:P13100_COMMENT_ID:2248235.

Ключові слова: трудові правовідносини, правове регулювання, Міжнародна організація праці, міжнародні стандарти праці, воєнний час.

Keywords: labour relations, legal regulation, International Labour Organization, international labour standards, wartime.

Вишновецька Світлана Василівна
*Державний університет «Київський авіаційний інститут»,
завідувач кафедри цивільного права і процесу,
доктор юридичних наук, професор*

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ ДИРЕКТИВИ 2019/1152 ПРО ПРОЗОРИ ТА ПЕРЕДБАЧУВАНІ УМОВИ ПРАЦІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Перед Україною, як кандидатом у члени ЄС, важливим завданням є врахування інновацій загальноєвропейського регулювання трудових відносин, однією з яких є закріплення в Директиві 2019/1152 про прозорі та передбачувані умови праці в Європейському Союзі гарантії, що всі працівники ЄС матимуть право на більш повну інформацію про основні аспекти їхньої роботи, яка має бути отримана завчасно та в письмовому вигляді [1]. Директива спрямована на розширення та деталізацію тієї інформації, яка має бути повідомлена роботодавцем працівникові.

У контексті розробки нового Трудового кодексу України постає питання: чи можна обов'язок роботодавця з інформування працівника ототожнювати зі змістом трудового договору? Вочевидь ні, адже в Директиві йдеться про зобов'язання роботодавців інформувати працівників про основні аспекти трудових відносин і загалом про умови праці, тобто всю сукупність елементів виробничого середовища та специфіку трудового процесу, що впливають на здоров'я й працездатність людини та результати її діяльності. А коли ми говоримо про зміст трудового договору, то йдеться насамперед про договірні умови, які мають бути погоджені його сторонами і які визначають їхні взаємні права й обов'язки. Як слушно стверджує С. В. Венедіктов, змістом трудового договору виступає домовленість між працівником та роботодавцем про умови праці, якої вони досягають як під час переговорів при прийнятті на роботу, так і при подальшій безпосередній реалізації працівником його трудової функції [2, с. 87]. Залежно від порядку встановлення умови трудового договору поділяються на: 1) похідні, які встановлюються законодавством і локальними нормативними актами (про ці умови сторони не домовляються, знаючи про те, що з моменту укладення договору вони вже в силу закону чи іншого нормативного акту є обов'язковими для виконання) і 2) безпосередні, тобто умови, що визначаються угодою сторін [3, с. 102]. Аналогічна позиція висловлена й колективом авторів Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка [4, с. 9].

За Директивою, працівники повинні мати право бути поінформованими про свої права та обов'язки, що випливають із трудових відносин, у письмовій формі на початку роботи. Тому основна інформація має надійти до них якнайшвидше та не пізніше, ніж протягом календарного тижня з їхнього першого робочого

дня. Решта інформації має надійти до них протягом місяця з першого робочого дня. Щодо надання інформації зазначено, що роботодавець надає кожному працівнику інформацію, необхідну відповідно до цієї Директиви, у письмовій формі. Інформація надається та передається на папері або, за умови, що інформація доступна для працівника, що її можна зберігати та роздрукувати, і що роботодавець зберігає підтвердження передачі або отримання, в електронній формі.

Водночас під час розробки проекту ТК була висловлена пропозиція закріпити положення про те, що обов'язок роботодавця щодо інформування вважається виконаним, якщо умови трудового договору (такі як трудова функція працівника, місце роботи, умова про роботу за сумісництвом, дата початку роботи, строк дії трудового договору, у разі укладення строкового трудового договору, та підстави для його укладення, випробування, умови та розмір оплати праці, режим і тривалість робочого часу, час відпочинку, час та періодичність професійного навчання (підвищення кваліфікації) працівника за рахунок роботодавця, підстави припинення трудового договору, розмір грошової компенсації у разі розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця) відображені у трудовому договорі, підписаному працівником.

Вважаємо, що таке формулювання є не зовсім коректним, оскільки щодо договірних умов, які складають зміст трудового договору, у роботодавця не виникає зобов'язання інформувати працівника, адже ці умови є предметом погодження між сторонами. Інформувати роботодавець може про нормативні умови договору, які вже встановлені законодавством і локальними нормативними актами і на встановлення яких сторони вплинути не можуть. Ці умови з моменту укладення трудового договору є обов'язковими до виконання в силу закону чи іншого нормативного акту. Тим паче, що у ч. 3 ст. 4 Директиви закріплено, що інформація, зазначена в параграфі 2(g)-(l) та (o), може, у відповідних випадках, надаватися у формі посилання на закони, нормативні акти та адміністративні чи законодавчі положення чи колективні договори, що регулюють ці питання.

Варто зауважити, що це не суперечить наміру імплементувати норми Директиви в національне законодавство, але в новому ТК України варто розмежовувати обов'язок роботодавця щодо інформування працівників і умови трудового договору, які мають бути погоджені його сторонами.

Список використаних джерел:

1. Директива (ЄС) 2019/1152 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 року про прозорі та передбачувані умови праці в Європейському Союзі. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L1152>.
2. Венедіктов С. В. Трудове право України: підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : ДІА, 2024. 228 с.
3. Трудове право України : підручник / за ред. проф. О. М. Ярошенко. Харків: Вид-во 2022. 376 с.

4. Трудове право України. Особлива частина: у схемах та таблицях : навчальний посібник / С. М. Черноус, О. В. Тищенко, Н. О. Мельничук, Д. І. Сіроха. Київ : «Видавництво Людмила», 2023. 248 с.

Ключові слова: умови праці, умови трудового договору, обов'язок інформування, зміст трудового договору, Директива ЄС.

Keywords: working conditions, terms of the employment contract, obligation to inform, content of the employment contract, EU Directive.

Lagutina Iryna Victorivna

National University «Odessa Law Academy»,

Professor of Labour Law and Social Security Law Department,

Doctor of Legal Sciences, Professor

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND SAFETY AND HEALTH AT WORK

Artificial intelligence (AI) is becoming an increasingly defining factor in the modern world. Its influence permeates various spheres of our lives, from business and medicine to education and entertainment.

This year's World Day for Safety and Health at Work 2025 focuses on «Revolutionizing health and safety: the role of AI and digitalization at work» [1]. This theme will examine various new technologies through an occupational safety and health lens, including: advanced robots; artificial intelligence and machine learning; exoskeletons; unmanned aerial vehicles; internet of things; virtual and augmented reality.

In hazardous work environments like construction, mining, and manufacturing, specialized wearable devices such as smart helmets equipped with sensors can detect harmful gases, monitor environmental conditions, and assess head injuries [2]. These wearables, integrated with AI, trigger automatic alerts or emergency responses in case of accidents, ensuring timely assistance and preventing severe consequences [3].

Moreover, in a manufacturing facility, AI-powered cameras could monitor employees' adherence to safety protocols, such as wearing helmets or safety glasses. If an employee enters a dangerous area without the proper safety gear, the AI system can instantly alert the employee and the safety manager, preventing potential injuries. In the event of a fire in a factory, AI-powered systems could use data from smoke detectors, cameras, and other sensors to detect the source and scale of the fire. It could then communicate this information to fire crews, helping them plan their response more effectively and ensuring that the appropriate evacuation procedures are followed [4].

Particularly, the incorporation of drones and unmanned aerial vehicles represents a stride toward executing a broad array of tasks without direct human intervention. An aerial drone photos shows farmers seeding corns at a field, shows drones working at a canola field, shows farmers picking oranges at a fruit garden [5].

Additionally, wearable devices and sensors in the workplace are pivotal in enhancing employees' well-being [6]. It should be mentioned that AI can play an important role in preventing workplace violence. Natural language processing is a technique from computer science that helps to analyze large bodies of text. Using NLP, AI can scan emails and files for inappropriate language, alerting managers when such phrases are detected [7]. With voice recognition, AI can recognize spoken phrases in meetings, generating detailed reports to address instances of oppression.

However, AI also opens up new opportunities for job creation in new industries. The development of AI technologies generates demand for professionals, data analysis, programming, and engineering.

Digital platform work is a relatively new form of work in which simple forms of AI algorithms match demand and supply of labour through a platform. Think of an app connecting someone ordering food with a delivery driver, or a website matching a person needing help fixing a leaking tap with someone offering their plumbing services. These connections are facilitated by AI-based algorithms, which are sets of instructions guiding computers' software to solve specific problems, such as pairing labour supply and need. While platform work also offers potential benefits for workers such as a high degree of flexibility and the opportunity to develop different skills and acquire work experience, this opacity poses challenges to platform employees' OSH. Their precarious employment status, coupled with job insecurity and unpredictable income, and factors such as high work intensity and long working hours further add to the bill [8].

Nowadays, algorithmic management is intensively used. Algorithmic management tools are widespread in the United States (with 90% of firms having adopted at least one tool to instruction, monitor or evaluate employees) and in the European Union member-states covered in the survey (average adoption of 79%). In the United States, the high prevalence of algorithmic management is intensified further by the fact that firms tend to have adopted many tools and tools across different categories (e.g. instruction tools, monitoring tools, and evaluation tools). The intensity of algorithmic management use by French, German, Italian and Spanish enterprises is more moderate. The picture is different in Japan where, with a less digitalised business sector, algorithmic management appears to be less prevalent (adoption rate of 40%) [9].

The implementation of AI in the realm of workplace safety is accompanied by a set of challenges that require careful navigation. Among these, the advent of connected technology brings with it a heightened susceptibility to cyber vulnerabilities. As such, the necessity for robust cybersecurity measures becomes paramount [10]. The long-term benefits of AI are undeniable, yet the initial financial outlay can be considerable. This is particularly true when considering the need for high-quality data to power AI algorithms, the procurement of which can be costly. Ethical concerns also emerge as a challenge when implementing AI. The potential for bias and discrimination in AI algorithms can lead to unfair practices, undermining the overall goal of improving workplace safety.

Thus, modern intelligent systems are capable of not only analyzing current production processes, but also: predicting probable emergency situations, identification

of potential threats, minimizing errors associated with the human factor, optimizing work processes through automation, providing instant feedback to employees, carrying out advanced monitoring of production activity.

Consequently, the artificial intelligence market is rapidly expanding, and with it the need for skilled professionals. Specializing in AI requires deep knowledge in disciplines such as computer science, mathematics, statistics, and engineering. All of these factors highlight the importance of learning and adapting to change in a world where artificial intelligence is becoming an increasingly important part of the economy and society. Thus, when implementing artificial intelligence systems in the security sphere, it is necessary to find a balance between increasing the efficiency of control and maintaining the psychological comfort of employees. It is important to ensure gradual adaptation of personnel to new working conditions and create a clear system of interaction with smart technologies. The rapid development of AI technologies requires us to be constantly prepared to learn and adapt to be successful in the future.

List of used sources:

1. World Day for Safety and Health at Work 2025. URL: <https://www.ilo.org/meetings-and-events/world-day-safety-and-health-work-2025>
2. Campero-Jurado I., et al. Smart Helmet 5.0 for Industrial Internet of Things Using Artificial Intelligence. *Sensors*. 2020. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33139608/>
3. Greenfield R., Busink E., Wong C. P., et al. Truck drivers' perceptions on wearable devices and health promotion: a qualitative study. *BMC Public Health*. 2016. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27475984/>
4. How AI can help with occupational health and safety. URL: <https://www.kshsafety.com/single-post/ai-health-safety>
5. Farmers across China busy working at fields ahead of Chunfen. 2025. URL: https://en.gmw.cn/2025-03/20/content_37916135.htm
6. Moshawrab M., Adda M., Bouzouane A., Ibrahim H., Raad A. Smart wearables for the detection of occupational physical fatigue: a literature review. *Sensors*. 2022. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36236570/>
7. Banda J. M., Seneviratne M., Hernandez-Boussard T., Shah N. H. Advances in electronic phenotyping: from rule-based definitions to machine learning models. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/3121827>
8. EU-OSHA. Artificial intelligence and workplace safety and health: The future of work or a complex challenge? URL: <https://healthy-workplaces.osha.europa.eu>
9. Algorithmic management in the workplace. New evidence from an OECD employer survey 2025. *OECD*. URL: https://www.oecd.org/en/publications/algorithmic-management-in-the-workplace_287c13c4-en.htm
10. Grewal S. Artificial intelligence and workplace safety: a new era for the energy and utilities sector. 2024. URL: <https://www.huronconsultinggroup.com/insights/ai->

Ключові слова: штучний інтелект, охорона праці, безпека, психічне здоров'я, права, роботодавець, працівник.

Keywords: Artificial Intelligence, Occupational Health, Safety, Mental Health, Rights, Employer, Employee.

Гарашенко Людмила Петрівна

Верховний Суд,

науковий консультант, кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ СЕРЕДНЬОГО ЗАРОБІТКУ ПРАЦІВНИКАМ, ПРИЗВАНИХ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно до попередньої редакції частини третьої статті 119 КЗпП України, роботодавці зобов'язувалися зберігати за працівниками, призваними на військову службу (строкову, за призовом осіб офіцерського складу, під час мобілізації, на особливий період, з числа резервістів в особливий період або за контрактом), не лише місце роботи й посаду, а й середній заробіток.

Проте, з набранням чинності Законом № 2352-IX (19 липня 2022 року), відбулися зміни в регулюванні трудових відносин зазначених категорій працівників [1]. Роботодавця було звільнено від обов'язку збереження середнього заробітку, натомість за працівниками зберігаються лише місце роботи та посада. Держава забезпечує їм виплату грошового забезпечення військовослужбовця у встановленому законом розмірі.

Ці законодавчі зміни спричинили численні судові спори, зокрема, які розглядалися Верховним Судом.

Так, у справі № 753/12209/22 Верховний Суд погодився з висновком судів попередніх інстанцій про те, що обов'язок роботодавця щодо збереження середнього заробітку за працівниками, призваними на військову службу за призовом під час мобілізації, передбачався включно до дня, що передує дню набрання чинності вказаним Законом (18 липня 2022 року). З 19 липня 2022 року правові підстави для збереження середнього заробітку за таким працівником відсутні [2].

В іншій справі, № 204/10216/22, Верховний Суд, посилаючись на рішення Конституційного Суду України № 5-р/2018, зазначив, що держава має право переглядати соціальні виплати, виходячи з фінансово-економічної ситуації, особливо в умовах воєнного стану. Припинення виплати середнього заробітку мало на меті привести трудові відносини у відповідність до Закону № 2352-IX та оптимізувати державні видатки. Суд також врахував, що військовослужбовці отримують грошове забезпечення, що частково компенсує втрату середнього за-

робітку, а отже, відсутні правові підстави для збереження середньої заробітної плати працівникам, призваними на військову службу з моменту набрання чинності Закону № 2352-IX [3].

На відміну від інших категорій працівників, питання збереження виплат суддям, призваним на військову службу, набуло особливої актуальності та гостроти. Це зумовлено конституційними принципами незалежності суддів та несумісності їхнього статусу з іншими видами діяльності. У судовій практиці адміністративних судів виявилася неоднозначність у підходах до вирішення питання виплати суддівської винагороди суддям, які перебувають на військовій службі. Суди першої та апеляційної інстанцій демонстрували розбіжності в оцінці нормативного регулювання цього питання, особливо з огляду на вищезгадані конституційні принципи. Однією з ключових причин цих спорів стало різне тлумачення та застосування змін, внесених до частини третьої статті 119 КЗпП України, у контексті регулювання виплати саме суддівської винагороди. Слід зазначити, що Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII, зокрема його стаття 135, не містить прямого окремого регулювання щодо виплати суддівської винагороди суддям, які проходять військову службу, особливо в умовах особливого періоду.

До набрання чинності Законом № 2352-IX, голови судів видавали накази про увільнення суддів від здійснення правосуддя у зв'язку з військовою службою зі збереженням місця роботи, посади та середнього заробітку, що базувалося на попередній редакції статті 119 КЗпП України. Суддям виплачувалася повна суддівська винагорода. Після набрання чинності Законом № 2352-IX до наказів про увільнення суддів вносилися зміни, якими виключалося положення про збереження середнього заробітку. Виплата суддівської винагороди була припинена, що і стало причиною звернення суддів до суду.

З огляду на відсутність єдиної судової практики та необхідність вирішення виключної правової проблеми щодо співвідношення норм Закону № 1402-VIII та КЗпП України у питаннях виплати суддівської винагороди військовослужбовцям, справу № 320/10955/23 було передано на розгляд Великої Палати Верховного Суду [4]. У цій справі позивач вважав, що чинне законодавство не передбачає зупинення виплати суддівської винагороди суддям, які проходять військову службу в Збройних Силах України, а тому просив суд визнати протиправними дії Верховного Суду щодо припинення нарахування та сплати йому, судді Верховного Суду, суддівської винагороди з 19.07.2022; визнати протиправним та скасувати наказ голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 19.07.2022, відповідно до якого відбулось припинення цих нарахувань; зобов'язати Верховний Суд відновити нарахування та виплату суддівської винагороди; стягнути з Верховного Суду недоотриману суддівську винагороду за період з 19.07.2022 по день ухвалення судового рішення.

Велика Палата ВС зазначила, що при співвідношенні норм частини третьої статті 119 КЗпП України та статті 135 Закону № 1402-VIII слід мати на увазі,

що вони є самостійними, регулюють різні правовідносини, а тому при їх застосуванні неприйнятні правила щодо застосування загальної та спеціальної норми. Призначення і звільнення судді з посади охоплюється сферою публічних відносин, разом з тим у нього виникають трудові відносини з відповідним судом, про що прямо зазначено в статті 125 Закону № 1402-VIII, згідно з якою припинення повноважень судді є підставою для припинення трудових відносин з відповідним судом, про що голова суду видає наказ. Ці відносини виникають на підставі наказу про зарахування судді до штату відповідного суду, про що також ідеться в статті 81 зазначеного Закону.

Отже, в разі коли суддя, призначений для проходження військової служби, зокрема за призовом під час мобілізації, на особливий період, трудові відносини між ним і судом регулюються нормою частини третьої статті 119 КЗпП, оскільки в Законі № 1402-VIII немає норми, яка б по-іншому регулювала ці відносини.

Таким чином, ВП ВС сформулювала висновок щодо застосування норм права у спірних правовідносинах: у разі проходження суддею військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, а також в інших випадках, передбачених частиною другою статті 39 Закону № 2232-XII, за ним зберігається місце роботи і посада на строк до закінчення особливого періоду або до дня фактичного звільнення. У цей період на суддю поширюється статус військовослужбовця, визначений нормативно-правовими актами, зокрема, гарантії правового і соціального захисту військовослужбовців, а суддівська винагорода судді не виплачується.

Отже, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що законодавчі зміни, запроваджені Законом № 2352-IX, суттєво змінили правове регулювання збереження середнього заробітку працівникам, призваним на військову службу. Відповідно до чинного законодавства, з 19 липня 2022 року за такими працівниками зберігаються лише місце роботи та посада без виплати середнього заробітку, що підтверджено судовою практикою Верховного Суду. Верховний Суд також встановив, що норма частини третьої статті 119 КЗпП України застосовується й до суддів, у разі призову їх на військову службу, оскільки Закон України “Про судоустрій і статус суддів” не містить відповідної норми, а отже, нарахування та виплата суддівської винагороди у цей період не здійснюються, оскільки на суддю поширюється статус військовослужбовця з відповідними гарантіями правового і соціального захисту.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин : Закон України від 1 липня 2022 року № 2352-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-IX#Text>

2. Постанова Верховного Суду від 28 червня 2023 року у справі № 753/12209/22 (провадження № 61-5606св23). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111906818>

3. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2024 року у справі № 204/10216/22 (провадження № 61-7745св23). Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122578670>

4. Постанова ВП ВС від 13 березня 2025 року у справі № 320/10955/23 (провадження № 11-5апп25). Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126486069>

Ключові слова: працівники, призвані на військову службу, середній заробіток, воєнний стан, законодавство України, судова практика Верховного Суду.

Keywords: employees called up for military service, average earnings, martial law, legislation of Ukraine, case law of the Supreme Court.

Краснов Єгор Володимирович

Верховний Суд,

суддя, кандидат юридичних наук, доцент

СУДОВИЙ І ПОЗАСУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Права у сфері соціального забезпечення займають важливе місце серед соціальних прав людини, проголошених у міжнародно-правових актах та актах національного законодавства. Вони мають спільні риси з іншими соціальними правами. Водночас права у сфері соціального забезпечення характеризуються низкою ознак, які свідчать про їх юридичну своєрідність.

У ст. 46 Конституції України проголошене право громадян на соціальний захист та його гарантії [1].

Права у сфері соціального забезпечення спрямовані на задоволення основних потреб людини, що є однією з ключових категорій у праві соціального забезпечення. За своєю значимістю для цієї галузі її можна порівняти лише з категорією «соціальні ризики». Права у сфері соціального забезпечення спрямовані передусім на задоволення найнеобхідніших потреб особи.

Права людини у сфері соціального забезпечення, як і інші соціальні права, належать до позитивних прав, ефективне здійснення яких неможливе без активної підтримки держави. Одним із конституційних обов'язків України як соціальної держави є надання особі засобів існування в обсязі, необхідному для забезпечення достатнього життєвого рівня, право на який передбачене ст. 48 Конституції України.

Водночас Україна як демократична, соціальна, правова держава не тільки закріплює права у сфері соціального забезпечення у Конституції та інших законах. Важливе місце в юридичному механізмі забезпечення зазначених прав займають їх охорона та захист. Щодо останнього, то на підставі чинного законодавства можна виокремлювати судовий і позасудовий захист прав у сфері соціального забезпечення.

Конституційною основою захисту прав у сфері соціального забезпечення є положення статей 55, 124 Конституції України. Законодавчою основою судового захисту зазначених прав є також положення статей 7, 17, 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [2], зокрема статей 7, 17, 18 цього Закону. Судовий захист прав у сфері соціального забезпечення регламентується також нормами Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV [3] та Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017) [4].

Частиною першою ст. 55 Конституції України передбачається, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Це означає, що Конституцією України гарантується право на судовий захист прав у сфері соціального забезпечення у разі їх порушення, створення перешкод для їх здійснення, наявності інших обмежень зазначених прав.

У судовому порядку захист прав у сфері соціального забезпечення здійснюється у більшості випадків у рамках адміністративного судочинства.

Судовий захист прав у сфері соціального забезпечення здійснюється як національними судами, так і Європейським судом з прав людини. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [5] є складовою нормативної основи захисту цих прав, і Європейський суд з прав людини за умов, визначених Конвенцією, може розглядати заяви осіб про порушення прав у сфері соціального забезпечення підґрунті ст. 6 Конвенції, в якій закріплене право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Судовий захист прав у сфері соціального забезпечення є найбільш ефективною юрисдикційною формою захисту зазначених прав. Як слушно відзначається в літературі, судовий захист є однією з найефективніших конституційно закріплених юридичних гарантій, важливим елементом захисту і поновлення порушених прав і свобод у конституційній правозахисній системі [6, с. 43].

Судовий захист прав у сфері соціального забезпечення також є універсальною формою захисту зазначених прав, спрямованої на припинення правопорушень, усунення перешкод у їх здійсненні, відновлення становища, яке існувало до їх порушення, і відшкодування заподіяної внаслідок таких порушень шкоди.

Особливістю судового захисту прав у сфері соціального забезпечення є те, що чинним законодавством України не передбачений обов'язковий позасудовий порядок захисту цих прав. Можливість визначення законом обов'язкового досудового порядку врегулювання спору прямо передбачена частиною четвертою ст. 124 Конституції України.

Позасудовий захист прав у сфері соціального забезпечення здійснюється як безпосередньо особою (на підставі законодавства про звернення громадян), так і в адміністративному порядку.

Громадяни мають право безпосередньо звернутися за захистом до керівника органу або організації, до якого вони звернулися за наданням певного виду матеріального забезпечення чи соціальних послуг (безпосередня форма захисту).

В адміністративному порядку відбувається захист прав у сфері соціального забезпечення шляхом звернення до вищестоящого органу. Так, відповідно до Відповідно до ст. 10 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 року № 1768-III [7] скарга на рішення місцевої державної адміністрації про призначення державної соціальної допомоги чи про відмову в її наданні може бути подана до вищестоящого органу виконавчої влади або до суду.

Не виключена можливість звернення до медіатора для вирішення спору щодо захисту права у сфері соціального забезпечення. Медіація як позасудова процедура врегулювання спору конфлікту (спору) проводиться на підставі норм Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX [8].

Таким чином, захист прав у сфері соціального забезпечення може здійснюватися як у судовому, так і позасудовому порядках. При цьому чинним законодавством України не передбачений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору, що впливає із соціально-забезпечувальних відносин. Звернення до позасудових процедур є правом особи, що реалізується на її розсуд. Вона може на підставі статей 55, 124 Конституції України реалізувати право на судовий захист, без звернення до інших форм захисту прав у сфері соціального забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV: *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. *Урядовий кур'єр*. в2010. № 215.
6. Адміністративне судочинство України: теорія та практика : монографія / кол. авт.; за заг. ред. О. М. Нечитайла. Київ: ВАІТЕ, 2015. 288 с.
7. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 № 1768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст. 290.
8. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст.51.

Ключові слова: права у сфері соціального забезпечення, захист прав у сфері соціального забезпечення, судовий захист прав у сфері соціального забезпечення, позасудовий захист прав у сфері соціального забезпечення, законодавство України.

Keywords: rights in the fields of social security, protection of rights in the fields of social security, judicial protection of rights in the fields of social security, exstrajudicial protection of rights in the fields of social security, legislation of Ukraine.

Наньєва Марія Іванівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Введення на території України особливого правового режиму воєнного стану стало своєрідним випробуванням для України на усіх інституційних рівнях. Водночас, відбувалась активізація процесів нормотворчості, зокрема і у напрямку захисту прав учасників освітнього процесу, адже регулювання освітньої сфери та підвищення захисту прав у цій сфері є одними із пріоритетних напрямів держави як її соціальної складової. Крім того, відповідно до державної національної політики, забезпечення гарантованих законодавством, зокрема Конституцією України, прав громадян у соціальній сфері на основі впровадження європейських стандартів соціального захисту, підвищення якості соціальних послуг є одними із пріоритетних завдань законодавця.

Потрібно зазначити, що захист суб'єктивного права здійснюється у двох формах:

- юрисдикційній – за участю органів, наділених відповідними повноваженнями;
- неюрисдикційній – сутність якої полягає у здійсненні уповноваженою особою власних дій без звернення до компетентних органів.

Юрисдикційний захист права на соціальний захист передбачає, що особа, чиє право було порушено, звертається особисто або через законного, уповноваженого або договірною представника до державних чи інших органів, які мають повноваження для вжиття заходів щодо відновлення або визнання порушеного права, а також для відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями іншого учасника соціально-забезпечувальних правовідносин.

Залежно від території, на яку поширюється компетенція органу, уповноваженого на вжиття заходів щодо відновлення або визнання порушеного права на соціальний захист, юрисдикційний захист може бути поділений на національний та міжнародний.

Механізм здійснення захисту прав учасників освітнього процесу можна розглядати як гарантовану міжнародно-правовими нормами та державою діяльність уповноваженої особи, що здійснюється у визначених законом формах та виражається у використанні та виконанні нею правових приписів з метою відновлення порушеного права.

Відповідно до національного законодавства [1] учасниками освітнього процесу в Україні є:

- здобувачі освіти;
- педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники;
- батьки здобувачів освіти;
- фізичні особи, які провадять освітню діяльність;
- інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Отже, механізм захисту прав учасників освітнього процесу передбачає по-перше звернення безпосередньо до адміністрації навчального закладу з вимогою про усунення порушень, надання додаткової інформації або компенсацію збитків. Зазвичай, більшість питань може вирішитися керівниками закладів освіти.

Крім адміністрації вищого навчального закладу, молоді можуть допомогти такі органи, як студентське самоврядування та профспілкові організації студентів.

Також існує можливість подати скаргу до органів місцевого самоврядування, які здійснюють контроль за діяльністю навчальних закладів, розглядають звернення та вживають заходів впливу у разі виявлення порушень.

Питаннями щодо якості освіти опікується ряд органів до яких можна звернутися із заявою безпосередньо використовуючи e-mail пошту. Зокрема, це Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти та Державна служба якості освіти. Можна звернутися безпосередньо до Міністерства освіти і науки України.

Особливої уваги заслуговує можливість звернення до освітнього омбудсмена. Незважаючи на значний досвід інших країн в організації та функціонуванні інституту освітнього омбудсмена, для України цей інститут є новим. Процес становлення освітнього омбудсмена в Україні розпочався з його нормативного закріплення в статті 73 Закону України «Про освіту», де зазначено, що з метою створення належних умов для реалізації права на освіту в освітній системі функціонує освітній омбудсмен. Варто відзначити, що Служба освітнього омбудсмена була створена 6 червня 2018 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена», проте вона офіційно розпочала свою діяльність лише 4 листопада 2019 року. [2, с. 73].

Не дивлячись на те, що інститут освітнього омбудсмена достатньо новий він встиг себе позитивну зарекомендувати. Наприклад, можна звернутися до практики його діяльності. У 2023 році батьки дитини з інвалідністю (ДЦП) зверну-

лися до адміністрації комунального дитячого садка з проханням прийняти їхню дитину. Відмова була обґрунтована відсутністю спеціально обладнаного приміщення та недостатніми ресурсами для створення інклюзивного середовища. Незважаючи на повторні спроби батьків домогтися адаптації умов, адміністрація садка залишилася на своїй позиції та не вжила заходів для забезпечення рівного доступу до освіти. Звернення до освітнього омбудсмена призвело до перегляду цього рішення: заклад отримав рекомендації щодо створення безбар'єрних умов, що дало можливість дитині з інвалідністю інтегруватися в колектив і отримати необхідну підтримку.

Розглянемо випадок учня, який став жертвою систематичного булінгу: його постійно ображали, відсторонювали від колективу та навіть залякували фізично на перервах. Незважаючи на численні звернення родини до адміністрації школи з проханням вжити заходів, ситуація ігнорувалася, а булінг розцінювався як «невинні дитячі ігри». В результаті, школа не проводила жодних профілактичних заходів і не здійснювала належного контролю за поведінкою учнів, що сприяло продовженню цькування. Лише після звернення до омбудсмена було проведено перевірку та надано рекомендації щодо впровадження ефективних заходів для запобігання булінгу та створення безпечного шкільного середовища.

Крім того, законодавство передбачає можливість досудового врегулювання конфліктів між споживачами та навчальними закладами, що включає медіацію [3], арбітраж та інші форми альтернативного вирішення спорів. Безумовно, також можна звертатися до суду з позовами для захисту своїх прав, які можуть включати вимоги про відшкодування збитків, компенсацію моральної шкоди та зобов'язання навчального закладу усунути порушення.

Отже, ніхто не має повноважень заважати реалізації права на освіту або порушувати права учасників освітнього процесу. У разі порушення прав учасників освітнього процесу існує дієвий механізм захисту порушеного права, який має ефективно діяти також і в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Про освіту : Закон України від 05. 09. 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.
2. Бісюк О., Репеде Т. Роль освітнього омбудсмена у сфері захисту прав людини. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 69-76.
3. Про медіацію : Закон України від 16.11 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.

Ключові слова: учасники освітнього процесу, право на освіту, освітній омбудсмен, правозахист, судовий захист, альтернативне вирішення спорів.

Keywords: participants in the educational process, the right to education, educational ombudsman, human rights protection, judicial protection, alternative dispute resolution.

Панченко Анна Олександрівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат
юридичних наук, доцент*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Волонтерський рух вже давно визнається світовим співтовариством важливим інструментом збереження та утвердження фундаментальних загальнолюдських цінностей, сприяючи реалізації соціальних прав людини та забезпечуючи можливість для особистісного зростання людини як члена суспільства. Діяльність волонтерів, як зазначається у Всесвітній Декларації Волонтерства, формує основу громадянського суспільства, забезпечуючи реалізацію потреб безпеки, справедливості, свободи та миру. Окрім цього, саме волонтерська діяльність визнається Організацією Об'єднаних Націй невід'ємною частиною будь-якої стратегії з розв'язання соціальних проблем та утвердження відповідного рівня гарантій: подолання бідності, соціальної нерівності та дискримінації; забезпечення сталого розвитку, інтеграції та функціонування ефективної системи охорони здоров'я [1].

Досвід волонтерської діяльності у більшій чи меншій мірі є в кожній країні. Активна волонтерська діяльність у деяких із них, наприклад, є обов'язковою характеристикою для майбутніх студентів престижних навчальних закладів, побудови кар'єри. В інших – волонтерський рух лише віднедавна набув законодавчого окреслення та тільки починає набувати поширення. Практика окремих зарубіжних країн буде корисним в процесі дослідження та покращення правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні [2, с. 115]. У цьому дослідженні фокус уваги буде спрямований на Республіку Казахстан, законодавство якої, на нашу думку, закріплює значну кількість положень, на які доцільно було б орієнтуватись при вдосконаленні національного правового регулювання.

За офіційними даними ЮНІСЕФ волонтерський рух Казахстану нараховує 10000 осіб, розвиваючи ініціативи, пов'язані із просвітницькою діяльністю молоді, зокрема з питань боротьби з булінгом та дискримінацією, розбудови інклюзивного суспільства (#BeKind), екологією (#PlasticFreeKazakhstan, #BeGreen) тощо. Популярним напрямком волонтерської діяльності слугує проект «Volunteering for Education», спрямований на допомогу школярам, переважно в сільській місцевості, на основі впровадження підходу «рівний рівному». Ефективним та популярним проектом у сфері освіти є також «QauipsizInternet», націлений на розширення цифрової грамотності, розуміння основних засад кібербезпеки. Своєю чергою, наприклад, проект «BeSafe» спрямований на зростання знань молоді із питань безпеки, подолання наслідків надзвичайних ситуацій, зниження їх впливу [3].

В країні створений та успішно функціонує Національний фронт-офіс та його регіональні представництва, якими здійснюється інформаційне, консультативне та ресурсне забезпечення волонтерської діяльності. За 2024 рік за його сприянням було організовано більше 5 тисяч заходів. Спеціально створена онлайн платформа «Qazvolunteer.kz» спрощує пошук волонтерських проектів та координацію їх діяльності [4].

В Законі Республіки Казахстан «О волонтерской деятельности» від 30.12.2016 р. № 42-VI ЗРК під волонтерською діяльністю пропонується розуміти добровільну соціально направлену суспільно корисну діяльність, яка здійснюється на безоплатній основі [5]. Опрацювання тексту зазначеного закону дозволяє звернути увагу на особливий вид волонтерства «корпоративне», яке у національному законодавстві не виділяється. Таким терміном позначається колективна участь співробітників певної організації у різних волонтерських програмах (проектах) і волонтерських акціях за підтримки та сприяння їх роботодавця [2, с. 116]. Ми переконані, що закріплення такого виду волонтерської діяльності в Законі України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. № 3236-VI позитивно відобразилось би на популяризації досліджуваного явища в цілому, надало б ще більшого поширення його серед населення, не нівелюючи той факт, що на сучасному етапі розвитку України воно дійсно характеризується значним піднесенням.

Крім цього, позитивним у Законі Республіки Казахстан № 42-VI ЗРК є закріплення форм та видів волонтерської діяльності. Відповідно до ст. 6, формами волонтерської діяльності є: індивідуальна волонтерська діяльність, волонтерська діяльність у складі групи волонтерів, корпоративне волонтерство та волонтерська діяльність через волонтерську організацію [2, с. 116]. Своєю чергою, у ст. 8 Закону України «Про волонтерську діяльність» закріплене право отримувача допомоги на «вибір волонтерів та організацій і установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів, форми надання волонтерської допомоги». Проте власне форми у згаданому законі не деталізуються. Відповідно, видається доцільним запозичити практику регулювання Республіки Казахстан у цій частині, закріпивши відповідні форми у законодавстві України [2, с. 116].

У ст. 6 Закону Республіки Казахстан «Про волонтерську діяльність» також детально визначаються види волонтерської діяльності. У частині третій ст. 3 Закону України «Про волонтерську діяльність» використовується формулювання «напрями волонтерської діяльності», які фактично є її видами. Використовуючи законодавчі напрацювання Республіки Казахстан, пропонуємо розширити коло «напрямів», додавши «проведення заходів з популяризації здорового способу життя, профілактики соціально значимих захворювань», «участь в пошуку людей, які зникли без вісти» [2, с. 116].

Крім цього, аналіз тексту Закону України «Про волонтерську діяльність» надає можливість стверджувати про недостатню врегульованість саме процесу надання волонтерської діяльності. Можливим видається також запозичити

практику Республіки Казахстан щодо закріплення кола суб'єктів-надавачів та суб'єктів, які сприяють наданню волонтерської допомоги. Згідно з законодавством цієї держави, окрім волонтерів та волонтерських організацій, до процесу здійснення волонтерської діяльності також можуть залучатися і інші суб'єкти, які наділені відповідними повноваженнями. Такими є координатор (ст. 13) та організатор (ст. 15). Участь зазначених суб'єктів дозволяє оптимізувати роботу волонтерів, сприяє їй, позитивно позначається на пошуку та залученні осіб, які будуть її здійснювати [2, с. 116].

Продовжуючи міркування над колом суб'єктів, важливо відмітити затвердження «Дорожньої карти розвитку волонтерства на 2024-2026 роки» та в цілому проголошення ООН за ініціативою Казахстану 2026 року Міжнародним роком волонтерів та добровольців, що має посприяти цілям сталого розвитку в світі.

Враховуючи розкритий досвід, окрім зазначеного вище, пропонуємо також внести зміни і до законодавчо закріпленого визначення поняття волонтерської діяльності (ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність»), виклавши його у такій редакції: «волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, безкорислива діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська допомога – роботи та послуги, що безкорисливо виконуються і надаються волонтерами».

Список використаних джерел:

1. Recommendations on support for volunteering. General Assembly. Fifty-sixth session, 76th plenary meeting, 5 December 2001. Agenda item 108. URL: <http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2007/ N0147881.pdf>
2. Панченко А. О. Волонтерська діяльність як одна із форм благодійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 84. С. 113-117.
3. Офіційний сайт ЮНІСЕФ Казахстан. URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-0>
4. Офіційний сайт Міністерства культури і інформації Республіки Казахстан. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/902358?lang=ru>
5. Волонтерлік қызмет туралы 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 42-VI ҚРЗ. URL: https://kodeksy-kz.com/o_volonterskoj_deyatelnosti.htm

Ключові слова: правове регулювання, соціальний захист, соціальне забезпечення, волонтерська діяльність, волонтер.

Keywords: legal regulation, social protection, social security, volunteering, volunteer.

Пожарова Оксана Вікторівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕВЕДЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Після введення на території нашої країни правового режиму воєнного стану трудове законодавство України потребувало негайних змін з метою впорядкування трудових відносин через адаптації їх до нових реалій. Тому було прийнято спеціальний Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який встановлює особливе регулювання трудових відносин між роботодавцем та працівником, зокрема, зміни істотних умов праці, переведення на іншу роботу тощо.

Необхідно звернути увагу, що у трудовому законодавстві легальне визначення поняття «переведення на іншу роботу» – відсутнє. Доречно зазначити, що у проєкті Трудового кодексу України міститься стаття 62, яка має назву «Переведення на іншу роботу» та закріплює наступне визначення: «переведення на іншу роботу – це зміна трудової функції та/або місця роботи працівника» [1]. У навчальній літературі під «переведенням» розуміється – доручення працівникові роботи, не обумовленої трудовим договором, тобто зміна змісту трудової функції працівника (спеціальності, кваліфікації, посади) або місця роботи.

В 2022 році було внесено зміни до Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), який доповнено статтею 4-1, де закріплено, що таке трудова функція, а саме: «трудова функція – це інтегрований, переважно автономний набір трудових дій, що визначається характерним для нього технологічним процесом та передбачає наявність певних компетентностей, необхідних для їх виконання» [2]. Також згадана стаття закріплює визначення «професійна кваліфікація (повна професійна кваліфікація)» та «часткова професійна кваліфікація».

Відповідно до пункту 31 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р. № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» переведенням на іншу роботу вважається доручення працівнику роботи, що не відповідає його спеціальності, кваліфікації чи посаді, які визначені трудовим договором. Але зміна місця роботи означає зміну підприємства, установи, організації, з яким був укладений трудовий договір, а також зміну місцевості, тобто переведення на роботу в інший населений пункт [3].

Стаття 31 КЗпП України забороняє роботодавцю вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором. Отже, якщо така робота доручається для виконання працівнику, то вона вважається іншою роботою.

Головною умовою переведення працівника – це його згода. Хоча у статті 33 КЗпП України передбачені також виключення із загального правила – виняткові випадки в мирний час. Порядок переведення працівника передбачає наступне:

спочатку роботодавець визначає виробничу необхідність та можливість переведення конкретного працівника на іншу роботу; потім цей працівник повинен дати згоду, написати заяву на переведення; на підставі заяви роботодавець видає наказ або розпорядження стосовно переведення працівника.

Відповідно до медичного висновку роботодавець повинен перевести працівника, який потребує за станом здоров'я на легшу роботу, за його згодою, тимчасово або без обмеження строку (стаття 170 КЗпП України). Також відповідно до медичного висновку вагітних жінок переводять на більш легшу роботу або роботу, яка виключає вплив несприятливих виробничих факторів (стаття 178 КЗпП України).

У період дії воєнного стану для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, роботодавець отримав право переводити працівника без його згоди на іншу роботу, яка не обумовлена трудовим договором. Обмеження стосуються тільки території, де тривають активні бойові дії [4]. Також підставою можуть бути й інші обставини, які ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей. Заборонено пропонувати працівникові роботу, яка за станом здоров'я йому протипоказана.

Тимчасові переведення на іншу роботу можуть проводитися з ініціативи роботодавця або самого працівника за угодою сторін та оформляються наказом. Якщо переведення з ініціативи роботодавця, то вони відрізняються строком, порядком переведення та залежать від причини. Слід наголосити, що тимчасові переведення на іншу роботу є обов'язковими для працівників, тому відмова від виконання розпорядження роботодавця стосовно переведення (у разі відсутності поважних причин) розглядається як порушення трудової дисципліни.

Так, 6 березня 2025 року була прийнята постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 343/761/23 (провадження № 61-12659св24) щодо переведення. У грудня 2022 року ПАТ «Укрнафта» прийняло наказ про переведення майстра з ремонту устаткування на посаду розподільвача робіт сектору по ліквідації наслідків військових дій Качанівського ГПЗ ПАТ «Укрнафта». Майстер із наказом не погодився, оскільки вважав, що переведення на іншу роботу пов'язане з підвищеним ризиком для нього та відбулося без його згоди. Однак, у лютому 2023 року наказом «Про застосування заходів стягнення за порушення трудової дисципліни», його було звільнено (пункт 3 частини першої статті 40 КЗпП України). Верховний Суд звернув увагу на наявність підстав для застосування до майстра дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення, оскільки таке переведення могло мати місце без згоди працівника (частина перша статті 3 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»), позивачеві робота не була протипоказана за станом здоров'я, йому гарантувалася оплата праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою та компенсації за переїзд в іншу місцевість [5].

Також у постанові Верховного Суду від 20 березня 2024 року у справі № 343/1551/22 (провадження № 61-11893св23) викладено аналогічний висновок. Аналізуючи згадані справи можна виокремити ознаки тимчасового переведення працівника на іншу роботу, а саме: переведення викликане винятковими, непередбаченими обставинами, які впливають на нормальний хід виробництва; здійснюється в інтересах роботодавця та відрізняється порядком оплати й строком переведення. У КЗпП України відсутні обмеження щодо кількості таких переведень та їх загальної тривалості протягом календарного року.

Таким чином, після запровадження воєнного стану правове регулювання трудових відносин зазнало значних змін, зокрема, у питанні переведення працівника на іншу роботу. Втім, судові рішення допомагають уникнути помилок при трактуванні нових норм законодавства щодо переведень та слугують прикладом правильного застосування їх на практиці.

Список використаних джерел:

1. Проект Трудового кодексу України від січня 2025 року. URL: https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/d1_proekt-trudovogo-kode__su-ukrayiny-25122024.pdf (дата звернення: 16.04.2025).

2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

3. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 року. № 9. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text> (дата звернення: 16.04.2025).

4. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року. № 2136- IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 16.04.2025).

5. Постанова Верховного Суду від 6 березня 2025 року у справі № 343/761/23. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125673545> (дата звернення: 16.04.2025).

Ключові слова: трудові правовідносини, переведення працівника, трудова функція, спеціальність, кваліфікація, посада, місце роботи, порядок переведення, тимчасове переведення, згода працівника, судові рішення.

Keywords: labour relations, employee transfer, labour function, specialty, qualification, position, place of work, transfer procedure, temporary transfer, employee consent, court decisions.

Шукін Олександр Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук*

ЩОДО ПЕРЕБІГУ ОКРЕМИХ СТРОКІВ ЗВЕРНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ТРУДОВИХ ПРАВ

За фабулою судової справи є наявними наступні фактичні обставини:

- працівника судовим рішенням, прийнятим у жовтні 2021 року, було поновлено на роботі та стягнуто з роботодавця середній заробіток за весь час вимушеного прогулу працівника з моменту його незаконного звільнення. При цьому судовим рішенням було допущено негайне виконання судового рішення в частині поновлення працівника на роботі;
- роботодавець у червні 2024 року на виконання зазначеного вище судового рішення видав наказ про поновлення працівника на роботі та на наступний день у червні 2024 року звільнив працівника за скороченням штату працівників;
- працівнику стало відомо про наявність обох наказів роботодавця у вересні 2024 року та у березні 2025 року працівник звернувся до суду із позовом про стягнення з роботодавця середнього заробітку за час затримки виконання роботодавцем судового рішення про поновлення на роботі незаконно звільненого працівника згідно ст. 236 Кодексу законів про працю України [1] (надалі – «КЗпП України»);
- у судовому засіданні представники роботодавця заявили про пропуск працівником строків звернення до суду із захистом трудових прав, передбачених ст. 233 КЗпП України [1] та просили відмовити у задоволенні позову повністю.

Згідно частини першої ст. 233 КЗпП України [1] працівник може звернутися із заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до суду в тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, крім випадків, передбачених частиною другою ст. 233 КЗпП України [1].

Частиною першою ст. 233 КЗпП України [1], у свою чергу, встановлено, що із заявою про вирішення трудового спору у справах про звільнення працівник має право звернутися до суду в місячний строк з дня вручення копії наказу (розпорядження) про звільнення, а у справах про виплату всіх сум, що належать працівникові при звільненні, – у тримісячний строк з дня одержання ним письмового повідомлення про суми, нараховані та виплачені йому при звільненні (ст. 116 КЗпП України [1]).

При цьому 19 липня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 1 липня 2022 року № 2352-ІХ [2] яким назву та частини першу і другу ст. 233 КЗпП України [1] було викладено в новій редакції та, зокрема, була видалена

норма згідно якої у разі порушення законодавства про оплату праці працівник мав право звернутися до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати без обмеження будь-яким строком.

Спробуємо з'ясувати чи був пропущений працівником строк звернення до суду у межах способу захисту, передбаченого ст. 236 КЗпП України [1].

Попередньо погодимось, що середній заробіток за час затримки виконання рішення про поновлення на роботі працівника не входить до структури заробітної плати, передбаченої ст. 2 Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР [3], а є спеціальним видом відповідальності роботодавця за порушення трудових прав працівника (Постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року у справі № 522/13736/15 [4]). Отже строк пред'явлення до суду позовних вимог про стягнення середнього заробітку за час затримки виконання рішення про поновлення на роботі завжди (до та після 19 липня 2022 року) обмежувався трьома місяцями з дня, коли працівник дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права.

Звідси, до відносин щодо стягнення середнього заробітку на користь працівника за весь час затримки виконання роботодавцем судового рішення про поновлення працівника на роботі не є релевантним до застосування по справі й правового висновку Верховного Суду, сформованого у Рішенні від 06 квітня 2023 року у зразковій справі № 260/3564/22 [5] згідно з яким середній заробіток на користь працівника за весь час його вимушеного прогулу має бути стягнутий за період до 19 липня 2022 року, а у іншій частині у задоволенні вимог слід відмовити у зв'язку з пропуском працівником тримісячного строку звернення до суду.

Також за обставин справи (видання роботодавцем наказу про поновлення працівника на роботі відбулось у червні 2024 року) не є можливим застосування п. 1 Глави XIX «Прикінцеві положення» КЗпП України [1] згідно з яким строки, визначені ст. 233 КЗпП України [1] продовжено на час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) чинність якого сплила 30 червня 2023 року.

Таким чином, підставою для застосування відповідальності, передбаченої ст. 236 КЗпП України [1] є невидання роботодавцем негайно після проголошення судового рішення наказу про поновлення працівника на роботі. При цьому затримка виконання рішення суду про поновлення на роботі є триваючим правопорушенням, а отже працівник може визначити остаточний обсяг своїх вимог лише на момент припинення такого правопорушення, яким є день поновлення його на роботі. Зазначене узгоджується із правовим висновком, викладеним Верховним Судом у постанові від 20 жовтня 2021 року у справі № 488/339/20 [6].

Принципово наголошуємо та вважаємо, що таким моментом є утворення єдиного комплексу (юридичного складу) з наступних юридичних фактів – видання роботодавцем наказу про поновлення працівника на роботі та фактично-го допуску працівника до виконання його трудових обов'язків.

В контексті вище пошлемося на правовий висновок викладений у Постанові Верховного Суду від 17 червня 2020 року у справі N 521/1892/18 [7] де зазначено, що «належним виконанням судового рішення про поновлення на роботі необхідно вважати видання власником наказу про це, що дає можливість працівнику приступити до виконання своїх попередніх обов'язків. Виконання рішення вважається закінченим із моменту фактичного допуску працівника, поновленого на роботі рішенням суду, до виконання попередніх обов'язків на підставі відповідного акту органу, який раніше прийняв незаконне рішення про звільнення працівника».

За обставин нашої справи вважаємо, що формальне видання наказу про поновлення працівника на роботі не може свідчити про реальність поновлення порушених трудових прав працівника у зв'язку із наступним:

- згідно з частиною 4 ст. 24 КЗпП України [1] працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року № 413 «Про порядок повідомлення Державній податковій службі та її територіальним органам про прийняття працівника (домашнього працівника) на роботу/укладення гіг-контракту або припинення трудового договору з домашнім працівником» [8]. За обставин справи повноважні органи державної податкової служби роботодавцем про прийняття працівника на роботу не повідомлялися.
- згідно з частиною 1 ст. 29 КЗпП України [1] роботодавець до початку роботи працівника зобов'язаний в узгоджений із працівником спосіб здійснити певні заходи та поінформувати працівника про певні обставини його подальшої роботи, зокрема повідомити працівника про трудову функцію, яку зобов'язаний виконувати працівник (посада та перелік посадових обов'язків). Такі дії роботодавцем вчинені при поновленні працівника не були.
- на момент видання роботодавцем наказу про поновлення працівника на роботі у структурі та штатному розписі була відсутня посада на якій поновлювався працівник.
- видання на наступний день після поновлення працівника на роботі наказу про звільнення працівника не свідчить про добросовісні наміри роботодавця реально поновити працівника у порушених правах.

Таким чином, у справах щодо стягнення з роботодавця середнього заробітку за час затримки виконання роботодавцем судового рішення про поновлення на роботі незаконно звільненого працівника згідно ст. 236 КЗпП України [1] строк звернення до суду становить три місяці, що має починатися з наступного

дня після видачі роботодавцем наказу про поновлення працівника на роботі та здійснення заходів з фактичного і реального допуску працівника до виконання таких обов'язків, незалежно від тривалості прострочення здійснення таких заходів.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин : Закон України від 1 липня 2022 року № 2352-IX. *Голос України*. 2022 № 147.
3. Про оплату праці : Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.
4. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року у справі № 522/13736/15. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85110828>
5. Рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 06 квітня 2023 року у зразковій справі № 260/3564/22. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110064913>
6. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20 жовтня 2021 року у справі N 488/339/20. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544649>
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Верховного Суду від 17 червня 2020 року у справі № 521/1892/18. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90111466>
8. Про порядок повідомлення Державній податковій службі та її територіальним органам про прийняття працівника (домашнього працівника) на роботу/укладення гіг-контракту або припинення трудового договору з домашнім працівником : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року № 413. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 115.

Ключові слова: поновлення на роботі; вимушений прогул; судовий захист трудових прав; строк звернення до суду

Keywords: reinstatement at work; forced absence; judicial protection of labor rights; term of the appeal to the court.

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА: СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Питання системи принципів індивідуального трудового права займає особливе місце серед актуальних проблем правової науки та практики трудових відносин. В умовах динамічних соціально-економічних перетворень, пов'язаних із цифровізацією економіки, воєнним станом та інтеграцією України до європейського правового простору, принципи індивідуального трудового права потребують теоретичного переосмислення та законодавчого оновлення.

В умовах трансформації трудового законодавства, появи нетипових форм зайнятості та посилення індивідуалізації праці існує необхідність переосмислення значення саме принципів правового регулювання індивідуальних трудових відносин. У сучасній українській доктрині ці принципи часто ототожнюються з галузевими, хоча мають власну логіку й специфіку та є складовою останніх.

Система принципів індивідуального трудового права являє собою ієрархічно упорядковану сукупність базових засад, що визначають зміст, спрямованість та межі правового регулювання індивідуальних трудових відносин. У сучасній доктрині трудового права найчастіше виділяють такі групи принципів: загальноправові (законність, справедливість, гуманізм та ін.), галузеві (свобода праці, заборона дискримінації, рівність трудових прав, стабільність трудових відносин та ін.), а також принципи окремих інститутів трудового права (гідна оплата праці, безпека та охорона праці та ін.).

Однак у чинному Кодексі законів про працю України (далі – Кодекс) принципи індивідуального трудового права не виділені в окрему статтю. Лише окремі з них знайшли відображення у змісті деяких статей. Зокрема, у статті 2¹ Кодексу закріплено принцип рівності трудових прав і заборони дискримінації у сфері праці, а стаття 2² Кодексу передбачає заборону мобінгу (цькування) як прояву психологічного насильства на робочому місці [1].. Водночас така фрагментарність не дозволяє сформувати повноцінну й цілісну систему принципів, що ускладнює правозастосування, створює ризики правової невизначеності та послаблює ефективність реалізації трудових прав.

Це створює численні проблеми у правозастосуванні, ускладнює належний захист трудових прав працівників та перешкоджає чіткому визначенню меж і можливостей роботодавця у регулюванні трудових відносин. Відсутність системної класифікації та чіткого законодавчого закріплення цих принципів є суттєвою прогалиною в трудовому законодавстві України.

Питання закріплення принципів індивідуального трудового права активно вирішується в європейських країнах. Так, Трудовий кодекс Литовської Республіки 2016 року містить окрему норму про принципи правового регулювання

праці, де прямо зазначено принцип юридичної визначеності, захисту очікувань та стабільності трудових відносин [2]. У Трудовому кодексі Республіки Молдова 2003 року перелік принципів подано в системному вигляді у ст. 5, а в наступних статтях розкривається зміст окремих із них [3]. В Україні подібна модель поки що не реалізована, що свідчить про необхідність імплементації у вітчизняне законодавство позитивного зарубіжного законодавчого досвіду.

Спроба уніфікації правових принципів та засад регулювання трудових відносин в єдину систему відображена у проєкті Трудового кодексу України, статтею 2 якого встановлюються наступні правові принципи регулювання індивідуальних трудових відносин: забезпечення працівникам державних гарантій у сфері праці; захист та відновлення порушених прав суб'єктів трудових відносин; стабільність трудових відносин; забезпечення права чоловіків та жінок на рівну оплату за працю рівної цінності; гарантування права на захист працівників від необґрунтованого звільнення та ін. [4].

На сучасному етапі розвитку трудового законодавства України, з огляду на досвід країн Європейського Союзу та стандарти Міжнародної організації праці, необхідно сформувати єдину систему принципів, яка враховувала б сучасні виклики та потреби суспільства. Зокрема, варто розглянути можливість виокремлення нових принципів, таких, як принцип гнучкості трудових відносин, принцип автономії волі сторін трудового договору, принцип соціального діалогу, а також принцип забезпечення психологічної безпеки на робочому місці.

В умовах цифровізації особливого значення набуває принцип правового забезпечення праці на дистанційній основі, тобто працівників, які виконують роботу за допомогою інформаційних технологій. Зокрема, важливо визначити механізми контролю за дотриманням трудових стандартів в умовах дистанційної роботи. Також, враховуючи виклики воєнного часу, необхідно закріпити принцип забезпечення стабільності та захисту трудових прав працівників, які перебувають у зоні бойових дій або змушені тимчасово змінити місце проживання. Це передбачає створення спеціальних правових механізмів, що гарантують збереження робочого місця, виплату зарплати, захист від незаконних звільнень і дискримінації за ознакою тимчасового переселення.

Крім того, сучасна практика свідчить про необхідність чіткішого закріплення принципу рівності трудових можливостей, що передбачає не тільки заборону прямої дискримінації, але й усунення системних перешкод для реалізації трудових прав окремих категорій працівників, таких, як молодь, особи з інвалідністю, працівники похилого віку та інші соціально вразливі групи.

Отже, сучасний стан системи принципів індивідуального трудового права України потребує не лише теоретичного переосмислення, а й чіткого нормативного визначення з урахуванням нових соціальних викликів. Такий підхід забезпечить ефективне функціонування трудових відносин, сприятиме підвищенню соціальної справедливості та стане фундаментом для гармонійного розвитку трудового права в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
2. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Redakcija: 40 – 2023-11-16 (nuo 2023-11-30) Aktuali. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=368200&title=LR%20darbo%20kodeksas#.
3. Codul muncii al Republicii Moldova din 28.03.2003. URL: <http://lex.justice.md/md/326757/>
4. Проект Трудового кодексу України. URL: https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/1projekt_trudovogo_kodeksu_12.01.2024.pdf

Ключові слова: трудове право, індивідуальне трудове право, принципи трудового права, принципи індивідуального трудового права, трудове законодавство України.

Keywords: labor law, individual labor law, principles of labor law, principles of individual labor law, labor legislation of Ukraine.

Горбаченко Ерік Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ОСНОВНІ ТРУДОВІ ОБОВ'ЯЗКИ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Обов'язки роботодавця є одним із важливих елементів правового статусу роботодавця як суб'єкта трудових правовідносин. У законодавстві Республіки Польща як однієї з країн-учасниць Європейського Союзу приділяється значна увага детальній регламентації трудових відносин, зокрема шляхом закріплення обов'язків роботодавців і працівників з метою забезпечення гідних умов праці та підтримки стабільного функціонування ринку праці. Адже чітке закріплення обов'язків учасників трудових відносин та механізму їхньої реалізації відіграє важливу роль у забезпеченні балансу між інтересами роботодавців і працівників.

Основою правового регулювання трудових відносин у Польщі є Кодекс праці (пол. Kodeks pracy), ухвалений 26 червня 1974 року, з подальшими змінами та доповненнями. У ньому містяться вичерпні положення щодо обов'язків роботодавців, включаючи організацію робочого процесу, оплату праці, охорону здоров'я та соціальне забезпечення. Наприклад, у статті 94 Кодексу праці зазначається, що роботодавець зобов'язаний організувати робочий процес у спосіб, що забезпечує виконання працівниками своїх обов'язків з належною ефективністю та безпекою [1].

Крім того, важливими джерелами права є закони, що регулюють окремі аспекти трудових відносин, такі, як Закон про соціальне страхування, Закон про

мінімальну заробітну плату та акти, що регулюють професійну безпеку й охорону здоров'я.

Міжнародні норми, ратифіковані Польщею, також відіграють важливу роль у формуванні трудового права. Наприклад, норми Міжнародної організації праці (МОП) інтегровані у національне законодавство, що сприяє гармонізації польського права з європейськими стандартами. Це має важливе значення, адже сприяє досягненню європейського рівня захисту прав та закріплення обов'язків учасників трудових відносин [2, с. 8].

Основні обов'язки роботодавця закріплені у розділі 4 підрозділі 1 Кодексу праці Республіки Польща. У цьому ж розділі закріплені й основні обов'язки працівників. Такий підхід законодавця є цілісним і системним, що важливо для належної регламентації елементів правового учасників трудових відносин.

Роботодавець зобов'язаний забезпечити умови праці, що відповідають чинним стандартам безпеки та гігієни. Це включає регулярні перевірки робочих місць, надання засобів індивідуального захисту, організацію інструктажів та навчання працівників. Згідно зі статтею 207 Кодексу праці, роботодавець несе відповідальність за охорону здоров'я та безпеку на робочих місцях і зобов'язаний адаптувати умови праці до потреб працівників з урахуванням їхнього стану здоров'я [1]. Відповідальність за безпечні умови праці є ключовою складовою соціальної відповідальності підприємницької діяльності.

Ще одним з основних обов'язків роботодавця є дотримання трудових договорів. У Польщі трудові договори регламентуються чітко визначеними правилами, які включають умови праці, тривалість робочого часу, розмір заробітної плати та види відпусток. Відповідно до статті 29 Кодексу праці, роботодавець зобов'язаний оформлювати трудові відносини в письмовій формі, чітко визначаючи всі ключові аспекти співпраці [1]. Роботодавець також зобов'язаний своєчасно виплачувати заробітну плату, як це передбачено статтею 85 Кодексу праці [1]. Чіткість і прозорість у трудових договорах є запорукою захисту прав працівників.

Важливою складовою обов'язків роботодавця є забезпечення соціального страхування працівників. Це включає реєстрацію працівників у системі соціального страхування ZUS (Zakład Ubezpieczeń Społecznych) і регулярну сплату внесків. Згідно зі статтею 231 Кодексу праці, роботодавець зобов'язаний інформувати працівників про умови соціального страхування, включаючи права на пенсію, медичне страхування та інші пільги [1]. Ефективний соціальний захист працівників сприяє підвищенню їхньої мотивації та продуктивності праці, що видно з аналізу положень теорії мотивації, проведеного О. В. Осадчуком [3].

Роботодавець зобов'язаний інформувати працівників про їхні права та обов'язки, а також про зміни в організації праці. Це стосується не лише загальних умов роботи, але й питань, пов'язаних з охороною праці, оплатою та соціальними гарантіями. Відповідно до статті 94 Кодексу праці, роботодавець повинен забезпечити працівників повною та достовірною інформацією щодо їхніх трудових прав і обов'язків [1].

Важливим обов'язком роботодавця є забезпечення захисту всіх учасників трудових відносин від дискримінації та мобінгу. Відповідно до польського законодавства, роботодавець має забезпечити рівне ставлення до всіх працівників незалежно від статі, віку, національності чи інших характеристик. Стаття 11³ Кодексу праці встановлює заборону дискримінації у трудових відносинах, а стаття 94³ акцентує увагу на запобіганні мобінгу (психологічному тиску) в робочому колективі [1].

Отже, обов'язки роботодавця за законодавством Республіки Польща є комплексними та охоплюють різні аспекти трудових відносин. Дотримання цих обов'язків сприяє створенню безпечного та справедливого робочого середовища, яке відповідає міжнародним стандартам. В умовах євроінтеграційних процесів на світовій арені Республіка Польща демонструє приклад вдалої практики прийняття єдиного кодифікованого акту в галузі трудового права, та цілісний і системний спосіб закріплення окремих елементів правового статусу учасників трудових відносин, зокрема основних трудових обов'язків роботодавця.

Список використаних джерел:

1. Kodeks pracy: Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. URL: <https://poland-consult.com/wp-content/uploads/2022/07/kodeks-pracy-2023.pdf> (дата звернення: 10.04.2025).
2. Трудове право Європейського Союзу : монографія. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. 596 с.
3. Осадчук О. В. Застосування положень теорій мотивації для формування мотиваційних систем на українських підприємствах. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2024. № 14. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-14-04-10>

Ключові слова: трудові відносини, трудове законодавство, правовий статус роботодавця, основні трудові обов'язки роботодавця.

Keywords: labor relations, labor legislation, legal status of the employer, the main labor duties of the employer.

Жученко Руслан Олегович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЗА ПРОЄКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Підставами припинення трудового договору є юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини (дії та події), з якими норми права пов'язують припинення трудових правовідносин. Норми про припинення трудового договору закріплені в главі 5 «Припинення трудового договору» розділу I «Трудові відно-

сини і трудовий договір» Книги другої «Індивідуальні трудові відносини» проекту Трудового кодексу України [1].

У доктрині трудового права є загальноновизнаним, що трудовий договір може бути припинений на підставах і в порядку, передбачених законодавством. Ці важливі гарантії трудових прав працівників при припиненні трудового договору не передбачені в чинному Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП України) [2]. Цю прогалину частково усунуто у ст. 62 «Умови припинення трудового договору» проекту Трудового кодексу України. Хоча зміст частини першої зазначеної статті істотно змінює підхід до закріплення підстав припинення трудового договору. У законопроекті йдеться про можливість припинення трудового договору тільки за однією з підстав, передбачених «цим Кодексом або іншими законами України». Тобто за законопроектом підстави припинення трудового договору вже не встановлюються законодавством і контрактом (у разі укладення його згідно із законом відповідно до частини третьої ст. 21 КЗпП України), а визначаються на законодавчому рівні – Кодексом або іншими законами України.

За п. 8 частини першої ст. 36 КЗпП України допускається встановлення підстав припинення трудового договору з нефіксованим робочим часом і контракту. На відміну від чинного Кодексу договірний рівень закріплення підстав припинення трудового договору у законопроекті є значно вужчим. Виключення із проекту контрактної форми трудового договору унеможливорює встановлення за угодою сторін умов розірвання договору, в тому числі дострокового, що передбачено частиною третьою ст. 21 КЗпП України.

Потрібно відзначити, що виключення контрактної форми трудового договору із законопроекту видається досить дискусійним. На нашу думку, заслуговує на підтримку точка зору тих науковців, які вважають необхідним збереження контракту або можливість його укладання з окремими категоріями працівників, враховуючи специфіку їх професійної діяльності. Так, варто погодитися з Н. Г. Опарою, яка доводить доцільність і необхідність укладення контракту при прийнятті на роботу журналіста та пропонує внесення відповідних змін до Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» [3, с. 77-78].

Договірний рівень визначення підстав припинення трудового договору у законопроекті встановлений у випадках, передбачених ст. 80. Ідеться про встановлення додаткових (порівняно з Кодексом) підстав припинення трудового договору та порядку їх застосування у трудовому договорі, укладеному з «керівником юридичної особи, головою і членами наглядової ради та/або виконавчого органу, з керівником представництва іноземної юридичної особи, а також з будь-якими іншими працівниками, якщо припинення з ними трудового договору належить до компетенції вищого органу управління або наглядової ради відповідно до установчих документів роботодавця» [1]. Варто зауважити, що у статті йдеться тільки про можливість встановлення додаткових підстав припинення трудового договору порівняно «з цим Кодексом», хоча за логікою речей

та з урахуванням положень частини першої ст. 62 законопроекту доцільно було зазначити «порівняно з цим Кодексом або іншими законами України».

На нашу думку, встановлення можливості визначення додаткових підстав припинення трудового договору тільки у випадках, передбачених ст. 80 законопроекту, обмежує договірні засади регулювання трудових відносин, самостійність та ініціативу сторін трудового договору, зумовлені необхідністю врахування низки об'єктивних і суб'єктивних факторів, зокрема значимості та специфіки трудової функції, особливих умов праці та характеру роботи і т. ін. Нерідко конкретизація трудових обов'язків сторін потребує встановлення додаткових підстав припинення трудового договору, в тому числі дострокового, проте ця обставина не врахована в законопроекті. У випадку виключення контрактної форми трудового договору ті переваги, що властиві цій формі, доцільно було б передбачити для трудового договору, включаючи й можливість встановлення в ньому додаткових підстав припинення порівняно з Кодексом або іншими законами України.

Аналіз змісту глави 5 «Припинення трудового договору» законопроекту свідчить про те, що в ньому збережена класифікація зазначених підстав на загальні та спеціальні. Якщо вважається, що в чинному КЗпП України загальні підстави припинення трудового договору закріплені в ст. 36, а додаткові – статтях 7 і 41, то в законопроекті перші передбачені ст. 63, а другі – ст. 80.

Потрібно звернути увагу на відмінності у змісті статей 36 КЗпП України і ст. 63 законопроекту насамперед в аспекті кількості передбачених підстав припинення трудового договору. Якщо в частині першій ст. 36 закріплені фактично 14 підстав, а в п. 9 зазначається про підстави, передбачені іншими законами, то в ст. 63 законопроекту – тільки 6 підстав (пункт 7 дублює пункт 9 ст. 36 КЗпП України). При цьому норми, закріплені в пунктах 3, 4, 5 і 6 є бланкетними, оскільки відсилають до інших відповідних статей. Так, розірвання трудового договору з ініціативи працівника відбуватиметься за статтями 64, 65 цього Кодексу, а розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця – за статтями 66-72. Припинення трудового договору з незалежних від сторін трудового договору обставин передбачається за статтями 75-79 Кодексу. Зазначене свідчить про прагнення розробників законопроекту оптимізувати законодавчу основу припинення трудового договору, що відповідає законодавству окремих країн ЄС, зокрема, ст. 53 Трудового кодексу Литовської Республіки [4].

Водночас варто зауважити про необхідність коректування пункту 2 частини першої ст. 63 законопроекту, в якому зазначається про припинення трудового договору за згодою сторін. У цьому випадку доцільно передбачити не згоду, а угоду сторін, за якою припиняється зазначений договір.

Новелою законопроекту є припинення трудового договору шляхом укладення додаткової угоди, що передбачене частиною третьою ст. 62 «Умови припинення трудового договору». Як видається, зазначена норма є недосконалою і потребує доопрацювання. По-перше, виникає питання взагалі щодо доцільності її законодавчого закріплення, адже частиною першою ст. 62 законопроекту чіт-

ко передбачається можливість припинення трудового договору за однією з підстав, визначених цим Кодексом або іншими законами. Тобто наявність певного юридичного факту є підставою припинення трудового договору, що не потребує укладання додаткової угоди. Працівник може погодитися з припинення за відповідною підставою або оскаржити звільнення у встановленому порядку. По-друге, у частини третій ст. 62 законопроекту не передбачені наслідки не укладення такої додаткової угоди про припинення трудового договору, якщо працівник, не згодний зі звільненням, має намір його оскаржити. Укладення такої додаткової угоди фактично засвідчує згоду працівника на звільнення, що не завжди відповідає реальному стану речей. Тому частину третю ст. 62 законопроекту варто було б доповнити нормою про наслідки не укладення додаткової угоди про припинення трудового договору, зокрема, у випадку не згоди працівника зі звільнення, або виключити її зі ст. 62 через незрозумілість її мети, а саме відсутності відповіді на питання яким чином вона захищає інтереси сторін трудового договору.

Список використаних джерел:

4. Проект Трудового кодексу України. URL: https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/1proekt_trudovogo_kodeksu_12.01.2024.pdf
5. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
6. Опара Н. Г. Особливості правового регулювання трудових відносин журналістів : дис. ...д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2023. 190 с.
7. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Redakcija: 40 – 2023-11-16 (nuo 2023-11-30) Aktuali. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=368200&title=LR%20darbo%20kodeksas#

Ключові слова: трудовий договір, припинення трудового договору, підстави припинення трудового договору, законодавство України, проект Трудового кодексу України.

Keywords: employment contract, termination of an employment contract, grounds for termination of an employment contract, legislation of Ukraine, draft Labor Code of Ukraine.

Калиновський Роман Михайлович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
аспірант кафедри соціального права*

ГАРАНТІЇ ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ ОСІБ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ

Демократичний курс розвитку України зумовив необхідність переосмислення та актуалізації проблеми забезпечення рівних прав та можливостей для всіх і кожного за допомогою, серед іншого, розробки та закріплення на законодавчому рівні ефективних правових засад недопущення та подолання дискри-

мінації в усіх сферах суспільного життя, зокрема – праці на різних її етапах та проявах, передусім – під час прийому на роботу.

Чинне національне трудове законодавство у сфері трудової діяльності осіб з сімейними обов'язками не повною мірою відповідає міжнародним стандартам. У КЗпП України відсутня окрема глава чи узагальнена група норм, присвячених трудовправовому їх статусу, такі норми розпорошені по різних главах Кодексу.

Термін «особи із сімейними обов'язками» взагалі законодавцем в акті не використовується. Більше того, власне категорія «особи із сімейними обов'язками» в законодавстві також не розкривається.

Конвенцією МОП № 156 [1] та Європейською соціальною хартією (переглянутою) [2] на держави покладається обов'язок задля забезпечення реалізації права на рівність працівників із сімейними обов'язками і всіх інших працівників вживати відповідних заходів з тим, щоб перші могли здійснювати право на вільний вибір роботи і щоб приймалися до уваги їхні потреби у сфері зайнятості та працевлаштування. Державами повинно бути забезпечено, наприклад, можливість для кожного із обох батьків оформлювати відпустку для догляду за дитиною після відпустки по вагітності та пологам, до того ж, під час становлення її тривалості необхідно враховувати як норми національного законодавства України та колективних договорів, так і існуючу практику. Досліджувана категорія осіб не можуть бути як не прийняті на роботу, так і звільнені з підстави набуття чи існування сімейних обов'язків.

Відповідно до Конвенції МОП № 156 до осіб із сімейними обов'язками відносяться:

- 1) працівники, які утримують, здійснюють догляд та виховують неповнолітніх дітей;
- 2) працівники, які утримують та здійснюють догляд відносно інших членів сім'ї у випадку їх непрацездатності.

Чинний КЗпП України [3] містить норми, які регулюють трудові відносини лише однієї категорії «працівників із сімейними обов'язками» – які утримують, здійснюють догляд та виховують неповнолітніх дітей.

Це стосується вагітних жінок, жінок та інших осіб, які здійснюють догляд за дітьми до досягнення ними трирічного віку. Окремо слід виділити норми Закону України «Про відпустки» [4], які передбачають надання соціальної відпустки працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину – особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи. Відповідно до ст. 19 цього Закону до таких працівників відносяться:

- один з батьків, які мають двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину з інвалідністю, або які усиновили дитину;
- матір (батько) особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи;
- одинока матір, батько дитини або особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, який виховує їх без матері (у тому числі у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі);

- особи, які взяли під опіку дитину або особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи;
- один із прийомних батьків.

Чинне трудове законодавство поширює певні гарантії лише на окремі групи осіб із сімейними обов'язками, що свідчить про відсутність системного підходу законодавця до зазначеної проблеми.

Подальше вдосконалення трудового законодавства повинно відбуватися і у напрямку чіткого окреслення гарантій, якими такі особи можуть користуватися для покращення їх становища на ринку праці, передусім – під час працевлаштування. Вони повинні стосуватися як чоловіків, так і жінок.

Стаття 5-1 КЗпП України серед гарантій забезпечення права громадян на працю передбачає правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи.

У чинному КЗпП України є загальна норма про заборону необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, тобто відмови без будь-яких мотивів або з підстав, що не стосуються кваліфікації чи професійних якостей працівника, або з інших підстав, не передбачених законом. Звідси випливає, що наявність у особи сімейних обов'язків також може розглядатися як необґрунтована відмова у прийнятті на роботу.

Така відмова може бути оскаржена до місцевого суду, оскільки ст. 232 КЗпП України передбачає, що безпосередньо в місцевих загальних судах розглядаються також спори про відмову у прийнятті на роботу вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років або дитину з інвалідністю, а одиноких матерів (батьків) – при наявності дитини віком до чотирнадцяти років. Як бачимо, ст. 232 не охоплені усі категорії працівників, які наділені спеціальним статусом «працівники із сімейними обов'язками». На жаль, гарантія безпосереднього звернення до суду не поширена на чоловіків, які мають дітей віком до трьох років або дитину з інвалідністю.

Також ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення» до категорій осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, віднесено:

- одного з батьків або особу, яка їх замінює і має на утриманні дитину (дітей) віком до шести років, або виховує без одного з подружжя дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, або утримує без одного з подружжя особу з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) та/або особу з інвалідністю І групи (незалежно від причини інвалідності);
- дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [5].

Закон передбачає компенсацію роботодавцю при працевлаштуванні таких категорій осіб за направленням територіальних органів зайнятості населення та трудової міграції, строком не менше ніж на два роки фактичних витрати у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, за який він сплачений, але не більше подвійного розміру мінімального страхового внеску.

Можна зробити висновок про те, що в Україні відсутній комплексний підхід до проблем забезпечення прав при працевлаштуванні осіб із сімейними обов'язками. Законодавство у цій частині потребує уніфікації, а також приведення його у відповідність із європейськими стандартами.

Лише комплексний підхід забезпечить можливість гармонійного поєднання професійних інтересів та сімейних обов'язків працівників, виконання яких – також не остання за місцем потреба людини.

Список використаних джерел:

1. Конвенція МОП № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками 1981 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010#Text
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03 травня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51. Ст. 2096.
3. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
4. Про відпустки : Закон України від 15 листопада 1996 року № 504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.
5. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 року № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст.243.

Ключові слова: право на працю, працевлаштування, особи із сімейними обов'язками, гарантії трудових прав, зайнятість.

Keywords: the right to work, job placement, persons with family responsibilities, guarantees of labor rights, employment.

Карпенко Олександр Олександрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС

Органи соціального діалогу займають важливе місце у механізмі його здійснення. У країнах ЄС правовий статус цих органів, порядок їх утворення, завдання, функції та повноваження закріплені як у трудових кодексах, так і спеціальних законах, положеннях. В Україні відповідні норми містяться в законах «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року № 2862-VI [1], «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI.

Так, норми про такі органи соціального діалогу, як ради із праці та соціальних справ закріплені у главі першій розділу III «Форми соціального партнер-

ства» Частини III «Колективні трудові відносини» Трудового кодексу Литовської Республіки від 14 вересня 2016 року [2]. Статтею 184 передбачена можливість утворення двох- і трьохсторонніх рад із праці та соціальних справ на галузевому і територіальному рівнях соціального партнерства для розгляду і вирішення питань зайнятості, безпеки і здоров'я працівників, а також інших пов'язаних з ними питань на основі рівноправного соціального співробітництва.

У ст. 185 Трудового кодексу Литовської Республіки закріплені норми про Тристоронню раду соціального партнерства, а саме строк її повноважень, порядок утворення, склад, критерії до організацій професійних спілок і організацій роботодавців, які мають намір делегувати свого представника до Тристоронньої ради, строк повноважень члена Тристоронньої ради та випадки дострокового припинення цього строку, порядок призначення голови Тристоронньої ради та ін.

У ст. 185 окремо не виділяються основні завдання Тристоронньої ради соціального партнерства, водночас до таких можна віднести положення частини дев'ятої цієї статті, відповідно до якої Тристороння рада обговорює питання та подає висновки і пропозиції у сфері трудової, соціальної та економічної політики, а також із питань, які необхідно обговорити відповідно до положень Конвенції Міжнародної організації праці № 144 «Про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм».

При цьому необхідно чітко виокремлювати основні завдання і функції органів соціального діалогу, в тому числі органів соціального діалогу, що утворюються на національному рівні. Що стосується Тристоронньої ради соціального партнерства в Литовській Республіці, то у частині десятій ст. 185 Трудового кодексу зазначається про те, що функції, права, порядок організації Тристоронньої ради встановлюються положенням про Тристоронню раду, що затверджується і змінюється цією Радою.

Потрібно відзначити, що у нормах Положення про Тристоронню раду соціального партнерства конкретизована мета її діяльності, що певною мірою може бути віднесена і до основних завдань цього органу. Ідеться про участь у формуванні соціальної, економічної та трудової політики в Литві; забезпечення в межах своєї компетенції постійного діалогу між працівниками, роботодавцями та органами державної влади; укладання та, за необхідності, контролювання тристоронніх та/або двосторонніх угод; здійснення міжнародного співробітництва з Європейським економічним і соціальним комітетом, іншими інституціями Європейського Союзу, інституціями тристороннього або двостороннього діалогу держав-членів Європейського Союзу та міжнародними організаціями.

Основні завдання Національної тристоронньої ради регламентовані в Законі Республіки Румунія «Про соціальний діалог» [3], до яких віднесено такі: а) забезпечення основи для консультацій щодо встановлення гарантованої мінімальної заробітної плати;

б) обговорення та аналіз проектів програм і стратегій, розроблених на державному рівні;

в) розробка та підтримка впровадження стратегій, програм, методологій та стандартів у сфері соціального діалогу;

г) врегулювання соціально-економічних суперечок шляхом тристороннього діалогу;

д) ведення переговорів та укладення соціальних угод, пактів та інших угод на національному рівні, а також моніторинг їх виконання.

Аналіз позитивного законодавчого досвіду країн ЄС у цій царині є необхідним і корисним в умовах кодифікації національного трудового законодавства, підготовки нової редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

У ст. 12 чинного Закону України «Про соціальний діалог в Україні» передбачені завдання Національної тристоронньої соціально-економічної ради. Що стосується основних завдань галузевої (міжгалузевої) тристоронньої або двосторонньої соціально-економічної ради, територіальної соціально-економічної ради, то у ст.ст. 16 і 18 Закону закріплені функції та права зазначених рад. Завдання цих органів соціального діалогу залишилися поза увагою законодавця, що, без сумніву, не сприяє ефективності їх діяльності.

Видається доцільним частини першу ст. 12 «Завдання, функції та права Національної тристоронньої соціально-економічної ради» чинного Закону України «Про соціальний діалог в Україні» викласти в такій редакції:

«Стаття 12. Завдання, функції та права Національної тристоронньої соціально-економічної ради

1. До основних завдань Національної ради належать:

участь у формуванні економічної та соціальної політики в Україні, регулюванні трудових, соціальних, економічних відносин;

обговорення та аналіз стратегії соціально-економічного розвитку держави, загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку;

розробка та підтримка впровадження стратегій, програм, методологій та стандартів у сфері соціального діалогу;

забезпечення в межах своєї компетенції здійснення соціального діалогу на національному рівні;

підтримка та сприяння розвитку соціального діалогу на галузевому і територіальному рівнях;

участь у міжнародному та міждержавному співробітництві з питань соціального діалогу;

інші завдання, угоджені між сторонами, що стосуються ведення соціального діалогу».

Видається також доцільним змінити назву Національної тристоронньої соціально-економічної ради та іменувати її Національна рада соціального діалогу.

Список використаних джерел:

1. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 28. Ст. 255.

2. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Redakcija: 40 – 2023-11-16 (nuo 2023-11-30) Aktuali. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=368200&ttitle=LR%20darbo%20kodeksas#

3. Legea nr. 367/2022 privind dialogul social. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/262989>.

Ключові слова: соціальний діалог, органи соціального діалогу, законодавство України, законодавство окремих країн ЄС.

Keywords: social dialogue, legislation of Ukraine, legislation of Ukraine, legislation of individual EU countries.

Краснова Анастасія Валеріївна

*Київський університет інтелектуальної власності та права,
аспірантка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики*

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ТА КОНСУЛЬТАЦІЇ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

Право на інформацію та консультації як одне з основних трудових прав закріплене у міжнародно-правових актах, актах законодавства України. Зазначене право проголошене у ст. 21 Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 року [1], ст. 17 Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 року [2], ст. 27 Хартії основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року [3]. У зазначених актах право на інформацію та консультації передбачене як право працівників та їх представників, що здійснюється на рівні підприємства. Зокрема у ст. 21 Європейської соціальної хартії (переглянутої) встановлюються зобов'язання Сторін вживати або заохочувати передбачені цією статтею заходи з «метою забезпечення ефективного здійснення права працівників отримувати інформацію і консультації на підприємстві». Ідеться про право працівників отримувати інформацію про економічний і фінансовий стан підприємства, а також отримувати консультації щодо запропонованих рішень, які можуть суттєво впливати на інтереси працівників.

У такому розумінні право на інформацію та консультації за своєю правовою природою може бути як індивідуальним, так і колективним трудовим правом, що здійснюється працівниками як безпосередньо, так і через своїх представників. У системі соціального діалогу право працівників на інформацію та консультації є колективним трудовим правом, що виходячи з положень наведених вище актів Ради Європи та Європейського Союзу, здійснюється на локальному рівні соціального діалогу в рамках такої його форми, як обмін інформацією та консультації, передбаченою частиною першою ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року № 2852-VI [4].

Важливе значення для захисту трудових прав, свобод і законних інтересів працівників має проголошене у ст. 29 Європейської соціальної хартії (переглянутої) право на інформацію та консультації під час колективного звільнення. За цією статтею Сторони беруть на себе зобов'язання вживати передбачених заходів з метою «ефективного здійснення права працівників отримувати інформацію та консультації у випадках колективного звільнення».

Україна взяла на себе зобов'язання вважати обов'язковими статті 21 і 29 Європейської соціальної хартії (переглянутої) згідно з Законом «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14 вересня 2006 року № 137-V [5].

Таким чином, у Європейській соціальній хартії (переглянутий) закріплене два окремих права – право на інформацію та консультації (ст. 21) і право на інформацію та консультації під час колективного звільнення (ст. 29). У першому випадку право на інформацію та консультації може здійснюватися як в індивідуальних, так і колективних трудових правовідносинах. Такий висновок випливає зі змісту абзацу першого ст. 21, в якому право працівників отримувати інформацію та консультації на підприємстві пов'язується з «можливістю працівників або їх представників».

Виходячи зі змісту ст. 29 Європейської соціальної хартії (переглянутої), право на інформацію та консультації під час колективного звільнення здійснюється в рамках колективних трудових правовідносин, оскільки у зазначеній статті йдеться про обов'язок роботодавця завчасно до колективного звільнення інформувати та консультувати представників працівників про шляхи і засоби запобігання такому звільненню або обмеження кількості звільнюваних осіб і пом'якшення наслідків звільнення.

Потрібно звернути увагу на те, що у Додатку до переглянутої Європейської соціальної хартії містяться роз'яснення до окремих статей Частини другої. Зокрема щодо статей 21 і 22 зазначається, що для цілей застосування цих статей термін «представники працівників» означає осіб, які визнаються такими за національними законодавством або практикою.

Далі дається тлумачення виразу «національне законодавство і практика», що у відповідних випадках охоплює, крім законів і правил, колективні договори, інші угоди між роботодавцями та представниками працівників, звичаї, а також відповідне прецедентне право.

Отже, цей вираз у розумінні Європейської соціальної хартії (переглянутої) є більш широким за своїм змістом і відрізняється від його розуміння в доктрині права України.

Що стосується національного законодавства, то в законах України відсутнє визначення терміну «представники працівників». Ідеться про чинні Кодекс законів про працю України, Закон України «Про соціальний діалог в Україні». У зв'язку з цим варто звернути увагу на позитивний законодавчий досвід окремих країн ЄС. Так, для національного законодавця представляють інтерес поло-

ження Трудового кодексу Литовської Республіки від 14 вересня 2016 року [7], а саме норми глави 1 «Представники працівників» розділу II «Сторони соціального партнерства» Частини III «Колективні трудові відносини», якими визначені коло представників працівників, гарантії їх незалежності та діяльності, гарантії та захист від дискримінації осіб, які здійснюють представництво працівників на рівні роботодавця.

Як уже відзначалося, обмін інформацією та консультації є однією із форм здійснення соціального діалогу. Це означає, що право на інформацію та консультації варто розглядати як основу здійснення цієї форми соціального діалогу.

Список використаних джерел:

1. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03 травня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51. Ст. 2096.
2. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text
3. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00303>
4. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2852-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст. 255.
5. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14 вересня 2006 року № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 43. Ст.418.
6. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом УРСР від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
7. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Redakcija: 40 – 2023-11-16 (nuo 2023-11-30) Aktuali. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=368200&title=LR%20darbo%20kodeksas#

Ключові слова: трудові відносини, право на інформацію та консультації, працівники, роботодавець, законодавство України.

Keywords: labor relations, right to information and consultation, employees, employer, legislation of Ukraine.

ВИДИ ДИСКРИМІНАЦІЇ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ ФОРМАМИ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Через те, що розбіжності в тлумаченні понять «види дискримінації» та «форми дискримінації» вносять певну невизначеність у дослідження питань, що стосуються дискримінації, вважаємо за необхідне перш за все розмежувати ці поняття.

Так, дефініція слова «вид» (type) – конкретний тип, клас чи група, щось, що можна виділити як різновид [1]. Форма (form) – структура, сутність речі, спосіб вираження або процедури [2]. Поняття «форма дискримінації» зустрічається у ст. 5 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI та наводиться відповідний перелік, що саме є формами дискримінації – пряма дискримінація, непряма, підбурювання до дискримінації, пособництво або утиск [3]. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [4], Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [5] містять у своїх назвах формулювання «форми дискримінації», що застосовується до конструкцій «дискримінація щодо жінок», «расова дискримінація».

На офіційному сайті Федерального антидискримінаційного агентства Німеччини стаття «Форми дискримінації» [6] посилається на ст. 3 «Загального закону про рівне ставлення» [7], у якій надано визначення прямої дискримінації, непрямої дискримінації, харасмента тощо.

На офіційному сайті уряду Сполученого Королівства у статті «Дискримінація: ваші права» [8] розділ «Типи (види) дискримінації» посилається на главу 1 «Закону про рівність» [9], де наводиться перелік «захищених характеристик» (вік, раса, релігія, стать та інші).

Виходячи з вищенаведеного, можна дійти висновку, що законотворці в більшості випадків під поняттям «види дискримінації» позначають певні риси, характеристики та особливості осіб чи груп осіб, через які вони можуть зазнати дискримінації, в той час, як поняття «форми дискримінації» виражає способи, дії та характер дій, якими може здійснюватися дискримінація. Варто звернути увагу на те, що іноді у західній та вітчизняній науковій літературі можна помітити взаємозаміну цих понять між собою. Часто це пов'язано з особливостями перекладу. Наприклад, в офіційному перекладі українською ст. 6 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок фразу «... to suppress all forms of traffic in women...» перекладено як «...щодо припинення всіх видів торгівлі жінками...», що вносить певні розбіжності в диференціювання понять «види» та «форми».

Види дискримінації у сфері трудових правовідносин в українському законодавстві наведено у ст. 2-1 Кодексу законів про працю України. У статті наведено

наступні види дискримінації: дискримінація залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції»; а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання [10]. Загалом вказано більше двадцяти видів дискримінації та перелік є неповним, що зрозуміло з формулювання «або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання». Їх можна узагальнити, об'єднавши в наступні категорії:

1. дискримінація на підставі етносу та етно-культурних рис (етнофобія, расизм, ксенофобія);
 2. дискримінація на підставі особливостей соціального статусу;
 3. дискримінація за віком (ейджизм, від англ. age – вік);
 4. дискримінація за статевою приналежністю (сексизм, мізогінія, мізандрія);
 5. дискримінація за гендерною ідентичністю та сексуальною орієнтацією (гомофобія, трансфобія);
 6. дискримінація за станом здоров'я (ейблізм, від англ. able – здатний);
 7. дискримінація на підставі особистих переконань;
 8. дискримінація через правозахисну, активістську, громадську діяльність.
- І. В. Янковець поділяє види дискримінації на наступні групи:
- види дискримінації з захищеними ознаками (ті, що наведені в законах, конвенціях);
 - з умовно захищеними ознаками, до яких вона відносить дискримінацію за зовнішнім виглядом (лукизм, від англ. look – вигляд), дискримінацію за рангом в певній ієрархії (ранкізм, від англ. rank – ранг, звання) тощо. Їх сутність полягає в тому, що хоча ці види і не закріплені в нормативних актах, проте вони привернули суспільну увагу та їх випадки фіксуються суспільством, ЗМІ;
 - третя група, яка включає в себе види дискримінації з ситуативними ознаками, такі що ще не є предметом підвищеної уваги суспільства, але які були визначені у процесі правозастосування та у судовій практиці [11, с. 89-92].

З сфери трудових правовідносин до останньої групи можна віднести деякі види дискримінації, що виникли на підставі технічного прогресу останніх років та умов, що склалися у світі загалом та в Україні зокрема (пандемія COVID-19, російсько-українська війна). Дискримінація за формою організації праці (дис-

танційна чи стаціонарна) стає дедалі поширенішою. Найбільше вона помітна у питанні оплати праці, розірвання трудових відносин, переведення працівника з одної форми організації праці на іншу.

Дослідження видів дискримінації є завжди актуальним, адже технічний прогрес, розвиток суспільства та сприйняття певних соціальних явищ і відносин ніколи не стоїть на місці, є дуже гнучким та мінливим.

Список використаних джерел:

1. Definition of TYPE. Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/type#synonyms>
2. Definition of FORM. Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/form#synonyms>
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
4. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : Конвенція ООН від 21.12.1965 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція ООН від 18.12.1979 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
6. Forms of discrimination. *Antidiskriminierungsstelle*. URL: <https://www.antidiskriminierungsstelle.de/EN/about-discrimination/what-is-discrimination/forms-of-discrimination/forms-of-discrimination-node.html#:~:text=According%20to%20the%20General%20Act,be%20justified%20by%20objective%20reasons>
7. General Act on Equal Treatment (AGG) of 14 August 2006 (Federal Law Gazette I p. 1897), last amended by Article 8 of the Act of 3 April 2013 (Federal Law Gazette I p. 610). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_agg/
8. Government Digital Service. Discrimination: your rights. *GOV.UK*. URL: <https://www.gov.uk/discrimination-your-rights>
9. Equality Act 2010. Chapter 15. *The Parliament of the United Kingdom*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/section/4>
10. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
11. Янковець І. В. Дискримінація та інституційний механізм її подолання в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2020. 293 с.

Ключові слова: дискримінація, види дискримінації, форми дискримінації, трудове право.

Keywords: discrimination, types of discrimination, forms of discrimination, labor law.

ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВІ ТА СПРИЯТЛИВІ УМОВИ ПРАЦІ

Серед основних трудових прав працівників, проголошених у міжнародно-правових актах, важливе місце займає право на справедливі та сприятливі умови праці. Зазначене право закріплене у частині першій ст. 23 Загальної декларації прав людини [1], ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [2]. У ст. 2 Європейської соціальної хартії (переглянутої) [3] передбачене право на справедливі умови праці з розкриттям його змісту.

Як будь-яке суб'єктивне право на справедливі та сприятливі умови праці являє собою певні можливості особи у визначеній сфері. Воно також має юридичні ознаки, що надають йому своєрідності та виокремлюють серед інших прав людини.

По-перше, варто відзначити, що право на справедливі та сприятливі умови праці належить до прав людини у сфері праці. Воно пов'язане зі здійсненням трудової діяльності працівника у передбачених законодавством формах.

По-друге, право на справедливі та сприятливі умови праці є основним трудовим правом. У теорії трудового права до таких прав відносять права, закріплені у міжнародно-правових актах про права людини, Конституції та законах України. Як уже відзначалося, зазначене право проголошене у міжнародно-правових актах.

Водночас право на справедливі та сприятливі умови праці не закріплене у Конституції України та законах України. Оскільки у ст. 2 «Право на справедливі умови праці» Європейської соціальної хартії (переглянутої) це право проголошене одразу після права на працю у ст. 1, то видається доцільним доповнити ст. 43 Конституції України [4] після частини першої, в якій закріплене право на працю та його гарантії, окремою частиною другою, якою передбачити право на справедливі та сприятливі умови праці. У такому випадку можна буде дійти висновку про імплементацію в національне законодавство положень ст. 2 Європейської соціальної хартії (переглянутої), за 6 пунктами якої (крім п. 3) Україна взяла на себе зобов'язання вважати їх для себе обов'язковими згідно із Законом від 14 вересня 2006 року № 137-V [5].

Для імплементації положень ст. 2 Європейської соціальної хартії (переглянутої) необхідно доповнити правом на справедливі та сприятливі умови праці перелік основних прав працівника, закріплений у ст. 2 чинного Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [6].

Основні права працівника передбачені у ст. 21 проєкту Трудового кодексу України [7], однак право на справедливі та сприятливі умови праці в ній відсутнє, у зв'язку з чим доцільно закріпити в цій статті зазначене право.

Таким чином, право на справедливі та сприятливі умови праці набуде статусу основного трудового права внаслідок проголошення його не тільки у міжнародно-правових актах, а й в актах національного законодавства. Водночас належне законодавче закріплення права на справедливі та сприятливі умови праці засвідчить імплементацію в національне законодавство міжнародних стандартів у цій сфері.

По-третє, суб'єктами права на справедливі та сприятливі умови праці є працівники, оскільки саме про них згадується у наведених вище статтях міжнародно-правових актів.

Термін «працівник» не визначений у чинному КЗпП України. На законодавчому рівні поняття працівника закріплене у низці законів України, зокрема, абзаці п'ятому ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12 січня 2012 року № 4312-VI [8]. Ідеться про фізичну особу, яка за трудовим договором (контрактом) працює на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності або у фізичної особи, яка використовує найману працю відповідно до законодавства.

Потрібно звернути увагу на те, що оскільки суб'єктом права на справедливі та сприятливі умови праці є працівник, тобто фізична особа, яка може бути громадянином України, іноземним громадянином або особою без громадянства, застосування праці яких здійснюється в Україні на підставі норм розділу VII Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI [9].

По-четверте, право на справедливі та сприятливі умови праці належить до соціальних прав людини і громадянина. Зазначені права у теорії прав людини віднесені до позитивних прав. Забезпечення соціальних прав, що включає їх визнання, охорону і захист є основним обов'язком соціальної держави.

По-п'яте, право на справедливі та сприятливі умови праці є комплексним за своєю структурою. У доктрині трудового права звертається увага на комплексний характер окремих основних трудових прав, з-поміж яких першим називається саме право на справедливі та сприятливі умови праці. Структура зазначеного права закріплена у ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. У ст. 2 Європейської соціальної хартії (переглянутої) передбачена структура права на справедливі умови праці.

Потрібно відзначити, що саме у ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права найбільш повно закріплена структура права на справедливі та сприятливі умови праці. Аналіз змісту ст. 7 дозволяє визначити компоненти зазначеного права та вибудувати їх у певну систему. Отже, основними елементами у структурі права на справедливі та сприятливі умови праці є: право на справедливую заробітну плату (п. а) (i); право на рівну, недискримінаційну винагороду за працю рівної цінності (п. а) (i); право жінок на гарантовані та не гірші, ніж у чоловіків, умови праці (п. а) (i); право жінок на рівну оплату за рівну працю (п. а) (i); право працівників на винагороду, що забезпечує задовільне існування для них самих та їхніх сімей (п. а) (ii); право на умови праці, що

відповідають вимогам безпеки та гігієни (п. б); право на однакову можливість просування по роботі та відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації (п. с); право на відпочинок (п. d); право на дозвілля (п. d); право на розумне обмеження робочого часу (п. d); право на оплачувану періодичну відпустку (п. d); право на винагороду за роботу у святкові дні (п. d).

Безумовною заслугою Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права людини є закріплення у концентрованому вигляді переліку конкретних прав працівників як елементів права на справедливі та сприятливі умови праці. Деталізація та забезпечення цих прав відносяться до прерогативи держави.

По-шосте, право на справедливі та сприятливі умови праці є регулятивним трудових правом, враховуючи поділ у теорії права та держави правовідносин на регулятивні та охоронні.

По-сьоме, окремі права у структурі права на справедливі та сприятливі умови праці є майновими, деякі – особистими немайновими.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) (Страсбург, 3 травня 1996 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14 вересня 2006 року № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 43. Ст. 418.
6. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. № 322- VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
7. Проект Трудового кодексу України. URL: https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/1proekt_trudovogo_kodeksu_12.01.2024.pdf
8. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12 січня 2012 року № 4312-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 39. Ст. 462.
9. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 року № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.

Ключові слова: трудові права, право на справедливі та сприятливі умови праці, юридичні ознаки трудових прав, міжнародно-правові акти, законодавство України.

Keywords: labor rights, the right to fair and favorable working conditions, legal signs of labor rights, international legal acts, legislation of Ukraine.

СТОРОНИ КОЛЕКТИВНОГО ДОГОВОРУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Сторони колективного договору передбачені у ст. 12 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [1], в частинах першій і другій ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди» від 01 липня 1993 року № 3356-ХІІ [2].

Аналіз змісту статей зазначених законів свідчить про різні підходи законодавця до визначення сторін колективних угод і договорів. Що стосується колективних угод, то їх сторонами визнаються сторони соціального діалогу, визначені законодавством України про соціальний діалог. Тобто сторонами колективних угод, які укладаються на національному, галузевому і територіальному рівнях, є сторони соціального діалогу, склад яких закріплений у ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року № 2862-VI [3]. У зв'язку з цим логічним було б передбачити, що сторонами колективного договору є сторони соціального діалогу на локальному рівні, як вони визначені в абзаці п'ятому частини другої ст. 4 цього Закону. Проте законодавцем одночасно з прийняттям Закону України «Про соціальний діалог в Україні» не було внесено відповідних змін до зазначених вище статей КЗпП України та Закону України «Про колективні договори і угоди» щодо сторін колективного договору, хоча в подальшому інші зміни до цих статей вносилися, але вже без внесення аналогічних змін до абзацу п'ятого частини другої ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

Нормами, закріпленими у ст. 12 КЗпП України та частинах першій і другій ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди», передбачено, що сторонами колективного договору є дві сторони – сторона роботодавця і сторона працівників. Ці сторони логічно співпадають із сторонами соціального діалогу на локальному рівні, якими відповідно до абзацу п'ятого частини другої ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» є сторона працівників і сторона роботодавця.

Однак на теперішній час існують певні неузгодженості між статтями 12 КЗпП України та частинами першою і другою ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди» у визначенні суб'єктів сторін колективного договору, зміст яких, своєю чергою, має узгоджуватися зі змістом абзацу п'ятого ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні», яким передбачені суб'єкти сторін соціального діалогу на локальному рівні.

В абзаці другому частини першої ст. 12 КЗпП України суб'єктами сторони роботодавця як сторони колективного договору названі «власник або уповноважений ним орган (особа) чи фізична особа, яка використовує найману працю».

Далі зазначається про таких суб'єктів сторони роботодавця, як «її уповноважені представники, зокрема представники відокремлених підрозділів юридичних осіб» [1]. Наявність сполучників «та/або» між зазначеними вище суб'єктами викликає запитання, особливо сполучника «та»: чи доцільним є визнання суб'єктами сторони колективного договору одночасно власника або уповноваженого ним органу (особу) чи фізичну особу, яка використовує найману працю, та уповноважених представників, зокрема представників відокремлених підрозділів юридичних осіб?

Також в абзаці другому частини першої ст. 12 КЗпП України згадується «власник або уповноважений ним орган (особа) чи фізична особа, яка використовує найману працю», хоча згідно з абзацом п. 36 частини першої розділу I Закону України «Про деєрадянiзацiю законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215-IX [4] слова «власник або уповноважений ним орган (особа)» у всіх відмінках і числах замінені словом «роботодавець» у відповідному відмінку і числі.

Неузгодженими між собою залишаються абзац другий частини першої ст. 12 КЗпП України, абзац другий частини першої ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди», абзац п'ятий частини другої ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» щодо визначення представників роботодавця: у перших двох випадках до уповноважених представників роботодавця віднесено, зокрема, представників відокремлених підрозділів юридичної особи, а в третьому випадку про таких не зазначається.

Зазначені неузгодженості між нормами цих трьох законів варто пояснити відсутністю у чинному КЗпП України визначення понять «роботодавець» і «представники роботодавця». Якщо в законах України «Про колективні договори і угоди» і «Про соціальний діалог в Україні» застосовується термін «роботодавець», то в самому Кодексі, крім цього терміну, вживаються терміни «роботодавець (роботодавець-фізична особа)», «власник або уповноважений ним орган (особа)», «власник або уповноважений ним орган (особа) чи фізична особа, яка використовує найману працю».

Прикладом для національного законодавця можуть слугувати трудові кодекси окремих зарубіжних країн, у тому числі ЄС, в яких закріплені дефініції та правовий статус роботодавця та представників роботодавця. Так, поняття роботодавця передбачене в частині третій ст. 21 «Сторони трудового договору» Трудового кодексу Литовської Республіки від 14 вересня 2016 року [5], а закріпленню поняття та правового статусу представників роботодавця присвячені норми глави 5 «Представники роботодавців» розділу II «Сторони соціального партнерства» Частини III «Колективні трудові відносини».

Суб'єкти сторони працівників як сторони колективного договору закріплені в абзаці третьому частини першої ст. 12 КЗпП України, абзаці третьому частини першої ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди» та по суті збігаються за своїм змістом, однак також існують неузгодженості у термінології:

у першому випадку зазначається про представництво первинними профспілковими організаціями інтересів працівників, «які працюють на підставі трудових договорів на підприємстві, в установі, організації, у фізичної особи», а в другому – «які працюють на підставі трудових договорів у цього роботодавця». При цьому варто доповнити ці положення після слів «трудовах договорів» зазначенням у дужках про контракт, який укладається відповідно до частини третьої ст. 21 КЗпП України.

Водночас визначення суб'єктів сторони працівників у нормах ст. 12 КЗпП України та ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди» не співпадає з визначенням суб'єктів сторони працівників на локальному рівні соціального діалогу в ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

Видається необхідним уніфікувати норми про сторін колективного договору в абзаці другому частини першої ст. 12 КЗпП України, абзаці другому частини першої ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди», узгодивши з ними норми абзацу п'ятого частини другої ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

У новому Законі України «Про колективні угоди та договори» від 23 лютого 2023 року № 2937-IX [6], який ще не набрав чинності, сторони колективного договору визначені у частині другій ст. 7 «Сторони колективних угод та договорів». Суб'єкти сторони роботодавця у цій статті визначена аналогічно нормам, закріпленим в абзаці другому частини першої ст. 12 КЗпП України, абзаці другому частини першої ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди». Суб'єкти сторони працівників з невеликим коректуванням співпадають з аналогічними положеннями ст. 12 КЗпП України, ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди».

У цей час в Україні триває робота над проектом Трудового кодексу України, новою редакцією Закону України «Про соціальний діалог в Україні». Варто звернути увагу розробників цих важливих законодавчих актів на необхідність дотриманням єдиної термінології при визначенні сторін колективного договору у цих законодавчих актах і вже прийнятому Законі України «Про колективні угоди та договори».

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 грудня 1991 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
2. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01 липня 1993 року № 3356-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 36. Ст. 361.
3. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст. 255.
4. Про дерадянізацію законодавства України : Закон України від 21 квітня 2022 року № 2215-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text>

5. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Redakcija: 40 – 2023-11-16 (nuo 2023-11-30) Aktuali. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=368200&title=LR%20darbo%20kodeksas#

6. Про колективні угоди та договори : Закон України від 23.02.2023 № 2937-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 60. Ст. 194.

Ключові слова: колективний договір, сторони колективного договору, законодавство України.

Keywords: collective bargaining agreement, parties to a collective bargaining agreement, legislation of Ukraine.

Онуфрієнко Дар'я Віталіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН З ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

У доктрині трудового права підставами виникнення індивідуальних трудових правовідносин визнаються певні юридичні факти, передбачені трудовим законодавством. Ідеться про такий вид юридичних фактів, як дії, вагоме місце серед яких займає трудовий договір, що є найбільш поширеною підставою виникнення індивідуальних трудових правовідносин і більшості колективних трудових правовідносин.

Педагогічні працівники є особливими суб'єктами трудових правовідносин, враховуючи специфіку їх професійної діяльності. Педагогічні працівники належать до кола осіб, які займаються насамперед педагогічною діяльністю, визначення якої закріплене у 21 частини першої ст. 1 Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII [1]. Педагогічній діяльності в контексті педагогічних працівників властиві такі ознаки: 1) це інтелектуальна, творча діяльність; 2) здійснюється педагогічним працівником або самозайнятою особою; 3) сферами її здійснення є формальна та/ неформальна освіта; 4) метою є навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/ або професійних компетентностей.

Виокремлені ознаки педагогічної діяльності дозволяють стверджувати про її більш складний за змістом характер, що відрізняє її, зокрема, від освітньої діяльності, котра, як зазначається у п. 17 частини першої ст. 1 Закону України «Про освіту», спрямована тільки на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу. Поняття освітнього процесу закріплене у п. 16 частини першої ст. 1 Закону України «Про освіту». Ідеться про систему науково-методичних і педагогічних заходів, метою яких є розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей. У частині першій ст. 52 Закону педагогічних працівників віднесено до учасників освітнього процесу.

Таким чином, розуміння педагогічного працівника як особи, котра займається педагогічною діяльністю, є неповним і не враховує норми Закону України «Про освіту» про освітню діяльність і освітній процес. Виходячи із зазначених норм, педагогічним працівником варто вважати учасника освітнього процесу, який здійснює педагогічну та освітню діяльність. Ці види діяльності здійснюються педагогічним працівником у межах індивідуальних трудових правовідносин, суб'єктом яких він стає.

Вступаючи в трудові правовідносини, фізична особа набуває статусу найманого працівника на підставі укладеного трудового договору з роботодавцем. Індивідуальні трудові правовідносини з педагогічними працівниками виникають насамперед на підставі цього юридичного факту. Водночас у чинному Законі України «Про освіту» відсутня спеціальна норма про підстави виникнення трудових правовідносин педагогічного працівника із закладом освіти. Відповідні норми закріплені спеціальними законами як складовими законодавства України про освіту. Так, в абзаці другому частини другої ст. 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463-IX зазначається, що педагогічні працівники закладів освіти приймаються на роботу за трудовими договорами відповідно до вимог цього Закону та законодавства про працю. Оскільки цією нормою не передбачається строк трудового договору, то очевидним є те, що трудовий договір залежно від строку може бути як безстроковим, так і строковим.

Потрібно звернути увагу на те, що Рішенням Конституційного Суду України від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023 [3] було визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) абзац третій частини другої ст. 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту», яким передбачається укладення тільки строкового трудового договору від одного до трьох років з педагогічними працівниками державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку і отримують пенсію за віком. Визнання цієї норми неконституційною дозволило укладати безстрокові трудові договори з такою категорією педагогічних працівників і зняло обмеження в реалізації ними права на працю.

Для окремих категорій працівників підставою виникнення трудових правовідносин є складний склад юридичних фактів, коли укладенню трудового договору передує інший юридичний факт. На відміну від педагогічних працівників індивідуальні трудові правовідносини з керівником закладу повної загальної середньої освіти виникають на підставі складного юридичного складу. Укладенню трудового договору з керівником передує проведення конкурсного відбору. Вимоги до керівника закладу закріплені в частині першій ст. 39 Закону України «Про повну загальну середню освіту», однією з яких є конкурсний відбір та визнання переможцем конкурсу. Обрання на посаду за результатами конкурсу передбачено частиною першою ст. 39 Закону для керівника державного, комунального закладу загальної середньої освіти.

Варто звернути увагу на те, що частиною одинадцятою ст. 39 Закону з переможцем конкурсу передбачено укладання строкового трудового договору. В

абзаці першому частини дванадцятої цієї статті закріплена норма про те, що трудовий договір укладається на шість років, а після закінчення цього строку трудові відносини припиняються і не можуть бути продовжені на невизначений строк. Абзацом другим передбачено укладення трудового договору строком на два роки з особою, яка вперше призначається на посаду керівника закладу загальної середньої освіти.

На нашу думку, зазначені норми не узгоджуються з нормами Кодексу законів про працю України [4] про строковий трудовий договір. Зокрема, пунктом 2 частини першої ст. 23 передбачено укладення трудового договору на визначений строк, встановлений за погодженням сторін. Натомість у ст. 39 Закону України «Про повну загальну середню освіту» закріплені імперативні норми щодо строку трудового договору з керівником закладу середньої загальної освіти. За загальним правилом строковий трудовий договір може бути трансформований у безстроковий, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення. Проте, як відзначалося вище, для керівника закладу загальної середньої освіти такої можливості не існує, враховуючи положення другого речення абзацу першого частини дванадцятої ст. 39 Закону України «Про повну загальну середню освіту».

Вочевидь у цьому випадку варто було передбачити укладання з керівником закладу загальної середньої освіти не строкового трудового договору, а контракту відповідно до частини третьої ст. 21 Кодексу законів про працю України, оскільки із наведених вище норм Закону випливають саме характерні ознаки контракту, що відрізняють його від трудового договору.

Список використаних джерел:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.
2. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 31. Ст. 226.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-23#n50>
4. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

Ключові слова: педагогічні працівники, індивідуальні трудові правовідносини, підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин, трудовий договір, законодавство України.

Keywords: pedagogical workers, individual labor relations, grounds for the emergence of individual labor relations, employment contract, legislation of Ukraine.

ПРИНЦИПИ ВЕДЕННЯ КОЛЕКТИВНИХ ПЕРЕГОВОРІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Колективні переговори є важливим механізмом врегулювання трудових відносин, який спрямований на досягнення соціального партнерства між працівниками та роботодавцями. Як міжнародне, так і національне правове регулювання колективних переговорів ґрунтується, насамперед, на принципах – основоположних засадах ведення колективних переговорів. Саме тому дослідження принципів колективних переговорів є актуальним у контексті вдосконалення трудового законодавства та гармонізації його з міжнародними нормами.

23 лютого 2023 року було прийнято Закон України «Про колективні угоди та договори» № 2937-IX (далі – Закон № 2937-IX) [4]. Цим нормативно-правовим актом було суттєво вдосконалено законодавство України у сфері колективних договорів та угод, а також процесу колективних переговорів із їх укладення. Зокрема, цим Законом було визначено основні принципи колективно-договірного регулювання.

Закон № 2937-IX набирає чинності через шість місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, а тому його доцільно порівнювати із діючим на теперішній час Законом України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 року № 3356-XII [1].

У чинному Законі України № 3356-XII не виділяються окремі принципи ведення колективних переговорів з укладання колективних договорів, угод, а для їх ведення застосовуються принципи соціального діалогу, передбачені ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні»: законність та верховенство права; репрезентативність та правоможність сторін та їх представників; незалежність та рівноправність сторін; конструктивність та взаємодія; добровільність та прийняття реальних зобов'язань; взаємна повага та пошук компромісних рішень; обов'язковість розгляду пропозицій сторін; пріоритет узгоджувальних процедур; відкритість та гласність; обов'язковість дотримання досягнутих домовленостей; відповідальність за виконання прийнятих зобов'язань[2].

Вітчизняні науковці в сфері трудового права, такі, як Г. І. Чанишева, Д. В. Приміч у своїх наукових працях неодноразово зазначають про важливість ідентифікації принципів саме колективних переговорів на законодавчому рівні. Так, Приміч Д. В. вказує, що принципи ведення колективних переговорів з укладання колективних договорів, угод дещо відмінні від загальних принципів соціального діалогу, а їх виділення потребує поглибленого правового аналізу [3].

Закріплення основних принципів та виокремлення їх в окрему статтю в новому Законі № 2937-IX є безперечною новелою та може слугувати основою для

розвитку інституту колективних переговорів, що є критично важливим для формування справедливих і ефективних механізмів колективних переговорів.

Так, у ст. 3 Закону № 2937-IX закріплено основні принципи колективно-договірного регулювання, такі, як: законність і верховенство права; незалежність, рівноправність, репрезентативність сторін колективних переговорів; свобода та добровільність переговорів, прийняття реальних зобов'язань; обов'язковість розгляду пропозицій сторін колективних переговорів; взаємна повага та пошук компромісних рішень; конструктивність та взаємодія; пріоритет узгоджувальних процедур; обов'язковість дотримання досягнутих домовленостей; відповідальність за виконання взятих зобов'язань; недопущення дискримінації [4].

Важливим аспектом дослідження закріплених у Законі № 2937-IX принципів колективно-договірного регулювання є їх узгодження з міжнародними актами та прецедентними рішеннями контрольних органів МОП, що в подальшому повинно сприяти інтеграції національних норм у глобальні стандарти.

Визначений в Законі принцип незалежності, рівноправності та репрезентативності означає, що сторони матимуть рівні права для вступу у колективні переговори, де матимуть можливість обговорення питань регулювання трудових та соціальних відносин, без будь-якого стороннього впливу та представляючи інтереси своєї трудової спільноти, беручи на себе зобов'язання, що мають юридичну силу для усієї спільноти, що вони представляють. Цей принцип узгоджується з положенням ст. 2 Конвенції МОП № 98 про застосування принципів права на організацію та ведення колективних переговорів, яка передбачає принцип повної незалежності організацій працівників у здійсненні їхньої діяльності. Відповідно до частини першої зазначеної статті, сторони мають належний захист проти будь-яких актів втручання з боку один одного чи з боку їхніх агентів або членів у створення й діяльність організацій та керування ними [5].

Окрім того, Конвенцією МОП № 98 чітко визначено важливість ведення колективних переговорів саме на добровільних засадах між роботодавцями чи організаціями роботодавців та організаціями працівників, з метою регулювання умов праці шляхом укладення колективних договорів.

Дане визначення цілком узгоджується з принципом свободи та добровільності, який було визначено у новому Законі № 2937-IX. Будь-яке втручання, що обмежує право на колективні переговори, або перешкоджає у здійсненні цього права, слід трактувати як порушення принципу добровільних колективних переговорів.

Принцип обов'язковості виконання колективних угод і колективних договорів, укладених у результаті колективних переговорів, сформульований також і на міжнародному рівні. Так, у п. 3 Рекомендації МОП № 91 про колективні договори 1951 р. зазначається, що усякий колективний договір має зв'язувати сторони, які його підписали, а також осіб, від імені яких його укладено [6].

Положеннями Рекомендації МОП № 129 щодо зв'язків на підприємстві 1967 року визначено, що ефективна політика зв'язків має забезпечувати

таке становище, щоб до прийняття адміністрацією рішення з важливих питань про це давалась інформація і між зацікавленими сторонами відбувалися консультації, оскільки передача такої інформації не завдає шкоди жодній зі сторін; організації підприємців і трудівників повинні проводити взаємні консультації та обмін думками з метою розгляду заходів, котрі слід здійснити для заохочення і забезпечення ухвалення політики зв'язків та її ефективного застосування [7].

Зазначені положення узгоджуються з принципами колективних переговорів, що визначені у Законі № 2937-IX, та передбачають обов'язковість розгляду пропозицій, пошук компромісних рішень, та пріоритет узгоджувальних процедур між сторонами.

Аналізуючи закріплені в новому Законі № 2937-IX принципи колективно-договірного регулювання, варто відзначити їх цілковиту адаптованість до міжнародних норм та стандартів. Водночас в Законі не враховано принцип, що на міжнародному рівні вважається основоположним для ведення колективних переговорів, а саме принцип сумлінності, який отримав законодавче закріплення у таких країнах, як США, Франція, Канада, Португалія, Японія та ін., де законодавство зобов'язує роботодавців вступати у колективні переговори і вести їх сумлінно.

Принцип сумлінності при веденні колективних переговорів передбачає, що їх підсумки враховуються сумлінно, а сторони намагаються досягнути справедливої та стійкої угоди.

Потрібно відзначити, що в цій частині законодавець не повною мірою відобразив міжнародні стандарти, не включивши принцип сумлінності до основоположних засад колективних переговорів. На нашу думку, закріплення такого принципу в законодавстві України надало б нові можливості та гарантії для учасників переговорного процесу.

Отже, закріплення та виокремлення основних принципів колективно-договірного регулювання в національному законодавстві було необхідним підґрунтям для його гармонізації з міжнародними нормами права та розвитком колективних переговорів в Україні.

Список використаних джерел:

1. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-20#Text> (дата звернення: 12.04.2025)
2. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 № 2862-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> (дата звернення: 14.04.2025).
3. Приміч Д. В. Принципи ведення колективних переговорів з укладання колективних договорів, угод. *Право і суспільство*. 2014. № 1.2. С. 88-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_1

4. Про колективні угоди та договори : Закон України від 23.02.2023 № 2937-IX. – *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937–20#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

5. Конвенція про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів № 98 : Міжнародний документ від 01.07.1949 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_004#Text (дата звернення: 10.04.2025).

6. Рекомендація щодо колективних договорів № 91: Міжнародний документ від 29.06.1951 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_231#Text (дата звернення: 14.04.2025).

7. Рекомендація щодо зв'язків між адміністрацією і працівниками на підприємстві № 129 : Міжнародний документ від 28.06.1967. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_074#Text (дата звернення: 14.04.2025).

Ключові слова: колективні переговори, колективні договори, принципи колективних переговорів, соціальний діалог, колективно-договірне регулювання.

Keywords: collective negotiations, collective agreements, principles of collective negotiations, social dialogue, collective agreement regulation.

Соколов Дмитро Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СЛУЖБОВОГО ЧАСУ ТА ЧАСУ ВІДПОЧИНКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Проблематика врегулювання службового часу та часу відпочинку військовослужбовців України набуває особливого значення в умовах воєнного стану. Нормативне забезпечення відповідних прав військовослужбовців передбачає базові положення, однак не містить достатньої конкретики та юридичних їх гарантій, дієвих у період повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Питання службового часу та часу відпочинку військовослужбовців регулюється Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-ХІІ від 20.12.1991 року. Пунктом першим статті 10 Закону встановлено, що: «загальна тривалість службового часу військовослужбовців на тиждень не може перевищувати нормальної тривалості робочого часу за відповідний період, визначеної законодавством України» [1]. Варто констатувати, що законодавець не встановлює чіткої тривалості службового часу та використовує категорію «нормальна тривалість робочого часу». Фактично цитована стаття Закону є бланкетною.

Дійсно, статтею 50 Кодексу законів про працю України встановлено нормальну тривалість робочого часу не більше 40 годин на тиждень [2]. Аналогічні положення закріплені статтею 1 Конвенції МОП про скорочення тривалості робочого часу до сорока годин на тиждень від 22 червня 1935 року № 47 [3].

Звичайно, є доречним та вірним підхід законодавця щодо обрання орієнтиром при визначенні тривалості службового часу військовослужбовців норм трудового законодавства, проте не слід забувати про особливості несення військової служби, що зумовлює неможливість ототожнення «нормальної тривалості робочого часу» та «тривалості службового часу».

Видається, доцільно конкретизувати норму пункту першого статті 10 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та викласти його у наступній редакції: «загальна тривалість службового часу військовослужбовців не може перевищувати 40 годин на тиждень, за винятком випадків, передбачених пунктом 5 цієї статті».

Варто зазначити, що Кодекс законів про працю України не застосовується до військовослужбовців, але окремі його положення, зокрема щодо норм тривалості робочого часу, мають орієнтовне значення для розробки внутрішніх нормативів у військах.

Підтвердженням цього є і фактичне дублювання у пункті четвертому статті 10 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» приписів статті 52 КЗпП України щодо п'ятиденного робочого тижня з двома вихідними днями [2]. Іншим прикладом є запозичене із трудового права визнання видами часу відпочинку військовослужбовців вихідних, святкових та неробочих днів, на які не можуть претендувати виключно військовослужбовці, які залучені до виконання службових обов'язків.

Незважаючи на певні «орієнтири» на трудове законодавство, для військовослужбовців також існують певні особливості.

Так, законодавець покладає обов'язок на командирів (начальників) здійснювати розподіл службового часу військовослужбовців, які діють на підставі статутів Збройних Сил України. При такому розподілі обов'язково слід враховувати:

- забезпечення постійної бойової готовності військової частини;
- забезпечення проведення занять із бойової підготовки;
- створення умов для підтримання порядку та військової дисципліни;
- забезпечення виховання військовослужбовців, підвищення їх культурного рівня;
- забезпечення побутового обслуговування, відпочинку і харчування;
- додержання загальної тривалості щотижневого службового часу (до 40 годин на тиждень).

Таким чином, можна зробити висновок, що трудове право має значний вплив на формування службового часу та часу відпочинку військовослужбовців, а поняття «службовий час» фактично ототожнюється з «робочим часом».

Одночасно законодавець скасовує обмеження загальної тривалості службового часу в умовах військових навчань, походів кораблів, бойових стрільб, бойового чергування, несення служби в добовому наряді та інших заходах, пов'язаних із забезпеченням боеготовності військових частин [2].

Варто також зауважити, що фактично перелік заходів, пов'язаних із забезпеченням боеготовності військових частин, у законодавстві вичерпно не закріплений, що зумовлює його розширене тлумачення, а в умовах воєнного стану дає можливість взагалі не застосовувати обмеження тривалості службового часу. З метою уникнення такого зловживання зі сторони командирів та надання можливості належного відновлення особового складу, як фізичного, так і психологічного, доцільним було б впровадити надання додаткового часу відпочинку після завершення обставин, передбачених пунктом п'ятим статті 10 Закону, пропорційно часу несення служби в особливих умовах.

Вдосконалення правового регулювання відповідних суспільних відносин може бути забезпечене врахуванням в Україні позитивного законодавчого досвіду країн-членів НАТО.

Наприклад, у Великій Британії відповідно до «Defence People Strategy» (2020), ключовим стандартом, що враховується при обчисленні часу відпочинку військовослужбовців, є запобігання їх вигорання та зниженню боездатності [4]. Базою для такого розрахунку є Директива 2003/88/ЄС, в якій встановлено ліміт тижневого навантаження – 48 годин [5].

Досвід Збройних сил Канади встановлює трохи ширші стандарти для розрахунку службового часу, а саме: політику планування службового часу, управління втому, гнучкі графіки служби і використання електронного обліку службового часу, які закріплені в межах адміністративних директив Міністерства національної оборони: Defence Administrative Orders and Directives (DAOD), зокрема DAOD 5023-0 і 5023-1 [6].

При цьому, вказаний міжнародний досвід розрахований на функціонування збройних сил у мирний час та не враховує питання обмеження службового часу та часу відпочинку в особливий період.

Тому Україна має змогу запропонувати свої стандарти регулювання службового часу та часу відпочинку, опираючись на здобутий досвід в умовах воєнного стану, який зможуть використовувати міжнародні партнери.

У підсумку варто конкретизувати існуючі норми статті 10 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», а саме у частині першій зазначеної статті визначити поняття загальної тривалості службового часу військовослужбовців до 40 годин на тиждень, за винятком випадків, передбачених частиною п'ятою цієї статті. Також доповнити частину п'яту статті 10 Закону абзацом наступного змісту: «після завершення обставин, передбачених абзацом 1 частини 5 цієї статті, військовослужбовці мають право на отримання додаткового часу відпочинку, який розраховується пропорційно часу несення служби в особливих умовах».

Запропоновані зміни нададуть змогу уникнути правових колізій при розрахунку часу відпочинку військовослужбовців, забезпечать відповідність правового регулювання суспільних відносин реаліям правового режиму воєнного стану в Україні, сприятимуть запобіганню вигоранню військовослужбовців та зниженню їх боєздатності.

Список використаних джерел:

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
3. Про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень : Конвенція МОП № 47 від 22 червня 1935 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_145#Text
4. Defence People Health and Wellbeing Strategy 2022-2027. *Ministry of Defence*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/62b3333dd3bf7f0af6480740/Defence_People_Health_and_Wellbeing_Strategy.pdf
5. Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council. *ILO*. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_dialogue/@lab_admin/documents/genericdocument/wcms_749612.pdf
6. DAOD 5023-1, Minimum Operational Standards Related to Universality of Service. *National Defence*. URL: <https://www.canada.ca/en/departement-national-defence/corporate/policies-standards/defence-administrative-orders-directives/5000-series/5023/5023-0-universality-of-service.html>

Ключові слова: військовослужбовець, військова служба, службовий час, час відпочинку, робочий час, особливий період, міжнародні стандарти, законодавство, законодавство зарубіжних країн.

Keywords: serviceman, military service, service time, rest time, working hours, international standards, special period, legislation, legislation of foreign countries.

СЕКЦІЯ 9.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Керівник секції: завідувач кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, доцент Степаненко Оксана Василівна

*Секретар секції: асистент кафедри кримінального права
Павлова Олександра Сергіївна*

Степаненко Оксана Василівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, доцент*

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ: КВАЛІФІКАЦІЯ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Домашнє насильство є складним соціально-правовим явищем, що глибоко вкорінене в інституційній структурі суспільства. Його існування становить не лише загрозу для безпеки окремих осіб, а й порушує засади функціонування сім'ї як базового елемента суспільного ладу. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли загострюються соціально-економічні проблеми, зростає рівень тривожності, агресії, а разом з тим – і кількість випадків домашнього насильства.

У цьому контексті питання призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, набуває першочергового значення, оскільки під час призначення покарання реалізуються принципи справедливості та пропорційності.

Кримінальний кодекс України передбачає спеціальну норму – ст. 126-1 КК України, що визначає домашнє насильство як окремий вид кримінального правопорушення. Водночас, особливу роль при індивідуалізації покарання відіграє ст. 67 КК України, яка закріплює перелік обтяжуючих обставин.

Серед них особливо актуальними для випадків домашнього насильства є: вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини.

Зазначені ознаки покликані підвищити індивідуалізацію кримінально-правового впливу та враховувати вразливість потерпілих осіб. Проте на практиці постає проблема неефективного або вибіркового врахування цих обставин судом.

Аналіз судових рішень за 2021-2024 роки засвідчує значні розбіжності у правозастосуванні норм ст. 67 КК України. У низці справ суди зазначають факт вчинення правопорушення в присутності дитини, однак не визнають цю обставину як таку, що обтяжує покарання.

Так, у вирокі Жовківського районного суду Львівської області від 29.05.2023 р. у справі № 444/974/23 вказано, що насильство відбувалося в присутності дітей, але суд не визнав це обставиною, що обтяжує покарання, посилаючись на відсутність відповідної кваліфікації в обвинувальному акті [1].

Схожі приклади стосуються і вагітності потерпілої. У рішенні Свалявського районного суду Закарпатської області від 08.06.2022 р. (справа № 306/820/22) суд, попри визнання обвинуваченим факту вагітності потерпілої, не врахував цю обставину як обтяжуючу [2].

У той самий час в інших рішеннях аналогічні обставини прямо вказуються як підстави для посилення покарання. Наприклад, у справі № 175/326/20 (Дніпропетровський районний суд, 13.09.2021 р.) суд визнав вчинення насильства щодо малолітньої особи як обтяжуючу обставину [3].

Окремої уваги потребує застосування п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України, що передбачає серед обставин, які обтяжують покарання вчинення злочину щодо особи, з якою винний перебуває у сімейних чи близьких відносинах. Однак ч. 4 ст. 67 КК України забороняє враховувати цю обставину при кваліфікації за ст. 126-1 КК України, адже вона вже охоплена диспозицією цієї статті.

Попри це, суди іноді враховують зазначену обставину як таку, що обтяжує покарання. Так, зазначено «обираючи покарання обвинуваченому суд враховує те, що він ... вчинив кримінальне правопорушення щодо особи колишнього подружжя та малолітньої особи, і вважає за необхідне призначити йому покарання у виді громадських робіт в межах санкції ст. 126-1 КК України» [4]. Така практика суперечить законодавчим приписам та створює ризик дублювання юридично значущих обставин.

Загалом, аналіз судової практики свідчить, що проблема не стільки в недовсконалості законодавства, скільки у відсутності послідовного механізму його застосування. Причини цього полягають у: формалізованому підході до складання обвинувального акту, в якому не завжди фіксуються ознаки, передбачені ст. 67 КК України; браку спеціалізованих методичних рекомендацій для суддів; низькому рівні усвідомлення значення обтяжуючих обставин для призначення справедливого покарання.

У процесі призначення покарання за кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, ключову роль відіграють ознаки, що характеризують потерпілу особу, оскільки саме ці характеристики зумовлюють підвищену суспільну небезпечність вчиненого діяння. Особливості стану потерпілої (вагітність, малолітство), як і обставини вчинення правопорушення (зокрема, у присутності дитини), повинні не лише бути належним чином зафіксовані в матеріалах кримінального провадження, а й обов'язково враховані судом при визначенні міри покарання.

На тлі проаналізованої судової практики, яка демонструє наявність істотних розбіжностей у застосуванні обтяжуючих обставин, необхідно наголосити на імперативності врахування положень статті 67 КК України, зокрема в ситуаціях, коли домашнє насильство вчиняється: у присутності дитини; щодо малолітньої особи; щодо особи похилого віку; щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності.

За відсутності впливу цих ознак на кваліфікацію діяння, вони не втрачають свого юридичного значення на стадії призначення покарання і повинні розглядатися як обставини, що його обтяжують.

Окремо варто зазначити, що ознака вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах відповідно до ч. 4 ст. 67 КК України не може враховуватися як обтяжуюча при призначенні покарання за ст. 126-1 КК України, оскільки дана обставина є елементом конструкції складу злочину. Ігнорування цього припису призводить до неправомірного дублювання ознак та порушення принципу індивідуалізації покарання.

Отже, формування уніфікованої та правозастосовно послідовної практики врахування обтяжуючих обставин у справах про домашнє насильство є необхідною умовою реалізації завдань кримінального права та захисту вразливих категорій потерпілих.

Список використаних джерел:

1. Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 29 травня 2023 року у справі № 444/974/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111193859>
2. Вирок Свалявського районного суду Закарпатської області 08 червня 2022 року у справі № 306/820/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104742651>
3. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 13 вересня 2021 року у справі № 175/326/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99532675>
4. Вирок Перемишлянського районного суду Львівської області 09 серпня 2022 року у справі № 449/1385/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105718361>

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, призначення покарання.

Keywords: domestic violence, criminal offence related to domestic violence, sentencing.

Стрельцов Євген Львович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
зав. лабораторії «Інновації у сфері кримінальної юстиції»
доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: СУТНІСТЬ У «ДЕТАЛЯХ»

Законодавче визначення кримінального правопорушення виступає реалізацією завдань Кримінального кодексу України (ст. 1). Кваліфікація кримінального правопорушення полягає, як відомо, у юридичній оцінці відповідного діяння з урахуванням поняття та ознак такого діяння, визначених у Кримінальному кодексі (далі КК). Кваліфікація являє собою первісний, принципово важливий етап оцінки відповідного діяння, яка є передумовою настання (або не настання) усього можливого різноманіття кримінально-правових заходів [1]. Саме кваліфікація, у такій якості, забезпечує: законність як основу всієї системи кримінального правосуддя; справедливість, завдяки максимально можливому уникненню вибіркості правозастосування; захист прав потерпілих та обвинувачених тощо. Тому якісне кримінальне законодавство та його практичне застосування – необхідний шлях до створення продуктивної системи кримінальної юстиції в Україні.

Кваліфікація, якщо розглядати її як процес, включає в себе поєднання двох складових: максимально повне встановлення ознак, які характеризують конкретне діяння та зіставлення цих ознак з кримінально-правовими нормами і вибір, як завершаючий етап, такої норми, що точніше відображає сутність кримінально-протиправного посягання. Кваліфікація кримінальних правопорушень – це не лише, так би мовити, формальна процедура, це глибокий аналітичний процес, що вимагає високого рівня правової культури, знань, етики та неупередженості, насамперед, від особи, яка здійснює кваліфікацію, особливо – на офіційному рівні. Тому особистий фактор здійснення кваліфікації є одним з основних, якщо не основною складовою, можливо, навіть підґрунтям прийняття відповідного рішення.

Через те аналіз, розуміння, тлумачення, застосування усіх елементів складу кримінального правопорушення є необхідним для правильної кваліфікації, проте, водночас, потрібно звернути увагу на два важливі положення. Перше, якщо в теоретичній площині, процес кваліфікації ми починаємо з аналізу об'єкту кримінально-правової охорони, то під час практичної реалізації, встановивши всі обставини конкретного діяння та співвідносячи їх з елементами складу кримінального правопорушення, ми «залишаємо» визначення об'єкту кримінального правопорушення, умовно кажучи, «на останок» [2, 110 – 119]. Друге положення пов'язане з тим, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення та суб'єктивна сторона діяння виступають як основна ключова складова при кваліфікації кримінально-протиправних посягань. Саме встановлення психо-

логічного (внутрішнього) ставлення конкретної особи до тих діянь, які вона вчинила, дають змогу виявити фактичний (не «проголошений») характер та ступінь суспільної небезпеки діяння, оцінити рівень «шкідливості» цієї особи та, у підсумку, максимально індивідуалізувати її відповідальність, з усіма передбачуваними наслідками відносно конкретної особи, та надати необхідну реальність загальнодержавному використанню кримінального права в цілому. Так, встановлення намірів та цілей діяння (поведінки) іншої, образно кажучи, істоти, в загальному розумінні, це складний процес, але без цього ухвалення правильного рішення мінімізовано [3].

Встановлення ознак суб'єктивної сторони у кримінально-протиправному посяганні необхідно для оцінки кримінального законодавства та складних процесів його застосування, зокрема і пов'язаних зі встановленням об'єктів кримінально-правової охорони і об'єкта кримінального правопорушення. Одна з таких складних проблем полягає в необхідності врахування «наявності» «кількості» об'єктів у відповідних діяннях. Так, наприклад, розбій як кримінально-протиправне посягання розміщено законодавцем у ст. 187 розділу КК «Кримінальні правопорушення про власність», ч.1 якої визначає, що напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства, є розбоем. Уникаючи усіх достатньо відомих характеристик цього діяння, зосередимся на «механізмі» його вчинення. Отже, розбійний напад – це така форма (спосіб) вчинення кримінально-протиправного викрадання, яка здійснюється (реалізується) «завдяки» посяганню на інший, менш «значний», з точки зору законодавця, у даному кримінально-протиправному посяганні об'єкт, а саме – життя та здоров'я фізичної особи. В зв'язку з цим і в теорії, і в судовій практиці у цьому діянні звично визначають два об'єкти: основний – відносини власності; додатковий – це життя та здоров'я людини.

Водночас, такий традиційний підхід дає змогу поставити для обговорення низку інших кримінально-протиправних посягань, які схожі і навіть єдині по суті діяння та своєю загальною спрямованістю, втім, мають інше законодавче визначення, що впливає на їхню кваліфікацію. Наприклад, «залишаючись» в межах розділу II «Кримінальні правопорушення проти власності» Особливої частини, проаналізуємо кваліфікуючу ознаку, при наявності якої крадіжка та грабіж, які поєднані з проникненням у житло, значно підвищують «свою» суспільну небезпеку, в зв'язку з чим визнається їх кваліфікуючою ознакою. Але чому в таких випадках, за подобою з «конструкцією» розбою, не вважається, що у цих діяннях також є додатковий об'єкт, а саме – недоторканість приватного життя, тому що ці діяння вчиняються (реалізуються) саме через протиправне проникнення у житло? Так, саме таку форму порушення недоторканності приватного життя не передбачено в чинній редакції ст. 182 КК «Порушення недоторканності приватного життя», але таке порушення є, безумовно, однією з форм загально-го порушення приватності особи, котра, особливо в умовах ринкової економ-

ки, образно кажучи, «не менш» значна, ніж порушення права на конфіденційну приватну інформацію. Тому обґрунтування внесення змін у диспозицію ст. 182 КК не повинно викликати складнощі, йдеться про інше: чому при визначенні та правовій оцінці кваліфікованих видів крадіжки та грабежу питання їх вчинення «через» посягання на інший об'єкт, як у розбої, взагалі не розглядаються?!

Є й інші, схожі за складністю визначення та кваліфікації кримінальні правопорушення. Наприклад, перешкоджання, в загальному значенні, здійсненню виборчого права, відповідальність за яке передбачена у ст. 157 чинного КК. Основний склад цього кримінального правопорушення формальний, тобто він вважається закінченим з моменту вчинення вказаних діянь. Але, якщо при аналізі сутності цих діянь встановлювати саме суб'єктивне ставлення винного до їх вчинення, в першу чергу, до оцінки його мотиву та цілей, то зрозуміло, що порушення політичних прав виборців, їх волевиявлення, загалом, свідомий вплив на об'єктивність виборчого процесу, насамперед, у основних виконавців та/чи організаторів, це є тільки способом досягти інші, більш значні цілі, зокрема, намагання протиправного отримання чи збереження влади, з усіма вірогідними наслідками «користування» цим. Тобто, і тут є певні складнощі щодо визначення кримінально-правової матерії.

Отже, вищезазначене, своєю чергою, дає змогу стверджувати, що сьогодні існує низка законодавчих визначень кримінально-протиправних діянь, які за своїм змістом, загальним механізмом вчинення, іншими ознаками практично «єдині», але мають різні підходи щодо їх кримінально-правової оцінки. Так, в одному випадку, свідоме заподіяння шкоди «прямому» об'єкту через посягання на «непрямий» об'єкт вважається способом (ціллю) вчинення відповідного посягання (ст. 187 КК). Водночас, в іншому випадку визначення кримінально-протиправних діянь, причому таких, які розміщені у цьому розділі Особливої частини, посягання на такий самий, умовно кажучи, «непрямий» об'єкт не розглядається саме з таких позицій, тобто як спосіб (ціль) посягання на інший, більш значний «прямий» об'єкт (ст.ст. 185 і 186 КК). Є ще один варіант: оцінка «повноти» вчинення кримінально-протиправного посягання «завершується» саме на посяганні на такий «непрямий» об'єкт (ст. 157), а встановленню «прямого» об'єкту кримінально-правової охорони, посягання на який і є основною ціллю діяння винної особи, «взагалі» не приділяється увага. Потрібно додати, що в діяннях з необережною формою вини може йтися про «опосередкований» об'єкт посягання. Принаймні, наявність цих складнощів підкреслює, що, перш за все, повинен існувати єдиний підхід до загального визначення кримінально-правових положень в їх законодавчому закріпленні, практичному застосуванні, науковому глумаченні.

Список використаних джерел:

1. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків : Право, 2017. 400 с.

2. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер. 2009. 512 с.

3. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник / за заг. ред В. В. Топчія ; наук. ред. В. І. Антипова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.

4. Ніколаєнко Т. Б., Омельчук В. А. Кваліфікація кримінальних правопорушень: актуальні проблеми : підручник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. 504 с.

5. Стрельцов Є. Л. Раціональний дискурс про кримінальне право : монографія. Київ : Юрінком Прес, 2024. 468 с.

6. Стрельцов Є. Л. Штучний інтелект з позицій феномена «кажана»: гуманітарне есе. Передмова Герберта Кюппера (Регенсбург, Німеччина). *Юридичний вісник України*. 2025. 16–31 січня (№ 2). С. 22–25; 1-15 лютого (№ 3). С. 18–21; 16–28 лютого (№ 4). С. 19–21.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, кваліфікація кримінальних правопорушень, суб'єктивна сторона, прямий, «непрямий» та «опосередкований» об'єкти.

Keywords: criminal offense, elements of a criminal offense, qualification of criminal offenses, mens rea, direct, «indirect» and «unintentional» objects.

Viacheslav Tuliakov

National University «Odesa Law Academy»,

Professor of the Department of Criminal Law,

Visiting Professor at ESIC University (Spain),

Judge ad hoc of the European Court of Human Rights,

Doctor of Law, Professor,

Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,

Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine

SECURITY THEATER VS. FUNDAMENTAL FREEDOMS IN ECHR JURISPRUDENCE – A CRITICAL EXAMINATION FOR UKRAINIAN CRIMINAL JUSTICE REFORM

In modern democratic societies, few tensions are as persistent and challenging as the balance between security interests and individual freedoms. This delicate equilibrium is constantly tested in the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECHR), where judges must navigate between the legitimate need for public safety and the protection of fundamental liberties. This analysis examines two particularly illustrative cases - *Bogay v. Ukraine* and *Austin v. UK* - that highlight the Court's sometimes contradictory approach to police interventions during public assemblies. By examining the Court's reasoning in these cases, we can better understand how the theoretical commitment to freedom

of assembly sometimes collides with deference to state authorities' claims of necessity, creating troubling precedents for civil liberties across Europe. Our study emphasizes the importance of a victim-centered approach to the development of criminal law doctrine in the context of the primacy of the axiology of universal human values and human rights in the construction of new criminal law provisions [1]. In the context of Ukraine, for example, it is also important to consider the specifics of mob violence prevention and its connection with general security and human rights issues.

Looking at the *Bogay v. Ukraine* case (Application no. 36531/14), we witness the eternal conflict between security and freedom – where police, controlling groups allegedly armed with knives and metal bars, perform the fine art of “preventing” violence by ensuring it happens under controlled conditions! In this delightful example of law enforcement creativity, Ukrainian authorities apparently decided that the best way to handle people at a peaceful assembly was to... check notes... detain them for their own protection! Yes, the same peaceful assembly that was allegedly shouting provocative slogans against the police. One might wonder if chanting “Nazis, police, the same coalition” (Нацисти, поліція, одна коаліція) counts as justification for detention these days. The court’s reasoning has a peculiar quality – authorities claimed they needed to prevent a clash between two groups. Yet, somehow there’s a mysterious lack of information about this second “aggressive” group, supposedly associated with far-right organizations based on the insignia they were wearing [2] And that’s all the evidence provided! It’s like claiming you had to break up a fight between your friend and an invisible person. “Trust us, the other group was VERY angry. No, you can’t see them. No, we don’t have records. But they were definitely there!”

The Austin Comparison. As for the comparison with *Austin v. UK* (Applications nos. 39692/09, 40713/09 and 41008/09) – what a delightful contrast! In *Austin*, the Court decided that keeping 2,000 people corralled for seven hours didn’t violate their right to liberty under Article 5. The Court’s logic was essentially: “It’s not detention if we call it ‘crowd control’ and if it’s necessary to prevent serious injury!” How convenient. The Court in *Austin* emphasized that crowd control measures shouldn’t be used to “stifle or discourage protest, given the fundamental importance of freedom of expression and assembly” [3]. Yet they also created this fascinating loophole where if authorities can claim it’s “necessary,” then seven hours in a police cordon isn’t technically detention. It’s just an extended, involuntary group hug!

The Legal Contradictions Is it contradictory? Let’s just say it’s the kind of legal reasoning that keeps both public order and the art of judicial interpretation alive and well: The authorities argue that force was necessary to prevent a clash. But wait–wasn’t there a second aggressive group that was, conveniently, never properly identified? Did the police preemptively intervene against an unseen menace, or did they just enjoy the rhetorical flourish of “public safety” while ensuring selected people from these groups received the full experience of law enforcement hospitality like handcuffs, etc?

In *Austin and Others v. UK*, kettling (a fancy way of saying “you’re all stuck here, deal with it”) for seven hours was found not to violate Article 5 because it was

“necessary” to prevent serious injury. The kicker: no one argued violations of freedom of expression and assembly (Articles 10 and 11), so the court conveniently sidestepped that minefield.

In the Bogay case, police action isn’t questioned on the grounds of whether it was abusive, but whether it lacked sufficient information about the supposed second group. The absence of clear intelligence didn’t stop them from cracking down on the first group. A masterpiece of logic: “We had to intervene because there was going to be violence—but don’t ask us against whom!”

The Court European Court Of Human Rights (ECHR) attempted to thread a very fine needle – saying measures like kettling are acceptable when “necessary” but shouldn’t be used to suppress protests. The problem is that “necessity” is quite subjective, and authorities tend to find many things “necessary” when faced with protests they’d rather not deal with and throwing metal bars “armatura” to the ground.

The irony is palpable: while claiming to protect the fundamental rights of expression and assembly, the ruling potentially gives authorities a blueprint for restricting those very rights – just be sure to call it “necessary crowd control” rather than “detention” or “suppression.” It’s rather like telling someone “I’m not taking your cake, I’m just preventing it from being eaten by others... by eating it myself.”

Significance for Ukrainian Criminal Law Reform. The Bogay case emerges at a critical juncture in Ukraine’s ongoing criminal law reform, which aims to align national legislation with European standards while navigating the complex realities of a society in transition. Through the lens of narrative criminology, we can understand how the official narratives constructed around protesters – characterizing them as potential instigators of violence rather than citizens exercising democratic rights – serve to legitimize expanded police powers and restriction of civil liberties. These narratives shape not only law enforcement practices but also public perception of protest as inherently dangerous, thus weakening social support for freedom of assembly. The Court’s acceptance of vaguely substantiated security concerns without demanding robust evidence effectively endorses these problematic narratives, further entrenching them in Ukraine’s developing legal culture.

In the context of transitional justice, the Bogay ruling represents a missed opportunity to address lingering authoritarian tendencies in post-Soviet policing practices. Ukraine’s journey toward democratic consolidation requires not only formal legal reforms but also substantive transformation of institutional cultures, particularly within law enforcement agencies that historically prioritized state security over citizen rights. By failing to scrutinize police actions more rigorously, the ECHR inadvertently reinforces patterns of impunity that transitional justice mechanisms aim to disrupt. This undermines Ukraine’s efforts to establish accountability for rights violations and build trust between citizens and state institutions – essential components of successful democratic transition and post-conflict reconciliation.

Moreover, the case illustrates the fundamental tension in transitional democracies between maintaining public order and fostering a vibrant civil society capable of holding

authorities accountable. Ukrainian lawmakers now face the challenge of crafting legislation that provides clear, narrow guidelines for police intervention in public assemblies while robustly protecting freedom of expression. Without such precision, the vague “necessity” standard endorsed by the ECHR risks becoming a vehicle for discretionary enforcement that disproportionately targets political opposition, minority groups, or anti-corruption activists. This is particularly concerning in Ukraine’s fragile democratic environment, where civil society serves as a crucial check on abuse of power and driver of reform. The Bogay precedent thus casts a long shadow over Ukraine’s ability to develop protest laws that genuinely protect democratic participation rather than merely appearing to do so.

Conclusion. The cases of *Bogay v. Ukraine* and *Austin v. UK* reveal a troubling trend in ECHR jurisprudence where the Court has granted significant latitude to state authorities invoking security concerns. The vague standard of “necessity” creates a dangerous precedent that potentially undermines the very freedoms the Court is mandated to protect. When police actions are justified based on poorly documented threats and speculative assessments of risk, the fundamental rights to freedom of assembly and expression are placed on precarious ground.

These rulings demonstrate how easily civil liberties can be compromised when courts defer to security narratives without demanding rigorous evidence. If the ECHR is to maintain its role as a guardian of human rights in Europe, it must develop more robust frameworks for evaluating state claims of necessity that place the burden of proof squarely on authorities. Without such safeguards, the balance between security and freedom will continue to tilt toward state power at the expense of democratic participation and individual liberty. The challenge remains to develop jurisprudence that truly protects the essence of these rights while accommodating legitimate security concerns—a balance that these cases suggest has yet to be achieved.

References:

1. Tuliakov V. Victimization and Victim-Oriented Development of Ukrainian Doctrine of Criminal Law through European Union Dimensions. *International Annals of Criminology*. 2025. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-annals-of-criminology/article/victimization-and-victimoriented-development-of-ukrainian-doctrine-of-criminal-law-through-europeanuniondimensions/7D258E10CF26934CBCE40BEE4F6D359>
2. *Bogay and Others v. Ukraine*, Application no. 36531/14, European Court of Human Rights (2025). HUDOC. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529>
3. *Austin and Others v. United Kingdom*, Applications nos. 39692/09, 40713/09 and 41008/09, European Court of Human Rights (2012). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529>

Ключові слова: кримінальна політика, гармонізація, Європейський суд з прав людини, свобода зібрань, свобода слова, зловживання владою.

Keywords: Criminal policy, Harmonization, European Court of Human Rights, Freedom of assembly, Freedom of speech, Abuse of powers.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ У ВИЗНАЧЕНІ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ

Частіше за все вчинення кримінального правопорушення у співучасті свідчить про його підвищену суспільну небезпеку. Група осіб у співучасті може спричинити більшу шкоду ніж одна особа. Чинне Кримінальне законодавство України визначає поняття співучасті як умисної спільної участі декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 26 КК) [1]. Всі учасники групи повинні бути належними суб'єктами (ч.1 ст. 18 КК). Їх об'єднує спільність дій та єдиний умисел на вчинення суспільно небезпечних діянь. Співучасники мають єдину мету(ціль) на вчинення кримінального правопорушення, а мотиви їх поведінки можуть не співпадати.

Визначення інституту співучасті в КК України підтверджує необхідність встановлення двохстороннього суб'єктивного зв'язку між співучасниками. Для наявності співучасті необхідно встановити усвідомлення кожним із співучасників факту вчинення спільного кримінального правопорушення. Тобто до суспільно небезпечного діяння у всіх співучасників повинен бути встановлений прямий умисел. Відносно наслідків що настали, у організатора та підбурювача теж може бути тільки прямий умисел. Виконавець (співвиконавці) та пособник можуть не бажати настання наслідків, але допускають їх настання, тобто можуть діяти з непрямим умислом.

Якщо діяння фактичного «виконавця» не носило свідомого або юридично значущого характеру(малолітній або неосудний), то виконавцем є той, що усвідомлює ці особливості «виконавця», наприклад, підбурювач або організатор. Подібну оцінку треба надавати і випадкам, коли склад кримінального правопорушення потребує спеціального суб'єкта (наприклад – службова особа), виконавцем може бути лише особа, що має ознаки спеціального суб'єкта, а фактичного «виконавця» можливо визнати пособником цього кримінального правопорушення.

Спірним є питання про можливість складної (змішаної, подвійної) форми вини при вчиненні кримінального правопорушення у співучасті. Співучасники вчиняють дії завжди умисно, а до наслідків, в деяких випадках, можлива необережна вина. Наприклад, група осіб за змовою вчиняє умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого(ч.2 ст. 121 КК) [1].

Спільність дій співучасників передбачає і спільні суспільно-небезпечні наслідки (у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом). В формальних і усічених складах наслідки знаходяться за межами закінченого кримінального правопорушення. Наприклад, розбій, бандитизм за конструкцією є усіченими складами кримінальних правопорушень, але крім спільних дій, які вчиняють співучасники, їх об'єднує єдина мета (ціль) до якої вони всі прагнуть.

Тому в таких кримінальних правопорушеннях інший момент закінчення правопорушення та обмежені часові межі добровільної відмови.

Якщо виконавець або співвиконавець вчиняє додаткові дії без згоди з іншими співучасниками, тобто виходить за межі домовленості, допускає так званий ексцес, його дії кваліфікуються інакше ніж дії інших співучасників. Вважаємо за необхідне закріпити у чинному кримінальному законодавстві поняття ексцесу виконавця та його види (кількісний і якісний ексцес), а також у самому законі слід звернути увагу на кваліфікацію дій виконавця та інших співучасників при кількісному та якісному ексцесі. Усі співучасники відповідають в межах змови, а діяння виконавця, що допустив ексцес, кваліфікуються, в залежності від виду ексцесу, за іншими статтями КК. Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалось їх умислом (ч.5 ст. 29 КК). Додаткові особисті ознаки, які мають відношення до окремих видів співучасників, впливають на кваліфікацію лише їх дій або враховуються при призначенні покарання.

Слушним є закріплення в проекті КК поняття посереднього «виконавця», який не є співучасником; а також положень відносно співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом [2] .

Потребує уточнення в проекті КК розмежування понять дій провокаторів та підбурювачів. В деяких випадках їх дії можуть співпадати.

Форми співучасті визначені в ст. 28 КК. Але важливим моментом в кваліфікації кримінальних правопорушень є особливості у відображенні форм співучасті в статтях Особливої частини КК. Частіше за все, вони вказані як обтяжуючі обставини (кваліфікуючі ознаки). Так, в складі згвалтування (ч.3 ст. 152 КК) і в складі хуліганства (ч.2 ст. 296 КК) йдеться про групу осіб, попередня домовленість тут не обов'язкова. В кримінальних правопорушеннях проти власності (ст.ст. 185,186,187,189,190 КК) звертається увага на дві форми співучасті, а саме : попередня змова групи осіб (кваліфікуюча ознака) і організована група(особливо кваліфікуюча ознака). Ці форми співучасті впливають не тільки на кваліфікацію за різними частинами статей, але й на покарання, яке передбачене в санкціях статей КК Особливої частини. В ст. 293 КК (групове порушення громадського порядку) та ст. 294 КК (масові заворушення) йдеться про групові дії, але не уточнюється форма співучасті. Крім того, в ст. 255 КК поряд із злочинною організацією зустрічається поняття «злочинна спільнота», яке потребує самостійного визначення та закріплення в ст. 28 Загальної частини КК.

Якщо обтяжуючі обставини вказані в статтях Особливої частини КК як кваліфікуючі ознаки, то вони двічі не враховуються і не потребують посилання на ст. 67 КК. Перелік обтяжуючих обставин є вичерпним, тому п.2 ч.1ст. 67 КК також потребує уточнення, а саме поряд із групою осіб за попередньою змовою, треба вказати організовану групу та злочину організацію. В чинній редакції ст. 67 КК вони не вказані, а лише надається посилання на ст. 28 КК .

Вважаємо, що положення про добровільну відмову у разі співучасті, слід розглядати у розділі 2.7 проекту КК в якому визначена співучасть, види співучасників та інші питання про співучасть. Розробники проекту визначили ці положення у розділі 2.6. про незакінчений злочин [2]. Заслугує на увагу питання щодо кваліфікації незакінченого кримінального правопорушення. Якщо має місце добровільна відмова одного із співучасників, то ці питання в цілому урегульовані статтею 31 чинного КК України [1], але необхідно внести деякі доповнення, а саме, слід уточнити, що добровільна відмова організатора та підбурювача, якщо правопорушення вже почалося, можлива лише у формі активних дій, тоді як виконавець і пособник можуть відмовитися і у формі бездіяльності. Ще один варіант, на який хочу звернути увагу, наприклад, виконавець не відмовився, а помер; в такому випадку інші співучасники, якщо вони вже виконали свої дії, відповідають за них, як за незакінчене правопорушення на стадії готування. Може так статися, що в діяннях особи, яка добровільно відмовилася від вчинення кримінального правопорушення у співучасті, є самостійне закінчене кримінальне правопорушення. Наприклад, пособник спочатку незаконно придбав та зберігав вогнепальну зброю, передав її виконавцю для вчинення кримінального правопорушення, а потім добровільно відмовився та забрав зброю у виконавця. В такому випадку йому буде зарахована добровільна відмова у співучасті, але він понесе відповідальність за ст. 263 КК за незаконне поводження зі вогнепальною зброєю.

Поряд з інститутом співучасті, пропонуємо доповнити Загальну частину КК України поняттям та видами причетності до кримінального правопорушення [3]. Причетність слід розглядати як самостійний інститут, який хоча і пов'язаний із вчиненням кримінальних правопорушень декількома особами, але не є співучастю, тому що між особами немає спільних об'єктивних та суб'єктивних зв'язків і єдиної мети. До видів причетності слід віднести: заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення, заздалегідь не обіцяне потурання кримінальному правопорушенню, заздалегідь не обіцяне придбання чи збут майна здобутого кримінально протиправним шляхом, неповідомлення про достовірне відоме підготовлене або вчинене кримінальне правопорушення. Окремі види причетності мають суттєве значення для кваліфікації кримінальних правопорушень при розмежуванні з співучастю. Наприклад, якщо особа, до початку або під час вчинення кримінального порушення, пообіцяла виконавцю придбати чи збути вкрадені речі, то вона є пособником і розглядається як співучасник крадіжки; якщо ж до цієї особи звернулися після закінчення кримінального правопорушення з проханням придбати вкрадені речі або їх збути, то ця особа є лише причетною до крадіжки і її дії слід кваліфікувати за ст. 198 КК України.

Вважаю, що висловлені пропозиції щодо законодавчого визначення окремих проблемних питань, будуть сприяти удосконаленню кримінального законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 1 жовтня 2024 року. Київ : Алерта, 2024. 248 с.
2. Проект нового кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення. Київ : Компанія ВАІТЕ, 2024. 494 с.
3. Мирошниченко Н. А., Степаненко О. В. Деякі законодавчі новели у проекті КК України в порівнянні з чинним КК України. *Вісник Асоціації кримінально-го права України*. 2024. Т. 2. № 22. С. 103-115.

Ключові слова: співучасть, ексцес виконавця, форми співучасті, спеціальні питання співучасті, їх вплив на кваліфікацію, причетність.

Keywords: complicity, excesses of the perpetrator, forms of complicity, special issues of complicity, their impact on qualifications, involvement.

Коломієць Юлія Юріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кримінального права,
доктор юридичних наук, доцент*

ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАМАХ НА ВБИВСТВО

До набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року № 270-VI процес притягнення до кримінальної відповідальності за замах на вбивство не відрізнявся від процесу притягнення до кримінальної відповідальності за закінчене вбивство. Законодавець і практики керувалися вже сформованою на той час кримінально-правовою доктриною, згідно якої діяння особи, що вчинила злочин, оцінювалося залежно від спрямованості злочинної волі. Різниця в караності замаху й закінченого злочину не робилася через те, що характер злочинної волі в тому й іншому випадку однаковий (наприклад, і при вчиненні вбивства, і при замаху на вбивство особа має єдиний намір – позбавити потерпілого життя) [1, с. 143].

Внесення змін до ст. 68 КК України відобразилося не тільки на призначенні покарання, а й на усьому процесі притягнення особи до кримінальної відповідальності. Аналіз судової практики та правових позицій різних учасників кримінального процесу показав, що кримінальні та кримінально-процесуальні норми тлумачаться не з метою здійснення правосуддя, а задля формального дотримання процедури. Наприклад, у разі обвинувачення особи у замаху на умисне вбивство адвокати, прокурори та судді по-різному ставляться до розв'язання питань про склад суду під час розгляду кримінальної справи та закінчення строків давності.

Адвокати вважають, що у разі обвинувачення за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК України склад суду повинен бути колегіальним у разі відповідного клопотання обвинуваченого, адже ч. 1 ст. 115 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 7 до 15 років, що є підставою для застосування п. 2 ч. 2 ст. 31 КПК України. Тоді як строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за замах на умисне вбивство мають становити десять років. «При вирішенні суто процесуального питання – ст. 68 КК України застосовуватися не може, а при розв'язанні питання строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, застосовується обов'язково», – дійшов висновку адвокат з кримінальних справ, Д. Пономаренко [2].

Прокурори вважають, що ст. 68 КК України застосовується лише під час призначення покарання. При розв'язанні питання про склад суду та закінчення строків давності ця стаття застосовуватися не повинна.

Судді вважають, що з метою запобігання оскарженню вироку суду до ЄСПЛ через недотримання процесуальних прав обвинуваченого, клопотання останнього про колегіальний розгляд справи буде задоволене, тоді як строки давності будуть дорівнюватися десяти рокам як за тяжкий, а не особливо тяжкий злочин.

Складається враження, що правило про необхідність узгодженості кримінальних та кримінально-процесуальних норм давно забуте. Фраза про те, що кримінальне право, як матеріальна галузь права, є первинним регулятором суспільних відносин у разі вчинення кримінальних правопорушень, а кримінально-процесуальне право є лише формою його реалізації, зараз звучить як красива метафора. У той час як адвокати, прокурори, суді переймаються дотриманням відповідних процедур, народ у соціальних мережах стурбований тим, що кримінальний закон або не діє, або діє вибірково. На подібні висловлювання можна було б не звертати увагу, якби не песимістичні висновки, ображених людей. «Навіщо там такі судді й таке судочинство?!», – пишуть вони [2]. Якщо кримінальне та кримінально-процесуальне право не почнуть діяти як складові частини єдиної правової системи, в якій кожній галузі права відведена своя роль, наступним висновком народу може стати: «Навіщо нам така держава».

Повертаючись до питання про притягнення до кримінальної відповідальності за замах на вбивство, потрібно пригадати, що взаємодія між нормами кримінального та кримінально-процесуального права має відбуватися на двох рівнях: 1) техніко-юридичному; 2) спеціально-юридичному (змістовному).

Техніко-юридичний рівень передбачає узгодженість термінологічних зворотів, що використовуються в нормах права. Обґрунтовуючи свою позицію Д. Пономаренко, звернув увагу на те, що питання коректного застосування ст. 68 КК України при визначенні складу суду та строків давності притягнення до кримінальної відповідальності залежить від правильного розуміння та розмежування таких понять як: «передбачено покарання» та «призначення покарання» [2]. На його думку, «передбачає покарання» – це потенційна можливість покарання, закріплена в нормі права, «призначення покарання» – це реалізації цієї мож-

ливості в конкретному випадку, коли правопорушення доведено, а вирок винесено. Пономаренко Д. вважає, що перше стосується абстрактного рівня правової норми, а друге – практичної площини її реалізації. Насправді й перший, і другий термінологічні звороти мають практичне значення. Словосполучення «передбачене покарання» з одного боку є проявом такої ознаки кримінального правопорушення, як караність, з іншого боку має значення під час класифікації кримінальних правопорушень та розв'язання питання про звільнення від кримінальної відповідальності (в тому числі у зв'язку із закінченням строків давності). Помилковим є судження, згідно якому «призначення покарання» має місце після винесення вироку. Згідно зі ст. 374 КПК України до мотивувальної та резолютивної частини обвинувального вироку входять питання про призначення покарання, це означає, що без дотримання процедури призначення покарання обвинувальний вирок взагалі не може бути ухвалений.

Якщо наполягати на тому, що в тих випадках, коли законодавець використовує словосполучення «передбачене покарання», слід мати на увазі лише покарання, передбачені санкцією статті Особливої частини КК України, то прокурори праві в тому, що ст. 68 КК України застосовується лише під час призначення покарання. При розв'язанні питання про склад суду та закінчення строків давності ця стаття застосовуватися не може. Однак, в юридичній доктрині існує ще спеціально-юридичний (змістовний) рівень взаємодії норм кримінального та кримінально-процесуального права, який означає обов'язковість врахування функціонального призначення кожної норми права. Те, що за вчинення замаху на кримінальне правопорушення строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті КК України, не є абстракцією. Це обов'язкове до виконання правило встановлення максимального розміру покарання за замах на умисне вбивство без обтяжуючих обставин, яке застосовується в усіх випадках, коли в законі згадуються злочини, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років, наприклад: – у разі визначення складу суду (ст. 31 КПК України); – у разі визначення виду кримінального правопорушення (ч. 5 ст. 12 КК України); – у разі встановлення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 49 КК України).

Можна погодитись з Н. А. Орловською, яка у своїх монографічних дослідженнях дійшла висновку, що санкція кримінально-правової норми може бути втілена як в статтях або частинах статей Загальної, так і Особливої частин кримінального кодексу [3, с. 600]. Системне тлумачення кримінально-правових норм Загальної та Особливої частин КК України свідчить про те, що за замах на вбивство без обтяжуючих обставин, суд не може призначити покарання більше ніж десять років позбавлення волі (2/3 від 15 років), іншими словами за замах на вбивство передбачене покарання до десяти років позбавлення волі. Це означає, що у разі обвинувачення за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115

КК України п. 2 ч. 2 ст. 31 КПК України не застосовується. Задоволення клопотання обвинуваченого про колегіальний розгляд справи в таких випадках є порушенням принципів економії заходів здійснення правосуддя та однаковості застосування норм права.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що під час розв'язання питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за замах на вбивство слід мати на увазі, що санкція за цей злочин передбачена як в нормах Особливої, так і в нормах Загальної частини КК України, а покарання за цей злочин передбачене від 7 до 10 років позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Горностай А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин : монографія. Харків : Юрайт, 2013. 232 с.
2. Пономаренко Д. Замах на злочин. *Закон і Бізнес*. 27.01.2025. URL: https://zib.com.ua/ua/165254-zamah_na_zlochin_sklad_sudu_ta_stroki_davnosti_prityagnennya.html.
3. Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монография. Одесса: Юридична література, 2011. 624 с.

Ключові слова: замах на вбивство, призначення покарання, притягнення до кримінальної відповідальності, строки давності в кримінальному праві, узгодженість кримінальних та кримінально-процесуальних норм.

Keywords: attempted murder, sentencing, criminal prosecution, statute of limitations in criminal law, consistency of criminal and criminal procedural norms.

Полянський Євген Юрійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, доцент*

ЩОДО НОВАЦІЙ В ПИТАННЯХ СИСТЕМ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

На разі в колах українських науковців триває дискусія про те, яким має бути майбутній кримінальний кодекс нашої країни. Гарячі суперечки викликає значна кількість новацій, які пропонуються розробниками проекту цього кодексу. Серед них, зокрема, нові підходи до визначення тяжкості кримінальних правопорушень та до призначення кримінального покарання засудженому.

Основна ідея, яка знаходить відображення в релевантних положеннях проекту КК зводиться до того, що ступінь тяжкості того чи іншого злочинного діяння може змінюватися в залежності від конкретних обставин його вчинення. Звідси фактично змінюються розміри конкретних кримінально-правових санкцій, які можуть бути застосовані у відношенні до винної особи.

Слід одразу зазначити, що такий підхід радикально відрізняється від чинної парадигми застосування кримінальних покарань. І означає перехід до формалізованої системи призначення кримінального покарання.

Як правило дослідники роблять акцент саме на інституті кримінального покарання, не дуже часто приділяючи належну увагу його призначенню. Разом з тим такий підхід є цілком хибним. Адже кримінальне покарання як категорія є статичним поняттям – зафіксованим в положеннях закону. Наприклад, визначення покарання у виді позбавлення волі. Ми знаємо в чому воно полягає, на які терміни призначається. Але на цьому все. Щоб реалізувати покарання потрібна кримінально-правова санкція, яка є кроком до трансформації міри державного примусу до конкретних обмежень щодо певної особи. І суд має встановити конкретний розмір покарання в межах відносно визначеної санкції, з урахуванням усіх обставин вчинення кримінального правопорушення, особи винного тощо. А от ця діяльність суду вже відноситься до сфери призначення кримінального покарання – динамічній категорії.

Повертаючись до можливих новацій саме в сфері призначення кримінальних покарань є сенс звернутися до досвіду, отриманого в Сполучених штатах Америки. Адже система, яка пропонується розробниками проекту КК дуже схожа з тією, що існує на рівні федерального законодавства США.

В 80 роках минулого століття в США відбулася революція у підходах до призначення кримінальних покарань. Причиною для цього стала диспропорція в розмірах покарань, які знаходили своє відображення у вироках у відношенні білих та кольорових засуджених. За статистикою за аналогічні злочини білі злочинці отримували покарання, на 25-50 відсотків нижче, ніж засуджені афроамериканці. Така тенденція була загальною і стала логічним наслідком багаторічної політики сегрегації та ідей расизму у суспільстві. Також значущим фактором було й те, що на той час майже всі судді були білими, та як правило – консервативно налаштованими членами суспільства. Крім того, американське статутне законодавство (обмежимся федеральним його рівнем) надавало суддям повний картбланш в питаннях визначення конкретної міри покарання, адже передбачало занадто широкі межі від мінімуму до максимуму санкції, а в деяких випадках межі санкцій взагалі були відсутні. Отже, реформування системи призначення кримінальних покарань на федеральному рівні проявилось в значному звуженні меж відносно визначених санкцій за формальними критеріями. Що цікаве, власне законодавство не змінювалося, а лише уточнювалося за рахунок підзаконного акту, який оновлювався раз на рік спеціально створеною агенцією. В підсумку цієї конкретизації судді перетворилися на бухгалтерів, адже до їх компетенції в сфері призначення міри кримінального покарання фактично відносилось прорахування кінцевого розміру покарання в залежності від базового рівня небезпеки вчиненого злочину, обставин, які підвищували чи зменшували тяжкість цього злочину, а також від характеристик кримінального минулого засудженої особи.

В цілому раціональна система, націлена на досягнення справедливості і рівності, не була позбавлена певних суттєвих недоліків, і ось тут найголовніше. В певних нетипових випадках обставини вчинення злочину не в повному ступені відповідали критеріям, встановленим в нормативній документації, відповідно не могли бути враховані, а судді не міг вийти за окреслені для нього межі в питанні призначення розміру покарання. Хоча формально таке право у судді було, але його застосування автоматично означало апеляційний перегляд справи в частині призначення кримінального покарання. Не бажаючи створювати для себе додаткові незручності, судді використовували таке право доволі нечасто.

Втім вже на початку 2000 років Верховний суд США постановив, що суддівський розсуд не може обмежуватися вказівками крім безпосередніх положень закону, таким чином правила призначення кримінальних покарань для федеральних судів стали дорадчими. Очевидним є висновок, що підхід суворої формалізації себе не виправдав. Чи, можливо, не виправдав лише частково?

Отже, вітчизняним науковцям та законодавцям слід бути обережними і розсудливими в питаннях формалізації призначення кримінального покарання. Слід зазначити, що пропозиції, які наразі містяться в тексті проекту Кримінального кодексу, є доволі поміркованими, і при належному підході мають забезпечувати баланс між принципами справедливості та індивідуалізації покарання. Адже сама ідея поміркованої формалізації є раціональною. Втім все залежить від її законодавчої реалізації, і тут найважливіше яким чином буде виписаний сам механізм цієї формалізації.

На нашу думку, основою такого механізму має стати категорія обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання. Має бути певна система таких обставин в контексті їхнього впливу на базовий рівень небезпеки кримінального правопорушення. Наприклад, вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою. Певно немає заперечень, що за таких умов небезпечність злочинного діяння завжди збільшується. А от в разі вчинення особою кримінального правопорушення в стані алкогольного сп'яніння – тут є питання, бо життєві ситуації можуть бути надто нетиповими.

Таким чином можна дійти висновків, що ідеї формалізації призначення кримінальних покарань, закладені в текст проекту КК є доволі раціональними, питання лише в тому, наскільки оптимально вони будуть в підсумку реалізовані. Адже будь-яка формалізована система потребує філігранного налаштування, і це тим важніше, чим вищою є ступень її формалізації.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, проект КК, законодавство, призначення покарання.

Keywords: criminal offense, draft Criminal Code, legislation, imposition of punishment.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 286 КК УКРАЇНИ

В умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства гарантування безпеки дорожнього руху та запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з порушенням безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту належить не лише до практичних завдань, особливо під час дії воєнного чи іншого особливого стану, а й вимагає створення цілісної наукової концепції забезпечення безпеки дорожнього руху та протидії кримінально-караним випадкам його порушення.

Загалом правоохоронними органами відмічається невтішна статистика кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, яких у 2020 році було зареєстровано – 15795 (4,3 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), у 2021 році – 13493 (4,1 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), у 2022 році – 12755 (3,5 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), у 2023 році – 10926 (2,3 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), у 2024 році – 10662 (2,2 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь). При цьому, у структурі даного виду кримінальних правопорушень найбільш поширеними є суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 286 КК України: у 2020 році – 8864 (56,1 %); у 2021 році – 7961 (59 %); у 2022 році – 6366 (49,9 %); у 2023 році – 7017 (64,2 %); у 2024 році – 7455 (69,9 %) [1].

За 2024 рік зареєстровано 25 781 ДТП із потерпілими, у яких загинуло 3202 особи та 32 023 людини отримали травми [2].

Чинне кримінальне законодавство передбачає кримінальну відповідальність за вчинення порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України).

Склад даного кримінального правопорушення за обов'язкову ознаку містить потерпілу особу. У свою чергу, дана ознака характеризує об'єкт кримінального правопорушення. Разом з тим, у структурі об'єкту кримінального правопорушення потерпілий виступає учасником охоронюваних чинним законодавством, у даному випадку – кримінальним законом, суспільних відносин.

А обставини, які пов'язані з потерпілим, виступають ситуаційними факторами на боці потерпілого, за існування яких має місце вчинення кримінального правопорушення та настають суспільно небезпечні наслідки. Такими обставинами може бути або поведінка потерпілого, або стан потерпілого, що, скоріше, залежить від того, з якою об'єктивною ознакою кримінального правопорушення вони взаємодіють, варто поділити на обставини, що взаємодіють із суспільно небезпечним діянням, та обставини, що сприяють розвитку причинного зв'язку, обумовлюючи настання суспільно небезпечних наслідків.

З аналізу диспозиції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України вбачається, що для наявності повного складу необхідне у результаті порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом настання наслідків у вигляді тілесних ушкоджень потерпілому, тяжких або середньої тяжкості.

Вбачається, що поведінка суб'єкта, у переважній більшості, вказаного кримінального правопорушення характеризується подвійною формою вини – умислом щодо діяння та необережністю щодо наслідків.

Та попри те, не рідкі ситуації, коли дорожньо-транспортна пригода стається через поведінку потерпілої особи. Наприклад, коли автомобіль збив пішохода, який переходив проїжджу частину поза пішохідним переходом, якщо є розділювальна смуга, а також в місцях, де встановлено огороження чи пішохід рухався по проїжджій частині, коли можна було йти по тротуару або пішохідній доріжці.

Так, за 2024 рік по причині раптового виходу пішохода на проїзду частину було зафіксовано 296 дорожньо-транспортних пригод, з них 54 – із загиблими та 248 з травмованими [2].

До прикладу. Особа 1, керуючи автомобілем Toyota Land Cruiser 200, на дозволяючий сигнал світлофору поблизу перехрестя вул. В. Бердичівська, допустив наїзд на пішохода Особу 2, який, порушуючи Правила дорожнього руху, раптово вибіг на проїзду частину, не впевнившись у відсутності небезпеки для себе та інших учасників дорожнього руху, створив небезпеку для руху водію автомобіля Toyota Land Cruiser 200 Особа 1, який не мав технічної можливості уникнути наїзду в даній дорожній обстановці. Внаслідок даної ДТП пішохід Особа 2 отримав тілесні ушкодження, а належний позивачу автомобіль – механічні пошкодження. Судом в діях пішохода, Особи 2, було встановлено склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП [3]. Тут варто відмітити, що рішення Верховного Суду по суті є прецедентними для нижчих інстанцій.

Зауважимо, що якщо ДТП мало місце по вині пішохода, окрім того, в результаті чого було спричинено загибель людей або інші тяжкі наслідки, то дії такої особи мають бути кваліфіковані за ст. 291 КК України, яка регламентує відповідальність за порушення чинних на транспорті правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів.

Таким чином, при юридичній оцінці порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом необхідним є детальне встановлення не лише поведінки суб'єкта кримінального правопорушення, а й об'єктивна оцінка поведінки потерпілої особи, оскільки остання може детермінувати наслідки, що мали місце. За такої ситуації кваліфікація за ст. 286 КК України виключається.

Список використаних джерел:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/>

pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

2. Статистика ДТП в Україні. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>

3. Постанова Верховного Суду від 20 листопада 2019 року у справі № 296/2509/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85836172>

Ключові слова: кваліфікація, статистика, безпека дорожнього руху, експлуатація транспорту, правопорушення.

Keywords: qualifications, statistics, road safety, transport operation, offenses.

Агапова Каріна Вікторівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права,
доктор філософії в галузі «Право»*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СКЛАДІ МОЛОДІЖНИХ УГРУПОВАНЬ

Одним із ключових напрямів сучасної кримінологічної науки є вивчення особи злочинця як системоутворювального елементу злочинної поведінки. Без ґрунтового аналізу характеристик особи, що вчиняє кримінальні правопорушення, зокрема у складі молодіжних угруповань, неможливо сформувати повне уявлення про природу, детермінанти та динаміку злочинності. Молодіжна злочинність є особливою формою девіантної активності, яка відзначається груповою структурованістю, високим ступенем деструктивної мотивації та схильністю до насильницьких дій.

У науковій літературі, як вітчизняній, так і зарубіжній, спостерігається зростання інтересу до проблеми соціального портрета злочинця, аналізу внутрішніх і зовнішніх чинників, що сприяють формуванню криміногенної спрямованості особи. Окрему увагу приділено дослідженню психологічних механізмів, соціально-культурного контексту та особливостей групового впливу, які в сукупності створюють сприятливе середовище для девіантної поведінки молоді. З огляду на це актуальним є дослідження комплексної характеристики осіб, що вчиняють правопорушення у межах молодіжних угруповань, з урахуванням їх соціального статусу, морально-психологічних рис, життєвих орієнтацій та кримінально-правового статусу.

Поглиблений аналіз особи злочинця є основою для формування профілактичних стратегій, ресоціалізації та кримінально-правових моделей реагування. Психологічні особливості, соціальне походження, ціннісні орієнтації, досвід участі у девіантних субкультурах та рівень освіти є ключовими змінними для прогнозування ймовірності участі в злочинах у складі організованих груп. У та-

кому контексті постає питання про необхідність міждисциплінарного підходу до вивчення особи злочинця – з позицій психології, соціології, педагогіки, кримінального права та кримінології.

Одним із найбільш проблемних аспектів є своєрідне «зрощення» соціальної дезадаптації з правовим нігілізмом, який у молоді трансформується у прагнення діяти поза межами формального соціального контролю. Звичка уникати відповідальності, недовіра до державних інститутів, а також відсутність позитивних авторитетів у житті молодшої людини лише посилюють криміногенний потенціал. Формування злочинного наміру в умовах дії групового впливу є швидким і часто неусвідомленим процесом, який маскується під поняття «взаємодопомога», «справедливість», «вірність» тощо.

Визначення типових рис злочинця дозволяє зрозуміти мотиви його поведінки, ступінь суспільної небезпеки, а також розробити ефективні профілактичні заходи. Вітчизняні науковці, зокрема О. М. Бандурка, О. М. Джужа, О. М. Литвинов та інші, акцентують увагу на тому, що злочинна поведінка формується під впливом як внутрішніх (мотивація, психоемоційний стан), так і зовнішніх (соціальне середовище, мікросередовище, умови виховання) чинників [14 2]. При цьому особливо небезпечними є випадки, коли негативні внутрішні передумови (наприклад, акцентуйовані риси характеру, імпульсивність, відчуття несправедливості) поєднуються із зовнішніми соціальними викликами, такими як насильство в родині, булінг у школі, безробіття або криза ідентичності.

Системні дослідження показують, що на формування особистості злочинця великою мірою впливає тип соціалізації. Примусова, авторитарна модель виховання формує покірних, але не завжди морально відповідальних особистостей. Ліберальна – часто не забезпечує достатнього рівня самодисципліни. У підлітковому віці недолік уваги з боку батьків або їхня жорстокість компенсується пошуком приналежності до «своїх» – часто це кримінальні або маргіналізовані групи.

У випадку молодіжної злочинності ключову роль відіграє групова належність. Саме у неформальних молодіжних об'єднаннях формуються антисуспільні установки, які підживлюються прагненням до самоствердження через насильство, підвищення статусу в групі, демонстрацію сили та непокори. У таких групах нерідко культивуються зневага до праці, агресія, знецінення соціальних норм, що формує у молоді деформовану картину світу. Водночас, участь у таких групах забезпечує певний рівень психологічного комфорту, відчуття «своїх» та захисту від зовнішнього світу, що ще більше ускладнює вихід із кола кримінального впливу.

Дослідження соціально-демографічного портрета таких осіб свідчать про переважання чоловіків, віком від 18 до 30 років, здебільшого з неповної середньої або середньої освіти. Понад половина з них не мають стабільного місця роботи, не навчаються, не перебувають у шлюбі, хоча мають цілком задовільні матеріально-побутові умови. Більшість кримінальних правопорушень вчиняються у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, що свідчить про відсутність

самоконтролю та сформовану залежність від психоактивних речовин. Такий спосіб життя також формує специфічні звички уникання відповідальності, перекладання провини та ігнорування соціальних норм.

Психологічно така особа характеризується замкнутістю, ворожістю, схильністю до руйнування соціальних цінностей. При цьому у більшості зафіксовано порушення психічної саморегуляції, що виявляються у підвищеній збудливості, агресивності, імпульсивності. Значна частина осіб схильна до суїцидальних настроїв, має занижену самооцінку, озлобленість на суспільство. Важливо, що більшість таких осіб частково або повністю не визнають своєї вини.

Групова злочинність молоді має високий рівень організованості. У 100% випадків особи діяли у складі групи, керуючись агресивно-насиленницькою мотивацією. Часто такі злочини супроводжуються рецидивами, що свідчить про глибоку кримінальну деформацію особистості. Висока питома вага осіб, що мають судимості, вказує на відсутність ефективної ресоціалізації. Система покарання нерідко не змінює злочинну поведінку, а лише зміцнює зв'язки з іншими девіантами та загострює антагонізм до суспільства. При цьому рецидиви злочинної поведінки серед молоді все частіше носять не просто повторний, а серійний характер, що свідчить про утворення нового кримінального середовища в межах конкретних соціальних ніш.

На основі зібраних емпіричних даних та аналізу кримінальних проваджень, можна виділити типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань:

- Агресивно-епатажний тип – характеризується жорстокістю, цинізмом, самоствердженням через приниження інших;
- Зневажливий тип – домінує демонстративна поведінка, байдужість до здоров'я інших, насильство як єдиний спосіб вирішення конфліктів;
- Проміжний тип – схильний до злочинної поведінки, вбачає агресію як засіб досягнення мети;
- Агресивно-насиленницький тип – застосовує насильство як відповідь на агресію або загрозу;
- Маніпулятивний тип – часто виступає у ролі лідера, використовує інтелектуальні методи впливу, схильний до багатоходових злочинів;
- Паразитичний тип – уникає легальної праці, живе за рахунок інших або злочинних доходів, виправдовуючи свою поведінку кризою у суспільстві [3].

Таким чином, особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжного угруповання, є носієм комплексу антисуспільних цінностей, деструктивної мотивації та соціальної дезадаптації. Її профілактика потребує комплексного підходу, включаючи індивідуальну психологічну роботу, соціальну підтримку, правове просвітництво та контроль з боку суспільства. Надзвичайно важливою є участь шкільних психологів, соціальних педагогів, органів місцевої влади у виявленні таких осіб та створенні програм раннього втручання. Лише

міждисциплінарний підхід може забезпечити належний рівень профілактики й ресоціалізації. Водночас необхідна подальша розробка механізмів моніторингу девіантної поведінки в шкільному середовищі, створення профілактичних груп підтримки, системи наставництва, залучення молоді до правових і культурних ініціатив. Наукове осмислення кримінологічного профілю таких осіб дозволяє не лише спрогнозувати їхню поведінку, але й розробити інструменти подолання причин, що провокують їхню злочинну активність у контексті сучасних соціальних трансформацій.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинна поведінка: норма, аномалія чи патологія? *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 6–12.
2. Джу́жа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.
3. Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні : дис д-ра філос.: 081. Одеса, 2022. 232 с.

Ключові слова: молодь, молодіжне угруповання, кримінальне правопорушення, агресія, насильство, особа злочинця, запобігання.

Keywords: youth, youth group, criminal offense, aggression, violence, identity of the criminal, prevention.

Берш Анастасія Яковлівна

Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

ЗНАЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО СТАНУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ПІД ЧАС КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 429 (ЗАЛИШЕННЯ ПОЛЯ БОЮ ТА ВІДМОВА ДІЯТИ ЗБРОЄЮ)

У сучасних умовах збройної агресії проти України актуальність дослідження психологічного стану військовослужбовців, особливо в умовах бойових дій, зростає з кожним днем. Залишення поля бою або відмова діяти зі зброєю (ст. 429 Кримінального кодексу України) є тяжкими злочинами, що підривають бойову готовність і обороноздатність держави. Водночас аналіз психічного стану особи в момент вчинення таких дій має ключове значення для правильної юридичної кваліфікації діяння, оцінки вини та можливого застосування інституту обмеженої осудності або повного звільнення від кримінальної відповідальності [1].

Суб'єктивна сторона будь-якого кримінального правопорушення включає в себе вину, мотив і мету вчинення діяння. У випадку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 429 КК України, йдеться про умисне залишення поля бою або відмову від виконання бойового наказу. Проте визначення вини тісно пов'язане з аналізом психічного стану військовослужбовця у момент вчинення діяння [4, с.102]

Суттєве значення має відмежування умисного діяння від діяння, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, тимчасового психічного розладу або навіть гострого посттравматичного стресового розладу (ПТСР), які можуть суттєво впливати на можливість усвідомлювати свої дії та керувати ними [3, с.46]

Бойовий стрес, втома, страх смерті, свідчення загибелі товаришів по службі, тривалий час перебування під вогнем або в полоні можуть призводити до глибоких психологічних порушень. Найпоширенішими серед них може бути: гостра реакція на стрес (acute stress reaction) – короточасний, але інтенсивний психічний розлад, який проявляється в панічних атаках, дезорієнтації, втраті зв'язку з реальністю; посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – хронічна форма порушення психіки, що розвивається після пережитих бойових травм; депресивні або тривожні розлади, які можуть викликати апатію, втрату мотивації до дії або навіть суїцидальні нахили; синдром бойового виснаження, що супроводжується фізичною та психічною втомою, байдужістю, втратою здатності приймати рішення [6].

У разі якщо подібні стани мали місце у момент вчинення кримінального правопорушення, необхідним є проведення психолого-психіатричної експертизи для встановлення ступеня осудності особи.

Згідно зі ст. 19 Кримінального кодексу України, особа, яка в момент вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок психічного розладу, не підлягає кримінальній відповідальності [1].

А як же бути в ситуації коли зміни психічної свідомості військовослужбовця виникають вже знаходячись в умовах навчально-бойової та бойової обстановки, коли у особи зберігається усвідомлення, але не в повній мірі? При таких ситуаціях психіка воїна може попадати під вплив різних факторів. Цьому сприяє вплив новизни обстановки, обмеженість часу на виконання завдань, застосування нових видів сучасної зброї, незвичайні види і способи ведення бойових дій та ін.

Екстремальні умови завжди викликають напруженість психіки людини. Реакція людини на них залежить від величини ступеня впливу цих умов на психіку військовослужбовця та спроможності людини за допомогою саморегуляції психічних станів зрівноважити їх вплив на людину [2, с. 99].

У складній обстановці окремі воїни можуть бути піддані також і страху – афективному психічному стану. Страх може викликати і панічний стан. Так, наприклад як в ст. 429 КК (самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю) або ст. 430 (добровільна здача в полон) [1], може бути вчинене під впливом

афекту, який викликаний панічним страхом. Паніка – це афект, що розвивається раптово при несподіваному уявленні людиною загрози для її життя, вона швидко поширюється шляхом психічного зараження на цілі підрозділи.

Людина в стані тривоги і сумніву втрачає здатність зосередитися на конкретному завданні, перестає бачити особливості бойової обстановки, діє імпульсивно, його охоплюють різні почуття [7, с. 90].

В такому випадку вважаємо доцільним в контексті військових злочинів застосовувати положення про обмежену осудність, коли особа частково зберігала здатність усвідомлювати свої дії, але через психічний розлад її здатність діяти свідомо була знижена. Це може бути враховано судом як обставина, що пом'якшує покарання.

Також має значення оцінка мотиву: наприклад, відмова діяти зі зброєю з мотивів панічного страху або з мотивів захисту цивільного населення – це різні правові ситуації, які потребують ретельного вивчення [5, с.71].

Отже, на практиці виникає низка проблем:

- 1) Недостатня увага до психіатричної оцінки військовослужбовця у момент вчинення злочину.
- 2) Формальний підхід до розслідування мотивів та психологічного стану.
- 3) Відсутність належного супроводу та реабілітації військових після участі в бойових діях.

Підводячи підсумки слід зазначити, що психічний стан військовослужбовця має визначальне значення для правильної кваліфікації діяння, передбаченого ст. 429 КК України. У кожному випадку слід враховувати не лише об'єктивні обставини події, а й глибокий аналіз психологічного профілю особи. Це забезпечить справедливий підхід до оцінки вини, дозволить уникнути криміналізації осіб, що стали жертвами бойового психотравмування, та сприятиме гуманізації військового права.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Психіатрія : підручник / за ред. І. Ф. Курахової. Київ : ВСВ «Медицина», 2020. 480 с.
3. Губанова В. А. Посттравматичний стресовий розлад у військовослужбовців: причини, прояви, наслідки. *Медична психологія*. 2022. № 2. С. 45–51.
4. Шумило О. В. Особливості суб'єктивної сторони військових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 215 с.
5. Микитин І. С. Проблеми кваліфікації злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1. С. 70–75.
6. Про затвердження Порядку надання психологічної допомоги військовослужбовцям ЗСУ : Наказ МОУ № 402 від 25.07.2017.

7. Васильєв А. М. Особа військовослужбовця у кримінальному праві: психолого-правовий аспект. *Право України*. 2022. № 10. С. 89–94.

Ключові слова: психічний стан, військовослужбовці, кваліфікація, обмежена осудність, неосудність.

Keywords: mental state, military personnel, qualification, limited sanity, insanity.

Бойченко Віталій Петрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент*

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА КРИМІНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ: РИЗИКИ ДЛЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року призвело до істотних трансформацій у державній політиці, зокрема у сфері кримінального права. В умовах збройної агресії державі необхідно було оперативно реагувати на загрози національній безпеці, що, у свою чергу, вимагало швидкого оновлення нормативно-правової бази. Зміни, внесені до Кримінального кодексу України, відображають намагання захистити основи державності, водночас породжуючи складні питання щодо дотримання балансу між безпекою та правами людини. У зв'язку з цим виникає потреба осмислення нової кримінальної політики в умовах воєнного стану, оцінки її ефективності й відповідності міжнародним стандартам.

Метою дослідження є аналіз актуальних змін у кримінальному законодавстві України під впливом воєнного стану, виявлення потенційних загроз для основоположних прав і свобод та вироблення рекомендацій щодо забезпечення належного рівня захисту прав людини.

Після початку повномасштабної війни кримінальна політика України зосередилася на захисті територіальної цілісності, національного суверенітету, а також на запобіганні підтримці агресора з боку громадян України. У зв'язку з цим було запроваджено нові кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за співпрацю з окупаційними адміністраціями, сприяння діям держави-агресора, поширення чутиливої військової інформації, а також виправдання або заперечення агресії. Зокрема, стаття 111-1 КК України встановлює відповідальність за колабораційну діяльність, а стаття 111-2 – за пособництво державі-агресору. Стаття 114-2 передбачає відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про Збройні Сили України, а стаття 436-2 – за публічне заперечення або виправдання збройної агресії РФ.

Такий підхід дозволив посилити захист державних інтересів та протидіяти деструктивним впливам на окупованих і прифронтових територіях. Разом із тим виникли правові проблеми, пов'язані з нечіткістю формулювань нових кримі-

нально-правових норм. Наприклад, у деяких випадках громадяни, що перебували під примусом або в складних умовах окупації, можуть бути необґрунтовано притягнуті до кримінальної відповідальності. Також окремі новели викликають занепокоєння через потенційне обмеження свободи вираження поглядів та ризики для журналістської діяльності. Наявні ситуації, коли інформація, що не становила загрози для військових операцій, могла розцінюватися як порушення нових кримінальних норм, що спричиняло притягнення до відповідальності осіб без належного обґрунтування.

Окреме питання стосується дотримання процесуальних гарантій у кримінальних провадженнях, відкритих у період воєнного стану. У практиці спостерігаються приклади застосування запобіжних заходів без повного дотримання принципу презумпції невинуватості або належної мотивації рішень судів. Такі підходи, хоч і пояснюються надзвичайним становищем, можуть мати негативні наслідки для довіри до системи правосуддя та держави в цілому. Відповідно до статті 29 Конституції України, кожна особа має право на свободу та особисту недоторканність, а також не може бути заарештована або утримувана під вартою інакше як за мотивованим рішенням суду. Крім того, відповідно до статті 64 Конституції України, під час воєнного стану можуть бути обмежені конституційні права і свободи, за винятком тих, що є невід’ємними (зокрема право на життя, захист від катувань, право на правову допомогу).

Підвищення кримінально-правової реакції на воєнні виклики повинно супроводжуватись чіткою правовою аргументацією, гарантіями захисту від зловживань. Відсутність системного аналізу ефективності нових законодавчих актів, їх обмежене узгодження з європейськими стандартами можуть призвести до появи практик, що суперечать принципам правової держави.

Для вдосконалення кримінальної політики у воєнний час доцільно забезпечити адаптацію національного законодавства до міжнародного кримінального та гуманітарного права. 21 серпня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього (реєстр. № 0285 від 15.08.2024), внесений Президентом України. За це рішення проголосував 281 народний депутат. Такий крок дозволяє Україні повністю інтегруватися в систему міжнародного кримінального правосуддя та забезпечити невідворотність покарання за воєнні злочини, геноцид і злочини проти людяності.

Не менш важливо проводити регулярний аналіз практики застосування нових кримінально-правових норм, залучаючи до цього правозахисні організації, адвокатську спільноту та представників академічної науки. Лише відкритий суспільний діалог і контроль можуть гарантувати, що боротьба з агресією не перетвориться на обмеження громадянських прав у самій Україні.

Підсумовуючи, слід зазначити, що кримінальна політика України в умовах війни – це не лише правова відповідь на виклики національній безпеці, а й тест на спроможність держави зберігати вірність демократичним принципам. Війна

не повинна ставати виправданням для надмірного обмеження прав людини, а отже, будь-які зміни в кримінальному праві мають бути виваженими, пропорційними та відкритими до суспільного контролю. Саме така модель дозволить не лише протистояти агресії, а й зберегти довіру до державних інститутів у післявоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

Ключові слова: воєнний стан, захист, кримінальна політика, держава, права людини.

Keywords: martial law, protection, criminal policy, state, human rights.

Горбачова Ірина Михайлівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент*

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА РОЗМІРИ ШТРАФУ ЗА КК УКРАЇНИ

Закон України від 15.11.2011 р. № 4025-VI вніс суттєві корективи не тільки в усвідомлення «м'якості» штрафу як виду покарання, але й скоригував позицію ст. 65 КК України щодо неприпустимості призначення покарання більш суворого, ніж передбачено санкцією статті Особливої частини КК. Так, положення ч. 2 ст. 53 КК приписує обов'язковість призначення штрафу в розмірі, не меншому за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті Особливої частини (якщо санкція передбачає штраф в розмірі більше 3 тисяч н.м.д.г.). Тобто вже на цьому етапі суд зобов'язаний вийти за межі санкції, якщо розмір заподіяної шкоди перевищує розмір штрафних санкцій. Одночасно суду надається право без урахування розміру заподіяної шкоди призначити покарання в межах санкції статті, з урахування ступеня участі особи у вчиненні кримінального правопорушення.

У разі несплати штрафу в розмірі понад 3 тисячі н.м.д.г. суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі, і при заміні може вийти за межі санкції статті Особливої частини (в частині покарання у вигляді позбав-

лення волі). Наприклад, особа засуджена за ч. 2 ст. 213 КК до штрафу в 10 тисяч н.м.д.г. (в межах заподіяної шкоди). Через неможливість виконання покарання суд замінить його на позбавлення волі (з розрахунку 1 день=8 н.м.д.г.), тож виходить 1250 днів, що на декілька місяців перевищує 3 роки. В той же час санкція ч. 2 ст. 312 КК передбачає найбільш суворе покарання – позбавлення волі до 3 років, але в процесі заміни штрафу на позбавлення волі суд призначить цій особі покарання у вигляді позбавлення волі на строк 3 роки 5 місяців. Приходимо до висновку, що особа в процесі таких маніпуляцій неочікувано повинна буде відбутися покарання не до 3 років позбавлення волі, а більше – в наведеному випадку до 5 років, якщо сума заподіяної шкоди «перевищить» санкцію статті.

В Рішенні Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 зазначається, що «із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» [1]. А в Рішенні від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010 Конституційний Суд України зауважив, що обмеження основних прав людини можливе за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями [2].

Досліджуючи принцип правової визначеності в європейському вимірі, Л. Л. Богачова виділила декілька концепцій його прояву в рішеннях ЄСПЛ: непорушність набутих законних прав, незворотність закону, законні очікування, під якими визначає право особи у своїх діях розраховувати на сталість існуючого законодавства [3]. М. І. Панов зауважував, що Європейський суд виходить з позиції, що національна норма права має відповідати принципу правової визначеності, тобто бути: доступною, передбачуваною, з чітким визначенням злочину і покарання за нього, тощо [4].

Основним правообмеженням штрафу є обмеження права власності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, на певну суму грошей, які належать їй на законних підставах. Враховуючи з одного боку імперативність призначення штрафу в межах розміру заподіяної шкоди (більше 3 тис. н.м.д.г.), з іншого – судову дискрецію у визначенні «врахування майнового стану особи», «значущість» ролі та участі особи у кримінальному правопорушенні, призначення покарання у вигляді штрафу для особи є непередбачуваним, оскільки не можливо констатувати чіткість визначення покарання за конкретний злочин. Таким чином, чинна реакція визначення покарання у вигляді штрафу не відповідає принципу правової визначеності.

В літературі пропонувалося змінити сутнісну ознаку штрафу та законодавчо встановити необхідність відрахування певної частини штрафу не в доход державного бюджету, а на користь потерпілого [5]. Втім штраф як покарання є реалізацією кримінальної відповідальності, як публічної відповідальності перед державою, а отже вирішувати питання приватно-правового характеру не спро-

можний. На сьогодні питання відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої потерпілому, вирішується шляхом подання цивільного позову в кримінальному судочинстві. Чи дозволяє цей механізм напевне отримати компенсацію потерпілому? В більшості випадків – ні, така компенсація залишається на папері, оскільки майновий стан засудженого (кривдника) не дозволяє привести до виконання судове рішення.

Штраф як вид покарання може переслідувати мету кари, спеціальної та загальної превенції, виправлення. Але він не може переслідувати мети компенсації та відновлення спричиненої шкоди. І абсолютно справедливо зазначає Ю. А. Пономаренко, що встановлення штрафу в розмірі заподіяної шкоди не переслідує мети компенсації [6]. Також слід констатувати, що призначення особі покарання у вигляді штрафу в розмірі заподіяної шкоди не тільки не сприяє відшкодуванню цієї завданої шкоди, але й створює перешкоди, призводячи до фінансової неспроможності кривдника. Отже надто великі розміри штрафу не сприяють відновленню попереднього становища потерпілого, більш того створює перешкоди для можливої компенсації. Підсумовуючи, варто наголосити ще раз на доцільності перегляду критеріїв визначення розмірів штрафу як виду покарання з урахуванням принципу правової визначеності та неприпустимості формування ставлення до цього виду покарання як засобу відкупку від більш суворих обмежень за вчинене кримінальне правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>
2. Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text>
3. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Theory and Practice of Jurisprudence*. 2016. № 2(4). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/230566483.pdf>
4. Панов М. І. Принцип правової визначеності у практиці Європейського суду з прав людини і проблеми якості кримінального законодавства України. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 8-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_128_4
5. Бантишев О. Ф. Удосконалення чинного кримінального законодавства. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України* : тези доп. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 травня 2007 р.) / ред. кол.: Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, О. М. Костенко та ін. Київ : Київ. нац. ун-т. внутр. справ, 2007.
6. Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис. Харків : Право, 2012. 80 с.

Ключові слова: штраф, покарання, потерпілий, компенсація, правова визначеність, шкода.
Keywords: fine, punishment, victim, compensation, legal certainty, damage.

Іванова Вероніка Петрівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент*

ЕВОЛЮЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

З початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року українське законодавство зазнало суттєвих трансформацій. У відповідь на безпрецедентні виклики, пов'язані з війною, правова система України була змушена не лише мобілізувати вже існуючі інститути, але й розробити нові механізми реагування на загрози, які до цього часу не мали аналогів у вітчизняній практиці. Найбільш відчутні зміни торкнулися кримінального законодавства, яке стало ключовим інструментом у боротьбі за державну цілісність, безпеку, стабільність суспільства та збереження правопорядку.

Кримінальний кодекс України було адаптовано до нових умов – держава отримала завдання не лише захищати суверенітет і територіальну цілісність, але й оперативно реагувати на виклики кримінального характеру, що набули особливої гостроти в умовах війни. До їх числа віднесено явища, які в мирний час не мали такого масового або критичного характеру, як, наприклад, колабораційна діяльність, мародерство, поширення забороненої або деструктивної інформації, пособництво державі-агресору, привласнення гуманітарної допомоги, обструкція військовослужбовців та інше.

Сучасні виклики вимагали переосмислення понять суспільної небезпеки, пріоритетів кримінальної політики та нових підходів до юридичної кваліфікації дій, які в умовах війни набувають особливого сенсу. Законодавець у відповідь розширив коло складів кримінального правопорушення, ввів нові кваліфікуючі ознаки, визначив механізми невідворотності покарання для осіб, дії яких загрожують обороноздатності та безпеці України. Адаптація кримінального законодавства відбувалася не ізольовано, а у тісному зв'язку з міжнародними нормами. Україна активно імплементує положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, визнає його юрисдикцію, запроваджує відповідальність за злочини проти людяності, порушення правил ведення війни, геноцид, злочини агресії. Це ще раз підтверджує не лише внутрішню, а й міжнародну правову спрямованість трансформацій вітчизняного кримінального права у період воєнного стану.

Одним із перших і ключових кроків стало ухвалення Закону України від 03.03.2022 № 2108-IX, яким КК було доповнено статтею 111-1 “Колабораційна діяльність”. Норма охоплює широкий спектр дій: від публічного заперечення факту збройної агресії до добровільного зайняття посад в окупаційних адміністраціях.

Законом від 14.04.2022 № 2198-IX до Кримінального кодексу введено статтю 111-2 “Пособництво державі-агресору”. Стаття передбачає відповідальність за

матеріальну, інформаційну чи політичну допомогу державі-агресору або її окупаційній адміністрації.

Закон від 24.03.2022 № 2160-IX доповнив КК статтею 114-2 щодо несанкціонованого поширення інформації про переміщення чи розміщення Збройних Сил України. Законодавець відзначає, що відповідальність настає навіть за відсутності умислу спричинити шкоду, що в умовах воєнного часу виправдано високим рівнем суспільної небезпеки таких дій.

Законом № 2113-IX від 03.03.2022 посилено санкції за кримінальні правопорушення, передбачені статтями 111 (державна зрада) і 113 (диверсія). Введено можливість довічного позбавлення волі та встановлено заборону на амністію осіб, винних у вчиненні цих кримінальних правопорушень.

Законом № 2117-IX від 03.03.2022 посилено відповідальність за злочини проти власності (крадіжка, грабїж, розбій, вимагання, розтрата), вчинені в умовах воєнного стану.

Законом № 2110-IX від 03.03.2022 до КК додано статті 435-1 та 436-2. Перша передбачає кримінальну відповідальність за образу або погрозу військовослужбовцю або його близьким, друга – за виправдання, заперечення чи глорифікацію агресії росії проти України, включаючи події, що почались з 2014 року.

Закон № 2155-IX від 24.03.2022 увів нову статтю 201-2 щодо незаконного використання гуманітарної допомоги, пожертв або безоплатної допомоги з метою отримання прибутку. Норма стала відповіддю на непоодинокі випадки зловживань у сфері постачання допомоги на фронт та у деокуповані регіони.

До розділу VIII Кримінального кодексу України внесено уточнення, згідно з яким цивільні особи не підлягають кримінальній відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти агресора, якщо така дія здійснена відповідно до Закону України “Про участь цивільних осіб у захисті України”.

Закон № 2472-IX від 28.07.2022 ввів статтю 84-1, яка передбачає звільнення від покарання засуджених осіб у разі прийняття рішення про їх обмін як військовополонених. Якщо обмін не відбувся – суд може поновити відбуття покарання.

У листопаді 2024 року Законом № 4074-IX введено статтю 54-1 про позбавлення державних нагород осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Законом № 4033-IX від 29.10.2024 доповнено КК статтею 69-2, яка встановлює можливість призначення м’якішого покарання при укладенні угоди про визнання винуватості у корупційних справах. Це сприяє ефективнішому розслідуванню та скороченню судового навантаження.

У квітні 2024 року, з огляду на суттєве зростання кількості кримінальних проваджень, пов’язаних із ухиленням громадян від виконання військового обов’язку, було посилено кримінальну відповідальність за відповідні правопорушення, передбачені розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України. Насамперед, це стосується статті 336 КК України – «Ухилення від призову на – «Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на осо-

бливий період, або на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період».

Цією статтею встановлюється кримінальна відповідальність за відмову від проходження мобілізаційної служби без наявності законних підстав. Згідно з чинною редакцією, ухилення карається оформленням волі на строк від трьох до п'яти років. Зміни, ухвалені у 2024 році, конкретизують підстави для кваліфікації діянь за цією статтею, уточнюють механізми фіксації ухилення, а також посилюють зв'язок між нормами КК та КУпАП для більш ефективної взаємодії між правоохоронними та військовими органами.

У 2024 року ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду зумовила зміни до статті 442 КК України (геноцид), а також запровадження нових положень щодо кримінальних правопорушень проти людяності. Це свідчить про зростання ролі міжнародного кримінального права у внутрішній правовій системі.

У період збройної агресії проти України кримінальне законодавство зазнало суттєвих змін, спрямованих на адаптацію до нового реального воєнного часу. Прийняти законодавчі ініціативи охоплюють як запровадження нових складів злочинів (колабораційна діяльність, пособництво держави-агресора, незаконне використання гуманітарної допомоги), так і посилення відповідальності за вже існуючі правопорушення, зокрема у сфері державної зради, диверсії, злочинів проти власності. Розширення поняття суспільної безпеки, уніфікація термінології та запровадження нових кваліфікаційних ознак стали відповіддю на зростання загрози державному суверенітету, безпеці та правопорядку. Посилення відповідальності за ухилення від мобілізації, а також імплементація положення міжнародного кримінального права свідчить про прагнення держави не тільки оперативно реагувати на внутрішні виклики, а й гармонізувати своє законодавство відповідно до міжнародних стандартів. Одночасно зміни стали предметом широкої наукової дискусії щодо правозастосування, потреби у правовій визначеності та подальшого вдосконалення окремих норм кримінального законодавства.

Попри суттєву модернізацію кримінального законодавства в умовах воєнного стану, низка питань залишається відкритою та розвиває наукову дискусію. Не врегульовано чіткого розмежування поняття «в умовах воєнного стану» та «з використанням умов воєнного стану», що ускладнює правозастосування. Залишається потреба в уточненні термінів у нових статтях, як-от «гlorифікація» чи «виправдання» агресії, а також уніфікації вживання поняття «держава-агресор». Водночас ставиться питання щодо доцільності доповнення переліку злочинів, за які передбачена посилена відповідальність у воєнний час, зокрема шахрайства. Не менш дискусійним є механізм звільнення від відповідальності цивільних за використання зброї, а також правове регулювання ситуацій із військовополоненими, які були обміняні, але вчинили повторні кримінальні правопорушення. Усі ці аспекти потребують подальшого дослідження та законодавчого вдосконалення.

Ключові слова: воєнний стан, кримінальне право, колабораціонізм, державна зрада, мобілізація, гуманітарна допомога, кримінальна відповідальність, правова трансформація, злочини проти держави, законодавчі зміни.

Keywords: martial law, criminal law, collaboration, state treason, mobilization, humanitarian aid, criminal liability, legal transformation, crimes against the state, legislative changes.

Тавлуй Олена Вікторівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ В ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Відповідно до частини п'ятої статті 74 Кримінального кодексу України, особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставах, передбачених статтею 49 Кримінального кодексу [1].

Пропоную проаналізувати Висновок Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 521/8873/18 від 06 грудня 2021 року.

У даному Висновку зазначається, що за змістом п. 1 ч. 2 ст. 284, ч. 3 ст. 285, частинами 1, 4 ст. 286, ч. 3 ст. 288 КПК України, суди першої та апеляційної інстанцій мають обов'язок відповідно роз'яснити особі, яка притягується до кримінальної відповідальності те, що на момент судового розгляду чи апеляційного перегляду закінчилися строки давності притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності, що є правовою підставою, передбаченою ст. 49 КК, для звільнення особи від кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому КПК, і таке звільнення є підставою для закриття кримінального провадження на підставі п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК, а також право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави та наслідки такого заперечення.

Нероз'яснення судом першої чи апеляційної інстанцій відповідно до вимог ст. 285 КПК зазначених обставин є порушенням вимог кримінального процесуального закону, що потягнуло неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, а саме незастосування закону, який підлягав застосуванню.

Особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК у суді касаційної інстанції в порядку ст. 440 КПК за умов:

- на день перегляду кримінального провадження судом апеляційної інстанції, тобто до набрання вироком суду першої інстанції законної сили, закінчилися строки давності притягнення такої особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення;

- ця особа не подавала до апеляційного суду відповідне клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і суд апеляційної інстанції не роз'яснив відповідно до положень ст. 285 КПК особі наявність зазначених підстав для звільнення від кримінальної відповідальності та не з'ясував її думку щодо згоди чи незгоди зтаким звільненням;
- така особа за вказаних обставин висловила згодув касаційному суді на звільнення її від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК у зв'язку із закінченням строків давності [2].

Раніше правовий висновок щодо застосування цієї норми, який був сформульований у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 12 листопада 2019 року, справа № 566/554/16-к.

Так, якщо під час здійснення судового провадження за обвинувальним актом сторона кримінального провадження звертається до суду з клопотанням про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, суд має невідкладно розглянути таке клопотання й у випадку встановлення передбачених у статті 49 КПК підстав та відсутності заперечень з боку обвинуваченого закрити кримінальне провадження, звільнивши особу від кримінальної відповідальності.

Якщо ж обвинувачений, щодо якого передбачено звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, то судове провадження проводиться в повному обсязі в загальному порядку. У цьому разі, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок, призначає покарання і на підставі частини 5 статті 74, статті 49 КК може звільнити від нього засудженого.

Згідно з приписами пункту 1 частини 2 статті 284 КПК кримінальне провадження закривається судом у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Відповідно до частини 5 статті 74 КК особу також може бути за вирок суду звільнено від покарання на підставах, передбачених статтею 49 цього Кодексу.

Звільнення від покарання на наведеній підставі застосовується у випадках, коли суд не може звільнити особу від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності відповідно до статті 49 КК. Зокрема у випадку, якщо особа заперечує проти закриття справи за nereабілітуючою обставиною та вимагає закриття справи у зв'язку з відсутністю в її діях складу злочину або виправдання. Тоді суд за наявності підстав визнає особу винною у вчиненні злочину, виносить обвинувальний вирок і звільняє її від покарання, керуючись зазначеною нормою матеріального права та частини 5 статті 74 вказаного Кодексу [3].

Таким чином, ключовим є отримання згоди обвинуваченого на звільнення його від кримінальної у зв'язку зі спливом строків давності. У протилежному випадку, потрібно застосовувати ч.5 ст. 74 КК України.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
2. Постанова Верховного Суду від 06 грудня 2021 р. у справі № 521/8873/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829954> (дата звернення: 11.04.2025).
3. Постанова Верховного Суду: від 12 листопада 2019 р. у справі № 566/554/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85712183> (дата звернення: 11.04.2025).

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, строки давності.

Keywords: exemption from criminal liability, exemption from punishment, statute of limitations.

Тимофєєва Лілія Юрївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент*

ЛЕГІТИМНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗБЕРІГАННЯ ТА ПОШИРЕННЯ ПОРНОГРАФІЇ

11 листопада 2024 року зареєстровано Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (далі – КК) щодо вдосконалення його окремих положень про кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» (реєстраційний № 12191) [2]. Ним зокрема пропонується змінити редакцію ст. 301 КК згідно з якою у ч. 1 передбачити відповідальність тільки в частині розповсюдження... порнографії *неповнолітнім*. Тобто основним завданням законопроекту, є декриміналізація «дорослої порнографії».

Це питання давно обговорюється серед правників. Крім того, проблематика кримінально-правової політики в цілому досліджується у роботах: Д. О. Балобанової, І. В. Козича, І. Б. Медницького, Ю. В. Пономаренко, Н. А. Савінової, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка тощо.

У Проекті нового КК України (станом на 1 серпня 2024 року), який розробляється робочою групою з розвитку кримінального права, кримінальної відповідальності за «дорослу порнографію» не передбачено [4, розділ 7.6.]. Автори Проекту КК обґрунтували свою позицію у монографії [5, с. 317].

Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень з 1 січня по 31 грудня 2024 року українські районні суди винесли 78 вироків за ст. 301 КК. Згідно з Вироком Личаківського районного суду м. Львова від 2 жовтня 2024 року (справа № 463/6224/24) особі за ч. 2 ст. 301 КК України призначено покарання у виді штрафу у розмірі 68 000 грн. Як зазначено у вирoku, у цій справі правоохоронці витратили \$385 на перегляд декількох відео з оголенням геніталій вебкам-моделі [1].

У ст. 36 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції) від 11.05.2011 передбачено, що сторони мають криміналізувати акти сексуального характеру без згоди, а також примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою. Створення предметів порнографічного характеру може передбачати вчинення актів сексуального характеру. Якщо вони вчинені без згоди (або щодо осіб, які не досягли віку сексуальної згоди (16 років), то мають переслідуватись кримінальним законом. У випадках створення таких предметів за згодою дорослої особи немає ні логічних, ні законних обґрунтувань залишення такої відповідальності [3]. Притягнення до такої відповідальності саме по собі перетворюється на злочин та механізм для отримання відкатів правоохоронним органам, засіб шантажу відповідних осіб.

Абсолютно не зрозуміло чому в КК має залишатись стаття, яка дозволяє правоохоронцям витрачати бюджетні кошти на перегляд порнографічних відео. При цьому згідно до матеріалів справ вони переглядають не по одному, а по декілька відео одної вебкам моделі. Практика наведена вище [1] є яскравим прикладом не доцільного використання державних коштів.

Крім того, є випадки участі в оргіях «для виявлення злочинних угруповань», які організовують для дорослих людей, які виявили на це згоду та заплатили за це гроші.

Тобто, люди які мають забезпечувати охорону суспільства та додержання законодавства самі його порушують. Це породжує недовіру з боку суспільства.

Супротив щодо виключення таких норм з КК пов'язаний з моралізаторством та прагненням зберегти ті цінності, які неможливо зберегти за допомогою кримінального закону. В. О. Туляков зазначає, що «Релятивістські перспективи та сили глобалізації кидають виклик класичним моральним принципам, підриваючи стабільність суспільства, при цьому поширення образів соціальних мереж (networked imagery) значно сприяє увічненню безкарності. Ця динаміка в поєднанні зі стійким або системним колапсом бездіяльності правоохоронних органів і криза влади в релігійних інституціях, призвели до глибокого занепаду суспільної моралі» [6, с. 119].

Тут держава та громадянське суспільство, яке до цього прагне має займатись просвітництвом відповідних питань, зокрема переваги відносин заснованих на любові. Доросла людина сама обирає модель своєї поведінки. Заборони у питаннях етики та моралі тут не працюють. Крім того, інша сторона фінансова. Поширення порнографічних матеріалів є прибутковою та порівняно з проституцією, більш безпечною діяльністю. Враховуючи ріст цін, скорочення робочих місць, відносну незмінність заробітних плат, така діяльність є привабливою. Тому, необхідно враховувати також економічну сторону цього питання.

Отже, в зв'язку з євроінтеграцією та прагненням до дійсно демократичного вектору зараз започатковано багато реформ. Зокрема реформа кримінального

законодавства. Сподіваюсь, що вона буде продовжуватись у гуманістичному системному та науковому векторі.

Декриміналізація «дорослої порнографії» узгоджується з міжнародними стандартами, а ресурси правоохоронної системи не можна витратити на переслідування людей за діяння, які не несуть суспільної загрози. Але це один з небагатьох прикладів вад законодавства, основною причиною яких є відсутність концепції кримінально-правової політики та обов'язку її дотримуватись у законотворчій діяльності.

Список використаних джерел:

1. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 2 жовтня 2024 року (справа № 463/6224/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122013062>
2. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення його окремих положень про кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» від 11 листопада 2024 року (реєстраційний № 12191). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45187>
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції) від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
4. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ : Компанія ВАІТЕ. 494 с.
5. Текст проекту нового Кримінального кодексу України. (Проект станом на 01.08.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>
6. Tuliakov V. O. Blaming victims of crimes against morality and penal law. *IV Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : зб. тез міжнар. наук.-практич. конф. (м. Чернівці, 09 груд. 2024 р.). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. С. 119-124. URL: <https://hdl.handle.net/11300/29340>

Ключові слова: порнографія, легітимність, пропорційність, моральність, порушення прав людини.

Keywords: pornography, legitimacy, proportionality, morality, human rights violations.

Хильченко (Макаренко) Анастасія Сергіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент*

ЗМІСТ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Кримінально-правовий аналіз покарання та його призначення дає змогу розробки теоретико-методологічних засад застосування покарання. Такі засади

(основи) повинні стати парадигмою призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу. Видається, структурними елементами такої парадигми у першу чергу є принципи та критерії призначення покарання. Критерії призначення покарання вимагають значної доктринальної розробки та практичної апробації. Вони не є самими нормативними правилами призначення покарання, а є конкретною «розшифровкою» змісту таких правил. Принципи призначення покарання – це динамічне явище, тому освітлення актуального бачення змісту того або іншого принципу є раціональним та значимим для практики кримінального правозастосування. Кажучи про принципи призначення покарання, на нашу думку, необхідно вести мову про принцип законності, справедливості, пропорційності та індивідуалізації покарання. Це ті основні принципи, які є керівними ідеями у суддівській діяльності та які зумовлюють зміст правил призначення покарання, побудову системи покарань та формування кримінально-правових санкцій. Хоча Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить прямої вказівки на застосування конкретних принципів, не розкриває їхнього змісту, але робити про них висновки є можливим, виходячи із тлумачення загальних засад та інших правил призначення покарання. Цьому й слугує традиційно активна наукова розробка, а також безпосередня апробація судовою практикою.

При визначенні правової природи індивідуалізації покарання необхідно керуватися плюралістичним методом та розуміти, що індивідуалізація є багатоаспектним явищем: це не суто індивідуалістичний підхід до обрання міри покарання, це є метод кримінально-правової політики, на якому базується побудова кримінально-правових санкцій, це керівна ідея, (принцип), що пронизує кримінальний закон та практику його застосування. У методології та методиці визначення покарання це є базисом, на якому формуються конкретні правила (норми) та критерії призначення покарання.

Так, принцип індивідуалізації покарання забезпечується через врахування критеріїв пропорційного та справедливого покарання. Справедливе покарання базується на врахуванні принципу гуманізму у пенологічній практиці. Зміст принципу пропорційності на правозастосовному рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності покарання, його достатності, мети покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу. З одного боку, взаємна реалізація принципів (законного, пропорційного та справедливого покарання) на етапі індивідуалізації покарання передбачає застосування такої міри кримінально-правового впливу, яке є співрозмірною тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі діяча, а також з врахуванням системи покарань і конструкції санкцій кримінального закону. А з іншого, ці принципи повинні сприяти досягненню цілей покарання чи цілей іншого заходу кримінально-правового впливу.

Розробники проекту нового КК України пропонують нормативно закріпити принципи кримінального права, передбачивши наступні: законності, юридичної

визначеності, рівності, пропорційності, індивідуальності, гуманізму, однократності застосування кримінально-правових засобів та принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Пропорційність визначається, у тому числі, через позицію, що кримінально-правові засоби встановлюються відповідно до ступеня тяжкості кримінального правопорушення та застосовуються з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення й особи винного [1]. Звідси принципи пропорційності та індивідуалізації покарання ототожнюються.

Ми не ототожнюємо принцип пропорційності та індивідуалізації покарання. Вони тісно взаємопов'язані, але їхній зміст не зовсім ідентичний. Принцип пропорційності є вихідним від принципу індивідуалізації. Ці два принципи у методології призначення покарання реалізуються за допомогою різних інструментів. Підтвердження самостійності цих принципів проявляється і в судовій практиці [2]. Зменшення цінності індивідуалізації покарання саме як принципу є необґрунтованим та дисонує з результатами багаторічної судової практики, у тому числі і Європейського суду з прав людини [до прикладу, справа «Murray v. the Netherlands» 26.04.2016].

Необхідним є вивчення принципу індивідуалізації призначення покарання, як і будь-якого іншого принципу, не лише у статичному, але і в динамічному аспекті. З метою унормування правозастосовної практики видається доцільним сформування чітких критеріїв врахування принципу індивідуалізації. Такі критерії можуть бути і повинні бути розроблені крізь призму засад (правил) призначення покарання як більш конкретні вказівки/ «інструкції» щодо того що потрібно розуміти під конкретним положенням закону. Крім цього, такі критерії, що можуть бути стандартизовані, є доцільним закріпити у самому кримінальному законі. Є вчені, які розуміння критеріїв індивідуалізації покарання зводять до врахування положень, закріплених у п.3 ч.1 ст. 65 КК України [3]. Ми вважаємо, що критеріями індивідуалізації призначення покарання повинні бути конкретніші обставини, багато з яких вироблені казуїстично.

Судова практика також напружувала значну базу, яка дає змогу простежити особливості врахування принципу індивідуалізації покарання в динамічному аспекті. Саме динамізм принципу індивідуалізації покарання повинен проявитися у розробці та апробації додаткових критеріїв, що відповідатиме концепту кримінально-правової політики на певний час. Такими, наприклад, нині можуть бути визнані поширеність кримінального правопорушення, його вид та значна суспільна небезпека, зокрема, у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України; врахування судом досудової доповіді служби пробації; позиції потерпілого та у цілому особи потерпілого. Статична компонента індивідуалізації саме як принципу призначення покарання проявляється у врахуванні критеріїв пропорційного покарання (необхідності та достатності). Мета покарання як складова принципу пропорційності, зміст якого нами був розроблений, відноситься до динамічної компоненти.

Хоча КК України не містить прямої вказівки на необхідність призначення саме справедливого покарання, однак такий висновок витікає із кримінально-правового змісту покарання та його мети, загальних засад та спеціальних правил призначення покарання, форм диференціації кримінальної відповідальності та видів індивідуалізації покарання. Як мінімум, відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. Як видається, у цьому законодавчому положенні сформульований та конкретизований принцип саме справедливості покарання. Ми вважаємо, зміст принципу справедливості складається з двох компонентів: 1) призначення покарання, відповідного тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі діяча (пропорційність у покаранні); 2) гуманне ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (принцип гуманізму). Лише таке розуміння принципу справедливості забезпечить мінімізацію абсолютизації пропорційності як відповідності між діянням та відплатою у кримінальному праві. При цьому, як і щодо принципу індивідуалізації, тлумачення принципу справедливості повинно розглядатися через статичну компоненту у частині необхідності та достатності як критеріїв пропорційності у покаранні; та динамічну – через врахування принципу гуманізму. Розуміння та розкриття останнього можливе лише крізь призму мети покарання.

Таким чином, зміст принципу індивідуалізації, як і принципу справедливості та пропорційності, повинен розглядатися як у статичному, так і динамічному аспектах. Спостерігається тісна взаємодія та взаємовплив основних принципів призначення покарання (індивідуалізації, пропорційності, справедливості, законності). Будучи основними принципами, вони спрацьовують не самі по собі, а лише у тісному взаємозв'язку одне з одним. При цьому, будучи елементами теоретико правової парадигми призначення покарання, чітке дотримання одного з принципів є запорукою виконання всіх інших. Принцип пропорційності призначення кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Принцип індивідуалізації покарання забезпечується через врахування критеріїв пропорційного та справедливого покарання. Передумовою призначення справедливої міри кримінально-правового впливу є побудова кримінально-правових санкцій на засадах індивідуалізації. Зміст принципу справедливості складається з двох компонентів: 1) призначення покарання, відповідного тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі діяча (пропорційність у покаранні); 2) гуманне ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (принцип гуманізму). Динамізм принципу індивідуалізації покарання повинен проявитися у розробці та апробації до-

даткових критеріїв, що відповідатиме концепту кримінально-правової політики на певний час. Статична компонента індивідуалізації саме як принципу призначення покарання проявляється у врахуванні критеріїв пропорційного покарання (необхідності та достатності).

Список використаних джерел:

1. Текст проекту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 06.04.2025)
2. Постанова ККС ВС від 08.04.2021, справа № 748/963/20, провадження № 51-134км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96281953> (дата звернення: 06.04.2025)
3. Бережнюк В. М. Поняття та загальні критерії індивідуалізації покарання при призначенні покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Львів, 2021. 225 с.

Ключові слова: призначення покарання, пропорційність покарання, справедливість покарання, індивідуалізація покарання, принципи кримінального права.

Keywords: sentencing process, proportionality of punishment, justice of punishment, individualization of punishment, principles of criminal law.

Хімченко Світлана Анатоліївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Стаття 49 Конституції України проголошує право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Однією з гарантій цього конституційного права є той факт, що держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Життя та здоров'я людини є найвищою цінністю та невід'ємним правом від народження, а в сучасних умовах знищення агресором українського народу все більшого значення набувають питання захисту прав особи, яка звертається за отриманням медичної допомоги, аби забезпечити збереження життя кожної людини.

Держава та суспільство зацікавлені в закріпленні, розвитку та охороні певних форм поведінки осіб в сфері здійснення медичної діяльності. Як наслідок вона піддається детальному правовому регулюванню (наприклад, формування протокольних форм надання тих чи інших медичних послуг, що дозволяє встановити наявні відхилення від призначеного лікування, втім, обмежує можливості медичного працівника максимально враховувати особливості стану здоров'я

конкретного пацієнта), і потреби людей в наданні належної медичної допомоги та медичних послуг та їхні права при наданні такої допомоги чи послуг ставлять-ся під охорону закону, в тому числі й кримінального.

Аналізуючи кримінальні правопорушення в сфері медичної діяльності необхідно зважати на те, що будь-яке медичне втручання, спрямоване на охорону життя або здоров'я пацієнта, так чи інакше пов'язане з ризиком заподіяння шкоди здоров'ю пацієнта. Слід звернути увагу, що таке втручання, здійснене за невідкладними показами для відвернення загрози для життя хворого та технічно вірно, визнається суспільно корисним та виправданим. Крім того, слід враховувати, що в процесі надання медичної допомоги можуть існувати низка непередбачуваних обставин (наприклад, алергічна реакція пацієнта, яка не була відома лікарю, технічні недоліки медичної апаратури тощо), що можуть призвести до негативних наслідків.

Ілюстрацією такої ситуації може слугувати приклад з судової практики: лікар-анестезіолог оглянув разом з іншими лікарями хворого, якого доставлено до приймального відділення у стані алкогольного сп'яніння з діагнозом черепно-мозкової травми після ДТП, та прийняв рішення призначити хворому седативні препарати. Однак стан хворого погіршився, і він помер. Згідно з висновком експертизи: « застосування седативних препаратів на фоні алкогольного сп'яніння за наявності черепно-мозкової травми стало причиною порушення дихання та серцевої діяльності, що у сукупності з несвоечасністю проведення реанімаційних заходів призвело до настання смерті хворого» [1]. Суди визнали лікаря винним за ст. 140 КК України. Але Верховний Суд, скасувавши ці вироки, рекомендував серед іншого визначити відповідність встановленим вимогам проведених іншими лікарями реанімаційних заходів та визначити, чи входить в обов'язки лікаря-анестезіолога самостійне встановлення стану сп'яніння. Тобто, в процесі кваліфікації діяння за ст. 140 КК України необхідно встановити не тільки обов'язки лікаря (або іншого медичного працівника), але й взаємозв'язок поведінки лікаря з наслідками, що настали, та врахувати інші можливі причини.

Втім, в першу чергу, судова практика виходить з того, що невиконання медичним працівником обумовлених посадою дій, є підставою для притягнення його за ст. 140 КК України. Невиконання черговим акушером пологового відділення своїх обов'язків щодо повідомлення чергового лікаря про звернення до відділення вагітної зі скаргами на злиття навколоплідних вод чи підозри на це, призвело до ненадання своєчасної медичної допомоги, що в свою чергу призвело до настання смерті плода [2].

Однак виключається кримінальна відповідальність лікаря у випадках, коли медичний працівник об'єктивно не має можливості врятувати життя людини або уникнути суттєвих ускладнень для здоров'я пацієнта через його несвоечасне звернення по надання допомоги. Так, у справі, що переглядалася Верховним Судом, було встановлено, що при екстреній госпіталізації неповнолітнього черговий лікар при первинному огляді визначив відсутність хвороби апендициту

(перитоніту), на яку була підозра, але при цьому лікар виявив у пацієнта інше важке захворювання, швидкий перебіг якої призвели до його смерті «внаслідок вже сформованого комплексу незворотних патологічних змін в організмі дитини через несвоечасне діагностування хвороби» [3].

Від вказаної ситуації слід відрізнити випадки недбалого ставлення медичного працівника до виконання своїх службових обов'язків в процесі первинного огляду пацієнта, які призвели до тяжких наслідків. Дії лікаря-хірурга, який несвоечасно встановив діагноз неповнолітньому (маючи інформацію про результати ультразвукового дослідження, який виявив надмірно виражений метеоризм), не провів усіх необхідних додаткових методів дослідження, що призвело до відтермінування операційного втручання, та призвело до розвитку незворотних змін та ускладнень, та смерті неповнолітнього. Надана медична допомога лікарем-хірургом не відповідала клінічним протоколам МОЗ [4].

Окремо слід звернути увагу на питання відповідальності декількох лікарів, які надавали медичну допомогу одному пацієнту. Підстава відповідальності кожного з лікарів визначається, виходячи з характеру вчинених ними дій, та обумовленість наслідків, що настали, діями конкретного лікаря. Розглянемо на прикладах. Проведення оперативних втручань як способів лікування в більшості випадків пов'язані з ризиком. Втім правильне обстеження, встановлення діагнозу та можливих побічних наслідків сприяє уникненню тяжких наслідків для пацієнта. Натомість помилкові дії в процесі оперативного втручання, в якому зазвичай беруть участь щонайменше два лікарі, тягнуть настання відповідальності за ст. 140 КК як за необережне співзаподіяння шкоди. Для прикладу, дії завідувача хірургічного відділення, який разом з ургентним лікарем-хірургом брав участь у проведенні операції як асистент, були кваліфіковані за ст. 140 КК. При цьому неналежне виконання ними обов'язків було визначено судом як таке, що виразилося в наступному: лікар-хірург (асистент) не діагностував ускладнення у хворого, що виникли під час операції, а лікар-хірург (оператор) безпосередньо виконав медичну маніпуляцію, у результаті якої виникло таке ускладнення під час операції [5].

З матеріалів цієї ж справи видно, що ургентного лікаря (оператора) було звільнено від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК (примирення винного з потерпілим), що суперечить логіці укладення таких угод, оскільки потерпілий-пацієнт, з яким можна укладати такі угоди (не в кримінально-процесуальному розумінні), помер внаслідок дій оператора. Тим більше, позиція Верховного Суду зводиться до того, що укладання угод в таких ситуаціях є неприпустимим [6].

В іншому випадку дії лікарів акушерів-гінекологів у складі консилиуму лікарів (скликаний після раптового погіршення стану потерпілої особи після пологів), які не сприяли вжиттю заходів до зупинки кровотечі у потерпілої особи, проведення інших медичних маніпуляцій, що порушують клінічні протоколи, затверджені Міністерством охорони здоров'я України), були кваліфіковані ст. 140 КК [7].

Підсумовуючи, слід відзначити, що в зв'язку з особливостями професійної діяльності медичних працівників суспільство покладає на них особливі повноваження та особливу відповідальність щодо охорони життя та здоров'я. Втім «лікарські помилки», що мають об'єктивні причини (добросовісна помилка лікаря внаслідок атипового протікання хвороби, короткочасності перебування або важкості стану, недостатності діагностичних матеріальних ресурсів та ін.), не повинні бути кримінально караними. Лікарські помилки, пов'язані з суб'єктивними причинами (недостатність знань, не проведення чи неповне проведення необхідних методів діагностики при наявній можливості, незадовільно виконана робота та ін.) є винними діями лікаря, які повинні мати своїм наслідком кримінальну відповідальність – неналежне виконання (чи невиконання) своїх професійних обов'язків, що з точки зору медицини вважається лікарською помилкою.

Список використаних джерел:

1. Постанова ККС ВС від 03.05.2023 р. у справі № 443/2309/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110692509>.
2. Постанова ККС ВС від 04.04.2024 р. у справі № 354/508/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118225337>.
3. Постанова ККС ВС від 01.02.2024 р. у справі № 569/14238/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116862883>.
4. Постанова ККС ВС від 11.04.2023 р. у справі № 443/284/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110339314>.
5. Постанова ККС ВС від 06.07.2023 р. у справі № 351/2550/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112117998>.
6. Постанова Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 439/397/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79298600>.
7. Постанова ККС ВС від 21.06.2023 р. у справі № 943/2064/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111804845>.

Ключові слова: життя та здоров'я особи, помилка, неналежне виконання, медичний працівник, тяжкі наслідки, ризик.

Keywords: life and health of a person, negligence, improper performance, medical employee, serious consequences, risk.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ КОМАНДИРІВ ЯК НОВА ФОРМА УЧАСТІ ДЕКІЛЬКОХ СУБ'ЄКТІВ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У сучасній вітчизняній теорії кримінального права та судовій практиці виокремлюють дві основні форми участі декількох суб'єктів у вчиненні кримінального правопорушення: 1) причетність, за якої поведінка одного з суб'єктів, хоча і пов'язана з діянням, що вчиняється іншим суб'єктом, не є складовою цього діяння, а тому може розглядатися виключно як самостійний кримінально-правовий делікт; 2) спільна участь, за якої два або більше суб'єкта, загальними зусиллями вчиняють одне діяння.

Аналіз чинного КК дозволяє виділити наступні види причетності: 1) заздалегідь не обіцяне потурання кримінальному правопорушенню; 2) заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності; 3) заздалегідь не обіцяне переховування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, знарядь і засобів учинення кримінального правопорушення, слідів кримінального правопорушення чи предметів, здобутих кримінально-протиправним шляхом; 4) заздалегідь не обіцяне придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного кримінально-протиправним шляхом.

Зазначені види причетності характеризуються низкою спільних ознак. По-перше, усі вони перетворюються на співучасть, якщо дії, що полягають у потуранні, сприянні, переховуванні, придбанні чи збуті майна були заздалегідь обіцяні до закінчення вчинення кримінального правопорушення.

По – друге, усі види причетності характеризуються виключно умисною виною. Про це свідчить аналіз диспозицій відповідних статей, де мова йде про «умисне з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або інтересів третіх осіб невжиття заходів» (ст. 365³), «умисне неприпинення кримінального правопорушення» (ст. 426 КК), «укриття злочинної діяльності та здійснення інших дій по створенню умов, як сприяють злочинній діяльності» (ст. 256 КК), «придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного кримінально протиправним шляхом» (ст. 198 КК) тощо. Таке вирішення питання є цілком природним, оскільки необережність виключає саму причетність суб'єкта до вчиненого кримінального правопорушення.

По-третє, усі види причетності можуть позиціонуватися виключно як самостійні кримінально протиправні діяння (що цілком логічно, оскільки причетність не є складовою діяння, яке вчиняється іншою особою) і мають кваліфікуватися лише за статтями Особливої частини КК.

Спільна участь у вчиненні кримінального правопорушення, як і причетність до нього, теж має свої різновиди. Серед них можна виокремити: 1) посереднє заподіяння; 2) необережне співзаподіяння та 3) співучасть.

Встановлені у ст. 26 КК ознаки співучасті є загальним орієнтиром, який дозволяє розмежувати її із суміжними поняттями. По-перше, співучасть це спільна участь декількох суб'єктів у вчиненні кримінального правопорушення. За цим критерієм вона відрізняється від причетності, коли дії однієї особи не є складовою діяння, що вчиняється іншою особою. По-друге, співучасть це умисна спільна участь. Наявність необережної спільної участі співучасть виключає. По-третє, співучасть це умисна спільна участь у вчиненні умисного кримінального правопорушення. Умисна спільна участь у вчиненні необережного кримінального правопорушення має розглядатися як необережне співзаподіяння. По-четверте, співучасть це спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення. Це означає, що поняттям співучасті не охоплюються, як посереднє заподіяння, так і випадки, коли винний, разом з особою, яка не є суб'єктом кримінальної відповідальності, особисто виконує об'єктивну сторону того чи іншого діяння.

Співучасниками кримінальних правопорушень, відповідальність за які встановлена з вісімнадцяти років, можуть бути виключно особи, які досягли повноліття. Співучасть неможлива у разі спільної участі у кримінальному правопорушенні фізичної та юридичної особи, оскільки останні, відповідно до ч. 1 ст. 18 КК, суб'єктами кримінальних правопорушень не визнаються. Співучасть не виключається у кримінальних правопорушеннях, що вчиняються спеціальними суб'єктами, але, у цьому випадку, вона обмежена лише організаторством, підбурюванням чи пособництвом.

Головна особливість співучасті, як різновиду спільної участі у вчиненні кримінального правопорушення, полягає у єдності намірів всіх суб'єктів щодо їхніх дій – викриття та досягнення єдиного злочинного результату, хоча мотиви, якими керуються співучасники, можуть і не збігатися. Виходячи з цього, не є співучастю провокація викриття кримінального правопорушення, оскільки результат цих дій спровокованого не може розглядатися як бажаний, єдиний та неподільний кримінально-протиправний наслідок для всіх співучасників.

Провокація є однобічним кримінально-протиправним діянням, що не містить ознак співучасті і може розглядатися виключно як самостійне кримінальне правопорушення.

Співучасть є можливою як у вчиненні злочину, так і у вчиненні кримінального проступку. Разом з тим, не може розглядатися як співучасть умисна спільна участь декількох суб'єктів у вчиненні діяння, яке не містить ознак кримінального правопорушення, зокрема, жебрацтва, бродяжництва, пияцтва, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, допінгу тощо. Не є співучастю й умисна спільна участь декількох суб'єктів у вчиненні малозначного діяння (ч. 3 ст. 11 КК), оскільки останнє лише формально містить ознаки кримінального правопорушення, передбаченого КК.

Аналіз сучасних напрямків розвитку кримінально правової матерії щодо форм участі декількох суб'єктів у вчиненні кримінального правопорушення дозволяє зробити висновок про наявність у цій площині ще однієї форми. Мова йде про кримінальну відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників, що передбачена ст. 31¹ КК України, якою він був доповнений Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 9 жовтня 2024 р.

Ст. 31¹ КК фактично встановлює ознаки самостійної форми участі декількох суб'єктів у вчиненні кримінального правопорушення, яка відрізняється як від причетності, так і від спільної участі.

Така форма: 1) не є потуранням кримінальному правопорушенню, оскільки бездіяльність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників, не утворює самостійного складу діяння, передбаченого Особливою частиною КК, а розглядається як безпосередня участь у злочинах, що вчиняються їх підлеглими. Тому зазначені особи несуть відповідальність за тими ж самими статтями, що й особи, які безпосередньо вчинили злочини, передбачені ст.ст. 437-439, 442, 442¹ КК (ч. 3 ст. 31¹). До того ж, на відміну від потурання, як виду причетності до кримінального правопорушення, нежиття заходів щодо запобігання чи припинення вчинення злочину підлеглим або повідомлення про такий злочин компетентному органу з боку військового командира або іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, можуть вчинятися і з необережності, коли вони не знали, але повинні були і могли знати, що підлегла особа вчинила або мала намір вчинити певний злочин; 2) не є посереднім заподіянням, оскільки підлеглі особи відповідають усім необхідним ознакам суб'єкта кримінального правопорушення; 3) не є необережним співзаподіянням, оскільки нежиття заходів для запобігання чи припинення вчинення злочину підлеглою особою або повідомлення про такий злочин компетентному органу, можуть вчинятися суб'єктами, зазначеними у ст. 31¹ КК, й умисно, коли вони достовірно знали чи свідомо припускали, що підлегла особа вчинила або мала намір вчинити певний умисний злочин (діяння, передбачені ст. ст. 437,439, 442 та 442¹ є виключно умисними); 4) не є співучастю, оскільки по-перше, психічне ставлення військових командирів та інших, згаданих у ст. 31¹ КК осіб, до нежиття заходів для запобігання чи припинення злочину або до повідомлення про такий злочин може бути як умисним, так і необережним, тоді як для наявності співучасті дії кожного із співучасників мають бути виключно умисними; по-друге, навіть у тих випадках, коли зазначені дії військових командирів та інших осіб вчинюються умисно, ними та підлеглими особами не усвідомлюється факт спільного вчинення злочину; по-третє, вчинений злочин не є результатом об'єднаних зусиль підлеглих осіб та їх командирів або начальників. Дії останніх не знаходяться у причинному зв'язку з таким діянням, не обумов-

люють його вчинення та не сприяють йому ні фізично, ні інтелектуально. У противному випадку має місце співучасть військових командирів чи начальників у злочинах, вчинених підлеглими особами.

Поява ст. 31¹ у чинному КК зумовлена ратифікацією Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду та необхідністю імплементації положень ст. 28 цього документу, відповідно до якої військовий командир або особа, що ефективно діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, вчинені силами, які знаходяться під його ефективним командуванням і контролем, або, в залежності від обставин, під його ефективною владою і контролем, внаслідок нездійснення ним контролю належним чином над силами. Але сутність діяння, що є підставою відповідальності військових командирів та інших, визначених у ст. 28 Статуту осіб, полягає у неприйнятті усіх необхідних і розумних заходів у межах їх повноважень для запобігання чи припинення їх вчинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування (підпункт «ii», п. «а», підпункт «i» п. «б» ст. 28)

Тобто, так чи інакше, з позицій Статуту підстава кримінальної відповідальності зазначених у ст. 28 осіб полягає у їх бездіяльності і з цієї точки зору майже нічим не відрізняється від добре відомих вітчизняному КК різновидів потурання (ст. 146, ст. 365³, ст. 426). Тому, як уявляється, логічніше було б передбачити у розділі XX Особливої частини окрему статтю, скажімо 442², же б встановлювалася відповідальність зазначених вище осіб за потурання злочинам, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Враховуючи особливу суспільну небезпеку таких діянь, зазначене потурання може характеризуватися і необережною виною, що надає підстав розглядати його як окрему форму причетності і встановлювати за такі кримінально-протиправні дії серйозні санкції.

Що ж стосується запропонованої законодавцем конструкції, то вона напевно чи може бути визнана життєздатною.

По суті у ст. 31¹ йдеться про встановлення кругової поруки за принципом – якщо не попередив вчинення злочину підлеглим, сам за нього і відповідай. Такий підхід суперечить як основним кримінально правовим принципам, так і Конституції України, де акцентується увага на індивідуальному характері юридичної відповідальності (ст. 61).

Ключові слова: кримінальне правопорушення, форми участі, причетність, спільна участь, тенденції розвитку, відповідальність військових командирів.

Keywords: criminal offense, forms of participation, involvement, joint participation, development trends, responsibility of military commanders.

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ

Однією з ознак повноцінної демократичної держави є процвітаюча та ефективна діяльність журналістів та медіа. Надзвичайно важлива місія журналістів вимагає створення належних умов для їхньої роботи та забезпечення їхнього захисту. Кримінальні правопорушення проти журналістів – це суспільно небезпечні діяння, що завдають великої шкоди як окремій особі, так і суспільству в цілому, оскільки характеризуються аморальністю та безсоромністю вчинених дій, принижують гідність і честь потерпілого, завдають великої шкоди здоров'ю людини, зокрема її духовному стану.

Важливою умовою діяльності журналістів є створення надійної та ефективної системи кримінального законодавства для захисту їхньої репутації від кримінальних правопорушень та порушень закону. Для цього Кримінальний кодекс України створив систему заборонних норм кримінального права, які переважно розташовані в розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів».

Актуальні проблеми кримінальних правопорушень проти журналістів у є працях П. Берзіної, Р. І. Верескі, О. І. Готіна, І. О. Зінченко, О. І. Н. Красильникова, С. І. Лихової, В. І. Павликівського, Є. Письменського та ін.

В результаті прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 14 травня 2015 року до розділу XV Особливої частини Кримінального кодексу було внесено суттєві зміни. Після внесення відповідних змін професійна діяльність журналістів в Україні була захищена не однією статтею 171 Кримінального кодексу України, до якої також було внесено зміни. Відтепер кримінальні правопорушення проти журналістів можна виділити в окрему групу – погрози або насильство щодо журналіста (стаття 345-1), умисне знищення або пошкодження майна журналіста (стаття 347-1), посягання на життя журналіста (стаття 348-1) та взяття журналіста в заручники (стаття 9431). Це пов'язано з особливою категорією жертв кримінальних правопорушень.

Законодавець виділив підстави кримінальної відповідальності за напади на журналістів в окремі статті Кримінального кодексу, і навіть уточнив назву Частини XV як спеціального розділу, додавши вказівку «та кримінальні правопорушення проти журналістів». В. Р. Різник стверджує, що це чітко дає зрозуміти, що напади на журналістів не належать до кримінальних правопорушень проти влади державних органів, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а становлять окрему, самостійну групу в рамках вищезгаданої статті

Кримінального кодексу [10, с. 3]. Окрім запровадження спеціальних норм, Кримінальний кодекс України було доповнено кваліфікуючими ознаками статті 163 (частина 2) та 375 (частина 2). Аналіз вищезазначених норм та судової практики їх застосування дозволяє зробити висновок, що «ці кримінальні правопорушення, як явища, характеризуються своєю поширеністю» [9, с. 15].

Під час війни роль журналістів стає особливо важливою. У контексті російсько-української війни, коли Україна змушена захищати свою територіальну цілісність від зовнішнього загарбника (російської федерації), особливої актуальності набуває питання дотримання прав і свобод її громадян та забезпечення гарантій їх реалізації. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, зазначає, що кожна людина при здійсненні своїх прав і свобод може підлягати лише таким обмеженням, які встановлені виключно з метою належного визнання та поваги до прав і свобод інших та задоволення загальних і справедливих вимог громадського порядку, визначених законом [8, с. 566-567]. У свою чергу, Конституція України встановила дуже широкий перелік невід'ємних прав і свобод людини і громадянина, який включає гарантію права кожної людини на свободу думки і слова, вільно висловлювати свої думки та переконання, а також право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або будь-яким іншим способом, обраним Конституцією України. Водночас ці гарантії, права та свободи захищені нормами Кримінального кодексу України, які, зокрема, встановлюють відповідальність за порушення щодо журналістів.

Перспективним напрямком впливу на злочинність має бути усунення бажання вчиняти кримінальне правопорушення [5, с. 7-8]. Одним із таких методів є погроза кримінальною відповідальністю [11, с. 2584-285]. Кваліфікація кримінального правопорушення означає «встановлення повної відповідності, його ознак, що передбачає відповідальність за вчинення цього конкретного злочину» [6, с. 20]. Тобто, кваліфікація кримінального правопорушення полягає у знаходженні (визначенні) статті Кримінального кодексу (його статей, частин або пунктів), яка передбачає відповідальність за вчинене суспільно небезпечне діяння.

За словами Ю. В. Сподарик «... правильна кваліфікація кримінального правопорушення означає застосування закону, який повністю відповідає скоєному злочину, правильно оцінює дії злочинця, відображає інтереси суспільства та захищає права та свободи особи» [12, с. 142]. Зрештою, важливою умовою діяльності журналістів є створення надійної та ефективної системи кримінального права для захисту свободи слова від злочинів та кримінальних правопорушень за порушення прав журналістів [3, с. 164; 2, с. 59; 1, с. 59].

У контексті з'ясування мети кримінального правопорушення, законність професійної діяльності журналіста потребує більшої уваги, оскільки відповідь на це питання фактично визначає результат кримінального процесу, зокрема: визначення вини особи у вчиненні зазначеного кримінального правопорушення. У слідчій практиці трапляються випадки, коли справу закривають через від-

сутність у діях злочинця ознак кримінального правопорушення, передбаченого відповідними статтями. Кримінального кодексу України, оскільки потерпілий не вважається журналістом. За таких обставин законність дій журналіста є сумнівною. Важливою умовою притягнення журналіста до кримінальної відповідальності за посягання на його діяльність є визначення суспільного інтересу в його діях, оскільки це має велике значення для оцінки правомірності дій потерпілого та, отже, впливає на кваліфікацію злочинця [6, с. 25].

Отже, для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень відповідно до ст.ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 375 Кримінального кодексу України, які посягають на професійну діяльність журналістів, перш за все вимагає встановлення факту того, що потерпілий є журналістом. По-друге, необхідно, щоб діяльність журналіста була законною, тобто діяльність журналістів має бути спрямована на реалізацію своїх повноважень у сфері інформації та здійснюватися засобами та у порядку, встановлених законом, інакше вищезазначена кваліфікація буде виключена на підставі вищезазначених складових. По-третє, необхідно розрізняти такі, здавалося б, ідентичні категорії, як «діяльність журналіста (професійна діяльність)» та «журналістська діяльність» [12, с. 142].

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є зв'язки з громадськістю, які забезпечують законну професійну діяльність журналістів. Суспільна небезпека аналізованого діяння полягає в порушенні конституційного права громадян на свободу думки і слова, вільно висловлювати свої думки та переконання. Як наслідок, порушуються основні принципи інформаційних відносин, а саме: гарантування права на інформацію; прозорість, доступ до інформації та свобода обміну; об'єктивність інформації; повнота та точність, законність отримання, використання, розповсюдження та зберігання інформації. Водночас, вчинення відповідних протиправних дій часто супроводжується образами на адресу журналістів; конфіскація, знищення або пошкодження їхнього майна; погроза або застосування фізичного насильства, хуліганство тощо, враховуючи, що додатковими факультативними об'єктами кримінального правопорушення можуть бути суспільні відносини, що забезпечують правовий захист життя, здоров'я, честі, майна журналіста, громадського порядку тощо [7, с. 11].

Р. С. Веприцький та Є. О. Гладков наголошують на тому, що «об'єктивний аспект перешкодження законній професійній діяльності журналістів починається з дії чи бездіяльності особи та відбувається за конкретних обставин, у конкретних місцях, з використанням конкретних методів, засобів чи способів вчинення цього злочину» [4, с. 34].

Беручи до уваги вище викладене, зазначаємо, що кримінальні правопорушення проти журналістів є суспільно небезпечними діями, що порушують встановлений порядок відносин та основні принципи суспільної моралі, та виражаються у посяганні на свободу слова в Україні та особисту недоторканність.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є зв'язки з громадськістю, які забезпечують законну професійну діяльність журналістів. Соціальна небезпека кримінальних правопорушень проти журналістів полягає не лише в порушенні їхніх прав, а й у шкоді, яку вони завдають іншим важливим соціальним цінностям, таким як забезпечення свободи слова, здоров'я та особистої гідності.

Кримінальні правопорушення проти журналістів спрямовані не лише на представників певної професії, а й на здатність суспільства в цілому отримувати необхідну та об'єктивну інформацію, що набуває безпрецедентного значення в умовах воєнної ситуації. Кваліфікація таких правопорушень вимагає комплексного підходу, що включає оновлення законодавчої бази, зниження соціальної стигми та активне запобігання таким кримінальним правопорушенням. Ефективний захист прав журналістів можливий лише за умови співпраці держави, правоохоронних органів та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Боровик А. В. Кваліфікований склад опору: актуальні питання кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 288-296.
2. Боровик А. В. Безпосередні основні об'єкти кримінальних правопорушень проти представників влади. *Публічне право*. 2022. № 2 (46). С. 59-72.
3. Боровик А. В. Класифікація кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальних правопорушень проти журналістів. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 163-176.
4. Веприцький Р. С., Гладкова Є. О. Кримінально-правовий аналіз злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів : наук.-метод. рек. Харків : нац. ун-т внутр. справ, 2016. 68 с.
5. Джужа О. М. Світові кримінологічні системи запобігання злочинам. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 7-12. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua>
6. Заєць І. С., Марко С. І. Особливості кримінальної відповідальності за перешкоджання професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 19-30.
7. Кваліфікація та розслідування кримінальних правопорушень проти журналістів : практ. посіб. / А. А. Вознюк, Р. О. Мовчан, А. О. Антощук та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 114 с.
8. Правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності : хрестоматія / за заг. ред. В. В. Кузнецова. Ужгород : РІК-У, 2022. 660 с.
9. Проблеми розслідування та судового розгляду кримінальних справ, пов'язаних із порушенням професійних прав журналістів в Україні : аналітичний звіт / Опришко Л. В., Вдовенко О. М. Київ : ГО «Платформа прав людини», 2019. 66 с.

10. Різник О. Р. Кримінально-правова характеристика складів злочинів, що пов'язані з незаконним позбавленням волі : дис. ... доктора філософії : 081 Право. Львів, 2023. 248 с.

11. Сийпловік М. В., Кузнецов В. В. Особливості кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини представником влади в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 84. ч. 3. С. 383-392.

12. Сподарик Ю. В. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістської діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Гельветика, 2021. Вип. 92 С. 141-150.

Ключові слова: журналісти, кримінальне правопорушення, кваліфікація кримінального правопорушення, медіа, об'єктивна сторона, об'єкт кримінального правопорушення, суспільні відносини.

Keywords: journalists, criminal offense, qualification of a criminal offense, media, objective side, object of a criminal offense, public relations.

Гончарова-Парфьонова Ольга Олегівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри кримінального права*

ПРОВОКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В СПІВВІДНОШЕННІ З ІНСТИТУТОМ СПІВУЧАСТІ

Одним із кримінальних правопорушень проти правосуддя виступає провокація кримінального правопорушення, водночас у теорії кримінального права та в судовій практиці немає однозначного розуміння цього суспільно небезпечного явища.

Наприклад, теорія кримінального права радянських часів переважно трактувала провокацію кримінального правопорушення як різновид підбурювання, виключно в контексті співучасті у кримінальному правопорушенні. До прикладу, подібний підхід аргументував О. Ф. Бантишев, наполягаючи, що провокація є окремим випадком підбурювання та вимагає притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка її вчинила за правилами кваліфікації дій підбурювача [1, с. 105-112].

Однак, з часом було напрацьовано альтернативне бачення правової природи провокації кримінального правопорушення як самостійного по відношенню до інституту співучасті явища. Так, наприклад, подібне бачення вдало розкривається через визначення ознак провокації, до яких А. І. Альошина відносить прагнення провокатора до настання негативних наслідків для особи, яку він провокує; реалізація за рахунок односторонньої умисної діяльності з боку винної у вчиненні кримінального правопорушення особи, що не охоплює свідомість

провокованої особи; спрямування провокації направлене на збудження особи саме на вчинення кримінально караного діяння [2, с. 51-54].

С. О. Шульгін провокацію кримінального правопорушення визначає як «активні дії службової особи правоохоронного органу або іншої особи, яка була залучена до проведення оперативно-розшукових заходів або негласної слідчої (розшукової) дії, яка, не обмежуючись своїми правомірними діями під час досудового розслідування кримінального провадження, користуючись тим, що особа, яку провокують (підбурюють) на вчинення цього злочину, не знає про проведення щодо неї відповідних передбачених законом заходів, впливає на неї таким чином, щоб спонукати таку особу вчинити кримінальне правопорушення, яке в іншому випадку не було би вчинене, не маючи іншої мети, окрім як подальше викриття особи, створення доказів її винуватості та притягнення до кримінальної відповідальності» [3, с. 100].

У свою чергу, підбурювання до вчинення кримінального правопорушення, відповідно до чинного законодавства, є «умовляння, підкуп, погроза, примус або іншим чином схилення іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення» (ч. 4 ст. 27 КК України) [4].

Також варто врахувати, як слушно відмітив П. О. Загодіренко, «при підбурюванні до кримінального правопорушення між підбурювачем та особою, яку підбурюють, існує двосторонній психологічний зв'язок – змова або згода, тобто підбурюваний усвідомлює суть наслідки вчинюваних підбурювачем дій, у зв'язку із чим таємним шляхом підбурити особу до вчинення злочину неможливо» [5, с. 157-159].

На відміну від співучасті, провокація кримінального правопорушення є умисною односторонньою діяльністю провокатора, яка направлена на формування відповідної лінії поведінки провокованої особи. Такої ж позиції дотримується В. Березнер, вказуючи, що «провокація спрямована на моделювання такої поведінки іншої особи, яка б мала усі зовнішні ознаки злочину, з метою дискредитації, шантажу або створення штучних доказів обвинувачення, якщо при цьому діяння спровокованої особи фактично не має ознак винуватості» [6, с. 103].

Таким чином, між провокацією та співучастю різняться як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки:

- діяльність провокатора та провокованої особи не поєднанні спільним умислом;
- між провокатором та провокованою особою відсутня взаємна обізнаність, яка характерна для співучасті у вчиненні кримінального правопорушення;
- між провокатором та провокованою особою не існує попередньої угоди на взаємність дій, направлених на реалізацію спільної мети;
- провокатор не завжди може мати ознаки суб'єкта кримінального правопорушення;

- для провокації не характерний єдиний спільний злочинний наслідок, що є характерною відмінною рисою співучасті;
- зусилля провокатора та провокованої особи не направлені на один спільний кримінально протиправний результат.

Отже, у кримінально-правовому аспекті провокація кримінального правопорушення є вчиненням суб'єктом активних цілеспрямованих дій, метою яких є спонукання іншої (провокованої) особи до вчинення кримінального правопорушення із подальшим її викриттям. Провокація кримінального правопорушення становить приховану діяльність для особи, яку провокують, тому з боку останньої особи вчинення провокації як цілеспрямована діяльність провокатора для створення чогось конкретного не сприймається. У більшості випадків провокована особа не знає та не здогадується, що вона перебуває під певним впливом провокатора. Відтак, між провокацією кримінального правопорушення та підбурюванням як видом співучасті існує значна кількість відмінностей, які не надають можливості отожднювати ці поняття, що свідчить про необхідність виділення провокації злочину як окремої форми співучасті.

Список використаних джерел:

1. Бантишев О. Ф., Кузьмін С. А. Провокація хабара як спеціальний вид співучасті у злочині. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 19. С. 105–112.
2. Альошина О. І. Визначення провокації злочину в кримінальному праві України. *Право і безпека*. 2005. № 4/5. С. 51–54.
3. Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінально-судочинства*. 2017. № 1. С. 96–102.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
5. Загодіренко П. О. Провокація злочину: кримінально-правовий аналіз та удосконалення діючого законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. Вип. 6-1 (2). С. 157–159.
6. Березнер В. Провокація підкупу у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Jurnalul juridic național: teorie și practică (Национальный юридический журнал: теория и практика)*. 2016. № 2/1. С. 103.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, провокація, співучасть, співвідношення.

Keywords: criminal offense, provocation, complicity, ratio.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ КОНТРАБАНДИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Термін «контрабанда» походить від двох італійських слів (*contra* – проти та *bando* – урядовий указ) і у буквальному перекладі означає вчинення певних дій всупереч урядовому указу. Перший вітчизняний КК – КК УРСР 1922 р., поняттям «контрабанда» не оперував, хоча передбачене у ст. 97 діяння визначав у повній відповідності з етимологічним змістом згаданого терміну. Тут йшлося про порушення законів та обов’язкових постанов про ввіз із за кордону або провіз за кордон товарів, що каралося примусовими роботами на строк до трьох місяців, поєднаними з конфіскацією усіх чи частини цих товарів, або штрафом до 300 крб золотом. Ті ж самі дії, вчинені у виді промислу або вчинені посадовими особами, чи якщо учасники їх, вчиняючи згадані дії у перший раз, були озброєні або якщо предметом права виступали речі, зазначені в ст. 10 декрету Ради Народних Комісарів від 15 листопада 1921 р. (тут фігурували наркотичні засоби, психотропні, сильнотоксичні чи вибухові речовини, вогнепальна зброя тощо), каралися позбавленням волі на строк не нижче трьох років із суворою ізоляцією або, при обтяжуючих обставинах, вищою мірою покарання. Ця стаття не розповсюджувалася на порушення митних правил, за які законом встановлювалося адміністративне стягнення (примітка до ст. 97). Порушення законів та обов’язкових постанов про ввіз із за кордону чи провіз за кордон товарів розглядалося як злочин проти порядку управління (розділ II глави I «Державні злочини»).

КК УРСР 1927 р. кримінально-правову природу контрабанди, як посягання проти порядку управління, зберігав. Але на відміну від попереднього КК, цей законодавчий акт не тільки впроваджував поняття контрабанди у нормативному площину, а й наділяв його специфічним кримінально-правовим змістом. Ст. 79 пов’язувала контрабанду з переміщенням через державну прикордонну службу товарів, цінностей, майна й всіляких речей поза митними установам, або й через них, але з приховуванням від митного контролю. У цій статті йшлося про просту контрабанду, яка тягла наслідки, передбачені у митному статуті. Повторна проста контрабанда, крім штрафу, тягнула за собою висилку в адміністративному порядку за межі прикордонної п’ятидесятикілометрової смуги. Кваліфікована контрабанда за КК УРСР 1927 р. розглядалася як особливо небезпечний злочин проти порядку управління (ст. 56²⁴) і каралася впритул до вищої міри соціального захисту з конфіскацією майна. Отже, за цим законодавчим актом, проста контрабанда, предметом якої виступали товари, цінності, майно та інші речі (так звана «товарна» контрабанда), хоча її передбачалася безпосередньо в КК, по суті становила собою порушення митних правил, оскільки за її вчинення застосовувалися виключно адміністративно-правові заходи.

За КК УРСР 1960 р. спрямованість контрабанди дещо змінюється. Вона починає розглядатися як інший злочин проти держави. Поняття контрабанди законодавець, як і раніше, пов'язує з переміщенням через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Однак, предмет контрабанди уніфікується. Відповідно до ч. 1 ст. 70 його становлять товари, валюта, цінності та інші предмети у великих розмірах (вартість цих предметів мала перевищувати п'ятсот офіційно встановлених мінімальних розмірів заробітної плати), а також культурні цінності, отруйні сильнодіючі, радіоактивні, вибухові речовини, зброя та бойові припаси (крім гладко-ствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї). Законом від 15 лютого 1995 р. КК УРСР 1960 р. доповнюється ст. 70¹ «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів», яка відрізняється від загального складу, передбаченого ст. 70, лише специфічним предметом.

Зберігаючи запропоновані попереднім КК підходи до визначення поняття контрабанди та її предмета («товарна» контрабанда оголошується кримінально караною, якщо вартість товарів у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян), розробники чинного КК України 2001 р. кардинально змінюють кримінально-правову природу цього злочину, розглядаючи його як посягання у сфері господарської діяльності (ст. 201). Що ж стосується контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, то вона позиціонується як злочин проти здоров'я населення (ст. 305).

У вітчизняній теорії кримінального права видовий об'єкт діяння, передбаченого ст. 201 КК, у переважній більшості випадків визначається як фінансово-кредитна система країни [1, с. 203]. Така позиція є цілком обґрунтованою, оскільки суспільна небезпека контрабанди полягає не у порушенні встановленого законодавством порядку переміщення зазначених у ст. 201 КК предметів через митний кордон України (цей порядок об'єктивно взагалі не може зазнавати шкода), а в ухиленні від сплати мита, що негативно впливає на суспільні відносини з формування доходної частини бюджету країни. Розуміння контрабанди, як злочину у сфері фінансів, більш чітко, на відміну від етимологічного змісту цього терміну, акцентує увагу на справжній суспільній небезпеці зазначеного діяння. Але за такого підходу стає очевидним, що кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності є лише товарна контрабанда, оскільки інші предмети, що фігурують у диспозиції ч. 1 ст. 201 КК, розмитненню не підлягають. Ситуація ще більш загострилася з декриміналізацією Законом України від 15 листопада 2011 р. «товарної» контрабанди (з цього моменту вона розглядалася як порушення митних правил і тягнула адміністративну відповідальність), що майже робить кримінальне правопорушення, передбачене чинною редакцією ст. 201 КК, безоб'єктним діянням. На цій проблемі в літературі неодноразово акцентувалося [2, с.403-403; 3, с.211-213], проте законодавець на неї уваги не звертає, обмежуючись лише правильним вирішенням питання щодо спрямованості діяння, передбаченого ст. 305 КК. Висновок щодо відсутності об'єкта при вчиненні

контрабанди культурних цінностей та зброї (ст. 201) стосується і контрабанди лісоматеріалів та цінних порід дерев (ст. 201¹), якою чинний КК був доповнений згідно Закону від 6 вересня 2018 р. і яка, відповідно, спрямована на заподіяння шкоди об'єкту, що охороняється розділом VIII Особливої частини, оскільки її предметом є лісо- чи пиломатеріали, заборонені до вивозу за межі митної території України.

Законом від 9 грудня 2023 р. законодавець знов розширює кримінально-правовий зміст такого поняття, як контрабанда, що відбулося за рахунок повторної криміналізації її «товарного» різновиду (ст. 201³, ст. 201⁴). При цьому були встановлені доволі високі «пороги» кримінальної відповідальності. Контрабанда товарів є кримінально-каранною, якщо вартість її предмету в п'ять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а контрабанда підакцизних товарів – у сімсот п'ятдесят і більше разів (примітки до ст. ст. 201³ та 201⁴). У протилежному випадку вчинене має кваліфікуватися як порушення митних правил.

Аналіз положень нового КК України, підготовленого Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, створеної відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2019 р., дозволяє зробити висновок, що існуючи уявлення щодо сутності контрабанди дещо змінюються. По-перше, формою об'єктивної сторони цього діяння, поряд із переміщенням через митний кордон України поза митним контролем чи з приховуванням від нього визнається і переміщення без передбаченого законом декларування; по-друге, кримінально-правовий зміст контрабанди обмежується лише незаконним переміщенням через митний кордон України товарів у зазначеному розмірі (вартість предмету контрабанди має в п'ятсот і більше разів перевищувати розмір розрахункової одиниці, яка дорівнює 1/30 розміру мінімальної заробітної плати), тоді як незаконне переміщення підакцизних товарів розглядається як обтяжуюча контрабанду обставина. Що ж стосується таких дій, як вивезення з України незаконно здобутого природного ресурсу (включаючи дерева чи чагарники), незаконного переміщення через митний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, незаконного переміщення через митний кордон України складових частин і компонентів зброї (крім складової частини і компоненту гладкоствольної мисливської вогнепальної зброї), то такі дії поняттям контрабанди не охоплюються і розглядаються як самостійні кримінальні правопорушення проти порядку використання природних ресурсів, проти порядку обігу психоактивних речовин чи проти загальної безпеки відповідно; по-третє, об'єктом контрабанди визнається не фінансово-кредитна система, а порядок господарювання, що скоріше за все, зумовлено не кримінально-правовим, а етимологічним змістом поняття контрабанди, завдяки чому вона, передусім, розуміється як діяння, що вчиняється всупереч «урядовому указу» (порядку господарювання).

Підтримуючи в цілому позицію розробників нового КК України щодо обмеження кримінально-правового змісту контрабанди лише «товарною» контра-

бандою і позиціонування незаконного переміщення через митний кордон України інших предметів як самостійних кримінально-протиправних діянь хотілося б ще раз наголосити, що суспільна небезпека контрабанди, на самперед, полягає у заподіянні шкоди сукупності економічних відносин, які виникають у процесі формування фондів (централізованих і децентралізованих) грошових коштів. Тому контрабанда має розглядатися як кримінальне правопорушення проти фінансів.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.
2. Чугуніков І. І. Об'єкт злочину як підстава для побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса: Юридична література, 2010. С. 389-406.
3. Мирошниченко Н. А. Об'єкт та предмет кримінально-каранної контрабанди. *Традиції та новачії юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. міжнар. наук-практ. конф.(м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т.Т. 2 /відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничай дім «Гельветика», 2017. С. 211-213.

Ключові слова: контрабанда, порушення митних правил, об'єкт контрабанди, види контрабанди, предмет контрабанди, товари, кримінально-правовий зміст.

Keywords: smuggling, violation of customs rules, object of smuggling, types of smuggling, subject of smuggling, goods, criminal law content.

Ігнатов Євген Євгенович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального права, адвокат*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОРГАНІЗАЦІЮ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН З МЕТОЮ УХИЛЕННЯ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

З початком повномасштабної війни Російської Федерації проти України питання забезпечення мобілізаційної готовності держави набуло особливої актуальності. В умовах воєнного стану спостерігається зростання кількості спроб незаконного перетину державного кордону особами, які прагнуть уникнути військової служби. При цьому особливу небезпеку становлять організовані схеми переправлення громадян через кордон, які функціонують із чіткою ієрархією, системою винагород і часто мають корупційне підґрунтя. Організація незаконного переправлення осіб з метою ухилення від мобілізації є не лише посяганням

на встановлений порядок перетину кордону, але й прямим викликом національній безпеці. У цьому контексті вивчення особливостей кримінальної відповідальності за подібні діяння має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Кримінальна відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України встановлена статтею 332 Кримінального кодексу України – “незаконне переправлення осіб через державний кордон України, організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод” [1]. Організація переправлення – “це дії, які виявляються у розробці планів, визначенні місця, часу незаконного переправлення, пошуку співучасників, створенні організованої групи, її фінансуванні, озброєнні тощо” [3, с. 215].

Кваліфікуючими ознаками злочину згідно з частинами 332 є: частина друга: небезпечний для життя і здоров'я спосіб, вчинення щодо кількох осіб чи повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища. Частина третя: корисливий мотив, вчинення організованою групою.

У диспозиції та серед кваліфікуючих ознак відсутній умисел особи, яку переправляють у вигляді ухилення від військової служби. Тому можна вважати, що особа-організатор незаконного перетину кордону з метою ухилення від служби може розцінюватись пособником у вчиненні злочину, передбаченим ст. 336 ККУ ухилення від призову за мобілізацією або ст. 336-2 ухилення від прийняття на військову службу за контрактом. Проте, при цьому особа, яка перетинає кордон має підпадати під дію Закону “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”, тобто бути військовозобов'язаним чоловіком від 18 до 60 років. Однак аналізуючи судову практику ми не побачили подібної кваліфікації, наприклад, у вирокі по справі № 444/198/24 Жовківського районного суду Львівської області подібні дії були кваліфіковані лише за статтею 332 КК України [2].

Щодо ознак організації перетину кордону з метою ухилення від військової служби, то цьому правопорушенню переважно притаманні такі: здійснюється систематично; з корисливих мотивів; поєднується з вчиненням інших правопорушень (ст. 366 службове підроблення; ст. 368 прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; ст. 358 підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів); здійснення за попередньою змовою чи організованою групою осіб – майже все це співпадає з наведеними нами кваліфікуючими ознаками статті 332 КК України. Аналіз судової практики та матеріалів опублікованих в ЗМІ дає можливість підтвердити позицію щодо ознак. Наприклад, у вищезазначеній справі № 444/198/24 фігурант організовував перетин кордону за 2000 доларів США, тобто з корисливим мотивом, та неодноразово [2]. Також, можна навести статтю ЗМІ про власника транспортної компанії, який за плату в розмірі 130 тис

гривень брав до себе на роботу та вносив до системи “Шлях”, що дозволяло особі перетинати кордон – це також систематична, корислива дія [4].

Хоч ми не зазначили ознаку здійснення злочину службовою особою як переважну, проте слід зазначити, що в багатьох випадках, якщо службовець не бере участі безпосередньо, то він виступає як покривач для злочинців-організаторів за відповідний процент від доходу. Також частими фігурантами такого злочину були працівники ТЦК. У ЗМІ публікувалися статті про те, як працівник ТЦК організовував перетин кордону. Наприклад, публікація про те, як відповідний посадовець Чернівецького ТЦК та СП з цивільною особою переправляли бажаних за кордон за плату в розмірі 7000-10000 доларів США [4] чи як військовослужбовець Одеського ТЦК та СП переправляла військовозобов’язаних до т.з. Придністров’я [5].

Як ми вже зазначили в переважній більшості правопорушення, яке ми досліджуємо пов’язано з обтяжуючими ознаками ст. 332 ККУ. Тому у таких випадках санкції передбачають:

1. За частиною 2 статті 332 ККУ – “позбавлення волі на строк від 5 до 7 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років” [1].

2. За частиною 3 статті 332 ККУ – “позбавлення волі на строк від 7 до 9 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна” [1].

Таким чином, організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України з метою ухилення від мобілізації є не лише поширеним, але й особливо небезпечним явищем у період воєнного стану. Судова практика та численні приклади з реального життя свідчать, що подібні злочини переважно супроводжуються кваліфікуючими ознаками – такими як систематичність, корисливий мотив, попередня змова або участь організованих груп. Це, у свою чергу, обумовлює застосування більш суворих санкцій, передбачених частинами 2 та 3 статті 332 КК України. Ефективна протидія цим злочинам вимагає не лише належної правової кваліфікації, а й широкої міжвідомчої співпраці з метою виявлення та нейтралізації організаторів і корупційного сприяння з боку посадовців. У зв’язку з актуальністю цієї проблеми доцільно розглянути можливість внесення змін до статті 332 КК України шляхом доповнення частини 3 новою кваліфікуючою ознакою – організація переправлення осіб з метою ухилення від військової служби під час мобілізації.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341 ІІІ : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.04.2025).

2. Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 31.01.2024 у справі № 444/198/24. URL: <https://opendatabot.ua/court/116665502-8060604b8ab2314e23dc444e607a9009>

3. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / О. В. Попович, Л. В. Томаш, П. П. Латковський, А. Ю. Бабій. Чернівці, 2022. 319 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.18921>

4. Власник транспортної компанії організував схему переправлення військовозобов'язаних через кордон на Закарпатті. *Район.Ужгород*. URL: <https://uzhgorod.rayon.in.ua/news/798458-na-zakarpatti-vlasnik-transportnoi-kompanii-organizuvav-skhemu-perepravlennya-viyskovozobov'язanikh-cherez-kordon> (дата звернення: 16.04.2025).

5. На Одещині військовий ТЦК організував незаконне переправлення чоловіків через кордон – затримали разом з ухилянтами. *Новинарня*. URL: <https://novynarnia.com/2025/02/12/na-odeshhyni-viyskovyj-tczk-organizuvav-nezakonne-perepravlennya-cholovikiv-cherez-kordon-zatrymaly-razom-z-uhylyantamy/> (дата звернення: 16.04.2025).

6. Олійник І. Кам'янчанин з посадовцем ТЦК з Чернівецьчини незаконно переправляли чоловіків за кордон – поліція. *Уе.ua*. URL: https://www.google.com/amp/s/ue.ua/crriminal/73963_Kam_yanchanin_z_posadovcem_TCK_z_Chernivechchini_nezakonno_perepravlyali_cholovikiv_za_kordon___policiya.amp.html (дата звернення: 16.04.2025).

Ключові слова: кримінальна відповідальність, військова служба, державний кордон, мобілізація.

Keywords: criminal liability, military service, state border, mobilization.

Коновальчук Сергій Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального права*

ЗЛОВЖИВАННЯ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ОСОБАМИ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ: СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Захист майнових прав фізичних та юридичних осіб в умовах одинадцятирічного супротиву збройній агресії набуває актуальності не меншої, ніж захист права недоторканості життя та здоров'я людини, волі, честі та гідності. Так, більша частина населення тимчасово окупованих територій змушена була покинути свої домівки, і наразі вони позбавлені реальної можливості забезпечити не тільки збереженість свого рухомого майна, але й права власності на об'єкти нерухомості. Якщо об'єкт нерухомості не було знищено, то окупаційна адміністрація своїми «псевдо-розпорядженнями», або колаборанти чи окупанти, діючи разом з «чорними нотаріусами», здійснюють незаконне юридичне відчуження об'єктів нерухомості. Втім така «практика» характерна не тільки для тимчасово окупо-

ваних територій. В умовах, коли всі зусилля докладаються на протидію агресії, низка осіб, яким держава делегувала частину своїх повноважень (наприклад, нотаріус, оцінювач, експерт ін.), зловживаючи ними, завдають шкоди майновим правам фізичних та юридичних осіб, державі в тилловій частині нашої держави.

Наразі знову набуло актуальності питання відповідальності так званих «чорних нотаріусів», які «проводять» незаконні реєстраційні дії з відчуження цілих комплексів об'єктів нерухомості. Зазвичай, у змові з іншими особами, такі нотаріуси організовують незаконне відчуження власності, перетворивши цю діяльність на високоприбутковий незаконний бізнес.

Значної шкоди законним правам та інтересам фізичних та юридичних осіб завдають незаконні дії приватних виконавців, які під виглядом виконавчих дій вчиняють небезпечні діяння, зловживаючи наданими їм державою повноваженнями. Наприклад, продовження вчинення виконавчих дій, не вчинення певних дій приватними виконавцями, діючи на користь інших осіб, завідомо знаючи про скасування обмежувальних заходів (наприклад, зняття арештів з рахунків підприємства, зняття заборони на здійснення певних видів господарської діяльності).

Заниження оціночної вартості об'єкта, який підлягає продажу або оренді, завдає значної шкоди інтересам держави, яка не отримує податки та збори в повному обсязі, сторонам договорів купівлі-продажу, оренди та ін. Наразі відпрацьовувалися незаконні схеми створення фіктивних підприємств з надання послуг з обслуговування житлових будинків, на яких в подальшому вводяться арбітражні керуючі, що створює можливість протягом років незаконно отримувати з мешканців будинків грошові кошти за їх утримання.

КК України передбачає відповідальність за суспільно-небезпечні різновиди зловживання правом: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК) та зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК).

Зловживання повноваженнями ст. 365-2 КК визнаються кримінально караними за наявності таких ознак в сукупності: використання наданих особі повноважень всупереч інтересів професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; вчинення такого діяння з метою отримання неправомірної вигоди; заподіяння вказаними діяннями істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Межі повноважень, та встановлений порядок вчинення тих чи інших дій з надання публічних послуг встановлюються відповідними законами та іншими нормативно-правовими актами, що регламентують їх діяльність.

Відповідно до ст. 365-2 КК осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг можна умовно поділити на: таких осіб, що здійснюють юридично значиму діяльність, що породжує або здатна породжу-

вати, змінювати чи припиняти правовідносини (арбітражний керуючий, незалежний посередник, член трудового арбітражу), а в окремих випадках пов'язана з наданням адміністративних послуг (нотаріус, третейський суддя); та осіб, які здійснюють квазіуправлінську діяльність (аудитор, оцінювач, експерт, лікар при наданні юридично значимих документів, наприклад проходження лікарської комісії, тощо).

Що вказаної категорії осіб йдеться саме про «квазі-управлінську» діяльність, оскільки слід виходити з наступного:

1) управління – це керуючий цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт, змістом якого є упорядкування системи, забезпечення її функціонування в повній відповідності з закономірностями її існування і розвитку [1];

2) функцією управління (владними повноваженнями) наділені службові особи публічного права – органів державної влади та місцевого самоврядування.

Виходимо з висловленої в адміністративно-правовій доктрині позиції, що основним призначенням адміністративно-правового регулювання відносин з делегування повноважень необхідно вважати визначення необхідних меж та засобів здійснення публічно-адміністративної (управлінської та сервісної) діяльності учасниками суспільних відносин, які не є первісними носіями відповідних повноважень органів публічної влади [2]. Отже, повноваження, якими наділяються суб'єкти, визначені диспозицією ст. 365-2 КК, є делегованими первісними носіями відповідних повноважень органів публічної влади в межах виконуваних ними функцій.

І держава за зловживання такими особами делегованих повноважень передбачає покарання, суворіше, ніж за вчинення зловживання владою або становичем службовими особами – безпосередніми носіями такої влади. Наприклад, згідно до санкцій за ч.1 ст. 364 КК та ч.1 ст. 365-2 КК найбільш суворим покаранням може бути позбавлення волі до трьох років (та в цілому щодо переліку основних видів покарань ці санкції збігаються). Втім за умови спричинення тяжких наслідків через зловживання владою за ч. 2 ст. 364 КК найбільш суворим основним покаранням є позбавлення волі на строк від трьох до шести років; в той час як спричинення тяжких наслідків за ч. 3 ст. 365-2 КК карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна або без такої.

Сьогодні відбуваються складні реформаційні процеси в різних сферах соціального життя та правотворчості зокрема. Враховуючи численність випадків, значимість заподіюваної шкоди, різноманітність способів вчинення кримінальних правопорушень у професійній діяльності, пов'язаній із наданням публічних послуг, кількість змін і доповнень, що вносилися до ст. 365-2 КК України з 2011 року, дослідження та удосконалення різних аспектів відповідальності за зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги є актуальним і по сьогодні та вимагає відпрацювання ефективних механізмів протидії таким

проявам, тим більше, що спостерігається більш суворий підхід до караності за суттю схожих дій особами, які надають публічні послуги, порівняно з службовими особами публічного права.

Список використаних джерел:

1. Євтушенко О. Н. Муніципальний менеджмент: підручник. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. 404 с.
2. Бєдний О. І. Відносини з делегування повноважень щодо публічного адміністрування як складник предмета адміністративного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. С. 26-31.

Ключові слова: зловживання владою, зловживання повноваженнями, службові особи, публічні послуги, делегування повноважень.

Keywords: abuse of power, abuse of authority, officials, public services, delegation of authority.

Кулик Анастасія Валеріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри кримінального права*

СИСТЕМНІСТЬ ЯК ОЗНАКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Поняття «система» використовується не тільки в кримінально-правовій науці, але також і у філософському, і в загальнонауковому розумінні. Як справедливо зазначається в юридичній літературі, кримінальне право як прикладна наука не може існувати самостійно без зв'язку з тими фундаментальними науками, що розробляють загальну методологію буття, свідомості, процесу мислення та його закріплення в тому чи іншому матеріалі [1, с. 197].

Філософське осмислення систем здійснюється в рамках розділу філософії під назвою онтологія, яка вивчає найзагальніші закони буття. Тому онтологічне поняття системи, яке прагне до універсальності та всеосяжного характеру, логічно утворено шляхом максимального відволікання від несуттєвих, випадкових властивостей систем. З онтологічного погляду системність відображає переважання у світі організованості над хаотичними змінами [2, с. 20].

Згідно з одним із запропонованих визначень, система являє собою «сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, єдність» [3, с. 100].

Система має якісну відмінність від простої сукупності будь-яких об'єктів. Неорганізована сукупність позбавлена будь-яких істотних рис внутрішньої організації. Зв'язки між її складовими мають зовнішній, випадковий, несуттєвий характер. Властивості сукупності загалом по суті збігаються із сумою властивостей частин (складових), узятих ізольовано. Отже, така сукупність позбавлена системного характеру.

Вважається, що під системою слід розуміти сукупність об'єктів, яким характерна єдність (взаємозв'язок між елементами, що характеризується різноманіт-тям відносин) та цілісність (стійкість системи) ієрархічної організації, за якої та чи інша система найчастіше виступає як елемент іншої системи вищого рівня.

Отже, термін «система» слід відносити до числа універсальних категорій, застосовних для характеристики будь-якого об'єкта наукового дослідження. А системність права потрібно розглядати як окремий прояв системності світобудови загалом. Таким чином, системність проявляється як універсальна властивість права загалом.

У науковій доктрині справедливо зазначається, що право – це не хаотичний набір випадкових норм, а суворо вивірена, впорядкована сукупність цілком певних правил поведінки. Як і будь-яка інша система, вона складається з однопорядкових, взаємопов'язаних між собою і взаємодіючих один з одним елементів [4, с. 3]. Таким чином, право є не просто сукупністю норм, а системою, що має властивості єдності, цілісності та ієрархічної організації.

У сфері кримінального права системність проявляється, по-перше, як влас-тивість кримінального закону загалом. Загальна й Особлива частини КК України нерозривно пов'язані між собою і не можуть бути застосовані одна без іншої. Так, наприклад, повноцінне застосування норм про відповідальність за кон-кретне кримінально каране діяння, передбачене в Особливій частині КК Укра-їни, неможливе без урахування положень Загальної частини про суб'єкт, вину, співучасть та ін.

Система Особливої частини КК України містить у собі як підсистеми групи діянь, що посягають на той чи інший родовий об'єкт кримінально-правової охо-рони [5, 96-109]. Так, наприклад, можна виділити систему кримінальних право-порушень проти особи, систему посягань у сфері економіки тощо. Система кри-мінальних правопорушень проти особи, складається, своєю чергою, із системи посягань проти життя, здоров'я, честі, гідності, статевої свободи та ін. Зазначені системи нижчого рівня виокремлюються вже не лише за родовим, а за видовим об'єктом посягань.

Кримінальний закон є не випадковою сукупністю норм, а певною системою, що має ознаки єдності, цілісності та ієрархічної організації. Єдність виявляється в різноманітті зв'язків і відносин між кримінально-правовими нормами. Ціліс-ність системи кримінального закону означає, що тільки всі норми КК України у сукупності можуть розв'язувати завдання охорони всіх існуючих правовідносин (об'єктів), що охороняються.

Навіть окрема підсистема досить високого рівня, взята окремо, не зможе сама по собі забезпечити вирішення зазначеного завдання. Так, наприклад, система майнових кримінальних правопорушень вирішує завдання охорони власності та інших майнових відносин. Однак власність є лише одним з об'єктів, що під-лягають охороні. Відповідні норми не можуть, наприклад, забезпечити охорону життя і здоров'я людини або основ конституційного ладу держави. Саме тому

вирішити завдання охорони всієї сукупності правоохоронюваних благ може лише кримінальний закон у цілому.

Отже, принцип системності, будучи об'єктивною кримінально-правовою закономірністю, звернений одночасно до законодавця, правозастосувача і вченого, який досліджує проблеми кримінального права. Законодавець повинен враховувати принцип системності при внесенні змін до чинних норм, оскільки першочерговим і найважливішим способом досягнення ефективності правових актів є забезпечення їх системності.

Принцип системності обов'язково повинен враховуватися і особою, яка застосовує право, найважливішим завданням якого є правильне з'ясування змісту кримінально-правової норми для її подальшого застосування до одиничного випадку.

І, нарешті, принцип системності обов'язково повинен враховуватися всіма вченими, які займаються дослідженням кримінально-правових проблем. На принципі системності ґрунтується так званий системний метод дослідження, який виражається в прагненні побудувати цілісну картину об'єкта. Системний метод дослідження кримінального права передбачає, що ті чи інші положення розглядаються не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими кримінально-правовими інститутами.

Список використаних джерел:

1. Макаренко А. С. Системність кримінального права у рамках теорії кримінально-правового впливу. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 – 16 травня 2015 р., м. Одеса), у 2 т. Т. 2 / відп. ред. В. М. Дрьомін. Одеса : Юридична література, 2015. С. 197-199.
2. Дружененко Р. С. Філософська традиція осмислення поняття «система» як передумова його розвитку в методичній науковій галузі. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 28. Том 1. С. 19-24.
3. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис. 2002. 583 с.
4. Коханюк Т. С. Системний підхід у кримінальному праві та системність Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 1-10.
5. Стрельцов Є. Л. Рациональный дискурс криминального права : монография. Київ : Юрінком Прес, 2024. – 468 с.

Ключові слова: системність, кримінальний закон, принцип, дослідження.

Keywords: systematic, criminal law, principle, research.

ВІДМЕЖУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 272 КК УКРАЇНИ, ВІД СУМІЖНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Актуальність теми дослідження обумовлена практичними складнощами, що виникають в процесі кримінально-правової кваліфікації правопорушення, передбаченого статтею 272 Кримінального кодексу України (далі – КК України) («Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою»), та необхідності відмежування від суміжних кримінальних правопорушень. Правильне розмежування підстав кримінальної відповідальності забезпечує дотримання принципу законності та запобігає помилкам в процесі кваліфікації, що має важливе значення як для теоретичних досліджень, так і для правозастосовної діяльності. Як зазначає О. С. Козлов, «юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону праці, включаючи статтю 272 КК України, є ключовим механізмом захисту права людини на безпеку і потребує більш чіткої правової визначеності для ефективного застосування» [1, с.83].

Кримінальне правопорушення, передбачене статтею 272 КК України, характеризується специфікою об'єктивної сторони, яка полягає в порушенні правил безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою, що створює загрозу життю та здоров'ю людей. Наприклад, на практиці це можуть бути випадки недотримання правил техніки безпеки при проведенні будівельних або монтажних робіт, наслідком чого стають нещасні випадки, травмування працівників або сторонніх осіб. Як зазначає О. О. Бахуринська, «подібні правопорушення характеризуються чітким зв'язком між порушенням нормативних вимог і наслідками у вигляді шкоди здоров'ю людей або створення загрози для життя» [2, с.8].

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується, переважно, необережною формою вини (злочинна недбалість або злочинна самовпевненість), хоча не виключаються випадки умисного ігнорування правил безпеки. Суб'єктом виступає спеціальний суб'єкт – особа, на яку покладені обов'язки з забезпечення правил безпеки або контроль за дотриманням відповідних правил безпеки.

Важливе практичне значення має відмежування складу, передбаченого ст. 272 КК України, від складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК України («Порушення вимог законодавства про охорону праці»). Попри їх очевидну схожість, основна відмінність полягає в характері порушених правил і сфері регулювання. Якщо ст. 272 КК України охоплює вузьку групу правил, пов'язаних саме з роботами підвищеної небезпеки, то ст. 271 КК України охоплює значно ширший спектр вимог законодавства про охорону праці загалом.

лом. Ключовими критеріями для правильного розмежування виступають об'єкт, суб'єкт та характер і специфіка правил кримінального правопорушення.

Якщо у ст. 272 КК України об'єктом є безпека під час виконання конкретних робіт з підвищеною небезпекою, то ст. 271 КК України охоплює більш широкий та узагальнений спектр питань, пов'язаних з охороною праці як системою заходів. Правильно визначений об'єкт дає змогу точно окреслити коло суспільних відносин, що перебувають під кримінально-правовим захистом, і уникнути невірної кваліфікації діянь.

Щодо суб'єкта, то стаття 272 КК України передбачає відповідальність спеціального суб'єкта, який не просто перебуває у трудових або посадових відносинах, а безпосередньо відповідає за дотримання правил безпеки під час виконання конкретних робіт з підвищеною небезпекою. Такими особами можуть бути, зокрема, начальники змін, майстри, керівники дільниць, інженери з техніки безпеки або інші відповідальні особи, які згідно з посадовими інструкціями, положеннями або наказами роботодавця зобов'язані забезпечувати дотримання відповідних правил. В свою чергу стаття 271 КК України, навпаки, не містить вимоги щодо спеціального суб'єкта. Суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути будь-яка службова особа, яка в силу службового становища ухиляється від виконання обов'язків, встановлених законодавством про охорону праці. Зокрема, це можуть бути керівники підприємств, головні інженери, начальники відділів кадрів, які, наприклад, не забезпечили належні умови праці або не провели навчання з техніки безпеки. Таким чином, у контексті розмежування цих двох складів кримінальних правопорушень, стаття 272 КК України вимагає наявності прямого зв'язку між діями особи та виконанням робіт підвищеної небезпеки, а стаття 271 КК України допускає більш широке коло суб'єктів, пов'язаних із забезпеченням охорони праці загалом, навіть якщо вони не виконують роботу на місці підвищеної небезпеки.

Виникає питання відмежування від загальної недбалості по службі, халатності службових осіб (ст. 367 КК України), де важливо встановити коло службових повноважень особи та характер її дій (бездіяльності).

Схожість ст. 272 КК України та ст. 367 КК України полягає в їхній орієнтації на караність необережної поведінки відповідальної за певну сферу діяльності особи, яка призвела до суспільно небезпечних наслідків. Проте ст. 272 КК України є спеціальною нормою, спрямованою на захист саме сфери виробничої безпеки, тоді як ст. 367 КК України – загальною, спрямованою на захист відносин в сфері службової діяльності в будь-якій сфері, якщо більш вузька сфера такої діяльності не охороняється самостійною нормою КК.

Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою потребує чіткого відмежування від загальної службової недбалості у випадках, коли службова особа на виробництві порушує правила безпеки. Наприклад, інженер з охорони праці на будівельному об'єкті (службова особа) не проконтролював видачу захисного спорядження працівникам, які виконували висотні роботи [3, с.32]. Один із працівників упав із висоти через відсутність страхов-

ки, отримавши тяжкі травми. Якщо інженер особисто відповідав за дотримання правил безпеки, то його дії слід кваліфікувати за ст. 272 КК України. Якщо його обов'язки обмежувалися загальним контролем, то за ст. 367 КК України. На практиці ж можливе оскарження вироку через нечіткість розмежування меж вищевказаних кримінальних правопорушень.

Роблячи висновки можна сказати, що розмежування кримінального правопорушення за ст. 272 КК України з суміжними кримінальними правопорушеннями є необхідною умовою правильної кваліфікації та забезпечення принципу законності в кримінально-правовій практиці України.

Список використаних джерел:

1. Козлов О. С. Деякі проблеми юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці у контексті способу захисту права людини на безпеку. *Трудове право*. 2023. № 1. С. 82–92.

2. Бахуринська О. О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

3. Загороднюк С. О., Круш Г. С. Кримінальна відповідальність за злочини проти безпеки виробництва. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 31–33.

Ключові слова: охорона праці, кримінальна відповідальність, безпека виробництва, підвищена небезпека.

Keywords: protection of labour, criminal responsibility, industrial safety, increased danger.

Перстинчик Дмитро Олегович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального права*

КАРАНІСТЬ КОНТРАБАНДИ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ: НОРМАТИВНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Законом України № 3513-ІХ від 09.12.2023 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» КК України доповнено статтею 201-4, якою було визначено підстави кримінальної відповідальності за контрабанду підакцизних товарів.

Пункт 215.1 ст. 215 Податкового кодексу України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI до підакцизних товарів відносить: спирт етиловий, в тому числі спиртові дистилати, алкогольні напої, пиво (виключення складає квас «живого» бродиння); тютюнові вироби, тютюн та тютюнову сировину та промислові замінники тютюну та його відходи; рідини, які використовуються в електронних сигаретах;

пальне, у тому числі товари (продукція), що використовуються як пальне (за виключенням газу природного у газоподібному стані); автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів [1]. Електрична енергія до предмету ст. 201-4 КК не відноситься. Визначений перелік предметів, дозволяє відмежувати підстави відповідальності за товарну контрабанду (ст. 201-3 КК) та контрабанду за ст. 201-4 КК.

На вдаючись в питання, що на рівні кримінального законодавства відбувається надмірна деталізація різних предметів контрабанди, слід відмітити певну непослідовність законодавця в питанні визначення підстав відповідальності та караності схожих за своїм характером діянь. Так, відповідно до примітки до ст. 201-4 КК значним розмір підакцизних товарів визначається такий, що 750 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (далі – нмдг), а значний розмір товарів за приміткою до ст. 201-3 КК – 5 тисяч і більше разів перевищує нмдг. При цьому найбільш суворим покаранням за товарну контрабанду у значних розмірах (ч. 1 ст. 201-3 КК) законодавець вбачає достатнім штраф від 10 тисяч до 25 тисяч нмдг; а за контрабанду підакцизних товарів в значних розмірах (ч. 1 ст. 201-4 КК) – не менше штрафу від 20 тисяч до 40 тисяч нмдг або позбавлення волі на строк від трьох до шести років. Можна констатувати відсутність співмірності покарання та його пропорційності, оскільки підакцизні товари це також товари, за які сплачуються додаткові внески – акцизи, передбачені ПКУ України, але при цьому вони не набувають ознак додаткової небезпечності, наприклад, як наркотичні засоби – за ознакою небезпечності для здоров'я, або зброя – для громадської безпеки. Як зазначається вченими, принцип пропорційності вимагає, щоб захід, який вживається державою, був пропорційним меті цього заходу [2, с. 315]. Що не можна відзначити в досліджуваному аспекті визначення караності за ст. 201-4 КК.

Дивує позиція законодавця і в частині визначення розмірів штрафу як основного виду покарання за ч. 2 ст. 201-4 КК – «від сімдесяти п'яти тисяч до ста двадцяти тисяч нмдг». Відповідно до ч. 2 ст. 53 КК розмір штрафу визначається судом з урахуванням майнового стану винного в межах від «30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до 50-и тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу» [3]. Втім на даний момент КК України не містить у нормах Особливої частини жодної санкції, у якій би передбачався штраф у розмірі більше 50 тисяч і більше нмдг, окрім як ч. 2 ст. 201-3, ч. 2 ст. 201-4 КК.

Судова практика притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 201-4 КК є поки що нечисленною, що обумовлено, в першу чергу, латентністю таких правопорушень, по-друге, «молодістю» кримінально-правової норми, але теж викликає запитання. Так, за вироком суду Особа-4 (у співучасті з Особа-5 та нестановленою особою) було засуджено за ч. 1 ст. 204 та ч. 2 ст. 201-4 КК України, та на підставі ч. 1 ст. 70 КК України остаточно призначено покарання

у виді штрафу у розмірі 100 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією всього належного йому майна, окрім житла [4]. За наявності такої практики призначення покарання виникає доцільне питання надмірності пеналізаційної політики за ст. 201-4 КК, оскільки це не просто призводить до економічного спустошення засудженого, але й сприятиме унеможливленню приведення до виконання вироку в цілому. За обставинами справи: Особа-4 був засуджений за те, що він спочатку незаконно зберігав 65 000 пачок незаконно виготовлених тютюнових виробів, а в подальшому при переміщенні їх у спеціально виготовленому сховищі у резервуарах напівпричепу через митний кордон був затриманий разом з Особа-5.

В іншій справі Особа-5 був визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 201-4 КК України, за контрабанду 7 легкових автомобілів, за що йому було призначено за угодою про визнання винуватості покарання у виді штрафу в розмірі 20 000 нмдг [5]. Обвинувачений у цій справі з метою власного збагачення здійснював контрабанду транспортних засобів, «шляхом їх переміщення через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, у спосіб умисного подання до митного органу, як підстави для переміщення документів, які містять завідомо неправдиві відомості щодо пільгового ввезення автомобілів під видом гуманітарної допомоги, що підлягають обов'язковому декларуванню відповідно до законодавства з питань митної справи, та необхідні для підтвердження дотримання встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення товарів через митний кордон України» [5]. Для цього він, згідно до обвинувального вироку, особисто підшукував на території країн Європи автомобілі для придбання та подальшого ввезення їх на територію України, здійснював оплату їх вартості та доставку придбаних автомобілів, переміщував транспортні засоби через митний кордон України, ставив на облік та розміщував оголошення щодо їх продажу, приймав дзвінки від потенційних покупців та отримував замовлення на ввезення автомобілів, здійснював продаж автомобілів. Таким чином, відсутність факту змови з іншими особами (що виглядає дещо сумнівним, враховуючи «масштаби» такої діяльності), при цьому в разі перевищуючи загальну вартість підакцизних товарів, які були ввезені контрабандним шляхом, зменшує «небезпечність» діяння в 5 разів.

Дослідження нормативного регулювання та практики застосування норми, що передбачає кримінальну відповідальність за контрабанду підакцизних товарів, вважаємо, що конкретизація кваліфікуючих ознак та визначення караності такого діяння потребують ще суттєво доопрацювання задля досягнення цілей застосування кримінального законодавства та відпрацювання дійсно ефективних та адекватних заходів протидії таким небезпечним проявам.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

2. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.

3. Кримінальний кодекс від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20250201#Text>

4. Вирок Глибоцького районного суду Чернівецької області 19.11.2024 р. у справі № 715/3205/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123140946>

5. Вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 10.07.2024 р. у справі 154/2212/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120270135>

Ключові слова: контрабанда, підакцизні товари, переміщення, штраф, покарання, кримінальне правопорушення.

Keywords: smuggling, taxable goods, transportation, fine, punishment, criminal offense.

Поліщук Яна Романівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри кримінального права*

МОБІНГ ЯК РІЗНОВИД ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Унаслідок стрімкого розвитку соціальних комунікацій та інтенсифікації міжособистісної взаємодії у всіх сферах життєдіяльності людини дедалі більшого поширення набувають негативні соціально-психологічні явища, серед яких особливе місце посідає психологічне насильство. Його формами є маніпулювання, приниження, емоційний тиск тощо.

Психологічне насильство – це небезпечне соціальне явище, яке складно виявити порівняно, наприклад, із фізичним насильством, що зумовлює труднощі в його правовому переслідуванні. Саме тому воно є надзвичайно руйнівним для психоемоційного стану потерпілої особи, яка нерідко не здатна самостійно оцінити ступінь негативного впливу чи звернутись по допомогу.

Залежно від сфери виникнення, психологічне насильство має різні прояви: у сім'ї, навчальному закладі, на робочому місці, в особистому спілкуванні тощо. Однією з найбільш поширених форм такого насильства є мобінг – систематичне психологічне цькування особи в трудовому колективі.

Зважаючи на те, що значну частину свого життя людина проводить на роботі, питання психологічної безпеки на робочому місці стає надзвичайно актуальним. Попри вдосконалення трудового законодавства, мобінг із боку як колег, так і керівництва дедалі частіше фіксується як серйозна проблема в трудових відносинах.

У законодавстві України мобінг визначено як «систематичні (повторювані) умисні діяння роботодавця або окремих працівників трудового колективу, які

спрямовані на приниження гідності та честі конкретного працівника, його професійної (ділової) репутації у формі психологічного та/або економічного тиску, створення стосовно нього напруженої, ворожої, образливої атмосфери, зокрема, що змушує особу недооцінювати власну професійну придатність» [4].

Парадоксально, але жертвами мобінгу найчастіше стають не недобросовісні працівники, а навпаки – ті, хто вирізняється професійністю, креативністю, здатністю до ефективної праці або навіть зовнішніми чи поведінковими особливостями. Також мобінгу зазнають працівники, від яких з тих чи інших причин прагне позбутися керівництво за відсутності правових підстав для звільнення. Таким чином особу свідомо підштовхують до «добровільного» звільнення.

Залежно від суб'єкта цькування, у науковій літературі виділяють горизонтальний мобінг (з боку колег) та вертикальний мобінг (з боку керівника або, рідше, підлеглих). Найпоширенішим є саме вертикальний мобінг із боку керівництва, оскільки працівники перебувають у відносинах формальної залежності.

В. Оверчук виділяє такі стадії мобінгу:

1. перша стадія – виникає відкритий конфлікт в колективі, в якому беруть участь декілька груп з різними точками зору. На цій стадії можливе також існування групи з нейтральною позицією;

2. друга стадія – учасники протистояння вбачають проблему конфлікту у розбіжностях в поглядах з певною особою, так званою «жертвою». Сам конфлікт відходить на другий план, а основним стає особистість жертви, яка на думку колективу до нього не вписується. Внаслідок цього в колективі зростає напруга, яка потребує виходу в тому чи іншому вигляді. На даному етапі групи, що займає нейтральну позицію, не існує;

3. третя стадія – мобінг у всіх його проявах (агресія, гнів, приниження, погрози, емоційні нападки, безпідставні звинувачення, ігнорування тощо) [3, с. 186].

В результаті мобінгу жертва може мати депресію, параною, стрес, головний біль, агресію до інших, психоз, а в найгіршому випадку мобінг може бути причиною суїциду.

В кримінальному праві України на сьогодні не існує спеціальної норми, що встановлювала б відповідальність за мобінг, тобто фактично притягнути до кримінальної відповідальності можна лише за аналогічні діяння загального характеру [2, с. 230]. Якщо наслідком мобінгу є самогубство жертви, то особа притягується до відповідальності за статтею 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Доведення до самогубства».

Ще одним способом притягнення до кримінальної відповідальності за здійснення мобінгу відповідно до Кримінального кодексу України може виступати стаття 172 КК України «Грубе порушення законодавства про працю». Однак дана стаття також не вирішує всіх проблем криміналізації мобінгу, адже під її дію підпадає зовсім незначна кількість випадків проявів мобінгу. В частині першій статті 172 КК України вказано, що «незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинен-

ня іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також інше грубе порушення законодавства про працю» [1]. В даному випадку, щоб кваліфікувати мобінг за цією статтею та притягнути особу до кримінальної відповідальності, діяння такої особи мають підпадати під грубе порушення законодавства про працю, однак, які саме порушення є «грубими», законодавець не вказав.

Мобінг як форма психологічного насильства є актуальною кримінально-правовою проблемою, що потребує належного нормативного закріплення. Наслідки такого явища мають серйозний вплив не лише на особу потерпілого, а й на соціальну атмосферу в колективі, продуктивність праці та довіру до роботодавця. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба в удосконаленні кримінального законодавства України, зокрема шляхом розробки та запровадження окремої кримінально-правової норми, яка б передбачала відповідальність за систематичне психологічне переслідування на робочому місці.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n779>.
2. Михайліна Т., Амелічева Л. Новели юридичної відповідальності за мобінг у контексті прав людини на особисте життя та належні безпечні і здорові умови праці. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. № 36. С. 225-233.
3. Оверчук В. Мобінг як форма психологічного насилля в трудовому колективі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. т. 2. С. 185-188.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) : Закон України від 16.11.2022 № 2759-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text>.

Ключові слова: мобінг, психологічне насильство, жертва, види мобінгу, стадії мобінгу, кримінальна відповідальність.

Keywords: mobbing, psychological violence, victim, types of mobbing, stages of mobbing, criminal liability.

Рутковська Анастасія Русланівна
Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри кримінального права,
директор Юридичної клініки Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Проблематика правового регулювання обігу зброї є однією з найбільш дискусійних у сучасному правовому та соціальному просторі. З одного боку, володіння зброєю розглядається як засіб забезпечення безпеки та інструмент самозахисту, з іншого – як потенційна загроза зростання злочинності та погіршення криміногенної ситуації. Підходи до регулювання цієї сфери значною мірою залежать від правової традиції та політичної системи кожної конкретної держави.

В Україні станом на 2025 рік питання правового врегулювання обігу зброї, залишається недостатньо впорядкованим на рівні законодавства. Попри багаторічні обговорення та спроби прийняття відповідного закону (зокрема законопроекту «Про право на цивільну вогнепальну зброю» від 23 лютого 2022 року), а також результати голосування у додатку «Дія» щодо підтримки вільного обігу короткоствольної вогнепальної зброї, комплексний закон досі не ухвалено [1]. У більшості випадків правовідносини у цій сфері регулюються підзаконними нормативно-правовими актами, що призводить до правової невизначеності та сприяє розвитку тіньового ринку.

Натомість у Федеративній Республіці Німеччина (далі – Німеччина), яка належить до тієї ж романо-германської правової сім'ї, запроваджено одну з найбільш жорстких та структурованих систем контролю за обігом зброї в Європі. Основним законодавчим актом, що регулює цю сферу, є Закон про зброю (Waffengesetz), який містить класифікацію зброї, визначає підстави для набуття та втрати права володіння, а також передбачає санкції за порушення встановлених правил. Деталізація технічних вимог, порядку транспортування, умов зберігання та допустимого спорядження визначається у підзаконному нормативному акті.

У Німеччині немає беззаперечного права на носіння вогнепальної зброї, як, до прикладу, у Сполучених Штатах згідно з їх Конституцією. В Німеччині придбати зброю може повнолітній громадянин Німеччини або громадянин іншої країни, що легально проживає на території країни 3 роки поспіль, є благонадійним (поліція перевіряє особу на наявність судимостей) та самостійно письмово задекларує факт, що у нього відсутні будь-які протипоказання для володіння зброєю (висновок лікарів не потрібен), а також – особа має мати важливу причину для її придбання. Проте варто зауважити, що йдеться не про будь-яку зброю, адже автоматична вогнепальна зброя для цивільних осіб у Німеччині заборонена. Натомість мисливцям, стрількам-спортсменам, професійним охорон-

цям та колекціонерам дозволяється мати у власності навіть напівавтоматичну вогнепальну зброю.

Також варто зауважити, що законодавець у Німеччині не поділяє зброю на нарізну і гладкоствольну. Поділ існує лише на короткоствольну та довгоствольну, малокаліберну та великокаліберну. Тобто немає різниці поміж гладким та нарізним стволом, як наприклад в Україні. Немає також жодної різниці при порушенні правил зберігання рушниці 12 калібру і гвинтівки 308 калібру, на відміну від України. Для німецької поліції та суду буде достатньо того, що обидві речі, як об'єкт кримінального правопорушення, – це довгоствольна зброя.

Цікавим є і те, що німці можуть володіти необмеженою кількістю довгоствольної зброї – головне дотримуватись умов її зберігання відповідно до встановлених правил. Проте в рамках короткоствольної зброї є обмеження – не більше двох одиниць у власності однієї особи.

Що ж до причин придбання – їх, як правило, є чотири основних: спортивні заняття стрільбою, мисливство, професійна охоронна діяльність та колекціонування. Проте існує ще одна цікава категорія – з метою самозахисту. Конституція і законодавство Німеччини дозволяє особі, якій погрожують, або якій загрожує реальна небезпека, купити зброю для самозахисту і отримати дозвіл на її приховане носіння. Існування «реальної небезпеки» та отримання дозволу на володіння визначається в кожній ситуації індивідуально з урахуванням об'єктивної обстановки.

На відміну від України, в ФРН власники зброї можуть практично без жодних умов тимчасово обмінюватися зброєю, і це не є протизаконно. Крім того, в Україні органи МВС безпосередньо надають дозвіл на володіння зброєю, а в Німеччині – відділ правопорядку органу місцевого самоврядування, поліція не має жодного відношення до видачі дозволів або реєстрації самої зброї.

Незважаючи на відносно «нескладну» процедуру отримання дозволів на володіння та використання зброї у ФРН, контроль за обігом зброї в цій країні є один з найжорсткіших у Європі. Згідно Кримінального кодексу Німеччини неприховане носіння зброї в громадських місцях визнається кримінальним правопорушенням; створення озброєних угруповань карається позбавленням волі на строк до двох років, а за крадіжку, вчинену з використанням зброї, передбачено позбавлення волі на строк до десяти років [2, с. 195]. Напевно, ці покарання та робота правоохоронних органів і є тими факторами, які перешкоджають та відвертають вчинення таких кримінальних правопорушень в цій країні.

В Україні ж криміногенна ситуація пов'язана з незаконним обігом зброї щороку погіршується. До прикладу, згідно даних, наданих заступником Міністра внутрішніх справ України Леонідом Тимченко, в 2021 році було зареєстровано 273 злочини з використанням вогнепальної зброї, в 2022 році – 1 тис. 267, в 2023 році – 11 тис. 186 злочинів. Станом на кінець 2024 року вже було зареєстровано 11 тис. 489 таких злочинів [3]. Це може свідчити про неефективність державних інституцій, які мають контролювати цю сферу, неефективність комплексу захо-

дів, які вживаються для боротьби з даним видом злочинності, низький рівень довіри та відчуття незахищеності в суспільстві, а також – відсутність коректного розуміння принципу «дозволено все, що прямо не заборонено законом» (коли відповідного закону, по-суті, немає).

Отже, можна зробити висновок, що сам механізм покарання за кримінальні правопорушення, предметом чи об'єктом яких є зброя, в Німеччині досить суворий і добре структурований. Саме це дозволяє ефективно контролювати обіг зброї та знижувати рівень злочинності, пов'язаний з її використанням. Хоча зауважити, що це, зокрема, є результатом наявності чіткого визначення понять різного виду зброї в законодавстві та існування самого закону про зброю.

Аналізуючи німецький досвід, можна дійти висновку, що запозичення окремих норм та підходів до правового регулювання обігу зброї є вкрай доцільним і для України. В умовах повномасштабної війни, коли серйозно зростає ризик неконтрольованого поширення вогнепальної зброї серед цивільного населення, Україна потребує чіткої, комплексної законодавчої бази у цій сфері. Зокрема, йдеться про необхідність не лише підвищення ефективності контролю за обігом незаконної зброї, а й посилення кримінальної відповідальності за відповідні правопорушення. Тому вивчення зарубіжного досвіду, зокрема німецького, може стати важливим кроком на шляху до формування збалансованої та безпечної моделі регулювання обігу зброї в Україні.

Список використаних джерел:

1. Люди готові мати зброю, влада на шляху до реалізації. URL: <https://mvs.gov.ua/news/lyudi-gotovi-mati-zbroyu-vlada-na-slyaxu-do-realizaciyi-d-monastirskii-oreznikov> (дата звернення: 01.04.2025).
2. Бойко І. В., Мацко А. С., Циганов О. Г. Зарубіжний досвід у сфері правового регулювання протидії злочинам з незаконного обігу та застосування вогнепальної зброї. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice*. 2021. С. 193-198. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-040-7-49> (дата звернення: 03.04.2025).
3. Кількість правопорушень з використанням вогнепальної зброї, вибухових речовин та боєприпасів на третьому році війни збільшилася у 42 рази. URL: <https://mvs.gov.ua/news/kilkist-pravoporusen-z-vikoristanniam-vognepalnoyi-zbroyi-vibuxovix-recovin-ta-bojepripasiv-na-tretyomu-roci-viini-zbilsilasia-u-42-razi> (дата звернення: 04.04.2025).

Ключові слова: право, зброя, кримінальні правопорушення, громадська безпека, вогнепальна зброя, суспільство, обіг зброї, законодавство про зброю.

Keywords: law, arms, criminal offense, public safety, firearms, society, arms trafficking, weapon legislation.

ВОЄННІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОРІЄНТИРІВ УКРАЇНИ

У статті досліджується правова природа воєнних кримінальних правопорушень як кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Здійснено докладний аналіз норм розділу XIX Кримінального кодексу України, особливостей їх тлумачення і застосування у період збройного конфлікту. У роботі проаналізовано проблеми кваліфікації та призначення покарань, обґрунтовано потребу у системному реформуванні кримінальної політики України з урахуванням європейських орієнтирів. Розкрито досвід держав-членів Європейського Союзу у сфері регламентації кримінальної відповідальності військовослужбовців, зокрема Німеччини, Польщі та Франції.

Становлення сучасної системи кримінально-правового регулювання військової служби в Україні відбувається в умовах повномасштабного збройного конфлікту, що створює нові виклики для державного управління, юриспруденції та системи правосуддя. Однією з найбільш актуальних проблем сьогодення є правове забезпечення дисципліни в армії та регламентація відповідальності за військові злочини. Зокрема, воєнні кримінальні правопорушення, визначені розділом XIX КК України, виступають як правова категорія, що потребує оновленого осмислення.

У центрі цього дослідження – аналіз норм розділу XIX Кримінального кодексу України, їх застосування у воєнний час, виявлення прогалин та суперечностей, а також порівняння з європейськими підходами до військового кримінального права. Особлива увага приділена правозастосовній практиці, статистиці, рекомендаціям Ради Європи та законодавству країн ЄС.

Розділ XIX Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби» містить ключові статті, що визначають відповідальність за порушення військової дисципліни, включаючи:

Стаття 402. Непоко́ра,

Стаття 403. Невиконання наказу

Стаття 404. Опі́р начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків

Стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби

Стаття 408. Дезерти́рство

Ці норми спрямовані на забезпечення дисципліни, стабільності військової служби та запобігання деструктивним явищам у структурі ЗСУ. У контексті збройного конфлікту 2022–2025 років ці положення отримали масове застосу-

вання в рамках кримінальних проваджень, що актуалізує необхідність їх переосмислення.

Крім Кримінального кодексу України, важливу роль у регулюванні проходження військової служби відіграють інші нормативно-правові акти:

- Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»;
- Закон України «Про правовий режим воєнного стану»;
- Дисциплінарний статут ЗСУ (Закон № 551-XIV);
- У період воєнного стану 2022–2025 років практичне застосування норм розділу XIX КК України виявило низку суттєвих викликів, які стосуються як кримінального переслідування військовослужбовців, так і гарантій справедливого судового розгляду. Особливе занепокоєння викликає масштабність таких правопорушень.

За офіційними даними Офісу Генерального прокурора України (інфографіка за березень 2024 року), упродовж 2023 року до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено:

- 3875 фактів самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України);
- 1962 факти дезертирства (ст. 408 КК України);
- 162 справи про непокору (ст. 402 КК України);
- 74 випадки добровільної здачі в полон (ст. 408, ч. 2 КК України).

Масовий характер таких правопорушень зумовлений низкою факторів: тривалим перебуванням у бойових умовах, психологічним виснаженням, відсутністю ротації, дефіцитом кваліфікованої юридичної підтримки, а іноді й порушеннями з боку командування.

Додатковою проблемою є нечітке розмежування між проступком та кримінальним правопорушенням. Наприклад, відсутність на бойовій позиції протягом кількох годин може трактуватись як дисциплінарне порушення або як склад злочину за ст. 407 КК, залежно від обставин і наявності умислу, тобто в даному випадку втручається фактор суб'єктивності, а саме відношення до особи яка вчинила дане правопорушення. Практика показує відсутність уніфікованих підходів до таких ситуацій.

Крім того, застосування положень про добровільну здачу в полон (ст. 430 КК України) створює складності при доведенні умислу – особливо в умовах, коли військовослужбовець був поранений, оточений або змушений до здачі обставинами, не залежними від його волі. На думку І. Козаченка та Ю. Григоренка, у таких випадках необхідне широке впровадження інституту психологічної експертизи.

Порівняльний аналіз європейського законодавства у сфері кримінальної відповідальності військовослужбовців дозволяє зробити низку висновків щодо перспектив реформування українського кримінального права. Правові системи країн Європейського Союзу поєднують суворе дотримання дисципліни з гуманним підходом до обставин вчинення правопорушень, особливо в бойових умовах.

Найбільш показовими є приклади Німеччини, Польщі та Франції:

- У Німеччині діє Закон про військову юстицію (Wehrstrafgesetz, WStG, чинна редакція – квітень 2023 р.). Він регламентує відповідальність за дезертирство (§ 16), непокору (§ 19), самовільне залишення частини (§ 15) з урахуванням бойових обставин. Документом передбачено пом'якшення санкцій залежно від ситуації. [Wehrstrafgesetz, Bundesministerium der Verteidigung, 2023]
- У Польщі Кодекс військового кримінального судочинства (Kodeks karny wojskowy, 1997) містить главу XXXIX «Злочини проти військових обов'язків» (ст. 339–343), що регулює дезертирство, самовільне залишення частини та непокору. Важливою особливістю є гнучке тлумачення умислу та наявності ряду пом'якшуючих обставин.
- У Франції діє Кодекс військової юстиції (Code de justice militaire, CJM, 2006), який містить положення про відповідальність за дезертирство та дисциплінарні порушення (ст. L. 322–1, L. 324–1). Закон дозволяє враховувати психологічний стан військовослужбовця та бойові обставини як пом'якшуючі фактори. [Legifrance, CJM, 2006]

Рекомендації Ради Європи (2023) у сфері військової юстиції передбачають такі базові принципи:

- 1) індивідуальний підхід до кожного правопорушення;
- 2) забезпечення доступу до юридичної допомоги;
- 3) наявність спеціалізованих судових органів для розгляду військових справ;
- 4) оцінка дій у контексті бойових обставин.

Враховуючи виклики, що постали перед Україною у зв'язку з повномасштабною збройною агресією, реформування кримінального законодавства у сфері воєнних правопорушень є нагальною потребою. Поточна практика правозастосування демонструє необхідність запровадження механізмів, які б дозволяли об'єктивно оцінювати дії військовослужбовців у надзвичайних умовах.

Доцільними є такі напрями реформування:

- законодавчий рівень: внесення змін до статей 407 і 408 КК України з метою чіткого розмежування дезертирства та самовільного залишення частини з причин, не залежних від волі особи (наприклад, психологічна травма, бойовий шок).
- врахування економічного аспекту, при визначенні покарання та можливості подальшого звільнення від кримінальної відповідальності;
- інституційний рівень: створення спеціалізованих органів військової юстиції (наприклад, військових трибуналів або палат у межах цивільних судів), які б володіли відповідною експертизою та досвідом, обов'язковим аспектом даного рівня є наявність у суддів, слідчих та прокурорів воєнної освіти або наявність, на сьогоднішній день, військового досвіду;
- процесуальний рівень: обов'язкове залучення психологічної та психіатричної експертизи при розгляді справ, пов'язаних з воєнними криміналь-

ними правопорушеннями; створення методичних рекомендацій для слідчих та прокурорів;

- соціальний рівень: запровадження програм реабілітації для військовослужбовців, які вчинили правопорушення під впливом бойового стресу, з подальшою можливістю умовного звільнення або амністії;
- міжнародний рівень: адаптація національного законодавства до стандартів Ради Європи та досвіду держав-членів НАТО.

У контексті повномасштабної війни в Україні воєнні кримінальні правопорушення набули особливої актуальності. Норми розділу XIX КК України стали масово застосовуваними, що вимагає їх детального аналізу та перегляду з позицій як національної безпеки, так і прав людини. Військова дисципліна є критично важливою для збереження обороноздатності держави, але разом із цим правове реагування має враховувати психологічний стан, бойові обставини та індивідуальні особливості військовослужбовців.

Порівняльно-правовий аналіз законодавства країн ЄС засвідчив доцільність впровадження в Україні таких підходів, як гнучкість у кваліфікації правопорушень, обов'язкова психологічна та психіатрична експертиза, спеціалізовані суди та юридичний супровід. Запропоновані напрями реформування здатні забезпечити не лише ефективність правозастосування, а й справедливість – як у питаннях покарання, так і реабілітації.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Про Дисциплінарний статут ЗСУ України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>
5. Про затвердження Положення про органи безпеки дорожнього руху Міністерства оборони України Міноборони України : Наказ від 01.11.1999 № 330. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0804-99#Text>
6. Звіт Офісу Генерального прокурора щодо розгляду запитів на інформацію за січень-березень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://data.gov.ua/dataset/eb6ef240-49e4-47d5-8db4-c1c20b4dbc4a/resource/f57fddcf-6e13-444e-8123-0c89d274af40>

7. Wehrstrafgesetz (WStG), Bundesministerium der Verteidigung, 2023. URL: <https://cdn-assetservice.ecom-api.beck-shop.de/product/inhaltsverzeichnis/33033258/inhaltsverzeichnis-lingens-korte-wehrstrafgesetz-wstg-9783406780059.pdf>

8. Kodeks karny wojskowy, 1997. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553>

9. Code de justice militaire, 2006. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr>

Ключові слова: воєнні кримінальні правопорушення, військова служба, кримінальне право, дезертирство, міжнародне гуманітарне право, реформування.

Keywords: military criminal offenses, military service, criminal law, desertion, international humanitarian law, reform.

Цвеліх Павло Володимирович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального права*

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В СФЕРІ НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ

На відміну від чинного КК України, вітчизняне кримінальне законодавство попередніх часів злочинів у сфері недоторканості державних кордонів не виокремлювало. Так, КК УРСР 1922 р. встановлював відповідальність лише за виїзд за кордон чи в'їзд в УРСР без паспорта або без дозволу належної влади, які каралися примусовими роботами на строк до шести місяців або штрафом до 500 крб золотом (ст. 98). Зазначена стаття була розташована у розділі II «Про злочини проти порядку управління» глави I «Державні злочини». Відповідно до ст. 74 цього законодавчого акту, злочином проти порядку управління визнавалося будь-яке діяння, спрямоване на порушення правильного функціонування підлеглих органів управління чи народного господарства, поєднане із спротивом чи непокорою законам радянської влади із перешкоджанням діяльності її органів та іншими діями, що викликають послаблення сили та авторитету влади.

Аналогічний підхід був притаманний і КК УРСР 1927 р. Тут передбачалася відповідальність за виїзд за кордон або в'їзд в СРСР без встановленого паспорта чи дозволу належної влади (ст. 80), а також за самовільне повернення особи, вигнаної на підставі вироку суду за межі СРСР (ст. 81). Згадані норми були розташовані у розділі Б «Інші злочини проти порядку управління» глави II «Злочини проти порядку управління». Родовий об'єкт зазначених посягань визначався так само, як і у попередньому КК. При цьому лише додавалося, що ці діяння вчиняються без контрреволюційної мети (ст. 55). Втім, так чи інакше, незаконний виїзд за кордон чи в'їзд в Україну асоціювався з інтересами держави. Наприкінці 50-х років минулого століття законодавець перейменував «Особливо небезпечні

для СРСР злочини проти порядку управління» та «Інші злочини проти порядку управління» в «Інші державні злочини», остаточно визначившись із спрямованістю незаконного в'їзду чи виїзду.

Цей підхід знайшов відображення в КК УРСР 1960 р., у розділі 2 «Інші державні злочини» глави I «Державні злочини» (з 1992 р. «Інші злочини проти держави» та «Злочини проти держави» відповідно) якого встановлювалася відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України (ст. 75), незаконне переправляння осіб через державний кордон України (ст. 75¹. Цією статтею КК був доповнений у 2001 р.) та порушення правил міжнародних польотів (ст. 76). Незаконне перетинання державного кордону законодавець пов'язував з перетинанням державного кордону України поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без встановлених документів чи дозволу відповідних державних органів. З 2001 р. такі дії почали визнаватися кримінально караними, якщо вчинили протягом року після накладення адміністративного стягнення за таке діяння (ч.1 ст. 75). У цьому ж році КУпАП був доповнений ст. 204¹, яка встановлювала адміністративну відповідальність за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України.

Відмовившись від виокремлення в системі Особливої частини особливо небезпечних та інших злочинів проти держави, розробники чинного КК зосередили норми щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону (ст. 331), незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332), незаконний вивіз за межі України сировини, матеріалів, обладнання, технологій для створення зброї, а також військової і спеціальної техніки (ст. 333. З 2003 р. тут йдеться про порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю) та порушення правил міжнародних польотів (ст. 334) у принципово новому розділі XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», завдяки чому зазначені діяння на нормативному рівні набули свого видового об'єкта.

Ст. 331 адміністративної преюдиції вже не передбачала, оскільки КК України 2001 р. від цього інституту відмовився. Виникла доволі парадоксальна ситуація, коли майже однакові за змістом дії виступали підставою як адміністративної, так і кримінальної відповідальності. У науково-практичних коментарях цю проблему пропонувалося вирішувати на користь застосування ст. 331 КК, оскільки відповідно до ч.2 ст. 9 КУпАП адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності [1, с. 897].

Законом України від 18 травня 2004 р. ст. 331 КК була скасована. Таким чином, протидія незаконному перетинанню державного кордону була остаточно перенесена в адміністративно-правову площину. Тут це діяння традиційно розглядається як посягання на встановлений порядок управління.

У 2014 р. чинний КК був доповнений ст. 332¹ «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї», а у 2018 р. – ст. 332² «Незаконне перетинання державного кордону України».

За ст. 332² перетинання державного кордону України є кримінально-протиправним, якщо вчиняється: 1) з метою заподіяння шкоди інтересам держави; 2) особою, якій заборонено в'їзд на територію України; 3) представником підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора. В інших випадках, перетинання державного кордону України у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості настає адміністративна відповідальність за ст. 204¹ КУпАП.

Адміністративно-правова природа незаконного перетинання державного кордону не виключає застосування норм КК в тих ситуаціях, коли таке перетинання пов'язано із вчиненням кримінально-протиправних діянь. Такі випадки у сучасних умовах значно збільшилися, що пов'язано із наявністю у країні воєнного стану та заборони виїзду за межі України чоловікам віком від 18 до 60 років. Незаконне перетинання державного кордону України може бути пов'язано із підробленням документів (наприклад, особа використовує підроблений паспорт, де зазначено, що чоловіку 17 років, коли фактично вже виповнилося 18 років, підробленні висновки ВЛК про визнання непридатним тощо), пропозицією, обіцянкою чи наданням прикордоннику неправомірної вигоди, ухиленням від мобілізації, ухиленням від призову на строкову військову службу. У цьому разі, поряд із ст. 204¹ КУпАП, мають застосовуватися і відповідно ст.ст. 358, 369, 336 чи 335 КК. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України, організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод утворює склад злочину, передбачений ст. 332 КК.

Враховуючи реалії сьогодення в Україні постійно лунають пропозиції щодо посилення відповідальності за незаконне перетинання державного кордону, у тому числі і на рівні законопроектів. Так, у Верховній Раді було зареєстровано законопроект № 7268, яким пропонувалося встановити кримінальну відповідальність за незаконний перетин державного кордону військовозобов'язаними під час дії воєнного стану, а також законопроект № 7265, де передбачалася криміналізація неповернення в Україну осіб, які перетнули кордон на законних підставах, проте є військовозобов'язаними. Обидві ініціативи підтримки з боку законодавця поки що не знайшли.

Дещо інший підхід у площині регламентації відповідальності за правопорушення, про які йдеться, запропонований розробниками проекту нового КК України, підготовленого Робочою групою з питань розвитку кримінального права, Комісії з питань правової реформи, створеної відповідно до Указу Президен-

та України від 7 серпня 2019 р. [2]. Поряд із традиційними складами, зокрема незаконним перетинанням державного кордону України особою, якій заборонено перебувати на території України, переміщенням особи через державний кордон України та сприянням незаконному перетинанню державного кордону України, цей документ оголошує кримінально-протиправними незаконне перетинання державного кордону України (суб'єктом цього діяння не визнаються лише громадяни України, що повертаються в Україну) та самовільну зміну демаркації державного кордону України, що розглядаються як провина. Однак, найбільш суттєвим є принципово інше рішення авторів проекту щодо визначення видо-вого об'єкта зазначених правопорушень. Під ним розуміється порядок перетинання державного кордону. Як уявляється, такий підхід цілком заслуговує на підтримку, оскільки недоторканність державних кордонів є об'єктом посягань проти основ національної безпеки. Слід також підкреслити, що порядок перетинання державного кордону України за проектом виступає складовою такого надродового об'єкта, як держава, що повністю відповідає кримінально-правовій природі зазначених діянь, спрямованих не на порядок управління, а на державні інтереси.

Список використаних джерел:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Видавництво А. С. К., 2004. 1216 с.
2. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проекту станом на 02.04.2025 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>

Ключові слова: державний кордон України, порядок управління, недоторканність державних кордонів України, об'єкт кримінального правопорушення, перетинання, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, регламентація.

Keywords: state border of Ukraine, management procedure, inviolability of state borders of Ukraine, object of criminal offense, crossing, criminal liability, administrative liability, regulation.

СЕКЦІЯ 10.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

***Керівник секції:** завідувач кафедри кримінального процесу, доктор юридичних наук, професор Торбас Олександр Олександрович*
***Секретар секції:** доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент Завтур Віктор Андрійович*

Торбас Олександр Олександрович
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри кримінального процесу,
доктор юридичних наук, професор*

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ЗАЯВЛЯТИ КЛОПОТАННЯ ПРО ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ПОТЕРПІЛИМ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

Кримінальне провадження в цілому можна розглядати як правовий спір між двома сторонами – стороною обвинувачення та стороною захисту. Відповідно до дії презумпції невинуватості саме на сторону обвинувачення покладається обов'язок довести винуватість особи. Згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, до сторони обвинувачення належать слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК України [1]. Власне ці, а також низка інших положень кримінального процесуального законодавства вказують на те, що кримінальне провадження може здійснюватися у двох формах – публічного та приватного обвинувачення. Найбільш типовим є саме публічне обвинувачення, в якому держава в особі прокурора буде в тому числі реалізовувати примус для забезпечення ефективного кримінального провадження. В той же час обвинувачення може здійснюватися і у менш популярній формі – формі приватного обвинувачення.

О. М. Костовська трактує інститут приватного обвинувачення у двох аспектах. З матеріальної точки зору, приватне обвинувачення передбачає можливість потерпілого звернутись до компетентного органу з заявою про притягнення винної особи до відповідальності, надаючи при цьому фактичні дані щодо суспільно небезпечного та протиправного діяння, яке, на його думку, містить ознаки певного злочину. При цьому потерпілий самостійно вирішує питання про доцільність такого звернення. У процесуальному ж аспекті, за її визначенням, приватне обвинувачення є особливою формою кримінального провадження, що здійснюється особою, яка вважає себе потерпілою, і включає ініціювання розслідування, висування тверджень щодо винуватості конкретної особи, участь

у судовому розгляді з метою підтримання обвинувачення, збирання доказів, а також право на відмову від звинувачень [2, с. 14]. У свою чергу, О. Г. Предместніков розглядає провадження у формі приватного обвинувачення як особливу процедуру в межах кримінального процесуального законодавства. На його думку, вона є окремим правовим інститутом, що відрізняється специфічними процесуальними рисами та вимагає окремого нормативного регулювання [3, с. 187].

Якщо потрібно, може скоротити для тези або розгорнути з посиланням на контекст дослідження. В ст. 477 КПК України міститься перелік статей, відповідно до яких кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення. Поряд з цим в ч. 5 ст. 340 КПК України зазначено, що «у випадку, передбаченому частиною третьою цієї статті, кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення» [1]. В такому провадженні потерпілий «користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду» [1]. Проблема полягає в тому, що дане поняття є занадто загальним та не дозволяє окреслити чітко коло прав потерпілого в такому випадку. І в першу чергу це стосується можливості заявляти клопотання про обрання чи продовження запобіжного заходу щодо обвинуваченого.

І теоретики, і практики погоджуються з тим, що потерпілий не наділений таким правом у випадку, якщо обвинувачення підтримується прокурором (тобто у провадженнях публічного обвинувачення). Суди зазначають, що «... такими випадками є: відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, коли потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді (ст. 340 КПК України); 2) зміна прокурором обвинувачення і поставлення питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, коли потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі (ст. 338 КПК України). В усіх інших випадках потерпілий не є стороною кримінального провадження і займає самостійну позицію як учасник кримінального провадження. Враховуючи, що представник потерпілого та потерпілий не є стороною обвинувачення або захисту, а тому не входять до кола осіб, яким кримінально-процесуальний закон надає право заявляти даного виду клопотання» [4]; «суд, вирішуючи клопотання потерпілого ОСОБА_4 про застосування до ОСОБА_5 , ІНФОРМАЦІЯ_1 , запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, дійшов висновку, що потерпілий не має права заявляти клопотання про обрання, скасування або зміну запобіжного заходу, клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій в суді під час судового розгляду тощо, окрім випадків, коли це право прямо передбачено КПК України» [5].

Питання ж щодо приватного обвинувачення є більш специфічним. Якщо розглядати норми кримінального процесуального законодавства буквально, то правом звернутися з клопотанням про обрання запобіжного заходу наділений тільки прокурор. «Також відповідно до ч.1 ст. 333 КПК України заходи забезпе-

чення кримінального провадження застосовуються під час судового провадження згідно з положеннями розділу II КПК України з урахуванням особливостей встановлених цим розділом. Як передбачено ч.2 ст. 131 КПК України одним з заходів забезпечення кримінального провадження є запобіжні заходи. Частиною ч.4 ст. 176 КПК України передбачено що запобіжні заходи під час судового провадження застосовуються судом за клопотанням прокурором. Таким чином, потерпіла ОСОБА_6 не наділена правом звернення до суду з клопотанням про обрання запобіжного заходу обвинуваченому ОСОБА_8 , а звідси суд вважає, що її клопотання не підлягає задоволенню» [6]. Однак більш широке тлумачення ст. 340 КПК України дозволяє стверджувати, що потерпілий наділений всіма правами сторони обвинувачення, в тому числі і правом заявляти клопотання про обрання або продовження відносно обвинуваченого запобіжних заходів.

З одного боку запобіжні заходи напряму стосуються питання забезпечення ефективності та дієвості кримінального провадження, а тому цілком логічним буде твердження, що потерпілий має бути наділений правом забезпечувати ефективність провадження, в якому він самостійно підтримує обвинувачення. Проте з іншого боку запобіжні заходи пов'язані із застосуванням примусу з боку держави, що відповідно до логіки побудови функціонування державного апарату має відноситись до виключних повноважень прокурора. Дійсно, можливість застосування таких запобіжних заходів вирішується саме судом, проте необхідність обґрунтування ризиків як і подальше контролювання їх виконання в будь-якому випадку передбачає участь прокурора. Тому можна констатувати, що ч. 5 ст. 340 КПК України потребує зміни та чіткої вказівки прав та обов'язків потерпілого, який погоджується самостійно підтримувати обвинувачення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
2. Костовська О. Доказування у справах про злочини приватного обвинувачення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 17 с.
3. Предместніков О. Потерпілий як сторона обвинувачення в справах приватного обвинувачення. *Форум права*. 2009. № 2. С. 345-349.
4. Ухвала Свалявського районного суду Закарпатської області від 09.12.2022, справа № 306/1610/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107790792>
5. Ухвала Київського районного суду м. Полтави від 10.12.2024, справа № 552/6736/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123666949>
6. Ухвала Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 12.04.2017, справа № 482/864/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65950440>

Ключові слова: заходи забезпечення, запобіжні заходи, клопотання, приватне обвинувачення, потерпілий.

Keywords: measures to ensure criminal proceedings, preventive measures, petition, private prosecution, victim.

Аленін Юрій Павлович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кримінального процесу,
доктор юридичних наук, професор*

Волошина Владлена Костянтинівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального процесу,
кандидат юридичних наук, доцент*

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Сучасна психологія навчилася досліджувати психологічні явища з таким же ступенем об'єктивності та точності, з якою фізіологія досліджує тілесні реакції людини. Маються науково обґрунтовані методи, які дають можливість визначати особливості сприйняття особою часу, руху, величин віддаленості об'єкт сприйняття, особливості реакції особи на зовнішні подразники.

Психологічна наука знаходить своє практичне застосування в кримінально-му судочинстві в декількох формах. По-перше, психологічні знання використовуються практиками при підготовці і проведенні оперативно-розшукових, слідчих і судових дій. Достатньо згадати таку дію як допит, ефективне проведення якої, не можна уявити собі без застосування тактичних прийомів, що базуються на даних психології, обшук – без використання даних психології схову і знайдення; пред'явлення для впізнання – без психології схову і знайдення і т.п. По-друге, під час досудового розслідування або судового розгляду можна скористатися порадою спеціалістів-психологів для отримання консультацій, наприклад, для визначення прихованої поведінки учасників процесу і свідків. Слід зазначити, що дана форма застосування психологічних знань використовується практиками рідко, хоча потреба в цьому виникає часто. По-третє, призначаючи і проводячи судово-психологічну експертизу, ми також реалізуємо досягнення психологічної науки. Можливість її призначення в самій широкій формі передбачена статтями 6, 101-102, 242-244 КПК України.

Аналіз слідчої і судової практики свідчить про те, що судово-психологічна експертиза знаходить все більше застосування і не тільки в кількісному, але і в якісному плані. Разом з тим, відзначаються і окремі негативні моменти, які перешкоджають більш ефективному використанню експертних психологічних досліджень в роботі правоохоронних та судових органів. Мова йде, насамперед, про відсутність у багатьох слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів чіткого уявлення про можливості судово-психологічної експертизи, межах її компетенції. Так, наприклад, спостерігається змішування судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз. Практики не завжди чітко уявляють собі приводи і підстави для призначення психологічної експертизи, тобто багатьом не зрозуміло, коли, в яких випадках слід її призначати. Типовим недоліком є неповнота і неконкрет-

ність питань, які ставляться перед експертом. Прогалини спостерігаються і при зборі джерел щодо особливостей психіки, підборів експертів.

Предметом судово-психологічної експертизи мають бути не всі психічні процеси і стани, а тільки ті, які мають суттєве значення для провадження та піддаються об'єктивній перевірці. Іншими словами, судово-психологічна експертиза некомпетентна вирішувати питання юридичного характеру, наприклад оцінювати надійність та достовірність показань свідків, визначити мотиви та цілі злочинного діяння, встановлювати форму вини і т.п.

Предмет судово-психологічної експертизи тісно пов'язаний з її суб'єктом, тобто з джерелом, з якого експерт отримує відомості про факти, що встановлюються ним. Таким джерелом є психіка досліджуваної особи.

Об'єкт судово-психологічної експертизи дозволяє відмежовувати її від судово-психіатричної експертизи. Об'єктом останньої є також психіка особи, але вже такої, яка має психічні захворювання. З вказаної різниці випливає важливе методичне правило. Перед тим як призначити судово-психіатричну експертизу, необхідно впевнитись в тому, що психіка досліджуваної особи не має патологічних аномалій. Кращим і самим надійним способом визначення стану психіки – це призначення судово-психіатричної експертизи.

Судово-психологічна експертиза може проводитись лише за постановою слідчого, прокурора, дізнавача або рішення суду, а клопотати про її призначення можуть: підозрюваний, обвинувачений, їх захисники, потерпілий, їх представники.

При прийнятті рішення щодо призначення експертизи в постанові (ухвалі суду) повинні бути наведені приводи та підстави для її проведення.

У зв'язку з тим, що предметом психологічної експертизи є окремі психічні явища, що відносяться до:

- а) психічних процесів, тобто актам психічної діяльності, які поділяються на пізнавальні (відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять і т.п.); емоційні та вольові;
- б) психічних станів, що викликані особливими умовами, в яких відбулась досліджувана подія;
- в) психічних особливостей особи.

Кожний з цих видів підрозділяється на декілька різновидів і детально про особливості їх призначення можна ознайомитись у відповідних науково-методичних посібниках та з літературних джерел щодо психологічної науки.

Ключові слова: кримінальне провадження, експертиза, судово-психологічна експертиза, судово-психіатрична експертиза.

Keywords: criminal proceedings, examination, forensic psychological examination, forensic psychiatric examination.

Дрьомін Віктор Миколайович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кримінального процесу, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України*

ПОВОЄННА КРИМІНОЛОГІЯ В УКРАЇНІ: ПОТРІБНА ЗМІНА ДОКТРИНИ

У кризових чи конфліктних ситуаціях зростає роль наук, спрямованих на пошук шляхів їх вирішення. Однією з таких наук є кримінологія. Мені неодноразово доводилося звертатися до проблеми соціальних функцій кримінології та її ролі у науковому забезпеченні протидії злочинності у суспільстві. Варто зазначити, що незважаючи на те, що відповідно до чинного КК України (ст. 12) точніше говорити не лише про злочинність, а й про всю систему кримінальних правопорушень (кримінальні проступки та злочини), вчені, як і раніше, найчастіше акцентують увагу на злочинах як особливо небезпечному різновиді соціальних конфліктів. У цій доповіді використовуються поняття “кримінальні правопорушення”, “злочини”, але як узагальнювальна категорія застосовуватиметься термін “злочинність”, що сприяє чіткішому розумінню суті обговорюваних проблем.

У вітчизняній кримінології предмет навчальної дисципліни “кримінологія” структурно формується таким чином, що спочатку дається характеристика статистичних даних про рівень кримінальних правопорушень у країні, аналіз криміногенних факторів (причин та умов), а також особистості злочинців. Цю частину кримінології за аналогією з наукою кримінального права іноді називають загальною частиною кримінології. В «особливу» частину включають заходи щодо запобігання («боротьби», «стримування») кримінальним правопорушенням та їх окремим видам відповідно до особливої частини кримінального кодексу. Такий підхід склався в українській кримінології ще з радянських часів та не змінюється у структурі більшості підручників десятиліттями. Таким чином, кримінологія пов'язана законодавчими путями криміналізації людської поведінки і фактично лише описує наявну кримінальну реальність, яка, в свою чергу, є наслідком у багатьох випадках зловживання правом. Кримінальна «стигматизація» людей відбувається не тільки за їхні явно суспільно небезпечні діяння (вбивства, розбійні напади, грабежі, насильство, розкрадання тощо), але й за дії, формально заборонені законодавчою владою у певний час і за певних соціальних обставин, які, як відомо, мають властивість змінюватися. Як наслідок, вітчизняна кримінологія в науково-дослідницькому аспекті лише «наздоганяє» вже наявну злочинність, реалізуючи «описову» функцію. У рамках державної політики у сфері протидії злочинності, як і раніше, домінує віра в ефективність кримінально-правової заборони та кримінального покарання. Масштабна законодавча криміналізація поведінки людей неминуче призводить до фактичної криміналізації суспільства, оскільки формує величезну «армію» потенційних

злочинців. Аксіомою є те, що чим більше кримінально-правових заборон – тим вищий рівень криміналізації суспільства.

Очевидно, що спостерігається дефіцит наукових ідей, спрямованих на посилення прогностичної функції кримінології. Ця проблема стає особливо актуальною в умовах воєнних конфліктів та післявоєнного стану суспільства. Україна, яка зараз бореться із воєнною агресією РФ, вже стикається з погіршенням криміногенної ситуації. В умовах воєнного стану та посилених заходів щодо охорони громадського порядку, убезпечення суспільства та громадян прояв негативних тенденцій у структурі кримінальних правопорушень не настільки помітний. Водночас дедалі частіше фіксуються факти зберігання, розкрадань, продажу вогнепальної зброї та вибухових речовин; домашнього насильства із застосуванням зброї; поява озброєних злочинних угруповань, розкрадання державних коштів, корупція у великих розмірах. Це тільки ті гучні діяння, на які, як правило, звертають увагу громадськість та ЗМІ. Проте проблема значно глибша. Історія війн та їх наслідків упродовж багатьох століть показує стійку тенденцію до погіршення кримінальної ситуації у воюючих країнах, тому я хотів би акцентувати увагу на завданнях та ролі кримінології в Україні у повоєнний час. На жаль, слід констатувати, що вітчизняна кримінологічна наука зараз переживає не найкращі часи. Незацікавленість держави у кримінологічних дослідженнях та прогнозах очевидна. Офіційна статистика злочинності доступна, але вона лише відображає події, що вже відбулися. Немає державних замовлень щодо прогнозування можливих кримінальних ризиків. Усуваються або значно скорочуються навчальні курси кримінології, ліквідуються кафедри кримінології у провідних університетах. У той час, як закордонна кримінологія за значної фінансової підтримки урядів та грантів розвивається на основі розуміння її ролі в суспільстві, у нашій країні поява актуальних наукових праць найчастіше стає результатом особистої ініціативи окремих учених, а не цілеспрямованої кримінологічної політики. Офіційна державна позиція у протидії злочинності, на жаль, не змінюється, і, як я вже говорив вище, спирається виключно на каральну практику.

Загальновідомо, що коли збройні конфлікти формально закінчуються, перехід до звичайного мирного життя не є швидким та прогнозованим. Про це свідчить досвід вивчення наслідків численних збройних конфліктів, які тривають роками чи десятиліттями і мають або внутрішньонаціональний характер (громадянські війни), або міжнародний. У будь-якому разі після припинення бойових дій та встановлення миру, як правило, загострюються соціальні суперечності та зростає рівень конфліктності. Національний план післявоєнного відновлення України має включати заходи кримінологічного характеру і передбачати значне посилення уваги до вивчення потенційних криміногенних факторів. Як приклад проблем кримінологічного характеру, які слід враховувати при плануванні превентивних заходів, можна назвати такі:

1. Інституційні зміни, що відбуваються у кожній воюючій країні. До них слід віднести зміну структури влади та законодавства у воєнний час у бік збільшен-

ня адміністративного регулювання всіх сфер суспільного життя та обмеження демократичних свобод. Після закінчення війни процес повернення до традиційних свобод займає тривалий час і зустрічає опір, перш за все, з боку органів влади. Це стосується і “надлишкової” криміналізації поведінки людей у воєнний час. Декриміналізація і, як наслідок, кримінальна “дестигматизація” є необхідною умовою нормалізації соціально-психологічної обстановки у суспільстві.

2. Воєнна економіка не зникає після війни, а навпаки, частіше влада прискорює та технологічно розвиває її з метою посилення оборонного потенціалу. Спостерігається дисбаланс між різними галузями економіки, що призводить до непропорційного розподілу фінансових ресурсів, суттєвої різниці в оплаті праці, статусі робітників, що загострює соціальні конфлікти.

Воєнно-промислова індустрія, яка є вагомою частиною глобальної економіки, зацікавлена у продажу своєї продукції і використовуючи корупційні зв'язки впливає на політичні та економічні процеси. Повоєнна злочинність формується на економічній основі за рахунок розвитку легальних та нелегальних виробництв та ринків збуту своєї продукції. Ще в 90-ті роки минулого століття мені доводилося аналізувати зв'язок збройних конфліктів на пострадянському просторі з формуванням кримінальної економіки та насильством, яке набувало характеру кримінального терору. Незаконний оборот зброї тісно переплітався з легальними економічними процесами багато років після завершення збройних конфліктів. Трансформація воєнної економіки у багатопрофільну соціально-орієнтовану економіку є необхідною умовою для вирішення соціальних, політичних та економічних повоєнних проблем, що є основою для декриміналізації суспільства.

3. Кримінологи відзначають, що після кожного військового конфлікту відбувається сплеск кримінального насильства, яке охоплює як міжособистісне, у тому числі домашнє, насильство, так і організовану злочинну діяльність. Ця вразливість посилюється доступністю неконтрольованої зброї, яка потрапляє в цивільний обіг. За роки відлучення від сім'ї та мирного життя багато учасників бойових дій втрачають минулі стосунки та звичне середовище спілкування. Але, незважаючи на те, що для багатьох життя може розпочинатися з нуля, зберігаються відносини між учасниками бойових дій, заснованих на тих стандартах поведінки, які сформувалися у них за роки війни. Відомо, що істотний вплив на поведінку індивіда чинять колективні цінності. Регулятором колективістської поведінки стануть так звані корпоративні «правила гри». З'явиться нова корпоративна культура, специфічна колективна мотивація. Не випадково в соціальній психології та соціології багато уваги приділено термінам «команда», «людина команди» та ін. Можна прогнозувати в такій ситуації появу колективних суб'єктів протиправної діяльності, коли колишні військові прагнуть перетворити навички, отримані ними на війні, у способи тиску на владу та суспільство. З метою запобігання можливих конфліктів потрібне широке застосування сучасних державних програм вивчення цієї ситуації, прогнозування її наслідків, психологічна та соціальна реабілітація колишніх військовослужбовців.

Тезовий формат тексту обмежує можливості аналізу інших факторів та проблем, що виникають після війни. Однак і наведені приклади свідчать про необхідність змін у підходах до організації кримінологічних досліджень з боку влади та наукових установ. У сучасних умовах, коли люди у своїй більшості повністю залежать від суспільства, головна увага має бути приділена державній багатогранній підтримці всіх осіб, які в тій чи іншій якості були залучені до воєнних дій. Для держави це завдання номер один, оскільки йдеться про сотні тисяч колишніх військових. Повоєнна кримінологія повинна також змінюватися у повній відповідності до змін, що відбулися у суспільному житті країни за роки війни. Центральним елементом кримінологічних досліджень повинна стати людина та умови її життя, а не каральні заходи.

Ключові слова: кримінологія, збройні конфлікти, повоєнна кримінологія, повоєнна злочинність, запобігання злочинності.

Keywords: criminology, armed conflicts, post-war criminology, post-war crime, crime prevention.

Ракіпова Інна Василівна

Національний університет «Одеська юридична академія»,

професор кафедри кримінального процесу,

доктор юридичних наук, доцент

ЩОДО ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Актуальність надання психосоціальної допомоги населенню останнім часом активно обговорюється та визнається затребуваною в Україні. 03.10.2023 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову про реалізацію пілотного проекту із запровадження комплексної психосоціальної послуги з формування життєстійкості [1], що є частиною Концепції розвитку охорони психічного здоров'я до 2030 року [2]. Наказом МОЗ № 2118 від 13.12.2023 р. «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню» [3] затверджено, зокрема, Порядок надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я, у тому числі, щодо запобігання суїциду і психосоціального компоненту реабілітації ветеранів війни та інших груп населення, а також перелік психосоціальних послуг з надання психосоціальної допомоги. Остання визначається як індивідуальне або у складі мультидисциплінарної команди діяльність надавачів психосоціальної допомоги, що передбачає надання психосоціальних послуг, спрямованих на збереження психічного здоров'я особи, недопущення загострення психологічних та психосоціальних проблем, розладів психічного здоров'я, перетворення їх у хронічні форми, відновлення та підтримку функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах та підвищення її залученості до суспільного життя; запобігання та полегшення фізичних,

психологічних, духовних страждань особи під час надання паліативної допомоги; сприяння особі у психосоціальній адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмисленні її досвіду, розширенні самоусвідомлення та можливостей самореалізації, а також допомогу з метою розв'язання психологічних та психосоціальних проблем, зумовлених складними життєвими обставинами, кризовим станом, надзвичайною ситуацією та/або катастрофою, воєнними діями. Так, зокрема, психосоціальна допомога спрямована на розв'язання актуальних або специфічних психологічних проблем отримувача послуг, які виникли, зокрема, внаслідок психологічної травми в екстремальних ситуаціях (участі у бойових діях, перебування у полоні, перебування на окупованих територіях, тощо), в надзвичайних ситуаціях (пожежі, руйнування будинків, травмування під час виконання професійних обов'язків, тощо), в кризових ситуаціях (розлучення, смерть близьких людей, тощо) чи для запобігання та полегшення фізичних, психологічних страждань пацієнта, що потребує паліативної допомоги, членів його сім'ї [4].

Важливе значення має Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів, затверджена Наказом Генерального прокурора від 11.04.2023 р. [5], відповідно до якої було створено Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків як окремий самостійний структурний підрозділ у складі Офісу Генерального прокурора; серед послуг потерпілим і свідкам вказувалося на необхідність їх інформування щодо того, яку допомогу може надати координатор, а також направлення потерпілих і свідків до відповідних служб із надання психологічної, медичної та соціальної допомоги, фізичне супроводження в суді. Разом з тим, організацію надання психосоціальної підтримки вразливим учасникам кримінального провадження не слід, вважаємо, обмежувати воєнними та іншими міжнародними злочинами.

Здійснення кримінального провадження в Україні в умовах дії воєнного стану, необхідність вже сьогодні міркувати про післявоєнне відновлення в контексті забезпечення прав людини та вдосконалення норм галузевого законодавства, зокрема, в площині гармонізації з правом ЄС, підсилює актуальність проблематики психосоціального супроводу учасників кримінального провадження в аспекті реальних потреб впровадження широкого спектру пропозицій підтримки. Іншими словами, вбачаємо актуальність та перспективу становлення інституту психосоціального супроводу учасників кримінального провадження (перш за все, особливо вразливих груп – дітей, неповнолітніх, учасників з обмеженими можливостями, психічними розладами, фізичними вадами, недієздатних або обмежено дієздатних, ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України, потерпілих від воєнних та інших міжнародних злочинів).

Психосоціальну підтримку в кримінальному процесі слід розуміти як створення кращих умов для його учасників з різним процесуальним статусом – для потерпілих і свідків, підозрюваних і обвинувачених, які не можуть самостійно справитися з участю у процесі у психоемоційному, соціальному, а часом і організа-

ційно-побутовому розумінні. Це має бути безкоштовна неюридична невідкладна підтримка, індивідуально адаптована до конкретних потреб учасника кримінального провадження та кваліфікована допомога з метою запобігання/максимального уникнення вторинної віктимізації потерпілого чи свідка або ж професійна комунікація і психосоціальна допомога підозрюваному чи обвинуваченому. Психосоціальна допомога і підтримка потрібна окремим вразливим учасникам кримінального провадження вже сьогодні та буде потрібна у майбутньому. «За експертними оцінками, 40-50% населення України потребуватиме психологічної підтримки різного ступеня інтенсивності: 1,8 млн. – серед військових та ветеранів, 7 млн. – серед людей старшого віку, близько 4 млн. – це діти та підлітки» [6].

Тому випадки та порядок надання психосоціальної підтримки мають бути визначені та регламентовані законом. Зокрема, з цією метою, переконані, необхідним є розроблення і прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо психосоціальної допомоги під час кримінального провадження», внесення узгоджених змін до чинного кримінального процесуально-го закону в частині прав учасників кримінального провадження та їх належного інформування про ці права й механізми їх реалізації, що теж слід передбачити.

Отож, на нашу думку, ефективне впровадження інституту психосоціального супроводу кримінального процесу в Україні – важлива складова її післявоєнного відновлення, що має на меті дієву і потрібну допомогу вразливим учасникам кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної психосоціальної послуги з формування життєстійкості : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text>
2. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні до 2030 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>
3. Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню : Наказ МОЗ № 2118 від 13.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>
4. Порядок надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>
5. Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів : Наказ Генерального прокурора від 11.04.2023 р. № 103 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#Text>
6. У межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я визначили пріоритетні проекти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3695613-u-mezah-vseukrainskoi-programi-mentalnogo-zdorova-viznacili-prioritetni-proekti.html>

Ключові слова: кримінальний процес, психосоціальний супровід, учасники кримінального провадження.

Keywords: criminal process, psychosocial support, participants in criminal proceedings.

Волошина Владлена Костянтинівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент*

Нечипорук Володимир Олександрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального процесу*

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) є ключовою інституцією Ради Європи, що відіграє важливу роль у захисті прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Вступ України до Ради Європи у 1995 році та ратифікація Європейської конвенції про права людини стали визначальними подіями для трансформації національного правового простору, зокрема кримінального процесуального законодавства. З цього моменту Україна взяла на себе зобов'язання не лише формально визнавати рішення ЄСПЛ, але й активно впроваджувати його практику в національну правову систему. Це стало потужним поштовхом до реформування законодавства, орієнтованого на дотримання прав людини.

Рішення ЄСПЛ мають прецедентне значення та формують стандарти, яких повинні дотримуватись держави-члени Ради Європи, зокрема і Україна. У багатьох випадках практика ЄСПЛ виступає джерелом права, яке має враховуватися при тлумаченні та застосуванні національного законодавства. Зокрема, це стосується кримінального процесу, де дотримання прав людини має критичне значення, адже мова йде про свободу, гідність і навіть життя людини. В Україні поступово формується судова культура, що визнає авторитет практики ЄСПЛ. Верховний Суд, Конституційний Суд, а також нижчі судові інстанції дедалі частіше посилаються на позиції Суду у своїх рішеннях, а законодавчі ініціативи враховують висновки ЄСПЛ при розробці змін до нормативних актів.

Однією з ключових сфер впливу практики ЄСПЛ стало право на справедливий суд, передбачене статтею 6 Конвенції. Суд неодноразово визнавав порушення цього права в Україні, зокрема через неналежну тривалість судових процесів, відсутність ефективного доступу до адвоката, упередженість суддів або порушення принципу рівності сторін. Відповідно, у новому Кримінальному процесуальному кодексі України (2012 року) були закріплені такі важливі гарантії, як забезпечення незалежності суддів, розширення повноважень захисника, заборона доказів, здобутих із порушенням прав людини, а також забезпечення змагальності сторін. Нові положення КПК також містять вимоги до розумності строків судового розгляду, що є прямим відображенням підходів ЄСПЛ.

Важливий аспект – право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5 Конвенції). ЄСПЛ неодноразово вказував на системні порушення в Україні,

пов'язані з незаконним затриманням осіб, утриманням під вартою без рішення суду або з перевищенням допустимих строків тримання під вартою. У зв'язку з цим у національному законодавстві було встановлено більш чіткі правила щодо застосування запобіжних заходів, зокрема тримання під вартою як виняткового заходу. Також було визначено порядок дій при затриманні особи, включаючи негайне інформування про підстави затримання, право на захисника та повідомлення близьких родичів.

Окремої уваги заслуговує вплив практики ЄСПЛ на заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження (стаття 3 Конвенції). Україна часто ставала відповідачем у справах, пов'язаних із жорстоким поводженням правоохоронців із затриманими або в'язнями. Рішення Суду у справах «Каверзін проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України» стали каталізатором реформ у сфері забезпечення прав затриманих, включаючи запровадження відеофіксації допитів, створення механізмів скарг на неправомірні дії поліцейських, удосконалення процедури розслідування заяв про катування [1]. Наразі в Україні діє Національний превентивний механізм проти катувань, запроваджений у відповідності до Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань, який також орієнтується на стандарти, визначені ЄСПЛ.

Презумпція невинуватості, гарантована статтею 6 §2 Конвенції, також стала предметом численних рішень ЄСПЛ проти України. У практиці ЄСПЛ підкреслюється, що державні органи, включаючи поліцію, прокуратуру та ЗМІ, не повинні публічно називати особу винною до ухвалення обвинувального вироку. В Україні цей принцип поступово знаходить відображення як у законодавстві, так і в практиці, зокрема у забороні оприлюднення певної інформації щодо підозрюваних та у формулюваннях офіційних повідомлень правоохоронних органів.

Особливе значення має також право на ефективний засіб правового захисту (стаття 13 Конвенції). ЄСПЛ неодноразово констатував відсутність в Україні ефективних механізмів скарги на дії правоохоронних органів, зокрема у випадках катування або незаконного затримання. У відповідь на це держава вжила низку заходів щодо підвищення ефективності внутрішнього контролю, розширення повноважень Офісу Омбудсмана, створення системи безоплатної правової допомоги, яка, в свою чергу, сприяє посиленню захисту прав осіб у кримінальному процесі.

Крім того, на практику досудового розслідування значно вплинули висновки ЄСПЛ щодо недопустимості використання доказів, здобутих з порушенням прав людини. У справі «Яременко проти України» Суд визнав, що зізнання, отримані під тиском, не можуть бути допустимими доказами. Це стало поштовхом до перегляду підходів щодо оцінки доказів у кримінальному процесі. Законодавчо закріплено, що докази, отримані з порушенням прав людини, не можуть використовуватись у суді, навіть якщо вони формально мають доказову цінність.

Ще одним важливим моментом є забезпечення права на мовчання та право не свідчити проти себе. Ці гарантії, що прямо випливають із статті 6 Кон-

венції, набули визнання в українському законодавстві після численних рішень ЄСПЛ. Їх порушення вважалося системною проблемою. Тепер будь-які показання, отримані без дотримання цих прав, визнаються недопустимими доказами. Це суттєво підвищує рівень захищеності обвинувачених осіб [2].

На практиці також спостерігається вплив рішень ЄСПЛ на забезпечення доступу до адвоката з моменту фактичного затримання. Раніше в Україні нерідко фіксувалися випадки, коли затримані не мали доступу до адвоката протягом перших критичних годин після затримання. Після рішень Суду в справах «Сальдузен проти Туреччини» (яке стало орієнтиром для багатьох країн) і «Шабельник проти України» ситуація почала змінюватися: було введено обов'язок негайного допуску захисника до особи з моменту затримання.

Також важливим напрямом впливу ЄСПЛ стало формування практики щодо судового контролю за діями правоохоронних органів. В Україні було запроваджено інститут слідчого судді, який здійснює контроль за законністю дій слідчих на досудовому етапі. Це нововведення безпосередньо пов'язане із вимогами ЄСПЛ щодо ефективного судового контролю над обмеженням прав людини.

На рівні законодавства також було імplementовано норми, що відображають висновки Суду щодо необхідності мотивації судових рішень. Зокрема, будь-яке рішення про продовження тримання під вартою повинно містити конкретні підстави, а не лише формальні посилання на тяжкість злочину. Відповідні зміни до КПК були запроваджені після критики з боку ЄСПЛ у справах «Харченко проти України» та інших.

Попри очевидний прогрес, існує низка проблем, що ускладнюють ефективне впровадження стандартів ЄСПЛ. До них належать повільність змін у законодавстві, нерівномірність судової практики, недостатній рівень правової культури, а також опір старої системи правоохоронних органів до інновацій. Проте, варто зазначити, що впродовж останнього десятиліття спостерігається позитивна динаміка у наближенні кримінального процесу до європейських стандартів.

Однією з перспектив подальшої гармонізації є вдосконалення правничої освіти, що передбачає вивчення практики ЄСПЛ на рівні бакалаврату і магістратури. Це дозволить молодим юристам краще орієнтуватися у стандартах прав людини та ефективно застосовувати їх у практиці. Також перспективним є розвиток методичної роботи Верховного Суду України як органу, що узагальнює практику застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ. Окрему роль у цьому процесі відіграють правозахисні організації, які здійснюють моніторинг дотримання прав людини у сфері кримінального правосуддя та надають експертну підтримку органам влади.

Таким чином, вплив практики Європейського суду з прав людини на кримінальне процесуальне законодавство України є глибоким, багатовимірним та системним. Рішення Суду сприяють не лише формальному вдосконаленню законодавства, але й поступовій зміні правозастосовної культури, що є клю-

човим чинником у забезпеченні прав людини. Незважаючи на виклики, цей процес продовжується, а Україна дедалі більше інтегрується у європейський правовий простір, базуючись на принципах верховенства права та поваги до людської гідності.

Список використаних джерел:

1. Рішення ЄСПЛ про захист прав людини і основоположних свобод в кримінальному судочинстві. Актуальне законодавство та судова практика. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. 486 с.

2. Рішення Європейського Суду з Прав Людини. Захист прав людини і основоположних свобод в кримінальному судочинстві (2022-2024) / під заг. ред. І. М. Копотуна Київ : «Центр учбової літератури», 2024. 328 с.

Ключові слова: ЄСПЛ, кримінальне процесуальне законодавство, права людини, Конвенція, справедливий суд, затримання, адвокат, катування, презумпція невинуватості, судовий контроль.

Keywords: ECHR, criminal procedural law, human rights, Convention, fair trial, detention, lawyer, torture, presumption of innocence, judicial review.

Гуртієва Людмила Миколаївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального процесу,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДСТАВИ ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

У Великій українській юридичній енциклопедії поняття відкладення судового розгляду трактується як перенесення судового розгляду на іншу чітко визначену судом дату та час у зв'язку з обставинами, які унеможливають хід судового розгляду та перелік яких закріплений у КПК України [1, с. 109].

Під час судового провадження у першій інстанції ухвалу про відкладення судового засідання суд може постановити як на стадії підготовчого провадження, так і на стадії судового розгляду.

Ми вже обґрунтовували позицію, що підставою прийняття будь-якого судового рішення (у т.ч. ухвали про відкладення судового засідання) є наявність зазначених в законі обставин (фактичних обставин, фактів) [2, с. 238 та ін.].

За ч. 2 ст. 322 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [3] не вважаються порушеннями безперервності судового розгляду випадки відкладення судового засідання внаслідок:

1) неприбуття сторони або інших учасників кримінального провадження;

2) складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від підтримання державного¹ обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення;

3) підготовки захисту обвинуваченого від зміненого чи додаткового обвинувачення;

4) підготовки потерпілого для підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення;

5) проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці;

6) проведення експертизи у випадках та порядку, передбачених ст. 332 КПК;

7) надання доступу до речей чи документів або доручення проведення слідчих (розшукових) дій у випадках та порядку, передбачених ст. 333 КПК.

У юридичній літературі висловлена думка, що положення ч. 2 ст. 322 КПК встановлюють вичерпний перелік випадків (підстав), за яких відкладення судового розгляду не буде вважатися порушенням засади безперервності [5, с. 545; 6, с. 679, 7, с. 30].

На наш погляд, із такою позицією важко погодитися з наступних міркувань.

По-перше, аналіз положень КПК дозволяє дійти висновку, що підстави відкладення судового засідання на стадії судового розгляду вказані як в ч. 2 ст. 322 КПК, так і в інших положеннях КПК. Зокрема, у:

- ч. 3 ст. 324 КПК (для залучення захисника за призначенням у разі якщо в кримінальному провадженні, де участь захисника є обов'язковою, прибуття в судові засідання захисника, обраного обвинуваченим, неможливе);
- ч. 1 ст. 330 КПК (для залучення захисника за призначенням та підготовки його до захисту у разі видалення обвинуваченого з зали судового засідання);
- ч. 5 ст. 338 КПК (для підготовки та складання досудової доповіді у разі зміни прокурором ступеня тяжкості злочину з тяжкого чи особливо тяжкого на злочин, передбачений ч. 2 ст. 314-1 КПК);
- ч. 1 ст. 341 КПК (для складення та погодження прокурором процесуальних документів, які пов'язані з початком провадження щодо юридичної особи);
- ч. 2 ст. 339 КПК (для підготовки представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, до судового розгляду у разі задоволення клопотання прокурора про початок провадження щодо юридичної особи).

¹ У своїй практиці Велика Палата Верховного Суду звертала увагу, що кримінальне процесуальне законодавство (зокрема, п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК та ін., п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України № 1697-VII «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р.) оперує поняттям «державне обвинувачення». Статтями 129, 131-1 Конституції України передбачено, що конституційною функцією прокурора і засадою судочинства є підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді. Отже, термінологія Конституції України та галузевого кримінального процесуального законодавства відрізняється визначенням такої функції прокуратури, як підтримання обвинувачення в суді [4].

По-друге, деякі підстави відкладення судового засідання не зазначено у ч. 2 ст. 322 КПК, проте логічно випливають зі змісту інших положень КПК (на що ми вже звертали увагу [8, с. 87-94]).

Наприклад, у п. 4 ч. 2 ст. 322 КПК передбачена така підстава відкладення судового засідання як підготовка потерпілого для підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від підтримання публічного обвинувачення. Цілком очевидно (та логічно), що у випадку, передбаченому ч. 3 ст. 338 КПК (у разі зміни прокурором обвинувачення, яке передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення чи зменшення обсягу обвинувачення), також є необхідність відкласти судовий розгляд якщо потерпілий висловить згоду на підтримання обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі (оскільки потерпілому необхідний буде час для підготовки) [8, с. 92]. Проте, вказаний випадок не зазначено як підставу відкладення судового засідання ані у ч. 2 ст. 322 КПК, ані у ч. 3 ст. 338 КПК.

На наше переконання, до положень ч. 3 ст. 338 КПК доцільно внести доповнення: «<...>. Якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, головуючий надає йому час, необхідний для підготовки до судового розгляду».

Положення п. 4 ч. 2 ст. 322 КПК пропонуємо викласти у наступній редакції: «підготовки потерпілого для підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від підтримання публічного обвинувачення або змінив обвинувачення на менш тяжке кримінальне правопорушення чи зменшив обсяг обвинувачення».

Убачається, що таке законодавче закріплення сприятиме забезпеченню прав потерпілого, зокрема, права на справедливий судовий розгляд (у тому числі доступу до правосуддя), в частині відстоювання своєї правової позиції.

Крім того, такий підхід цілком відповідає практиці Конституційного Суду України та Верховного Суду.

Так, Конституційний Суд України звертав увагу, що засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в частині першій статті 55 Конституції України. Ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного частиною першою статті 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав [9, п. 3.1.].

Як зазначає Велика Палата Верховного Суду [10] «<...> суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, зобов'язаний створити потерпілому, як і іншим учасникам процесу, необхідні умови для реалізації його процесуальних прав, зокрема <...> надати можливість <...> виражати власну позицію щодо питань, пов'язаних з притягненням обвинуваченого до кримінальної відповідальності» (п. 34); «підтримання потерпілим будь-якого з обвинувачень як початкового, так

і зміненого, є проявом його позиції про застосування щодо обвинуваченого заходів кримінальної репресії. <...>» (п. 47).

Список використаних джерел:

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 1064 с.
2. Гуртієва Л. М. Наукові концепції підстав прийняття судових рішень у кримінальному судочинстві. *Молодий вчений*. 2016. № 7 (34) липень. С. 238-241.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. (зі змін. та доп.). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.04.2025).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2019 у справі № 404/6160/16-к (провадження № 13-22к19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82885726>
5. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С. В. Ківалова, С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 664 с.
8. Гуртієва Л. Законодательное закрепление оснований отложения уголовного производства судом первой инстанции в новом УПК Украины. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 87-94.
9. Рішення Конституційного Суду України від 25.04.2012 р. № 11-рп/2012 (справа № 1-12/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text>.
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 р. у справі № 288/1158/16-к (провадження № 13-28к19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998245>

Ключові слова: кримінальні процесуальні рішення, Кримінальний процесуальний кодекс України, судовий розгляд, відкладення судового розгляду

Keywords: criminal procedural decisions, the Criminal Procedure Code of Ukraine, trial, postponement of trial.

Завтур Віктор Андрійович
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального процесу,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЩОДО НЕДОПУЩЕННЯ ПОВТОРНОЇ ТА ВТОРИННОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ В КОНТЕКСТІ РІШЕННЯ ЄСПЛ У СПРАВІ «Х. ПРОТИ КІПРУ»

Недопустимість вторинної віктимізації натепер розглядається як важливий стандарт здійснення кримінального провадження за участю вразливих потерпілих, передусім, тих, хто став жертвою сексуального насильства. Однак, незважаючи на це, у чинному законодавстві України його зміст та сутність не визначено.

Єдиним міжнародним актом, що містить визначення вторинної віктимізації є Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів, у якому зазначається, що під цим поняттям слід розуміти віктимізацію, яка не є прямим наслідком злочинної дії, а спричиняється реакцією на потерпілого з боку інститутів та окремих осіб. При цьому, документ чітко розмежовує вторинну віктимізацію від повторної: останнє поняття включає у себе випадки, коли особа потерпає внаслідок більше як одного випадку з кримінально-правовими наслідками протягом певного періоду [1].

Стандарти поведіння із особливо вразливими потерпілими ґрунтовно викладені у Директиві Європейського парламенту та Ради 2012/29/EU «Встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів та заміна Рамкового рішення Ради 2001/220/JHA». У положеннях ст. 22 документу на держав-членів покладено обов'язок забезпечення своєчасної та індивідуальної оцінки того, чи потребують жертви спеціальних заходів у ході здійснення кримінального провадження, враховуючи їх особливу вразливість до повторної та вторинної віктимізації, залякування та помсти [2].

Питання реалізації державами свого позитивного обов'язку щодо недопущення повторної та вторинної віктимізації потерпілих від сексуального насильства розглядалися у тому чи іншому ключі й Європейським судом з прав людини (далі- ЄСПЛ). Ці аспекти стосувалися, зокрема, таких питань як: пошук балансу між правом обвинуваченого на публічний розгляд справи та проведенням закритого судового засідання через недопущення вторинної віктимізації потерпілої (рішення ЄСПЛ у справі «Mraović v. Croatia» [3]), неотримання потерпілою від сексуального насильства, яка була громадянкою іноземної держави вичерпної інформації про свої права та доступні механізми підтримки («рішення ЄСПЛ у справі X. v. Greece» [4]), неналежне розслідування фактів сексуального насильства (рішення ЄСПЛ у справі «D. J. v. Croatia» [5]), невиконання державою своїх позитивних зобов'язань за ст. 8 Конвенції через постійні контакти неповнолітньої потерпілої із підозрюваними в ході розслідування (рішення ЄСПЛ у

справі «B. v. russia» [6]), поміщення неповнолітньої потерпілої від сексуального насильства до спеціального центру в умовах розлуки із дорослими членами сім'ї (рішення ЄСПЛ у справі «M. A. v. Italy» [7]).

Однак від цих справ за своїм контекстом серйозно вирізняється справа «X. v. Surgus», винесена ЄСПЛ 27 лютого 2025 року [8]. За своєю сутністю, вона стосується більш широкого контексту незабезпечення доступу до правосуддя потерпілих від сексуального насильства, який може бути наслідком не тільки неналежної організації розслідування, але й різного роду особистих упереджень осіб, які його проводять. У цій справі заявниця стверджувала про порушення ст. 3 та 8 Конвенції через те, що розслідування її заяв не було належним та не поважало її як жертву злочину, пов'язаного із сексуальним насильством.

Під час одного із допитів заявниця відкликала свої попередні заяви, стверджуючи, що вони були неправдивими. Після цього її було затримано та поміщено під варту та в подальшому засуджено за порушення громадського порядку.

ЄСПЛ відзначив, що розслідування первинних повідомлень заявниці про зґвалтування було розпочато без невинуватених затримок, але незважаючи на це, воно містило низку недоліків, які сформували його траєкторію. В основі справи лежать факти поспішного припинення розслідування заяв про зґвалтування, які були обумовлені відмовою від первинних показань та негайним порушенням справи щодо самої заявниці, яка завершилася її засудженням (хоча вирок згодом було скасовано апеляційним судом). Суд вказав на низку недоліків, що містило розслідування заяв про сексуальне насильство (п.115) і в цілому дійшов висновку, що органи влади не доклали достатніх зусиль для встановлення всіх обставин і не провели контекстно-залежну оцінку достовірності заяв, що є вкрай необхідним у ситуаціях, коли слідчі органи стикаються з суперечливими версіями фактів. До того ж, відмова від первинних показань була здійснена після майже шести годин допиту з метою уточнення показань, а тому Суд визнав слушними аргументи заявниці про те, що така відмова була наслідком тривалих та повторюваних допитів.

У рішенні вказано, що небажання продовжувати розслідування фактів зґвалтування, як видається, пояснюється попередньою сексуальною поведінкою заявниці та недовірою до її первинних заяв через упереджені гендерні стереотипи. Про це свідчив непослідовний та вибірковий підхід до оцінки доказів.

ЄСПЛ, визнаючи порушення ст. 3 та 8 Конвенції вказав, що органи влади не здатні були у цій справі застосувати чутливий підхід до заявниці і провести розслідування таким чином, аби пом'якшити її страждання.

Позиції ЄСПЛ у справі «X v. Кіпру» виводять на передній план широке коло питань щодо доступу до правосуддя потерпілих від сексуального насильства, недопустимості їх вторинної віктимізації, належного розслідування відповідних фактів, який би забезпечував індивідуальний підхід до потерпілих. Відповідні стандарти не прописані чітко у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, але у тому чи іншому аспекті впливають із положень ст. 3 та 8.

Ще однією проблемою, що була ідентифікована розглядуваною справою є вплив на хід розслідування індивідуальних упереджень та гендерних стереоти-

пів. Зазначимо, що, наприклад, у Правилах з процедури та доказування Міжнародного кримінального Суду міститься застереження про те, що висновки про достовірність, характер або схильність до сексуальної доступності жертви або свідка не можна робити через сексуальний характер їх попередньої чи наступної поведінки (правило 70) [9]. Однак на рівні національного законодавства цей аспект складно піддається нормативізації, адже пов'язаний здебільшого із індивідуальною правосвідомістю суб'єкта правозастосування.

Втім, безсумнівно, рішення у справі «X v. Кіпру» символізує певну еволюцію практики Суду стосовно розуміння змісту позитивних зобов'язань держави щодо недопущення повторної та вторинної віктимізації потерпілих від сексуального насильства. Стандарти, викладені у ньому, навряд чи потребують суттєвих законодавчих кроків щодо їх впровадження, але однозначно вимагають врахування на рівні правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Рекомендація Rec(2006)8 Комітету Міністрів державам-членам щодо надання допомоги потерпілим від злочинів (ухвалена Комітетом міністрів 14 червня 2006 року на 967-му засіданні заступників Міністрів). URL: [https://search.coe.int/cm/{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805d8089%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22}\]](https://search.coe.int/cm/{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805d8089%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22}]).
2. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj/eng>.
3. Case of *Mraović v. Croatia* (Application № 30373/13): Judgement of European Court of Human rights, 14 May 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-202119>.
4. Case of *X. v. Greece* (Application № 38588/21): Judgement of European Court of Human rights, 13 February 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-230857>.
5. Case of *D. J. v. Croatia* (Application № 42418/10): Judgement of European Court of Human rights, 24 July 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-112321>.
6. Case of *B. v. Russia* (Application № 36328/20): Judgement of European Court of Human rights, 07 February 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-222872>.
7. Case of *M. A. v. Italy* (Application № 70583/17): Judgement of European Court of Human rights, 31 August 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-226390>.
8. Case of *X. v. Cyprus* (Application № 40733/22): Judgement of European Court of Human rights, 27 February 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-241992>.
9. Rules of procedure and evidence for International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf>.

Ключові слова: кримінальне провадження, позитивні зобов'язання, потерпілий, сексуальне насильство, Європейський суд з прав людини.

Keywords: criminal proceedings, positive obligations, victim, sexual violence, European Court of Human Rights.

Мурзановська Аліна Владиславівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент*

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Однією із сучасних тенденцій є те, що правоохоронні органи все частіше стикаються з викликами, пов'язаними з швидким розвитком найрізноманітніших технологій. Саме тому серед головних пріоритетів, які визначені в Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 року [1], йде мова про широке використання під час здійснення досудового розслідування, а також для обробки даних та аналітичної діяльності органів правопорядку і прокуратури штучного інтелекту, блокчейну, хмарних обчислень та інших інноваційних рішень (5.7).

Як слушно зазначає В. М. Шевчук, враховуючи реалії воєнного стану, однією з найважливіших тенденцій кримінально-процесуальної науки та криміналістики є інтеграція знань, створення та впровадження інноваційних розробок, широке використання цифрових технологій та штучного інтелекту, спрямованих на вирішення завдань протидії злочинності та формування доказової бази [2, с. 203].

Тому, видається, що можливість використання саме штучного інтелекту (далі – ШІ) заслуговує особливої уваги. Існуючий на сьогодні позитивний досвід інших країн, зокрема, США, Великобританії, Іспанії, Австралії, та інших розвинених країн щодо використання ШІ при розслідуванні кримінальних правопорушень є дуже широким та різноплановим.

Так, у Великобританії ШІ застосовується поліцією для пошуку потрібної інформації серед тисяч документів, який здатний допомогти розкрити злочин у встановлені строки. Серед прикладів можна навести наступний – антикорупційне розслідування проти Polls-Poyce Holding Pls, яке проводило Бюро по боротьбі з шахрайством в особливо великих розмірах Великої Британії. Створений розробниками робот вивчив 30 млн документів, переглядаючи по 600 тис. різних файлів в день. На весь процес у нього пішло всього п'ять днів. В ручному режимі ця робота зайняла б у слідчих кілька місяців [3, с. 72].

Крім того, у Великобританії використовується такий інструмент, як Connect, який аналізує мільярд даних, отриманих в ході фінансових операцій для виявлення кореляцій або схем операцій, крім того, функціонує Міжнародна база даних по сексуальній експлуатації дітей, яка допомагає виявляти жертв та злочинців за допомогою аналізу, наприклад, меблів та інших предметів в зображеннях насильства або аналізу фонового шуму на відео, що виявилось досить ефективними в розслідуванні злочинів.

У США поліція використовує у своїй діяльності алгоритм на основі ШІ, який може шукати в мережі Інтернет підозри щодо жертв торгівлі людьми та сексу-

альної торгівлі. Він здійснює пошук та інтерпретацію інформації, що міститься у відкритій мережі та так званій темній мережі, щоб допомогти слідчим відстежувати потенційних жертв. Алгоритм здійснив пошук 25 мільйонів сторінок. Це виявилось дуже успішним. Зараз його використовують для розслідування незаконного продажу зброї та контрафактних товарів, розповсюдження й продаж наркотичних засобів [3, с. 73-74].

В свою чергу, як підкреслюється в літературі, у законодавстві США запроваджено систему стримувань і противаг щодо використання технологій ІІІ при зборі та аналізі електронних даних у кримінальному провадженні. Незважаючи на надання правоохоронним органам широких повноважень у сфері доступу до електронних комунікацій, законодавство встановлює чіткі обмеження та процедури контролю для захисту прав громадян. Ключовими елементами такого контролю є вимога щодо отримання судового дозволу на проведення відповідних слідчих дій, а також функціонування спеціальних механізмів нагляду за використанням систем ІІІ в процесі розслідування. Це забезпечує баланс між ефективністю правоохоронної діяльності та захистом фундаментальних прав і свобод особи [див.: 4, с. 821].

В Іспанії поліція використовує інструмент розпізнавання доказів на фотографіях, який використовує ІІІ. Важливою є ідентифікація об'єктів на фотографіях, результатом якої є пошук посилань на інші кримінальні правопорушення, збір ключової інформації для розкриття кримінального правопорушення. На даний час область застосування цього виду технологій набагато ширша, ніж відомо громадськості. Наприклад, компанія соціальної мережі Facebook використовує ІІІ. В результаті було знайдено більше 9 мільйонів оголених фотографій дітей у своєму співтоваристві лише за три місяці, і майже про всіх з них раніше не повідомлялося. Знайдені матеріали та деталі передбачуваного протиправного діяння були передані Національному центру зниклих та експлуатованих дітей [3, с. 73].

В Австралії поліція використовує портативний 3D-сканер Zebedee. Прилад дозволяє здійснювати 40 тис. вимірів відстані за секунду. Співробітники поліції зазначають, що завдяки 3D-сканеру Zebedee можна згенерувати тривимірну карту місця вчинення кримінального правопорушення приблизно за 20 хвилин, що дає можливість значно скоротити час розслідування. Пристрій працює без GPS, його можна використовувати як у середині приміщення, так і на нерівній природній поверхні. Переваги цієї технології дають можливість зменшити втручання в картину кримінального правопорушення, заощадити час і оглянути раніше недоступні зони, такі як круті схили та простори [див.: 3, с. 74-75]. Таким чином, зазначають далі автори [там само], однією з головних переваг технологій 3D-сканування є її здатність швидко збирати великі обсяги даних, а такі можливості особливо цінні при розслідуванні кримінальних правопорушень з множинністю матеріальної слідчої інформації.

В цілому, як підкреслюється в літературі, міжнародний досвід впровадження ІІІ в досудове розслідування, демонструє різноманітні підходи до правового

регулювання використання цих технологій. Особлива увага приділяється забезпеченню балансу між ефективністю розслідування та захистом прав учасників кримінального провадження через створення системи правових гарантій та механізмів контролю. Крім того, аналіз законодавства різних країн свідчить про формування комплексної системи регулювання використання ШІ в правоохоронній діяльності, що включає як спеціальне законодавство, так і етичні кодекси. [див.: 4, с. 823].

Досвід застосування ШІ в правоохоронній діяльності має і Україна. Так, широко використовується технологія Clearview AI, яка дозволяє здійснювати пошук та ідентифікацію осіб за обличчям. Завдяки їй здійснюється ідентифікація військових злочинців та зниклих без вісті людей. Крім того існує значний національний досвід використання технологій ШІ під час запобігання правопорушенням [доклад. див.: 3, С. 32-36].

По суті, як слушно зазначає, О. Д. Жученко, прийняття та використання ШІ правоохоронними органами – це не просто використання технологій, це переосмислення роботи поліції в цифрову епоху з чітким акцентом на підвищення суспільної безпеки за дотримання принципів справедливості та неупередженості, що лежать в основі функціонування демократичного суспільства [5, с. 63].

Зрозуміло, що новітні технології в цілому та ШІ, зокрема, можуть значно удосконалити процес розслідування кримінальних правопорушень, надаючи потужні та ефективні засоби для виявлення та протидії злочинності, але результативність такої діяльності значною мірою залежить від професійного використання відповідних технологій. Крім того, хоча ШІ здатен значно скоротити час виконання складної (об'ємної) роботи з високою ефективністю, але за відсутності визначених норм правового регулювання, тактичних та методичних основ його використання, здатен також виступати в якості об'єктів загроз. Тому, враховуючи аналіз сучасної злочинності, наукові дослідження щодо міжнародного досвіду використання та унормування застосування ШІ, важливого значення набуває необхідність створення відповідного нормативного, теоретичного підґрунтя та розроблення прийомів, способів, засобів та методів, які б відповідали сучасним потребам практики.

Підсумовуючи зазначимо, що вирішення сучасних викликів потребує не тільки використання новітніх технологій, а відповідно – підвищення кваліфікації кадрів, але й постійного вдосконалення кримінального процесуального законодавства для ефективної боротьби зі злочинністю з однієї сторони, та захисту прав учасників кримінального процесу, з іншої. І лише при системному підході можливе забезпечення ефективності та законності проведення досудового розслідування для досягнення завдань кримінального провадження в цілому.

Список використаних джерел:

1. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2017 року: Указ Прези-

дента України № 273/2023 від 11 травня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

2. Shevchuk V. Development trends in criminalistics in the era of digitalization. *Modern Knowledge: Research and Discoveries: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference* (Vancouver, Canada, May 19-20, 2023). P. 198-219. DOI 10.51582/interconf.19-20.05.2023.019

3. Федоренко О. А., Стрільців О. М., Тарасенко О. С. Використання технологій штучного інтелекту у правоохоронній діяльності: аналіт. огляд. К.: 7БЦ, 2022. 106 с.

4. Белова М. В., Белов Д. М., Рушак І. В. Штучний інтелект у досудовому розслідуванні кримінальних справ: окремі питання міжнародної практики. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 1. С. 818-824. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.136> URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/138.pdf>

5. Жученко О. Д. Вплив сучасних інформаційних технологій на діяльність правоохоронних органів: основні тенденції та ризики. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 86. С. 59-65. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.8> URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/321140/311677>

Ключові слова: кримінально-процесуальна наука, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, штучний інтелект.

Keywords: criminal procedural science, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative search action, artificial intelligence.

Пожар Вадим Георгійович

Національний університет «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри кримінального процесу,

кандидат юридичних наук, доцент

РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ СТАНДАРТІВ ДОПУСТИМОСТІ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

У сучасному кримінальному провадженні України, що орієнтується на принципи змагальності, верховенства права та гарантії прав людини, судова практика відіграє вирішальну роль у визначенні меж допустимого втручання в особисту сферу особи та у формуванні стандартів оцінки допустимості доказів, зокрема здобутих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д), які в умовах воєнного стану набувають особливого значення у протидії злочинності в Україні. І в першу чергу, з огляду на латентність і складність НС(Р)Д, виникає значна кількість правових колізій, зловживань і порушень процедур, що безпо-

середньо впливають на результативність кримінального провадження. Відтак, саме судова практика стає ключовим джерелом конкретизації правових стандартів допустимості, що гарантують баланс між потребами досудового слідства та захистом прав й свобод особи.

Судова практика відіграє ключову роль у формуванні та конкретизації стандартів допустимості доказів, зокрема результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Незважаючи на наявність загальних положень у КПК України, саме суди, насамперед Верховний Суд, Вищий антикорупційний суд розробляють практичні орієнтири для правозастосувачів щодо тлумачення й застосування цих норм у конкретних ситуаціях. Так, аналіз судової практики дає підстави констатувати, що суди у своїх рішеннях:

- 1) уточнюють вимоги до законності проведення НС(Р)Д, зокрема щодо наявності ухвали слідчого судді, дотримання строків та меж дозволу;
- 2) розмежовують поняття належності та допустимості доказів, формуючи позиції щодо допустимості результатів, отриманих із процесуальними порушеннями;
- 3) забезпечують реалізацію принципу верховенства права, здійснюючи контроль за недопущенням зловживання владними повноваженнями з боку органів досудового розслідування;
- 4) враховують стандарти Європейського суду з прав людини, що дозволяє гармонізувати національну практику з міжнародними правозахисними підходами;
- 5) визначають правові наслідки визнання доказів недопустимими, що має вирішальне значення для подальшого руху кримінального провадження.

Систематичний аналіз рішень Верховного Суду дозволяє виокремити п'ять ключових критеріїв, які визначають можливість використання результатів НС(Р)Д у доказуванні в кримінальному провадженні.

1. Критерій законності. Проведення НС(Р)Д можливе лише за наявності ухвали слідчого судді, яка відповідає вимогам ст. 246 КПК України. Судова практика неодноразово підтверджувала, що відсутність належного дозволу автоматично робить докази недопустимими. Крім цього, критерій законності охоплює також дотримання меж наданого судом дозволу – у частині часу, суб'єкта, мети та типу дії, що дозволяється. Яскравим прикладом є постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року (справа № 13-37ксл) де вказано, що «для доведення допустимості результатів негласних слідчих (розшукових) дій мають бути відкриті не тільки результати цих дій, а й документи, які стали правовою підставою для їх проведення (клопотання слідчого, прокурора, їхні постанови, доручення, ухвала слідчого судді), оскільки зміст цих документів дасть сторонам можливість перевірити дотримання вимог кримінального процесуального закону під час їх проведення в кримінальному провадженні... Ці процесуальні рішення виступають правовою підставою проведення негласних слідчих (розшукових) дій з огляду на їх функціональне призначення щодо підтвердження до-

пустимості доказової інформації, отриманої за результатами проведення таких дій, і повинні перевірятися та враховуватися судом під час оцінки доказів» [1].

Цей критерій стосується і випадків визнання недопустимими доказів, отриманих в результаті НС(Р)Д, проведених щодо інших осіб, без ухвали слідчого судді на використання цих матеріалів у новому провадженні. Так, Верховний Суд у постанові від 21.03.2018 у справі № 751/7177/14 [2] підкреслив, що відповідно до ст. 257 КПК України, інформація, отримана внаслідок НС(Р)Д, може бути використана в іншому кримінальному провадженні лише на підставі ухвали слідчого судді.

2. Критерій процесуальної чистоти процедури проведення НС(Р)Д. Будь-яке відхилення від процедури, передбаченої КПК (наприклад, порушення строків дії ухвали, відсутність належного оформлення або фіксації початку/завершення дії), визнається підставою для визнання доказу недопустимим. Так, постановою Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 05.11.2019 у справі № 344/11299/15-к визнано недопустимими докази, отримані в результаті НС(Р)Д, через відсутність доручення слідчого, дізнавача або прокурора працівнику оперативного підрозділу щодо проведення таких дій. Суд зазначив, що «відсутність відповідного доручення є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, що вказує на отримання доказів неуповноваженою особою» [3].

При цьому судова практика визнає недопустимими результати НС(Р)Д лише за наявності істотних порушень процедури і досить критично оцінює такі твердження/вимоги сторони захисту. Так у постанові від 13.06.2023 у справі № 520/2703/17 [4] Верховний Суд не погодився із судами попередніх інстанцій про визнання доказів недопустимими, оскільки результати НС(Р)Д були визнані недопустимими через порушення процедурного правила, передбаченого статтею 290 КПК України, а не через істотне порушення прав і свобод людини. Суд зазначив, що навіть якщо первісні докази визнані недопустимими через процедурні порушення, це не дає підстав для автоматичного визнання недопустимими похідних доказів, якщо не доведено, що вони отримані завдяки інформації з первісних доказів.

3. Критерій необхідності та пропорційності втручання. НС(Р)Д, які передбачають втручання в приватне життя особи, мають бути виправдані відсутністю альтернативних слідчих засобів збирання доказової інформації. ЄСПЛ у справі «Ліблік та інші проти Естонії» [5] встановив порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у справі, де служба безпеки Естонії протягом року здійснювала негласне спостереження за особами, підозрюваними в корупції, без належного обґрунтування необхідності такого втручання. Суд підкреслив, що втручання в приватне життя не відповідає Конвенції, якщо дозвіл на таке втручання не був наперед належно обґрунтований.

Цікавим в цьому аспекті є постанова Касаційного адміністративного суду від 13.04.2023 у справі № 460/1141/21 [6], у якій розглядалося питання встановлення цілодобового відеоспостереження за особою, яка відбуває покарання у вигляді

довічного позбавлення волі. Суд визнав, що таке втручання в приватне життя може бути виправданим лише за наявності індивідуального та вмотивованого рішення, яке обґрунтовує необхідність такого заходу в інтересах громадської безпеки та попередження злочинів.

4. Критерій достовірності джерела та цілісності доказу. Суди відмовляються визнавати допустимими результати НС(Р)Д, якщо не забезпечено автентичність записів, не прослідковується ланцюг зберігання доказу, або виникають сумніви щодо змін у технічному носії. Встановлення джерела походження та контроль за збереженням доказу є ключовими гарантіями його достовірності. Так, у виправданому вирокі Шаргородського районного суду від 02.12.2019 у справі № 125/2690/13-к суд встановив, що «протокол НС(Р)Д був складений особою, яка не була присутня під час її проведення. У протоколі не зазначено технічні засоби, які використовувалися для фіксації, не вказано осіб, які встановлювали обладнання, а також відсутні підписи учасників, що підтверджують хід дії» [7]. Ці порушення поставили під сумнів автентичність отриманих доказів, що призвело до їх визнання недопустимими. Ухвалою Київського апеляційного суду від 21.10.2019 у справі № 761/34909/17 встановлено, що до матеріалів кримінального провадження були долучені лише копії технічних носіїв інформації (DVD-диски), тоді як оригінали (MicroSD-карти) не були надані та не відкриті стороні захисту. Відсутність оригіналів унеможливила перевірку автентичності записів, що стало підставою для визнання доказів недопустимими.

5. Критерій відсутності провокації. Верховний Суд неодноразово підкреслював, що провокація до злочину – грубе порушення принципу справедливого суду, що також впливає з рішень ЄСПЛ (зокрема *Teixeira de Castro v. Portugal*), зокрема у постановках Верховного Суду у справі № 321/1009/16-к від 27.06.2019 [9], у справі № 397/430/20 від 28.03.2024 [10], та ін. Встановлення факту провокації, на думку Верховного Суду, однозначно тягне визнання отриманих доказів недопустимими.

Таким чином, судова практика виконує функцію живого тлумачення закону, реагуючи на виклики правозастосування, заповнюючи прогалини законодавчого регулювання та забезпечуючи єдність підходів до оцінки доказів у кримінальному процесі. Отже, систематизація та аналіз актуальної практики Верховного Суду України та рішень Європейського суду з прав людини дозволяє сформулювати уніфіковані підходи до оцінки допустимості результатів НС(Р)Д, що є надзвичайно важливим як для правозастосувачів, так і для наукової спільноти.

Список використаних джерел:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 13-37кц18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79298340>.
2. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 751/7177/14. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/72938764>.

3. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 05.11.2019 у справі № 344/11299/15-к URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85743614>.

4. Постанова Верховного Суду від 13.06.2023 у справі № 520/2703/17. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_13_06_2023_roku_u_spravi_520_2703_17_1/.

5. Рішення ЄСПЛ у справі «Ліблік та інші проти Естонії» від 28 травня 2019 року. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-liblik-ta-inshi-proti-estonii%D1%97-tekst-rishennya/rishennia-espl-iblik-ta-inshi-proty-estonii/>.

6. Постанова Касаційного адміністративного суду від 13.04.2023 у справі № 460/1141/21. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C024949>.

7. Вирок Шаргородського районного суду від 02.12.2019 у справі № 125/2690/13-к URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86053950>.

8. Ухвалою Київського апеляційного суду від 21.10.2019 у справі № 761/34909/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85389209>.

9. Постанова Верховного Суду у справі № 321/1009/16-к від 27.06.2019 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82798250>.

10. Постанова Верховного Суду у справі у справі № 397/430/20 від 28.03.2024. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118109201&red=10000371cc9b4b7eb391d31c782a27441f95cc&d=5>.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, допустимість доказів, докази, правозастосовна практика.

Keywords: covert investigative (search) actions, investigative (search) actions, criminal proceedings, admissibility of evidence, evidence, law enforcement practice.

Підгородинська Анастасія Вікторівна

Національний університет «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ

У сучасних умовах глобалізації та розширення міжнародного співробітництва особливої ваги набуває ефективна взаємодія держав у сфері правосуддя. Зростання кількості транскордонних правових відносин зумовлює потребу у визнанні та виконанні судових рішень, ухвалених в одній державі, на території іншої.

Судові рішення, як правило, мають силу лише в межах держави, де вони винесені. Тому виконання їх за кордоном потребує додаткових процедур, які часто є складними, тривалими й надмірно бюрократизованими. Актуальність цієї проблеми зростає в умовах масової міграції громадян України, які потребують

реалізації права на судовий захист за межами держави. Саме це зумовлює наукову та практичну важливість вивчення системи і підстав визнання іноземних судових рішень.

У науковій літературі неодноразово висловлювалися позицію з приводу визначення змісту поняття виконання та визнання рішень іноземних судів. Наприклад, на думку С. Я. Фурса визнання варто трактувати як процес надання відповідного рівня юридичної сили судового рішення, аналогічної тієї, що характерне для рішення національної судової інстанції [1, с. 243]. Інші науковці визначають визнання іноземного судового рішення як відповідний юридичний акт іноземної країни за допомогою якого відбувається поширення його дії на власну територію за рахунок встановлення відповідних відносин між такими країнами [2, с. 380].

Цікавим є визначення, запропоноване Т. Я. Фортуна, яке зводиться до того, що під час визнання рішення іноземного судового рішення на національній території, відбувається прийняття його юридичної сили та дії на території цієї держави, а виконання полягає у практичній реалізації такого рішення в тому порядку, який визначений законодавством тієї держави, на території якої планується реалізація такого рішення [3, с. 43].

Таким чином, визнання іноземного судового рішення поширення його законної сили на територію держави, яка визнає це рішення, а під виконанням варто розуміти його примусову реалізацію в межах встановлених національних процедур та механізмів тієї держави, до якої звертаються з таким рішенням.

Слід зауважити, що загалом визнання та виконання судових рішень іноземних держав може здійснюватися на підставі національних норм, багатосторонніх договорів та конвенцій, двосторонніх договорів та принципів взаємності. У контексті вказано слушним є згадати окремі міжнародні договори, які регламентують процедуру визнання судового рішення іноземної держави.

Так, Гаазька конвенція 1954 року виступає одним із фундаментальних та перших документів з питань міжнародного цивільного процесу та Нью-Йоркська конвенція щодо питань визнання та виконання арбітражних судових рішень. До 2001 року основними багатосторонніми угодами з цього питання були Європейська конвенція з питань юрисдикції та примусового виконання судових рішень щодо цивільних і комерційних спорів 1968 року, яку ще прийнято називати Брюссельська та Луганська Конвенція 1988 року. Перша із вказаних угод спрямована на урегулювання питань, пов'язаних із визнанням та виконанням судових рішень, об'єму юрисдикційних повноважень та визначенням вимог, які можуть висуватися до зарубіжних офіційних документів. Особливо варто звернути увагу на те, що до цієї Конвенції не може вільно приєднатися нова сторона через визначений закритий характер останньої, якщо така країна не є членом Європейського Союзу. Більше того, кожного разу, коли відбувається приєднання до ЄС нового його члена, виникає потреба доповнення й Брюссельської конвенції з цього приводу, що є не зовсім зручно та переважно має певний розрив у часі між вступом нової країни в члени ЄС та внесенням доповнень до названої Кон-

венції. Держави-учасниці повинні, під час застосування норм конвенції, мати єдине уявлення про значення її норм з метою уніфікації практики застосування.

З розвитком міжнародних відносин невдовзі виникла потреба у врегулюванні питання щодо визнання та приведення у виконання іноземних судових рішень між країнами-учасниками Європейської асоціації вільної торгівлі та країнами ЄС. У зв'язку з цим країни першого та другого міжнародного товариства підписали вказану Луганську конвенцію, яка у порівнянні з Брюсельською, є відкритою для приєднання. Відмітимо, що зазначена угода переважно відтворює текст Конвенції 1968 року за своїм змістом.

Для спрощення та уніфікації порядку виконання судових рішень у країнах ЄС у подальшому було ухвалено регламент Ради ЄС № 44/2001, який по суті замінив Брюсельську конвенцію, але не скасував її дію. Остання продовжує застосовуватися у сфері сімейних, цивільних справ та спорів у сфері торгівлі. Однак, щодо питань, пов'язаних з визначенням батьківських прав було створено окремий регламент – Брюсель II. Із чого випливає, що між країнами-членами ЄС питання визнання та виконання іноземних судових рішень першочергово належить від сфери правовідносин, щодо яких стосується таке рішення.

Окрім того, розглядаючи питання визнання та виконання рішень судових органів зарубіжних країн варто згадати так звані «Гаазькі дитячі конвенції», до яких відносяться Конвенція 1973 року у сфері питань зобов'язань про утримання, Конвенція 1980 року щодо регулювання питань викрадення дитини, Конвенція 1993 року з питань захисту дітей та міждержавного усиновлення, Конвенція 1996 року, яка направлена на урегулювання відносин у сфері батьківської відповідальності, Конвенція 2007 року щодо стягнення аліментів та утримання. Зазначені міжнародні правові акти уніфікують найголовніші інститути сімейного права, що спрощує питання визнання таких рішень судових зарубіжних органів в сімейних спорах. Таким чином, підставами є міжнародні угоди в частині взаємодії держав з визначених питань, однак ні один із названих актів так і не містить дефініції «визнання та виконання рішення іноземного суду».

Як слушно зауважує В. В. Васильченко, у більшості зарубіжних країн за практику взято одну із наступних систем виконання іноземного судового рішення – або за рахунок механізму екзекватури, або шляхом реєстрації рішення у спеціальному реєстрі [4, с.163].

Т. Я. Фортума визначає чотири системи виконання рішень іноземних країн: система перевірки правильності рішення та визначення відсутності суперечностей національному законодавству; система екзекватури; система обов'язкової попередньої реєстрації іноземного судового рішення за законодавством країни, на території якої має бути виконане таке рішення; система перегляду рішення іноземного суду в національному суді, в порядку, визначеному національним законодавством [3, с. 43].

З аналізу особливостей встановлених угод щодо визнання та виконання іноземних судових рішень видається за можливе виокремити декілька систем (підходів) таких процедур, а саме:

1) якщо рішення іноземної судової інстанції формально відповідає встановленим процесуальним формам, які властиві для країни, де має бути таке виконання, то зазвичай перевіряється правомірність такого рішення з урахуванням форми та конституційного ладу держави виконання. Такий підхід характерний для Італії;

2) екзекватура – для визнання та приведення до виконання судового рішення іноземної держави, судом країни виконання такого рішення відбувається повторний повний розгляд справи по суті за національним правом, що характерно, наприклад, для Франції, або може відбуватися перевірка лише правомірності виснесено іноземного рішення (таку систему використовує Великобританія);

3) виконання рішення іноземного суду відбувається виключно по принципу взаємності, що характерно, наприклад, для Німеччини;

4) судові рішення іноземної держави для визнання та виконання на території іншої держави проходить лише реєстрацію у певному національному реєстрі (Ірландія).

Отже, іноземні судові рішення за загальним правилом мають силу на території держави, де вони були ухвалені. Можливість їх виконання на території інших держав визначається законодавством цих країн. У разі визнання іноземного судового рішення відбувається надання йому тієї самої юридичної сили, що й національному судовому акту. Також визнання розглядається як необхідна передумова для подальшого примусового виконання іноземного судового рішення. У світовій практиці існують різні системи визнання та виконання рішень іноземних судів. Таким чином, можливість визнання та виконання судового рішення іноземної держави залежить від низки передумов. Обсяг і зміст кожної передумови залежить від держави, що визнає. Загалом, держави виходять із загальних умов визнання іноземних судових актів.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний цивільний процес України : Навчальний посібник. Практикум. Київ : Видавець Фурса С. Я., 2010. 284 с.

2. Лев М. О. До питання розуміння визнання іноземного судового рішення в міжнародному приватному праві. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 378-381.

3. Фортуна Т. Я. Поняття та правова природа визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні. *Адвокат*. 2011. № 7 (130). С. 41-44.

4. Васильченко В. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право». Київ : Істина, 2007. 197 с.

Ключові слова: кримінальне провадження, іноземне судове рішення, визнання іноземного судового рішення, виконання іноземних судових рішень, міжнародний договір, міжнародна угода, система підстави визнання рішення іноземного суду, виконання рішення іноземного суду.

Keywords: criminal proceedings, foreign court judgment, recognition of foreign court judgment, enforcement of foreign court judgments, international treaty, international agreement, system of grounds for recognition of foreign court judgment, enforcement of foreign court judgment.

УМОВИ ВИЗНАННЯ ОСОБИ ПОТЕРПІЛОЮ

У кримінальному процесуальному законодавстві зазначається, що «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки" діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого» [3]. Варто зазначити, що в 2022 році, відповідне положення було доповнене, внаслідок чого окрім фізичних та юридичних осіб, з'явилась ще одна особа, що може бути потерпілою – «адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки" діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди». Згаданий адміністратор дещо вирізняється, оскільки він діє не в своїх інтересах, а в інтересах власників облігацій.

З наведеного вище положення щодо визначення потерпілого та процедури отримання зазначеного статусу, можна виділити два аспекти для визнання особи потерпілою:

- *процесуальний* – дотримання вимог кримінального процесуального законодавства щодо подачі заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення або заяви про визнання потерпілим у вже наявному кримінальному провадженні. При цьому за загальним правилом заяву про вчинення кримінального правопорушення має подавати особа, якій кримінальним провадженням було заподіяно шкоду, але бувають і винятки. Так, якщо особа внаслідок кримінального правопорушення або одразу після нього загинула чи знаходиться у стані, що унеможливорює подачу нею заяви про кримінальне правопорушення, можливість подати заяву має близький родич або член сім'ї особи для захисту потерпілого, оскільки смерть або хвороба унеможливають останнім вчинити необхідні дії, передбачені кримінальним процесуальним законодавством.

Що ж стосується заяви про вчинення стосовно особи кримінального правопорушення, то кримінальне процесуальне законодавство не містить чітких вимог щодо її змісту, але можна допустити зі змісту статей 55 і 214 КПК, що в заяві має бути інформація про вчинення кримінального правопорушення, потерпілого та вид і розмір шкоди, який був заподіяний особі (якщо кримінальне право-

порушення передбачає наявність потерпілого). В свою чергу заява про визнання особи потерпілою має містити інформацію про вид та розмір шкоди, заподіяної особі внаслідок конкретного кримінального правопорушення.

Відомчі накази на відміну від положень кримінального процесуального законодавства дещо конкретизують зміст заяви про кримінальне правопорушення. Так, відповідно до Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, не встановлюється жодних вимог до змісту заяв: «прийняття заяв (повідомлень) незалежно від місця і часу їх учинення, повноти отриманих даних, особи заявника здійснює цілодобово, безперервно та невідкладно орган (підрозділ) поліції, до якого надійшла така інформація» [5].

Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в Службі безпеки України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Бюро економічної безпеки України містять подібні вимоги до відомостей, які мають міститись у заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення: «прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) заявника, адресу місця проживання, підпис..., короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених заявником» [1, 2].

При цьому Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Бюро економічної безпеки України зазначає, що «анонімні заяви чи повідомлення про кримінальні правопорушення розглядаються БЕБ за умови, що відповідна інформація стосується конкретної особи, містить фактичні (об'єктивні) дані та можуть бути перевірені» [2].

Що ж стосується *матеріального* аспекту, то варто виділити наступні його складники:

- наявність вчиненого діяння, що попередньо містить ознаки кримінального правопорушення. Саме відповідне діяння має бути причиною заподіяння шкоди особі, при цьому на початковому етапі кримінального провадження, з урахуванням принципу презумпції невинуватості, не можна стверджувати про вчинення саме кримінального правопорушення;
- наявність заподіяної шкоди. Шкода може бути моральною, фізичною або майновою. Так, моральна шкода відповідно до статті 23 ЦК полягає: «у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи» [6]. Фізична шкода – «спричинені

внаслідок злочину негативні зміни фізичного й психічного здоров'я потерпілої особи, виражені в різних ступенях (смерть людини, заподіяння тяжких, середніх чи легких тілесних ушкоджень, порушення психічного стану особи, зміни у нормальному розвитку організму і т.п.)» [4, с. 77]. Що ж стосується майнової шкоди, то відповідно до положень цивільного законодавства, вона включає: «втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)» [6];

- наявність особи, якій шкода була заподіяна. Існує категорія кримінальних правопорушень, де шкода завдається охоронюваним законом інтересам, а не конкретній особі, в таких кримінальних правопорушеннях відсутній потерпілий, а особа яка подає заяву чи повідомлення про кримінальне правопорушення матиме статус заявника. Необхідно зазначити і про кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення, які неможливо розпочати без заяви потерпілого щодо вчиненого кримінального правопорушення;
- причинно-наслідковий зв'язок між діями, що попередньо містить ознаки кримінального правопорушення та заподіяною шкодою. Саме дії або бездіяльність, що формують об'єктивну сторону кримінального правопорушення мають бути причиною заподіяння особі шкоди.

Список використаних джерел:

1. Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в Службі безпеки України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення : Наказ Бюро економічної безпеки України від 23 березня 2022 року № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-22#Text>.

2. Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Бюро економічної безпеки України : Наказ Служби безпеки України від 16 листопада 2016 року, № 515. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2022-12#Text>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року, № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3959>

4. Татарин І. І. Поняття і види шкоди, заподіяної злочином. *Європейські перспективи*. 2012. № 3. Ч. 3. С. 74-80.

5. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08 лютого 2019 року, № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>.

6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, визнання особи потерпілою, умови визнання особи потерпілою.

Keywords: criminal proceedings, victim, recognition of a person as a victim, conditions for recognizing a person as a victim.

Стародубов Сергій Вікторович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
декан факультету адвокатури та антикорупційної діяльності, доцент
кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ В ПОРЯДКУ СТ. 615 КПК УКРАЇНИ

Відповідно до ст. 2 КПК України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Відповідно, держава зобов'язана виконувати вказані завдання шляхом правильного застосування положень кримінального процесуального законодавства в такий спосіб, який дозволить гарантувати баланс публічних та приватних інтересів у кримінальному провадженні. Поряд з цим в окремих виключних випадках допускається відхід від загальноприйнятої процедури здійснення розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень з метою забезпечення дієвості кримінального провадження в специфічних умовах реалізації кримінальних процесуальних відносин. Однією з таких умов є здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

У 2022 році кримінальне процесуальне законодавство України зазнало значних змін, дозволивши в окремих випадках застосовувати спрощені та пришвидшені процедури задля, наприклад, недопущення втечі осіб, які підозрюються чи обвинувачують у вчиненні кримінальних правопорушень. Під час дії правового режиму воєнного стану згідно частини 1 статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [1] та частини 1 статті 15 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод [2] держава має право на відступ від окремих міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення прав людини, але із певними застереженнями – тільки в такій мірі, в якій це продиктовано гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом.

З цього приводу О. Ю. Костюченко зазначає, що у період дії воєнного стану зміни, внесені до частини 6 статті 615 Кримінального процесуального кодексу України, фактично спричинили відхід від окремих міжнародно-правових зобов'язань України, а також від положень Конституції України, які гарантують право особи на свободу та особисту недоторканність у межах кримінального провадження. Зокрема, зазначена норма передбачає можливість продовження строку тримання обвинуваченого під вартою без ухвали суду, у випадку якщо строк дії попереднього рішення закінчився, а розгляд питання про подальше тримання під вартою в судовому порядку є неможливим. У такому разі запобіжний захід автоматично вважається продовженим до моменту ухвалення відповідного судового рішення, але не більше ніж на два місяці. На думку авторки, така законодавча конструкція суперечить вимогам статті 3, частин першої і другої статті 8, частини першої статті 29, частин першої і другої статті 55, частини першої статті 59, частини другої статті 63, частин першої–третьої статті 64 та частин першої–третьої статті 129 Конституції України [3].

В судовій практиці наявні випадки, коли захисники намагаються оскаржити особливі порядки обрання до особи та (або) продовження запобіжного заходу, також користуючись при цьому порядком, передбаченим ст. 615 КПК України. Так, в ч. 4 ст. 615 КПК України зазначено, що «скарги на будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, слідчого, прийняті або вчинені ним на виконання повноважень, визначених цією статтею, можуть бути подані до суду. Їх розгляд здійснює слідчий суддя того суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – найбільш територіально наближеного до нього суду, що може здійснювати правосуддя, або іншого суду, визначеного в порядку, передбаченому законодавством». Так, в одному з прикладів захисник зазначив, що «оскаржувана постанова не містить обґрунтування підстав та посилань на докази об'єктивної неможливості виконання своїх обов'язків слідчим суддею, а також неможливості доставлення ОСОБА_7 до Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області для обрання йому запобіжного заходу протягом двохсот шістнадцяти годин з моменту затримання» [4]. В даному випадку захисник посилається на той факт, що навіть незважаючи на дію воєнного стану в Україні сторона обвинувачення все одно повинна вказати достатні мотиви для застосування запобіжного заходу, а також неможливість застосування «стандартної» процедури, яка передбачена іншими положеннями кримінального процесуального законодавства. В розрізі цього даного питання необхідно підкреслити, що для застосування положень, які передбачені ст. 615 КПК України, мають бути як юридичні, так і фактичні підстави. Відповідно, юридичною підставою є запровадження на території України воєнного стану, а фактичними підставами є «об'єктивна неможливість» застосувати ті процедури, які передбачені іншими статтями КПК України.

Однак, як свідчить практика, дуже часто уповноважені суб'єкти кримінального процесу нехтують фактичними підставами та застосовують ст. 615 КПК України з метою спрощення кримінального провадження, в результаті чого відбувається звуження прав інших учасників кримінального процесу. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що особливо на стадії досудового розслідування має відбуватися посилений контроль з боку слідчих суддів щодо правильної імплементації цих положень КПК України.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Костюченко О. Ю. Роздуми щодо конституційності положень частини 6 статті 615 КПК України стосовно автоматичного продовження строку тримання під вартою в умовах дії воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип.79(2). С. 243-249.
4. Ухвала слідчого судді Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 24.06.2022, справа № 188/528/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104919260>.

Ключові слова: запобіжний захід, воєнний стан, кримінальне провадження.
Keywords: preventive measure, martial law, criminal proceedings.

Степаненко Андрій Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального процесу,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЦИФРОВІ (ЕЛЕКТРОННІ) ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ВИКЛИКИ

У сучасному світі, де цифрові технології пронизують усі сфери життя, цифрові (електронні) докази набувають дедалі більшого значення для системи кримінального правосуддя. Злочинна діяльність все частіше переміщується у цифровий простір, що робить здатність ефективно збирати, аналізувати та представляти суду електронну інформацію критично важливою для правоохоронних органів та праників [1, с. 2]. Ефективне використання електронних доказів є ключовим не лише для розслідування загальнокримінальних злочинів, але й для документування та притягнення до відповідальності за воєнні злочини [2].

Українська правова система поступово адаптується до цих змін, однак процес інтеграції електронних доказів у кримінальне провадження стикається з низкою концептуальних, процедурних та технічних викликів. Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України) містить певні положення щодо роботи з інформацією в електронній формі, але існуюча правова база потребує вдосконалення для відповідності сучасним реаліям та міжнародним стандартам [1; 3, с. 187].

Метою цієї роботи є аналіз поточного стану використання електронних доказів у кримінальному провадженні України, дослідження існуючої правової бази, висвітлення основних проблемних аспектів (зокрема, питань допустимості, автентифікації та процесуального оформлення).

Однією з ключових проблем є відсутність у чинному КПК України легальної дефініції поняття «електронні докази» («цифрові докази») [3, с. 187; 5]. Це створює певну правову невизначеність та дискусії серед науковців і практиків. У науковій літературі пропонуються різні підходи до визначення: як фактичні дані в цифровій формі [6, с. 147], як інформація, збережена в електронній формі на матеріальних носіях [7, с. 257], або як інформація, створена, оброблена чи передана за допомогою електронних сигналів [8, с. 49]. Окремі дослідники [3, с. 186-187] та Верховний Суд [4] наголошують на специфічній нематеріальній природі такої інформації.

На відміну від Господарського, Цивільного та Адміністративного процесуальних кодексів України, КПК України (ст. 84) до джерел доказів відносить тільки показання, речові докази, документи та висновки експертів. Стаття 99 КПК України, що визначає поняття документа, до його видів відносить «матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані)». Таким чином, законодавець опосередковано відносить електронні докази до категорії документів, що є предметом критики, оскільки не враховує специфіку електронної інформації, її нематеріальність та особливості існування [3, с. 185-186; 5, с. 99-102].

Незважаючи на відсутність окремого визначення, електронні докази активно використовуються у кримінальних провадженнях. Ключовими вимогами до них, як і до будь-яких доказів, є належність, допустимість, достовірність та достатність. Особливу увагу практика приділяє допустимості. Верховний Суд у своїх рішеннях наголошував, що сама по собі електронна форма доказу не може бути підставою для визнання його недопустимим [4].

На практиці поширеним є використання даних з камер відеоспостереження, інформації з мобільних пристроїв, даних листування у месенджерах, інформації з відкритих джерел (з урахуванням необхідності перевірки їх достовірності, наприклад, для верифікації даних з відкритих джерел за допомогою Протоколу Берклі) [2]. Електронні докази відіграють важливу роль у розслідуванні кіберзлочинів, економічних злочинів, а також злочинів проти національної безпеки та воєнних злочинів [1, с.10, 12].

Незважаючи на зростаюче використання, ефективне застосування електронних доказів у кримінальному провадженні України стикається з низкою серйозних викликів. Зокрема, можна виділити три групи.

Процесуальні:

- Відсутність чіткого визначення та класифікації: Як зазначалося, брак легальної дефініції та віднесення електронних доказів до категорії «документів» у КПК створює концептуальну невизначеність та ускладнює формування єдиної практики [3; 5; 6].
- Автентифікація та достовірність: Електронна інформація вразлива до модифікації, що породжує сумніви в її автентичності та достовірності [6; 10, с. 86-87]. Необхідність підтвердження походження даних [4], цілісності та незмінності інформації, особливо отриманої з відкритих джерел або хмарних сховищ, є значним викликом. Величезні обсяги даних (наприклад, у соціальних мережах) та поширення дезінформації чи маніпуляцій (включаючи AI-згенерований контент) додатково ускладнюють перевірку надійності [2].
- Ланцюг зберігання доказів (Chain of Custody): Забезпечення безперервності та належного документування ланцюга зберігання цифрових об'єктів є критично важливим для їх допустимості, але часто технічно складним [2].
- Допустимість копій: Питання співвідношення оригіналу та копії електронного доказу залишається актуальним. Хоча судова практика допускає використання належно засвідчених копій [4; 9], виникають труднощі з їх належним засвідченням (наприклад, нотаріальним, якщо йдеться про цивільні відносини [10, с. 87], або за допомогою електронного підпису [9]) та ситуації, коли сторона ставить під сумнів відповідність копії оригіналу.

Правові прогалини:

- Невідповідність класифікації: Основна прогалина – відсутність в КПК визнання електронних доказів самостійним джерелом доказів, що не відповідає їх специфіці та сучасним підходам [3, с. 187-188; 5, с. 102; 8, с. 51].
- Нестандартизовані процедури: КПК не містить достатньо деталізованих та стандартизованих процедур поводження саме з електронними доказами на всіх етапах (від виявлення до представлення в суді), на відміну від деяких інших процесуальних кодексів [1; 10].

Технічні обмеження:

- Брак експертного потенціалу: Ефективна робота з електронними доказами вимагає спеціальних знань та навичок. Розслідування часто потребує залучення спеціалістів з комп'ютерних технологій для виявлення, вилучення, фіксації та аналізу даних [1, с. 14]. Існує потреба у більшій кількості кваліфікованих судових експертів та слідчих, що спеціалізуються на комп'ютерно-технічних дослідженнях.
- Складність даних: Шифрування, великі обсяги інформації, різноманітність форматів даних та пристроїв, використання хмарних сервісів та

анонімізуючих технологій створюють суттєві технічні перешкоди для доступу та аналізу доказової інформації [2; 6, с. 145].

Електронні докази є невід'ємною частиною сучасного кримінального процесу. Подальше ігнорування їх специфіки у законодавстві та брак належних процедур і ресурсів для роботи з ними може суттєво знизити ефективність правосуддя в Україні. Заповнення правових прогалин, інвестиції в технології та навчання, розвиток міжвідомчої та міжнародної співпраці є необхідними кроками для адаптації української системи кримінального правосуддя до викликів цифрової епохи [1]. Вдосконалення роботи з електронними доказами є критично важливим для забезпечення виконання завдань кримінального провадження та актуальності кримінально-процесуальних процедур, їх відповідності сучасним викликам.

Список використаних джерел:

1. Nestor N. et al. Navigating the digital frontier: improving electronic evidence management in Ukraine's criminal justice system. *Journal of Lifestyle & SDGs Review*. 2025. Vol. 3. No. 1. P. 1–14. URL: <https://sdgsreview.org/LifestyleJournal/article/download/5577/2615/15994>.
2. Engström L. G. et al. Challenges of Using Digital Evidence for War Crimes Prosecutions: Availability, Reliability, Admissibility. *American Journal of International Law*. 2024. Vol. 118. No. 3. P. 468–488.
3. Nazarko A. E-evidence in Ukrainian criminal justice: exploring the legal realities and theoretical perspectives. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 80(2). P. 183–188. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/30-1.pdf>
4. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.03.2021 у справі № 554/5090/16-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96074938>
5. Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. № 4. С. 97–104. URL: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/download/50/46>
6. Романюк В. В., Абламський С. Є. Критерії допустимості цифрових (електронних) доказів у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 256–266. URL: <https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/818>
7. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце в системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 256–260.
8. Метелев О. П. Цифрові докази у кримінальному процесі: видова характеристика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2023. № 1 (2). С. 42–53. URL: <https://vkslaw.knu.ua/en/1-2-2023-actual-problems-of-criminal-justice/problems-of-other-branches-of-law/digital-evidence-in-criminal-procedure-typological-characteristic/>

9. Електронні докази: інструкція з використання. GOLAW. 18.01.2022. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/elektronni-dokazi-instrukciya-z-vikoristannya/>.

10. Антонюк О. І., Чорний С. О. Електронні докази в цивільному процесі: проблеми застосування на практиці. *Юридичний вісник ДонНУ*. 2018. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5468/5495>.

Ключові слова: електронні докази, цифрові докази, кримінальне провадження, кримінальний процес, доказ.

Keywords: electronic evidence, digital evidence, criminal proceedings, criminal procedure, evidence.

Стоянов Микола Михайлович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального процесу,
кандидат юридичних наук, доцент*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ІНШІЙ СТОРОНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СВІТЛІ СУЧАСНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Завершальним етапом досудового розслідування є відкриття матеріалів іншої сторони. Стаття 290 КПК, якою врегульовано відкриття матеріалів, забезпечує реалізацію одного з елементів права на справедливий суд, а саме права на достатні час і можливості, щоб відстоювати свою позицію під час судового розгляду. Це право передбачає можливість отримати доступ до матеріалів, які сторона має намір використати в суді.

Норма, викладена у частині 12 статті 290 КПК (якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази), вказує на певну неможливість здійснення такої процесуальної дії на подальших стадіях кримінального провадження без юридичних наслідків для сторони, що мала здійснити відкриття зібраних нею матеріалів. Юридичний обов'язок сторін обвинувачення та захисту надати доступ до джерел доказів та інших матеріалів забезпечується вказаною вище кримінально-процесуальною санкцією.

Вочевидь, у такий спосіб законодавець прагнув створити для сторони обвинувачення та сторони захисту процесуальні умови ефективного здійснення кримінальної процесуальної діяльності під час судового провадження, своєрідною гарантією якої є відносна незмінність масиву доказової бази, зібраної під час дізнання або досудового слідства.

Так, володіючи повним набором доказової інформації суб'єктів з протилежною процесуальною функцією, публічне обвинувачення має можливість ефек-

тивнішого здійснення дослідження доказів під час судового розгляду. Захист, у свою чергу, має змогу виробити сталу правову позицію, яку він відстоюватиме у змагальній процедурі в суді.

Аналіз норм, що регламентують порядок відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження, дозволяє впевнено стверджувати про те, що вказана процедура, за задумом законодавця, являє не просто ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та захисту.

Нормативне регулювання процедури відкриття матеріалів іншій стороні не зазнало суттєвих змін протягом тринадцяти років дії чинного КПК, чого не скажеш про судову практику.

В узагальненому вигляді правозастосовні тенденції кримінально-процесуальної діяльності щодо відкриття матеріалів іншій стороні можна звести до наступних:

1) можливість продовження діяльності зі збирання та перевірки доказів після повідомлення про завершення досудового розслідування до його закінчення [1];

2) розповсюдження норм статті 290 КПК на відкриття саме доказів (точніше, джерел доказів), а не усіх матеріалів досудового розслідування [2];

3) активність сторони кримінального провадження як умова відкриття матеріалів протилежної сторони (клопотання підозрюваного або захисника про надання доступу до конкретних речей та/або документів, відомості про які містяться у інших матеріалах досудового розслідування, але якщо вони не надані слідчим/прокурором; надання прокурором запиту стороні захисту) [3];

4) забезпечення судом під час судового розгляду достатнього часу для доведення своєї позиції щодо невідкритих під час завершення досудового розслідування відомостей як умова їх допустимості як доказів [4];

5) спрощення процедури відкриття матеріалів та/або додаткових матеріалів тощо [5].

Отже, інститут відкриття матеріалів іншій стороні чи не єдиний приклад у кримінальному провадженні, коли кримінальна процесуальна діяльність зазнала настільки істотної видозміни не в силу законодавчих змін, а внаслідок процесу реалізації відповідних норм національними судами, а саме найвищим судом в системі судоустрою.

Відтак, подальша та постійна глибока дискусія фахівців у галузі кримінального процесу з приводу розвитку інституту відкриття матеріалів іншій стороні сприяє не тільки сучасному розумінню вказаного феномена, але й формуванню майбутнього цього концепту.

Список використаних джерел:

1. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17.02.2021 у справі № 344/6630/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067240>.

2. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 03.08.2023 у справі № 281/181/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112693015>.

3. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.07.2023 у справі № 333/989/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112484592>.

4. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13.06.2023 у справі № 520/2703/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111871748>.

5. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18.05.2023 у справі № 464/5215/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111036740>.

Ключові слова: докази, доказування, допустимість доказів, відкриття матеріалів іншій стороні, судова практика.

Keywords: evidence, proving, admissibility of evidence, disclosure of materials to the other party, court practice.

Федчун Наталія Олександрівна

Національний Університет «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри кримінального процесу,

кандидат юридичних наук, доцент

ПРОФАЙЛІНГ У МЕДІА

Американська психологічна асоціація (The American Psychological Association – APA) вказує, що прототип сучасного профайлінга використовувався в 1880-х роках, коли британські лікарі Джордж Філіпс та Томас Бонд намагалися встановити особистість Джека Різника.

Однак лише в 1972 році профайлінг був офіційно визнаний, при створенні Відділу поведінкових досліджень (Behavioral Science Unit – BSU) Федерального бюро розслідувань. Ця організація почала розслідувати зростаючу хвилю серійних зґвалтувань і вбивств у США, досліджуючи чотири важливі аспекти поведінки підозрюваних злочинців: попередні (дозлочинні) тенденції, спосіб вчинення злочину, метод утилізації тіл жертв та посткримінальну поведінку.

Відтоді методи кримінального аналізу стали більш досконалішими. Сьогодні профайлери розробляють профілі правопорушників щодо низки злочинів, таких як підпал, захоплення заручників, тероризм, викрадення дітей, службові злочини, викрадення людей, вимагання, кіберзлочини та серійні сексуальні вбивства тощо.

Профайлінг, що у своєму тлумаченні коливається між мистецтвом та наукою, відомий різними назвами, включаючи кримінальне профілювання, психологічний профілінг, профілювання правопорушників тощо. А. Бандура вважає, що

телебачення та інші медіа проникають у соціально сконструйовану реальність, формуючи переконання та знання аудиторії [1, с. 98].

Так, медійний «образ» злочинності може справляти або якісно позитивний вплив при створенні профіля правопорушника, а відтак й полегшувати розслідування, або сприяти укріпленню стереотипів як у суспільстві, так і серед спеціалістів. Дослідники ефектів медіа припустили, що зростаюче споживання інформації на кримінальну тематику створює упередження, що знижує точність профілю. Проведені дослідження показали, що споживання медіа вплинуло на здатність учасників точно створити кримінальний профіль [2, с. 820].

У науковій літературі профайлінг визначається як збір та аналіз психологічних і поведінкових характеристик особи для оцінки або прогнозування її можливостей у певній сфері або для ідентифікації певної підгрупи людей [3].

По суті, концепція профайлінга реалізується щоденно в громадських місцях, враховуючи те, що ми постійно спостерігаємо за своїм оточенням, навколишнім середовищем, а уповноважені на те особи забезпечують безпеку. Однак співробітники правоохоронних органів та психологи використовують профайлінг в різних масштабах, незалежно від того, чи це запобігання злочинності чи розкриття злочину.

Існує декілька різних методів профілювання. Профайлінг також використовується у різних сферах суспільних відносин, а відтак має різне призначення. Наприклад, криміналістичний, психологічний, транспортний, безпековий профайлінг тощо.

Техніка профілювання була висвітлена у медіа у таких фільмах, як «Мовчання ягнят» (Silence of the Lambs), серіалах «Злочинний розум» (Criminal Minds), «Обмани мене» (Lie to Me) тощо. Незважаючи на те, що ідея кримінального профайлінгу з роками набула популярності саме через медіа, її достовірність та точність все ще викликає сумніви. Здебільшого це пов'язано з тим, що створення профілю злочинця залежить від здатності окремої особи чи групи осіб аналізувати та інтерпретувати отриману інформацію.

Профайлінг отримав підвищену популярність на телебаченні завдяки серіалу «Злочинний розум» (Criminal Minds). Незважаючи на те, що профілювання існувало в епоху справи Джека Різника, методика не була офіційна визнана до появи Відділу вивчення поведінки, що був створений у відповідь на збільшення кількості серійних вбивств у 1960-х роках [4, с. 250]. З моменту своєї появи та впровадження у справу запобігання та протидії злочинності профайлінг продовжує залишатися важливим та ефективним інструментом у розслідуванні злочинів.

Засоби масової інформації посприяли розповсюдженню та популяризації методики профайлінга, а також професій профайлерів, кримінологів та криміналістів. Медіа зробили видимими для громадськості методи, навички, необхідні для створення профілю та дослідження доказів.

Профайлінг є важливим інструментом для професійної спільноти кримінальної юстиції. В разі, якщо зацікавлені особи будуть здатні уникати стереотипів, зображених у медіа, то, вірогідно, точність, обґрунтованість та репрезентативність результатів застосування методів профайлінга підвищиться для дослідни-

ків та співробітників правоохоронних органів. Профайлінг як тип дослідження є життєво важливим у справі запобігання та протидії злочинності й забезпечення безпеки суспільства та сприятиме ефективному кримінальному розслідуванню.

Незважаючи на те, що проведені дослідження дали різні результати щодо точності створених профілей злочинців, наукова спільнота та практики погоджуються, що можливості профайлінга є перспективним та важливим предметом вивчення. Для правоохоронних органів точність та цінність профілювання має неабияке значення для успішності справи та економії ресурсів та часу.

На сьогоднішній момент, питання, пов'язані із можливостями та ефективністю застосування методів профайлінга залишаються точковими та недостатньо дослідженими, а тим більш у контексті медіа впливів.

Список використаних джерел:

1. Bandura A. Social Cognitive Theory of Mass Communication. *Media Effects: Advances in Theory and Research* / eds. B. Jennings, and M. B. Oliver. 3rd ed. New York : Routledge, 2009. P. 94-124.
2. Kocsis R. N., Hayes A. F., Irwin H. J. Investigative experience and accuracy in psychological profiling of violent crime. *Journal of Interpersonal Violence*. 2002. No. 17. P. 811-823.
4. Webb D. Criminal Profiling: An Introductory Guide Paperback. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2023. 46 p
5. Woodworth M., Porter S. Historical foundations and current applications of criminal profiling in violent crime investigations. *Expert Evidence*. 2000. No. 7. P. 241-264.

Ключові слова: профайлінг, медіавплив, профіль злочинця, кримінальне розслідування, медійний «образ» злочинності, стереотипи.

Keywords: profiling, media effect, criminal profiling, criminal investigation, media portraying crime, stereotypes.

Цитряк Віктор Ярославович

Національний університет «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри кримінального процесу,

кандидат юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Корупційні прояви дедалі глибше проникають у соціальне буття як окремих індивідів, їх груп, так і держави в цілому. Корупційні відносини у сфері публічної та приватної службової діяльності, а також сфери надання публічних послуг, набули характеру системності, порочного кола кругової поруки. Така системність провокує залучення до корупційних відносин не лише осіб, що мають повнова-

ження у сфері управління, а й широкого кола пересічних громадян, що, власне, підсилює її самовідтворювальну функцію, провокуючи водночас більш масштабне й всеохоплююче її поширення. Такі видозміни корупційної поведінки потребують концептуально нового погляду та принципово нової кримінологічної оцінки з метою досягнення найбільш результативного запобіжного ефекту.

У сучасному українському суспільстві підкуп як найбільш поширений прояв корупції із феноменальності девіантної поведінки окремих громадян та чиновників перетворюється на системне явище та кримінальний принцип функціонування держави як соціального інституту. Структуровані, стійкі та розгалужені зв'язки учасників підкупу, характерні для сьогодення, зумовлюють розгляд проблеми корупційних правопорушень крізь призму інституціоналізації кримінальних практик, на що вже звертали увагу ряд науковців [1; 2].

Системність та інституціональність корупції характеризується внутрішніми взаємозв'язками учасників корупційних відносин, що включають в себе штучно створену, розгалужену систему фінансових й інших матеріальних винагород і послуг, що породжують відтворення корупційних відносин на різноманітних горизонтальних і вертикальних рівнях суспільних відносин, взаємодії влади і населення або представників владних органів між собою [1, с. 194-195].

Інституціоналізація підкупу проявляється в колективній предметній діяльності та характеризується децентралізованою, неформалізованою, але консолідованою спільнотою учасників підкупу. Справа в тому, що в корупційних суспільствах службовець не виступає раціональним ізольованим індивідом. Його поведінка визначається, передусім, тиском соціальних (корупційних) мереж й звиканням до корупційних практик.

Від одиничних розрізнених угод корупціонери переходять до організованих та скоординованих дій, об'єднуючись у злочинні співтовариства, що утворюють корупційні мережі. Діяльність корупційних мереж не обмежується лише особами, наділеними державою певними повноваженнями, а забезпечується іншими індивідуальними та колективними акторами. Крім визначених у законодавстві службових осіб, до корупційних мереж входить абсолютна більшість населення, яке відіграє не менш активну роль у відтворенні злочинних (корупційних) практик. Існуюча система «хабарів», схвальне або толерантне ставлення до неї суспільства, призводить до розширення кола осіб, втягнутих у відносини підкупу.

Однією з універсальних властивостей корупції як різновиду соціальних систем та практик є властивість постійного розширеного її самовідтворення, що може проявлятися в декількох формах:

- один успішно вчинений та нерозкритий акт так званого «побутового» одержання неправомірної вигоди, що мав випадковий або ситуативний характер, часто породжує більш складні правопорушення. Саме на цій основі може виникати професійна, у формі злочинного промислу корупція (а відтак і підкуп), що загрожує суспільству та державі, а згодом долає кордони та переростає у транснаціональну;

- учинення «супутніх», «допоміжних» злочинів, які слугують ланкою для вчинення основного злочину, що має ознаки підкупу (наприклад, одержання службовою особою неправомірної вигоди часто кореспондує з піддробкою документів); посткримінальна діяльність, що може містити ознаки складу іншого злочину (наприклад відмивання (легалізація) доходів, одержаних злочинним шляхом) та спрямована на приховування основного злочину;
- існування організованих форм корупції. Ідеться про зв'язок взаємодії злочинної активності кількох осіб, який відображає вплив їх один на одного, їх взаємну детермінацію;
- аномія в поведінці громадян, особливий психологічний стан визнання припустимості, дозволеності корупції та підкупу, як найбільш небезпечного її різновиду, їх безкарність, що схиляє інших осіб до вчинення такого роду дій. Указане явище легітимоване українською правовою культурою. Такий стереотип поведінки, що перетворився на всезагальний в результаті багаторазового повторення, відтворюється в суспільстві і є звичним для його членів.

Про процес становлення корупційних практик регулярними та довготривалими (інституціалізація) свідчать: виконання корупцією ряду соціальних функцій – спрощення адміністративних зв'язків, прискорення і спрощення прийняття управлінських рішень, консолідація і реструктуризація відносин між соціальними класами і групами, сприяння економічному розвитку шляхом скорочення бюрократичних бар'єрів, оптимізації економіки в умовах дефіциту ресурсів; наявність цілком визначених суб'єктів корупційних взаємовідносин (патрон – клієнт), розподіл соціальних зв'язків тощо.

Про становлення корупції як окремого соціального інституту свідчить також те, що вона настільки тісно інтегрована у політичні, економічні, правові сфери, що почала виконувати регуляторну роль і присвоювати частину функцій легальних соціальних інститутів.

Із позиції інституціонального підходу та функціональності корупція є складною самовідтворюючою системою, функціонування якої забезпечується за рахунок структурних, тривалих та повсюдних зв'язків, що опосередковують купівлю/продаж послуг службових осіб публічної та приватної сфери.

Застосування інституційного підходу дозволяє за окремими фактами надання та одержання неправомірної вигоди бачити цілісні соціальні практики, за фігурами окремих «хабарників» – корупційні мережі (спільноти учасників підкупу), зв'язати в одне ціле поведінку людей й організованих систем, і тим самим делатентизувати підкуп, створити ефективну систему запобігання йому.

Список використаних джерел:

1. Дрьомін В. М. Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства : монографія. Одеса : Юридична література, 2009. 616 с.

2. Цитряк В. Я. Інфраструктура підкупу у сфері публічної службової діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С.194-196. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/55.pdf

Ключові слова: корупція, хабарництво, підкуп, службові злочини, інфраструктура.

Keywords: corruption, bribery, bribe, official crimes, infrastructure.

Аблов Іван Євгенійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального процесу*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПІДСУДНОСТІ ТА ПІДСЛІДНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВЧИНЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

Повномасштабне вторгнення до нашої країни викликало безліч змін в усіх площинах суспільного життя, в тому числі, й у сфері кримінально-правової охорони прав та інтересів держави і громадян, як в матеріальному, так і в процесуальному аспектах. Чинне законодавство, як і діяльність відповідних державних органів, правоохоронних зокрема, було змушене досить швидко адаптуватися з урахуванням особливостей воєнного стану та життя в умовах конфлікту. Окремі складнощі організаційно-правового характеру виникли, серед іншого, в питанні підслідності кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями.

Першочергово, особливість даного виду кримінально караних діянь полягає в їх особливому спеціальному суб'єкті кримінального правопорушення. Відомо, що чинне кримінальне законодавство під суб'єктом кримінального правопорушення розуміє «фізичну осудну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого настає кримінальна відповідальність» (ст. 18 КК України) [1].

За загальноприйнятим підходом, ознаки суб'єкта кримінального правопорушення поділяються на загальні і додаткові. Так, «загальними ознаками є осудність, вік і вчинення кримінального правопорушення фізичною особою. Ці ознаки є обов'язковими для всіх складів кримінальних правопорушень і відсутність хоча б однієї з них означає відсутність у діянні особи складу такого діяння» [2, с. 14]. Додаткові ознаки суб'єкта визнаються факультативними не для посягання, а для загального поняття суб'єкта кримінального правопорушення, адже, якщо конкретна норма передбачає наявність специфічних ознак складу, вони стають обов'язковими. Військовослужбовець як суб'єкт кримінального правопорушення наділений такими специфічними ознаками, що визначає останнього як спеціальний.

Поняття військовослужбовця міститься у Положенні про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України [3] та Законі

України «Про військовий обов'язок і військову службу», де визначається як «як громадян України, іноземець та особа без громадянства, який проходить військову службу у Збройних Силах України» [4].

Встановлено, що кримінальні правопорушення проти встановленого порядку проходження військової служби, які передбачені статтями 407-409 КК України, фактично підслідні тому ж органу, що й усі військові кримінальні правопорушення, за винятком статті 422 КК України. Так, відповідно до ст. 216 ч. 4 п. 3 КПК України слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), крім кримінальних правопорушень, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України.

У свою чергу, поняття підсудності трактується як «сукупність специфічних характеристик кримінального провадження, яка визначає певний судовий орган, на який покладається обов'язок розгляду даного провадження у першій інстанції» [5].

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства встановлено такі види підсудності:

- територіальна, яка визначається місцем скоєння кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 32 КПК України);
- персональна, яка визначається суб'єктом скоєння кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 32 КПК України);
- інстанційна, яка визначається процесуальною стадією судового розгляду кримінального провадження (ст. 33 КПК України);
- за зв'язком проваджень, яка визначається необхідністю об'єднання декількох проваджень (ст. 217, 334 КПК України) [6].

У науковій літературі поняття підсудності трактується як «сукупність юридично значимих ознак кримінального провадження з урахуванням чого кримінальний процесуальний закон визначає суд і склад цього суду, які правомочні здійснювати його судовий розгляд» [7].

У сучасних умовах складнощі викликають питання територіальної підсудності. Першочергово це пов'язано з тим, що досить поширеними є ситуації, коли військовослужбовець вчинив кримінальне правопорушення в одному регіоні (наприклад, самовільне залишення служби), а військова частина, до якої відноситься даний військовослужбовець знаходиться в іншому регіоні. У випадках сукупності вчинених діянь військовослужбовцем, які були вчинені на різних територіях, що викликає складнощі як підслідності, так і підсудності.

Окрім того, судові вирішення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень викликає потребу у додатковій спеціалізації суддів. У цьому аспекті варто згадати Законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження спеціалізації суддів з розгляду військових кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [8], яким передбача-

ється запровадження в місцевих загальних та апеляційних судах спеціалізації суддів зі здійснення кримінального провадження у справах про військові кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Вбачається за необхідне уніфікувати питання реалізації підсудності, в першу чергу, територіальної щодо розгляду кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, надання можливості на етапі досудового розслідування відповідним слідчим органам звертатися до слідчого судді за місцем провадження розслідування, що досить часто не відповідає місцю територіальної підсудності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України : загальна частина : курс лекцій. К. : Атіка, 2001. 432 с.
3. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України : Указ Президента від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>
4. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#top>
5. Кримінальний процес : підручник/ О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.; за заг. ред. О. В. Капліна, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top>
7. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: монографія. К.: Прецедент, 2005. 192 с.
8. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження спеціалізації суддів з розгляду військових кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : Проект Закону України № 10301 від 29.11.2023 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43315>

Ключові слова: підсудність, підслідність кримінального правопорушення, воєнний стан.

Keywords: jurisdiction, criminal prosecution, martial law.

ЩОДО ДОТРИМАННЯ ЗАБОРОНИ ДВІЧІ ПРИТЯГУВАТИ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОДНЕ Й ТЕ САМЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО ОСОБИ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

За своєю суттю та наслідками (обтяженнями) тримання під вартою є найсуворішим ізоляційним запобіжним заходом, оскільки полягає в ізоляції підозрюваного, обвинуваченого, засудженого примусово, проти його волі, та поміщення його до відповідної установи ізоляційного типу з суворими обмеженнями на певний обмежений строк, передбачений законом. Таке суттєве обмеження прав і свобод особи вимагає від суб'єктів застосування до особи тримання під вартою суворого дотримання галузевих засад кримінального провадження при вирішенні питання про обрання, зміну чи скасування цього запобіжного заходу, зокрема й засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення.

Взагалі, у науковій літературі дія принципу «non bis in idem» пояснюється трьома обставинами: «По-перше, цей принцип відображає латинську аксіому «nemo debet bis vexari pro una et eadem causa» (ніхто не може піддаватись більше ніж одному обвинуваченню з тієї ж самої причини) і захищає інтереси як окремої особи, так і суспільства в цілому. По-друге, якщо кримінальне переслідування щодо особи остаточно завершилося встановленням її вини чи невинуватості, то неприпустимо знову здійснювати переслідування тієї ж особи за ті ж діяння і на підставі тих же самих фактів. Вважається, що обвинувачення щодо особи у вчиненні конкретного злочину може здійснюватися тільки один раз, після чого не може повторюватися. І по-третє, принцип, що розглядається, втілює повагу до судових рішень, які прийняті раніше з того ж питання» [1, с. 92].

Виходячи з практики ЄСПЛ, для розуміння цього принципу особливе значення має визначення терміну «bis», що означає «дублювання провадження», для якого ключовим моментом є наявність остаточного рішення: «принцип non bis in idem застосовується лише після того, як особу була остаточно виправдана або звинувачена відповідно до законодавства та кримінальної процедури відповідної держави» [2, с. 41]. Другим не менш важливим моментом цього принципу є термін «idem», що означає по суті «одне і те саме правопорушення»: «друге правопорушення можна вважати таким же, як і перше, якщо вони обидва виливають з ідентичних або, по суті, тих самих фактів» [2, с. 41].

Як слушно зауважив Коваль О. М., «заборона повторного притягнення до кримінальної відповідальності за одним і тим самим обвинуваченням «double jeopardy» (заборона повторного ризику або повторний ризик), у першу чергу, пов'язана зі стабільністю та непорушністю вироку. Заборона являє собою абсо-

лютну процесуальну перешкоду, що попереджає та унеможливорює не лише повторне покарання, але й початок кримінального провадження і проведення попереднього розслідування за тим самим злочинним діянням у процесуальному розумінні (тобто, у зв'язку з тими самими фактичними обставинами)» [3, с. 204].

У практиці ЄСПЛ розглядалися питання можливості одночасної кваліфікації одного діяння як: злочину та адміністративного правопорушення; злочину та фінансового правопорушення; злочину та конституційного правопорушення; злочину та дисциплінарного проступку, злочину та цивільно-правового делікту. Здебільшого вважається, що якщо мала місце та сама подія, за тих самих обставин, з тими самими учасниками тощо, то за наявності призначення особі одного виду покарання, призначення іншого є недопустимим, оскільки буде порушувати заборону двічі притягуватися до відповідальності за те саме каране діяння.

Початковим моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності є момент її повідомлення про підозру у вчиненні кримінально-караного діяння. При цьому, не допускається відповідно двічі повідомляти особу про підозру у вчиненні одного й того самого діяння. Хоча відповідні запобіжники недопущення порушення цієї засади запроваджені у КПК на більш ранніх етапах провадження.

Здебільшого порушення вищезгаданої засади кримінального провадження здійснюється органами досудового розслідування, оскільки на них покладений обов'язок внести відомості про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР, тобто розпочати досудове розслідування. Пунктом 4 ст. 218 КПК України визначено, що «на початку розслідування слідчий перевіряє наявність вже розпочатих досудових розслідувань щодо того ж кримінального правопорушення. У разі якщо буде встановлено, що іншим слідчим органу досудового розслідування або слідчим іншого органу досудового розслідування розпочато кримінальне провадження щодо того ж кримінального правопорушення, слідчий передає слідчому, який здійснює досудове розслідування, наявні у нього матеріали та відомості, повідомляє про це прокурора, потерпілого або заявника та вносить відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань» [4].

Гарантією дотримання цього припису закону є передбачена ст. 284 КПК процедура закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування в разі, якщо «існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню» (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК) [4]. За цієї підстави закрити відповідне кримінальне провадження щодо конкретного підозрюваного має право виключно прокурор. За ч. 7 ст. 284 КПК: «якщо в стадії судового розгляду стало відомо про існування по тому самому обвинуваченню вироку суду, що набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню, суд повинен винести ухвалу про закриття кримінального провадження» [4].

Тобто, якщо особі повідомили про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, за яке він був виправданий або засуджений на підставі вироку

суду, що набрав законної сили, то це вже вважається порушенням засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності, відповідно застосування щодо такої особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є незаконним. Дії слідчого, прокурора щодо звернення з клопотанням про обрання, продовження дії, зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є неправомірними.

Відповідно до ч. 2 ст. 177 КПК України: «підставою застосування запобіжного заходу (у тому числі – тримання під вартою) є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 статті 177 КПК. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України» [4]. Виходячи з цих вимог законодавства та відповідно до засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язані перевірити відсутність порушення цієї засади перед складанням та ініціюванням клопотання про застосування запобіжного заходу, в тому числі і тримання під вартою, а слідчий суддя у разі судового розгляду відповідного клопотання зобов'язаний, в свою чергу, при оцінці обґрунтованості підозри встановити також і відсутність порушення засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення. У випадку встановлення факту притягнення особи до відповідальності за таке саме діяння, слідчий суддя повинен винести ухвалу про відмову у застосуванні запобіжного заходу до такого підозрюваного. Це цілком логічно впливає із проаналізованих норм діючого КПК, проте відсутність чіткої вказівки про це у ст. 194 КПК може призвести до потенційних порушень засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення. Тому з метою удосконалення діючого КПК та забезпечення ефективної реалізації зазначеної засади пропонуємо викласти п.1 ч. 1 ст. 194 КПК у наступній редакції: *«1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення та відсутність вироку суду, який набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню, або некасованої постанови слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 частини 1 статті 284 цього Кодексу, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності»*.

Можна припустити, якщо особу за вчинення кримінального правопорушення було притягнуто до кримінальної відповідальності обвинувальним вироком суду, то є цілком можливою ситуація, коли у процесі досудового розслідування, судового розгляду до особи застосовувався запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Тому з основоположної засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення впливає заборона

двічі застосовувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до особи під час кримінального провадження щодо правопорушення, за яким вона була виправдана або засуджена на підставі вироку суду, що набрав законної сили.

Список використаних джерел:

1. Павич Х. М. Принцип non bis in idem як засада кримінального провадження та підстава для закриття кримінального провадження судом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія право*. 2014. Вип. 28. Том 3. 2014. С. 91-95.
2. Висновок AMICUS CURIAE. Наданий згідно з частиною 3 статті 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» про конституційне подання (N 1/12-2017 від 12 грудня 2017 р.) щодо відповідності Конституції України статті 368-2 Кримінального кодексу України Червень 2018 р. URL: https://euaci.eu/wp-content/uploads/2024/04/AMICUS-CURIAE-BRIEF_very-final-Ukr.pdf
3. Коваль О. М. Процесуальні гарантії права особи на виправдання у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 202-205.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Ключові слова: засади кримінального провадження, запобіжні заходи, заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме діяння, кримінальне провадження, недоторканість особи.

Keywords: principles of criminal proceedings, preventive measures, prohibition of double jeopardy for the same act, criminal proceedings, personal integrity.

Грама Олександр Олександрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального процесу*

ЩОДО ВИДІЛЕННЯ ПРАВА НА РЕАБІЛІТАЦІЮ ЯК ОКРЕМОГО ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Відповідно до ст. 2 КПК України, до завдань кримінального провадження відносяться захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Хоча законодавець і закріплює можливість виконання цих завдань шляхом здійснення відповідного нормативного регулювання, лише уповноважені посадові особи, до сфери компетенції яких належить здійснення розслідування, розгляду та вирішення кримінальних проваджень своїми активними діями забезпечують реалізацію зазначених прав. Відповідно, в ході такої реалізації можливі законні обмеження прав та свобод людини і громадянина, що можна визнати як необхідне «зло» для забезпечення дієвості кримінального провадження. В той же час існують випадки, коли примус застосовується необґрунтовано, через що можливі неправомірні обмеження прав учасників кримінального провадження. Саме у зв'язку з цим кримінальне процесуальне законодавство також передбачає можливість реабілітації.

На думку А. О. Суховіліної, реабілітація становить окремий самостійний інститут кримінального процесуального права, що охоплює сукупність правових норм, які регулюють публічні правовідносини, пов'язані з відновленням порушених прав і свобод, а також компенсацією шкоди особі, яка зазнала незаконного або безпідставного кримінального переслідування чи була неправомірно засуджена [1, с. 45]. Сучасні підходи до розуміння реабілітації передбачають її розгляд не лише як міжгалузевий правовий інститут, а фактично як самостійну галузь права – реабілітаційне право, що перебуває на етапі становлення та розвитку. Ця галузь покликана регулювати процесуальні механізми реалізації державної відповідальності перед особою з метою повного відновлення її репутації, честі, а також порушених майнових, трудових, пенсійних, житлових, службових та інших прав і свобод, що були порушені внаслідок незаконних дій з боку органів державної влади, місцевого самоврядування чи їх посадових осіб [2, с. 16-17].

Відповідно, зважаючи на значення реабілітації в межах кримінальної процесуальної діяльності дійсно існує сенс розглядати дані положення як окремий правовий інститут. В той же час необхідно зауважити, що хоча ні науковці, ні практики не оскаржують значення даного інституту, в чинному кримінальному процесуальному законодавстві відсутній комплексний розділ або глава, які були би присвячені саме цим питанням. Власне слово «реабілітація» зустрічається в КПК лише 4 рази: п. 6 ч. 2 ст. 52 КПК України, де вказано, що у випадку реабілітації померлої особи участь захисника є обов'язковою; п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України, де вказано на неможливість закриття кримінального провадження у зв'язку зі смертю підозрюваного чи обвинуваченого, коли провадження має проводитися з метою його реабілітації; ст. 525 КПК України, де зазначено, що близькі родичі обвинуваченого, який помер, мають право подати відповідну заяву, якщо це необхідно для його реабілітації.

В даному випадку необхідно звернути увагу на декілька фактів. По-перше, в дійсному КПК України право на реабілітацію майже не згадується. В той же час саме по собі це право створює досить значні процесуальні наслідки – можливість продовження кримінального провадження у випадку смерті підозрюваного та обвинуваченого. По-друге, в КПК України мова ведеться виключно про

реабілітацію померлої особи шляхом продовження досудового розслідування та судового розгляду. В той же час на практиці виникають випадки, коли таке право з'являється у інших учасників кримінального провадження, проте ці порядки в чинному кримінальному процесуальному законодавстві не передбачені. У зв'язку з цим необхідно зробити висновок, що чинне кримінальне процесуальне законодавство потребує вдосконалення, а інститут реабілітації має бути відображено в рамках окремих правових норм задля унормування його регулювання та спрощення діяльності уповноважених учасників кримінального процесу.

Список використаних джерел:

1. Суховіліна А. О. Інститут реабілітації в кримінально-процесуальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 207 с.
2. Ченцов В. В., Тertiшник В. М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою. Підручник для слухачівмагістратури юридичних вузів. Київ : Алерта, 2016. 324 с.

Ключові слова: право на реабілітацію, кримінальний процес.

Keywords: right to rehabilitation, criminal process.

Гуменюк Аліна Сергіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри кримінального процесу*

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

Фактичні дані, що отримуються в межах кримінального провадження, не набувають автоматично доказового значення лише завдяки тому, що містять інформацію щодо розслідуваного кримінального правопорушення. Для набуття статусу доказу та використання в процесі доказування вони повинні відповідати низці характеристик (властивостей та ознак), однією з яких є допустимість. Саме ця властивість виступає гарантією того, що в доказуванні використовуватимуться лише такі фактичні дані, які отримані з дотриманням встановлених законом вимог щодо належного джерела, способу їх отримання та процесуального порядку закріплення.

Характеризуючи сутність допустимості, варто, перш за все, виходити із законодавчо закріплених норм про таку властивість доказів. Так, галузевими для неї є ст. ст. 86-90 Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, у ст. 86 кримінального процесуального закону вказується, що «доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом» та, відповідно, «недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення». Стаття 87 встановлює поняття та окремі підстави недопустимості

доказів – «недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини» [1].

Можна зауважити, що законодавець не надає однозначного й прямого визначення допустимості доказів, а радше визначає її через поняття та підстави визнання доказів недопустимими. Водночас це питання активно розробляється науковою спільнотою, що дало змогу сформувати широке коло доктринальних визначень поняття допустимості як ключової властивості доказів у кримінальному процесі.

Аналізуючи наявні наукові підходи, можна умовно виокремити кілька підходів до визначення поняття допустимості доказів. Першу групу становлять позиції науковців, які акцентують увагу на формальному аспекті допустимості, тобто відповідності процесуальних джерел та способів отримання доказів вимогам кримінального процесуального законодавства. Так, Гуртієва Л. та Лукашкіна Т. вказують, що «як доказ можна використовувати тільки відомості, які отримані із додержанням всіх вимог законодавства. Цю властивість доказів – одержання на підставі законодавства – називають допустимістю доказів» [2, с. 33; 3, с. 196]. Михеєнко М. наголошує, що у кримінальному процесі допустимо використовувати лише такі докази, які визначені в процесуальних джерелах та містять відомості про факти й обставини вчиненого правопорушення [4, с. 178]. Вапнярчук В. стверджує, що «допустимість стосується лише форми доказу і не зачіпає його змісту» та «визначається шляхом оцінки дотримання тих правил, що прямо зазначені в кримінальному процесуальному законі» [5, с. 262].

Відповідно, такий підхід зводить допустимість доказів до формально-процесуального аспекту, акцентуючи увагу лише на формальних вимогах до джерел і способів отримання доказів. Разом з тим, він не враховує належним чином роль допустимості як гарантії захисту прав людини, зосереджуючи увагу виключно на відповідності формальним вимогам. Відтак, зазначений підхід до розуміння допустимості є дещо однобоким, оскільки ігнорує її окремі змістовні аспекти.

Другу групу становлять підходи, які поряд з формальною відповідністю доказів законодавчо встановленим правилам акцентують увагу на їх здатності підтверджувати обставини, що мають значення для кримінального провадження. Зокрема, Погорецький М. визначає допустимість як внутрішню якість доказів, завдяки якій вони здатні встановити необхідні для повного й правильного вирішення провадження обставини. Водночас автор наголошує, що допустимість охоплює процес отримання фактичних даних із законних джерел уповноваженими на це суб'єктами та закріплення їх у встановленій законом формі [6, с. 479, 481]. Подібної точки зору притримується й Тютюнник В, стверджуючи, що «під допустимістю доказів пропонується розуміти таку властивість, що обумовлена законністю їх отримання, а також здатністю підтверджувати обставини, що ма-

ють значення для кримінального провадження, що уможлиблює їх використання при прийнятті процесуальних рішень» [7, с. 185].

Аналізуючи такий підхід варто зауважити, що пропозиція розглядати допустимість як відповідність доказів вимогам закону щодо способу отримання, суб'єктів, які здійснювали таке отримання, та належного процесуального оформлення співвідноситься з першим підходом. З іншого боку, науковці додають до поняття допустимості й здатність доказів підтверджувати значущі для кримінального провадження обставини, тобто фактично інтегрують сюди змістовне наповнення належності, що розмиває межу між цими двома властивостями доказів.

У доктрині також існують й інші позиції, які вказують на ризик змішування допустимості доказів з іншими властивостями, зокрема з належністю. Так, вчені доцільно стверджують, що введення у визначення допустимості додаткової характеристики «здатності підтверджувати обставини справи» може призводити до відповідного змішування понять [8, с. 37], а отже є нерелевантним.

Підходи до визначення допустимості доказів, у яких наголошується не тільки на законності отримання фактичних даних, але й на їх юридичній придатності для використання сторонами й судом при доказуванні, складають окрему групу. В межах цієї позиції допустимість розглядається як результат позитивної оцінки відповідності доказів встановленим процесуальним нормам, що, своєю чергою, уможлиблює їх використання у доказовій діяльності учасниками кримінального провадження, включаючи суд [9, с. 206]. Акцент робиться на можливості використання фактичних даних саме через їх юридичну придатність та відповідність положенням кримінального процесуального законодавства, що забезпечує можливість суду й учасників провадження покладатися на такі докази під час ухвалення процесуальних рішень [10, с. 184]. Вбачається, що зазначене розуміння допустимості є найбільш практично орієнтованим, адже враховує не лише формальний аспект дотримання процедури отримання фактичних даних, а й їх реальну юридичну спроможність виконувати свою доказову функцію. Такий підхід дозволяє оцінювати докази не тільки з позицій формальної законності, але й з огляду на їх фактичну здатність сприяти встановленню істини у кримінальному провадженні.

На основі проведеного аналізу наукових позицій, вбачається за доцільне зробити висновок, що найбільш раціональним є розуміння допустимості доказів як комплексної процесуально-правової категорії, що включає як дотримання законності отримання й закріплення доказів, так і їх юридичну придатність для використання у доказуванні. При цьому допустимість доказів повинна чітко розмежовуватись з іншими властивостями й ознаками доказів, зокрема належністю, яка окреслює саме змістовну релевантність фактичних даних для використання у кримінальному провадженні.

Беручи до уваги місце інституту допустимості доказів у системі кримінального процесу, варто погодитися з аргументами, які розглядають допустимість як одну з фундаментальних гарантій здійснення справедливого правосуддя, адже вона спрямована на захист прав людини, забезпечення законності та обґрунто-

ваності процесуальних рішень, а також на створення умов для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Крім цього, вона виступає важливим регулятором кримінальних процесуальних правовідносин, визначаючи межі допустимої поведінки учасників процесу під час збирання, перевірки та оцінки доказів [11, с. 11]. Таким чином, допустимість доказів є не лише формальною процесуальною вимогою, але й важливим інструментом забезпечення балансу між ефективністю кримінального провадження та захистом фундаментальних прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2096> (дата звернення: 06.04.2025).
2. Гуртієва Л., Лукашкіна Т. Теорія доказів у кримінальному провадженні : навч.-метод. посібник. Вид. 2-ге, доп. ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. 192 с.
3. Науково-практичний коментар кримінального-процесуального кодексу України / за ред. С. Ківалова та С. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.
4. Михеєнко М., Нор В., Шибіко В. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид. К. : Либідь, 1999. 534 с.
5. Вапнярчук В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 509 с.
6. Погорєцький М. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
7. Тютюнник В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 220 с.
8. Тішин М. Забезпечення прокурором допустимості фактичних даних, зібраних за результатами проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... д-ра. філос. : 081 – Право. Львів, 2024. 220 с.
9. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 19 : Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Нор (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
10. Лобойко Л., Банчук О. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваїте, 2014. 280 с.
11. Смирнов В. Допустимість як критерій оцінки доказів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 24 с.

Ключові слова: допустимість доказів, властивості доказів, доказування, підходи до розуміння допустимості доказів, кримінальний процес.

Keywords: admissibility of evidence, attributes of evidence, proving, approaches to understanding the admissibility of evidence, criminal process.

РОЛЬ ПРОКУРОРА У ЗБИРАННІ ТА ПЕРЕВІРЦІ ДОКАЗІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Розпочата у 2022 році російською федерацією повномасштабна збройна агресія та обумовлений нею правовий режим воєнного стану в Україні стали каталізатором для істотної трансформації функціонування органів кримінальної юстиції. Розділ IX-1 Кримінального процесуального кодексу України, який регламентує особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану за цей час зазнав неодноразових змін [2].

Одним з дискусійних аспектів цих змін стало розширення повноважень керівника органу прокуратури, шляхом делегування йому в окремих випадках функції судового контролю. Серед таких повноважень особливе значення займає надання дозволу на проведення обшуку, адже, як стверджують науковці, саме ця слідча (розшукова) дія, з одного боку, є найбільш ефективною та затребуваною у практиці, оскільки спрямована на отримання, насамперед, речових доказів, проте з іншого – вагомо обмежує конституційні права та свободи учасників кримінального провадження [3, с. 137]. Зважаючи на важливість обшуку, як дієвого інструменту збору доказів, слід врахувати і те, що дозвіл на проведення обшуку, наданий прокурором має беззаперечно відповідати вимогам закону, адже статтею 87 Кримінального процесуального кодексу України прямо передбачено, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, водночас суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов [2].

Однак, сформульована законодавцем диспозиція статті 615 Кримінального процесуального кодексу України в частині що стосується обшуку звучить наступним чином: «У разі введення воєнного стану та якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 цього Кодексу, – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором» [2]. Таке формулювання норми закону породжує правову невизначеність у її застосуванні.

Науковці стверджують, що об'єктивна неможливість є питанням фактів та встановлюється у кожному конкретному провадженні з урахуванням воєнних дій [4]. Слушною є думка Тішина М. В., який вказує, що обґрунтування відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень має по-

лягати у наведенні фактичних даних, які це підтверджують, а не лише прописуванням у клопотанні та потім – у постанові керівника органу прокуратури, що така можливість відсутня. Неналежне або недостатнє обґрунтування може призвести до визнання доказів недопустимими [5, с. 284].

З огляду на це, положення пункту 2 частини 1 статті 615 Кримінального процесуального кодексу України видаються недосконалими, оскільки їх формулювання не містить визначення критеріїв відсутності об'єктивної можливості виконання повноважень слідчим суддею. Це породжує правову невизначеність у застосуванні норми закону, наслідком чого може стати не лише здобуття доказів, які у подальшому будуть визнані судом недопустимими, а й істотне порушення прав людини.

Не можна залишити поза увагою і відповідність вказаної норми Кримінального процесуального кодексу України статті 30 Конституції України, якою встановлено, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду [1].

Тобто, Конституцією України чітко визначено єдиний суб'єкт, уповноважений на ухвалення рішення про проведення обшуку – суд.

Існуюча суперечність, може викликати певні проблеми у майбутньому, оскільки Європейський суд з прав людини сформував свою позицію щодо порядку та наслідків проведення обшуків органами державної влади.

Прикладом може позиція ЄСПЛ у рішенні «Брацці проти Італії» (Case of Brazzi v. Italy, Заява № 57278/11). У даній справі суд констатував порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та вказав, що за відсутності попереднього судового контролю щодо слідчої дії, недостатньо процесуальних гарантій, для запобігання ризику зловживання владою з боку органів влади, відповідальних за кримінальне розслідування [6].

У підсумку слід відзначити, що прийняті законодавцем зміни до Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України покликані адаптувати законодавство до надскладних умов воєнного стану та сприяти правоохоронним органам у забезпеченні ефективного досудового розслідування. Проте визначений статтею 615 Кримінального процесуального кодексу України регламент отримання дозволу на проведення обшуку створює ряд ризиків, таких як здобуття недопустимих доказів та істотне порушення прав та свобод людини.

Шляхом вирішення цієї проблеми може стати внесення змін до кримінального процесуального закону, які встановлять чіткі критерії визначення обґрунтування відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень, що дозволить створити баланс між потребами правоохоронних органів та захистом прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України (зі змін. і доп. станом на 2025 рік). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. і доп. станом на 2025 рік). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

3. Денисовський М. Д., Томчук І. О., Петруник Л. В. Процесуальні аспекти проведення обшуку як одного із засобів отримання доказів у кримінальному провадженні. *Держава та регіони*. 2020. № 3 (69). С. 136-141. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2020/25.pdf.

4. Гловюк І., Завтур В. Новели здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: зміни до КПК України від 03 березня 2022 та роз'яснення Верховного Суду. *Вища школа адвокатури НААУ*. 07.03.2022. URL: <https://surl.li/schnkn>.

5. Тішин М. В. Забезпечення прокурором допустимості доказів в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 282-287. URL: <https://surl.li/amxghw>.

6. Case of Brazzi v. Italy (Application № 57278/11) : Judgment of European Court of Human Rights, September 27, 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-186506>

Ключові слова: прокурор, докази, досудове розслідування.

Keywords: prosecutor, evidence, pre-trial investigation.

Жовтан Олександр Володимирович

Національний університет «Одеська юридична академія»,

аспірант кафедри кримінального процесу

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДМОВИ ВІД ЗАХИСНИКА В ПОРЯДКУ СТАТТІ 54 КПК УКРАЇНИ

Стаття 26 КПК передбачає засаду диспозитивності у кримінальному процесі. Це означає, що сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав, передбачених КПК. Одним із прав особи в кримінальному провадженні є право на захист (яке кореспондується із обов'язком держави його забезпечити). В рамках цього права підозрюваний або обвинувачений можуть вільно залучати захисника – конкретного адвоката, який здійснюватиме їх захист.

Виключення з можливості вільного вибору особи захисника передбачені у випадку залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або у випадку залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії. За вказаних обставин слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за при-

значенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні. Тобто у випадку відсутності у підозрюваного чи обвинуваченого захисника (в тому числі якщо відсутні кошти), а його участь в провадженні є обов'язковою чи особа заявила клопотання про залучення захисника, держава зобов'язана його залучити. При цьому до виконання обов'язків захисника у кримінальному провадженні залучаються адвокати – юристи, що мають стаж роботи в галузі права, пройшли процедуру підтвердження власної кваліфікації, отримали свідоцтво на зайняття адвокатською діяльністю та були відібрані суб'єктами надання безоплатної вторинної правничої допомоги в Україні.

Право на захист, також включає в себе можливість відмовитись від захисника. Варто звернути увагу на те, що КПК передбачає право підозрюваного або обвинуваченого відмовитись від захисника. Профільні норми кримінального процесуального законодавства не передбачають чітких підстав відмови від захисника. Серед наявних у судовій практиці причин для відмови від захисника обвинуваченим можна виділити на ступні:

- «обвинувачений відмовився від захисника, оскільки останній, на його думку, не здійснює належним чином його захист» [2];
- «особа не заперечувала проти задоволення клопотання, через різні правові позиції у справі» [10];
- «захисник адвокат не обізнаний із матеріалами даного кримінального провадження, а відтак, не може належним чином здійснювати захист обвинуваченого» [8];
- «обвинувачений відмовився від послуг адвоката за призначенням, посилаючись, що у нього із захисником є розбіжності у позиції захисту та заявив про укладення договору з адвокатом» [11];
- «обвинувачений заявив клопотання про заміну його захисника на іншого у зв'язку з тим, що на його думку захисник не виконує свої професійні обов'язки, тому він відмовляється від правової допомоги адвоката» [1];
- «обвинувачений заявив, що відмовляється від захисника адвоката, у зв'язку з невідповідністю лінії захисту у кримінальному провадженні» [6];
- «обвинувачений відмовився від захисника оскільки вважає, що вони мають різні погляди щодо захисту та захисник не приїжджав до нього на зустріч, неефективно його захищав і у нього відбувся з цього приводу конфлікт з захисником» [4];
- «обвинувачений заявив клопотання про заміну захисника мотивуючи це тим, що захисник належним чином не виконує покладені на нього обов'язки щодо забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів обвинуваченого, не надає йому належної правової допомоги, та не вчинив жодних дій для з'ясування обставин, які спростовують обвинувачення і виключають його кримінальну відповідальність» [3];

- «на електронну адресу суду надійшла заява від захисника адвоката про те, що між ними досягнуто угоди про розірвання договору про надання правової допомоги на підставі п.3.1.3 цього ж договору» [5];
- «адвокат, який здійснює захист обвинуваченого за призначенням, у судові засідання тривалий час не з'являється, на зв'язок з обвинуваченим та судом не виходить, у зв'язку з чим судом на обговорення сторін було поставлено питання про заміну призначеного обвинуваченому захисника новим захисником, оскільки у зв'язку з викладеними обставинами розгляд справи не здійснюється досить тривалий час» [9];
- «обвинувачена заявила клопотання про відмову від захисника оскільки бажає здійснювати захист своїх прав самостійно» [7].

Варто звернути увагу на те, що частиною 3 статті 54 КПК передбачається, що відмова від захисника не приймається у випадку, якщо його участь є обов'язковою. У такому випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК України, для здійснення захисту за призначенням.

Постає питання чи є можливість відмовитись або замінити захисника особою, якій він був призначений. Положення статті 54 КПК прямо не передбачає можливості відмовитись від призначеного захисника, оскільки не конкретизує вид його залучення, після чого від нього відмовляється особа. Однак у випадку відмови від призначеного захисника, якщо особа не має змоги залучити його собі, він також має бути призначеним. По суті особа змінює призначеного захисника на призначеного. Відповідно до положень ч. 1 ст. 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» безоплатна вторинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу до правосуддя. Тобто у випадку наявності суттєвих, обґрунтованих причин для заміни призначеного підозрюваному чи обвинуваченому захисника – така заміна має відбутись. А у випадку, якщо особа, якій призначили захисника на власний розсуд, на підставі особистих мотивів, без оцінки професійної діяльності вимагає від суду його змінити на іншого захисника за призначенням – така вимога має бути відхиленою.

Отже право особи на заміну захисника, передбачене положеннями статті 54 КПК не має поширюватися на безоплатну вторинну правову допомогу, де особа не обирає собі захисника, а отримує захист, гарантований державою за державні кошти, за відсутності обґрунтованих підстав для такої заміни.

Список використаних джерел:

1. Ухвала Автозаводського районного суду міста Кременчук від 01 квітня 2025 року, судова справа № 524/926/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126248558>.
2. Ухвала Бабушкінського районного суду міста Дніпро від 03 квітня 2025 року, судова справа № 932/101018/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126324320>.

3. Ухвала Галицького районного суду міста Львова від 31 березня 2025 року, судова справа № 461/879/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126269600>.

4. Ухвала Житомирського апеляційного суду від 01 квітня 2025 року, судова справа № 935/2755/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126252075>.

5. Ухвала Жовтовоського міського суду Дніпропетровської області від 31 березня 2025 року, судова справа № 176/2737/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126224190>.

6. Ухвала Московського районного суду міста Харкова від 27 березня 2025 року, судова справа № 634/849/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126152287>.

7. Ухвала Орджонікідзевського районного суду міста Запоріжжя від 01 квітня 2025 року, судова справа № 355/1026/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126275308>.

8. Ухвала Орджонікідзевського районного суду міста Харків від 01 квітня 2025 року, судова справа № 644/6220/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126245881>.

9. Ухвала Саксаганського районного суду міста Кривий Ріг Дніпропетровської області від 01 квітня 2025 року, судова справа № 214/1311/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126244262>.

10. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 02 квітня 2025 року, судова справа № 630/715/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126289462>.

11. Ухвала Хортицького районного суду міста Запоріжжя від 01 квітня 2025 року, судова справа № 337/6869/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126252822>.

Ключові слова: кримінальне провадження, адвокат, захисник, заміна захисника, відмові від захисника.

Keywords: criminal proceedings, lawyer, defense attorney, replacement of defense attorney, refusal of defense attorney.

Кімліченко Сергій Олегович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального процесу*

КОНТРОЛЬ І ФІКСАЦІЯ РОЗМОВ ЯК МЕТОД ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Контроль і фіксація розмов є одним із найефективніших методів отримання доказів у кримінальному провадженні. Вони дозволяють не лише фіксувати зміст спілкування осіб, які можуть бути причетні до злочинної діяльності, а й встановлювати їхні наміри, обставини вчинення злочину, коло причетних осіб та інші важливі факти. У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій

цей метод набуває дедалі більшого значення, що зумовлює необхідність його законодавчого регулювання та контролю за дотриманням прав людини.

Варто зазначити, що контроль і фіксація розмов є різновидом негласних слідчих (розшукових) дій, які здійснюються правоохоронними органами з метою документування фактів злочинної діяльності. Контроль розмов передбачає приховане прослуховування, запис та аналіз телефонних чи особистих бесід осіб, які можуть бути причетні до кримінальних правопорушень. Фіксація ж передбачає збереження отриманих даних у формі аудіо- чи відеозапису, стенограм, а також їхнє використання як доказів у кримінальному провадженні. Основною метою контролю та фіксації розмов є отримання доказів, які можуть підтвердити факт вчинення кримінального правопорушення, встановлення зв'язків між учасниками злочинного угруповання, отримання інформації про плани та наміри злочинців, збір відомостей про способи вчинення злочину та місцезнаходження доказів. У багатьох випадках саме контроль розмов дозволяє запобігти вчиненню тяжких злочинів, адже отримані під час такого спостереження відомості можуть вказувати на підготовку злочинного діяння, що дозволяє правоохоронцям вчасно втрутитися.

Контроль і фіксація розмов регламентується національним законодавством та міжнародними правовими актами. В Україні ці питання врегульовані Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”, Законом України “Про телекомунікації”, а також Конституцією України, яка гарантує право на таємницю особистого життя та комунікацій. Водночас міжнародні документи, такі як Європейська конвенція з прав людини, передбачають чіткі межі застосування контролю комунікацій, щоб забезпечити баланс між інтересами безпеки та правами особи.

Згідно зі статтею 258 КПК України, контроль і фіксація розмов можуть здійснюватися виключно на підставі ухвали слідчого судді, що гарантує дотримання прав людини та запобігає можливим зловживанням з боку правоохоронних органів [1]. Контроль і фіксація розмов можуть здійснюватися лише за наявності відповідних підстав, серед яких наявність достатніх доказів причетності особи до злочину, невідкладна необхідність отримання інформації, а також отримання судового дозволу. Процедура контролю розмов включає підготовку матеріалів, звернення до суду, отримання дозволу, безпосереднє здійснення контролю та аналіз отриманих даних. Важливим аспектом є дотримання принципу пропорційності: застосування такого заходу можливе лише в тих випадках, коли інші методи збору доказів виявляються недостатньо ефективними або взагалі неможливими.

Для проведення контролю розмов використовуються різноманітні технічні засоби, зокрема системи перехоплення телефонних дзвінків, приховані мікрофони та диктофони, відеокамери з аудіофіксацією, а також програмне забезпечення для моніторингу електронної пошти, месенджерів та соціальних мереж. Технологічний прогрес сприяє вдосконаленню методів контролю, зокрема зав-

дяки використанню штучного інтелекту для автоматичного аналізу отриманої інформації. Проте це також створює нові виклики, оскільки виникає питання захисту конфіденційності даних та можливості їх зловживання. Згідно з КПК України, аудіо- та відеозаписи можуть бути доказами у кримінальному провадженні за умови їхньої законності. Основними критеріями допустимості таких доказів є отримання відповідно до закону, збереження цілісності та автентичності, яка підтверджується експертним аналізом. Незважаючи на ефективність цього методу, існують певні ризики та проблеми, зокрема порушення права на приватність, можливість фальсифікації доказів, а також зловживання правоохоронними органами, що може призвести до незаконного використання прослуховування для тиску чи політичних переслідувань. Важливим викликом залишається також проблема міжнародного співробітництва в цій сфері, оскільки злочинні угруповання часто діють у різних країнах, використовуючи цифрові технології для уникнення контролю.

Таким чином, контроль і фіксація розмов є ефективним методом отримання доказів у кримінальному провадженні, проте їх застосування повинно відбуватися виключно в межах закону та з дотриманням прав людини. Необхідно вдосконалювати правові механізми контролю, запроваджувати незалежний моніторинг процесу, а також розвивати технічні засоби для підтвердження автентичності доказів. Тільки за таких умов цей метод буде ефективним інструментом у боротьбі зі злочинністю. Особливо важливим є створення прозорої системи нагляду за діяльністю правоохоронних органів у цій сфері, що включатиме незалежні аудитори, регулярну звітність перед громадськістю та наявність механізмів судового оскарження незаконного контролю комунікацій. Подальший розвиток цифрових технологій також потребує оновлення законодавчих норм, щоб забезпечити ефективність контролю розмов у нових умовах, не порушуючи фундаментальні права громадян.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651 – VI. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

Ключові слова: Контроль, фіксація, докази, кримінальне провадження, правоохоронні органи, прослуховування, конфіденційність, законодавство, технології, спостереження.

Keywords: Control, recording, evidence, criminal proceedings, law enforcement agencies, wiretapping, privacy, legislation, technology, surveillance.

ДО ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

На сьогоднішній день не втрачає актуальності питання гендерної рівності у суспільстві. Це пов'язано із невинним зростанням активності жінок в різних сферах соціального, політичного та економічного життя, в тому числі і в рамках кримінального процесу. При цьому частка гендерного різноманіття серед учасників кримінального провадження також збільшується як серед тих, що мають кримінальні процесуальні повноваження, так і серед тих, хто наділений кримінальними процесуальними правами та обов'язками. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити питання стану забезпечення гендерної рівності у кримінальному провадженні, виявити можливі проблеми та в подальших дослідженнях сформулювати рекомендації щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства для усунення виявлених проблем порушення гендерної рівності та удосконалення відповідної засади.

Для уточнення нашого дослідження, перш за все варто зазначити, що рівність не дорівнює рівноправності, оскільки рівноправність формує для кожного однакові права, а рівність має сприяти, формувати та забезпечувати кожну особу цими правами. Оскільки особи є різними та їх різноманітність може перешкоджати або ж сприяти їм у реалізації їх прав, закріплених в законодавстві, в тому числі і у кримінальному процесуальному. Серед можливих критеріїв нерівності/дискримінаційних ознак осіб може бути майновий/фінансовий стан, стан здоров'я, дієздатність, стать особи та інші. При цьому кримінальне процесуальне законодавство містить норми, які передбачають окремі норми або навіть інститути присвячені процедурам, що стосуються надання рівних можливостей для осіб, що є вразливими внаслідок наявних у них зазначених нами вище критеріїв нерівності/дискримінаційних ознак. Так, у випадку відсутності в особи фінансової можливості забезпечити собі захист – норми кримінального процесуального законодавства передбачають можливість залучення захисника за призначенням, який має фахову освіту, стаж роботи в сфері права, складений кваліфікаційний іспит, пройдений відбір органом надання вторинної правничої допомоги та в залежності від наявної спеціалізації відібрання для конкретної особи відповідним органом, і це все за рахунок держави. У випадку проблем із здоров'ям особи – кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість участі в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування представника відповідної особи, який буде представляти інтереси особи, а на стадії судового – проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження.

У випадку якщо підозрювана, обвинувачена особа неосудна або обмежено осудна, кримінальне провадження здійснюється з урахуванням положень глави

39 КПК. У випадку, якщо під час досудового розслідування встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами глави 39 КПК. Якщо під час судового розгляду будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, суд постановляє ухвалу про зміну порядку розгляду і продовжує судовий розгляд згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК [1].

Що ж стосується особливостей забезпечення рівності реалізації повноважень або прав чи обов'язків у кримінальному провадженні щодо осіб різної статі, то для початку варто зазначити, що відповідний критерій нерівності осіб пов'язаний з фізіологічними особливостями чоловіків та жінок, які об'єктивно впливають на швидкість, ефективність та можливість виконання ними окремих видів робіт та здійснення певної діяльності. Саме тому доцільно виділяти вказаний критерій як можливий дискримінуючий. Необхідно почати з положень кримінального процесуального законодавства, які стосуються особливостей вимог провадити окремі процесуальні дії щодо особи, пов'язані з особистою фізичною взаємодією. Так наприклад, абзац 2 частини 5 статті 236 КПК, передбачає, що «обшук особи здійснюється особами тієї самої статі у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката, представника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі» [1]. Виникає питання стосовно того хто відноситься до осіб, які здійснюють обшук, та які мають бути однією статі з особою, яку обшукують. До цих осіб можуть відноситись слідчий, прокурор, оперативні співробітники, які безпосередньо здійснюють особистий обшук особи – водять руками по одягу, вивертають кишені тощо.

В контексті положень кримінального процесуального законодавства, які стосуються особливостей вимог провадити окремі процесуальні дії щодо особи, пов'язані з особистою фізичною взаємодією варто вказати і про особливості освідування, пов'язаного із необхідністю оголювати особу, що регламентується частиною 3 статті 241 КПК: «освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком здійснення освідування лікарем. Дізнавач, слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню. При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я. Застосування примусу допускається лише у межах, необхідних для досягнення мети освідування» [1].

Також кримінальне процесуальне законодавство передбачає, окремі виключення із засади гласності і відкритості судового провадження та повного фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій. Так у пункті 2 частини 3 статті 27 КПК зазначено, що слідчий суддя, суд може прийняти рі-

шення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи [1]. Беззаперечно, що у наведеному нами положенні відсутнє посилання на статтю потерпілої особи, але в абсолютній більшості жертвами кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи стають саме жінки.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що кримінальне процесуальне законодавство містить окремі положення, які забезпечують рівність учасників кримінального провадження за можливими дискримінаційними ознаками, в тому числі і за ознакою статі.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року, № 4651-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3959>.

Ключові слова: кримінальне провадження, рівність у кримінальному провадженні, гендер-рівність у кримінальному провадженні.

Keywords: criminal proceedings, equality in criminal proceedings, gender equality in criminal proceedings.

Колесниченко Олександр Володимирович
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального процесу*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВІДКРИТТЯ ПРОКУРОРОМ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ, ЩО СТАЛИ ПІДСТАВОЮ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Висловлення Верховним Судом України у 2017 році позиції про те, що ухвали, якими надавався дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій повинні бути відкриті стороні захисту у порядку ст. 290 КПК України [1], породило у судовій практиці чимало нових питань, зокрема, і щодо сфери дії відповідних положень, і щодо алгоритму дій у ситуаціях, коли таке відкриття є неможливим з об'єктивних причин. Ще одним викликом для правозастосування стала оцінка неможливості такого відкриття з підстав, що обумовлені воєнним станом.

Ще у Постановою від 19 жовтня 2019 року Великою Палатою Верховного Суду (ВП ВС) було визначено, що у випадках коли «сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всі необхідні та залежні від неї заходи, спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали

підставою для проведення НСРД, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі і процесуальної поведінки прокурора, то суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення» [2].

Загалом, висновок ВП ВС з цього питання видається доволі логічним – при визначенні допустимості як доказів результатів негласних (слідчих) розшукових дій у випадках невідкриття стороні захисту процесуальних документів, що стали підставою їх проведення, оцінці має підлягати те, чи здійснював прокурор заходи, спрямовані на їх розсекречення. Відповідно, якщо такі дії були здійснені, але відкрити процесуальні документи не було можливо з причин, що не залежали від волі прокурора, це не повинно впливати на допустимість доказів. Натомість, істотним порушенням є невиконання жодних заходів у цьому контексті.

Відповідний підхід в контексті випадків знищення ухвали про проведення НС(Р)Д у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ на територію України знайшов свій розвиток у Постанові Третьої судової палати ККС ВС від 26 березня 2025 року. Суд визнав безпідставними твердження сторони захисту про визнання недопустимим доказами протоколів НС(Р)Д та похідного доказу – висновку експерта через відсутність у матеріалах кримінального провадження постанови слідчого про дозвіл на їх проведення, ухвал слідчого судді та постанов слідчого на їх проведення оперативними підрозділами [3].

На думку Суду сторона обвинувачення вживала необхідні та достатні заходи щодо їх розсекречення, а неможливість їх відкриття пов'язана із тим, що апеляційним судом як суб'єктом режимно-секретної діяльності було прийнято рішення про їх знищення у зв'язку із ризиком їх захоплення. Крім того, ККС ВС звернув увагу на те, що відповідні відомості містяться у протоколах про проведення НС(Р)Д.

Це породжує питання про те, наскільки такий підхід відповідає стандартам справедливого судового розгляду.

Слід зауважити, що питання обмеження доступу до матеріалів неодноразово розглядалися Європейським судом з прав людини, зокрема у справах «Джаспер проти Сполученого Королівства», «Натюнен проти Фінляндії», «Мірілашвілі проти Росії». В усіх цих справах Суд наголошував, що питання обмеження доступу до матеріалів повинно вирішуватись судом як неупередженим суб'єктом і не повинно бути прерогативою сторони обвинувачення.

Втім, контекст усіх перелічених справ суттєво відрізняється від ситуації, що сталася в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення. У справі «Натюнен проти Фінляндії» матеріали прослуховування були знищені за рішення керівництва поліції. У справі «Мірілашвілі проти Росії» неможливість відкриття матеріалів була спричинена випадковою втратою матеріалів.

У випадку знищення матеріалів, що були підставою проведення НС(Р)Д, який був предметом судової оцінки у Постанові ККС ВС від 26 березня 2025 року,

причиною такого рішення була необхідність збереження державної таємниці від захоплення у випадку окупації. Крім того, рішення про знищення приймалося не стороною кримінального провадження, а апеляційним судом як суб'єктом охорони державної таємниці, що теж вагомий фактор для оцінки.

Підсумовуючи, зазначимо, що підхід, викладений у Постанові Третньої судової палати ККС ВС від 26 березня 2025 року безумовно виправданий нагальним суспільним інтересом та винятковими обставинами, що виникли внаслідок повномасштабного вторгнення. Поряд із цим, можна спрогнозувати, що у випадку виникнення у майбутньому питань про порушення Україною ст. 6 Конвенції через невідкриття таких матеріалів для сторони захисту, очевидно, що ЄСПЛ дотримуватиметься ширшої оцінки, яка включатиме у тому числі виправданості дій органів влади та наявності компенсаційних процесуальних гарантій.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду України від 16 березня 2017 року, судова справа № 5-364кц16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66203468>.
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року, судова справа № 640/6847/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578>.
3. Постанова Верховного Суду від 26 березня 2025 року, судова справа № 743/799/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126211666>.

Ключові слова: кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії, сторони кримінального провадження, матеріали кримінального провадження, кримінальне процесуальне доказування.

Keywords: criminal proceedings, covert investigative (search) actions, parties of criminal proceedings, criminal proceedings materials, criminal procedural proof.

Красіловський Вадим Олександрович
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального процесу*

ЩОДО СУТНІСНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ ВИДІВ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Сутність кримінально-процесуального представництва потерпілого найбільш яскраво проявляється при поділі його на окремі види відповідно до правової природи та сутності цього складного правового явища. Теоретичне значення такої класифікації полягає в тому, що вона вказує шляхи всебічного дослідження кожного виду представництва потерпілого. Практичне значення полягає в тому, що вона допомагає з'ясувати різні сторони, особливості представництва потерпілого і добитися правильного застосування його на практиці. Крім того, для різних видів представництва КПК України висуваються різні вимоги щодо під-

твердження їх повноважень, а також по-різному визначаються обсяг та умови здійснення процесуальних прав.

Розмежування видів представництва потерпілого в кримінальному провадженні залежить від того, які ознаки взяті за основу класифікації. Найпоширенішою є класифікація за *підставами виникнення представництва*. За цим критерієм воно поділяється на: а) представництво за законом або законне представництво; б) представництво за договором (угодою) або договірне представництво. Вказівка про те, хто може виступати як законні представники потерпілого дається в ст. 44 КПК України [1]: «це батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний».

Підставою виникнення представництва за законом є факт спорідненості (батьківства), усиновлення (удочеріння) або факт встановлення опіки або піклування. Необхідність даного представництва обумовлена відсутністю повної процесуальної дієздатності учасника зважаючи на його неповноліття або наявність деяких фізичних чи психічних вад.

Представництво за договором виникає між тим, кого представляють і особою, яка здійснює представництво, за їх взаємним волевиявленням. В основі договірного представництва лежить договір (угода) між особою, яку представляють і представником. Обов'язковою передумовою цього виступає наявність повної процесуальної дієздатності цих двох суб'єктів. Це може бути договір про надання правничої допомоги або довіреність на представництво інтересів юридичної особи-потерпілої у відповідних органах держави. КПК України визначає коло можливих договірних представників: «це особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником – адвокат; керівник юридичної особи-потерпілої, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю» (ст. 58) [1].

Як показує аналіз наукової літератури, значних суперечок навколо розмежування законного і договірного процесуального представництва практично не існує, що дозволяє говорити про визнання даної класифікації широким колом науковців та практикою. Разом з тим, дискусійним залишається питання, пов'язане з визначенням підстав для такої класифікації представництва потерпілого в кримінальному провадженні.

В цілому питання про те, що є підставою для виділення таких видів процесуального представництва, як законне і договірне, можна звести до двох точок зору: це спосіб виникнення кримінально-процесуального представництва або підстави виникнення у особи представницьких повноважень. На нашу думку, це все ж таки класифікація за підставами виникнення, бо спосіб виникнення характеризує саме характер виникнення відносин представництва. Але тут виникає одна проблема, оскільки як зазначає В. В. Самолук, обґрунтування терміну

«законне представництво» вказівкою на те, що воно виникає безпосередньо із вказівки закону, не зовсім правильне [2, с. 36], оскільки в законі також міститься вказівка і про підстави виникнення договірного представництва.

Тому вихід з цього логічного кута вбачається у проведенні класифікації представництва потерпілого за *способом виникнення представництва*, тобто в залежності від того, чи має юридичне значення воля особи, яку представляють, для виникнення представництва чи ні. Відповідно до цього представництво поділяється на: обов'язкове (необхідне) та факультативне (добровільне). Так, воля потерпілої недієздатної особи не має юридичного значення, тому представництво може бути тільки необхідним, обов'язковим. Підстави виникнення обов'язкового представництва вказані в законі (наприклад, сімейне законодавство чітко визначає, що інтереси дітей захищають їх батьки, вони є їх законними представниками – ст. 154 СК України [3]), тому таке представництво може бути одночасно й законним. Не зважаючи на те, що чинний КПК України не передбачає обов'язкового договірного представництва потерпілого, за аналогією з обов'язковим представництвом підозрюваного, обвинуваченого (ст. 52 КПК), слід підтримати пропозиції деяких науковців про необхідність її запровадження у КПК України, зокрема «якщо потерпілий: є неповнолітнім; через свої психічні або фізичні вади (німий, глухий, сліпий тощо) не може самостійно реалізувати право на захист своїх законних інтересів; визнаний у встановленому законом порядку недієздатним або обмежено дієздатним; вимагає продовження розгляду справи, у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення» [4, с. 274].

В основі добровільного представництва лежить добровільно висловлене бажання (волевиявлення) особи, яка бере участь у провадженні, мати визначеного представника своїх інтересів. Своє волевиявлення ця особа виражає у договорі з певною особою чи у довіреності, коли мова йде про представництво юридичної особи-потерпілої саме її працівником. Тобто, частіше договірне представництво є одночасно факультативним (добровільним).

Однак, часто дві останні класифікації ототожнюють, називаючи договірне представництво добровільним, і навпаки. Думається, для практичних працівників особливої помилки тут немає, оскільки зміст як факультативного та договірного представництва, так і обов'язкового та законного близький, тому що особливості способу виникнення зумовлюють особливості підстав виникнення представництва, проте в теоретичному плані ця класифікація дає можливість усунути деякі суперечності у класифікації представництва потерпілого в кримінальному провадженні.

Ще одним критерієм класифікації представництва це *цивільно-правовий статус потерпілої особи, яку представляють*. За ним представництво потерпілого поділяється на *представництво фізичної особи* та *представництво юридичної особи*. Представниками фізичної особи-потерпілої можуть бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником або батьки (усиновлю-

вачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, тощо. Представником юридичної особи-потерпілої може бути: «її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні» (ст. 58 КПК) [1].

Наступним критерієм для класифікації представництва потерпілого є такий критерій як *професіоналізм представника*, тобто чи володіє представник професійними знаннями та навичками для надання високоякісної допомоги у кримінальному провадженні. Відповідно виокремлюють професійне та непрофесійне представництво потерпілого. Така класифікація має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Від професійності представника часто залежить результат провадження для потерпілого. Невипадково потерпілі намагаються у більшості випадків залучити до представництва своїх інтересів професійних представників – адвокатів. Кажучи про практичну значущість приведеної класифікації, слід ще зазначити, що з її допомогою ми маємо можливість оцінити ефективність діяльності будь-якої особи, яка здійснює представництво в кримінальному провадженні.

До недоліків даної класифікації відноситься те, що вона ніяк не відображає такі важливі особливості інституту представництва як спосіб (підстави) виникнення у представників відповідних повноважень, не дозволяє зрозуміти ким здійснюється кваліфіковане, а ким некваліфіковане. Тому спробуємо усунути ці недоліки та відзначимо, що за ознакою *професіоналізму представника* представництво потерпілого поділяється на:

а) професійне – здійснюється особами, які є фахівцями у правничій сфері: адвокати, юрисконсульты підприємств, установ, організацій, які виступають як представники юридичних осіб за довіреністю, як законні представники (органи опіки та піклування), та керівники юридичної особи, які мають вищу освіту у сфері права.

б) непрофесійне – здійснюється особами, які не є фахівцями у правничій сфері і це можуть бути: батьки, (усиновлювачі), опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний, керівник або працівник юридичної особи за умови, що вони не є фахівцями у галузі права.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Самолюк В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України : дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2005. 216 с.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>

4. Пожар В. Г. Деякі проблемні аспекти представництва потерпілого в кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник юридичного факультету ТНЕУ* / редкол.: М. О. Баймуратов та ін. Тернопіль : Астон, 2012. Вип. 2. С. 272-277.

Ключові слова: інститут представництва, учасники кримінального провадження, потерпілий, представник, види представництва, законне представництво, договірне представництво.

Keywords: institution of representation, participants in criminal proceedings, victim, representative, types of representation, legal representation, contractual representation.

Лукашук Каріна Русланівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри кримінального процесу*

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

У сучасному світі, де технології стрімко розвиваються, зростає й роль цифрових інструментів у забезпеченні національної безпеки, зокрема у боротьбі зі злочинністю в умовах воєнного періоду. Кіберзлочинність стає все більш актуальною проблемою для країн, які перебувають у стані військового конфлікту. Використання штучного інтелекту (далі – ШІ) та інших цифрових технологій стає важливим елементом у боротьбі зі злочинними групами, що ведуть свою діяльність у кіберпросторі, здійснюючи атаки на критичну інфраструктуру, поширюючи дезінформацію та здійснюючи фінансові злочини, зокрема через криптовалюти.

В умовах війни кіберзлочинність набуває нових форм і проявів, ставши одним із ключових елементів гібридної війни. Сучасні операції в кіберпросторі надають зловмисникам унікальну можливість для анонімності, мінімізації витрат та значного прискорення процесів атак. Ці фактори роблять кіберзлочини ефективними інструментами для порушення економічної, соціальної та політичної стабільності країни.

Один із найбільш поширених інструментів кіберзлочинців під час воєнних дій – атаки на критичну інфраструктуру. Це може бути інфраструктура енергетична, транспортна, фінансова та телекомунікаційна. Такі атаки здатні спричинити серйозні наслідки для стабільного функціонування держави, що в умовах війни може мати катастрофічні наслідки для обороноздатності та морального духу суспільства [1].

За даними Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, з початку російського вторгнення в Україну кількість кібератак на критичну інфраструктуру зросла на 400% порівняно з довоєнними роками. Зокрема,

в 2022 році відбулося кілька значних атак на енергетичні системи України, що ставили під загрозу енергетичну безпеку та стабільність життєдіяльності держави.

Іншою важливою складовою кіберзлочинної діяльності є інформаційні кампанії, які спрямовані на поширення неправдивої інформації, маніпуляції в соціальних мережах та створення фейкових новин. Такі кампанії можуть мати серйозний вплив на громадську думку, підривати довіру до офіційних джерел інформації та дестабілізувати суспільство. В умовах війни психологічні операції, спрямовані на деморалізацію населення та армії, мають значну роль.

За даними того ж Держспецзв'язку, кількість кіберінцидентів в Україні у 2022 році зростає в 2,8 рази, а кількість кампаній із дезінформації перевищила 200 [2]. Поширення фейкових новин та маніпуляцій в соціальних мережах створює хаос, який складно контролювати та який ускладнює не лише внутрішню політику, а й міжнародну стабільність.

Суттєву роль у фінансуванні кіберзлочинної діяльності відіграють криптовалюти. Завдяки своїй анонімності та децентралізованій природі криптовалют дають можливість зловмисникам здійснювати нелегальні фінансові операції, обходячи традиційні фінансові механізми та правоохоронні органи. Це стало серйозною проблемою в боротьбі з фінансовими злочинами, оскільки звичайні методи моніторингу та регулювання фінансових потоків стають малоефективними для криптовалютних транзакцій [3].

Згідно з дослідженням FATF, у 2022 році частка криптовалютних транзакцій, що пов'язані з незаконною діяльністю, зростає до 2,1% [4]. Технологія блокчейн, яка є основою криптовалют, забезпечує високу рівень анонімності та складність виявлення злочинних операцій, що ще більше ускладнює боротьбу з фінансовими злочинами.

Штучний інтелект (ШІ) і технології машинного навчання можуть стати ефективними інструментами для виявлення та протидії кіберзлочинності. За допомогою алгоритмів машинного навчання можна аналізувати великі масиви даних, що дозволяє швидко виявляти підозрілі транзакції, а також несанкціонований доступ до інформаційних систем.

Дослідження показують, що використання штучного інтелекту для аналізу фінансових операцій у криптовалютних мережах дозволяє виявляти схеми відмивання грошей та інші нелегальні операції, а також покращити швидкість та точність виявлення таких операцій. Це дозволяє ефективно реагувати на зростаючу кіберзлочинність і забезпечити більш високий рівень безпеки.

Іншим важливим напрямом у боротьбі з кіберзлочинністю є використання великих даних для аналізу та виявлення аномальних дій у кіберпросторі. Цей підхід дозволяє відслідковувати великі обсяги інформації, що надходять з різних джерел, та виявляти потенційні загрози ще на етапі їх формування.

Однак важливим аспектом у боротьбі з кіберзлочинністю є міжнародна співпраця між державами та правоохоронними органами. Технології, які використовуються зловмисниками, постійно розвиваються, і це створює потребу в

адаптації законодавства до нових реалій. Міжнародна співпраця у галузі кібербезпеки, обмін досвідом та спільне використання новітніх технологій можуть значно підвищити ефективність боротьби зі злочинністю в кіберпросторі.

У періоди війни кіберзлочинність стає важливою складовою ведення війни, що має стратегічне значення для дестабілізації суспільства, порушення критичної інфраструктури та фінансування незаконних операцій через криптовалюти. Використання штучного інтелекту, машинного навчання та великих даних дозволяє значно підвищити ефективність виявлення та реагування на кіберзлочини. Однак для того, щоб протистояти цьому виклику, необхідно постійно вдосконалювати законодавство, адаптувати регуляторні механізми та посилювати міжнародну співпрацю у боротьбі з кіберзлочинністю [5].

Уже сьогодні очевидно, що цифрові технології, зокрема штучний інтелект і машинне навчання, мають значний потенціал у боротьбі з кіберзлочинністю, і їхнє використання буде тільки зростати. Технології обробки великих даних і блокчейн можуть значно змінити спосіб, у який ми здійснюємо моніторинг кіберпростору та реагуємо на загрози. Проте попри численні досягнення, важливо врахувати й виклики, що виникають у цьому напрямку.

Одним із найбільш перспективних напрямів є подальший розвиток штучного інтелекту, який стане ще більш потужним інструментом для боротьби з кіберзлочинністю. Із розвитком алгоритмів машинного навчання з'являються нові можливості для передбачення та виявлення кіберзлочинних атак на ранніх етапах їх здійснення. Штучний інтелект може стати незамінним інструментом у розпізнаванні аномалій у мережевому трафіку та фінансових транзакціях, що дозволить своєчасно запобігати атакам і незаконним операціям.

Зокрема, новітні системи ШІ здатні виявляти приховані патерни в великих обсягах даних, що важко помітити людині або традиційним програмним забезпеченням. Це дає змогу своєчасно виявляти шкідливі коди, підозрілі транзакції чи спроби викрадення даних, знижуючи таким чином ризики для національної безпеки. Використання систем ШІ для прогнозування потенційних атак на основі історичних даних і поведінки кіберзлочинців може в значній мірі змінити підхід до забезпечення безпеки.

Список використаних джерел:

1. Ambassadors S. Blockchain Transaction Detection with AI. *Medium*. 2024. URL: <https://medium.com/@singularitynetambassadors/blockchain-transaction-detection-with-ai-32508414492f>.
2. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/u-2022-roci-kilkist-zareyestrovanih-kiberincidentiv-virosla-maizhe-vtrichi-zvit>.
3. Opportunities and Challenges of New Technologies for AML/CFT, FATF, Paris, France. URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/opportunities-challenges-newtechnologies-aml-cft.html>.

4. Chainalysis Crypto Crime Report 2023. URL: https://hkibfa.io/wp-content/uploads/2023/02/Crypto_Crime_Report_2023.pdf

5. Foley S., Karlsen J. R., Putnins T. J. Sex, drugs, and bitcoin: how much illegal activity is financed through cryptocurrencies? *Review of Financial Studies*. 2018. vol. 32(5). 63 p.

Ключові слова: штучний інтелект, кіберзлочинність, боротьба зі злочинами, національна безпека, війна.

Keywords: artificial intelligence, cybercrime, crime fighting, national security, war.

Ляховченко Іван Анатолійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального процесу*

СУД ПРИСЯЖНИХ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Здійснюючи кримінальне провадження, держава повинна забезпечувати баланс між приватними та публічними інтересами. Лише в такий спосіб можна гарантувати досягнення завдань кримінального провадження без ризику необґрунтованого обмеження прав учасників кримінального процесу. Відповідно, за для гарантування цих прав держава намагається імплементувати якомога більше правових інститутів, метою яких є забезпечення гуманізації кримінальної процесуальної діяльності. Одним з таких інститутів і є суд присяжних.

Вчені зазначають, що суд присяжних є колегією громадян, незалежною від професійних суддів, яка формується з осіб, що добре обізнані з умовами життя у своєму регіоні та особливостями соціального середовища, яке вони представляють. Завдяки цьому присяжні мають змогу об'єктивно оцінити наявність або відсутність вини особи у вчиненні кримінального правопорушення та винести справедливе рішення. В Україні суд присяжних функціонує як колегіальний орган, що складається з двох професійних суддів і трьох присяжних, і діє при місцевому (окружному) загальному суді першої інстанції. За клопотанням обвинуваченого він розглядає кримінальні провадження щодо злочинів, за які передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Усі учасники такого суду спільно ухвалюють рішення з усіх питань, що виникають під час судового розгляду, за винятком питань, передбачених частиною третьою статті 331 КПК України [1, с. 17].

На думку В. Г. Шишленка, оскільки саме присяжним належить повноваження встановлювати факт вчинення діяння та винуватість підсудного, інституція суду присяжних повинна відповідати низці принципів ознак. Зокрема, йдеться про чітке розмежування повноважень між професійними суддями та присяжними; організаційну автономію колегії присяжних щодо суддівського складу; відсутність юридичної відповідальності присяжних за прийняте рішення; не-

можливість апеляційного оскарження винесеного вироку. При цьому касаційне скасування вироку суду присяжних допускається лише у разі порушення норм кримінального процесуального законодавства, а наслідком такого скасування має бути призначення нового розгляду справи іншим складом суду присяжних. Отже, присяжні функціонують як незалежна від професійних суддів колегія, основним завданням якої є встановлення фактичних обставин справи та винесення справедливого вердикту [2].

Як вже було зазначено, право на суд присяжних передбачено ч. 3 ст. 31 КПК України, де зазначено, що «кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд» [3]. Проте дане право (як і більшість інших прав у кримінальному процесі) не є абсолютним та з нього теж можуть бути виключення. Так, відповідно до ч. 10 ст. 615 КПК України, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, крім здійснення кримінального провадження у суді, в якому до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною було визначено склад суду за участю присяжних.

В цілому необхідно зазначити, що суди неухильно дотримуються даного правила. Відносно клопотань сторони захисту про здійснення судового розгляду судом присяжних судді зазначають, що «фактично положення ч. 10 ст. 615 КПК України призупинили можливість створення суду присяжних під час воєнного стану та з набранням чинності цією частиною (тобто з 1 травня 2022 року). Оскільки Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022в Україні введено воєнний стан, період якого в подальшому був продовжений згідно зі змістом відповідних нормативних актів, і триває на даний час, в силу приписів ч. 10ст. 615 КПК України, колегія суддів не знаходить підстав для задоволення клопотання та дійшла висновку про подальший розгляд даного кримінального провадження колегіально судом у складі трьох суддів» [4].

Звертаємо увагу, що в даному випадку суд зазначає, що ч. 10 ст. 615 КПК України є спеціальною нормою по відношенню до ст. 31 КПК України, тому вона має застосовуватися на час дії воєнного стану на території України. При цьому важливим уточненням є те, що на відміну від більшості інших положень, які передбачені ст. 615 КПК України, ч. 10 ст. 615 КПК України не передбачає перевірки наявності будь-яких фактичних обставин, які унеможливають розгляд кримінального провадження судом присяжних. В даному випадку достатнім є лише дія воєнного стану на території України. Відповідно, дане правило однаково має застосовуватися на всій території України незалежно від ступеня наближеності

такої території до зони бойових дій. Можна стверджувати, що в такий спосіб законодавець намагається мінімізувати будь-які ризики, які можуть вплинути на результативність кримінального провадження. Дійсно, суд присяжних є досить важливим та дієвим інструментом залучення населення до здійснення правосуддя. В той же час дієвість такого інструменту можна забезпечити лише в тих умовах, на які було розраховане кримінальне процесуальне законодавство з самого його початку.

Список використаних джерел:

1. Щерба В. М., Юхно О. О. Кримінальне провадження в суді присяжних : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2018. 274 с.
2. Шишленко В. Г. Щодо удосконалення організації та діяльності суду присяжних в Україні. *Форум права*. 2013. № 1. С. 1200–1204.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
4. Ухвала Держинського районного суду м. Харкова від 31.05.2023, справа № 642/1131/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113136655>.

Ключові слова: суд присяжних, воєнний стан, судовий розгляд, кримінальне провадження.
Keywords: jury trial, martial law, trial, criminal proceedings.

Маркіна Анна Валеріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри кримінального процесу*

СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ В УКРАЇНІ

В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та цифровізації суспільства врегулювання порядку використання інформації в електронній (цифровій) формі як доказу, з метою встановлення фактів та обставин, які є предметом доказування, стає все більш важливим. Це обумовлює необхідність проведення комплексного ґрунтовного аналізу стану законодавчого закріплення в Україні поняття електронних доказів, регулювання порядку їх збору, зберігання та оцінки, з метою виявлення існуючих прогалин та подальших кроків для удосконалення відповідних нормативно-правових норм, що забезпечить ефективність, єдність і сталість практики використання електронних доказів.

Одним із ключових кроків у процесі закріплення поняття електронних доказів в українському законодавстві є прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року, які вказані

кодекси було викладено в новій редакції та вперше було визначено поняття «електронні докази» [1].

Так, відповідно до ст. 96 ГПК «електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет)» [2]. Аналогічне визначення поняття електронних доказів наведено у ст. 100 ЦПК та ст. 99 КАС [3, 4].

Однак до Кримінального процесуального кодексу України такі зміни внесені не були.

Статтею 84 КПК визначено, що «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів» [5].

Згідно зі ст. 98 КПК «речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в частині першій цієї статті» [5].

Відповідно до ст. 99 КПК «документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою цієї статті, можуть належати, зокрема, матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії» [5].

Отже, кримінальне процесуальне законодавство не виокремлює електронні докази як окремий вид доказів, а наведений у ч. 3 ст. 99 КПК термін «електро-

ний документ», визначення якого КПК не містить, розглядається лише як різновид такого джерела доказів, як документ.

Поняття «електронного документа» закріплено у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року, де зазначено, що «електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа» [6].

Такий підхід значно звужує розуміння сутності електронних доказів та їх особливостей.

А тому, слушною є думка Коваленка А. В. про «нагальну потребу у формулюванні доктринального та легального визначень поняття «електронний доказ» у кримінальному процесі та в науковій розробці основних підходів до збирання, дослідження та використання електронних доказів із дальшим закріпленням таких підходів у КПК» [7, с. 242].

Антонюк А. Б. та Русецька В. А. вважають, що «У переліку пріоритетів стратегічного розвитку України особливе місце повинні займати захист прав, свобод та безпеки в інформаційній сфері, відмова від ідей тотального інформаційного контролю. З цієї метою необхідно в законодавстві визначити поняття «електронний доказ» та пропонують власне його визначення [8, с. 85].

Більшість науковців, які досліджують питання щодо електронних доказів, також підтримують позицію щодо необхідності закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві вказаної категорії доказів.

01 вересня 2020 року у Верховній Раді України було зареєстровано проект Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів» (№ 4004), де, зокрема, запропоновано доповнити главу 4 «Докази і доказування» розділу I «Загальні положення» КПК параграфом 4¹ «Електронні докази», в якому визначено, що «електронним доказом є інформація в електронній (цифровій) формі з відомостями, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження» [9].

Також запропоновано у частині 2 цієї статті зазначити, що «до електронних доказів можуть належати:

- 1) електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо);
- 2) віртуальні активи;
- 3) веб-сайти, веб-сторінки;
- 4) текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;
- 5) метадані;
- 6) бази даних;
- 7) інша інформація в електронній (цифровій) формі.

Копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах,

їх невід’ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як електронний доказ» [9].

Однак до цього часу вказаний проєкт не був розглянутий та відповідні зміни до КПК внесені не були.

Відсутність законодавчо закріпленого визначення поняття електронних доказів у чинному КПК, єдиного підходу до порядку їх отримання та використання створює правову невизначеність та ускладнює формування єдиної і сталої судової практики щодо оцінки вказаної категорії доказів.

Отже, врахування сучасних реалій та потреб правозастосування свідчить про необхідність вдосконалення норм кримінального процесуального законодавства щодо електронних доказів, що дозволить не лише модернізувати національну правову систему, а й адаптувати її до сучасних викликів у сфері кримінального судочинства.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України 2017 р. від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
7. Коваленко А. В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2018. Вип. 4(84). С. 237–245.
8. Антонюк А. Б., Русецька В. А. Електронні докази в кримінальному провадженні. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки». 2020. № 10. С. 78–87.
9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів: проєкт Закону від 01.09.2020 р. № 4004. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69771.

Ключові слова: докази, джерело доказів, електронні докази, електронний документ, інформація.

Keywords: evidence, source of evidence, electronic evidence, electronic document, information.

ОБОВ'ЯЗКИ ОСОБИ В ЗВ'ЯЗКУ З ОБРАННЯМ ДО НЕЇ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану зумовило появу нових викликів для кримінального процесу, зокрема в частині забезпечення дотримання прав і обов'язків осіб, до яких застосовано запобіжні заходи. В умовах воєнного стану державні органи стикаються з необхідністю оперативного реагування на загрози національній безпеці, при цьому не відступаючи від принципів верховенства права та дотримання прав людини. Ці обставини обумовили необхідність перегляду ролі слідчого судді, порядку обрання і продовження запобіжних заходів, а також розширення обов'язків підозрюваних та обвинувачених у нових правових реаліях.

Однією з ключових сфер, де ці принципи стикаються, є інститут запобіжних заходів та пов'язані з ним обов'язки осіб, щодо яких такі заходи застосовуються.

Запобіжні заходи, згідно нормам українського законодавства, покликані забезпечити належну процесуальну поведінку підозрюваного або обвинуваченого. Стаття 194 КПК України встановлює вичерпний перелік обов'язків, які можуть бути покладені на особу: з'являтися за викликом слідчого, не залишати певне місце без дозволу, повідомляти про зміну місця проживання тощо.

Однак ці обов'язки у мирний час реалізуються в умовах розвиненої інфраструктури органів досудового розслідування, функціонування судів, стабільного зв'язку та повідомлень. У період воєнного стану виконання навіть базових обов'язків часто ускладнюється: особа може перебувати в зоні бойових дій, комунікація – обмежена, доступ до судів – частково недоступний. Все це актуалізує потребу в гнучкому, ситуаційно обумовленому застосуванні процесуальних норм.

Запровадження воєнного стану спричинило не лише обмеження певних прав громадян, але й адаптацію кримінального процесу до нових викликів [5]. У законодавстві України (зокрема, у розділі IX-1 Кримінального процесуального кодексу України) з'явилися спеціальні норми, які регламентують порядок кримінального провадження в умовах воєнного стану [1].

Відповідно до статті 615 КПК України, у разі відсутності об'єктивної можливості здійснення повноважень слідчим суддею, передбачених низкою статей, зокрема щодо обрання запобіжних заходів, такі повноваження передано керівнику органу прокуратури. Це означає зміщення процесуального центру ухвалення рішень, що посилює роль прокурора, але також вимагає від підозрюваного точного дотримання визначених процесуальних обов'язків [2].

В умовах воєнного стану при невідкладному виконанні прокурором повноважень слідчого судді щодо перевірки законності затримання, подальший судовий контроль за цим заходом процесуального примусу має реалізовуватися автоматично при з'явленні першої можливості [3].

При цьому таким прокурором є як прокурор, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні, так і його керівники.

Однак серед науковців існує думка, що «якісна оцінка доповнень ст. 615 КПК України щодо проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану можлива лише після аналізу практики підрозділів, які уповноважені на проведення досудового розслідування, яка станом на цей час відсутня» [6].

Значним нововведенням стало можливе використання технічних засобів відеозв'язку для участі особи у судовому розгляді щодо обрання запобіжного заходу, якщо її фізична присутність неможлива [1]. Якщо навіть дистанційна участь не може бути забезпечена, особа має бути негайно звільнена. Це положення фактично додає нову умову обов'язковості участі особи в процедурі обрання запобіжного заходу.

Ще одне положення стосується можливості продовження строку тримання під вартою не судом, а керівником прокуратури за клопотанням прокурора або слідчого [1]. Строк може бути продовжений до одного місяця й неодноразово. Це вимагає не лише обґрунтованості дій прокурора, але й точного дотримання особою процесуальних норм – наприклад, не уникати участі у слідчих діях, не порушувати режиму, визначеного умовами тримання під вартою.

Крім того, при неможливості проведення підготовчого судового засідання, запобіжний захід автоматично вважається продовженим, але не більше ніж на два місяці. У цих випадках особа зобов'язана дотримуватися покладених на неї обов'язків навіть без поновленого рішення суду.

Дана норма стала предметом критики правозахисників. Проте в умовах воєнного стану така норма розглядається як компроміс між ефективністю розслідування та обмеженням ресурсів судової системи. Від підозрюваного вимагається дотримання процесуальних умов – зокрема, з'явлення за викликом, невчинення нових правопорушень, недопущення контактів з іншими фігурантами справи [4].

Найцікавішим аспектом оновлень є запровадження положення про можливість скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з метою проходження військової служби під час мобілізації або за контрактом [1]. Підозрюваний або обвинувачений має право звернутися до прокурора з відповідним клопотанням. У цьому контексті обов'язки особи не лише зберігаються, але й розширюються: після скасування заходу особа зобов'язана протягом 48 годин прибути до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (ТЦК).

На практиці відомі випадки, коли особи, що перебували під вартою, звільнялись для проходження служби. Це, у свою чергу, передбачає покладення додаткових обов'язків як щодо звітності перед правоохоронними органами, так і дисциплінарної відповідальності у межах військової служби. У такий спосіб формується новий підхід до реалізації обов'язків особи – із врахуванням ролі її у національній обороні.

Невиконання цього обов'язку, а також відмова у прийнятті на службу тягне за собою негайне інформування прокурора, який, у свою чергу, зобов'язаний подати

нове клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [1]. Контроль за виконанням таких обов'язків покладається на прокурора та ТЦК.

Таким чином, навіть після скасування запобіжного заходу обов'язки особи залишаються активними. Це демонструє нову парадигму процесуального статусу підозрюваного/обвинуваченого: замість пасивного очікування рішень держави особа має активно реалізовувати свої обов'язки у взаємодії з органами публічної влади.

Отже, запроваджені зміни до КПК України в умовах воєнного стану трансформують обсяг і зміст обов'язків підозрюваного або обвинуваченого у зв'язку з обранням до нього запобіжного заходу. З одного боку, це спрямовано на підвищення оперативності кримінального провадження. З іншого боку – покладає на особу додаткову відповідальність, вимагає обізнаності з правами та обов'язками, а також високої юридичної культури.

Зважаючи на виклики, які постали перед системою правосуддя, подальші дослідження мають бути спрямовані на оцінку ефективності таких змін у контексті дотримання прав людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України зі змінами, внесеними Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

2. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : лист Верховного Суду від 03.03.2022 № 1/0/2-22. *LIGA 360*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/vss00820?an=1&ed=2022_03_03.

3. Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70. С. 417-423. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.67>.

4. Гловюк І. В., та ін. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 25 серпня 2022 р.). 3-тє вид., допов. і перероб. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2022. 99 с.

5. Маєтний М. І. Правові підстави для обмеження прав і основних свобод людини в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2 (43). С. 13-17. URL: <https://doi.org/10.32837/ryuv.v02.1009>.

6. Новік М. Проблемні питання здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. онлайн-семінару (м. Кривий Ріг, 29 квіт. 2022 р.) / Донецьк. держ. ун-т внутр. справ. Кривий Ріг, 2022. С. 191-193.

Ключові слова: запобіжні заходи, обов'язки підозрюваного, воєнний стан, прокурор, тримання під вартою.

Keywords: preventive measures, suspect's obligations, martial law, prosecutor, detention.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКАЗІВ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

України, беручи на себе зобов'язання, передбачені міжнародними договорами, повинна неухильно їх дотримуватися. Інколи виконання таких зобов'язань передбачає обов'язкове внесення змін до чинного законодавства. Тому саме у зв'язку із ратифікацією Римського статуту до Кримінального процесуального кодексу України була включена новий розділ – «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», основним завданням якого є гармонізація вітчизняного кримінального процесуального законодавства України з Римським статутом спрощення співробітництва МКС правоохоронним органам. В той же час необхідно підкреслити, що більшість з процедур, які передбачені цим розділом, є новими для наших правозастосувачів, у зв'язку з чим існує необхідність у проведенні доктринального дослідження специфіки імплементації даних положень у практичну площину. І однією з таких процедур є забезпечення збереження доказів.

Так, відповідно до ст. 623 КПК України, центральний орган України вживає заходів для забезпечення збереження доказів на території України на прохання Міжнародного кримінального суду в порядку, передбаченому КПК України, на умовах та у строки, визначені Міжнародним кримінальним судом. У разі якщо виконання прохання Міжнародного кримінального суду зачіпає права добросовісних (*bona fide*) третіх осіб або існують обставини, які можуть перешкодити забезпеченню збереження доказів, центральний орган України проводить консультації з Міжнародним кримінальним судом щодо зміни умов і строків забезпечення збереження доказів. Як можна помітити з даного правового положення, законодавець не уточнює, в які саме способи може відбуватися таке збереження доказів, відсилаючи до інших положень КПК України та до умов, які можуть бути висунуті МКС.

Необхідно зазначити, що діяльність МКС в значній мірі базується на доказах, які збираються не уповноваженими учасниками кримінального провадження відповідної країни, а звичайними очевидцями, які опинилися в момент вчинення злочинних дій, які підпадають під юрисдикцію МКС та можуть здійснити первинне документування таких відомостей. В Посібнику зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду та документування міжнародних злочинів зазначається, що державні установи та військові структури дедалі частіше використовують цифрові платформи та сучасні засоби зв'язку, серед яких – електронна пошта, текстові й голосові повідомлення, телефонні дзвінки тощо. Уся ця електронна комунікація може стати цінним джерелом інформації для слідчих органів. Водночас безсистемне або надмірне збирання такої інформації може

викликати ускладнення для Офісу Прокурора, особливо у випадках, коли передаються великі обсяги нерелевантної чи неправомірно отриманої конфіденційної інформації. Якщо інформатор у майбутньому відмовиться від співпраці з Прокурором, останній може опинитися в ситуації, коли доведеться розкривати дані без відповідного дозволу. Саме тому Офіс Прокурора, ймовірно, відмовиться приймати необроблений масив матеріалів, надаючи перевагу лише інформації, яка має потенційне доказове значення. Це означає, що значна частина конфіденційної інформації залишатиметься у розпорядженні уповноважених осіб і потребуватиме належного зберігання. Попри те, що слідчі та правозахисники зазвичай акцентують увагу на збиранні офіційних документів, виданих сторонами збройного конфлікту, не варто нехтувати відкритими джерелами інформації. Як загальнонаціональні, так і місцеві ЗМІ, незалежно від ступеня їх контролю, можуть містити важливі свідчення щодо вчинених злочинів. Практика останніх збройних конфліктів свідчить, що особи, підозрювані у воєнних злочинах, нерідко самі ставали об'єктами журналістських сюжетів, у яких публічно розповідали про свої дії. У низці справ такі матеріали ЗМІ стали вагомими доказами в судовому процесі. Окрім того, іноді самі засоби масової інформації можуть бути залучені до злочинної діяльності [1].

Відповідно, з точки зору МКС збір такої інформації може відбуватися неконтрольовано, в залежності від умов, за яких такий збір став можливий. Відповідно, в ст. 623 КПК України необхідно звертати увагу на положення, відповідно до якого зберігання доказів для МКС має відбуватися в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством. З цього можна зробити висновок, що таке збереження можливе лише у формі тих джерел доказів, які передбачені КПК України – як показання, речові докази, документи та висновки експертів. Збирання та, відповідно, збереження таких доказів може відбуватися лише у способи, передбачені ст. 93 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Посібник зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду та документування міжнародних злочинів. URL: <https://censs.org/wp-content/uploads/2020/05/посібник-для-МКС.pdf>.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, докази, доказування

Keywords: International Criminal Court, evidence, proving

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПІДСЛІДНІ ДЕРЖАВНОМУ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

Процесуальні особливості досудового розслідування злочинів, що підслідні Державному бюро розслідувань, є важливим аспектом кримінального процесу в Україні. Досудове розслідування є однією з ключових стадій кримінального процесу, що визначає якість правосуддя та рівень дотримання законності в державі. В Україні важлива роль у розслідуванні злочинів, скоєних високопосадовцями, суддями, правоохоронцями та військовослужбовцями, належить Державному бюро розслідувань (ДБР). Цей правоохоронний орган спеціалізується на розслідуванні злочинів особливого рівня складності та значущості, які мають безпосередній вплив на функціонування державного апарату.

Діяльність ДБР регламентується низкою законодавчих актів, серед яких найважливішими є Конституція України, яка встановлює основи кримінального процесу та гарантує права громадян у сфері правосуддя, Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК), що визначає процедури досудового розслідування та порядок збору доказів, Закон України “Про Державне бюро розслідувань”, який регламентує правовий статус, повноваження, організацію та діяльність цього органу, а також Закон України “Про запобігання корупції”, який встановлює механізми протидії корупційним правопорушенням та визначає суб’єктів відповідальності. Також важливе значення мають міжнародні договори, укладені Україною, які регулюють співпрацю з іншими державами у сфері кримінального правосуддя та розслідування злочинів, зокрема в частині екстрадиції та спільних слідчих дій.

Згідно зі статтею 216 КПК України, ДБР здійснює розслідування злочинів, вчинених Президентом України (після припинення його повноважень), народними депутатами, суддями всіх рівнів, працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями Збройних сил України та інших військових формувань, а також державними службовцями категорії “А”. До підслідності ДБР належать злочини, пов’язані з корупцією, перевищенням службових повноважень, зловживанням владою, незаконним збагаченням, службовою недбалістю, порушенням законів та звичаїв війни тощо [1].

Досудове розслідування розпочинається після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Це може відбутися на підставі заяви про злочин від фізичних або юридичних осіб, повідомлення правоохоронних органів або самостійного виявлення органами досудового розслідування фактів, що свідчать про можливе правопорушення. Після відкриття провадження слідчий ДБР визначає тактику розслідування, планує слідчі дії, встановлює осіб, які можуть бути причетними до злочину.

Досудове розслідування включає комплекс процесуальних дій, спрямованих на збір доказів. Основними видами слідчих дій є допити свідків та підозрюваних, виїмка документів, обшук, затримання підозрюваних, експертні дослідження та негласні слідчі (розшукові) дії. Особливо важливими є негласні слідчі дії, до яких належать прослуховування телефонних розмов, контроль за кореспонденцією, відеоспостереження, використання агентурної розвідки. Вони дозволяють отримувати докази без відома підозрюваних та викривати складні корупційні схеми.

Важливим аспектом досудового розслідування є співпраця ДБР з іншими правоохоронними органами та міжнародними структурами. Така взаємодія дає змогу ефективно обмінюватися інформацією, координувати слідчі дії та уникати дублювання функцій. У процесі розслідування можуть залучатися іноземні експерти, аналітики та спеціалізовані слідчі групи, що підвищує ефективність кримінального переслідування складних злочинних схем.

Однією з ключових проблем є перетин підслідності ДБР, НАБУ та СБУ, що ускладнює розподіл справ між органами. Незважаючи на законодавчу незалежність, ДБР інколи зазнає політичного тиску, що може впливати на вибірковість розслідувань. Розслідування складних злочинів вимагає залучення кваліфікованих фахівців, експертів та відповідного технічного обладнання. Наразі ДБР потребує вдосконалення матеріально-технічної бази та розширення кадрового складу.

Для покращення ефективності роботи ДБР необхідно розмежувати компетенцію правоохоронних органів для уникнення дублювання функцій, забезпечити незалежність ДБР від політичного впливу, підвищити рівень професійної підготовки слідчих, впровадити сучасні технології для збору та аналізу доказів, покращити механізми міжнародної співпраці у кримінальних розслідуваннях. Також важливим є запровадження механізмів громадського контролю над діяльністю ДБР, що сприятиме підвищенню рівня довіри громадян до цього органу.

Державне бюро розслідувань відіграє важливу роль у забезпеченні правопорядку в Україні, розслідуючи злочини, вчинені посадовими особами та військовослужбовцями. Водночас ефективність його діяльності залежить від удосконалення законодавчої бази, належного фінансування, незалежності від політичного впливу та покращення кадрового забезпечення. Вирішення існуючих проблем сприятиме підвищенню ефективності розслідувань та зміцненню довіри громадян до правоохоронної системи. У майбутньому, завдяки реформам та модернізації, ДБР може стати одним із ключових правоохоронних органів України, здатним ефективно боротися з високопосадовою злочинністю та забезпечувати справедливість у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, досудове розслідування, кримінальний процес, підслідність, корупційні злочини, негласні слідчі дії, Єдиний реєстр досудових розслідувань, співпраця правоохоронних органів.

Keywords: State Bureau of Investigation, pre-trial investigation, criminal procedure, jurisdiction, corruption offences, covert investigative actions, Unified Register of Pre-trial Investigations, law enforcement cooperation.

Філімонов Микита Володимирович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального процесу*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Повномасштабне вторгнення та триваюча збройна агресія РФ проти України сприяли значному збільшенню питомої ваги кримінальних правопорушень, що вчиняються у кіберпросторі та з використанням інформаційних технологій. Збирання та фіксації доказів таких правопорушень відбувається, передусім, шляхом проведення негласних (слідчих) розшукових дій, серед яких доволі помітне місце посідає і зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Попри те, що більшість проблем практичного застосування норм ст. 264 КПК України були виявлені науковцями та практичними працівниками доволі давно, аналіз судової практики демонструє, що вони не були вирішеними й надалі тягнуть за собою непослідовну судову практику.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем визначено КПК України як пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача. За загальним правилом, така негласна слідча (розшукова) дія проводиться за ухвалою слідчого судді, втім у випадку, коли доступ до електронної інформаційної системи не обмежується власником, володільцем чи утримувачем, дозвіл слідчого судді не є необхідним (ч.2 ст. 264 КПК України).

Саме неоднозначне тлумачення положень ч.2 ст. 264 КПК України породжує питання співвідношення зняття інформації з електронних інформаційних систем з іншими процесуальними діями, серед яких огляд, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, тимчасовий доступ до речей і документів тощо. В цілому, як показує аналіз судової практики ці питання виникають у контексті огляду вмісту мобільного телефону або ноутбуку, а також огляду інтернет сторінок. Власне у цьому аспекті і виникає питання щодо дотримання належної правової процедури та, як наслідок, допустимості отриманих доказів.

У доктрині ці питання розглядались А. В. Шилом. На його думку, у випадку огляду вмісту мобільного телефону не можна говорити в принципі про застосуванні інституту негласних слідчих (розшукових) дій, адже їх ключовою ознакою те, що таке втручання має прихований характер, а у випадку відкритого огляду вмісту мобільного телефону ця ознака втрачається [1, с. 175].

О. В. Малахова розглядала відповідні питання у контексті огляду Інтернет-сторінок. Авторка стверджує, що отримання з мережі Інтернет фактичних даних, доступ до яких необмежений, не може здійснюватися шляхом зняття інформації з електронних інформаційних систем, адже порядок виявлення та фіксації таких відомостей не пов'язаний з подоланням захисту інформації від втручання інших осіб, а тому не відповідає суті негласної слідчої (розшукової) дії. Даний різновид інформації, на її думку, має виявлятися та фіксуватися шляхом проведення такої слідчої (розшукової) дії як огляд [2, с. 66].

ККС ВС також прагнув уніфікувати судову практику у цьому аспекті. У постанові ККС ВС від 24 лютого 2024 року було виокремлено такі ознаки зняття інформації з електронних інформаційних систем, що вимагає ухвали слідчого судді, а саме: розміщення у публічно недоступному місці, житлі чи іншому володінні особи, використання логічного захисту доступу, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача [3]. У цьому ж рішенні суд визнав відсутність порушення кримінального процесуального закону, оскільки огляд вмісту мобільного телефону відбувався шляхом включення та перегляду текстових повідомлень та фото, а сам власник не заперечував проти цього, а також добровільно коментував виявлену інформацію.

Водночас, наприклад, саме протоколом зняття інформації з електронних інформаційних систем підтверджено факт створення облікового запису засудженого на сайті «ІНФОРМАЦІЯ_4» та установлені та зафіксовано факти входу з указанного пристрою у профіль користувача [4], огляд за допомогою службового ноутбука з використанням браузера «Chrome» профілю «ОСОБА_9» у соціальній інтернет-мережі «Facebook», а саме вкладки «Життєпис», та встановлення, що інформація цього профілю є загальнодоступною, тобто до неї мають доступ усі користувачі соціальної мережі «Facebook» [5]. У Постанові ККС ВС від 18 вересня 2023 року, мова йшла вже про огляд вмісту текстових повідомлень у додатках смартфона на підставі ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів [6].

Отже, підсумовуючи слід вказати, що натепер питання огляду вмісту текстових повідомлень у смартфонах, сторінок у соціальних мережах здійснюється як за допомогою зняття інформації з електронних інформаційних систем, так і шляхом огляду їх змісту та складання відповідного протоколу. Частково наявна практика огляду вмісту текстових повідомлень на смартфонах на підставі ухвал слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів. Слід визнати,

що правові основи огляду комп'ютерних даних у ст. 237 КПК України закладені, однак питання розмежування ситуацій, коли належною буде та чи інша форма фіксації наразі не достатньо чітко викладена у нормах КПК України і цей недолік має бути усунутий.

Список використаних джерел:

1. Шилов А. В. Отримання інформації з вилученої електронної техніки як спосіб збирання доказів: спірні питання практичного застосування. *Правові новели*. 2018. № 5. С. 172-178.
2. Малахова О. В. До питання огляду сторонами кримінального провадження змісту Інтернет-сторінок. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 64-69.
3. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 лютого 2024 року, судова справа № 208/3704/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117277325>.
4. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 травня 2024 року, судова справа № 161/3192/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119331797>.
5. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 листопада 2023 року, судова справа № 595/359/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115476534>.
6. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18 вересня 2023 року, судова справа № 161/5817/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113626920>.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, зняття інформації з електронних інформаційних систем, огляд, кримінальне процесуальне доказування, допустимість доказів.

Keywords: covert investigative (search) actions, removal of information from electronic information systems, review, criminal procedural evidence, admissibility of evidence.

Шугалевич Ігор Васильович

Національний університет «Одеська юридична академія»

аспірант кафедри кримінального процесу

ПРАВОВА ПРИРОДА ПОСТАНОВ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Правова природа судового прецеденту викликає дискусії серед авторів з часів незалежності України. Дискусійними залишаються питання як самого поняття судового прецеденту та його співвідношення з судовою практикою, так і власне самого змісту та місця судового прецеденту серед джерел права.

Не зачіпаючи в межах даної статті означеної проблематики, слід звернути увагу на не менш важливого питання, яке має пряме та безпосереднє практичне значення в розрізі правозастосування.

Таке питання зводиться до правової природи правових висновків колегій суддів, судових палат та об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду.

До теперішнього часу ми можемо спостерігати, що судова практика не має єдиного розуміння відносно правової природи правових висновків колегій суддів, судових палат та об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду, наслідком чого є ігнорування окремих позицій Верховного Суду.

Для прикладу, в ухвалі колегії суддів Вищого антикорупційного суду від 13 вересня 2022 року в рамках справи № 991/747/20 зазначено, що: «Тільки в постановах палати, об'єднаної палати чи Великої Палати Верховного Суду можуть міститись висновки про те, як саме повинна застосовуватись норма права, які мають враховуватись судами при застосуванні таких норм права [1].

Не приділяючи особливої уваги цьому питанню, звернемо увагу лише на положеннях ч. ч. 1, 2, 3 ст. 434-1 КПК України, згідно яких видається очевидним, що постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду не лише містять висновки щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, але й більше того, законодавцем передбачено правовий механізм (підстави та порядок) відступу від таких висновків колегій суддів (ст. ст. 434-1, 434-2 КПК України) [2, ст. 434-1, 434-2].

Переконані, що проблематика даного питання обумовлена винятково невірним тлумаченням положень ч. 4 ст. 442 КПК України [2, ст. 442]. Зокрема, поза увагою правозастосовувачів залишається те, що: (1) дана норма (ч. 4 ст. 442 КПК України) являється спеціальною, й передбачає винятково випадок, коли колегія суддів, палата або об'єднана палата не погоджується із застосуванням відповідної норми права; (2) дана норма жодним чином не унеможливує зазначення відповідного висновку щодо застосування норми права колегією суддів Верховного Суду.

Про викладене свідчить й сама практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Так, згідно постанови колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 06 березня 2019 року у справі № 756/5803/17-к: «Виходячи з телеологічного (цільового), логічного й системного тлумачення положень статей 434-1-434-2 КПК України і статей 13, 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» можна зробити висновок, що кримінальним процесуальним законом визначені процесуальні механізми забезпечення єдності судової практики, що полягають у застосуванні спеціальної процедури відступу від висновків щодо застосування норм права, викладених у раніше постановлених рішеннях Верховного Суду. Логіка побудови й мета існування цих процесуальних механізмів указує на те, що в цілях застосування норм права в подібних правовідносинах за наявності протилежних правових висновків суду касаційної інстанції слід виходити з того, що висновки, які містяться в судових рішеннях судової палати Касаційного кримінального суду, мають перевагу над висновками колегії суддів, висновки об'єднаної палати Касаційного криміналь-

ного суду над висновками палати чи колегії суддів цього суду, а висновки Великої Палати Верховного Суду над висновками об'єднаної палати, палати й колегії суддів Касаційного кримінального суду» [3].

Однак, чи є правова природа висновків колегій суддів, судових палат та об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду однаковою, й чи передбачено будь-які правові наслідки в результаті ігнорування відповідних постанов?

Першочергово слід зауважити, що в кримінальному процесуальному законі України відсутня санкція за неврахування висновків Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, викладених у його постановах/ухвалах, як і належним чином не визначено серед підстав касаційного оскарження можливість посилання на неправильне застосування судом норм матеріального чи процесуального права, в розрізі, для прикладу, застосування норми права без врахування висновку щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, в той час як такого роду механізми активно застосовуються в рамках адміністративного судочинства (п. 1 ч. 4 ст. 328 Кодексу адміністративного судочинства України) [4, ст. 328].

В той же час ч. 6 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [5, ст. 13].

Вважаємо, що в цілях забезпечення сталості та єдності судової практики правову конструкцію ч. 5 ст. 9 КПК слід сформулювати наступним чином: «Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, а також висновків Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду» [3, ст. 9].

Конструкцію п. 3 ч. 1 ст. 413 КПК пропонуємо викласти в наступному вигляді: «Неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність, що тягне за собою скасування або зміну судового рішення, є: неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту, зокрема сформульованому у висновках Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду» [3, ст. 413].

Приписи ч. 1 ст. 412 КПК пропонуємо доповнити наступним змістом: «Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, зокрема через неврахування правових висновків Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду».

В свою чергу, ч. 6 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» пропонуємо доповнити другим абзацом, а саму статтю викласти в наступному вигляді: «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Висновки

щодо застосування норм права, викладені у постановах об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду є обов'язковими для інших судів, відступ від яких можливий лише в порядку, передбаченому цим Кодексом».

Вважаємо, що шляхом наведених законодавчих змін дійсна роль постанов Верховного Суду буде забезпечена, в той час як правова природа окремих постанов Верховного Суду буде розмежована.

Список використаних джерел:

1. Ухвала колегії суддів Вищого антикорупційного суду від 13 вересня 2022 року в рамках справи № 991/747/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106448469>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 06 березня 2019 року у справі № 756/5803/17-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80396292>.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>.
5. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1402-19>.

Ключові слова: постанова; висновки; обов'язковість; врахування; правова природа.

Keywords: decree; conclusions; obligation; consideration; legal nature.

СЕКЦІЯ 11.

КРИМІНАЛІСТИКА, СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ПСИХОЛОГІЯ ТА МЕДИЦИНА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СУДОЧИНСТВА

***Керівник секції:** завідувач кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор
Аркуша Лариса Ігорівна*

***Секретар секції:** доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент
Гресь Юлія Олегівна*

Аркуша Лариса Ігорівна
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор*

Кучеров Дмитро Сергійович
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності*

КОРУМПОВАНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК УМОВА ДЛЯ ВЧИНЕННЯ ПОДАТКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Процес розслідування податкових кримінальних правопорушень нерозривно пов'язаний із вивченням окремих особливостей технології їх учинення. Податкові злочинні технології можна визначити як детермінований порядок реалізації структурованих комплексів взаємопов'язаних кримінальних правопорушень, що мають системний та циклічний характер і спрямовані на формування злочинних доходів за рахунок незаконного маніпулювання із податковими зобов'язаннями [3, с. 222].

Слід зазначити, що податкові злочинні технології не залежать від персональної характеристики їх учасників, а відтворюються у результаті створення та дотримання ряду умов, пов'язаних із налагодженням корумпованих зв'язків, використанням прогалин у податковому законодавстві України, фіктивних підприємств, «кишенькових» фінансових структур, офшорних зон, тощо. Проте врахування специфіки суб'єктів, що вчиняють податкові кримінальні правопорушення, є важливою умовою ефективної організації та здійснення розслідування.

Тому фактична цінність дослідження податкових злочинних технологій для криміналістичної науки та практики боротьби із даним проявом злочинності полягає у розумінні внутрішніх зв'язків між діями окремих суб'єктів, умовами їх реалізації та фактами вчинення певних податкових кримінальних правопору-

шень. Саме такі знання виступають основою для розробки положень організації та проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, їх тактичних комплексів та розслідування у цілому.

Окремої наукової уваги заслуговує така складова податкових злочинних технологій, як обстановка вчинення даного різновиду кримінальних правопорушень.

Обстановка вчинення податкових кримінальних правопорушень відіграє детермінуючу роль у прояві даного різновиду злочинної діяльності. У наукових працях кримінально-правового, криміналістичного та кримінологічного спрямування присвячено досить багато уваги дослідженню даного питання. Актуальність його вивчення постає у контексті проблематики як належної кримінально-правової кваліфікації окремих кримінальних правопорушень, так і вироблення кримінологічних та криміналістичних засобів попередження та протидії окремим формам та проявам злочинності. Окрім того, вивчення обстановки, у якій протікає злочинна діяльність, є важливою складовою якісного та успішного здійснення розслідування.

В. А. Динту пропонує розглядати обстановку злочину через зв'язок матеріального, мікросоціального та морально-психологічного середовища, у якому вчиняються дії з підготовки, безпосереднього учинення та приховування кримінального правопорушення та його наслідків [2, с. 393]. Застосування даного підходу до розуміння обстановки вчинення податкових кримінальних правопорушень дозволяє більш системно проаналізувати особливості реалізації злочинних технологій у даній сфері. При цьому, важливим є розуміння як об'єктивно існуючих умов, що сприяють вчиненню податкових кримінальних правопорушень, які, зокрема, стосуються особливостей законодавчої регламентації правовідносин, пов'язаних із оподаткуванням, так і умов, створення злочинцем яких безпосередньо впливає на можливість вчинення податкових кримінальних правопорушень, приховування самого їх факту та наслідків від правоохоронних та контролюючих органів.

Важливою особливістю технології податкових кримінальних правопорушень є те, що у ході їх реалізації злочинці не лише оцінюють об'єктивно існуючі умови, але й активно вчиняють дії, спрямовані на створення сприятливих для злочинної діяльності умов та обстановки у цілому.

О. О. Маслова підкреслює, що у кримінально-правовому розумінні обстановка злочину завжди є соціально обумовленою категорією, адже безпосередньо залежить від умов існування суспільства [4, с. 4]. Тому досліджуючи особливості обстановки вчинення податкових кримінальних правопорушень вважаємо за можливе розглядати налагодження корупційних зв'язків як одну із важливих складових обстановки їх учинення. Корупційні зв'язки формуються на основі наявних або цілеспрямовано налагоджених соціальних відносин із певними службовими або посадовими особами органів державної влади або місцевого самоврядування, працівниками уповноважених правоохоронних чи контролюю-

чих органів, зловживання повноваженнями яких дозволяє створити сприятливі умови у цілому, або забезпечити реалізації податкових злочинних технологій на певному етапі.

Подібним чином до дослідження обстановки службової недбалості підходить О. В. Вахрушев, який відзначає, що окремою її складовою виступає поведінка інших осіб, які мали безпосереднє відношення до процесів, пов'язаних із проявами службової недбалості [1, с. 197].

Тобто налагодження корупційних зв'язків безпосередньо створює сприятливі умови для вчинення податкових кримінальних правопорушень. Такі умови можуть набувати різного прояву: здійснення повного «прикриття» податкової злочинності певних суб'єктів їх корумпованими зв'язками; сприяння вчиненню податкових кримінальних правопорушень службовими особами за рахунок зловживання ними своїм службовим становищем на підставі корупційних домовленостей; формування стійких злочинних податкових схем та технологій їх реалізації, які тісно переплетені із законними процесами та формами діяльності; налагодження корупційних зв'язків, що перешкоджає діяльності уповноважених правоохоронних та контролюючих органів, що знижує їх ефективність роботи та призводить до несвоечасного виявлення податкових кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Вахрушев О. В. Методика розслідування службової недбалості : дис.... докт. філософ. : 081 «Право». Харків, 2021. 245 с.
2. Динту В. А. Обстановка злочину як об'єкт пізнання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 392-398.
3. Кучеров Д. С. Система податкових кримінальних правопорушень: криміналістичний підхід. *Держава та регіони*. Серія: Право. № 3 (85). 2024. С. 222. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2024/36.pdf
4. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 20 с.

Ключові слова: обстановка, податкові злочинні технології, корупційні зв'язки, розслідування.

Keywords: environment of the offence, tax criminal technologies, corruption relationships, investigation.

Тіщенко Валерій Володимирович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Стародубов Сергій Вікторович

*Національний університет «Одеська юридична академія», декан факультету
адвокатури та антикорупційної діяльності, доцент кафедри кримінального
процесу, кандидат юридичних наук, доцент*

ПІДСТАВИ ТА ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ВБИВСТВ

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, разом з їх криміналістичною характеристикою, є складовою частиною криміналістичного аналізу кримінальних правопорушень, які, поряд зі слідчою діяльністю, є об'єктом криміналістичних досліджень.

Кримінально-правова класифікація кримінальних правопорушень здійснюється у кримінальному законодавстві в залежності від ступеня їх тяжкості і суспільної небезпечності (ст. 12 Кримінального кодексу України), форми вини, родового і безпосереднього об'єктів посягань. Це дає змогу правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення та визначити вид і характер кримінального покарання. Встановлюючи сутність кримінальної події, слідчий завжди враховує таку класифікацію, оскільки вона впливає на визначення кола і змісту обставин, що підлягають доказуванню у кожному конкретному кримінальному провадженні, зумовлюючи тим самим напрям і правові завдання розслідування.

Проте врахування кримінально-правової класифікації кримінальних правопорушень недостатньо для визначення криміналістичних методів і засобів, за допомогою яких досягається їх розкриття, тобто встановлення сутності кримінально релевантної події, всіх її обставин і винних осіб. Тому в криміналістиці розроблюється власна класифікаційна система, яка вказує на криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень і зумовлює побудову типових інформаційних моделей окремих категорій таких правопорушень, а також зміст діяльності з їх розслідування.

Криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень розглядається як засіб їх упорядкування за їх криміналістично значущими ознаками [1, с.57]. Вона дозволяє провести багатосторонній аналіз виділеної категорії таких правопорушень, синтезувати їх криміналістично значимі ознаки і сформулювати відповідні характеристики, що, в свою чергу, зумовлюють особливості криміналістичних методик їх розслідування [2, с.29, 44; 3, с. 244-245].

Така класифікація створюється не тільки стосовно всього масиву кримінальних правопорушень, але й щодо правопорушень певної категорії, зокрема

вбивств, що зумовлюється численними різновидами і криміналістично значущими особливостями останніх.

Криміналістичну класифікацію вбивств доцільно побудувати за критеріями, які відбивають особливості обставин їх вчинення та характеристиками їх учасників.

Так, за кількісно-якісній характеристиці винних осіб можна виділити вбивства, що вчиняються одноособово та групою осіб, яка об'єднується спонтанно (ситуаційно), за попередньою змовою або організованою групою чи злочинною організацією. Свої особливості мають вбивства, що вчиняються чоловіками, жінками, неповнолітніми. Доцільно виділити вбивства, які а) вчиняються особами вперше; б) особами, що раніше їх вчиняли; в) серійними та професійними вбивцями. За психічним станом на момент вчинення злочину слід виокремити: а) психічно здорових винних осіб; б) осіб, що характеризуються певними психічними відхиленнями, але визнаються осудними; в) психічно хворими особами, які не усвідомлювали своїх дій або не могли керувати ними; г) осіб, які перебували в стані сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту).

По мотивах і цілям: 1) з хуліганських мотивів; 2) у зв'язку з виконанням потерпілим службового чи громадського обов'язку; 3) з метою приховати інше правопорушення або полегшити його вчинення; 4) на сексуальному підґрунті; 5) з корисливих мотивів; 6) з метою позбавлення від конкурента; 7) з метою позбавлення від боргових зобов'язань; 8) отримання винагороди за вбивство на замовлення; 9) з помсти; 10) з ревнощів; 11) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; 12) з ідеологічних спонукань та ін.

По обставинці: 1) по місцю вчинення: скоєні у житлових приміщеннях, у приміщеннях підприємств, установ та організацій, у покинутих чи недобудованих спорудах, на відкритій місцевості (лісі, парках, скверах, кладовищах, площах, вулицях, шляхах тощо), на водних поверхнях, на транспорті; 2) за часом: вранці, у денний час, у вечорі, вночі, під час роботи, застілля, відмічання якихось подій і заходів, полювання, рибалки тощо; 3) в умовах очевидності і неочевидності, відкриті і таємні (без маскування і з маскуванням).

По способу підготовки, вчинення і приховування: 1) із застосуванням колюче-ріжучих, рублячих предметів, і зокрема холодної зброї; 2) вогнепальної зброї; 3) вибухових пристроїв; 4) отруйних речовин; 5) побутових предметів; 6) скидання з висоти; 7) утоплення; 8) побиття руками, ногами, камінням та іншими предметами; 9) механічного удушення. Доцільно виділяти вбивства, що вчиняються за попередньою підготовкою і без такої, а також ті, що супроводжуються маскуванням злочину: 1) діями, спрямованими на спотворення зовнішності трупа; 2) діями з приховування трупа; 3) розчленуванням трупа і приховуванням його частин; 4) інсценуванням події некримінального характеру: самогубства, нещасного випадку, природної (ненасильницької) смерті потерпілого або його перебування зниклої особи за межами постійного місця проживання; 5) вчи-

нення вбивства іншою особою; 6) знищення слідів і предметів, що вказують на винну особу.

По особі потерпілого: 1) чоловічої чи жіночої статі; 2) дорослого чи дитини (малолітнього або неповнолітнього); 3) тих, хто працює або навчається і тих, хто не працює і не навчається; 4) політичних діячів, військовослужбовців, правоохоронців, суддів і адвокатів, підприємців, державних службовців.

Наведена класифікація сприяє детальній криміналістичній характеристиці кожної з виокремлених груп вбивств і формуванню як згаданої методики розслідування вбивств, так і окремих методик (мікрометодик) їх розслідування у відповідності до особливостей виділених класифікаційних груп.

Список використаних джерел:

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : «Апостіль», 2012. 304 с.

2. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

3. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

Ключові слова: Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, криміналістична методика розслідування, криміналістична характеристики кримінальних правопорушень, досудове розслідування, вбивства.

Keywords: Forensic classification of criminal offenses, forensic investigation methodology, forensic characteristics of criminal offenses, pre-trial investigation, murders.

Загородній Віктор Євстафійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри криміналістики, детективної та
оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук*

Наумович Ігор Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної та
оперативно-розшукової діяльності*

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ РОСЛИННОГО ПОХОДЖЕННЯ

У сучасному світі проблема незаконного обігу наркотичних засобів рослинного походження стала однією з найбільш актуальних і складних. Зростання наркоманії, поширення наркотиків на базі рослин і їх різноманітність викликають необхідність в розробці ефективних методів розслідування даних кри-

мінальних правопорушень. Використання спеціальних знань, які охоплюють не лише криміналістичні, а й ботанічні, хімічні та юридичні аспекти, є ключовим напрямком для успішної ідентифікації, збору доказів та розслідування злочинів.

Застосування фахових знань у цій сфері дозволяє не лише розкрити кримінальне правопорушення, а й зрозуміти механізм, завдяки яким наркотичні рослини потрапляють на «чорний ринок». Ефективні методи ідентифікації та класифікації рослинних наркотиків, а також досконала охопленість законодавчих і криміналістичних аспектів, становлять істотну основу для правоохоронних органів у боротьбі з наркозлочинністю.

Спеціальні знання, у поєднанні з науково-технічними засобами, застосовуються для виявлення, пошуку, вилучення та аналізу слідів злочину. Це необхідно для отримання доказів і орієнтовної інформації, що сприяє розкриттю та розслідуванню кримінальних справ.

Структура спеціальних знань експертів і фахівців, які беруть участь у розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, включає основні знання з біології, фармацевтики та хімії, а також допоміжні знання, які мають підтримуючий характер, з судової експертології, криміналістики та кримінального процесу.

Поєднання вищевказаних знань забезпечує всебічний та обґрунтований підхід до ідентифікації, аналізу та контролю наркотиків. Так, біологія вивчає рослини, з яких виготовляються наркотичні засоби (включає в себе таксономію, морфологію та екологію), це допомагає експертам в ідентифікації видів, а також у розумінні природних чи штучних умов їх зростання. Аналіз хімічних компонентів наркотичних речовин є основним етапом при проведенні експертизи, так як допомагає спеціалістам виявити активні інгредієнти, їх кількість, що в подальшому слугує для встановлення якості та потенційної небезпеки наркотиків. Щодо фармації, то слід зазначити, що оцінка впливу наркотичних речовин на організм людини, їхні фармакологічні властивості та механізми дії є важливим для розуміння наслідків їх вживання. Фармацевтичні знання слугують також для розробки протитотрут і реабілітаційних програм для осіб, що вживають наркотики. Інтеграція криміналістичних знань дозволяє ефективно збирати, зберігати та аналізувати докази, що пов'язані з наркотиками. Використання спеціальних технік може сприяти виявленню та фіксації наркотичних засобів.

При аналізі конкретної інформації судова експертиза надає відповідь у формі, яка є зрозумілою та більш легшою для сприйняття учасниками кримінального провадження, які не є фахівцями у певній галузі.

Судова експертиза є найбільш цінним методом використання спеціальних знань. Її суть полягає в тому, що експерт аналізує об'єкти і матеріали, надані слідчим, які були зібрані під час виконання певних слідчих (розшукових) дій. Це робиться для встановлення фактичних обставин, важливих для досудового розслідування кримінальних правопорушень, коли для з'ясування цих обставин потрібні спеціальні знання.

При розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних речовин рослинного походження слід провести декілька видів експертиз, які дозволяють зібрати необхідні докази у кримінальному провадженні. Такими експертизами є:

- наркологічна експертиза (вивчає вплив наркотичних речовин на організм людини, їхні фармакологічні властивості, а також можливі наслідки вживання таких наркотиків. Загалом, така експертиза може бути корисною для визначення ступеня залежності осіб, які вживають наркотики);
- токсикологічна експертиза (проводиться для вивчення та ідентифікації наркотичних речовин у зразках біологічних рідин (кров, сеча, слюна) або тканин. Вона допомагає визначити вміст активних інгредієнтів у тілі особи та може підтвердити або спростувати факти вживання наркотиків);
- ботанічна експертиза (включає ідентифікацію та класифікацію рослин, з яких походять наркотичні засоби. Така експертиза може проводитися для встановлення виду, походження та законності вирощення наркотичних речовин рослинного походження);
- криміналістична (досліджує способи доставки, зберігання, розподілу рослинних наркотичних засобів, допомагає аналізувати матеріали, що пов'язані із вчиненням кримінального правопорушення (наприклад, упаковка наркотиків, сліди рук, ДНК));
- дослідження зразків рослин (включає вивчення фізичних і хімічних характеристик рослин, що виявлені на місці злочину, встановлює їх конкретний вид);
- агротехнічна експертиза (допомагає в аналізі агрономічних умов, клімату та ґрунту, в яких рослини були вирощені, встановлення таксономічного статусу наркотичних рослин, визначає чи дотримані норми агрономії та законодавства під час вирощування таких рослин, оцінюється рівень забруднення ґрунту, територій та ризиків таких наслідків).

Слід констатувати, що застосування спеціальних знань, особливо проведення судових експертиз, є невід'ємною складовою для роботи органів досудового розслідування при здійсненні своїх повноважень під час розкриття злочинів, що пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів рослинного походження. Проведення експертиз дозволяє зібрати необхідну доказову базу для правоохоронних органів, забезпечує всебічне розуміння події кримінального правопорушення. Такі дослідження є важливим інструментом у боротьбі з наркозлочинністю і сприяє підвищенню ефективності правозастосування.

Ключові слова: спеціальні знання, експерт, експертизи, незаконний обіг, рослинне походження.

Keywords: specialknowledge, expert, expertise, illicittrafficking, plantorigin.

Ващук Олеся Петрівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, доктор юридичних наук, професор*

КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

У сучасному світі криміналістика перестає бути виключно академічною або суто державною сферою. Стрімкий розвиток цифрових технологій, штучного інтелекту, зростаючий попит на незалежні експертні послуги та зміни в організації кримінального провадження створюють передумови для комерціалізації криміналістики. Йдеться про перетворення наукових розробок, методик та інструментів у продукти або послуги, що будуть реалізовані на ринку.

До таких продуктів належать:

- програмне забезпечення для моделювання, реконструкції подій та аналізу доказів;
- інструменти для дослідження слідів, документів, цифрових носіїв;
- технології дистанційної експертизи;
- навчальні платформи, симулятори, сертифікаційні програми для експертів і слідчих.

У іноземній практиці спостерігається активний розвиток приватних криміналістичних лабораторій, які надають послуги не лише правоохоронним органам, а й адвокатам, страховим компаніям, журналістським проектам. Також набувають поширення AI-стартапи, що спеціалізуються на автоматичному розпізнаванні облич, аналізі звукових сигналів, візуальному розпізнаванні та класифікації об'єктів. Окрему нішу займають онлайн-платформи з навчання, які забезпечують підготовку кадрів у криміналістичній сфері за допомогою інтерактивних технологій.

Разом з тим, процес комерціалізації зачіпає низку чутливих етичних та правових питань. Серед ключових проблем:

- збереження об'єктивності експертизи за умов її оплати зацікавленою стороною;
- допуск приватних фахівців до роботи з персональними та доказовими даними;
- відсутність чіткої системи контролю якості й сертифікації методик, що застосовуються поза межами державних інституцій.

У цьому контексті важливим є створення правових рамок для регламентованої взаємодії приватних експертів з органами досудового розслідування, адвокатурою, судами, що дозволить уникнути правової невизначеності та сприятиме формуванню прозорого ринку експертних послуг.

Комерціалізація криміналістики відкриває нові можливості й для науки. Заклади вищої освіти та наукові установи можуть:

- ліцензувати власні методики та технічні рішення;

- надавати консультаційні послуги та супровід складних кейсів;
- створювати spin-off компанії для реалізації інноваційних рішень на ринку.

Водночас існують і ризики. Зокрема: розповсюдження псевдонаукових продуктів; зловживання недобросовісними структурами в умовах відсутності належного контролю; розмивання державного монополізму у сфері судової експертизи без забезпечення альтернативної системи сертифікації.

В Україні процес комерціалізації криміналістики тільки набирає обертів. Водночас уже сьогодні є потреба в:

- розробці стандартів і регламентів взаємодії між державними органами та приватними експертами;
- створенні відкритого державного реєстру незалежних експертів та запровадженні механізмів сертифікації;
- активному залученні науковців до розробки рішень у сфері legaltech та криміналістичних інновацій.

Особливу роль у цьому процесі здатні відігравати молоді вчені, освітні й наукові консорціуми, дослідницькі об'єднання та державно-приватні партнерства.

Отже, комерціалізація криміналістики – це не загроза, а новий етап розвитку, який за умов правового регулювання, етичної відповідальності та системної підтримки трансформує галузь, зробить її більш відкритою до інновацій, гнучкою та конкурентоспроможною. Українська криміналістика має всі шанси стати повноцінним гравцем не лише на внутрішньому, а й на міжнародному ринку експертних послуг.

Ключові слова: цифрова криміналістика, судові експертизи, криміналістичні лабораторії, інноваційні технології.

Keywords: digital forensics, forensic examinations, forensic laboratories, innovative technologies.

Подобний Олександр Олександрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, доктор юридичних наук, професор*

Ерусланова Тетяна Геннадіївна

*Міжнародний гуманітарний університет,
аспірантка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики*

ОКРЕМІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗІ СТОРОНИ ОБВИНУВАННЯ

Ефективне функціонування правоохоронних органів держави є неможливим, якщо їх діяльність не відповідатиме таким, що склалися у суспільстві, морально-етичним засадам правозастосовної практики. Ці засади формуються під впливом наявних у більшості правоохоронців, правників та громадськості уявлень про їх обов'язки та справедливості у соціумі. За сучасних умов особливої актуальності набули морально-етичні аспекти здійснення кримінально-процесуальної діяльності учасників досудового розслідування зі сторони обвинувачення.

Зазначені аспекти за своєю сутністю є прикладними питаннями більш широкої категорії – сучасної етичної теорії. Натомість, юридична етика є підгалуззю етики, предметом дослідження якої охоплюються основні керівні положення і моральні норми в юриспруденції. У свою чергу, вже структурним елементом юридичної етики є проблеми морально-етичних засад кримінально-процесуальної діяльності учасників досудового розслідування зі сторони обвинувачення, що базуватимуться, передусім, на загальнолюдських моральних цінностях та базових керівних положеннях професійної діяльності, знаходять свою формалізацію у відповідних етичних кодексах і правилах поведінки, дисциплінарних статутах та виконують зобов'язуючу функцію щодо їх дотримання під час здійснення професійної діяльності. Правоохоронна етика має спільні риси із мілітарною, водночас, характеризується певною специфікою, зокрема виявляє свою своєрідність у кримінально-процесуальному, у тому числі негласному, характері діяльності учасників досудового розслідування зі сторони обвинувачення.

Загальну специфіку здійснення такої діяльності регламентовано законами та підзаконними нормативними актами [докладно див.: 1-10]. Але правових норм щодо регуляції поведінки учасників досудового розслідування зі сторони обвинувачення, з урахуванням сьогодишньої великої кількості різних правоохоронних органів, явно не вистачає. Їх соціальні функції слід визначити доволі обмеженими, з огляду на специфічність суспільних відносин, неповторність можливих проявів індивідуальної поведінки, прогресуючу динаміку суспільного життя та постійні зміни потреб громадян. Тому поруч із правовими нормами і припи-

сами у сфері досудового розслідування велике значення мають моральні норми, які в порівнянні з правовими більш універсальні у своїх суспільних функціях. Нерідко в професійних групах вони набувають значення «неписаних законів».

Специфіка кримінально-процесуальної діяльності визначає необхідність поєднання тактичної гнучкості і високої ефективності застосовуваних сил та засобів. Подекуди це може призвести до появи хибних моральних установок і проявів професійної деформації. Зокрема, частина слідчих, прокурорів при здійсненні кримінально-процесуальної діяльності висловлюють сумніви щодо доцільності проведення негласних слідчих (розшукових) дій через їх «сумнівну моральну обґрунтованість». Фактично на сьогодні відсутні морально-етичні основи негласного розслідування як високоефективної форми протидії злочинності, що заснована на конспіративному застосуванні системи законодавчо визначених дій, у т.ч. конфіденційного сприяння громадян. Ще більшою є проблема допустимості результатів негласного розслідування в умовах залучення до конфіденційного співробітництва громадян, у тому числі й осіб зі злочинного середовища. Морально-ціннісні чинники можуть навіть знижувати ефективність діяльності слідчого (детектива), прокурора у зв'язку із вигаданою несумісністю, з одного боку, ідеальних уявлень протидії злочинності, а з іншого – конфіденційного співробітництва з особами, що належать до кримінального середовища. Цю проблему до певної міри вирішує чинне законодавство, яке надає право учасникам досудового розслідування зі сторони обвинувачення використовувати конфіденційне співробітництво або виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованого злочинного угруповання [див.: 2, ст.ст. 272, 275].

Тому на сьогодні нагальною є потреба розроблення організаційних та методичних засад етичного виховання працівників кримінальної юстиції. Реалізація зазначеного завдання має бути орієнтована на поєднання морально-етичних і прикладних аспектів негласного розслідування, здійснюваного учасниками досудового розслідування зі сторони обвинувачення. Актуальним слід визнати етичний аналіз конкретних слідчих (розшукових) дій, передусім негласних, із застосуванням криміналістичного ситуаційного підходу.

Крім того, необхідно підтримати позицію багатьох провідних вчених, які працюють у галузі дослідження професійної етики та наголошують на доцільності вдосконалення професійних службових етикетів і кодексів [11]. З нашої точки зору, чинні правила етичної професійної поведінки [8-10] не надають відповідей на зазначені та інші актуальні питання професійної етики.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>; Про Прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду : Закон України від 1.12.1994 р, зі змінами і доповненнями URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>

7. Про запобігання корупції : Закон України 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

8. Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України. НАБУ. 63 с.

9. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : Наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>

10. Про затвердження Правил етичної та доброчесної поведінки працівників Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 09.04.2024 № 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0596-24#Text>

11. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 209 с.

Ключові слова: негласне розслідування, правоохоронна етика, криміналістика, досудове розслідування, правоохоронні органи.

Keywords: covert investigation, law enforcement ethics, forensics, pre-trial investigation, law enforcement agencies.

Самойленко Олена Анатоліївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри криміналістики, кафедри криміналістики, детективної та
оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор*

Щербак Ірина Анатоліївна

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
доцент кафедри конституційного, міжнародного та кримінального права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

У діяльності правоохоронних органів складно переоцінити актуальність питань визначення надійності джерела інформації про кримінальне правопо-

рушення та особу, що підозрюється у його вчиненні. Достовірність, верифікованість, точність та коректність відомостей, що наводяться в ньому, досліджуються шляхом застосування багатьох сучасних аналітичних методів, зокрема за допомогою контент-аналізу текстової, аудіовізуальної або іншої інформації.

Термін «контент-аналіз» (content analysis) вперше був конкретизований американським науковцем Бернардом Берельсоном в 1952 році в книзі «Контент-аналіз у дослідженнях комунікацій». Автор визначив «контент-аналіз» як специфічну дослідницьку техніку для об'єктивного, систематичного та кілького опису очевидного змісту комунікації. Не дивлячись на те, що сама наукова думка аналізу текстових матеріалів виникла набагато раніше у Гаральда Лассуелла в 1920-30-х роках, наукові засади цього методу були визначені саме у вище наведений книзі і були адресовані журналістам з метою діагностики текстів політичного і пропагандистського змісту. Втім, сучасна практика його застосування із використанням цифрових технологій показала, що метод, який базується на систематичному, об'єктивному та кількісному аналізі змісту будь-якої інформації, в тому числі великого обсягу, дозволяє виявляти закономірності, структурувати великі обсяги даних у будь-якій сфері людської діяльності та робити обґрунтовані висновки щодо інформаційного наповнення досліджуваного матеріалу різного змісту та спрямованості.

В практичному аспекті контент-аналіз може реалізовуватись з двох позицій або аналітичних підходів: кількісного та якісного. Кількісний контекст аналіз – це фактично математичний та статистичний аналіз змісту текстів, об'єктивний підрахунок частотності використання певних слів, фраз, символів, тематичних категорій тощо. Якісний аналіз є більш суб'єктивним і одночасно більш глибоким, інтерпритованим через дискурс визначенням позиції об'єкта дослідження. Ним виявляється прихований зміст, аналізується наратив, по-суті визначається єдність мовлення (письмового чи усного) та ситуації, в якій воно відбувається. Включається до сфери дослідження тут дискурс як перебіг мовлення, так і його передумови, обмеження та результати, позамовний контекст і невисловлені цілі й наміри, які супроводжують акт мовлення [1].

Ефективність використання контент-аналізу в роботі правоохоронних органів визначається тим, що об'єкт дослідження, який є для контент-аналізу реальністю першого порядку, є завжди продуктом людської діяльності або соціального середовища, в вузькому значенні – певного злочинного середовища [2]. Узагальнюючи проблематику застосування контент-аналізу як інструменту правоохоронних органів в сучасних умовах боротьби зі злочинністю можна виділити наступні напрями його використання:

- 1) моніторинг засобів масової інформації та соціальних мереж/груп з метою пошуку висловлювань екстремістського та пропагандистського змісту, закликів до вчинення терористичних актів, ознак маніпуляцій громадською думкою певним суб'єктом, а також виявлення організованих злочинних груп та злочинних намірів у цифровому середовищі (аналітична сфера діяльності);

2) аналіз змісту актів комунікацій у інформаційному трафіку або конкретної особи, отримані і порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом (оперативно-розшукова сфера діяльності);

3) судово-експертні дослідження речових доказів, визначення автора мовлення, дослідження цифрової, паперової та іншої природи носіїв доказової інформації, визначення причинно-наслідкових зв'язків у механізмі вчинення конкретного злочину, способів та засобів фальсифікації джерел важливої в процесі доказування інформації (слідчо-експертна діяльність);

4) профілювання особи злочинця (розробка профілю злочинця, виявлення психологічних характеристик підозрюваних, обвинувачених) (профілактична сфера діяльності).

Сьогодні органи Національної поліції користуються різноманітними програмними продуктами, які використовують методи контент-аналізу, в тому числі для аналізу великих за обсягом даних. Достатньо ефективним програмним забезпеченням в цьому сенсі є наступні: 1) SAS Law Enforcement Intelligence (використовується для ідентифікувати людей, місць та організації в текстах повідомлень та інформаційному потоці текстових даних); 2) Accurint® Crime Analysis (спрямовано на організацію міжвідомчого співробітництва, займається створенням шаблонів повідомлень, картографування злочинів та створення звітів для правоохоронних органів, програма може автоматично витягувати та очищає відомості з різних Інтернет-джерел для їх співвідношення та пошуку помилок); 3) Belkasoft X Forensic (призначене для пошуку та аналізу інформації різного змісту в цифровому середовищі, зокрема у хмарних сервісах; об'єктами дослідження можуть виступати дистанційно віддалені прилади, наприклад, автомобілі або дрони); 4) Law Enforcement Agency Reported Crime Analysis Tool (використовується з метою аналізу даних про злочинність, програма здатна робити статистичні звіти).

Отже, застосування методу контент-аналізу та відповідних програмних комплексів суттєво розширює можливості боротьби зі злочинністю, при цьому зумовлює й потребу оновлення методології різних сфер практичної діяльності слідчих та оперативних підрозділів.

Список використаних джерел:

1. Зарецький О. Офіційний та альтернативний дискурси. 1950-80-ті роки в УРСР. Вид. 2, випр. та доповн. Київ : Інститут української мови НАН України. 2008. 444 с.

2. Болотова В. А., Попова Г. В. Контент-аналіз як метод вивчення документів / за заг. ред. проф. Соболева В. О. Харків, 2000. 40 с.

Ключові слова: дані, контент-аналіз, методологія, правоохоронні органи, текст.

Keywords: data, content analysis; methodology, law enforcement agencies; text.

Цехан Дмитро Миколайович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, доктор юридичних наук, професор*

Елхін Олексій Володимирович

*Т.в.о. начальника 8-го управління Департаменту стратегічних розслідувань
Національної поліції України, доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»*

ЗЛОЧИННІ УГРУПОВАННЯ ЯК ЕКОНОМІЧНІ АГЕНТИ: АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ОПЕРАЦІЙНИХ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВИТРАТ

У межах наук кримінально-правового циклу одним із пріоритетних об'єктів для здійснення наукового пізнання є організована злочинність як відповідна система, яка у стратегічній перспективі є відповідною загрозою державній безпеці України, зокрема в умовах повномасштабної війни та у післявоєнний період, який, зважаючи на історичний досвід, характеризується соціальною нестабільністю, економічними проблемами тощо, що сприяє поширенню та закріпленню протиправних практик серед значної частини населення. Аналіз базових форм діяльності організованих злочинних угруповань, свідчить, що незалежно від спрямованості протиправної активності стратегічною метою їх діяльності є формування, акумуляція та подальше використання різних форм активів, які прямо чи опосередковано сформовані за результатами такої злочинної діяльності. Вказані процеси вимагають погляду на організовані злочинні угруповання не лише як на протиправні утворення, а й як на раціональних економічних агентів крізь призму економічної теорії злочинності, адже аналіз форм, структури та механізмів використання доходів, сформованих за результатами злочинної діяльності свідчить, що організовані злочинні угруповання використовують моделі, які характерні для суб'єктів господарської діяльності, котрі реалізують ділову активність у легальній сфері, зокрема й у частині диверсифікації своїх витрат на операційні та інвестиційні.

Так, розпочинаючи безпосередній аналіз, перш за все слушно звернути увагу на використання таких доходів для покриття *поточних та операційних витрат*, злочинних угруповань або конкретних їх учасників. До таких операційних (поточних) витрат, які компенсуються за рахунок доходів, отриманих за результатами злочинної діяльності можна віднести витрати пов'язані із забезпеченням злочинного угруповання відповідною матеріально-технічною базою, яка необхідна для його стійкого та ефективного функціонування.

Продовжуючи аналіз, на нашу думку, слушно звернути увагу й на так звані *інвестиційні витрати*, які характерні для злочинних угруповань різного типу, зокрема:

по-перше, витрати пов'язані із формуванням відповідного кадрового резерву для самовідтворення організованого злочинного угруповання, зокрема: а) підтрим-

ка різного роду неформальних молодіжних рухів антисуспільної спрямованості, яка з одного боку вирішує завдання щодо можливості додаткового залучення кадрового ресурсу для комплексних злочинів проти громадської безпеки для виконання відволікаючих та інших функцій, дезорганізації роботи поліції на місцях злочинів, знищення слідів шляхом руйнування початкового вигляду місця вчинення конкретних кримінальних правопорушень тощо, а з іншого значна кількість неформальних молодіжних рухів антисуспільної спрямованості (хакерські групи, крайні націоналістичні організації тощо) є системним підґрунтям для поповнення структури організованих злочинних угруповань; б) фінансування спортивних клубів, які забезпечують оновлення кадрового складу силового блоку організованих злочинних угруповань. Водночас, слушно звернути увагу, що тривале ведення на території України бойових дій тенденційно може змістити такий напрям інвестиційної діяльності із різного типу спортивних організацій на ветеранські об'єднання та інші форми об'єднань осіб, які мають досвід участі у бойових діях та, у разі, неефективності державної політики щодо реінтеграції таких осіб у суспільство за фінансової підтримки злочинних угруповань суттєво посилять якісну складову організованої злочинності, що історично можна простежити аналізуючи різні поствоєнні періоди; в) фінансування злочинних угруповань неповнолітніх з метою встановлення контролю та координації їх злочинної діяльності для подальшого залучення їх членів, які психологічно та ідеологічно сформовані для систематичного зайняття злочинною діяльністю до складу відповідних злочинних угруповань;

по-друге, витрати пов'язані із збереженням кадрового потенціалу організованих злочинних угруповань та розширенням їх впливу на регіональному рівні та зростання їх значимості у структурі злочинного середовища. Вказана система витрат структурно може охоплювати такі відносно самостійні напрями:

а) фінансова підтримка членів організованих злочинних угруповань, які піддаються кримінальному переслідуванню чи відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також членів їх сімей. Слушно наголосити, що вказані витрати необхідно відносити саме до категорії інвестиційних, оскільки вони не пов'язані із безпосереднім вчиненням конкретних видів кримінальних правопорушень, а спрямовані на: а) формування ідеологічної стійкості в усіх членів злочинного угруповання та розуміння того, що у випадку затримання останні отримають належну фінансову підтримку, що посилює психологічну готовність до вчинення кримінальних правопорушень та відданість принципам і моделям поведінки відповідної групи; б) фактичне збереження у структурі організованого злочинного угруповання осіб, які володіють високим рівнем кримінального професіоналізму та після відбування покарання повернуться до здійснення злочинної діяльності, здобувши відповідну систему негативних установок та практик у місцях позбавлення волі, а також сформувавши відповідну систему неформальних відносин із особами, які відбувають кримінальне покарання із їх подальшим залученням до злочинної діяльності у складі конкретного злочинного угруповання.

вання; в) зміцнення авторитету конкретного члена організованого злочинного угруповання, який відбуває кримінальне покарання серед осіб, щодо яких обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, або серед осіб, які відбувають кримінальне покарання у виді позбавлення;

б) фінансова підтримка осіб, але прибули на територію його функціонування з інших регіонів чи після відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі;

по-третє, витрати, пов'язані із виконанням неформальних правил кримінальної субкультури та зростанням впливу організованого злочинного угруповання у межах кримінального середовища. Необхідно звернути увагу, що вказаний напрям витрат є характерним для організованих злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості, адже ОЗУ економічної спрямованості значно меншою мірою залежать від необхідності дотримання неформальних правил, визначених у межах кримінальної субкультури. У структурі таких витрат можна виокремити: а) обов'язкові відрахування частини доходу від злочинної діяльності до так званого «общака», що є певним чином інвестиційними витратами, оскільки дозволяє: скористатись відповідними фінансовими ресурсами на визначених умовах у разі виникнення потреби; підвищує рівень авторитету ОЗУ та підтверджує стійку кримінальну мотивацію його членів та їх повне морально-психологічне включення до структури кримінального середовища; б) витрати пов'язані із підтримкою одного або декількох суб'єктів підвищеного злочинного впливу. Відзначимо, що такі витрати є характерними для організованих злочинних угруповань, які нетривалий час здійснюють злочинну діяльність або злочинний вплив яких поширюється на незначну територію, а лідер таких ОЗУ лише набуває злочинного авторитету у межах кримінального середовища.

Аналізуючи сучасний стан щодо інвестиційної діяльності організованих злочинних угруповань в окремі елементи своєї інфраструктури слушно звернути увагу, що в основному остання здійснюється за такими напрямками:

по-перше, фінансова підтримка установ, організацій та відповідних процесів, які спрямовані на формування позитивного іміджу лідерів злочинних угруповань;

по-друге, інвестиційна діяльність щодо фінансування медіа та соціальних мереж з метою просування відповідного контенту.

Ключові слова: злочинне угруповання; економічний агент; витрати

Keywords: criminal group; economic agent; expenses

Белік Лариса Степанівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент*

Кузнецова Людмила Валентинівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
начальник навчально-методичного відділу*

СИНЕРГІЯ КЛАСИФІКАЦІЙ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВИМІР

Корупційні правопорушення становлять одну з найбільших загроз для національної безпеки та стабільності правопорядку, а також для розвитку правової держави. Вони знижують довіру до державних інститутів і підривають економічний розвиток, порушуючи базові принципи соціальної справедливості та демократичних цінностей. Такі правопорушення мають глибокий вплив на суспільство, оскільки корупція може проникати на різні рівні державної та економічної системи, руйнуючи принципи рівності та справедливості [1]. У зв'язку з цим виникає гостра необхідність у вдосконаленні механізмів виявлення та класифікації таких злочинів, інтегруючи правові та криміналістичні аспекти для підвищення ефективності розслідувань і покарань.

Кримінально-правова класифікація є основою для правозастосування, оскільки вона дозволяє чітко визначити норми, відповідно до яких здійснюється притягнення до відповідальності за корупційні злочини. Кримінальний кодекс України (ККУ) встановлює конкретні норми, які регламентують боротьбу з корупцією, і визначає, які саме злочини є корупційними. Окрім того, важливу роль у цій класифікації відіграє поділ злочинів за їх об'єктами посяганням. В Україні до корупційних правопорушень відносяться злочини, що зачіпають державне майно, публічні фінанси, а також документообіг та інші ключові сфери діяльності держави (ст. 191, 364, 368, 369, 210, 366 ККУ України) [2].

Згідно з цими нормами, корупційні правопорушення можуть охоплювати зловживання службовим становищем, фальсифікацію офіційних документів, вимагання вигоди або прийняття хабара. Водночас кримінально-правова класифікація корупції виходить не лише з об'єкта посягання, але й враховує конкретні методи вчинення таких правопорушень, наявність або відсутність особистої вигоди, а також рівень заподіяної шкоди.

Криміналістична класифікація корупційних правопорушень має свою специфіку, оскільки її основне завдання полягає у визначенні способів вчинення злочину та пошуку доказів, що підтверджують факт скоєння корупційного правопорушення. Це дозволяє розробити ефективні методики для виявлення та фіксації слідів злочину, а також для збору та оцінки доказів, що мають особливу важливість для розслідувань. Вона орієнтується на три основні категорії: способи вчинення злочину, типи доказів та інструменти, які застосовуються для їх виявлення.

Корупційні злочини можуть бути поділені на активну та пасивну корупцію, а також на зловживання службовим становищем. Наприклад, зловживання службовим становищем безпосередньо пов'язане з перевищенням повноважень з метою отримання особистої вигоди, що передбачено статтями 368, 369, 364, 191 КК України. Криміналістична класифікація допомагає зосередитись на розрізненні способів вчинення злочину та характеру доказів, які можуть бути використані для підтвердження вини підозрюваних.

До основних видів доказів, які є ключовими для розслідування корупційних злочинів, відносяться: документальні (наприклад, підроблені контракти, фальсифікація тендерних документів), цифрові (електронне листування, цифрові дані з IP-адрес), а також матеріальні докази (грошові кошти, цінності, майно). Збір та дослідження цих доказів є основними етапами в розслідуванні та визначенні фактів корупційних правопорушень [3].

Однією з основних проблем у боротьбі з корупцією є необхідність інтеграції кримінально-правової та криміналістичної класифікацій. Гармонізація цих двох підходів дозволяє не лише забезпечити юридичну визначеність злочину відповідно до норм Кримінального кодексу, але й значно підвищити ефективність збору та аналізу доказів, зокрема цифрових. Це, у свою чергу, суттєво покращує розслідування і забезпечує більш точні результати. Наприклад, розслідування злочинів, передбачених ст. 368 КК України, часто передбачає необхідність аналізу електронного листування, дослідження даних цифрових платформ та бухгалтерських даних, а також транзакційної активності підозрюваних осіб [3].

Перспективи розвитку цієї теми включають використання новітніх технологій, таких як автоматизовані системи для виявлення корупційних схем, а також створення алгоритмів для ефективного документування цифрових доказів. Крім того, важливим є вивчення міжнародного досвіду з гармонізації класифікаційних підходів, що дозволяє застосовувати найкращі практики для забезпечення незалежності експертів та ефективності розслідувань. Це дозволяє забезпечити інтеграцію з міжнародними стандартами, що підвищує ефективність боротьби з корупцією на глобальному рівні [1].

Таким чином, поєднання кримінально-правової та криміналістичної класифікацій є важливим елементом для формування чіткої правової основи боротьби з корупцією та для ефективного розслідування корупційних злочинів. Гармонізація цих двох підходів сприяє не тільки підвищенню ефективності правоохоронних органів, але й зміцненню правозастосовчої практики в цій сфері, що є важливим для боротьби з корупцією як в Україні, так і на міжнародному рівні.

Список використаних джерел:

1. Corruption Perceptions Index 2024. *Transparency International*. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2024>

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

3. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції: монографія. Суми : Сумський державний університет, 2021. 472 с.

Ключові слова: корупційні правопорушення, криміналістична класифікація, кримінально-правова класифікація.

Keywords: corruption offenses, forensic classification, criminal law classification.

Гресь Юлія Олегівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент*

Хижняк Євген Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
декан факультету цивільної та господарської юстиції,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент*

СПОСІБ ТА ЗНАРЯДДЯ УЧИНЕННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА: СЬОГОДЕННІ РЕАЛІЇ ПРАКТИКИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Умисне вбивство є одним із найтяжчих кримінальних правопорушень, оскільки посягає на найвищу соціальну цінність – життя людини. Його суспільна небезпечність проявляється в цілій низці аспектів, що стосуються як самої жертви і її родини, так і суспільства у цілому. Невідворотний характер настання смерті для конкретної особи призводить не лише до об'єктивного закінчення її життя, але й провокує виникнення психологічної травми у її рідних та близьких, а також осіб, що стали свідками учинення вбивства або виявили тіло. При цьому високий показник кількості вчинених умисних убивств призводить до дестабілізації суспільного порядку та створює атмосферу страху, спричиняє зниження рівня довіри громадян до правоохоронних органів та провокує поширення насильницьких практик як способу вирішення міжособистісних конфліктів.

На динаміку насильницької злочинності в Україні у цілому значний вплив чинять умови воєнного стану, що відбивається на усіх сферах функціонування суспільства. З початку воєнної агресії РФ проти України за статистикою, розміщеною на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора, у 2014 році значно зросла кількість умисних вбивств, вчинених із використанням вогнепальної зброї, а наступний стрибок такого прояву злочинності відбувся у 2022 році на фоні ескалації воєнного конфлікту між РФ та Україною (див. табл.1). Однією із причин цього стало збільшення кількості нелегальної зброї, боєприпасів до неї та

вибухових пристроїв, які потрапили до рук цивільних осіб, і в тому числі – представників кримінальної спільноти. Опираючись на анонімне джерело з кримінального середовища, експерти Глобальної ініціативи проти транснаціональної організованої злочинності (Global Initiative Against Transnational Organized Crime, далі – GIATOC) стверджують, що наразі в Україні відбувається накопичення нелегальної зброї, яка не продається за кордон у зв'язку із «нерентабельністю» такого злочинного бізнесу, канали якого перекрили працівники вітчизняних правоохоронних органів [1, с. 23]. Відповідно значна кількість нелегальної зброї, потрапляючи у вільний обіг на чорний ринок, все активніше використовується при вчиненні різних кримінальних правопорушень, й умисних вбивств зокрема.

Табл. 1. Динаміка учинення умисних вбивств із використанням вогнепальної зброї та вибухових речовин (за матеріалам офіційної статистики Офісу Генерального прокурора) [2].

Тож говорячи про специфіку способу та обрання знарядь для учинення умисних вбивств слід констатувати зростання динаміки використання саме вогнепальної зброї. Крім того, статистика показує, що з 2023 року відбулося різке зростання кількості випадків, коли з метою вчинення умисних вбивств злочинці застосовували вибухові пристрої та речовини (див. табл.1). Порівняно із попередніми роками, коли кількість таких облікованих убивств коливалася від 0 до 6 випадків, у 2023 році цей показник сягнув 42 випадків. Тобто можемо констатувати різке зростання кількості умисних вбивств, що вчиняються способом, небезпечним для життя та здоров'я багатьох осіб.

Ще однією небезпечною тенденцією щодо вибору знаряддя учинення умисних вбивств, про яку попереджають правоохоронці, є можливість використання безпілотних літальних апаратів. Голова Національної поліції України Іван Вигovskyкий у своєму інтерв'ю зазначив, «що є багато людей, які вміють користуватися дронами, і ці дрони можуть стати знаряддями вчинення злочинів, у тому числі вбивств» [3].

Тому, враховуючи сучасні тенденції щодо вибору злочинцями способу та знарядь при вчиненні умисних вбивств, сьогодні перед практикою боротьби зі злочинністю та криміналістичною наукою, на забезпечення якої спрямовані її розробки, стоїть завдання з адаптації до нових реалій злочинної діяльності шляхом оновлення положень, що стосуються діяльності з попередження, виявлення, викриття та розслідування умисних вбивств.

Список використаних джерел:

1. Port in a storm Organized crime in Odesa since the Russian invasion. *Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. 05.09.2023. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/09/Port-in-a-storm-Organized-crime-in-Odesa-since-the-Russian-invasion-GI-TOC-September-2023-UKR.pdf>

2. Статистика. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

3. Національна поліція України. *Facebook*. 16.01.2025. URL: <https://www.facebook.com/UA.National.Police/posts/pfbid0JVcy1FvmZ62QqwgWJmWY2GgejVZ4js6D9D8Dn2mtHyzvmPEVTvThZ9CjptQABZdwl>

Ключові слова: вбивство, досудове розслідування, спосіб злочину, знаряддя злочину, вогнепальна зброя.

Keywords: murder, pre-trial investigation, method of crime, instrument of crime, firearm.

Д'ячкова Марія Олегівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач відділу аспірантури і докторантури, кандидат юридичних наук*

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Презумпція невинуватості є одним з фундаментальних принципів кримінального процесуального права, який гарантує справедливість та законність кримінального судочинства. Цей принцип закріплений у багатьох міжнародно-правових актах, таких як Загальна декларація прав людини (стаття 11), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (стаття 14), Європейська конвенція з прав людини (стаття 6). Він також є невід'ємною складовою національного законодавства більшості країн світу, включаючи Україну. Однак ідея презумпції невинуватості має глибокі історичні корені, які сягають античності, середньовіччя і подальших етапів розвитку європейської правової думки. Вивчення історичних витоків цього принципу дозволяє краще зрозуміти його значення, трансформацію і вплив на сучасне кримінальне право. У даній роботі розглядаються основні етапи становлення презумпції невинуватості, починаючи з римського права і до сучасних юридичних систем.

У римському праві вже простежуються елементи презумпції невинуватості. Відомий римський юрист Ульпіан стверджував: «Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat» (доказ лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує). Цей принцип став основою для подальшого розвитку кримінального процесуального права в Європі. Римляни визнавали важливість доказів і справедливості в судовому процесі. Хоча їхня судова система не завжди відповідала сучасним стандартам, вона заклала основи юридичного мислення, у якому підкреслювалася важливість доведення вини. Значну роль відіграли також римські процедури цивільного і кримінального розгляду, які вимагали дотримання процесуальних норм, зокрема вислуховування обвинуваченого, можливість захисту, надання доказів. Іншими словами, попри авторитарний характер влади у Римській імперії, існувала певна правова культура, яка не дозволяла автоматично визнавати людину винною без належної процедури.

У класичній Греції, зокрема в Афінах, судочинство базувалося на участі громадян у присяжних судах. Хоча формального закріплення презумпції невинуватості не існувало, практика вимагала представлення доказів провини обвинувачуваного. Це свідчить про наявність уявлення про необхідність доведення вини, а не автоматичне визнання обвинувачення істинним. Наприклад, у відомих судових промовах Демосфена та Лісія, що збереглися до наших днів, можна знайти аргументи, які апелюють до справедливості, раціональності та необхідності переконливих доказів для винесення вироку. Афінське судочинство також дозволяло обвинуваченому виступати особисто або через представника, що також свідчить про певний рівень правового захисту особи.

У середньовіччі канонічне право Католицької церкви мало значний вплив на формування правових норм Європи. Воно містило принципи, подібні до сучасної презумпції невинуватості. Наприклад, вимога доведення вини та заборона тортур без попереднього обґрунтованого підозрювання обвинуваченого. У працях таких каноністів, як Граціан, що створив фундаментальну збірку «Декретум», містяться положення про моральну відповідальність судді, необхідність обережного ставлення до звинувачень і обов'язок перевірки доказів. Проте на практиці в середньовіччі ситуація була неоднозначною. Інквізиційна система, яка набула поширення в Європі в XIII–XVII століттях, запровадила презумпцію вини. Особа, запідозрена у ересі, вважалася винною до доведення зворотного, а тортури стали звичним інструментом слідства [1]. Цей період ускладнив розвиток принципу презумпції невинуватості, проте водночас став поштовхом для юридичних реформ у наступні століття. Брутальність інквізиційних процесів і кричущі випадки зловживань спричинили появу критики з боку гуманістів і правників Ренесансу, які вимагали реформування кримінального судочинства та повернення до принципів розумності та справедливості.

У Новий час презумпція невинуватості почала набувати ознак юридично обґрунтованої норми. В Англії вона стала фундаментальним принципом загального права. Magna Carta 1215 року вже містила положення, які обмежували самовладдя монарха та гарантували справедливий суд. Надалі цей принцип отримав подальший розвиток через судову практику, зокрема через формування доктрини *due process* (належна правова процедура). Згодом у Біллі про права 1689 року також містилися положення, які опосередковано захищали права обвинуваченого. У правозастосовній практиці англійські суди, особливо з XVII століття, чітко вимагали, щоб обвинувачення доводило провину, а не обвинувачений доводив невинуватість. Це сформувало той юридичний ґрунт, який пізніше ліг в основу американської правової системи.

У континентальній Європі розвиток ідей природного права у XVII–XVIII століттях сприяв формуванню концепції прав людини, включаючи презумпцію невинуватості. Французька декларація прав людини і громадянина 1789 року закріпила цей принцип як один із основних. У ній зазначено, що «кожна людина вважається невинуватою, поки її вина не буде доведена». Цей принцип став

наріжним каменем для багатьох демократичних конституцій, прийнятих у наступні століття. Філософи Просвітництва – Вольтер, Руссо, Монтеск'є – активно виступали на захист прав обвинувачених. Вольтер у своїх працях викривав судові помилки, зокрема відомий випадок з Жаном Каласом, який був страчений на основі сумнівних доказів. Монтеск'є у «Дусі законів» наголошував на необхідності розділення влади і неупередженості суду [2]. Ідеї цих мислителів стали підґрунтям для численних юридичних реформ у Європі та Північній Америці.

У XX столітті після Другої світової війни і жахіть тоталітарних режимів презумпція невинуватості була закріплена в численних міжнародно-правових актах. Стаття 11 Загальної декларації прав людини, прийнятої ООН у 1948 році, чітко встановлює, що «кожна людина, обвинувачена у вчиненні правопорушення, має право вважатися невинуватою, доки її вина не буде доведена згідно із законом у відкритому судовому засіданні». Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ухвалений у 1966 році, також визнає це право. У статті 14 пакту підкреслюється, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, а також що кожен вважається невинуватим, доки його вина не буде доведена. Європейська конвенція з прав людини, ратифікована більшістю країн континенту, в статті 6 гарантує справедливий судовий розгляд і прямо згадує принцип презумпції невинуватості. У практиці Європейського суду з прав людини сформувалася значна кількість прецедентів, які розкривають зміст цього принципу та окреслюють межі допустимої поведінки державних органів у процесі кримінального переслідування. Серед найвідоміших рішень – справи «Барбер проти Великобританії», «Аль-Хусейн проти Бельгії», «Косечкін проти України» – де Суд чітко зазначив, що будь-які публічні заяви чиновників, які можуть вказувати на вину особи до вироку суду, є порушенням принципу презумпції невинуватості.

У правовій системі України презумпція невинуватості є закріпленою на конституційному рівні. Конституція України у статті 62 визначає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку. Також зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, і всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [3]. У Кримінальному процесуальному кодексі України презумпція невинуватості виступає як базовий принцип, який регулює увесь процес доказування, обов'язки сторін і межі повноважень суду. Зокрема, обов'язок доведення вини покладається на сторону обвинувачення, а обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість. На практиці дотримання цього принципу в Україні є предметом постійної уваги з боку правозахисних організацій, адвокатури та міжнародних інституцій. У зв'язку з реформами судової системи, які тривають останніми роками, особлива увага приділяється зміцненню гарантій незалежності суду, об'єктивності слідства, а також забезпеченню справедливості кримінального процесу.

Отже, презумпція невинуватості має глибоке історичне коріння, яке бере початок ще з античних часів. Її формування і розвиток відбувалися під впливом римського і грецького права, канонічних норм, правових філософій епохи Просвітництва, міжнародного права і сучасних демократичних стандартів. Сьогодні вона є наріжним каменем кримінального судочинства, гарантією справедливості і прав людини. Розуміння історичних витоків презумпції невинуватості допомагає краще усвідомити її значення, роль у системі прав людини та необхідність дотримання цього принципу на всіх етапах кримінального провадження. Це, у свою чергу, сприяє зміцненню верховенства права і довіри до судової системи як в Україні, так і в усьому світі.

Список використаних джерел:

1. Бобік В. П. Історико-правова характеристика розвитку презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*. 2017. Т. 2. Вип. 43. С. 154-157.

2. Котуха О. С. Презумпція невинуватості – історико-правовий аспект. *Судова апеляція*. 2009. № 1(14). С. 51-58.

3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

Ключові слова: Презумпція невинуватості, кримінальне судочинство, римське право, міжнародне право, права людини, Європейський суд, справедливий суд, доказування вини, історія права, кримінальний процес.

Keywords: Presumption of innocence, criminal justice, Roman law, international law, human rights, European Court, fair trial, proof of guilt, history of law, criminal procedure.

Загородній Ігор Вікторович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент*

Загородній Андрій Ігорович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри кримінального процесу*

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Розслідування кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи є одним з найскладніших та найвідповідальніших напрямів діяльності правоохо-

ронних органів. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від якості та сучасності криміналістичних методик, які використовуються в процесі розслідування та розкриття таких кримінальних правопорушень. У зв'язку з динамічним розвитком криміналістики як науки та появою нових форм злочинності виникає нагальна потреба у постійному вдосконаленні відповідних методичних підходів. Актуальність обраної теми обумовлюється не лише частотою вчинення злочинів проти життя і здоров'я особи, а й складністю їх розкриття, що потребує ґрунтовної науково-методичної бази.

До кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи належать злочини, передбачені розділом II Кримінального кодексу України, такі як умисне вбивство, вбивство з необережності, тяжкі тілесні ушкодження, катування, спричинення тілесних ушкоджень середньої та легкої тяжкості, а також злочини, пов'язані із зараженням ВІЛ чи іншими невиліковними хворобами. Ці правопорушення характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки, складністю обставин їх учинення, а також особливою емоційною напруженістю в процесі розслідування, яка потребує особливої тактики поведінки слідчих та оперативних працівників [1]. Нерідко такі злочини супроводжуються спробами ретельного приховування доказів, що ускладнює встановлення істини у справі.

Криміналістичні методики є системою науково обґрунтованих рекомендацій щодо організації та тактики розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Вони включають типові моделі поведінки злочинців, способи вчинення та приховування злочинів, засоби виявлення слідів злочинної діяльності, особливості тактики допиту, обшуку, огляду місця події тощо. Основна мета цих методик – сприяти швидкому, повному й об'єктивному розслідуванню [2]. Проте важливо розуміти, що методика – це не жорсткий шаблон, а гнучкий інструмент, який повинен враховувати всі обставини справи, а також можливості сучасних технологій.

Однією з головних проблем сучасного стану криміналістичних методик при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я є їх часткова застарілість. Значна частина діючих рекомендацій була розроблена ще в кінці ХХ століття й не відповідає вимогам сьогодення. Наприклад, методика огляду місця події рідко враховує можливості використання 3D-сканерів, безпілотників для фіксації розташування тіла, цифрових шаблонів реконструкції події. Водночас на практиці спостерігається недостатній рівень впровадження новітніх технологій: навіть ДНК-аналіз не завжди використовується системно та своєчасно через проблеми матеріально-технічного забезпечення та брак фахівців.

Іншою суттєвою проблемою є відсутність належної координації між учасниками слідчо-оперативної групи: слідчим, експертом, оперативним працівником, судово-медичним фахівцем. Неврегульованість комунікації, дублювання функцій, затримки в проведенні експертиз або неузгодженість дій ускладнюють процес розкриття злочину. Часто трапляється, що експерт не отримує повної інформації про обставини справи, що негативно впливає на результати дослідження.

Окрім того, у практиці слідства спостерігається відсутність уніфікованих алгоритмів дій у типових ситуаціях. Часто слідчі діють інтуїтивно або спираються на попередній досвід, що не завжди є ефективним. Такий підхід призводить до втрати важливих слідів, затягування строків досудового розслідування, а іноді – до слідчих та судових помилок.

З метою подолання наведених проблем необхідно розробляти сучасні криміналістичні методики, що враховують нові типи злочинної поведінки, рівень технічного розвитку та міжнародний досвід. Зокрема, методичні рекомендації мають включати використання аналітичних програм, криміналістичних баз даних, автоматизованих систем аналізу зображень та слідів, алгоритмів розпізнавання облич. Використання біометричних і цифрових технологій дозволяє суттєво прискорити і підвищити якість збору доказової інформації.

Значну роль у модернізації методик відіграє міждисциплінарний підхід. Розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи потребує участі не лише юристів, а й судових медиків, психологів, біологів, генетиків, фахівців з цифрової обробки інформації. Спільна робота в рамках єдиної методики дозволяє уникнути розбіжностей у трактуванні результатів і створити комплексне уявлення про злочинну подію.

Крім цього, необхідно створити єдину базу уніфікованих алгоритмів дій для слідчих у стандартних ситуаціях. Такий підхід дозволяє мінімізувати людський фактор, підвищити рівень професійної підготовки та забезпечити єдність практики. Алгоритми повинні бути апробовані на практиці, мати гнучку структуру та дозволяти адаптацію під конкретні обставини справи.

Не менш важливим напрямом удосконалення є підвищення кваліфікації кадрів. Безперервне професійне навчання з використанням симуляцій, участю в тренінгах, вивченням найкращих міжнародних практик, обов'язкове проходження курсів із новітніх методів слідства – усе це дозволяє формувати сучасного слідчого, здатного ефективно працювати в умовах зростаючих вимог до якості досудового розслідування.

Таким чином, криміналістичні методики розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи повинні постійно адаптуватися до нових викликів, які висуває суспільство, наука і технічний прогрес. Розробка сучасних методик, їх наукове обґрунтування, інтеграція з новітніми технологіями, посилення міжвідомчої взаємодії, розробка уніфікованих алгоритмів дій та належне професійне навчання є запорукою ефективного розслідування, своєчасного виявлення винних осіб та забезпечення справедливості. Лише за умови комплексного та системного підходу можна досягти якісного прориву у сфері розслідування найтяжчих злочинів проти життя і здоров'я громадян України.

Список використаних джерел:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

2. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 556 с.

Ключові слова: Криміналістика, методики розслідування, злочини проти життя, тілесні ушкодження, огляд місця події, міждисциплінарний підхід, доказова база, цифрові технології, тактика слідства

Keywords: Criminalistics, investigation techniques, crimes against life, bodily injuries, scene examination, interdisciplinary approach, evidence base, digital technologies, investigation tactics

Колодіна Анна Сергіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент*

Васильковський Олександр Васильович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНОСТІ З РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Використання технологій штучного інтелекту (далі ШІ), останнім часом стало предметом дослідження широкого кола науковців, оскільки, на сьогоднішній день, комп'ютери та цифрові дані значною мірою впливають на наше життя, логічно, що і погляди на завдання, об'єкт та предмет криміналістики з часом стають ширшими та мають відношення до електронного світу. Криміналістичний аналіз сучасної злочинності демонструє зростання значення цифрової криміналістики (digital forensics) як важливого інструмента у боротьбі зі злочинами. Її інноваційні технології дедалі активніше впроваджуються в практику розслідування – як у сфері криміналістичної техніки, так і в межах положень тактики та методики розслідування окремих категорій злочинів і проведення експертних дослідженнях. З приходом ери штучного інтелекту перед науковцями постають нові виклики, що потребують комплексного осмислення.

Питання використання технологій штучного інтелекту сьогодні як ніколи є актуальним, якого в своїх роботах торкнулись такі вчені як: Когут Ю. І., Шевчук В. М., Шепітько В. Ю., Белова М. В., Белов Д. М., Білоус В. В., Цехан Д. М. та інші.

Вивчаючи міжнародний досвід застосування штучного інтелекту, варто згадати провідних дослідників у цій сфері. Одним із них є професор Майкл Крістоферсон із Університету Юти, який спеціалізується на вивченні можливостей використання ШІ в діяльності правоохоронних органів і досудовому розслідуванні. Він має багаторічний досвід і є автором численних публікацій на цю тему.

Іншим помітним науковцем є професор Кент Хіксон з Університету Квінсленду (Австралія), який досліджує використання ШІ в кримінальній юстиції. Значний внесок у цю галузь також роблять професорка Лаура Кабрера (Університет Монтеррея, Мексика) і професор Даніель Капур (Колумбійський університет, США) [3]. До речі, 69 країн світу вже ініціювали понад тисячу правових і політичних рішень, спрямованих на регулювання ШІ, аби вирішити питання безпеки й етики його використання. Деякі держави вводять спеціальні норми щодо застосування ШІ в кримінальному провадженні – наприклад, вимагають отримання судового дозволу для таких дій, як перехоплення даних або доступ до приватної інформації, що реалізуються із використанням ШІ [4]

Міністерство цифрової трансформації України розробило Концепцію розвитку сфери штучного інтелекту (СШІ) в Україні та планує розробити Етичний Кодекс використання СШІ з урахуванням європейського досвіду [1], що є актуальним в умовах євроінтеграційних процесів. В цьому вбачається позитивний момент, залучаючи ШІ, який може як: допомогти поліпшити ефективність розслідувань, знизити кількість помилок та зайвих витрат часу і зусиль, аналізувати великі обсяги інформації, виявляти можливі зв'язки між різними фактами, що можуть мати ключове значення для розслідування. Але потрібно проаналізувати і ряд недоліків з якими зіштовхнулись інші країни, а саме: можливість помилок та розбіжності в алгоритмах, проблеми конфіденційності, забезпечення уникнення зловживань з боку суб'єктів розслідування та ін.

Залучення штучного інтелекту до процесу розслідування має очевидні переваги: воно сприяє підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів, зменшенню кількості помилок, економії часу та ресурсів. ШІ здатен швидко обробляти великі обсяги даних, встановлювати взаємозв'язки між подіями і фактами, що можуть мати вирішальне значення у справі. Залучення штучного інтелекту до процесу розслідування має очевидні переваги: воно сприяє підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів, зменшенню кількості помилок, економії часу та ресурсів. ШІ здатен швидко обробляти великі обсяги даних, встановлювати взаємозв'язки між подіями і фактами, що можуть мати вирішальне значення у справі.

Разом із тим, актуальність теми використання ШІ у протидії злочинності зростає, що зумовлює потребу в глибокому науковому аналізі. Публічне обговорення цього питання сприятиме формуванню кращого розуміння суспільством як потенціалу технологій, так і ризиків, які вони несуть. З огляду на стрімкий розвиток ШІ, постає необхідність у створенні дієвих правових механізмів, які б захищали суспільство від негативних наслідків використання високих технологій, особливо в умовах, коли чинне кримінальне право ще не охоплює всі новітні реалії. Ігнорування потреби підпорядкування ШІ нормам права, як це вже зроблено стосовно юридичних осіб, суперечить інтересам суспільства та може гальмувати подальший технологічний прогрес [2].

На нашу думку, штучний інтелект (ШІ) це – сукупність технологій, які здатні імітувати інтелект та когнітивні здібності людини, способом певних алгоритмів, з метою вирішення широкого кола завдань у різних галузях діяльності.

Підсумовуючи вище сказане, використання ШІ в діяльності з розслідування має свої переваги і недоліки. ШІ дійсно може стати дієвим інструментом, що застосовуватиметься суб'єктами розслідування, який дасть змогу економити час, аналізуючи великий обсяг даних та поліпшить ефективність практичної діяльності, але варто враховувати етичні аспекти використання технологій ШІ та його належне правове регулювання.

Список використаних джерел:

1. Повідомлення про проведення публічного громадського обговорення проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні». *Міністерство та комітет цифрової трансформації України*. URL: <https://thedigital.gov.ua/regulations/povidomlennya-pro-provedennya-publichnogo-gromadskogo-obgovorennya-proyektu-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini>
2. Гаркуша А. О., Гаркуша Є. О. Кримінально-правові засади правосуб'єктності штучного інтелекту. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності* : матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листопада 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 20.
3. Белова М. В., Белов Д. М. Імплементация штучного інтелекту в досудове розслідування кримінальних справ: міжнародний досвід. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 448-453.
4. «The Use of Artificial Intelligence in Criminal Investigations and Prosecutions» (2020) by the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/the-use-of-artificial-intelligence-in-criminal-investigations-and-prosec/1680a84a92>.

Ключові слова: штучний інтелект, ШІ, технології штучного інтелекту, діяльність з розслідування злочинів, інновації, цифрова криміналістика, кіберзлочини.

Keywords: artificial intelligence, AI, artificial intelligence technologies, crime investigation activities, crime investigation activities, innovation, digital forensics, cybercrime.

Федорчук Олександр Вікторович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, кандидат юридичних наук*

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННИЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ

Прийняття державою комплексних рішень та стратегічних моделей впливу на окремі явища та процеси вимагають формування відповідної наукової концепції, яка у багаторівневому та системному вимірах формує несуперечливу модель взаємодії відповідних елементів у межах складних систем. Принагідно звернути увагу, що формування наукової концепції може здійснюватися двома шляхами:

по-перше, на базі емпіричних даних та напрацьованих соціальних практик, які розвивались фрагментарно із певним рівнем узгодженості та потребують упорядкування у відповідну дієву систему;

по-друге, за відсутності відповідних соціальних практик на рівні відповідної теоретичної моделі у межах якої держава розвиває відповідні інституції, процеси та правові процедури.

Необхідно зазначити, що формування окресленої нами концепції відбувалось за першим шляхом, адже у межах України напрацьована відповідна система позитивних практик, яка потребує систематизації у відповідну наукову концепцію задля забезпечення їх поступового та сталого розвитку.

Слушно також звернути увагу й на особливості формування відповідної системи:

по-перше, переосмислення власного досвіду протидії окремим формам злочинної діяльності, зокрема й посадової, яка здійснювалась в організованих формах, яке відбувалось не завжди системно та логічно про що свідчить, наприклад, безпідставна ліквідація підрозділів ГУБОЗ і, як наслідок, втрата на певний час сформованих оперативних позицій та оперативного контролю за значним сегментом організованої злочинності, а також значного кадрового потенціалу правоохоронних органів. У той же час, усвідомивши помилковість такого рішення призвело до формування підрозділів стратегічних розслідувань НП України, які відновили оперативний контроль за вказаними сегментами злочинності та забезпечують її нейтралізацію;

по-друге, виконання вимог партнерів та апробація зарубіжного досвіду, що призвело до формування доволі розгалуженої системи правоохоронних органів, які наділені функцією здійснення оперативно-розшукової та слідчої діяльності щодо посадових осіб. У контексті цього, слушно звернути увагу на окремі проблемні питання, зокрема: а) дискреційна підслідність окремих кримінальних правопорушень, що призводить до одночасних витрат наявних у розпорядженні

відповідних підрозділів сил та засобів на одні об'єкти оперативної уваги; б) наявність конкуренції між відповідними правоохоронними органами, що доволі часто призводить до розбалансованості системи протидії злочинності; в) формування дисбалансу щодо кадрового потенціалу, оскільки непропорційність оплати праці призвела до масового відтоку кадрів з окремих правоохоронних органів, формування критичної кількості вакантних посад і, як наслідок, перевантаженість окремих слідчих; г) формування дисбалансу оперативних можливостей та інших компетенцій через нерівномірність фінансування таких інституцій;

по-третє, суттєве оновлення кримінального законодавства щодо посадових злочинів, зокрема з акцентуванням особливої уваги на злочинах корупційної спрямованості. Слушно звернути увагу, що цей процес також відбувався не без проблем, оскільки копіювання окремих норм та підходів, які сформовані іншими державами в окремих випадках призводить до розбалансованості кримінального закону, що ускладнює правозастосування про що може свідчити впровадження концепції «автономного засудження» у межах ст. 209 КК України без врахування: а) рівня тінізації економіки України, зокрема наявності розвиненого сектору неформальної зайнятості та отримання доходів; б) відсутності системної концепції щодо легалізації капіталів та багатьох інших заходів, які реалізували інші держави перед впровадженням концепції «автономного засудження»;

по-четверте, модернізація кримінального процесуального законодавства у частині формування окремих процедур щодо розслідування різних форм посадових та корупційних злочинів;

по-п'яте, формування дієвого рубежу ранньої профілактики та виявлення посадових кримінальних правопорушень за рахунок роботи НАЗК, прозорості державних реєстрів, системи фінансового моніторингу, зокрема й на рівні банківського сектору.

Безумовно, нами відмічені не усі тенденції та завершені процеси, які характеризують вказану систему, а акцентована увага на основних їх елементах.

Продовжуючи, звернімо увагу на основні напрями, які потребують оптимізації у межах наукової концепції з метою подальшого вдосконалення роботи відповідних прикладних систем: *по-перше*, уніфікація кримінального законодавства, а також формування ВС усталеної судової практики щодо основних проблемних питань кваліфікації та розслідування посадових злочинів; *по-друге*, оптимізація інституційного рівня протидії посадовим злочинам, у частині комплексного перегляду та уніфікації повноважень існуючих правоохоронних органів, а також обґрунтування доцільності їх функціонування із використанням прозорих та зрозумілих критеріїв; *по-третє*, впровадження на управлінському рівні концепції проактивної правоохоронної діяльності та систематичне використання ризико-орієнтованого підходу, який позитивно зарекомендував себе на першому рубежі протидії різним формам правопорушень.

Ключові слова: посадові злочини; концепція; протидія; злочинна діяльність.

Keywords: official misconduct; concept; counteraction; criminal activity.

Чернов Олександр Віталійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»*

КРИМІНАЛЬНА ПОВЕДІНКА ТА ПСИХІЧНІ ВІДХИЛЕННЯ: АНАЛІЗ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ

Кримінальна поведінка завжди була предметом глибокого аналізу серед науковців, правоохоронців і психологів. Вивчення особистості злочинця є важливим для розуміння мотивів, факторів ризику та розробки ефективних заходів профілактики злочинності. Особливий інтерес викликає питання взаємозв'язку між психічними відхиленнями та схильністю до кримінальної діяльності. Чи є психічні розлади визначальним фактором злочинної поведінки, чи вони лише супутніми явищами? У цьому дослідженні ми розглянемо основні аспекти впливу психічних відхилень на кримінальну поведінку, класифікацію психопатологій серед злочинців та аналіз психологічних характеристик осіб, схильних до порушення закону.

Кримінальна поведінка визначається як сукупність дій та вчинків особи, що порушують норми права та підпадають під кримінальну відповідальність. Ця поведінка може бути зумовлена багатьма факторами, серед яких соціальні, психологічні, біологічні та психіатричні фактори. До соціальних факторів належать вплив оточення, рівень освіти, економічний статус. Психологічні фактори включають особистісні риси, емоційну нестабільність, агресію. Біологічні фактори визначаються генетичною схильністю та нейробіологічними особливостями. Психіатричні фактори, у свою чергу, охоплюють наявність психічних розладів, які можуть впливати на контроль над імпульсами.

Існує багато класифікацій психічних розладів, які можуть мати вплив на поведінку людини. Серед найбільш поширених психопатологій серед злочинців можна виділити шизофренію, яка супроводжується порушенням сприйняття реальності та може призвести до агресивної поведінки. Біполярний розлад характеризується різкими змінами настрою, імпульсивністю, агресією в маніакальній фазі. Дисоціальні розлади особистості, такі як психопатія та соціопатія, проявляються відсутністю емпатії, маніпулятивністю та агресивністю. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) може спричинити схильність до раптових спалахів агресії. Алкоголізм і наркоманія підвищують ймовірність кримінальної поведінки через втрату контролю над діями.

Дослідження показують, що не всі особи з психічними розладами схильні до злочинної поведінки, і далеко не всі злочинці мають психіатричні діагнози. Важливим аспектом є ступінь вираженості розладу та його вплив на контроль над імпульсами. Наприклад, шизофренія може супроводжуватися мареннями та галюцинаціями, які штовхають людину до злочинних дій. З іншого боку, психопатії, які формально не мають психозів, можуть свідомо вчиняти жорстокі

злочини без почуття провини. Тому важливо розрізняти хворобливі стани, що можуть зумовлювати кримінальну поведінку, і антисоціальні риси особистості, які сприяють злочинній діяльності.

На основі досліджень кримінальної психології можна виділити такі загальні риси осіб, що вчиняють злочини і мають психічні розлади: емоційна холодність або гіперемоційність, низький рівень самоконтролю, схильність до маніпуляцій, низька соціальна адаптація, порушення когнітивних функцій. Деякі злочинці з психічними відхиленнями можуть мати високий інтелектуальний рівень, але використовувати його для маніпулювання оточенням. Інші, навпаки, страждають на значні порушення когнітивних здібностей, що ускладнює їхню соціалізацію та адекватну поведінку.

Ефективна боротьба зі злочинністю серед осіб із психічними відхиленнями вимагає комплексного підходу. Основні заходи включають ранню діагностику та лікування психічних розладів, соціальну адаптацію та підтримку, психотерапію та медикаментозну корекцію, кримінальну та юридичну відповідальність з урахуванням психічного стану. Успішна реабілітація злочинців із психічними відхиленнями можлива лише за умови міждисциплінарного підходу, який об'єднує зусилля психіатрів, психологів, соціальних працівників та правоохоронних органів.

Розуміння психологічних механізмів, що визначають поведінку злочинців із психічними відхиленнями, є ключовим для розробки ефективних методів запобігання злочинам. Вчені та практикуючі психологи застосовують різноманітні методи аналізу, що дозволяють дослідити особистісні особливості таких злочинців, виявити їхні мотиваційні механізми та оцінити ризик рецидиву.

Один із важливих підходів – клініко-психологічний метод, що передбачає глибоке дослідження особистості злочинця на основі клінічних інтерв'ю, психодіагностичних тестів та аналізу історії хвороби. Психологи та психіатри застосовують його для діагностики психічних розладів, таких як шизофренія, біполярний розлад, психопатія тощо. Цей метод допомагає визначити зв'язок між психічним станом особи та її злочинною поведінкою, а також оцінити ступінь відповідальності злочинця за свої дії. Застосування стандартизованих психодіагностичних методик дозволяє оцінити особистісні характеристики, рівень агресивності, емоційну стабільність та наявність психопатологічних рис. Серед найпоширеніших тестів – Міннесотський багатофазний особистісний опитувальник (MMPI), що використовується для виявлення психічних розладів та девіантної поведінки, шкала психопатії Гаера (PCL-R), яка дозволяє оцінити рівень психопатичних рис у злочинця, а також тест Роршаха, що є проєктивним методом для аналізу глибинних мотивацій та емоційного стану правопорушника.

Дослідження поведінкових особливостей відіграє значну роль у розумінні злочинця. Психологи аналізують його вербальну та невербальну комунікацію, реакції на стресові ситуації, а також мікровирази обличчя, тональність голосу та жести, що можуть вказувати на приховані емоції або маніпулятивні тенденції. Окремо варто розглянути методи кримінального профайлінгу, які використовую-

ються для створення психологічного портрету злочинця на основі аналізу його дій, мотивів та способу вчинення злочину. Профайлери аналізують місце злочину, особливості вибору жертви, методи нападу та ступінь жорстокості, визначають поведінкові шаблони та можливі психопатологічні ознаки. Це дозволяє створити ймовірний портрет злочинця та прогнозувати його подальші дії.

Ще одним важливим аспектом є аналіз життєвої історії злочинця. Дослідження його дитячих та юнацьких переживань, родинного середовища та соціальних взаємодій допомагає виявити причини девіантної поведінки. Багато осіб із психічними відхиленнями мали в дитинстві психологічні травми, досвід насильства чи відторгнення, що могло сприяти формуванню злочинних нахилів. У сучасній науці також активно використовуються нейропсихологічні методи. Останні дослідження доводять, що злочинна поведінка може бути пов'язана з порушеннями у функціонуванні головного мозку. Магнітно-резонансна томографія (МРТ) та електроенцефалографія (ЕЕГ) допомагають виявити структурні та функціональні зміни в мозку, які можуть впливати на контроль імпульсів, агресивність та здатність до емпатії.

Застосування цих методів дозволяє розробити індивідуальні програми корекції для злочинців із психічними відхиленнями, оцінити ризик повторного вчинення злочинів, покращити методи допиту та психологічного впливу під час розслідувань, а також визначити осіб, які потребують примусового психіатричного лікування. Психологічні методи аналізу кримінальної поведінки злочинців із психічними відхиленнями є незамінними інструментами в кримінальній психології та судовій психіатрії. Їхнє комплексне застосування дозволяє не лише краще зрозуміти мотивацію правопорушників, а й розробити ефективні заходи щодо запобігання злочинам та реабілітації таких осіб. Розвиток сучасних технологій та інтеграція психологічних, нейропсихологічних і кримінологічних досліджень відкриває нові перспективи для вдосконалення системи правосуддя та підвищення безпеки суспільства.

Взаємозв'язок між психічними розладами та кримінальною поведінкою є складним і багатогранним явищем. Психічні відхилення можуть бути як основною причиною злочинної поведінки, так і лише супутнім фактором, що посилює агресивність чи імпульсивність. Важливим є усвідомлення необхідності індивідуального підходу до кожного випадку з метою забезпечення справедливості, безпеки суспільства та ефективної реабілітації злочинців із психічними розладами. Лише комплексне дослідження особистості правопорушника та його психічного стану дозволяє розробити ефективні стратегії профілактики та корекції кримінальної поведінки.

Ключові слова: кримінальна поведінка, психічні відхилення, особистість злочинця, кримінальна психологія, судова психіатрія, психопатія, психодіагностика, кримінальний профайлінг, психологічний портрет, нейропсихологічні методи, девіантна поведінка, психіатрична експертиза, рецидив, агресія, контроль імпульсів, злочинний мотив, психічні розлади, методи аналізу, корекційні програми, профілактика злочинності.

Keywords: criminal behaviour, mental disorders, personality of a criminal, criminal psychology, forensic psychiatry, psychopathy, psychodiagnostics, criminal profiling, psychological portrait, neuropsychological methods, deviant behaviour, psychiatric examination, relapse, aggression, impulse control, criminal motive, mental disorders, methods of analysis, correctional programmes, crime prevention.

Чітко Наталія Василівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент*

Лисяк Назар Васильович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОЇ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА ШАХРАЙСТВО

Шахрайство, як вид кримінального правопорушення, є однією із найбільш поширених у сучасному світі та складних категорій злочинів, з розслідуванням яких стикаються правоохоронні органи. Особливості шахрайства полягають у його інтелектуальному характері, оскільки злочинець використовує певні маніпуляції, обман, щоб досягти своїх цілей.

Враховуючи вищевказане, можна стверджувати, що проведення ефективного допиту підозрюваних у таких кримінальних провадженнях є вкрай важливим елементом досудового розслідування.

Допит у кримінальному процесі є слідчою (розшуковою) дією, що має на меті збір, перевірку та оцінку доказів. Ця дія реалізується шляхом отримання усних свідчень від допитуваної особи про їй відомі обставини кримінального правопорушення або інші обставини, що мають значення для ведення кримінальної справи. Після цього свідчення фіксуються у протоколі та іншими законними способами належними суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності.

Як зазначено вище, провести допит можуть лише належні суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності. Сучасний КПК України визначає і наводить коло таких суб'єктів.

Допит, який є слідчою (розшуковою) дією, здійснюється особами, уповноваженими на досудове розслідування, такими особами є слідчі, прокурори, або ж дізнавачі. Враховуючи норми КПК України вбачається, що таку процедуру можуть виконувати й працівники оперативних підрозділів, у визначених законодавством випадках. «У виняткових випадках сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється проваджен-

ня, має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні (ч.1 ст. 225 КПК)» [1].

Кожен допит має свої особливості, не є виключенням і допит підозрюваного у вчиненні шахрайства, який має певну тактику його проведення.

Деякі з дослідників, вважають, що вибір тактики проведення допиту визначається кількома факторами:

а) умовами, в яких відбувається допит (первинний або повторний, наявність психологічного контакту та ін.);

б) процесуальним статусом допитуваного та його інтересом в результатах слідства;

в) характеристикою особи, що підлягає допиту (вік, особистісні риси, рівень правової обізнаності, наявність досвіду вчинення злочинів тощо);

г) типом інформації та доказів, що є в розпорядженні слідства, та іншими.

Однак, за будь-яких умов, слідчий має добре знати матеріали кримінального провадження, оскільки знання способу вчинення досліджуваного кримінального правопорушення дає змогу останньому чітко уявити подію злочину, та у свою чергу, окреслити коло питань для підозрюваного.

Також, не менш важливим є місце, де буде проведено допит, так як під час проведення даної слідчої (розшукової) дії, ані слідчого, ані підозрювану особу, не має нічого відволікати.

Деякі науковці стверджують, що значну роль відіграє спосіб виклику на допит.

Вищевказані аспекти є загальнопоширеними при допитах, але допит підозрюваного у шахрайстві має свої специфічні особливості, враховуючи характер даного кримінального правопорушення. Одними з таких ключових аспектів є:

- психологічна підготовка. Так як, шахраї – це особи, що вміють віртуозно маніпулювати та добре переконувати, слідчий має бути добре підготовленим з психологічної точки зору, оскільки має розпізнати обман, маніпуляції і отримати правдиві свідчення;
- знання мотивів. Слідчому важливо розуміти мотиви, які спонукали підозрюваного до вчинення даного кримінального правопорушення. Знання причин вчинення шахрайства, будь то фінансова вигода чи інше, допомагає розробити стратегію допиту;
- зосередження на деталях. Підозрювані у шахрайстві доволі часто добре підготовлені до допиту, тому слідчий повинен чітко сфокусувати свою увагу на деталях, ставити конкретні питання і фіксувати будь-які невідповідності в показах;
- використання фактів. Протиставлення показів підозрюваної особи конкретним фактам або доказам, що здобуті в ході досудового розслідування, допоможе слідчому виявити брехню або неточності в розповіді шахрая;
- емпатія та довіра. Довірливі стосунки між підозрюваним та слідчим допоможуть останньому отримати точну та повну інформацію про подію кримінального правопорушення;

- багатоступеневість. Допит за своєю природою може бути неодноразовим. У процесі, коли докази стають відомі, виникає потреба у повторному допиті, з метою уточнення попередніх показів підозрюваного;
- законодавче забезпечення. Слідчий має в обов'язковому порядку дотримуватися всіх законодавчих норм щодо прав підозрюваної особи, включаючи право на адвоката. Такі дії допомагають уникнути процесуальних порушень, які в подальшому можуть слугувати для відхилення доказів у суді.

Фіксація допиту підозрюваного у шахрайстві є одним з найважливіших етапів, оскільки забезпечує точне збереження інформації, отриманої в ході допиту.

Використання технічних засобів під час допиту дозволяє зберегти усі аспекти розмови, включаючи тон, інтонацію та певні невербальні елементи. Під час допиту ведеться письмовий протокол, який фіксує всі запитання та відповіді, він має бути чітким та в разі його написання, має бути створений розбірливим почерком, за наявності іншого, такий протокол може бути не взятий судом до уваги, оскільки порушує право особи на захист.

Після завершення допиту протокол перевіряється учасниками даної слідчої (розшукової) дії, всі зміни чи доповнення можуть бути внесені до нього лише до підписання.

Отже, врахування особливостей допиту підозрюваної особи, яка вчинила шахрайство, значно підвищує ефективність такої слідчої (розшукової) дії, що сприяє успішному розслідуванню і доведенню винуватості такої особи. У свою чергу, правильна фіксація допиту підвищує якість зібраних доказів, захищає права учасників кримінального провадження, забезпечує дотримання юридичних норм, що в подальшому забезпечує доведення вини у вчиненні кримінального правопорушення у суді.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Ключові слова: допит, підозрюваний, шахрайство, особливості, протокол.

Keywords: interrogation, suspect, fraud, peculiarities, protocol.

Чумак Сергій Прокопійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент*

Фалінський Павло Миколайович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач криміналістичної лабораторії кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності*

**НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ**

Слід констатувати, що рівень злочинності в Україні, як і в багатьох країнах світу, залишається стабільно високим. Злочинці активно використовують сучасні досягнення науки й техніки для досягнення своїх протиправних цілей, а також постійно вдосконалюють способи та методи вчинення злочинів.

Однією зі серйозних загальнонаціональних проблем в Україні є злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Асортимент наркотичних речовин є надзвичайно широким: на сьогодні нараховується понад тисячу видів наркотичних і психотропних засобів, а також рослин, що їх містять, і прекурсорів.

За походженням наркотики поділяють на три основні категорії: синтетичні, напівсинтетичні та рослинні.

Для ефективної боротьби із злочинністю, своєчасним виявленням і розслідуванням злочинів правоохоронним органам необхідні належні засоби протидії злочинності. Одним із вагомих засобів протидії злочинності є спеціальні знання.

Спеціальні знання – це знання, якими володіє вузьке коло осіб, і які не є загальнопоширеними, загальновідомими. Найбільш вдале та все об'ємне визначення спеціальних знань надає В. В. Тищенко, відмітивши, що спеціальними знаннями вважаються такі «знання, практичні навички й уміння, що не мають широкого розповсюдження, виходять за межі загальноосвітньої підготовки і простого життєвого досвіду та які набуваються шляхом спеціальної професійної підготовки й у ході відповідної практичної діяльності» [1, с. 85]. Згідно з частиною 1 статті 71 КПК України, «особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та робити висновки під час досудового розслідування і судового розгляду, виступає як спеціаліст в певній галузі знань».

Спеціальні знання, що використовуються у кримінальному судочинстві, не завжди пов'язані з освітою, так як відомо, що є спеціальності, які не потребують здобуття певного фаху (вахтери, няні, охоронці).

У сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів в окремих випадках теж не потрібна освіта, але використовуються навички, які отримані в результаті життєвої діяльності. Так, наприклад, шляхом випробувань окремі наркозалежні особи на основі перманганату калію (марганцівки) навчилися виготовляти «ширку», аналогічним чином це відноситься і до ацетону. В тому числі і працівники правоохоронних органів, які виявляють і розслідують злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, при проведенні оперативно-розшукових та слідчих дій набувають досвіду зі спеціальних знань даного напрямку.

Спеціальні знання активно застосовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема:

- під час допиту (ст. 224 КПК України), коли необхідно залучити перекладача;
- при пред'явленні особи для впізнання (ст. 228 КПК України);
- під час проведення обшуку житла або іншого володіння особи (ст. 236 КПК України);
- при огляді (ст. 237 КПК України);
- у процесі слідчого експерименту, який здійснюється за участі спеціаліста (ст. 240 КПК України);
- при проведенні освідчування особи, що виконується на підставі постанови прокурора, а в разі необхідності за участі судово-медичного експерта або лікаря (ст. 241 КПК України).

Крім того, спеціальні знання використовуються в інших формах, таких як:

- консультації з фахівцями;
- самостійне використання спеціальних знань слідчим;
- отримання довідкової інформації у спеціалістів;
- попереднє дослідження речових доказів у межах слідчих дій;
- залучення перекладача (зокрема сурдоперекладача) для перекладу показань або документів (ст. 68 КПК України);
- надання технічної допомоги фахівцем слідчому;
- перевірка за криміналістичними обліками;
- витребування необхідної документації;
- допит експертів і спеціалістів;
- участь фахівців у встановленні причин та умов, що сприяли вчиненню злочину;
- залучення спеціалістів до розробки й удосконалення науково-технічних засобів і методів виявлення, дослідження, вилучення та фіксації речових доказів.

Враховуючи різні визначення науковцями форм використання спеціальних знань, у вузькому значенні достатньо виділити дві форми – процесуальну (участь обізнаних осіб у проведенні процесуальних дій) і не процесуальну (отри-

мання від обізнаних осіб порад, консультацій і навіть окремих моделей, наприклад: модель схованки, приховання наркотичних засобів.).

В практичній діяльності по боротьбі із злочинністю, пов'язаною з незаконним обігом наркотичних засобів, у момент виявлення наркотичного засобу, психотропної речовини та прекурсорів основну роль відіграють оперативники органів безпеки, Державної прикордонної служби, Державної митної служби, органів внутрішніх справ, слідчі. Указані посадовці в процесі своєї професійної діяльності здобувають знання та навички відносно визначення об'єкта як потенційного наркотичного засобу, стають, певною мірою, носіями спеціальних знань, які використовують у подальшому.

Перш ніж залучити спеціаліста, оперативники використовують раніше набуті знання і навички за певними напрямками.

Зокрема, при виявленні наркотичних засобів під час їх контрабанди, зберігання, придбання, перевезення і пересилання неможливо екстрено залучити спеціаліста певної галузі знань. У таких випадках працівники оперативних підрозділів використовують набуті спеціальні знання. Крім того, тільки практичні працівники володіють знаннями відносно способів приховування наркотичних засобів.

Також, факт виробництва, виготовлення наркотичних засобів, посів або вирощування снотворного маку чи конопель можливо встановити тільки при проведенні гласних і негласних оперативно-розшукових дій.

При вилученні наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів у протоколі не стверджується, що даний об'єкт є наркотиком, це може встановити лише експерт, але особи, які вилучають данні об'єкти, рідко помиляються в їх визначенні як наркотиків, керуючись знаннями та навичками, набутими у процесі своєї професійної діяльності.

Слідчі теж при проведенні слідчих дій, особливо при визначенні об'єкта дослідження і призначення відповідної судової експертизи, користуються знаннями і навичками, набутими в процесі професійної діяльності. Призначаючи експертизу, слідчий усвідомлює, відносно якого наркотичного засобу, психотропної речовини або прекурсору призначається відповідна експертиза.

Список використаних джерел:

1. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

Ключові слова: спеціальні знання, професійна діяльність, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, форми використання.

Keywords: special knowledge, professional activity, narcotic drugs, psychotropic drugs, precursors, forms of addiction.

Шершенькова Вікторія Анатоліївна
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

З початком збройної агресії Російської Федерації проти України, військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань захищають кордони нашої країни. Разом з тим, попри свідоме та чесне виконання обов'язків військової служби більшістю військовослужбовців, у Збройних Силах України та інших військових формуваннях є випадки вчинення військовослужбовцями військових кримінальних правопорушень, таких як дезертирство, самовільне залишення військової частини або місця служби, невиконання наказу та інших. Так, до таких дій військовослужбовців змушують об'єктивні чи суб'єктивні обставини, у яких вони опиняються при несенні військової служби, тому при розслідуванні необхідно з'ясовувати ці причини задля запобігання вчинення військових кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що розслідування військових кримінальних правопорушень виконує такі важливі функції:

- формування правосвідомості військовослужбовців (дотримання військової дисципліни та статутних норм, знання про притягнення до кримінальної відповідальності);
- зміцнення авторитету командування й військової юстиції (об'єктивне та справедливе розслідування військових кримінальних правопорушень);
- виявлення та усунення військових кримінальних правопорушень [2] (дозволяє встановити винних у вчиненні військових кримінальних правопорушень, наприклад, слабкий контроль командування чи порушення статутних правил взаємовідносин);
- запобігання військовим кримінальним правопорушенням (неуникність покарання за військові кримінальні правопорушення, що буде сприяти підтриманню військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців).

Під час розслідування військових кримінальних правопорушень, в залежності від складу, здійснюються наступні слідчі дії:

допити (командира (начальника) чи іншої особи, що виконувала обов'язки з військової служби; медичного персоналу військової частини; військовослужбовця підозрюваного або причетного до військового кримінального правопорушення; свідків; потерпілих);

- огляди місця події і документів;
- розшук військовослужбовця; проведення обшуку;
- слідчий експеримент;

- експертизи (судово-медична, судово-психіатрична, судово-балістична, судово-почеркознавча, судово-трасологічна, судово-хімічна, судово-фармакологічна).

За кожною кримінальною справою, порушеною проти військовослужбовців, доказуванню підлягають:

- «час, місце, спосіб та інші обставини вчинення військового кримінального правопорушення;
- винуватість, форма вини, мотив і мета обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення;
- вид і розмір шкоди, завданої військовим кримінальним правопорушенням;
- обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого військового кримінального правопорушення;
- обставини, які характеризують обвинуваченого військовослужбовця, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність;
- обставини, які є підставою закриття кримінального провадження порушеного проти військовослужбовця;
- обставини, які є підставою для звільнення військовослужбовця від кримінальної відповідальності або покарання» [1];
- обставини, які сприяли вчиненню військових кримінальних правопорушень.

Так, предмет доказування може бути набагато ширшим, можуть бути включені й інші питання для з'ясування необхідних обставин розслідуваного військового кримінального правопорушення.

Базою для побудови слідчих версій розслідування військових кримінальних правопорушень можна вважати способи вчинення та приховування цих кримінальних правопорушень. Це надасть необхідний напрямок у розслідуванні, допоможе визначити коло осіб причетних до вчиненого військового кримінального правопорушення, виявити і зафіксувати речові, письмові чи електронні докази.

Важливе значення має планування розслідування [3] військових кримінальних правопорушень. Це такий інтелектуальний процес, який надає можливість правильно спланувати роботу слідчого для встановлення всіх обставин кримінальної справи і відповідно до вимог чинного законодавства. Завдяки вдало підготовленому плану проведення розслідування військових кримінальних правопорушень, слідчий у найкоротші строки досягне необхідного результату.

Виділяють такі принципи планування: індивідуальність (план готується для кожної справи окремо), безперервність (план постійно змінюється, все залежить від розслідування справи), конкретність (визначаються питання, які необхідно перевірити) [3].

Таким чином, ефективне розслідування військових кримінальних правопорушень є важливим засобом підтримання військової дисципліни, боєздатності

та забезпечення справедливості у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Коломієць Н. В., Соседка С. В. Запобігання вчинення військових кримінальних правопорушень (в контексті ст. 402, 407, 408 КК України). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/311242/302473>
3. Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика : навчально-методичний посібник. Одес а: Видавництво «Юридика», 2022. 236 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/27d635b0-3ef7-4509-8680-12739ea5a8e9/content>

Ключові слова: криміналістика, розслідування, кримінальні правопорушення, військові правопорушення, злочин.

Keywords: criminalistics, investigation, criminal offenses, military offenses, crime.

Яцкевич Руслан В'ячеславович

Перший заступник начальника Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України, доктор філософії за спеціальністю 081 – Право

СТРУКТУРА ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

Ефективність впливу держави на складні процеси та явища вимагає формування комплексної, послідовної та несуперечливої концепції такої діяльності. Аналіз правоохоронної політики України свідчить про життя комплексу заходів, котрі спрямовані на нейтралізацію протиправної діяльності організованих злочинних угруповань різного типу побудови та базових форм злочинної діяльності, зокрема й на рівні вдосконалення різних галузей законодавства, структурно-функціональної перебудови системи правоохоронних органів. Водночас, аналіз практики роботи правоохоронних органів свідчить про те, що функціонування відповідних елементів цієї системи не завжди узгоджене, що потребує відповідного удосконалення крізь призму систематизації та вироблення стійких залежностей між елементами цієї системи.

Перш за все, необхідно звернути увагу на те, що формування концептуальної державної політики протидії організованим злочинності має спрямовуватись на вирішення таких комплексних задач:

по-перше, удосконалення кримінального законодавства у частині оптимізації кримінально-правового впливу на організовану злочинність. Принагідно наголосити, що у межах КК України закріплена значна кількість нових норм, які з одного боку продемонстрували свою ефективність, а з іншого, їх правозастосування виокремило й певний спектр проблемних питань, які потребують удосконалення у межах кримінального законодавства, зокрема щодо: а) формування дієвих кримінально-правових механізмів протидії формуванню, акумулюванню та подальшому використанню доходів, сформованих за результатами злочинної діяльності, оскільки модернізація ст. 209 КК України у частині впровадження концепції автономного засудження не повністю вирішує проблему використання доходів для самовідтворення та забезпечення функціонування організованих злочинних угруповань; б) внесення змін та доповнень, а також формування преюдиціальних судових рішень спрямованих на: конкретизацію ознак суб'єктів таких кримінальних правопорушень, а також структури об'єктивної сторони вказаних злочинів; уніфікацію понятійно-категоріального апарату та відмежування нових складів злочинів від тих, які були закріплені у кримінальному законодавстві раніше;

по-друге, у межах формування рубіжної моделі протидії, визначення структурних елементів на рівні адміністративного, кримінального та інших галузей законодавства щодо нейтралізації окремих явищ та процесів, які є передумовою для формування в окремої категорії громадян ірраціонального сприйняття кримінальної субкультури та інших криміногенних процесів, які не мають ознак відповідного кримінального правопорушення, але просувають у суспільстві, зокрема й через соціальні медіа та інші ресурси кримінальну ідеологію, романтизують злочинний спосіб життя та формують позитивний імідж лідерів та активних учасників кримінального середовища, зокрема й «ворів в законі»;

по-третє, формування соціально-культурних механізмів, зокрема й у медіа просторі, які спрямовані на висвітлення реалій організації життя кримінального середовища, дискредитації сформованого позитивного іміджу лідерів злочинного світу, розвінчання ідеалізованих уявлень щодо окремих елементів кримінальної субкультури. Безумовно, слушно зауважити, що такий напрям діяльності не спрямований на отримання миттєвого результату, а має бути орієнтований на поступову трансформацію свідомості громадян та вироблення стійкої нетерпимості до злочинного способу життя, зокрема серед молоді. У контексті цього, слушно звернути увагу на результати отримані іншими науковцями, зокрема й щодо каналів комунікації через які отримується інформації про різні атрибутивно-комунікативні елементи кримінальної субкультури у вигляді позитивно конотованої інформації. Так, В. В. Проскура пише: «Важливим було з'ясувати, звідки респонденти дізналися про складові кримінальної субкультури. Серед 94 осіб, які дали відповідь, результати розподілилися таким чином: телебачення – 59,6%; пісні стилю «шансон» – 31,9%; кіно – 28,7%; друковані ЗМІ – 26,6%; носії кримінальної субкультури (колишні ув'язнені або злочинці) – 18,1%; радіо – 13,8%.

Важко відповісти було для 12,8%. Варто зауважити, на доволі високий рівень комунікації з колишніми засудженими та злочинцями, адже саме при взаємодії з ними найчастіше передаються елементи субкультури»[1]. Таким чином, проведене вченим дослідження підтверджує необхідність посилення ідеологічної та культурної складової у структурі державної політики протидії організованій злочинності загально-кримінальної спрямованості;

по-четверте, вжиття комплексних заходів, які спрямовані на зменшення криміногенності установ виконання покарань, адже наявна у правоохоронних органів інформація свідчить, що їх значна частина, фактично, контролюється суб'єктами підвищеного злочинного впливу. Більше того, зважаючи на те, що на пострадянському просторі кримінальна субкультура змістовно є доволі схожою, а за окремими складовими такими як неформальна стратифікація осіб ідентичною, що робить її транснаціональним феноменом, значний вплив на такі установи здійснюють особи, котрі мають статус «ворів в законі» та проживають на території держави-агресора публічно підтримуючи розпочату агресивну війну проти нашої держави та використовуючи свій авторитет дестабілізують оперативну обстановку в установах виконання покарань на території України;

по-п'яте, продовження реалізації державної політики щодо посилення правоохоронних органів шляхом оптимізації їх структури та функцій. Щодо вказаного напрямку особливу увагу необхідно звернути на вироблення усталеної та чітко врегульованої практики спільної роботи оперативних підрозділів правоохоронних органів України та інших держав у частині спільного проведення негласних заходів та використання інших оперативних можливостей, оскільки значна кількість лідерів злочинного середовища впливає на криміногенні процеси в Україні постійно проживаючи на території країн ЄС тощо, про що свідчать систематичні факти документування правоохоронними органами проведення злочинних зібрань у яких за допомогою засобів зв'язку приймають участь «вори в законі», які проживають поза межами України, але впливають на фундаментальні криміногенні процеси.

Частково підсумовуючи, необхідно звернути увагу, що наведенні напрями є лише основними блоками, які формують відповідну державну політику протидії організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості.

Список використаних джерел:

1. Проскура В. В. Кримінальна субкультура та її поширення в суспільстві. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2014. Вип. 64. С.118-126

Ключові слова: державна політика; протидія; організована злочинність.

Keywords: state policy; counteraction; organized crime.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ТА ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

Системний аналіз реакції українського суспільства та державних інституцій на окремі форми протиправної поведінки свідчить, що, нині, значну роль у вказаному процесі відіграють представники громадянського суспільства та різних типів медіа, які спеціалізуються на проведенні журналістських розслідувань. З одного боку, таку практику слушно відзначити як позитивну, адже це свідчить про стійкий розвиток демократії в Україні. З іншого боку, такі моделі не позбавлені й певних проблемних питань на що буде звернута увага у межах даної доповіді. Перш за все, звернімо увагу, що пріоритетним об'єктом для здійснення таких розслідувань є: а) діяльність високопосадовців, зокрема у частині їх способу життя, який не відповідає реальному рівню їх доходів, їх участі у корупційних схемах чи непрямого контролю за політичними силами тощо; б) резонансні злочини різної спрямованості, вчинення яких викликало значну суспільну увагу у зв'язку з особою жертви кримінального правопорушення.

Практика роботи слідчих підрозділів свідчить, що у хронологічні кореляції із кримінальним переслідуванням можна виокремити такі види журналістських розслідувань: а) розслідування, які проводяться до початку кримінального переслідування та їх результати оприлюднюються у медіа; б) розслідування, які проводяться одночасно із розслідуванням кримінального провадження; в) розслідування, які проводяться одночасно із заходами початкового оперативно-розшукового документування діяльності конкретних осіб оперативними підрозділами відповідних правоохоронних органів.

Аналізуючи структуру та якість журналістських розслідувань, слушно звернути увагу й на об'єктивні характеристики останніх, не применшуючи їх значення для розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні:

- використання широкого спектру інформації низького рівня надійності, отриманої від ідеальних джерел, а також із використанням відповідних моделей OSINT. Принагідно звернути увагу, що відповідні моделі використовуються й правоохоронними органами у межах здійснення кримінального аналізу тощо. Водночас, така інформація не є основою для формулювання обвинувачення, а додатково перевіряється за допомогою процесуальних засобів, які відсутні у розпорядженні журналістів-розслідувачів та інших представників медіа;
- використання нерелевантної інформації, яка корелюється із конкретними епізодами злочинної діяльності, але формує негативний імідж особи у свідомості стороннього спостерігача. Більше того, слушно звернути

увагу, що більшість таких розслідувань характеризуються відступом від конституційного принципу презумпції невинуватості, адже містять прямі твердження щодо вчинення особою тих чи інших дій, а відповідний суб'єкт доволі обмежений у реалізації можливості свого захисту оскільки: а) відсутній належний правовий інструментарій для його здійснення крім звернення до суду із відповідним позовом щодо захисту честі, гідності чи ділової репутації, що доволі рідко має успіх оскільки судами вказані тези трактуються як оціночні судження; б) будь-які інші спроби захисту своїх прав, зокрема й звернення до правоохоронних органів подається як форма тиску на журналістів та перешкоджання виконання ними їх професійних обов'язків;

- неузгодженість таких дій із працівниками правоохоронних органів.

Зважаючи на викладене, особливу увагу необхідно звернути на неузгодженість таких дій із правоохоронними органами. З одного боку, такий підхід видається логічним, оскільки журналісти намагаються забезпечити конфіденційність свого розслідування на збирання основного масиву інформації, зберегти конфіденційність своїх джерел, уникнути витоку інформації про початок журналістського розслідування щодо конкретної особи, але, з іншого боку таких підхід створює значні труднощі для роботи правоохоронних органів.

Так, необхідно звернути увагу на те, що цілий комплекс таких проблемних питань виникає під час одночасної роботи щодо конкретного суб'єкта оперативних підрозділів відповідних правоохоронних органів та журналістів, зокрема:

по-перше, використовуючи гласні засоби отримання відповідної інформації представники медіа формують умови для передчасної поінформованості особи про наявність інтересу до окремих аспектів її життя чи професійної діяльності, яка пов'язана із вчиненням кримінальних правопорушень, а вивчення матеріалів практики свідчить, що особі стає відомо про початок таких розслідувань майже одразу, оскільки: а) окремі представники медіа з метою підвищення рейтингу своїх ресурсів та розвитку особистого бренду доволі часто анонсують свої плани щодо початку чи виходу матеріалів конкретного розслідування щодо відповідних осіб; б) існує високий ризик витоку інформації щодо початку та ходу здійснення таких розслідувань;

по-друге, будучи поінформованою щодо початку такого розслідування особа починає вживати заходів, які спрямовані на протидію встановленню тих чи інших фактів, посилення особистого захисту та захисту об'єктів постійного чи частого перебування, зниження відповідної інформації чи припинення конкретною комунікації з іншими особами, які задіянні у реалізації відповідних технологій злочинної діяльності.

Закономірно, що вказані дії, створюють значні перешкоди для нормальної роботи оперативних підрозділів у частині документування відповідних форм протиправної діяльності у частині: а) ускладнення організаційно-тактичної складової проведення окремих оперативно-розшукових заходів через неможли-

вість доступу на відповідні об'єкти чи до суб'єкта; б) підвищення ризику розшифрування осіб, які конфіденційно співпрацюють із відповідними оперативними підрозділами; в) втрата об'єктів та зупинка окремих протиправних процесів, які мають бути задокументовані.

Зважаючи на викладене, як питання для дискусії, можна запропонувати формування правового механізму, який передбачає негайне припинення журналістського розслідування на вимогу будь-якого правоохоронного органу, який розпочав кримінальне переслідування відповідної особи.

Ключові слова: кримінальне переслідування; журналістські розслідування; ознаки розслідувань.

Keywords: criminal prosecution; journalistic investigations; signs of investigations.

Бершавська Анастасія Сергіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

ПОСОБНИЦТВО ЯК ЯВИЩЕ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

З метою захисту суверенітету та територіальної цілісності України, посилення охорони національної безпеки та встановлення справедливої кримінальної відповідальності за дії, які становлять загрозу для цілісності держави, Законом України № 2198-IX від 14 квітня 2022 року КК України був доповнений ст. 111-2, яка передбачає кримінальну відповідальність за пособництво державі-агресору. Термін «пособництво» законодавець визначив у вказаній статті закону достатньо лаконічно як «умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору». КК України не містить іншого розуміння поняття «пособництво». Лише в «ч. 5 ст. 27 КК України визначено, що пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення» [1]. На нашу думку визначення пособника як одного з видів співучасників вчинення злочину або ототожнення пособництва тільки із окремим видом злочинної діяльності, що посягає на національну безпеку, не може підміняти собою само явище пособництва як специфічної форми діяльності при вчиненні злочину в співучасті.

Для того щоб визначитись з криміналістичним змістом пособництва з позиції криміналістичної науки вважаємо потрібним звернутись до положень на-

уки психології. В судовій психології співучасті осіб приділяється багато уваги, окремим дослідженням піддається психічний стан, зовнішні (груповий тиск, маніпуляції) та внутрішні (поведінкові) фактори як індивідуальної, так й групової діяльності. Психологи розглядають пособництво не як правопорушення, а як відображення внутрішнього конфлікту особи між соціальними нормами та особистими мотивами, що можуть формуватися під впливом страху, залежності, лояльності або маніпулятивного впливу інших осіб. Тож, фактично пособництво можна розкрити через призму механізму психологічної діяльності. Психологічна діяльність – це цілісний процес, що забезпечує взаємодію людини із зовнішнім і внутрішнім середовищем. В теорії судової психології вона складається з наступних компонентів: 1) когнітивний компонент (або пізнавальна складова) 2) емоційний компонент; 3) мотиваційний компонент; 4) волевий компонент; 5) поведінковий компонент [2; 3]. Узагальнюючи підходи науковців до поняття пособництва у вчиненні злочину з точку зору судової психології можна сказати, що це свідомо, вмотивована діяльність з вчинення злочину, що ґрунтується на специфічних психологічних механізмах сприйняття, оцінки та виправдання власної поведінки, що знаходиться під впливом численних зовнішніх факторів.

Механізм – це внутрішня будова, система чого-небудь; устрій; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [4, с. 179]. Саме це поняття послужило основою для формування криміналістичної категорії механізму злочину як складної динамічної системи, яка розкриває зміст злочинної діяльності та включає в себе: суб'єкта злочину; ставлення суб'єкта злочину до своїх дій, їх наслідків і співучасників; предмет посягання; спосіб злочину (як систему детермінованих дій); злочинний результат; обстановку злочину (місце, час і т. ін.); поведінку та дії осіб, що виявилися випадковими учасниками події; обставини, що сприяють або перешкоджають злочинній діяльності; зв'язки й відносини між діями (способом злочину) і злочинним результатом, між учасниками події та ін. [5, с.12]. На думку А. Ф. Волобуєва поняття механізму злочину міцно закріпилось у визначенні предмета криміналістики як одна з ключових категорій цієї науки [5, с. 16].

В криміналістичному сенсі пособництво може проявлятися як специфічних два механізми діяльності суб'єкта: 1) пособництво як автономна злочинна діяльність; 2) пособництво як форма співучасті у вчиненні злочину, участь у групі осіб. Звернемо увагу на те, що структурно пособництво може передаватись й через єдність цих двох механізмів.

Когнітивне спотворення відповідальності, внутрішньої підвищеної суґестивності, девіантні установки проявляться можуть й тоді, коли особа діє самостійно, приймаючи рішення про пособництво, наприклад, державі-агресору. Її поведінка залежить від рівня індивідуальної моральної автономії – чим сильніші внутрішні етичні та моральні переконання, правова свідомість та рівень персональної відповідальності за вчинки, тим нижча ймовірність пособництва.

Групову динаміку пособництва можна окреслити додатковими психологічними факторами, наприклад, дифузією відповідальності, коли особа відчуває, що у колективі рівень особистої відповідальності занижений, конформізмом як прагнення не виділятися або бути прийнятим у певній соціальній групі. Саме тому законодавець виділяє два самостійних кримінальних правопорушення: пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України) та колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України). У загальному аспекті порівнюючи склади колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору, ми приходимо до думки, що пособництво державі-агресору є більш суспільно небезпечним, що й тягне більш сувору санкцію за його вчинення. Адже саме таке пособництво характеризується спрямованістю умислу винної особи на допомогу державі-агресору та має мету завдання шкоди Україні як внутрішнє, особисте, не групове, прагнення суб'єкта.

Тому сьогодні пособництво як об'єкт дослідження в криміналістичному контексті не можна розглядати лише як форму співучасті у кримінальному правопорушенні, це складна діяльність, механізм якої пов'язаний з моральним вибором особи, впливом соціального середовища та когнітивними процесами, які безпосередньо сприяють прийняттю рішення про злочинну діяльність. Дослідження цього явища у криміналістичному контексті дозволить, як зрозуміти мотиви пособника та розробити методи профілактики подібної поведінки, так й суттєво розширити інструментарій правоохоронних органів для виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із пособництвом державі-агресору.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
3. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. Львів, 2014. 192 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 2. Київ : Аконіт, 2006. 926 с.
5. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов 2019. 122 с.

Ключові слова: держава-агресор, злочин, компонент, механізм, пособництво, пособник, психологія.

Keywords: aggressor state, crime, component, mechanism, aiding and abetting, accomplice, psychology.

РОЛЬ ТА МІСЦЕ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ У РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Обрання Україною системного шляху до європейської інтеграції та зайняття відповідного місця серед провідних демократичних країн світу сформувало доволі складний для правоохоронної системи України виклик, а саме формування рубіжного та ефективно функціонуючого механізму протидії корупції, зокрема й шляхом внесення значних змін та доповнень до кримінального законодавства України, а також формування розгалуженої системи правоохоронних органів, діяльність яких спрямовується на протидію корупції. Принагідно наголосити, що вказаний процес продовжує свій перманентний розвиток, зокрема, як приклад, можна навести впровадження концепції «автономного засудження» за кримінальні правопорушення, які пов'язані з легалізацією доходів, сформованих за результатами злочинної діяльності. Зауважимо, що вчинення корупційних кримінальних правопорушень характеризується відповідними ознаками, які й визначають стратегію їх подальшого розслідування, зокрема:

по-перше, постійна зміна та модернізація відповідних технологій злочинної діяльності, а також побудова корупційних схем у сферах, які розвиваються в умовах воєнного стану, зокрема використання коштів іноземних партнерів, функціонування благодійних фондів та організацій тощо;

по-друге, багатостадійність та багатоепізодність таких форм злочинної діяльності;

по-третє, наявність значної кількості суб'єктів, які вчиняють такі злочини та характеризуються високим рівнем інтелектуальних навиків та компетенцій, що забезпечує ефективність злочинної діяльності;

по-четверте, наявність у суб'єктів вказаних кримінальних правопорушень широкого спектру корупційних зв'язків, а також значного фінансового ресурсу, що дозволяє здійснювати ефективну протидію розслідуванню;

по-п'яте, використання у межах злочинної діяльності широкого спектру офшорних юрисдикцій, які постійно змінюються та доповнюють відповідні схеми злочинної діяльності.

Наведені чинники створюють відповідні передумови для початку розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, зокрема необхідності опрацювання значного масиву інформації, яка отримана оперативним шляхом, з відкритих джерел чи за результатами слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування.

Видається, що одним із оптимальних інструментів вирішення такого завдання є стратегічний кримінальний аналіз, основною метою якого є комплексна

оцінка усієї системи вихідних даних та побудова оптимальної моделі досудового розслідування та здійснення подальшого ефективного управління останнім з урахуванням змін тактичних ситуацій на певних його етапах. Аналіз матеріалів практики свідчить, що основними інструментами такої діяльності є:

по-перше, побудова різних форм аналітичних продуктів, які встановлюють взаємозв'язки між окремими суб'єктами як юридичними так і фізичними особами з метою: а) формування завершеної інтелектуальної моделі, яка відображає структуру суб'єктів, які залучені до злочинної діяльності; б) визначення сутності та інтенсивності зв'язків між такими суб'єктами;

по-друге, побудова різних типів профілів особи, які причетні до вчинення злочинів, зокрема: а) професійно-соціального профілю, що дозволяє визначити ймовірну роль кожного учасника у структурі відповідної форми злочинної діяльності; б) фінансового профілю особи, що забезпечує можливість визначення оптимальної стратегії та послідовності застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

по-третє, формування аналітичних продуктів щодо оцінки ризиків прийняття та реалізації тих чи інших тактичних рішень під час розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості.

Досвід роботи правоохоронних органів свідчить, що стратегічний кримінальний аналіз оптимально здійснювати на етапі оперативно-розшукового документування відповідної форми злочинної діяльності або на початковому етапі кримінального провадження, що забезпечує якісне подальше планування розслідування. Додатково, необхідно звернути увагу, що стратегічний кримінальний аналіз забезпечує інформаційно-аналітичну підтримку розслідування, а його продукти не використовуються у доказуванні крім випадків необхідності схематичного представлення та покращення наочного сприйняття відповідних процесів та функціонування складних систем, що підтверджується доказами у межах кримінального провадження.

Підсумовуючи викладене, необхідно відзначити, що стратегічний кримінальний аналіз під час розслідування багатоепізодних корупційних кримінальних правопорушень виконує ключову функцію щодо інформаційно-аналітичної підтримки розслідування та спрямовується на вирішення таких основних завдань: а) формування ідеальної моделі кримінального правопорушення; б) визначення кола осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення; в) оптимальної хронологічної побудови відповідних комплексів слідчих (розшукових) дій; г) визначення пріоритетності нейтралізації конкретних складових технології злочинної діяльності тощо.

Ключові слова: розслідування; корупційні кримінальні правопорушення; кримінальний аналіз.

Keywords: investigation; corruption criminal offenses; criminal analysis.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ЗА ПОПЕРЕДНЬОЮ ЗМОВОЮ ГРУПОЮ ОСІБ

У сучасній криміналістиці проблематика використання спеціальних знань у кримінальному провадженні залишається актуальною темою серед наукових дискусій.

Злочини, які вчиняються за попередньою змовою групою осіб, належать до складних об'єктів розслідування так як їх особливість полягає у багаторівневому характері змови, розподілі ролей, ускладненому специфічному механізмі вчинення та ретельно продуманих способах приховування слідів. Саме тому участь спеціалістів та експертів стає важливим елементом виявлення істотних фактів у процесі розслідування такого роду злочинної діяльності.

Значну роль у віднесенні діянь до категорії «за попередньою змовою групою осіб» дають визначення положення Кримінального кодексу України. Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України – кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення [1].

Перш ніж висвітлити питання специфіки застосування спеціальних криміналістичних знань під час розслідування злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, потрібно розглянути характерні риси таких злочинів, які мають ряд особливостей.

Ключовими ознаками таких злочинів є: наявність узгодженого між собою умислу, реалізованого в результаті попередньої змови, де дії кількох осіб узгоджуються та доповнюють одна одну. Наявність цього моменту значно ускладнює ідентифікацію кожного з учасників та визначення їхнього внеску у злочин. Як показує практика, у переважній більшості випадків такі злочини супроводжуються високим рівнем організованості, використанням технічних засобів, засобів зв'язку, конспіративних методів та заходів, де учасники групи свідомо приховують свою участь та взаємозв'язки. Ускладненість доведення змови, а саме відсутність прямих доказів у більшості випадків потребує опосередкованого підтвердження.

Тому, для успішного розслідування таких справ, необхідно залучати фахівців, які володіють відповідними знаннями у сфері криміналістики, інформаційних технологій, фінансового аналізу, психології, тощо.

Спеціальні знання – це наукові практичні знання та навички, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності, вико-

ристовуються сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду для сприяння в збиранні та дослідженні доказів [2, с.10].

Форми використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень прийнято поділяти на процесуальні і непроцесуальні. До основних процесуальних форм належать: застосування уповноваженими суб'єктами (слідчим, дізнавачем, детективом, прокурором, оперативним співробітником) власних спеціальних знань під час проведення процесуальних дій; отримання допомоги спеціаліста під час проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій; надання спеціалістом висновку з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків; призначення та проведення судової експертизи.

До непроцесуальних форм використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування можна віднести: попередні дослідження (у т.ч. експрес-дослідження) слідів кримінального правопорушення; перевірки за криміналістичними обліками та іншими інформаційно-довідковими базами; консультації спеціаліста [3].

Типовими консультаціями фахівця є такі: 1) консультації загального характеру, що дають змогу слідчому зорієнтуватися в події злочину, його механізмі, масштабах злочинної діяльності, колі учасників злочину в тій частині питань, що пов'язана зі спеціальними знаннями; 2) конкретні консультації зі спеціальних питань під час підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій; 3) консультативна допомога під час проведення слідчої (розшукової) дії [3]. Роль фахівця у розслідуванні даного виду злочинів є вважливою, залучається він для надання консультативної допомоги на будь-якій стадії досудового розслідування. Фахівець суттєво впливає на якість слідчих дій, особливо у технічно складних ситуаціях.

Також, однією з процесуальних форм використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб є призначення й проведення судової експертизи. Експертизи при розслідуванні злочинів, учинених за попередньою змовою, є не просто допоміжним інструментом, а часто ключовим джерелом доказів. Найбільш поширені з них: Трасологічна – визначення кількості осіб, що брали участь, через сліди на місці події; дактилоскопічна – встановлення присутності конкретних осіб; комп'ютерно-технічна – аналіз цифрових слідів (листи, чати, історія пошуку); психологічна – вивчення комунікативної поведінки учасників, аналіз мотивів, взаємозв'язків; економічна та фінансова – для викриття складних схем фінансування, розподілу коштів легалізації доходів. Усі ці експертизи вимагають високої кваліфікації експертів та правильної постановки питань слідчим.

Отже, можна зробити висновок, що ефективне розслідування злочинів, учинених групою осіб за попередньою змовою, неможливе без належного використання спеціальних криміналістичних знань. Це вимагає високого рівня під-

готовки слідчих, належної їх взаємодії з фахівцями, а також розвитку методів виявлення та фіксації слідів злочинної діяльності вчиненої групою осіб за попередньою змовою.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 01 липня 2024 року: Офіц. Текст. Київ : Алерта, 2024. 248с.
2. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями. Київ : Алерта, 2024. 136 с.
3. Теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування захоплення заручників : монографія / І. М. Вигівський, В. Г. Дрозд; Наук.-дослід. ін-т публ. права. Київ : 7БЦ, 2023. 368 с.

Ключові слова: спеціальні знання, розслідування злочинів, експертиза, група осіб, криміналістика, фахівець, експерт.

Keywords: expertise, crime investigation, group of people, criminalistics, specialist, expert.

Дрига Єлизавета Вадимівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЯВЛЕННЯ ФАКТІВ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Одним із різновидів прояву злочинної діяльності, що становить значну суспільну небезпеку, є незаконний обіг зброї та боєприпасів до неї. Аналіз статистичних матеріалів, розміщених на сайті Офісу Генерального прокурора, дозволяє зробити висновок про зростання кількості вчинення таких кримінальних правопорушень, як вбивство, розбій, заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень із використанням вогнепальної зброї та боєприпасів починаючи з 2014 року, а також свідчить про різкий стрибок таких небезпечних показників у 2022 році [1].

У підготовленому Інститутом ООН з дослідження проблем роззброєння спільно з Управлінням ООН з наркотиків та злочинності короткому випуску про зв'язки між незаконною зброєю, організованою злочинністю та збройним конфліктом за авторством Лорен Пінсон зазначається про нерозривний двосторонній зв'язок між трьома зазначеними проблемними явищами. Авторка досить вдало вказує на той факт, що з одного боку війсьний конфлікт виступає безпосереднім джерелом формування нелегальної зброї та боєприпасів, що потрапляють на чорний ринок, а з іншого – сам війсьний конфлікт породжує попит на за-

лучення нелегальної зброї для його продовження. З іншого ж боку організована злочинність використовує умови, породжені воєнним конфліктом на певних територіях, для перерозподілу кримінальних сфер впливу та налагоджування потоків нелегальної зброї в рамках чорного ринку [2, с. 4]. Таким чином відбувається як накопичення нелегальних прибутків, що спрямовуються на самофінансування та розширення злочинного бізнесу організованих злочинних угруповань з незаконного обігу зброї та боеприпасів, так і зростання негативного впливу на суспільство у цілому, що чинить організована злочинність, та посилення тиску з боку громадськості на правоохоронні органи, що проходить на фоні їх значної завантаженості через зростання рівня насильницької злочинності.

Тому ведення бойових дій на певній частині територій України негативно впливає на нелегальний ринок зброї, що функціонує в межах держави у цілому.

Складність виявлення фактів незаконного обігу зброї та боеприпасів обумовлена рядом об'єктивних чинників, зокрема:

- значною фінансовою привабливістю чорного ринку зброї та боеприпасів, що провокує зростання кількості незаконних «пропозицій» з обігу таких предметів;
- перебуванням на руках у цивільного населення великої кількості зброї та боеприпасів, що масово були видані у лютому-березні 2022 року у зв'язку із початком повномасштабного вторгнення РФ;
- умовною доступністю окремих видів вогнепальної зброї та боеприпасів як для військовослужбовців, які виконують бойові завдання на лінії фронту, так і військовослужбовців командного і начальницького складу, які наділені організаційно-управлінськими чи розпорядчими повноваженнями;
- тим фактом, що умови ведення активних бойових дій по лінії фронту унеможливають здійснення контролю за «трофейною» вогнепальною зброєю та боеприпасами вздовж лінії зіткнення та на нещодавно деокупованих територіях;
- залученістю до такої злочинної діяльності військовослужбовців, що продовжують нести військову службу в лавах Збройних сил України, або демобілізованих військовослужбовців, у яких залишилися контакти на передовій;
- зацікавленістю представників організованої злочинності у налагодженні незаконних потоків зброї та боеприпасів як своєрідного кримінально бізнесу;
- високим рівнем законспірованості вчинення нелегальних операцій по відношенню до зброї та боеприпасів;
- існуванням попиту на придбання нелегальної зброї та боеприпасів не лише серед представників кримінального середовища, але й серед рядових громадян;
- використанням сучасних можливостей цифрових технологій для здійснення комунікації та розрахунків за нелегальними операціями.

Наведене дозволяє констатувати, що виявлення та розслідування кожного факту вчинення злочинних дій, пов'язаних із незаконним обігом зброї та боеприпасів, вимагає від оперативних та слідчих підрозділів правоохоронних органів задіяння значного обсягу як людських, так і технічних ресурсів. Основною проблемою виступає можливість своєчасного здобуття працівниками правоохоронних органів оперативної інформації щодо осіб, які причетні до незаконного обігу зброї та боеприпасів, а також якісне відпрацювання даної інформації у контексті проведення усіх необхідних заходів та дій.

Список використаних джерел:

1. Статистика. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
2. Pinson L. Addressing the linkages between illicit arms, organized crime and armed conflict. *UNODC*. 2022. URL: https://www.unodc.org/documents/firearms-protocol/2022/UNIDIR-UNODC_Adressing_the_linkages_between_illicit_arms_organized_crime_and_armed_conflict.pdf

Ключові слова: незаконний обіг зброї та боеприпасів, вогнепальна зброя, організовані злочинні угруповання, бойові дії.

Keywords: illicit trafficking in weapons and ammunition, firearms, organized crime groups, hostilities.

Єленич Світлана Ігравівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
головний бібліограф наукової бібліотеки*

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ СТВОРЕННЯ СТРУКТУРНОЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ОДЕСЬКОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

Період незалежності України характеризується значними змінами у сфері освіти і науки. Розширення мережі закладів вищої освіти (надалі по тексту – ЗВО) створили умови для організації наукових досліджень, сприяли формуванню та розвитку наукових шкіл. Дослідження моделювання є ефективним інструментом для візуалізації складних соціальних структур, обумовлена потребою у систематизації знань про розвиток регіональних наукових шкіл, кожна з яких має власні методичні підходи та теоретичні засади. Еволюція наукових ідей, теорій та методів, авторських концепцій показує динаміку змін, що ґрунтуються на досвіді, накопиченому попередніми поколіннями. Події, що супроводжують цей процес, підкреслюють значущість як колективної співпраці дослідників, так і індивідуального внеску кожного із вчених. Водночас чинники, що визначають цей розвиток, розкривають характерні особливості наукової діяльності,

взаємодії між вченими, специфіку внутрішніх та зовнішніх умов, які впливають на прогрес науки в державі. Криміналістика стала одним із яскравих прикладів успішної реалізації проекту із формування мережі наукових центрів з організації дослідницької діяльності у формі об'єднань вчених.

Модель це «своєрідна форма подання процесів і явищ реальності, що відповідно відтворює певні характеристики (властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування)» [5]. Метод моделювання пропонується використовувати для вивчення феномену «наукова школа», її складових елементів. Вчені для ідентифікації «наукової школи» визначають ряд основних критеріїв, функцій, чинників, які допомагають оцінити: ступінь розвитку певної наукової школи, наявність плеяди вчених (керівника – наукового лідера – засновника, видатних вчених, вчителів – послідовників – учнів послідовників), сукупність принципів та традицій у науковій та педагогічній діяльності, процес передавання наукового знання (наступність, спадковість, стабільність), організаційну об'єднаність щодо проблематики наукових досліджень між членами школи, публікація результатів наукових досліджень, а також інші ознаки щодо фіксування існування цієї школи [1, с. 12-13; 6].

Метою дослідження є апробація універсального підходу до опису моделі побудови наукової школи [2, с. 523]. Загальний опис передбачає обґрунтування мети застосування обраної моделі та визначення її структурних компонентів.

Українська криміналістична наукова школа представляє собою розгалужену систему наукових шкіл на базі закладів вищої освіти, судово-експертних та наукових установ, що забезпечують інтеграцію теоретичних знань з практичними дослідженнями і формують науковий потенціал регіонів України. Одеська криміналістична школа має багату історію, зберігає свої традиції, продовжує розвиватися та адаптується до сучасних викликів. Фундаментальні та прикладні дослідження видатних вчених є цінним джерелом знань та відіграють важливу роль у формуванні наукової спадщини.

Зазвичай одеська криміналістична школа досліджується як *тематична модель* з неформальним об'єднанням представників цієї школи, видатних науковців Національного університету «Одеська юридична академія», Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Одеського державного університету внутрішніх справ, а також представників наукових шкіл галузевого спрямування, вчених, тематичні розробки яких вплинули на розвиток криміналістики. Серед досліджень, які присвячені розвитку та становленню одеської криміналістичної школи, варто виділити праці таких вчених, як М. Р. Аракелян, О. В. Горяга, Н. В. Єфремова, В. О. Комаха, І. В. Корнієнко, А. В. Іщенко, Д. А. Ляшенко (Іщенко), В. В. Тіщенко, В. В. Юсупов. Наукові матеріали дають змогу визначити коло представників одеської криміналістичної школи, згрупувати наукові праці за основними темами досліджень, проаналізувати діяльність вчених в рамках цієї школи зокрема, української криміналістичної школи та одеської школи права взагалі.

На сучасному етапі розвиток одеської криміналістичної школи слід вивчати і як *організаційну модель* побудови наукової школи. Особливістю цієї моделі є дослідження наукової спадщини вчених як формального об'єднання на базі ЗВО, де роль керівника стає визначальною для функціонування наукової школи. Щоб наочно продемонструвати цю модель, розглянемо конкретний приклад інституційного розвитку Національного університету «Одеська юридична академія», а саме кафедри криміналістики, оперативно-розшукової та детективної діяльності, яку з вересня 2023 року очолила представниця одеської криміналістичної школи, доктор юридичних наук, професор Лариса Ігорівна Аркуша. Це дозволить нам побачити як відбувається процес розвитку наукової школи вченими університету з чітко визначеними функціями.

Значний внесок у розвиток одеської криміналістичної школи здійснив видатний вчений, талановитий педагог, дійсний член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, голова Одеського відділення «Міжнародного конгресу криміналістів», голова спеціалізованої вченої ради (СРД 41.086.05) із захисту дисертацій, доктор юридичних наук, професор Валерій Володимирович Тіщенко. Його багаторічна робота, з 1997 по 2023 рік на посаді завідувача кафедри криміналістики, суттєво вплинула на формування сучасних підходів до криміналістичних досліджень, методики розслідування окремих видів злочинів, вивчення особи злочинця тощо. Науковий доробок В. В. Тіщенка відзначається чисельними публікаціями (понад 300 праць), які мають важливе значення для розвитку криміналістики. Він наставник цілої плеяди учнів, які незабаром стали успішними вченими та практиками. Його відданість справі сприяли формуванню нового покоління спеціалістів.

Понад 25 років вчені кафедри активно займаються науковою, дослідною, педагогічною, освітньою, експертною та нормотворчою, професійною, редакційною, бібліографічною діяльністю. Використання хронологічного підходу підкреслює зв'язок між подіями, які впливали на становлення університету, етапи розвитку кафедри та інституціоналізацію наукової школи. У даному випадку хронологія суспільно-юридичних подій демонструє етапи становлення освіти і науки, визнання на міжнародному та національному рівнях лідерських позицій закладу вищої освіти – Національного університету «Одеська юридична академія», наукових і практичних результатів діяльності колективу вчених, розширення наукових зв'язків між вченими України та зарубіжних країн, створення умов ефективної організаційної моделі управління науковою діяльністю в університеті тощо.

Слід підкреслити, що наукові праці вчених, як об'єкт дослідження наукової спадщини, є невичерпним джерелом інформації про історію криміналістики та її розвиток у контексті історико-юридичних подій та соціальних змін. Аналіз історичних процесів та явищ дає можливість простежити еволюцію тематичної *«Наукової школи з удосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень, а також дослідження криміналістичних аспектів злочинної діяльності»*.

Структура організаційної моделі побудови наукової школи в університеті та кож відображає міждисциплінарний характер криміналістики та її зв'язок з науковими школами інших галузей знань для проведення комплексних досліджень. Наукова школа кримінальної юриспруденції університету об'єднала вчених кафедр криміналістики, кримінального права та процесу, кримінології та кримінально-виконавчого права [7, с. 40-41]. Наукові школи «Психологічні основи юридичної діяльності» (2008) та «Методологічні засади криміналістики» (2013) були створені та успішно функціонують під керівництвом відомої вченої, завідувача кафедри психології університету, доктора юридичних наук, професора О. М. Цільмак [8]. Південноукраїнська наукова школа об'єднала юристів та психологів (О. Ф. Долженков, Ю. В. Меркулова, О. М. Цільмак, С. І. Яковенко та ін.) [3, с. 40]. Визнаним фахівцем з професійно-психологічного тренінгу цієї школи є доктор психологічних наук, професор В. О. Лефтеров, який в свій час заснував перший в системі МВС України спеціалізований тренінговий центр [4, с. 20].

Модель науково-педагогічної школи. В основі цієї моделі лежить постать видатного вченого та педагога в галузі криміналістики, який виступає в ролі наукового лідера та наставника, керівника та координатора. Він визначає напрямки наукових досліджень, розробляє педагогічні методики та організовує навчальний процес. Така школа може бути організована як іменна, тобто носити ім'я свого засновника, та і як тематична, зосереджена на конкретній науковій проблематиці, наприклад, «Наукова школа кандидата юридичних наук, професора Смокова Сергія Михайловича «Криміналістичні та процесуальні аспекти досудового розслідування» (https://oduvs.edu.ua/uploads/DOVIDKA_3188c739c0.pdf).

Бібліографічна модель розвитку одеської криміналістичної школи має здатність поєднувати різноманітні явища через спільні структурні зв'язки, які перебувають у безперервному розвитку. Бібліографічні дослідження ґрунтуються на вивченні історії освіти і науки, закладів вищої освіти (зокрема, Національного університету «Одеська юридична академія»), інших установ та організацій, наукової спадщини вчених України. Це складна форма систематизації інформації по окремим напрямкам, яка включає бібліотечні каталоги (картотеки), інформаційні та бібліографічні бази даних, біобібліографічні та персональні покажчики вчених, галузеву бібліографію та інші ресурси. Для систематизації, обробки даних та пошуку джерел застосовується бібліотечна класифікація документів (УДК), ключові слова, ідентифікатори (DOI, ін.) або посилання (URL) на електронні джерела тощо.

В результаті проведеного дослідження було продемонстровано ефективність застосування методу моделювання для вивчення наукової спадщини представників одеської криміналістичної школи, вчених Національного університету «Одеська юридична академія». Отже, інтегративний підхід у подальших дослідженнях наукової спадщини сприятиме об'єднанню наукових шкіл регіонів України в систему, яка змодельовує структуру української криміналістичної наукової школи, а також створить умови для виявлення мережі формальних та не-

формальних об'єднань вчених. Побудова мережевої моделі дозволить створити наочне уявлення про історичний розвиток наукової школи на різних етапах становлення та трансформування, виявити інституційні зв'язки проведених досліджень, сприяти збереженню наукової спадщини в галузі криміналістики.

Список використаних джерел:

1. Дем'яненко Н. Сутність і зміст феномену «наукова школа». *Літопис сучасної науки й освіти України: наукові школи, авторські системи і концепції* / ред. кол.: В. Г. Кремень, В. І. Луговий, О. М. Топузов [та ін.]. Київ : Альфа-Віта, 2018. С. 12-13.
2. Єленич С. І. Одеська криміналістична школа: підходи до визначення моделі об'єднання вчених. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / Нац. унт. «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2024. С. 521-524. URL: <https://hdl.handle.net/11300/28777>
3. Медведєв В. С. Наукові школи у сучасній вітчизняній юридичній психології. *Актуальні проблеми юридичної психології* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 38-41. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/10823>
4. Медведєв В. С., Кудерміна О. І., Горбенко Д. А. Психологічна служба правоохоронних органів України : навч. посіб. / МВС України, НАВС. Київ, 2022. 188 с.
5. Мороз О. Я. Моделювання. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інт енцикл. досліджень НАН України, 2019. URL: <https://esu.com.ua/article-68270>
6. Наукова школа – феномен науки. *Науковці України. Еліта держави*. [Електронний ресурс]. 2 -ге вид. Київ : Логос Україна, 2012. URL: http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=nued2&load=edu_shools_fenomen.html. (дата звернення: 31.03.2025).
7. Наукові школи Національного університету «Одеська юридична академія». *Літопис сучасної науки й освіти України: наукові школи, авторські системи і концепції* / ред. кол.: В. Г. Кремень, В. І. Луговий, О. М. Топузов та ін. Київ : Альфа-Віта, 2018. С. 36-43.
8. Наукові школи О. М. Цільмак «Методологічні засади криміналістики» та «Психологічні основи юридичної діяльності». *Правова еліта України*. Київ : Логос Україна, 2018. URL: <https://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=peu2018&load=ns26.html>

Ключові слова: історія криміналістики, одеська криміналістична школа, структура наукової школи, наукова спадщина, моделювання, Національний університет «Одеська юридична академія».

Keywords: forensic scientific schools in Ukraine, history of criminology, Odesa Forensic School, National University «Odesa Law Academy».

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ШАХРАЙСЬКИХ СХЕМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Одним із різновидів поширених корисливих кримінальних правопорушень, що вчиняються в Україні, виступає шахрайство. Слід підкреслити, що статистика облікованих Офісом Генерального прокурора кримінальних проваджень, відкритих за ст. 190 Кримінального кодексу України, свідчить про існування негативної тенденції зростання кількості вчинення таких кримінальних правопорушень в Україні. При цьому слід констатувати, що активний стрибок даного прояву злочинної діяльності спостерігається після початку повномасштабного вторгнення. Так, з 2018 року по 2021 рік показник учинення шахрайств коливався в межах від 23000 до 33000 вчинюваних кримінальних правопорушень на рік. У 2022 році за січень-лютий було обліковано 7016 учинених шахрайств, а за наступні три місяці цей показник зріс усього на 1232 кримінальних правопорушення, що були учинені в межах усієї території України. Тобто різка ескалація збройної агресії РФ вплинула абсолютно на усі види суспільних відносин, а також на функціонування злочинного світу. І загальний показник зареєстрованих шахрайств у 2022 році склав 32086 кримінальних правопорушень, з яких 19430 було кваліфіковано як злочини. Лівова їх частка була учинена починаючи з липня місяця. Фактично пів року знадобилося шахраям для того, щоб адаптуватися до змін, які відбулися у суспільстві, та розробити нові злочинні схеми, спрямовані на заволодіння грошовими коштами та майном громадян. І вже у 2023 році було обліковано 82609 шахрайств, з яких 53547 становлять злочини, та у 2024 році – 64978 шахрайств, з яких 44034 становлять злочини. За офіційною інформацією за січень-березень 2025 року вже обліковано 14793 шахрайства, з яких 9891 становлять злочини [1].

В основі такої ситуації знаходиться закономірність пристосування шахраїв до особливостей та умов існування суспільства. Зокрема, починаючи з 2022 року Україною масово поширилася тенденція до відкриття та участі у зборах на потреби військовослужбовців, переселенців, осіб, які постраждали від каретних обстрілів. Поряд із активністю добросовісних волонтерів можна констатувати зростання кількості випадків злочинної «експлуатації» саме зазначеної благодійної тематики.

Аналізуючи матеріали практики, офіційну інформацію, розміщену на сайтах правоохоронних органів, а також матеріали журналістських розслідувань можна прийти до висновку про існування на теперішній час ряду основних шахрайських схем в Україні – як таких, що існували до 2022 року, так і нових, обумовлених змінами у житті українців.

1. «Дзвінок із банку». Традиційна схема, яка існувала та активно використовувалася злочинцями ще до подій 2022 року. Вона полягає у здійсненні дзвінків від імені працівників банків. Аферисти вводять жертв в оману, залякуючи підозрілою активністю на їх банківських рахунках, блокуванням карток або новими «правилами» обслуговування клієнтів банків, які начебто було запроваджено під час війни. Шахраї або намагаються випитати конфіденційну фінансову інформацію клієнта банку, щоб у подальшому використати її для незаконного заволодіння грошовими коштами з рахунку особи, або ж змушують жертву самостійно переказати гроші на так звані «безпечні рахунки» через сервіси типу PayPal.

2. «Шахрайство з товарами». Схема, яка виникла та отримала значного поширення зі зростанням кількості маркетплейсів, які через інтернет надають можливість придбати товар чи замовити певні послуги. Купівля-продаж товарів та послуг через інтернет стала невід'ємною частиною сучасного життя, чому, у тому числі, значно посприяли умови ізоляції в період пандемії COVID-19. Принцип реалізації даної шахрайської схеми досить простий та полягає у тому, що потерпілі особи повністю або частково оплачують товар, який в результаті їм не направляють, а сам продавець зникає. Дана схема отримала своєї певної специфікації після 2022 року в силу збільшення попиту на військову амуніцію та товари першої необхідності [2].

3. «Фішингові сайти». Якщо раніше шахраї зверталися лише до створення копій сайтів різноманітних магазинів, то після 2022 року реалізація даної схеми набула дещо нових особливостей. Зокрема, активно використовується створення сайтів-двійників, що збирають інформацію про платіжні дані осіб, благодійних організацій. Також незаконне заволодіння інформацією про платіжні картки здійснюється через оголошення про можливість оформлення грошової допомоги від держави або іноземних благодійних організацій чи урядів інших країн.

4. «Благодійна підтримка». Якщо раніше така шахрайська схема була орієнтована на незаконне заволодіння грошима людей шляхом використання підроблених або реальних викрадених (скопійованих) у інших осіб документів, за якими проводилися збори на лікування тяжкохворих, зокрема – дітей, то сьогодні переважна частина таких зборів стосується підтримки та здійснення пожертвувань на: військовослужбовців, які знаходяться на передовій або потребують лікування та реабілітації; осіб, які постраждали у результаті ракетних обстрілів та потребують лікування або залишилися без майна і житла; осіб, які стали вимушеними переселенцями та залишилися без майна; притулки для тварин, особливо такі, які знаходяться у безпосередній близькості до зони бойових дій; відбудову релігійних святинь, які постраждали у результаті обстрілів.

Наведені схеми можна віднести до переліку основних, які завдають значної фінансової шкоди потерпілим особам. Складність боротьби із такими проявами шахрайства обумовлена високим рівнем законспірованості злочинців, які користуються сучасними можливостями анонімності, яку забезпечує використання інтернету. Крім того, значна кількість таких злочинних дій створює

коласальне завантаження працівників правоохоронних органів, що ускладнює процес їх розслідування.

Список використаних джерел:

1. Статистика. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
2. Російські хакери, шахрайські схеми та криптовалюта: кіберполіцейський розповів як захиститися у цифровому світі. *Кіберполіція України: офіційний веб-сайт*. 27.02.2025. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/rosijski-xakery-shaxrajski-sxemy-ta-kryptovalyuta-kiberpoliczejskyj-rozpoviv-yak-zaxystytysya-u-czyfrovomu-sviti-5223/>

Ключові слова: шахрайство, корисливі злочини, злочинні схеми.

Keywords: fraud, self-serving crimes, criminal schemes.

Кухарук Ігор Миколайович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК СКЛАДОВОЇ АДВОКАТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Прийняття нового кримінального процесуального законодавства кардинально змінило існуючу раніше концепцію здійснення кримінального переслідування, закріпивши як засадничий принцип змагальність сторін та свободу у поданні ними до суду своїх доказів і у доведеності перед судом їх переконливості, що знайшло безпосереднє закріплення у ст. 22 КПК України та інших нормах кримінального процесуального законодавства, які регламентують окремі процедури здійснення кримінального переслідування, а також функції учасників кримінального процесу. Крім того, необхідно відзначити, що у прямій залежності із вказаним принципом знаходиться і принцип рівності сторін, який знайшов своє відображення у ст. 10 КПК України. Водночас, слушно відзначити, що у практичній площині, принцип змагальності має іншу форму реалізації, зокрема явного дисбалансу між процесуальними, організаційно-тактичними та технічними можливостями сторони обвинувачення та захисту. Не аналізуючи вказані питання деталізовано, оскільки це потребує розгорнутого та системного вивчення ніж дозволяють межі наукової доповіді, акцентуємо увагу на ключових із них:

по-перше, можливість використання стороною обвинувачення значно більшої кількості сил та засобів для здійснення кримінального переслідування та збирання доказів;

по-друге, значно ширший у порівнянні із стороною захисту спектр процесуальних засобів доказування, які недоступні стороні захисту, зокрема можливість проведення окремих слідчих розшукових та негласних слідчих розшукових дій;

по-третє, відсутність у сторони захисту доступу до інформації, яка необхідна для застосування альтернативних засобів доказування у кримінальному провадженні.

У контексті останньої тези, звернімо увагу на особливості реалізації права сторони захисту на збирання доказів шляхом проведення різного типу експертних досліджень. Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України висновки експертів визнаються самостійними джерелами доказів, а ст. 101 КПК України чітко визначає сутність експертного висновку та вимоги щодо процесуальних особливостей його формування.

Продовжуючи зазначимо, що ст. 45 КПК України встановлюючи вимоги до захисника, відзначає, що під час здійснення кримінального провадження він користується правами підозрюваного чи обвинуваченого крім випадків, коли такі права можуть бути реалізовані вказаними особами виключно самостійно. Таким чином, захисник має право згідно ст. 243 КПК України на договірних засадах залучити експерта для проведення експертизи, зокрема й обов'язкової.

Необхідно наголосити, що опитування адвокатів, опрацювання матеріалів кримінальних проваджень та судових рішень свідчить, що захисники доволі часто користуються своїм правом на збирання доказів шляхом залучення на договірних засадах різних експертів.

Разом із тим, аналіз судових рішень переконливо свідчить, що під час безпосередньої оцінки доказів судом першої інстанції, а також судами апеляційної інстанції під час обґрунтування мотивів прийняття тих чи інших судових рішень надається перевага висновку експерта, який сформований за результатами призначення експертизи стороною обвинувачення, а класичним обґрунтуванням такого підходу є те, що експертний висновок отриманий стороною обвинувачення ґрунтується на: а) більшій кількості вихідних даних; б) більшій точності вихідних даних, які покладені в основу його проведення.

Такий підхід суду з одного боку видається виправданим, оскільки дійсно на початковому етапі досудового розслідування у розпорядженні сторони обвинувачення знаходиться значно більша кількість матеріалів кримінального провадження, адже: *по-перше*, ключові слідчі (розшукові) дії, результати який використовуються для формування інших доказів, зокрема й призначення експертиз проводяться без залучення захисника; *по-друге*, отримати вказані дані через певний проміжок часу стороною захисту неможливо через їх втрату та відсутність процедурних механізмів для реалізації такої функції.

Необхідно звернути додатково увагу, що ст. 221 КПК України передбачає можливість ознайомлення захисника із матеріалами кримінального провадження під час його розслідування за винятком окремих матеріалів, які визначені у вказаній нормі кримінального процесуального закону. Водночас, як свідчать

матеріали практики, вказана норма реалізується крізь призму дискреційних повноважень слідчого, який посиляючись на таємницю досудового розслідування самостійно визначає, які матеріали надати для ознайомлення під час розслідування кримінального провадження, а іноді намагаючись отримати тактичну перевагу над стороною захисту не надає дані, які є необхідними для проведення захисником експертизи на договірних засадах у межах повноважень визначених у КПК України. Опрацьовані нами кримінальні провадження свідчать, що доволі часто така ситуація має місце під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, де відповідні експертні висновки є основою для кваліфікації окремих видів кримінальних правопорушень, наприклад під час розмежування складів злочинів передбачених ч.1 ст. 115 КК України та ч.2 ст. 121 КК України, а також ч.1 ст. 115 КК України та ч.119 КК України. Крім того, така тактична модель поведінки слідчого характерна й під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Крім того, окрема проблема виникає у разі призначення слідчим експертизи на початковому етапі досудового розслідування щодо об'єктів, які втрачають свою здатність для повторного експертного дослідження, зважаючи на їх кількість, фізико-хімічні особливості та інші параметри.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що вказана проблема не підлягає комплексному та повному вирішенню, водночас, з метою оптимізації забезпечення принципу змагальності потребує чітка фіксація у КПК України обов'язку сторони обвинувачення надавати на законну вимогу адвоката для ознайомлення та можливості копіювання усі матеріали кримінального провадження, які необхідні для призначення конкретного виду експертного дослідження.

Ключові слова: адвокатське розслідування, кримінальне провадження, висновок експерта.

Keywords: lawyer's investigation, criminal proceedings, expert opinion.

Ляховецький Сергій Олександрович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИН СМЕРТІ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ, ЗАМАСКОВАНИХ ПІД САМОГУБСТВО

Розслідування вбивств, замаскованих під самогубство, є одним з найскладніших напрямів роботи правоохоронних органів. Встановлення істинної причини смерті особи має вирішальне значення для визначення юридичної кваліфікації діяння, встановлення винних осіб та забезпечення справедливості. Часто такі злочини ретельно плануються, і їх інсценування під самогубство покликано ускладнити чи взагалі унеможливити їхнє розкриття. У зв'язку з цим, правоохо-

ронні органи повинні мати спеціальні знання, практичні навички та методики, які дозволяють ефективно розслідувати подібні випадки.

Встановлення причини смерті є ключовим етапом криміналістичного дослідження. Причина смерті – це патологічний процес, який безпосередньо призвів до летального результату. Правильне визначення причини смерті дозволяє відрізнити природну смерть від насильницької, а також класифікувати останню за видами – вбивство, самогубство, нещасний випадок тощо. Процедура встановлення причини смерті регламентується Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України «Про судово-медичну експертизу», а також відомчими нормативно-правовими актами Міністерства охорони здоров'я та Міністерства внутрішніх справ. Судово-медична експертиза виступає основним інструментом, який дозволяє дати науково обґрунтовану відповідь на питання про причину смерті.

У випадках, коли є підозра, що самогубство могло бути інсценованим, судово-медична експертиза є головним джерелом об'єктивної інформації. Судовий експерт вивчає характер ушкоджень, наявність ознак боротьби, посмертні зміни тощо. Важливо звертати увагу на локалізацію, глибину, кут та напрям поранень, що може свідчити про те, чи міг потерпілий самостійно нанести собі такі травми. До ознак, які можуть свідчити про інсценування самогубства, відносяться: нетипове місце для самогубства; відсутність слідів характерної передсмертної активності; наявність множинних або несумісних із життям ушкоджень; неприродне положення тіла; сліди зв'язування, боротьби, оборонних поранень; відсутність знаряддя самогубства на місці події або наявність його зі сторонніми відбитками; невідповідність показів свідків об'єктивним даним [1].

Аналіз вмісту крові, сечі, шлункового соку дозволяє виявити отруйні речовини, алкоголь, наркотики, що може свідчити про попереднє отруєння або введення потерпілого в безпорадний стан. Мікроскопічне дослідження тканин дозволяє встановити давність ушкоджень, що також є важливим для реконструкції події. Огляд місця події повинен здійснюватися з максимальною увагою до деталей. Особливу увагу приділяють положенню тіла, наявності предметів, які могли бути використані для інсценування, слідам крові, слідам взуття, відбиткам пальців. Сучасні технології, як-от 3D-сканування місця події, фотограмметрія, аналіз ДНК, відео- та фотофіксація значно підвищують якість та об'єктивність дослідження.

Важливим аспектом є встановлення особистих характеристик загиблого: наявність або відсутність суїцидальних намірів, проблеми у сім'ї, на роботі, психічні розлади. Опитування родичів, друзів, колег, аналіз особистих щоденників, листування, соціальних мереж може дати відповіді на запитання про мотиви до самогубства або їхню відсутність. Поведінка осіб, які першими знайшли тіло, а також тих, хто останнім бачив потерпілого живим, є предметом окремого аналізу. Протиріччя у свідченнях, нервовість, ухилення від відповідей можуть свідчити про приховування істини. Використання поліграфа, аналіз мікровиразів обличчя, поведінкових реакцій – усе це доповнює загальну картину.

Частим випадком є інсценування повішення. При цьому увагу звертають на розташування вузла петлі, глибину борозни, наявність підставки, з якої начебто стрибнув потерпілий. Якщо немає пошкоджень шийного відділу хребта, а борозна неглибока – є підстави вважати, що смерть настала до моменту повішення. У випадках падіння з висоти важливо з'ясувати, чи міг потерпілий самостійно залізти на дах, балкон, чи є наявні свідки. Аналізуються траєкторія падіння, характер переломів, сліди на поверхні, з якої, за версією слідства, стався стрибок. Отруєння часто використовується для маскування вбивства під самогубство. Проте наявність рідкісних або складно виявлюваних отрут, а також ознаки, що вказують на примусове введення речовини, можуть бути викриті за допомогою токсикологічного дослідження.

Недостатня підготовка працівників слідчих органів, їхня необізнаність із методами розслідування інсценованих самогубств призводить до втрати доказів, неправильних висновків та закриття справ на ранніх етапах. Відсутність чітких алгоритмів дій у подібних випадках, формалізм у підході до кваліфікації смерті як самогубства без належної перевірки створюють передумови для безкарності злочинців. Необхідне запровадження спеціальних тренінгів для слідчих, інвестування у судово-медичну інфраструктуру, оновлення нормативної бази з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Поряд з тим, варто звернути увагу на міжнародний досвід розслідування вбивств, замаскованих під самогубство. Наприклад, у Німеччині діє єдина методика оцінки ймовірності самогубства, яка враховує біографічні, психологічні, соціальні та судово-медичні чинники. У Великій Британії створені спеціалізовані слідчі підрозділи, які займаються винятково випадками підозрілих смертей. У США використовується практика залучення мультидисциплінарних команд, до яких входять не лише слідчі, а й психіатри, кримінологи, експерти з поведінкового аналізу. Запозичення таких практик може значно покращити результати українських розслідувань.

Особливе значення має дотримання стандартів Європейського суду з прав людини, який неодноразово вказував на обов'язок держави проводити ефективне розслідування усіх випадків насильницької смерті, навіть якщо вони на перший погляд виглядають як самогубства. У рішенні «Бузунов проти України» Суд зазначив, що влада зобов'язана не лише провести формальну перевірку, а й забезпечити незалежне, об'єктивне і ретельне розслідування із залученням усіх наявних засобів. Це накладає додаткову відповідальність на правоохоронні органи та вимагає відповідного ресурсного і методичного забезпечення [2].

Варто згадати й про випадки інсценування самогубств із корупційними або політичними мотивами, коли слідство навмисне не бажає або не може розкрити правду. Такі ситуації вимагають підвищеної уваги з боку громадськості, журналістських розслідувань, залучення міжнародних організацій. Тільки комплексний і прозорий підхід до встановлення причин смерті дозволяє гарантувати верховенство права і довіру до правосуддя.

У підсумку, встановлення причин смерті у випадках, де вбивство замасковане під самогубство, є не простою дією, а складним процесом, що вимагає високого рівня професійності, технічної оснащеності та міждисциплінарного підходу. Лише за умов повної мобілізації наявних інструментів, включаючи досвід інших країн та практику міжнародних судових інституцій, можна досягти справедливості та не допустити, щоб злочин залишився безкарним.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-правова характеристика та основи розслідування умисних вбивств : монографія / О. С. Сотула, О. С. Саїнчин, передмова Є. Л. Стрельцова. Херсон-Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 928 с.
2. Рішення Європейського Суду з Прав Людини. Захист прав людини і основоположних свобод в кримінальному судочинстві (2022-2024) / під заг. ред. Копотуна І. М. Київ : «Центр учбової літератури», 2024. 328 с.

Ключові слова: Причина смерті, самогубство, вбивство, інсценування, судово-медична експертиза, кримінальне провадження, розслідування, докази, токсикологія.

Keywords: Cause of death, suicide, murder, staging, forensic examination, criminal proceedings, investigation, evidence, toxicology.

Макогін Ірина Володимирівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО ЯК ВАЖЛИВА СЛІДЧА (РОЗШУКОВА) ДІЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ

Коли обставини кримінальної події є надзвичайно заплутаними, а свідчення свідків неповними або ж нелогічними, правильна ідентифікація підозрюваних у вбивстві з необережності осіб стає вкрай необхідною та важливою.

Пред'явлення для впізнання є однією з ключових слідчих дій, що відіграє важливу роль при розкритті кримінальних правопорушень, зокрема вбивств через необережність, хоча така дія не носить обов'язкового характеру, однак має особливе значення.

Цей процес передбачає надання свідкам або потерпілим можливості впізнати особу, яка пов'язана із злочином. Різні учасники кримінального провадження, такі як свідки, потерпілі та підозрювані, можуть здійснювати впізнавання, але лише за умови, що вони раніше дійсно бачили впізнавану особу і здатні ідентифікувати її під час проведення слідчої дії. Така дія допомагає швидко встановити істину у справі та забезпечити притягнення до відповідальності особи, що вчинила вбивство через необережність.

Пред'явлення для впізнання є слідчою дією, яка полягає у демонстрації свідкові чи іншій особі об'єктів, що ними були спостережені раніше, з метою підтвердження їхньої ідентичності або приналежності до певної групи.

Так, процедура пред'явлення для впізнання складається з трьох основних етапів:

- підготовка до впізнання, або підготовчий етап;
- безпосереднє впізнання (робочий етап);
- фіксація процесу та результатів впізнання, що являє собою заключний етап.

Окрім того, перед проведенням впізнання має бути проведений ряд інших заходів, таких як: допит особи, яка буде впізнавати; вирішення питання про проведення впізнання; встановлення часу, місця та методів проведення впізнання; організація умов для проведення такої дії; визначення способів фіксації ходу проведення впізнання; підбір статистів; залучення понятих; проведення інструктажу серед осіб, що будуть учасниками події.

Допит особи, що буде впізнавати є обов'язковою умовою для проведення впізнання, оскільки слідчий має впевнитися, що така особа, дійсно зберігає у пам'яті образ підозрюваного та зможе його опізнати серед інших осіб.

Прийняття рішення про впізнання є важливим етапом, який допомагає визначити чи доцільно здійснювати впізнання особи підозрюваного, а також яке значення може мати в подальшому дана дія.

Такі елементи, як час, місце та спосіб проведення впізнання можуть суттєво вплинути на результати даної слідчої дії. Щодо часу, то необхідно зазначити, що чимшвидше впізнання проводиться від самої події кримінального правопорушення, тим краще, оскільки забезпечує точність свідчень свідків, допомагає уникнути затримок, які призводять до спотворення спогадів. Нейтральне місце проведення впізнання, яке не створює асоціації з місцем події, допомагає уникнути додаткового стресу на осіб, що впізнають, також таке місце має забезпечувати останнім безпеку та конфіденційність. У КПК України законодавець закріпив певну гарантію, яка передбачає проведення впізнання таким чином, щоб впізнаваний не міг бачити і чути особу, яка його впізнає. Це забезпечує безпеку шляхом виключення візуального та аудіо спостереження. Спосіб проведення впізнання безпосередньо впливає на якість і надійність результатів ідентифікації особи.

Правильний підбір статистів для впізнання має значний вплив на проведення такої слідчої дії, від цього залежить успіх її проведення. Крім впізнаваної особи, необхідно залучити не менше трьох осіб тієї ж статі, які не мають помітних відмінностей за віком, одягом та зовнішністю. При виборі статистів слід зосереджуватися не стільки на вказаному в документах віці, скільки на їхній реальному вигляді. Неприпустимо, щоб особа, підозрювана у вчиненні злочину, була виділена будь-яким чином, наприклад, неналежним зовнішнім виглядом або відсутністю шнурків і ременів, а також іншими характеристиками, властивими місцям попереднього ув'язнення. Варто зазначити, що законодавець не встановлює

вимогу щодо схожості осіб, які представлені для впізнання, оскільки це може призвести до негативних наслідків у формі неправильного висновку особи, що впізнає.

Залучення понятих під час впізнання – це певна гарантія прозорості і законності дій під час слідства. Понятих залучають для підтвердження об'єктивності проведення впізнання і верифікації результатів. Зазвичай це дві особи, що є незалежними та нейтральними, вони спостерігають за процесом впізнання та в подальшому можуть підтвердити, що така дія проведена у відповідності до законодавства та без порушень.

Проведення інструктажу перед впізнанням допомагає підготувати свідків, потерпілих та статистів до самої процедури впізнання. Правильний інструктаж забезпечує ясність процесу, зменшує емоційний стрес вищевказаних осіб і підвищує ймовірність отримання точних та об'єктивних свідчень, тому слідчий має приділити значну увагу даному етапу.

Враховуючи норми законодавства, під час або, зазвичай, відразу після завершення слідчої дії складається протокол, в якому детально відтворюється процес пред'явлення для впізнання у порядку проведення. Це починається з роз'яснення прав і обов'язків осіб, які беруть участь у цій дії, і завершується описом ознак або їх комбінації, на основі яких особа здійснила впізнання. Крім того, у випадку застосування інших методів впізнання без візуального спостереження, таких як фотознімки чи відеозаписи, всі умови та обставини цього процесу повинні бути зазначені, з додаванням відповідних фотографій. Також необхідно обов'язково внести до протоколу факт використання технічних засобів для фіксації ходу впізнання.

Отож, пред'явлення для впізнання є однією із важливих, хоча необов'язкових слідчих (розшукових) дій, у рамках розслідування вбивств через необережність. Саме така дія забезпечує важливу можливість ідентифікації підозрюваних осіб, що впливає на рух та розвиток кримінального провадження, однак дотримання певних правил проведення впізнання забезпечує його законність та можливість використання результатів. Впізнання не лише надає слідству нові можливості для збору доказів, а й сприяє підтвердженню або спростуванню певних версій, що стосуються обставин кримінального правопорушення.

Ключові слова: вбивство, необережність, підозрюваний, впізнання, кримінальне правопорушення.

Keywords: murder, negligence, suspect, identification, criminal offense.

Мунтяну Юліан Іванович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

ОКРЕМІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Відповідно до статті 2 Кримінального процесуального кодексу України, одними з основних завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного й об'єктивного розслідування та судового розгляду, щоб винна особа була притягнута до відповідальності відповідно до ступеня своєї вини, а невинуваті не зазнавали безпідставного переслідування, засудження чи процесуального примусу, і щоб кожному учаснику кримінального провадження були гарантовані належні правові процедури [3].

Забезпечення ефективного досудового розслідування нерозривно пов'язане із використанням сучасних досягнень технічних та природничих наук, які в рамках процесу розслідування виступають у якості певних спеціальних знань. Слід погодитися із тим, що спеціальні знання становлять собою надзвичайно важливий інструмент роботи із криміналістично значущою інформацією [1, с. 34], що може носити як орієнтуючий, так і доказовий характер.

Передусім слід зазначити, що нормативно-правові акти України не містять визначення поняття «спеціальні знання», що є поширеною темою дослідження вітчизняних науковців.

Ю. М. Комар, аналізуючи чинне законодавство та наукові підходи до поняття спеціальних знань, відносить до них наукові, технічні, криміналістичні та професійні знання, здобуті під час навчання, а також практичні навички, сформовані в результаті професійної діяльності у відповідних галузях. Ці знання й уміння використовуються разом із науково-технічними засобами під час виявлення, фіксації, вилучення й дослідження слідів злочину, що дає змогу отримати значущу для встановлення істини інформацію у межах кримінального провадження [2].

О. Ю. Прокопенко, досліджуючи застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із захопленням представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, визначає ці знання як професійні навички та вміння, що охоплюють широке коло галузей. Їх застосування залежить від потреб розслідування та рівня розвитку науки й техніки. Такі знання сприяють як встановленню істини у справі, так і ефективному її розслідуванню. Носієм спеціальних знань, як правило, виступає спеціаліст [5].

Погоджуючись із цією думкою, слід додати, що з огляду на велику кількість галузей науки, результати досягнень яких можуть використовуватися для вирішення завдань кримінального провадження, не вбачається можливим забезпечити їх ефективне опанування та застосування слідчим або детективом. Це, у

свою чергу, вимагає залучення спеціаліста як особи, яка володіє відповідними знаннями.

Питання залучення спеціаліста у кримінальному провадженні регламентоване ст. 71 КПК України, згідно з якою «спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування та судом під час судового розгляду, а також для надання довідок, висновків та інших документів» [3].

Цією ж статтею визначено, що «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [3].

Наразі актуальними є зміни, внесені до КПК України Законом України № 4009-IX від 09.10.2024 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні», якими довідки, висновки та інші документи спеціалістів віднесено до категорії документів у кримінальному провадженні, а відтак – і до категорії доказів у розумінні ст. 98 КПК України [4]

Зазначеними змінами не лише вирішується питання розвантаження експертних установ в умовах значної нестачі експертів за певними напрямками, а й значною мірою прискорюється отримання необхідних для досудового розслідування відомостей.

З практичної точки зору, фактично неможливо забезпечити проведення слідчих дій, наприклад, щодо кримінального правопорушення, пов'язаного із використанням вибухових речовин та вибухових пристроїв (зокрема їх огляду, знешкодження та пакування), без залучення спеціаліста-вибухотехніка, який володіє спеціальними знаннями та навичками у цій сфері.

До прийняття зазначених змін документи, складені спеціалістом за результатами участі у слідчих діях, не могли бути використані як докази протиправної діяльності особи без підтвердження їх висновком судової експертизи.

З огляду на введені зміни відповідні довідки, висновки та інші документи спеціалістів, складені за результатами їхньої участі у слідчих діях, вже є підставою для оперативного прийняття стороною обвинувачення необхідних процесуальних рішень без очікування висновків тривалих експертних досліджень, що, безперечно, сприятиме швидшому виконанню завдань кримінального провадження.

Крім того, слід враховувати, що спеціаліст може залучатися навіть на ранніх етапах кримінального провадження, зокрема – для участі в огляді місця події та фіксації обставин, що дозволяє оперативно внести відомості до Єдиного реє-

стру досудових розслідувань. Це значно підвищує ефективність перевірки факту вчинення злочину й дає змогу швидше встановити ключові обставини під час проведення першочергових слідчих дій із дотриманням вимог щодо належного документування доказів.

Отже, залучення спеціальних знань та участь спеціалістів у досудовому розслідуванні є необхідними умовами для забезпечення повноцінного, швидкого, всебічного та неупередженого встановлення обставин кримінального правопорушення й досягнення цілей кримінального процесу.

Список використаних джерел:

1. Гресь Ю. О., Чумак С. П., Холод О. В. Щодо деяких особливостей сучасного розуміння сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 29-37.

2. Комар Ю. М. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 груд. 2019 р.) / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. С. 113–116.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні : Закон України від 09.10.2024 № 4009-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20>

5. Прокопенко О. Ю. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. *Право і безпека*. 2023. № 4. С. 139–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2023_4_14

Ключові слова: досудове розслідування, спеціальні знання, спеціаліст.

Keywords: pre-trial investigation, special knowledge, specialist.

Мурашко Анастасія Сергіївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

«ПРОФІЛЮВАННЯ» ТА «МОДЕЛЮВАННЯ» ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

В літературі непоодинокими є випадки ототожнення поняття «профілювання» та «моделювання», так, наприклад, зазначається, що «метод моделювання (профілювання), який надає слідчому можливість відшукувати в ситуаціях не-

визначеності та відсутності інформації найбільш ефективні шляхи збирання, дослідження та оцінки доказів. Моделювання є методом, в основу якого покладено процес побудови, аналізу та використання моделей цих об'єктів як засобу отримання інформації для виконання завдань кримінального судочинства» [1]. В межах нашого наукового пошуку ми спробуємо провести паралелі між поняттями «моделювання» та «профілювання», створивши на основі цього аксіологічне визначення вищезазначених категорій, створивши систему узагальнень, побудовану на спільних та відмінних рисах зазначених понять, що можуть використовуватися суб'єктом розслідування під час досудового розслідування.

Так, розпочинаючи аналіз, на наш погляд, доцільно дослідити вже наявні в науковій доктрині визначення категорій «моделювання» та «профілювання». Останніми роками в криміналістиці доволі поширеним є використання поняття «цифрова криміналістика», здебільшого це пов'язано з тим, що розвиток технологій та триваюча діджиталізація стали поштовхом для утворення новітніх галузей криміналістичної техніки, що доволі ефективно рекомендують себе під час досудового розслідування, тому в розрізі цього варто звернути свою увагу на дослідження, проведене Р. Герасимовим, який зазначає, що «у криміналістичних моделях, які відтворюють процес вчинення злочину, в якості першого елемента структури злочину необхідно досліджувати особу злочинця; другого – поведінку злочинця у поєднанні його внутрішньої (суб'єктивної) та зовнішньої (об'єктивної) сторін; третього – навколишнє середовище, з яким взаємодіє злочинець, що містить предмет посягання та відтворює злочин у вигляді матеріальних та ідеальних слідів. Отже, елементи складу злочину досліджуються у криміналістичних моделях не в кримінально-правовому розумінні, а в іншій інтерпретації, яка забезпечує власне криміналістичне пізнання злочину» [2, с.253]. Продовжуючи, автор наголошує, що «моделювання та планування допомагають виконувати однакові завдання у процесі розслідування злочинів. Однак реалізація методу моделювання на практиці відображується за допомогою знаків, схем, малюнків» [2, с. 255].

Водночас Л. Кирилова підкреслює, що «профілювання в криміналістиці – це методологічний інструмент, який використовується для аналізу та розуміння профілю злочинця на основі зібраних даних та доказів» [4]. У свою чергу А. Гупалюк акцентує увагу на тому, що «кримінальне профілювання є лише додатковим інструментом серед різноманітних інструментів, які можуть використовувати слідчі для розкриття справ про серійні вбивства, вбачає, що воно може зробити важливий внесок у розслідування. Наприклад, послідовний підпис вбивці, мотиви, які спонукали його здійснювати вбивства, використання певних предметів, які відомі лише деяким людям, методи вбивства або розчленування тіла, які вимагають знань, властивих лише певним професіям, і більше» [3, с. 675]. Проте, на наш погляд, вказана теза є доволі суперечливою, зважаючи на цілком обмежене коло протиправних діянь, під час яких, на думку авторки, може використовуватися криміналістичне профілювання. Так, наприклад, у попе-

редніх своїх наукових дослідженнях ми розглядали можливість використання профілювання під час розслідування державної зради, зазначаючи при цьому, що ефективною методологією під час такого досудового розслідування є використання інформаційного профайлінгу.

Провівши аналіз категорій, які складають предмет нашого наукового пошуку, варто констатувати, що моделювання та профілювання хоча і є дещо суміжними категоріями, що використовуються під час розслідування злочинної діяльності, проте мають суттєві відмінності та процесуальне значення отриманих результатів. Під *моделюванням* варто розуміти відтворення ідеального процесу вчинення протиправного діяння в свідомості суб'єкта досудового розслідування, тоді як під *профілюванням* слід розуміти діяльність спеціальних суб'єктів (спеціалістів-профайлерів), пов'язану з інтерпретуванням доказової інформації, зважаючи на наявні в слідства матеріали кримінального провадження та слідову картину вчиненого кримінального правопорушення, у результаті чого формується профіль відповідної особи (підозрюваного, жертви, пособника тощо).

Список використаних джерел:

1. Герасимов Р. Р. Методи моделювання (профілювання) при розслідуванні злочинів. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція юридичного та історичного спрямування. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=876
2. Герасимов Р. Р. Моделювання при розслідуванні злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 253-257
3. Гупалюк А. С. Застосування методу психологічного профілювання злочинця при здійсненні слідчих дій зі встановлення мотиву та мети злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 674-676. URL: http://lsey.org.ua/10_2023/163.pdf
4. Кирилова Л. Таємниці розуму через профілювання в криміналістиці. *Profiling Club*. URL: <https://profiling.club/tayemnici-rozumu-cherez-profilyuvannya-v-kriminalistici>

Ключові слова: моделювання, профілювання, досудове розслідування.

Keywords: modeling, profiling, pre-trial investigation.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ВЧИНЕННЯ КРАДІЖОК ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ УГРУПУВАННЯМ

Розмірковуючи про методику розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними угрупованнями та злочинними спільнотами, слід зазначити, що підставами для внесення відомостей до ЄРДР, у відповідності до КПК України, можуть бути заяви та повідомлення громадян та юридичних осіб, про виявлення кримінального правопорушення, яке вчинене або що готується, а також результати проведення оперативно-розшукових заходів, перевірки інформації, що надійшла з різних джерел, у тому числі із ЗМІ, тощо.

Як зазначається у науковій літературі: «у якості підстав початку кримінального провадження розглядаються фактичні дані, виявлені з суспільно небезпечного діяння, і матеріальні докази (сліди, засоби вчинення кримінального правопорушення, тощо), які свідчать про його скоєння організованим злочинним угрупованням» [2, с. 155-159].

У результаті узагальнення практики боротьби з організованою злочинністю, у тому числі з діяльністю організованих злочинних угруповань, було розроблено окремі методичні рекомендації для органів досудового розслідування (дознавачів і слідчих), які проводять досудове розслідування у кримінальних провадженнях та розслідують злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями, щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із таємним заволодінням чужого майна з одночасним проникненням до житла, і вчинених організованим злочинним угрупованням.

Отримавши матеріали результатів оперативно-розшукової діяльності, які, можливо, стосуються діяльності організованого злочинного угруповання, слідчому необхідно їх оцінити з погляду на можливість використання у процесуальній діяльності.

Відповідно змісту окремих положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема абзацу другого пункту 4 частини першої статті 6, абзаців другого, третього пункту 7 статті 7, статті 10: «матеріали, отримані під час проведення оперативно-розшукових заходів, цілком можуть бути підставою і приводом порушення кримінального провадження, крім того, стати речовими доказами провини чи невинності конкретного фігуранта» [5]. Тут слід звернути увагу на те, що матеріали, отримані у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, у нашому випадку, також можуть стати підставою для внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування кримінального провадження за частинами третьою та п'ятою статті 185 КК України, а також

речовими доказами вини фігурантів з числа організованого злочинного угруповання, які здійснюють злочинну діяльність шляхом вчинення крадіжок, поєднаних з проникненням у житло.

Надалі, у відповідності до положень нормативно-правових актів, регламентуючих оперативно-розшукову та слідчу діяльність: «добута у результаті проведення оперативно-розшукових заходів інформація, надсилається відповідному органу досудового розслідування, за підслідністю, рапортом оперативного працівника або його безпосереднього начальника або довідкою про результати оперативного спостереження, експерименту, оперативного вивчення документів або слідів, що вказують на злочин, тощо. Подібна інформація може бути отримана від працівників спеціальних оперативних служб, які виконують свої службові обов'язки, шляхом залучення до складу організованого злочинного угруповання» [4, с. 266-269].

Вивчаючи оперативно-розшукові матеріали, що надійшли до органу досудового розслідування, проводиться глибокий аналіз всієї інформації, що надійшла, з визначенням її відповідності вимогам Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та інших нормативних актів відомчого характеру. У зазначених відомостях мають бути дані про час, місце та обставини їх отримання, фото- та відеоматеріали, копії документів тощо, опис специфічних ознак наданих речей або документів.

У процесі оцінки отриманих матеріалів проведених оперативно-розшукових заходів враховується те, які відомості були зібрані на підставі вказівки керівника оперативного підрозділу, а які вимагали наявності рішення слідчого судді, тому що при їх проведенні певною мірою могло бути обмежено конституційні права людини.

У науковій літературі, науковці під час дослідження правового регулювання виявлення та розкриття злочинів, вчинених організованим злочинним угрупованням, зазначають, що: «у відповідності до положень КК України, кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованим злочинним угрупованням, у разі якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб, які попередньо створили стійке об'єднання для вчинення зазначеного та іншого кримінального правопорушення, об'єднані єдиним планом із відповідним розподілом функцій учасників угруповання, спрямованих на досягнення вказаного плану, відомого усім учасникам угруповання» [1, С. 19-20, 33-34, 69-70].

Водночас, науковці звертають увагу на те, що норма кримінального законодавства України встановлює певні конструктивні ознаки організованого злочинного угруповання, зокрема: «склад угруповання з двох та більше осіб; попередні об'єднання та згуртованість; наявність керівної ланки, тобто керованість угруповання; наявність виконавців; наявність підбурювачів; наявність посібників; стійкість угруповання; націленість на злочинну діяльність» [1, С. 65-67].

На думку багатьох дослідників: «виникнення організованого злочинного угруповання для вчинення кримінальних правопорушень, зокрема заво-

лодінням чужого майна та речей, з одночасним проникненням у житлове приміщення (квартиру, будинок, садовий будинок, тощо), пов'язується із достатньо тривалими об'єктивними процесами у соціальній, економічній та політичній сферах, що призводить до трансформувannya злочинної діяльності окремих осіб до об'єднання у групу з наявністю певного плану незаконного заволодіння чужим майном з метою великого незаконного прибутку» [3].

У науковій літературі звертається увага на те, що: «організованому злочинному угрупованню, під час вчинення протиправних дій, пов'язаних із заволодінням чужим майном із одночасним проникненням до житлового приміщення, завжди легше сховати сліди злочину, а планування злочинних дій – заволодіння чужим майном (крадіжок), лише укріплює злочинну поведінку співучасників злочинного угруповання, що призводить до труднощів для органів досудового розслідування у розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із крадіжками з проникненням до житлового приміщення, вчинених зазначеним угрупованням» [6, С. 65-68].

Отже, організоване злочинне угруповання, діяльність якого направлена на незаконне заволодіння чужим майном із проникненням до житлового приміщення, на нашу думку слід розуміти як відносно автономну структуровану групу осіб (серед яких у наявності є: організатор – керівник групи; виконавці злочинних намірів та вказівок; посібники, серед яких окремі фахівці (наприклад, слюсарі, технічні фахівці у сфері, пов'язаній з цифровими та електронними технологіями, представники логістики, тощо); підбурювачі), орієнтовану на досягнення завчасно визначеної мети, зокрема заволодіння чужим майном із проникненням до житлового приміщення, реалізація якого вимагає спільних, скоординованих дій усіх учасників цього угруповання і дотримання ними внутрішньо-групової дисципліни.

Список використаних джерел:

1. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.
2. Гуртієва Л. М. Початок кримінального провадження України та стадії досудового розслідування. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 155-159.
3. Методика розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів : монографія. / ред. І. В. Пиріг, В. В. Самсонова. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 152 с.
4. Остафійчук Г. В. Елементи оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 266-269.
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-ХІІ, зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*. 1992, № 22. Ст. 303.

6. Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики : матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпро, 09 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. 244с.

Ключові слова: крадіжка із проникненням до житлового приміщення, організоване злочинне угруповання, оперативно-розшуковий заходи, оперативно-розшукова діяльність, виявлення.

Keywords: theft with breaking and entering, organised criminal group, operational and investigative measures, operational and investigative activities, detection.

Пишненко Ірина Юріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ПІДОЗРЮВАНОГО ТА ПОТЕРПІЛОГО

Криміналістичне моделювання є важливим інструментом у дослідженні злочинної діяльності та встановленні обставин правопорушення. Одним із ключових аспектів криміналістичного моделювання є аналіз поведінки підозрюваного та потерпілого, що дозволяє правоохоронним органам ефективно планувати слідчі (розшукові) дії та будувати стратегії розслідування.

Криміналістичне моделювання є одним із методів криміналістики, що ґрунтується на застосуванні спеціальних наукових знань для відтворення можливих варіантів поведінки суб'єктів кримінального процесу. У межах цієї методології можна виділити системний підхід, що дозволяє аналізувати поведінку підозрюваного та потерпілого як взаємопов'язані елементи кримінальної ситуації. Психологічний аналіз допомагає розкрити мотиви, цілі та внутрішні механізми прийняття рішень особами, а методи прогнозування дають змогу передбачати можливі дії підозрюваного або потерпілого в процесі слідчих дій. Використання комплексного аналізу дозволяє зменшити ризики помилкових висновків та підвищити ефективність криміналістичних досліджень.

Злочинна поведінка може бути зумовлена різними факторами, такими як соціально-економічні умови, особистісні риси, зокрема агресивність та імпульсивність, а також ситуаційні чинники, серед яких стрес, тиск та страх. Психологічне моделювання дозволяє визначити, якими мотивами керується підозрюваний під час вчинення злочину та які його подальші можливі дії. У криміналістиці виділяють кілька основних моделей поведінки підозрюваних, зокрема заперечення вини, коли особа всіляко уникає відповідальності, визнання провини, можливе під впливом доказової бази або психологічного тиску, перекладання відповідальності, що виражається у спробах звинувачення інших осіб, а також мані-

пулятивна поведінка, яка спрямована на створення помилкової картини подій. Окрім цього, варто враховувати, що поведінка підозрюваного може змінюватися залежно від стадії кримінального провадження, що потребує додаткового аналізу та коригування тактики слідчих дій.

Потерпілі часто перебувають у стані стресу, що впливає на їхні показання. Криміналістичне моделювання допомагає враховувати такі чинники, як спотворене сприйняття ситуації, емоційна нестабільність та втрата деталей через психологічний шок. Потерпілі можуть демонструвати різні моделі поведінки, зокрема активну співпрацю зі слідством, готовність надавати свідчення, пасивність та уникання, що проявляється у небажанні контактувати з правоохоронними органами, а також фальсифікацію фактів через страх або інші мотиви. Окрему увагу слід приділити ситуаціям, коли потерпілий може навмисно змінювати свої показання через тиск з боку злочинців або власні психологічні травми, що може значно ускладнити процес встановлення істини.

Кримінальна психологія пропонує низку методів аналізу поведінки осіб, зокрема метод асоціативного експерименту, проєктивні методики, такі як тестування та аналіз малюнків, а також аналіз вербальної та невербальної поведінки. Сучасні технології дозволяють створювати моделі поведінки на основі великих масивів даних. Це включає алгоритми машинного навчання, аналіз цифрових слідів, зокрема соціальних мереж та телефонних дзвінків, а також 3D-візуалізацію місця події. Комп'ютеризовані системи аналізу дозволяють швидше і точніше визначати закономірності поведінки злочинців і потерпілих, що сприяє більш ефективному розслідуванню та попередженню правопорушень.

Моделювання поведінки допомагає оперативним працівникам прогнозувати можливі дії підозрюваних, планувати спецоперації та виявляти осіб, які намагаються уникнути відповідальності. Судово-психологічні експертизи включають моделювання поведінки учасників процесу для оцінки правдивості свідчень, визначення рівня психологічного впливу та встановлення мотивів злочину. Додатково застосовуються методи глибокого аналізу особистості підозрюваного, що дає можливість зрозуміти його схильність до маніпуляцій, брехні або співпраці зі слідством.

Криміналістичне моделювання поведінки підозрюваного та потерпілого є важливим напрямом у розслідуванні злочинів. Використання психологічних, криміналістичних та цифрових методів дозволяє створювати більш точні прогнози поведінки осіб та підвищувати ефективність слідчих дій. Подальші дослідження у цій галузі можуть сприяти розвитку штучного інтелекту та автоматизованих систем аналізу поведінки осіб у криміналістиці. У перспективі це відкриває можливості для покращення методів профілювання злочинців, створення алгоритмів раннього виявлення потенційних правопорушників та розробки ефективніших підходів до допиту і роботи з потерпілими. Крім того, зростаюча роль технологій у криміналістичному аналізі дозволяє зменшити вплив

людського фактора на оцінку ситуацій, що робить розслідування об'єктивнішим та точнішим.

Ключові слова: криміналістичне моделювання, злочинна поведінка, слідчі дії, поведінка підозрюваного, поведінка потерпілого, прогнозування, прогностичні моделі.

Keywords: forensic modelling, criminal behaviour, investigative actions, suspect behaviour, victim behaviour, forecasting, predictive models.

Радецький Сергій Віталійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності*

ЩОДО СУТНОСТІ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ

В рамках криміналістичного забезпечення процесу розслідування особливої уваги при розробці положень окремих криміналістичних методик заслуговують заходи, що спрямовані на попередження та подолання протидії розслідуванню. Сам факт виникнення та здійснення протидії розслідуванню закономірно обумовлений зіткненням інтересів різних сторін досудового розслідування, що зацікавлені у кардинально протилежному результаті його завершення.

Необхідно зазначити, що протидія розслідуванню є невід'ємною складовою злочинної діяльності і відповідно виникла одночасно із учиненням першого злочину. Слід констатувати, що з удосконаленням форм, способів і методів злочинної діяльності, удосконалюються й форми, прийоми та методи протидії розслідуванню. Тому одним із важливих завдань криміналістичної науки є своєчасне реагування на зміни, що відбуваються у злочинній діяльності, шляхом оновлення існуючих та розробки нових техніко-криміналістичних, тактичних та методичних положень, які застосовуються при розслідуванні різних видів кримінальних правопорушень.

У Словнику української мови протидія визначається як «дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй» [1]. Таке загальне тлумачення поняття протидії досить точно відображає природу зв'язку, який утворюється між процесом розслідування та діями осіб, які не зацікавлені у розкритті кримінального правопорушення та притягненні винних до відповідальності. Л. І. Аркуша та С. М. Климах визначають, що сутність протидії полягає «в активній мотивованій діяльності особи, яка створює іншій діючій особі будь-які перешкоди або перепони» [2, с. 361]

У криміналістичній літературі до дослідження протидії розслідуванню зверталися різні науковці, зокрема Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, О. Ю. Булулюков, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, Є. Д. Лук'янчиков, О. І. Ромців, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, Р. М. Шехавцов, Б. В. Щур та деякі інші.

Науковий інтерес до даної тематики породжений необхідністю розуміння форм, способів та методів протидії розслідуванню задля розробки дієвих засобів і методів своєчасного виявлення такої протидії, її подолання та попередження при розробці положень окремих криміналістичних методик розслідування певних видів кримінальних правопорушень. Відзначимо, що у залежності від виду кримінального правопорушення, система заходів з протидії розслідуванню може набувати певної специфіки, як от інсценування самогубства з метою маскування справжнього характеру та обставин злочинної події. Разом із тим певні форми, прийоми та методи протидії розслідуванню носять універсальний характер та не залежать від виду правопорушення, як, наприклад, давання неправдивих показань. Тому можна зробити висновок про необхідність врахування особливостей механізму вчинення злочину задля прогнозування можливих дій злочинця щодо протидії діяльності правоохоронців, спрямованої на розкриття та розслідування кримінального правопорушення. При цьому необхідно врахувати, що чим більш професійним є злочинець, тим більш організованою та системною є його протидія розслідуванню. Детально продуманий план та якісна підготовка до вчинення кримінального правопорушення може передбачати низку попередніх заходів, що будуть створювати різні перешкоди на шляху до його розкриття. Тому протидію розслідуванню доцільно розглядати як складову частину злочинної діяльності.

Таким чином, протидію розслідуванню можна визначити як комплекс цілеспрямованих дій та заходів, що вчиняються особами, причетними до злочинної події та її розслідування, з метою перешкодження законній діяльності представників правоохоронних органів на шляху встановлення сутності такої події, її обставин та притягнення винних осіб до відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Протидія. *СЛОВНИК.ua*. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?sword=протидія>
2. Аркуша Л. І., Климаш С. М. До сутності поняття протидії розслідуванню злочинів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 361-364.

Ключові слова: протидія розслідуванню, форми і способи протидії, злочин, злочинна діяльність, досудове розслідування.

Keywords: countermeasures, crime, criminal activity, pre-trial investigation.

ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВИХ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКРАДЕННЯМ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах повномасштабної збройної агресії нової якості набувають різні форми протиправної поведінки, зокрема й вчинення різних видів тяжких та особливо-тяжких злочинів проти особи. Безумовно, що будь-які форми кримінально-протиправних посягань на особу становлять підвищену суспільну небезпеку, але особливу увагу слушно звернути на те, що підвищений суспільний резонанс викликають кримінальні правопорушення проти дітей, як однієї із найбільш вразливих категорій населення. Крім того, неналежні заходи щодо організації запобігання таким кримінальним правопорушенням, а також несвоєчасне встановлення, або взагалі не встановлення осіб, які їх вчинили значно зменшує у громадян відчуття безпеки та створює суспільну напругу, а також недовіру до роботи правоохоронних органів.

Однією із найнебезпечніших форм вираження кримінально-протиправної активності щодо дітей є їх викрадення, що додатково підтверджується й змістом ст. 146 КК України, яка визначає вказані дії як кваліфікуючу ознаку кримінального правопорушення – викрадення людини. Зауважимо, що такий вид злочинної діяльності не є новим для правоохоронних органів України, оскільки кримінальні правопорушення пов'язані із викраденням дітей фіксувались і раніше, але їх динаміка була значно меншою, а форми їх вчинення доволі усталеними, зокрема: а) викрадення дитини одним із батьків, що, як правило, пов'язано із незгодою з відповідним судовим рішенням, яким визначено місце проживання дитини та форма участі іншого з батьків у її вихованні; б) викрадення дітей із подальшим вчиненням інших кримінальних правопорушень, яка пов'язані із торгівлею людьми, незаконним донорством, незаконними дослідженнями над людиною та незаконним усиновленням тощо.

Водночас, необхідно звернути увагу й на те, що після початку повномасштабного вторгнення викрадення дітей як форма злочинної діяльності набула нових якостей у частині динаміки таких кримінальних правопорушень, масштабів однократного викрадення значної кількості дітей, а також зміною способів та форм вчинення таких кримінальних правопорушень. Перш за все, звернімо увагу, що початок повномасштабного вторгнення призвів до масового виїзду громадян України до європейських держав, що створило непередбачуване навантаження на контрольно-пропускні та інші державні органи України, що призвело до прийняття рішення, що один із батьків міг виїхати за межі України разом із дітьми без отримання у передбаченому законодавством порядку згоди іншого з батьків,

оскільки відповідний документ не вимагався на кордоні. Слушно відзначити, що з одного боку це суттєво спростило відповідні процедури, а з іншого призвело до масових зловживань, зокрема й вчинення діянь, які містять ознаки кримінального правопорушення передбаченого ст. 146 КК України. Узагальнюючи наявну практику, можна виокремити такі типові моделі вчинення таких кримінальних правопорушень:

по-перше, вивезення дітей поза межі України без інформування батьків/одного з батьків та подальше умисне припинення будь-яких форм зв'язку та контактів;

по-друге, умисне вивезення дитини поза межі України одним із батьків, коли місце проживання дитини судом визначено із іншим з батьків;

по-третє, вивезення за межі України дітей за спільною усною згодою обох батьків та подальше умисне припинення контактів та інформування батька дитини, який залишився в Україні щодо місця перебування дитини та інших даних, з метою припинення комунікації з батьком всупереч інтересам дитини та вимогам законодавства;

по-четверте, умисне неповернення в Україну у разі наявності обв'язку її повернення у відповідний термін.

Крім вказаного спектру кримінально-протиправних форм поведінки, окрему увагу необхідно звернути й на масові форми такої злочинної діяльності, які вчиняються військовослужбовцями чи представниками влади країни-агресора чи «адміністрацією» тимчасово окупованих територій України. Зокрема, аналіз даних за період повномасштабного вторгнення свідчить, за різними оцінками, оскільки отримати точні дані наразі неможливо, що наразі на території держави-агресора вивезено понад 20000 українських дітей, які в подальшому піддаються незаконному всиновленню та примусовій русифікації, що порушує відповідні вимоги міжнародного законодавства, оскільки примусове переміщення, або депортація мирного населення, зокрема дітей, заборонена статтею 49(1) Четвертої Женевської конвенції. Згідно зі статтею 147 Четвертої Женевської конвенції та статтею 85(4)(а) Додаткового протоколу I, депортація або переміщення мирного населення з окупованої території є серйозним порушенням цих конвенцій і протоколів і має переслідуватися в судовому порядку, окрім випадків, коли мирне населення має бути переміщене з міркувань безпеки або з міркувань військового характеру.

Аналіз наявної практики, дозволяє виокремити такі основні форми вчинення вказаних кримінальних правопорушень представниками держави-агресора:

по-перше, примусова депортація дітей великими групами. Така форма злочинної діяльності використовується під час депортації дітей, які перебували у відповідних соціальних закладах та залишилися без батьківського піклування на тимчасово окупованих територіях тощо. Безпосередньо, за наявними даними, зокрема й з відкритих джерел така депортація здійснюється за таким алгоритмом: переміщення дітей на тимчасово непідконтрольну Україні територію – пе-

реміщення таких дітей на територію держави-агресора – розподіл таких дітей у межах цієї держави із наданням їм різного правового статусу;

по-друге, безпосередні одиничні викрадення дітей військовослужбовцями чи іншими громадянами держави-агресора із метою їх подальшого усиновлення тощо;

по-третє, протиправне відібрання дітей у батьків під час проведення фільтраційних заходів та їх незаконне переміщення на територію держави-агресора;

по-четверте, переміщення на територію держави агресора дітей, які внаслідок бойових дій позбавленні батьківського піклування без повідомлення органів влади України чи близьких родичів, які проживають в Україні.

Безумовно, нами виокремлені лише основні форми такої протиправної діяльності, кожна з яких потребує самостійного аналізу під час подальшого наукового пошуку.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; спосіб вчинення злочину; воєнний стан; викрадення дітей

Keywords: criminal offense; method of committing a crime; martial law; child abduction

Стародубов Олександр Сергійович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової
діяльності*

ВЗАЄМОДІЯ ПРОКУРОРА З ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Важливим фактором, що впливає на результативність організації та проведення тактичних операцій, є якісне здійснення взаємодії між слідчим або детективом, прокурором, працівниками оперативних, оперативно-технічних підрозділів та експертних служб, тощо. О. Ю. Абакумов дає авторське визначення поняття тактичної операції під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою саме через призму ефективної взаємодії слідчого з іншими уповноваженими суб'єктами [1, с. 45]. А В. М. Шевчук акцентує увагу на існуванні діалектичного зв'язку між даними процесами, зазначаючи, що саме тактичні операції активізують процеси взаємодії правоохоронних органів між собою [2, с. 53].

В рамках дослідження особливостей діяльності суб'єктів взаємодії окремої уваги заслуговує роль прокурора при організації та проведенні тактичних операцій та форми його взаємодії з іншими учасниками досудового розслідування. М. А. Очеретяний серед процесуальних осіб, які несуть відповідальність за якість досудового розслідування, його планування, своєчасність,

послідовність та результативність проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, поряд із слідчим називає прокурора [3, с. 274]. Безсумнівним є те, що з даним твердженням необхідно погодитися в силу наданих відповідно до ст. 36 Кримінального процесуального кодексу України повноважень прокурору в рамках досудового розслідування [4], адже саме прокурор затверджує обвинувальний акт, складений слідчим або дізнавачем, вносить до нього правки або взагалі самостійно складає обвинувальний акт.

Взаємодія прокурора із іншими суб'єктами в рамках організації та проведення тактичних операцій може набувати тактичної та процесуальної форми.

До тактичної форми взаємодії прокурора з іншими учасниками досудового розслідування можна віднести:

- планування, організації та проведення тактичної операції. Дана форма взаємодії передбачає взаємний обмін інформацією, що отримана як із процесуальних, так і непроцесуальних джерел, висунення та обговорення версій, визначення переліку та послідовності проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, процесуальних, організаційних та інших дій, необхідності залучення певних спеціалістів та технічного забезпечення, прийняття певних процесуальних рішень, тощо;
- проведення спільних нарад як на етапі прийняття рішення про проведення тактичної операції, так і у ході її організації та планування задля обговорення окремих деталей її реалізації, здійснення контролю за підготовкою до її проведення;
- поточний обмін інформацією щодо обставин кримінальної події та стану розслідування, реалізації окремих запланованих дій та заходів на етапі підготовки до проведення тактичної операції.

До процесуальної форми взаємодії прокурора з іншими учасниками досудового розслідування в рамках організації та проведення тактичної операції можна віднести:

- надання доручень та вказівок, зокрема: слідчому або певному органу досудового розслідування щодо проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій або інших процесуальних дій, які входять до структури тактичної операції; оперативним підрозділам щодо проведення слідчих (розшукових) дій – окрім обшуку [5, с. 20-21], негласних слідчих (розшукових) дій, які входять до структури тактичної операції;
- подання клопотань слідчому судді або погодження клопотань слідчого до слідчого судді щодо: проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій або інших процесуальних дій, які входять до структури тактичної операції;
- прийняття рішення про проведення контролю за вчиненням злочину як складової тактичної операції;

- затвердження або внесення змін до обвинувального акту, складеного слідчим, або самостійне складання обвинувального акту на основі здобутої за результатами проведення тактичної операції доказової інформації. Зокрема, частою є ситуація, коли досудове розслідування починається на основі заяви особи, у якій міститься достовірна інформація про злочин, що планується. У такій ситуації усі заплановані дії та заходи виступають частиною єдиної тактичної операції, планування та проведення якої розпочинається від моменту отримання інформації від заявника до затримання злочинця за результатами проведення контролю за вчиненням злочину. Відповідно саме за результатами проведення такої тактичної операції формується доказова база, на основі якої складається обвинувальний акт.

Список використаних джерел:

1. Абакумов О. Ю. Тактичні операції під час розслідування прийняття позиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис... докт. філософ. : 081 «Право». Київ, 2024. 305 с.
2. Шевчук В. М. Тенденції та перспективи розвитку криміналістичної теорії тактичних операцій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. 2013. Вип. 13. С. 44–53.
3. Очеретяний М. А. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 272–276.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення огляду та обшуку (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2020 року по травень 2024 року. *Офіційний сайт Верховного суду України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_oglyad_obshyk.pdf

Ключові слова: тактична операція, досудове розслідування, прокурор, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

Keywords: tactical operation, pre-trial investigation, prosecutor, investigative (search) actions, covert investigative (search) actions.

КЛАСИФІКАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Методологічні засади формування окремих криміналістичних методик розслідування потребують побудови класифікації об'єктів, що становлять предмет злочинного посягання. Тому у контексті положень методики виявлення та розслідування контрабанди культурних цінностей важливою є розробка класифікації культурних цінностей.

Необхідно зазначити, що у наукових працях, які розглядають культурні цінності у контекст правового регулювання механізму їх захисту та обігу, класифікація культурних цінностей будується виходячи із безпосереднього трактування положень вітчизняного та міжнародного законодавства. Зокрема, враховуючи норми Закону України «Про музеї та музейну справу» їх поділяють на державні та недержавні [1]. Відповідно до положень Методичних рекомендацій з проведення державної експертизи культурних цінностей вони поділяються на такі, що підлягають вивезенню, підлягають тимчасовому вивезенню та не підлягають вивезенню [2]. Митне законодавство поділяє культурні цінності на твори мистецтва, предмети колекціонування та антикваріат [3]. У наукових публікаціях культурні цінності пропонують класифікувати, також, за видами мистецтва, за собами створення, кількістю вимірів [4, с. 126].

Проте слід підкреслити, що наведені класифікації культурних цінностей не можуть повною мірою задовольнити потреби практики боротьби із даним проявом злочинності. Розробка криміналістичної класифікації культурних цінностей має на меті виділення їх класифікаційних груп на підставі таких критеріїв, які відображають окремі особливості механізму злочинної діяльності, предметом якої виступають культурні цінності, або ж чинять безпосередній вплив на організацію та здійснення розслідування, а також визначають особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій.

Тому вважаємо за необхідне класифікацію культурних цінностей будувати за наступними критеріями:

а) за способом обігу:

- законні культурні цінності, тобто такі, що потрапили до особи легальним способом шляхом придбання, у тому числі й через аукціон, отримані у спадок, подаровані чи передані у якості повернення боргу, тощо;
- нелегальні культурні цінності, тобто такі, що здобуті злочинним шляхом у наслідок викрадення, незаконного ввезення на територію України третіми особами та подальшого продажу чи перепродажу, отримані шахрайським шляхом, підорблені, тощо;

б) за специфікою правового режиму легалізації:

- культурні цінності, які включені до Музейного фонду України та не підлягають вивезенню за кордон;
- культурні цінності, які включені до Музейного фонду України та потребують отримання спеціального свідоцтва на право тимчасового вивезення за кордон;
- культурні цінності, які перебували у незаконному обігу на чорному ринку старовини та витворів мистецтва тривалий час, проте жодного разу не проходили експертизу культурних цінностей;
- нововиявлені культурні цінності, які не проходили належну експертизу (експертизу культурних цінностей), у тому числі здобуті чорними археологами;

в) за особливостям механізму злочинного набуття:

- культурні цінності, здобуті у результаті вчинення насильницьких або корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень;
- культурні цінності, контрабандним шляхом завезені на територію України;
- культурні цінності, здобуті у результаті вчинення корисливих кримінальних правопорушень, зокрема крадіжок із музеїв, архівів, приватних колекцій, релігійних установ, шляхом вчинення шахрайських дій, тощо;
- культурні цінності, незаконним шляхом здобуті на територіях ведення активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях України;
- підробні культурні цінності;

г) за рівнем складності ідентифікації:

- унікальні культурні цінності, у тому числі як такі, що внесені до різноманітних каталогів та реєстрів, так і не внесені в силу різних причин. Зокрема, окремі картини чи інші твори мистецтва могли тривалий час передаватися у спадок в одній сім'ї без оформлення жодної документації у тому числі й у зв'язку із тим, що власники не розуміли істинної цінності такого предмету. Також окремі культурні цінності могли бути викрадені або загублені у результаті різних історичних подій – війон, революцій, тощо;
- об'єкти масового виробництва, що потребують експертного дослідження їх автентичності та визначення справжньої цінності задля віднесення до категорії культурних цінностей. Це можуть бути монети, що мають нумізматичну колекційну цінність, марки, старовинні амфори, антикварні сервізи, статуетки, тощо;
- культурні цінності з кримінальною історією. Тобто такі, що знаходяться у базах обліку утрачених або викрадених культурних цінностей, як: The Stolen Works of Art database Інтерполу, «Lost Art» Німецького центру культурних втрат, бази інших країн, які співпрацюють з ЮНЕСКО, База даних викрадених культурних цінностей Міністерства внутрішніх справ України, каталоги викрадених і втрачених культурних цінностей Міністерстві

культури та стратегічних комунікацій України (Каталог культурних цінностей, викрадених з музеїв та культових споруд (1984-1998 рр.), Каталог викрадених культурних цінностей, викрадених з державних музеїв, заповідників, установ та приватних колекцій (1999-2009), Catalogue of cultural property stolen from Ukrainian state museums, reserves, institutions, collections (1999-2009)) [5];

- замасковані культурні цінності, зокрема під сучасні предмети індивідуального або масового виробництва, реставровані або роз'єднані антикварні комплекти шляхом їх дроблення (коли окремі елементи сервізу транспортуються окремо);

г) за характером умов зберігання та транспортування:

- культурні цінності, які потребують створення особливих умов зберігання та транспортування (температура, вологість, убезпечення від руйнування через крихкість об'єктів);
- культурні цінності, які не потребують створення особливих умов зберігання та транспортування;

д) за розміром та наявністю можливості фрагментування (розбирання) культурних цінностей:

- габаритні культурні цінності, які не піддаються фрагментуванню (розбиранню) без заподіяння шкоди таким об'єктам;
- габаритні культурні цінності у вигляді гарнітурів чи наборів, які можуть транспортуватися окремо;
- середньогабаритні культурні цінності;
- дрібні культурні цінності, які легко розміщуються у різноманітних тайниках чи серед особистих речей злочинця, інших сучасних подібних речей, що не відносяться до культурних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-vr#top>

2. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення державної експертизи культурних цінностей : Наказ Міністерства культури України від 15 листопада 2019 року № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0877734-19#top>

3. Митний тариф України (Групи 50-97) : Додаток до Закону України «Про Митний тариф України» від 19 жовтня 2022 року № 2697-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26976-20#top>

4. Коваленко О. В. Сучасні теоретичні підходи до класифікації культурних цінностей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 7. Ч. 5. С. 125-127.

5. Інформація про дії у разі виявлення викрадених або втрачених культурних цінностей. *Офіційний сайт Міністерства культури та стратегічних ко-*

мунікації України. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/vykradeni-ta-vtracheni-kulturni-tsinnosti/>

Ключові слова: культурні цінності, контрабанда, криміналістична класифікація, досудове розслідування.

Keywords: cultural values, smuggling, criminalistic classification, pre-trial investigation.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Ківалов Сергій Васильович, Національний університет «Одеська юридична академія», Голова Вченої ради, доктор юридичних наук, професор, академік НА-ПрН України, академік НАПН України, Заслужений юрист України

Абакіна-Пілявська Людмила Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Аблов Іван Євгенійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Аверочкина Тетяна Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри морського та митного права, доктор юридичних наук, професор

Агапова Каріна Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, доктор філософії в галузі «Право»

Адамова Олена Семенівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Акіменко Юлія Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент

Аленін Юрій Павлович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального процесу, доктор юридичних наук, професор

Alexeyev Mykola, National University «Odessa Law Academy», Senior Lecturer of the Department of foreign languages

Алексєєва Ліна Леонідівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Андронов Ігор Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, доктор юридичних наук, професор

Анішук Ніна Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри історії держави і права, доктор юридичних наук, професор

Антіпова Жана Ігорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання

Антошина Ірина Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук, доцент

Аракелян Мінас Рамзесович, Національний університет «Одеська юридична академія», проректор з наукової роботи, професор кафедри міжнародного

та європейського права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Аркуша Лариса Ігорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор

Artur Lis, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Dr., Adiunkt Katedry Historii Ustroju i Prawa

Артьомов Дмитро Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права і процесу аспірант кафедри цивільного права

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри конституційного права, доктор юридичних наук, професор

Ахметєєва Ганна Валеріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук, доцент

Бааджи Наталія Пилипівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук, доцент

Бабалунга Олесь Михайлович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права та процесу

Бабич Ірина Григорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Бабій Світлана Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу

Бакаєнова Нана Мезенівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, доктор юридичних наук, професор, адвокат, секретар дисциплінарної палати КДКА Одеської області, голова Комітету з адвокатської етики Ради адвокатів Одеської області, заслужений юрист України

Бакурідзе Ніна Григорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», викладач кафедри психології

Бакутін Артем Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції

Баландіна Наталія Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри кібербезпеки

Бальцій Юрій Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент

Барановська Валентина Федорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистентка кафедри морського та митного права

Барсукова Тетяна Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання

Батан Юрій Дмитрович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук

Батанова Людмила Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук, доцент

Бевзюк Ангеліна Костянтинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри адміністративного та фінансового права

Берзінь Сергій Людвигович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Берш Анастасія Яковлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Бершавська Анастасія Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Бехруз Хашматулла, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри міжнародного та європейського права, доктор юридичних наук, професор

Белік Лариса Степанівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент

Белогубова Оксана Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент

Біла-Тіунова Любов Романівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри адміністративного і фінансового права, доктор юридичних наук, професор

Білик Олександр Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Білоус-Осінь Тетяна Ігорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Бірюков Руслан Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», докторант кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук

Бітов Іван Андрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Біцюк Андрій Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Бойко Віктор Дмитрович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук, доцент

Бойченко Віталій Петрович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Бойченко Ростислав Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Бондарюк Ольга Олегівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри міжнародного та європейського права

Бориченко Катерина Валеріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, доктор юридичних наук, доцент

Брага Аліна Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права

Бугаєнко Каріна Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри конституційного права

Бугаєць Альона Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри міжнародного та європейського права

Будзар Павло Степанович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права і процесу

Будурова Ганна Миколаївна, Національний університету «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права і процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Бурак Володимир Ярославович, Львівський національний університет імені Івана Франка, професор кафедри соціального права, доктор юридичних наук, професор

Бут Ілля Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Варешкіна Наталія Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат педагогічних наук, доцент

Васильковський Олександр Васильович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Ващук Олеся Петрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор

Венедітков Сергій Валентинович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, доктор юридичних наук, професор

Вишновецька Світлана Василівна, Державний університет «Київський авіаційний інститут», завідувач кафедри цивільного права і процесу, доктор юридичних наук, професор

Візіренко Світлана Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент
Вітман Костянтин Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри політичних теорій, доктор політичних наук, професор

Вовчок Руслан Володимирович, Миколаївський навчально-науковий інститут права Національного університету «Одеська юридична академія»

Войнарівський Микола Миколайович, суддя Миколаївського районного суду, кандидат юридичних наук

Войтович Павло Петрович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, доктор філософії у галузі права

Волкова Дарія Євгенівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук

Волкова Наталія Василівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, доктор юридичних наук, професор

Волос Владислав Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Волошина Владлена Костянтинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Гайдаржи Роман Андрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри морського та митного права

Галат Владислав Ігорович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права

Галупова Лариса Ігорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук, доцент

Гарашенко Людмила Петрівна, Верховний Суд, науковий консультант, кандидат юридичних наук, доцент

Гаркуша Євгеній Олексійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави

Геращенко Олександр Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат юридичних наук, доцент

Герсак Віталій Анатолійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Глиняна Катерина Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Гнатенко Сергій Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Гнатюк Дмитро Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Гоголева Олена Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання

Голоядова Тетяна Олексіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Голубева Неллі Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, адвокат

Гончарова-Парфьонова Ольга Олегівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального права

Горбаченко Ерік Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Горбаченко Станіслав Анатолійович, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кібербезпеки, доктор економічних наук, професор

Горбачова Ірина Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Горяга Оксана Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри історія держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

Гофман Олександр Рудольфович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права і процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Грамма Олександр, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Hrebenuk Dmytro, National university «Odesa law academy», Phd, associate professor of the department of international and european law

Hryb Anna, National University «Odesa Law Academy», associated professor of International and European Law Department, Ph.D in Law

Грезіна Олена Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри інформаційних технологій, PhD

Гресь Юлія Олегівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент

Гривенко Владлен Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури

Григор'єва Христина Антонівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права, доктор юридичних наук, професор

Гриценюк Владислав Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції

Грунь Олександр В'ячеславович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави

Грушевська Юлія Андріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри журналістики, кандидат філологічних наук, доцент

Грушко Мальвіна Валеріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент

Губницька Валентина Віталіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри загальної теорії права та держави

Гуглей Віталій Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри адміністративного і фінансового права

Гуменюк Аліна Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу

Гура Володимир Ігорович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук

Гурін Руслан Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат педагогічних наук, доцент

Гуртієва Людмила Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Давидова Ірина Віталіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор

Даниленко-Негара Юлія Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Данілов Олександр Дмитрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри адміністративного і фінансового права

Дараган Євген Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави

Дворнікова Анна Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права, адвокат

Дем'яненко Ольга Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», провідний бібліограф наукової бібліотеки

Джежик Ольга Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент

Дика Анастасія Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри інформаційних технологій

Димов Кирило Борисович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права

Дихта Наталя Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат юридичних наук

Дмитрієв Вадим Вадимович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій

Добровольська Володимира Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права і процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Дразіна Євдокія Володимирівна, «Південноукраїнський національний університет ім. К. Д. Ушинського», кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спортивних дисциплін

Дремлюга Ольга Олексіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувачка відділу НАЦ наукової бібліотеки

Дрига Єлизавета Вадимівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Дрогозюк Крістіна Борисівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Дронов Владислав Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент

Дрьомін Віктор Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального процесу, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України

Дудник Руслана Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук, доцент

Дядюк Юрій Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Д'ячкова Марія Олегівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач відділу аспірантури і докторантури, кандидат юридичних наук

Ennan Ruslan, National University «Odesa Law Academy», Associate Professor of the Department of Intellectual Property Law, PhD in Law, Associate Professor

Єленич Світлана Іграфівна, Національний університет «Одеська юридична академія», головний бібліограф наукової бібліотеки

Єлхін Олексій Володимирович, т.в.о. начальника 8-го управління Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»

Еременко Олександр Михайлович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри філософії, доктор філософських наук, професор

Ерусланова Тетяна Геннадіївна, аспірантка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету

Ерьоменко Світлана Василівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент

Єфремова Наталя Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

Жакун Маргарита Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри міжнародного та європейського права

Железков Андрій Іванович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій

Животовська Ірина Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук

Жовтан Олександр Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Жученко Руслан Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Забавський Дмитро Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права

Завальнюк Володимир Васильович, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри загальної теорії права та держави, доктор юридичних наук, професор

Завальнюк Сергій Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Завгородня Юлія Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент

Заверзаєв Валерій Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання

Заверюха Марина Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук, доцент

Завтур Віктор Андрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Загородній Андрій Ігорович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Загородній Віктор Євстафійович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук

Загородній Ігор Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент

Задерейко Олександр Владиславович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент

Закаленко Олена Василівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Зарічанський Григорій Віталійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права і процесу

Згама Антоніна Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права і процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Згода Юлія Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Здирко Єлизавета Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції

Зігінова Юлія Костянтинівна, Національний університет «Одеська політехніка», студентка магістратури

Зільберт Валентина Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права

Зубар Володимир Михайлович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Зубрицький Олександр Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, адвокат

Іванова Вероніка Петрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Іванова Наталія Георгіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент

Іванченко Ольга Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, доктор юридичних наук, професор

Іванчук Віра Євстафіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри загальної теорії права та держави, доктор філософії в галузі права

Іванійчук Таїсія Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», директор наукової бібліотеки

Івахненко Єлизавета Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри міжнародного та європейського права, заступник декана факультету кібербезпеки та інформаційних технологій

Ігнатенко Сюзанна Олександрівна, «Південноукраїнський національний університет ім. К. Д. Ушинського», кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спортивних дисциплін

Ігнатов Євген Євгенович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права, адвокат

Ігнатова Анастасія Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри конституційного права

Калашнікова Людмила Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри соціології, доктор соціологічних наук, професор

Калиновський Роман Михайлович, Львівський національний університет імені Івана Франка, аспірант кафедри соціального права

Калітенко Оксана Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Калмикова Наталя Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри економіки та менеджменту

Кальніченко Андрій Михайлович, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання

Канєнберг-Сандул Оксана Костянтинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент

Канівець Людмила Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук, доцент

Каприця Роман Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій

Капсамун Олег Георгійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій

Капустіна Надія Борисівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри філософії, кандидат юридичних наук, доцент

Караханян Карина Мартинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук, доцент

Каретна Ольга Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук, доцент

Карпенко Олександр Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Квасніцька Ольга Олексіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права і процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Кирилюк Алла Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук, доцент

Кисельов Вадим Костянтинович, Національний Університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, суддя Суворовського районного суду м. Одеси

Кібік Ольга Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри економіки та менеджменту, доктор економічних наук, професор

Кіліміченко Христина Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу

Кіміліченко Сергій Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Кисельова Анастасія Андріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики

Кісліцина Ірина Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук

Kobko-Odarii Viktoriia Serhiivna, National University «Odesa Law Academy», PhD in Law, Associate Professor of the Department of General Theory of Law and State

Коваль Наталія Олексіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук, доцент

Ковальова Ксенія Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», викладач кафедри іноземних мов

Ковальчук Інна Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук

Ковбасюк Степан Валерійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук, доцент

Козак Тетяна Борисівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент

Козачук Діана Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Козирь Дмитро Валерійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри конституційного права

Козьмініх Альона Віталіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент

Колесниченко Олександр Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Колечко Дмитро Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесів

Колкутіна Вікторія Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри журналістики, доктор філологічних наук, професор

Колодіна Анна Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент

Коломієць Юлія Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, доцент

Коновальчук Сергій Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права

Кормич Анатолій Іванович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права і держави, кандидат історичних наук, доцент

Кормич Борис Анатолійович, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри морського та митного права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Кормич Людмила Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри політичних теорій, доктор історичних наук, професор

Корнієнко Ірина Валеріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

Корнілова Олеся Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри економіки та менеджменту, доктор філософії, доцент

Корнута Людмила Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат юридичних наук, доцент

Костенко Сергій Костянтинович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, доктор філософії у галузі права

Костюк Михайло Анатолійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри адміністративного і фінансового права

Косюта Михайло Васильович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Котлубай Вячеслав Олексійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри економіки та менеджменту, кандидат економічних наук, доцент

Кочіашвілі Альберт Давидович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Кравченко Марина Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук

Кравченко Сергій Петрович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук, доцент

Красіловський Вадим Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Краснов Єгор Володимирович, Верховний Суд, суддя, кандидат юридичних наук, доцент

Краснова Анастасія Валеріївна, Київський університет інтелектуальної власності та права, аспірантка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики

Краснопольська Тетяна Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент

Крейтор Сергій Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри економіки та менеджменту

Кривенко Юлія Василівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Крижановська Тетяна Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук

Кубаєнко Андрій Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук

Кузнецова Людмила Валентинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», начальник навчально-методичного відділу, асистент кафедри економіки та менеджменту

Kuzmin Eduard, National University «Odesa Law Academy», Associate Professor at the Department of International and European Law, Candidate of Science of Law, Associate Professor, Advocate

Куклінова Софія Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», студентка 1 курсу магістратури факультету кібербезпеки та інформаційних технологій

Куклінова Тетяна Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат економічних наук, доцент

Кулик Анастасія Валеріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального права

Кулі-Іванченко Ксенія Костянтинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент

Кухаренко Сергій Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук, доцент

Кухарук Ігор Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Кучеренко Геннадій Васильович, «Південноукраїнський національний університет ім. К. Д. Ушинського», кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики фізичної культури і спортивних дисциплін

Кучеров Дмитро Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Lagutina Iryna, National University «Odessa Law Academy», Professor of Labour Law and Social Security Law Department, Doctor of Legal Sciences, Professor

Ларіонов Владислав Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції

Лесневська Катерина Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри іноземних мов

Лисак Станіслав – Юрій Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави

Лисенко Ангеліна Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри загальної теорії права та держави

Лисяк Назар Васильович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Лисянський Павло Леонідович, Національний університет «Одеська юридична академія», доктор філософії з політичних наук, асистент кафедри політичних теорій

Лісовенко Анна Федорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент

Літвінчук Ірина Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри журналістики, кандидат юридичних наук

Лобода Юлія Геннадіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат педагогічних наук, доцент

Логінова Наталія Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри інформаційних технологій, кандидат педагогічних наук, доцент

Лукасевич Геннадій Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Лукашук Каріна Русланівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу

Любічанківський Ольгерд-Ілля Ілліч, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри історії держави і права

Ляховецький Олександр Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права і процесу

Ляховецький Сергій Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Ляховченко Іван Анатолійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Мазуренко Світлана Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук, доцент

Макаренко Наталія Анатоліївна, Донецький державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри цивільно-правових та гуманітарних дисциплін КННІ, кандидат юридичних наук, доцент, адвокат

Макаренко Олександр Юрійович, Донецький державний університет внутрішніх справ, професор кафедри державно-правових дисциплін та безпеки життєдіяльності КННІ, доктор юридичних наук, професор, адвокат

Макогін Ірина Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Максимчук Діна Дмитрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант

Малєєва Ганна Леонідівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук, доцент

Мальцев Максим Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права

Малюта Владислав Васильович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри адміністративного і фінансового права

Маляренко Тетяна Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри журналістики, доктор наук з державного управління

Мамич Мирослава Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри прикладної лінгвістики, доктор філологічних наук, професор

Мамонтова Елла Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри політичних теорій, доктор політичних наук, професор

Манаков Сергій Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент

Мануїлова Катерина Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент

Marzena Dyjakowska, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Dr. hab., Profesor, kierownik Katedry Historii Ustroju i Prawa

Маркіна Анна Валеріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу

Мартинюк Іван Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук

Марченко Дмитро Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права

Марчук Ірина Петрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат педагогічних наук, доцент

Матійко Микола Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Матковський Микита Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри конституційного права

Мелешко Олексій Андрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Мельник Олександр Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Мельник Олександр Леонідович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Мельниченко Анна Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Мельничук Олександр Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Мельничук Ольга Степанівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри загальної теорії права та держави, доктор юридичних наук, професор

Мензатул Дмитро Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Мирончук Владислав Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Мирошніченко Наталія Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Мінченко Дар'я Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, магістр Лондонського університету Queen Mary

Мінченко Раїса Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», проректор, професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Мишина Наталя Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри конституційного права, доктор юридичних наук, професор

Мозгальов Віктор Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, адвокат

Мунтяну Юліан Іванович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Мурашко Анастасія Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Мурзановська Аліна Владиславівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Мусієнко Андрій Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Назаренко Оксана Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук, доцент

Назарко Артем Аркадійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри морського та митного права

Назарчук Анастасія Валеріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри адміністративного і фінансового права

Наньєва Марія Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук, доцент

Наумович Ігор Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Негара Олена Віталіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права

Негара Родіон Віталійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, доктор філософії (PhD) в галузі права

Неділько Сергій Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права і процесу

Некіт Катерина Георгіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор, лектор та дослідник юридичного факультету університету Мангейму (Німеччина)

Нестерчук Лілія Петрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури

Нечипорук Володимир Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Новітська Ірина Вадимівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач сектору відділу наукометричної аналітики та цифровізації наукової бібліотеки

Овчинников Микола Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри кібербезпеки

Odarii Viktor Vitaliiovich, Postgraduate student of the Department of General Theory of Law and State National University «Odesa Law Academy»

Омельченко Іван Ігорович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права, викладач Фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія»

Омельчук Олександр Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Онуфрієнко Дар'я Віталіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Опольська Тамара Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувачка науково-методичного відділу наукової бібліотеки

Orzikh Yurii Hennadiiovych, National University «Odesa Law Academy», Associate Professor of the Department of Civil Law, PhD in Law, Associate Professor, Researcher at the University of Örebro (Sweden)

Осадчий Анатолій Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Оскілко Олексій Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри цивільного права, доктор філософії, асистент

Острроверхий Олександр Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права

Павзюк Анатолій Анатолійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, доктор філософії

Павленко Микола Вадимович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Павлова Вікторія Георгіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Павлова Олександра Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри кримінального права

Павлова Юлія Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, кандидат юридичних наук

Паламарчук Олексій Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Панасюк Віта Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук

Панфілов Олег Євгенович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Панченко Анна Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук, доцент

Папінян Вікторія Валентинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри психології

Парфьонов Георгій Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Пеліван Оксана Костянтинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент

Перстинчик Дмитро Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права

Петренко Олена Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач віділу читальних залів наукової бібліотеки

Петров Володимир Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права і процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Пишненко Ірина Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Підгородинська Анастасія Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Піть Ігор Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри адміністративного і фінансового права

Платонова Євгенія Олегівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук, доцент

Плотніков Олексій Вікторович, Громадська організація «Десяте Квітня», старший юрист, кандидат юридичних наук

Поворознюк Олексій Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кібербезпеки

Подобний Олександр Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор

Подольська Анастасія Андріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права

Подцерковний Олег Петрович, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри господарського права і процесу, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Пожар Вадим Георгійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Пожарова Оксана Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук, доцент

Поліщук Єгор Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Поліщук Павло Анатолійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Поліщук Яна Романівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального права

Полуніна Ольга Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Польовий Святослав Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри філософії

Полюк Юлія Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Полянський Євген Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, доцент

Понурко Тарас Андрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Попелюк Вадим Павлович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права і процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Попович Павло Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права і процесу

Потенко Людмила Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент

Примаченко Іван Федорович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри економіки та менеджменту, кандидат економічних наук, доцент

Прутуляк Валерій Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, кандидат юридичних наук, доцент, приватний виконавець

Прохоренко Євгенія Яківна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук, доцент

Радецький Сергій Віталійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Радущ Володимир Вячеславович, Національний університет «Одеська політехніка», аспірант кафедри кібербезпеки та програмного забезпечення

Razinkin Nikita, National University «Odesa Law Academy», postgraduate student

Раздорожний Герман Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права

Райчева Світлана Іванівна, суддя господарського суду Одеської області

Ракіпова Інна Василівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального процесу, доктор юридичних наук, доцент

Редіна Євгенія Валентинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри економіки та менеджменту, кандидат економічних наук

Редченко Ярослав Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права

Репнова Тетяна Петрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент

Романовський Денис Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Ругало Богдан Андрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права

Русецька Оксана Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, приватний виконавець виконавчого округу Дніпропетровської області

Рутковська Анастасія Русланівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального права, директор Юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»

Рябченко Вікторія Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права

Саїд Карім Бассемович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Самара Ольга Євгенівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент

Самойленко Олена Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри криміналістики, кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор

Саранчук Олександра Валеріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри історії держави і права

Сатановська Олена Валентинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, методист навчально-методичного відділу ЦООПАР

Сафончик Оксана Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук

Свида Олексій Георгійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук, доцент, адвокат

Сергєєв Юрій Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук, доцент

Сидорчук Владислав Васильович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, доктор філософії в галузі права

Сідор Михайло Іванович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного та фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Сітніков Микита Романович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Сіянюк Павло Віталійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри економіки та менеджменту

Скалацька Олена Віталіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри журналістики, доктор філософських наук

Скідан Владислав Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кібербезпеки

Скринник Руслан Алізамінович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри філософії

Слатвінська Валерія Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри кібербезпеки, доктор філософії

Слободянюк Марина Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Слободянюк Ольга Василівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри економіки та менеджменту, доктор економічних наук, професор

Смазнова Ірина Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, асоційований співробітник кафедри політики та міжнародних відносин Йоркського університету (Великобританія)

Снітко Андрій Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Соколов Артем Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кібербезпеки, доктор технічних наук, професор

Соколов Дмитро Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант навчання кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Соловйов Артем Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри інформаційних технологій

Солодка Альона Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач відділу книгозбереження наукової бібліотеки

Сон Людмила Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Стародубов Олександр Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Стародубов Сергій Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», декан факультету адвокатури та антикорупційної діяльності, доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Степаненко Андрій Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Степаненко Оксана Василівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, доцент

Стефанчишена Тетяна Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач відділу бібліографії та репрезентації рідкісних і цінних видань наукової бібліотеки

Стоянов Микола Михайлович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Стоянова Тетяна Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесів, кандидат юридичних наук, доцент

Стрельников Андрій Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Стрельцов Євген Львович, Національний університет «Одеська юридична академія» зав. лабораторії «Інновації у сфері кримінальної юстиції», доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент НАПрН України

Стрілець Михайло Ігорович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Строченко Леся Василівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри іноземних мов, доктор філологічних наук, доцент

Сумарокова Людмила Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», кандидат філософських наук, доцент

Сурілова Олена Олексіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри міжнародного та європейського права, доктор юридичних наук, професор

Сухий Євген Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Сушко Анатолій Іванович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри політичних теорій, кандидат історичних наук, доцент

Тавлуй Олена Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук

Татьянчиков Андрій Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент

Ташматов Вячеслав Абдуллайович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент

Taylor Alla, National University «Odesa Law Academy», PhD student of the Department of International and European Law

Телецька Тетяна Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент

Терлецький Дмитро Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент

Тимофєєва Лілія Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Тищенко Валерій Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

Тищенко Ірина Валеріївна, Одеський національний економічний університет, аспірантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності

Токар Людмила Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри філософії

Токарева Віра Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Толокнов Анатолій Арнольдович, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри інформаційних технологій

Томчаковська Юлія Олегівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент

Томчаковський Олександр Георгійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук, доцент

Торбас Олександр Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кримінального процесу, доктор юридичних наук, професор

Третякова Тетяна Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат політичних, доцент

Трофименко Олена Григорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент

Tuliakov Viacheslav, National University «Odesa Law Academy», Professor of the Department of Criminal Law, Visiting Professor at ESIC University (Spain), Judge ad hoc of the European Court of Human Rights, Doctor of Law, Professor, Corresponding

Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine

Тупікова Тетяна Валеріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов кандидат філологічних наук, доцент

Ульянов Вадим Олексійович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри психології, доктор медичних наук, професор

Ульянова Галина Олексіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», проректор з навчальної роботи, професор

Ускова Наталя Костянтинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач сектору відділу читальних залів наукової бібліотеки

Фалінський Павло Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач криміналістичної лабораторії кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Фартух Олександр Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права

Фасій Анастасія Володимирівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри міжнародного та європейського права

Фасій Богдан Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент

Фатєєв Андрій Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Федорова Тетяна Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук

Федорчук Олександр Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук

Федорчук Юлія Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Федотов Олексій Павлович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор, доктор юридичних наук, професор кафедри морського та митного права, начальник науково-дослідної частини

Федчун Наталія Олександрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Філімонов Микита Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Фоміна Світлана Олегівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач сектору відділу читальних залів наукової бібліотеки

Форосян Ольга Іванівна, «Південноукраїнський національний університет ім. К. Д. Ушинського», доктор педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спортивних дисциплін

Фролова Євгенія Ігорівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент

Халайджі Світлана Владиславівна, Одеський національний технологічний університет, доцент кафедри фізичної культури та спорту, кандидат наук з фізичної культури і спорту, доцент

Халдай Ілля Віталійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Харитонов Євген Олегович, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор

Харитонova Олена Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції, доктор юридичних наук, професор

Харитонova Тетяна Євгенівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, доктор юридичних наук, професор

Хижняк Євген Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», декан факультету цивільної та господарської юстиції, доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент

Хильченко (Макаренко) Анастасія Сергіївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Хімченко Світлана Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Храпенко Олена Олегівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук

Цал-Цалко Юлія Юліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Цвеліх Павло Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права

Цехан Дмитро Миколайович, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор

Цибульська Ольга Юріївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент

Цитряк Віктор Ярославович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Цільмак Олена Миколаївна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри психології, доктор юридичних наук, професор

Чанишев Рашид Ібрагімович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат юридичних наук, доцент

Чанишева Аліна Рашидівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор

Чанишева Галія Інсафівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення, доктор юридичних наук, професор

Чепурна Олена Євгенівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат фізико-математичних наук, доцент

Червінчук Аліна Олегівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри журналістики, доктор філософії з журналістики

Чердинцев Юрій Герасимович, Національний університет «Одеська юридична академія», докторант кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук

Черевко Євген Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат фізико-математичних наук, доцент

Черниш Юрій Петрович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Чернов Олександр Віталійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»

Чернявський Марк Віталійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права

Чикунів Павло Олександрович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент

Чіпко Наталія Василівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент

Чорний Інеса, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри міжнародного та європейського права

Чорний Максим Михайлович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури

Чубук Олег Леонтійович, Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри журналістики

Чувакова Ганна Михайлівна, Національний університет «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави

Чугуніков Ігор Іванович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Чумак Сергій Прокопійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент

Чумаченко Інна Євгенівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук, доцент

Шайхет Олена Петрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права

Шамота Олександр Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри цивільного права

Шамша Ігор Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», виконувач обов'язків завідувача кафедри філософії, кандидат філософських наук, доцент

Швелідзе Лідія Дмитрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент

Шевченко-Бітенська Олена Валентинівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов кандидат юридичних наук, доцент

Шенцева Ольга Петрівна, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави

Шершенькова Вікторія Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент

Шипков Єгор Олексійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права

Шмаленко Юлія Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат політичних наук, доцент

Шугалевич Ігор Васильович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу

Щербак Ірина Анатоліївна, Донецький національний університет імені Василя Стуса, доцент кафедри конституційного, міжнародного та кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент

Щербаков Юрій Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Щербатий Роман Романович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, адвокат

Щербина Юрій Володимирович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент

Щукін Олександр Сергійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук

Юров Максим Юрійович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Яковлев Денис Вікторович, Національний університет «Одеська юридична академія», декан факультету психології, політології та соціології, доктор політичних наук, професор

Яковлева Лілія Іванівна, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри соціології, доктор політичних наук, професор

Якушев Станіслав Ігорович, Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного прав

Яніцька Інна Анатоліївна, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, кандидат юридичних наук, доцент

Ярова Ліліана Вікторівна, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри соціології, доктор політичних наук, професор

Яценко Микола Анатолійович, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук, доцент

Яцкевич Руслан В'ячеславович, перший заступник начальника Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України, доктор філософії за спеціальністю 081 – Право

Наукове видання

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: НОВІ ВИМІРИ У ВОЄННИЙ ЧАС

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної науково-практичної конференції

16 травня 2025 року

За загальною редакцією С. В. Ківалова

Відповідальний за випуск М. Р. Аракелян

Матеріали видано в авторській редакції

Підписано до друку 08.06.2025.
Формат 60х84/8. Ум-друк. арк. 44,87.
Зам. № 2506-03.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net

Виготовлювач ТОВ «7БЦ» Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017
03067, м. Київ, вул. Олексі Тихого, 84 e-mail: 7bc@ukr.net тел: (044) 592-00-8

